DE KATHOLIEKE ENCYCLOPAEDIE

ACHTSTE DEEL

N.V. UITGEVERSMIJ
JOOST V. D. VONDEL
AMSTERDAM
1934

DE KATHOLIEKE
ENCYCLOPAEDIE

EVULGETUR
NOVIOMAGI DIE 30A NOVEMBRIS 1934
PROF. DR. TITUS BRANDSMA O. CARM.
CENSOR AD HOC DEPUTATUS

R E D A C T I E

In aansluiting op de lijst van redacteuren en medewerkers, verschenen in deel I, volgt hieronder opgave van de aanvullingen en wijzigingen, welke sindsdien in dezen medewerkersstaf plaatsvonden.

HOOFDREDACTEUR:

DR G. C. W. GORRIS S.J., AMSTERDAM.

LID VAN DEN ADVISEERENDEN RAAD VAN REDACTIE VOOR ZUID-NEDERLAND:

PROF. DR. FR. BAUR, GENT.

R E D A C T I E:

DR. J. J. N. REESINCK, ARNHEM; PROF. DR. J. SIMONS S.J., ROME; DR. L. SWEERTS, AMSTERDAM.

M E D E W E R K E R S

Ariëns, Mr. W. H., Advocaat en procureur, Amsterdam.

Beyersbergen van Henegouwen, Prof. A. J. M., Professor Kerkgeschiedenis, Zoeterwoude.

Blaauw, W. G., Leeraar Kath. Lyceum, Voorburg.

Bom, F. L. van der, Voorzitter van den Nederlandschen Bond van Boekbinderspatroons, Amsterdam.

Borst, L. A., Docent Spaansch aan de Handelshoogeschool, Tilburg.

Bosch van Oud-Amelisweerd, Jhr. Mr. W. L. G. M., Zeist.

Bruin, Dr. P. J. de, S.J., Amsterdam.

Bruna, M., nat. hist. docts., Vorden.

Chorus, A., Nijmegen.

Cikot, P. J. M., Luitenant ter zee 1e klasse, Den Haag.

Colens, Dr. L., pr., Secretaris Algemeen Christen Werkliedenverbond, Brussel.

Cordemans, Dr. A., Bibliothecaris van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, Brussel.

Cuypers, Hub., Jr., Leeraar R.K. Gymnasium, Haarlem.

Cyrillus, p., O. Cap., Leuven.

Dewez, Ir. W. J., l.i., Rijkslandbouwconsulent voor Limburg, Roermond.

Dicker, Zr. Dr. Agnes, Leerares Klassieke talen, R.K. Meisjeslyceum, Rotterdam.

Dronckers, Mej. E., Bibliothecaresse der Vereen. tot bevordering v. d. Belangen des Boekhandels, Amsterdam.

Dijkstra, Ir. A., Landbouwconsulent, Bandoeng, Java.

Embden, Ir. S. van, b.i., Haarlem.

Eras, Mr. Dr. J. T. M., Advocaat en procureur, Tilburg.

Erkelens, W. P. J., soc. geogr. docts., Leeraar aardrijkskunde R.K. H.B.S., Rotterdam.

Fiévez, A. H. J. L., 1e Luitenant der Infanterie, gedetacheerd a. d. Hoogere Krijgsschool, Den Haag.

Geurtjens, p. H., M.S.C., Tilburg.

Gusinde, Prof. Dr. P. M., Laxenburg bij Weenen.

Hackel, Dr. A., Kunsthistoricus, Heidelberg.

Hackmann, J. Th., chem. docts., Alkmaar.

Haesaert, Vital, Den Haag.

Hendricks, J. H., Architect B.N.A., Den Haag.

Jansen, p. C.ss.R., Professor aan het Redemptoristenklooster, Wittem.

Jong, Dr. W. J., geoloog, Den Haag.

Kamp, Mr. J. L. J. v. d., Amsterdam.

Keer, Dr. P. M., Amsterdam.

Klerk, Jos de, Leeraar Muziekschool der Mij. t.b.d. Toonkunst, Haarlem.

Kuypers, H., Secretaris der Centrale Hoogeschool voor Christene Arbeiders, Heverlée.

Lee, Dr. J. van der, Ass. aan de Ned. Handelshoogeschool te Rotterdam, Secr. v. d. Centr. Comm. voor het Examen van Analyst, Schiebroek.

Lefèvre, Mej. Dr. M. A., Hoofdassistente Geogr. Instituut der Kath. Universiteit, Leuven.

Mast, L. de, Tilburg.

Melsen, J. B., biol. docts., Leeraar R.K. Lyceum, Haarlem en R.K. H.B.S., Leiden.

Menrath, Ir. H., l.i., Instituut voor plantenveredeling, Wageningen.

Mueren, Prof. Dr. Flor. Van der, Hoogleeraar Kath. Universiteit, Leuven.

Mulders, Dr. G. F. W., Ede.

Mullie, Prof. J. L. M., Professor Chineesche taal, Seminarie der Missiën van Scheut, Leuven.

Nortier, P. J., Sportjournalist, Den Haag.

O Briain, Dr. Felim, O.F.M., St. Antony's College, Galway, Ierland.

Oeverhaus, J. W. N., adv. gewapend beton- en ijzerconstructies, Amsterdam.

Oswald, p., Studiehuis pp. Passionisten, Mook.

Panhuysen, J. L. A., Oldenzaal.

Pauwels, p. C.F., O.P., Professor Dominicanenklooster, Zwolle.

Ridder, T., math. phys. docts., Groningen.
Ronner, L., Directeur Amsterdamsche Grafische school, Amsterdam.
Roodhuyzen, P. G., Den Haag.
Rooij, p. J. van, O. Carm., theol. docts., Leeraar Carmellyceum, Oldenzaal.
Santen, Ir. H. van, c.i., Den Haag.
Schols, V., Maastricht.
Schretlen, Mr. M. J., Kunstcriticus, Westerveld.
Schwencke, Joh., Redacteur Boekcier, Den Haag.
Segers, P. W., Secretaris Algemeen Christen Werkgeversverbond, Brussel.
Smeets, Mr. B. G. A., Directeur Tuchtschool, Nijmegen.
Slagter, Mr. J., Kunstcriticus, Leiden.
Struycken, Mr. A. J. N. M., Advocaat en procureur, Den Haag.
Sweerts, Dr. L., Leeraar wis- en natuurkunde St. Ignatius-College, Amsterdam.
Taal, drs. J., Den Haag.
Terlingen, J., Heemstede.
Trimborn, Dr. H., Privaatdocent volkenkunde, Universiteit, Bonn.
Tummers, Dr. F., S.J., Professor i.d. theologie a.h. theologaat der pp. Jezuïeten, Maastricht.
Ulrix, Prof. Dr. Eug., Hoogleeraar Staatsuniversiteit, Gent.
Venne, Jos van de, Rijksarchivaris, Maastricht, te Houthem.
Verbeeten, Mej. M., Leerares Maria-Kweekschool en R.K. Huishoud- en Industrieschool, Breda.
Vinken, fr. Virgilius, Paramaribo.
Visser, P., journalist, Amsterdam.
Vorstman, Mr. F., Leeraar Staatswetenschappen, R.K. Lyceum en M.T.S., Haarlem.
Weijermans, L. H., litt. class. docts., Leeraar Klassieke talen R.K. Gymnasium „Mater Dei", Nijmegen.
Willaert, Dr. L., S.J., Collège de Notre Dame de la Paix, Namen.
Wijnands, Dr. F., Geneesheer R.K. Sanatorium „Dekkerswald", Groesbeek.
Ziegler, F., Hof-photograaf, Den Haag.
Zon, fr. Wigbertus van, directeur persdienst R.K. Esperantisten Bond, Reusel (N.Br.).

C

(vervolg)

Confédération Internationale des Syndicats Agricoles (afk. C.I.S.A.) is gevestigd te Parijs (8 Rue d'Athénes), gesticht in 1920 op initiatief van de Fransche Union Centrale des Syndicats Agricoles te Parijs, draagt een positief Christelijk karakter. Wijst af de idee der sociale revoluties; wenscht de solidariteit der klassen en de geleidelijke verbetering van het lot der landarbeiders overeenkomstig de beginselen der sociale rechtvaardigheid en van den Christelijken broederschapszin; heeft ten doel de vakbelangen der landbouwers te vertegenwoordigen op het terrein der organisatie en der internationale arbeidswetgeving en te bevorderen de financieele, economische en commercieele onafhankelijkheid der landbouwers. Aangesloten zijn de Boerenbonden van 15 landen in Europa, o.w. de Kath. Ned. Boeren- en Tuindersbond. *G. Heijmeijer.*

Confer (Lat.), vergelijk; afkorting: cf. of conf.

Conferentie, 1° (intern. politiek) vergadering van vertegenwoordigers van landen, ter bespreking van gemeenschappelijke belangen en vastlegging van overeengekomen bepalingen. Vroeger was congres een meer gebruikelijk woord voor c.

Conferentie van Aardrijkskunde. Op 12 September 1876 riep koning Leopold II in het koninklijk paleis te Brussel de meest bekende Afrika-reizigers bijeen om met hen de meest afdoende maatregelen te treffen om dit nog onbekend werelddeel te onderzoeken, met het dubbel doel er handelsinstellingen op te richten en de Inlanders van den gruwelijken slavenhandel te bevrijden. Deze conferentie had als gevolg de stichting van het → Internationaal Afrikaansch Genootschap. Zij was de eerste verwezenlijking der koloniale ondernemingen van Leopold II. *Monheim.*

Conferentie van Berlijn, → Kongo; → Berlijn (polit. gesch.).

Conferentie van Brussel, → Kongo; → Brussel (Conferentie van).

Conferentie te Londen (1830—1831), → België (IV, kol. 432).

Conferentie te Londen (1867), → Luxemburgsche kwestie.

2° Conferentie (Lat. conferentia of collatio cleri), in het Kerkelijk Recht, is een meerdere malen per jaar plaatsvindende bijeenkomst van priesters, ter bespreking van vraagstukken van moraaltheologischen en liturgischen aard; eventueel ook van andere onderwerpen, door den diocesanen bisschop aangewezen, ter bevordering der wetenschap en vroomheid van de geestelijken (C.I.C. can. 131). De c. in haar tegenwoordigen vorm dankt haar ontstaan aan den H. Carolus Borromaeus, die haar in 1565 voor zijn aartsbisdom Milaan invoerde. *Schweigman.*

3° In de gewijde welsprekendheid verstaat men onder c.: a) een redeneerende toespraak, waarin waarheden van het Christendom met argumenten, vooral ontleend aan wijsbegeerte, natuurwetenschap, kunst e.d., worden bewezen en verdedigd. Beroemd zijn de conferenties in de Notre Dame te Parijs en de conférenciers Lacordaire, Ravignan, Montefeltro, Montsabré, enz. b) Een godsdienstige toespraak over onderwerpen van moraal of ascese, vertrouwelijker van vorm, stijl en voordracht dan de preek.

Lit.: ad a): J. v. Ginneken, Voordr. over het Katholicisme voor niet-Katholieken ([3]1932). *v. d. Eerenbeemt.*

Conferva, → Flap.

Confessio, geloofsbelijdenis, gezindte. **Confessio Anglicana,** de geloofsbelijdenis, bestaande uit de 39 → Anglicaansche Artikelen.

Confessio Augustana, of Confessie van Augsburg, → Augsburg.

Confessio Belgica, de geloofsbelijdenis voor België en Nederland, ontstaan uit de Confession de Foy, door den Calvinist Guy de Brès (Bray) in 1561 te Doornik geschreven, om tegenover Philips II zijn geloof te verdedigen. Ze bestaat uit 37 artikelen, werd in 1562 in het Nederlandsch vertaald en in 1566 door de synode van Antwerpen met kleine wijzigingen aanvaard.

Confessio Bohemica, de in 1575 onder keizer Maximiliaan II door den Boheemschen Landdag opgestelde geloofsbelijdenis. Zij is een vermenging van Hussietische, Luthersche en Calvinistische elementen en in 1609 door den Majesteitsbrief van keizer Rudolf van Habsburg aan de Bohemers vrijgegeven.

Confessio Gallicana, de geloofsbelijdenis, door de Calvinistische gemeenten van Fr. in 1559 onder invloed van Calvijn opgesteld.

Confessio Helvetica I (prior) van 1536 en **II** (posterior) van 1564. De eerste, ook genoemd tweede C. van Bazel [voor de eerste C. van Bazel, → Bazel (sub Confessie v.)], kwam na besprekingen van Luther en Bullinger tot stand. Bullinger aanvaardde haar enkel onder voorbehoud en liet ze door een tegen de → Concordia van Wittenberg gerichte toelichting volgen. De tweede is een door Frederik III van de Palts in 1566 bezorgde publicatie van een geschrift van Bullinger, waarin deze kort voor zijn dood zijn theologische denkbeelden vastlegt. Ze werd door Beza in het Fransch vertaald en door de meeste Gereformeerde landen aangenomen.

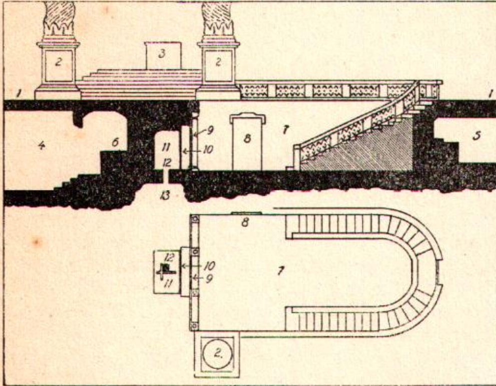
Confessio Scotica, de door John Knox in streng Calvinistischen zin ontworpen geloofsbelijdenis, die in 1560 door het Schotsche parlement werd aanvaard.

Confessio Tetrapolitana (= die der vier steden), de geloofsbelijdenis, die in 1530 naast de Augsburgsche

---

Confessie ontstond en door Butzer en Capito voor de vier steden Straatsburg, Konstanz, Memmingen en Lindau werd opgesteld. *Wachters.*

Confessio, in de liturgie naam voor: a) een martelaarsgraf(stede); b) het altaar boven dit graf; c) een besloten ruimte over dit altaar (→ Krypte);

Confessio der St. Pieterskerk te Rome. 1. Vloer. 2. Kolommen van het ciborium. 3. Pauselijk altaar (zie tekst sub d); 4 en 5. Nieuwe, resp. oude krypte. 6. Krypte-altaar (in tekst: b). 7. Confessio (in tekst: g). 8. Deur naar krypte. 9. Bronzen deur. 10. Fenestella. 11. „Kamer der palliums" (in tekst: c). 12. Cataracta. 13. Grafkamer van St. Petrus (geheel ingemetseld; in tekst: a).

d) een altaar in een kerk boven deze ruimte; e) deze kerk zelf; f) de bewaarplaats voor verschillende relieken in het massief van een altaar of in den onderbouw ervan; g) een bepaalde ruimte, in verbinding staand met zulk een graf of zulk een bewaarplaats door een staand traliehek met opening (→ Transenna, Fenestella), of, bij verschil van verdieping, door een liggend (cataracta), dikwijls ook door beide tezamen; h) het hedendaagsche → reliekengraf (sepulchrum). *Louwerse.*

Confessioneelen zijn de aanhangers eener richting in de Ned. Hervormde Kerk. Zij gaan in de prediking meer uit van het genadeverbond dan van de uitverkiezing, zijn vrijer in de liturgie, hechten groote waarde aan de leer, die vaststaat en door de theologie bevestigd en uitgelegd moet worden, staan niet ver van de Gereformeerden, keuren afscheiding af. Dicht bij de Confessioneelen staan de → Kohlbruggianen.

Lit.: H. Barge, de Ned. Herv. Kerk in haar tegenwoordigen toestand (1907). *Lambermond.*

Confessioneele organisatie, → Interconfessioneele organisatie.

Confessioneele School, → Onderwijs (Bijzonder).

Confessioneele Vereeniging (Ned. Herv. Kerk), ontstaan in 1862 te Utrecht, tot hulp en leiding aan gemeenten en personen, die om wille van het geloof in nood verkeeren. Werkt o.a. door uitzending van predikanten; acht kerkelijke gemeenschap met hen, die het bovennatuurlijke in het Christendom loochenen, ongeoorloofd. *J. Sassen.*

Confessor (Lat. van Christelijken oorsprong, 2e eeuw), eerst: „bloedgetuige"; spoedig ter onderscheiding daarvan: enkel „lijder" om het Geloof, gerechtigd (3e eeuw) tot tusschenkomst voor de boetelingen; dan: „asceet" (oudste vorm van „religieus"), als zoodanig vermeld in het derde der groote Gebeden van Goeden Vrijdag; eindelijk: Heilige (en Gelukzalige) „niet-martelaar," Nederlandsch: Belijder. *Louwerse.*

Confident(e) [Fr., = vertrouweling(e)], een vaste bijrol, vnl. in het Fransche neo-Klassieke drama, een vriend of vriendin van de(n) hoofdpersoon, aan wie(n) deze vertrouwelijke mededeelingen doet. Dit gebeurt vooral in het eerste bedrijf, als middel om de toeschouwers op de hoogte te brengen van de situatie en aan monoloog den schijn van dialoog te geven. Dit ietwat goedkoope middel kan tot kunst verheven worden, naarmate de c. in de handeling ingrijpt, een eigen karakter vertoont; bijv. de Voêster in Vondel's Jozef in Egypten. *v. d. Eerenbeemt.*

Configuratie. 1° (Wisk.). Een vlakke c. bestaat uit een aantal rechten en punten zóó, dat op elk der rechten evenveel punten liggen en door elk der punten evenveel rechten gaan. → Desargues.

2° Configuratie van een organische verbinding is de plaats der groepen of atomen ten opzichte van elkaar, zooals deze in een ruimtelijke structuurformule wordt uitgedrukt.

Confirmatie (Lat., = bevestiging), **1°** een kerkelijke plechtigheid van de Protestanten, die niet als sacrament wordt erkend en meer door toedoen van Calvijn dan van Luther in plaats van het Vormsel is gekomen, echter ook onder invloed van de → Wederdoopers is bedoeld om een vrije, zelfstandige daad aan de aanneming als lidmaat van de Kerk te laten voorafgaan. Na een bijzondere en langdurige catechisatie worden de candidaten ten overstaan van de gemeente geëxamineerd (dit echter niet overal) en leggen plechtig hun belijdenis af; daarna worden zij officieel als lidmaat aangenomen (handoplegging) en nemen voor het eerst deel aan het Avondmaal; het geschiedt normaal op den leeftijd van 16—18 jaar, maar wordt in de Noordelijke provincies dikwijls tot veel later uitgesteld, omdat men nog niet kan beslissen. De c. is meestal een reden tot een huiselijk feest, zooals bij de Katholieken de eerste H. Communie.

Lit.: Hauck, Realencycl. (X, s.v. Konfirmation); Gunkel-Zscharnack, Religion in Geschichte und Gegenwart; Bavinck, Gereformeerde Dogmatiek (IV, 505). *Pauwels.*

2° In de welsprekendheid dat hoofdgedeelte eener redevoering, waarin de argumenten voor de opgezette stelling worden uiteengezet en de gerezen bezwaren weerlegd. → Argumentatie; → Refutatie.

Confirmatio, Lat. naam voor H. → Vormsel.

Confiseurstroop, → Zetmeelstroop.

Confisqueeren, → Verbeurdverklaren.

Confiteor (Lat., = ik belijd), benaming (aanvangswoord) van een openbare en algemeene schuldbelijdenis, voortgekomen uit de → Apologie, en gebruikelijk vóór verschillende plechtige liturg. handelingen, als: H. Mis (8e—9e eeuw), H. Communie, H. Oliesel, generale absolutie, pauselijke zegen, enz., ook, af en toe, in het Koorgebed (→ Preces, 7e—8e eeuw). Den hedendaagschen Rom. tekst, gevormd sinds de 11e eeuw, stelde Pius V vast; enkele Orden mogen den naam van hun Vader inlasschen; eigen riten hebben soms een eigen formule (Dominicanen, Carmelieten). → Formulen (liturgische). *Louwerse.*

Confituren, → Jam.

Confluentes (Lat.) = de samenstroomende (rivieren); het teg. Koblenz (Rijn—Moezel).

Confluentie, samenstrooming van twee rivieren of gletsjers. Bij de c. van twee bevaarbare rivieren heeft zich vaak een belangrijke vestiging ontwikkeld [Ko-

blenz (D.) aan de c. van Moezel en Rijn, Koblenz (Zw.l.) aan de c. van Aare en Rijn, enz.]. Waar in het hooggebergte twee dalen samenkomen, treedt soms een zgn. confluentie-trap op, welke door de voorstanders van Glaciale erosie aan de werking der Diluviale gletsjers wordt toegeschreven. *Hol.*

Confocaal (m e e t k.). Kegelsneden met dezelfde brandpunten en kwadratische oppervlakken met dezelfde focaalkegelsneden zijn confocaal.

Conform (w i s k.) is een afbeelding (bijv. de inversie), die in de kleinste deelen gelijkvormig is.

Conformisten zijn, in tegenstelling met Dissenters, zij, die leefden in overeenstemming met de leer en de gebruiken van de „Established church" van Engeland.

Conformiteit, ➛ Kaartprojectie.

Confractorium heet, in de Ambrosiaansche liturgie, de zang, na de breking van het Brood gezongen.

Confraterniteit, ➛ Broederschap.

Confrérie de la Passion, broederschap, opgericht voor het opvoeren te Parijs van mysterie- en mirakelspelen. Zij bestond reeds in 1380, doch werd in 1402 door Karel VI met bijzondere voorrechten erkend. Tot in 1539 speelde zij in het Hôpital de la Trinité, bij de poort St. Denis, vanwaar zij in dit jaar verhuisde naar het Hôtel de Flandre, rue Coq-Héron, en in 1548 naar het Hôtel de Bourgogne, rue Mauconseil; daar het Parlement toen godsdienstige spelen verboden had, voerden zij er wereldsche stukken uit. Op het einde der 16e eeuw verhuurde zij haar zaal aan beroepsspelers. Zij bleef echter bestaan tot in 1676, toen Lodewijk XIV haar ophief en haar goederen aan het Hôpital Général schonk. Zij is de voornaamste broederschap in de geschiedenis van het tooneel in Frankrijk. *V. Mierlo.*

Confrontatie (R e c h t). Het tegenover elkaar stellen van verdachte met personen of voorwerpen, ten aanzien waarvan het strafbaar feit gepleegd is, is in het Nederlandsch strafproces niet geregeld; een regeling is ook niet vereischt. C. van getuigen onderling kan geschieden ter terechtzitting door den voorzitter, hetzij ambtshalve, hetzij op vordering van den officier van Justitie of verzoek van den verdachte. *Kleene.*

Confucianisme, leer van den Chineeschen wijsgeer Confucius, door zijn leerlingen in boeken vastgelegd. Aanvankelijk een practische zedenleer, die de plichten van den mensch als lid der gemeenschap omschreef, zonder zich te bekommeren om de vragen naar den oorsprong en de bestemming van den mensch, vergroeide het zóó innig met het godsdienstig bewustzijn van het Chineesche volk en kreeg het gezag van Confucius een zóó bindende waarde, dat het tot een werkelijken eeredienst werd. Confucius fundeerde zijn zedenleer op het verleden van zijn volk en op de voorbeelden der voorvaderen. Vandaar de noodzakelijkheid de schriften uit het verleden te bestudeeren. Uit die schriften moet zijn leerling op de eerste plaats putten de kennis van den mensch, zooals hij behoort te zijn om als nuttig lid te passen in het gemeenschapsleven. De drie hoofddeugden, hiertoe vereischt, zijn: 1° de waarachtigheid, die bewerkt, dat de mensch oprecht meent alles, wat hij zegt of doet; 2° de rechtvaardigheid, die beteekent niet alleen het in acht nemen van de wet, maar ook een scherp aanvoelen van alles wat recht en billijk is; 3° de eerbied, die niet alleen de uiterlijke omgangsvormen leert onderhouden, maar ook bestaat in de innerlijke geneigdheid ieder den hem verschuldigden eerbied te bewijzen. Op deze drie hoofddeugden steunt de zelfopvoeding van Confucius' leerling. Wie ze zich heeft eigen gemaakt, vervult als van zelf zijn plichten in de drie levenskringen: het gezin, den omgang met vrienden, den staat. In het g e z i n onderhouden de zonen de kinderlijke piëteit tegenover de ouders, vooral tegenover den vader, en nemen ze ook de voor de rust en het welzijn der dooden noodzakelijke gebruiken in acht. In het v r i e n d s c h a p s v e r k e e r zal men vooral letten op de innerlijke verwantschap met de vrienden, waarmee men omgaat, opdat die omgang de zelfopvoeding ten nutte kome. Daarvoor is vooral noodig oprechtheid en openhartigheid. In den s t a a t zal de vorst er naar streven, om als een vader voor zijn onderdanen te zorgen en hen gelukkig te maken; de staatsambtenaren zullen indachtig zijn, dat zij den vorst bij het volk en het volk bij den vorst vertegenwoordigen. Het volk zal vervuld zijn met een groot vertrouwen in den vorst. De vorst zal gedenken, dat hij alleen in opdracht van den hemel regeert.

Indien aldus allen op de voor hen bestemde plaats hun plicht vervullen, dan heerscht het t a o in den staat, d.w.z. dan werken al de factoren op de hun door de wereldorde voorbestemde plaatsen en kan de staat zich ontwikkelen en bloeien tot bevordering van het geluk der menschen.

Deze leer, aanvankelijk tot een kleinen kring beperkt, werd vooral door Menzius (Meng-tse; 327—289 v. Chr.), niet zonder groote veranderingen, verspreid. De gunst der Han-dynastie (202 v.Chr.—220 na Chr.) bevorderde nog sterker haar verspreiding. Van dien tijd af werd het C. een officieele eeredienst. Vanaf 57 v. Chr. werden aan Confucius offerfeesten gewijd en tempels te zijner eere gesticht. Zijn leer verspreidde zich over China, Korea en Japan. Zij verbond zich met het Taoïsme en het Boeddhisme en vormt, onder die vormen, om zoo te zeggen den godsdienst van China.

L i t. : H. Hackmann, Chineesche Wijsgeeren (I 1930); H. Borel, De Chineesche Filosofie toegelicht voor niet-Sinologen [I Kh'oeng foe tsz' (Confucius), 1922]; J. J. M. De Groot, Universismus (1918); L. Wieger S.J., Histoire des croyances religieuses et des opinions philosophiques en Chine (1917). *Bellon.*

Confucius, gelatiniseerde naam van den beroemden Chin. wijsgeer K'oeng foe tse (= leermeester van K'oeng); * 551 voor Chr. in den kleinen leenstaat Lu in het Zuid-Westen van de tegenwoordige provincie Sjantoeng, † 479 v. Chr. C. stamde uit een oud vorstengeslacht, zoon van een 73-jarigen vader en 17-jarige moeder. Nauwelijks 3 jaar oud verloor hij zijn vader en bleef hij met zijn jonge moeder in behoeftige omstandigheden achter. Van

Confucius.

zijn jeugd weten we weinig. Hij huwde op zijn negentiende jaar. Spoedig na de geboorte van zijn zoon trad hij in staatsdienst, maar reeds na eenige jaren was hij weer ambteloos burger. Nu begint hij rondom zich leerlingen te verzamelen, die hij in zijn huis onderricht en opvoedt. Of men de verhalen over zijn reizen in de naburige landen mag gelooven, en meer in het bijzonder zijn samenkomst met den anderen grooten wijsgeer, Lao-tse, is twijfelachtig. Gedurende eenigen tijd schijnt Confucius grooten invloed te hebben gehad op den vorst van Lu, maar lang heeft dit niet geduurd. Hij verliet het hof en leidde tusschen de vijftig en zestig jaar een moeitevol zwerversleven. Nergens schijnt hij een blijvend succes te hebben genoten. Toch bleven eenige leerlingen hem getrouw, deelden zijn lief en leed en schreven de leer van hun meester op, om ze te bewaren voor het nageslacht. Op 68-jarigen leeftijd mocht de oude wijsgeer naar zijn vaderland terugkeeren. Nog vijf jaar leeft hij, smartelijk getroffen door den dood van zijn zoon en van eenige geliefde leerlingen. Toen hij op 72-jarigen leeftijd stierf, liet niets vermoeden, dat zijn roem de eeuwen zou overleven. Zijn leerlingen bewaarden zijn naam en zijn leer (→ Confucianisme). Nu is hij de groote heilige van het Chineesche volk, een soort half-god, de incarnatie van het Chineezendom.

Lit.: → Confucianisme. *Bellon.*

Confusie, → Confusio. Ook schuldvermenging.

Confusio (Lat., = vermenging), rechtsbegrip, hierin bestaande, dat verschillende zaken zoodanig met elkaar verbonden worden, dat daaruit een nieuwe zaak ontstaat, welke als zelfstandigheid object van rechten kan vormen. C. kan ook betrekking hebben op de vermenging van bepaalde hoedanigheden in een en denzelfden persoon (rechtssubject); zoo kan bijv. de hoedanigheid van schuldenaar door erfopvolging vermengd worden met die van schuldeischer, hetgeen tot gevolg heeft tenietgaan der schuld. Ook zakelijke rechten kunnen op deze wijze tenietgaan. Vgl. art. 753 Ned. B.W., art. 705 Belg. B.W.; art. 765 Ned. B.W., art. 18 der Belg. wet van 10 Jan. 1824 (betreffende erfpacht); art. 854 Ned. B.W., art. 617 Belg. B.W.; art. 1472 vlg. Ned. B.W., art. 1300 Belg. B.W. *Hermesdorf.*

Confutatio van Augsburg, → Augsburg (sub Apologie der Confessio van Augsburg).

Congenitaal is een in de medische wetenschap veelvuldig aangewende term voor aangeboren; beide termen zijn niet zonder meer te beschouwen als synoniem van erfelijk, daar bijv. vele ziekten, die in sommige medische handboeken als congenitaal of aangeboren bestempeld worden, in feite op infectie, Uebertragung of vroegtijdige besmetting berusten en dus niet het gevolg zijn van een in de celkern aanwezigen erffactor. *Dumon.*

Congenitale heupluxatie, aangeboren misvorming, waarbij aan een of beide heupen de gewrichtsuiteinden hun normale plaats ten opzichte van elkaar niet innemen, maar zich van elkaar verwijderd hebben; wordt in den regel pas ontdekt, als het kind begint te loopen, door waggelenden gang en verkorting van het been. Behandeling bestaat in het terugbrengen van het dijbeenshoofd naar de gewrichtspan, gevolgd door langdurige fixatie. De kans op genezing is grooter, naarmate vroeger met de behandeling begonnen wordt. *Krekel.*

Congenitale lues, → Syphilis.

Congenitale tuberculose, → Aangeboren tuberculose.

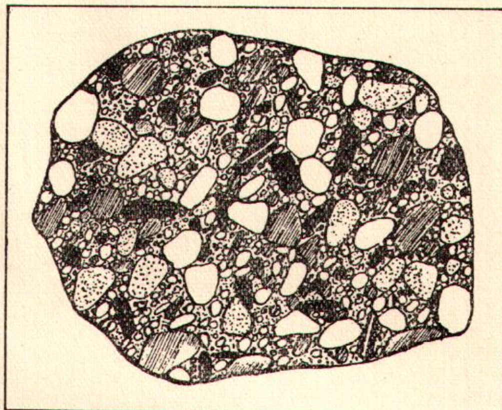
Conger, → Zeealen.

Congestus, Cumulus, groote → cumulus.

Congiarium (Lat.), vat of maat bij de Romeinen, welke een → congius bevatte; schenking aan het Romeinsche volk bij bepaalde gelegenheden; dit c. bestond oorspr. in een congius wijn, olie of zout, later gaf men ook kleeren, vleesch, geld enz.

Congius (Lat.), Romeinsche maat voor natte waren, van 6 sextarii, = 3,283 liter.

Conglomeraat is een gesteente, bestaande uit

Conglomeraat.

groote stukken puin, dat door een of ander bindmiddel, bijv. leem, ijzeroxyde, kalk, enz., samengekoekt is. Het onderscheidt zich van breccies, doordat de fragmenten hoekiger zijn. Men onderscheidt de c. naar de gesteenten, die er de overhand in hebben, zooals kwarts-, graniet-, basalt- en grauwakkenconglomeraat. In de Alpen noemt men het c. nagelfluh. Het behoort er meestal tot de molasse vorming. *Roodhuyzen.*

Congregatie (< Lat. congregatio = verzameling, vereeniging; zie ook → Congregaties). In de Kath. Kerk kent men:

1° religieuze c., een kloostergenootschap, waarin enkel eenvoudige geloften (hetzij uitsluitend tijdelijke, hetzij ook eeuwige) worden afgelegd, en niet, zooals in een eigenlijke orde, plechtige geloften (C.I.C. can. 488, 2°). Handelingen, door de leden eener c. in strijd met hun geloften verricht, zijn daarom alleen maar ongeoorloofd en niet, zooals in een orde, tevens nietig (can. 579). Verdere voorname verschilpunten van c. en orde: in een c. heerscht niet de strenge pauselijke clausuur, de leden behouden den eigendom hunner goederen en de bekwaamheid nieuwe te verkrijgen; niet echter het beheer en de volkomen vrije beschikking erover (can. 569, 580). De talrijke mannelijke zoowel als vrouwelijke kloostergenootschappen van den nieuweren tijd zijn nagenoeg alle c.; wegens de grootere vrijheid van beweging, welke den leden ervan is toegestaan, zijn c. in het algemeen beter dan eigenlijke orden geschikt voor werkzaamheid in de wereld, zooals in het onderwijs, armenverzorging, ziekenverpleging.

2° Monastieke c., een vereeniging van meerdere onafhankelijke kloosters eener zelfde orde onder een gemeenschappelijke overste. Komt uitsluitend in de oude monniken-orden voor, vooral bij de → Benedictijnen.

3° Een bijzonder soort van vrome vereeniging, ten

doel hebbend het verrichten van godvruchtige of liefdadige werken, die als een organieke corporatie is ingericht, d.w.z. waarvan de leden een verzameling met stemrecht of zeggenschap vormen; bijv. de Mariacongregatie. De officieele naam in het Kerkelijk Recht is sodaliteit (sodalitas, C.I.C., can. 707). Een c. onderscheidt zich van een gewone vrome vereeniging, doordat bij deze laatste de leden geen stemgerechtigde verzameling vormen; van een broederschap, doordat deze weer een bijzonder soort van c. is, nl. een sodaliteit, welke tevens ter bevordering van den openbaren eeredienst is opgericht. Gelijk iedere kerkelijke vereeniging, moet ook een c. door de bevoegde kerkelijke overheid (in den regel den diocesanen bisschop) zijn opgericht of althans goedgekeurd (can. 686).

4° → Congregaties der Romeinsche Curie.

Lit.: T. Schäfer, De Religiosis ad normam C.I.C. (Münster [2]1931); G. Vromant, De Fidelium Associationibus (Leuven 1932). *Schweigman.*

Congregatie der Missie, → Lazaristen.

Congregatie des Allerheiligsten Verlossers (afkorting: CssR.) of Redemptoristen (< Lat. Redemptor = Verlosser). Hoofddoel: een volmaakter navolging van den Verlosser en het werken aan het zieleheil, vooral der meest verlatenen, door missies en andere geestelijke oefeningen. Gesticht te Scala (Napels) in 1732 door den H. → Alfonsus de Liguori, goedgekeurd 1749 door Benedictus XIV. De C. wordt bestuurd door een rector major, sinds 1855 te Rome zetelend. Nog vóór den dood van den Stichter verplantte de H. → Clemens Hoffbauer haar (1785) over de Alpen, waar zij moeizaam bloeide, o.a. te Warschau (1787—1808) en te Weenen (1820), onder het bestuur van een vic.-generaal: den H. Clemens Hoffbauer (1793—1820), den Eerbiedwaardigen Jozef Passerat (1820—'48) en Rudolf von Smetana (1850—'55). De Congregatie, die in 1830 in Italië slechts 26 huizen (166 paters) heeft, zag de in 1841 opgerichte Belgische, Oostenrijksche, Fransch-Zwitsersche provincies uitgroeien tot 21 provincies met 17 vice-prov. en telde in 1932: 6 240 leden (3 400 priesters) in 350 huizen, gelegen in de voornaamste landen van Europa, in N. en Z. Amerika en, hoewel daar minder talrijk, in de overige werelddeelen. Naast de velen, wier proces van zaligverklaring in voorbereiding is (o.a. mgr. Neumann, pater Donders), verdienen vermelding de kardinalen Dechamps en van Rossum. Behalve door prediking en alom verbreide aartsbroederschappen (o.a. die van O. L. V. v. Altijdd. Bijstand, het Euchar. Hart v. Jesus, de H. Familie), bevordert de Congregatie het zieleheil en de Kath. wetenschap door meestal ascetische tijdschriften en andere uitgaven [Bibliogr. door M. de Meulemeester ter perse (1934)]. Zij wijdt zich aan de buitenlandsche missiën, o.a. in Denemarken, Algiers, Kongo, Kaapkolonie, Haïti, Antillen, Suriname, Filippijnen, Annam en China, waarheen Pius XI haar riep om een inlandsche priester-congregatie, de Leerlingen des Heeren, te vormen. In 1921 was zij naar het getal missionarissen de 6e onder alle orden en congreg. (Het Missiewerk IV, 181).

In België in 1831 gevestigd, heeft de Congregatie door de volksmissies, vooral in het begin, een grooten omkeer gebracht op godsdienstig gebied. Van de in 1841 opgerichte Belg. provincie gingen uit 8 later zelfstandige provincies, o.a. de Nederlandsche, Engelsche en Amerikaansche. Zij telde in 1930: 541 leden, nl. België 385 (14 huizen), Amer. Antillen 27, Kongo (vic. Matadi) 56. Zij zorgt voor de geünieerde Roethenen van den Slavischen ritus in Saskatchewan en Gallicië (73 leden), waarheen mgr. Sceptyckyj hen riep (1912) en een hunner, mgr. Czarnecky (1930) apost. visitator werd. Buiten de zielzorg in eigen kerken (ook de zgn. soldatenmis, het Vlaamsche werk, enz.) en in het retraitenhuis voor mannen te Roesselare (1930: 1 600 deelnemers), blijven in België de volksmissiën (in 1930: 280) en de Geestelijke Oefeningen het hoofdwerk, waarna verschillende tijdschriften e.a. ascetische en wetenschappelijke uitgaven (Dechamps, Godts, Bronchain, Saintrain e.a.) vermelding verdienen.

In Nederland vestigde de Congregatie zich (1836) te Wittem, door Willem II erkend (1841), vanwaaruit (1842) de missiën begonnen, die, onder leiding van p. Bernard, het Kath. leven ontboeiden, hervormden, bevorderden. Er waren in 1933: 7 kloosters (134 priesters), die behalve aan volksmissiën (129), octaven enz., klooster- en priesterretraiten (313), gesloten retraiten (5 retraitenhuizen met 15 343 deeln.), en de door hen ingevoerde volks- of parochieretraiten (122) e.a., zich wijden aan het apostolaat der pers (7 tijdschr., o.a. De Volksmissionaris sinds 1880 en, met den president van het groot-seminarie Rijsenburg, de Ned. Kath. Stemmen sinds 1900). De Ned. Redemptoristen hebben missies in Brazilië (7 huizen met 84 leden) en in Suriname (53 leden), waar zij behalve de Boschnegers, Indianen, Hindoes, Javanen, ook de melaatschen verzorgen. Vermelding verdienen nog o.a. A. Konings, J. Aertnys, L. Wouters, F. Ter Haar, moralisten; Th. Bensdorp, apologeet; J. Kronenburg, hagiograaf; mgr. Wulfingh, „de vader der melaatschen".

Lit.: Heimbucher, Die Orden u. Congreg. d. Kath. Kirche (II Paderborn [3]1933, 345); v. Eygen, De Redemptoristen (Brugge 1912); Kronenburg, De Redempt., wat zij zijn, wat zij doen (1929); de Meulemeester, Sommaire de l'histoire de la Congrég. du T.S. Rédempteur (Brussel 1921). *Mosmans.*

Congregaties, orden en andere vereenigingen van in geestelijke gemeenschap levende personen in Nederland en/of België. De volgorde, waarin de namen zijn geplaatst, geeft aan onder welke trefwoorden nadere bijzonderheden te vinden zijn.

VEREENIGINGEN VAN PRIESTERS in Nederland en België:

Assumptionisten
Augustijnen
Benedictijnen
Camillianen
Capucijnen
Carmelieten
Cisterciënsers of Bernardijnen
Congregatie der Missie, → Lazaristen
Congregatie des Allerheiligsten Verlossers of Redemptoristen
Congregatie van den H. Geest en van het Onbevlekt Hart van Maria, → Paters van den H. Geest
Conventueelen
Dominicanen
Franciscanen of Minderbroeders
Gezelschap der Missionarissen van Afrika, genaamd Witte Paters
Gezelschap van het Goddelijk Woord of Paters van Steijl
Gezelschap van Maria of Maristen
Gezelschap van Maria of Montfortanen
Jezuïeten, Sociëteit van Jesus
Kruisheeren
Lazaristen of Congregatie der Missie
Maristen, → Gezelschap van Maria
Mill-Hill, Paters van, → Jozef Congregatie van Mill Hill
Minderbroeders, → Franciscanen
Missie-Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria of Missionarissen van Scheut
Missionarissen van het H. Hart
Montfortanen, → Gezelschap van Maria
Norbertijnen of Praemonstratensers

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Oblaten van de Onbevl. Maagd Maria
Passionisten
Paters der H.H. Harten van Jesus en Maria, genaamd Picpus-paters
Paters van den H. Geest
Paters van het H. Sacrament
Picpus-paters, → Paters der H.H. Harten van Jesus en Maria
Praemonstratensers, → Norbertijnen
Priesters van Don Bosco, → Salesianen
Priesters van het H. Hart
Recolletten, → Franciscanen
Redemptoristen, → Congregatie des Allerheiligsten Verlossers
Salesianen of Priesters van Don Bosco
Scheut, Missionarissen van, → Missie-Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria
Sparrendaal, Missionarissen van, → Missie-Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria
Steijl, Paters van, → Gezelschap van het Goddelijk Woord
St. Jozefs Congregatie van Mill-Hill
Sociëteit van de Afrikaansche missiën
Sociëteit van Jesus of Jezuïeten
Trappisten, → Cisterciënsers
Witte Paters, → Gezelschap der Missionarissen van Afrika.

Vereenigingen van priesters in Nederland:
Oblaten van den H. Franciscus v. Sales
Paters der H. Familie.

Vereenigingen van priesters in België:
Aalmoezeniers van den Arbeid, → Luiksche Aalmoezeniers van den Arbeid
Barmhartigheid, priesters van
Barnabieten of reguliere geestelijken van den H. Paulus
Eudisten
Josefieten of Zonen van den H. Jozef (Geeraardsbergen)
Kanunniken van Lateranen, Reguliere
Luiksche Aalmoezeniers van den Arbeid
Paters van de Barmhartigheid
Paulus, reguliere geestelijken van den H., → Barnabieten
Priesters van O.L.V. van Sion
Servieten van Maria
Sociëteit van de hulppriesters van de Missiën
Sociëteit van den Goddelijken Zaligmaker
Zonen van den H. Jozef, → Josefieten.

VEREENIGINGEN VAN LEEKEBROEDERS in Nederland en België:
Alexianen
Barmhartige Broeders van den H. Vincentius à Paulo, genaamd Broeders van Liefde van Gent
Barmhartigheid, Broeders van O.L.Vrouw van, genaamd Scheppers
Broeders der Christelijke Scholen
Broeders van Barmhartigheid van den H. Johannes de Deo
Broeders van den H. Franciscus
Broeders van Liefde
Broeders van O. L. Vrouw van Lourdes
Dongen, Broeders van, → Broeders van O. L. V. van Lourdes
Oostakker, Broeders van, → Broeders van O. L. V. van Lourdes.

Vereenigingen van leekebroeders in Nederland:
Arme Broeders van den H. Franciscus Seraphicus
Barmhartige Broeders van Montabaur
Broeders Penitenten van den H. Vader Franciscus
Broeders van den H. Aloysius van Gonzaga, genaamd Broeders van Oudenbosch
Broeders van den H. Jozef
Broeders van den H. Norbertus
Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis der Allerheiligste Maagd en Moeder Gods Maria, genaamd Broeders van Huybergen
Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis en van den H. Franciscus
Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis van Maria, genaamd Broeders van Maastricht
Broeders van O.L.V. van Zeven Smarten
Drunen, Broeders van, → Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis en van den H. Franciscus
Fraters van O. L. V., Moeder van Barmhartigheid, genaamd Fraters van Tilburg
Fraters van O. L. V. van het H. Hart
Huybergen, Broeders van, → Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis der Allerheiligste Maagd en Moeder Gods Maria
Kruisvaarders van St. Jan.
Maastricht, Broeders van, → Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis van Maria
Oudenbosch, Broeders v., → Broeders van den H. Aloysius van Gonzaga
Tilburg, Fraters van, → Fraters van O. L. V., Moeder van Barmhartigheid.

Vereenigingen van leekebroeders in België:
Broeders der Chr. Scholen van Barmhartigheid van Montebourg
Broeders Marianisten, → Marianisten
Broeders Maristen
Broeders Van Dale
Broeders van den H. Hiëronymus Aemiliani
Broeders van O. L. V. van het H. Hart
Broeders van S. Gabriel
Broeders Xaverianen, → Xaverianen
Marianisten
Xaverianen

VEREENIGINGEN VAN VROUWEN in Nederland en België:
Amersfoort, Zusters van, → Zusters van O. L. Vrouw
Assumptionistinnen, Oblaten (Parijs)
Augustinessen, genaamd Zwartzusters-Augustinessen
Augustinessen, → Kanunnikessen van den H. Augustinus
Barmhartigheid, Zusters van O. L. V. van, (Laval)
Begijnen
Benedictinessen, zie ook → Dames Benedictinessen
Bethanië, Dominicanessen van
Capucinessen, → Clarissen
Carmelitessen, → Carmelieten
Clarissen
Colettienen, → Clarissen
Congregatie van Maria Eerherstelster, genaamd Zusters Reparatricen
Dienaressen v. h. H. Hart van Jesus
Dochters der Liefde van den H. Vincentius à Paulo (Parijs)
Dochters der Wijsheid
Dochters van den Goddelijken Heiland (Niederbronn)
Dochters van het H. Kruis
Dochters van O.L.V. van het H. Hart
Dominicanessen
Franciscanessen
Goede Herder, Zusters van den, → Zusters van O. L. Vrouw van Liefde des Goeden Herders
Graf, Kanunnikessen van het H., → Kanunnikessen van het H. Graf
H. Hart (Sacré Coeur), Dames van het
Kanunnikessen van den H. Augustinus
Kanunnikessen van het H. Graf
Missiezusters van den H. Geest (Hoei)
Norbertinessen
Oblaten van den H. Benedictus van Schootenhof
Penitenten, → Franciscanessen
Picpusinnen, → Zusters van de H.H. Harten van Jesus en Maria
Recollettinnen, → Franciscanessen
Redemptoristinnen
Religieuzen van de Eeuwigdurende Aanbidding
Religieuzen van O. L. V. Visitatie of Visitandinen
Reparatricen, Zusters, → Congregatie van Maria Eerherstelster
Schootenhof, Oblaten van den H. Benedictus van, → Oblaten van den H. Benedictus van Schootenhof
Ursulinen
Visitandinen, Zusters, → Religieuzen van O. L. V. Visitatie
Voorzienigheid, Zusters van de → Arme Zusters van het Goddelijk Kind, → Zusters van de Voorzienigheid
Zusters der H. Familie
Zusters Missionarissen van O. L. V. van Afrika
Zusters van Barmhartigheid
Zusters van de Goddelijke Voorzienigheid
Zusters van de H.H. Harten van Jezus en Maria
Zusters van den H. Carolus Borromaeus
Zusters van het arme Kind Jesus
Zusters van het H. Kruis
Zusters van Liefde
Zusters van Liefde van Jesus en Maria
Zusters van Maria en Jozef
Zusters van O. L. Vrouw
Zusters O. L. Vrouw Presentatie
Zusters van O. L. Vrouw van Liefde des Goeden Herders.

Vereenigingen van vrouwen in Nederland:
Arme Dienstmaagden van Jesus Christus

Congregaties der Romeinsche Curie, zedelijke lichamen, door de pausen belast met de behandeling van bepaalde soorten zaken en vraagstukken, meest langs administratieven weg. Zij zijn onderscheiden van de Kerkelijke → Rechtbanken en de → Officia der Romeinsche Curie. Kunnen vergeleken worden met de ministeries in een constitutioneelen staat, met dit onderscheid, dat de paus als absolute monarch alles beslist en voorschrijft door de resp. C. Ze staan onder leiding van een kardinaal-prefect, die in het gewone bestuur wordt bijgestaan door een secretaris, een ondersecretaris en lagere beambten, in de beslissing van gewichtige aangelegenheden door een college van minstens vijf kardinalen, die de eigenlijke C. uitmaken. In drie C. (H. Officie, Consistoriaal, Oostersche Ritus) is de paus zelf prefect, een kardinaal secretaris, en berust de practische leiding bij een assessor. Ofschoon de paus absolute monarch is, heeft hij toch bij de behandeling van zoovele zaken hulp en raad noodig. Oorspronkelijk ontving hij die, behalve van de Romeinsche Kerkvergaderingen, die geregeld werden bijeengeroepen, van de Romeinsche priesterschap, die reeds in de kern het kardinaalscollege vormden. Toen de kardinalen werden ingesteld door de pausen, kwamen de Consistories [→ Consistorium (1°)]. Maar de vermeerdering der zaken, het toenemen van het aantal Katholieken, de centralisatie van het bestuur, het voorbehouden van vele vraagstukken aan den paus, de groei in aanzien van het pauselijk gezag, het gemak van het verkeer deden tijdelijke commissies van kardinalen ontstaan, die de zaken voor het Consistorie moesten voorbereiden. Daaruit ontstonden in de 16e eeuw vooral de Heilige C. der Rom. Kerk. De eerste was het H. Officie, in 1542 door Paulus IV gesticht. Sixtus V gaf aan de C. een volledige organisatie door de bul I m m e n s a in 1588: er werden 15 C. ingesteld of bevestigd. Maar deze bepaling werd niet streng gehandhaafd: bij nieuwe behoeften schiepen de pausen nieuwe C. Vandaar twee bezwaren: de C. namen voortdurend in aantal toe met veel personeel en kostbare administratie. In 1842 waren er 28 C., waaronder één voor de waterleidingen, één voor de openbare gezondheid en één voor de basiliek van Loretto. Het tweede bezwaar was, dat de C. geen scherp omlijnde bevoegdheid meer hadden: zij hadden de geheele rechtspraak tot zich getrokken met uitschakeling der → Rota. In 1908 hervormde paus Pius X de geheele organisatie der C. door de bul S a p i e n t i C o n s i l i o, bepaalde het aantal C., dat niet mocht worden overschreden en schreef regels voor, die nauwkeurig bevoegdheid en wijze van behandeling vastlegden. Deze bepalingen zijn in hoofdzaak overgenomen door den C.I.C. can. 242—257. Door Benedictus XV werd 1 Mei 1917 de C. Orientalis van de Propaganda gescheiden door de bul D e i P r o v i d e n t i s. De Codex vermeldt 11 Congregaties, maar in waarheid zijn er 12: de Congregatie der Kerkfabriek (kerkel. vermogen) van St. Pieter, wel vermeld in de bul Sapienti Consilio en in het jaarlijks verschijnend Annuario Pontificio, wordt niet behandeld in den C.I.C. Er blijven dus de volgende elf over: 1° het H. O f f i c i e, ook genoemd: de H. Congregatie van de Romeinsche en Algemeene Inquisitie, beschermt de leer van geloof en zeden. Zij is ook strafrechtbank voor bepaalde misdrijven, die in nauw verband staan met de leer van geloof en zeden en volgt daarin een eigen procedure. Zij is uitsluitend bevoegd in gemengde huwelijkszaken en in alles, wat betrekking heeft op de ontbinding van huwelijken, door niet-gedoopten gesloten. Alles, wat in verband staat met het alg. verbod van boeken, behoort bij deze C., die in de plaats is gekomen van de vroegere C. van den Index. 2° De H. C o n g r e g. C o n s i s t o r i a l i s bereidt de Consistories voor, verdeelt de kerkelijke provincies, richt nieuwe bisdommen op, wijst, na zorgvuldig onderzoek, de nieuw te benoemen bisschoppen en kerkelijke administrateurs aan, en heeft het voortdurende toezicht over de bisdommen: aan haar komen de vijfjaarlijksche verslagen over den toestand der bisdommen. 3° De H. C o n g r e g. v a n d e n O o s t e r s c h e n R i t u s heeft de bevoegdheid van alle andere C. tezamen genomen over de geloovigen, die tot een Oosterschen ritus behooren. 4° de H. C o n g r e g. d e r S a c r a m e n t e n (eig. van de tucht der Sacr., omdat de leer bij het H. Officie hoort) behandelt en beslist alles, wat betrekking heeft op de behandeling der zeven Sacramenten; zij geeft vooral dispensaties voor het sluiten van huwelijken en bij de ontbinding van een nog niet voltrokken Christelijk huwelijk.

5° De H. C o n g r e g. v a n h e t H. C o n c i l i e, oorspronkelijk ingesteld om het Concilie van Trente uit te leggen, en naderhand rechtbank voor twistgedingen, behandelt nu alles, wat betrekking heeft op de kerkelijke tucht bij de wereldgeestelijkheid en de geloovigen: zij zorgt, dat de kerkelijke geboden onderhouden worden en heeft de macht er van te dispenseeren; alle godvruchtige broederschappen, ook voor zoover die van religieuzen afhangen, staan onder haar gezag. Alle financieele aangelegenheden en de → composities, de kwesties van voorrang, alsmede de goedkeuring der Concilies behooren bij haar. 6° De H. C o n g r e g. d e r R e l i g i e u z e n heeft ten doel al de aangelegenheden der ordesgeestelijken en andere personen, die gemeenschappelijk leven, voor zoover het tucht en regels betreft, te ordenen, gelijk ook het verleenen van alle soort dispensaties aan religieuze personen in den breedsten zin tot haar bevoegdheid behoort. 7° De H. C o n g r e g. d e r P r o p a g a n d a heeft de meest uitgebreide bevoegdheid in de missielanden. Haar gebied is bepaald door paus Pius X. Haar voornaamste doel is de uitbreiding van het geloof en daarom is haar macht vooral daarop gericht die uitbreiding te vergemakkelijken. Alle zaken uit de missies komen eerst bij haar en wanneer zij ze zelf niet kan beslissen, worden zij ter oplossing gezonden aan de bevoegde Congregaties. 8° De H. C o n g r e g. d e r R i t e n heeft te zorgen voor alles, wat betrekking heeft op de zalig- en heiligverklaring der dienaren Gods, en verder bepaalt zij de ceremonies en gebruiken, welke in de Latijnsche Kerk moeten worden in acht genomen bij den eeredienst. Zij moet over de onderhouding dier voorschriften waken. 9° De H. C o n g r e g. d e r C e r e m o n i e s behandelt alles, wat moet worden onderhouden bij de plechtigheden, die in de capella des pausen plaats hebben, en door de kardinalen buiten die plechtigheden. Zij regelt ook het ceremonieel bij de ontvangst van vorsten en den voorrang tusschen kardinalen en nuntii.

10° De H. C o n g r e g. v o o r B u i t e n g e w o n e K e r k e l i j k e a a n g e l e g e n h e d e n heeft vooral bevoegdheid in die landen, waar rekening moet worden gehouden met de regeering bij het benoemen van bisschoppen en de verdeeling der bisdommen, of bij andere beslissingen, waarbij de burgerlijke wet

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

te pas komt. Ook behandelt zij de concordaten met de verschillende mogendheden.

11° De H. Congreg. der Seminaries en Universiteiten regelt de studie en de opvoeding der aanstaande priesters aan de seminaries, en geeft aan de Katholieke universiteiten regels voor bestuur en inrichting, in zoover zij afhangen van het kerkelijke gezag.

In het H. Officie en de Congregatie der Riten worden de zaken van gewicht eerst behandeld door de vergadering der consultoren, alvorens zij den kardinalen worden voorgelegd. In de meeste andere Congregaties worden de gewone, loopende zaken, zoo zij geen bijzondere moeilijkheid opleveren, behandeld in het „Congresso", bestaande uit prefect, secretaris, ondersecretaris en minutanten. Moeilijker vraagstukken of beslissingen worden aan een of meerdere consultoren ter bestudeering gegeven: deze schrijven daarover hun „votum" of oordeel, dat gedrukt wordt. Het wordt daarna, als er een aantal zulke zaken te behandelen zijn, aan de kardinalen der C. rondgestuurd, nadat één hunner tot ponens van de zaak is aangewezen: de ponens geeft in de „plenaria" of voltallige vergadering der kardinalen, welke buiten de vacanties zoowat éénmaal per maand plaats heeft, het eerst zijn opinie over de zaak. In die vergadering spreekt de kardinaal prefect het laatst en daarna wordt de zaak beslist met meerderheid van stemmen. De beslissing wordt voorgelegd aan den paus, die er zijn goedkeuring aan hecht of niet. Daartoe hebben de prefect en de secretaris der C. vastgestelde audiënties bij den H. Vader. Bij sommige (H. Concilie, Studies) is de behandeling eenigszins anders, omdat er geen kardinaal-ponentes zijn.

Lit.: Moroni, Dizionario (XVI Venetië 1842, s.v. Congregazioni Cardinalizie); Goulmy, Het Bestuur der H. Roomsche Kerk ([2]1913). *Drehmanns.*

Congregatie van Limburg (Reguliere Derde Orde van den H. Franciscus), → Derde Orde.

Congregatie van Maria, godsdienstige vereeniging die, volgens haar eersten regel, zich ten doel stelt in haar leden aan te kweeken een zeer innige godsvrucht tot Maria en hen te vormen tot goede Christenen, die er naar streven zich in hun staat te heiligen, anderen te redden en te heiligen en de Kerk van Christus tegen de aanvallen der goddeloozen te verdedigen. Ontstaan te Rome in 1563. De Jezuïet Joannes Leunis (* 1535 te Luik, † 19 Nov. 1584 te Turijn), leeraar aan het Romeinsch College, vergaderde nu en dan zijn leerlingen tot het houden eener geestelijke oefening ter eere der Allerheiligste Maagd. In 1569 werd die gewoonte ook ingevoerd te Parijs, waarschijnlijk door p. Leunis zelf, die toen aldaar verbleef in het college van Clermont. De devotie werd achtereenvolgens, tusschen de jaren 1570—1580, overgenomen door de colleges in België, Spanje, Oostenrijk, Duitschland, Bohemen en Mexico. In de Z. Ned. was p. Frans Coster de stichter der eerste congregaties te Douai (1572) en te Brugge (1575). In 1577 schonk Gregorius XIII haar bijzondere aflaten. Feitelijk ingesteld voor leerlingen van Jezuïeten-colleges, hadden de congregaties weldra uitbreiding gekregen naar buiten en werden er opgericht voor verschillende standen, in gelijksoortige groepen verdeeld. Krachtens haar regels vormden zich in de congr. „secties" die bijzondere liefdewerken beoefenden, als het geven van godsdienstonderricht, bezoeken van armen, zieken en gevangenen, enz. Men volgde echter niet overal dezelfde regels en daarom besloot de generaal der Orde, Claudius Aquaviva, meer eenheid te brengen en alle met die van Rome te vereenigen. Hij sprak er over met Gregorius XIII, die, 5 Dec. 1584, door de bulle „Omnipotentis Dei" de Congregatie van Rome canoniek oprichtte. Ze kreeg den naam „Prima Primaria" (Prima primaria, omnium congregationum toto orbe diffusarum mater et caput). De paus schonk aan de generaals der Jezuïeten-Orde volmacht om afdeelingen te stichten in alle colleges en kerken der Sociëteit. In 1587 stelde Aquaviva de algemeene regels op, die in 1855 door den generaal Petrus Beckx en in 1910 door den generaal Franciscus Wernz werden herzien en gewijzigd. De generaal heeft de bevoegdheid om congregaties op te richten buiten huizen der Sociëteit, met toestemming van den bisschop. Hier en daar was men ook begonnen met het oprichten van congregaties voor vrouwen, hetgeen echter door de generaals der Sociëteit niet werd goedgekeurd; pas in 1751 is men er toe overgegaan zulke congregaties toe te laten. Het aantal Maria-congregaties, over geheel de wereld, aangesloten bij de Primaria te Rome, bedraagt ongeveer 60 000 (met ruim 5 millioen leden); in Nederland en Indië ongeveer 1 600. Een Belgische statistiek van 1925, alleen van de Vlaamsche congregaties, geeft 883 congregaties aan met 97 873 leden. De oudste congregatie in Nederland is die van Maastricht; ze werd in 1584 opgericht. Daarop volgt die der St. Ignatiusparochie te Rotterdam, in 1625 gesticht door p. Valentinus Bisschop. In 1924 werd te Rome een Centraal Secretariaat voor alle congregaties gesticht. Het Secretariaat voor Nederland is gevestigd in Den Haag en geeft uit de maandbladen: „Ave Maria" voor vrouwelijke, „Stella Duce" voor mannelijke congreganisten en het „Directeurentijdschrift" voor priesters-directeuren.

Lit.: Delplace, Histoire des Congregations de la S. Vierge (Rijsel 1884); Elder Mullan, Die Marianische Kongregation dargestellt nach den Dokumenten (Weenen 1913); Elder Mullan, History of the Prima Primaria Sodality (St. Louis 1917); Bangha, Handbuch für die Leiter Mar. Kongregationen (Innsbruck 1925). *v. Hoeck.*

Congregatie van Maria Eerherstelster, genaamd Zusters Reparatricen, gesticht te Rome in 1854 door Emilie d'Oultremont. Doel: eerherstel en apostolisch werk. 61 huizen; in Nederland te Maastricht; in België te Brussel.

Lit.: Kath. Ned. (III, 230-233).

Congregatio de Auxiliis divinae gratiae (Congregatie over den bijstand der Goddelijke genade) werd door paus Clemens VIII in 1598 opgericht om een einde te maken aan den theologischen strijd tusschen de Jezuïeten en Dominicanen over de verhouding der genade, die voor iedere bovennatuurlijke daad noodzakelijk is, en de vrijheid van den wil. De strijd ontstond door het werk van Lud. de Molina S.J.: Liberi arbitrii cum gratiae donis .... concordia (1588), dat hevig bestreden werd door Dom. Banez O.P., die reeds zijn leer in 1584 had uiteengezet in zijn: Commentarii in 1am partem S. Thomae. In dezen strijd stonden de Jezuïeten in het algemeen aan de zijde van Molina, de Dominicanen hielden zich aan Banez. De congregatie, die zeven perioden telde en van 1598 tot 1607 duurde, hield 85 vergaderingen, waarvan 68 onder Clemens VIII en 17 onder Paulus V; sedert 1602 hadden deze plaats in bijzijn van den paus. Bekende theologanten waren Rob. Bellarminus S.J., Thom. de Lemos O.P., Greg. van Valentia S.J. Een resultaat werd niet bereikt. In 1607 verbood

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Paulus V elkander te veroordeelen of te censureeren. In 1611 volgde het verbod om werken uit te geven zonder toestemming der Inquisitie.

Lit.: Augustinus Le Blanc (J. H. Serry O.P.), Historia Congregationis de Auxiliis divinae gratiae (Antwerpen ²1709); Theodorus Eleutherius (L. de Meyere S.J.), Historia controversiarum de Auxiliis divinae gratiae (Antwerpen 1705); G. Schneemann S.J., Controversiarum de divinae gratiae liberique arbitrii concordia initia et progressus (Freiburg in Br. 1884); N. del Prado O.P., De gratia et libero arbitrio (3 dln. Freiburg in Zw. 1907); P. Mortier O.P., Histoire des maîtres Généraux (VI, 69 vlg.); L. von Pastor, Geschichte der Päpste (XI, 513 vlg.; XII, 163 vlg.); X. Bachelet S.J., Prédestination et grâce efficace. Controverses dans la Compagnie de Jésus au temps d'Aquaviva (Leuven 1931); Fr. Stegmüller, Ursprung und Entwicklung des Molinismus (1933). *Lambermond.*

Congrégation, La, godsdienstige vereeniging, in 1801 ontstaan als Kath. réveil bij Parijsche studenten, onder leiding van den oud-Jezuïet Delpuits. Doel: verdieping van godsdienstig leven en beoefening van naastenliefde. Om haar trouw aan den paus door Napoleon opgeheven; na terugkeer van Bourbon hersteld en beleeft dan een bloeitijd, ondanks scherpe bestrijding door de liberaal-Voltairiaansche pers, die de C. ten onrechte voorstelde als een politieke vereeniging, in dienst van de reactie tijdens Karel X.

Lit.: Geoffroy de Grandmaison, La C. (Parijs 1890). *V. Claassen.*

Congregationalisten, de meer radicale Puriteinen, die in Engeland onder leiding stonden van Robert Browne. Hun ideaal was de vorming van vrije, zelfstandige gemeenten (congregations), die enkel uit werkelijke geloovigen, „heiligen", bestonden. Zij erkenden alleen Christus als hun hoofd en waren slechts door een band van liefde, niet door rechtelijke organisatie met elkaar verbonden. Volgens de meesten bestond er geen onderscheid tusschen geestelijken en leeken en stond het ieder, wien de H. Geest dit ingaf, vrij in de bijeenkomst der gemeente te spreken. Ofschoon in leer Calvinisten, hebben zij verschillende aanrakingspunten met de Baptisten.

Lit.: dr. J. de Jong, Handboek der Kerkgesch. (II ²1932, 343). *Wachters.*

Congres, Liberaal, in 1846 te Brussel bijeengeroepen onder den invloed der vrijmetselaarsloge, met doel een programma vast te stellen ten einde de zgn. voorrechten der Kerk te breken en de onafhankelijkheid van den Staat te bekomen. Het programma is het werk van Frère-Orban en het congres maakte voor goed een einde aan het unionisme in België. *Allossery.*

Congres van Berlijn, → Oostersche kwestie.

Congres-Polen, de naam, door vele historici tot 1918 gegeven aan het door het Congres van Weenen in 1815 aan Rusland verblijvend deel van → Polen.

Congressen (Noord-Nederlandsche en Vlaamsche C.).

A) Nederlandsche Taal- en Letterkundige congressen. Het eerste werd gehouden te Gent (1849) op initiatief van dr. Snellaert. Doel: letterkundigen en taalgeleerden uit N. en Z. Ned. nader tot elkaar te brengen en zoo het besef van eenheid van het Ned. volk aan te kweeken of te versterken. In de tweede plaats: bevordering van de wetenschap. Tot 1912 gemiddeld om de twee jaar gehouden; na het 32e congres (het 33e, dat in 1914 zou gehouden worden, ging niet door) zijn ze niet weer hervat. Zij hebben de gewenschte toenadering zeker bevorderd en ook op andere gebieden resultaat gehad, o.a. bij de totstandkoming van het Ned. Woordenboek, de eenheid van spelling, de oprichting van het Alg. Ned. Verbond. Pogingen om de congressen een wijdere strekking te geven en tot maatschappelijke congressen te reorganiseeren, zijn steeds mislukt.

B) Vlaamsche wetenschappelijke congressen, sinds 1897, oorspronkelijk alleen natuur- en geneeskundig, later ook rechtskundig, philologisch, artistiek. Zijn heden ten dage van grooten omvang, met groote deelname ook van Noord-Nederlandsche zijde.

C) Dietsche Studenten Congressen, ingericht door het → Dietsche Studentenverbond (D.S.V.), worden beurtelings in een Noord- en Zuid-Ned. universiteitsstad gehouden. Doel: Onderlinge band tusschen Zuid- en Noord-Ned. studenten versterken en bespreking van actueele onderwerpen.

D) Dietsch Academische Leergangen, ingericht door D.S.V., sinds 1927 (Amsterdam), 1930 (alle Nned. universiteitssteden), 1932 (Amsterdam en Wageningen). Doel: studenten, niet in de gelegenheid Nederlandsche wetenschap aan eigen universiteit te verwerven, hiermede in aanraking te brengen door hen één week colleges te laten loopen aan een universiteit, die hun deze wel kan schenken.

E) Delta-conferenties, ingericht door D.S.V., sinds Mei 1931 (Nijmegen), Dec. 1931 (Utrecht), 1933 (Utrecht). Doel: in een reeks wetenschappelijke voordrachten een systematisch overzicht te geven van de vraagstukken, betreffende de bevolking en haar beschaving in Schelde-, Maas- en Rijndelta in het algemeen en de Nederlanden in het bijzonder; in studentenkringen het besef van het belang dezer vraagstukken verspreiden, opwekken tot nadere bestudeering; vertegenwoordigers en beoefenaars van verschillende takken van wetenschap bijeen te brengen, ten einde de mogelijkheid van gecoördineerde bestudeering van specifiek nationale vraagstukken te helpen bevorderen.

F) Dietsche Landdag ingericht door de „Nederlandsche Unie", sinds 1930 (Amsterdam), 1931 (Gent), 1932 (Utrecht), 1933 (Mechelen), 1934 (Tilburg). In secties worden vraagstukken van kunst en letteren, sociologie, economie, geschiedenis en jeugd onder groot-Nederlandsche belichting door Vlamingen en Noord-Nederlanders behandeld. *Knuvelder.*

Congresstof, stof voor borduurwerk of gordijnstof (étamine-congresstof). Materiaal: katoen. Vervaardiging: platweefsel of weefsel met slingerdraden. Appretuur: gewasschen, gebleekt, geappreteerd en gespannen. Etamine-congresstof, dun en open weefsel met slingerdraad-effecten.

Congreve, William, de grootste Engelsche tooneelschrijver van het tijdvak na de Restauratie; * 1670, † 1729. Hij was de zoon van een officier, studeerde korten tijd in de rechten, en schreef tusschen 1692 en 1700 vijf tooneelstukken, die hem de vriendschap wonnen van den Katholieken Dryden. Zijn laatste blijspel, The Way of the World (1700), is zijn meesterstuk. Verwarde intrige, maar geestig satirische uitbeelding van het luchtige geraffineerde leven der hooge Londensche kringen in verrassend fijn en schitterend proza. Na 1700 schreef hij weinig meer; hij kreeg verschillende eerzame betrekkingen, was bevriend met de fijnste geesten van zijn tijd, o.a. Pope en Swift, en intiem met de hertogin van Marlborough, die op zijn graf in Westminster Abbey een monument liet plaatsen.

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Uitg. v. zijn werken zijn talrijk; een der beste door B. Dobrée (2 dln. 1925 en 1928). — Lit.: E. Gosse, Life of W.C. (1888 en 1924); B. Dobrée, Restoration Comedy (1924); D. Protopopesco, Un Classique Moderne: W.C., sa vie, son oeuvre (1924). *Pompen.*

Congreve-druk is in de graphische kunst een machinaal hoogdrukprocédé in driekleurendruk, door W. Congreve (1772—1828) uitgevonden. Elke kleur heeft een eigen vorm; deze vormen worden zoo in de machine geplaatst, dat zij zich op het oogenblik van den druk vereenigen. Men gebruikt het in Engeland nog wel voor heel goedkoop kleurendrukwerk (etiketten). *Knipping.*

Congruent. 1° (Meetk.) Twee fig. in het vlak of in de ruimte zijn c., als zij door verplaatsing in het vlak, resp. in de ruimte, tot samenvallen gebracht kunnen worden. → Gelijk en gelijkvormig; → Symmetrie. *v. Kol.*

2° (Getallenleer) a) → Congruentie. b) Soms noemt men een getal k (bijv. 24) congruent, als het mogelijk is een kwadraat te vinden zoodanig, dat dit kwadraat wederom een kwadraat is, als het met k wordt vermeerderd, en ook als het met k verminderd wordt (25—24 en 25 + 24 zijn beide kwadraten). *v. d. Corput.*

Congruentie. 1° (Meetk.) a) Het → congruent zijn van fig. b) Een verzameling van oneindig veel rechten in de ruimte, waarvan elke rechte bepaald wordt door twee getallen (ook genaamd: stralencongruentie). De rechten, die twee gegeven rechten snijden, vormen een congruentie. *v. Kol.*

2° (Getallenleer) Is a—b deelbaar door k, dan noemt men a en b congruent modulo k, en men schrijft $a \equiv b$ (mod. k) of $a \equiv b$ (k). Deze betrekking heet een c.; k heet de → modulus, a en b heeten de leden van de c. Twee c. met denzelfden modulus mogen bij elkaar worden opgeteld, van elkaar afgetrokken en met elkaar worden vermenigvuldigd. Beide leden mogen met eenzelfde getal vermeerderd, verminderd of vermenigvuldigd worden (in het algemeen niet gedeeld). Komt in de c. een onbekende voor, dan heet een waarde van de onbekende, waarvoor de c. geldt, een wortel van de c.; twee wortels, wier verschil een veelvoud van den modulus is, worden als dezelfde wortel beschouwd. Een c., waarvan de modulus een ondeelbaar getal is, waarvan het linkerlid een veelterm in de onbekende van den n-den graad is, en waarvan het rechterlid constant is, heeft hoogstens n versch. wortels. Een c. van de gedaante $Ax^n \equiv B$ (mod. k) heet een binomiaalcongruentie. Is p ondeelbaar, dan voldoet aan de congr. $x^{p-1} \equiv 1$ (mod. p) elk niet door p deelbaar getal x (Fermat).

Lit.: L. E. Dickson, History of the theory of numbers (I 1919, 204); M. Kraïtchik, Théorie des nombres (I 1922). *v. d. Corput.*

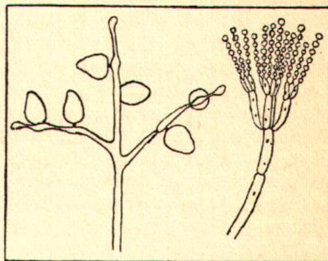
3° In de taalwetenschap verstaat men onder c. de overeenstemming naar den vorm tusschen verschillende woorden in den zin, die met elkaar in betrekking gebracht worden. De c. kan op verschillende manieren plaats hebben, bijv. in de Indo-Germaansche talen geschiedt het door overeenstemming naar naamval, geslacht en getal (bonus miles, boni milites); verder een meer verwijderde c. naar den persoon en ten slotte die naar tijd en wijze. *v. Marrewijk.*

Congruïsme, theologisch systeem, hetwelk leert, dat de genade efficax (onfeilbaar de toestemming van den wil ten gevolge hebbend) is, omdat zij aan de uiterlijke en innerlijke omstandigheden van den mensch, die genade ontvangt, aangepast (congruent) is. Het congruïsme wordt ook wel vereenzelvigd met → Molinisme. → Genade. *Kreling.*

Coniacien, naam van de onderste etage van het boven-Krijt.

Conidae (< Gr. koonos = kegel), een familie, behoorende tot de klasse der → Gastropoda, welke van Krijt tot Recent voorkomt.

Conidiën zijn sporen van schimmels, die buiten aan de plant afgescheiden worden en dienen voor ongeslachtelijke voortplanting. Zij komen algemeen voor bij de onvolkomen zwammen, maar treden ook als verspreidingsvormen op naast de gewone sporen bij steelen zakzwammen. In tegenstelling met den geslachtelijken voortplantingsvorm bij de steelzwammen ontstaan c. in onbepaald aantal, meestal aan het eind van een zwamdraad of op een toegespitste uitstulping (sterigma) daarvan. De gevormde spore wordt óf terstond afgeworpen, óf er ontstaan jongere sporen achtereenvolgens tusschen de oudste spore en den zwamdraad, zoodat er conidiën-ketens ontstaan. Ook kan er op den top van de oudste spore een jongere ontstaan enz., zoodat er weer een keten ontstaat, waarvan de oudste spore zich nu het dichtst bij den top van den draad of op de uitstulping daarvan bevindt. Ook bij de splijtzwammen en splijtwieren komen c. voor. Zie de afb. bij art. → Cordyceps. *Bouman.*

Conidiëndragers van: links: Phytophtora infestans (300 ×); rechts: Penicillium crustaceum (950 ×).

Coniferen, → Naaldboomen.

Coniïne, alkaloïde uit de gevlekte scheerling (Conium maculatum), waarvan het zaad ca. 1% bevat. C. is een kleurlooze bittere vloeistof met een karakteristieken reuk. Formule $C_8H_{17}N$; kookpunt: 166° C; goed oplosbaar in alcohol en aether, moeilijk oplosbaar in water. C. vindt in de geneeskunde geen toepassing meer. C. is een zwaar vergif met een verlammende werking. Het is het werkzame bestanddeel van de gevlekte scheerling, een der oudst bekende giftplanten. In Athene werd zij reeds gebruikt als middel tot voltrekking van de doodstraf (giftbeker van Socrates 399 v. Chr.). *Bosch.*

Coninck, 1° Cornelis Johannes Marius Jongkindt, landbouwkundige; * 1834, † 1885; verwierf aan de landhuishoudkundige school te Groningen als eerste leerling het diploma van landhuishoudkundige (1853), werd onder-directeur dier school (1857) en speciaal belast met de leiding harer leerhoeve te Haren; directeur der maatschappij van Weldadigheid (1859), van de Rijkslandbouwschool te Wageningen (1876) en bewerkte sedert den dood van dr. Staring het Verslag van den Landbouw van Ned.

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (V, 115 vlg.). *Moerlands.*

2° David de, Vlaamsch schilder; * 1636 te Antwerpen, † 1699 te Brussel. Leerling van P. Boel. Vnl. jachtstukken in den trant van Jan Fyt.

Lit.: J. v. d. Branden, Gesch. d. Antw. schildersch. (1883); v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

3° Jaak Felix de, Belg. pianist en componist;

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

* 1791 te Antwerpen, † 1866 aldaar. C. studeerde aan het Conservatorium van Parijs, vertoefde lange jaren in Amerika, daarna te Parijs en ten slotte te Antwerpen, waar hij de Société d'Harmonie bestuurde.

W e r k e n: Concerto, sonaten, variaties voor piano.

4° J o z e f B e r n a r d, Belg. musicus; * 1827 te Oostende. C. studeerde te Antwerpen onder de leiding van Leun, kapelmeester in St. Andries, en te Parijs aan het Conservatorium, vestigde zich aldaar als muziekleeraar en criticus. Schreef een aantal werken voor piano, en zang, alsook verscheidene opera's. Zijn „Essai sur l'Histoire des Arts et des Sciences en Belgique" werd in 1845 bekroond. *E. V. d. Velde.*

5° P a t r i c e C h a r l e s G i s l a i n, b a r o n v a n, sterk monarchaalgezind Zned. staatsman; * 19 Nov. 1770 te Brugge, † 22 Mei 1827 aldaar. Hij nam tijdens de Fr. overheersching verscheidene administratieve ambten waar, o.m. dat van prefect van het dept. van Jemappes, van de Lys, van de Schelde, en werd om bewezen diensten door Napoleon tot baron benoemd. Later verkoos Willem hem tot lid van de nieuwe grondwetcommissie, waarvan hij als verslaggever optrad. Eerst gouverneur van Oost-Vlaanderen; in 1817 minister van Binnenl. Zaken; hij ruilde dit ambt in 1825 voor dat van minister van Buitenl. Zaken. Ten slotte werd hij benoemd tot minister van Staat. *Uytterhoeven.*

6° P i e t e r d e, → Breydel (Jan).

7° S i m o n d e, Minderbroeder ; * omstreeks 1608 te Hamme (België), † 1664 te Brussel. IJverig missionaris in Franeker en omstreken; dispuut met predikant Cabeljau. Later trad C. op te Mechelen; redetwist met Lydius. Veel bijzonderheden over die godsdienstgesprekken in zijn geschriften: Den ontdeckten Dwaelgeest (Antwerpen 1644), en Den ontdeckten Leughengeest (Antwerpen 1651). *v. d. Borne.*

L i t.: D. v. Heel, in: Francisc. Leven (XV 1932).

Coninckx, S i m o n, Vlaamsch dichter, priester; * 1750 te St. Truiden, † 1839 aldaar. Schreef Christelijke Gedichten, Fabelen, Punt- en kleine Mengeldichten (uitg. Davidsfonds. 1889).

Conincq, jhr. F r e d e r i c o C o r n e l i o de, werkzaam lid van de Antwerpsche Violieren, voor welke kamer hij van 1635—'38 een aantal gloeiende mantel- en degenspelen vertaalde of bewerkte, naar toon en bouw geheel en al Spaansch; * 1606 in Duitschland, † 1649 te Sevilla. Beurtelings vertoefde C. te Antwerpen, Aalst (?), in Spanje, te Frankfort en na 1634 weer tijdelijk te Antwerpen.

L i t.: Te Winkel, De ontwikkelingsgang der Ned. letterk. (IV 1924) ; dr. Th. De Ronde, Het tooneelleven in Vlaanderen (1930). *Godelaine.*

Conincskinder, V a n t w e e, die elkander zoo lief hadden, maar niet bijeen konden komen; het water was veel te diep. Zij stak op drie kaarsen, maar een oude quene blies ze uit en de jongeling kwam om in het water. Een der meest beroemde romances, misschien zeer oud; het Christelijk slot: de jonkvrouw, die met het lijk van haar beminde in de armen in het water springt en vaart naar het hemelrijk, is nauwelijks Christelijk.

U i t g.: J. F. Willems, Oude Vlaemsche liederen (Gent 1848). *V. Mierlo.*

Conincspel, in het Fransch: jeu du roi qui ne ment, heet een hoofsche beuzelarij, die in sommige, ook Middelnederlandsche, romans (roman van Limborch, roman van Cassamus) voorkomt en waarin iemand, tot koning gekozen, allerlei hoofsche vragen stelt, om dan op zijn beurt door het gezelschap ondervraagd te worden. *V. Mierlo.*

Conincx Summe, D e s. Onder dien titel werd het werk Somme li Roy van den Dominicaan Lorens d'Orléans gedeeltelijk vertaald door Jan van → Brederode.

U i t g.: D. C. Tinbergen (Leiden z.j.).

Conington, J o h n, Eng. Klass. philoloog; * 1825, † 1869. Eerste prof. in Lat. te Oxford (1854). Hij vertaalde o.a. Vergilius en Horatius.

Coninxloo, naam van een schildersfamilie, die talrijke kunstenaars opgeleverd heeft, oorspr. te Brussel, later te Antwerpen, Mechelen, Amsterdam en Emden. De onderlinge verwantschap laat zich van eenigen, o.a. van de oudsten, niet vaststellen, maar waarsch. behooren allen tot één familie. Tusschen 1498 en 1527 verschijnt een **Gillis** te Brussel, van wien weinig bekend is. Een tweede **Gillis** wordt herhaaldelijk genoemd tusschen 1529 en 1559. Naast hen schijnen er nog twee van denzelfden voornaam te Antwerpen geleefd te hebben tusschen 1539 en 1562.

Van de hierna te noemen Coninxloo's is het familieverband na te wijzen. In 1491 verschijnt in de Brusselsche archieven een **Jan** als schilder, die twee zonen had, **Jan Jr.** (* 1489) en **Pieter,** van wie de eerste een verdienstelijk kunstenaar was, die tot den kring van O r l e y behoorde; hij ging later (in 1552) naar Antwerpen. Hij had eveneens twee zonen, die schilderden: Gillis en Hans. **Gillis** (* 1544, † 1607 te Amsterdam) is de belangrijkste van al zijn naamgenooten. Hij was een uitnemend landschapsschilder, geschoold te Antwerpen, onder G i l l i s M o s t a e r t, reisde in Italië, verliet om geloofsredenen in 1585 zijn vaderstad en trok via Frankenthal naar Amsterdam (1595). In zijn kunst is duidelijk de overgang te bespeuren van het romantische naar het naturalistische en hij heeft op het gebied der landschapsschildering hier grooten invloed uitgeoefend en veler oogen geopend voor de natuur en de schoonheid van het Hollandsche land. Zijn broeder **Hans** (* ca. 1540 te Antwerpen, † 1594 te Emden) trok naar Emden, alwaar hij en zijn zonen **Hans** († 1620) en **Isaack** († 1634) tot zekere bekendheid kwamen. Zij schilderden meest landschappen met hist. of mythol. voorstellingen.

L i t.: van Mander-Hymans (I en II) ; v. d. Branden, Gesch. ; E. Plietsch, Die Frankenthaler Maler (Leipzig 1910) ; Wauters, in Rev. de Belg. (1909) ; E. Starcke, in Oud Holland (1898). *Schretlen.*

Conische projectie, → Kegelprojectie.

Conium, → Scheerling; → Coniïne.

Coniunctivus, → Wijs (gramm.).

Conjectief, → Collocaal.

Conjecturaalcritiek, tekstcritiek, berustende op conjectuur.

Conjectuur, een vermoedelijk oordeel, berustend op waarschijnlijkheidsargumenten. C. wordt speciaal gebruikt voor de vermoedelijk juiste lezing, die men, door zich in te denken in de denkwijze en uitdrukkingsmethode van den auteur, meent in de plaats te mogen stellen van foutieve of verminkte plaatsen in den overgeleverden tekst bij oudere schrijvers. *W. Vermeulen.*

Historische conjectuur is het eerste vermoeden van de mogelijkheid eener verklaring van bepaalde historische verschijnselen door het aannemen van bepaalde andere historische feiten, welk vermoeden tot → hypothese kan worden, wanneer het met de feiten niet in

tegenspraak blijkt te zijn, zonder dat het zich als de eenig-mogelijke verklaring van deze feiten voordoet.

Lit.: A. Feder, Lehrbuch der historischen Methodik (Regensburg 1921). *F. Sassen.*

Conjugatae, → Jukwieren.

Conjugatie, 1° (→ Bevruchting) is in de cytologie dit stadium van de ontwikkeling der gameten, tijdens hetwelk de homologe chromosomen (autosomen) naast elkaar gaan liggen om gemini te vormen (→ Reductiedeeling).

2° Conjugatie (Lat. coniugatio = stamverwantschap der woorden) of vervoeging noemt men in de grammatica de verandering, welke het werkwoord ondergaat om het verschil in persoon, getal, tijd, wijze of toestand der werking aan te duiden.

Conjunctie (< Lat. coniungere = verbinden). 1° Conjunctie of voegwoord dient om zinnen of zinsleden met elkaar te verbinden. Men onderscheidt in het Nederlandsch nevenschikkende voegwoorden, bijv. maar, want, en onderschikkende, bijv. omdat, terwijl. *v. Marrewijk.*

2° Zon en maan, twee planeten, maan en planeet enz. zijn in conjunctie of samenstand, als zij bij het passeeren aan den hemel hun kortsten schijnbaren afstand hebben.

Conjunctieve oordeelen zijn samengestelde oordeelen, waarin als praedicaat twee of meer begrippen gebruikt worden, die elkaar in hetzelfde subject uitsluiten (contraire begrippen of tegendeelen). De leden van een c. o. kunnen niet tegelijk waar, doch wel tegelijk valsch zijn, bijv.: Jan zit of loopt.

Lit.: J. Th. Beysens, Logica (³1923). *F. Sassen.*

Conjunctiva, → Bindvlies.

Conjunctivale reactie (< Lat. coniungere = verbinden; coniunctiva, t.w. membrana coniunctiva = bindvlies van het oog, het slijmvlies, hetwelk de binnenzijde der oogleden en de voorzijde van den oogbal bekleedt), tuberculine-reactie volgens Wolff Eisner, Calmette. Een druppel eener 1% alttuberculine oplossing wordt in den conjunctivaalzak gebracht. Bij positieven uitslag treedt binnen 24 uur een min of meer sterke ontsteking van het bindvlies op. Het bewijs is dan geleverd, dat de onderzochte persoon reeds eenmaal met tuberkelbacillen besmet is geworden. De reactie is soms zeer heftig, waardoor zij voor den mensch in onbruik geraakt is, te meer daar andere minder bezwaar gevende reacties ten dienste staan. *Henneman.*

Conjunctivitis of → bindvliesontsteking.

Conjunctivitis gonorrhoica [→ Bindvliesontsteking; → Blennarrhoea (Neonatorum)] ontstaat door externe besmetting van het oog met gonococcen en is een der gevaarlijkste niet zelden tot blindheid voerende oogaandoeningen. Bij de geboorte kan het kind door zich in de scheede der moeder bevindende gonococcen worden besmet, terwijl bij volwassenen besmetting plaats heeft door onvoorzichtig het oog in aanraking te brengen met de hand of een voorwerp, waaraan zich druiper-afscheiding bevindt. Eenige uren tot enkele dagen na de besmetting treden de eerste ontstekingsverschijnselen voor den dag, die weldra een zeer ernstig karakter vertoonen. Er ontstaat heftige zwelling en roodheid, de oogleden laten slechts een nauwe oogspleet open, waaruit de etter voor den dag komt. De patiënten hebben veel pijn en zijn erg lichtschuw. Het grootste gevaar is gelegen in het aantasten der cornea (hoornvlies), waarop zich dan zweren vormen, die tot doorbraak en blindheid kunnen leiden.

De behandeling van c.g. is zeer moeilijk en kan alleen door geschoold personeel geschieden. Van belang is de door Credé aanbevolen prophylactische behandeling bij de geboorte, waarbij in alle gevallen, waar aan de mogelijkheid van gonorrhoïsche besmetting wordt gedacht, enkele druppels eener 2% helsche-steen-oplossing in het oog worden gedruppeld. Deze eenvoudige, ongevaarlijke ingreep voorkomt bijna steeds het optreden der gevreesde c. g. *E. Hermans.*

Conjunctivitis granularis lateralis, woekeringen van de lymph-follikels van het oogbindvlies, vooral in den buitensten ooghoek aan het onderooglid. Komt wel eens voor als eerste uiting eener beginnende tuberculose.

Conjunctuur (< Lat. conjungere = samenvoegen). Hieronder wordt tegenwoordig verstaan het geheel van op- en neergaande bewegingen van het economische leven, welke aan het optreden van krachten in dat leven zelf te danken zijn. Men is gewoon deze bewegingen conjunctuurgolven te noemen. De opgang is kenbaar aan stijging van de prijzen van goederen en diensten, van kapitaal- en grondrente en van de ondernemerswinst, aan vergrooting van de productiecapaciteit en de arbeidsgelegenheid, enz., terwijl bij den nedergang het omgekeerde plaats heeft. Conjunctuurbewegingen zijn alleen mogelijk en van conjunctuur kan dus alleen sprake zijn, wanneer: 1° arbeidsverdeeling tusschen de menschen wordt toegepast en de menschen daardoor van elkander afhankelijk zijn geworden; 2° voor „de markt" wordt voortgebracht, d.i. voor nog onbekende koopers. Immers de toestand van natuurlijk evenwicht tusschen voortbrenging en behoefte heeft dan plaats gemaakt voor een zoeken en tasten naar dat evenwicht, hetgeen tot een golfbeweging leiden moet.

Lit.: Mombert, Einführung in das Studium der Konjunktur; E. Wagemann Konjunkturlehre; G. W. J. Bruins, Het Conjunctuurvraagstuk. *Vorstman.*

Lit. voor België: L. Dupriez, Les méthodes d'Analyse de la conjoncture écon. et leur application à l'économie belge, depuis 1897 (Leuven 1930); Bulletin de l'Institut des Sciences Econ. de l'Univ. de Louvain (verschijnt driemaandel. van 1929 af).

Conjunctuurbelasting, belasting, geheven wegens ten gevolge van hoog conjunctuur verkregen inkomsten (voorbeeld: oorlogswinstbelasting) of ondanks laag conjunctuur behouden inkomsten (waarbij vooral aandacht wordt geschonken aan het reëele inkomen, dat bij gelijkblijvend geldinkomen hooger is geworden; voorbeeld: de in 1934 in Ned. voorgestelde → crisisinkomstenbel.). C. is gewoonlijk bedoeld als → draagkrachtbelasting. *Smeets.*

Conjunctuurtheorie. Dit is de leer, welke een verklaring zoekt te geven van het ontstaan en het verloop der conjunctuurgolven (→ Conjunctuur). In de verschillende conjunctuurtheorieën kunnen een tweetal onderscheidingen worden gemaakt. De eerste is in: a) organische en b) anorganische conjunctuurtheorieën. De organische neemt aan, dat de afzonderlijke phasen der conjunctuurbeweging uit zich zelf de volgende phase in het leven roepen, terwijl de anorganische de oorzaken der golfbeweging zoekt in bijzondere gebeurtenissen in het economische leven, zooals prijsveranderingen, wijzigingen in de techniek, een hergroepeering der economische krachten, enz. De tweede onderscheiding kent drie soorten: a) de disproportionaliteitstheorieën, die de bewegingen trachten te verklaren van de zijde der goederen (o.a. de classici);

b) de monetaire en crediet-theorieën, die de oorzaak zoeken aan de zijde van het geld (de currency-theoretici, zooals Keynes en Irving Fisher) of van het crediet (o.a. Cassel en Mises); c) de natuur- en psychische theorieën, die de bewegingen wijten aan veranderingen in den oogstuitval (Juglar), demographische wijzigingen, nl. in geboorte, sterfte enz., en aan psychische stemmingen, vergissingen der ondernemers ten gevolge van overdreven optimisme en pessimisme (o.a. Spiethoff, Schumpeter).

Lit.: → Conjunctuur; voorts G. Cassel, Theoretische Sozialoekonomie; W. Heinrich, Grundlagen einer universalistischen Krisenlehre. *Vorstman.*

Connacht, → Connaught.

Connaraceae, een plantenfamilie, die een 250-tal soorten heesters en boomen telt, doch meerendeels klimheesters. De altijd groene bladeren zijn onevengeveerd, meestal leerachtig en gaafrandig, terwijl de gewoonlijk welriekende bloemen in trossen staan. De openspringende doosvrucht bevat meestal één zaad, omgeven door een vleezigen zaadmantel. De familie is tropisch en vooral in de oude wereld goed vertegenwoordigd. Connarus, een geslacht met 80 soorten, bewoont Amerika, Afrika en Zuid-Azië, Rourea, met 60 soorten, komt bovendien in Australië voor. De andere geslachten treft men slechts in één werelddeel aan, bijv. Cnestis in Afrika. *Bouman.*

Connaught (Iersch: Connacht), provincie in W. Ierland (53° 50′N., 9° 0′W.), omvattend de graafschappen Galway, Mayo, Sligo, Leitrim en Roscommon. Opp. 17 000 km², 600 000 inw. In het N. en W. bergland, in het O. vlak met moerassen en meren. Veeteelt, visscherij. Hoofdstad Galway.

Conneaut, stad in den staat Ohio (Ver. Staten van Amerika; 41° 56′ N., 80° 32′ W.) aan de monding van de Conneaut-rivier en aan het Erie-meer. Ca. 10 000 inw. Zeer goede haven met levendig verkeer.

Connecticut, een van de dertien oorspronkelijke staten van de Vereenigde Staten, gelegen aan de Oostkust, ten N. van de Long Island Sound. Opp. 12 860 km², 1 606 000 inw. (1930). Hoofdstad Hartford (41° 45′ N.; 73° 0′ W.), met 164 000 inw., aan den benedenloop van de Connecticut-rivier. Er is landbouw en veeteelt, maar het voornaamste is de industrie in de steden (textiel, katoen). *Erkelens.*

Connecticut-rivier, een 650 km lange N. Amer. stroom (41° 20′ N., 72° 19′ W.), ontspringt in het Akadisdu-gebergte in het Connecticut-meer (New Hampshire), stroomt naar het Z., is grensrivier tusschen de staten Vermont en New Hampshire, doorstroomt in een in de kristallijne rots diep ingesneden bedding den staat Massachusetts, om als een breede stroom in vruchtbaar gebied haar monding in de Long Island Sound te bereiken. Vanwege watervallen slechts bevaarbaar tot Hartford (80 km), van groote beteekenis als „witte steenkool”. *p. Cyrillus.*

Connellsville, stad in den staat Pennsylvanië (Ver. Staten van Amerika; 40° 1′ N., 79° 36′ W.); ca. 13 000 inw. Centrum van het Connellsville-kolendistrict, bekend om haar goede cokes. Cokesfabrieken.

Connemara, dun bevolkt gebied ten W. van de stad Galway (53° 23′ N., 9° 50′ W.), in het N.W. van het graafschap Galway, Ierland, met wilde natuurpracht, „het paradijs voor de hengelaars”.

Connétable (< Lat. comes stabuli = opperstalmeester), in den laat-Romeinschen tijd: een hofambtenaar, die de keizerlijke ruiterij aanvoerde; in het Frankische koningschap overgenomen als een der vier voornaamste hofambten; sedert de 14e eeuw de opperbevelhebber van het geheele Fransche feodale leger, onder wien de maarschalken stonden, een machtig man, die een bedreiging kon zijn voor de macht van het koningschap. Het ambt van connétable werd dan ook in 1627 door Lod. XIII op raad van Richelieu afgeschaft, waardoor de maarschalken de eersten werden in het legerbevel; het werd door Napoleon voor een oogenblik hersteld.

Lit.: Holtzmann, Französische Verfassungsgeschichte (1910). *v. Gorkom.*

Uit connétable ontstond het Eng. woord constable, vroeger in dezelfde beteekenis, thans meer in die van handhaver der orde.

Conneux, gem. in de prov. Namen, ten O. van Dinant, ca. 400 inw., grootendeels Kath.; opp. 1 564 ha; landbouw, kalksteengroeven.

Conniventie, → Plakkaten.

Connochaetes, → Gnoe; → Antilopen.

Connolly, Hugo, Eng. Benedictijn, * 1873. Zeer verdienstelijk schrijver over oude liturgische documenten. Het bekendst is zijn studie over de „Apostolische Traditie” van S. Hippolytus: The so-called Egyptian Church-Order (Londen 1916).

Connubium, → Conubium.

Conoïde (meetk.) is een regelvlak, welks beschrijvende lijnen met een vast vlak evenwijdig loopen en een vaste rechte en een vaste kromme snijden.

Conon, paus van October 686 tot September 687.

Conon, Atheensch vlootcommandant, die tijdens de laatste jaren van den Peloponnesischen oorlog, nl. nadat Alcibiades was afgezet, een actieve en roemrijke rol vervulde. In 407 v. Chr. commandeert C. de Attische vloot vóór Samos; in 406 door Callicratidas in de haven van Mytilene ingesloten, na den slag bij Aigospotamoi (405) ontkomen met 8 schepen, gaat hij te Cyprus bij Euagoras met de Perzen onderhandelen, van wie hij een vloot verkrijgt, waarmede hij de Spartaansche zeemacht breekt bij Cnidus (394); daarna bevrijdt hij de steden van Klein-Azië uit den invloed van Sparta, verwoest het kustgebied van den Peloponnesus; te Athene terug (393), bouwt hij de lange muren, die de stad met den Piraeus verbonden, weder op. Door Tiribazus op heimelijk aanstoken van Sparta gevangen gezet te Sardes, weet hij te ontkomen en sterft op Cyprus (ca. 392 v. Chr.). *V. Pottelbergh.*

Conon van Béthune, (Quesnes van Béthune), een ridder en dichter uit de 12e eeuw. Hij vergezelde Boudewijn IX van Vlaanderen op diens tocht naar het Oosten en werd meermalen belast met het bestuur van Konstantinopel tijdens de afwezigheid van den keizer. Wij hebben van hem negen Chansons, die uitgegeven zijn door P. Paris in zijn Romancero. *W. Mulder S. J.*

Conon van Samos, Grieksch wiskundige en astronoom uit de 3e eeuw v. Chr. Bevriend met Archimedes. Schreef over astronomie, chronologie en wiskunde.

Cononieten, sekte der, Monophysieten, genaamd naar bisschop Conon van Tarsus. Hun dwaling op Christologisch gebied (geen onderscheid tusschen persoon en natuur) pasten zij consequent toe op de Triniteitsleer; elk der drie Personen heeft een eigen natuur. → Tritheïsme. *Franses.*

Conopaeum (< Gr. koonoops = mug), muggen-

net (klamboe), reeds in de Oudheid (oorspr. Egypte, vgl. ook Prov. 7.16; Jud. 13,10; 16.23, enz.) gehangen over rustbedden, op welke de naam overging (canapé). Liturgisch: 1° altaarbaldakijn (→ Baldakijn); 2° tabernakelsluier (→ Tabernakel); 3° een groot, half dichtgeslagen scherm (ook magnum umbraculum en papilio genoemd), een der eereteekenen, welke behooren tot de privilegiën der basilieken (decr. der Ritencongr. van 1836). Dit wordt (oorspronkelijk als regenscherm) meegedragen in processies, voorafgegaan door het → tintinnabulum. Het is samengesteld uit banen van gele en roode zijde (de pauselijke kleuren tot Pius VII), met schulpen van dezelfde kleuren, in omgekeerde volgorde, als eenige versiering. De stok eindigt in een bol met een kruisje en draagt een band met het wapen der basiliek. *A. Beekman.*

Conophallus, → Amorphophallus.

Conquistadoren (Sp., = veroveraars), Spaansche legeraanvoerders, die Midden- en Zuid-Amerika, soms op last van de regeering, soms op eigen gelegenheid, veroverden (Pizarro, Cortes, Mendoza e.a.) en daar grondbezit en bestuursvoorrechten verwierven. Hun vaak radicaal en hardhandig optreden is in hun naam spreekwoordelijk geworden. *Wübbe.*

Conrad van Offida, Zalige, Minderbroeder. IJveraar voor de armoede, doch zonder de overdrijving van de extremisten, zooals blijkt uit een brief van Olivi (1295) aan C. (Arch. Franc. Hist. XI 1918, 366 vlg.). *v. d. Borne.*

Conrad van Parzham, familienaam Joannes Birndorfer, Heilige, broeder Capucijn; * 22 Dec. 1818 te Parzham (Beieren), † 21 April 1894 te Altötting (Beieren), waar hij jarenlang portier van het klooster was; aldaar in hooge vereering. In 1934 heilig verklaard. Feestdag 21 April.

Conrad van Saksen, Minderbroeder, † 1279. Predikant en schrijver, vooral bekend door zijn Mariaal geschrift Speculum Beatae Mariae Virginis (nieuwe uitg. Quaracchi 1904), vroeger toegeschreven aan den H. Bonaventura. *v. d. Borne.*

Conrad van Soest, schilder te Soest (Westfalen) in het begin der 15e eeuw, hoofdfiguur der Westf. Schildersschool. Zijn voorn. werk is het groote altaar met voorstellingen van het Lijden te Nieder-Wildungen, gedateerd 1404.

Lit.: Her. Schmitz, Die Malerei in Soest (1906); A. Michel, in Hist. de l'art (III); E. Löwe, Das Altarbild in der Stadtkirche zu N. Wildungen (1909).

Conrad van Vechta, sinds 1413 aartsbisschop van Praag, waar hij eerst, hoewel zeer gematigd, optrad tegen Hus en diens aanhang. Later ging hij over tot de Utraquisten en werd daarom gesuspendeerd. † 24 Dec. 1431.

Conrad, 1° Joseph, schuilnaam van Teodor Josef Konrad Korzeniowskij, Engelsch romanschrijver en criticus; * 1856 te Berdyczew (Oekraine), † 1924 te Kent. C.'s ouders waren Poolsche ballingen; hij studeerde in Krakau, maar ging voordat hij zijn voorgenomen studies aan de universiteit begon, naar zee, eerst matroos, later kapitein bij de Engelsche koopvaardij; werd Engelsch genaturaliseerd in 1884, huwde een Engelsche vrouw, en vestigde zich in Engeland. Hij werd begraven te Canterbury.

In zijn romans streefde C. naar de precieze weergave; volgens hem dient de roman vooral te laten zien, hooren en voelen; de plastische kracht is beslissend. Dit realisme, dat prachtige beschrijvingen van zee en land in Azië, Amerika, Oceanië en Engeland deed ontstaan en aan Flaubert herinnert, geeft C. in een verhaal, dat doorgaans romantisch is en aan den avonturenroman, zooals Stevenson dien gaf, denken doet. Behalve om de evocatie van vreemde zeeën en landen is C.'s werk realistisch te noemen om zijn indringende psychologie; gewoonlijk worden de karakters

J. Conrad.

en de zielkundige verwikkelingen, evenals vaak bij Henry James, getoond door de mededeeling van een of meer andere personen, waardoor een fijnere nuanceering en grootere waarschijnlijkheid bereikt wordt, een methode, die echter veel van den lezer eischt en soms voor de beeldeenheid gevaarlijk wordt. Hoewel C. slechts streefde naar een zoo juist mogelijk toonen der dingen, krijgen deze bij hem steeds een hoogere, symbolische beteekenis; schepen, zeeën, rivieren, het oerwoud worden tot geheimzinnige, levende machten, die rijzen tot personificatie. Al was C. als romanschrijver het didactische ver, toch vindt men zijn levensbeschouwing in zijn werk weerspiegeld, een sterk bewustzijn van het mysterieuze in wereld en menschelijk bestaan, zooals men dat ook vindt bij de groote Russische romanciers, mede waarschijnlijk door zijn Slavische afkomst en zijn ballingschap, een neerdrukkend fatalisme, dat zijn ethische reactie vindt in de bewondering van menschelijk uithoudingsvermogen en heldhaftigheid. Ofschoon C. geen Engelschman van geboorte was, is zijn stijl van een buitengewone kleurigheid, een verrassende fijngevoeligheid voor het juiste woord en een groote rhythmische kracht.

Werken: o.m. Almayer's Folly (1895); An Outcast of the Islands (1896); The Nigger of the „Narcissus" (1898; Ned. vert.: De Neger van de Narcissus); Lord Jim (1900); Nostromo (1904); The Secret Agent (1907); Under Western Eyes (1911); Chance (1913; Ned. vert.: id., met inl. van Frits Hopman); Victory (1915); The Shadow Line (1917); The Arrow of Gold (1919); The Rescue (1920); The Rover (1923). Short stories: Youth (1902; Ned. vert. der twee eerste: Jeugd en het Hart der Duisternis, in Elsevier's Algemeene Bibl.); Typhoon (1903); Within the Tides (1915); Tales of Hearsay (1925). Autobiogr. werk: The Mirror of the Sea (1906); Some Reminiscences (1912). Critiek: Notes on Life and Letters (1921); Last Essays (1926); Five Prefaces (in de Lond. Mercury, Maart 1921). — Lit.: G. Jean-Aubry, J. C., Life and Letters (1927); Jessie Conrad, J. C., as I knew him (1926); Hugh Walpole, J. C. (1916); Ford Madox Ford, J. C., A Personal Remembrance (1924); Virginia Woolf, in The Common Reader, First Series (1925); G. Morf, The Polish Heritage of J. C. (1930). *J. Panhuijsen.*

2° Michael Georg, Duitsch schrijver; * 5 April 1846 te Gnodstadt (Franken), † 20 Dec. 1927 te München. Als uitgever te München (1885—

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

1901) van het tijdschrift Die Gesellschaft een der eersten om het naturalisme à la Zola te verkondigen; als journalist een onderhoudend causeur en theatercriticus.

Werken: de romans: Madame Lutetia (1883); Lutetias Töchter (1883); Was die Isar rauscht (1887); Die klugen Jungfrauen (1889); In purpurner Finsternis (1895); Emile Zola (1906). — Lit.: H. Stümcke, M. G. Conrad (1893). *Pintelon.*

Conrad von Hötzendorf, graaf Franz, Oostenrijksch veldmaarschalk; * 1852 te Penzing bij Weenen, † 25 Aug. 1925 te Mergentheim. Hij werd in 1906 tot chef van den generalen staf van het Oostenrijksch-Hongaarsche leger benoemd en zette ondanks heftigen tegenstand de reorganisatie daarvan door. Tijdens den Italiaansch-Turkschen oorlog ijverde hij voor het voeren van een preventieven oorlog tegen Italië, aan welks betrouwbaarheid als lid van den Driebond hij ernstig twijfelde. Dit streven leidde in 1911 tot zijn ontslag. Op aandringen van aartshertog Franz Ferdinand, die dezelfde politieke opvattingen huldigde, werd hij in 1912 weder in actieven dienst hersteld.

In den aanvang van den Wereldoorlog leidde hij de operatiën van de Oostenrijksch-Hongaarsche legers met groote kracht en scherpzinnigheid. Hun innerlijke kracht en aanvoering beantwoordden echter niet aan de hooge eischen, welke C. stelde, waardoor grootsch opgezette operatiën tegen de Russen dikwijls mislukten. In 1917 trad hij ten gevolge van een meeningsverschil met keizer Karel af. Hij commandeerde het Z.W. front in Tirol tot Juli 1918.

Werk: Aus meiner Dienstzeit 1906—1918 (5 dln. 1925—1926). — Lit.: Nowak, Der weg zur Katastrophe. *v. Voorst.*

Conradi, Hermann, Duitsch romanschrijver en lyricus; * 12 Juli 1862 te Jesznitz (Anhalt), † 8 Maart 1890 te Würzburg. Een typische figuur uit de letterkundige „bohème" van de jaren 1880—1890; heftig voorstander van het naturalisme.

Werken: Brutalitäten (1886); Lieder eines Sünders (1887); Adam Mensch (1889). — Uitg.: G. Werner Peters (1911). — Lit.: O. Hachtmann, H. C. (1926).

Conradus, → Conrad.

Conrady, August, taalgeleerde, Sinoloog, Indoloog; * 28 April 1864 te Wiesbaden, † 4 Juni 1925 te Leipzig. C. was professor in Leipzig. Hij was voor de oerverwantschap van Indo-Chineesch en Austrisch.

Werken: o.a. Das Newari (1891); Eine indochinesische causativ-Denominativbildung und ihr Zusammenhang mit den Tonaccenten (1896); Der altchinesische Fragesatz und der steigende Ton (1915); Eine merkwürdige Beziehung zwischen den austrischen und indochinesischen Sprachen (1916); Neue austrisch-indochinesische Parallelen (1922); Geschichte Chinas (1910); Indischer Einflusz in China im 4 Jahrh. v. Christ (1906). *Weijnen.*

Conrart, Valentin, Fransch schrijver; * 1603 te Parijs, † 23 Sept. 1675 aldaar. Geheimschrijver van Lod. XIV en bestendig secretaris van de Fransche Academie, wier stichting hij hielp bevorderen. Van hem worden nog wel aangehaald zijn Lettres adressées a Félibien (Parijs 1681) en zijn Mémoires sur l'histoire de mon temps, verschenen in de verzameling van de Mémoires pour servir à l'histoire de France (Petitot en Monmerqué).

Lit.: Pelisson en d'Olivet, Hist. de l'Académie Française (2 dln. Parijs); Les registres de l'Académie Franç., 1672-1793 (3 dln. Parijs 1895). *Willemyns.*

Consalvi, Ercole, pauselijk diplomaat; * 1757, † 1824 te Rome. In 1799 door Pius VII benoemd tot staatssecretaris en kardinaal (diaken; nooit priester gewijd). C. sluit het Concordaat van 1801, maar ondervindt verder, als vertrouwd raadgever van Pius VII, Napoleon's vijandschap. In 1809 naar Fr. gevoerd en te Mézières als → „zwarte kardinaal" geïnterneerd. Na terugkeer van Pius VII (1814) opnieuw staatssecretaris; verdedigt op het Weener Congres tegenover Metternich en Talleyrand het behoud van den Kerkelijken Staat; sluit nieuwe concordaten met de meeste staten; hervormt bestuur en rechtspraak in den Kerkelijken Staat; bevordert archeologische studiën en treedt streng op tegen de geheime genootschappen; 1823 prefect der Propaganda. C. hield rekening met den nieuwen tijdgeest; won ook daardoor achting en invloed in de diplomatenwereld, maar vond tegenstand bij de intransigenten in Rome.

Werken: Mémoires (2 dln. Parijs 1864, uitg. Crétineau-Joly). — Lit.: De la Gorce, Le cardinal C. (Le Correspondant, 10 Jan. 1925). *V. Claassen.*

Consanguiniteit sluit aan bij het genetisch vraagstuk van de → inteelt. Inteelt bij planten is gelijk te stellen met zelfbestuiving. Sommige planten, als bijv. de tarwe, de erwt, de boon, verkrijgen hun nakomelingschap in normale omstandigheden alleen langs den weg der zelfbestuiving en vertoonen toch geen degeneratieverschijnselen. Vele kruisbestuivende planten echter, die kunstmatig tot zelfbestuiving worden gedwongen, vertoonen dan wel degelijk inteeltschade; in een groot aantal van mijn proeven was dit o.a. het geval met rogge, prei, ajuin en alle koolsoorten, terwijl schorseneer en sla van de gedwongen zelfbestuiving geen hinder bleken te ondervinden.

Bij dieren noemt men enge inteelt of → incest de paring van ouders met hun kinderen of van kinderen van één ouderpaar onder elkaar. Wel weet men thans, dat de vele gevallen van inteeltschade uitsluitend te wijten zijn aan het uitmendelen van recessieve eigenschappen, waarvoor de kans bij enge verwantschapsparingen veel grooter is dan bij meer verwijderde, doch over de natuur van die inteeltverschijnselen, die niet aan recessiviteit, doch uitsluitend aan het feit der inteeltparing zouden te wijten zijn, is men vooralsnog minder goed ingelicht.

Bij den mensch is de bloedschande of incest ongetwijfeld nog gevaarlijker. De kans is inderdaad groot, dat in een familie, die een bepaald gebrek a in den stamboom heeft aan te wijzen, de verwanten die met het gebrek niet behept zijn, toch onzuiver zijn voor de goede eigenschap A. Een huwelijk van twee schijnbaar gezonde doch onzuivere Aa-verwanten, geeft dan theoretisch volgende nakomelingschap: 1 AA : 2 Aa : 1 aa. Op vier kinderen is er dus één erfelijk belast; twee schijnen normaal, doch zijn onzuiver en kunnen later op hun beurt kinderen krijgen, die het gebrek zullen vertoonen; het AA-kind is uiterlijk aan de Aa-kinderen gelijk, doch zal geen directe nakomelingen geven die het gebrek vertoonen, al huwt het zelfs een aa-verwante.

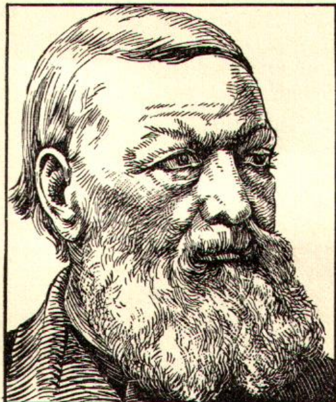
Hieruit blijkt dat, genetisch gesproken, huwelijken onder verwanten geen nadeelige gevolgen zullen hebben, wanneer beide ouders zuiver zijn voor de goede erfelijke eigenschappen; over het algemeen echter is incest als gevaarlijk te beschouwen, omdat men niet met zekerheid weet of de ouders voor de betreffende eigenschappen wel zuiver zijn. In erfelijk

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

belaste families zijn zelfs huwelijken tusschen verre verwanten beslist gevaarlijk.

Volgende afwijkingen zijn bij consanguine huwelijken, van erfelijk standpunt uit, vooral te duchten: erfelijke epilepsie, dementia praecox, een vorm van zwakzinnigheid, die zich omstreeks den tijd van de geslachtsrijpheid ontwikkelt; de aangeboren blindheid; een vorm van doofstomheid; de aan het geslacht verbonden bloederziekte; enz. ➝ Bloedverwantschap. *Dumon.*

Conscience, Hendrik, Vlaamsch romanschrijver, die de herleving der Vlaamsche letterkunde in de 19e eeuw inluidde; * 1812 te Antwerpen, † 10 Sept. 1883. Van Franschen vader en Vl. moeder; als volksjongen opgevoed. In moeilijke omstandigheden schreef hij: In het wonderjaar (1836) en De Leeuw v. Vlaanderen (1837), waar hij veel bijval mee verwierf. C. was griffier aan de Academie van Beeldende Kunsten; arrondissementscommissaris te Kortrijk (1857—'67); conservator van het Wiertzmuseum te Brussel. Bij het verschijnen van zijn honderdste werk werd hem in 1881 een koninklijke hulde gebracht. Nog voor zijn dood werd voor hem te Antwerpen een standbeeld opgericht.

H. Conscience.

Zijn eerste werken zijn fel-romantisch: naast sentimenteele en sterk-phantastische verhalen (overigens onbeduidend) staat zijn Leeuw van Vlaanderen, een heroïsch-grootsche uitbeelding en verheerlijking van de „groote daden des voorgeslachts", tot ontwikkeling van het stambewustzijn van zijn volk. Daarna komt meer toenadering tot de werkelijkheid, al blijft zijn kijk op de buitenwereld altijd idealistisch en mild. Zijn werk kan in drie groepen ingedeeld worden: 1° geschiedkundige romans, vooral uit de nationale geschiedenis, hoofdzakelijk uit die van Vlaanderen; forsch en geweldig. Invloed van Scott en de Fransche Romantiekers. „Jacob van Artevelde" staat het hoogst door den gesloten bouw, de karakterteekening en de plastische volmaaktheid van sommige episoden. 2° Zedekundige en maatschappelijke verhalen, gewoonlijk uit de gewone burgerij of de minder gegoeden. Nogal romantisch en sentimenteel, doorgaans met moraliseerende strekking om een gebrek of een wantoestand te gispen. Soms een idealistisch uitbeelden van kleinburgerlijk leven: Bavo en Lieveken; De Arme Edelman. Goed geslaagd zijn een paar kleine verhalen: Hoe men Schilder wordt; Het geluk van rijk te zijn; Wat een moeder lijden kan. 3° Dorpsromans en landelijke verhalen over de idyllische zeden der Antwerpsche Kempen. Aangrijpend door hun soberheid en algemeene menschelijkheid: het is de verheerlijking der armen en der eenvoudigen van geest.

C. is een schrijver uit en voor het volk, een edel mensch, die zijn lezers wil verheffen en veredelen: hij begreep de volksziel met haar verzuchtingen en noodwendigheden en zag in den mensch vooral het goede. Naar een opzettelijk-mooien vorm heeft hij nooit gezocht. Zijn taal is dikwijls onbeholpen en onzuiver, wat grootendeels lag aan zijn opleiding en aan zijn tijd. In den bouw van zijn romans geen voldoende afwisseling: dezelfde motieven komen meermalen voor; te dikwijls moet het toeval de feiten ontwarren. In de karakterteekening is niet genoeg ontwikkeling; de personages zijn te eenzijdig goed of slecht.

Ondanks die gebreken is C. een van de groote figuren van zijn tijd geweest. In Vlaanderen heeft hij de letterkunde opgewekt en verrijkt en de taal en cultuur gered, toen ze dreigden ten onder te gaan. Het Vlaamsche volk heeft het hem in liefde en bewondering ruim vergolden. Ook in Europa bekleedt hij een vooraanstaande plaats in de reeks van de romantische vertellers: zijn werken werden herhaaldelijk vertaald in de meeste Europeesche talen en worden nog steeds gelezen.

Voorn. werken: In 't Wonderjaar (1836); De Leeuw van Vlaanderen (1837); Siska van Roosemael (1841); Rikketikketak (1846); Jacob van Artevelde (1849); Blinde Rosa (1849); De Loteling (1850); Baas Gansendonck (1850); De Arme Edelman (1850); De Boerenkrijg (1853); Hlodwig en Clotildis (1854); De Plaag der Dorpen (1855); De Geldduivel (1856); Batavia (1858); Simon Turchi (1859); Het IJzeren Graf (1860); De Jonge Dokter (1860); De Burgers van Darlingen (1861); Bella Stock (1861); De Koopman van Antwerpen (1863); Bavo en Lieveken (1865); De Burgemeester van Luik (1866); De Kerels van Vlaanderen (1871); Eene O te veel (1872); Everard 't Serclaes (1874); Eene Verwarde Zaak (1874); Geld en Adel (1881). — Lit.: Levensschets door Pol de Mont (herdrukt in Drie Groote Vlamingen), Mevr. Antheunis-Conscience, G. Eeckhoud; Eug. De Bock, H. Conscience, zijn persoon en zijn werk (1912); id., H. Conscience en de opkomst van de Vl. Romantiek (1919); A. Jacob, Briefwisseling van, met en over H. C. (2 dln. 1913 vlg.). *A. Boon.*

Conscientie, ➝ Bewustzijn; ➝ Geweten.

Conscriptie (= opschrijving) noemt men de gedwongen dienstneming voor den krijgsdienst. Voor het eerst ingevoerd in Frankrijk onder het Directoire 1798. Daarna volgden alle mogendheden op het vasteland van Europa. In Engeland is van 1915—1920 de conscriptie ingevoerd geweest. ➝ Dienstplicht.

Consdorf, gem. in het groothertogdom Luxemburg, ten Z.W. van Echternach; opp. 2 540 ha; ca. 1 200 inw.; spoorwegstation; toeristisch centrum voor het bezoek van de zeer mooie omgeving, met Kohlscheuer en Déwepetz.

Consecratie (Lat. consecratio, ⟨ sacer = heilig, gewijd), heiliging, toewijding. Heden: 1° de ➝ Transsubstantiatie in de H. Mis, als teweeggebracht door het uitspreken van de door Christus daartoe in het laatste Avondmaal gebruikte woorden; 2° benaming

der wijdingen (van personen of zaken) onderscheiden van de zegeningen (benedicties); 3° inz. bisschopswijding. → Wijdingen (H.); → Sacramentaliën.
Louwerse.

Consecratie-kaars, ook: S a n c t u s - k a a r s, noemt men een in de stille H. Missen aan de epistelzijde geplaatste kaars, welke dient te branden vanaf het Sanctus tot na de Communie. Voorschrift, maar in onbruik geraakt, behalve in sommige kloosterkerken.

Consecratio virginum, Maagdwijding, → Sacramentaliën.

Consecrator, bisschop (priester), die een → consecratie (sub 2°, en vooral sub 3°) verricht.

Consecutief, → Zin.

Consecutio témporum (Lat.), de opeenvolging der tijden; een hoofdstuk der Latijnsche syntaxis over de tijden in bijzinnen, die in den conjunctief staan. Wat de c. t. in het Nederlandsch betreft: deze is zeer soepel en wordt zeer vrij toegepast. In het Latijn bijv. volgt in zulk een bijzin op een tegenwoordigen tijd in den hoofdzin bij een voltooide handeling de conjunctief van den voltooid tegenwoordigen tijd, bijv.: scio quid egeris. In het Nederlandsch zegt men dan naast: ik weet, wat je g e d a a n h e b t, ook: ik weet, wat je d e e d. Bovendien gebruikt onze taal hier ook geen conjunctief-vormen meer.

Conseil, J e a n, Fransch componist, in 1526 zanger bij de pauselijke kapel; † 1535. Van C. vindt men motetten en polyphonische liederen, in verzamelingen tusschen 1529 en 1545 gedrukt.

Conseil d'état, staatsraad in Frankrijk ten tijde van Lodewijk XIV (1643—1715). Onder de regeering van den Zonnekoning kreeg de bestaande „conseil du roi" een nieuwe structuur, waardoor hij meer in overeenstemming kwam met den absolutistischen regeeringsvorm. In dezen raad kende men verschillende afdeelingen, waarvan één den naam droeg „conseil d'état". De leden werden benoemd door den koning. Tot de bevoegdheid van dit lichaam behoorde o.m. vrede en oorlog, onderhandelingen met buitenlandsche mogendheden. Bovendien trad de conseil d'état soms op als rechtsprekend college in gedingen, die de koning ter beslissing aan zich trok. Soms gaf de c. ook, evenals de Fransche hoven, een → arrêt de règlement.

Het hedendaagsche Fransche staatsrecht kent den conseil d'état nog. Van belang is de wet van 24 Mei 1872 (Loi sur le Conseil d'Etat), waarin o.m. de samenstelling en taak van den c. geregeld is. Daaruit blijkt, dat de c. onder meer advies uitbrengt aangaande 1° wetsvoorstellen, uitgaande van het parlement voorzoover de „assemblée nationale" het inwinnen van zoodanig advies dienstig oordeelt; 2° wetsvoorstellen, uitgaande van de regeering, waarvan uitdrukkelijk bepaald wordt, dat ze aan den c. onderworpen zullen worden; 3° alle kwesties, die door den president der Fransche republiek of door de ministers aan den c. worden voorgelegd. Voorts is de c. blijkens dezelfde wet belast met administratieve rechtspraak („en matière contentieuse administrative", „demandes d'annulation pour excès de pouvoir formées contre les actes des diverses autorités administratives"). Hier vooral vervult de c. een belangrijke taak. In dit verband heeft zich een zeer uitgebreide billijkheidsrechtspraak gevormd. Waar de c. zelf, los van de wisselende regeeringen, uitspraak doet, is men tot een vaste jurisprudentie gekomen. Belangrijk zijn de uitspraken ter zake van gevallen van „détournement de pouvoir" (wanneer bestuursdaden gesteld zijn op grond van een bevoegdheid, waarvoor deze niet gegeven is). Bij bevoegdheidsconflicten tusschen administratie en rechterlijke macht beslist een speciaal „tribunal des conflits", waarin ook raden van den c. zitting hebben. Voor Nederland vgl. art. 71 der Grondwet van 1815 (Fransche vertaling). → Raad van State.

L i t.: Esmein, Eléments de droit constitutionnel français et comparé (1921); Maurice Hauriou, Principes de droit public (1916); mr. A. C. J. Mulder, De theorie v. d. détournement de pouvoir van den Franschen Conseil d'Etat (1922); mr. E. J. Korthals Altes, De staatsaansprakelijkheid volgens de rechtspraak van den Conseil d'Etat in Frankrijk (1923); Duguit, Les transformations du droit public; mr. R. Kranenburg, Het Ned. Staatsrecht (II passim [3]1930). *Hermesdorf.*

Consensus van Sandomir, → Sandomir.

Consentes Dii (R o m. m y t h.), de twaalf opperste goden, de godenraad (Juppiter, Mars, Neptunus, Mercurius, Apollo, Vulcanus, Juno, Minerva, Venus, Ceres, Diana, en Vesta). Onder Griekschen invloed ontstaan. Aan het Forum te Rome hadden zij vergulde standbeelden.

Consentius, Latijnsch grammaticus uit Zuid-Gallië, vermoedelijk uit Narbo, 5e eeuw na Christus.

Consequens, het gevolgelijke of het gevolg, is in een redeneering het nieuwe oordeel, dat uit reeds bekende oordeelen wordt afgeleid (→ Conclusie); in een voorwaardelijk oordeel is c. het lid, welks waarheid van de waarheid eener voorwaarde afhangt, bijv. in: „als het dag is, is het licht", heet het laatste lid consequens.

L i t.: J. Th. Beysens, Logica ([3]1923). *F. Sassen.*

Consequente rivieren, → Rivieren.

Conservateur littéraire, L e, letterkundig tijdschrift (Dec. 1819—Maart 1821), gesticht door Victor Hugo en zijn beide broeders Abel en Eugène.

Conservatie, → Behoud.

Conservatieve partij, staatkundige partij in Nederland. Ontstaan omstreeks 1830, niet als gesloten formatie, maar als groep zonder scherp omlijnde beginselen. Dit is steeds zoo gebleven. In de eerste jaren na 1830 was zij oppermachtig, reactie op den Belg. opstand. Maar de toenemende ontevredenheid met het beleid van koning Willem I bevorderde de ontwikkeling van het liberalisme. Wel was de grondwetsherziening van 1840 nog in hoofdzaak conservatief, doch die van 1848 kwam tegemoet aan de wenschen van liberalen en vooruitstrevende Katholieken. De → Aprilbeweging (1853) schonk de C. p. nogmaals de overhand, maar zij moest in de Kamer steunen op de Antirevolutionnaire partij. Kenmerkend voor de C. p. is het negatieve element: het tempoverschil, dat haar oorspronkelijk scheidde van de liberalen, werd afkeer, hetgeen haar reactionnair maakte, de verlangens der Antirevolutionnairen wist zij nauwelijks tegemoet te komen, terwijl zij geen begrip toonde voor de wenschen der Katholieken. Tot 1862 behield zij, steunend op den koning, vrijwel de leiding, een enkele periode daargelaten. Toen trad het liberale tweede ministerie-Thorbecke op tot 1866. Omstreeks 1870 begint het verval der C. p. voorgoed. Haar voornaamste staatsman, F. A. van Hall, overleed in 1866. Mr. J. Heemskerk Az. bleek in bekwaamheid zijn mindere; onder het conservatieve ministerie-Van Zuylen-Heemskerk (1866—1868) was de strijd om het parlementaire stelsel in het nadeel

van de C. p. uitgestreden; Groen sneed onverbiddelijk de banden tusschen zijn volgelingen en de C. p. (→ Antirevolutionnaire partij) door; de Kath., die zich van de liberalen hadden afgewend, ontwikkelden zich in eigen richting; het arbeidersvraagstuk werd urgent. In die gewijzigde verhoudingen was voor de C. p. geen plaats meer, al bleef zij invloed houden, zoowel door de sympathie des konings en onderlinge tweedracht der liberalen, als door de omstandigheid, dat de Antirevolutionnairen en Katholieken voorloopig gescheiden bleven door het anti-papisme. Bij elke verkiezing daalde het aantal stemmen, de oudere generatie stierf af, op de jongere had de reactie geen vat. Bij de verkiezingen in 1888 veroverde de C. p. nog slechts één zetel (Den Haag), welke in 1891 verloren ging. Haar tradities bleven nog eenigen tijd bewaard in een Haagsche club „Het eilandje", terwijl bij de verkiezingen van 1905 zij zich nog even vertoonde als Nationaal-Historische partij, doch zonder succes.

De Katholieke partij in België werd vroeger en wordt thans nog door sommigen C. p. genoemd, hoewel ze ook een democratischen vleugel heeft. → Belgische politieke partijen.

L i t. : o.a. De Bruyn-Japikse, Staatkundige gesch. van Ned. in onzen tijd (6 dln. z.j.); De Beaufort, Vijftig jaren uit onze gesch. (1928); Suttorp, F. A. van Hall en zijn Constitutioneele beginselen (1932).

Verberne.

Conservatoir beslag, → Beslag.

Conservatoire, Conservatorio, → Conservatorium.

Conservatorium (Ital. conservatorio, Fr. conservatoire, Eng. conservatory) was oorspronkelijk een weeshuis, waarin muzikaal onderricht werd gegeven; de oudste inrichting van dien aard is het in 1537 gestichte Conservatorio Santa Maria di Loreto te Napels. Gaandeweg breidde zich het aantal conservatoria over Italië en over geheel Europa uit, waarbij op den duur de naam zuiver de beteekenis van een muziekschool kreeg. Zoo ontstond in 1784 het vermaarde Conservatoire te Parijs, dat nog altijd de machtigste en meest omvattende organisatie op dit gebied is. In den loop van de 19e eeuw werden conservatoria opgericht o.a. te Milaan (1807), Praag (1811), Weenen (1817), Leipzig (1843), Berlijn (1850) en St. Petersburg (1863). In Nederland zijn vooral de conservatoria te Den Haag, Rotterdam en Amsterdam van beteekenis. Het eerste werd in 1826 gesticht (Koninklijk Conservatorium, directeur sedert 1918 Joh. Wagenaar), in 1845 volgde de Muziekschool van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst te Rotterdam, sedert 1931 verbonden met het Toonkunst-Conservatorium (directeur Willem Pijper), terwijl in 1862 het Amsterdamsch Conservatorium werd geopend, dat thans onder de directie van Sem Dresden staat. In België bestaan conservatoria te Antwerpen, Brussel, Gent en Luik.

L i t. : het zeer gedetailleerde artikel Konservatorium in Musiklex. v. Hugo Riemann (Berlijn [11]1929). *Reeser.*

Het conservatoriumgebouw bevat gewoonlijk een of meerdere zalen voor uitvoeringen van muziek en meerdere studeer- en leslokalen met de noodige dienstvertrekken en toiletten. Het moet geheel ingericht zijn naar de eischen van een goede acoustiek; het geluid van buiten moet worden geïsoleerd en ook van binnen mogen de studeerenden elkaar niet hinderen. Dit stelt hooge eischen aan den bouwtechnicus. De bouwdeelen moeten zooveel mogelijk door isolatiematerialen van elkaar gescheiden, de leidingen in kanalen weggewerkt en goed geïsoleerd worden, vooral bij de koppelingen en muurdoorbrekingen; deuren en vensters worden verdubbeld en zwaar geïsoleerd.

Thunnissen.

Conservatory, → Conservatorium.

Conserveeren noemt men die werkwijzen, waarbij organisch materiaal op zoodanige chemische en (of) physische wijze wordt behandeld, dat geen bederf in kan treden. De manier, waarop men conserveert, hangt af van den aard en de samenstelling van het te conserveeren materiaal, het doel waarvoor dit laatste dient, de temperatuur, waarbij dit bewaard wordt en andere factoren. Conserveert men door alle bacteriën en hun sporen te dooden, dan spreekt men van steriliseeren. Men kan ook conserveeren door de bacteriën en hun sporen gedeeltelijk te dooden en dan het milieu zoo te kiezen, dat ze in hun verdere ontwikkeling geremd worden. Deze laatste manier wordt vooral toegepast bij de conserveering van voedingsmiddelen. *Hackmann.*

Voor het **conserveeren van hout,** → Hout (impregneeren van).

Conserven, verduurzaamde levensmiddelen van soorten, die van nature zeer snel bederven, zooals vleesch, visch, ooft en groente.

Consgen, F. H., apostolisch vicaris; † 8 Mei 1827 te Grave. Sinds 1794 secretaris van den bisschop van Roermond, ook toen deze slechts jurisdictie hield over het land van → Cuyk. Na den dood van den bisschop in 1824 wordt C. apostolisch vicaris.

L i t. : A. Flament, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (I 1911).

Consignatie, het ten verkoop zenden van goederen aan een commissionnair. Van het standpunt van den committent noemt men zulke goederen goederen in consignatie en van het standpunt van den commissionnair goederen in commissie. In het spraakgebruik worden deze termen echter niet steeds onderscheiden. Met de goederen zendt de committent soms een → consignatiefactuur. Van bijzonder belang voor den Ned. handel zijn de consignatiezendingen van de Indische cultuurondernemingen. Als verkoopcommissionnair treedt hierbij gewoonlijk een bank (cultuurbank) op, die aan de cultuuronderneming het benoodigde crediet voor het verkrijgen van den oogst heeft verschaft. Uit de opbrengst van den verkochten oogst wordt het crediet afgelost. Het contract, waarin de wederzijdsche rechten en verplichtingen van bank en cultuuronderneming worden vastgelegd, heet consignatiecontract. Mede aan deze consignatiecontracten is het te danken, dat een groot deel van Indië in cultuur is gebracht. → Consignatiekas. *Witsenboer.*

Consignatiefactuur wordt met de ten verkoop gezonden goederen aan den commissionnair gezonden. De bedoeling is dezen op de hoogte te brengen van den kostprijs van de geconsigneerde goederen. De netto-opbrengst (netto provenu) zal minstens gelijk moeten zijn aan het eindbedrag van deze factuur, opdat de committent geen schade lijdt. *Witsenboer.*

Consignatiekas (R e c h t) is de naam van een tot een afzonderlijk fonds gevormd deel van 's Rijks schatkist, waarin gelden gestort kunnen worden, welker eigenaar ofwel onbekend is, of waarop de rechthebbende geen aanspraak maakt, of welker verdeeling onder meer rechthebbenden nog niet vaststaat, enz. Door deze storting of c o n s i g n a t i e, is degene, die de gelden tijdelijk onder zich had, van zijn verantwoordelijkheid tegenover den rechthebbende

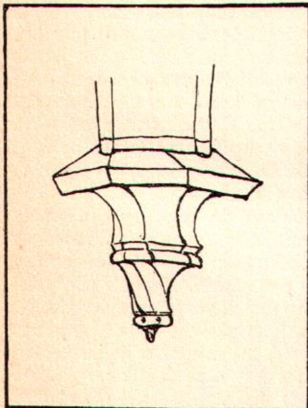
bevrijd. Het bekendste voorbeeld van consignatie is die, welke plaats heeft na → aanbod van gereede betaling. Ook den → bewindvoerder voor een afwezige (art. 520 B.W.), den → curator van een onbeheerde nalatenschap (art. 1174 Ned. B.W.; art. 813 Belg. B.W.), den → curator in faillissement (art. 92 en 192 Ned. F.W.; art. 479 Belg. F.W.) is het in sommige gevallen geoorloofd, om den omvang der op hen rustende aansprakelijkheid te beperken door storting bij de c. van het gereede geld, dat zij onder zich hebben.

De c. staat onder beheer van den minister van Financiën, die ieder jaar hiervan rekening aflegt. De Staat is aansprakelijk voor alle bij de c. gestorte bedragen.

N e d e r l a n d. De consignaties hebben plaats ten kantore van de ontvangers der registratie. Behoudens in enkele in de wet genoemde gevallen dragen de geconsigneerde gelden geen rente. Wanneer sedert de consignatie 60 jaar verloopen zijn, zonder dat de gelden door den rechthebbende opgevorderd zijn, vervallen zij, eventueel vermeerderd met de gekweekte rente ($2^1/_2\%$ per jaar) aan den Staat. Deze aan den Staat vervallen bedragen worden jaarlijks verantwoord onder 's Rijks middelen.

Naast de centrale c. kent het Ned. recht er nog andere, die speciaal dienen tot bewaring der effecten aan toonder van onder voogdij of curateele staande personen (zie art. 391 en 506 B.W.). Voor de bij deze consignatiekassen in bewaring gegeven effecten zal de voogd, resp. de curator, niet door middel van hypotheek zekerheid behoeven te stellen. De hier bedoelde c. zijn geregeld bij de wet van 26 Mei 1841. Zij bevinden zich in de residentiën der gerechtshoven en van sommige arr.-rechtbanken, ten kantore van den hypotheekbewaarder. *Stoop.*

B e l g i ë. De Belgische c. heet d e p o s i t o - e n c o n s i g n a t i e k a s. Voor wat de consignaties betreft, is de kas in elk rechterlijk arrondissement vertegenwoordigd door den conservator der hypotheken, met uitzondering voor het arrondissement Brussel, waar een bijzondere agent is aangesteld; voor wat de deposito's betreft, treedt de Nationale Bank in naam der kas op.

Laat-Gotische console. Het geheel is schroefvormig gewonden.

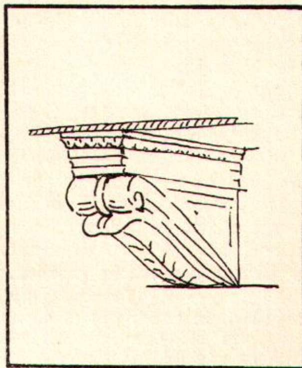
De geconsigneerde en beschikbare gelden worden geplaatst in staatsrenten of in obligaties van de schatkist. De geconsigneerdefondsen brengen intrest op van den eersten der maand, volgende op de storting, tot den eersten der maand vóór de terugneming. De intresten van de niet betwiste sommen verjaren na 5 jaar; de kapitalen worden na 30 jaar eigendom van den Staat, tenzij de verjaring onderbroken wordt (wet van 25 Juni 1924). De terugbetaling van een geconsigneerd kapitaal gebeurt binnen 10 dagen na de gewettigde vraag. *V. Boon.*

Consignatiekassen in Ned.-Indië bestaan behalve ter griffie van rechterlijke colleges, ook ter griffie van het residentiegerecht.

Consignatio (< Lat. signare = teekenen, merken), oude naam voor het H. Vormsel.

Consignatorium heette oudtijds de afzonderlijke ruimte, ook kapel (Vormkapel), tot het toedienen van het H. Vormsel (consignatio); niet algemeen verbreid (Rome, Napels, enz.).

Consigne, gedragsregel voor een wachtcommandant of voor een schildwacht. Consignes worden onderscheiden in algemeene en bijzondere, naargelang zij voor dezelfde soort wachten en schildwachten gelden, dan wel voor elk afzonderlijk zijn uitgegeven. Tijdens het aflossen deelt de aftredende schildwacht de bijzondere consignes voor zijn post mede aan zijn opvolger. Beiden presenteeren gedurende het overgeven der consignes het schiet- of zijdgeweer. *A. Lohmeyer.*

Renaissance-console (Donatello, ca. 1435).

Consiliarius, G e o r g i u s, ook D e R a e d t genoemd, Gereformeerd predikant en schrijver; * ca. 1535 te Nieuwkerke, † 1596 in ballingschap; studeerde te Ieperen en werd er stadsbode. Hij werd belast met het opmaken van een verslag over de haagpreeken van Alzoet, maar ging tot de Hervorming over en vertrok naar Norwich. In 1574 is hij rector van de Latijnsche school te Vlissingen, in 1578 predikant in Zeeland en later op Zuid-Beveland, en vanaf 1587 verblijft hij tot zijn dood te Hoedekenskerk. Hij was een voortreffelijk leeraar en bezorgde een Vlaamsche vertaling van de samenvatting der „Institution chrétienne” van Calvijn; mogelijk is hij ook de vertaler der „Histoire de l'Inquisition d'Espagne” van Montanus, die te Norwich verscheen in 1569.

L i t.: Biogr. nat. Belg.; Biogr. Wbk. v. Prot. Godgel. in Nederland. *Erens.*

Consilium (Lat.), raad; c o n s i l i u m a b e u n d i, raad om heen te gaan; bij universitaire examens wordt een afwijzend oordeel met langen termijn voor een tweede examen beschouwd als een consilium abeundi.

Consistorie is, bij de G e r e f o r m e e r d e n, de plaatselijke kerkeraad, die in de Consistorie-kamer vergadert en bestaat uit de predikanten en de ouderlingen. → Calvijn. → Consistorium.

Consistorium, 1° p a u s e l ij k, oorspr. vergadering van Rom. priesters, die met den paus de zaken der algemeene Kerk beslisten. Later ging hun bevoegdheid over in de Rom. → Congregaties. Het c. bleef bestaan, maar zonder feitelijke rechtsmacht, enkel als formaliteit en plechtigheid. Tegenwoordig drie soorten: het p u b l i e k e c., waarin de kardinalen den rooden hoed krijgen en de zaken der heiligen worden bepleit door de consistoriaaladvocaten (leeken); het h a l f p u b l i e k e c., waarin het geschreven oordeel over a.s. heiligverklaringen wordt gevraagd

en voorgelezen door kardinalen en bisschoppen (100 mijl om Rome); het g e h e i m e c., waarin kardinalen en bisschoppen worden benoemd (gepreconiseerd) of deze laatste eenvoudig afgelezen, als ze reeds te voren benoemd zijn.

2° Het bisschoppelijk consistorium, in de Duitsche bisdommen, is het zedelijk lichaam van geestelijken, door den bisschop benoemd, dat de rechtsmacht, in de Boheemsche bisdommen ook de bestuursmacht, uitoefent. *Drehmanns.*

3° In 't P r o t. (L u t h e r s c h) K e r k r e c h t is consistorium een college van geestelijken en leeken, aan wie het bestuur der Kerk is toevertrouwd; de leden ervan hebben den titel van consistoriaalraad. Het eerste c. is in 1539 te Wittenberg ingesteld. In sommige streken van Duitschland wordt voor c. de benaming Landeskirchenrat, Oberkirchenrat of Landeskirchenamt gebezigd. → Consistorie. *Schweigman.*

Console, stijl Louis XVI. Stedelijk Museum, Amsterdam.

Consobrinus, J o h a n n e s, Spaansch Carmeliet; * te Lissabon, † 11 Jan. 1475 aldaar. Hij promoveerde te Oxford tot dr. theol. en werd om zijn geleerdheid magnus magister genoemd. Hij was biechtvader en hofprediker van koning Alfons V van Portugal, schreef een waardevolle verhandeling over de justitia commutativa (Parijs 1496) en verdedigde met klem de Onbevlekte Ontvangenis van Maria tegen de Dominicanen. *J. v. Rooij.*

Consolamentum was bij de Katharen het eenige sacrament, bestaande uit een geestesdoop (niet door water) met handoplegging, waardoor men na een strengen proeftijd van een jaar vergiffenis kreeg van zonden en in den rang der „Volmaakten” werd ingelijfd. Het consolamentum legde strenge verplichtingen op, doch waarborgde de zaligheid, zoo men aan de verplichtingen voldeed. Het getal der volmaakten was betrekkelijk gering.

L i t.: C. Douais, Les Albigeois (1879) ; J. Guiraud, Cartulaire de Notre-Dame de Prouille (2 dln. 1907); E. Vacandard, Études de critique (II ³1914, 179 vlg); E. Holmes, The Albigensian or Catharist Heresy (1925). *Lambermond.*

Consolatio noemden de Romeinen een meestal klein geschriftje, waarin men troost trachtte te brengen aan de achtergebleven betrekkingen. Bekend zijn o.a.: voor het Grieksch een geschriftje van Crantor, voor het Latijn de C. van Cicero aan zichzelven bij den dood van zijn dochter Tullia, en die van Seneca.

Console (< Lat. solea = zool), **1°** in de a r c h i t e c t u u r een verzamelnaam voor constructies, die uit het muurvlak vooruitspringen en dienen als ondersteuning voor andere constructiedeelen, zooals balken, gewelfribben, balkons, omgangen, goten, enz. of ook als steunsel voor beelden. Materialen zijn vooral natuursteen; verder hout, metselwerk, ijzer, enz. De natuursteenen consoles heeten ook kraag- of draagsteen, die onder balken ook karbeelsteen. De vorm is zeer gevarieerd. Vaak zijn de consoles met beeldhouwwerk versierd. → Caryatiden.

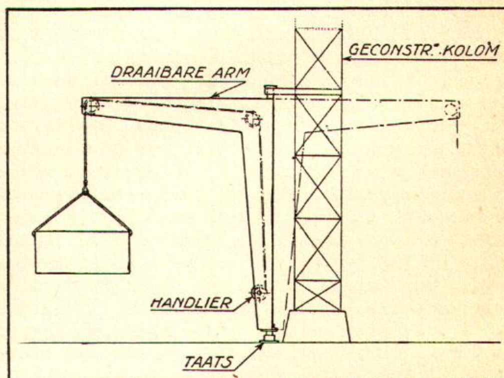
2° In de m e u b e l k u n s t een tafelvormig door pooten of zuiltjes gedragen blad, dat voor een wandpaneel of spiegel geplaatst wordt en vaak een vaas of beeldwerk draagt. Het is van kostbaar hout, marmer enz. vervaardigd en niet zelden (in den Louis XIV- en Louis XV-stijl) rijk geciseleerd en geornamenteerd. *Knipping.*

Consolekranen of w a n d l o o p k r a n e n worden hoofdzakelijk aangewend in gieterijen en constructiewerkplaatsen om de bovenloopkranen aldaar te ontlasten. Uitvoering met vasten of zwenkbaren arm; indien vast, dan ter meerdere actie een verrijdbare loopkat op den arm. Hefvermogen van 2½ tot 10 ton. Sprei van den arm van 4 tot 10 m naar hefvermogen. Hoe grooter de sprei is, des te minder het hefvermogen. Zwenkbaar van 180—360°.

L i t.: R. Hänchen, Winden und Krane. *E. Bongaerts.*

Consolideeren noemt men het tot één schuld brengen van verschillende schulden, onder verschillende voorwaarden aangegaan; het wijzigen van één of meer vlottende schulden tot één schuld op langen termijn; bij de ondernemingen, het in kapitaal of obligatieleening omzetten van de bestaande schulden aan bankiers, leveranciers, e.d. *v. Ketel.*

Consols, beurstechnische benaming voor staatspapieren, meer speciaal Engelsche staatsfondsen.

Consolekraan.

Consommé → Bouillon.

Consonant, 1° → Medeklinker.

2° Consonant wordt, in de M u z i e k, als zelf-

standig naamwoord gebruikt voor den samenklank van twee of meer tonen, die als onderverdeelde bestanddeelen van één toon of klankeenheid kunnen worden beschouwd. Onbetwistbare c. zijn de reine prime, het reine octaaf, de reine kwint en reine kwart en in bijna gelijke mate de groote en kleine sext en terts. Het is onjuist en onwetenschappelijk om bij c. van „welluidend" of mooi en bij dissonant van het tegenovergestelde te spreken; wat voor den een dissonant is, kan voor den ander consoneerend klinken. Het gebied der consoneerende klanken als toon-splitsingen is den laatsten tijd zeer uitgebreid en eischt dus ook verscherping en verfijning van het gehoor.

H. Andriessen.

Consonantengeminatie (〈 Lat. geminus = dubbel), ook consonantenverdubbeling, consonantenrekking of Konsonantendehnung genoemd. Het woord c. is misleidend en een gevolg van de schrijfwijze der geminaten, want er is geen sprake van verdubbeling van den klank, enkel van rekking. Bij c. wordt het oogenblik van de sterkste vernauwing, bij explosieven de occlusio, bij de andere medeklinkers de stand, veel langer aangehouden en zoodoende wordt de consonant over twee sylben verdeeld. In de spraakklank komt dus een drukgrens te liggen met dien verstande dat de eerste helft de voorafgaande sylbe besluit, de tweede de volgende aanvangt. Bij een explosief is die drukgrens, midden in de occlusie, gewoonlijk alleen voor den spreker waarneembaar, de hoorder verneemt ze alleen door den verlengden duur van den medeklinker. Maar bij andere geminaten (in woorden als misstap) kan ook de hoorder de drukgrens merken. Een consonantengeminatie vindt men bijv. bij de k in pakkist, bij de p in oppakken.

C. komt voor 1° als klankwet, 2° als klanksymbool, 3° door samentreffen van 2 gelijke consonanten. 1° Bekend is de West-Germaansche c. In het West-Germ. werd voor j elke consonant, behalve r, gerekt (Got. skapjan, Oud-Saks. sceppian, Ned. scheppen). Zoo zijn er verschillende wetten, volgens welke c. optrad. Men heeft in het Ned. bijv. ook c. voor r en l: facula 〉 fakkel, boter 〉 (dial.) botter. Na medeklinker of langen klinker werd die geminaat in vele talen weer vereenvoudigd.

2° Vaak ontstond c. als klanknabootsing, hetzij men een geheel nieuw woord vormde of van een bestaand woord de wortelauslautende consonant verdubbelde. a) Zulks geschiedde om de intensiteit of het iteratieve aan te geven. Tevens veranderde dan vaak de consonant van soort en de voorafgaande vocaal van quantiteit. Zoo ontstonden naast buigen, schuiven en hijgen: bukken, schoppen en hikken. b) Ook was in het Germaansch c. een symbool voor het ruimtelijk grootere van een zelfstandigheid of het sterker optreden van de eigenschap. c) Ook in persoon- en diernamen bestaat vaak c., wijl het vaak gewichtige woorden waren, wijl het vaak ontleeningen uit de kindertaal waren en ten gevolge van het liefdevol aanhouden van de uitspraak van den korten naam: zoo werd de naam der West-Franken Itaberga tot Itta, Eberhardus tot Ebbo. Diernamen zijn bijv.: bok, kat, slak, pad, dog. Dat het rekkingen zijn, ziet men aan het meervoud. Bij al deze oud-geminaten bestaat in het Ned. bij de meeste sprekers wel geen rekking meer.

3° Bij de jongere geminaten is er verschil in uitspraak volgens den voorafgaanden klank. De c. bestaat het best intervocalisch na korte klinkers, omdat dan de druk nog niet zoo sterk afgenomen is, zoodat de drukgrens in de consonant kon volgen. Dus wel c. in: pakkist, stoommachine, oppassen, niet in: naaktteekening, stadssingel, enz.

Italiaansch, Zweedsch en Finsch zijn talen met sterk ontwikkelde c. In het Engelsch bestaat c. vrijwel alleen in afleidingen en samenstellingen (penknife, stilllife), in het Fransch in geleerde woorden (grammaire).

Lit.: M. Schönfeld, Historiese Grammatika van het Nederlands ([3]1932); R. Loewe, Germanische Sprachwissenschaft ([3]1922); Jos. Schrijnen, Handl. bij de studie der vergelijk. indogerm. taalwetenschap ([2]1924); Jac. v. Ginneken, Principes de linguistique psychologique (1907); H. Zwaardemaker en L. Eijkman, Leerboek der Phonetiek (1928). *Weijnen.*

Consonantenquantiteit of medeklinkerduur (→ Quantiteit). In het Nederlandsch zijn alle medeklinkers kort, maar onder bepaalde omstandigheden kunnen zij wat in duur verschillen. De c. vertoont bij de diverse sprekers minder afwijking dan de klinkerduur. De verschillende groepen van consonanten verschillen iets in duur. Zoo is bijv. de initiale explosief langer dan de finale en deze weer langer dan de mediale, maar bij de niet-explosieven is de mediale consonant langer dan de initiale en deze weer langer dan de finale.

De gemiddelde duur van een fricatief (glijder) is 0,06 à 0,1 seconde; voor een explosief (ploffer) 0,08 à 0,12 seconde. Het is mogelijk de consonanten onbepaald te verlengen, maar toch zijn er in phonologischen zin in het Nederlandsch en de meeste andere talen geen lange consonanten: d.w.z. het aanhouden der consonanten dient niet, om de beteekenis van een woord te veranderen. Men moet de consonantverlenging vooral niet verwarren met → geminatie.

Lit.: H. Zwaardemaker en L. Eijkman, Leerboek der Phonetiek (1928); M. Grammont, Traité de Phonétique (Parijs 1933, 111); Jespersen, Lehrbuch der Phonetik (Leipzig [3]1920, 186). *Weijnen/br. Herman Jozef.*

Consonantenrekking, → Consonantengeminatie.

Consonantisme, het systeem der medeklinkers, aan een taal eigen, vooral in tegenstelling tot andere systemen. Het consonantisme staat in nauw verband met de → articulatie-basis.

Consortium (beurstechnisch) is een vereeniging of syndicaat van eenige bankiers, die voor gemeenschappelijke rekening, doch naar buiten met behoud van ieders zelfstandigheid, van een publiekrechtelijk lichaam, een publieke vennootschap of een vereeniging een obligatieleening of een bedrag aan aandeelen overnemen met het doel om op hun beurt deze obligatiën of aandeelen bij het publiek te plaatsen, dit laatste meestal langs den weg van een openbare inschrijving. De leden van het c. dragen dus het risico van het niet slagen der plaatsing bij het publiek; na plaatsing der emissie wordt het c. ontbonden. *Huysmans.*

Constable, → Connétable.

Constable, 1° Henry, Engelsch Katholiek bekeerling en dichter, van adellijke afkomst; * 1562, † 1613. Studeerde te Cambridge en moest na zijn bekeering vluchten naar Parijs (ca. 1583). Na den dood van Elizabeth in 1603 keerde hij naar Engeland terug, maar werd gevangen gezet in 1604. Van zijn later leven is slechts bekend, dat hij stierf te Luik. Zijn dichterlijke roem berust op een bundel sonnetten in zuiver Italiaanschen vorm, getiteld Diana, en gedrukt in 1592; een vermeerderde druk verscheen in 1594.

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Verschillende gedichten en sonnetten heeft hij nog achtergelaten in hs. Deze zijn verzameld en gedrukt door W. C. Hazlitt in 1859. *Pompen.*

2° John, Eng. schilder; * 1776 te East Bergholt, † 1837 te Londen. Na veel moeite verkreeg hij van zijn vader verlof om aan de Royal Academy van Londen te gaan studeeren, waar hij met Farrington e.a. werkte. Met voorliefde bestudeerde hij echter de natuur, en verbleef voortdurend op den buiten. In den aanvang werd hij door het kunstlievende publiek niet begrepen. In 1816 huwde C. met miss Mary Ricknell. Toen na 1824 enkele van zijn landschappen naar Parijs kwamen, riepen zij daar de geestdrift wakker van Th. Rousseau, Jules Dupré e.a. Dit gaf aan de waardeering van zijn landgenooten een krachtigen stoot. Sinds 1828 woonde hij te Hampstead, volgens zijn zeggen het mooiste plekje van Europa. Tusschen 1829 en 1833 publiceerde hij een serie gravures, die door David Lucas in „zwarte kunst" naar schilderijen van C. waren gegraveerd. C. overleed vrij plotseling.

Voorn. werken: Scheepsbouw (1815, Londen, Victoria and Albert Museum); Huisje in korenveld (1817, Londen, ibid.); De hooikar (1821, Londen, Nat. Gallery); Kathedraal van Salisbury, gezien vanuit de velden (1831, Amerika, privaatbezit). — Lit.: Leslie, Memoirs of the Life of John C. ([4]1912); Holmes, C. and his influence on Landscape Painting (1902); Windsor, John C. (1903). *Knipping.*

Constans, zoon van den Romeinschen usurpator → Constantijn III, eerst monnik, 408 caesar, 410 augustus; door Gerontius overwonnen en in Vienna vermoord (411). *Davids.*

Constans I, Flavius Iulius, West-Romeinsch keizer, jongste zoon van Constantijn den Gr. en Fausta; * 323, † 350. Sinds 335 regeerde hij Illyricum, Italië en Africa en werd in 337 met zijn broeders Constantijn II en Constantius II tot augustus uitgeroepen. In 340 kreeg hij oorlog met Constantijn II, die bij Aquileia verslagen en gedood werd, waardoor C. meester van het heele Westen werd. Hij versloeg de Franken in 342, trok in 343 naar Britannië en werd op de vlucht voor den tegenkeizer Magnentius 18 Jan. 350 door Gaiso vermoord in Helena (tegenw. Elun) bij de Pyreneeën. C. was gedoopt Christen; bestreed het heidendom, welks offers hij verbood, en beschermde S. → Athanasius. Op zijn aandringen kwam het Concilie van Sardica (343) samen. Tevergeefs trachtte hij de sekte van Donatus in Afrika te onderdrukken. Zijn leven was allerminst vlekkeloos; hij verbood de paederastie, maar gaf zich zelf daaraan over; hij maakte zich gehaat door strengheid en afpersingen. *Davids.*

Constans II, Flavius Heraclius, keizer van het Byzantijnsche Rijk, 641—668 C. wist het Byzantijnsche Rijk krachtig tegen de Arabieren te verdedigen, maar in de vredesperiode mengde hij zich in den strijd van het monothelisme, verbood in 648 alle getwist over het aantal willen in Christus. Door paus Martinus I werd op het Lateraansch concilie van 649 het monothelisme en tevens de keizerlijke beslissing veroordeeld. De keizer liet den paus door den exarch van Ravenna gevangen nemen en naar Konstantinopel deporteeren: de paus stierf in ballingschap. Op een avontuurlijken tocht in grooten stijl, om de Westelijke provinciën weer het zwaartepunt van het rijk te doen worden, werd Constans in 668 te Syracuse vermoord. *de Brouwer.*

Constant, term, waarmee men aangeeft, dat een soort of ras van planten of dieren bij reproductie de kenmerkende eigenschappen behoudt.

Constant, 1° (C. de Rebecque) Benjamin, Fransch schrijver en politicus; * 23 Oct. 1767 te Lausanne, † 8 Dec. 1830 te Parijs. Tot in 1814 verbleef C. meestal in Duitschland. Hij is niet alleen de schrijver van een roman, Adolphe (1816), waarin hij, op weinig versluierde wijze, een episode uit zijn leven verhaalt, nl. zijn liaison met mad. de Staël, maar was, onder de Bourbons, ook een geducht kamerredenaar en theoreticus van het constitutioneel stelsel.

Werken: Adolphe (1816); Cours de politique constitutionnelle (1816—1820); Brieven (uitgeg. 1881 en 1888); Mémoires sur les Cent-Jours; Journal intime (uitgeg. 1887); De la religion considerée dans sa source, ses formes et son développement (5 dln. 1824—1831); Mélanges de littérature et de politique (1829). — Lit.: Jos. Ettlinger, B. C., der Roman eines Lebens ([2]1909); H. Ullmann, B.C. (1915); Dumont-Wilden, Vie de B.C. (1930); Léon, B.C. (1931). *Ulrix.*

2° Jean Joseph Benjamin, Fransch decoratie- en portretschilder; * 1845 te Parijs, † 1902 aldaar. Aanvankelijk was C. een vurig bewonderaar van Delacroix; dit spoorde hem aan om een reis te maken naar Marokko en heeft tot gevolg gehad het ontstaan van tal van werken met een aan het Oostersche leven ontleend onderwerp. In de tachtiger jaren legde C. zich toe op de decoratieve schilderkunst; uit dien tijd dateeren de plafondschilderingen uit het raadhuis van Parijs, de nieuwe Sorbonne en uit de nieuwe Opéra comique. Echter zal C. vooral bekend blijven wegens zijn portretkunst, die zeer in den smaak viel van de Engelsche aristocratie. C. plaatst zijn figuren meestal in een rijk-gekleurd herfstlandschap, zonder daarbij de frischheid van een buiten geschilderd doek te bereiken. Zijn werken bevinden zich o.a. in het museum te Rijsel, te Perpignan en Mulhouse.

Lit.: Eug. Montrossier, Les arts modernes (IV 1884); A. Béraldi, Les graveurs du 19e siècle (V 1886) K. E. Smidt, Französ. Malerei d. 19. Jahr. (Leipzig 1903). *Haesaert.*

Constantaan, → Weerstanden (electrische).

Constante, solaire, → Zonneconstante.

Constante bastaarden zijn planten- en dierenbastaarden, die in hun nakomelingschap niet splitsen, doch F_2-, F_3- en verdere generaties voortbrengen, volkomen gelijk aan de F_1 (→ Mendelisme). De oudere opvatting, dat uit de kruising van twee soorten, in vele gevallen een vruchtbare, constante, nieuwe soort zou ontstaan, is niet in overeenstemming met het experimenteel onderzoek. Thans weet men inderdaad, dat alleen constante vruchtbare bastaarden kunnen ontstaan, wanneer uit de kruising toevallig een tetraploide vorm ontwikkelt, die in zijn kernen de diploide chromosoomgarnituren van beide ouders vereenigt, bijv. Primula kewensis uit P. floribunda × P. verticillata; de Raphanobrassica van Karpechenko is eveneens een constante bastaard, verkregen uit de kruising van de soorten Raphanus sativus en Brassica oleracea, die zelfs tot verschillende geslachten behooren.

Andere oorzaken van het ontstaan van werkelijk constante bastaarden zijn o.a. de apomixis, de androgenesis, het uitblijven van de reductiedeeling, afwijkingen in de gametenvorming.

In de meeste gevallen dat soortkruisingen fertiele bastaarden geven, splitsen deze echter in hun nakomelingschap evengoed als gewone variëteitsbastaarden, met dit verschil, dat de splitsing hier niet

steeds volgens de Mendelsche wetten verloopt (→ Soortbastaard).

De indruk, dat soortbastaarden constant zijn, wordt ook wel eens verwekt door het feit, dat de F_2-generatie uit een te klein aantal individuen is samengesteld; dit is eveneens het geval voor rassenhybriden, wanneer de ouders alleen voor een aantal polymere factoren verschillen en de extreme combinaties in de voorhanden F_2-exemplaren niet aanwezig zijn. *Dumon.*

Constante kosten zijn die kosten, welke, binnen zeer ruime grenzen, niet reageeren op wisselingen in de bedrijfsdrukte. → Vaste Kosten.

Constantia (Lat.), standvastigheid; de personificatie van C. komt voor op munten van keizer Claudius en zijn moeder Antonia. *Davids.*

Constantia, 1° Flavia Iulia, dochter van keizer Constantius en Theodora, stiefzuster van Constantijn den Grooten, in 313 gehuwd met Licinius; hing de partij van Arius aan, bevorderde in 324 den vrede tusschen haar man en haar broeder Constantijn, bij wien zij, hoewel geen augusta meer, haar invloed behield.

2° Oudste dochter van Constantijn den Grooten, augusta, gemalin van haar neef Hannibalianus; weduwe geworden in 337, huwde zij in 351 den caesar Gallus, dien zij tot gruweldaden aanzette. Zij stierf op weg naar Italië in Bithynië en werd begraven te Rome aan de Via Nomentana.

3° Dochter van Constantius II en Faustina, * 361, † 379; in 365 met haar moeder door den oproerling Procopius gespaard; gemalin van keizer Gratianus. *Davids.*

Constantietheorie is een naam, door de Gestaltpsychologen gegeven aan de associatie- en analytische psychologie, die volgens hen zou leeren, dat aan een gegeven prikkel in alle omstandigheden constant dezelfde elementaire gewaarwording gebonden is. Bijv. een roode lichtstraal van een gegeven qualiteit en intensiteit zou steeds eenzelfde impressie teweeg brengen. Vervolgens zou de som van meerdere prikkels te zamen een waarneming veroorzaken, die uit de som dier elementen bestaat (→ Complex), terwijl de eigenschappen van dat geheel niets anders als de som der elementaire eigenschappen zou zijn. De aanval op deze leer is een der hoofdstellingen der Gestaltpsychologie. Haar voorstelling is evenwel onjuist of minstens sterk overdreven. Het meerendeel der psychologen, die aan de analyse van het geestesleven vasthouden, zooals G. E. Müller, Krueger, James, J. St. Mill, Hartley, hebben een strikte constantieleer nooit voorgestaan.

Lit.: M. Wertheimer, Untersuch. zur Lehre von der Gestalt, Psuch. Forschung (I 1922, 47 vlg.). *v. d. Veldt.*

Constantin, → Constantin-Weyer.

Constantine, 1° het meest uitgestrekte der drie departementen van Algerië; opp. 87 500 km², ca. 2 300 000 inw., waarvan ruim 150 000 Europeanen. Bergachtige streek, waar de rivieren diepe en smalle dalen hebben ingesneden, nl. de Chabbet el Akra en de IJzeren poorten; steile kust met geringe aanlegplaatsen. De landbouw, die nl. wijn en vroege groenten uitvoert, is nog weinig ontwikkeld; maar de ondergrond is rijk aan ijzererts en aan phosphaten; men treft er cederwouden, met dennen en jeneverboomen aan; er wordt paarden-, runderen- en schapenteelt gedreven. Het departement omvat zes arrondissementen: Batna, Bône, Bougie, Guelma, Philippeville en Sétif.

2° Hoofdstad van het gelijknamig departement. Zeer eigenaardige ligging, in een kalkachtige bergstreek, aan een steil doorkorven rotskloof, waardoor de Rhoemel stroomt en waarover de El-Kantarabrug geslagen werd. Ca. 100 000 inw., waarvan 1/3 Franschen zijn. Het hoogste gedeelte, de Kasbah, dient thans tot garnizoensplaats. Zetel van een bisschop. Spoorwegstation, autobusdienst. Belangrijk economisch en administratief centrum. Leder- en wolindustrie, waarvan Philippeville de haven is. *V. Asbroeck.*

Constantinopel, → Konstantinopel.

Constantinopolitaansche liturgie, → Byzantijnsche liturgie.

Constantinus I, paus 708—715, reisde 710—711 naar het Oosten, werd door keizer Justinianus II eervol ontvangen, schijnt in Nicomedië met hem tot een accoord te zijn gekomen aangaande de besluiten der → Trullaansche synode van 692, die wèl door het Oosten, maar niet door het Westen als Algemeen Concilie was erkend. *Franses.*

Constantinus van Barbençon (Théodoric Paunet), mystiek schrijver uit de Capucijnerorde. Geboren in Henegouwen, werd hij in 1611 naar Rijnland gestuurd, om daar aan de verbreiding zijner Orde te arbeiden. Gestorven in geur van heiligheid te Bonn (1631 of '32).

Werken: Les secrets sentiers de l'amour divin (1623 enz., laatst 1932; ook uitg. in het Lat., Duitsch en Eng.); Anatomie de l'âme (1635; ook in het Lat.). — Lit.: P. Hildebrand, Le P. Const. de Barb., in Etudes Franç. (XLII 1930, 586—594). *Hildebrand.*

Constantin-Weyer, Maurice (pseud. Maurice Constantin), Fransch schrijver van exotische romans. In 1928 door de „Académie Goncourt" bekroond voor zijn aangrijpend Canadeesch epos Un homme se penche sur son passé. * 24 April 1881 te Bourbonne-les-Bains (Haute-Marne). Uit zijn ervaring van een jarenlang verblijf in Canada als pelsjager en kweeker had hij ook de stof van Manitoba (1924) en La Bourrasque (1925), twee werken van indrukwekkende soberheid.

Werken: romans: Vers l'Ouest (1922); Manitoba (1924); La Bourrasque (1925); Cinq éclats de silex (1927); Cavelier de la Salle (1927); Un homme se penche sur son passé (1928); Morvan (1929); Mon gai royaume de Provence (1933). Essays: William Shakespeare; Napoléon (1911); L'âme du vin; Larbaud. — Lit.: Valéry, Un français, romancier du Canada (Nouv. litt. 8 Sept. 1928); Pierre Mille, L'oeuvre de C.-W. (Nouv. litt. 24 Nov. 1928); Fréd. Lefèvre, Une heure avec M. C. W. (Nouv. litt. 8 Dec. 1928). *Willemyns.*

Constantius I Chlorus (= de bleeke), Romeinsch keizer, vader van Constantijn den Grooten; * midden 3e eeuw na Chr. in Illyricum. Van geringe afkomst; 1 Maart 293 werd hij door keizer Maximianus tot caesar (erfprins) verheven en kreeg hij het bewind over de Gallische provincies. Hij onderwierp Brittannië. Bij de Christenvervolging 303 ging C. met mildheid te werk. Romeinsch keizer van 305—306. In dit laatste jaar behaalde hij een overwinning op de Picten en Scoten, maar stierf daarop te Eburacum (York). *Weijermans.*

Constantius II, Romeinsch keizer 337—361, tweede zoon van Constantijn den Grooten en Flavia Maxima Fausta; * 317, † 361. Hem was het Oosten des rijks toegewezen. Aan den moord op de mannelijke verwanten van zijn vader, 9 Aug. 337, was hij niet onschuldig. Tegen de Perzen, die Armenië en Mesopotamië aangevallen hadden, voerde hij een langdurigen

en wisselvalligen oorlog. Zijn regeering werd ook door kerkelijke twisten verontrust [→ Athanasius (S.); Constans]. C. begunstigde de Arianen. In 353 kreeg C. de regeering over het heele rijk; hij vervolgde de Katholieken. In 355 benoemde hij zijn neef Iulianus (Apostata) tot caesar. C. trok naar het Oosten en overleed in Cilicië. *Davids.*

Constantius III, Romeinsch keizer 421, generaal en gunsteling van Honorius, Romein, geb. te Naissus in Dacië; met Ulfilas overwon hij den usurpator → Constantijn III; dreef de Goten over de Pyreneeën, huwde 417 te Ravenna met Placidia Gallas, dochter van Theodosius I, zuster van Honorius, weduwe van Athaulf, koning der Westgoten. Zij was door Vallia uitgeleverd. Hun kinderen waren Honoria en Valentinianus III. 8 Febr. 421 werd C. augustus en mederegent; hij stierf reeds 2 Sept. van dat jaar. *Davids.*

Constantsa (zie krt. Balkanschiereiland H 2), ook C o n s t a n t a of K u s t e n d s j e, Roemeensche havenstad aan de Zwarte Zee; 58 258 inw. (1930). De Roemeensche regeering heeft hier in 1902 en 1909 kostbare havenwerken laten aanleggen; tevens heeft C. een spoorwegverbinding met Boekarest en een pijpleiding naar de petroleumdistricten van Buzau en Ploesti. De haven van C. is ijsvrij in tegenstelling met de Donaumonden en staat niet zooals deze onder internationaal toezicht. C. heeft een grooten uitvoer van graan, hout en petrolum, het verkeer is drukker dan in eenige andere Roemeensche haven; 1931: 1 626 schepen met 4 383 431 ton. De haven is 9 m diep en door een 1 400 m langen dam tegen de zee beschut. C. is de hoofdstad van de Dobroedsja en van het district (judets) C. en residentie van een Orthodoxen bisschop.

Constantsa werd gesticht door keizer Constantijn den Grooten, maar kreeg pas in de 20e eeuw groote beteekenis. Tijdens den Wereldoorlog werd C. verwoest, maar na 1919 kwam het weer snel tot bloei. *Hoek.*

Constantijn de Groote, de eerste Christenkeizer van het R o m e i n s c h e R ij k, figuur van wereldhistorische beteekenis.

Constantijn de Groote. Naar een borstbeeld in het Uffizi, Florence.

I. Levensloop. C. is geboren ca. 285 te Naissos (Nis in het vooroorlogsche Servië) als onecht kind van Constantius Chlorus en Helena (de latere heilige). Hij brengt een deel van zijn latere jeugd door aan het hof van Nicomedië bij Diocletianus en Galerius, zgn. om zich te bekwamen in den krijgsdienst, maar feitelijk als gijzel voor den trouw van zijn vader, den Caesar van het Westen. Deze wordt in 305 Augustus, roept zijn zoon bij zich in Boulogne (wat Galerius niet durft weigeren), verslaat met hem in Brittanje de Picten en sterft 306 in York. Het leger roept C. tot Augustus uit. Dit was tegen de regeling van Diocletianus, waarbij erfopvolging was uitgeschakeld. Galerius erkent hem als Caesar, waarmee C. en zijn leger niet voldaan waren. De afgetreden Augustus Maximianus adopteert C. en geeft hem zijn dochter Fausta tot vrouw. Intusschen is in Rome Maxentius tot Augustus uitgeroepen. De oude keizers vergaderen in Carnuntum en benoemen Licinius tot Augustus voor het Westen. Maxentius en C. krijgen slechts den titel van filii augustorum, waarmee ze natuurlijk geen genoegen nemen. Na den dood van Maximianus en Galerius staan Maxentius en Maximinus Daza tegenover Licinius en C. In de lente van 312 trekt C. over de Alpen Italië binnen, heeft weldra geheel het N. in zijn macht en rukt tegen Rome op, waar Maxentius een veel sterker legermacht heeft samengetrokken. Maxentius trekt hem buiten de stad tegemoet en 28 Oct. wordt de slag bij de Milvische Brug geleverd, waar Maxentius sneuvelt en C. onder aanroeping van den God der Christenen een schitterende overwinning behaalt (over het kruisvisioen, zie onder II). C. en Licinius wenden zich nu tegen Maximinus Daza. Licinius drijft hem op de vlucht en hij sterft in Tarsus. In 313 vaardigen de twee overgebleven keizers het edict uit, beroemd als het Edict van Milaan (zie II), maar reeds 314 is er strijd tusschen de beide keizers. Weldra is er weer vrede, maar de latente tegenstelling duurt voort, totdat Licinius wegens grensconflict aan C. den oorlog verklaart. C. overwint en als Licinius het volgend jaar (325) onderhandelt met de barbaren aan den Donau, wordt hij op bevel van C. gevangen genomen en wegens hoogverraad ter dood gebracht. Van dan af is C. alleenheerscher. In 326 wordt begonnen met den bouw der nieuwe residentie Constantinopel en 330 wordt de voltooiing gevierd van de nieuwe prachtstad. In 335 verdeelt hij het rijk onder zijn drie zonen (Constantinus, Constans en Constantius) en nog twee caesares. Tijdens de toebereidselen voor den oorlog tegen Sapor II van Perzië wordt C. ziek in Nicomedië en hij sterft er, na door bisschop Eusebius gedoopt te zijn, 22 Mei 337.

C. heeft groote verdiensten gehad voor het Rijk door herstel der eenheid, door wetgeving, door instelling van nieuwe ambten. Van eminent belang is echter zijn verhouding tot het Christendom.

II. Constantijn en het Christendom. C. was uit heidensche ouders geboren, maar zijn vader was het Christendom gunstig gezind en in diens machtgebied hadden de Christenen weinig te lijden van de laatste groote vervolging. Die gezindheid van Chlorus zal niet zonder invloed zijn geweest op C., die religieus was aangelegd. In Nicomedië leerde C. het Christendom kennen en den moed der martelaren bewonderen. Waarschijnlijk heeft hij daar ook persoonlijken omgang gehad met den Christen-rhetor Lactantius. Zoo kan men aannemen, dat hij innerlijk reeds dicht bij het Christendom stond, toen hij aan het bewind kwam. Zijn overwinning op Maxentius gaf den doorslag. Hier komen we aan de kwestie van het: k r u i s - v i s i o e n van Constantijn. Volgens Eusebius van Caesarea, in zijn Leven van C., heeft deze hem onder eede verklaard, dat hij des middags vóór den veldslag een lichtend kruis aan den hemel had gezien met de letters: „overwin hierdoor”. In den nacht verscheen Christus hem met hetzelfde teeken en beval hem een veldteeken in dien vorm te maken en dat vooraan te laten dragen. Men moet wel aannemen, dat C. subjectief beide visioenen gezien heeft. Tegen de objectieve werkelijkheid bestaan bezwaren. Vooral het kruis-

visioen moest veel besproken zijn, maar Eusebius zelf zegt er in zijn Kerkgeschiedenis, die meerdere jaren ouder is dan de Vita Constantini, niets van en Lactantius vermeldt twee jaren na de gebeurtenis alleen het nachtelijk visioen, maar zegt, dat C. toen het bevel kreeg, het kruisteeken te doen aanbrengen op de schilden der soldaten. Zoo is moeilijk met zekerheid uit te maken, wat er precies gebeurd is, maar dit is zeker, dat C. zijn overwinning op de overmacht toeschreef aan de hulp van den God der Christenen, op Wien hij zijn vertrouwen had gesteld. En vast staat ook, dat kort daarna op zijn bevel een standbeeld met kruisstandaard in Rome werd opgericht en dat de overwegend heidensche senaat in een opschrift de zegepraal aan de godheid toeschreef. Van dan af wendt C. zich openlijk tot het Christendom. Weldra weet hij zijn medekeizer Licinius te bewegen, gezamenlijk een edict uit te vaardigen ten gunste van het Christendom, het beroemde Edict van Milaan 313. Overgeleverd is ons alleen door Eusebius de Grieksche tekst van het edict, zooals Licinius dat voor het Oosten promulgeerde; het eigenlijke Edict van Milaan bezitten we dus niet meer. Het edict stelde den Christelijken godsdienst gelijk met de erkende godsdiensten en gebood teruggave van genaaste goederen. Terwijl C. in het overwegend heidensche Westen steeds meer het Christendom bevoordeelde, begon Licinius in het overwegend Christelijke Oosten de Christenen weer te vervolgen, wat een der redenen was voor den eindstrijd tusschen de beide keizers, die met de overwinning van C. en daarmee van het Christendom eindigde. C. bemoeide zich nu steeds meer met de aangelegenheden der Kerk, o.a. met den → Donatistenstrijd. Hij riep het eerste Algemeen Concilie bijeen en zetelde daar tusschen de bisschoppen en noemde zich bisschop voor de uitwendige aangelegenheden der Kerk. Objectief is zijn optreden niet vrij geweest van → Caesaropapisme, maar dat is zeer goed te begrijpen. Zijn verheffing van Constantinopel tot residentie en hoofdstad van het Rijk zou een verwijderde oorzaak worden van de toenemende tegenstelling tusschen Oost en West en ten slotte van de groote Oostersche scheuring.

Tegen het eind van zijn leven kwam hij te veel onder invloed van Ariaansche en Ariaansch-gezinde bisschoppen en hij liet zich doopen door den Ariaanschen Eusebius van Nicomedië. Dat hij aanmerkelijk vroeger door paus Sylvester gedoopt zou zijn is latere legende, te vinden in het Constitutum Constantini of de Constantijnsche schenking. Volgens dit document zou C., na door Sylvester gedoopt te zijn, aan dezen de keizerskroon van het Westen hebben overgedragen en hem grondbezit hebben geschonken. Waarsch. is dit document samengesteld in 816 in Reims voor de kroning van Lodewijk den Vromen door paus Stephanus IV. De pauselijke curie zou daar deel aan gehad hebben. Het moest de belangen van beide partijen dienen. Het strekte tot verheffing van het pausdom: de paus wordt leenheer met recht van investituur der Frankische keizers. Dezen hadden het voordeel, dat zij tegen de protesten van Byzantium aangaande het nieuwe Westersche keizerschap zich op Constantijn konden beroepen, die de beschikking over de keizerskroon van het Westen aan de pausen zou hebben overgelaten. Zoo werd deze falsificatie van groote beteekenis voor de vroeg-middeleeuwsche geschiedenis.

Oordeel over C. Het Christelijk geloof van C. schijnt tamelijk vaag te zijn geweest, maar het was oprecht gemeend. Hij heeft zich te veel rechtstreeks met de belangen der Kerk bemoeid en door dat Caesaropapisme heeft hij een noodlottig voorbeeld gegeven aan zijn opvolgers; de band tusschen Kerk en Staat werd weldra te nauw, maar het is uit de omstandigheden te verklaren en men mag bij hem goede bedoeling, zuivere meening aannemen. Kerkelijke eenheid was voor hem waarborg voor welzijn en bloei van het Rijk. Men heeft opgemerkt, dat bevrijding en overwinning van het Christendom binnen niet langen tijd toch gekomen zouden zijn. Dat neemt echter niet weg, dat C. het geweest is, die het eerst heeft ingezien, dat men niet tegen, maar met het Christendom moest regeeren, dat C. na zooveel eeuwen van vervolging en verdrukking de vrijheid schonk aan de Kerk en bedacht bleef op haar bloei en uitbreiding.

Lit.: Batiffol, La paix constantinienne (1914); Maurice, Constantin le Grand (z. j.); Dölger, Konstantin der Grosze und seine Zeit (1913); E. Jansen O.P., Konstantijn de Groote (1920); Schrijnen, Uit het leven der oude Kerk (1919, 175—215); handboeken van Romeinsche en van kerkgeschiedenis. *Franses.*

Constantijn II, Romeinsch keizer, oudste zoon van Constantijn den Grooten en een vrouw uit Arles; * 317, regeerde als knaap Gallië, 326; zijn veldheeren overwonnen de Alamannen; hij overwon de Goten en Sarmaten 332; hield hof in Trier 335; heerschte na den dood van zijn vader in het Westen; 9 Sept. 337 augustus; viel in den oorlog met zijn broeder Constans bij Aquileia, 9 Aril 340. *Davids.*

Constantijn III, Romeinsch usurpator, noemde zich Flavius Claudius Constantinus; gewoon soldaat, beweerde een afstammeling van Constantijn den Grooten te zijn, werd in 407 door de Romeinsche troepen in Britannië tot keizer uitgeroepen, stak over naar Gallië, handhaafde zich tegen Stilicho's troepen, resideerde in Arles, in 409 als mede-keizer erkend door Honorius na Stilicho's dood; benoemde in 410 zijn zoon Constans tot augustus, die in 411 te Vienna werd gedood. In hetzelfde jaar werd Constantijn na een beleg van drie maanden te Arles door Constantius en Ulfilas, generaals van Honorius, gevangen genomen; hoewel hem lijfsbehoud was toegezegd en hij zich tot priester had laten wijden, werd hij op bevel van Honorius gedood met zijn zoon Iulianus. *Davids.*

Constantijn IV Pogonatus (= de baardige), keizer van het Byzantijnsche Rijk, 668—685; verdedigde Konstantinopel tegen de Arabieren, hield stand tegen de opdringende Bulgaren. De chronisten vermelden het gebruik van Grieksch vuur, uitvinding van den ingenieur Callinicus. Ook de kerkelijke eenheidsbeweging stond hij voor, en door veroordeeling van het monothelisme (6e Oecumenisch concilie 680—'81) bevorderde hij den kerkvrede, waarschijnlijk wel om politieke redenen. *de Brouwer.*

Constantijn V Copronymus (= de drekkige, wijl hij als kind bij zijn doopsel de doopvont bevuilde), keizer van het Byzantijnsche Rijk 741—775; streed met goed gevolg tegen de buitenlandsche vijanden, maar trad in het binnenland gestadig en systematisch op tegen de monniken, ging over tot naasting van kloostergoed en zelfs tot bloedige vervolging tegen de voorstanders van de beeldenvereering. → Beeldenstrijd. *de Brouwer.*

Constantijn VII Porphyrogenitus (= in purper geboren), keizer van het Byzantijnsche Rijk, 913—959; vooral bekend als geleerde. Hij liet

uittreksels maken uit de Grieksche historici van Polybius tot Johannes van Antiochië, gerangschikt onder 53 rubrieken, genaamd: Excerpta Constantiniana, en heeft daardoor den ondergang van veel oude teksten voorkomen. Als rijksbestuurder ging er zoo goed als niets van hem uit: feitelijk regeerden achtereenvolgens zijn moeder, zijn schoonvader en zijn vrouw. *de Brouwer.*

Constantijn XI Palaeologus, de laatste keizer van het Byzantijnsche Rijk, 1448—1453. Door het Westen in den steek gelaten, en door het eigen volk mistrouwd, kon hij met 10 000 man Konstantinopel niet verdedigen tegen den aanval in grooten stijl door Mohamed II. Het werd na 54 dagen beleg ingenomen; de keizer sneuvelde; het Byzantijnsche Rijk eindigde. *de Brouwer.*

Constantijn I, koning van Griekenland; * 12 Juli 1868 te Athene, † 11 Jan. 1923 te Palermo. Als kroonprins genoot hij een Duitsche militaire opleiding. Tijdens den Grieksch-Turkschen oorlog van 1896—1897 voerde hij het commando over het leger en leed de nederlaag; verbannen in 1909, werd hij echter teruggeroepen door Venizelos; zijn gereorganiseerd leger overwon in den Balkanoorlog. Na den moord op koning George besteeg hij den troon in 1913. Ter wille van zijn sympathie voor zijn schoonbroeder Wilhelm II van Duitschland weigerde hij, tegen het advies van Venizelos in, aan de zijde van de Entente deel te nemen aan den Wereldoorlog. Een landing van geallieerde troepen bij Athene dwong hem tot afstand van den troon, den 11 Juni 1917; hij vestigde zich in Duitschland en in Zwitserland. Na den dood van zijn opvolger koning Alexander (25 Oct. 1920) werd hij, ten gevolge van een volksraadpleging, door een overgroote meerderheid teruggeroepen. Zijn leger leed, in den Grieksch-Turkschen oorlog, de groote nederlagen van Sakharia (Sept. 1921) en Smyrna (Sept. 1922). Door de militaire oppositie werd hij 27 Sept. 1922 andermaal tot afstand gedwongen. *Cosemans.*

Constantijn Nicolajewitsj, Russisch grootvorst, tweede zoon van Nicolaas I; * 21 Sept. 1827, † 25 Jan. 1892 te Pawlowsk. Als grootadmiraal voerde C. N. gedurende den Krimoorlog bevel over de Oostzee-vloot. Later ondersteunde hij de democratische hervormingen van Alexander II, vnl. de opheffing der lijfeigenschap. In 1862 was hij stadhouder in Polen; het gelukte hem niet den opstand van 1863 te dempen. Bij de troonsbestijging van zijn reactionnairen neef Alexander III (1881), werd C. ontslagen uit de meeste van zijn waardigheden. *V. Houtte.*

Constantijnsche Schenking, → Constantijn de Groote (sub. II, kol. 63).

Constanz, → Konstanz.

Constellatie is een begrip, waarmede de aanhangers der associatie-psychologie (Ziehen, G. E. Müller) het verloop van het geordende denken trachten te verklaren. De c. begunstigt associaties, die uit zich zelf te zwak zouden zijn. Bijv. van het woord „roos" gaan meerdere reproductietendenzen uit; de meest bevoorrechte zal vermoedelijk de beteekenis van „bloem" zijn, maar in een verslag van een schuttersgilde duikt niet deze op, doch die van „doelwit". *v. d. Veldt.*

Consthum, gem. in het N. van het groothertogdom Luxemburg; ten Z. van Clerf; opp. 1 495 ha; 500 inw.; kasteel Schuttbourg in de omgeving.

Constipatie, → Verstopping.

Constituante, vergadering, belast met de opstelling van een constitutie (grondwet). De Fransche Staten-Generaal, 5 Mei 1789 te Versailles bijeengekomen, heetten sinds 20 Juni 1789 Constituante, omdat zij toen (eigenmachtig) besloten een grondwet vast te stellen; 30 Sept. 1791 trad zij af.

Constitutie, 1° het geheel der grondregels van de staatkundige ordening van een volk, in het bijzonder aanwijzende de gezagsorganen van den staat in hun onderlinge verhouding en in hun verhouding tot de burgers. In de meeste landen zijn die grondregels neergelegd in een bijzonder staatsstuk, als regel een wet van hoogere orde dan de gewone wetten: de grondwet. Zoo ook voor Nederland en België. Het woord constitutie wordt daarom ook wel gebruikt als synoniem voor grondwet.

Constitutioneel stelsel wordt genoemd de regeeringsvorm, die gebaseerd is op een constitutie. In Nederland is dit stelsel ingevoerd na de Fransche Revolutie. → België (IV); → Nederland. *Struycken.*

Constituties van 1798, 1801, 1805, 1806, staatsregelingen van de → Bataafsche Republiek en het koninkrijk Holland. De constitutie van 1798 was unitaristisch-democratisch en brak bijna in alles met de toestanden van vóór 1795. Werd reeds in 1801 op wensch van Napoleon door een nieuwe vervangen, welke meer federalistisch was, meer bij het oude aansloot en den invloed van de aristocratie herstelde. In **1805** kwam de derde tot stand, welke naar den vorm republikeinsch, in wezen echter monarchaal was: er kwam een eenhoofdig gezag (raadspensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck), dat de uitvoerende macht beheerschte en grootendeels ook het wetgevend gezag. De constitutie van 1806 was zuiver monarchaal: aan Lodewijk Napoleon werd als erfelijk koning de regeering toevertrouwd. Zij bleef van kracht tot 1810, toen Nederland bij Frankrijk werd ingelijfd. Zie verder → België (IV); → Nederland. *Verberne.*

2° In het Kerkelijk Recht is c. in het algemeen een besluit der kerkelijke overheid. In het bijzonder:

a) vooral: pauselijke verordening van rechtskundigen aard met algemeene rechtskracht voor de geheele Kerk; tegenover rescript (= beslissing enkel voor een afzonderlijk geval geldend).

b) Besluit betreffende geloofszaken, als de c. Pastor aeternus van het Vaticaansch Concilie (dogmatische c.).

c) Samenhangend geheel van rechtsbepalingen in kloostergenootschappen, ter nadere uitwerking van den ordesregel (ordes-constitutie, gewoonlijk in het meervoud). *Schweigman.*

3° Psycho-physische of biologische c., het eigenaardige stelsel der gezamenlijke duurzame disposities, dat den organischen grondslag uitmaakt van ieders persoonlijke verschijning, zich vertoont in den lichaamsbouw, en aan organisch en psychisch leven, gevoel en gedraging in bepaalde omstandigheden deze of gene kleur en richting geeft. Ten onrechte wordt het dikwijls verstaan in den exclusieven zin van aangeboren aanleg, geno- of idiotypus. De c. is veranderlijk, ondergaat den invloed van levensomstandigheden en ervaring, zoodat in het verder leven verworven disposities optreden, die, samen met de aangeborene, de ééne constitutie uitmaken. De aangeboren constitutie wordt daardoor gewoonlijk niet grondig gewijzigd, ontwikkelt zich meestal in haar eigen lijn onder den prikkel der levensomstandigheden, kan nochtans practisch verbeteren of verslechteren.

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

De c. is niet de som der disposities, doch deze in één eenheid verbonden, waarvan de bestanddeelen onder elkander en met het geheel functioneel samenhangen. Alhoewel onder de disposities de eene meer statisch, andere meer dynamisch zijn, dient toch de c. vooral begrepen als een algemeene, actieve kracht, gericht op eigenaardige reacties, levens- en ontwikkelingsvormen. De psycho-physische c. is innerlijk en niet rechtstreeks waarneembaar; de prikkeling der c. door de levensomstandigheden wekt lichamelijke en psychische eigenschappen en trekken op, waaruit men haren aard afleidt. De algemeene grondvormen, waarmee elk individueel organisme op de omstandigheden reageert, behoort dus practisch tot het wezen der c., zoodat men zich in het c.-probleem afvraagt, hoe iemand zich aan deze of gene omstandigheid zal aanpassen, of hij weerstand zal bieden aan ongunstige factoren, ziek of krankzinnig zal worden, hoe zijn gemoed zal reageeren, enz. Alzoo is bijv. het temperament niets anders dan de affectieve reactievorm in de psycho-physische constitutie. Physische en psychische disposities maken een geheel; de zgn. psychische c. is daarin slechts een gezichtspunt, doch wordt wel eens verstaan als duurzame geesteshouding en richting, waarvoor wij liever de benaming „karakter" gebruiken. De normale mensch is, dank zijn redelijke geestesvermogens, in zijn gedraging niet fataal aan de psycho-physische c. onderworpen; hij kan er aan weerstaan, beheerscht zijn afzonderlijke daden en zelfs zijn eigen groei en ontwikkeling, daar hij dikwijls eigen disposities en milieufactoren uitkiest, remt of bevordert, en alzoo persoonlijk in zijn wording ingrijpt.

Menschengroepen met zeer overeenstemmende individueele psycho-physische c. noemt men psycho-physische → constitutietypen.

Lit.: Th. Brugsch en F. H. Lewy, Die Biologie der Person (4 dln. I 1926—1931); W. Peters, Die Vererbung geistiger Eigenschaften und die psychische Konstitution (I 1925). *Fransen.*

4° Onder de c. van een organische verbinding verstaat men de volgorde en de bindingswijze der atomen, in de structuurformule uitgedrukt.

Constitutief gevolg, → Strafbaar feit.

Constitutietypen, psycho-physische, menschengroepen met overeenstemmende individueele psycho-physische → constitutie. Type = kenmerk, oerbeeld, grondvorm, wat iets algemeens vertegenwoordigt. Uiteraard moet het type onder verschijnselen naar voren komen, physisch of psychisch kunnen worden waargenomen en beschreven. De psycho-physische c. zijn dus lichamelijk en psychisch gekenmerkt. Er bestaan zuivere c., waarbij al de organische onderdeelen en psychische trekken een harmonieus vast geheel uitmaken en in dezen samenhang bij een deel van de bevolking verschijnen, en gemengde typen, onregelmatige samenstellingen, verschillend van individu tot individu en dus geen eigenlijke typen. De oudste constitutietypen-leer is die der temperamenten (Hippocrates, Aristoteles, Galenus), waarbij de gemoedsaard afhankelijk gesteld werd van lichaamsvochten, gele en zwarte gal, slijm en bloed, vanwaar het cholerisch (1), melancholisch (2), phlegmatisch (3) en sanguinisch type (4). Deze vier-temperamentenleer, met eenigszins gewijzigden grondslag, leefde voort tot in de moderne tijden, alzoo bij Kant en Wundt. De temperamenten verschillen naar intensiteit en tempo. 1 en 2 zijn intens prikkelbaar, 3 en 4 zwak, 1 en 4 met voorbijgaande affectieve reactie, 2 en 3 meer duurzaam. Steeds werden de temperamenten beschouwd als psycho-physisch overeenstemmend. Nu worden de psycho-physische c. in verband gesteld met toestanden in het sympathisch zenuwstelsel, vagotonie en sympathicotonie, beide met tegengestelde physiologische en psychische kenmerken (Hess). Dit valt samen met c. op endocrinischen grondslag; nevenschildklier, schildklier hypophyseklier, bijnier en geslachtsklier bepalen den levensvorm; systematiseering is nog gebrekkig. Enkel de eerste en de tweede zijn grondslag tot indeeling van c. (E. R. en W. Jaensch): het Tetanoïde en Basedowoïde type gekenmerkt door eigenaardigheden in het voorstellingsleven (eidetisme). Veel succes heeft de leer van Kretschmer, die het verband beschreef tusschen psychisch temperament en den algemeenen lichaamsbouw. Lichaamsbouwtypen werden reeds vroeger beschreven in Frankrijk (Hallé, Sigard, Thomas), schedeltype, borsttype, buiktype; de best ontwikkelde organen hebben de overheerschende functie, dus psychologisch zijn zij het geestestype, bewegingstype en voedingstype. Hun ontstaan werd aan het milieu toegeschreven in Lamarckistischen zin, niet aan de erfelijkheid, hetgeen deze typenleer als onwetenschappelijk gestempeld heeft. Bij Kretschmer ook drie hoofdtypen van lichaamsbouw en in hooge correlatie hiermee twee bepaalde psychische persoonsbeelden, beide, organisch en psychisch beeld, van endogenen oorsprong, zoodat zij samen den verschijningsvorm uitmaken van een gemeenschappelijke bron: de psycho-physische constitutie. Aan het leptosoom of asthenisch type, gekenmerkt door lang- en dunlijnigheid, magerheid en zwakken bouw, en aan het athletische type, met breede schouders, sterke borst, ontwikkelde spieren en grove beenderen, beantwoordt psychisch de schizothyme aard: ongezellig, ernstig, terughoudend, zonderling, schuw, fijngevoelig en prikkelbaar, vriend van natuur en lectuur; het beweegt tusschen de twee polen, prikkelbaar en stomp. Aan het pyknisch of rond-, kortlijvig type beantwoordt de cyclothyme aard: gezellig, goedhartig, vriendelijk, gemoedelijk en humoristisch; het beweegt tusschen opgewekt en treurig; meer sociaal aangepast, zonder rigorisme, zonder starre beginselen, zonder wijsgeerige bekommernissen, ijverig, doch oppervlakkig. Terwijl over het schizothyme c. nog veel geredetwist wordt, blijkt het pyknisch-cyclothyme c. algemeen aanvaard als vaste wetenschappelijke aanwinst.

Lit.: Sigaud, La forme humaine (1914); L. Mac Auliffe, La personnalité et l'hérédité (I 1932); Walther Jaensch, Grundzüge einer Physiologie und Klinik der psychophysischen Persönlichkeit (I 1926); Ernst Kretschmer, Körperbau und Charakter ([10]1931); Arthur Kronfeld, Lehrbuch der Charakterkunde (I 1932; geeft algemeen overzicht der verschillende stelsels). *Fransen.*

Constitutio apostolica (Lat.), plechtig pauselijk schrijven in den vorm van een → bulle, vooral gebruikt bij de uitvaardiging van algemeene wetten en andere gewichtige bestuursdaden van den H. Stoel, zoals oprichting of wijziging van bisdommen e.d.

Constitutio Criminalis Carolina, ook kortweg Carolina genoemd, is het eerste Duitsche Wetboek van Strafrecht, door Karel V in 1532 op den Rijksdag te Regensburg vastgesteld. De voornaamste beteekenis van de C.C.C. ligt op het gebied van het strafproces; daarnaast bevat zij de omschrijvingen van algemeene strafrechtelijke begrippen en de bijzondere

misdrijven. Daar de C.C.C. door Karel V als Duitsch keizer werd gegeven, is het de vraag of zij voor de Ned. gewesten rechtskracht heeft gehad.

Bosch v. Oud-Amelisweerd.

Constitution Civile du Clergé, L a, (afk. in dit art. C.) wet op de burgerlijke positie van den clerus. Door de Fr. Constituante 12 Juli 1790 vastgesteld; 24 Aug. d.a.v. door Lod. XVI (met tegenzin) onderteekend; ontworpen door een comité ecclésiastique (Lanjuinais, Treilhard, Durand de Maillane e.a.), waarin staatsabsolutisme, Gallicanisme en Jansenisme overheerschten.

Inhoud. Het aantal bisdommen wordt van 135 tot 83 teruggebracht (waaronder 10 metropolitaanzetels) met dezelfde grenzen als de departementen; duizenden parochies opgeheven of in grenzen gewijzigd: gemeenten beneden 6 000 inw. behielden er slechts één. Alle collegiale kapittels werden opgeheven, de domkapittels vervangen door een raad van 12 tot 16 vicaires épiscopaux, aan wier advies de bisschoppen in alle bestuurszaken gebonden zijn. De bisschoppen worden gekozen door burgers, die stemrecht hebben voor de dept.-besturen, de pastoors door stemgerechtigden van het district (onderdeel van een dept.); ook niet-Kath. en atheïsten stemmen mee. Na bevredigend onderzoek omtrent leer en gedrag van den gekozen bisschop, verleent de metropolitaan hem de jurisdictie (ofschoon alleen de paus deze macht heeft). „De nieuwe bisschop mag den paus geen enkele bevestiging vragen, maar zal hem, als zichtbaar hoofd der Alg. Kerk, zijn verkiezing melden, als bewijs van de eenheid en gemeenschap, die hij met den paus moet onderhouden” (titel II, art. 19). Dit art. tastte het pauselijk oppergezag aan, verbrak den band met Rome, verwekte een schisma en kon door Rome dus nooit worden aanvaard. De paus behield nog een eereprimaat, maar geen jurisdictie. De C. verving de pauselijke jurisdictie door volkskeuze en oppermacht der bisschoppen, hief het concordaat van 1516 op, trof de Kerk in haar hiërarchie, haar discipline en eenheid en verwekte, als uiterste consequentie van Gallicanisme, een schisma; en dat alles zonder Rome of episcopaat ook maar in het minst te erkennen.

Dertig bisschoppen verklaarden in hun Exposition des Principes sur la C. (geredigeerd door Boisgelin en ten slotte geteekend door alle Fr. bisschoppen op 4 na) sommige art. onaannemelijk, en dat zonder Rome geen oplossing mogelijk was. Toen de C. in de Constituante allang in behandeling was, verzocht de Fr. regeering den H. Stoel een goedkeuring binnen korten termijn, maar nog vóór Rome definitief kon antwoorden, werd de C. afgekondigd en toegepast. Door de wet van 27 Nov. 1790 dwong de Constituante alle bij zielzorg en onderwijs betrokken geestelijken tot den eed op de C., waardoor de onderhandelingen, door Pius VI toch nog begonnen, onmogelijk werden. Tot Febr. 1791 legde 45 à 48% van de geestelijkheid (ca. 27 000) den eed af (assermentés), van de 159 bisschoppen slechts 7. Na de veroordeeling van de C. door Pius VI (10 Maart en 13 April 1791) liep het aantal assermentés terug tot ca. 20 000, te veel om van gezonde toestanden te kunnen spreken. Toch dreef de Constituante door; annexeerde het pauselijk gebied in Fr. (Avignon en Venaissin) en dwong de insermentés (niet-beëedigden) bisdommen en parochies aan de assermentés af te staan. Alleen dezen werden door den Staat erkend. De C. bracht dus geen scheiding van Kerk en Staat; wel scheiding en strijd tusschen Staat en Kath. Kerk.

24 Febr. 1791 wijdde Talleyrand (geldig, maar natuurlijk onwettig) 2 assermentés tot bisschoppen en gaf hun ook de jurisdictie. Het was zijn laatste handeling als bisschop. Hij leende zich hiertoe om te voorkomen, dat de Fr. kerk tot presbyterianisme zou vervallen (Mémoires, I, 135). Hij is dus de „peter” van de schismatieke kerk. Anderen zetten zijn werk door: April 1791 waren al 76 bisschoppen gewijd.

De C. was een onderdeel van de rijksgrondwet; verviel dus eigenlijk met haar (10 Aug. 1792, afzetting van Lod. XVI), maar in practijk bleef ze tot midden 1793 gehandhaafd. Het Schrikbewind begon ook de vervolging van de assermentés: uit vrees leverden ca. 18 000 (waaronder 23 biss.) hun wijdingsbrieven in, als bewijs dat zij hun roeping verzaakten; ca. 4 000 (9 biss.) lieten zich dwingen tot een huwelijk. Anderen, bijv. Grégoire, hielden fier stand. Na de Terreur beschouwde ook hij de C. opgeheven, maar trachtte „zijn” kerk te reorganiseeren als de „Gallicaansche”; vond in zijn strijd met de Katholieken steun bij het Directoire, maar de bevolking bleef Kath. en veel assermentés verzoenden zich met Rome. Na het Concordaat van 1801 dwong Napoleon de assermentés tot afstand, maar nam 12 hunner (na twijfelachtige herroeping) in het nieuwe episcopaat op. Pas omstreeks 1820 stierf het schisma geheel uit.

Gevolgen. 1° Ontstaan van een schisma. 2° De vervolging versterkt den band tusschen Rome en Kath., werkt dus indirect mee aan verzwakking van het Gallicanisme. 3° Lod. XVI keert zich voorgoed van de Revolutie af; vlucht kort daarna uit Parijs. 4° Door de C. trekken ook de Kath. zich terug; de Revolutie wordt van volkszaak partijbelang van een minderheid, die zich door geweld wil handhaven. 5° Contra-revolutionnairen steunen uit politiek motief het verzet der Kath.; verwarren den godsdienststrijd met den politieken en bezorgen de Revolutie daardoor aanleiding tot scherper vervolging (interneering van insermentés; hun verbanning buiten Fr. door de wet van 26 Aug. 1792; wie in Fr. bleef, werd verbannen naar Cayenne of geguillotineerd). 6° Vendée-oorlog en Chouannerie vinden hun hoofdoorzaak in het geweldadig doordrijven van de C. 7° Kard. Bernis, Fr. gezant bij het Vaticaan, legde als insermenté zijn post neer. Zijn opvolgers werden door Pius VI niet erkend; de nuntius Dugnani verliet Parijs; behalve de kerkelijke, werden dus ook de diplomatieke betrekkingen tusschen Fr. en Rome verbroken.

L i t. : Sicard, La lutte religieuse (Parijs 1927) ; De la Gorce, Histoire religieuse de la Révolution française (I Parijs [13]1932) ; Mathiez (niet Kath.), Rome et le clergé français sous la Constituante (Parijs 1911).

V. Claassen.

Constitutioneel heet al wat tot de psychophysische → constitutie van een persoon behoort, nl. aangeboren en verworven disposities, betrekking hebbend op den geheelen persoon en duurzaam, alhoewel niet onveranderlijk, met de daaraan beantwoordende habitueele reageerwijzen op levensomstandigheden, hoofdzakelijk door de constitutie verklaarbaar, in tegenstelling met toestanden, louter door uitwendige oorzaken of toevallig teweeggebracht, en ook met gewilde levensuitingen. Natuurlijk zijn er vele grensen gemengde gevallen. Bijv. aanstekelijke niet-constitutioneele ziekte; droefheid wegens verlies en constitutioneele droefheid, soms de twee samen; de mensch kan handelen tegen of naar zijn constitutie; een misdrijf van constitutioneelen aard. *Fransen.*

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Constitutioneel Recht, → Staatsrecht.

Constitutum possessorium, rechtshandeling, waarbij de bezitter eener zaak deze vervreemdt (verkoopt, schenkt) aan derde, doch tevens bedingt, dat hij die zaak in de toekomst onder zich zal houden, bijv. als huurder. Hij vertegenwoordigt den eigenlijken bezitter (verkrijger) der zaak. Vóór het c.p. was de vervreemder bezitter voor zich zelf, na het c.p. is hij slechts houder der zaak ten behoeve van den verkrijger. *Hermesdorf.*

Constitutum Vigilii, schrijven van paus Vigilius aan keizer Justinianus van 14 Mei 553 in zake den → Driekapittelstrijd.

Constructie, 1° in de m e e t k. het samenstellen van een figuur. → Werkstuk.

2° (T e c h n.), → Construeeren.

Constructief, beantwoordend aan de eischen van een goede samenstelling. C. teekenen is het zuiver en duidelijk teekenen met behulp van maatstok en passer, waarbij de constructies zakelijk op een zekere schaal worden afgebeeld.

Constructiewerkplaatsen, in 1769 te Delft opgericht, dienden voor de vervaardiging en herstelling van voertuigen en tuigen, bestemd voor het leger. Zij vormden een onderdeel van de artillerie-inrichtingen, thans gevestigd aan de Hembrug, en werden in 1924 opgeheven. Thans geschieden deze werkzaamheden aan de artillerie-inrichtingen. *Nijhoff.*

Constructiewinkel. Artillerie-constructiewinkel is de oud-Hollandsche naam voor een militair établissement te Soerabaja voor vervaardiging en reparatie van wapenen en andere militaire apparaten, onder leiding van een artillerie-officier. De c., die zich ook mag belasten met werkzaamheden voor andere takken van overheidsdienst, heeft groote beteekenis gehad voor de vorming van technici in Indië. In 1915 had hij ca. 1 200 man aan het werk. Zijn positie is geregeld in een reglement van 1906, Ind. Stbl. nr. 358. *Berg.*

Constructio ad sensum, → Constructio kata synesin.

Constructio kata synesin (Lat. constructio = opbouw, constructie; Gr. kata = volgens, sunesis = beteekenis) is in grammatica en stijlleer het verschillen in getal of geslacht tusschen onderwerp en gezegde of andere zindeelen, veroorzaakt door de beteekenis of inhoud zelf. Bijv. Een menigte menschen k w a m e n er op af. Het meisje zet h a a r hoed op. *v. d. Eerenbeemt.*

Construeeren beteekent opbouwen of samenvoegen; het woord wordt meestal gebezigd voor het samenstellen van meetkundige figuren volgens bepaalde gegevens, zooals bijv. het c. van een regelmatigen veelhoek, waarvan de zijde gegeven is (→ Werkstuk). Ook bezigt men het in de technologie om het uit onderdeelen samenstellen van voorwerpen aan te duiden en men spreekt dus bijv. van geconstrueerde, d.i. door middel van lasch- of klinkwerk uit platen en hoekijzers opgebouwde, liggers, in tegenstelling met gewalste balken of liggers. *P. Bongaerts.*

Consubstantialis (Gr. homoousios), medezelfstandig. Deze term werd sinds de opkomst van het Arianisme door de rechtgeloovigen gebruikt om aan te geven, dat de Zoon één in wezen is met den Vader. Het werd vastgelegd in het symbolum van het Concilie van Nicea, 325, en eveneens opgenomen in het Nicaeno-Constantinopolitanum van 381 (het Credo der Mis). Door de Arianen van diverse schakeering werd het natuurlijk verworpen, maar ook Katholieken hadden er aanvankelijk bezwaar tegen en nog S.Cyrillus van Jerusalem, de Kerkleeraar, vermijdt zorgvuldig dat woord te gebruiken, omdat het niet in de H. Schrift staat. Door de opname in de geloofsbelijdenis moest het op den duur algemeen door de Katholieken aanvaard worden. *Franses.*

Consubstantiatie (impanatio), de leer van Luther, waarin hij beweert, dat Christus in het Sacrament des Altaars tegenwoordig is i n, m e t en o n d e r de zelfstandigheid van brood en wijn. Er blijft dus volgens Luther meer dan de gedaante alleen.

L i t.: F. Kattenbusch, Luthers Idee der Konsubstantiation im Abendmahl in Forschungen zur Kirchengesch. und zur christl. Kunst (Leipzig 1931, 62-86). *Wachters.*

Consuetudines (Lat.) beteekent: gewoonten, gebruiken. Voor k e r k r e c h t e l ij k e beteekenis, → Liturgie (II). C., bijzonder in betrekking tot het k l o o s t e r l e v e n, zijn practische aanvullingen van den Regel, voor verschillende kloosters.

Consuetúdinis magna vis est (Lat.; Cicero „Tusculanae disputationes" 2.17.40) = Groot is de kracht der gewoonte. Een verwante gedachte spreekt hij uit in „De finibus bonorum et malorum" (5.25.74): „De gewoonte is een tweede natuur"; wordt ook gevonden bij Aristoteles en S.Augustinus (de musica 6.14.28) en in het Ned. o.a. karakteristiek in „aert es een vast tabbaert". Meer teekenend nog Schiller „Wallensteins Tod" (1.4). *Brouwer.*

Consuetudo Bononiensis, → Dateering.

Cónsul, de hoogste magistraat in het Oude Rome. Na de verdrijving van den laatsten koning, Tarquinius Superbus, 510 v. Chr., werd Rome een republiek: in plaats van één, voor het leven gekozen, koning, traden twee consuls, aanvankelijk praetoren genoemd, wier ambt slechts één jaar duurde. Wél hadden zij de koninklijke onderscheidingsteekenen: toga praetexta, sella curulis, 12 lictoren, maar hun macht werd behalve in tijdsduur en behalve door de collegialiteit ook beperkt door die van volksvergadering en senaat. In vredestijd hadden zij de hoogste uitvoerende macht; toezicht op de magistraten; de leiding van senaats- en volksvergaderingen, van groote godsdienstige plechtigheden en van de lichting; alsook de beschikking over de schatkist onder contrôle van de quaestoren. Tot 443 v. Chr. hielden zij den census; tot ca. 450 v. Chr. hadden zij de crimineele rechtspraak; tot 367 v. Chr. de heele civiele rechtspraak. In oorlogstijd hadden zij het opperbevel over de strijdkrachten; zij verdeelden onderling de operatievelden of voerden om beurten het opperbevel. De consuls bleven de eerste maanden van hun ambtsjaar, dat aanvankelijk in Maart, later 1 Januari begon, te Rome en vertrokken daarna naar hun provincia. Sedert Sulla vertrokken zij eerst op het eind van hun ambtsjaar daarheen of ook daarna met den titel: pro consule. Tot 367 v. Chr. was het ambt alleen voor patriciërs toegankelijk; daarna moest één der consuls plebejer zijn. Zij werden gekozen in de comitia centuriata. In den keizertijd bleef het ambt van consul bestaan; het werd steeds meer een eereambt, vaak bekleed door den keizer of door leden der keizerlijke familie; dikwijls was de duur beperkt tot eenige maanden, soms tot één maand. Keuze geschiedde door den senaat, op aanbeveling van den keizer. De namen der Rom. consuls werden ons overgeleverd in de → Fasti consulares. *Davids.*

Tegenwoordig verstaat men onder consul den staatsambtenaar, gevestigd in den vreemde en belast met de

behartiging van de belangen van den handel, nijverheid, landbouw en scheepvaart van den staat, die hem afgezonden heeft, en van de burgers en schepen van dien staat, die zich binnen zijn ambtskring in den vreemde bevinden. De Nederlandsche en de Belgische consulaire ambtenaren zijn ook bevoegd tot het opmaken van akten van den burgerlijken stand en kunnen voorts rechtspreken in geschillen tusschen Nederlanders, die zich binnen hun ambtskring bevinden. Men onderscheidt beroeps- en honoraire consuls. Eerstgen. genieten wél, laatstgen. geen salaris van den staat. Voor de Nederlandsche c. kan de minister van Buitenlandsche Zaken echter bepalen, dat de honoraire consul een gedeelte der door hem geheven kanselarijrechten mag behouden; voor de Belgische honoraire c. is zulks een recht. De consulaire ambtenaren worden in het algemeen in de verschillende landen toegelaten krachtens met die landen gesloten verdragen. Alvorens zijn bevoegdheden te kunnen uitoefenen moet de consul door de vreemde regeering erkend worden, waartoe deze hem het zgn. exequatur (erkenning) verleent. *Struycken.*

Consulaat, regeeringsvorm, in Frankrijk door Napoleon na zijn staatsgreep van Brumaire ingesteld. Na de „voorloopige" consuls (Napoleon, Siéyès, Roger-Ducos) werden door de grondwet van 13 Dec. 1799 Napoleon, Cambacérès en Lebrun definitief benoemd voor 10 jaren, in 1802 voor levenslang, terwijl de eerste het recht kreeg een opvolger aan te wijzen. Als 1e consul had Napoleon de leiding. Naast hem een Senaat, Tribunaat, Corps Législatif en een Raad van State. Het C. bestond tot het keizerrijk, 18 Mei 1804. *V. Claassen.*

Consulaatsjaren. In het Oude Rome bestond de gewoonte, de jaren te noemen naar de fungeerende consuls. Iets heette geschied te zijn „onder de consuls . . .". → Eponymie. De datum, waarop het consulaire ambtsjaar aanving, werd meer dan eens verschoven. Sedert den 2en Punischen oorlog begon het op 15 Maart, na 153 v. Chr. op 1 Jan. Toen in het begin der 4e eeuw na Chr. de rij der consuls hiaten ging vertoonen, noemde men een jaar naar den consul, welke het laatst had gefungeerd, met de toevoeging PC (post consulatum = na het consulaat van . . .). De laatste burgerconsul was Flavius Basilius Junior (541 na Chr.); naar hem werden nog lang de jaren genoemd. *v. Campen.*

Consulaire factuur, een geschrift, waarin de hoofdinhoud van de oorspronkelijke factuur voorkomt en dat gelegaliseerd is door den consul van het importeerend land. Sommige landen, o.a. de Ver. St. van Amerika, eischen dit document ten behoeve van een juiste bepaling van de invoerrechten.

Consularis (Lat.), wat tot den consul behoort; (v i r) c o n s u l a r i s, oud-consul.

Consult, gezamenlijke bespreking tusschen twee of meer geneesheeren na onderzoek van een zieke. Ook: raadpleging van een geneesheer of van een rechtsgeleerde.

Consulta was de naam van het college, bestaande uit Granvelle, Viglius en Berlaymont, dat na het vertrek van Philips II uit de Nederlanden (1559) op gezette tijden de regeering van advies moest dienen bij het vergeven van opengevallen posten. Deze achterraad, gelijk de Nederlanders hem noemden, had ook in de belangrijke staatsaangelegenheden de leiding en was een doorn in het oog van den hoogen adel.

Voor **Consulta van Lyon,** → Lyon. *Cornelissen.*

Consultatie (Lat., = raadpleging) is, in de w e l s p r e k e n d h e i d, hetzelfde als → communicatie.

Consultatie-bureau's zijn instellingen, waar men, kosteloos of tegen geringe vergoeding, raad van geneeskundigen, hygiënischen, paedagogischen of anderen aard kan verkrijgen.

Geneeskundige c.-b. verschaffen een persoon inlichtingen over een eventueel bij hem bestaande ziekte en geven raad, wat ter bestrijding gedaan moet worden. Zoo noodig wordt hij naar huisarts, specialist, polikliniek of andere inrichting verwezen. Benoodigde verplegingsartikelen worden dikwijls beschikbaar gesteld.

Consultatie-bureau's voor zuigelingen geven voorschriften over voeding, controleeren gewicht en geven raad om ontstaan van sommige ziekten (bijv. Engelsche ziekte) te voorkomen. Niet zelden worden door regelmatige contrôle tijdig ziekten ontdekt, zoodat naar den huisarts kan worden verwezen.

Consultatie-bureau's voor tuberculeuzen stellen het al of niet bestaan dier ziekte bij een bepaald persoon vast en dragen zoo noodig zorg voor opname in sanatorium of ziekenhuis. Na ontslag hieruit wordt voor contrôle zorg gedragen en tevens raad gegeven, hoe mogelijke besmetting der omgeving te voorkomen. Ten slotte moeten genoemd de c.-b., welke advies geven aan drankzuchtigen. Voor c.-b. van beroepskeuze, zie → Bureau van Beroepskeuze.

R e c h t. In N e d. bestaat er in de residentie van den Hoogen Raad, van elk gerechtshof en van elke arrondissementsrechtbank een bureau voor consultatie, waarin ten minste 3, ten hoogste 15 advocaten zitting hebben, benoemd door Hoogen Raad, gerechtshof of rechtbank. Het bureau is bevoegd zich in afdeelingen van minstens 3 leden te splitsen. Te Den Haag vergadert het bureau of een van zijn afdeelingen elke week, elders eveneens wekelijks of om de 2 of 3 weken, al naar behoefte. De taak van het bureau is om kosteloos gerechtelijken raad en bijstand te verschaffen aan behoeftigen. Indien iemand, voorzien van een certificaat van onvermogen, wenscht te procedeeren, kan hij zich tot dit bureau wenden, dat de zaak summier onderzoekt en, indien de zaak niet terstond ongegrond blijkt, hem een advocaat toevoegt. Men is verplicht aan deze toevoeging gevolg te geven. De bureau's behandelen alleen burgerlijke en handelszaken.

Consument. In de e c o n o m i e is de consument de gebruiker en verbruiker van de eind-bevredigingsmiddelen, van de zoogenaamde finale goederen. Breidt men het begrip uit tot de afnemers van andere goederen en diensten, zooals, helaas, nog dikwijls geschiedt, dan ontstaat een groote verwarring, waardoor het eerste begin van inzicht in de economische verschijnselen geheel wordt belemmerd.

Op de bevrediging van de behoeften aan ge- (ver)-bruiksmiddelen bij den consument is het geheele economisch verzorgingsproces gericht. De bevrediging van den consument is het doel van dit proces. Fataal is echter de opvatting, door de wetenschap van het economisch individualisme in de 19e en een deel der 20e eeuw in het leven geroepen, alsof de consument de beheerscher zou zijn van de richting van de productie in het economisch leven. Vooreerst zijn er de tallooze consumenten, die niet in staat zijn eenigen invloed van beteekenis aan te wenden, omdat zij over geen koopkracht van eenigen omvang beschikken om zich met name de redelijke voorziening in redelijke behoeften te verzekeren. Maar in een individualis-

tische economische maatschappij is de koopkrachtige consument ook in veel gevallen niet in staat richting aan de productie te geven. De marktpositie der producenten beslist over de bevrediging der behoeften en steeds meer naarmate de reclame als middel in dienst der ondernemingen is gesteld. De productie wekt de behoeften op en geeft aan, op welke wijze zij het best bevredigd worden. De invloed van den consument is dikwijls niet meer dan negatief.

Toch neemt en nam de consument dikwijls in het economisch leven een plaats in, die niet met redelijke eischen kan worden verzoend. En wel in die gevallen, waarin hij gebruikers-rente geniet (consumers-rent) door het feit, dat, vooral door vernietigende concurrentie, de producent geen redelijken prijs voor zijn product ontvangt.

Uit beide oogpunten: 1° de niet-redelijke voorziening in de behoeften der consumenten door een tekort aan hun kant en 2° de niet-redelijke voorziening door een teveel, tengevolge van matelooze concurrentie, moet naar verandering in de positie van den consument worden gestreefd. De gemeenschap moet krachtig ingrijpen.

Voorzoover dit ingrijpen gericht moet zijn op een verandering in het behoeftenleven, worde hier verwezen naar het artikel → Behoefte. Maar wat betreft het aangeduide tekort en teveel bij den consument, moet de gemeenschap door het middel van publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie zóó ingrijpen, dat de minste producent nog een koopkrachtig consument wordt en dat de concurrentie der producenten zóó wordt gebreideld, dat de daardoor ontstane gebruikersrente (consumers-rent) voor een belangrijk deel verdwijnt. Zie verder → Behoefte. *Veraart.*

Consumentenraad. Toen het → bedrijfsradenstelsel in 1919 in Nederland zijn intrede deed, was een der eerste zorgen van de leiders dezer beweging, tegemoet te komen aan bezwaren, die bij de critiek op de „economische bedrijfsorganisatie" (→Bedrijfsorganisatie) waren geuit, namelijk ten aanzien van de zorg voor het consumentenbelang. De vrees was uitgesproken, dat, vooral door onredelijk hooge prijzen voor de verschillende producten met een locale en nationale markt, de consument in het gedrang zou raken. De Statuten van den R.K. Centralen Raad van Bedrijven namen dan ook een hoofdstuk op, gewijd aan den Consumentenraad. Deze zou worden samengesteld door personen, gekozen door de Centralen der organisaties, die den Centralen Raad van Bedrijven vormden. De samenstelling ontlokte scherpe critiek, o.a. aan prof. mr. D. van Blom, in zijn artikel „Pax Romana" (zie literatuur), die uitsprak, dat het vertrouwen alleen kon worden bewaard, indien een geheel ander lichaam met de samenstelling van den Consumentenraad werd belast.

In de Proeve van een wettelijke regeling der economische bedrijfsorganisatie in „Beginselen der Economische Bedrijfsorganisatie" (zie literatuur) werd dan ook in art. 39 de samenstelling van Algemeene Consumentenraden aan den minister van Binnenlandsche Zaken opgedragen, terwijl de Algemeene Consumentenraden Districtsconsumentenraden (art. 41) in het leven konden roepen.

L i t. : prof. dr. J. A. Veraart, Beginselen der Econ. Bedrijfsorganisatie ; idem, Medezeggenschap en Bedrijfsorganisatie ; prof. mr. D. van Blom, Pax Romana? (Ec. Stat. Ber., 25 Febr. 1920). *Veraart.*

Consumentensurplus (consumers-rent) is het voordeel, dat een consument geniet, doordat hij een artikel of een dienst voor minder geld verkrijgt dan hij er op grond van de dringendheid zijner behoefte en van de grootte zijner koopkracht voor had willen geven. Verlaging van den prijs beteekent dus, dat meer groepen der bevolking het artikel kunnen koopen, en tevens, dat andere bevolkingsgroepen een c.-surplus verkrijgen. Daar ze de aldus bespaarde koopkracht voor andere artikelen of andere doeleinden kunnen aanwenden, vermeerdert hun welvaart. Dat beteekent echter niet steeds vermeerdering van de welvaart in het algemeen. Want het consumentensurplus, dat verkregen wordt ten koste van een redelijke vergoeding aan de producenten, beteekent geen welvaartvergrooting.

Wanneer bij een monopolie of bij onderlinge prijsafspraken tusschen de verkoopers voor hetzelfde artikel of voor denzelfden dienst aan de verschillende groepen van koopers prijzen in rekening worden gebracht, die hooger zijn naargelang de koopkracht der koopers grooter is (gedifferentieerde prijspolitiek), wordt aan de koopers het consumenten-surplus geheel of grootendeels ontnomen. Ook deze politiek kan (niet echter altijd) de algemeene welvaart schaden. *Cobbenhagen.*

Consummátum est (Lat.. = het is volbracht), het zesde van Jezus' zeven kruiswoorden (Joh. 19. 30).

Consumptie, → Verbruik.

Consumptie-aardappel. (→ Aardappel.) Om voor menschelijke consumptie in aanmerking te komen moet een aardappel o.m. goed van smaak zijn, niet afkoken, weinig afval leveren bij schillen (goede knolvorm, glad van schil, niet diep liggende oogen), zich goed laten bewaren enz. Omtrent de al of niet kruimigheid op schotel, de vleeschkleur (geel, lichtgeel of wit) en de grootte verschillen de smaken.

De teler moet zooveel mogelijk met de wenschen van den consument, bij export ook in het buitenland, rekening houden. Hij vraagt daarenboven van een aardappelsoort, dat zij een goede en zekere (weinig ziekten) opbrengst levert. Naast raseigenschappen bepalen ook grondsoort en bemesting de kwaliteit van den consumptie-aardappel. Kleigronden leveren de beste, veengronden de slechtste eetaardappelen. Eenzijdige stikstofbemesting, vooral bij gebrek aan kali, vermindert de kwaliteit soms sterk, o.a. door het optreden van „blauw onder de schil". Chloorhoudende kalimeststoffen kunnen eveneens schadelijk werken (→ Chloorbeschadiging).

Voor een geregelde verzorging van de markt zijn noodig: v r o e g e (geïmporteerde Malta's, verder Eersteling, Bintje, Ideal en Blauwpitjes), m i d d e l - v r o e g e (o.a. Zeeuwsche Blauwe, Eigenheimer en Bevelander) en l a t e s o o r t e n (Roode Star, Industrie, Alpha e.a.). De verkoop van c.-a. vraagt nog om verbetering (verhandelen via afslagveilingen ook voor de latere soorten, betere sorteering en verpakking, o.a. eenheidsverpakking van kleine hoeveelheden (in Duitschland de zgn. Markenkartoffel en Tütenkartoffel), enz. *Dewez.*

Consumptie-ijs is zoete of zoetzure waar, welke door middel van ijs en pekel of machinaal op een temperatuur beneden 0° is gebracht. Het is de algemeene benaming voor verschillende ijssoorten, welke naar geur, smaak of samenstelling zijn genoemd in combinatie met het woord ijs, zooals room-ijs, frambozenijs, vanille-ijs, enz. Het is wettelijk niet geoorloofd ijssoorten onder deze benamingen af te leveren, indien niet aan bepaalde eischen is voldaan. *Kouwenhoven.*

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Consus, Oud-Romeinsche chthonische-agrarische godheid, later god der beraadslagingen. Volgens de traditie zou hij Romulus, den eersten koning van de Romeinen, den roof der Sabijnsche maagden hebben aangeraden om zijn volk vrouwen te bezorgen. Te zijner eer werden de consualia op den 2en Augustus gevierd. *Weijermans.*

Contact noemt men de grens tusschen het magma, dat uit de diepte opgestegen is en de bovenliggende sedimenten, die het doordrongen heeft (→ Vulkanisme). De sedimenten in deze contact-zone hebben een groote verandering ondergaan. Door het c. zijn er typische mineralen in ontstaan (→ Contactmetamorphose). *Roodhuyzen.*

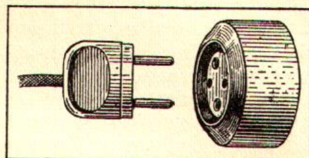
Contactassimilatie of a s s i m i l a t i e i n c o n t a c t is het verschijnsel, waarbij een klank aan een anderen aangeleunden klank geheel of gedeeltelijk, progressief of regressief geassimileerd wordt. Zoo werd in het Nederlandsch banling balling, zakdoek zaddoek, l'ombre lommer, en huisdeur uitgesproken als huizdeur; c. staat tegenover afstandsassimilatie of assimilatie op afstand. *Weijnen.*

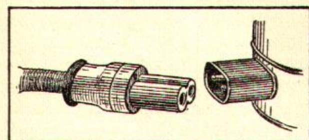
Contactbereiding, → Zwavelzuur.

Contactdetector, → Kristaldetector.

Contactdissimilatie of d i s s i m i l a t i e i n c o n t a c t is het ongelijk maken van twee vlak na elkander uitgesproken klanken, die binnen eenzelfde articulatie-reeks liggen. Men heeft regressieve en progressieve. C. staat tegenover afstandsdissimilatie of dissimilatie op afstand, welke in de Germaansche talen veel vaker optreedt (bijv. Lat. peregrinus werd het Ned. pelgrim, marmer werd marbel of mulmer, Lat. turtur werd het Ned. tortel). In het Germaansch zijn twee bekende gevallen van contactdissimilatie: 1° thl werd fl, vgl. Gotisch thliuhan (vluchten), Oudhoogduitsch fliohan, Middelned. vliën; 2° Middelned. uu en i werden ui en ei (geschreven ij). Meillet noemt de c. differentiatie, omdat eigenlijk niet het voortzetten van eenzelfde articulatie-beweging vermeden wordt, maar wel het voortzetten (of aanhouden) van eenzelfden articulatiestand. *Weijnen.*

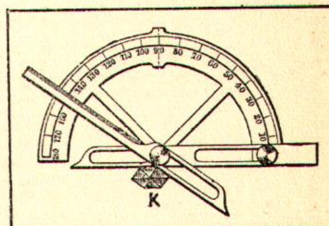
Contactdoos is het aan den muur (wandcontactdoos) of aan een electrisch apparaat (toestelcontactdoos) bevestigd onderdeel, dat te zamen met een aan een snoer verbonden contactstop (ook bekend als stekker of steker) een stopcontact vormt, waardoor verplaatsbare electrische toestellen, apparaten, lampen e.d. op het vaste leidingnet kunnen worden aangesloten. Gezien de vele mogelijkheden (radio, leeslamp, kacheltje, strijkijzer, broodrooster, enz.) dienen in elke kamer 2—4 enkele of 3 dubbele wandcontactdoozen aanwezig te zijn. De wandcontactdoos heeft c o n t a c t b u s s e n, evenals de toestelcontactstop; de toestelcontactdoos daarentegen heeft, evenals de gewone contactstop, c o n t a c t p e n n e n. *Schnabel.*

Wandcontactdoos met bijbehoorenden stekker.

Toestelcontactdoos met bijbehoorenden stekker.

Contactelectriciteit. Wanneer twee verschillende metalen met elkaar in contact worden gebracht, zal tusschen deze metalen een electrische spanning (contactpotentiaal) ontstaan. De grootte dezer spanning is afhankelijk van de gebruikte metalen en bedraagt hoogstens enkele volts. → Volta (Spanningswet van). *Florin.*

Contacten, personen, die door hun verblijf in de omgeving van een lijder aan een besmettelijke ziekte verdacht worden met die ziekte te zijn besmet, of gevaar opleveren voor overbrenging van die ziekte op anderen.

Contactgoniometer. K stelt de te meten kristal voor.

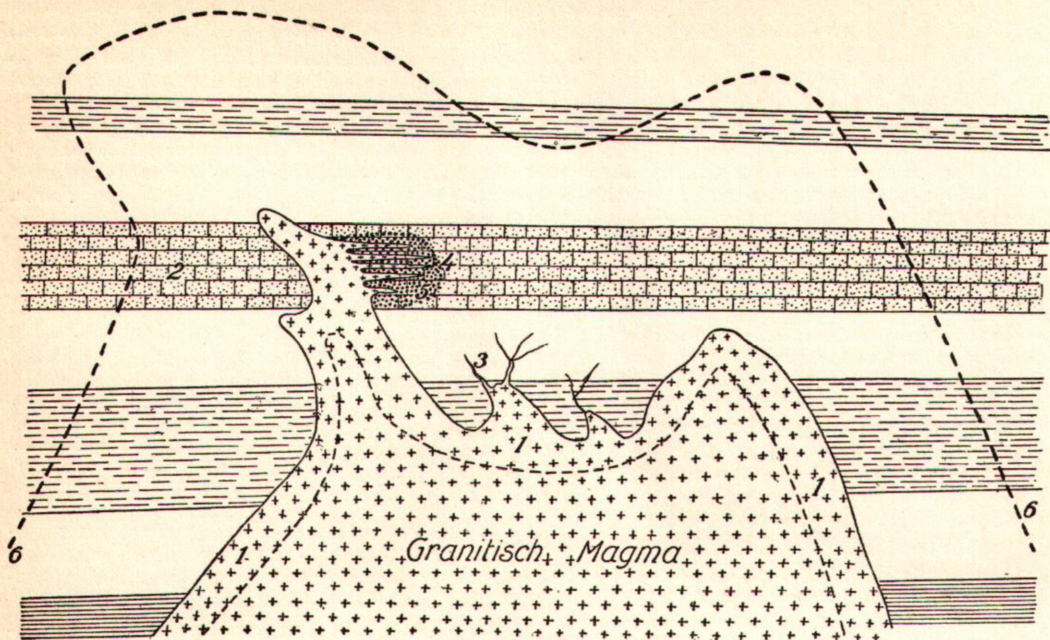
Contactgestel, electrisch apparaat om strijkijzers zonder snoer te verwarmen, zgn. snoerlooze electrische ijzers. Per toestel twee ijzers noodig; verwarming niet doorloopend; weinig economisch.

Contactgiften zijn insecten-bestrijdingsmiddelen, die hun doodelijke werking uitoefenen, wanneer zij met de insectenhuid in innige aanraking (contact) komen (bijv. Carbolineum, Nicotine) zulks in tegenstelling met maaggiften.

Contactgoniometer werd in 1873 door Carangeot, die voor Rome de l'Isle kristalmodellen maken moest, vervaardigd en hiermede werden de metingen van Hauy uitgevoerd, die de basis vormden voor de latere kennis der kristalvormen. Het instrument bestaat uit twee schaarachtige beweeglijke en ten opzichte van elkaar verschuifbare wijzers, die op een gradenboog bevestigd zijn. De wijzers zijn verschuifbaar, opdat kristallen van verschillende grootte gemakkelijk te meten zijn. Ze zijn aan ieder einde toegespitst, zoodat men ook vastzittende kristallen meten kan. Door eenvoudig aanleggen van de wijzers tegen de vlakken, die den gezochten hoek insluiten, kan men dezen hoek op den gradenboog aflezen. Het instrument werkt tot op 1° nauwkeurig. Zie afb. *Roodhuyzen.*

Contactinfectie, ontsteking, die ontstaat, doordat micro-organismen van buiten af, door aanraking, in wonde-weefsel zijn geraakt.

Contactmetamorphose noemt men het geheel van verschijnselen, dat optreedt waar gesteente in aanraking komt met → magma (→ Contact). Naar den graad van inwerking onderscheidt men c a u s t i s c h e c.: alleen temperatuur-invloed (branden van kalken, bakken van leien), de n o r m a l e c. of calorische c., waarbij chemische omzettingen plaats vinden, echter zonder noemenswaardigen toevoer van nieuwe bestanddeelen (kalk wordt marmer, vorming van kalksilicaten, leien gaan over in andalusiet- en hoornblendeleien) en de p n e u m a t o l y t i s c h - h y d r o t h e r m a l e c., waarbij toevoer van vluchtige bestanddeelen uit het magma plaats vindt (vnl. F- en B-ertsafzettingen: tin, verder topaas, toermalijn, fluoriet, fluorhoudende glimmers). Als uiterste geval krijgt men het indringen van magma tusschen de gesteentelagen: i n j e c t i e-contact-

Contactmetamorphose. 1. Endomorphe contactzone. 2. Exomorphe contactzone. 3. Pneumatolytische contactmetamorphose, met gangen. 4. Imbibitie. 5. Injectie. 6. Grens van den contacthof.

metamorphose, waarbij magma en gesteente elkaar wederkeerig beïnvloeden.

De graad van de c. hangt af van de diepte, en de sterkste graad komt vermoedelijk alleen voor bij gelijktijdig optreden van gebergtevormenden druk. Naast de beïnvloeding van het gesteente door het magma, beïnvloedt het gesteente op zijn beurt het magma: naast de exomorphe zone, den contacthof, treedt in het uit het magma ontstane stollingsgesteente een endomorphe zone met assimilatieverschijnselen op; samen vormen zij de aan weerszijden van het contact gelegen contactzone (zie afb.). De ten gevolge van de c. ontstane mineralen, de contactmineralen, zijn in het algemeen mineralen, bij wier vorming warmte wordt opgenomen; zij ontstaan onder invloed van de zgn. temperatuurwet, een bijzonder geval van het beginsel van van 't Hoff. De bekendste zijn: andalusiet, wollastoniet, cordieriet, enkele granaten.

De c. is het duidelijkste bij dieptegesteenten, de pneumatolytische c. vnl. bij granitische magma's. Gangen en lavastroomen oefenen gemeenlijk slechts geringen invloed uit. Als voorbeeld kan genoemd worden het adinool-contact der diabazen, waarbij natriumtoevoer plaats heeft in leien, vorming van albiet. Deze toevoer van niet vluchtige bestanddeelen zonder dat eigenlijke injectie plaats heeft noemt men wel imbibitie-contactmetamorphose; zij beperkt zich tot zeer smalle zones. De grootte van den contacthof hangt natuurlijk van de grootte van het stollingsgesteente af, zij kan tot 5 km, loodrecht op het contact gemeten, bedragen, de sterkere inwerkingen beperken zich echter tot de naaste omgeving.

Op groote diepte gaat de imbibitie- en injectie-c. langzaam over in de algemeene → dynamometamorphose; in hoeverre hiervoor drukwerking onontbeerlijk is, staat niet vast; het is echter waarschijnlijk.

Lit.: L. Milch, Die Umwandlung der Gesteine (in: Salomon, Grundzüge der Geologie, I 1924, 287); U. Grubemann en P. Niggli, Die Gesteinsmetamorphose (I 1924; zeer uitvoerig). *Jong.*

Contactmetathesis of metathesis in contact heeft men, als twee naast elkaar staande consonanten van plaats verwisselen, bijv. Grieksch tiktoo ‹ titkoo, Gotisch nethla: Middelned. naalde, dialectische paren als wesp weps, mispel mipsel, rups rusp. Zij staat tegenover afstandsmetathesis of metathesis op afstand, die in het Ned. frequenter is (Kristmis wordt Kerstmis; Hoogduitsch Frost: Ned. vorst). *Weijnen.*

Contactpotentialen, → Contactelectriciteit.

Contactprikkels zijn prikkels, welke door aanraking met vaste voorwerpen op cellen van levende wezens worden uitgeoefend. Vele plantendeelen voeren bewegingen uit, wanneer zij op deze wijze mechanisch geprikkeld worden. Als de richting van de beweging bepaald wordt door de richting vanwaaruit de prikkel inwerkt, spreekt men van thigmotropie. Dit is o.a. het geval bij de bewegingen van ranken, die zich krommen in de richting van den prikkel en zich dientengevolge om een steunsel vasthechten. Wanneer de richting van den prikkel geen invloed heeft op de richting van de beweging, rangschikt men deze onder de seismonastische bewegingen. Zulke bewegingen worden uitgevoerd o.a. door de meeldraden van Sparmannia en van de korenbloem, wanneer zij aangeraakt worden. Pfeffer heeft voor sommige gevallen aangetoond, dat dergelijke bewegingen niet worden uitgevoerd bij elk willekeurig contact, maar alleen bij aanraking met voorwerpen, die een oneffen oppervlak hebben. *Melsen.*

Contagion (philol.) noemt men het verschijnsel, dat een heele zinsinhoud langzamerhand op één woord wordt samengetrokken. Omdat bijv. bij het

Latijnsche „ire in hostem: op den vijand aftrekken" een leger te pas kwam, ging later het Italiaansche oste „leger" beteekenen. Zoo is ons „m a a r" als bijwoord, bijv. in „Je hoeft het maar te zien", ontstaan uit ne ware: „als het niet was", via de beteekenis: „niets, tenzij wat genoemd wordt". Het krachtigst doet zich de c. gevoelen, als de woorden erdoor een absoluut tegengestelde beteekenis krijgen, bijv. in het Fransche pas, point, personne, rien, jamais (jam magis), die oorspronkelijk beteekenen: schrede, punt, persoon, zaak, nog meer, en nu in plaats van een positieve een negatieve beteekenis hebben gekregen.

Lit.: M. Bréal, Essai de sémantique (Parijs [5]1921, 205); W. Wundt, Völkerpsychologie (II Leipzig [3]1912, 2e gedeelte, blz. 580). *br. Herman Jozef.*

Contaminatie (Lat. contaminatio = versmelting, bederf) of samensmelting, ook compromis- of bastaardvorm, noemt men in de taalwetenschap het verschijnsel, dat uit twee synonieme of tenminste verwante vormen of uitdrukkingen één nieuwe gevormd wordt. De c. komt in alle talen, soms zelfs veelvuldig voor, bijzonder in tweetalige gebieden en bij grensdialecten. Men vindt ze over het geheele gebied der taal: in klankleer, grammatica, syntaxis, beteekenisleer, bij spreekwoorden en zegswijzen. Zoo bijv. aanpresenteeren ‹ presenteeren en aanbieden; geen doekjes voor zijn mond nemen ‹ er geen doekjes om winden en geen blad voor zijn mond nemen. Soms ontwikkelt zich de c. tot stapelvorm of tot pleonasme. *v. Marrewijk.*

Contango, de vergoeding in procenten per jaar, welke de haussier te Londen betaalt, wanneer hij zijn positie naar de volgende → rescontre wil overbrengen. Hij verkoopt daartoe op de rescontre de stukken à contant en koopt ze per de volgende rescontre terug tegen denzelfden koers. De haussier zal hiertoe overgaan, wanneer de koers op de rescontre tegen zijn verwachting niet of z.i. niet voldoende hooger is dan de aankoopkoers, terwijl hij in de periode tusschen de beide rescontres een koersstijging verwacht.

Ook de baissier kan zijn positie naar de volgende rescontre overbrengen. Hij koopt daartoe de stukken à contant en verkoopt ze per de volgende rescontre tegen denzelfden koers. Als regel ontvangt hij een vergoeding, welke eveneens contango heet. Het ontvangen van een vergoeding lijkt hier zonderling, doch is te verklaren uit het feit, dat hij gedurende den tijd tusschen de twee rescontres de koopsom ter beschikking stelt van den stukkenhouder, die dit bedrag rentegevend kan maken. Een deel van deze rente ontvangt de baissier. *Witsenboer.*

Contant, een betalingsconditie, waarbij de kooper ofwel bij de levering ofwel korten tijd na de levering moet betalen. Deze korte tijd is in verschillende branches verschillend. Veelal is in de reglementen van handelsvereenigingen nauwkeurig vastgesteld, wat onder contant verstaan moet worden.

Contant (ook Content of Constant), Pierre, genoemd Contant d'Yvry, Fransch bouwmeester; * 1698 te Yvry, † 1777 te Parijs. Werkte in den lichten zgn. Lodewijk XVI-stijl.

Voorn. werken: plannen voor kerk en klooster van Sint Vaast te Atrecht (1915 door de Duitschers verwoest); ontwerp voor de Madeleine-kerk te Parijs (onder Napoleon werd het plan, sterk gewijzigd, uitgevoerd). Schreef over bouwkunst. — Lit.: Brinckmann, Baukunst des 17. und 18. Jahrh. in den romanischen Ländern ([5]1929).

Conte, → Vertelling.

Contemplatie (theol.), schouwing, beschouwing. In wijderen zin is het eenvoudig een werking van het verstand, waarin dit geboeid is door het voorwerp zijner kennis en zich onthoudt van verder zoeken, afleiden en ontwikkelen, in een stille bevredigdheid geniet van het gekende. Uiteraard is met de oogenblikkelijke bevrediging van het verstand — welke in zekeren zin een rust beteekent, hoewel niet volstrekt, omdat dit juist de schoonste en hoogste werking van het verstand genoemd mag worden, nl. een genietend vasthouden en bezien van het gekende — verbonden een felle werking van den wil, die met alle kracht het door het verstand geziene doet vasthouden en in liefde daartoe ontvlamd is. Het is de rust der harmonische ongestoorde werkzaamheid. In engeren zin wordt het woord echter gebruikt voor de schouwing of beschouwing van God en het goddelijke als den hoogsten vorm van het innerlijk gebed. In den opgang der ziel naar God tot steeds inniger vereeniging onderscheidt men gewoonlijk drie trappen of wegen: den weg der zuivering, den weg der verlichting en den weg der vereeniging. Ruusbroec spreekt van het stervende leven, van het innige leven en van het schouwende leven. Eerst moet de mensch zich ontdoen van hetgeen hem van God verwijderd houdt (zuivering, versterving, onthechting), vervolgens moet hij zich sieren met deugden, Gode aangenamer en waardiger maken en zich steeds meer naar God richten (verlichting of verluchting, deugdoefening, innigheid of ingekeerdheid), eindelijk mag hij in nauwe vereeniging met God leven, in den hemel verkeeren op aarde, hier reeds een voorsmaak genieten van de aanschouwing of de schouwing Gods (vereeniging, schouwen). Het innerlijk gebed zal op den eersten trap vooral bestaan in de overweging van die goddelijke waarheden, welke ons nopen tot bekeering en onthechting, op den tweeden trap in de overweging van het heerlijke van de deugd en van het opgaan naar God in steeds inniger ingekeerdheid, terwijl op den hoogsten trap uit de overweging van God en het goddelijke de schouwing daarvan opbloeit. Wij moeten intusschen bedenken, dat de opgang naar God is als de Jacobsladder, waarop de Engelen op en afgingen, dat men op den hoogsten trap niet kan blijven genieten, maar telkens weer heeft af te dalen tot de beide andere trappen. Wij hebben er bovendien rekening mede te houden, dat de schouwing in haar eigenlijken zin verstaan als de minnende beschouwing van God en het goddelijke iets zoo hoogs is, dat zij het menschelijk vermogen te boven gaat, de mensch daarin wel iets bereiken kan, maar iets, dat eigenlijk nauwelijks naam mag hebben tegenover hetgeen den mensch daarbij somtijds bij goddelijke begenadiging geschonken is. De mensch kan zeker in zijn gebed en overweging opgaan tot God en bij groote ingekeerdheid genieten van de beschouwing van het goddelijke, dat uitstraalt in zijn werken en zijn Openbaring, maar vooreerst wordt hij in zijn natuur daarvan telkens weder afgetrokken en dan is God, ook voor den mensch, nog zoover daarboven kenbaar, indien Hij zich kenbaar wil maken, dat de eigenlijke schouwing van God en het goddelijke veeleer als een gave Gods moet worden beschouwd. God, dien wij trachten te beschouwen, leeft en zijn natuur is liefde en liefde zoo groot, dat Hij niet slechts tevreden is, den mensch in den hemel in de eeuwige aanschouwing van zijn wezen gelukkig te maken, maar soms reeds gedurende het leven op aarde den mensch daarvan een voorsmaak geeft. Vaak grijpt en boeit God den mensch en houdt Hij hem in zijn liefde gevangen.

Toch sluit dit de menschelijke medewerking niet uit. Vooreerst blijft ook in die begenadiging de schouwing een menschelijke, zij het door God geleide en gesteunde, handeling, maar ten andere is ook de menschelijke medewerking met de goddelijke genade een eisch van God. Het past, dat de mensch zich gevangen geeft, opgaat tot God om van Hem te zien, wat hij vermag, dat hij zich ontvankelijk maakt voor die goddelijke uitverkiezing, al sluit dit zich ontvankelijk maken nooit in, dat men de heerlijke begenadiging mag eischen of verwachten.

Sommige schrijvers leggen den nadruk op het menschelijk zoeken en zich ontvankelijk maken, anderen veeleer op het goddelijke, voor den mensch zonder bijzondere begenadiging onbereikbare van de beschouwing. God zelf stelt ons de wijze maagden ten voorbeeld, die olie hadden in hare lampen en daarom het voorrecht hadden tot de bruiloftszaal te worden toegelaten, terwijl de Bruidegom de anderen niet wilde kennen. De gast, die aan het bruiloftsmaal wilde aanzitten zonder bruiloftskleed, werd uit de zaal geleid. Wij moeten er prijs op stellen alle beletselen voor ons verkeer met God weg te nemen en ons alle deugden trachten eigen te maken om onze lampen brandende te hebben bij de komst van den Bruidegom, van wiens komst wij dag noch uur kennen en ook niet weten, of Hij zijn aanschouwing aan ons wil schenken eerst in den Hemel of wellicht reeds hier op aarde. Wij moeten daarbij alle vermogens onzer natuur dienstbaar maken aan hetgeen daarvoor het hoogste is. Al is tenslotte de schouwing iets van verstand en wil, daarom mogen we niet vergeten, dat de opgang tot God, tenzij God ingrijpt, een geleidelijke is en uit de zintuigelijke aanschouwing het verstandelijk beeld wordt afgeleid en uit de overweging de beschouwing opbloeit, zij het slechts ten volle onder de stralen van de zon van Gods genade en uitverkiezing.

Daarom waarschuwen de schrijvers over het geestelijk leven tegen een te spoedig loslaten van de zintuigelijke voorstelling en nog veel meer tegen het prijsgeven van de overweging om te rusten in al te vaak ingebeelde beschouwing. God heeft in de schepping op heerlijke wijze tot ons willen spreken en Hij heeft de menschelijke natuur aangenomen om ons daarin ten voorbeeld te zijn en steeds nieuwe stof tot overweging te geven. Onafhankelijk van de verwachting of God ons in een dus passieve ingekeerdheid tot zijn aanschouwing zal opvoeren, moeten wij in actieve ingekeerdheid ons tot God wenden, die in ons woont, en als vrucht van de herhaalde overweging van deze heerlijke waarheid de schoonheid er van zoo op ons laten inwerken, dat wij er door geboeid zijn, wij er ons een gewoonte van maken met God in ons te verkeeren en Hem in alles te zien, Hem moeten zien, Hem noodig hebben en niet meer kunnen missen en ons in alles voegen naar zijn beschikking. Op die wijze is de mensch in staat tot een begin van beschouwing te geraken, een eigen-verworven beschouwing, waartoe de mensch kan opklimmen, omdat God daarvoor op voldoende duidelijke wijze door de schepselen en door het Geloof tot ons spreekt en den mensch het vermogen heeft gegeven uit de aanschouwing van Gods werken door zintuig en verbeelding, geheugen en verstand geholpen door een op God gericht leven op te klimmen tot een genotvolle schouwing van dit hoogste voorwerp zijner kennis. Dit is echter zoo goed als niets, al is het voor den mensch in zijn eigen waardeering heel veel, vergeleken bij de instorting der beschouwing door God, het geboeid worden door God op bovennatuurlijke wijze. Dat men hierin het groote geluk, de eigenlijke beschouwing ziet, mag geen aanleiding worden om aan de menschelijke werkzaamheid, aan hetgeen de mensch, zij het gebrekkig, zich van de schouwing kan eigen maken, geringe waarde te hechten of weinig aandacht te schenken. Het is jammer, dat overigens zeer verdienstelijke schrijvers door in dit opzicht te eenzijdige opvattingen tegenover elkander zijn komen staan en er als het ware twee scholen zijn gevormd, waarvan de eene strijdt voor de oratio acquisita (de eigen verworven schouwing), de andere voor de oratio infusa (de ingestorte schouwing), terwijl beide vormen van gebed volle aandacht eischen en niet zonder schade buiten beschouwing worden gelaten. De eigen verworven schouwing moge als niets zijn bij de ingestorte, de Cananeesche vrouw, die de kruimels niet versmaadde, werd de gunst der tafelvrienden waardig gekeurd. In den regel gaan beide samen en in elkander over en het is vaak zeer moeilijk de grens tusschen beide te trekken. God wil in de orde der genade steeds samenwerking. Soms is de goddelijke werking nauwelijks merkbaar, slechts kenbaar door het geloof, soms is zij overweldigend en onwederstaanbaar. Daarnaast is steeds de menschelijke werkzaamheid vereischt. De H. Teresia zegt, dat deze het ingestorte gebed moet voorafgaan, vergezellen en volgen, zonder dat dit inhoudt, dat het ingestorte gebed niet een vrije gave Gods is, uitgaande boven alle menschelijk pogen.

Hoewel in de beschouwing naast het verstand ook de wil, de liefde werkzaam is, wordt ze soms te veel als een werking of verheffing van het verstand beschouwd. Men onderscheidt hier een intellectualistische naast een meer affectieve school. In ditzelfde verband spreekt men van een contemplatio cherubica, een schouwing naar de wijze der Cherubijnen, waar de verlichting van het verstand op den voorgrond treedt, en van een contemplatio seraphica, een schouwing naar de wijze der Seraphijnen, waar de ontboezeming der liefde luider spreekt. Men begrijpt, dat ook deze vormen in elkander overgaan en ook hier eenzijdige beschouwing is te vermijden.

Waar de schouwing, zij moge uit de zintuigelijke voorstelling en overweging der rede groeien, ten slotte een werking is van het verstand, is er ook steeds een groote moeilijkheid gelegen in de omschrijving van het aandeel, dat de onderscheiden vermogens des menschen daarin moeten hebben. De H. Teresia, al erkent zij de verlichting van het verstand als zoodanig, waarschuwt voor een te spoedig loslaten van de verbeelding, het geheugen en de overweging. Ruusbroec en Teresia gebruiken het beeld, dat men niet moet willen vliegen, voor men vleugelen heeft. Ruusbroec echter dringt veel sterker dan Teresia aan op het te zijner tijd onderdrukken van het zintuigelijk beeld om in zuiver verstandelijke aanschouwing God te smaken in het ongebeelde en in „onwisen", d.w.z. niet op een bepaalde wijze voorgesteld. Dit verschil hangt weder nauw samen met een meer positieve of meer negatieve opvatting van de theologie en van alle Godskennis. Eenerzijds moeten wij uit de beschouwing van het geschapene opstijgen tot de kennis van God en alle volmaaktheden, welke wij leeren kennen, met uitsluiting van alle onvolmaaktheid, in den allerhoogsten graad aan God toekennen, maar anderzijds is er ook weder reden om van die allerhoogste voorstelling der volmaaktheid te zeggen, dat zij ons nog niets doet kennen van de oneindige volmaaktheid,

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

die God eigen is. Hier staat dus de positieve naast de negatieve voorstelling, het onder beelden gebrachte naast het ongebeelde, en moeten wij beide vormen van Godskennis en Godsschouwing betrekkelijk en menschelijk verstaan. Vooral de H. Joannes van het Kruis, de doctor mysticus bij uitstek, vestigt er de aandacht op, dat in den regel de ingestorte schouwing door God ingeleid wordt door den donkeren nacht der zinnen, waarin God zelf den mensch onthecht en zuivert van allerlei voorstellingen, beelden, onvolmaaktheden, zelfwaardeering en zelfvertrouwen, vertroostingen en aardsche gevoelens, in één woord van alles, wat aan een volledige overgave aan God in den weg staat. Deze loutering van Godswege sluit in den regel reeds een begin van beschouwing in en dringt bij de overweging reeds tot een zich losmaken van voorstellingen en redeneering om zich geheel aan God te geven en in Hem te rusten. Dit beteekent niettemin een groot gevaar voor een verderfelijke stemming van quietisme, geheel in strijd met de noodzakelijkheid eener voortdurende worsteling om het hoogste goed. Hij geeft dan ook drie teekenen aan, welke de noodige aanwijzing geven tot het verlaten van de overweging voor de beschouwing. Op de eerste plaats moet men geruimen tijd werkelijk zijn best hebben gedaan om de gewone gebeden en de overweging zoo goed mogelijk te verrichten en zich in de onderscheiden deugden te oefenen, vooraleer men toe mag geven aan het bewustzijn van onmacht om den geest nog verder overwegend bezig te houden. Vervolgens moet de drang om zich met aardsche dingen in het gebed onledig te houden en daartoe telkens terug te keeren zijn opgeheven. Eindelijk moet de geest door oprechte liefde tot God getrokken worden en daarin in den grond der ziel rust en vrede smaken. Dit zijn voor hem de teekenen, dat geleidelijk de actieve ingekeerdheid van de zijde des menschen in een steeds meer passieve ingekeerdheid en geboeid zijn door God is overgegaan. Den eersten trap van dit schouwende leven noemt de H. Teresia in den regel samenvattend het gebed van rust, omdat de ziel er na velerlei inwendige en uitwendige beproevingen, ofschoon die niet ophouden, een zekere rust vindt in God. Uit haar geschriften heeft men er echter nog een vijfvoudig onderscheid in gemaakt en spreekt men van het gebed van ingekeerdheid, van het gebed van stilte of van stille bewondering, van het gebed van rust of vredige genieting, waarin de wil zich geheel bevredigd gevoelt, het gebed van geestelijke dronkenheid, waarin verstand en wil tot een stommen of stamelenden jubel gedrongen zijn, en eindelijk het gebed van den geestelijken slaap, waarbij de mensch niet meer denkt aan zichzelven en in God verloren is. In de daaruit opbloeiende vereeniging sterft de mensch geheel aan zichzelven, maar stijgt tegelijkertijd in en met God op tot een nieuw en goddelijk leven. De H. Teresia gebruikt hier het beeld van den zijdeworm, die zich verpopt en als een heerlijke vlinder weder te voorschijn treedt. Ruusbroec spreekt van sterven om in God te verrijzen, maar gebruikt, om misverstand te voorkomen, ook het beeld van het ijzer in het vuur, dat in den gloed aan het vuur gelijk, ja, één wordt met het vuur zonder nochtans de eigen zelfstandigheid te verliezen. De H. Teresia werkt hier bovendien een ander, ook in de oudere mystiek geliefkoosd beeld uit van de geestelijke verloving en het geestelijk huwelijk. Het zijn alle beelden voor de meest innige vereeniging van God met den mensch en van den mensch met God en dit in de hoogste vermogens van verstand en wil, in den meest geestelijken zin, wat intusschen niet uitsluit, dat de geheele mensch in dit geluk en voorrecht deelt.

Hoever in dit leven die openbaring van God åan den mensch gaan kan, of die schouwing een onmiddellijk schouwen mag worden genoemd, dan toch nog steeds een beeld van God den geest verlicht, m.a.w. of het in den geest gevormde beeld de eigenlijke schouwing dan een vrucht van de nog onmiddellijker schouwing is, is iets zoo verhevens en subtiels, dat zelfs zij, die de hoogste vereeniging deelachtig werden, er niet dan stamelend over durven spreken en de geheimen Gods niet volledig vermogen te ontsluieren. Over het algemeen neemt men aan, dat de menschelijke natuur toelaat, dat God haar reeds in dit leven de onmiddellijke schouwing deelachtig maakt, dat deze allerhoogste gunst, inderdaad een voorsmaak van den hemel, aan de H. Maagd en heel enkele Heiligen als den H. Paulus, den profeet Elias, geschonken is. Aan wie zij ten slotte geschonken wordt, is het werk van Gods uitverkiezing. Voor de heiligheid is zij in geenen deele gevorderd. De gewone orde der genade sluit in, dat God deze schouwing eerst schenkt na dit leven en de voorsmaak van den hemel in den regel hierin bestaat, dat een allerinnigste vereeniging met God in verstand en wil tot stand komt, waarbij het verstand wondere dingen van God begrijpt en dienovereenkomstig tot een allesovertreffende liefde tot God wordt gedreven. Al gaan daarmede velerlei vormen van lijden en beproevingen gepaard, ja, zijn deze er als uitingen en bewijzen van liefde als vanzelf mede verbonden, toch smaakt de mensch een stijgend genot, dat alles overtreft wat de aarde aan genoegens schenkt. Naar den aard der menschelijke natuur en de hevigheid van de goddelijke begenadiging gaan met dezen toestand dikwijls buitengewone mystische toestanden gepaard. Men onderscheidt in stijgende lijn de vervoering, de verrukking en de vlucht des geestes, alle drie vaak samengevat onder het woord → extase. Men spreekt in dit verband ook van → visioenen, in zooverre de geest God in een visioen aanschouwt. Bedoeld is dan een visioen des verstands, waarin de mensch in een enkelvoudig onmiddellijk, d.w.z. niet afgeleid beeld zonder medewerking van zintuig of verbeelding God ziet, d.w.z. iets van God begrijpt en verstaat.

L i t. : P. van den Tempel O.P., De wetenschap der Heiligen (1928) ; Ad. Tanquerey, Kort Begrip der Ascetische en Mysticke Theologie (vert. G. Gouverneur O.F.M., Doornik 1932; hierin uitvoerige opgave van verdere literatuur). *Brandsma.*

Contemplatief (t h e o l.), beschouwend. Gewoonlijk gebruikt in tegenstelling met actief, werkend, voor een gesteltenis of levenswijze, waarin de nadruk wordt gelegd op het gebed, meer in het bijzonder nog op het overwegend, beschouwend gebed in tegenstelling met een gesteltenis of levenswijze, waarin weliswaar het gebed een eereplaats inneemt, maar daarnaast een ruime plaats wordt geschonken aan werken van zielzorg en apostolaat. De tegenstelling moge niet te sterk worden opgezet, omdat ten slotte geen zielzorg en apostolaat vruchtbaar zijn kan zonder een leven van gebed. Intusschen vraagt het werkende leven zooveel personen en tijd, dat er gevaar dreigt, dat niet slechts voor de hoogste roeping van het beschouwende leven geen personen meer beschikbaar worden geacht en men het jammer vindt, dat er zich nog iemand aan zou wijden, maar ook, dat de personen in het werkende leven zich den tijd niet gunnen voor

overweging en beschouwing. Daarom is er in de Kerk steeds behoefte gevoeld aan instellingen, orden en congregaties, waarin men zich aan het beschouwende leven wijdt om het in zichzelf schoone van deze verheven roeping, dit leven van Maria, dat Onze Lieve Heer zelf niet wilde ontnomen zien aan de vrouw, die er zich toe geroepen gevoelde, maar ook omdat aan dezer gebed verdienste en zegening verbonden is, vruchtbaar voor het werk van anderen, die geen tijd vinden tot overweging en veelvuldig gebed. Evenals het niet in Gods bedoeling ligt, dat allen ongehuwd blijven, en Hij toch de maagdelijkheid boven het huwelijk heeft gesteld, zoo ligt het evenmin in Gods bedoeling, dat allen een contemplatief leven leiden, maar heeft Hij niettemin het contemplatieve leven boven het werkende verkoren. Behalve dat de natuur zeer velen minder tot het contemplatieve leven neigt, kunnen ook de nooden van tijden en personen tot een werkend leven dringen. Men vergete daarbij niet, dat in de werken van zielzorg en apostolaat, bij uitstek werken van innerlijke begenadiging door God, de vruchtbaarheid voor een groot deel afhangt van het gebed en een ziel in het verborgen biddend daarvoor vaak meer verkrijgt dan het meest werkzame leven. Daarom verhief de Kerk naast den grooten heldhaftig werkenden missionaris den H. Franciscus Xaverius de kleine H. Teresia, die in een besloten Carmelitessenklooster haar beschouwend leven trachtte vruchtbaar te maken voor de missiën, tot patrones van alle missieactie. Daarom wilde een kardinaal de Lavigerie voor het grootsch opgezette missiewerk in Afrika allereerst den steun van het contemplatieve leven in een Carmel te Algiers. Daarom worden nog telkens in centra van zielzorg en missiewerk besloten kloosters gesticht met geen ander doel dan om naast het werkende leven den steun te erkennen en te ontvangen van het contemplatieve (Clarissen te Batavia, Carmel in Heerlen, in Drachten enz.).

Het ligt in den aard der zaak, dat bij den grooten nood aan zielzorgers en missionarissen de priesters sterker gedrongen worden tot een werkend leven en zelfs oorspronkelijk contemplatieve orden, als bijv. die der Benedictijnen en Carmelieten, door de pausen zelve geroepen zijn tot een verbinding van het werkende met het contemplatieve leven en slechts heel enkele mannelijke Orden, als bijv. Kartuizers, in den regel ook Trappisten, zich van werkzaamheden in de zielzorg onthouden om een zuiver contemplatief leven te leiden. Aldus wordt het zuiver contemplatieve leven in hoofdzaak geleid door vrouwelijke kloosterlingen. In Nederland en België zijn hier vooral te noemen de Carmelitessen (geschoeide en ongeschoeide), Clarissen, Benedictinissen, Brigittinessen, Redemptoristinnen, de Dochters van het H. Hart, de Zusters van het Cenakel enz. Vermelding verdienen ook nog de Contemplatieven van → Bethanië, een der nieuwste vormen van contemplatief leven in een bijzonder op het werkende leven ingestelde organisatie.

Vaak wordt de vraag gesteld, wat als het hoogste is te beschouwen: het zuiver contemplatieve leven of het zgn. gemengde leven, waarin, wil het zijn naam waarlijk verdienen, de werkzaamheid de vrucht moet zijn van een zooveel mogelijk contemplatief leven van voorbereiding. Zeker is, dat de overweging en de beschouwing een apostolische liefde moeten opwekken en er toe moeten dringen, heel zijn leven op te offeren en te wijden aan het heil der zielen in vereeniging met Jesus, maar hoe noodzakelijk in het algemeen daarbij de menschelijke werkzaamheid naar buiten is, het is duidelijk, dat Onze Lieve Heer ook wil, dat een gedeelte dit doet in de verborgenheid van een zuiver contemplatief leven en Hij daaraan rijke vruchten verbindt. Men spreekt hier soms van een Dominicaansche tegenover een Carmelitaansche richting overeenkomstig het devies dezer orden, dat van de Dominicanen: „het geschouwde anderen mededeelen” („contemplata aliis tradere”), tegenover den regel der Carmelieten: „dag en nacht de wet des Heeren overwegen, tenzij men door andere wettige bezigheden in beslag wordt genomen”. Voor de eerste school is het apostolaat de bekroning van het contemplatieve leven, voor de tweede een roeping, waarbij men God om God verlaat om zoo spoedig mogelijk weer met Maria aan zijn voeten neer te zitten, totdat de nood der zielen weder wegroept. De oprechte liefde tot God en den naaste, welke de vrucht van alle contemplatie moet zijn, de algeheele overgave aan wat God in de gegeven omstandigheden vraagt, zal hier practisch de tegenstelling opheffen. Beide scholen hebben naast heilige werkers in de zielzorg hoog begenadigde contemplatieven aan de wereld geschonken. → Contemplatie. *Brandsma.*

Contenau, Georges, Franschman, doctor in de medicijnen en in de letteren, maar vooral bekend als archaeoloog en Oriëntalist; * 1877. C. leidde opgravingen te Sidon in 1913—'14 en 1920. Van zijn geschriften dienen vooral vermeld: Eléments de bibliographie hittite (Parijs 1922; Suppl. 1927) en zijn driedeelig Manuel d'Arch. Orientale (Parijs 1927, 1931). *Simons.*

Contenson (Contensous), Vincentius. Dominicaan, moralist; * 1641 te Auvillars, † 26 Dec. 1674 te Creil. Vertegenwoordiger van de strenge richting in de moraaltheologie. Was leeraar aan verschillende theologische scholen.

Werken: Theologia mentis et cordis (9 dln. Lyon 1673—1676). — Lit.: Scriptores Ordinis (II, 656 vlg.).

Conterfort, → Contrefort.

Contessa del vento (Ital.) is een lensvormige, stationnaire cumuluswolk, die vooral nabij den top van den Etna wordt gezien.

Contestatio, in de (Oud-)Gallicaansche liturgie naam voor de Prefatie der H. Mis. (Ook wel: Immolatio.)

Context (Lat. contextus), samenhang; zinsverband.

Conti, 1° titel van een jongeren zijtak van de Bourbonsche zijlijn Condé, genoemd naar het bezit van de heerlijkheid Conty (bij Amiens).

a) Armand, prins van Conti, jongere broeder van den grooten Condé; * 1629, † 1666; nam als tegenstander van het hof deel aan de Fronde, werd gevangen gehouden (1650—'51), maar verzoende zich met Mazarin en trouwde met diens nicht Anna Maria Martinazzi; werd gouverneur van Languedoc.

Lit.: E. de Barthélemy, Une nièce de Mazarin. La princesse de Conti d'après sa correspondance (1875).

b) François Louis, zoon van den vorige; * 1664, † 1709; werd door Lod. XIV van het hof verbannen, maar streed later in de groote oorlogen onder maarschalk Luxembourg en dong in 1697 onder vele intrigues naar de Poolsche koningskroon; werd echter door keurvorst August van Saksen verdrongen. Hij werd gouverneur van Languedoc en voerde in den Spaanschen Successie-oorlog het bevel over de Fransche troepen in Italië.

Lit.: La Force, Le grand Conti (1922). *v. Gorkom.*

2° Antonio, Ital. tooneelschrijver; * 1677 te

Padua, † 1749. Als groot bewonderaar van de Engelsche dichtkunst vertaalde hij o.m. het comisch epos van Pope, The rape of the lock; hij vertaalde ook Athalie van Racine, de Oden van Anacreon en van Horatius, de eclogen van Vergilius. Hij schreef vier Romeinsche tragedies, w.o. Giulio Cesare, en wetenschappelijke gedichten naar Engelsche mode, waarin hij blijk geeft van zijn verlangen om in de poëzie een ommekeer te brengen, gegrond op de wijsbegeerte en de wetenschap.

W e r k e n : Prose e poesie (Venetië 1739). — L i t. : Zardo, Un tragico padovano del secolo scorso Padua 1884); Salza, L'abate A. C. e le sue tragedie (Pisa 1889).

3° B e r n a r d i n o d e, Ital. schilder; * 1450 te Pavia, † ca. 1525. Sloot zich bij de manier van Leonardo da Vinci aan, vooral in zijn Madonna's (bijv. Milaan, Brera) en portretten (bijv. van kard. Sforza, in Berlijn, 1499). Zijn teekening is hard, zijn koloriet vrij troebel en op het rossige af. *Knipping.*

L i t. : Suida, Leonardo und sein Kreis (1929, 185 vlg.).

4° C a r l o, Ital. operacomponist; * 1796 te Arpino, † 1868 te Napels. Medelid van de Kunstacademie te Napels. In 1846 professor voor contrapunt aan het conservatorium aldaar en in 1862 waarnemend dir. Leerlingen van C. o.a. Fr. Florimo en F. Marchetti.

W e r k e n : 11 opera's, o.w. vnl. Olimpia (1829); 6 missen; 2 requiems; e.a. kerkelijke werken.

Continentaal klimaat, → Vastelandsklimaat.

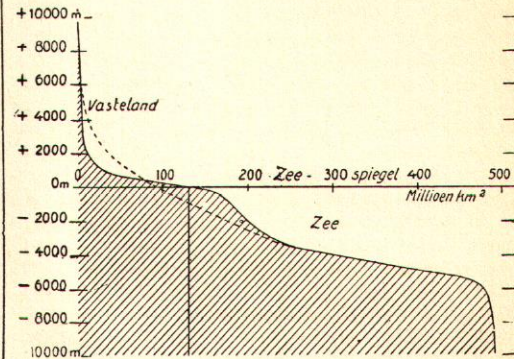
Continentaal-stelsel, 21 Nov. 1806 (na → Trafalgar) door Napoleon in Berlijn afgekondigd om, door sluiting van het continent voor Eng. handel en correspondentie, Eng. tot vrede te dwingen en de Fr. industrie ruimer afzet te geven; een verscherping van maatregelen, al sinds 1793 door Frankrijk t.o.v. Engeland toegepast. Gevolgen: om de kusten te beheerschen, werden landen geannexeerd en onder koningen (fam. van Napoleon) gesteld; tijdelijke opbloei van de Fr. industrie; maar: handel verslapt; prijsstijging en verarming; Eng. wordt onverzoenlijk; het C.-s. verscherpte het verzet der volken, voerde tot oorlog met Rusland, dus indirect tot Napoleon's val. Het werd nog verscherpt door de decreten van Milaan (1807), Trianon (1810) en Fontainebleau (1811). Toch mislukt: onwil van Rusland; smokkelhandel; voor onmisbare goederen werd invoerconsent gegeven. *V. Claassen.*

Continentale verschuivingskrachten, → Verschuivingskrachten.

Continenten of v a s t e l a n d e n. Hieronder verstaat men, in de g e o l o g i e, de starre gedeelten der aardkorst, opgebouwd uit overwegend zure gesteenten, het zgn. sial [rijk aan Si(licium) en Al(uminium)]. Men denkt zich dit rustend in een basische laag, rijk aan Si en Mg (= Sima). Aangezien dit zwaarder is, bestaat alleen evenwicht, indien onder hooger gelegen deelen van het sial, dit dieper in het sima rust (vgl. een ijsberg in water). Als dikte van het sial nam men vroeger op grond van berekeningen over het drijvend evenwicht vrij groote bedragen aan; nieuwere opvattingen (→ Isostasie) leiden er toe de dikte van het sial op ca. 25 km te schatten, dikker (tot 50 km) onder gebergten, dunner of geheel ontbrekend in de oceanen.

Geologisch van belang is het gehalte van de c. samenstellende gesteenten aan radioactieve stoffen, hetgeen warmteontwikkeling veroorzaakt, waar het sial dieper in het sima dringt (→ Gebergtevorming). Uit het feit dat de gesteenten, die door continentaal vulkanisme aan den dag treden, afwijkende samenstelling hebben, concludeert men, dat de aanwezigheid van continenten inwerkt op de magmatische → differentiatie in de onder de c. gelegen magmahaarden.

Geologisch rekent men tot de continenten alles, wat boven de dieptelijn van 200 m beneden zeeniveau ligt. Uit een beschouwing van de isohypsographische curve (zie afb.) van Penck blijkt nl., dat het grootste

Continenten. Voor iedere hoogte geeft het bijbehooren de punt van de curve aan, hoeveel millioen km² van de aardkorst h o o g e r liggen, af te lezen op de horizontale verdeeling.

deel der aardoppervlakte ligt tusschen boven 200 m beneden zeeniveau of tusschen 4 en 6 km beneden zeeniveau. Men onderscheidt deze gebieden resp. als de continentale en de abyssale gebieden. Het onder water liggende deel van de c. noemt men het continentale plat (shelf), den overgang van continentaal naar abyssaal de continentale helling (indeeling van John Murray, the Nature, 1885). De tegenstelling van continenten en oceanen speelt in de moderne geologie een groote rol: aires continentales (Haug), continentale drifttheorie (Wegener) en in de theorieën over → gebergtevorming.

Het is dus duidelijk, dat in tegenstelling tot de geographische opvatting, die het zeeniveau als grens der c. beschouwt, volgens de geologische opvatting Groot-Brittannië bijv. tot het c. van Europa en de Oostelijke Indische Archipel tot Azië behoort. Veel omstreden is de vraag naar de zgn. p e r m a n e n t i e der c. Hieronder verstaat men, dat overgang van c. naar diepzee niet mogelijk is. Voegt men hieraan toe: op groote schaal, dan wordt het beginsel thans wel algemeen aanvaard. Ook staat wel vast, dat groote deelen der c. sedert lange tijden (begin Palaeozoïcum) niet onder water zijn geweest. In hoeverre echter bepaalde labiele gedeelten der aardkorst, de g e o - s y n c l i n a l e n, van diepzee tot c., misschien zelfs eerst omgekeerd, kunnen worden, wordt nog omstreden; men meent in sommige plooiingsgebergten ontwijfelbaar diepzee-afzettingen (radiolarieten) gevonden te hebben.

In hoeverre de groei der starre geconsolideerde gebieden der aarde geschiedt ten koste van de diepzee, dan wel of alleen versmelting van c.-blokken en veranderingen binnen de c. in het spel zijn, is eveneens omstreden. In Europa is echter duidelijk waar te nemen een groei van het oude Baltische schild, door voortdurende aanhechting van geplooide gebieden: het Caledonische Gebergte (o.a. Noorwegen), het Hercynische Gebergte (Duitsche Middelgeb., Ardennen, enz.), het Alpien geplooide gebied (Alpen,

Pyreneeën). Het is echter zeer goed mogelijk, dat het hier gaat om plooiing van de randgebieden van de c., die tot geosynclinalen werden.

Lit.: A. Penck, Morphologie der Erdoberfläche (I 1894, 134 vlg.); J. Shand, Earth Lore (1932; populair); A. Wegener, Die Entstehung der Kontinente u. Ozeane (Braunschweig [4]1929; eenzijdig). *Jong.*

Contingent beteekent een bepaalde hoeveelheid van iets. Bepaaldelijk werden als zoodanig betiteld de verplichte leveringen van producten in Ned. O. Indië ten tijde der Ver. O. I. Compagnie. Aan deze contingenten werd door Raffles (Engelsch tusschenbestuur) een einde gemaakt door invoering van het landrente-stelsel. *Vorstman.*

Contingenteering (Ned.) beteekent beperking van iets naar de hoeveelheid. Economisch wordt contingenteering vooral in twee beteekenissen gebruikt. De eerste is beperking van den invoer van buitenlandsche artikelen. Frankrijk gaf in Mei 1931 hiertoe het voorbeeld en Nederland volgde in Dec. van dat jaar met de Crisis-invoerwet, welke de regeering machtigt bij K. B. (na afkondiging nader bij wet te bekrachtigen) voor bepaalde artikelen en voor een bepaald tijdsbestek een maximum in te voeren hoeveelheid vast te stellen, uitgedrukt in een percentage van den gemiddelden invoer der laatste jaren, welke dan als basis van berekening worden gebruikt. De aanvulling van Nov. 1933 verklaart de regeering bevoegd een zeer laag percentage voor den invoer vast te stellen en daarboven bijzondere contingenten toe te staan aan landen, die Nederland eveneens terwille zijn met zijn export (→ Crisis-in- en uitvoerwet.) In een tweede beteekenis wordt contingenteering niet zelden aangetroffen onder de voorwaarden van kartelovereenkomsten en beteekent dan voor de aangesloten onderneming een beperking van haar productie. *Vorstman.*

België heeft ook beroep gedaan op de contingenteering van den invoer om de markt der binnenlandsche nijverheids- en landbouwvoortbrengselen te beschermen. Aanvankelijk waren de beperkingsmaatregelen slechts voorzien voor zekere nijverheidsproducten: o.m. de steenkolen, steenkoolbriketten e.d. (K. B. 8 Oct. 1931); de stikstofmeststoffen (K.B. 17 Aug. 1931). Later werd de c. uitgebreid en werd beperking van invoer voorzien voor de boter, de runderen, de zwijnen, de schapen en voor het vleesch van deze dieren (K. B. 23 Maart 1932). Sinds dien werd de lijst der gecontingenteerde producten nog aangevuld. Zij omvat niet enkel nijverheidsgrondstoffen en land- of tuinbouwproducten, maar ook zekere afgewerkte producten, w.o. schoenen, meubelen, enz. De invoer van de gecontingenteerde producten mag slechts geschieden op voorlegging van invoervergunningen. In de uitreiking van deze vergunningen heeft de Staat een bron van inkomsten gevonden. Inderdaad, de vergunningen geven aanleiding tot een speciale belasting, die soms zeer hoog is. *V. Dievoet.*

Contingenteeringskartel, → Kartel.

Contini, Giambattista, Ital. bouwmeester; * 1641 te Rome, † 1723 aldaar. Middelmatig nabootser van Bernini. Onder zijn vele werken zijn de S. Maria Regina Coeli (1654), de kapel van S. Petrus van Alcantara in S. Maria van Aracoeli (1682) het vermelden waard.

Continuatie (in den effectentermijnhandel) is de transactie, waarbij de kooper, die nog niet over voldoende middelen beschikt om de gekochte stukken te betalen, op zijn beurt een derde zoekt, die de stukken voor hem afneemt en betaalt, onder beding, dat de oorspronkelijke kooper op den volgenden rescontredag de stukken weer van dezen derde zal afnemen. De vergoeding, die de oorspronkelijke kooper aan dezen derde betaalt, noemt men → prolongatie; zij wordt meestal uitgedrukt in een percentage van den koopprijs. Wanneer er veel vraag is naar stukken, dan is het onder bepaalde markttechnische omstandigheden mogelijk, dat de oorspronkelijke kooper een derde vindt, die, gratis of zelfs tegen betaling eener premie of huur, de stukken tijdelijk wil afnemen en betalen. Door een c. (ook prolongatie genoemd) aan te gaan prolongeert de oorspronkelijke kooper zijn (speculatieve) positie. *Huysmans.*

Lit.: W. M. J. van Lutterveld, Effecten (1933).

Continuïteit (wisk.). Een op een lineaire → puntverzameling M gedefinieerde functie f (x) is continu in het tot M behoorende punt ξ, als

$$\lim_{x \to \xi} f(x) = f(\xi)$$

is, waarbij x steeds tot M moet behooren. Soortgelijke definitie, als M niet lineair is.

Continuïteitstheorie. Vanouds zijn er twee grondvoorstellingen van de materie in de exacte vakken: die van het continuum, waarbij men de materie als een onafgebroken massa beschouwt, en de atomistische, die de materie opgebouwd denkt uit gescheiden deeltjes. Men noemt die twee resp. continuïteits- en moleculair-theorie. De eerste heeft het voordeel van veel eenvoudiger en eleganter te zijn, voornamelijk daar de infinitesimaalrekening zonder meer kan toegepast worden, terwijl daarentegen de tweede dieper op de structuur van de materie ingaat. Uit physisch oogpunt beschouwd, kunnen beide naast elkaar bestaan, daar ze slechts een model van de natuur geven.

Meer speciaal verstaat men onder c. de continuïteit van gas- en vloeistoftoestand, eerst phenomenologisch vastgelegd door Andrews (1869) en met behulp van de → moleculairtheorie door v. d. Waals geformuleerd (1873). → Atoomtheorie. *J. v. Santen.*

Continuo, → Generale bas.

Continu-spectrum, → Spectrum.

Continuum (wisk.) heet iedere → gesloten puntverzameling eener twee- of meerdimensionale ruimte, welke zich niet laat opvatten als de som van twee eveneens gesloten puntverzamelingen, die geen enkel punt gemeen hebben. Het arithmetisch c. is de verzameling van alle reëele getallen. Het is onmogelijk haar elementen één-éénduidig af te beelden op de natuurlijke getallen (→ Diagonaalmethode), haar cardinaalgetal is grooter dan dat van de verzameling der natuurlijke getallen. *J. Ridder.*

Continuumprobleem is het nog niet opgeloste probleem, of er een verzameling bestaat, waarvan het cardinaalgetal grooter is dan dat van de verzameling der natuurlijke getallen, en kleiner dan dat van het arithmetisch → continuum. *Drost.*

Contio (Lat.), samenkomst, meeting. Bij de Oude Romeinen: een volksvergadering, door de overheid belegd om het volk van iets in kennis te stellen of om een onderwerp in debat te brengen, zonder dat er gestemd werd (→ Comitia). Ook: redevoering. *Davids.*

Conto a meta, gezamenlijke rekening, waarop de transacties geboekt worden, naar aanleiding van een overeenkomst tusschen een bankier en een buitenlandschen correspondent om voor gezamenlijke reke-

ning aan- en verkoopen van effecten, wissels en/of edele metalen te doen en de winst of het verlies samen te deelen. Ook in den goederenhandel kan deze rekening voorkomen. *Witsenboer.*

Conto finto, een rekening over een denkbeeldigen koop of verkoop. Ze wordt door den commissionnair opgemaakt op verzoek van den committent om dezen in te lichten over den vermoedelijken kostprijs of de vermoedelijke opbrengst.

Contorniates (< Ital. contorno = rand), soort medailles uit den laat-Romeinschen tijd (4e—5e eeuw n. Chr.) met hoogen rand, met afbeeldingen van bijv. Alexander den Grooten of van keizers en voorstellingen van mythologische personen en gebeurtenissen; de c. waren ofwel speelsteenen, ofwel gedenkpenningen van circusspelen.

L i t.: F. Lenormant, in Daremberg-Saglio, Dict. des antiq. Grecs et Romains (s.v.); B. Pick, in Pauly-Wissowa, Real-Lexikon (s.v.). *W. Vermeulen.*

Contortae, een plantenorde, behoorende tot de S y m p e t a l e n en bestaande uit een 6-tal families. De bladeren zijn in den regel tegenoverstaand, zelden geveerd, en de vruchtbeginsels bovenstandig. Naast houtgewassen hebben de meeste dezer families een overwegend aantal kruiden. De families der C. zijn: Apocynaceae, Asclepiadaceae, Gentianaceae, Loganiaceae, Oleaceae en Salvadoraceae. *Bouman.*

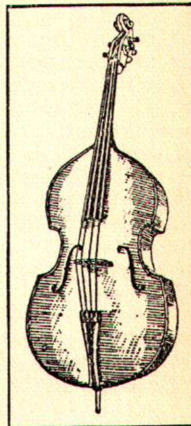
Contra (m u z i e k), tegenplaatsing; lagere plaatsing.

Contrabande (V o l k e n r e c h t) zijn volgens het zeeoorlogsrecht goederen, vervoerd op schepen naar de tegenpartij, die door de oorlogvoerenden bij oorlog ten allen tijde in beslag genomen mogen worden. Hierbij worden speciaal beoogd goederen waardoor de vijand in staat wordt gesteld den oorlog te voeren. Daaronder vallen op de eerste plaats wapenen. Er zijn echter goederen, die een dubbel karakter dragen, d.w.z. die zoowel in vredestijd als in oorlogstijd gebruikt worden en daarom naargelang van omstandigheden contrabande zijn. De bepaling, welke goederen onder contrabande vielen, heeft eeuwenlang strijd veroorzaakt. Nederland heeft er steeds naar gestreefd, dat het adagium „vrij schip vrij goed" erkend werd, waardoor het voor de Nederlandsche Scheepvaart mogelijk was groote voordeelen te behalen. Ten gevolge van het steeds driester optreden van Engeland tijdens den Amerikaanschen vrijheidsoorlog sluiten Rusland, Zweden, Denemarken een verbond: de Gewapende Neutraliteit, 1780, om o.a. tot een bepaling van wat contrabande is te komen. In 1800 wordt alles hernieuwd. Wat toen voorgestaan werd, kwam in 1856 bij de declaratie van Parijs tot erkenning, zonder dat echter vastgesteld werd, wat onder c. valt. Dat geschiedde bij de declaratie van Londen in 1909 in de art. 22—29. Daar vindt men ook de onderscheiding van goederen, die altijd contrabande zijn, en goederen, die dat eerst zijn na bekendmaking en kennisgeving aan de mogendheden. Die declaratie is niet geratificeerd en in den Wereldoorlog door de oorlogvoerenden uitdrukkelijk buiten werking gesteld.

Die oorlog toonde duidelijk aan, dat het zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk is vooraf vast te stellen wat contrabande is, daar de belangen der staten als oorlogvoerenden dan wel als neutralen geheel tegenstrijdig zijn. Op het eind van den grooten oorlog bleven er geen vrije goederen meer over. Practisch trachtte men de neutralen te dwingen tot stopzetting van elken handel met den vijand. Zoo schreef Engeland aan de neutralen voor geen in eigen land voortgebrachte goederen naar Duitschland uit te voeren op straffe van het afbreken van elken invoer. Op die wijze werd door blokkade en contrabande elke handel stilgelegd en die middelen ver buiten hun doel aangewend. De beginselen: vrij schip vrij goed, en neutraal goed op vijandelijk schip vrij, zijn door den oorlog tenietgegaan. *L. Janssens.*

Contrabarometer, → Barometer.

Contrabas, laagste der strijkinstrumenten; wordt staande bespeeld. Langen tijd had de c. vier snaren, in kwarten gestemd, nl. E, A, D, G. Later hebben meerdere contrabassen vijf snaren, nl. nog een lage C-snaar onder de E. Een voorganger der c. was de arciviolata of lirone (ca. 1700). *H. Andriessen.*

Contrabas, ca. 2 m hoog.

Contract (N e d. R e c h t), rechtsterm, niet voorkomend in de Ned. wet (→ Overeenkomst). Het begrip c. doelt van ouds op die overeenkomst, welke niet in de vervulling van vormen (zooals in het Klassieke Recht der Romeinen), doch enkel in de wederzijdsche toestemming bestaat (in het Ned. Recht zijn alle overeenkomsten aldus „consensueel"); bovendien doet het bij voorkeur aan wederkeerigheid van verbintenissen denken; vgl. de te veel gesmade opmerking van Napoleon, dat schenking geen „contract" mag heeten. Ten slotte beteekent c. ook het geschrift, opgemaakt tot bewijs van zulk een overeenkomst. *Petit.*

B e l g. R e c h t. Het contract is een overeenkomst, waarbij een of verschillende personen zich jegens een of verschillende andere verbinden iets te geven, iets te doen of iets niet te doen (B.W. art. 1101). De meeste c. zijn consensueel, d.i. ontstaan door de wederzijdsche toestemming van de partijen; er zijn echter ook solemneele of plechtige c., d.w.z. zulke, waarvan het bestaan afhankelijk is van het vervullen van bepaalde vormvoorschriften (bijv. schenking, huwelijkscontract); reëele c., d.w.z. zulke die ontstaan door de overhandiging van het goed, dat het voorwerp er van uitmaakt (bijv. leening, gift van hand tot hand).

Wanneer slechts ééne partij verbintenissen op zich neemt, dan is er eenzijdig c. (B.W. art. 1103); wanneer beide partijen zich jegens elkaar verplichten, dan is er wederzijdsch c. (B.W. art. 1104).

Het c. om niet is datgene, waarbij ééne partij aan de andere een voordeel verschaft (B.W. art. 1105), en het staat tegenover het c. onder bezwarenden titel, d.i. het c. waarbij beide partijen aan de andere een voordeel toestaan en voor zich zelf een voordeel bedingen (B.W. art. 1106).

In het Belgisch Recht is het c. dus een soort overeenkomst, en duidt bepaaldelijk een akkoord aan om een verbintenis te doen ontstaan, terwijl „overeenkomst" een meer algemeene beteekenis heeft en ook aanduiden kan een akkoord om een verbintenis te wijzigen of te vernietigen.

Contract en overeenkomst worden nochtans in de

practijk doorgaans als gelijkbeduidende woorden gebruikt. *Kluyskens/V. Dievoet.*

Politieke contracten in Ned. Indië worden krachtens art. 34 I.S. door den gouverneur-generaal met de (thans niet meer onafhankelijke) Indische vorsten en volken gesloten. De koning doet hiervan mededeeling aan de staten-generaal, indien hij acht, dat het belang en de zekerheid van het rijk en Ned.-Indië zulks toelaten. De gouverneur-generaal doet mededeeling aan den Volksraad. In de politieke contracten wordt de rechtspositie van voornoemde vorsten en volken geregeld. De tegenwoordige vorm van politieke c. is de zgn. → Korte Verklaring. *B. Damen.*

Contractbreuk (R e c h t), niet-nakoming der uit overeenkomst ontstane verbintenis (→ Wanprestatie), daaronder begrepen de niet-behoorlijke nakoming (positieve c.) en ook, als in strijd met hetgeen naar den aard der overeenkomst door de billijkheid en het gebruik wordt gevorderd, een geval als de bewaargeving eener zaak (woest paard, ontplofbare stof), welke den bewaarnemer schade veroorzaakt (art. 1765 B.W.; art. 1947 Belg. B.W.); in het laatste geval kan alleen schadevergoeding worden gevorderd. In de andere gevallen van c. kan, over het algemeen, door den schuldeischer ofwel de nakoming der verbintenis, ofwel de ontbonden-verklaring der overeenkomst worden gevorderd, met bovendien, zoo daartoe grond is, veroordeeling tot schadevergoeding. *Petit.*

Contractie of s a m e n t r e k k i n g, **1°** in de p h i l o l o g i e, het vereenigen van twee met afzonderlijke aspiratie gesproken sonanten onder één syllabisch accent, ten gevolge waarvan óf enkelvoudige lange klinkers ontstaan (Grieksch hóraa ⟨ horaë) óf dalende tweeklanken (Grieksch pais ⟨ païs), m.a.w. het samentrekken van sonanten tot enkele klinkers of diphthongen. C. komt o.a. voor in de Indo-Germaansche talen en overal in verschillend proces. Bij samentrekking van ongelijksoortige sonanten kent men progressieve c., als de eerste het wint, en regressieve c., als de tweede het wint. Germaansche voorbeelden zijn Ned. slaan, Got. slahan; Nieuwhoogduitsch nicht ⟨ ni-wiht. In het Ned. komt veel c. voor door syncope van d (leer ⟨ leder).

L i t. : J. Schrijnen, Handl. bij de studie der vergelijk. indogerm. taalwetenschap ([2]1924). *Weijnen.*

2° In de p a l a e o g r a p h i e verstaat men onder c. het systeem van → abbreviatie of afkorting der woorden, waarbij enkele letters worden uitgelaten, hetgeen dan door een streepje of ander teeken boven het woord wordt aangegeven bijv. $\overline{\text{dns}}$ = dominus, $\overline{\text{roi}}$ = rationi, $\overline{\text{ht}}$ = habet. De contractie was al in gebruik op het einde der Rom. republiek, ontwikkelde zich snel in de zgn. → notae Tironianae, ging over in het gewone schrift, vooral in juridische codices. In de middeleeuwen vormden zich vaste methoden van contractie. Ook de samengetrokken woorden zelf worden contracties genoemd. Volgens Traube is de oorsprong der contractie te zoeken in de „nomina sacra” en wel in de Grieksche; volgens Mentz e.a. in het snelschrift.

L i t. : L. Schiaparelli, Avviamento allo studio delle abbreviature latine nel medioevo (Florence 1925); L. Traube, Nomina Sacra (München 1907); A. Cappelli, Lexicon abbreviaturarum (Leipzig [2]1928); verder alle handboeken van palaeographie. *Lampen.*

3° In de n a t u u r k., → Lorentzverkorting.

4° In de t e c h n i e k vindt c. (o.a.) plaats, wanneer een vloeistof door een nauwe opening uit een vat vloeit of door een buis stroomt, waarin zich een plotselinge vernauwing bevindt. In het eerste geval is de grootste contractie van den waterstraal bij strooming door een cirkelvormige opening in een dunnen wand ongeveer gelijk aan 0,64 maal de doorsnede dier opening; past men evenwel een aanzetstuk ter lengte van $2^1/_2$ tot 4 maal de middellijn der opening toe (zonder afronding), dan wordt de coëfficiënt volgens Zeuner — 0,809. *P. Bongaerts.*

Contractiele vacuole, → Vacuole.

Contractietheorie noemt men in de g e o l o g i e een theorie, die de vorming van plooiingsgebergten (→ Gebergtevorming) op aarde verklaart door een ten gevolge van de langzame afkoeling der geheele aarde te wijd worden van de korst. Men vergelijkt dit gewoonlijk met het rimpelen van de schil van een uitdrogenden appel. Men neemt aan, dat de kern door zijn afwijkende samenstelling sterker inkrimpt dan de korst.

De theorie is het eerste opgeworpen ter verklaring van de gebergtevorming door den Franschen geoloog Elie de Beaumont in zijn „Notice sur les systèmes des montagnes” (1859), uitgewerkt voornamelijk door den Zwitser Albert Heim (Untersuchungen über den Mechanismus der Gebirgsbildung, 1878) en den Oostenrijker Ed. Suess in zijn driedeelig werk Das Antlitz der Erde (1829—1909). In den laatsten tijd is echter twijfel aan de juistheid van deze verklaring ontstaan, vnl. daar de verkortingen der aardkorst, zooals die zijn gebleken noodig te zijn ter verklaring van den bouw der beter bekend geworden plooiingsgebergten, met name de Alpen, grooter waren dan uit de c. konden worden verklaard. Weliswaar tracht men dit bezwaar te ontgaan door een deel der verkorting niet aan den directen druk, doch aan secundaire verschijnselen, als afglijden, toe te schrijven (Jeffreys). Een ander bezwaar is, dat men sedert de ontdekking van de radioactiviteit twijfelt aan de juistheid van de veronderstelling, dat de aarde langzaam afkoelt (Joly). Door anderen wordt dit echter bestreden. Het bezwaar dat ten gevolge van de inkrimping der kern in de korst gewelfspanningen zouden ontstaan, die de vastheidsgrens der gesteenten verre overschrijden, is in het licht van nieuwe berekeningen en nieuwe onderzoekingen over de vastheidsgrens bij hoogen alzijdigen druk niet houdbaar gebleken. Uit de laatste onderzoekingen van Vening Meinesz over de zwaartekracht in den Indischen Archipel volgt z.i. het bestaan van een eenzijdigen druk in dit deel van de aardkorst, hetgeen ook in strijd is met de contractietheorie.

Tegenover de contractietheorie staan o.a. de d r i f t t h e o r i e (Wegener), de o s c i l l a t i e t h e o r i e (Haarmann) en de u n d a t i e t h e o r i e (v. Bemmelen). → Gebergtevorming.

L i t. : behalve het oudere werk van Suess en Heim (zie boven): H. Jeffreys, the Earth (Cambridge [2]1932; voorstander). *Jong.*

Contractkoelies, → Arbeidswetgeving (in Ned.-Indië).

Contractpolis, Ned. naam voor police d'abonnement, police flottante, General Police, floating police of continuing police. Komt hoofdzakelijk voor in de zeeverzekering en de herverzekering.

Z e e v e r z e k e r i n g. Bij een c. wordt verzekerd tot een bepaald maximum (bijv. per schip) iedere aflading, die tijdens den duur der verzekering aan of door den verzekerde wordt gedaan. Zoodanige verzekering kan voor een bepaalden tijd worden gesloten,

CORNELIUS, CRISPINUS EN CRISPINIANUS, CYPRIANUS

De HH. Crispinus en Crispinianus. Paneelschildering in de Stiftskerk te Nonnberg bij Salzburg.

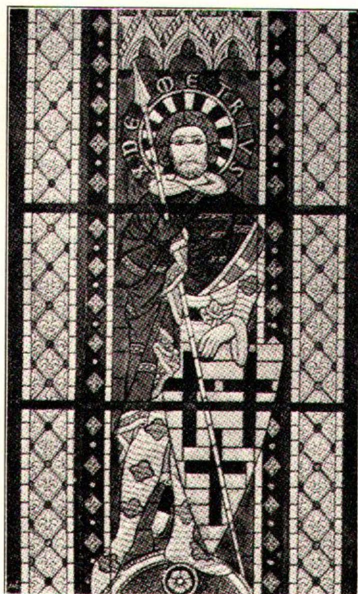

Links: de H. Cornelius. Rechts: de H. Cyprianus van Carthago. Altaarvleugels van M. Schaffner. Gemäldegalerie te Augsburg.

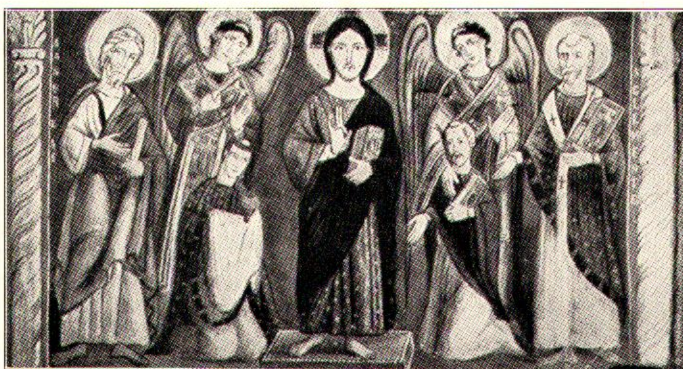
COSMAS, CYRILLUS, CYRILLUS VAN ALEXANDRIË, CYRIACUS, DEMETRIUS

De H. Cyrillus van Alexandrië. Naar schildering van Domenichino, te Grottaferrata.

De H. Demetrius. Raamschildering in de kathedraal van Straatsburg (ca. 1250).

De HH. Cyrillus en Methodius, geknield resp. rechts en links van Christus. Fresco in de S. Clemente te Rome (ca. 1020).

De H. Cyriacus. Detail van het Cyriacusaltaar te Thalheim.

De HH. Cosmas en Damianus. Reliëf aan een altaarvleugel te Muggensturm in Baden (ca. 1500).

doch ook tot wederopzegging. Ingevolge de polisvoorwaarden is de verzekerde gewoonlijk verplicht iedere daaronder vallende aflading onverwijld mede te deelen, volgens de Antwerpsche c. binnen 24 uur na de ontvangst der documenten, waardoor de aflading wordt bevestigd (déclaration d'aliment, application).

De c. is door de Belg. wet nergens uitdrukkelijk geregeld. Art. 650 Ned. W. v. K., dat op deze verzekering doelt, vermeldt ten overvloede de verplichting van den verzekerde om te bewijzen, dat het verzekerde goed tijdens den duur der verzekering in het schip, dat een ramp geleden heeft, geladen was.

Een bijzondere vorm van c. is die, waarbij de verzekerde één enkele premie betaalt tot dekking van al de verzendingen, die hij gedurende een bepaalden tijd tusschen bepaalde plaatsen zal doen, met vaststelling van een maximum per schip of per zending (Pauschal-Police, Police forfaitaire).

H e r v e r z e k e r i n g. Bij een c. neemt de herverzekeraar de verplichting op zich om, tegen een overeengekomen gedeelte der premie gedurende een bepaalde periode, ofwel een deel van alle of van sommige door den verzekeraar gedekte risico's, ofwel alle of sommige excedenten van den verzekeraar te herverzekeren.

L i t.: Molengraaff, Leidraad (II § 72, o.a. blz. 852); Nolst Trenité, De zeeverzekering ([2]I, 195); Smeesters, C. Droit mar. et Droit fluvial (II, nr. 822); Sohr en Van Doosselaere, Les Ass. Transport (nr. 73); Rép. prat. Dr. b. Ass. mar. (nr. 36). *Ariëns/V. Dievoet.*

Contractsvrijheid of p a r t i j - a u t o n o m i e (R e c h t). De rechtsgenooten kunnen over het algemeen hunne betrekkingen vrijelijk bij overeenkomst regelen; alle wettig gemaakte overeenkomsten strekken dengenen, die ze hebben aangegaan, tot wet (art. 1374 Ned. B.W.; art. 1134 Belg. B.W.). Sommige regelingen zijn echter geheel of grootendeels aan het goedvinden van partijen onttrokken, zooals de ordening van den staat der personen, het familie- en procesrecht. Overigens kunnen partijen afwijken van het zgn. → regelend recht, doch niet elkaar als wet opleggen hetgeen rechtens onaanvaardbaar is, als strijdig met het zgn. → dwingend recht, hetzij de overeenkomst, naar haar inhoud, bij de wet is verboden, hetzij de contractsinhoud in strijd is met de ongeschreven regelen, samengevat in den rechtsterm „openbare orde of goede zeden" (art. 1373 Ned. B.W.; art. 6 en 1131—1133 Belg. B.W.); zulk een overeenkomst is nietig (→ Nietigheid). *Petit.*

Contractteelt, verbouw van land- of tuinbouwproducten ingevolge een daartoe gesloten overeenkomst met een koopman of fabrikant. Tuinzaden en groenten voor conservenfabrieken worden veelal op contract verbouwd, waarbij de voorwaarden plaatselijk zeer kunnen verschillen.

Contractuur, dwanghouding van een gewricht met veranderde of opgeheven beweeglijkheid. C. kan ontstaan door verkorting der weefsels, die het gewricht omgeven. Men onderscheidt: 1° d e r m o g e n e c., als de huid geschrompeld is (bijv. na een verbranding); 2° d e s m o g e n e c., als het bindweefsel verkort is. Een bijzondere vorm is de tendogene, die ontstaat door verkorting van een pees; 3° m y o g e n e c., door schrompeling van een spier; 4° a r t h r o g e n e c., die ontstaat door ziekten van het gewricht of de gewrichtskapsel; 5° n e u r o g e n e c., die ontstaat, doordat de spieren onder invloed van abnormalen toevoer van zenuwprikkels verkort worden. Hierbij kan men weer drie vormen onderscheiden: de r e f l e c t o r i s c h e, die ontstaat als een gevoelszenuw te sterk geprikkeld wordt, de s p a s t i s c h e, die een gevolg is van te sterken toevoer van zenuwprikkels naar een bepaalde spier of spieren, en de p a r a l y t i s c h e, die ontstaat als een bepaalde spier of spieren te weinig zenuwprikkels toegevoerd krijgen. 5° Psychogene c., die onder invloed van psychische factoren ontstaat. Hierbij zijn dan ook geen organische afwijkingen te vinden in de weefsels, behalve dat op den duur deze gaan schrompelen in hun abnormalen stand.

Enkele c. zijn meer bekend, o.a. de spitsvoet of pes equinus (paardenvoet), die vaak na kinderverlamming optreedt. Als c. van Dupuytrin kent men een buigstand der vingers door schrompeling der peesscheede in den palm der hand.

De behandeling der niet-psychogene c. bestaat in operatieve verlenging der verkorte deelen en fixatie in den goeden stand gedurende eenigen tijd. *Klessens/Krekel.*

Contra-danse, → Country dance.

Contradictie of t e g e n s p r a a k bestaat tusschen twee oordeelen, die elkaars rechtstreeksche en eenvoudige ontkenning zijn; bijv. alle menschen zijn verstandig — sommige menschen zijn niet verstandig.

L i t.: J. Th. Beysens, Logica ([3]1923).

Contrafagot, → Fagot.

Contragewicht dient voor het regelmatig doen loopen, het uitbalanceeren, van roteerende machines, die door een rechtstandig in tegengestelde richting afwisselende uitgeoefende kracht worden bewogen. Het c. of tegengewicht wordt aangebracht in het draaiende deel der machine: in drijf- of koppelwielen bij locomotieven, in vliegwielen bij stationnaire of scheepsmachines (bij deze beide laatste ook tegenover de krukken). *Beukers.*

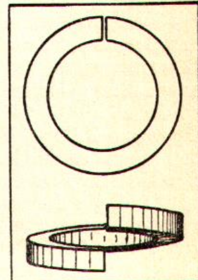
Contramerk, 1° een tweede briefje of kaartje bijv. van een toegangsbewijs tot den schouwburg of van een tramkaartje, dat den rechthebbende na afgifte van het eerste, legitimeert.

2° In den g o e d e r e n h a n d e l is het c. een bijmerk. Bij tabak geeft het contramerk de bladlengte en verdere eigenaardigheden der partij aan. Daarnaast geeft het hoofdmerk de onderneming aan, waarvan de tabak afkomstig is. *Witsenboer.*

Contramine (b e u r s t e c h n i s c h), andere benaming voor → baisse.

Contramineur (b e u r s t e c h n i s c h), andere benaming voor → baissier.

Contramoer is een tweede moer tegen de eerste. Zij klemt deze tegen het draadlichaam aan, waardoor lostrillen van de moer bemoeilijkt wordt. Wordt veel toegepast bij machines, apparaten en toestellen, die uit den aard van constructie of beweging gemakkelijk aanleiding geven tot lostrillen der moer.

Contramoerring.

Ter ruimte- en gewichtsbesparing kan soms volstaan worden met het aanbrengen van een c o n t r a m o e r - r i n g, d.i. een gespleten stalen ring, in ongespannen toestand in den vorm van een zwak schroefvlak, die onder de moer gelegd wordt. In gespannen toestand is de spleet nagenoeg gesloten en door de spanning drukt de ring den schroefdraad in de moer

tegen den kernschroefdraad en voorkomt het loswerken van de moer. *Beukers/Beijnes.*

Contra-octaaf, → Notenlijnen.

Contrapost (< Ital. contrapposto = tegenovergesteld), term uit het gebied der beeld. kunst. Men beduidt ermee het contrast, de verschillend gerichte beweging, het rhythmisch balanceeren van een figuur. C. is er bijv., wanneer bij een staande figuur het been, waarop de gestalte steunt, als tegenspeler het andere heeft, dat lichtelijk opgeheven is. Sterker c. is bijv., wanneer het bovenlichaam naar een geheel andere richting gewend is dan het benedenlichaam. Het eerst treft men in de Grieksche beeldhouwkunst der 5e eeuw v. Chr. het c. aan ; daardoor verloor de gestalte haar stijve frontaliteit, werd soepeler en beweeglijker. Sterke c. geeft Michelangelo, die hier in Nederland door de Romanisten wordt nagevolgd. Deze navolging leidt tot overdrijvingen: de lichamen gaan zich in alle richtingen wringen en draaien als slangen. *Knipping.*

Contrapunt of contrapunctus is het samenklinken van twee of meerdere melodieën, of zelfs het samenklinken van twee of meer tonen, waarbij elk der melodieën of tonen als een zelfstandigheid wordt beschouwd. Hoe zelfstandiger elke melodie zich onderscheidt van de andere door rhythme en toonsafstanden, hoe essentieeler het contrapunt is. Intusschen evolueert de kunst van het c. altijd met het besef van harmonie. In de 15e en 16e eeuw leefden de musici in een veel eenvoudiger harmonie-besef dan de componisten van den huidigen tijd. Het c. van thans veronderstelt een zeer ingewikkeld gebied van harmonie en rhythme; met de verduidelijking van de polytonaliteit zal geleidelijk voor den hoorder ook het moderne c. verhelderen.

Het klassieke c. kende in hoofdzaak enkelvoudig en dubbel c. Men spreekt van omkeerbaar c., wanneer de stemmen hun plaats omruilen zonder harmonisch iets prijs te geven. Wanneer 3 stemmen kunnen omwisselen, spreekt men van driedubbel contrapunt. Kenmerkend voor het 15e- en 16e-eeuwsche c. zijn de vocale werken der Ned. School en der Fransche wereldlijke School; voor het c. der 18e eeuw de muziek van J. S. Bach. Na Bach wordt de contrapuntische kunst bijna geheel geneutraliseerd door de ontwikkeling der harmonie. Belangrijk in de 19e eeuw zijn Richard Wagner en César Franck. Voor de 20e eeuw moet de School van Schönberg als nieuwe kunstuiting genoemd worden. *H. Andriessen.*

Contra-Reformatie, de beweging, die tegen het midden der 16e eeuw in de Kath. Kerk ontstond, om door de duidelijke uiteenzetting van haar leer en de heiliging van haar leden het kerkelijk leven te hernieuwen en zoodoende een dam op te werpen tegen het steeds veldwinnend Protestantisme. Het Concilie van Trente gaf aan de Kerk zijn dogmatisch leer- en hervormingsprogram en de Voorzienigheid zorgde voor sterke geloofsmannen om de reformatie in hoofd en leden uit te voeren: pausen als de H. Pius V, Gregorius XIII en Sixtus V; vorsten als Philips II van Spanje en de Guises van Fr.; heiligen als Carolus Borromaeus, Franciscus van Sales, Ignatius, Teresia en Philippus Nerius; kloosterorden, oude herleefde en nieuw-opgerichte, waaronder de Jezuïeten, de Hervormde Carmelieten en Carmelitessen en de Capucijnen een eerste plaats innemen; en de geloovigen zelf, die door den strijd de waarde van het geloof der Moederkerk hebben leeren waardeeren. In Duitschland wint het Katholicisme verloren terrein terug; Frankrijk, Polen en de Zuidelijke Nederlanden gaan voor het Protestantisme zoo goed als verloren; alleen Engeland en Noord-Nederland zal nog een strijd van eeuwen moeten voeren, vóór het Katholicisme daar weer rechten en beteekenis krijgt.

L i t. : Pastor, Gesch. der Päpste (VI-XIII) ; dr. Jos. Scheuber, Kirche und Reformation (²1917) ; dr. J. de Jong, Handboek der Kerkgesch. (II ²1932, 268 vlg.). *Wachters.*

Contrária contráriis curántur (Lat., = het tegenovergestelde wordt door het tegenovergestelde genezen), beginsel der → allopathie. → Similia similibus curantur. De H. Ignatius gebruikt dit beginsel in zijn ascese.

Contraseign (Eng.), medeonderteekening door den minister van koninklijke besluiten of beschikkingen. Sedert de invoering van de → ministerieele verantwoordelijkheid moet in Nederland en in België ieder koninklijk besluit of beschikking door een minister medeonderteekend worden. Aldus wordt voor ieder geval aangegeven, welke minister verantwoordelijk is. *Struycken.*

Contraspie is een tweede spie, op de eerste aangebracht, om het lostrillen van de laatste te bemoeilijken.

Contrast is in de lichttechniek de indruk, gewekt doordat twee in het bijzonder aangrenzende deelen van het gezichtsveld in helderheid of in kleur (of in beide) verschillen. Het kleinste waarneembare kleurcontrast bedraagt 10 tot 50 → Angström-eenheden (A). → Golflengte. Het gevoeligst is het oog voor kleurcontrast bij 5 000 en 6 000 A. Zeer sterke helderheidscontrasten geven aanleiding tot → verblinding. Van belang is het kleinste helderheidsverschil, dat kan worden waargenomen. Bij een verlichtingssterkte van 10 lux en hooger op een goed reflecteerend vlak en een oogpupil van 10 mm² is dit ca. 2% (Fechnerfractie), bij kleinere verlichtingssterkte grooter. Het → Purkinje-effect kan een versterking van het contrast veroorzaken (→ Natriumlamp).

L i t. : Walsh, Photometry (Londen 1926). *W. de Groot.*

Contrasteker, oude benaming voor toestel contactstop (→ Contactdoos) en koppelcontactstop, welke laatste speciaal bestemd is om, te zamen met een gewone contactstop, losse snoeren te verbinden. Beide zijn niet van contactpennen, maar van contactbussen voorzien.

Contrastkleuren. Naast het helderheidscontrast (→ Contrast) onderscheidt men ook kleurcontrast: een grauwe vlek in een gekleurde omgeving verschijnt in een tennaastebij → complementaire kleur: de contrastkleur.

Contrastphotometer. Bij de meeste in gebruik zijnde photometers wordt de meting uitgevoerd door op de gelijkheid van twee verlichte velden in te stellen, die gelijktijdig in het gezichtsveld vallen. Een photometer kan nu zoo ingericht zijn, dat deze velden of onmiddellijk aan elkaar grenzen (al of niet gescheiden door een min of meer scherpe grenslijn) of beide op een lichten of donkeren achtergrond ontstaan. Bij de laatste uitvoering is door het contrast met de omgeving de nauwkeurigheid der meting grooter dan bij de eerstgenoemde. Intusschen mag het contrast niet te sterk zijn, daar anders het voordeel der methode weer verloren gaat. Een op dit contrast-principe berustende photometer heet contrastphotometer. *Rekveld.*

Contrasubject, → Fuga.

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Contratempo, → Syncope.

Contratenor, → Tenor.

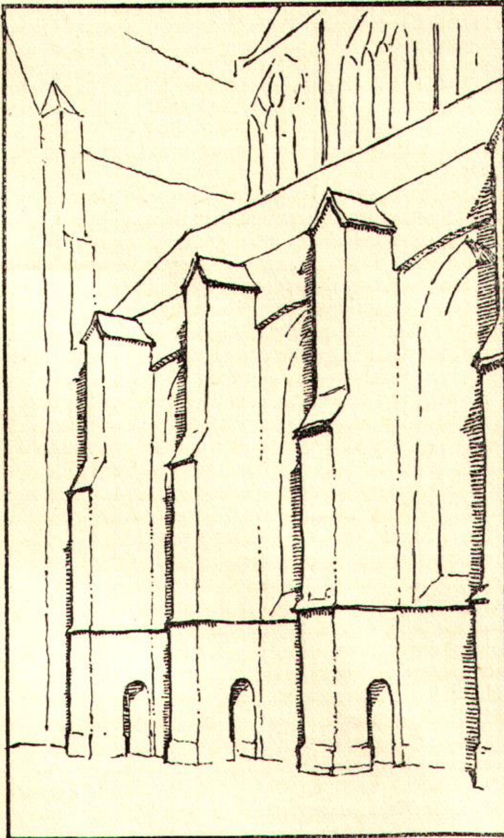
Contrat social, → Maatschappijverdrag.

Contravallatie-linie, rondgaande wal met hindernis aan de binnenzijde, door belegeraars van steden in de Oudheid en in de 17e eeuw om de steden opgeworpen tegen uitvallen van de belegerden.

Contra votum (Lat., = tegen den wensch), grafschriftformule, sinds de 4e eeuw vooral in boven-Italië in gebruik als uitdrukking van smart over het verlies van den overledene; oorspr. alleen in grafschriften op kindergraven.

Contrecoup (Fr., = tegenstoot) heet het verschijnsel, dat bij letsel aan één zijde van het lichaam aan den tegenovergestelden kant letsel ontstaat; vooral bij schedelverwondingen komt het vaak voor, dat aan de aan de verwonding tegengestelde zijde de hersenen en soms ook de schedel beschadigd zijn. *Klessens.*

Contrefort, 1° een steunbeer, uitgebouwd uit een muur of pijler voor grootere stijfheid daarvan en om zijdelingschen druk, bijv. van de gewelven, over te brengen naar de fundamenten. In de middeleeuwsche bouwkunde ontwikkelt zich vooral in de Gotiek het c. tot een gecompliceerd bouwdetail, rijk versierd met beeldhouwwerk, bekroond met pinakels. *Thunnissen.*

Contreforts aan de Nieuwe Kerk te Delft.

2° Hielstijf, hielversterking, welke achter in den schoen, tusschen overleder en voering, wordt geplaatst, om het overzakken van den voet te voorkomen; bestaat uit leder, split of carton.

Contregarde, grondlichaam tot het beschermen van hooge bekleedingsmuren langs droge vestinggrachten tegen bres-schieten; toegepast door den 17e-eeuwschen Franschen vestingbouwkundige Pagan.

Contrescarp, bekleedingsmuur, aan den kant van den vijand, van een droge vesting- of fortgracht. In de hoeken werden, om daaruit de gracht in twee takken te bestrijken, → kazematten ingebouwd, genaamd c o n t r e s c a r p c o f f e r s, voor het eerst toegepast door Wallrave, later ook in de 19e en 20e eeuw. Soms vinden ook toepassing zgn. c o n t r e s c a r p g a l e r ij e n, d.z. bomvrije lokalen achter de contrescarp. *H. Lohmeijer.*

Contre-taille (Fr., = tegen-snede, tegen-kerf) is in de graphische kunst de groeve, welke bij het arceeren een andere reeks groeven loodrecht of schuin kruist.

Contrexéville, badplaats in Frankrijk (dept. Vogezen), 352 m boven zee, ca. 900 inw. Behandeling van lever-, nier- en blaasziekten. Bronnen met kalk en ijzerhoudend water, ook lithium en arsenicum bevattend.

Contrôle in de h u i s h o u d i n g e n, meer speciaal in de o n d e r n e m i n g e n, is te onderscheiden 1° naar haar strekking, in technische en economische contrôle; 2° naar de organen, die de contrôle uitoefenen, in interne en externe c.; 3° naar het al of niet verplicht karakter, in gedwongene en vrije contrôle.

T e c h n i s c h e c o n t r ô l e. De interne technische c., te zamen met een deel van de interne economische c. de zgn. bedrijfscontrôle vormend, heeft ten doel de verschillende technische voorwaarden van het bedrijf te onderzoeken, alsmede de technische eigenschappen van voortgebrachte goederen en diensten.

De gedwongen externe technische c., uitgevoerd door organen, die buiten de huishouding staan, is meestal een uitvloeisel van wettelijke bepalingen, ten doel hebbend te waken tegen bedrijfsongevallen, voor de gezondheid van den arbeider e.d. Wetten, waarin in een dergelijke c. is voorzien, zijn o.a. de veiligheidswet, de arbeidswet, de stoomwet, de electriciteitswet.

De vrije externe technische c. heeft eveneens betrekking op de technische voorwaarden van het bedrijf, het onderzoek van grondstoffen en producten, van apparaten en machines. Zij wordt uitgevoerd door de zgn. technische bureau's, terwijl ook speciale research instituten deze taak tot zich hebben getrokken. Een bijzonderen vorm van deze contrôle krijgt men, wanneer een industrietak gemeenschappelijk overgaat tot het in het leven roepen van een dergelijk bureau, waaraan ontegenzeglijk voor belanghebbenden zeer groote voordeelen zijn verbonden.

E c o n o m i s c h e c o n t r ô l e. De interne economische contrôle heeft een tweeledig doel, nl. de voortdurende c. van kosten en opbrengsten en hun onderlinge verhoudingen, zoowel voor het afzonderlijke product, handeling, bewerking of afdeeling, als voor een periode, en daarnaast de contrôle der administratieve verantwoording, ten doel hebbend te waken tegen onjuistheden in die verantwoording en tegen misbruik van de aan de verschillende organen toegekende bevoegdheden. Behalve door het instellen van speciale c.-organen, wordt deze laatste c. vooral

bewerkstelligd door organisatorische maatregelen, neerkomend op een splitsing tusschen beschikkingsmacht over waarden en hun verantwoording en op een zoodanige arbeidsverdeeling, dat de verschillende kanten van een voorval door afzonderlijke, zelfstandige organen worden verwerkt, waardoor de bestaande overeenstemming tusschen de door die organen geproduceerde cijfers een bijzondere beteekenis krijgt. De c. van kosten en opbrengsten vormt te zamen met de technische c. de bedrijfscontrôle. Belangrijke hulpmiddelen bij deze c. zijn de kostprijsberekening en de bedrijfsbegrooting.

De verplichte externe economische c. vindt wederom haar grond in wettelijke bepalingen ter bescherming van de economische belangen van belangrijke bevolkingsgroepen, zooals dit bijv. het geval is met de wet op het levensverzekeringsbedrijf en het daarin voorziene toezicht der verzekeringskamer; ter bevordering van de richtige heffing van directe en soms ook van indirecte belastingen met als orgaan den belastingaccountantsdienst; ter bevordering van de richtige uitvoering van politieke maatregelen, met name crisismaatregelen met als voornaamste orgaan den crisis-accountantsdienst.

Een anderen vorm van een dergelijke c. ontmoeten wij bij kartels en belangen-gemeenschappen tusschen ondernemingen, welke c. dan ten doel heeft na te gaan de handhaving van de bepalingen der aangegane overeenkomst tusschen de leden. Voor elk kartel is een dergelijke c. een van de belangrijke bestaansvoorwaarden. In dit verband, nl. bij ondernemingsorganisaties, spreekt men nog wel eens van c. in een geheel andere beteekenis en wel van een soort machtsverhouding, wanneer bepaalde groepen beschikken over een meerderheid van aandeelen of het stemrecht aan zich getrokken hebben. Contrôle bij de N.V. is door de Ned. wet niet imperatief voorgeschreven, door de Belg. wet integendeel wel. → Naamlooze Vennootschap.

Ten aanzien van de verschillende publiekrechtelijke lichamen, gemeente, provincie en staat, bestaan in de desbetreffende wetten verschillende imperatieve contrôlevoorschriften. → Comptabiliteitswet; → Gemeente; → Provincie; → Staatsbedrijven.

De vrije, externe, economische contrôle, meer bijzonder bekend als de accountantscontrôle, is de contrôle van de administratieve verantwoording door een zelfstandig, objectief deskundige, ten doel hebbend vast te stellen: 1° de al of niet opvolging van de voor de huishouding geldende beheersregeling; 2° de juiste verwerking van de bescheiden in de administratie, en de juistheid van de daaruit voortvloeiende balans- en winstrekening; 3° daardoor den accountant in staat te stellen, zich een oordeel over het gevoerde beheer te vormen en verantwoordelijkheid voor de juistheid der uitgewezen cijfers tegenover derden te aanvaarden. Het onderzoek richt zich op: 1° den inhoud van de boekingsbescheiden en hun verband tot de beheersregeling; 2° den inhoud van de boekingsbescheiden, bezien vanuit bedrijfseconomisch oogpunt; 3° de verwerking van die bescheiden in de boekhouding. Bij zijn onderzoek wil de accountant de juistheid vaststellen van de door hem te bevestigen cijfers. Voor het onderzoeken dier juistheid wendt hij verschillende technieken aan, die alle te zamen kunnen worden gevat in de leer van de contrôletechniek. De voornaamste methoden zijn de individueele postencontrôle, de totalen- en verbandscontrôles en de steekproeven. De eerste is meestal zeer kostbaar en daardoor practisch niet te gebruiken. Ze komt eigenlijk neer op een volledige doubleering van de geheele boekhouding. De totalen- en de verbandscontrôles zijn de meest aangewezen methoden en berusten eenerzijds op een doeltreffende interne contrôle en anderzijds op het noodzakelijke verband tusschen de aanteekeningen in de verschillende deelen van de boekhouding. De steekproeven-methode is zeer gevaarlijk om alleen toe te passen, omdat ze eigenlijk a priori veronderstelt dat, wanneer bijv. tien gevallen goed zijn, de overige 1 000 ook wel goed zullen zijn. In sommige gevallen kan dit juist zijn, wanneer nl. die tien gevallen een behoorlijke representatieve groep vormen en bovendien de andere gevallen noodzakelijk door dezelfde factoren worden beïnvloed. In de administratieve verantwoording is dat echter niet het geval; de steekproeven kunnen daar slechts worden aanvaard als een hulpcontrôle naast de verbands- en totalencontrôle om ook eenigszins inzicht te krijgen in de samenstelling van het totaal.

Lit.: Alford, Management's Handbook ([9]1924, hfst. 3, 4, 12, 13, 25, 26, 27); Publiekrechtelijke lichamen: Leerb. der Accountancy (I); Nijst en Verbiest, Het Accountantsberoep (1923, hfst. 6); Wagenaar, Groeneveld en Reuvekamp, Toelichting op de voorschriften betreffende de inrichting der boekhouding van ontvangers der gemeenten ([2]1926, hfst. 8); Accountantscontrôle, Leerboek der Accountancy (IIIa); Sternheim, de Accountantscontrôle (IIIb 1924); Nijst, de Accountantscontrôle in de Practijk (2 dln. 1929).

Contrôle-apparaat voor ontvangers, → Ontvangers.

Controleerend geneesheer. De controleerend geneesheer is een figuur in de medische wereld, die zijn intrede daar heeft gedaan, vooreerst door enkele sociale wetten, als de Ongevallenwet en de Ziektewet, en vervolgens door het feit, dat verschillende groote ondernemingen het gewenscht hebben geacht, zoowel in het particuliere als in het overheidsbedrijfsleven, voor de contrôle op het eigen personeel in tijden van ziekte medici aan haar dienst te verbinden.

De taak van den controleerend geneesheer is dikwijls een bijzonder moeilijke, omdat hij het oog heeft te houden op het belang van den patiënt en, indien hij zijn taak verricht bij de uitvoering van Ongevallenwet of Ziektewet, op het algemeen maatschappelijk belang, dat bij een sobere uitvoering dezer sociale wetten is gebaat. Arbeidt de controleerend geneesheer in dienst van een particuliere onderneming of in een overheidsbedrijf, dat deze particuliere onderneming zeer nabij komt, bijv. het Staatsbedrijf Posterijen en Telegrafie, dan wordt zijn taak nog moeilijker, omdat het eigen belang der onderneming in conflict kan komen met een zoodanige behandeling van den zieke, als diens belang ten volle meebrengt.

In het algemeen is de Nederlandsche medicus er tot dusver in geslaagd, deze ernstige moeilijkheden te overwinnen en strijdende belangen te verzoenen.

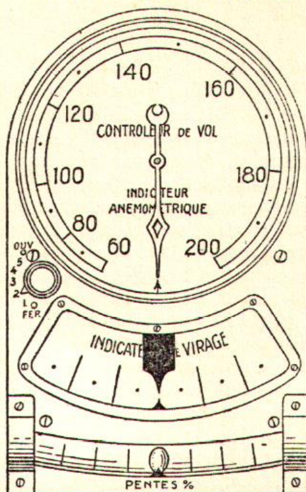
Veraart.

Contrôlemanometer is een bijzonder nauwkeurig aanwijzende manometer, in gebruik o.a. bij de ambtenaren van het Stoomwezen voor het doen van hun proeven, voor het controleeren der in den handel voorkomende manometers, enz.

Contrôle-onderzoek en **contrôlestations ten dienste van den landbouw,** → Landbouwproefstation.

Controleur B.B., → Ned.-Indië (sub Bestuur).

Controleur de vol, een luchtvaartinstrument, waarbij op één frontplaat zijn samengebracht de schalen van snelheidsmeter en bochtaanwijzer en de hellingmeter. Dit maakt het mogelijk, om met één oogopslag na te gaan, of het luchtvaartuig eenige beweging uitvoert in 'n horizontaal (gieren) of verticaal vlak (duiken), of om zijn lengte-as (rollen). Daarom is de c.d.v. het aangewezen contrôle-instrument bij het blindvliegen. → Luchtvaartinstrumenten. *Franquinet.*

Controleur de vol. Boven: snelheidsmeter. Midden: bochtaanwijzer. Onder: hellingmeter.

Controversiae (Lat.), **1°** redevoeringen in de scholen der rhetoren, waarin men over een gefingeerde rechtsvraag streed. → Seneca Pater.

2° (Volledig: Disputationes de controversiis Christianae fidei adversus hujus temporis haereticos = disputen over de strijdvragen over het Christelijk geloof tegen de ketters van dezen tijd), hoofdwerk van den H. kardinaal Robertus → Bellarminus, resultaat van zijn lessen aan het Collegium Romanum (uitg. 1586—1593 te Ingolstadt, dikwijls herdrukt, het laatst in volledige uitgave van zijn werken, Parijs 1870). Behandelt niet alleen de omstreden vragen over de Overlevering, Kerk, paus, enz., maar ook de leer over de Sacramenten, de genade, enz. Blijft het baanbrekende werk voor de apologie tegen Orthodoxe Protestanten, maar is op veel punten door den tijd achterhaald in opstellen van vraagstukken en argumenten, enz. *Pauwels.*

Controversisten kan men allen noemen, die min of meer geregeld mondeling of schriftelijk deelnemen aan een tot op zekere hoogte wetenschappelijk gevoerde controverse of dispuut, maar de naam blijft gewoonlijk gereserveerd voor godsdienstige disputen en wel bijzonder voor die tegenover andersdenkenden. Als sprekers waren beroemde c. de H. Augustinus tegen de Donatisten, de H. Dominicus tegen de Albigenzen, Joh. Eck tegen Luther in het begin van zijn optreden, enz. Alle theologen moeten bij gelegenheid c. zijn; het meest bekend op dit gebied zijn in de Oudheid Origenes en Tertullianus; uit den Protestantentijd de H. Canisius, H. Bellarminus, Bossuet; in Ned. voor kort nog P. Bensdorp CssR.

Controversist is niet hetzelfde als apologeet, omdat de laatste als taak heeft om, afgezien van de vraag of er tegenstanders zijn, verstandsargumenten voor het geloof te zoeken. Het nut van het werk van de c. ligt niet zoozeer in het overtuigen van hun onmiddellijke tegenstanders, wat zelden gelukt, maar in het bewerken van de publieke opinie; dit kan echter ook geschieden door irenische uiteenzetting van de waarheid. De c. mogen wel argumenten ad hominem en ex absurdo gebruiken, zoo goed als anderen, maar zij mogen hun kracht niet zoeken in handigheden of het ontwijken van moeilijkheden, doch in de objectieve kracht van de argumenten. Openbare disputen met andersdenkenden mogen niet gehouden worden zonder voorafgaande toestemming van de Kerkelijke overheid. (C.I.C. can. 1325, § 3). *Pauwels.*

Contubernalis (L a t.), bij de Romeinen tentgenoot, krijgskameraad; ook: jonge man van goeden huize, die in de omgeving van een veldheer of gouverneur van een provincie ervaring opdeed van krijgszaken en bestuurs-aangelegenheden. → Contubernium; → Cohors praetoria. *Davids.*

Contubernium (L a t.), de gemeenschappelijke tent van soldaten; kameraadschap; ook gebruikt voor: → cohors praetoria. *Davids.*

Contusie is beleediging van het lichaam door drukkend geweld (kneuzing), waarbij de weefseldeeltjes worden samengeperst, totdat de elasticiteitsgrenzen overschreden zijn, zonder dat het zoover komt, dat het weefsel gedood wordt.

Conubium, de bevoegdheid tot het aangaan van een huwelijk overeenkomstig de voorschriften van het R o m e i n s c h R e c h t, zoodat ook de gevolgen, welke dit recht daaraan verbindt, intreden (zoo bijv. het ontstaan van → manus, → patria potestas, enz.). Het c. (i u s c o n u b i i) is niet enkel van belang voor het aangaan, doch ook voor het voortbestaan van het volwaardige Rom. huwelijk. C. hadden de Rom. burgers onderling, waarbij echter aanvankelijk de groepeering in patriciaat en plebejaat in dien zin van belang was, dat zoowel de patriciërs als de plebejers zich bij gebruikmaking van hun recht moesten houden binnen den kring der eigen groep. Het c. tusschen patriciër en plebejer werd eerst in de helft der 5e eeuw v. Chr. toegestaan. *Hermesdorf.*

Conurus, → Papegaaien.

Conus, 1° (w i s k.) andere benaming voor kegel.

2° (D i e r k.) Een zeer bekende gastropoda-soort, die ook aan onze kusten veelvuldig voorkomt. C. is bekend van Krijt tot Recent. Zie verder → Kegelslak.

Convaersbroeder van Holland heet de dichter van het merkwaardige mystieke lied „Jhesus in desen stonden", met vurige, paradoxale liefdesbetuiging, met overvloedige schildering van de glorie en vreugde des hemels.

L i t. : Tijdschr. Ned. Taal en Letterkunde (1900, 311).

Convalidatie van het huwelijk, → Huwelijksconvalidatie.

Convallaria, → Lelietje-van-dalen.

Convectie, 1° in de n a t u u r k., → Warmteoverdracht.

2° In de m e t e o r o l o g i e verstaat men onder c. verticaal warmtevervoer door middel van verticale luchtstroomen of convectiestroomen (→ Advectie). C. wordt vooral op land in de onderste dampkringslaag, bij zonnestraling, veroorzaakt, wanneer die luchtlaag ongelijkmatig door den grond wordt verwarmd. De c.-stroom heeft een horizontale uitgestrektheid, die tusschen enkele cm² en meerdere km² schommelt. Hij stijgt min of meer hoog in de troposfeer, volgens den verwarmingsgraad van de onderste luchtlaag en volgens de labiliteit van de hoogere luchtlagen. Hij dringt nooit in de stabiele stratosfeer. Zijn verticale snelheid overtreft soms 250 m per min in onze streken en 500 m per min over de intertropicale landen. In een c.-stroom komt de lucht geleidelijk met toenemende hoogte onder lageren druk, zet zich uit en koelt zich af. De dynamische afkoeling is 1° per 100 m stijging

van droge lucht en ongeveer 1° per 200 m stijging van lucht, waarin waterdamp condenseert. Wordt de opstijgende lucht op een bepaalde hoogte tot het dauwpunt afgekoeld, dan condenseert waterdamp bij hoogere stijging. Alzoo ontstaan de convectiewolken, nl. de cumulus en de cumulonimbus, in het bovenste deel van den c.-stroom. Zie fig. bij art. → Convectiewolken.

Koude wordt ook door c. verticaal vervoerd, bijv. in den → bergwind. In de → anabatische en de → catabatische winden bestaat convectie.

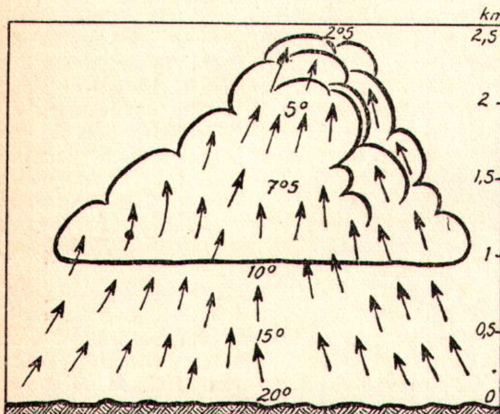
Lit.: N. Shaw, Manual of meteorology (III Cambridge 1930, 301-322). *V. d. Broeck.*

Convectieneerslag, ook neerslagsvlaag, valt uit de convectiewolken, vnl. uit den cumulonimbus. → Convectie.

Convectiestroom, 1° in de electriciteitsleer de verplaatsing van electrische lading ten gevolge van de beweging van electrisch geladen deeltjes.

2° → Convectie (2°).

Convectiewolken zijn cumulus en cumulonimbus, die in het bovenste deel van de convectiestroomen worden gevormd. → Convectie (2°).

Convectiewolk van 1 tot 2,5 km, gevormd in een convectiestroom, waarin de luchttemperatuur van 20° tot 2,5° afneemt.

Convent (< Lat. conventus = bijeenkomst), 1° oudtijds: godsdienstige bijeenkomst (→ Collecta; → Synaxis); 2° later: kloostergemeente (inz. zonder het hoofd), ook: kapittel; 3° klooster.

Conventie, 1° afspraak, overeenkomst, hetzij in het privaatrecht, hetzij in het internationaal recht, bijv. Conventie van → Genève (1884), Luxemburgsche Conventie (→ Luxemburg), Conventie van → Londen, Conventie van → Petersburg, e.a.

2° Volksvertegenwoordiging, die op eigen gezag bijeenkomt, vooral om te voorzien in plotselinge verandering in regeeringsvorm. In Fr. na de afzetting van Lod. XVI de Nationale Conventie (20 Sept. 1792 — 26 Oct. 1795). Zij stelde wel een grondwet op, maar deze is nooit toegepast.

3° (Procesrecht) → Reconventie.

Conventioneele projecties, → Projectie.

Conventionnels en mission, → Représentants en mission.

Conventions, benaming in het Engelsche Staatsrecht voor regels van staatsrechtelijke moraal, speciaal gebruikt voor de normen van het → parlementaire stelsel door diegenen, die zich op het standpunt stellen, dat die normen niet de kracht hebben van eigenlijke rechtsnormen.

Conventsmis of Conventueele Mis, dagelijksche (gezongen) Hoogmis, behoorend tot het voor convent en kapittel verplichte Koorofficie.

Conventueelen beteekent eigenlijk: kloosterbewoners (Lat. conventuales, < conventus = klooster). Bij de Carmelieten en Minderbroeders werd de naam in verband gebracht met de Regel-onderhouding en duidde hij een eigen richting aan. Dit geschiedde in de Minderbroedersorde vooral nadat de zgn. Observanten ijverden voor strenge tucht en Regel-observantie. Degenen, die zich niet daarbij aansloten, waren vooral woonachtig in groote kloosters met uitgebreide parochie-werkzaamheid; met den naam van C. werd sindsdien aangeduid: de minder strenge richting. Begrijpelijkerwijze werd van de beide zijden een geheel verschillend beeld van den toestand gegeven. Terwijl de Observanten op de verslapping wezen, deden de C. vooral de handelwijze der Observanten als overdreven en onredelijk voorkomen, terwijl zij op de onrechtmatigheden van sommige ijveraars den vollen nadruk legden.

In 1517 werd door paus Leo X een formeele scheiding in de Minderbroedersorde geproclameerd, zoodat voortaan een dubbele familie (zooals later de term luidt) in de Minderbroedersorde bestond: die der Observanten en die der C., beide met eigen bestuur. Intusschen waren er bij de C. ook hervormingsrichtingen ontstaan, zooals die der Coletanen. Deze hervormingsrichting verschilde vooral hierin van de Observanten, dat zij van een eigen bestuur absoluut niet weten wilden, terwijl de Observanten daartoe noodgedwongen wél overgingen, nadat andere pogingen (onder leiding vooral van den H. Joannes v. Capistrano) waren mislukt. De Coletanen verweten den Observanten inbreuk op den Orderegel, terwijl dezen met den H. Bernardinus betoogden, dat door een eigen bestuur juist de onderhouding van den Regel eerst werd mogelijk gemaakt. (De betrekking der Coletanen tot de H. Coleta is niet duidelijk; ofschoon zij meer met hun richting dan met die der Observanten sympathiseerde, is zij toch niet de stichteres der Coletanen, zooals het dikwijls is voorgesteld.)

De Orde der C. heeft op het gebied van zielzorg en wetenschap groote mannen voortgebracht (Pagini, Mastrius, Rada), waarvan velen waren geschoold in het beroemde Collegium S. Bonaventurae te Rome. De historische studies werden vooral bevorderd door Pagi, Sbaralea en Papini, die in Assisi een school vormden, waar thans door de C. het bekende vaktijdschrift (vroeger onder redactie van Faloci Pulignani te Foligno) Miscellanea Francescana wordt uitgegeven. Bijzondere vermelding verdient de groote verdienste der C. voor de kerkmuziek (vooral Martini).

Lit.: K. Eubel, Gesch. d. oberdeutschen Minoritenprov. (Würzburg 1886); L. Palomés, Des Frères Mineurs et de leurs dénominations (vert. uit Ital., Palermo 1901); H. Holzapfel, Handb. Gesch. Franziskanerorden (Freiburg 1909, 589 vlg.); P. Gratien, Hist. et Fondation de l'Ordre d. Fr. Min. (Parijs 1928, 172 vlg.); Collect. Franc. Neerl. (II, 213 vlg.). *v. d. Borne.*

Convergentie (< Lat. convergere), in het algemeen: nadering, toenadering, het in één punt samenkomen.

1° Convergentie in de wiskunde. Volgens het convergentiebeginsel van Cauchy convergeert de variant c_1, c_2, ..., c_n, ... (d.w.z.

c_n nadert tot een bepaalde eindige limiet als n onbegrensd aangroeit) alleen dan, als bij elk positief getal ε een natuurlijk getal N gevonden kan worden, zoodat de absolute waarde van $c_{n+p} - c_n$ kleiner dan ε is voor elk natuurlijk getal p, en voor elk natuurlijk getal $n > N$. Voor c. van reeks en oneindig product, zie aldaar. Onder het convergentiegebied van een reeks verstaat men de verzameling van alle reëele of complexe waarden van de veranderlijke, waarvoor de reeks, waarvan de termen van deze veranderlijke afhangen, convergeert. Bij een → machtreeks is dit gebied een cirkel. Enkele convergentiekenmerken voor een reeks $u_1 + u_2 + \ldots + u_n + \ldots$ of $\Sigma\, u_n$ met uitsluitend positieve termen: 1° geldt voor een reeks $\Sigma\, v_n$ met positieve termen voor elke term $u_n \leqq v_n$, dan convergeert $\Sigma\, u_n$, indien $\Sigma\, v_n$ convergeert. Divergeert $\Sigma\, v_n$, en is $u_n \geqq v_n$, dan divergeert $\Sigma\, u_n$ eveneens. 2° Convergeert (divergeert) $\Sigma\, v_n$, en nadert u_n/v_n bij onbegrensd aangroeiende n tot een eindige limiet ongelijk nul, dan convergeert (divergeert) $\Sigma\, u_n$ ook. 3° Convergeert $\Sigma\, v_n$, en geldt $u_{n+1}/u_n \leqq v_{n+1}/v_n$ voor elke n, dan convergeert $\Sigma\, u_n$ ook. Verder o.a. kenmerken van Cauchy en d'Alembert.

Lit.: F. Schuh, Lessen over de hoogere Algebra (III [9]1926). *Verriest.*

2° Convergentie heeft in de kristaloptiek dezelfde beteekenis als in de natuurkunde en wil zeggen, dat de lichtstralen allemaal naar één punt loopen.

3° In de philologie. Convergentie (of integratie) en differentiatie zijn de twee hoofdstroomingen van het sociaal-psychische cultuurleven. Het is steeds de algemeene convergentiedrang, die elke uiting van dissociatie der verwante elementen tegenwerkt en die de leden van eenzelfde gemeenschap nauwer doet aaneensluiten.

Lit.: J. Schrijnen, Handl. bij de studie der vergelijk. indogerm. taalwetenschap ([2]1924).

Convergentietheorie (psychol.), de theorie, volgens welke de psychische ontwikkeling het resultaat is van een convergentie van de in den mensch gelegen disposities (= de naar verwerkelijking strevende in den mensch sluimerende mogelijkheden) en de buitenwereld (W. Stern). Door deze convergentie komt de zelfbepaling van den mensch tot stand; dus niet enkel aanleg (nativisme), noch enkel buitenwereld (milieu) (empirisme) bepalen het psychische leven van den mensch.

De Katholiek dient aan deze twee factoren een derde toe te voegen: de genade.

Lit.: W. Stern, Wertphilosophie; id., Die menschliche Persönlichkeit; id., Psychologie der frühen Kindheit. *Berger.*

Convers, leekebroeder of leekezuster in de oudere Kloosterorden.

Conversie of converteeren van schuld is het brengen van wijziging in de voorwaarden der geldleening, gewoonlijk ten gunste van den schuldenaar. Als regel heeft de wijziging betrekking op de bedingen t.a.v. de rente, looptijd of aflossing der leening. Bij een obligatieleening geschiedt c. als regel door vervroegde aflosbaarstelling der uitstaande obligaties onder gelijktijdige afgifte van nieuwe obligaties met gewijzigde (rente-)voorwaarden, waarbij houders van oude obligaties meestal een voorkeursrecht krijgen bij de inschrijving op de nieuwe leening. Men spreekt van gedwongen c., indien de schuldenaar, tevens overheidsorgaan zijnde, de schuldeischers dwingt met eenzijdig opgelegde wijzigingen in de leeningvoorwaarden genoegen te nemen. → Grond in Ned.-Indië (Inheemsche rechten). *Huysmans.*

Conversie-salpeter, → Kaliumnitraat.

Conversio, → Transsubstantiatie.

Conversus, → Convers.

Converteerbaar (effectenhandel) noemt men die obligaties, die den houder onder bepaalde voorwaarden het recht geven in een bepaalde verhouding zijn obligaties in aandeelen in te wisselen.

Converteeren, → Aflossen; → Conversie.

Convertible bonds (Eng.), = converteerbare obligaties. → Converteerbaar.

Convertor, 1° bessemerpeer, wordt gebruikt bij het → Bessemer-proces. → IJzerbereiding.

2° Een machine, waarin de verandering van de eene stroomsoort in de andere plaats heeft in een gemeenschappelijke ankerwikkeling (een-ankeromzetter).

Convex, → Concaaf.

Convict, → Internaat.

Convolvulaceeën, Convolvulus, → Winde(n).

Convooi, een verband van handelsschepen onder geleide van oorlogsschepen. Het oude begrip betreft handelsschepen van een neutraal land onder geleide van oorlogsschepen van denzelfden staat, met als doel beveiliging tegen kaapvaart of zeeroof. Later was het doel bescherming tegen onderzoek c.a. door een oorlogvoerende betreffende het vervoer van contrabande naar of voor diens tegenpartij. De commandant der begeleidende schepen geeft bij praaien door een oorlogvoerend schip een verklaring af, dat aan de internationale verplichtingen is voldaan. Wordt deze verklaring niet aanvaard, dan zal de convooicommandant en niet die van het praaiende schip een onderzoek instellen. In de Londensche zeerechtdeclaratie (1909) is een en ander nader uitgewerkt. Door tegenstand van Engeland en Duitschland is het convooirecht niet bindend geworden. Engeland heeft altijd het recht van onderzoek voor zijn oorlogsschepen opgeëischt. Duitschland's houding in dezen is minder begrijpelijk.

In den Wereldoorlog veranderde het convooibegrip, toen de Geallieerden en speciaal Engeland de handelsschepen in convooien vereenigden, om deze te beschermen tegen den onbeperkten duikbootoorlog. Hier dus niet meer bescherming van neutrale schepen tegen beide oorlogvoerende partijen, doch bescherming van neutrale en eigen handelsschepen tegen de tegenpartij.

Bekend is het c., dat in 1918 van Nederland naar Ned.-Indië vertrok en bestond uit Hr. ms. pantserschip Hertog Hendrik, Hr. ms. hulpkruiser Tabanan (Rott. Lloyd) en de door de Nederlandsche regeering gecharterde handelsschepen Noordam (N.A.S.M.), passagiers en lading, en Bengkalis (Nederland), kolenboot.

Convooigelden waren gelden, door de admiraliteitscolleges geheven en beheerd, om daarmede de kosten te bestrijden van het onderhoud der vloot tot bescherming van de koopvaarders. Oorspronkelijk waren de gelden betaald voor de vrijbrieven, door Oranje verleend tegen de Watergeuzen. In 1572 werd het een provinciale Hollandsche belasting op in- en uitgaande goederen, welke belasting in 1577 door de Staten-Generaal werd overgenomen. De koopvaarders hadden na betaling dezer belasting recht op begelei-

ding door oorlogsschepen, wanneer zij zich tot eskaders vereenigden. *Cornelissen.*

Convooilooper zorgt voor de in- en uitklaring van schepen en goederen, voor de betaling der rechten, de te stellen garanties, de paspoorten, enz. Alleen in de groote havensteden komt het beroep zelfstandig voor. In de meeste gevallen vervult een expediteur of cargadoor deze functie.

Convulsie, → Stuipen.

Convulsionnairen noemde men de aanhangers van een dweepzieke partij, welke onder de Jansenisten omstreeks 1727 ontstond. In dit jaar overleed een zekere diaken François de Paris, die tot de zgn. Appellanten behoorde. Hij werd begraven op het kerkhof van den H. Medardus en al spoedig ontstond door het drijven der Jansenisten een groote toeloop van menschen, aangetrokken door de wonderen, welke op zijn graf zouden geschied zijn. Daar ook geraakten velen, voornamelijk vrouwen, in extase en werden door stuiptrekkingen (convulsions) aangetast. De zgn. wonderen werden herhaalde malen door den aartsbisschop van Parijs als verdichtsels gebrandmerkt en het Medarduskerkhof werd op bevel des konings in 1732 gesloten. De heele geschiedenis schijnt deels op bedrog en inbeelding, deels op invloed van den duivel te berusten. *J. v. Rooij.*

Conway, schilderachtig, antiek havenstadje in N. Wales, graafschap Carnarvon (53° 17′ N., 3° 50′ W.), aan den mond van het riviertje de Conway. Havenstad, badplaats.

Conway, sir William Martin, Engelsch kunstenaar, ontdekkingsreiziger, politicus en kunstgeleerde. * 1856 te Rochester. Was eenige jaren prof. aan de academie van Liverpool, doch trok spoedig op reis naar Egypte en het Oosten. Later trok hij naar Vuurland (bestijging van den 6 960 m hoogen Aconcagua). Na 1901 geeft hij weer onderwijs in de kunst te Cambridge. In 1918 trad hij in de binnenlandsche politiek van Engeland. Publiceerde veel op velerlei gebied. *Knipping.*

Conybeare, Fred. Cornwallis, verdienstelijk patristicus; * 1857, † 1924; bekend echter vooral door zijn Rituale Armenorum (Oxford 1905).

Conz, Karl Philipp, Duitsch predikant en dichter; * 1762, † 1827. Prof. te Tübingen in de Klass. talen en later in de welsprekendheid. Hij schreef philosophische en letterkundige verhandelingen.

Conze, Alexander C. L., Duitsch archeoloog; * 1831, † 1914; professor te Weenen 1869, te Berlijn 1877, deed opgravingen te Samothrace (1873) en te Pergamon (1878 vlg.).

Werken: o.m. Die attischen Grabreliefs (1893-1900).

Conzié, 1° Franc. Mamert. de, twintigste bisschop van Sint-Omaars, gewijd 17 Sept. 1769. Bisschop van Tours 29 Mei 1775; † 8 Mei 1795 te Amsterdam.

2° Lod. Franc. Marc. Hil. de, negentiende bisschop van Sint-Omaars, gewijd 11 Mei 1766. Bisschop van Atrecht 21 Aug. 1769; † Dec. 1804 te Londen.

Coo, 1° een gehucht van en ten W. der gemeente Stavelot (Stablo) gelegen, in het rotsachtig Zuidelijk gedeelte van de prov. Luik, met welbekenden waterval van de rivier de Amel (Amblève).

Coo-val. Het natuurlijk erosieproces van een meander te Coo werd bespoedigd, doordat de monniken van Stavelot, in de 18e eeuw, den steilen oever der rivier deden doorbreken en zoo een waterval van ongeveer 12 m deden ontstaan. Druk bezochte toeristische plaats en omgeving. *V. Asbroeck.*

2° Ital. naam van het eiland → Kos.

Cooghen, Leendert van der, Nned. schilder; * 1616 te Haarlem, † 1681. Leerling van Jac. Jordaens; vnl. religieuze schilderijen. Men kent ook verdienstelijke teekeningen en gravures van hem (Prentenkab. te Amsterdam).

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Cook, Mount, of in de Maori-taal Aorangi, d.i. wolkenbreker, is de hoogste berg (3 760 m) op Zuideiland van Nieuw-Zeeland. Behoort tot de Zuidelijke Alpen en draagt gletsjers.

Cook, James, Engelsch ontdekkingsreiziger; * 27 Oct. 1728 in Marton (Yorkshire), † 14 Febr. 1779 op Owhyhee (een der Hawaii-eil.). Een der grootste zeelieden en ontdekkers der geschiedenis. Boerenzoon, was marskramer, daarna werkzaam op de kolenbooten te Whitby en nam in 1755 als vrijwilliger dienst bij de Koninklijke Marine. In 1759 had hij het bevel over een sloep bij de belegering van Quebec en in 1762 over een oorlogsschip. Hij studeerde nu mathematiek en maakte zich naam door het teekenen van kaarten. In 1767 werd hij uitgekozen om voor wetenschappelijke doeleinden een reis te maken in het Z. deel van den Stillen Oceaan. Doel was vooral het zoeken van het vermeende groote Zuidland. Hij ontdekte opnieuw Nieuw-Zeeland en vond, dat het twee groote eilanden waren; ook onderzocht hij een deel van Nieuw-Holland, door hem Nieuw-Z. Wales genoemd. Hij vond opnieuw de Torres-straat, waardoor het eiland-karakter van Nieuw-Guinee werd vastgesteld. In 1771 in Engeland terug, voer hij in 1772 opnieuw uit en omzeilde de aarde tusschen 60 en 70° Z., waardoor hij de onmogelijkheid van een zich ver naar het N. uitstrekkend Z. land bewees. Op dezen tocht ontdekte hij Nieuw-Caledonië, eenige der Fidzji-eilanden, Z. Georgië en de Sandwich-eil. In 1775 in het vaderland terug, begon hij in 1776 met de schepen Resolution en Discovery zijn derde wereldreis. Langs kaap de Goede Hoop wilde hij de W. kust van Amerika bereiken en van daar de N.W. doorvaart verkennen. Hij vond de Cook- en Hawaii-eil., onderzocht de W. kust van Canada en Alaska, maar moest van daar terugkeeren naar de Hawaii-eil., waar hij door inboorlingen werd gedood.

James Cook.

C. schreef A Voyage towards the south Pole and round the World (1777); zijn dagboek is in 1893 uitgegeven door Wharton.

Lit.: Hawkesworth, Account of a Voyage round the World in 1769—1771 (1773); King, A Voyage to the Pacific Ocean in 1776—1780 (1784); H. Damm, J. Cook. Die Suche nach dem Südland (1926); M. Thiéry, Captain Cook (1929). *de Visser.*

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Cooke, J o h n E s t e n, Amerikaansch romanschrijver uit de school van J. F. Cooper; * 1830 in Virginia, † 1886.

R o m a n s: Leather Stocking and Silk (1854); The Virginia Comedians (1854); Henry St. John (1854); Surry of Eagle's Nest (1866). — L i t.: Monogr. v. J. O. Beaty (1922).

Cooks Archipel, → Hervey-eilanden.

Cooktown, havenplaats in het N. van Queensland (Australië), aan de O. kust van schiereiland York, waar de Endeavour-river uitmondt; ca. 2 000 inw.; dankt het ontstaan aan de 50 km landwaarts gelegen Palmer-goudvelden; drijft voornamelijk handel met Eng. Nieuw-Guinee.

Coolen, A n t o o n, Ned. letterkundige; * 1897; schrijver van boeiende volksromans, meestal handelende in of nabij de Brabantsche Peel, en uitmuntend door het zeer bijzondere taalgebruik van den schrijver, die zich een geheel eigen idioom schiep, alsmede door den hartelijk Katholieken toon van blije levensaanvaarding. Antoon Coolen behoort tot de jongere Katholieke schrijvers en is onder dezen de beste romancier. Hij is redacteur van De Gemeenschap.

A. Coolen.

W e r k e n: Lentebloesem; Peerke dat Manneke; De Rauwe Grond; Hun Grond verwaait; Jantje; het Schoenlappertje; Kinderen van ons volk; Het Donkere Licht; Peelwerkers; De goede Moordenaar; De Schoone Voleinding; De Man met het Jan Klaassenspel; Zegen der goedheid; Stijntje; De vier jaargetijden; Dorp aan de rivier. — L i t.: Anton van Duinkerken, Twintig Tijdgenooten. *Asselbergs.*

Coolgardie, stad in W. Australië, 570 km ten O. van Perth; middelpunt van het gelijknamige, 30 000 inw. tellende mijnbouwgebied: rijke goudvelden, bruinkool, koper, graphiet en zilver. Gesticht in 1892 en snel gegroeid tot typische moderne mijnwerkersstad met regeeringsgebouwen; spoedig echter won het nabije Kalgoorlie het in belangrijkheid. Tegenwoordig is C. nog slechts bewoond door beambten en maakt een verlaten indruk. Door spoorlijn verbonden met Perth, in welks nabijheid zich ook de prise d'eau der 623 km lange waterleiding bevindt. *Zwagemakers.*

Coolidge, 1° C a l v i n, president der Vereenigde Staten; * 4 Juli 1872 te Plymouth, † 5 Jan. 1933 te Northampton. Uit een Puriteinsche landbouwers-familie gesproten, vestigde hij zich als advocaat en journalist te Northampton; in 1912 republikeinsch senator voor den staat Massachusetts, in 1919 president van den senaat en gouverneur aldaar. In 1920 tot vice-president van de Ver. Staten gekozen, volgde hij Harding na diens dood op (2 Aug. 1923). Hij bleef altijd vijandig tegenover den Volkenbond, maar de Ver. Staten sloten zich aan bij het Permanente Hof van Justitie; tijdens zijn presidentschap werden ook het Briand-Kelloggpact gesloten en het Dawes-plan aangenomen. Hem werd, om zijn afkeer van alle redevoeringen, den bijnaam van den Zwijger gegeven. Hij gaf Gedenkschriften uit. *Cosemans.*

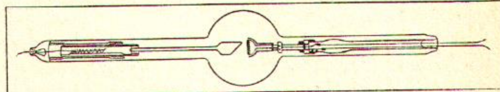
C. Coolidge.

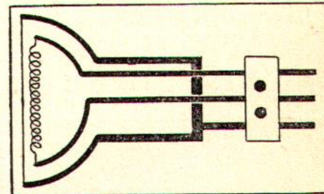
2° C h a r l e s A l l e r t o n, Amer. bouwmeester; * 1858 te Boston. C. werkte aldaar en in Chicago. Scholen, bibliotheek en medische instituten van de Harvard Universiteit te Cambridge bij Boston.

L i t.: Hegemann, Amer. Architektur und Stadtbaukunst (1927).

3° W i l l i a m D a v i d, Amer. natuurkundige; * 23 Oct. 1873 te Hudson (Massachusetts). Van 1905—1908 was hij aan de General Electr. Comp. In 1914 kreeg hij o.a. de Rumford-medaille. Zijn verdiensten liggen vooral op het gebied der R-stralen. Van hem is de bekende Coolidge-buis. *J. v. Santen.*

Coolidge-buis, röntgenbuis met zeer hoog vacuum en gloeikathode. De stroomgeleiding gebeurt alleen door convectie van de thermoïonische electronen uit den gloeidraad, terwijl in de ionenbuizen de geleidbaarheid uitsluitend door stootionisatie van de gasmoleculen verkregen wordt. Daar de geleidbaarheid niet van de spanning afhangt, kan de C.-b. met zeer uiteenloopende spanningen gebruikt worden en zoowel zachte als harde stralen uitzenden. De intensiteit van de straling is regelbaar met den gloeistroom, waardoor het aantal uitgezonden electronen verandert. De concentratie van den electronenbundel in een begrensd focus van de antikathode wordt verkregen door den metaalcylinder, waarin de gloeidraad opgesteld is.

Coolidge-buis.

Antikathode der Coolidgebuis.

L i t.: dr. A. Brouwers, Physica en Techniek der Röntgenstralen (1927). *De Smedt.*

Cools, 1° G e r a r d, een der eerste Ned. Jezuïeten; * 1530 te Dordrecht, † 1555 te Stromp bij Keulen.

L i t.: W. v. Nieuwenhoff, Hist. schetsen (1906).

2° J o a n n e s, Augustijn, kanselredenaar, genaamd „de Vlaamsche Cicero", lector in de theologie; * 1548 te Leuven, † 1612 te Gent. Meermalen afgezant bij Philips II van Spanje; inrichter der Augustijner colleges in België; prior te Ieperen en, gedurende 25 jaren,

te Gent; provinciaal (1601). Machtig door werk en woord, stierf hij in geur van heiligheid te Gent, waar zijn lichaam meer dan 150 jaar onbedorven bleef bewaard. Hij wordt eerbiedwaardig genoemd.

Lit.: Biogr. Nationale Belg. (IV, 370-371); Analecta Augustiniana (II 1908, 313-322). *V. d. Born.*

Coolus, Romain (pseud. van René Weil), Fransch tooneelschrijver van talrijke gevatte, maar meestal oppervlakkige psychologische stukken; * 1868 te Rennes. Vooraleer hij wellicht de vruchtbaarste voortbrenger van dit specifiek 20e-eeuwsche Fransche genre werd, dat men „la pièce" heeft genoemd, had hij in Jan. 1893 succesvol gedebuteerd in het Théâtre Libre d'Antoine, met een éénacter, Le Ménage Brésile. Vervolgens voerden andere avant-gardistische tooneelgroepeeringen, als l'Oeuvre van Lugné-Poé en Le Cercle des Escholiers, goed onthaalde blijspelen van hem op.

Voorn. werken: L'Enfant malade (1897); Les amants de Sazy (1901); Antoine Sabrier (1903); Petite Peste (1903); L'Enfant Chérie (1906); L'éternel masculin (1920); La sonnette d'alarme (in samenwerking met L. Hennique, 1922); Coeur à coeur: La Reine de Biarritz (1927, in samenwerking met Maur. Hennequin). — Uitg.: Théâtre complet (10 dln.). *Willemyns.*

Coomans, Pieter Olivier Jozef, verdienstelijk Vlaamsch schilder; * 1816 te Brussel, † 1890 te Boulogne-sur-Seine. Ontleent in hoofdzaak zijn onderwerpen aan de Oudheid, echter met minder kennis dier Oudheid en ook met minder talent dan de Nederlander Alma Tadema.

Werk: De Vriendschapsbeker (Brussel, mus.). — Lit.: Immerzeel, De levens en werken der Holl. en Vlaamsche kunstschilders (1843). *Haesaert.*

Coopal (Copallius), Willem, priester; * ca. 1540 te Haarlem, verdronken in het Beemstermeer Oct. 1599; studeerde te Leuven, promoveerde 1568 tot magister artium, trok, vervolgd en opgejaagd, onder allerlei vermomming het Noorderkwartier van Noord-Holland door, waar door zijn ijver het Katholicisme krachtig herleefde. Hij werd 1576 kanunnik en na den dood van Godfried van Mierlo (1587) vicarius capitularis van Haarlem.

Lit.: Hensen in N. Ned. Biogr. Wbk. (III, 256 vlg.); Knuif en Smeets, in Arch. Aartsbisd. Utr. (XLI, 348 vlg.). *Rogier.*

Cooper, 1° James Fenimore, de Amerikaanscheromanschrijver van het Indianenleven; * 1789, † 1851. Zoon van een Puriteinsch rechtsgeleerde, studeerde in Yale College, korten tijd vlootofficier, vestigde zich in 1811 op het land bij New York. Hier schreef hij o.a. The Spy (1821), The Pioneers (1823), The Last of the Mohicans (1826). Was als Amerikaansch consul in Frankrijk van 1826 tot 1833 en bracht zijn laatste levensjaren door te Cooperstown bij New York. Schreef 32 romans en nog tal van andere werken. De bekendste zijn, behalve de genoemde: The Prairie (1826), The Red Rover (1828), The Pathfinder (1840), The Deerslayer (1841). Hij projecteert het Byronisme op de Indianen, die hij sterk idealiseert. Zijn Puriteinsche afkomst spreekt uit zijn vele moraliseeringen. Maar hij heeft een rijke phantasie, een vlotten verhaaltrant en een talent voor levendige beschrijvingen van natuurschoon en spannende situaties. Hij genoot een enorme populariteit; zijn werken zijn in alle talen vertaald en worden nog geregeld als romantische jeugdlectuur herdrukt.

J. F. Cooper.

Ned. vert.: deels van G. L. van Oosten van Staveren en J. W. J. Steenbergen van Goor, maar grootendeels anoniem verschenen te Utrecht, Amsterdam en Groningen tusschen 1826 en 1846, en later nog herhaaldelijk in uittreksels. — Lit.: T. R. Lounsbury, in American Men of Letters (1883). *Pompen.*

2° Thomas, Engelsch dichter der Chartisten; * 1805 te Leicester, † 1892 te Lincoln. Werkman, journalist, democratisch Chartist sedert 1840. In de gevangenis (om een opruiende toespraak tot stakende mijnwerkers) schreef hij in de Spenser-strofe een epos in 10 zangen, The Purgatory of Suicides, opgedragen aan Carlyle (gedrukt 1845, ³1863). Na een twist met F. O'Connor verliet hij de Chartisten, maar bleef vele jaren lang een gevierd populair spreker, eerst onder vrijdenkers, later, na zijn bekeering in 1856, in geloovige kringen.

Lit.: J. Ramsay Macdonald, in Dict. of Nat. Biogr. (1901); G. Dierlamm, Die Flugschriftenliteratur der Chartistenbewegung (1909). *Pompen.*

Coöperatie (< Lat. con = met, operari = werken) heeft **1°** in de moraal de beteekenis van → medeplichtigheid.

2° In de economie de beteekenis van samenwerking. In Nederland en België wordt het woord alleen gebruikt voor een bepaalden vorm van samenwerking. In de Ned. Wet op de Coöperatieve Vereenigingen 1925 wordt deze vorm omschreven (→ Coöperatieve Vereeniging). Men onderscheidt productie-, verbruiks- of crediet-coöperatie. Men kent echter ook inkoop-, verkoop-, verzekerings- en bouw- en woningcoöperatie.

Productie-coöperatie met daarnaast in- en verkoop-coöperatie is in Nederland en België levenskrachtig gebleken in den landbouw, speciaal voor wat het zuivelbedrijf betreft. In de industrie daarentegen komt zij zeer weinig voor en vermindert haar beteekenis. Dit is vooral merkwaardig, omdat pioniers van de coöperatieve gedachte hebben verdedigd, dat langs dezen weg het vraagstuk der bedrijfsorganisatie zou worden opgelost. Eigenlijke productiecoöperatie veronderstelt het gemeenschappelijke bezit en de gemeenschappelijke uitoefening van een bedrijf door allen, die hierin werkzaam zijn. In dezen vorm wordt zij maar zeer zeldzaam aangetroffen. Thans noemt men ook productie-coöperatie de exploitatie van een bedrijf door coöperaties van verbruikers. Deze heeft een hooge vlucht genomen.

Het meest alg. verbreid en het krachtigst ontwikkeld is de verbruiks-coöperatie. In het midden der 18e eeuw bestond deze reeds in Schotland. Maar de tegenwoordige coöperatieve beweging vindt haar oorsprong in Engeland, waar ook de moderne groot-industrie met haar massaproletariaat een aanvang nam. Zij ontstond als reactie tegen allerlei misbruiken: verplichting van de arbeiders om hun benoodigdheden te koopen in winkels van hun

werkgevers, warenvervalsching, te hooge prijzen en zgn. pofsysteem. Robert Owen en William King hebben grooten invloed op de ontwikkeling der Engelsche verbruikscoöperatie gehad. Vroegere proefnemingen bleven een plaatselijk karakter dragen. Voor de algemeen verbreide coöperatieve beweging, welke wij thans kennen, is in 1844 de grondslag gelegd door 28 wevers in Rochdale bij Manchester. Deze worden de „pioniers van Rochdale" genoemd. Vier beginselen stelden zij voorop, nl. 1° contante betaling, 2° verkoop tegen plaatselijk gebruikelijke prijzen, 3° godsdienstige en politieke neutraliteit, 4° uitkeering van een aandeel in de winst, berekend naar den inkoop van den deelnemer. Deze beginselen worden nu nog algemeen door de c. aanvaard, behalve, buiten Engeland en de Skandinavische landen, het derde. Toen ook politieke partijen zich met de c. gingen bemoeien, ontstonden vanzelf allerlei richtingen.

Katholieken verdedigen hun eigen c. niet slechts om ook langs dezen weg den invloed van het socialisme tegen te gaan, maar vooral om, naast de stoffelijke, ook zedelijke voordeelen te verkrijgen, o.m. door de leden op te voeden tot goede verbruiksmoraal. Het aantal leden der c. over de geheele wereld wordt thans geschat op 55 millioen. Zij zijn het krachtigst ontwikkeld in Engeland, waar zij ook het eerst tot centrale leiding zijn gekomen in coöperatieve Groothandelsvereenigingen. Deze vereenigingen kunnen, verzekerd van afzet bij hare c., groote handelszaken en industrieele bedrijven met succes exploiteeren. De Engelsche Groothandelsvereeniging (Co-operative Wholesale Society) bezit bijv. tal van eigen fabrieken, kolenmijnen en schepen. Haar productie heeft een totale waarde van ruim 350 millioen gulden. Bij haar zijn aangesloten ongeveer 1 200 c. met 4 millioen leden. Haar groote winsten worden ten deele besteed aan de oprichting en instandhouding van allerlei sociale instellingen, als bibliotheken, zomer-scholen, sanatoria, verzekeringen, enz. In andere landen werd dit voorbeeld nagevolgd.

In **Nederland** bedroeg in 1933 het aantal bij verschillende centrale bonden aangesloten c. 420, met 309 371 leden. Hiervan behoorden 108 c., met 36 263 leden, tot de vijf Katholieke diocesane bonden, weer vereenigd in een Federatie. Bijna alle c., van welke richting ook, zijn aangesloten bij de Coöperatieve Groothandelsvereeniging De Handelskamer, die een omzet heeft van ongeveer 20 millioen gld. per jaar en verschillende fabrieken exploiteert. De gestadige groei van de c. in Nederland blijkt uit de ledencijfers. Van 1928 tot 1933 waren deze als volgt : 277 586, 274 841, 279 242, 289 251, 299 786 en 309 371.

Zooals ook de productie-coöperatie is de c r e d i e t c o ö p e r a t i e het meest ontwikkeld in den landbouw. Het aantal dezer coöperaties bedroeg in 1933: 892, waarvan in den landbouw 810.

Het aantal coöperaties van allerlei aard bedroeg in Nederland in datzelfde jaar 3 190, verdeeld als volgt: credietcoöperaties 892; inkoop-, verkoop- en productiecoöperaties 1 625, waarvan 510 zuivel-coöperaties en 833 overige in den landbouw; productieve associaties 232, waarvan 79 in de industrie, 95 in den handel en 58 overige; verbruikscoöperaties 420; bouw- en woning-coöperaties 151; verzekeringscoöperaties 62 en diverse coöperaties 40. Zie verder → Coöperatieve vereeniging. *H. Hermans.*

België. Het Belg. coöperatiewezen heeft geen uniform uitzicht. Sommige organismen, alhoewel zij aan hun leden, evenals de zuivere coöperatieven, een teruggave verzekeren, hebben om redenen van juridischen en organisatorischen aard den vorm van naamlooze vennootschap aangewend. Aldus de Christen (K a t h o l i e k e) coöperatie Welvaart te Merxem (bij Antwerpen). Deze maatschappij heeft op enkele jaren tijds een ontzaglijke uitbreiding genomen en telt thans reeds rond de 800 hulphuizen. Zij werd opgebouwd op grondslag eener samenwerking, op economisch gebied, van werklieden- en boerenorganisatie; weerzijds vertegenwoordigd door de → Belgische Arbeiders Coöperatie en den → Belgischen Boerenbond. Het aanwerven van leden-koopers geschiedt langs de sociale organisaties. Het zakencijfer van Welvaart benadert in 1934 de 100 millioen francs. De laatste jaren heeft zij aan de koopers een teruggave gedaan van 6% op het bedrag hunner aankoopen.

Aldus eveneens de Aan- en Verkoopvennootschap van den Belg. Boerenbond, waarbij, einde 1933, 1 234 plaatselijke aan- en verkoopafdeelingen waren aangesloten. Einde 1932 beliep de samenaankoop, door de Aan- en Verkoopvennootschap van den Belg. Boerenbond verzekerd, de volgende cijfers : meststoffen: 71 458 200 frs.; veevoeders : 155 384 700 frs.; allerlei: 8 914 800 frs; zaai-, plantgoed e.d.: 6 924 200 frs; totaal: 242 681 900 frs. De samenverkoop voor dit jaar bedroeg: 83 047 449 frs. Ristournes of teruggaven worden uitgekeerd aan de plaatselijke gilden en hunne zaakvoerders.

Andere organismen hebben den zuiveren coöperatieven vorm aangewend, d.i. de wettelijke coöperatieve vorm (→ Samenwerkende vennootschap). Onder deze zijn vnl. te rekenen de zuivelfabrieken, waarvan het aantal volgens de laatste statistieken (1929) 220 bedraagt, met 33 320 leden. Zulks is ook het geval voor de s o c i a l i s t i s c h e coöperatieven, die in België zeer machtig zijn, doch niet zoo stevig gecentraliseerd als de Christelijke (Kath.). De voornaamste groepen van socialistische verbruikscoöperaties zijn, naar de orde hunner stichting: Vooruit van Gent, Maison du Peuple van Brussel, Le Progrès van Haine-Saint-Paul (Jolimont), La Concorde van Roux, L'Union des Coopérateurs van Charleroi, en L'Union coopérative van Luik. In 1930 waren er 965 hulphuizen, 71 bakkerijen, enz., dit alles met een zakencijfer van 772 millioen francs.

Naast de verbruiks- en voortbrengstcoöperatie kent België credietcoöperatieven of credietvereenigingen, waarvan veruit de voornaamste de Middenkredietkas van den Belgischen Boerenbond is (deposito's einde 1932 = 1 638 430 202 frs.). Zij groepeert 1 098 aangesloten plaatselijke spaar- en leenkassen volgens het → Raiffeisenstelsel opgericht. *Cool/Rondou.*

Coöperatieve Aan- en Verkoopvereenigingen in Nederland, → Landbouw.

Coöperatieve Verbruiksvereeniging, → Verbruikscoöperatie.

Coöperatieve vereeniging (N e d.). Hieronder wordt verstaan een vereeniging van personen, waarbij de in- en uittreding van leden is toegelaten, en die bevordering van de stoffelijke belangen der leden ten doel heeft, als door middel van gemeenschappelijke uitoefening van hun nering of hun ambacht, door aanschaffing van hun benoodigdheden of het hun verstrekken van crediet. Al naar het doel worden die vereenigingen dan ook onderscheiden in coöperatieve productie-, verbruiks- en credietvereenigingen.

In 1876 kwam in Nederland de eerste wettelijke regeling der c.v. tot stand, welke in 1925 door de thans

nog van kracht zijnde wet werd vervangen (Wet van 28 Mei 1925, Stbl. nr. 204).

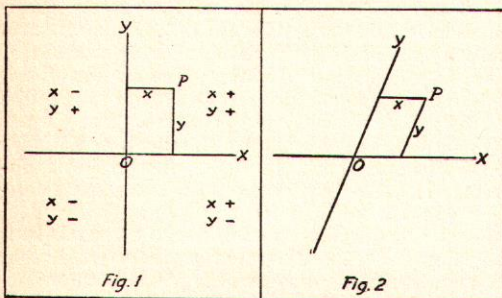
De c.v. is rechtspersoon. Zij wordt bij notarieele akte opgericht, en haar statuten moeten worden gepubliceerd in de Nederlandsche Staatscourant. Een volledige ledenlijst moet ten kantore van het Handelsregister worden nedergelegd. Haar leden, en zij die minder dan een jaar vóór de ontbinding uittraden, zijn gezamenlijk voor een tekort aansprakelijk, tenzij de statuten hiervan afwijken. In verband hiermede moet de Vereeniging in haar naam, behalve het woord „Coöperatief", ook voeren de letters W.A. (indien van de wettelijke aansprakelijkheid niet werd afgeweken), G.A. (bij afwijkende regeling) of U.A. (bij uitsluiting van de aansprakelijkheid der individueele leden).

Het instituut der c.v. is in Nederland bijzonder populair en speciaal in den landbouw en de zuivelindustrie, vooral in Friesland en Noord-Brabant, tot ontwikkeling gekomen. → Coöperatie; → Samenwerkende vennootschap. *Ariëns.*

L i t.: mrs. O. Gezelle Meerburg, W. H. Verloop en C. Weststrate, De Wet op de Coöperatieve Vereenigingen.

Cooper Creek of Barcoo-river, rivier in Queensland en Zuid-Australië. Ontspringt op de Great Dividing Range in O. Queensland en vertakt zich meermalen. Ofschoon voldoende waterrijk aan den oorsprong, bereikt ze slechts in den natten tijd het Eyre-meer. Zoodoende vormt ze een groote binnendelta, of omdat ze vaak uitdroogt een „versickerungs-delta" (→ Delta). *Zwagemakers.*

Cooperstown, plaats in den staat New York, aan den voet van het Otsego-meer (42° 43′ N., 74° 57′ W.); ca. 2 700 inw.; woonplaats van den Amer. romanschrijver J. Fenimore → Cooper. C. en het meer spelen een groote rol in diens romans.

Coördinaten.

Coopman, 1° H e n d r i k, Belg. schrijver, zoon van Theo; * 1876 te Brussel. C. is beambte aan het ministerie; schrijver van persoonlijk getinte novellen, literaire portretten en van een pittige documentaire studie over het theaterleven in Vlaanderen (IIIe Afd. van Het Vlaamsch Tooneel 1927); medewerker van den tooneelschrijver D. Claeys. *Godelaine.*

2° T h e o, Vlaamsch letterkundige, vader van 1°; * 1852 te Gent, † 1915 te Schaarbeek; medebestuurder van Ned. Dicht- en Kunsthalle, lid van Vlaamsche Academie. Liederen, gedichten, cantaten. Schreef met L. Scharpé een Geschiedenis der Vlaamsche Letterkunde (1899); verzamelde met J. Broeckaert de Bibliographie van den Vl. Taalstrijd (10 dln.). *A. Boon.*

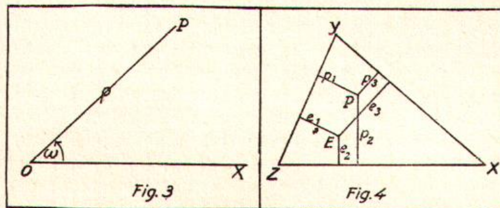
Cooptatio (Lat.), bij de Romeinen verkiezing tot aanvulling van een bestuurslichaam, meestal door de medeleden zelf. Tegenwoordig wordt met coöptatie uitsluitend bedoeld: verkiezing door de medeleden zelf. De samenstelling van den Belg. senaat berust gedeeltelijk op coöptatie. → België (IV). *Davids.*

Coördinaten, 1° (m e e t k.), **a)** in het **platte vlak**. De r e c h t h o e k i g e c. van een punt P zijn de afstanden van P tot twee onderling loodrechte lijnen OX en OY, welke afstanden aan vsch. zijden van OX en OY verschillend teeken krijgen (fig. 1). OX is de X-as, OY de Y-as, O de oorsprong, x de x-coördinaat of abscis, en y de y-coördinaat of ordinaat van P. De assen vormen samen het assenkruis. Het punt E, waarvoor beide c. gelijk zijn aan de lengte-eenheid, die op beide assen dezelfde is, is het eenheidspunt. Het geheel van OX, OY en E heet assenstelsel.

Bij s c h e e f h o e k i g e c. staan de assen scheefhoekig op elkaar, en trekt men door P lijnen evenwijdig aan de assen (fig. 2).

Met C a r t e s i s c h e of C a r t e s i a a n s c h e c. bedoelt men meestal de rechthoekige, soms ook rechthoekige en scheefhoekige coördinaten.

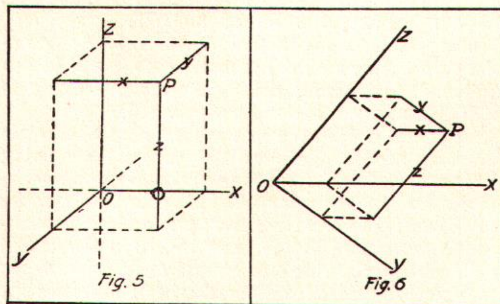
De p o o l c o ö r d i n a t e n van P zijn de afstand ϱ (voerstraal of radius vector) van P tot een vast punt O (pool) en de in positieven zin gemeten hoek ω (voerhoek of anomalie) van OP met een vaste halfrechte OX (fig. 3).

Coördinaten.

De h o m o g e n e of d r i e h o e k s c o ö r d i n a t e n van P zijn de afstanden van P tot de zijden van een vasten driehoek (grond- of fundamentaaldriehoek), gedeeld door de overeenkomstige afstanden van een vast punt E (eenheidspunt). Hierbij rekent men e_1, e_2 en e_3 (fig. 4) altijd positief, en p_1, p_2 en p_3 positief of negatief, alnaargelang zij dezelfde of tegengestelde richting hebben als e_1, e_2 en e_3. Bij b a r y c e n t r i s c h e c. is het zwaartepunt eenheidspunt.

b) In de **ruimte.** De r e c h t h o e k i g e c. van P zijn de afstanden van P tot drie coördinaatvlakken, die twee aan twee loodrecht op elkaar staan, welke afstanden weer van een teeken voorzien worden (fig. 5).

Coördinaten.

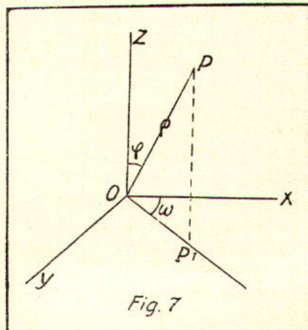
Bij s c h e e f h o e k i g e c. staan de drie vlakken niet twee aan twee loodrecht op elkaar (fig. 6).

De p o o l c o ö r d i n a t e n van P zijn de af-

stand ϱ van P tot een vast punt O, de hoek φ van OP met een vaste halfrechte OZ en de hoek ω van het vlak ZOP met een vast halfvlak door OZ (fig. 7).

De cylindercoördinaten van P zijn de afstand PP′ van P tot een vast vlak en de poolcoördinaten van P′ in dit vlak (fig. 7).

De homogene c. worden bepaald met een fundamentaaltetraëder; verder als boven.

Coördinaten.

c) Men kan aan c. ook een ruimere beteekenis geven. C. zijn dan getallen, die in een stelsel van fig. de afzonderlijke fig. aanduiden. Zoo kan men in het platte vlak de coëfficiënten a, b en c van de vergelijking $ax + by + c = 0$ van een rechte lijn opvatten als homogene lijncoördinaten. Ook kan men werken met kromlijnige c. (bijv. lengte en breedte op het aardoppervlak). ➛ Analytische meetkunde.

Lit.: ➛ Analytische meetkunde. *v. Kol.*

2° In de astronomie. Men onderscheidt sferische en ruimte-coördinaten. De laatste worden in de astronomie weinig gebruikt. De schijnbare plaats aan den hemel wordt door sferische c. bepaald en wel ten opzichte van een vasten cirkel, waarop men een nulpunt heeft aangenomen. Uit het hemellichaam laat men een cirkel loodrecht op dien vasten cirkel neer. De hoekafstand tot den vasten cirkel is dan de eene c., de hoekafstand van het voetpunt van den hulpcirkel langs de vaste c. tot het aangenomen nulpunt is de andere coördinaat.

Men gebruikt verschillende stelsels, die hier aangegeven worden door resp. vasten cirkel, nulpunt en namen van de twee coördinaten.

a) Aequator; lentepunt = punt Ram = punt Aries = snijpunt van den aequator met de ecliptica; declinatie en rechte klimming.

b) Ecliptica, lentepunt, breedte en lengte.

c) De groote cirkel, die vrijwel samenvalt met het melkwegvlak; met als nulpunt het snijpunt hiervan met den aequator; galactische breedte en galactische lengte.

Deze drie stelsels staan vast ten opzichte van den sterrenhemel.

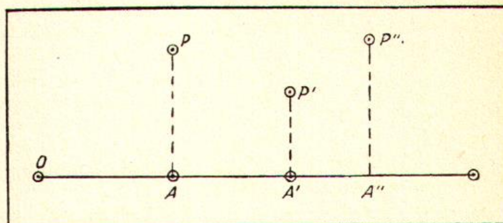
d) Aequator; Zuidelijk culminatiepunt van den aequator; declinatie en uurhoek. Hier is het nulpunt t.o.v. de sterren beweeglijk en draait in een sterrendag rond.

e) Horizon; Zuidpunt; hoogte en azimuth. Hier is het geheele stelsel t.o.v. de sterren beweeglijk. De laatste twee stelsels worden slechts als hulpmiddel bij de waarneming gebruikt.

Rechthoekige coördinaten gebruikt men slechts bij zon en maan, de aarde als middelpunt, en als drie onderling loodrechte vlakken de aequator, het vlak door lentepunt en herfstpunt, en het derde vlak loodrecht op beide.

Om op de oppervlakken van de zon, maan, planeten als Mars, plaatsen aan te geven, gebruikt men dergelijke coördinaten als op het aardoppervlak. Men spreekt bij de maan van selenographische, bij een planeet van planetocentrische coördinaten. *P. Bruna.*

Coördinatenmethode noemt men, in de

Coördinatenmethode.

landmeetkunde, een methode om de plaats van een punt te bepalen, waarbij men uitsluitend afstanden meet en rechte hoeken uitzet. Men heeft dus alleen een meetlat (-ketting) en een prisma van ➛ Bauernfeind of een achtkant noodig. Men zet eerst een rechte lijn uit (bijv. rand van het grondstuk) en bepaalt hierop de voetpunten A, A′, enz. van de uit de te meten punten op de lijn neergelaten loodlijnen. Vervolgens worden de lengte van de loodlijn (PA) en de afstand van het voetpunt tot een vast punt gemeten. De gebruikelijkste methode bij detailwerk (zie afb.). *Jong.*

Coördinatenpapier, ➛ Logarithmisch papier.

Coördinatie, 1° in de philologie, ➛ Zin.

2° In de geneesk. verstaat men onder c. de physiologische, doelmatige samenwerking van de verschillende spieren en spiergroepen, die bij iedere beweging plaats heeft. Daardoor kan de beweging snel, met de gewenschte kracht en langs den kortsten en meest doelmatigen weg plaats hebben. Ook voor het staan en loopen is een goede c. noodig. Een voorbeeld van c. is het verslappen van de strekspier bij het buigen van den arm en het bewegen der armen bij het loopen. *v. d. Sterren.*

Coördinatie-oefeningen zijn oefeningen, die beoogen een juist gebruik te maken van de spieren. Zoo zal men voor bepaalde beweging noodig hebben contractie van bepaalde spieren, terwijl er tevens sprake is van een bepaalden graad van spiercontractie. Te krampachtige samentrekking of samentrekking van spieren, die er niet bij noodig zijn, geeft een zekere stijfheid aan die beweging. Coördinatie-oefeningen zijn dus in hoofdzaak oefeningen voor het zenuwstelsel. *J. H. Custers.*

Coornhert, Dirck Volckertszoon (soms Cuerenhert), Nederlandsch letterkundige, schilder en plaatsnijder. * 1522 te Amsterdam, † 29 Oct. 1590 te Gouda. C. beoefende reeds vroeg de muziek en de graveerkunst (leermeester van Hendr. Goltzius). Hij huwde in 1542, vestigde zich als plaatsnijder te Haarlem en werkte voor Maarten van Heemskerk. In 1561 werd hij notaris, in 1564 secretaris van het stadsbestuur. In 1566 wist hij Haarlem voor den Beeldenstorm te behoeden. Om zijn verhouding tot Willem van Oranje werd hij gevangen gezet en kort daarop weer vrijgelaten. Hij ging naar Duitschland (Kleef, Xanten, Dillenburg), deed aan den prins van Oranje verslag en werd door den Raad van Beroerten verbannen (1571). In 1572 werd hij secretaris van de Hollandsche Staten. Om zijn optreden tegen

Lumey vlucht hij weer naar Xanten. Na de Pacificatie van Gent (1576) komt hij te Haarlem als notaris; om zijn strijd met de predikanten woont hij achtereenvolgens te Den Haag, Delft, Emden. Sedert 1588 woonde hij te Gouda, waar hij in 1590 in de St. Janskerk werd begraven.

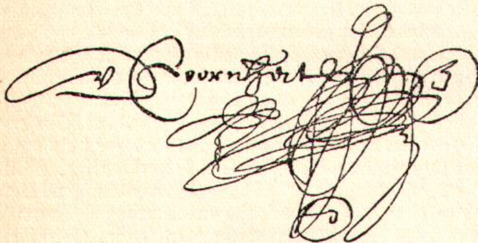

D. V. Coornhert.

C. neemt in de Nederlandsche cultuurhistorie een eigenaardige middenpositie in, die verre van een „neutrale" houding is, als voorvechter van gewetensvrijheid. Zijn voortreffelijke Roomsche opvoeding weerhield hem, ofschoon hij sympathie gevoelde voor het goede wat in de Protestantsche leer vervat was, ooit met de grondbegrippen in te stemmen.

W e r k e n : Zijn werk staat wijsgeerig en zedekundig op een hoog standpunt, ofschoon het uit metaphysisch oogpunt beschouwd vele gebreken vertoont. Op de Nederlandsche beschaving heeft C.'s werk grooten invloed uitgeoefend. Hij wordt een voorlooper der Remonstranten genoemd. Zijn g e d i c h t e n zoowel als zijn p r o z a zijn geschreven in beeldenrijk Nederlandsch, krachtig in uitdrukking, en ook in een voor dien tijd ongekende regelmaat van s p e l l i n g. Om zijn felle geschriften stond hij bloot aan een hevige critiek van alle zijden.

Zijn voornaamste en meestbekende werk is zijn „Zedekunst, dat is Wellevens-kunste", waarin hij zich een leerling betoont van de moraal der Stoïcijnen, van Cicero en Plato en Marcus Aurelius.

In 1575 gaf hij zijn „Liedboeck" uit, ook hierin overheerscht de ethische toon; in 1585 vertaalde hij Boëthius' „Vertroostingh der Wijsheid"; hij schreef een groot aantal theologische, dogmatische en politieke

brochures. Een volledige bibliographie geeft dr. Jan ten Brink in zijn uitgave van de „Wellevenskunst" (1860) en Th. J. I. Arnold in de „Bibliotheca Belgica". Een complete uitgave van C.'s werk verscheen in 1630—'32 in 3 dln. folio.

L i t. : J. ten Brink, D. V. Coornhert en zijn Wellevenskunst (1860); B. Becker, „Het leven van D. V. Coornhert" und seine Verfasser (Bijdr. v. Vad. Gesch. Nijhoff, 1925, 1); id., Bronnen tot de kennis van het Leven en de Werken van D. V. Coornhert, in Rijks Geschiedk. Publ., kl. Serie (25, Den Haag 1928); id., Corpus Iconoclasticum: Documenten over den Beeldenstorm (I 1933); Olga Rinck-Wagner, D. V. C. m. bes. Berücksichtigung seiner politischen Tätigkeit (Berlijn 1919).

Als s c h i l d e r bepaalde C. zich tot bijbelsche, allegorische of mythologische voorstellingen. Zijn beste werken zijn de serie: „Circulus vicissitudinis rerum humanarum" en de ill. voor Jan v. d. Noot's „Cort begryp der XII boeken Olympiados" (Antwerpen 1579). — L i t. : Moes, Iconografia Bat. (nr. 1698); Kristeller, Kupferstich u. Holzschn. (blz. 316). *Piet Visser.*

Coosa River, een 700 km lange rivier (33° 0′ N., 86° 31′ W.), welke onder den naam Cosawatee ontspringt in den N. Amer. staat Georgië, als Coosa River den staat Alabama doorstroomt en uitmondt in de Alabama-rivier.

Coosemans, J o z e f T h e o d o r e, Vlaamsch landschapschilder uit de Tervurensche School; * 1828, † 1904 te Brussel. Onder invloed van Barbizon brak hij voor goed met de romantisch-sentimenteele opvatting en kiest de omstreken van Brussel tot onderwerp van zijn werk. Werken te Brussel en Antwerpen.

L i t. : Pol de Mont, De Schilderkunst in België. *Haesaert.*

Cooth, A. M. C. v a n, Ned. letterkundige; * 1840, † 30 April 1913. Priester gewijd 15 Aug. 1864, werd hij benoemd tot leeraar aan het seminarie Hageveld. In 1878 publiceerde hij in het tijdschrift De Katholiek zijn eerste opstel, getiteld: De letterkunde, een studie over den mensch. Hij begreep de jongere school van „Van Onzen Tijd" en moedigde de door zijn beoordeelingen in De Katholiek de jongeren aan. In samenwerking met mgr. J. Lans stelde hij een Handboek der Gewijde Welsprekendheid samen; verder bepaalde hij zich als secretaris der redactie tot medewerking aan De Katholiek. Na zijn dood werden zijn beste opstellen gebundeld door B. H. Molkenboer O.P. *Asselbergs.*

A. M. C. van Cooth.

W e r k : Letterkundige opstellen (1916). — L i t. : Inleiding van B. H. Molkenboer O.P. op deze uitgave.

Cootwyck, J u r r i a a n, Ned. goudsmid en koperplaatgraveerder; * 1712 te Amsterdam, † 1770 aldaar. C. heeft zich verdienstelijk gemaakt door de uitvinding van de geteekende kleurprent en is bekend om de met veel zorg behandelde prenten naar de schilderwerken van R. Vinkeles, Boucher, Watteau, Potter e.a. Werken van hem vindt men in het Prentenkabinet te Amsterdam.

L i t. : v. Eynden en v. d. Willigen, Gesch. (II, 75-176); Kramm, De levens en werken. *Haesaert.*

Cop, → Csap.

Copahubalsem, Copaiba, → Copaifera.

Copaifera, een plantengeslacht van de familie der L e g u m i n o s a e, peulgewassen, behoort tot de onderfamilie Caesalpimioideae. De verschillende soorten leveren de copaibahars, waarom dit geslacht

ook copaibaboom heet. Kenmerkend is, dat de bloemen geen kroonblaadjes bezitten. De ronde, leerachtige peulen bevatten één zaad. De meeste der 16 tropisch Amerikaansche soorten leveren c o p a i b a h a r s, speciaal in de wouden van het Amazone-stroomgebied. Vele boomen bevatten in 2 cm wijde harsgangen een 50 kg van deze stof en waarschijnlijk door uitzetting bij warmte barst zulk een stam soms met een hevigen knal. Elke streek schijnt zijn eigen soort te hebben, zoo bijv. in Noordelijk Zuid-Amerika C. officinalis, in het Amazonegebied C. multijuga, in Bahia C. coriacea, in Rio en Minas C. Langsdorffii en C. oblongifolia, in Guyana C. guyanensis. De hars, ook bekend als copaivabalsem, wordt gebruikt in de geneeskunde, bij de lak-, vernis- en papierfabricatie en als bindmiddel in de schilderkunst, vooral voor restauratie. De meeste Amerikaansche soorten hebben donkerbruin, hard en duurzaam kernhout, speciaal C. pubiflora.

De 8 Afrikaansche soorten zijn deels steppenboomen, zooals C. coleosperma, deels woudboomen en leveren de zgn. Afrikaansche copalhars, o.a. C. guibourtiana in Sierre Leone, C. Demensei in Kameroen en Kongogebied, C. mopane in Angola. Deze laatste vormt soms geheele wouden en levert in de vruchten den inboorlingen een hars voor het inwrijven van hun lichaam, terwijl de bladeren en takken een eetbare olie verstrekken. Het hout dezer soort is hard en duurzaam, maar bros. *Bouman.*

Copaismeer in Boeotië, Midden-Griekenland (tegenw. Topolia), waarin de Cephissus uitstroomt, had slechts periodieke afvloeiing door onderaardsche rivieren en werd gekenmerkt door zeer onregelmatige waterstanden. Reeds in de Oudheid waren plannen gemaakt tot drooglegging van het C., o.a. door Crates van Chalcis op bevel van Alexander den Grooten. Deze plannen tot drooglegging werden echter eerst sedert ca. 1880 tot uitvoering gebracht, aanvankelijk door een Fransche, vanaf 1887 door een Eng. maatschappij. Kanalen voeren thans het overtollige water af naar het op lager niveau gelegen Likeri-meer, zoodat het voormalige C. bijna geheel veranderd is in een vruchtbare vlakte, waarop vnl. katoenteelt wordt uitgeoefend. *Hoek.*

Copaiva(balsem), → Copaifera.

Copalboom (T r a c h y l o b i u m v e r r u c o s u m) behoort tot de familie der L e g u m i n o s a e, peulgewassen, en tot de onderfamilie Caesalpinioideae. Deze hooge boom, afkomstig uit Oost-Afrika en Madagaskar, heeft even-geveerde leerachtige bladeren en bruine langwerpig ronde, niet openspringende vruchten. Hij levert de Zanzibar C o p a l voor den handel, waarvan de fijne lakken en vernissen worden bereid, terwijl er ook sieraden, zooals van barnsteen, van worden gemaakt. De meeste en duurste hars komt echter van de zgn. fossiele copal, die in den grond gevonden wordt. De versche, direct van de boomen verzamelde hars is veel minder waard. Uit vrees voor uitputting van den voorraad wordt deze boom thans veel in cultuur gebracht, hetgeen zeer gemakkelijk gaat. Ook als laanboom voldoet hij uitstekend en bovendien is het hout goed bruikbaar. Behalve deze bovenvermelde soort levert ook Tr. dewerrianum, uit het Kongogebied, copalhars. In West-Afrika is het verder Cynometra sessiliflora, in Boven-Guinee Daniella oblonga en in tropisch Amerika Hymenaea courbaril, die den eerst beschreven boom als copalleverancier vervangt. *Bouman.*

Copan, 1° een d e p a r t e m e n t van Honduras, Middel-Amerika; opp. 4 567 km², ca. 67 000 inw. Hoofdstad is Santa Rosa. Tabaksaanplantingen.

2° Een r u ï n e n s t a d der Maja, in Honduras gelegen. De gebouwen (van 200 tot 600 na Chr.) bieden een

Gebeeldhouwd steenen altaar te Copan.

voorbeeld van de vroege Maja-architectuur. Van de vele op terrassen en pyramiden gebouwde tempels zijn vooral nr. 22 (twee vertrekken met slechts een ingang) en nr. 26 (rijke decoratie en inschriften) van kunsthistorisch belang. Op de vele tempelpleinen staan interessante, hooge, in den grond gemetselde pijlers, die van boven tot onder met sculpturen zijn versierd.

L i t.: Joyce, Mexican Archeology (1914); Ubbelohde-Doering, Die Indianische Kunst Amerikas, in Springer Kunstgeschichte (VI 1929, 592 vlg.). *Knipping.*

Copartnership. Bij een c. hebben ondergeschikten naast loon aandeel in kapitaal der onderneming. Het stelsel vindt in Ned. en België weinig toepassing.

Copeau, J a c q u e s, Fransch tooneelspeler en -bestuurder; * 1879 te Parijs. Scherpzinnig tooneelcriticus, die talrijke misvattingen van het hedendaagsch tooneel aan de kaak stelde. Hij stichtte in 1913 „le théâtre du Vieux Colombier", waar hij met door hem opgeleide acteurs de techniek van het moderne tooneel hernieuwde. Zijn doel is meer eenvoud te brengen in de ensceneering, waarin hij een steun voor de fictie en het spel, een dienares van den tekst ziet. Langzamerhand vormde hij zich een repertorium van hooge literaire waarde, waarin naast Shakespeare, Mérimée, Molière, ook hedendaagsche schrijvers voorkwamen zooals: Jules Romains, Vildrac enz. Het West-Europeesch avant-garde-tooneel leeft nog van zijn leerstelsels, hoewel hij zijn „théâtre" gesloten heeft. Zelf schreef hij: La Maison Natale (1923) en een omwerking in 5 bedrijven: Les Frères Karamazov (samen met Jean Croué).

W e r k e n: Critiques d'un autre temps (1924; verzamelde critische opstellen). *Guiette.*

Copernicaansch systeem, → Copernicus.

Copernicia, een plantengeslacht van de familie der P a l m a e, palmen, dat met 6 soorten Middel- en Zuid-Amerika bewoont. Het zijn hooge, slanke waaierpalmen met lange, stekelige bladstelen en groote bladeren. Van beteekenis is C. cerifera, ook wel waspalm genoemd, die aangetroffen wordt in Brazilië, Paraguay en Argentinië. Deze 30 meter hooge boom, met 2 meter lange bladeren, levert goed hout, sagomeel, siroop en arak; de bladeren dienen voor dakbedekking en touwwerk, speciaal voor hangmatten. De bittere vruchten zijn voedzaam, de wortels geneeskrachtig, terwijl de vezels vlechtstroo leveren. Het belangrijkste dezer soort is evenwel de waslaag aan beide zijden der jonge bladeren, die gewonnen wordt en een goed handelsartikel is. *Bouman.*

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Copernicus, N i c o l a u s, eig. Niklas Koppernigk, wordt de eerste van de moderne astronomen genoemd. * 1473, † 1543. Studeert eerst rechtswetenschap in Krakau, Bologna en Padua, promoveert ten slotte in Ferrara tot doctor in het Kerkelijk Recht. Hij is dan enkele jaren medicus, vervolgens tot zijn dood domheer in Frauenburg (Oost-Pruisen).

N. Copernicus.
Naar een houtsnede uit het begin der 16e eeuw.

Reeds tijdens zijn rechtsstudies studeert hij ook astronomie, en krijgt daarbij steeds onderricht in de traditioneele Ptolemaeïsche leer. Het niet goed overeenstemmen van deze leer met de werkelijkheid en studie van oude Grieksche geleerden zijn hem aanleiding de bewegingen in het zonnestelsel op geheel anderen grondslag te beschrijven.

Hoewel hij aan verscheidenen zijn nieuwe theorie meedeelde, aarzelde hij lang met de publicatie. De eerste uitgaaf zag hij pas op zijn sterfbed voltooid, met een voorrede van den Protestantschen geestelijke O s i a n d e r, die, om aan de te verwachten opschudding tegemoet te komen, verklaarde, dat het slechts een poging was om de bewegingen te beschrijven, en met name het aannemen van een stilstaande zon en de bewegende aarde niet als strikte waarheid bedoeld was, hoewel Copernicus dit anders had opgevat.

Belangrijken invloed op de astronomie heeft Copernicus nog gehad, doordat hij het belang van nauwkeurige waarnemingen steeds beklemtoonde, en zelf ook van jongsaf waarnemingen deed. Behalve plaatsbepalingen van maan en planeten, ook waarnemingen ter bepaling o.a. van de breedte van plaatsen.

L i t.: Leopold Prowe, Nicolaus Coppernicus (Berlijn 1884). *P. Bruna.*

Copernicaansch systeem, het door Copernicus in zijn boek: De Revolutionibus orbium coelestium libri VI, 1543 (Over de omwentelingen der hemellichamen, 6 boeken) verkondigde heliocentrische stelsel. Dit leert, dat de zon het middelpunt is van de cirkelvormige banen der planeten (→ Zonnestelsel), en staat tegenover het geocentrische stelsel (→ Ptolemaeus, sub Ptolemaeïsch systeem), dat de aarde als middelpunt van het heelal aanneemt (helios = zon; gè = aarde; centrum = middelpunt). Reeds 18 eeuwen vroeger werd het denkbeeld van een heliocentrisch stelsel geopperd door Aristarchus van Samos (ca. 270 v. Chr.), maar het had nooit aanhang gevonden. Copernicus brak met een bijna 2 000 jaar oude traditie; de voornaamste kenmerkende nieuwe punten van zijn leer zijn:

1° De aarde draait om een as, waardoor de schijnbare dagelijksche wenteling des hemels ontstaat; dit was ook reeds verkondigd door de Pythagoraeërs in de 4e eeuw voor Chr., maar werd niet aanvaard, omdat men meende, dat een omhoog-geworpen of vliegend voorwerp dan achter moest blijven bij de eronder wegdraaiende aarde (bijv. een vogel zou zijn nest niet meer kunnen terugvinden; men had dus geen begrip van het beginsel der traagheid).

2° De aarde beweegt zich in een jaar in een cirkelvormige baan om de zon, evenals alle andere planeten: de heen en weer gaande bewegingen der planeten zijn dus slechts een afspiegeling van de aardbaan. We kunnen ons moeilijk voorstellen, hoe deze bewering, die de aarde (en dus den mensch!) onttroonde als middelpunt van het heelal, de gemoederen zoo fel in beweging heeft gebracht.

De leer van Copernicus is aanleiding geworden tot een geweldigen strijd. Toen men op grond ervan ten onrechte meende aanvallen te moeten doen op sommige verkeerd begrepen passages in de H. Schrift, bemoeide de Kerk zich ermee en werd het boek van Copernicus, dat was opgedragen aan paus Paulus III, op den index geplaatst (1616—1759). De Hervorming (Luther, Melanchton) stond reeds onmiddellijk zeer vijandig tegenover het stelsel. Maar ook een groot deel der wetenschappelijke wereld heeft er zich meer dan een eeuw lang heftig tegen verzet. Men moet bedenken, dat Copernicus geen enkel b e w ij s kon aanvoeren: zijn stelsel was alleen eenvoudiger en daarom misschien waarschijnlijker dan het oude. Zijn wijze van redeneeren is geheel gebaseerd op de wijsbegeerte van Aristoteles; alle bewegingen moesten e e n-p a r i g e c i r k e l-bewegingen zijn, en de vaste sterren waren op grooten afstand aan een b o l geplaatst. Waarnemingen met behulp van den kijker (1610) gaven Galileï wel eenige nieuwe argumenten voor het C.s., maar zijn zgn. bewijzen zijn foutief en berusten op geheel verkeerde voorstellingen omtrent de bewegingen in het zonnestelsel.

Het C.s. is verbeterd door Kepler, die ontdekte, dat de banen der planeten ellipsen zijn (1609), terwijl ten slotte Newton alles verklaarde met de wet der gravitatie (1687).

Tegenwoordig beschikt men over afdoende bewijzen voor de bewegingen der aarde: 1° de draaiing der aarde om haar as wordt o.a. aangetoond door: a) de slingerproef van Foucault; b) het gyroscopisch compas; c) de afwijking naar het O. bij valproeven; 2° de beweging der aarde om de zon wordt bewezen door: a) de aberratie van het licht; b) de jaarlijksche parallaxis der sterren; c) de periodieke verschuiving der spectraallijnen in sterrenspectra. *G. Mulders.*

Coperto (muziekterm, = bedekt), aanteekening in de partijen der slaginstrumenten ter aanduiding, dat het instrument met een doek bedekt moet worden.

Copiapo, hoofdstad der Chileensche prov. Atacama, gelegen aan de gelijknamige rivier; ruim 10 000 inw. Spoorweglijn naar de haven Caldera. Zilver- en kopermijnbouw.

Copie, → Copiïsten; → Copy. Copie is in de schilder- en beeldhouwkunst in het algemeen de weergave van een schilderstuk of een beeldhouwwerk. Dit kan met de hand geschieden of langs mechanischen weg. Een schilderij wordt nageschilderd, nageteekend of nagegraveerd. Een photographische weergave heet reproductie. Beeldhouwwerken worden nagemodelleerd (zoo de vele Romeinsche copieën van Grieksche beeldhouwwerken), ofwel in gips en andere stoffen afgegoten (→ Afgietsel). Daartoe bedient men zich vaak van electro-mechanische procédé's, waaronder de → galvanoplastiek een zeer voorname plaats inneemt. *Knipping.*

Copieën in de Oudheid. Na de onderwerping van Griekenland door de Romeinen (midden 1e eeuw v.

Chr.) ontwikkelde zich ter versiering van de openbare en particuliere bouwwerken der Romeinen een massafabricatie van copieën der Grieksche meesterwerken; deze imitatie is ófwel een adaptatie in den algemeenen stijl van een Grieksch model, ófwel een electie met elementen uit verschillende kunstperioden. De copiïsten waren meestal Grieken of Klein-Aziaten. Bekendste copieerscholen waren: 1° nieuw-Attische school te Athene: Antiochos, Apolonios, M. Cossutius Cerdo, Glycon, Cleomenes; 2° in het midden 1e eeuw v. Chr. te Rome: Pasiteles en diens School. Pasiteles zou het eerst gewerkt hebben naar leemen modellen. Vele Grieksche meesters zijn ons uit copieën bekend, bijv. Polycletus.

Lit.: Gis. M. A. Richter, The sculpture and sculptors of the Greeks (1930, 177 vlg.); G. Lippold, Kopien und Umbildungen griechischer Statuen (1923); G. E. Rizzo, Lat. pittura ellenistico-romana (1929). *W. Vermeulen.*

Copieboek is het vroeger ingevolge wettelijk voorschrift aangehouden boek, waarin werden opgenomen de afschriften van uitgaande stukken. Het bestond uit zeer lichte vellen copieerpapier, waarop de met copieerinkt vervaardigde stukken, met behulp van een copieerpers, werden afgedrukt. Tegenwoordig komt het nog slechts zeer sporadisch voor en wordt vervangen door de systematisch opgeborgen schrijfmachinedoorslagen der uitgaande stukken. *C. Janssens.*

Copieerwieltje, cirkelvormig, scherp getand schijfje, in vorkvormig handvat gevat. Het dient tot het overbrengen van knippatronen door middel van doorprikken.

Copiïsten. → Copie. Oud-Ned. en Mnl. letterkundige teksten zijn veelal slechts in afschrift bewaard gebleven. Copiïsten, drukkers van incunabelen, hebben, om hun teksten genietbaarder te maken, vaak een oorspronkelijken tekst (spelling, klanken, vormen, woorden) naar de taal uit hun streek en uit hun tijd gewijzigd. Vandaar in één hs., in één druk soms twee of meer taallagen of elementen van allerlei dialectische kleur, of ook twee of meer verschillende afschriften van één hs. Zulke copieën zijn waardeloos voor echt taalkundige studiën, zoodat thans oorspronkelijk nietlitteraire stukken alleen daarvoor in aanmerking kunnen komen. De varianten vertoonen echter bij een nauwlettend onderzoek soms kenschetsende dialectische verschillen, terwijl zij omgekeerd de plaats helpen bepalen, waar een stuk afgeschreven werd.

Lit.: R. Verdeyen, Tondalus' Visioen (blz. X); St. Patricius' Vagevier (Gent 1917, blz. LIII); J. W. Muller, Kritische Commentaar bij de Reinaert-uitgave (1917); J. Jacobs, in Verslagen en Meded. der Kon. Vl. Acad. (1922, 486; 1931, 213-214). *Jacobs.*

Coplanair (meetk.). Eenige punten, die in eenzelfde plat vlak liggen, zijn coplanair.

Coponius, een der weinige bekende Romeinsche beeldhouwers, uit de 1e helft der 1e eeuw v. Chr.; vervaardigde voor het theater van Pompeius te Rome 14 standbeelden als personificaties van de 14 door Pompeius onderworpen volkeren.

Coppard, Alfred Edgar, Engelsch dichter en schrijver van short stories; * 1878 te Folkestone.

Werken: Hips and Haws (1922); Fishmonger's Fiddle (1925); The Field of Mustard (1926); Pelagea and other Poems (1926); Collected Poems (1928); My hundredth Story (1931). — Lit.: Bibliogr. v. J. Schwartz (1931); Monogr. v. G. B. Saul (1932).

Coppée, François, Fransch dichter; * 12 Jan. 1842 te Parijs, † 24 Mei 1908. In zijn tooneelstukken in verzen, vanaf Le Passant (1869), dat hem den roem bezorgde, tot den triomf van Pour la couronne (1895), heeft C., zoals de Klassieken en vooral zooals Corneille, een zedelijk ideaal en bracht hij karakterdrama's ten tooneele. Hij verbindt de traditie van het Romantisme met deze van het Klassicisme, door aan de strenge opvatting van de eene de schitterende uitdrukking van de andere toe te voegen. Hij heeft zich ook een naam verworven met zijn romans en zijn verhalen, maar hij blijft vooral een bekoorlijk lyrisch dichter, een dichter van de liefde, in zijn verzenbundels, o.a. Les Intimités (1868), Arrière-Saison (1887), een dichter van de nederige menschen en dingen, die hij zoo goed begrepen en bezongen heeft in zijn Les Humbles en Promenades et Intérieurs (1872). In deze bundels heeft hij de poëzie dichter bij ons gebracht en ook dichter bij al wat zij tot dan toe versmaad had. C. was geloovig sedert zijn jeugd, maar zijn omgang met menschen uit de Parijsche tooneel- en kunstwereld verwijderde hem tijdelijk van de Katholieke practijk en maakte hem tot een onverschillige. In de laatste jaren van zijn leven leed hij vreeselijke pijnen, veroorzaakt door een gruwelijke ziekte, die hij verdroeg met de gelatenheid van een Christen-mensch. Zijn gelouterd geloof vond zelfs in die folteringen aanleiding om zijn prachtig werk La Bonne Souffrance (1898) te schrijven. Gedurende dit laatste tijdperk schreef hij ook nog Dans la prière et dans la lutte (1901) en Contes pour les jours de fêtes (1903).

F. Coppée.

Uitg. De verzamelde werken van F. C. verschenen te Parijs in 1896. — Lit.: De Lescure, F. C., l'homme, la vie et l'oeuvre (1889); G. Druihlet, Un poète français, F. C. (1902); Gauthier-Ferrières, F. C. et son oeuvre (1908); H. Schoen, F. C., l'homme et le génie (1910); Cl. Couturier, Chez F. C. (1913). *Ulrix.*

Coppename, rivier in Suriname, ontstaat uit de Rechter-Coppename van de Emma-keten, en de Linker-Coppename van de Wilhelmina-keten. Het stroomgebied wordt in het Westen begrensd door het Bakhuisgebergte; in den bovenloop de Tonckens- en de Raleigh-val bij den Voltzberg en den Van Stockumberg. In het laagland neemt ze links op: de Wajombo, in open verbinding met de Arrawarrakreek en zoo met de Nickerie; rechts: de Tibiti en de Coesewijne. In den Coppename-mond valt ook de Saramacca; een gevaarlijke modderbank ligt er voor. Dicht bij de monding van de C. lag het thans verlaten melaatschengesticht Batavia, waar de Eerbiedwaardige pater Donders vele jaren verbleef en stierf. Aan de Boven-Coppename wonen Boschnegers: de Corantijn-Negers of Koffiemakka's; aan de Wajombo en de Tibiti Caraïeben; ook aan de Calebas-kreek. *Vinken.*

Coppenaxfort, → Kraaiwijk.

Coppenhole, Jan van, → Jan van Coppenhole.

Coppen Jarges, een Fries uit Stavoren, naar Groningen uitgeweken, waar hij ca. 1414 de leider der

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Schieringers tegen de Hollandsch gezinde Vetkoopers was. Toen hij in 1413 in den strijd tegen Keno ten Broek en de Vetkoopers de Eemsstreken verwoestte, vernielde hij in Reiderland de sluizen, waardoor het Eemswater zich over lager landen uitstortte en de vorming van den Dollart voorbereidde.

Lit.: Blok, Gesch. Ned. Volk (I, 439). *W. Mulder S.J.*

Coppenol, Lieven Willemsz. van, Nned. calligraaf; * 1598 te Amsterdam, † na 1667. Was bevriend met Rembrandt, die verschillende portretten van hem schilderde. Zijn werken verkocht hij als een marskramer: op een grooten wagen voerde hij ze mee in een kist, die hij zijn „Boomgaert” noemde. *Knipping.*

Coppens, 1° Hendrik Jan Antonius, Ned. geschiedschrijver; * 21 Mei 1855 te Amsterdam, † 11 Jan. 1918 te Rotterdam. Na zijn priesterwijding (1882) was C. achtereenvolgens kapelaan te Amsterdam, secretaris van den bisschop, pastoor te Nieuwveen (1895) en te Schiedam (1902); sinds 1907 tevens deken. In 1900 gaf C. uit: Algemeen Overzicht der Kerkgeschiedenis van Noord-Nederland van de vroegste tijden tot het jaar 1581; reeds in 1902 kon een tweede druk van dit werk verschijnen.

Lit.: H. v. d. Velden, Kath. Geschiedschrijvers [Kath. Ned. 1813—1913 (II)]; Nieuwe Schiedamsche Courant (Jan. 1918).

2° Josephus Antonius, Ned. geschiedschrijver; * 13 Mei 1800 te Den Bosch, † 15 Jan. 1850 te Handel. In 1823 werd C. priester gewijd te Mechelen en was daarna assistent te Den Bosch, kapelaan te Schijndel (1826) en rector te Handel (1833), waar hij gewerkt heeft aan zijn „Nieuwe Beschrijving van het Bisdom van 's Hertogenbosch” (5 dln. 1844).

Lit.: C. Smits, in Nieuw Ned. Biogr. Wbk. (II 1912). *de Haas.*

3° Jozef, Belgisch exegeet; * 12 Oct. 1896 te Dendermonde. Promoveerde in 1925 tot doctor en magister in de theologie. Sinds 1927 prof. in de exegese van het Oude Test. en in de vergelijkende godsdienstgeschiedenis aan de universiteit te Leuven. C. behoort tot de Leuvensche scripturistische school en werkt voort in de richting van zijn voorgangers, vooral van prof. v. Hoonacker.

Bibl.: o.a. L'Imposition des mains et les rites connexes dans le Nouveau Testament et L'Eglise ancienne (Parijs 1925); Les Prophètes d'Israël (Mechelen 1932), benevens een aantal artikelen over vergelijkende godsdienstgeschiedenis.

H. J. Coppieters.

Coppernicus, → Copernicus.

Coppieters, Honoratus Josephus, bisschop van Gent; * 30 Maart 1874 te Overmeire; promoveerde tot doctor en magister in de godgeleerdheid te Leuven in 1902 met een proefschrift over de geschiedenis van den tekst der Handelingen der Apostelen, dat van meet af gezaghebbend was en bleef. Hoogleeraar in de Heilige Schrift te Leuven, medewerker van verscheidene tijdschriften en encyclopaedieën. In Dec. 1919 pastoor-deken te Lokeren-Waas en in 1924 te Aalst; in 1927 werd hij tot coadjutor van den bisschop van Gent benoemd met het recht van opvolging en titulair bisschop van Helenopolis; bisschop van Gent in 1927. *Allossery.*

Copra itch of copraschurft, het eerst door Castellani op Ceylon beschreven in 1911, ontstaat bij arbeiders, die met copra omgaan, indien in dat materiaal mijten (tyrogliphus longior varietas) voorkomen. In tegenstelling met scabies (schurft) leven deze mijten niet in, maar op de huid. Ze veroorzaken sterk jeukende knobbeltjes en netelroos op handen, armen en beenen, soms ook op den romp. *E. Hermans.*

Coprinus, → Inktzwam; → Hazenpootje.

Coprolieten noemt men de versteende uitwerpselen van voorwereldlijke dieren. Buckland ontdekte het eerst, dat de zwarte harde brokken, in Engeland bekend onder den naam „bezoarstones”, niets anders waren dan uitwerpselen van uitgestorven vleesch-etende wezens. De c. zijn zeer belangrijk voor de palaeontologie, daar zij inlichtingen verschaffen omtrent bouw van het darmkanaal en aard der voedingsstoffen van de dieren, waarvan ze afkomstig zijn. Men kan er soms onverteerbare overblijfselen van beenderen, tanden, schubben, schelpen enz. in aantoonen. Wegens het aanzienlijk phosphorgehalte worden ze als meststof gebruikt. *Roodhuyzen.*

Coprophagidae, → Mestkevers.

Cops (spinnerij), papieren of houten hulzen, waarop garen volgens bepaalde regels gewonden is. → Spinmachine.

Coptus, Antieke stad in Boven-Egypte, aan den rechter Nijloever; was uitgangspunt van de woestijnwegen naar de Roode Zee en de cultusplaatsen van den god Min.

Lit.: W. M. Petrie, Koptos (1896).

Copula, 1° (muziek) middeleeuwsche vorm van → coda of slotcadens aan het eind van een cantus firmus, als voornaamste melodie van een meerstemmige compositie.

2° Copula noemt men in de taalkunde het verbindingswoord, dat de relatie aanduidt, die bestaat tusschen subject en praedicaat, bijv. vader is postbode. Oorspronkelijk een pronomen, is de c. vormelijk een werkwoord geworden, zonder dit echter functioneel te zijn. De gewone c. is het woord „zijn” in zijn geheele vervoeging, maar ook andere woorden kunnen als c. gebruikt worden. *v. Marrewijk.*

3° Copula of bindwoord heet, in de logica, het woord, dat in een zin de beide termen verbindt, die als subject en praedicaat dienen; het geeft aan, dat het verstand het objectief verband tusschen de begrippen, door die termen uitgedrukt, heeft erkend.

Lit.: J. Th. Beysens, Logica ([3]1923). *F. Sassen.*

Copula carnalis, geslachtelijke vereeniging; → Cohabitatie; → Huwelijksdaad.

Copulatie, → Bevruchting; → Copuleeren.

Copulatio. Aan Guido van Arezzo wordt de keuze van dit woord toegeschreven ter benaming van het organum van kwinten en kwarten (primitieve meerstemmigheid) van Hucbald.

Copuleeren is een entwijze, waarbij het stammetje en de enttwijg, die ongeveer gelijke dikte moeten hebben, beide schuin toegesneden worden met het zgn. copuleermes, waarna entrijs en onderstam op

zulke wijzen worden verbonden, dat het cambium van de ent dat van den onderstam zooveel mogelijk bedekt. Liefst wordt de wonde van de griffel onder een knop gemaakt. Zie ook → Bevruchting. *Dumon.*

Copy (t y p o g r.), ook wel c o p i e en k o p ij. Hieronder wordt verstaan elke geschreven, getypte of ook gedrukte tekst, waarnaar de zetter het zetsel heeft te maken, bestemd voor vermenigvuldiging door de drukpers. Als regel geldt, dat pers-copy slechts aan één zijde beschreven mag zijn. → Copywriter.

Copyn, H., Ned. tuinarchitect; * 1842, † 1923. Voorn. werken: tuin van het landgoed „Heidepark" bij Doorn en slot „De Haar" te Haarzuylen. Bij beide moest woeste grond in korten tijd tot park en bosch worden, waartoe overplanting van duizenden groote boomen noodig was. Verdere werken o.a. buitengoed „Aremberg" te Doorn en „Wilhelmina-park" te Utrecht. *Hendricks.*

Copyright (Eng., = kopijrecht), voorbehoud van uitgeversrechten. Omdat de Ver. Staten niet zijn aangesloten bij de Berner Conventie, zijn buitenlandsche boeken aldaar alleen dan beschermd tegen nadruk, wanneer zij tegen betaling van eenige kosten in het Copyright-register te Washington worden ingeschreven. Vereischt wordt ook, dat in het betreffende boek gedrukt staat Copyright, met jaartal, naam en woonplaats van den uitgever in de Engelsche taal. → Auteursrechten; Berner Conventie (2°). *P. Coebergh.*

Copywriter (Eng.). Deze schrijft de teksten voor een advertentie of anderen vorm van reclame. Hij heeft de verkoopsargumenten en de koopmotieven voor een bepaald product of service te verwerken tot een even beknopten als interessanten, overtuigenden, suggestieven tekst (copy of kopij). Zijn taak is het lezend publiek tot koopen te bewegen. Zijn stijl moet vaak tot het publiek in al zijn geledingen spreken. Ieder woord, iedere zin moet op het doel gericht zijn. *Slewe.*

Coquelin, 1° A l e x a n d r e (genaamd Coquelin c a d e t), Fransch acteur; * 16 Mei 1848 te Boulogne, † 8 Febr. 1909 te Parijs; zoon van een bakker, broer van C. aîné. Te Parijs bezocht hij het Conservatoire en behaalde daar in 1864 den eersten prijs bij het eindexamen. In 1867 bespeelde hij het Théâtre de l'Odéon en trad het volgende jaar te zamen met zijn ouderen broeder op aan de Comédie Française, bij welk gezelschap hij in 1879 sociétaire werd. C. behoorde tot de beste krachten van het Fransche tooneel.

W e r k e n: o.m. Le livre des convalescents (1880); Le monologue moderne (1881); Fariboles (1882); in samenwerking met zijn broeder C. aîné: L'art de dire le monologue (1884); verder: Le Rire (1887); Pirouettes (1888).

2° B e n o î t C o n s t a n t (genaamd Coquelin a î n é), acteur; * 23 Jan. 1841 te Boulogne, † 27 Jan. 1909 te Parijs; broeder van Alexandre (C. cadet). Zijn tooneelneigingen voerden hem naar Parijs, waar hij het Conservatoire bezocht en op achttienjarigen leeftijd den eersten prijs voor blijspel wist te verkrijgen. Een jaar later, op 7 Dec. 1860, debuteerde hij in de Comédie française in Molière's Dépit amoureux. Bijna onmiddellijk stond hij op het eerste plan; zoo behaalde hij in 1861 groot succes in de titelrol van Beaumarchais' Mariage de Figaro. In 1864 werd hij sociétaire en 22 jaar lang bleef hij een van de meest gewaardeerde krachten der Comédie française, waar hij tal van hoofdrollen speelde. Oneenigheden voerden in 1886 tot een breuk met de Comédie. Met een eigen troep ondernam C. toen een succesvolle tournée door Europa en Amerika. In 1890 kwam een verzoening tot stand; als pensionnaire werd C. weer aan de Comédie verbonden, doch twee jaar later verbrak hij de verbintenis opnieuw om weer een eigen gezelschap te vormen. Sedert 1895 bespeelde hij daarmee het Théâtre de la Renaissance, om in 1897 de directie van het Théâtre de la Porte St. Martin op zich te nemen. Uit die jaren dateert zijn creatie van Rostand's Cyrano de Bergerac, de rol, waarmede C. sedert dien spreekwoordelijk verbonden was en die trouwens door den auteur aan hem was opgedragen. In 1900 maakte hij samen met Sarah Bernhardt een tournée door Amerika. Teruggekomen speelden zij nog in hetzelfde jaar samen in Rostand's Aiglon in het Théâtre Sarah Bernhardt. C. stierf tijdens een repetitie voor Rostand's drama Chantecler.

W e r k e n: o.a., Molière et le Misanthrope (1881); Eugène Manuel (1881); Sully Prudhomme (1882); Le Comédien (1882); L'art de dire le monologue (1884, in samenwerking met Coquelin cadet); L'art et le comédien (1886); Tartuffe (1894); L'art du comédien (1894). *v. Thienen.*

Coques (eigenlijk: C o c k s), G o n z a l e s, Vlaamsch schilder; * 1614 te Antwerpen, † 1684. Vooral portretten, waarvoor hij aanzienlijke opdrachtgevers had (o.a. Karel I van Eng. en Frederik Hendrik), zoodat hij tot grooten welstand kwam. Zijn portretten en groepen zijn alle van klein formaat; zij bezitten een zekere gratie en zwier, waarin men wel eens v. Dyck's en Terborgh's invloed meent te kunnen bespeuren; de schildering is zeer delicaat en verzorgd. Zijn werken zijn niet zeldzaam.

L i t.: v. d. Branden, Antw. schilderssch.; v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Coquilhat, C a m i l l e, Belgisch stafofficier; * 15 Oct. 1853, † 24 Maart 1891 te Boma. Vertrekt in 1882 naar Kongo, in dienste van het → Comité d'Etudes au Haut Congo. Na eenige ontdekkingsreizen voerde hij bevel over den post van Bangala, waar hij de vijandige bevolkingen dwong het gezag van de Blanken te erkennen. Hij slaagde zoodanig in deze zending, dat hij de Inlanders overhaalde dienst te nemen in de Openbare Macht. Na te Brussel staatssecretaris geweest te zijn van Kongo Vrijstaat, keerde hij in 1890 als onder-gouverneur-generaal naar Afrika terug. Het volgend jaar overleed hij te Boma aan de gevolgen van dysenterie. *Monheim.*

Coquilhatstad, 1° p l a a t s in Belg. Kongo, op den evenaar (0° 2′ Z., 18° 25′ O.); hoofdstad der gelijknamige provincie. Belangrijke lucht- en rivierhaven, gelegen aan de samenvloeiing van Roeki en Kongo. T.S.F.; handelscentrum (kopal). Gesticht in 1890 door luit. Lemaire; aldus genaamd ter herinnering aan Coquilhat, grondvester van het Evenaarsdistrict, bij de Bangala.

2° A p o s t o l i s c h v i c a r i a a t van de Paters Missionarissen van het H. Hart (Borgerhout). Omvat nagenoeg het grondgebied van het voormalige Evenaarsdistrict. Opp. ca. 165 000 km² met ca. 484 000 inw. Volksstammen: Nkoendo, Batswa. De eerste missies in het Evenaarsdistrict werden gesticht door de Trappisten van Westmalle, die aanvankelijk onder de jurisdictie van mgr. Van Ronslé (ap. vic. van Belg. Kongo) stonden, later (1919) onder die van mgr. De Boeck (ap. vic. van Nieuw Antwerpen).

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

In 1924 bij de oprichting van de apostolische prefectuur Tswapa werd de missioneering van het Evenaarsdistrict gedeeltelijk, en in 1926 in haar geheel overgenomen door de Paters Missionarissen van het H. Hart; in 1933 werd de prefectuur verheven tot ap. vicariaat van Coquilhatstad (ap. vicaris mgr. E. Van Goethem).

Achtereenvolgens werden de volgende missieposten gesticht: Bamania (1895), Coquilhatstad (1902), Bokote en Bokoema (1910), Wafanya (1917), Boënde (1925), Mondombe (1925), Flandria (1926) en Bolima (1934).

Het ap. vic. telt 42 132 gedoopten en 10 650 catechumenen (1933). Klein-seminarie te Bokoema. Noviciaat voor Inheemsche broeders en normaalschool te Bamania (Broeders van de Christ. scholen). Vakscholen te Bamania, Flandria, Bokote en Boënde. Verder op elken missiepost scholen voor jongens en meisjes. Gasthuizen voor Blanken en Zwarten te Coquilhatstad en te Boënde. Op alle andere posten drukbezochte dispensaria. Tehuis voor Blanken te Coquilhatstad.

In het vicariaat zijn nog werkzaam: Zusters van het H. Bloed te Bamania, Bokoema en Flandria. Dochters van O. L. Vr. v. h. H. Hart te Bokote, Boënde, Mondombe en Bolima. Dochters van Liefde (van Ans) te Coquilhatstad. Zusters van den H. Vincentius (van Beveren-Waas) te Wafanya.

3° Missiepost der Paters Missionarissen van het H. Hart (Borgerhout; H. Eugenius), behoort tot het apostolisch vicariaat Coquilhatstad. Volksstam Nkoendo. Ong. 12 000 inw. Gesticht 1902. Gedoopten (1933): 5 921. Gasthuizen voor Blanken en Zwarten, door de Dochters van Liefde (Ans); scholen voor jongens en meisjes, door de Broeders der Christelijke scholen en door de Dochters van Liefde (Ans). Tehuis voor Blanken. Mooi kerkgebouw. *Vanneste.*

Coquillart, Guillaume, Fransch dichter; * 1450 (?) te Reims, † 1520 aldaar. Beroemd rechtsgeleerde; bekleedde verschillende officieele ambten en werd geestelijke. In den tijd, toen hij het Kerkelijk Recht te Parijs bestudeerde, vervaardigde hij, met opvallend gemak, grappige gedichten in den stijl van Villon, vol gloed, doch eenigszins onnatuurlijk en dartel. De thema's van de galante rechtspraak, zooals Martial d'Auvergne die in de mode bracht, overdreef hij tot in het burleske.

Voorn. werken: Plaidoyer de la Simple et de la Rusée; Droits nouveaux. *Guiette.*

Coquimbo, 1° provincie in Midden-Chili; opp. 39 889 km², ca. 198 000 inw. Middelen van bestaan: landbouw en mijnbouw.

2° Stad in de gelijknamige prov., ca. 17 000 inw.; een der beste havens, door spoorwegen verbonden met Valparaiso en Santiago. Export van koper, zilver, mangaan, goud. Warme bronnen te Soco, gelegen aan de uiterste grens der stad.

Cor (Lat.), **1°** (dierk.) → Hart.

2° (Muziek) → Hoorn.

Cor Anglais → Oboe.

Cora, Zuidelijke Sonora-stam, behoorende tot de Uto-Azteken. → Indianen van Middel-Amerika.

Cora of Core, Perséphone. → Demeter.

Cora, Guido, Ital. cartograaf en geograaf; * 20 Dec. 1851 te Turijn, † 10 Oct. 1917 te Rome; professor achtereenvolgens te Turijn en Rome. Onderging den invloed van de Duitsche geografen Petermann en Behm. Reisde naar den Balkan, Tripolis, Nieuw-Guinee, Australië, Patagonië e.a. Stichtte het tijdschrift Cosmos, dat veel bijdroeg tot verbreiding der geographische kennis in Italië.

Voorn. werken: Spedizione italiana alle Nuova Guinea (1872); Il Sahara (1882); Die Zigeuner (1895); Nel Montenegro (1901); Fra gli slavi meridionali (1903—1904). *v. Velthoven.*

Corallien, facies van het Sequanien. De naam C. wordt tegenwoordig weinig meer gebruikt.

Coralliorhiza, → Koraalwortel.

Corallium rubrum, → Bloedkoraal.

Coralrag (geologie), de Engelsche naam voor het onderste gedeelte van het → Malm, belangrijk door het overheerschen van polypien.

Coram (Lat.), in tegenwoordigheid van; coram populo, ten overstaan van het volk.

Corantijn, Westelijke grensrivier van Suriname, ontspringende op de Zuidgrens (2° N.). R. H. Schomburgk beschouwde in 1844 de Coeroeni met de Aramatau, de Koetari en de Sipaliwini als de bronrivier; later is de Nieuwe Rivier ontdekt, veel waterrijker; zij vloeien samen even boven de Frederik Willem IV-vallen. Rechter-zijrivieren zijn: de Lucie-rivier en de Kabalebo. In den middelloop zijn de Wonotobo-vallen en de Timeri-rots met inschrift. In den Corantijnmond stroomt ook de Nickerie uit. Een zandbank, de Turtlebank, ligt er voor. De Corantijn is bevaarbaar tot Wasjabo. Aan den bovenloop wonen Caraïeben; verder Arowakken en enkele Warau's. De expeditie van 1926 is beschreven door W. Ahlbrinck: Vijf maanden in het oerwoud. *Vinken.*

Corax van Syracuse, Oud-Grieksch rhetor, uit de eerste helft der 5e eeuw v. Chr. C. verhief de natuurlijke welsprekendheid tot een kunstgenre en schreef het eerste (verloren) handboek van rhetoriek. Zijn leerlingen Tisias, Gorgias, Isocrates stonden onder zijn invloed.

Corazzini, Sergio, Ital. dichter; * 1887 te Rome, † Juni 1907 aldaar. C. is een der zgn. poeti crepuscolari, die (1905—1914) tegen de woordenkramerij van d'Annunzio reageerden.

Werken: Piccolo libro inutile, Elegia, Libro per la sera della domenica (1906). — Uitg.: Liriche (verzam. werken, na zijn dood door vrienden uitgegeven, Napels ³1922).

Corbeny, bedevaartplaats en Benedictijner klooster in het bisdom Laon, door den koning van Frankrijk na de kroning bezocht.

Corbie, Benedictijner abdij in Picardië, in 657 door S. Bathildis gesticht. De eerste monniken kwamen van Luxeuil. Stichtte Corvey in Saksen. Haar school was beroemd, Paschasius Radbert schreef er zijn Traktaat over de H. Eucharistie. In 1618 voegde C. zich als een der eerste kloosters bij S. Maurus. In 1790 opgeheven; later afgebroken, behalve de kerk.

Lit.: Gallia Christiana (X Parijs 1728, 1263). *Lindeman.*

Corbière, Tristan (eig. Edouard Joachim), „Poète Maudit", een der origineelste Fransche dichters der vorige eeuw, bijna geniaal voorlooper van de nieuwe poëzie, schier gelijktijdig (1884) door Verlaine en Huysmans ontdekt. * 18 Juli 1848 te Coat-Congar bij Morlaix, † 1 Maart 1875 te Morlaix. Een der voorloopers van het symbolisme, met Charles Baudelaire, Stéphane Mallarmé, Paul Verlaine en Arthur Rimbaud. Physisch misvormd, zond hij vanuit zijn Bretonsche eenzaamheid een der meest ontstellende werken van de moderne dichtkunst de wereld in: Les Amours jaunes (1873). Hevig gekant tegen conventie en sleur (L'art ne me connaît pas. Je ne connais pas l'art)

objectiveert hij, in chaotisch-mooie verzen, de weeklachten van drenkelingen, matrozen en dronkaards. Bittere ironie, zachte verteedering, gewild satanisme naast opflakkeringen van Katholicisme, dan weer hoonend sarcasme, spreken uit het werk van dezen caricaturalen Bretonschen Hamlet.

W e r k e n: Les amours jaunes (1873; volledige uitgave 1891). — L i t.: J. K. Huysmans (in A Rebours 1884); Jules Laforgue, Notes sur Corbière (1884); Verlaine, Les Poètes maudits (1884); R. Martineau, Tristan Corbière. Essai de biographie et de bibliographie (Parijs, Le Divan, ²1925); Alexandre Arnoux, Une âme et pas de violon: Tristan Corbière (1930). *Willemyns.*

Corbion, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Neufchâteau; 8 km van Bouillon; opp. 1 325 ha, ca. 1 000 inw. Bosschen, leigrond, gelegen aan de Semois. Bouwsteen- en kalkgroeven.

Corbuel, → Villon.

Corbula, → Fossa Corbulonis. → Corbulo.

Corbulo, C n a e u s D o m i t i u s, Romeinsch veldheer, waarsch. zoon van den consul van denzelfden naam onder keizer Caligula, werd als legaat naar Neder-Germanje gezonden, om de Chauken te onderwerpen. De veldtocht begon 46 na Chr. Na de nederlaag der Chauken, bracht hij de Friezen, die zich 28 na Chr. onafhankelijk hadden gemaakt, tot onderwerping. Hij liet tusschen Rijn en Maas een kanaal graven (fossa Corbulonis, waarsch. tusschen Maasmond en Roomburg) en herstelde de tucht in het leger. Zijn voorspoed wekte den naijver van Claudius, die hem terugriep en hem het proconsulaat van Azië opdroeg. Later streed hij nog met succes tegen de Parthen, viel in ongenade bij Nero en doodde zichzelf 67 na Chr.

L i t.: Stein, Cn. Domitius Corbulo, in Pauly's Realencyklopädie (Suppl.III, 394-410). *W. Mulder S.J.*

Corbusier, L e, pseud. voor E d o u a r d J e a n n e r e t, Zwitsersch architect; * 1896 te Genève. Leider van een bouwbeweging, welke, revolutionnair getint, het nuchter zakelijke als basis neemt. Het huis is niets meer dan een „woonmachine”. Hij is werkzaam te Parijs en stichtte met eenige geestverwanten het strijdbare tijdschrift l'Esprit Nouveau. *Thunnissen.*

Corcaigh, → Cork.

Corchorus, → Juteplant.

Corcyra, tegenw. → Corfu.

Cord (côtelé, ribbenweefsel), stof met alle mogelijke welvingen (ribben). Materiaal: wol, halfwol of katoen. Vervaardiging: lange effecten aan den onderkant van het weefsel doen door samentrekken de welvingen ontstaan. Appretuur: kaal of gevold. Doel: dames- en sportkleeding, meubelbekleeding, enz.

Manchester stof (inslagfluweel) werd vroeger corduroy (cord du roi) genoemd. Met breede ribben is deze stof bekend onder den naam Genuacord. *Schroeder.*

Corda (Ital.), snaar. In de klaviermuziek vindt men de uitdrukking una corda (een snaar), hetgeen aanduidt, dat men het linkerpedaal moet neerdrukken (de zgn. verschuiving bij den vleugel). Tre corde wil zeggen: zonder linkerpedaal. *W. Andriessen.*

Corda, A u g u s t K a r l J o s e p h, plantkundige en palaeontoloog; * 22 Oct. 1809 te Reichenberg in Bohemen, † Sept. 1849 op een terugreis van Texas als slachtoffer van een schipbreuk. Vanaf 1834 was hij custos aan het museum te Praag. C. was een der eerste plantkundigen, die fossiele planten ook anatomisch onderzochten. De familie der Cordaitaceae, waartoe de oudste fossiele Phanerogamae behooren, is naar hem genoemd.

W e r k e n: o.a. Icones fungorum hucusque cognitorum (6 dln. 1837—'54); Prachtflora europ. Schimmelbildungen (1839); Mykologie (1842); Beiträge zur Flora der Vorwelt (1845). *Melsen.*

Cordaitales, de oudste familie der n a a k t - z a d i g e n (Gymnospermen), bekend van Devoon tot Perm. De bekendste vertegenwoordigers behooren tot het geslacht C o r d a i t e s (Carboon). Het waren tot 40 m hooge boomen van enkele m dikte, met een krans van lijnvormige, meterlange bladeren.

Cordara, J u l i u s C a e s a r, Ital. Jezuïet, geschiedschrijver over de geschiedenis zijner Orde; * 16 Dec. 1704 te Alessandria, † 6 Maart 1785 aldaar.

V o o r n. w e r k e n: Historia Societatis Jesu ab anno 1616—1633; Historia collegii Germanici usque ad annum 1581; De suppressione Societatis Jesu (hs. in 1925 te Padua uitgegeven door Albertotti). — L i t.: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (II, blz. 1411-1432; XI, blz. 1660).

Corday, 1° C h a r l o t t e, nakomelinge van een zuster van Corneille; * 1768 te Saturnin (Normandië). In haar overspannen begrippen van republikeinsche vrijheid en burgerdeugd doodde zij Marat om de Girondijnen te wreken (waartoe haar verloofde Barbaroux behoorde) en Fr. te verlossen van de Jacobijnentyrannie; werd daarom te Parijs geguillotineerd (17 Juli 1793). *V. Claassen.*

2° M i c h e l (pseud. voor Louis Edouard Pollet), Fransch romanschrijver van de psychologische, analytische richting; * 1869 te Parijs. Oud-luitenant, die in zijn werken achtereenvolgens het militaire leven en de sociale vraagstukken bestudeerde.

W e r k e n o.a.: Notre Masque (1899); La Mémoire du coeur (1906); La Flamme éternelle. — E s s a y s: Anatole France d'après ses confidences et ses souvenirs; Diderot; Charlotte Corday. *Willemyns.*

Cordeliers, ultra-revolutionnaire club in Parijs tijdens de Fr. Revolutie; gesticht door Dufourny, Saintex, Momoro e.a.; Danton en later Hébert waren hun leiders. Genoemd naar het klooster der Franciscanen (= Cordeliers, naar hun lendenkoord), waar de bijeenkomsten gehouden werden. De C. noemden zich ook wel Société des droits de l'homme. Zij bewerkten o.a. de afzetting van Lod. XVI en den val van de Girondijnen. Van hen het devies: Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap. Na den val van Hébert verminderde hun invloed; 1794 opgeheven. *V. Claassen.*

Cordes, gem. in het N.W. van de prov. Henegouwen, ten N.O. van Doornik; opp. 440 ha, 270 inw.; landbouw; bezienswaardige Romaansche kerk; oude heerlijkheid.

Cordes, J a n W i l l e m H u g o, Ned. boschbouwkundige; * 1836 te Amsterdam, † 1906 te Apeldoorn; opgeleid aan de landhuishoudkundige school te Groningen en de polytechnische school te Karlsruhe, werd ambtenaar bij het boschwezen van Java (1857), houtvester (1869), inspecteur (1877) en in 1890 gepensionneerd.

W e r k e n: De Djatibosschen van Java, hunne natuur, verspreiding, geschiedenis en exploitatie (Batavia 1881); Flora en Pomona te Batavia, in Ned. Tijdschr. der Mij. Bevord. Nijv. (1889); Het belang der bosschen in verband met ontginning van heiden en duinen (1890). — L i t.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (I, 637). *Moerlands.*

Cordia, een plantengeslacht van de familie der B o r r a g i n a c e a e, dat met 250 soorten de tropische landen bewoont, doch droge streken en de

schaduwrijke wouden vermijdt. Verschillende der heesters en boomen leveren goed bruikbaar hout, bastvezels en eetbare steenvruchten. De bekendste is C. myxa uit de landen tusschen Egypte en Australië, die ook in cultuur is en waarvan de oranjeroode, slijmerig zoete vruchten gegeten worden (tevens een middel tegen hoest), evenals de West-Indische C. sebestena. Ook de Abessinische C. ovalis en C. abyssinica leveren eetbare vruchten. C. gharaf uit Afrika en Azië verschaft goed hout en bastvezels. De Indische C. latifolia geeft behalve voortreffelijke bastvezels ook goede vruchten. Een soort rozenhout levert nog de tropisch Amerikaansche C. gerascanthus, en C. subcordata, een kustboom uit Oost-Afrika en de Hawaii-eilanden. De Amerikaansche C. nodosa heeft stengelverdikkingen, die door mieren bewoond worden. *Bouman.*

Cordier, Baude, Fransch componist omstreeks 1400, geboortig uit Reims; een der eerste vertegenwoordigers van het Fransche kunstlied (Rondeau), een vorm van de zgn. Ars Nova. De stijl van Cordier heeft een uitgesproken Fransch karakter, vol bevalligheid en losheid. Ook is C. een der eerste beoefenaren in het schrijven van canons. Tijdgenooten zijn: Dufay, Binchois, Ciconia. *Piscaer.*

Lit.: P. Aubry, Les plus anciens mouvements de la musique française (1905); v. d. Borren, Dufay (1926).

Cordieriet ($H_2Mg_4Al_8Si_{10}O_{37}$) komt voor in gneisen, doorgaans vergezeld van granaat, sillemaniet, spinel, magneetkies en hematiet. Het komt soms ook voor in granieten en andere eruptiefgesteenten, maar is in dat geval afkomstig uit ingesmolten leisteen. *Roodhuyzen.*

Cordiet is een rookzwakke buskruitsoort, bestaande uit gemiddeld 63% schietkatoen en 30% nitroglycerine, waaraan 5% vaseline als stabilisator is toegevoegd. De laatste 2% bestaan uit vocht en gelatineermiddel (aceton). C. wordt veel door de Engelsche marine gebruikt.

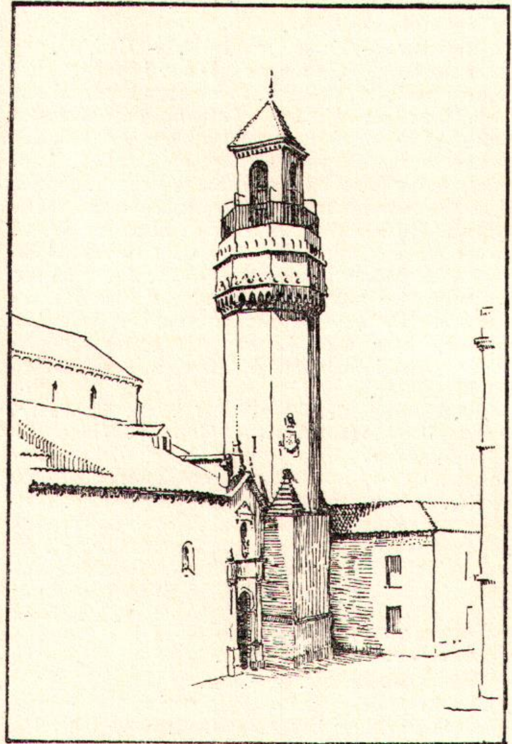
Cordillera, Spaansch woord voor ketengebergte, speciaal toegepast op het gebergte langs de W. kust van Z. Amerika: de Cordillera de los Andes (II 808 BC 1-6). Het gebergte is zeer heterogeen, zoowel oude als sommige zeer jonge elementen komen erin voor. Een betrekkelijk lang gebergte is de kustcordillera van Chili, dat in Z. Chili het overlangsche dal van den Oceaan afscheidt. Een zeer jong gebergte ligt in N. Peru en Z. Equador, waar dikke, Tertiaire sedimenten geplooid aanwezig zijn. Een zeer groot deel der C.-lagen bestaat uit Mesozoïsche afzettingen, waarbij veel eruptiefmateriaal voorkomt. Groote vulkanische werkzaamheid had ook plaats in het Tertiair; aan de oppervlakte en door denudatie zijn blootgelegd andesieten, basalten, diorieten. De tegenwoordige vulkanische activiteit is bekend uit de geweldige vulkanen in de C. Belangrijke afzettingen van ertsen zijn op zeer groote schaal gevormd in dit gebergte: koper, tin, goud, platina. De kenmerken van dit Amer. ketengebergte zijn: geringere plooiing en sterk vulkanisme, dit in tegenstelling met de Alpen. *Zuylen.*

Cordoba, → Cordova.

Cordon, ook cordonlijst of gordellijst, heet in de bouwkunst een weinig vooruitspringende bolle lijst, welke tusschen de verdiepingen van een gevel loopt, de geleding van het gebouw aangeeft en er niet zelden de horizontale rust van bewerkstelligt. Oorspronkelijk (in de Romeinsche bouwkunst) is het een ingekrompen hoofdgestel boven pilasters of halfzuilen. In den paleisbouw der Renaissance wordt de c. veel aangewend (Brunelleschi e.a.). Minder vaak heet c. de ribbe of gordel in de Gotische architectuur. *Knipping.*

Cordonneeren, borduurtechniek, hoofdzakelijk toegepast bij witborduren.

Cordonnier, Louis Marie, Fransch architect; * 1854 te Haubourdin; werkzaam te Rijsel. Leerling van de Ecole des Beaux arts te Parijs, behaalde den eersten prijs voor de prijsvraag van de nieuwe Beurs te Amsterdam en voor het Vredespaleis in Den Haag, welk laatste ontwerp werd omgewerkt door ir. A. G. v. d. Steur; C. had een uitgebreide praktijk en bouwde o.a. raadhuizen te Loos, Madelaine, Duinkerken in neo-Renaissancestijl. *Thunnissen.*

Cordova (Sp.). Torre de S. Nicolàs. Gotische klokketoren uit de 15e eeuw, oorspronkelijk een minaret.

Cordova of Cordoba, **1°** in **Spanje.**

a) Prov. in Andalusië; opp. 13 780 km², ca. 690 000 inw. Het gebergte Sierra de Cordova is zeer woudrijk.

b) Bisdom, waarschijnlijk uit de 3e eeuw, omvattend de prov. Cordova en een deel van Badajoz. Beroemdste bisschop: Hosius (294—357). Suffragaan van Sevilla. Telt (1930) 525 000 zielen.

c) Hoofdstad der prov. C. (37° 51′ N., 4° 48′ W.), 80 000 inw. Oude hoofdstad van de Mooren, aan den Guadalquivir, in een vruchtbare omgeving, een vega. Vruchten, olie. Verkeerscentrum, doch weinig vooruitgang.

Kunst. Van de gedurende den Romeinschen keizertijd zeer bloeiende handelsstad (waar Seneca en Lucanus geboren zijn) resten alleen nog wat sculptuurfragmenten (nu in Madrid), enkele sarcophagen en een vloermozaïek (de 4 jaargetijden).

De oorspr. Romeinsche brug over den Guadalquivir is door de latere Moorsche overheerschers sterk veranderd (240 m lang, 16 bogen). De toegang tot de brug wordt gevormd door een versterkt burg-achtig gebouw, eveneens in oorsprong Romeinsch, Calahorra geheeten. Naar de stadszijde leidt de brug tot het → Alcázar, het vroegere paleis der kaliefen, waarvan weinig ouds behouden is, maar welks oorspronkelijk uitzicht en inwendige kan gereconstrueerd worden uit de opgravingen der paleiswoningen van Medinahar Zahra.

Van meer belang is de Groote Moskee, in de nabijheid van het Alcázar gelegen (zie plaat Bouwkunst III t/o kolom 64, dl. VI). Zij is waarschijnlijk op de grondslagen eener vroegere kerk (S. Vincentius) gebouwd. Abder Rahman I begon ermee in 785; achter een vrij diepen hof legde hij een zaal aan van 85 × 30 m, welke hij door 10 zuilenrijen in 11 beuken verdeelde, waarvan de middelste beuk het breedst was. De zuilen waren van vroegere bouwwerken genomen. Later werd de zaal verbreed en verdiept (einde 10e eeuw kwamen er 8 beuken bij). Zij werd door een vlak plafond bedekt; slechts 4 of 5 vakken droegen koepels op kruisbogen. In 1523 liet de geestelijkheid van C. midden door deze zaal heen een 60 m lange kathedraal bouwen, waarvan de gewelven hoog boven het dak der moskee uitkwamen. Op de fundamenten eener oude minaret (aan den ingang van den voorhof) bouwde in 1593 Hernán Ruiz den tegenwoordigen toren. De rijke decoratie vereenigt Antieke, Arabische, W. Gotische en Byzantijnsche elementen. Er bestaat sterke verwantschap tusschen de bouwmanier dezer moskee en die der Z. Fransche Romaansche kerken, doch van den grootsten invloed was zij op de ontwikkeling der architectuur, zoowel Moorsche als Christelijke, in Spanje.

In de stad bevinden zich een menigte kerken, meestal in overgangs- en plateresk-stijl. Het archaeologisch museum is van waarde door de vondsten van Medinahar Zahra, daar bijeengebracht, de werken van Juan en Pedro van C., Ribera, Bermejo, Zurbaran e.a.

L i t. : Ramirez de Arellano, Guia artistica de Córdoba (1896); Schmidt, Cordoba und Granada (1902); Calvert en Gallichan, C., a city of the Moors (1907); Marcais, Manuel d'art musulman (I 1926). *Knipping.*

G e s c h i e d e n i s. C. bestond reeds vóór dat de Phoeniciërs in Spanje koloniseerden. Tijdens het Carthaagsche bewind had de stad eenige beteekenis, welke na de verovering door Scipio in den 2en Punischen oorlog zeer toenam. Vandaar de vele Rom. overblijfselen. Na taaien tegenstand werd C. in 572 door de West-Goten veroverd en in 711 door de Mooren, die haar, getuige de overblijfselen, tot het middelpunt van hun beschaving gemaakt hebben. Zie verder sub Kalifaat van Cordova, en: Kunst, in dit artikel.

d) Kalifaat van Cordova, 756—1031. Dit kalifaat werd gesticht door den eersten Sp. Oemajjade → Abder Rahman I. De vorsten van dit huis waren in godsdienstig opzicht Soennieten. Eeuwenlang hebben de kaliefen van Cordova strijd moeten voeren tegen de steeds krachtiger wordende Spaansche Christenstaten, die reeds voor de komst der Oemajjaden bestonden. De kaliefen hadden ook veel last met hun eerzuchtige stadhouders, terwijl de vijandschap tusschen Arabieren en Berbers hun veel zorg baarde. Ook het groot aantal Christenen, dat tot den Islam was overgegaan en geen rechten had, leidde tot moeilijkheden. Dank zij krachtige heerschers kon het kalifaat zich tot de 11e eeuw staande houden en bereikte zelfs een hoogen cultureelen en maatschappelijken bloei, vooral onder de kaliefen Abder Rahman III, Hakam II en Al Mansoer. Door irrigatiewerken en mijnbouw werden landbouw en nijverheid bevorderd. Er was veel handel in wol, zijde, olie en suiker. Vooral Andalusië was een heerlijke, welvarende streek.

De gelijknamige h o o f d s t a d C. zou in de 10e eeuw 11 300 huizen, 3 000 moskeeën , 80 openbare scholen, 300 baden en 28 voorsteden hebben gehad. Tijdens dit kalifaat is o.a. ook het Alcazar gebouwd. Behalve door bouwwerken enz., streefden de kaliefen van C. er naar het Oosten ook intellectueel te overtreffen. Kunsten en wetenschappen genoten een vorstelijke behandeling. Men telde in C. een 17-tal universiteiten en 70 bibliotheken. Dat het kalifaat dien bloei bereikte, heeft het te danken aan de medewerking van Joden en der inheemsche bevolking, welke op de Arabische cultuur zeer bevruchtend hebben gewerkt. Vooral sinds Abder Rahman III komt die samenwerking tot uiting. De laatste Oemajjade, Hisjam III, deed in 1031 afstand van den troon en ging zich rustig aan de kunst wijden. Terstond viel het rijk toen in een aantal zelfstandige emiraten uiteen. In 1236 werd de stad C. door Ferdinand III va nCastilië veroverd.

L i t. : → Abder Rahman III. *Slootmans.*

2° Cordova in **Midden-Argentinië.**

a) P r o v i n c i e (II 808 D 3); opp. 161 036 km², ca. 1 057 000 inw. Zij wordt deels ingenomen door een 400 m hooge pampa-hoogvlakte, deels door het gebergteland Sierra de C., uitgestrekte zoutsteppen en zoutmeren. Middelen van bestaan: landbouw en veeteelt; export van wol. De mijnbouw neemt in beteekenis toe.

b) B i s d o m, suffr. van Buenos Aires, opgericht in 1570; telt ruim 800 000 Kath.

c) H o o f d s t a d der gelijknamige prov. (II 808 D 3), op de hoogvlakte aan de Rio Primero; een geheel modern ingerichte stad, belangrijk spoorwegcentrum. Ca. 240 000 inw. Universiteit (1613 gesticht), academie van wetenschappen. C. werd gesticht in 1573.

d) S i e r r a d e Cordoba, een in het W. met het Andes-systeem samenhangend g e b e r g t e; 2 850 m hoog; een gebied zonder afvloeiing naar zee. *Zuylen.*

Cordova, G o n z a l o d e, Spaansch veldheer; * 1443 te Montilla bij Cordova, † 2 Dec. 1515 te Granada; streed tegen de Portugeezen en in 1492 in den laatsten oorlog tegen de Mooren; verdreef, in den eersten Spaansch-Franschen oorlog om het bezit van het koninkrijk Napels (1495—'98), de Franschen uit Zuid-Italië (1496). In 1500 hielp hij de Venetianen tegen de Turken. In den tweeden Spaansch-Franschen oorlog om Napels (1502—1505) versloeg hij de Franschen opnieuw en werd onderkoning van Zuid-Italië; werd echter reeds in 1506 teruggeroepen. Voor de Spanjaarden geldt hij als „el gran capitán”.

L i t. : De Montolin, Vida de Gonzalo de Cordova (1915). *v. Gorkom.*

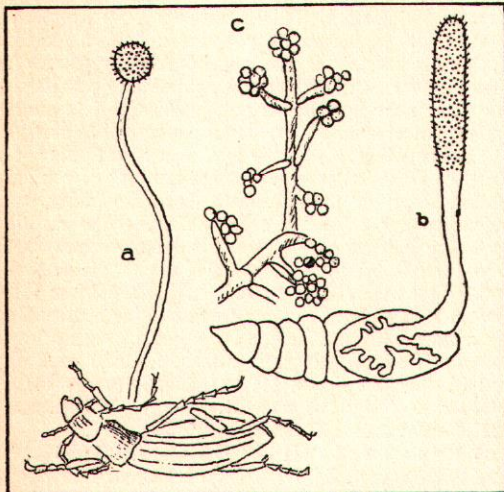
Córduba (a n t. g e o g r.), tegenw. → Cordova.

Cordula, Heilige, behoorde tot de groep der H. Ursula en Gezellinnen; een legendarische figuur. Volgens de legende, die berust op een visioen van de kluizenares Helmtrudis uit Westfalen, zou zij aan het bloedbad ontkomen zijn, maar den volgenden dag zich vrijwillig voor den marteldood hebben aangeboden. In een ander visioen werd de plaats aangeduid, waar haar heilig gebeente rustte, nl. de Johanniterkerk te Keulen. Wellicht zijn er meerdere heilige personen

geweest, die dezen naam droegen (volgens de openbaringen van den zal. Herman Joseph minstens drie). Meerdere kerken beroemen zich er op het lichaam of hoofd van een H. Cordula te bezitten.

Lit.: H. Günter, Die christl. Legende des Abendlandes (1910). *J. v. Rooij.*

Cordyceps, een zakzwam van de familie der

a) Cordyceps cinerea op een kever. b) Cordyceps militaris op een pop. c) Conidiëndrager van C. militaris.

Hypocreaceae. De verschillende soorten van dit geslacht parasiteeren hoofdzakelijk op doode insecten (zooals kevers, sprinkhanen, mieren, vliegen en hun larven, spinnen, rupsen en poppen), o.a. C. cinerea met grauw vruchtlichaam, C. militaris, rupsendooder (zie afb.), C. sinensis, waarvan het vruchtlichaam een voor het Chineesche hof gereserveerd geneesmiddel was. De C. ophioglossoïdes, truffel-knotszwam en C. capitata, hoedjesknotszwam, parasiteeren op onderaardsche zwammen. *Bouman.*

Cordyline, eenzaadlobbig houtgewas, dat als jonge plant voor versiering van kamer, tuin en bloemenserre kan dienen. In den handel noemt men de C. veelal Dracaena.

Cordylophora is een poliep, die in het zoetwater op steenen, hout en mosselschalen leeft. Zij vormt 4—8 cm hooge, sierlijk vertakte, roodachtig-witte boompjes.

Core, naam van verschillende personen in den Vulgaattekst van de Heilige Schrift. In het Hebreeuwsch worden sommigen Korah, anderen Kore genoemd.

1° Derde zoon van Esau, geboren in Canaän (Gen. 36. 5, 14, 18; 1 Par. 1. 35).

2° Vijfde zoon van Eliphaz (Gen. 36. 16); de naam ontbreekt echter in andere lijsten (Gen.3 6. 11 en in 1 Par. 1. 36).

3° Leviet, zoon van Isaar, achterkleinzoon van Levi (Ex. 6. 16, 18, 21). Hij was het hoofd en de organisator van den opstand tegen Mozes en Aaron (Num. 16), ontstaan naar aanleiding van de verheffing van Aaron tot hoogepriester en de instelling van het priesterschap. Het was de voornaamste opstand in de woestijn. De straf van Core wordt niet verhaald; wel die van zijn medestanders Dathan en Abiron, die door de aarde verzwolgen werden. *C. Smits.*

Coreacea, → Luisvliegen.

Coregonus, → Houting; → Zalmvisschen.

Corelli, 1° Arcangelo, beroemd violist; * 1653 te Fusignano bij Ravenna, † 1713 te Rome; leerling van G. Benvenuti te Bologna. In 1679 kreeg C. te Rome een plaats in het orkest van het theater Capranica en werd leerling voor compositie van Matteo Simonelli. Na een tweejarig verblijf in Duitschland keerde hij in 1682 naar Rome terug. C. is de vertegenwoordiger van de klassieke Ital. vioolmuziek en als zoodanig van grooten invloed op alle jongeren, o.a. Abaco en Händel. Hij zocht geen heil in de kunst van dubbelgrepen zooals Baltzer, Strunck en Walther. Als componist sluit hij de lange rij van Ital., die in de 17e eeuw zich bijna uitsluitend tot de solo en triosonates wendden voor strijkinstrumenten met basso continuo. C. is de eigenlijke schepper van het concerto grosso.

Lit.: C. Piancastelli, Fusignano ad A. C. (1914); A. Moser, A. C. und A. Lolli, zwei künstlerische Ehrenrettungen, in Zeitschrift für Musikwiss. (1921); Marc Pincherle, Corelli (1933). *Piscaer.*

2° Marie, Engelsche romanschrijfster, die op het einde der 19e eeuw zeer in de mode was; * 1864, † 1924. Vader was een Italiaan, moeder Schotsch; als kind geadopteerd door C. Mackay, opgevoed in een Fransch klooster. Begon romans te schrijven in 1886 en werd 10 jaren later de meest gelezen schrijfster in Engeland. Zij trof den publieken smaak door haar sentimentaliteit, haar exotische melodramatiek, haar vage anti-Katholieke godsdienstigheid. Met literatuur of kunst hebben haar romans niets uitstaande.

Werken: A Romance of Two Worlds (1886); Vendetta (1886); Barabbas (1893); The Sorrows of Satan (1895); Mighty Atom (1896); Ziska (1897); Boy (1900); The Master Christian (1900); enz. Na haar dood verscheen nog Open Confessions (1925). *Pompen.*

Corelstof, katoenen, poreuze stof in gaasbinding, soms afgewisseld met linnenbinding. Dient als eerste huidbedekking.

Coremans, Eduard, Belg. volksvertegenwoordiger, had een groot aandeel in Vlaanderen's politieken strijd; * 1 Febr. 1835 te Antwerpen, † 2 Nov. 1910. Stichtte in 1860 den Nederduitschen Bond, waaruit de Antwerpsche → Meetingpartij ontstond. Op zijn voorstel werd in 1866 het Nederlandsch tot officieele taal der stad Antwerpen uitgeroepen. Tot volksvertegenwoordiger verkozen in 1867, diende hij in '73 de eerste wet in op de vervlaamsching van de rechtspraak; hij had een groot aandeel in het tot stand komen van de wet van 1883 op de gedeeltelijke vervlaamsching van het openbaar middelbaar onderwijs en in de regeling van het taalgebruik in het leger (1888), de rechtspraak (1889), en de zgn. gelijkheidswet (1898). In '88 sprak hij voor het eerst Nederlandsch in de Kamer der volksvertegenwoordigers. In 1889 deed hij een eerste poging om van de Kamers gelijkstelling in taalopzicht van het vrij en openbaar onderwijs te bekomen, wat ten slotte in 1910 gebeurde. *Uytterhoeven.*

Corenne, gem. in de prov. Namen, ten W. van Dinant, ca. 250 inw., grootendeels Kath.; opp. 702 ha; landbouw, kalksteengroeven.

Coreopsis, plantengeslacht van de familie der samengesteldbloemigen, hetwelk voor tuinversiering wordt gebruikt. Een- of tweejarig gewas.

Corfínium (ant. geogr.). hoofdstad der Paeligni, in het dal van de Aternus, tegenw. Pentima;

in den bondgenootenoorlog (91—88 v. Chr.) Italica genoemd. → Bondgenootenoorlog. *Davids.*

Corfu (Ital.), Gr.: Kerkyra, Lat. Corcyra (III 672 C D 5), is het belangrijkste der Ionische Eilanden, 586 km² groot, van de kust van Epirus door een 3 tot 25 km breede straat gescheiden. C. behoort tot de kalksteenzone, die den Westrand vormt van het Balkanschiereiland; het N. deel is bergachtig en tot 914 m hoog, het smallere Z. deel is heuvelachtig en lager. Klimaat en flora zijn Mediterraan; het rijkbegroeide C. biedt een opvallende tegenstelling met de kale kust van Epirus. De bevolking van C. bestaat voor 95% uit Grieken, voor de rest uit Italianen en Joden, de Orthodoxe godsdienst overheerscht, maar er is een aanzienlijk aantal Katholieken. Het voornaamste middel van bestaan is de landbouw, die tarwe, zuidvruchten en wijn levert. De teelt van olijven is zeer belangrijk. De eenige stad is C o r f u, 34 193 inw. (1928). De stad C. is tevens de voornaamste haven, bezit papierindustrie en is hoofdstad van den nomos C., die zich over het gelijknamige en over eenige kleinere eilanden (o.a. Paxos) uitstrekt, 633 km² groot is en 106 251 inw. (1932) telt. *Hoek.*

G e s c h i e d e n i s. C. was de grootste Grieksche Zeemogendheid na Athene en werd met Scheria, het eiland der Phaeaken, geïdentificeerd. Oorspronkelijk bewoond door Illyrische Liburniërs, dan gekoloniseerd door Eretria, daarna door Corinthe. In de Perzische oorlogen hield C. zich neutraal, was later meermalen bondgenoot van Athene en diende den Romeinen in den Macedonischen oorlog tot hoofdkwartier en vlootstation. *Davids.*

Na de splitsing van het Rom. Rijk bleef C. tot aan de 13e eeuw Byzantijnsch; daarna kwam het in bezit van Italiaansche staten; 1797—1815 afwisselend aan Frankrijk en Turkije; 1815—1863 onder Engelsche heerschappij; 1864 bij Griekenland. In de stad C. werd 1310 een aartsbisdom opgericht, dat sinds 1919 is vereenigd met Zante en Cefalonia. Ook zetelt er een Orthodoxe bisschop. *Th. Heijman.*

Coriandrum, → Koriander.

Coriaria, het eenige plantengeslacht van de familie der C o r i a r i a c e a e, telt 8 soorten, meest kale heesters, en enkele eenjarige kruiden, met hoekige takken, tegenoverstaande gaafrandige bladeren en kleine groengetinte bloemen, die door den wind worden bestoven. Dit geslacht is alleen van belang vanwege het looistofgehalte. De soorten leven zeer verspreid, vooral een 4-tal, waarvan C. ruscifolia in Nieuw-Zeeland en Chili, C. thymifolia in Nieuw-Zeeland en Zuid-Amerika van Peru tot Mexico voorkomen, terwijl Nieuw-Zeeland nog een eenjarige en Peru de vierde soort telt. De eerstgenoemde levert een zwarte kleurstof. In de vruchten is een bedwelmende stof. De overige vier soorten komen voor in de landen om de Middellandsche Zee, in den Himalaja, in China en Japan. C. myrtifolia, uit West-Europa, levert looistoffen, vandaar de naam Coriaria=lederstruik. *Bouman.*

Corinna, Oud-Boeotische dichteres uit Tanagra, tijd- en landgenoote van Pindarus (einde der 6e en begin der 5e eeuw v. Chr.); behandelde in haar eigen dialect en met grooten eenvoud de locale sagen. Schaarsche fragmenten bewaard.

Corinth, L o v i s, schilder, etser en lithograaf; * 1858 te Tappiau (Oost-Pruisen), † 1925 te Zandvoort. Hij onderscheidt zich door een stoutmoedigen durf en kwam sterk onder den invloed van de Fransche impressionisten Manet, Renois en Degas. Werken in bijna alle Duitsche musea.

L i t. : R. Klein, L. C., in Kunst der Gegenwart (I 1908).

Corinthe (Gr. Korinthos), stad in Griekenland (III 672 E 6) aan de Golf van C. op de landengte, die den Peloponnesos met Midden-Griekenland verbindt; 9 944 inw. (1932). Het tegenwoordige N i e u w-C o r i n t h e, 2 km ten Z.W. van den ingang van het Kanaal van C. of Isthmus-kanaal gelegen, is in 1858 gesticht, nadat Oud-Corinthe door een aardbeving verwoest was, en heeft eenige beteekenis als havenstad (uitvoer van krenten, rozijnen, olijven) en spoorwegcentrum (lijnen naar Athene, Patras en Argos). Deze stad werd in 1928 door een aardbeving vreeselijk geteisterd. Oud-Corinthe lag 5 km, Z.-Westelijker aan den voet van den Acrocorinthe, waar bij de ruïnen nog een dorpje van eenige honderden inw. ligt. *Hoek.*

Deze Oud-Grieksche stad is sedert 1896 het opgravingsgebied van de American School of Classical Studies te Athene.

In de voorhistorische periode was het gebied der latere stad reeds op verschillende punten bewoond. Nadat omstreeks 1000 v. Chr. de verschillende Grieksche stammen na de groote volksverhuizing zich in vaste woonplaatsen gevestigd hadden, werd C. spoedig om zijn centrale ligging in Griekenland en zijn gunstige ligging aan het kruispunt der verkeerswegen en aan den Isthmus, de landbrug tusschen Oost en West, de voornaamste handelsstad van het Grieksche vasteland en met Milete en Chalcis de belangrijkste koloniseerende stad der Helleensche wereld [Corinthische kolonies: Syracuse en Kerkyra (→ Corfu)]. Bronzen en kleiaarden voorwerpen, vooral vaatwerk, waren beroemde uitvoerartikelen. Na het bewind der Bacchiaden kende de stad haar eerste tijdperk van hoogen bloei onder de tyrannen Cypselus en Periander (6e eeuw v. Chr.). De archaïsche tempel van Apollo, de brongebouwen Peirene en Glauke, evenals de zgn. heilige bron, zijn constructies uit dit tijdperk. De rol, die de stad speelde in de Perzische oorlogen, was onbeduidend; daarentegen waren haar ingrijpen, haar aandeel en haar tegenspoed in den Peloponnesischen oorlog (429—404 v. Chr.) wel het grootst onder alle tegenstanders van Athene. Verder krijgsgebeuren in het begin der 4e eeuw putte haar krachten zoozeer uit, dat ze alleen in een politiek van onzijdigheid en van herstellen van haar koloniaal gebied in het Westen redding meende te vinden. Toen de Grieksche stadsstaten in 338 v. Chr. tegen Philippus van Macedonië den laatsten strijd waagden, was C. bijna niet vertegenwoordigd. Misschien als belooning voor de onzijdigheid, veel meer echter om de centrale ligging, werd de stad uitgekozen tot zetel van den Helleenschen bond, en werd aldus practisch gesproken de hoofdstad van Griekenland. Ze werd nu op vele plaatsen met nieuwe gebouwen, tempels en een groot theater verfraaid. Met haar weelde en rijkdom hield de beruchtheid van zeden gelijken tred. Haar steeds toenemende welstand wekte den naijver op der Romeinsche geldmagnaten en de opstand van 146 v. Chr. was een gunstige gelegenheid om met militair geweld den handelsconcurrent onschadelijk te maken. De stad werd beroofd en geplunderd, de bevolking vermoord, verjaagd of tot slaaf gemaakt, de vesting ontmanteld, de kunstschatten weggevoerd of geveild, het stadsgebied tot staatseigendom gemaakt. Nadat Corinthe een eeuw lang onbewoond was en in puin had gelegen, werd het in 44 v. Chr. opnieuw opgebouwd door

Julius Caesar als militaire kolonie (Colonia Laus Iulia Corinthus). Toen de apostel Paulus ongeveer een eeuw (in 50 en 51 n. Chr.) na deze Romeinsche stichting er gedurende achttien maanden verbleef (→ Corinthiërs), was de Isthmische stad opnieuw een wereldstad geworden. Groote bouwbedrijvigheid werd aan den dag gelegd onder de regeering van Augustus, in het tijdperk der Flaviërs en der Antonijnen.

Het einde van het klassieke Corinthe valt in het midden der 4e eeuw, toen de Christenen hun definitieven triomf over het heidendom vierden met de systematische verwoesting der heidensche gebouwen, vooral tempels en theaters. In 395 werd de stad opnieuw verwoest door Alarik en de West-Goten. In de eeuwen der overheersching van Byzantijnen, Noormannen, Kruisvaarders, Franken en Turken is de geschiedenis van Corinthe feitelijk die van Acrocorinthe. De opgravingen hebben het centrum der oude stad met markt, tempels, zuilenhallen, bronnen, theaters, winkels en lanen vrijgelegd en eveneens aan de peripherie der stad ruïnen en als die van het pottenbakkerskwartier en de oud-Christelijke bisschopskerk ontdekt.

Lit.: Byvanck-Lenschau, Korinthos (tot 1923) in Pauly's Realencyclopädie (Suppl. IV); F. J. de Waele, Korinthos (1924—1933), in idem (Suppl. VI).

F. De Waele.

Gedurende de M. E. behoorde C. tot het Byzantijnsche Rijk, hoewel gedurende de eerste helft van de 15e eeuw Venetië er feitelijk de heerschappij uitoefende. In 1458 werd C. door de Turken veroverd, dan was de stad Venetiaansch van 1682 tot 1715, weer Turksch tot 1829, toen Griekenland onafhankelijk werd. *Hoek.*

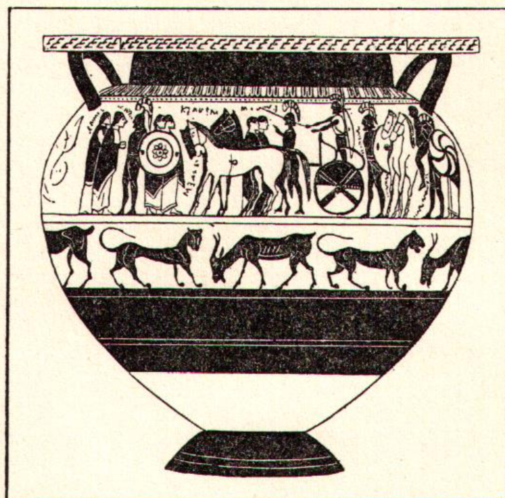
Corinthisch kapiteel, het bovenste gedeelte van een zuil in de Corinthische bouworde. Het bestaat uit rijen min of meer krullende acanthusbladeren, die om een ronde kern loopen en die afgewisseld worden door hoekvoluten, welke een meestal naar binnen gebogen dekplaat dragen. → Kapiteel. Zie afb. bij art. → Composiet-kapiteel.

Corinthisch metaal. Bronzen beelden en voorwerpen voor het dagelijksch gebruik, vooral vaatwerk, werden bij de opgravingen te Corinthe nauwelijks gevonden; in grooten getale worden bronzen voorwerpen van Corinthisch fabrikaat gevonden in de factorij Perachora aan de Corinthische Golf en over de heele antieke wereld. Pausanias vermeldt, dat men het water der bron Peirene bij de bronssmederij te Corinthe gebruikte. *F. de Waele.*

Corinthisch vaatwerk. Voordat de voortbrengselen van de Atheensche pottenbakkerijen in de 6e eeuw v. Chr. de antieke markt veroverden. was het Corinthisch vaatwerk van Italië tot aan de Zwarte Zee in groote gunst. Door de vondsten in het pottenbakkerskwartier te Corinthe heeft men thans zekerheid, dat het vaatwerk, dat het eerst door A. Furtwängler „Protocorinthisch" genoemd werd, te Corinthe werd vervaardigd. Een der kenmerken van deze en van de latere Corinthische vazen is de geel-groene kleiaarde, waaruit ze gemaakt werden. Het Protocorinthisch vaatwerk (8e en 7e eeuw v. Chr.) vertoont geometrische versiering, naast andere sier- en vulmotieven als de ster, de hazenjacht, enz. Geleidelijk gaat het over in het Corinthisch vaatwerk, dat zich door zijn nieuwe vormen, bewerking en vooral door de overheerschende voorstelling van het menschelijk gebeuren onderscheidt. Onder de Cypseliden (7e—6e eeuw v. Chr.) beleeft het zijn hoogsten bloei. Zalffleschjes met hoogen hals (Gr. lèkuthos), ronde zalf- of juweelendoosjes (Gr. puxis), open drinkbekers zonder voet (skuphos) en mengvaten(kratèr) zijn de meest bekende vormen. In motieven en bewerking zijn de vroegste Corinthische vazen nog zeer verwant met de Protocorinthische. Later komt de oriëntaliseerende stijl, die het vaatwerk versiert met een bonte tapijtachtige beschildering van dierenfriezen (opvallend vooral de panter met kop in voorzijde), waarbij de siermotieven tusschen de dieren de bontheid van het geheel verhoogen. Geleidelijk wordt de voorstelling van het menschelijk gebeuren het voornaamste. Van het vroegere vulmotief blijven weinig sporen over in de mythologische tooneelen, zooals de hinderlaag van Achilles (zalffleschje van Timonidas), de strijd van Heracles met de Centauren (mengvat te Corinthe), de uittocht van den ziener Amphiaraos in den strijd (mengvat te Berlijn). Door de opkomst van het Atheensch vaatwerk wordt het Corinthische verdrongen, in veel gevallen staat het in zijn laatste periode zeer sterk onder den invloed der Atheensche vaatwerkkunst.

Corinthische vaas met dierenfriezen.

Corinthische vaas. Vertrek van Hector.

Bibl.: E. Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen (München 1923); H. G. Payne, Necrocorinthia, A Study of Corinthian Art in the Archaic Period (Oxford 1931).

F. de Waele.

Corinthiërs, bewoners van Corinthe.

Eerste brief aan de Corinthiërs, door Paulus geschre-

ven waarschijnlijk omstreeks het jaar 57 vanuit Ephese. Paulus had op het einde van zijn tweede missiereis met vrucht 18 maanden lang in Corinthe het evangelie gepredikt (Act. 18. 1—22). Naar aanleiding van mededeelingen over wantoestanden en van vragen, hem door de Corinthiërs gesteld, schreef hij dezen brief. De authenticiteit werd alleen bestreden door de Hollandsche school. De inhoud doet ons zien, met welke moeilijkheden een Christengemeente in een heidensche wereldstad te kampen had. Paulus veroordeelt op de eerste plaats de vorming van partijen onder de Christenen, die zich naar Paulus, Apollo, Cephas en Christus noemden. Zeer streng veroordeelt Paulus de verdraagzaamheid der Christenen om in hun gemeente een persoon, die met de vrouw van zijn vader leeft, te dulden en hij eischt, dat tegen zoo iemand een soort excommunicatie wordt uitgesproken. Naar aanleiding hiervan spreekt Paulus ook over de leer der kuischheid. Dat de Christenen hun onderlinge twisten voor de heidensche rechters brengen, keurt hij eveneens af. Verschillende vragen waren aan Paulus gesteld over huwelijk en maagdelijkheid, over het eten van aan afgoden geofferd vleesch, enz. Uitvoerig schrijft hij over deze onderwerpen. Misbruiken in gedrag en pretentie der vrouwen bij godsdienstoefening, verkeerde gewoonten bij viering der Eucharistie (en agape?) worden gelaakt. Ten slotte spreekt hij over de charismata en het leerpunt der verrijzenis uit de dooden, terwijl het laatste gedeelte handelt over de inzameling van aalmoezen voor Jerusalem en zijn reisplannen.

De inhoud van den brief vertoont naar het uiterlijke weinig eenheid, is toch van groot belang voor de kwesties, die behandeld worden en voor verschillende theologische leerpunten, die Paulus naar voren brengt. *C. Smits.*

Tweede brief aan de Corinthiërs, door Paulus van uit Macedonië geschreven op het einde van het jaar 57. De authenticiteit is algemeen erkend, over de eenheid van den brief wordt getwist. Deze brief is van bijzonder belang voor de kennis van Paulus' persoonlijkheid en zijn leven. De aanleiding tot dit schrijven is gelegen in het optreden van valsche, waarschijnlijk Joodsch-Christen leeraren tegen Paulus. Hoofdzakelijk is hij daarom aan zelfverdediging gewijd. Na een korte inleiding verontschuldigt Paulus zijn lang wegblijven van Corinthe en begint onmiddellijk met een verdediging van zijn eigen persoon en zijn oprechte bedoelingen, waaruit de hooge opvatting van zijn ambt blijkt en het vertrouwen, waarmee hij ondanks de talrijke moeilijkheden zijn werk voortzet. Nogmaals doet hij hierna een beroep op de milddadigheid der Corinthiërs om de collecte, bestemd voor de Christenen in Jerusalem, aan te bevelen. Na dit intermezzo begint Paulus den aanval tegen zijn tegenstanders, verdedigt zijn goed recht, geeft de verschillende werken aan, waarop hij zich kan beroemen. Hij kondigt een nieuw bezoek aan. Zoo noodig zal hij dan gebruik maken van zijn rechten als apostel om te straffen.

L i t. : o.a. R. Cornely S.J., Commentarium in I et II Ep. ad Corinthios (Parijs [2]1909); J. Sickenberger, Die beiden Briefe des hl. Paulus an die Korinther (1919); A. van Veldhuizen, Paulus' brieven aan de Korinthiërs ([2]1922). Vergelijk verder de handboeken, bijv. H. Höpfl, Introductionis compendium (III Rome 1931, 317). *C. Smits.*

Andere brieven van Paulus aan de Corinthiërs. Behalve de twee genoemde brieven heeft Paulus zeer waarschijnlijk nog twee andere geschreven. In den eersten canonieken brief zinspeelt hij op een vroeger geschreven brief, dien wij niet meer bezitten (1 Cor. 5. 9). In den tweeden canonieken brief schrijft hij over een brief, die zeer streng en hard zou geweest zijn (2 Cor. 7. 8—9; 10. 10). Sommigen meenen, dat hier de eerste brief bedoeld is. Anderen besluiten uit dezen tekst, dat nog een vierde brief verloren is geraakt. *C. Smits.*

Brief van Paulus aan de Corinthiërs. Dit a p o c r y p h geschrift, een gedeelte uit de Handelingen van Paulus, is een gefingeerd antwoord op een evenéens gefingeerden brief van de Corinthiërs. Op grond nl. van 1 Cor. 7. 1 en 5. 9 wordt verslag uitgebracht over allerlei dwalingen, waarna Paulus de juiste leer uiteenzet. De H. Ephrem beschouwde deze geschriften als canonisch en ze worden dan ook sinds de 5e eeuw in de Armeensche bijbels opgenomen. Zij schijnen oorspronkelijk in het Grieksch te zijn opgesteld rond 170 en zijn bewaard in Armeensche, Latijnsche en Koptische vertalingen.

L i t. : Vetter, Der apocryphe dritte Korintherbrief (1894); E. Hennecke, Neutest. Apokryphen (Tübingen, 2e druk, 207-209). *Greitemann.*

Corinthisch. . . ., → Corinthe.

Corinto, zeer voorname havenplaats, in het W. van de rep. Nicaragua aan den Grooten Oceaan, waarover 65% van den uitvoer gaat; ca. 3 000 inw. C. is het einde van den weg over de landengte, die gedeeltelijk waterweg (de S. Juan-rivier en het meer van Nicaragua), gedeeltelijk spoorweg is (Monotombo). Uitvoer: koffie, suiker, huiden, tabak, hout, rubber en goud. *Zuylen.*

Coriolanus, G n a e u s M a r c i u s, legendarische figuur uit den strijd van patriciërs en plebejers in het oude Rome. C. zou zijn bijnaam gekregen hebben naar zijn bestorming van → Corioli. In 491 v. Chr. zou C., verbitterd, dat hij niet tot consul gekozen werd, het voorstel gedaan hebben geen koren aan de plebejers te verstrekken, tot zij toegestemd zouden hebben in afschaffing van het tribunaat. C., uit Rome verdreven, keerde aan het hoofd van een leger Volscen terug om zijn vaderstad voor den vijand te veroveren. Op de beden van zijn moeder Veturia en zijn vrouw Volumnia zag hij van zijn plan af; hij en Attius Tullius, de andere aanvoerder der Volscen, doodden elkaar. *Davids.*

Coriolan van Shakespeare is gebouwd op de biographie van Plutarchus, die op zijn beurt zijn stof ontleende aan Dionysius van Halicarnassus.

Corioli (a n t. g e o g r.), stad der Volsci in Latium. → Coriolanus.

Coriolis, G u s t a v e G a s p a r d d e, Fransch ingenieur. * 21 Mei 1792 te Parijs, † 19 Sept. 1843 aldaar. Vanaf 1838 Directeur des Etudes à l'Ecole Polytechnique. Beoefende de toegepaste mechanica. Is vooral bekend om de later naar hem genoemde versnellingscomponent in de samengestelde beweging.

W e r k e n : Traité mathématique des effets du jeu de billard (Parijs 1835); Traité de la mécanique des corps solides et du calcul de l'effet des machines (Parijs [2]1844). *Dijksterhuis.*

Kracht van Coriolis, de schijnbare kracht, die men moet toevoegen om de beweging van een punt t.o.v. een draaiend stelsel te kunnen behandelen alsof dit stelsel in rust is. Voor den waarnemer in een draaiend stelsel schijnt het alsof een bewegend punt deze kracht

ondervindt en daarom uit zijn baan afwijkt: afwijking naar rechts (op het N. halfrond) van stroomend water, wind enz. → Baer (Wet van).

Deze kracht wordt veelal onderschat; de staatscommissie Lorentz toonde o.a. in haar Zuiderzee-Rapport aan, dat de waterstanden in de Waddenzee, met name aan weerszijden van het Eierlandsche Gat, slechts bevredigend kunnen worden verklaard, indien men behalve getijdenkrachten en wind ook de kracht van Coriolis in rekening brengt. *Jong.*

Coriovallum, plaats op de kaart van → Peutinger, tegenwoordig Heerlen.

Corippus, Flavius Cresconius, een Africaan, schreef ca. 550 n. Chr. een epos Johannis seu de bellis Libycis, waardevol voor de kennis van N. Africa, en een panegyricus op keizer Justinus minor (565—578). *Davids.*

Corisco, baai ten W. van Fransch Equatoriaal Afrika, in de nabijheid van Spaansch Guinee; bevat meerdere eilandjes.

Corium is de eigenlijke → lederhuid. Het ligt onder de epidermis, d.i. de opperhuid, die bij de lederbereiding in den regel verwijderd wordt. → Huid; → Lederbereiding.

Cork, 1° graafschap in het Z. van den Vrijstaat Ierland; opp. 7 500 km², 380 000 inw. Het bestaat grootendeels uit heuvelland en laag bergland; hierin de breede dalen van Lee, Bandon en Blackwater. Hoofdmiddel van bestaan: veeteelt en zuivelbereiding.

2° Hoofdstad van het graafschap Cork (51° 54′ N., 8° 29′ W.), op eilandjes in den trechtermond van de rivier de Lee gebouwd; ca. 80 000 inw. Uitvoerhaven van Iersche vleesch- en zuivelproducten naar Engeland; de voorhaven, Cork Harbour of Queenstown, is een aanlegplaats voor Atlantische mailbooten. Scheepsbouw, visscherij; zetel van een Katholieken en een Anglicaanschen bisschop. Universiteit. *G. de Vries.*

Corkery, Daniel, Iersch schrijver van tooneelspelen, short stories en romans, waarin hij het verborgen Ierland met zijn oude tradities, zijn sterk geloof en zijn zin voor humor beschrijft; * 1878 te Cork, onderwijzer; dan hoogleeraar aan de Nationale Universiteit te Cork; ook schilder.

Werken: o.m. tooneelspelen: The Labour Leader (1920); The Yellow Bittern (1920). Verzenbundel: I Bhreasail (1921). Short stories-bundels: A Munster Twilight (1917); The Hounds of Banba (1921). Roman: The Threshold of Quiet (1917). *J. Panhuijsen.*

Corle, → Winterswijk.

Corluy, Josef, Belgisch exegeet, Jezuïet; * 1834 te Antwerpen, † 1896 te Turnhout. Doceerde van 1869—1893 Heilige Schrift en Oostersche talen aan het scholastikaat te Leuven. Sommige lessen zijn gedrukt. Was medewerker voor Schriftuurkwesties van de Dictionnaire apologétique de la foi catholique. Drie jaar vóór zijn dood begon hij aan een Vlaamsche vertaling der vier groote propheten.

Werken: Commentarius Sancti Joannis (Gent 1878); Spicilegium dogmatico-biblicum seu commentarii in selecta Sacrae Scripturae loca, quae ad demonstranda dogmata adhiberi solent (Gent 1884—1885). — Lit.: Dict. de la Bible (III, 1005). *C. Smits.*

Cormier, Hyacinthus Maria, Dominicaan; * 8 Dec. 1832 te Orléans, † 17 Dec. 1916 te Rome in het klooster San Clemente. Van 1904—1916 was C. generaal der Orde. Hij schreef vele ascetische en hagiographische werken en stierf in geur van heiligheid. Pius X noemde hem „Un Santo”. De voorbereiding voor zijn zaligverklaring is reeds begonnen.

Lit.: Le Révérendissime Père Hyacinthe Marie Cormier, sa vie intime (Avignon 1927; anoniem). *Lambermond.*

Cormont, Renaud (of Regnault) de, Fransch bouwmeester uit de 13e eeuw, zoon van Thomas de C., met en na wien hij den bouw van de kathedraal van Amiens leidde. Van Thomas is waarsch. het koor der kathedraal.

Cormontaigne, Fransch vestingbouwkundige; * 1696, † 1752. Op den grondslag van de zgn. Eerste versterkingswijze van → Vauban ontwierp C. een verbeterd stelsel, dat, met kleine wijzigingen, tot 1870 in Frankrijk toepassing vond. In tegenstelling met de latere versterkingswijzen van Vauban was het stelsel te mathematisch. Het beoogde bemoeilijking van den aanval op een → bastion en betere dekking van → escarpmuren. *H. Lohmeijer.*

Cormophyten vormen de laatste hoofdafdeeling (stam) van het plantenrijk. Het zijn planten met een cormus (Gr. kormos = tronk, stam), d.w.z. zij zijn geleed in wortel, stengel en blad, in tegenstelling met de Thallophyten, waar dat onderscheid niet gemaakt kan worden. Door reductie kan dat onderscheid bij de C. wel weer verloren zijn gegaan. Daarom is een betere naam voor deze hoofdafdeeling: Embryophyta, embryoplanten, omdat de eicel voor de ontkieming tot een embryo uitgroet. De c. omvatten de Archegoniophyta (archegoniënplanten) en Spermophyta (zaadplanten). *Bouman.*

Cornaceeën, → Kornoeljeachtigen.

Cornage, de piepende ademhaling, ten gevolge van vernauwing der bovenste luchtwegen.

Cornalijn, ook corneool of carneool genoemd, variëteit van mineraal chalcedoon. In hoofdzaak worden de roode variëteiten van chalcedoon, soms ook wel de gele, zoo genoemd. C. wordt gebruikt als halfedelsteen en voor het vervaardigen van kettingen, enz.

Cornamusa, → Doedelzak.

Cornea, → Hoornvlies.

Cornedbeef (Eng.) is in blik gesteriliseerd rundvleesch. Voor de bereiding wordt het vleesch in stukken verdeeld, gepekeld en gekookt. Daarna wordt het in blikken geperst, die luchtdicht gesloten en gesteriliseerd worden. C. is hoofdzakelijk afkomstig uit Amerika, omdat de prijs van het rundvee daar laag is. *Bosch.*

Corneille de Lyon, schilder; * ca. 1500 te Den Haag, † ca. 1574. C. werkte in Lyon tot ca. 1574 (van ong. 1534 af na te wijzen), alwaar hij een beroemd portrettist, o.a. „peintre du roi” werd (Hendrik II en Karel IX) en groote opdrachten kreeg. Zijn eenvoudige gedistingeerde kunst lijkt veel op die van Clouet, is wat minder glad en heeft fijner kleurnuances. Toch worden beider werken vaak verwisseld.

Lit.: H. Bouchot, Les Clouets et Corn. de Lyon (1892); A. Germain, Les art. Lyonnais (1910). *Schretlen.*

Corneille, 1° Pierre, Fransch tooneeldichter; * 9 Juni 1606 te Rouen, † 1 Oct. 1684 te Parijs. Hij studeerde aan het Jezuïetencollege van zijn geboortestad, wijdde zich aan de studie van het recht en promoveerde tot advocaat, doch offerde weldra de balie op voor de dichtkunst. De eerste comedies, die hij uitgaf (Clitandre, La veuve, La galerie du palais, La suivante, La Place royale), oogstten veel bijval. Het middelmatig succes van zijn tragedie Medée, naar Seneca en Euripides (1635), bracht hem naar de comedie terug. Zijn eerste meesterstuk was echter

Le Cid, waarvan hij het onderwerp ontleende aan een Spaansch drama van Guilhem de Castro, en dat hem de critieken op den hals haalde van Scudéry in zijn Observations sur le Cid (1635) en van Chapelain, die, op aanvraag van Richelieu, zijn Sentiments de l'Académie française sur le Cid (1638) schreef. Op Le Cid volgden tal van tragedies van groote waarde: Horace, Cinna, Polyeucte, Nicomède, en een comedie Le Menteur, naar → Alarcon y Mendoza. Het talent van C. scheen echter reeds te verzwakken. Na de mislukking van Pertharite gaf hij het tooneel op en legde zich toe op de vertaling in verzen van godvruchtige werken, o.m. van de Imitatio Christi; dan schreef hij ook de „Examens" van zijn tooneelwerken en zijn „Trois discours" over de tragedie. Slechts zeven jaar later keerde hij, op raad van Fouquet, tot het tooneel terug met Oedipe. Van Oedipe tot Suréna (1674) uit zich zijn decadentie in 10 tooneelstukken. De laatste jaren leidde hij een zeer ongelukkig leven wegens den bijval, dien zijn jonge mededinger Racine oogstte, de mislukking van zijn stukken, allerlei huiselijken tegenspoed (de dood van zijn beide zonen) en geldgebrek. In 1647 werd hij, na twee mislukkingen, in de Académie française opgenomen.

P. Corneille.

Men heeft aan C. den titel van Vader van de Fransche tragedie toegekend. Hij is het inderdaad, die haar heeft geschapen: vóór hem was de tragedie niets meer dan een onzinnig mengsel van onwaarschijnlijke, ingewikkelde avonturen zonder spoor van menschelijke karakters of typen. Corneille heeft van den tweestrijd tusschen den hartstocht en den plicht de hoofdzaak van het treurspel gemaakt. De grootschheid is de hoofdtrek van het genie van C.; de heldhaftigheid is de bezielende kracht van zijn treurspelen: de heldhaftigheid van het eergevoel in Le Cid, van de vaderlandsliefde in Horace, van de vergevensgezindheid in Cinna, van de geloofstrouw in Polyeucte. Corneille, zegt La Bruyère, heeft de menschen geteekend zooals ze zouden moeten zijn, m.a.w. hij gevoelt niet de minste toegeeflijkheid voor de menschelijke gebreken en zwakheden en heeft op het tooneel den waren zielenadel ingevoerd, terwijl men tot dan toe slechts bovennatuurlijke en valsche helden kende. Niet alleen heeft hij de tragedie geschapen, hij heeft ook, door zijn Menteur en Suite du Menteur, de baan vrij gemaakt voor de ware comedie, doordat hij haar een edeler vorm en taal heeft geschonken en een karakterteekening ontwierp door de bestudeering, niet van een ondeugd, maar van een gebrek, hetgeen reeds een vooruitgang beteekent.

U i t g. (de beste) van zijn t o o n e e l w e r k e n: Oeuvres de P.C., door Marty-Laveaux, in Collection des grands écrivains de la France (12 dln. 1862—1868, nieuwe uitg. 1887). — L i t.: E. Faguet, C. (1886); G. Lanson, C. (1898); E. Faguet, En lisant Corneille (1913); A. Dorchain, P.C. (1918). *Ulrix.*

2° T h o m a s, Fransch tooneelschrijver, broeder van den vorige; * 20 Augustus 1625 te Rouen, † 8 December 1709 te Andelys. Hij was geen groot dichter, doch hij wist zich op handige wijze te voegen naar de grillen van het publiek. Vandaar zijn bijval, die gedurende 32 jaar in stijgende lijn is gegaan. Hij schreef een 40-tal stukken. Zijn eerste tragi-comedie, Timocrate (1656), die 86 maal achtereen werd vertoond, genoot meer bijval dan ooit een der stukken van zijn broeder mocht oogsten. Hij inspireerde zich overigens bij hem voor zijn Laodice, een nabootsing van Rodogune (1668) en voor zijn Mort d'Hannibal, in den trant van Nicomède (1669). Volgens Voltaire is Ariane (1672) zijn beste treurspel. Hij hield zich ook op verdienstelijke wijze bezig met taalstudie en schreef, naast een vertaling van Ovidius, verscheidene prozawerken, o.a. Observations sur les Remarques de Vaugelas (1687). Hij volgde zijn broeder op in de Académie française.

U i t g.: Oeuvres de T. C. (5 dln. Parijs 1722); Nieuwe uitg. door E. Thierry (1880). — L i t.: G. Reynier, T. C. sa vie et son théâtre (Parijs 1893). *Ulrix.*

Cornelia, de moeder der Gracchen, dochter van Publius Cornelius Scipio Africanus maior, zeer jong na den dood haars vaders gehuwd met den veel ouderen Tiberius Sempronius Gracchus. Na den dood van haar gemaal, die stierf ca. 150 v. Chr., wees zij een huwelijksaanzoek af van den lateren koning Ptolemaeus VIII van Egypte en wijdde zij zich geheel aan de opvoeding van de drie kinderen, die haar van de twaalf waren overgebleven: Tiberius en Gaius Gracchus, en Sempronia, die met Scipio Africanus minor huwde. Door tijdgenooten en nageslacht werd de ontwikkelde, hoogstaande vrouw geprezen als het ideaal van een Romeinsche moeder. *Davids.*

Cornelii, tienduizend slaven van de vermoorde vijanden van Lucius Cornelius Sulla, door hem vrijgelaten; zij vormden zijn lijfwacht. *Davids.*

Cornelimünster (bij Aken). De abdijkerk, hier in 814 gesticht, in 817 gewijd, in 881 verwoest, was blijkens de ontgraven fundeeringen een kleine Karolingische pijlerbasiliek met atrium en 3 absiden. Door verschillende herbouwingen en vergrootingen ontstond, voornamelijk in den loop der 14e en 15e eeuw, de tegenwoordige vijfbeukige basiliek (50 m lang, 40 m breed), waarvan de zijbeuken in hallenvorm zijn opgetrokken; achter het koor is 1708 de achthoekige Corneliuskapel aangebouwd; de Westbouw bevat in zijn middenpartij nog het oude atrium. Tot den belangrijken kerkschat behoort o.a. een ca. 1360 vervaardigde reliekschrijn, borstbeeld van den H. paus Cornelius; gesneden koorbanken (midden 14e eeuw). Van de abdijgebouwen is de middenpartij in 1721—'28, de buitenpoort in 1682, de binnenpoort in de 16e eeuw gebouwd. De St. Stephanuskerk is een driebeukig laat-Gotisch gebouw, met een driebeukigen Karolingischen Westbouw (9e eeuw), waarin Romeinsch bouwmateriaal is verwerkt. → Cornelius (Heilige; sub St. Cornelisgebruiken).

L i t.: L. von Fisenne, Baudenkmäler des Mittelalters (Aken 1880, 2e en 3e afl.); Heribert Reiners, Kunstdenkm. der Rheinprovinz (IX, Aken en Eupen, Dusseldorf ²1912, 42-43); G. Dehio, Handbuch der Deutschen Kunstdenkm. (V Berlijn 1912, 298). *F. Vermeulen.*

Cornelis, 1° B r o e r, de gebruikelijke naam voor C o r n e l i s A d r i a e n s z o o n B r o u w e r van Dordrecht, Minderbroeder; * 1521, † 1581. Trad jarenlang te Brugge op als gevierd volkspredi-

kant. In 1559—1560 bestreed hij vastberaden de pogingen tot opstand tegen Spanje en de kerkelijke hiërarchie. De magistraat vreesde moeilijkheden en deed hem vermanen zich te matigen. Heftig conflict volgde in 1562 door den aanval van C. op de weldadigheidsordonnantie van het stadsbestuur, die ten doel had het bedelen tegen te gaan. C. verdedigde de rechten der bedelorden, waarvoor ook enkele der wereldgeestelijken opkwamen. C. verloor het pleit, doordat Leuvensche professoren zich vóór de ordonnantie uitspraken, hetgeen ten gevolge had, dat C. moeilijk in Brugge kon blijven. Toen na enkele jaren het oordeel der professoren zich had gewijzigd en de ordonnantie in slechts gematigden zin werd doorgevoerd, was de toestand voor een terugkeer van C. gunstig. Op aandringen van de geestelijkheid werd hij door zijn overste opnieuw voor Brugge bestemd en ging weer door met preeken. C. had een enormen toeloop van volk en genoot de gunst van de Katholieken. Spoedig echter werd hij het voorwerp eener felle lastercampagne van de zijde der Calvinisten, die zich ten slotte in 1578 van Brugge meester maakten en op de Minderbroeders bloedige wraak namen.

In 1569 verscheen de „Historie van Broeder Cornelis", waarin o.a. een schunnig verhaal wordt gedaan van de zgn. „secrete penitencie of geesselinghe", die hij aan zijn biechtelingen zou hebben opgelegd. Tevens werden er „Sermoenen" in weergegeven, die C. zou hebben gehouden. Later verscheen een tweede deel „Sermoenen" van dezelfde soort. Aan deze kortgenoemde „Historie en Sermoenen" is het toe te schrijven, dat C. eeuwenlang beschouwd werd als een zedelijk hoogstbedenkelijke persoonlijkheid. Reeds tijdens het leven van C. werd bekend, dat de Historie een verzinsel was en dat de Sermoenen op brutale wijze waren vervalscht door allerlei walgelijke bijvoegsels. C. had zich verdedigd in een alleszins waardige Apologie en protesteerde op zijn sterfbed nogmaals zoo nadrukkelijk mogelijk tegen de lasteringen. Met klem trad ook de pensionaris Van Belle, die vele der preeken had bijgewoond, op tegen de verregaande brutaliteit der vijanden. Hij gaf toe, dat C. niet geheel was vrij te pleiten van te groote heftigheid, maar protesteerde tegen de walgelijke uitdrukkingen, die door de „opschriften" der preeken aan C. werden in den mond gelegd.

Ofschoon de rehabilitatie van C. door Arnold, De Schrevel, De Poorter en B. Kruitwagen, op grond van onweerlegbare getuigenissen uit archivalische gegevens enz., definitief moet heeten, wordt toch nog dikwijls daarmede geen rekening gehouden en het lasterlijke verhaal van den „beruchten" Broer Cornelis steeds weer overgenomen.

In plaats van een verwerpelijke figuur is C. een „zeer geleerd en scherpziend man, een deugdzaam kloosterling, een machtig volkspredikant..., de onbuigbare voorvechter van 't Katholicisme in Vlaanderen" (De Schrevel).

W e r k e n: Slechts een paar werkjes (over de Tien Geboden en de Sacramenten) zijn gedrukt. Zijn werkelijke Preeken schijnen verloren. De Apologie is door De Schrevel teruggevonden. — L i t.: Een goede bewerking der publicaties van Arnold, De Schrevel, De Poorter geeft B. Kruitwagen in N. Ned. Biogr. Wbk. (IV 1918, 452-458), waarbij nauwkeurige aanteekeningen over de drukken der vervalschte Sermoenen. Een uitstekend artikel publiceerde C. de Schrevel, in Hist. Tijdschr. (IV 1925, 217-259). *v. d. Borne.*

2° E v e r t, Ned. dirigent en pianist; * 5 Dec. 1884 te Amsterdam, † 22 Nov. 1931 te Bilthoven. C. studeerde aan het Conservatorium te Amsterdam en verwierf in 1904 den Prix d'excellence voor orgelspel. In 1906 werd hij aangesteld als solo-repetitor aan de Vlaamsche Opera te Antwerpen, in 1908 als kapelmeester bij de Nederlandsche Opera te Amsterdam. Van 1910—1919 was hij tweede dirigent van het Concertgebouw-orkest en van 1922 tot zijn dood dirigent van het Utrechtsch Stedelijk Orkest. In 1927 volgde hij Johan Schoonderbeek op als leider der Nederlandsche Bachvereeniging. Voorts was hij dirigent aan de afdeelingen Rotterdam en Utrecht van de Mij. tot bevordering der Toonkunst en leider van het Kralingsche Vrouwenkoor te Rotterdam.

C. was een musicus van groote begaafdheid, die zijn talent met onvermoeiden ijver in dienst heeft gesteld van de ontdekking van onbekende of vergeten gebieden der toonkunst. Hij gaf den eersten stoot tot de vernieuwing van de uitvoeringspractijk der klassieke en voor-klassieke muziek in den zin van historisch verantwoorde, de intenties der componisten eerbiedigende reproducties. Hij vestigde de traditie der uitvoeringen van J. S. Bach's Matthaeus-Passion en Hohe Messe in den onverkorten vorm (Bachvereeniging) en voerde voor het eerst in ons land Händel's The Messiah compleet en in de oorspronkelijke taal uit. Niet minder groote verdiensten verwierf hij zich door zijn tallooze vertolkingen van hedendaagsche muziek. Groote vermaardheid genoten de liederavonden, welke hij jaren lang in samenwerking met de zangeres Berthe Seroen gaf.

Als pianist trad C., behalve in Nederland, op in België, Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk, Ned.-Indië en Australië. *Hanekroot.*

Cornelis Hoen, → Hoen (Cornelis).

Cornelis De Scheppere, → Scheppere (Cornelis De).

Cornelis Zantfliet, → Zantfliet (Cornelis).

Cornelisse, 1° D o r o t h e u s, Minderbroeder, dogmaticus, neef van Eugenius C. * 21 Sept. 1865 te Steenbergen. Dr. phil. et theol. van de Universiteit der Propaganda te Rome. Was 1889—1903 lector in Wychen en Weert, werd in 1903 professor aan het St. Antoniuscollege te Rome en in 1913 hoogleeraar aan de St. Apollinaris-universiteit aldaar. Sinds 1932 te Nijmegen. Consultor van de Congr. de Prop. Fide en van de Congr. Semin. et stud.

W e r k: De Deo uno et trino (1913).

2° E u g e n i u s, Minderbroeder, moralist, oom van Dorotheus C. * 8 Oct. 1851 te Steenbergen, † 5 Maart 1923 te Venray. Doceerde 1876—1877 te Bourges in Frankrijk, 1877—1894 te Weert; was 1894—1897 rector van het gymnasium te Venray en sinds 1902 rector van de Clarissen te Ammerzoden. Bekleedde verschillende malen het ambt van custos en definitor.

W e r k: Compendium theologiae moralis (3 dln. 1909).

Cornelissen, 1° A n t o n, Vlaamsch kunstkenner en verzamelaar; * 1565 te Antwerpen, † 1639 aldaar. Vriend van Rubens en A. van Dijck, die zijn portret graveerde. Aanvankelijk had hij theologie gestudeerd (Leuven), doch zich later in Antwerpen op zijn bezittingen teruggetrokken en de priesteraspiraties opgegeven. *Knipping.*

2° J a n, ook C o r n e l i i genoemd, regulier kanunnik van het klooster Bethleem; * 1393 te Diest, † 1472 te Leuven; studeerde te Parijs. Hij vertaalde den „Arbor Scientiae" van Raimundus Lullus in Latijnsche verzen onder titel: Omne scibile pauperis.

Van hem bezat het klooster ook handschriften: Orationes en Meditationes.

Lit.: Biogr. nat. Belg. *Erens.*

3° Jan Jacob, Klass. philoloog; * 1839 te Steenwijk, † 1891 te Leiden. C. was leeraar te Deventer, rector te Arnhem, prof. in Lat. te Leiden. Hij gaf Klass. auteurs uit en pleitte voor een studie van de Klass. Oudheid in al haar uitingen, niet van de taal alleen.

Lit.: Nieuw Ned. Biogr. Wbk. (I, 639). *Zr. Agnes.*

Cornelisz, 1° Cornelis, bijgenaamd: van Haarlem, Ned. schilder; * 1568 te Haarlem, † 1638. Hij kwam er tot hoog aanzien; was zeer begaafd, wat vooral blijkt uit eenige jeugdwerken, o.a. een schuttersmaaltijd en portret van Coornhert (beide in Frans Hals Museum). Met Goltzius en Van Mander richtte hij een schildersacademie op. Zijn werk wordt dan zeer academisch en uit alles blijkt, dat zijn hoofddoel wordt teekenkundige moeilijkheden te beheerschen. Aesthetisch kunnen ons deze werken dan ook niet bekoren. Zijn school had echter machtigen invloed op het jongere geslacht en de groote Haarlemsche schildersgeneratie uit de 17e eeuw heeft hem veel te danken.

Lit.: Fr. Wedekind, Corn. v. H. (1911); v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

2° Jacob, bijgenaamd: van Amsterdam (ook: van Oostzanen), Ned. schilder en houtgraveur; * ca. 1465 te Oostzanen, † 1533 te Amsterdam. C. vestigde zich ca. 1500 te Amsterdam, alwaar hij spoedig tot aanzien kwam. Hij was op de eerste plaats houtsnijder en men bezit op dit gebied een groot oeuvre van hem, zoodat men hier de ontwikkeling van zijn kunst het duidelijkst kan volgen. Zijn vroegst bekende werken (de illustr. in „Godevaert v. Boloen", Gouda 1486) staan geheel onder invloed van den „Haarlemschen houtsnijder", den illustrator van de boeken van Bellaert te Haarlem. Waarschijnlijk is Jacob in deze stad, in de 15e eeuw het middelpunt dezer kunst in de Ned., in de leer gekomen. Zijn ontwikkeling is duidelijk te volgen; een hoogtepunt zijn de prenten voor het „Leven van Lydwina" (Schiedam 1498), die typisch Hollandsch zijn en waarin zijn volledig meesterschap over de techniek blijkt. Deze prenten behooren tot het schoonste, dat Holland in de 15e eeuw heeft voortgebracht; voor het eerst ziet men er het open, wijde, echt vaderlandsche landschap uitgebeeld, zoodat zij op de 17e eeuw vooruit loopen. Spoedig hierna kwam hij onder invloed van Dürer, wat zijn kunst uiterlijk rijker maakte, maar waardoor zij innerlijk wel aan waarde inboette. Zijn gesigneerde en gedateerde houtsneden verschijnen van 1507 af in grooten getale. Hij toont zich steeds een buitengemeen knap en fantasierijk teekenaar, die nooit in herhalingen vervalt. Soms lijden zijn prenten aan overdaad en een zekere overladenheid. Als meesterwerken zijn vooral te noemen zijn „Passio Christi", in 12 bladen, en de „Scènes uit Jesus' Leven", in 11 bladen. Veel moeilijker is zijn schilderwerk te groepeeren, daar er in het begin der 16e eeuw te Amsterdam verschillende meesters, die hem zeer na stonden, gewerkt hebben en er van hen nog veel bewaard is. Er is dan ook veel te veel op zijn naam gezet, zoodat zijn persoon als schilder zeer vertroebeld is. Er zijn eenige pogingen gedaan om zijn schilderijen uit de massa af te scheiden, maar geen dezer mag geheel geslaagd heeten. Wat Six daarover in Oud-Holland (1924) en K. Steinbart („Jac. Cornelisz") schreven, is slechts verwarrend. Men zal alleen kunnen slagen met behulp van de houtsneden. Zijn eerste gedateerde schilderij is van 1507 (te Kassel), een zijner schoonste is de „Kerstnacht" te Napels. In het algemeen is zijn koloriet wat hard en toont hij zich grooter teekenaar dan schilder. Van Mander vertelt, dat J. van Scorel in 1512 bij hem in de leer kwam; men meent diens invloed wel te bespeuren in Jacob's „Heks van Endor" (1526), dat zich evenals zijn zelfportret in het Rijks Museum bevindt. Te vermelden zijn nog de serie van 8 schilderingen van het Mirakel, die hij in 1518 voor de Kapel der H. Stede maakte en thans nog (fragmentarisch) in de pastorie der Nieuwe Kerk te Amsterdam bewaard worden.

Lit.: Schretlen, Dutch and flemish woodcuts of the 15th century (1925); id., in Jaarb. Oudh. Bond (1926); Catalogus der houtsneden bij Bartsch, Passavant en Nagler; Scheibler, in Jahrb. d. Preuss. Kunst (1882); id., in Reprt. f. Kstw. (1887 en 1904); M. J. Friedländer in Jahr. d. preuss. K. (1909). *Schretlen.*

Houtsnede van Jacob Cornelisz voor het „Leven van Lydwina".

Cornelius, Heilige, paus 251—253. Tegen hem trad → Novatianus als tegenpaus op. C. veroordeelde zijn rigoristischen tegenstander op een synode. Hij stierf in ballingschap onder de vervolging van keizer Gallus. Feest 16 Sept. te zamen met zijn vriend S. Cyprianus. → Cornelimünster.

Voorstelling in de kunst: C. wordt

afgebeeld in pauselijk gewaad; heeft soms als attribuut een boek, een zwaard of een palm, meestal echter een hoorn (Cornelius < Lat. cornu = hoorn). Hij wordt ook veelal aangeduid door zijn naam.

Dit is d'ordinariſſe Penitentie ofte Oeveninghe der Menſchen, welcke geincommodert ſyn met te Sieckte van S. Cornelius.

Den Heyligen CORNELIUS

Is eenen Patron van de vallende Sieckde:

TEn ierſten ſal hy ſelfs ofte door eenen anderen laeten bedelen ter eeren van den Allmoghenden Godt, ende van St. Cornelius ſo veel Coren, als hy ſwaer is, ende dat Geldt, dat het werd is ſal men ſenden tot St Cornelius - Münſter omtrent Aecken voor einen Offer in de Capell achter den hoghen Autaer; ende der eeren van de Paſsie Chriſti, deſſelfs gebenedeyte Moeder Maria, ende der Verdeenſten van den Heylighen Martelaer Cornelius ſal hy vaſten een geheel jaer lang; alle Vrydaegs met een Maeltyd te vreede weſen: kan hy ſelfs nit vaſten, ſal hy eenen anderen voor ſich doen vaſten, ofte naer ſyn macht een maaltydt an eenen armen Menſch geven, ende dry Pater noſter en Ave Maria, oft vyff, ofte vyffthien ſprecken; en ſo lang hy leefft, ſal hy den dagh van St. Cornelius vieren gelyck den Sondagh, en des vorgaenden Avonts vaſten: den dagh kompt in den Herſft op H. Cruysdagh den 14. September, ende hy ſal alle Jaer brengen ofte ſenden in de voornomde Capelle eenen ſilveren Penning, om daermede te bekennen, dat hy is eenen Man ofte Pilgram van St. Cornelius.

Gedeelte uit een Penitentie of Oefening ter eere van den H. Cornelius tegen vallende ziekte.

St. Cornelisgebruiken. De H. Cornelius wordt in Limburg en Brabant vereerd als bijzondere patroon tegen stuipen, ook wel tegen kinkhoest, jicht en vallende ziekte. Naar hem heeten de stuipen ook St. Cornelisziekte. Verschillende bijgeloovige practijken hebben zich met die devotie vermengd. Ook → Cornelimünster wordt als bedevaartsplaats druk bezocht voor de genezing der gevreesde kinderziekte.

Lit.: dr. J. H. Starmans, Verloskunde en kindersterfte in Limburg (1930, 65-70). *Knippenberg.*

Cornelius, naam van een der oudste patriciërsgeslachten in het oude Rome, waartoe o.m. behoorden de families der Scipiones, Rufini, Lentuli, Dolabellae, Cethegi. De patricische Cornelii waren tegenstanders der lijkverbranding; Sulla was de eerste Cornelius, die zich liet verbranden. De bekendste Cornelii zijn: → Balbus, Cethegus, Cinna, Dolabella, Labeo, Lentulus, Scipio, Sulla. *Davids.*

Cornelius, een natuurlijke zoon van → Philips den Goeden, werd na de verovering der stad Luxemburg in 1443 door zijn vader als regent aldaar aangesteld.

Cornelius Aurelius. Ned. Humanist; * ca. 1460 te Gouda (vandaar ook „van Gouda" geheeten), † na 1523. Zijn vader heette Gerard, daarom werd hij ook C. Gerardi, Gerardus, Gerards genoemd. Hij trad in bij de reguliere kanunniken van S. Augustinus, woonde eerst in het klooster Hemsdonk (S. Maarten op den Donk) bij Schoonhoven, waar hij prior werd; later in het klooster Hiëronymusdal of Lopsen te Leiden, waarnaar ook „van Lopsen" genoemd. Oudere vriend, wellicht leermeester, van Erasmus, raakte hij naast dezen in de schaduw, een vergetelheid, die hem zeer pijnlijk gevallen moet zijn. Als lid eener commissie tot hervorming der abdij van St. Victor te Parijs met Mauburnus en Reinier Koetken, verbleef hij daar tot 16 Aug. 1498 en had gelegenheid aan de universiteit te studeeren. Daarna verbleef hij weer te Hemsdonk, waar hij van Maximiliaan een lauwerkrans ontving, ten slotte weer te Lopsen. Met C. Hoen, met wien hij in correspondentie stond, schijnt hij een tijd gevangen geweest te zijn, daar hij onder verdenking van onrechtzinnigheid was gekomen, wegens zijn Humanistische neigingen en uitingen over het lezen der H. Schrift. Zijn oude dag werd aldus vergald door gebrek aan waardeering van den kant der Humanisten en verdachtmaking hunner tegenstanders. Hij schreef: Batavia, sive de antiquo eius insulae situ, tegen Gerardus Geldenhauer; Apocalypsis sive de miserabili statu ecclesiae. Fruin heeft hem ook nog aangewezen als den vermoedelijken schrijver der Divisiekroniek (Verspr. Geschriften VII, 66). *W. Mulder S. J.*

Lit.: Molhuysen, Aurelius, in N. Ned. Biogr. Wbk. (I, 196); Lindeboom, Het Bijbelsch Humanisme in Ned. (122-130).

Cornelius van Diest, 1° eigenl.: van der Straeten of a Platea, Minderbroeder, één van de martelaars van Alkmaar. * te Diest in België, † 24 Juni 1572 te Enkhuizen. Woonde reeds in 1566 te Alkmaar; was daar in 1572 rector van de Clarissen en waarschijnlijk ook vicaris van het Minderbroedersklooster. Het proces zijner zaligverklaring werd tegelijk met dat van → Daniel van Arendonk en de andere Alkmaarsche martelaren in 1927 ingeleid.

Lit.: W. Lampen, De martelaars van Alkmaar (27-28); De martyribus Alcmariensibus, in Archivum Franciscanum Historicum (XVI 1924, 29-31). *Polman.*

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

2° (Ook: Cornelis Waelravens, bijgenaamd „du Four” en „de graspape”) Calvinistisch predikant. * te Aalst in Vlaanderen. Predikant te Armentières. Hield 1566 hagepreeken in de buurt van Den Bosch (Engelen, Deuteren) en was na den beeldenstorm predikant in de St. Janskerk aldaar. Week 1567 uit naar Wezel, waar hij in 1578 nog wordt aangetroffen. Behoort tot de onderteekenaars der Wezelsche artikelen.

Lit.: Meindersma, Nw. Ned. Biogr. Wbk. (I, 716). *Polman.*

Cornelius a Lapide, → Lapide.

Cornelius Nepos, → Nepos.

Cornelius Severus, → Severus.

Cornelius van Sneek, Dominicaan, bestrijder van Luther door woord en geschrift; * ca 1455 te Indick of Hendyck bij Sneek, † 15 Sept. 1534 te Leeuwarden. In 1505 en 1511 was hij vicaris-generaal der Hollandsche Congregatie.

Werk: o.a. S. Missae ac Canonis mysteriorum dilucidatio (Frankfort 1534). — Lit.: Scriptores Ordinis (II, 82); N. Paulus, Die Deutschen Dominikanen im Kampfe gegen Luther (67 vlg.). *Lambermond.*

Cornelius van Wijck, priester, magister, † 15 Sept. 1653 te Kralingen. Werd daar, als opvolger van Willem van Eck en Willem Jacobs, aangesteld door den vicaris Rovenius in 1645. Bouwde er, op den Veenweg, een schuilkerk met pastorie; legde het doop- en trouwregister aan, dat nog wordt voortgezet; had in 1652 moeilijkheden met het Hof van Den Haag om zijn „stoutigheden”. Portret in de pastorie te Kralingen.

Lit.: Fruytier, Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VII, 1346). *Polman.*

Cornelius van Zierikzee, ook: Cornelius Henrici of Hendriks; priester, magister; † 1493 (1494). Reeds in 1473 vindt men hem vermeld als kanunnik van St. Pieter en als bewaarder van het huis der Duitsche heeren te Middelburg. Vanaf 1484 (1485) was hij pastoor van het begijnhof aldaar. Bezat ook een vicarie in het begijnhof te Zierikzee en kreeg vlak voor zijn dood de kapelanie van Koudekerke op Schouwen.

Lit.: Fruytier, Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VI, 1315—1316). *Polman.*

Cornelius, 1° Herman Christiaan, kolonel bij de genie in Nederlandsch-Indië; * 1774 te Amsterdam, † 1833 aldaar. In 1797 leidde hij den bouw van een fort bij Klaten (Vorstenlanden) en bracht bij die gelegenheid de ruïnes van Prambanan aan het licht. Sindsdien hield hij zich bezig met archaeologisch werk. In 1814 heeft hij, als voornaamste prestatie op dit gebied, de Boroboedoer blootgelegd. Het werk van C. is echter uiterst onbetrouwbaar gebleken.

Lit.: J. F. Stutterheim, De teekeningen van Javaansche oudheden in het rijksmuseum van ethnografie (1933). *Berg.*

2° Peter, Duitsch schilder van Nederlandsche afkomst (Cornelisz); * 1783 te Dusseldorf, † 1867 te Berlijn. Beheerscht omstreeks 1850, dank zij de groote opdrachten hem door Lodewijk van Beieren verstrekt, het kunstleven in München. Hij voelde zich nauw verwant met de philosophische geesten van zijn tijd, stelde zich ten doel de door hen verworven gedachten door middel van de schilderkunst tot uitdrukking te brengen. Een overschatting van de gedachte gepaard met een onderschatting van het handwerk maken, dat zijn werken zwakke navolgingen gebleven zijn van enkele grooten uit de Italiaansche Renaissance.

Werken: Wandschilderingen (München, Glyptotheek, St. Lodewijkskerk). — Lit.: Ernst Förster, Peter v. Cornelius, Gedenkbuch aus s. Leben u. Wirken (Berlijn 1874). *Haesaert.*

3° Peter, Duitsch componist; * 24 Dec. 1824, † 26 Oct. 1874 te Mainz. Als de schepper van de geniale komische opera Der Barbier von Bagdad (1856) is C. een der sterkste vertegenwoordigers van de Duitsche opera naast Wagner, tot wiens kring Cornelius aanvankelijk behoorde. Hij componeerde verder de opera's Der Cid (1865) en Gunlöd (fragment), beide op eigen tekst, verder de liederencycli Trauer und Trost (1855), Weihnachtslieder, Brautlieder (1856—'59). De opera's zijn later door Mottl en Levi opnieuw (in Wagner's stijl) geïnstrumenteerd, doch dank zij de propaganda van Max Hasse komt men thans steeds meer op den delicaten origineelen vorm terug.

Lit.: o.a. Max Hasse, Der Dichtermusiker P. C. (2 dln. Leipzig 1923), die ook de Gesamtausgabe van C.'s werken tot stand bracht (4 dln. Breitkopf und Härtel 1905 vlg.). *Reeser.*

Cornely, Rudolf, Jezuïet, een der meest bekende exegeten der 19e eeuw; * 1830 in Rijnland, † 1908. Professor der exegese van 1867—1872 in Maria-Laach. Medewerker, later directeur van de Stimmen aus Maria-Laach, professor der Heilige Schrift aan de Gregoriana te Rome van 1879—1889. Van hem is uitgegaan het plan tot een groot Katholiek bijbelwerk, de Cursus scripturae Sacrae der paters Jezuïeten. Hij publiceerde een groot werk als introductie op de studie der H. Schrift, commentaren op de brieven van Paulus aan de Corinthiërs, Galaten en Romeinen en op het boek Sapientia.

Ongetwijfeld heeft C. grooten invloed uitgeoefend op de Katholieke bijbelwetenschap. Zijn werken getuigen van onafhankelijkheid en groote eruditie en ijver voor de wetenschap, vóór alles van zijn hoogachting voor traditie en kerkelijk leergezag. Dikwijls gaf hij een persoonlijken kijk. Soms verdedigt hij singuliere meeningen, waar hij moeilijk van afweek, en verdedigde hij met een absolute zekerheid hypothesen, die in alle geval hypothesen bleven. Een echt breede kijk op de kwesties ontbrak hem.

Werken: o.a. Historica et critica introductio in V. T. libros sacros (Parijs [2]1894—1897); Comm. in priorem epistolam ad Corinthios (Parijs 1890 en 1909); Comm. in epistolam ad Romanos (1896). — Lit.: Dict. de la Bible (Suppl. II, 153). *C. Smits.*

Cornély, Jean Joseph, Fransch journalist; * 1845 te Nogna (Jura), † 1907 te Parijs. Stichtte in 1881 het koningsgezind blad „Le Clairon”. Na den dood van den hertog van Chambord (1883) versmolt het met het royalistisch geworden Le Gaulois; Cornély behield er de redactie van. Werkte ook mede aan Le Matin en Figaro.

Werken: L'oeil du diable (1878); Le Czar et le Roi (1884); Rome et le Jubilé de Léon XIII (1888); La France et son armée (1889). *Willemyns.*

Corner [Eng., = hoek (waarin nl. de baissiers in het nauw gedreven worden)], beursterm, een vorm van speculatie in den goederenhandel, waarbij de haussiers een kunstmatige schaarschte in het leven roepen. Ze koopen daartoe den geheelen beschikbaren voorraad op en sluiten tegelijk op groote schaal termijnkoopen. Bij het verschijnen van den afwikkelingstermijn nemen ze geen genoegen met een verrekening van prijsverschillen, doch eischen levering. De tegenpartij kan hieraan slechts voldoen, door tegen sterk verhoogde prijzen te koopen, daar de voorraden bijna geheel in het bezit zijn van de haussiers. Deze uitwas

van den speculatieven handel heeft zich o.a. voorgedaan in den koffiehandel en den graanhandel. *Witsenboer.*

Corner, David Gregor, prior te Göttreich (Beneden-Oostenrijk), verzamelde op verdienstelijke wijze wereldlijke en geestelijke volksliederen; * 1585 te Hirschberg in Silezië, † 1648 te Göttreich.

Werken: Grosz catholisch Gesangbuch in die vierhundert Andacht alter und neu gesang und ruff (Neurenberg [7]1676); Geistlichte Nachtigall den catholischen Deutschen (Weenen [4]1676). — Lit.: P. Rob, Johandl, D. G. C. und sein Gesangbuch, in Archiv für Musikwissenschaft (II 4, 1920). *Piscaer.*

Cornesse, gem. in de prov. Luik, ten W. van Verviers; opp. 582 ha, ruim 2 000 inw.; bergachtig; aan de rivier de Vesdre; steengroeven; landbouw; textielnijverheid; kasteel Sclassin; oude heerlijkheid. C. leed in 1914, bij den doortocht der Duitschers. *V. Asbroeck.*

Cornet, 1° Jules, Belgisch geoloog; * 1865 te Saint-Vaast, † 1929 te Bergen. Naast zijn geologische werken heeft hij zich ook bezig gehouden met physische geographie, welke hij vanaf 1903 doceerde aan de universiteit te Gent. Schreef toen een uitgebreid werk: Etudes sur l'évolution des rivières belges. Het was een toepassing der nieuwe theorieën van W. M. Davis over normale erosie. De ideeën van C., eertijds algemeen aangenomen, vragen thans grondige herziening. *Lefèvre.*

2° Pieter, organist aan de hofkapel te Brussel gedurende 33 jaar (waarsch. 1593—1626); * ca. 1562. C. was Nederlander van geboorte. Bewaard bleven in handschrift fantasieën, variaties en dansen voor orgel, geschreven op de wijze van de Engelsche virginalisten.

Lit.: v. d. Straeten, La Musique aux Pays-Bas (V); Ritter, Zur Geschichte des Orgelspiels; C. Weitzmann-Seiffert, Geschichte der Klaviermusik. *Piscaer.*

Cornet à pistons behoort tot de koperen blaasinstrumenten. In zijn oorspronkelijken vorm gaf de cornet (bijv. als posthoorn) enkele natuurtonen. Sinds de toepassing der pistons kan de cornet alle tonen geven. De cornet à pistons gelijkt veel op de trompet, maar mist den edelen toon van dit instrument. *H. Andriessen.*

Cornetmuts, witte, geplooide muts. Behoorde voorheen, met de katoenen japon, tot de traditioneele dienstbodendracht. Wordt tegenwoordig weinig meer gedragen.

Corneto-Tarquinia (Lat. Cornetum), stad ten N.W. van Rome, ca. 6 000 inw. Bisschopszetel. Vooral bekend door de graven te Corneto.

Deze necropole werd in 1820 ontdekt op den heuvel Montarozzi; oude graftempels zijn alle verwoest; over zijn nog de in den rotswand uitgehouwen grafkamers met overvloedige muurschilderingen, die een rijke bron zijn voor onze kennis van godsdienst, kunst en cultuur der Etrusken; zij vertoonen merkwaardige beïnvloeding van de kunst, godenwereld, sagen en gebruiken der Grieken; de dateering is van 7e tot 2e eeuw v. Chr. *W. Vermeulen.*

Lit.: F. Poulsen, Etruscan tomb paintings (1922).

Cornette, Arthur, Vlaamsch essayist; * 1880 te Antwerpen, hoofdconservator van het Museum voor Schoone Kunsten aldaar. Was redacteur van de dilettantische tijdschriften De Boomgaard en Het Roode Zeil. Veel vertalingen. Bundelt zijn essays in Periscoop (I 1932).

Corniani, graaf Giambattista, Ital. schrijver; * 28 Febr. 1742 te Orzinovi, † 7 Nov. 1813 te Brescia. Schreef treurspelen en opera's, o.w. Il matrimonio segreto (muziek van Cimarosa), wijdde zich daarna aan landbouwwetenschappen en publiceerde eenige agronomische werken. Was later rechter te Milaan en werkte mede aan de opstelling van het Italiaansche Burgerlijk Wetboek. Zijn voornaamste werk is echter een geschiedenis van de Italiaansche letterkunde: Secoli della letteratura italiana (9 dln. 1804—1813), waarbij men kan voegen zijn Saggio sopra la poesia alemanna (Brescia 1770). *Ulrix.*

Córnicen (Lat.), hoornblazer in de Romeinsche legioenen, behoorde tot de 4e klasse der Romeinsche burgers; riep in vredestijd het volk samen voor de politieke vergaderingen.

Corniche, 1° in de bouwk. de Fransche naam voor → kroonlijst of kornis.

2° In de geogr. naam voor de sneeuw, die op een bijzondere manier bijeengewaaid is, en wel aan de luwzijde van bergkammen. De c. steekt doorgaans ver over den afgrond uit en doet daardoor den bergrug breeder lijken dan hij in werkelijkheid is.

3° Route de la Corniche, beroemde weg tusschen Nizza en Genua, met prachtig uitzicht; hij is tot op een 700 m hoogte aangelegd langs de steile rotsen aan de kust. Aan deze hooge en gevaarlijke ligging van den smallen ouden weg dankt deze zijn naam. Thans is de weg gemoderniseerd.

Cornificius, plebejisch geslacht in het Oude Rome. De bekendste Cornificii zijn: **1°** erotisch dichter en atticistisch rhetor, tijdgenoot van Catullus en Cicero, vroeger ten onrechte met den → Auctor ad Herennium geïdentificeerd.

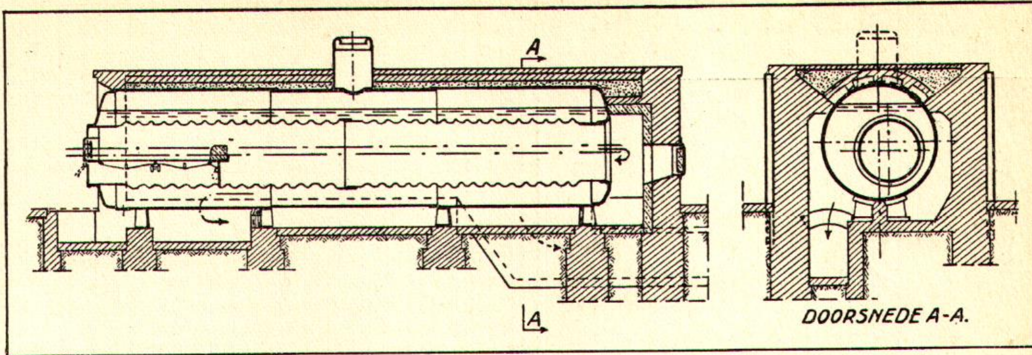
2° Lucius C., klaagde Brutus, Caesar's moordenaar, aan in 43 v. Chr.; vlootvoogd van Octavianus tegen Sextus Pompeius.

3° Quintus C., onderbevelhebber van Caesar, vriend van Cicero; bestuurde in 44 v. Chr. Africa; tegenstander van het tweede Driemanschap, viel in 41 v. Chr. bij Utica. *Davids.*

Cornil, Georges, Belg. rechtsgeleerde; * 1863 te Charleroi; hoogleeraar aan de universiteit te Brussel van 1892 tot 1933. Zijn onderwijs en zijn meeste publicaties zijn gewijd aan het Romeinsch recht. Hij gaf ook een werkje uit over rechtsphilosophie, waarin hij zich een aanhanger toont van de sociologie, en de geldigheid van het recht toeschrijft aan de overtuiging van het volk.

Werken: Etude sur la publicité de la proprieté dans le droit romain (Brussel 1890); Traité de la possession dans le droit romain, pour servir de base à une étude comparative des législations modernes (Parijs 1905); Droit romain, avec un aperçu historique sommaire (Brussel 1921); Le droit privé, essai de sociologie juridique simplifiée (Parijs 1924); Ancien droit romain: le problème des origines (Brussel 1930). *V. Dievoet.*

Cornlaws, oorspronkelijk in Engeland wetten, welke den uitvoer van koren, speciaal van tarwe, verboden, reeds dagteekenend van 1194. In 1670, onder de regeering van Karel II, toen Engeland invoerland van koren geworden was, werd door een tariefwet de invoer van koren beperkt om den binnenlandschen prijs op peil te houden. De Industrieele Revolutie, ca. 1780 begonnen, maakte een talrijke en armoedige industrieele bevolking steeds meer afhankelijk van den koreninvoer, terwijl de landlords uit eigen belang in 1814 den invoer van tarwe verboden, wanneer de prijzen beneden 80 shilling per quarter bleven. In 1828

Cornwallketel. Links: lengtedoorsnede; rechts dwarsdoorsnede ter hoogte van A-A in de linker figuur.

werd deze wet in zooverre verzacht, dat invoerrechten volgens een glijdende schaal zouden worden geheven: bij stijgende inlandsche prijzen van het koren vermindering van invoerrechten en omgekeerd. Onder invloed van de ideeën van Adam Smith en de ellende, welke in de beruchte veertiger jaren van de 19e eeuw (the Hungry Forties) werd geleden, slaagde de Anti-cornlaw-league in 1846 er in een wet te doen aannemen, waarbij de invoerrechten op koren vrijwel geheel werden afgeschaft (Repeal of the Cornlaws 1846).

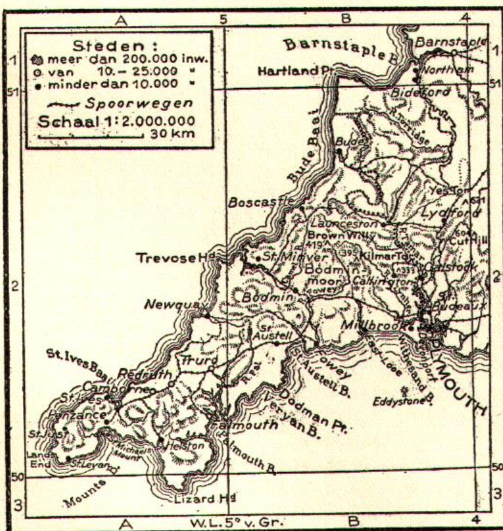
L i t.: P. J. Shaw, in Encycl. of the Social Sciences (IV, 408). *G. de Vries.*

Cornu, A l f r e d, Fransch natuurkundige; * 6 Maart 1841 te Châteauneuf, † 11 April 1902 te Montmorency. In 1867 werd hij professor te Parijs. Hij heeft veel gedaan voor de practische en theoretische optica, o.a. construeerde hij een saccharimeter.

Cornu cervi, → Hertshoorn.

Cornu copiae (Lat.), hoorn van overvloed. → Amalthea; → Abundantia.

Cornus, → Kornoelje.

Cornwall.

Cornwall, graafschap in het Z.W. van Engeland (50° 25′ N., 4° 40′ W.), een schiereiland vormend, dat naar het W. in twee kapen eindigt: kaap Lands End en Lizard Head; door de rivier de Tamar van het Oostelijk aangrenzende graafschap Devon gescheiden. Opp. 3 500 km², ca. 320 000 inw. (in 1861: 360 000). Oude bergmassieven, uit Devoongesteente, hier en daar door granietkoepels onderbroken en van elkaar gescheiden door lage bekkens. Hoogste top, de Brown Willy, ruim 400 m. C. is meer toegankelijk dan Wales of Schotland; daardoor heeft zich hier de Keltische taal, het Cornisch, slechts tot in de 18e eeuw gehandhaafd. In de Oudheid en de M.E. het rijkste tinland der wereld; nu beteekent de tin-mijnbouw weinig meer, evenmin die van koper. Van belang is de exploitatie van de kaolin voor aardewerk-, papier- en katoenindustrie. Hoofdmiddelen van bestaan zijn visscherij en scheepvaart. Hoofdstad is Truro. *G. de Vries.*

Cornwall, B a r r y, → Procter (B.W.).

Cornwallketel, stoomketel, genoemd naar het Engelsche kolendistrict, waar dit keteltype het eerst werd toegepast, gekenmerkt door een cylindrischen romp, waarin een stookbuis geplaatst is. De ketel heeft in verhouding tot het verwarmd oppervlak (V.O.) een groote water- en stoomruimte en is de meest toegepaste industrie-ketel. Hij wordt niet gebouwd voor drukken grooter dan ca. 18 at. In nieuwere typen is de steenen inmetseling vermeden, of is de stookbuis met vlampijpen gecombineerd. Zie afb. *F. v. Berckel.*

Coroados, (< Portugeesch coroa = kroon), verzamelnaam voor een Indianengroep in het Oosten van Brazilië, zoo genoemd, omdat zij zich de kruin scheren, waaromheen dan het hoofdhaar een kroon vormt: coroa. → Indianen van Zuid-Amerika.

Coroebus, 1° zoon van den Phrygischen koning Mydon. Hij kwam om bij de inneming van Troie, toen hij zijn verloofde Cassandra wilde redden.

2° Athleet uit Elis (landschap in het W. van den Peloponnesus), die leefde in de 8e eeuw v. Chr. In 776 v. Chr. won hij den prijs in de Olympische spelen. *Weijermans.*

Corolla of b l o e m k r o o n, → Bloem.

Corollarium (Lat.), kransje; geschenk aan tooneelspelers; toegift, fooi. In de Scholastieke philosophie wordt dit woord gebruikt in de beteekenis van: gevolgtrekking uit het voorgaande.

Coromandel, Oostkust van het presidentschap Madras-Britsch-Indië (13° 0′ N., 80° 15′ O.); lage Alluviale kust met sarwak's, oorspronkelijk bewoond door de Tsjola's, een stam der Drawida's (Coromandel < Tsjolamandalan = rijk der Tsjola's).

Coróna (Lat., = krans), **1°** bij de Romeinen oorspr. een sieraad van de godenbeelden in de tempels,

daarna ook voor priesters, later een eereteeken voor verdienstelijke mannen, bijv. de c. triumphalis, voor den triumpheerenden veldheer; op munten van Nero

Links: Corona triumphalis; rechts: Corona civica.

voor het eerst een stralenkrans als teeken van vergoddelijking. — In zijn geschrift „De corona militis" verbood Tertullianus het dragen van een krans, omdat dit bij de afgodenoffers in gebruik was.

Corona civica. (Lat., = burgerkrans), krans van eikenbladeren als belooning voor het redden van het leven van een medeburger in den strijd, door den geredde aan zijn redder aangeboden ; de drager van de corona civica genoot bijzondere voorrechten. *W. Vermeulen.*

2° De schaal bij de Echinoidea (zeeëgels).
3° (In den dampkring), → Krans.
4° (Sterrenk.), → Zonnecorona.
5° (Muziek), → Fermate.
6° (Kerkelijk), → Kruinschering; → Tonsuur.

Corona, Heilige, martelares in Egypte (2e eeuw), geniet een groote vereering, ofschoon van haar weinig met historische zekerheid bekend is. Zij wordt tegelijk met den H. Victor vereerd, dien zij, als 16-jarige vrouw van een soldaat, tot den marteldood zou hebben aangevuurd. Zij zelf zou vastgebonden zijn aan twee op den grond gebogen palmboomen, welke, plotseling losgelaten, haar vaneen scheurden. Haar reliquieën worden bewaard in Aken en Praag. Het bijgeloof bracht haar naam in verband met de oude munt van dienzelfden naam en zoo wordt zij aangeroepen in verschillende geldelijke aangelegenheden, bijzonder bij het graven naar schatten. Bepaalde formules en gebeden, welke tot dit doel werden gebruikt, zijn heden nog bekend. Feestdag 14 Mei (in het Westen), 11 Nov. (in het Oosten).

Lit.: Acta SS. Maii, 266 ; Analecta Boll. (dl. II 1883, 291). *J. v. Rooij.*

Corona Australis, Corona Austrina, Corona Borealis, → Kroon (sterrenk.).

Corona-ontlading. Wanneer tusschen twee geleiders in een gas een electrische spanning aangelegd wordt (electriseermachine, hoogspanningstransformator), kan, zonder dat eigenlijke doorslag (boog- of vonkontlading) optreedt, een ontlading plaats hebben (corona, sproeien, pluimontlading). In het bijzonder treedt c.-o. op bij hoogspanningsnetten. Zij stelt een bovenste grens (ca. 200 kV) aan de toelaatbare spanning en veroorzaakt een energieverlies, dat vele kW per km kan bedragen (corona-verliezen).

Lit.: R. Seeliger, Physik der Gasentladungen (Leipzig [2]1934). *W. de Groot.*

Coronaria chalcedonica, → Konstantinopel.

Coronati, Quattuor. Onder dezen verzamelnaam worden verstaan de vier Romeinsche martelaren Claudius, Nicostratus, Sempronius en Castorius. Reeds in het Oudste Martelaarsboek, de Depositio Martyrum, van 354, wordt hun feest op 8 Nov. geplaatst. Hun lichamen, die oorspronkelijk in het coemeterium „Inter duas lauras" rustten, werden in de 5e eeuw overgebracht naar een kerk op den Monte Coelio, waar zij onder den naam Quattuor Coronati een hooge vereering genoten. Wat over hen in een omvangrijke Passio verhaald wordt, is een historische roman uit de 5e of 6e eeuw.

Voorstelling in de kunst. De Quattuor Coronati, de patronen van beeldhouwers, metselaars en architecten, worden als zoodanig afgebeeld op een triptychon in het Musée Communal te Brussel. Op een predella van Dominico Alfani komen de volgende scènes uit hun leven voor: zij weigeren afgodenbeelden te vervaardigen, zij worden aan palen gebonden en met fakkels gebrand, zij worden in een ijzeren kooi in het water geworpen.

Lit.: Acta SS. (Nov. III) ; J. P. Kirch, Die Passio der hl. „Vier Gekrönten" in Rom, in Hist. Jahrbuch der Görresgesellschaft (1917, 72 vlg.). *Heijer.*

Corone, → Kraai.

Coronea, stad in Boeotië, ten Z.W. van het Copaïsmeer, waar 447 v. Chr. de Boeotiërs den Athener Tolmides versloegen, en Agesilaus in 394 de Thebanen en hun verbondenen versloeg. Bekend om zijn heiligdom van Athena Itonia. *E. De Waele.*

Coronel, slag bij. Het Duitsche smaldeel, bestaande uit de kruisers Scharnhorst, Gneisenau, Leipzig en Dresden, onder het commando van vice-admiraal von Spee, ontmoette 1 Nov. 1914 het Engelsche eskader van admiraal Cradock, bestaande uit de kruisers Good Hope, Monmouth, Glasgow en Otranto. Na een kortstondig gevecht werden de Engelschen tot den aftocht gedwongen; de Good Hope en de Monmouth werden tot zinken gebracht. *Cosemans.*

Lit.: Irving, Coronel and Falkland (1928).

Coronel Sr., Samuel, Ned. geneesheer; * 1827 te Amsterdam, † 1872 te Leeuwarden. Verdienstelijk arts, wetenschappelijk publicist, pionier op soc.-hygiënisch gebied. Toen hier nog niets gedaan werd ten bate van het leven en gezondheid der arbeiders, zocht C. verband tusschen hun physieken toestand en hun beroep. Hij onderzocht vooral de diamantarbeiders te Amsterdam en de Zeeuwsche calicotwevers, zoodat slechts van deze arbeiders (ca. 1860) de physieke geaardheid goed bekend is.

Lit.: Nieuw Ned. Biogr. Wbk. (IV); Brugmans, De arbeidende klasse in de negentiende eeuw ([2]1929, 167 vlg.). *Verberne.*

Coronella, → Colubrinae.

Coronie, nederzetting in Suriname, kustdorp, 3 uur lang; woonplaats van den districtscommissaris; 2 700 inw., de helft Kath., kerk met twee bijkerken, 3 scholen; kerken en scholen van de Moravische Broeders; vroeger „de Kust" of ook „Opper-Nickerie" geheeten; gekoloniseerd in 1808. Teelt van kokosnoten en varkens; ook rijstbouw in de polders tusschen de kust en het vloedbosch. *Vinken.*

Coronilla, → Kroonkruid.

Coronis (Gr. myth.), dochter van Phlegyas, den koning der Lapithen. Zij begaat een slechte daad, die door de (toen nog witte) raaf aan Apollo wordt verklapt. In toorn ontstoken, doodt deze haar, en geeft den praatzieken vogel zwarte veeren. Zij is de moeder van Asclepius. *Weijermans.*

Coronium is een hypothetisch element, dat de

lijnen van onbekenden oorsprong in het spectrum van de → zonnecorona zou uitzenden. Waarschijnlijk worden die lijnen echter uitgezonden door een bekend gas, maar onder omstandigheden, die in het laboratorium nog niet verwezenlijkt zijn. *Reesinck.*

Coronopsis, → Varkenskers.

Corot, Jean Baptiste Camille, Fransch landschapschilder; * 1796, † 1875 te Parijs. Hij had een uitgesproken voorliefde voor zachte tonen, in elkander overvloeiende vormen. Poppels, berken en struikgewas komen uitsluitend op zijn werken voor. Het is C. om rust, om verpoozing te doen. Dank zij een langdurige voorbereidende diepe studie van de natuur is hij erin geslaagd om den dunsten fijnen nevel, die bij avond over de aarde als een sluier neerdaalt, weer te geven.

C. houdt van stille vijvers, waarin een zachtgrijze muur van struikgewas zich nederbuigt, een hemel, die onzichtbaar overgaat in den waterspiegel der zee, wolken, die aetherisch aan de lucht voorbijschuiven. In die droomwereld laat hij de nymphen en de dryaden uit hun schuilplaats komen om zich te vermeien in den avondlommer van zijn bosschen. C. vormde geen school, maar wordt toch als een voorlooper van het impressionisme beschouwd.

Werken: Boschvijver (Amsterdam, Rijks Museum), Landschap met kunstwilgen (ibid.); Meisjesfiguur in landschap (ibid.). — Lit.: A. Robant, L'oeuvre de Corot; Meier Graefe, Corot u. Courbet (1905). *Haesaert.*

Corovic, Svetozar, Servisch novellist uit Herzegowina; zijn novelle staat in het teeken van het nuchter realisme, met sterk-folkloristischen inslag. * 1875, † 1919.

Corozain, Nieuw-Testamentische plaats, niet ver van Capharnaum, waarover Christus een bedreiging uitsprak wegens haar ongeloof (Mt. 11. 21; Lc. 10. 13). Waarschijnlijk = Chirbet Kerazeh ten N.O. van het meer van Genesareth (→ Capharnaum; → Chirbet Minjeh). *Simons.*

Corporale (< Lat. corpus = lichaam), eigenlijk: palla corporalis (lichaamskleed), gewijde linnen doek, waarop, volgens voorschrift, het Lichaam (en het Bloed) des Heeren, onder en buiten de H. Mis, rusten moet. Oorspronkelijk éénige doek, zich over het geheele altaar uitstrekkend, en bestemd tevens Brood en Kelk met een zijner einden te overdekken (een gewoonte, bij de Kartuizers bewaard). Later, na invoering van andere dwalen (8e eeuw), ingekort en (sinds 15e eeuw) ter bedekking van den kelk vervangen door een afzonderlijken doek, die den naam palla kreeg. Corporalen en palla's worden heden nog met eenzelfde gebed (door bisschop of gemachtigd priester) gewijd. → Linnen (liturgisch); → Altaar. *Louwerse.*

Corporatieve staat wordt verstaan óf in den ruimeren zin van corporatieve maatschappij, óf in den meer specialen zin van een staatkundige constitutie, op de corporatieve maatschappij gebaseerd. In de eerste beteekenis bedoelt men een organische samenstelling der gemeenschap, zoodat deze, in plaats van naar individualistische opvatting uit losstaande individuen of gezinnen te bestaan, uit verschillende geledingen groeit, nl. groepen en kringen, die elk voor zich bepaalde gemeenzame belangen vertegenwoordigen. Dit is een algemeene formuleering, waardoor men de een of andere sociaal-organische inrichting van het volksgeheel aanduidt in tegenstelling tot het atomistische volkswezen van het individualisme. Maar onder dat algemeene begrip eener sociale formatie der samenleving vallen verschillende concrete inzichten en verwezenlijkingsmogelijkheden en daaraan kan ook telkens een andere vorm van corporatieven staat in den specialen staatkundigen zin beantwoorden.

Men kan vooreerst denken aan een maatschappij, die uit beroepsstanden (→ Beroepsstand) is samengesteld. Zoo was het in de middeleeuwen, die streng georganiseerde corporaties kenden, gilden of andere organen, bijv. de universiteiten, en standen, zooals de geestelijkheid en den adel. Na de oplossing dezer groepeeringen is de anorganische maatschappij der 19e eeuw ontstaan, die ten slotte vooral op de groote tegenstelling der klassen berustte, d.w.z. op de indeeling in bezittende en niet bezittende volksgroepen, of op die van werkgevers en kapitaalverstrekkers eenerzijds en de werknemers en proletariërs anderzijds. Toen de behoefte naar een natuurlijke maatschappij-indeeling zich meer alg. voelbaar maakte, heeft men eerst gedacht aan een formatie bestaande uit de standsgroepen van werkgevers, arbeiders, middenstanders en landbouwers, met nog eenige andere groepen aan te vullen ; maar, hoezeer deze kringen ieder voor zich belangen gemeen hebben en ook een bepaalde functie in de samenleving uitoefenen, eigenlijke corporaties vormen zij niet. Een corporatie dient al degenen te omvatten, die op een of andere manier bij een bepaald → beroep zijn betrokken, dus die tot een of andere branche behooren, waardoor in een der zoo veelvuldige hoogere dan wel lagere behoeften der gemeenschap van menschen voorzien wordt, het moge dan wezen als arbeider, als werkgever of anderszins. Aan dgl. organen van de gemeenschap, beschouwd naar haar innerlijke sociale structuur, aan deze corporaties of bedrijfschappen of beroepsstanden dient dan ten slotte door sterke decentralisatie van het overheidsgezag verordenende bevoegdheid voor eigen kring te worden toebedeeld. Dan groeit weer het organisch geordende volk, dan ontstaat weer de „vrije maatschappij" met haar eigen functie tegenover het alomvattend staatsgezag, en dan vindt ten laatste deze gezonde toestand ook haar uitdrukking in de staatkundige structuur, doordat deze zelfbesturende corporaties een deel der overheidsmacht, immers een deel der verordenende bevoegdheid dragen, en anderzijds ook weer hun taak gaan vervullen ten opzichte van het algemeene politieke bestuur, zij het in een „sociale kamer" naast de politieke kamer, zij het door nijverheids-, onderwijs-, middenstands-, economische raden en dgl. of ook door een zgn. organisch kiesrecht of nog anders. Zoo kan dan uit een corporatieve maatschappij tegelijk een corporatieve staat in den staatsrechtelijken zin groeien, waarbij nl. het staatsbestuur als zoodanig gebaseerd is op, of parallel gaat met de corporatieve inrichting der maatschappij. Al naargelang dan deze laatste haar organisatie door een centrale vertegenwoordiging van geheel het bedrijfsleven benevens van alle andere organen heeft uitgebouwd, zullen de eigenlijk politieke lichamen meer terugtreden en zich op de terreinen, welke de betrokken corporaties bestrijken, tot openbare contrôle bepalen. Daarnaast behouden zij echter hun taak in betrekking tot de vragen van algemeen staatsbestuur.

Een andere opvatting van corporatieven staat en maatschappij ziet deze meer als een eenvoudige samenbundeling van bijzondere belangen, miskent min of meer het publieke en algemeene karakter van den staat zoowel als de opperhoogheid van de publiekrechtelijke gemeenschap en wil deze dus in een collectie van groe-

pen en kringen, die bepaalde belangen vertegenwoordigen, doen opgaan. Zoo gezien vallen onder deze opvatting ook de stelsels der syndicalisten en der gildesocialisten, die óf meer revolutionnaire, óf meer gematigde meeningen voorstaan, maar alle den staat zien als een soort maatschappelijke belangenassociatie, waarbij bovendien voor hoogere beginselen als richtlijnen van het staatsbestel geen plaats meer zal zijn.

Het sociaal-deskundig lichaam, dat het geheel te leiden zal hebben, zou op zijn beurt slechts een som van bijzondere belangen representeeren, en voor het wezen van datgene, wat we het algemeene volksbelang kunnen noemen, zou het geen oog hebben; hoogstens ware er een orgaan voor algemeen bestuur te denken naast, niet boven alle andere.

Een derde vorm van corporatieven staat is die van het fascisme, althans van meerdere fascistische stelsels. Deze vorm is ongeveer het tegengestelde van den juist besprokene ; verdrong daar de maatschappij den staat, hier zal de staat geheel de maatschappij opslorpen: want de staat, hier bestuurd en vertegenwoordigd door een élite van politici, die den dictator omgeven, schept een wijd-vertakt corporatiewezen, dat tot hoogste taak heeft de belangen van dien staat te dienen, waarom dan ook geheel deze organisatie in laatste instantie slechts door het absolutistische staatsbestuur geformeerd en geleid wordt. Hier wordt de vrijheid aan de maatschappelijke groepeeringen alleen gelaten voorzoover het staatsbelang dit vergt dan wel toelaat; elke uiting des levens toch dient te worden „gelijkgeschakeld”, d.w.z. ingeschakeld in het geheel van strevingen, die uitsluitend het nationale of staatsbelang dienen.

Over de corporatieve maatschappij en staat is veel principieels te vinden in de literatuur over de middeleeuwsche gilden, in de geschriften der romantici en in die der zgn. Oostenrijksche school van de tweede helft der 19e eeuw (Vogelsang, Weisz e.a.). Verder bij de theoretici omtrent beroeps- en standsorganisatie zoowel als omtrent het ambacht (zie o.a. bij H. Pesch, Nat. Ekon. III). Over de nieuwe opvatting begint de literatuur in artikelen en monographieën zich uit te breiden [zie Vogel, Hauptprobleme der theor. Volkswirtschaftslehre auf Sozialorganische Grundlage (Berlijn 1931); W. Andreae, Staatssozialismus und Ständestaat (Jena 1931); v. d. Velden, Die Berufsständische Ordnung, en: Wirtschafts- und Sozialpolitik i. d. berufsständ. Ordnung (Keulen 1932)]. Over de Kath. opvattingen dienaangaande zie men in het bijzonder bij de commentators der Encycliek Quadr. Anno, o.a. v. Nell-Breuning, Die soziale Enzyklika (Keulen 1932); Koenraadt, Corporatieve Maatschappij (1934). *Weve.*

Corps diplomatique, naam voor de gezamenlijke gezanten, welke bij een bepaald hof of bepaalde regeering zijn geaccrediteerd. Aan het hoofd staat de deken. → Diplomatie.

Corpus (Lat., = lichaam).

I. Corpus of Christus-corpus noemt men het Christusbeeld op een kruis.

II. Corpus als **verzamelwerk:**

1° Corpus inscriptionum, een verzamelwerk van inscripties of opschriften, waaronder volgens A. Boeckh behooren: litteraire gedenkstukken, die op duurzaam materiaal, als hout of steen, geschreven zijn. → Epigraphie. Reeds in de Oudheid werden verzamelingen van inscripties aangelegd; ook de Byzantijnen maakten dergelijke verzamelwerken. Een groot aantal boeken en tijdschriften bevatten duizenden Grieksche en Latijnsche inscripties. De twee grootste verzamelwerken, die nog voortgezet worden, zijn: het **Corpus Inscriptionum Graecarum** (C.I.G.), door A. Boeckh begonnen in 1825, voortgezet tot 1877; opnieuw bewerkt en voortgezet onder den titel Inscriptiones Graecae (I.G.), van 1873 af; en het **Corpus Inscriptionum Latinarum,** begonnen onder leiding van Fr. Ritschl en Th. Mommsen (C.I.L.) 1863 en sedert dien voortgezet. Beide corpora verschijnen onder de auspiciën der Pruisische Academie. *Davids.*

Verder verdienen nog vermelding: het Corpus Inscriptionum Semiticarum, uitgegeven door de Academie van Parijs; het Weener Corpus der Klein-Aziatische inscripties; het Corpus Inscriptionum Graecarum Christianarum, van Laurent-Cumont, en Inscriptiones Christianae urbis Romae VII saeculo antiquiores, van de Rossi.

2° Corpus iuris civilis, → Codificatie van Justinianus.

3° Corpus iuris canonici (C.i.c.) is de voorn. rechtsverzameling der Kath. Kerk van de middeleeuwen af tot aan den nieuwen → Codex Iuris Canonici (1918). Het C.i.c. bestaat uit 5 verschillende deelen: 1° het → Decretum van Gratianus, een private rechtsverzameling van omstreeks 1140; 2° de officieele decretalenverzameling van Gregorius IX, van 1234, genaamd → Liber Extra; 3° de officieele decretalenverzameling van Bonifatius VIII, van 1298, genaamd → Liber Sextus; 4° de officieele decretalenverzameling van Clemens V, van 1317, genaamd → Clementinen; 5° de beide private verzamelingen van decretalen, genaamd → Extravagantes, t.w. Extravagantes van Joannes XXII en Extravagantes communes, beide door den Franschen canonist Jean Chappuis uitgegeven in 1500.

De officieele naam C.i.c. is aan de verzameling gegeven op last van Gregorius XIII (1580), in aansluiting aan het Rom. recht, waar „corpus iuris” een afgesloten rechtsverzameling beteekende. Men sprak van C.i.c. clausum, zonder de Extravagantes, en van C.i.c. non clausum, met de Extravagantes.

Het C.i.c. is in zijn vollen omvang nooit een kerkelijk wetboek met officieele gelding geweest, daar sommige deelen ervan (Decretum van Gratianus en Extravagantes) steeds private verzamelingen zijn gebleven; toch is het C.i.c. tot 1918 de voornaamste bron van het gemeene kerkelijk recht gebleven, zij het dan ook in onderdeelen gewijzigd of aangevuld door latere wetten van pausen en kerkvergaderingen, door concordaten en gewoonterecht.

Het C.i.c. was niet enkel een louter kerkelijk, doch ten deele ook een wereldlijk wetboek; met name op wereldlijk privaatrechtelijk gebied bevatte het nieuwe, vérdragende beginselen, als: vereischte van goede trouw gedurende den geheelen voor verjaring gevorderden tijd; rente-verbod. Wegens den engen band tusschen Kerk en Staat in de middeleeuwen verkreeg het C.i.c. toen ook voor het wereldlijk gerecht, tegelijk met het Corpus iuris civilis, gelding: in geval van strijd tusschen beide rechtsstelsels had het canonieke recht, als het jongere, den voorrang vóór het Romeinsche. Sedert het inwerkingtreden van den Codex Iuris Canonici heeft het C.i.c. enkel nog (overigens belangrijke) beteekenis als hulpmiddel ter uitlegging van het nieuwe recht.

Uitgaven zijn talrijk. O.a. authentieke van de Correctores Romani (1582) ; de beste critische uitgave van E. Friedberg (2 dln. Leipzig 1879—’81, anastatische

nieuwe druk 1922, 1928). — Lit.: F. Laurin, Introductio in C.i.c. (Freiburg i. Br. 1889). *Schweigman.*

4° **Corpus Doctrinae,** naam van Luthersche belijdenisgeschriften uit de 2e helft der 16e eeuw voor verschillende Duitsche landskerken (Hamburg, Brunswijk, Pommeren, Pruisen enz.). Ze verliezen grootendeels hun waarde, als in 1580 een gemeenschappelijk Konkordienbuch alle belijdenisgeschriften der geheele Duitsch-Luthersche kerk verzamelt. De Gereformeerden hebben iets dergelijks in hun Corpus Doctrinae et syntagma confessionum fidei, in 1612 te Genève uitgegeven.

Lit.: Realencycl. f. Prot. Theologie (IV).

5° **Corpus Reformatorum,** verzameling van werken van Hervormers der 16e eeuw (Melanchton, Calvijn, Zwingli enz.), door Bretschneider in 1827 begonnen. Telt thans bijna 100 deelen. Sinds 1919 begon Greving een dergelijk **Corpus Catholicorum,** waarin o.a. reeds werken van Eck, den Z. John Fisher, Cajetanus e.a. verschenen zijn.

6° **Corpus Confessionum,** een sinds 1928 door C. Fabricius te Berlijn en Leipzig uitgegeven verzameling van bescheiden omtrent alle bestaande Christelijke gezindten: geloofsbelijdenissen, voorschriften omtrent kerkelijke inrichting, tucht en liturgie, preeken, catechismussen, liederen enz. Berekend op 24 afdeelingen, elk van een of meer deelen. Overrijke verzameling. *Gorris.*

III. Corpus als **bond.**

1° **Corpus Catholicorum,** zie onder Corpus Evangelicorum in dit artikel.

2° **Corpus Evangelicorum** is de bond van Protestantsche rijksstanden op de Duitsche Rijksdagen, onder leiding van Keur-Saksen. Voorgoed gesticht op den Rijksdag van Regensburg in 1653. Sinds 1700 waren onder leiding van het aartsbisdom-keurvorstendom Mainz de Katholieken in een **Corpus Catholicorum** vereenigd. Godsdienstzaken in het Rijk werden voortaan niet bij meerderheid van stemmen beslist, maar door overleg tusschen deze beide bonden geregeld. Veel gewichtigs is er niet van uitgegaan en in 1806 houden ze, tegelijk met het Duitsche Rijk, op te bestaan.

Lit.: Lexik. f. Theol. u. Kirche (III). *Gorris.*

Corpus albicans, litteekenvorming in den eierstok als eindproduct van de → Graafsche follikel, wanneer → ovulatie heeft plaats gehad. Vgl. Corpus luteum en Corpus rubrum.

Corpus alienum, medische uitdrukking voor een vreemd voorwerp in het lichaam, bijv. een splinter in de huid of speld in de maag.

Corpus callosum, → Balk.

Corpus cavernosum of zwellichaam. Hieronder verstaat men bepaalde weefsels, waarin holten voorkomen, die zich met bloed kunnen vullen en dan zwellen. Zij komen voor aan de → geslachtsorganen en in het neusslijmvlies.

Corpus Christi, → Lichaam van Christus; → Sacramentsdag.

Corpus Christi, stad in den staat Texas (Ver. Staten van Amerika, 27° 49′ N., 97° 25′ W.), aan de Corpus-Christi-baai (Golf van Mexico); ca. 27 700 inw. Goede haven, eindpunt der Texas—Mexico spoorweg. C.C. verscheept huiden, oesters, garnalen, katoen en landbouwproducten. *p. Cyrillus.*

Corpus Christi mysticum, → Mystiek lichaam van Christus.

Corpus delicti (Lat., = het lichaam van de misdaad) noemt men het voorwerp, waarmee of waaraan de misdaad is gepleegd, als uiterlijk bewijs van of na de begane daad.

Corpus luteum, geel lichaam, dat zich vormt uit de → Graafsche follikel, nadat daarin ovulatie heeft plaats gehad. Het wordt opgebouwd ten deele uit theca-luteïnecellen, ten deele uit granulosa-luteïnecellen. Het is in rijke mate voorzien van fijne capillairen en functionneert als een klier met inwendige afscheiding. In deze klier wordt het luteo-hormoon geproduceerd, dat invloed uitoefent op het baarmoederslijmvlies en daarin doet ontstaan de praemenstrueele zwelling, waarbij het komt tot glycogeenproductie in de epitheelcellen der klieren. Indien geen zwangerschap optreedt, gaat het corpus luteum na 5—6 dagen ten gronde en wordt dan tot → corpus albicans. Treedt zwangerschap wel op, dan blijft het corpus luteum bestaan, wordt grooter en verschrompelt eerst omtrent de 5e maand der zwangerschap. *A. v. Rooy.*

Corpus rubrum, rood lichaam, zich ontwikkelend uit de → Graafsche follikel direct na de ovulatie. Na het barsten der follikel en het uitstooten van de eicel heeft een bloeduitstorting plaats in de Graafsche follikel, waardoor deze tot een rood gekleurd lichaam (corpus rubrum) wordt. Het bloed wordt spoedig geresorbeerd, de cellen van den wand gaan woekeren en zoo ontstaat dan het → corpus luteum. *A. v. Rooy.*

Corpus striatum. In de diepte der hersenen komen een aantal grauwe zenuwkernen voor, die een gestreept uiterlijk hebben en daarom den naam c.s. dragen. Anatomisch onderscheidt men de lenskern (nucleus lentiformis), die weer onderverdeeld wordt in het putamen en pallidum, en de staartkern (nucleus caudatus). Volgens den microscopischen bouw en de ontwikkeling kan men het c.s. beter verdeelen in het neostriatum (staartkern en putamen) en pallaeostriatum (pallidum).

Deze kernen spelen een groote rol in het bewegingsproces. Zij hebben een belangrijk aandeel in den spanningstoestand der spieren en in de verzorging der goede onderlinge samenwerking der verschillende spiergroepen. Bij ziekten van het c.s. bewegen bijv. bij het loopen de armen niet mee. *v. d. Sterren.*

Corradini, Enrico, Ital. publicist, romanen tooneelschrijver; * 20 Sept. 1865 te Samminiatello (Toscane); vereerder van d'Annunzio en Ibsen; senator (1923); voorlooper van de fascistische ideologie. Zijn debuut bestond uit drama's, die veel aan d'Annunzio verschuldigd zijn. In twee werken zette hij zijn politieke opvattingen uiteen.

Werken: tooneelstukken: La leonessa (1899); Giacomo Vettori (1901); Giulio Cesare (1902); Carlotta Corday (1908); Le vie dell'Oceano (1913). Romans en novellen: Dopo la morte (1894); Santamaura (1896); La verginità (1898); La gioia (1898); Le sette lampade d'oro (1904); Maria Salvastri (1907); La patria lontana (1910); La guerra lontana (1911). — Lit.: P. L. Occhini, E. C., scrittore e nazionalista (Rome 1914). *Ulrix.*

Corrasie noemt men de afslijpende werking van den met zand beladen wind (zandwind), die vooral in woestijnen van grooten invloed is. Aanwijzingen voor de c. zijn o.a. → paddenstoelrotsen en → driekanters.

Corrêa, Raymundo, Braziliaansch dichter der naturalistische periode; * 1860 aan boord van een schip op de Maranhao, † 1911 te Parijs. Sporen van zijn bijna ziekelijke gevoeligheid vindt men in al zijn gedichten. Het pessimisme is een der wezenstrekken van

De waarde van een histoiische drukfout

☆

Het was in 't jaar 1860. De oykoning van WestFalen Jerôme Napoleon, der Vader van den voo reenigen jaren overleden Jerôme, had de oom van Keizer Napoleon III. Hij lagziek fte zijn laatste ziekte. De Moiteur, de Staatscourant, bevatte dagelijks een officieel bulletin.

De geneesheeren hadden eenmaal geschreven: „Le mieux persiste," dat is: „De beterschap neemt toe." De vanzetters de Keizerlijke courant maakten, dat gedrukt werd: „Le vieux persiste." Een Franschman zou dit lezen als: „De oude rakkert geeft het niet op!" Toen nu het eerste exemplaar der Moniteur op de Tuilerieën bij Napoleon III bezorgd was, ontstond er in het paffs groote toorn erstond werd er een bode naar de drukkerij gezonden. Het afdrukken worden gestaakt alle nog voorhanden exemplaren vernietigd worden.

Maar tallooze kranten waren reeds verkocht; men kocht ze elkaar af voor twintig vijftig en honderd francs. Spoedig reeds brachten zij vijfhonderd francs op en eenigen tijd geleden kocht een Engelsch verzamelaar op een veiling nog een exemplaar voor ruim zes honderd gulden.

Correctie. Voorbeeld van een gecorrigeerde drukproef.

zijn poëzie, die een uitgesproken voorkeur heeft voor de tropische natuur (Noites de Inverno) en het Braziliaansche land. Zijn twee bekendste gedichten, As pombas en Mal secreto, vallen, merkwaardig genoeg, daar buiten.

Verdere werken: Primeiros Sonhos (1879); Symphonias, (1883); Versos e versoes (1887); Alleluja (1891); Poesias (1898—1906). *Terlingen.*

Corrêa Garçao, Pedro Antonio, Port. dichter; * 1724, † 1772. Hij is een der stichters en belangrijkste dichter der Arcadia, een literaire beweging, die het Portugeesch van vreemde invloeden wilde zuiveren. Satyre op het theater in Theatro Novo en Assembléa ou Partida. Vertaalde Horatius. Door Pombal gevangen genomen (1771), stierf hij in de gevangenis.

Werken: Obras poeticas ([2]1778); Obras poeticas e Oratorias (1888). — Lit.: M. Menéndez y Pelayo, Horacio en Espana (1885). *Terlingen.*

Correctie (< Lat., = verbetering), **1°** een stijlfiguur, waarbij de redenaar een reeds uitgesproken woord of gezegde terugtrekt en door een ander vervangt, om aldus een stijging of nadruk te bereiken. Bijv. Multatuli: „Aan u draag ik mijn boek op, Willem den derden, Koning, Groothertog, Prins... meer dan prins, groothertog of koning... Keizer van 't prachtig rijk van Insulinde.." *v. d. Eerenbeemt.*

2° (Typogr.), het verbeteren op proefvellen, aan de hand van de kopij, van in het zetsel gemaakte fouten. De correctie-teekens, die bij het zuiveren van drukproeven van de ingeslopen zet- of taalfouten, en bij het aanbrengen van gewenschte verbeteringen in den stijl van het geschrevene gebezigd worden, moeten niet in den tekst, doch op het wit, aan beide zijden van den drukspiegel, worden aangebracht. Om de aandacht van den zetter op een fout te vestigen, trekt men door de te veranderen letters, woorden of leesteekens, lijntjes, welke men, ter gemakkelijker onderscheiding, van verschillende vlaggetjes voorziet.

Bevat de eerste proef veel fouten, dan vraagt men revisie of voegt men erbij: „Na zorgvuldige correctie afdrukken". De ongecorrigeerde proef heet „vuile", de gecorrigeerde heet „schoone" proef. *Weterings.*

Correctionaliseering of correctionalisatie (België) is een beslissing van een onderzoeksgerecht (de Raadkamer of de kamer van Inbeschuldigingstelling), waarbij de persoon, verdacht van het plegen van een misdaad, en welke dus voor het Hof van Assisen zou moeten terecht staan, naar een lagere, de correctioneele rechtbank verwezen wordt. Het onderzoeksgerecht moet daartoe vaststellen, dat er redenen van → verschooning bestaan of → verzachtende omstandigheden, welke van zulken aard zijn, dat slechts correctioneele straffen dienen opgelegd.

Alleen misdaden, waarvoor de wet dwangarbeid van hoogstens 15 jaren voorziet, en diefstal met verzwarende omstandigheden, strafbaar met hoogstens 20 jaren dwangarbeid, kunnen wegens verzachtende omstandigheden gecorrectionaliseerd worden.

Dooding, doodslag en moord kunnen ook wegens redenen van verschooning gecorrectionaliseerd worden. De beslissing van correctionaliseering moet door het onderzoeksgerecht bij eenparigheid van stemmen genomen worden. *Collin.*

Correctioneele rechtbank, → Rechtbank.

Correctioneele straf, → Straf.

Correctoria biblica. Na de herziening van den Bijbeltekst door den H. Hiëronymus bleven geruimen tijd én de oude vertaling én de nieuwe in gebruik. Zoo ontstonden natuurlijk, al werd langzamerhand alleen de vertaling van Hiëronymus gebruikt (→ Vulgaat), in de afschriften talrijke fouten, die zich steeds vermenigvuldigden. De revisie van den tekst werd door verscheidenen ondernomen met verschillend succes. In de 13e eeuw was het meest verspreid de tekst, die officieel in gebruik was aan de Parijsche universiteit (textus Parisius of exemplar Parisiense). Deze had veel fouten. Meerdere theologen begonnen daarom varianten

te verzamelen uit oude handschriften, uit de werken der Latijnsche Vaders en uit den oorspronkelijken tekst. Zij gaven bovendien hun oordeel over de beste lezing. Deze werken noemt men correctoria. Het eerste was waarschijnlijk het Correctorium Parisiense. Andere werden gemaakt door theologen van de Orde der Dominicanen en der Franciscanen. Bekend is ook het Correctorium Sorbonicum. Het oordeel van Roger Bacon over deze geschriften was niet gunstig. Volgens hem veranderde een ieder naar willekeur. Wat men niet begreep, werd verbeterd. Hij gaf regels aan en later werd volgens deze principes een correctorium uitgegeven. Andere Franciscanen volgden dit voorbeeld. Het beste van alle is van Wilh. De Mare.

Lit.: Dict. de la Bible (III, 1022). *C. Smits.*

Correggio, Il, eigenlijk Antonio Allegri geheeten, Ital. schilder; * 1489 te Corregio, † 5 Maart 1534 aldaar. Hij was de zoon van kleine edellieden, leerde eerst bij Antonio Bartolotti. Veel verzinsel, doch weinig zekers is over zijn levensloop bekend. Werkte te Mantua aan het hof der Gonzaga's en te Parma.

In zijn kunst zijn drie perioden te onderscheiden: 1° tot ong. 1513 schildert hij in klein formaat, met zeer levendige en bonte kleuren (invloed van Ferrara: Lor. Costa en Dosso Dossi) en hier en daar scherpe, hoekige teekening (invloed van Mantegna).

2° Van 1513—ca. 1518 ontwikkelt hij zich tot een eigen stijl, maakt hij zich hoe langer hoe meer los van zijn voorbeelden en meesters. De omtrekken verliezen hun scherpte, de menschenfiguur wordt plastischer en ronder (invloed van de kunst van Leonardo da Vinci), het koloriet krijgt rossige tinten.

3° Ca. 1518 gaat hij naar Parma en legt zich daar meer bijzonder op de monumentale schilderkunst toe (fresco's), waarin hij door grooter diepte en gewaagde verkortingen vernieuwing brengt. Zijn koloriet verliest den rossigen inslag, wordt minstens zoo vurig als in de eerste periode, maar zijn kleuren zijn fijner op elkander afgestemd. Zijn compositie gaat echter een uiterste, hier en daar overdreven beweeglijkheid vertoonen (zoo de Ten-hemel-opneming van Maria, in den dom van Parma). Hij streeft naar sterke lichtconcentratie en wel zoo, dat niet, gelijk bij Caravaggio of Rembrandt, de lichtpunten uit het duister opdoemen, doch het lichtcentrum over de heele compositie uitstraalt (voorbeeld: Heilige Nacht, in Dresden). Zijn techniek is uiterst knap, zijn expressieve kracht ligt in de uitbeelding van gelukkige sentimenten (vreugde, moederweelde, glimlach); vooral zijn kinderfiguren hebben een bijzondere bekoring. Zoowel in zijn paneelen als in zijn fresco's verbreekt hij geheel de banden, welke de architectuur hem zou kunnen voorschrijven. Het is vooral de koepelbeschildering van den dom te Parma, die op den onmiddellijk na hem volgenden tijd den grootsten invloed had.

De Fransche kunst der 18e eeuw beschouwt C. als een harer voornaamste leermeesters. In de 19e eeuw boet hij zeer aan vermaardheid in. Zijn werk doet week aan en is van een sterke gevoeligheid. Zie plaat.

Voorn. werken: Uit de eerste periode: Madonna met Engelen (Florence, Uffizi); Judith (Straatsburg, museum); Verloving der H. Catharina (Weenen, privaatbezit). Uit de tweede periode: Afscheid van Christus en Maria (Londen, privaatbezit); Madonna met H. Franciscus (Dresden, Gemäldegalerie); Madonna met Jesuskind en Joannes (Madrid, Prado); Madonna di Casalmaggiore (Frankfort, Städel Instituut). Uit de derde periode: plafond der Kamer van de abdis van het St. Paolo-klooster te Parma (1518, Jachtstoet van Diana met putti en allegorische figuren); absis en koepel in S. Giovanni te Parma (1520 en 1514, Kroning van Maria, Hemelvaart van Christus); Madonna della Cesta (ca. 1522, Londen, National Gallery); Beweening van Christus (Parma, Galleria); Maria in aanbidding voor het Jesuskind (Florence, Uffizi); koepel in den dom te Parma (1526—1530, Ten-Hemelopneming van Maria); Ecce Homo (Londen, National Gallery); Madonna met HH. Hiëronymus en Maria Magdalena, gen. „De Dag" (Parma, Galleria); Madonna della Scodelle (ibidem); De Heilige Nacht (Dresden, Gemäldegalerie); Madonna met den H. Joris (ibidem); Leda met den zwaan (Berlijn, Kaiser Friedrich Museum). — Lit.: Brinton, C. (1900); Gronau, C., in Klassiker der Kunst (X z.j.); Venturi, Storia dell'arte italiana (IX 2, 1926, 431 vlg.); Venturi, Il C. (1927). *Knipping.*

Correlatie, 1° in de meetk. Een c. of reciproque transformatie van één plat vlak in een ander of in zichzelf transformeert elk punt P in een rechte g' en elke rechte door P in een punt op g'. Een c. in de ruimte transformeert elk punt P in een plat vlak π en elk vlak door P in een punt van π'. *v. Kol.*

2° C. in de biologie. Het onderzoek naar de variabiliteit van twee eigenschappen kan uitwijzen, dat er een zeker verband tusschen de twee bestudeerde kenmerken bestaat. Of er dan al of niet van correlatie sprake is, kan alleen worden nagegaan door het onderzoek uit te breiden tot de eigenschappen van een zoo groot mogelijk aantal individuen, die tot eenzelfde generatie moeten behooren. Men spreekt van een rechtstreeksche correlatie, wanneer één van de bestudeerde eigenschappen noodzakelijk uit de andere schijnt voort te vloeien: zulke correlatie werd geconstateerd o.a. voor de eigenschappen vroegrijpheid en hooge eierproductie bij hoenders. Men heeft met een onrechtstreeksche correlatie te doen, wanneer zij het gevolg schijnt te zijn van een toevallig samentreffen van eigenschappen.

Voor de studie van correlaties, die niet tot een erfelijke koppeling van eigenschappen zijn terug te voeren, doch een physiologische of een andere oorzaak hebben, geschiedt de → correlatieberekening langs statistischen weg: men kan dan een correlatietabel opstellen ofwel den correlatie-coëfficiënt r berekenen. Is deze coëfficiënt $r = +1$, dan heeft men met een absolute positieve correlatie te doen: beide onderzochte eigenschappen varieeren dan tegelijkertijd in denzelfden zin. In het omgekeerd geval is de correlatie absoluut en negatief en $r = -1$. Tusschen beide uitersten, die in de practijk zoo goed als nooit voorkomen, liggen allerlei overgangen: bijv. voor $r = +0,9$ spreekt men van een zeer sterke positieve correlatie, $r = +0,3$ beteekent dan een zwakke positieve correlatie, $r = -0,2$ een zeer zwakke negatieve en $r = -0,7$ een sterke negatieve correlatie. Uit een correlatieschema kan verder nog blijken, dat in het geheel geen verband tusschen beide bestudeerde kenmerken bestaat; r is dan $= 0$.

In de erfelijkheidsleer echter mag men alleen dan van correlatie spreken, wanneer twee of meer raskenmerken in de generaties, die op een kruising volgen, steeds samen overerven. De koppeling tusschen de betrokken eigenschappen kan dan het gevolg zijn van het feit, dat zij alle door slechts één enkelen erffactor te voorschijn worden geroepen: een typisch voorbeeld hiervan vindt men bij rogge, waar de aanwezigheid van den anthocyaanfactor merkbaar wordt in de roode coleoptile, de roode bladtoppen bij vorst, de roode halmknoopen, de roode kelkkalfjes, de roode kaf-

naalden en de groene kleur van de korrel, terwijl bij afwezigheid van den factor voor anthocyaan al de opgesomde plantdeelen groen blijven en de korrel een gele kleur vertoont. Niet steeds echter zijn de gekoppelde eigenschappen van slechts één erffactor afhankelijk. In de meeste gevallen berust elke gekoppelde eigenschap op de aanwezigheid van een zelfstandigen erffactor. De correlatie is dan te verklaren door aan te nemen, dat de verschillende erffactoren van de gekoppelde eigenschappen in hetzelfde chromosoom berusten. Zelfs in dit geval is de correlatie niet steeds absoluut; de koppeling wordt in sommige gevallen inderdaad verbroken. Voor de berekening van den graad van koppeling kan hier echter de statistische methode niet in aanmerking komen (→ Crossing-over).

L i t. : W. Johannsen, Elemente der exakten Erblichkeitslehre ([2]1926); R. A. Fisher, Statistical Methods for Research Workers ([3]1930). *Dumon.*

3° C. in de g e o l o g i e wil zeggen, dat twee afzettingen dezelfde fauna bevatten; het is daarom nog niet noodig, dat deze lagen even oud zijn. Door veranderingen in de levensvoorwaarden kan de fauna zich verplaatst hebben naar een heel andere streek; deze afzetting is dan vanzelfsprekend jonger. Even oud zijn de afzettingen als de fossielen, die er in gevonden worden, een groote horizontale verbreiding gehad hebben, zooals bijv. de ammonieten en grapholieten. Heeft de soort zich dan bovendien veelvuldig veranderd, dan heeft elke afzetting zijn eigen soort en leenen deze soorten zich heel goed voor parallelisatie. *Roodhuyzen.*

4° Voor C. in de p s y c h o l o g i e, → Correlatie-coëfficiënt (2°).

5° C. in de p h i l o l o g i e. De correlatie der phonemen is een der pijlers, waarop de heele bouw der nieuwe phonologie berust. In bijna elke taal vindt men twee of meer phoneemparen, die tot elkaar in dezelfde verhouding staan ; zoo bijv. in het Nederlandsch bij de klinkers aa : a = ee : e = oo : o; of bij de medeklinkers t : d = p : b, of d : n = b : m. Daarnaast kan men nu echter ook meer gecompliceerde vergelijkingen opstellen, bijv. bij de klinkers ie : ei = oe : ou = uu : ui of bij de medeklinkers: p : t = b : d.

Als nu zulk een verhouding in minstens 2 paren voorkomt en door het taalgevoel als een tegenstelling tusschen het al of niet aanwezig zijn van één bepaald klankattribuut wordt opgevat, dan hebben wij met een correlatie te doen. Alle overige verhoudingen tusschen twee phonemen zijn disjuncties.

De verhouding tusschen den o n g e d e k t e n klinker aa en den g e d e k t e n klinker a is dus een correlatie; want 1° het verschil berust op het al of niet aanwezig zijn der gedektheid, en 2° er zijn zoo nog meer paren, bijv. ee : e en oo : o, enz. Zoo vormen dus ook t en d een correlatie van stemhebbend en stemloos, en n en d een correlatie van genasaleerd en niet genasaleerd. Maar ie en ei vormen geen correlatie, doch een disjunctie, wijl hun tegenstelling veel gecompliceerder is, en niet eenvoudig uit de al of niet aanwezigheid van één klankattribuut kan worden verklaard en evenzoo is het met p en t.

Bij de correlaties kan men dus altijd deze formule toepassen: e = ee + gedektheid, n = d + nasaleering, maar ie en ei of p en t kan men niet in zoo'n formule brengen. In deze formules heet nu het eerste lid de attribuutdrager; het tweede lid heet het attribuutlooze phoneem of, wijl het in de beide phonemen aanwezig is: het archiphoneem. Bij de disjuncties is van al deze bijzonderheden niets te vinden.

Het nut en het doel van deze theorie is: een scherp onderscheid te maken tusschen totaliteitsklankverschillen en wat ik met een algemeenen term accentverschillen of partieele klankverschillen zou willen noemen. Al de accentverschillen, zoowel de intensiteit als de musicale hoogte, en de quantiteit bijv. in het Latijn of de gedektheid bij ons : zijn correlatieve verschillen; zij berusten alle op het al of niet aanwezig zijn van een bepaald klankattribuut. Daarentegen zijn de klankverschillen tusschen de klinkers aa, ee, ie, echter totaliteitsverschillen; hieruit ziet men aanstonds, dat de gemouilleerde en niet-gemouilleerde medeklinkers van het Russisch bijv. onder de correlaties vallen, enz. *Jac. v. Ginneken.*

6° Correlatie van begrippen noemt men in de l o g i c a de betrekking tusschen twee begrippen, welke hierin bestaat, dat elk van die begrippen het andere postuleert en met het andere één volledig begripsgeheel vormt (bijv. vader-zoon, oorzaak-gevolg).

L i t. : J. Th. Beysens, Logica ([3]1923). *F. Sassen.*

Correlatieberekening. Wil men, langs statistischen weg, het verband trachten te vinden, dat tusschen twee bepaalde kenmerken bestaat, dan moeten van elke eigenschap afzonderlijk de frequenties der verschillende klassen worden bepaald. De individuen van iedere klasse moeten verder worden onderverdeeld naar de getallen, maten of gewichten van het andere bestudeerde kenmerk.

Bijgaande correlatietabel geeft voor 2 000 individuen de verdeeling der groepen, gerangschikt volgens het aantal Müller'sche klieren aan het linker, resp. aan het rechter voorbeen. Zoo zijn er 14 individuen, die geen enkele klier hebben aan het linker voorbeen; hiervan echter zijn er 8 met 0, 4 met 1 en 2 met 2 klieren aan het rechter voorbeen. Uit deze tabel blijkt duidelijk, dat er een positieve correlatie bestaat tusschen het aantal klieren aan het linker en het aantal klieren aan het rechter voorbeen; beide kenmerken varieeren inderdaad tegelijkertijd in denzelfden zin, m.a.w. er is veel kans, dat het aantal Müller'sche klieren aan het linker been klein, resp. groot zal zijn, wanneer dit aantal aan het rechter been klein, resp. groot is. Het opstellen van een correlatietabel laat echter niet toe de sterkte der correlatie te zien, die tusschen beide bestudeerde kenmerken bestaat. Wil men de correlatiebepaling nauwkeuriger doen, dan heeft men de hulp der wiskunde in te roepen en den correlatie-coëfficiënt r te berekenen. Een der eenvoudigste berekeningsformules is die van Brevais:

$$r = \frac{\Sigma p a_x a_y - n b_x b_y}{n \sigma_x \sigma_y}$$

Om de waarde $\Sigma p a_x a_y$ in cijfers om te zetten, begint men met voor elke reeks een voorloopig aangenomen gemiddelde te kiezen; voor de frequentiekromme X zij dit A_x, voor de frequentiekromme Y bijv. A_y. Links van A_x liggen dan al de negatieve afwijkingen a_x, dus —1, —2, —3, —4; de individuen van de klasse 0 hebben inderdaad 4 klieren te weinig om in de klasse 4 gerangschikt te kunnen worden en hun afwijking is dus —4.

Rechts van A_x liggen de positieve afwijkingen, terwijl voor het voorloopig gekozen gemiddelde A_y, de negatieve afwijkingen A_y langs boven en de positieve langs onder, in de linker kolom zijn aangegeven.

Elk veldje of elk cijfer van de correlatietabel heeft, in verband met zijn ligging ten opzichte van A_x en A_y een bepaalde waarde, een i n d e x, die uitgedrukt

X-reeks = aantal Müller'sche klieren aan het linker voorbeen.

Y-reeks = aantal Müller'sche klieren aan het rechter voorbeen.

	Vx	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Vy	a	−4	−3	−2	−1	A_x	+1	+2	+3	+4	+5	+6	p_y
0	−4	+ 8_{16}	5_{12}	2_8								—	15
1	−3	4_{12}	151_9	58_6	9_3	3							225
2	−2	2_8	65_6	154_4	96_2	28	7_2	1_4					353
3	−1		14_3	88_2	173_1	128	28_1	6_2					437
4	A_y		5	27	119	153	77	26	3	1			411
5	+1		1_3	7_2	24_1	92	101_1	52_2	11_3	9_4			297
6	+2				8_2	16	58_2	48_4	16_6	7_8		2_{12}	155
7	+3				1_3	8	20_3	18_6	17_9	9_{12}	5_{15}		78
8	+4					1	3_4	5_8	3_{12}	2_{16}	2_{20}		16
9	+5						1_5	3_{10}	3_{15}	2_{20}	2_{25}	1_{30}	12
10	+6	—									1_{30}	+	1
	p_x	14	241	336	430	429	295	159	53	30	10	3	n=2 000

Correlatietabel (naar Günther Just).

wordt door het product $a_x a_y$. Voor 8, in de 0-kolom, is dit dus —4 × —4 = +16. Deze index schrijft men in kleine cijfers rechts van de getallen, die de individuengroepen aangeven. In de uiterste hoeken van de kwadranten wordt door het teeken + of — aangeduid of deze indexen positief of negatief zijn. Van de klassen A_x en A_y moeten de veldindexen niet berekend worden, daar voor de individuen van de daarin opgenomen groepen de afwijking a = 0.

Voor al de individuengroepen van elk kwadrant wordt het product gemaakt van p, het aantal tot die groep behoorende individuen, met $(a_x a_y)$, den veldindex of het product der afwijkingen voor die groep.

Voor de getallen van het linker bovenkwadrant is de berekening als volgt:

$$\begin{aligned} 8.16 &= 128 \\ 5.12 &= 60 \\ 2.8 &= 16 \\ 4.12 &= 48 \\ 151.9 &= 1\,359 \\ 56.8 &= 448 \\ 9.3 &= 27 \\ &\vdots \\ \text{Som} &= 3\,591 \end{aligned}$$

Door deze berekening tot de getallen van de vier kwadranten uit te breiden, bekomt men volgende uitkomsten:

som van de twee +-kwadranten = +5 243
som van de twee —-kwadranten = — 118

$\Sigma\, p a_x a_y$ = +5 125

Door samentelling van al de positieve en negatieve productsommen berekent men dus het eerste lid, $p a_x a_y$, van den teller van den correlatie-coëfficiënt. Voor de berekening van het tweede lid van den teller wordt de waarde van b_x en b_y bepaald volgens de methode, die gebruikelijk is bij het berekenen van het rekenkundig gemiddelde, M, en van de → standaardafwijking σ. Den noemer verkrijgt men door van beide frequentiekrommen, X en Y, de standaardafwijkingen, σ_a en σ_y, te berekenen en hun beider product met n, het aantal onderzochte individuen, te vermenigvuldigen. In het hierboven gegeven voorbeeld zijn de cijfers dan als volgt:

$$r = \frac{+5\,125 - 2\,000.(-0{,}4605.-0{,}4535)}{2\,000.\ 1{,}73\ .\ 1{,}72} = \frac{5\,125 - 417{,}67}{5\,951} = +0{,}79$$

In sommige gevallen wordt ook nog de middelbare fout, m_r, van den correlatiecoëfficiënt berekend.

Lit.: T. Peterfi, Methodik der wissenschaftlichen Biologie (G. Just, Methoden der Vererbungslehre, 1928). *Dumon.*

Correlatiecoëfficiënt, 1° in de dierk., → Correlatieberekening.

2° In de psychologie. Twee kenmerken staan in correlatie, als met bepaalde varianten van het eene kenmerk doorgaans bepaalde varianten van het andere gepaard gaan. Bijv. resultaten in stellen en rekenen, begaafdheid en schedelafmeting, verbeelding en intellect. De wederzijdsche betrekking drukt men uit in een getal, dat gevonden wordt door speciale statistische berekeningen (Spearman-Pearson, Bravais-Pearson). Dit getal is het correlatiecoëfficiënt. Het schommelt tusschen —1 en +1.

Van 0 tot +1: positieve correlatie. Van 0 tot —1: negatieve correlatie. Correlatiecoëfficiënt +1: volkomen overeenkomst; c. 0: volkomen onafhankelijkheid; c. —1: omgekeerde betrekking.

Lit.: W. Betz, Ueber Korrelation, in Zeitschrift für angewandte Psychologie (1911, bijnummer 3); O. Decroly en R. Buyse, Introduction à la pédagogie quantitative (Brussel 1929). *d'Espallier.*

Correlatierekening (wiskunde). Verschijnselen, die weliswaar onverbrekelijk met elkaar verbonden bestanddeelen bevatten, maar niet uitsluitend daaruit bestaan, vormen het onderwerp der correlatierekening. Terwijl bij functioneel verband van een grootheid y met een grootheid x voor de waarde van y geen speling meer mogelijk is bij gegeven x-waarde, is dit wel het geval, zoo er correlatie (stochastische samenhang) tusschen x en y bestaat.

Lit.: Tschuprow, Grundbegriffe und Grundprobleme der Korrelationstheorie (1925). *J. Ridder.*

Corrente, → Courante.

Correspondeerende hoogten, Methode der, dient ter astronomische vastlegging van een azimuth (hoek van een richting met de Noordrichting) en wordt in de landmeetkunde gebruikt ter

controle van de uit theodolietwaarnemingen berekende azimuthen. Zij berust op het beginsel, dat de richting van een hemellichaam, op de tijdstippen dat het voor en na zijn meridiaansdoorgang gelijke hoogte heeft, gelijke hoeken met de Noordrichting maakt.

Men meet den hoek tusschen de richting naar een vast punt en de richting naar het hemellichaam, terwijl dit zich op niet te groote hoogte (echter met het oog op de straalbreking niet lager dan 10°) bevindt, wacht tot na den meridiaansdoorgang ongeveer dezelfde hoogte bereikt is, richt opnieuw op het hemellichaam en bepaalt de aflezing van den horizontalen cirkel van het instrument op het oogenblik, dat het hemellichaam door den horizontalen kruisdraad gaat. Meet men nu weer den hoek tusschen deze richting en het vaste punt, dan is de halve som der beide gemeten richtingsverschillen het ware azimuth. Indien het hemellichaam tijdens zijn baan zijn declinatie wijzigt (zon, maan), dan moet een correctie worden toegevoegd (meridiaansverbetering) ten bedrage van:

d. t: 48 cos. B. sin.t.,

waarin d het verschil in declinatie op het middaguur van den vorigen en den volgenden dag is, t het tusschen de waarnemingen liggende tijdsverloop en B de breedte.

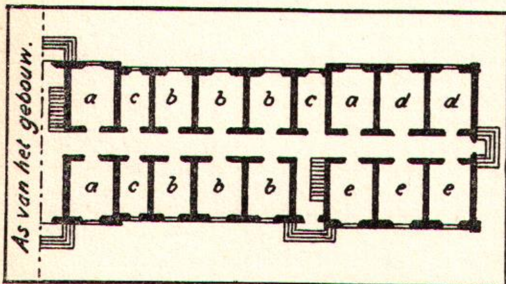
L i t.: Ch. M. Schols, Landmeten en Waterpasser ([9]1919, 144). *Jong.*

Correspondent (j o u r n a l i s t i e k), degene, die de dag- en weekbladen rechtstreeks van nieuws of beschouwingen voorziet uit binnen- en buitenland. B ij z o n d e r e c. worden zij genoemd, die met een bepaalde binnen- of buitenlandsche journalistieke zending worden belast bij afzonderlijke gelegenheden. Vooral de groote dagbladen maken veelvuldig gebruik van de diensten van eigen vaste of bijzondere correspondenten in belangrijke centra, zooals in Europa bijv. Berlijn, Genève, Londen, Parijs, Rome, Weenen, e.d. *Weterings.*

Correspondentie (< Lat. con = met, respondere = overeenstemmen), 1° (w i s k.) → Verwantschap; → Chasles.

2° C o n t r a c t e n v a n c o r r e s p o n d e n t i e worden de overeenkomsten genoemd, die de Nederlandsche regentenfamilies ten tijde der Republiek tot onderlingen steun met elkaar sloten. De regentenwaardigheid werd daardoor feitelijk erfelijk, terwijl de verschillende ambten volgens vaste bepalingen bij toerbeurt onder de aangeslotenen vergeven werden.

L i t.: J. de Witte van Citters, Contracten van correspondentie e.a. bijdragen tot de geschiedenis v.h. ambtsbejag in de Rep. der Ver. Ned. (1873—1875). *Cornelissen.*

Corridorstelsel. Schematische plattegrondteekening van een infanteriekazerne met middengang te Nancy. a = kamer voor 14 man; b = idem voor 12 man: c = onderofficierskamer; d = keuken; e = cantine.

Correspondentiebureau (j o u r n a l i s t i e k), ook p e r s b u r e a u genaamd, centraal verzamelpunt, waar men inlichtingen en nieuwsberichten van allerlei aard vergaart, om deze van daar uit weer te distribueeren aan de nieuwsbladen, geabonneerd op den correspondentiedienst. Bekende c. zijn: Vaz Dias, Aneta, Reuter, Wolff, Havas en Stefani. Het Bureau K(atholieke) W(ereld) P(ers), gevestigd te Breda, is meer speciaal bestemd voor het verspreiden van nieuws op Kath. gebied. → Belga. *Weterings.*

Corridorstelsel, in de militaire bouwkunde gebruikelijke term ter aanduiding van de wijze van indeeling van een kazernegebouw, waarbij, in tegenstelling met volgens het → blokstelsel ingerichte gebouwen, weinig trappen voorkomen en in de communicatie door midden- of zijgangen wordt voorzien.

L i t.: H. W. Venker, Overzicht v. d. Mil. Bouwk. *Marlet.*

Corrientes, 1° p r o v i n c i e van Argentinië (Zuid-Amerika); oppervlakte 84 400 km², ruim 421 000 inwoners; gelegen tusschen de rivieren de Parana en de Uruguay. Een vlak, laag gebied met tal van moerassige deelen, klimaat grootendeels tropisch; hout- en wolexport. Landbouw is van weinig beteekenis. De bevolking bestaat uit Kleurlingen, verder uit immigranten (Spanje en Italië) en Indianen.

2° H o o f d s t a d dezer provincie, gelegen aan den linkeroever der Parana; ca. 47 000 inw. Rivierhaven, die granen, maté, suiker, tabak, vruchten en quebracho uitvoert.

3° B i s d o m in Argentinië, opgericht 21 Jan. 1910.

4° Een kaap aan de Mexicaansche kust (20° 21′ N., 105° 40′ W.) in den staat Jalisco; 1 000 m hoog. Vuurtoren.

Corrigentia (g e n e e s k.) noemt men de stoffen, die aan geneesmiddelen worden toegevoegd, om kleur, reuk, smaak of werking te verbeteren.

L i t.: prof. P. van der Wielen, Corrigentia Medicamentorum, Meded. v. h. Rijks Inst. v. Pharmacother. Onderz. (nr. 25, 1933, 264).

Corrigiola, een plantengeslacht van de familie der C a r y o p h y l l a c e a e, muurachtigen, bestaande uit kleine, op zanderige gronden en in steppen groeiende planten, die oorspronkelijk afkomstig zijn uit het gebied van de Middellandsche Zee en het Andesgebergte. Van de 12 soorten komt er één in Ned. voor, nl. C. littoralis, riempjes geheeten, met langwerpige bladeren en kleine wit-rose bloemen. Dit sierlijke plantje heeft zich ook in Kaapland ingeburgerd. *Bouman.*

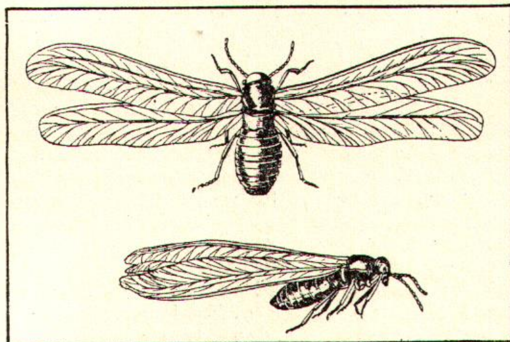
Corrodeerende werking, → Corrosie.

Corrodentia vormen een groep van insecten, waartoe 5 orden van insecten behooren, die onderling vrij groote verschillen vertoonen. Het zijn de t e r m i e t e n (Isoptera), de s c h o r s - en b o e k e n l u i z e n (Copeognatha), de p e l s v r e t e r s (Mallophaga), de l u i z e n (Anoplura) en de b l a a s p o o t i g e n (Thysanoptera). Het zijn insecten met onvolkomen gedaanteverwisseling of zonder gedaanteverwisseling, met bijtende of zuigende monddeelen en met vliezige vleugels, die rudimentair kunnen zijn, of geheel zonder vleugels.

1° T e r m i e t e n of w i t t e m i e r e n heet een in de tropische landen thuis behoorende insecten-

orde met parelsnoervormige sprieten en vierledige voeten. Zij vormen goed geordende kolonies en men onderscheidt bij hen 3 soorten van individuen: geslachtelijke (mannetjes en wijfjes) met 4 afvallende vleugels, en ongeslachtelijke, ongevleugelde, in 2 vormen: soldaten, met een grooten, breeden kop en lange, krachtige voorkaken, die de kolonie verdedigen, en de arbeidsters, met een kleinen kop en kleine verborgen voorkaken.

Zooals bij de mieren hebben de afzonderlijke kasten verschillende functies. Bij de primitieve vormen kunnen die der geslachtsdieren nog betrekkelijk veelzijdig zijn. Bij de hooggeorganiseerde leven zij in een bijzondere „koningscel" en zij zijn alleen tot het voortbrengen der nakomelingschap aangewezen. Beide worden door een schaar van arbeidsters en soldaten gereinigd, gevoed en beschermend bewaakt. Het lichaam van het wijfje („koningin") zwelt in drachtigen toestand tot een grootte van meerdere cm aan. Er worden in 24 uur 30 000 eieren (in 2 seconden één ei) gelegd, wat dag en nacht en mogelijk gedurende het

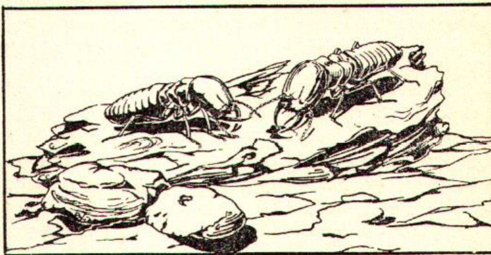

Corrodentia. Termieten. Mannetje, met uitgespreide en samengevouwen vleugels. Iets verkleind.

geheele, op tien jaar te schatten leven der koningin zonder afbreking voortgezet wordt. Elk ei wordt dadelijk door een arbeidster gepakt en naar de omliggende kamers gebracht. De arbeidsters hebben de taak voor den bouw, de reparatie van het nest, het aanbrengen van voedsel, de verzorging van de soldaten en het koningspaar, wat voedsel en reiniging aangaat, de verpleging en het opkweeken van het broedsel en ten slotte ook voor de verdediging van den staat te zorgen. De soldaten hebben meerdere functies (bijv. waak- en alarmdienst) en zijn niet alleen krijgslieden. Ook zgn. reserve-geslachtsdieren worden aangekweekt, die de taak der voortplanting overnemen, zoodra de echte geslachtsdieren ontbreken.

De termieten schuwen het licht, nestelen daarom onder den grond of in holle boomstammen, waarin zij gangen knagen of bouwen van aarde (bijv. de 2—3 m hooge heuvels van Termes bellicosus Smith in O. Azië en Afrika) of houtcarton (bijv. de boomnesten van vele Eutermes-soorten in Australië) of uit beide materialen, waaraan verhardende stoffen, uitwerpselen enz. toegevoegd worden. Vele nesten zijn zoo sterk gebouwd, dat zij slechts met houweelen of springstoffen vernield kunnen worden. Verlaten nesten worden door Negers en Indianen als bakovens gebruikt. Naar de gestalte zijn zij heuvels, meer of minder slanke torens tot 6 m hoogte (Eutermes pyriformis Trogg. in Australië).

Merkwaardig zijn overdekte gangen, die van de basis der nesten uitgaan en naar de voedselbronnen leiden, waaruit de termieten, zonder zich aan het licht

Corrodentia. Termieten. Soldaten. Iets verkleind.

te stellen, telkens het noodige aanbrengen kunnen. Doordat zij het binnenste inwendig uithollen, vernielen zij huisraad en huizen (in 1814 het gouverneurspaleis te Calcutta), magazijnen en bibliotheken en hebben zij op Jamaica en Martinique geheele suikeroogsten verwoest. In het Middellandsche Zeegebied leeft de lichtschuwe termiet (Lencotermus lucifugus Rossi), die daar belangrijke verwoestingen aanricht.

De termieten zijn hoofdzakelijk planteneters, maar ook dierlijke stoffen worden gebruikt. Met een uitgebraakt of als uitwerpselen uitgescheiden deel van het voedsel wordt het koningspaar, nestgenooten en vooral het broedsel gevoed. Vaak slaan de termieten in afzonderlijke ruimten van het nest voorraden van kleingemaakte gras- en bladstukken, zaadkorrels, enz. op. Evenals de mieren hebben zij een bij beide zeer overeenkomende wijze van paddenstoelen kweeken. Ook door de termieten wordt uit bijeengebrachte plantaardige stoffen een broeibed (zgn. paddenstoelentuin) aangelegd, waarop de verlangde paddenstoel, bij de termieten Volvaria eurhiza, tot een bepaalden wasdom gekweekt wordt. Ook de bij de mieren bekende gewoonte bladluizen wegens hare suikerhoudende uitwerpselen groot te brengen, vindt men bij de termieten.

Bij het bereiken van een bepaalde ontwikkeling, zwermen de gevleugelde geslachtsdieren uit. Door gebruik te maken van apart gemaakte openingen verlaten zij de nesten en verheffen zij zich in vaak

Corrodentia. Termieten. Arbeidsters. Iets verkleind.

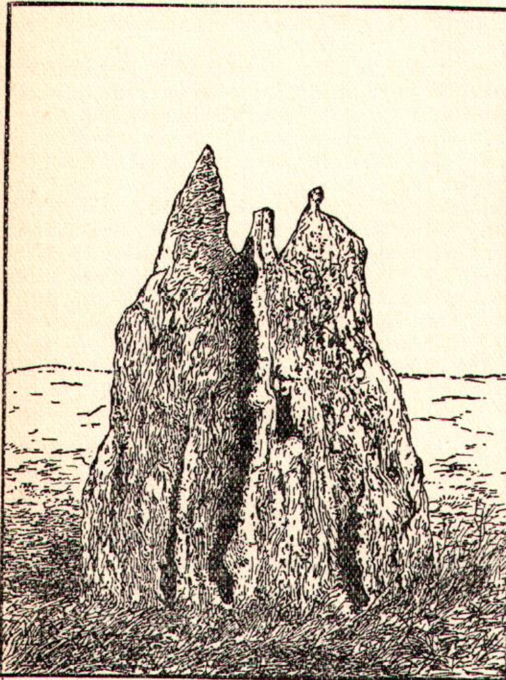
wolkachtige zwermen tot een korte vlucht. Op den grond teruggekomen, worden de vleugels afgestooten en de diertjes dwalen paarsgewijze rond (zgn. liefdes-

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

wandeling), tot zij in den grond of in vermolmd hout een toevluchtsoord vinden, waarin de „huwelijkskamer" ingericht wordt. Eerst hier heeft de paring plaats. De ouders (het „koningspaar") hebben in den beginne alle bezigheden voor de verzorging der jongen en den nestbouw zelf te verrichten, totdat de arbeidsters opgegroeid zijn.

2° Schors- en boekenluizen zijn kleine, vlugge insecten met krachtige bijtende monddeelen en twee paar gelijksoortige maar ongelijke (de voorste grooter), vliezige, eenvoudig geaderde vleugels, die in rust niet geplooid worden. Bij sommige geslachten zijn de vleugels gereduceerd of ontbreken zij geheel.

Tot deze luizen behoort Stenopsocus cruciatus L., met 4 goed ontwikkelde vleugels, in den zomer op allerlei loofboomen en struiken te vinden. Het stofluisje (Troctes divinatorius Müll.) heeft geen vleugels, leeft tusschen papier, in oud hout, in insectenverzamelingen, in herbaria, en werd zelfs in oude honigraten waargenomen. Zij is in de verschillendste streken der wereld thuis. De lengte is 1 mm. De boekenluis (Atropus

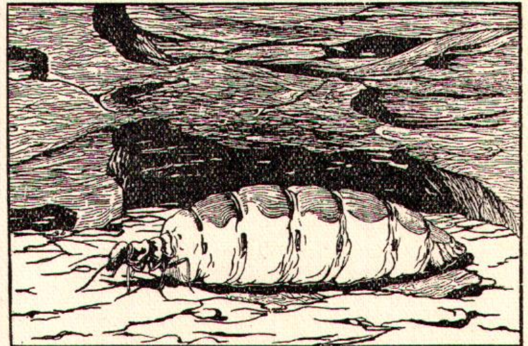
Corrodentia. Termietennest. Ca. 3 m hoog. Omtrek ca. 7 m.

pulsatoria L.), eveneens vleugelloos, is te vinden in gestoffeerde meubels, boeken en insectenverzamelingen. De lengte is 2 mm.

Het diertje kan een betrekkelijk krachtig geluid voortbrengen, dat op het tikken van een horloge gelijkt; daarom heeft het den naam „doodskloppertje" gekregen.

3° Pelsvreters zijn insecten zonder gedaanteverwisseling met bijtende monddeelen, zonder vleugels. Zij leven parasitisch (als zgn. epizoën) op vogels en enkele zoogdieren. Zij brengen haar gastheeren geen schade toe, omdat zij zich met afval (huidschilfers enz.) voeden.

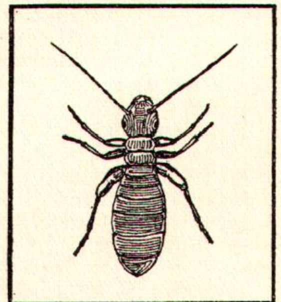
4° Luizen hebben zuigende monddeelen, waar-

Corrodentia. Termieten. Koningin. 2/3 der ware grootte.

mee zij het bloed van haar gastheeren (uitsluitend zoogdieren) zuigen. Meestal leeft op een zoogdierensoort slechts één bepaalde luissoort, bij den mensch kunnen echter de volgende drie soorten voorkomen. De hoofdluis (Pediculus capitis Nitzsch.) leeft bijna uitsluitend tusschen de hoofdharen; vrouwen en kinderen worden er gemakkelijker mee besmet dan mannen. De wijfjes zijn hoogstens 2,7 mm lang, de mannetjes hoogstens 1,8 mm. De eieren (neeten) worden tegen de hoofdharen afgezet. De kleur der hoofdluis varieert naar de omgeving, negers hebben donkere luizen.

Veel gevaarlijker is de kleederluis (P. vestimenti Nitzsch.), die de overbrenger van allerlei besmettelijke ziekten, o.a. de vlektyphus, is. Zij onderscheidt zich van de hoofdluis, waarmee zij overigens veel overeenkomst heeft, door het bereiken van grootere afmetingen, het minder diep ingesneden achterlijf en vooral door de langere sprieten. De wijfjes zijn hoogstens 3,3 mm lang, de mannetjes hoogstens 3 mm. De kleederluis komt zoo goed als uitsluitend voor bij menschen, die zelden van onderkleeren verwisselen, tusschen welker plooien de dieren ook hunne eieren afzetten. Volgens Leeuwenhoek legt een wijfje in acht weken tijd 5 000 eieren. Zij houden zich aan den romp op (borst, rug, hals) en zijn schadelijker dan de hoofdluis, daar zij tot gezwellen en het ontstaan van korsten op de huid, waarin zij leven, aanleiding kunnen geven. Men noemt dat de luisziekte (Phthiriasis).

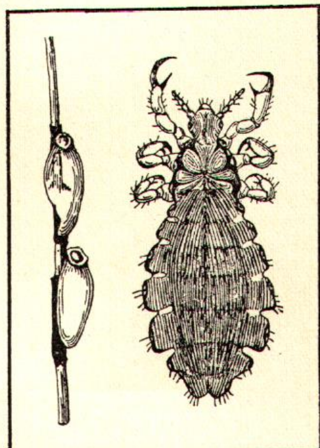
Corrodentia. Boekenluizen. Stofluisje. 25 × ware grootte.

De derde op den mensch levende luis is de plat- of schaamluis (Phthirius pubis L.). Deze is breed en plat; er is geen insnoering tusschen thorax en achterlijf. Aan het achterlijf bevinden zich wratachtige knobbels. Zij leeft op alle sterk behaarde deelen van het lichaam, doch niet op het hoofdhaar. Haar hoofdzetel is de behaarde huid bij de schaamdeelen,

maar zij kan ook op de wenkbrauwen voorkomen. De lengte is om en nabij 1 mm. Met haar sterke klauwen kan zij langs de haren klimmen en zich in de huid vasthaken.

5° Blaaspootigen hebben een onvolkomen gedaanteverwisseling, zuigende monddeelen, voeten met een zuignap, 2 paar gelijksoortige, smalle vleugels met lange franje langs den rand. Reductie der vleugels komt vaak voor en kan tot geheel ontbreken leiden. Het zijn kleine landdieren, die oplevende of half vergane plantendeelen leven. Debekendste is de zwarte vlieg (Heliothrips haemorrhoidalis Bouché), ook wel Thrips genoemd, die op de onderzijde van kasplanten leeft en soms in verbazend groote massa's optreedt. Zij is zwartbruin met roode spits aan het achterlijf en 1 mm lang. *Keer.*

Corrodi, 1° Arnold, Zwits. historie- en genreschilder, zoon van 4° en broeder van 3°; * 1846, † 1874. Hij was een zeer begaafd en ijverig kunstenaar, die te vroeg aan zijn werk ontvallen is. Het werk van C. is doorleefd, bezit dramatische kracht en vertoont een groot gemak van compositie. Technisch is het uiterst verzorgd. Zijn werk bevindt zich te Bazel (mus.), Zürich (Kunsthaus) en Rome (Huis Corrodi). Veel van zijn werken gingen bij den brand van het huis van zijn broeder verloren.

Corrodentia. Luizen. Hoofdluis. Links: eieren aan een haar vastgezet. 15 × ware grootte.

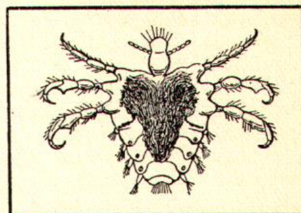
Lit.: Grande Encyclop. (XII). Zie verder onder Salomon C. *Haesaert.*

2° August, Zwitsersch-Duitsch dialectdichter van glundere idyllen en beminnelijke kinderlectuur; * 27 Febr. 1826 te Zürich, † 16 Aug. 1885 aldaar.

Hoofdwerken: De Herr Professer (1858); De Herr Vikari (1858); De Herr Doktor (1860); Geschichtenbuch für Kinder (1865); De Gast (1885). — Lit.: O. v. Greyerz, A. C. (Jahrbuch Winterthur 1921).

3° Hermann (David-Salomon), landschap-en genreschilder, zoon van Salomon C.; * 1844 te Frascati, † 1905 te Rome. Na onder leiding van zijn vader de kunst bestudeerd te hebben te Rome, reisde hij de anderestreken van Italië af en verbleef in 1872 een tijd lang te Parijs, alwaar hij blijvende betrekkingen aanknoopte met leden van het hof van Engeland. In 1876 huwde hij met een Engelsche vrouw, maar bleef zijn vaste woonplaats houden te Rome. Zijn werk, poëtisch van aard, phantasie-vol en kleurrijk, genoot veel bijval aan het Engelsche hof, alwaar C. les gaf aan de prinses Alexandra. Een verruiming van zijn arbeidsveld ontstond na de reizen, die hij ondernam naar Egypte, Syrië en Konstantinopel, alwaar hij tal van frissche studies maakte. In 1892 brandde zijn huis af en ging zijn verzameling Oostersche kunstschatten alsmede de meeste werken van zijn broeder Arnold verloren. Kort voor zijn dood, richtte C. te Rome een werkplaats op met ruime tentoonstellingzalen, waar zijn werk bewaard is gebleven (Huis Corrodi). Verder bevinden zich werken van hem in het Vaticaan en de Nat. Gal. te Rome en in het Kunsthaus te Zürich. *Haesaert.*

Lit.: Neujahrbl. der Künstlergesch. (Zürich 1895); Grande Encyclop. (XII). Zie verder onder Salomon C.

Corrodentia. Luizen. Platluis. 12 × ware grootte.

4° Salomon, Zwitsersch landschapschilder en aquarellist; * 1810 te Fehraltorf (Zürich), † 1892 te Como. In 1832 vestigde C. zich te Rome en legde zich toe op de studie van het Italiaansche landschap. C. getuigt in zijn werk van een innig begrip van de stemming in de natuur en van een open oog voor de uitwerking van het licht der zon op de dingen en tevens van het bezit van een zeer verfijnde techniek. De aquarellen van C. munten uit door gaafheid van teekening, door hun zorgvuldige behandeling en hun rijkdom van kleur. Zijn onderwerpen kiest hij in de omgeving van Rome, de kust van de Golf van Napels en van de Riviera. Zijn werken bevinden zich te Bern (Mus.), Zürich (Kunsthaus) en Rome (Huis Corrodi).

Lit.: Nägler, Künstlerlex. (III, 125); Gubernatis, Dizionario (blz. 142); Brun, Schweizer. Künstlerlexikon (XII); Callari, Stor. dell'arte contemp. (blz. 276); Noack, Deutsches Leben in Rom (blz. 313, 325, 430). *Haesaert.*

Corrosie (< Lat. con = samen, rodere = knagen) noemt men de vernieling van een vast lichaam, die door niet-opzettelijke chemische of electrochemische invloeden wordt veroorzaakt en van de oppervlakte uitgaat. De belangrijkste stoffen, die c. veroorzaken, zijn water, zuurstof, koolzuur, zwavelwaterstof, keukenzout (chloriden in het algemeen) en de in den grond aanwezige humuszuren. In de nabijheid van chemische fabrieken kunnen nog tal van andere stoffen corrodeerend werken. Corrosieverschijnselen zijn bijv. het roesten van staal en ijzer, het groen worden van koper, de aantasting van looden waterleidingbuizen onder bepaalde omstandigheden, enz.

In de geologie spreekt men van corrosie bij de verweering der gesteenten. C. bij metalen kan optreden als een samenhangende laag van een chemische verbinding, die het metaal bedekt en waardoor verdere aantasting dikwijls wordt voorkomen, en als een nietsamenhangende laag, waarbij op de aangetaste plaatsen de c. sterker optreedt. De verklaring der corrosie bij metalen kan geen zuiver chemische zijn, gezien de soms plaatselijk zeer sterke aantasting (pitting). Tegenwoordig neemt men aan, dat c. ontstaat, indien in een metaal of een metaallegeering potentiaal-verschillen optreden en het materiaal gelijktijdig blootstaat aan de inwerking van chemische agentia.

Bescherming tegen corrosie. Deze kan geschieden door het aanbrengen van een beschermende metaal-, metaalverbinding-, vernis-, verf- en emaillaag. Als beschermende metaallaag gebruikt men een edeler metaal bijv. zink, nikkel, chroom, zilver enz., afhankelijk van het doel van het voorwerp en de kostbaarheid. De wijze van het aanbrengen kan

geschieden door het voorwerp in een gesmolten metaalbad te dompelen (vertinnen, verzinken), door het zgn. schopeeren, waarbij het gesmolten metaal door middel van schopeerpistolen op het te bedekken metaaloppervlak wordt gespoten, en langs galvanischen weg (verchromen, vernikkelen). Als beschermend laagje metaalverbinding dienen oxyden (anodische oxydatie), sulfiden, nitriden en phosphaten (bij ijzer het zgn. parkeriseeren of coslettiseeren). Ook kan men ter bescherming tegen c. gebruik maken van metaallegeeringen, die niet of moeilijk corrodeeren. Bekende niet-roestende metaallegeeringen zijn Monelmetaal, Nichroom, V2A-staal, enz. *Hackmann.*

Corroy-le-Château, gem. in de prov. Namen, ten Z. van Gembloers; ca. 850 inw., grootendeels Kath.; opp. 891 ha; landbouw. Merkwaardigheid: feodaal kasteel (12e eeuw).

Corroy-le-Grand, gem. in Waalsch-Brabant; opp. 1 463 ha; ca. 1 000 inw.; landbouw. Afzonderlijke parochie op het gehucht Vieuxsart.

Corruptie, ➤ Omkooping.

Corrúptio óptimi péssima (Lat.) = Het bederf van het beste is het slechtste.

Corrúptio unius est generátio alterius (Lat., het vergaan van het een is het ontstaan van het ander), wijsgeerig beginsel, dat allerinnigst samenhangt met de Aristotelische stof- en vormleer. Dit beginsel leert, dat bij elke zelfstandigheidsverandering het vergaan der eene zelfstandigheid tevens het ontstaan van eene andere is. *Th. v. d. Bom.*

Corsage (Fr.), lijfje, taille (van japonnen). C o r s a g è r e is een taillenaaister.

Corselis, F r a n s T h o m a s, Belg. priester, huisprelaat van Z. H. den Paus; * 29 Aug. 1767 te Wervik, † 30 April 1853 te Brugge. Doctor Artium te Leuven in 1787, priester te Brussel in 1794; in het verborgen was hij ijverig werkzaam tijdens het Fransche Schrikbewind; daarna pastoor-deken te Meenen en in 1817 pastoor van S. Salvator te Brugge. Hij werd echter door het Holl. bewind niet erkend en zijn kerk werd hem ontzegd tot in 1821, vanwege zijn getrouwheid aan zijn bisschop de Broglie. Van 1833 af grootvicaris van bisschop Boussen en Malou; huisprelaat in 1834. *Allossery.*

Corselius, G e r a r d u s, Zned. rechtsgeleerde; * 1568 te Luik, † 22 Sept. 1636. C. studeerde te Luik, Trier en Leuv en (1586); doctor in de beide rechten (1594).

W e r k e n: Index legum et capitulorum; Praelectiones in Codicem Justinianum.

Corset of keurslijf. Reeds bij de Grieken en Romeinen droegen de vrouwen als steun voor het lichaam nauw gewikkelde banden van stof of leder (Gr. stèthodesmis, strophion; Lat. zona, taenia), eenigszins te vergelijken met de nog heden in Indië gebruikelijke goerita.

Eerst in de middeleeuwen kwam het gebruik op het c. met veters toe te rijgen. Omstreeks 1370 waren toen ook de mannen dermate ingesnoerd, dat ze steeds assistentie bij het aan- en uitkleeden noodig hadden. Het c. met baleinen dateert uit het derde kwart der 16e eeuw. Het was zeer stijf en hoog en verhinderde de ontwikkeling van de borst. Ook mannen droegen toen veelal een c. bij het stijve, zgn. Spaansche costuum. In de 17e eeuw schijnt een tijd lang de insnoering minder gewelddadig te zijn geweest; toch vindt men in literatuur uit die dagen nog klachten genoeg over den dwang, aan het jonge lichaam er door aangedaan. Hollandsche boerinnen droegen toen een donker c. zichtbaar. In de modieuze kleedij neemt men in de tweede helft dier eeuw een sterkere inrijging waar, die in de 18e eeuw doorgaat. Iets nieuws, kort na 1700 uit Engeland overgenomen, was het c., dat van achteren dicht geregen werd, waarbij men steeds van onderaf begon. Het c. was toen een pantser met dicht opeen geplaatste, dikke, breede baleinen. Het voorstuk, planchette, was tevens van dwars geplaatste baleinen voorzien. De steunstukken voor den breed uitstaanden rok werden vaak aan het c. bevestigd. In den Empiretijd verdween het c. geheel, om eerst omstr. 1820 weer in zwang te komen. Tegen 1900 bereikte het inrijgen wel een hoogtepunt en steeds sterker werd de oppositie van de zijde der voorstanders der zgn. reformkleeding. Het c., dat meest tot aan de heupen gereikt had, werd nu in vele gevallen langer (corset sylphide) en drukte dus ook de heupen in. In de eerste jaren der 20e eeuw ontstond daarbij het beruchte droit-devant-silhouet. Ook bij mannen, speciaal Duitsche officieren, was toen het c. meermalen in gebruik. Onder invloed van sport en bewegingsvrijheid is het c. daarna óf geheel afgelegd, óf teruggebracht tot een eenvoudigen lichaamssteun. *v. Thienen.*

Corsi, J a c o p o, Florentijnsch edelman omstreeks 1600, wiens naam nauw verbonden is aan het ontstaan der opera. Als kunstvriend ontving hij in zijn huis vele vooraanstaande kunstenaars, o.a. graaf Bardi (grondlegger van den nieuwen stijl), Galileï, Peri, Caccini en Mei. C. componeerde twee gezangen uit de Dafne van Rinuccini (Dafne later gecomponeerd door Peri en ook Caccini); beide stukken zijn behouden en gepubliceerd (Wotquenne, Catalogus van het Conservatorium te Brussel, 1901).

L i t.: Salerti, Albori del Melodramma (1904). *Piscaer.*

Corsica (L a C o r s e), eiland in de Middellandsche Zee (42° 15′ N., 9° 0′ O.), sinds 1768 aan Frankrijk behoorend, maar krachtens natuurlijke gesteldheid, taal en geschiedenis meer Italiaansch; opp. 8 722 km², bijna 300 000 bewoners, 33 per km². Het eiland is een horst, de rest van het vasteland Tyrrhenis, dat in het Tertiair wegzonk. Het Westelijk granietgebied reikt in de Monte Rotondo tot 2 600 m, het Noord-Oostelijke deel heeft kalkgebergten. De Westkust heeft steile kanten en ria's; vele diepe dalen versplinteren het gebergte en werken de eenheid tegen. Aan de Oostzijde is vlakke strandkust aangeslibd, met zandbanken, malaria en weinig havens. Het zachte klimaat (11° tot 24° C.) trekt vele toeristen. Winterregen (630 mm per jaar) en zomerdroogte wijzen op het Middell.-Zeeklimaat evenals de sinaasappels, citroenen, amandels, druiven en dadelpalmen. Olijfboom en edelkastanje, waarvan het meel volksvoedsel is, zijn karakteristiek voor het landschap. De schaarsche bevolking is nog een half natuurvolk, dapper en gastvrij, ernstig en hardnekkig. De bloedwraak beheerscht nog de zeden. Voor den landbouw komen ieder jaar ca. 20 000 Lucceezen uit Italië. Vooral schapen en geiten, daarnaast paarden en muilezels, zijn het hoofdmiddel van bestaan. Visscherij op tonijnen, sardines, koraal. Weinig industrie.

L i t.: Joanne, Géogr. du dépt. de C. (Parijs 1891); Ardouin-Dumazet, Voyage en France: La Corse (Parijs 1898); R. Blanchard, La Corse (Grenoble 1929). *Heere.*

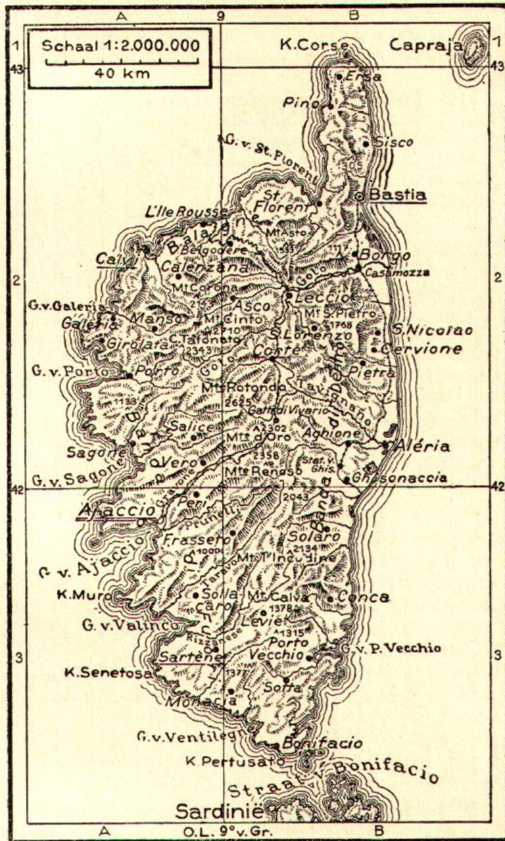
G e s c h i e d e n i s. Corsica was reeds in de Oud-

Noli me tangere. Prado, Madrid.
Schilderij van Antonio Correggio.

heid bekend om zijn houtvoorraad en zijn opbrengst van wilden honig. Na den eersten Punischen oorlog werden de Carthagers er verdreven en samen met Sardinia werd het in 231 v. Chr. een Romeinsche provincie.

In 456 werd C. veroverd door de Vandalen; na hun verdrijving door Belisarius om beurten onder gezag der Goten en Grieksche keizers. Later vnl. in bezit van leenheeren; na het begin der 11e eeuw o.a. in handen van Pisa en later van Genua. In de 14e eeuw burgeroorlogen; in de 16e eeuw deed Frankrijk vergeefsche pogingen C. aan Genua te ontnemen. In 1735 opstand tegen Genua wegens hooge belastingen en in 1736 werd een zekere baron von Neuhoff door de bevolking van C. tot koning uitgeroepen, die echter

Corsica.

door Fransche troepen weer verdreven werd. 1755 werden deze door generaal P. Paoli, welke door den senaat van C. aangesteld was, verjaagd. Eerst een 15-tal jaren later kregen de Franschen er weer vasten voet. In 1794 heroverde Paoli het eiland met Engelsche hulp, doch sedert 1796 hebben de Franschen het in definitief bezit.

Corsicaansche den, → Den.

Corsicaansche taalatlas. Nadat Edmont en Gilliéron den Atlas linguistique de la France hadden uitgegeven, hebben zij ook 4 deelen van den Atlas linguistique de la Corse laten verschijnen. Deze atlas ontstond precies als de Fransche. Ook Edmont verzamelde het materiaal. Opmerkelijk is dat in dezen atlas het beeld der Corsicaansche dialecten zoo egaal is in tegenstelling met de orographische gesteldheid van het land; alleen de Zuidpunt blijkt Sardinischen invloed te hebben. Ontevreden met deze resultaten, die beide Franschen over deze essentieel Italiaansche dialecten bereikten, geeft nu Gino Bottiglioni, professor aan de universiteit van Pavia, een Atlante Linguistico-Etnografico-Italiano della Corsica uit, die geïllustreerd wordt door Guido Colucci en de methode van Jaberg en Jud, nog belangrijk verbeterd, volgt.

L i t.: J. Gilliéron en E. Edmont, Atlas linguistique de la Corse (I-IV 1914, elk deel van 200 kaarten; het moeten 10 deelen worden); Gino Bottiglioni, Atlante Linguistico-Etnografico-Italiano della Corsica (zal in 10 dln. van elk 200 kaarten verschijnen); A. Dauzat, La géographie linguistique (1922); Jos. Schrijnen, Essai de bibliogr. de géogr. linguistique générale (1933). *Weijnen.*

Corssen, P a u l W i l h e l m, Duitsch Klass. philoloog; * 1820, † 1885. Leeraar in Schulpforta 1846—'66. Hoofdwerk: Ueber Aussprache, Vokalismus und Betonung der lat. Sprache. Zijn theorie: de Etrusci zijn Indo-Eur., is weerlegd door W. Deecke e.a.

Cort, 1° A i m é D e, Vlaamsch folklorist; * 1883 te Hekelgem, leeraar te St. Jans-Molenbeek.

W e r k e n: De Folklore in Vlaanderen; Volksspelen en Volksvermaken (1925, met M. Sacré); Vlaamsche Kinderspelen uit West-Brussel (1929).

2° C o r n e l i s, Ned. graveur en teekenaar; * 1533 te Hoorn, † 1578 te Rome. Vooral verdienstelijk in landschappen en portretten (uitgeg. door Cock te Antwerpen). In 1565 naar Venetië; hier bevriend met Titiaan, wat zijn kunst zeer gunstig beïnvloedde; hij maakte zich den grooten stijl der Italianen eigen. Eenige jaren later naar Rome, waar hij talrijke opdrachten kreeg. Hij had er een groot atelier en een schare leerlingen en navolgers.

L i t.: J. Longhi, Calcographia; Bartsch, Anleitung (I); Kristeller Tizian's Beziehungen zum Kupferstich (1911). *Schretlen.*

3° F r a n s D e, Vlaamsch dichter; * 1834 te Antwerpen, † 1878 te Elsene; secretaris van den auditeur-generaal bij het Krijgshof. Zijn bundels Liederen (1857—'59) bevatten hoofdzakelijk eenvoudige, ongekunstelde volkspoëzie; onder invloed van zijn schoonvader Dautzenberg besteedt hij later meer zorg aan den vorm. Dichter van liefde en huiselijk geluk. Keurige vertaling van de schoonste liederen van Robert Burns. In 1912 volledige uitgave van zijn gedichten met inleiding van M. Sabbe. *A. Boon.*

Corte, arr.-hoofdstad op Corsica (Fr.; 42° 19′ N., 9° 7′ O.); 5 267 inw. (1926); op een 112 m hooge rots, strategisch middelpunt. Marmerzagerijen, maccaronifabrieken, wijn, fruit.

Corten, M i c h a e l R e n e r u s H u b e r t u s, was werkzaam bij het onderwijs en redenaar; * 24 Aug. 1844 te Geverik-Beek, † 25 Aug. 1909 te Rolduc. Vanaf zijn priesterwijding in 1868 tot '93 leeraar, nadien directeur van Rolduc, dat onder zijn bestuur zeer werd uitgebreid. Hij was tevens kanunnik en stichtte de vereeniging „Voor Eer en Deugd". *de Haas.*

W e r k: Rolduc in woord en beeld (1902). — L i t.: H. Knippenberg, in Nieuw Ned. Biogr. Wbk. (IV 1918).

Cortes, naam voor het wetgevend lichaam of van de vergadering van volksvertegenwoordiging in Spanje en Portugal.

Cortese, G i u l i o C e s a r e, Ital. schrijver; * ca. 1575, † ca. 1627. C. was een rasecht dichter en

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

wordt met recht beschouwd als de vader van de nieuwere Napolitaansche dialectliteratuur. Hij schreef in dialect enkele gedichten in octaven, waaronder Viaggio di Parnaso in 7 zangen, humoristisch en autobiographisch, alsook talrijke lyrische gedichten, die uitmunten door levendigheid en oprechtheid van gevoel en die meestal onder den deknaam van Filippo Sgruttèndio bijeengebracht werden in het liederboek La tiorba a taccone.

L i t. : F. Russo, Il gran Cortese (Rome 1913). *Ulrix.*

Cortex, 1° (b o t a n. en p h a r m a c.) Lat. naam voor bast. **2°** A n a t o m i s c h beteekent C. schors. Zoo spreekt men van de cortex van de groote en kleine hersenen en van de cortex der bijnier. Uit de schors der bijnier wordt een praeparaat gemaakt, dat dan ook cortine heet en voorgeschreven wordt bij ziekten der bijnier. *v. d. Sterren.*

Cortez, F e r d i n a n d, Spaansch ontdekker en veroveraar; * 1485 te Medellin (Estremadura), † 2 Dec. 1547 te Sevilla. In zijn jeugd studeerde hij eenige jaren aan het college te Salamanca en stond zoo wat ontwikkeling betreft boven de meeste ontdekkers en veroveraars van zijn tijd. Onder Ovando kwam hij naar San Domingo en leerde de Indiaansche bevolking, hun zeden en krijgstactiek kennen. Hij hielp Velasquez bij de verovering van Cuba en was eenige jaren alkade van de stad San Jago. In 1519 werd hij uitgezonden ter verovering van Yucatan; hier bevrijdde hij een in 1502 door de Maja's gevangen genomen pater, Jeremio d'Aguillar, die hem later door zijn kennis van taal en land groote diensten bewees. Ook een bij de verovering van de stad Tabasco verkregen Indiaansche slavin was hem in dat opzicht van groote beteekenis. Aan de kust bouwde C. een versterking, waar later de stad Vera Cruz ontstond. C. verzocht den vorst van het in het binnenland gelegen Mexico, Montezuma II, verlof tot een bezoek aan de stad; het gezantschap kwam terug met rijke geschenken, maar het bezoek werd niet toegestaan. C. liet nu zijn schepen onbruikbaar maken, om terugkeer te verhinderen, en met 415 Spanjaarden en 1 300 Indianen trok hij naar de hoogvlakte. Hij onderwierp den stam der Tlascalteken en maakte deze door zijn diplomatieke talenten tot bondgenoot tegen Montezuma. Een complot van Montezuma om de Spanjaarden uit te moorden werd door de Christin geworden slavin, Donna Marina, ontdekt en nu trok C. op naar Mexico, waar hij 8 Nov. 1519 binnentrok. Montezuma werd tot vazal van Spanje gemaakt. Een door Velasquez uitgezonden leger om C. gevangen te nemen werd verslagen, de aanvoerder Narvaez sneuvelde en het leger liep naar C. over. Inmiddels was Mexico in opstand gekomen door ontactisch optreden van een onderbevelhebber; zelfs tusschenkomst van Montezuma kon de opstandelingen niet tot bedaren brengen; deze werd doodelijk gewond en stierf spoedig. C. zag geen kans de stad te behouden en moest met zware verliezen aftrekken. Een nieuwe aanval had na geweldige verliezen succes. C. werd nu door Karel V tot stadhouder van Nieuw-Spanje benoemd; tot 1527 bestuurde hij het land met groot administratief talent en veroverde in 1524 Honduras. Intriges tegen hem aan het Spaansche hof noopten hem in 1527 terug te keeren om zich te rechtvaardigen. Wel werd hij zeer eervol ontvangen, maar hij kreeg het bewind over Nieuw-Spanje niet terug. In 1530 was C. weer in Mexico, doorkruiste dit naar het W. en ontdekte het schiereiland Californië. Tegengewerkt door den nieuwen stadhouder, ging C. in 1540 weer naar Spanje terug, werd door Karel V koel ontvangen, maar maakte toch met dezen den tocht mee naar Algiers in 1541. Juist van plan zijnde opnieuw een tocht naar Mexico te doen, stierf C. in 1547 te Sevilla.

F. Cortez.

L i t. : Brieven en berichten van C. aan Karel V zijn in 1852 verzameld en in 1918 door Schurig in het Duitsch vertaald ; Prescott, Geschichte der Eroberung von Mexiko (2 dln. 1845) ; Babelon, Vie de F. C. (1928) ; J. Brouwer, Hernan C. en Monteczuma (1933). *de Visser.*

Corthis, A n d r é (Melle Andrée Husson), Fransch romanschrijfster; * 1885. Debuteerde, nog jong, met verzen: Gemmes et Moires (1906), zoo artificieel als de titel zelf. Vooral als romanschrijfster maakte zij naam met werken, die Colette nabij komen.

V o o r n a a m s t e w e r k e n : Gemmes et Moires (gedichten, 1906, Prijs Fémina-Vie Heureuse). Romans : Mademoiselle Arguillis (1908) ; Le pauvre amour de Dona Balbine (1912) ; Le Pardon Prématuré (1914) ; Pour moi seule (1920, Prix du Roman, Ac. Fr. 1920) ; Soledad (1931) ; La Belle et la Bête.

Corti, o r g a a n v a n, eindapparaat van de gehoorzenuw. Bevindt zich in het slakkenhuis. → Oor.

Corticium, → Korstzwam; → Harszwam.

Cortil-Noirmont, gem. in Waalsch-Brabant; opp. 1 065 ha; ca. 1 000 inw.; landbouw; steengroeven; lijnwaadweverijen en -bleekerijen; leerlooierij. Cortil en Noirmont zijn twee afzonderlijke parochiën.

Te C.-N. bevindt zich een Romeinsche tumulus met brandgraf, waarin voorwerpen in glas, brons, amber en rotskristal bijgezet waren, die zeer belangrijk zijn voor de kennis van de kunstnijverheid uit de 2e eeuw n. Chr.

L i t. : V. Dessel, Bulletin des Commissions Royales d'Art et d'Argéol. (XIII 1874, 448 vlg.).

Cortil-Wodon, gem. in de prov. Namen, ten N. van Namen; ca. 700 inw., grootendeels Kath.; opp. 936 ha; landbouw.

Cortina (Lat.), naam voor een aarden vat, meestal een kookpot bij de Romeinen; uit een c. wordt ook in den circus water gesprenkeld; c. is ook de naam voor den drievoet van Apollo of het bekken, dat op dien drievoet rust; c. theatri = de rondom loopende zitplaatsen in het theater. *W. Vermeulen.*

Cortina d' Ampezzo, → Ampezzo.

Cortinarius, → Gordijnzwam.

Cortine, → Cortex.

Cortóna (a n t. g e o g r.), stad in Etrurië, sloot 310 v. Chr. vrede met Rome. → Corythus.

Cortona telt thans ruim 30 000 inw. Bisschopszetel. Uit de Oudheid dateeren de goed bewaarde cyclopische muren, een burcht en resten van een Bacchustempel. Verder moeten vermeld de Accademia Etrusca, met museum en bibliotheek, en van de kerken (waarvan vele met waardevolle schilderingen, o.a. van Signorelli en Fra Angelico): de kathedraal Santa Maria.

(vroeg-Renaissance en 18e eeuw), de San Domenico (Gotisch, 13e—15e eeuw) en de San Basilico.

Cortona, P i e t r o d a, → Pietro da Cortona.

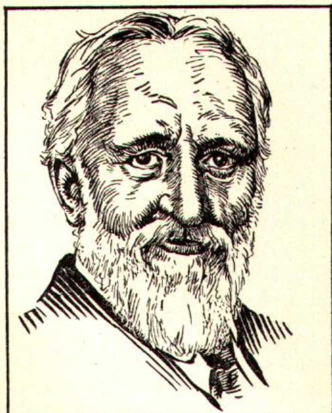
Cortot, A l f r e d, Fransch pianist; * 26 Sept. 1877 te Nyon bij Genève. Leerling van Diémer aan het Parijsche Conservatorium. Was aanvankelijk koorrepetitor te Bayreuth en wijdde zich daarna geheel aan het klavierspel. Hij is een der vermaardste pianisten van dezen tijd en paart een spiritueele muzikaliteit aan een uiterst verfijnde speeltechniek. C. is leider van een meesterklasse in het pianospel aan het Conservatorium te Parijs; in 1905 vormde hij met Thibaud en Casals een trio. Ook als dirigent en baanbreker voor de nieuwe muziek heeft hij vooral in zijn jongere jaren van zich doen spreken. In 1902 stichtte hij de Société du Festival lyrique, een jaar later de Société des Concerts. Hij was dirigent der Société Nationale en van de Concerts populaires in Lille. C. verzorgde een uitgave van Chopin's Etudes en Préludes, schreef artikelen over de klaviercomposities van Debussy, Fauré, Franck en Chabrier, alsmede een leerboek over het pianospel.
Hanekroot.

A. Cortot.

Cortrozijn, historisch lied, waarin de geschiedenis tot een echte volksballade wordt gemaakt, over Segher van Kortrijk, ruwaert van Gent; met Jacob van Artevelde wilde deze de Vlaamsche gemeenten in een verbond met Eduard III van Engeland samenbrengen, waarom hij door graaf Lodewijk van Nevers in 1337 onthoofd werd.

L i t. : C. Cath. Van de Graft, Middelned. Historieliederen (1904, blz. 62-69).
V. Mierlo.

Cort van der Linden, P i e t e r W i l h e l m A d r i a a n, Ned. staatsman, * 1846 te Den Haag; achtereenvolgens advocaat (sedert 1869), commies-griffier van de Tweede Kamer (1879), hoogleeraar te Gron. (1881) en te Amsterdam (1891), raadadviseur van het dept. van Justitie (1896), minister van Justitie (1897-1901), lid van den Raad van State (1901). Vormde na de mislukte formatie van een concentratie-kabinet (→ Vrijzinnige Concentratie) een extra-parlementair ministerie (1913—1918), dat met krachtig beleid Nederland door den Wereldoorlog voerde en in 1917 een grondwetsherziening tot stand bracht. In 1915 werd C. v. d. L. minister van Staat en kreeg in 1918 wederom zitting in den Raad van State.

P. W. A. Cort van der Linden.

W e r k e n : Beschouwingen over het strand (1869); Richting en beleid der Liberale partij (1886); Leerboek der financiën (1887).
Verberne.

Coruña, L a, **1°** Spaansche p r o v i n c i e; 7 900 km², ruim 779 000 inwoners.

2° H o o f d s t a d der gelijknamige prov. (43° 20′ N., 8° 24′ W.); ca. 65 000 inw. Handelshaven aan de riakust van Galicië.

Coruncanius, T i b e r i u s, Romeinsch consul 280 v. Chr., de eerste plebejische pontifex maximus; de eerste ook, die te Rome onderricht gaf in het recht.
Davids.

Corvee, 1° hand- en spandienst, waartoe hoorigen gehouden waren ten behoeve van den heer. Ze bestonden in het aanleggen en onderhouden van wegen, in het oogsten der veldvruchten, enz. Waren deze c. niet precies omschreven, zoodat ze practisch onbegrensd waren, dan sprak men in Frankrijk van hoorigen, die „corvéables à merci” waren. Bekend is de uitdrukking „taillable et corvéable à merci” (→ Cijns).
Hermesdorf.

2° Militaire werkdiensten, waarvoor de soldaten bij toerbeurt worden aangewezen. Het corvee wordt ongewapend verricht. Het doen verrichten van corvee is ook in gebruik als krijgstuchtelijke straf, doch in hoofdzaak bij legers te velde.

Corvey, Benedictijner abdij aan de Wezer; 822 gesticht. Veroverde in de Noordelijke streken een leidende plaats op geestelijk gebied. Eerste abt was Adalhard († 826), de tweede Warin († 856). De beroemdste abt is Wibald van Stablo (1146—'58). Bekend is C. door zijn school (Widukind), en door zijn te C. geschreven Annales Corbejenses. Van de eens zoo beroemde bibliotheek der abdij is het meeste verloren gegaan. In 1791 werd C. tot vorstbisdom verheven, in 1802 echter geseculariseerd. In 1820 in bezit gekomen van den landgraaf Viktor van Hessen-Rotenburg, die er een groote bibliotheek stichtte (Hoffmann von Fallersleben bibliothecaris 1860—'74; diens graf ligt achter de kerk). Thans is C. nog in vorstelijke handen.

Van de oude abdijkerk is uit Romaanschen tijd alleen de machtige Westbouw bewaard gebleven. Het benedengedeelte hiervan, met de cryptvormige vijfbeukige voorhal in Cluniacensischen trant, kan, gezien de kapiteelen en primitieve kruisgewelven, nog uit de 9e eeuw dateeren. Hierboven is ca. 1100 een klokkenhuis van twee verdiepingen tusschen twee vierkante torens opgetrokken. Het ingangsportaal is Barok (eind 17e eeuw). Het eenbeukige schip en koor zijn waarschijnlijk in 1667—1675 in Gotiseerenden trant opgetrokken. Zie afb. kol. 199.
F. Vermeulen.

L i t. : G. Dehio, Geschichte der Deutschen Kunst (I Berlijn en Leipzig 1919, 95); P. Frankl, Frühmittelalterliche und romanische Baukunst (Berlijn 1926, 29-31).

Corvidae, → Raafachtigen.

Corvina, eigenlijk B i b l i o t h e c a C o r v i n i a n a, eens de boekenverzameling van den Hongaarschen koning Matthias Corvinus te Boedapest. Ze bestond oorspronkelijk uit meer dan 1 000 deelen, die na Matthias' dood in 1490 werden ver-

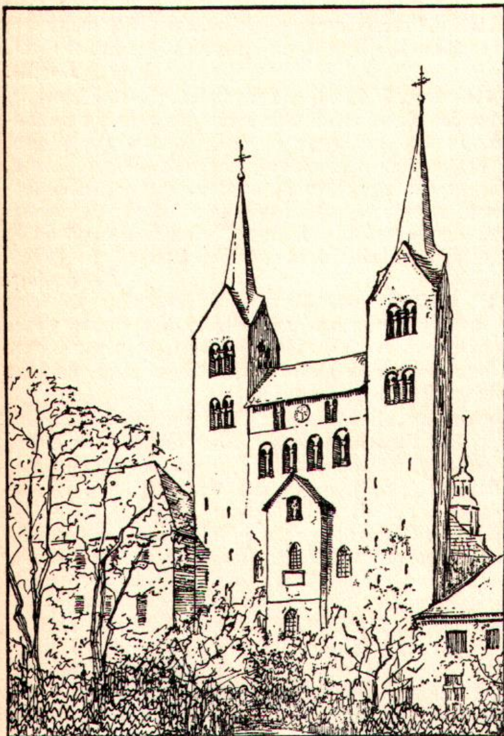
strooid. Op het oogenblik bestaan er nog ongeveer 150 handschriften, waarvan 43 in Weenen en 21 in Boedapest, die wel uitmunten door pracht-miniaturen en artistieke banden, maar minder betrouwbaar in den tekst zijn.

Lit.: L. Fischer, König Matth. C. und seine Bibliothek (Weencn 1878); A. de Hevesy, La Bibliothèque du roi Matthias Corvin (1923). *Wachters.*

Corvinus, → Valerius.

Corvus (dierk. en sterrenk.), → Raaf.

Cory, William Johnson, Engelsch dichter, directeur van Eton; * 1823, † 1892. C. studeerde te Eton en Cambridge, was leeraar en directeur van Eton, tot hij een rijke erfenis kreeg in 1872. Hij huwde in 1878 en woonde 4 jaar op Madeira, daarna in Hampstead bij Londen. Zijn gedichten op streng Klassieke leest verschenen onder den titel Ionica in 1858, een vermeerderde uitgave in 1891. *Pompen.*

Corvey. Z.W. gevel der voormalige kloosterkerk.

Coryanthes, een plantengeslacht van de familie der Orchidaceae, standelkruiden, dat inheemsch is in Amerika. Deze planten zijn zelden in cultuur.

Coryate, Thomas, Engelsch reiziger en zonderling; * ca. 1577 in Somerset, † 1617 op de grenzen van Indië. C. was de zoon van een Anglicaansch geestelijke; begon zijn reizen in 1608, ging over Frankrijk naar Italië en keerde langs den Rijn terug. Zijn zonderling dagboek werd onder den titel Crudities gedrukt in 1611. In 1612 ging hij scheep naar Konstantinopel, reisde in Egypte en het H. Land, en bereikte Agra in 1616. Zijn reisbrieven zijn gedeeltelijk gedrukt in Purchas his Pilgrimes (1625). *Pompen.*

Corybanten, volgelingen en priesters van de Aziatische godin Cybele, die in het bijzonder in Phrygië gediend werd. De Corybanten vereerden haar in wilde geestvervoering onder verdoovende muziek en woeste wapendansen.

Corycische grot (ant. geogr.), druipsteengrot in den Parnassus (Gr.), 60 m lang, 12 m hoog met vele stalactieten op den bodem en aan het gewelf; in de Oudheid aan de nymfen en aan Pan gewijd. Door de beschrijving van Pausanias X, 32 heeft men de grot teruggevonden; tegenw. Sarantavli of Saravli. *Davids.*

Córyeus (Gr.), in de Klassieke Oudheid: een met zand en meel gevulde leeren zak, die aan den zolder hing en waarop de boksers hun kracht oefenden. *Davids.*

Corydalis, → Helmbloem.

Corylopsis, → Schijnhazelaar.

Corylus, → Hazelaar.

Corijn, Gustaaf, Zned. schrijver; * 26 Dec. 1830, † 12 Jan. 1885 te Gent. IJverig lid van de Fonteyne en andere kunstgenootschappen te Gent; schrijver van enkele goed bedoelde, van huidig standpunt uit naar taal en gehalte minderwaardige spelen, zijn blijspel Oorzaek der Armoede in Vlaenderen, mimisch niet te na gesproken.

Lit.: J. Broeckaert, Leven en Werken der Zned. schrijvers ([3]1907, met bibliogr. lijst). *Godelaine.*

Corypha, een plantengeslacht van de familie der Palmae, palmen, dat met zes soorten Indië en de Soenda-eilanden bewoont. Deze schermpalmen zijn hooge, kaalstammige boomen, met een groote kroon van forsche, niet diep ingesneden, waaiervormige bladeren. Zij bloeien slechts éénmaal, in een reusachtige, veelvertakte bloeiwijze. Zoodra de ontelbare vruchten, zoo groot als een kers, rijpen, verwelken de bladeren en de boom sterft af. De bekendste soorten zijn: C. taliera uit Noordelijk Indië, C. umbraculifera uit Zuid-Indië en C. gebanga van Java. Vóór den bloeitijd levert de stam bruikbaar zetmeel en palmwijn, doch de nuttigste deelen zijn de bladeren voor vlechtwerk als matten, voor dakbedekking, touwwerk en zonneschermen. *Bouman.*

Coryphaeus (Gr. koruphaios, ‹ koruphè = hoofd), in het Oud-Grieksche tooneel de aanvoerder van het koor; hij spreekt soms met de acteurs in naam van het koor of neemt deel aan de door de acteurs gezongen lyrische stukken (kommoi); in de comediestukken draagt hij steeds bepaalde stukken voor, als o.m. het epirrhema en het pnigos.

In het Fransch is de term overgegaan op de danseressen van het corps de ballet (Coryphee). In overdrachtelijken zin wordt coryphee ook in het Ned. gebruikt ter aanduiding van iemand, die zich op een of ander gebied een eerste kracht heeft betoond.

Córythus (ant. geogr.), stad in Etrurië, later Cortona genoemd; uit Corythus kwamen Dardanus, stamvader van het Trojaansche volk, en zijn broeder Iasius. *Davids.*

Coryza, acute neuscatarrh, neusverkoudheid. Symptomen: verstopte neus, niesbuien, waterige, later slijmige afscheiding uit den neus, vaak etter, hoofdpijn, lichte koorts. Soms ontstaan als complicaties: bijholte-aandoeningen, catarrh van de Eustachiaansche buis (doofheid), middenoorontsteking (oorpijn). De c. moet onderscheiden worden van de coryza nervosa: niesaanvallen, waterige afscheiding uit den neus, door nerveuze of anaphylactische oorzaken. *Nelissen.*

Cos, afkorting van → cosinus.

Cos (III 672 G 6), Ital. eiland nabij de kust van

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Klein-Azië, behoorend tot de Dodekanesos, 282 km² groot. Het Z. deel wordt gevormd door een tot 841 m hoog kalkgebergte, dat naar het W. in een smal schiereiland uitloopt. Het N. is lager, vruchtbaar en goed bebouwd: tarwe, maïs, druiven, wijn, citroenen, sinaasappelen, tabak. De stad C. met ca. 11 500 inw. ligt in het N.O. De 21 169 inw. (1928) van het eiland zijn Grieken, vnl. Orthodox, maar met een Mohammedaansche minderheid.

Na gedurende het grootste gedeelte van de M. E. in Byzantijnsch bezit te zijn geweest, werd C. in 1315 veroverd door Johannitters van Rhodos. Van 1522 tot 1912 was het eiland Turksch, daarna Italiaansch. *Hoek.*

Uit de Oudheid dateert op dit Dorisch eilandje de Asklepios- (Aesculaap-)tempel (opgegraven 1902), waarin het beeld van Aphrodite Anadyomene. C. is de geboortestad van Hippocrates.

Lit.: Nappi Modona, L'Isola di C. nell' antichità (1933).

Cosa (ant. geogr.), stad in Etrurië met gelijknamig voorgebergte; tegenw. Ansedonia Orbetello.

Cosa, Juan de la, Spaansch ontdekkingsreiziger; † 1510 te Venezuela. C. nam deel aan Columbus' Amerikareizen en was een der eersten, die er aan twijfelden of Cuba tot het vasteland van Azië behoorde. In 1499 deed hij met Alonso de Hojeda en Amerigo Vespucci een tocht naar de N. kust van Z. Amerika. In 1500 gaf hij in de „Mappa Mundi" de eerste kaart van Amerika uit. Bij een poging in Venezuela een nederzetting te stichten werd C. door de vergiftigde pijlen der Caraïeben gedood. *de Visser.*

Cosbuc, → Cosjbuc.

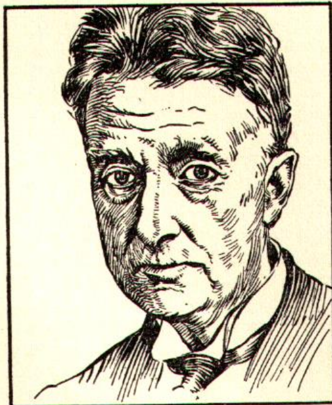
Cosec, afkorting van → cosecans.

Cosecans (meetk.). De cosec van een hoek is het omgekeerde van zijn sinus. → Goniometrie; → Hyperbolische functies.

Cosech., d.i. hyperbolische cosecans; → Hyperbolische functies.

Cosenza, 1° provincie in het Z. Ital. schiereiland Calabrië; opp. 6 647 km²; 56 827 inw. (1931); 82 per km²; 127 gemeenten. Het gebied strekt zich uit van het Zuideinde der Apennijnen tot het Silo-massief.

2° Hoofdstad van de prov. C. (39° 20′ N., 16° 15′ O.); 36113 inwoners (1931); gelegen in een vruchtbaar dal, 240 m boven zee. Aartsbisschopszetel. De dom uit de 13e eeuw bevat de graven van Lodewijk III van Anjou en Isabella van Aragon. Weinig industrie, veel handel in zijde, koren, wijn, olijfolie, honing. Talrijke aardbevingen teisterden de stad. *Heere.*

W. T. Cosgrave.

Cosgrave, William Thomas, Iersch staatsman; * 1880 te Dublin. Eerst als koopman in zijn geboortestad gevestigd. In 1916 nam hij deel aan den Sinn-fein-opstand; in 1918 werd hij tot lid van den Dail Eireann gekozen, en trad daarna in het kabinet DeValera; geraakte meermalen in de gevangenis; in 1922 kwam hij in conflict met De Valera. President van den Ierschen Vrijstaat in Aug.1922, in 1932 vervangen door De Valera. *Cosemans.*

Cosi, Eligius, Minderbroeder, vicarius apostolicus in China, † 1884.

Lit.: Holzapfel, Handbuch (541).

Cosi fan tutte [Ital., = zoo doen alle (vrouwen)], titel van W. A. Mozart's opera buffa, 1790 geschreven in opdracht van keizer Jozef II, op tekst van Lorenzo da Ponte (* 1749, † 1838), in hetzelfde jaar te Weenen opgevoerd, en op nieuwen tekst van Karl Scheidemantel 1 Juni 1909 te Dresden als „Dame Kobold". *Brouwer.*

Cosmas en Damianus. Teekening naar een mozaïek in de naar deze Heiligen genoemde kerk te Rome.

Cosinus. De cos(inus) van een scherpen hoek, in een rechthoekigen driehoek gedacht, is de verhouding der aanliggende rechthoekszijde tot de schuine zijde. → Goniometrie; → Hyperbolische functies. Voor den cosinusregel, → Driehoeksmeting.

Cosjbuc, Gheorghe, Roemeensch dichter van nationalistische richting, fijnzinnig vertaler uit de wereldletterkunde; * 1866 te Hordou, † 1918 te Boekarest.

Hoofdwerken: Balade si idile (1893); Cântace de vitejie (1904). Duitsche vert. door M. W. Schorff, Krakau.

Cosmas en **Damianus.** Deze beide heiligen, wier namen in de litanie van Alle Heiligen en in den Canon van de H. Mis voorkomen, waren Arabische gebroeders, die zich voornamelijk op de medische wetenschap toelegden. Bij de Grieken worden zij Anaguroi genoemd. In de uitoefening der heelkunde waren zij er steeds op uit om de menschen voor het Christendom te winnen. Onder de vervolging van Diocletianus vielen zij als eerste slachtoffers. Na verschillende folteringen te hebben doorstaan, werden zij in 303 onthoofd door den praefect Lysias. Keizer Justinianus liet uit dankbaarheid voor de genezing, die hij op hun voorbede had verkregen, te Konstantinopel hun ter eere een tempel bouwen.

Hun legende en de berichten over de vele wonderen, die op hun graf geschiedden, werden door Deubner (Kosmas und Damian, Leipzig 1907) uitgegeven. Deubner heeft trachten te bewijzen, dat C. en D. verchristelijkte dioskoren waren, hetgeen onjuist is. Wel heeft men zich van hun vereering bediend om den cultus der heidensche fetisjbeelden te verdringen.

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Ten tijde der Kruistochten werd in het Oosten de Ridder-orde van St. Cosmas en Damianus gesticht, die naar den regel van den H. Basilius leefde en die zich bijzonder ten doel stelde zieken te verplegen en gevangenen te verlossen.

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. C. en D., die in de late middeleeuwen tot patronen van chirurgijns en heelmeesters werden gekozen, worden afgebeeld met chirurgische instrumenten. In Frankrijk en België werden zij de patronen van de barbiers (barbiers oefenden eveneens de chirurgie uit), weshalve zij daar worden afgebeeld met schaar, scheermes en zeepkwast. Sinds Cosimo de Medici, wiens patroonheilige Cosmas is, komen beide heiligen veelvuldig in de Florentijnsche kunst voor.

L i t. : Acta SS. (Sept. VII) ; O. Rosenthal, Wunder heilungen und ärztliche Schutzpatrone i. d. bild. Kunst (Leipzig 1925). *Heijer.*

Cosmas Indicopleustes, de Indiëvaarder, schreef midden 6e eeuw een Topographia Christiana. C. was Egyptenaar, bezocht als koopman de kust van Oost-Afrika, Arabië, Ceylon en waarsch. ook Zuidelijk Voor-Indië. Later leefde hij als monnik of kluizenaar bij Alexandrië. Hij schreef nog een Beschrijving der Aarde en een verklaring van het Hooglied, die echter verloren gingen. In de vier eerste boeken van zijn merkwaardig hoofdwerk bestrijdt hij de meening, dat de aarde een bol is. Volgens hem is het een platte rechthoek; aan de vier zijden rijzen hooge muren, die het hemelgewelf dragen. Boek 5 handelt over inhoud, doel en schrijvers der H. Boeken, boek 6 over de grootte der zon, 7 over den duur der hemelen, 8 over het lied van Ezechias en het terugwijken der zon, 9 over den loop der sterren, 10 biedt een bloemlezing uit de Vaders. Later zijn op grond van zijn andere werken toegevoegd boek 11 over Indische planten en dieren en over het eiland Ceylon, 12 over profane getuigenissen voor den ouderdom der boeken van Moses en de Profeten. Ofschoon Alexandrijn, volgt hij in de exegese de Antiocheensche richting en was waarschijnlijk Nestoriaan. Zijn taal is de → Koinè. Het meest belangrijke van zijn werk zijn de historische en geographische bijzonderheden.

U i t g. : Migne, Patrol. Graeca (LXXXVIII, 51-470); Winstedt (Cambridge 1909). — L i t. : Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 95-99). Over de miniaturen der handschriften : Strygowski, in Byzant. Archiv. (nr. 2, 1899) ; Stornajola, Le miniature della Topografia Christiana di Cosma Indicopleuste (1910). *Franses.*

Cosmas van Praag, oudste kroniekschrijver van Bohemen; * ca. 1040, † 1125. Als deken van de domkerk van Praag schreef hij een Chronica Bohaemorum, welke voor de eerste eeuwen onzer jaartelling historisch onbetrouwbaar is.

Cosmas de zanger, Grieksche Christelijke dichter. C. was een vriend van S. Johannes Damascenus, eerst monnik in Jerusalem, dan bisschop van de havenstad Majuma bij Gaza (743). Hij dichtte een aantal Idiomela, kleinere gedichten en veertien Canones, waarvan er tien ieder uit negen Oden bestaan. Deze bezingen de voornaamste feesten van het Kerkelijk Jaar en werden in de liturgische diensten gebruikt. Chappet noteert in de Dict. d'Archéol. chrét. et de Liturgie (III, 2993—2997), in welken kerktoon de verschillende Oden werden gezongen. C. schreef ook een commentaar op de gedichten van S. Gregorius van Nazianze.

U i t g. en l i t. in : Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 173 vlg.). *Franses.*

Cosmaten is de naam van een reeks Romeinsche kunstenaars uit de 12e—14e eeuw. Enkelen heetten Cosmas en die naam is over allen uitgebreid. Bekendheid danken zij niet zoozeer aan de groote architectuur als aan de bewerking van bouwonderdeelen in marmer en gekleurde steen. Deze namen zij over uit Zuid-Italië, doch met een zeker meesterschap en vrijheid, welke bij ieder natuurlijk verschillend is. Het centrum was Rome en vandaaruit verbreidden zij zich over Italië en zelfs daarbuiten.

Men onderscheidt gewoonlijk drie perioden: 1° de 12e eeuw, waarin de C. bijna geheel op Z. Italiaansche (Campanië en Sicilië) gegevens voortbouwen 2° De eerste drie kwartalen der 13e eeuw, waarin hun kunst tot rijpheid komt, waarin werken ontstaan als de kruisgangen van St. Jan en St. Paulus te Rome, de S. Lorenzo en vooral de S. Tommaso in Formis aldaar (werk van Jacopo di Lorenzo), de kathedraal van Cività Castellana (1210). De methode en motieven van incrustatie en marmermozaïek worden later door de meesters der vroeg-Renaissanc overgenomen (Brunelleschi). 3° Het einde der 13e en de 14e eeuw, waarin zich Gotische invloeden doen gelden (bijv. uit de Franciscusbasiliek van Assisië). Uit dien tijd dateeren bijv. de vele ciboria in Toscaansche kerken, die van St. Paulus en St. Caecilia in Rome (1285 en 1294), het Sancta Sanctorum van het Lateraan (1277—1280, door een zekeren Cosmas vervaardigd), enz. Op het eind der 14e eeuw bepalen de Cosmatenmeesters zich tot kleinwerk: klassieke kapiteelen, marmer of steenmozaïek, grafmonumenten in baldakijnvorm, enz.

L i t. : Boito, Architettura cosmatica (1860) ; Clausse, Les marbriers romains et le mobilier presbyterial (1897) ; Venturi, Storia dell'arte italiana (II en III) ; Toesca, Storia dell'arte italiana (I 1927, 582 vlg.). *Knipping.*

Cosmea, → Cosmos.

Cosmetica zijn alle middelen, die dienen moeten om de schoonheid van het lichaam te verhoogen. Bij de natuurvolken treft men reeds c. aan, terwijl in onzen tijd de chemische industrie in den vorm van zeepen, crêmes, zalven en poeders talrijke c. vervaardigt. Deels berusten deze c. op wetenschappelijke basis, deels behooren zij tot het gebied der kwakzalverij en zijn lang niet altijd ongevaarlijk. Jaarlijks worden in de meeste Europeesche landen en vooral in Amerika zeer groote bedragen voor c. uitgegeven. Tot de c. behooren ook de haargroei- en haarkleurmiddelen. De laatste bevatten meestal zware metalen, die in aanraking gebracht met een zwavelverbinding een neerslag geven. Er bestaan ook enkele natuurlijke haarverven. Haarontkleuringsmiddelen nemen eveneens een belangrijke plaats onder de c. in. Ook middelen tot het verwijderen van schoonheidsgebreken (haren, vlekjes of puistjes) behooren tot de cosmetica. *E. Hermans.*

Cosmische stralen, → Hoogtestralen.

Cosmogonie (< Gr. kosmos = heelal, gignesthai = ontstaan). **I.** C. is de leer van de wording van het stoffelijk heelal. Die wording omvat het eerste ontstaan en de verdere ontwikkeling. Beperkte zich oudtijds het idee van den cosmos hoofdzakelijk tot het zonnestelsel (in dien zin spreekt men nog van de cosmogonie van → Kant-Laplace) en daarna tot ons Melkwegstelsel, thans verstaat men daaronder het metagalactische stelsel met zijn millioenen spiraalnevels, die elk voor zich wereldstelsels zijn, elk met milliarden sterren, een stelsel, dat zich, zoover bekend, naar alle zijden tot meerdere honderden millioenen lichtjaren uitstrekt.

Dat het heelal geschapen is in den tijd, weten wij

uit de Openbaring. Ook het verloop der stralingsprocessen en de verwording der energie leeren ons met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid, dat het heelal niet van eeuwigheid kan hebben bestaan in een ononderbroken kringproces. Omtrent den begintoestand weet men niets: als werkhypothese neemt men het bestaan van een oer-chaos aan, waarin de krachten sluimerden, waardoor het heelal zich geleidelijk ontwikkelde. Ook omtrent den ouderdom van het heelal weet men niets met zekerheid: men spreekt van honderden billioenen jaren. Met de gegevens, die ons ten dienste staan, kan men met eenige waarschijnlijkheid niet verder terug gaan dan enkele honderden millioenen jaren. Omtrent de wijze, waarop de tallooze spiraalnevels zich uit den chaos ontwikkeld hebben, tast men in het duister. Niets is nog met beslistheid bekend omtrent de wetten, die de eigenaardige structuur der spiralen beheerschen, noch omtrent den aard en het tegenwoordig verloop van hun evolutie-proces: men weet niet of het een proces is van vorming of van verwording. Wel heeft men de spiralen kunnen rangschikken in een regelmatig verloopende reeks, vanaf bolvormige, nog onopgeloste nevelmassa's tot wijd open spiralen met armen vol sterrenzwermen, een reeks, die misschien tevens een beeld geeft van geleidelijke evolutie.

Evenmin is men nog in staat zuiver theoretisch aan te geven, hoe een ster uit den oernevel zich verder ontwikkeld heeft. Een empirisch gevonden betrekking tusschen de lichtkracht der sterren eenerzijds en hun effectieve temperatuur, massa en afmeting anderzijds wordt vrij algemeen beschouwd als een beeld van den ontwikkelingsgang der afzonderlijke sterren. Volgens die opvatting begint de ster als zeer ijle, betrekkelijk koele, roode reuzenster; dan wordt zij, inkrimpend, achtereenvolgens geel en wit, totdat de temperatuur een maximum bereikt heeft. Dan daalt de temperatuur geleidelijk, tot de ster eindelijk als roode dwergster aan de contrôle ontsnapt. Indien deze ontwikkelingsgang juist is, moet men aannemen, dat de ster in haar levensloop door uitstraling voortdurend aan massa afneemt. De geheele duur van het proces zou dan billioenen jaren bedragen.

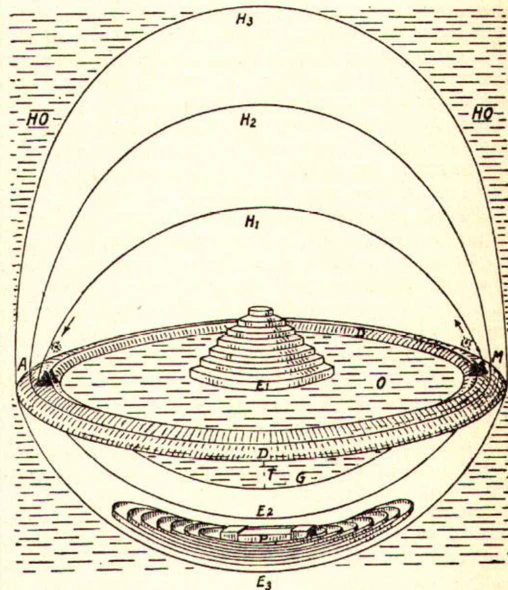
De geologie leert, dat de aardkorst een paar duizend millioen jaren oud is. Dus moet het zonnestelsel minstens even oud zijn. Omtrent het ontstaan van het zonnestelsel weten wij niets met zekerheid. De hypothese van → Kant-Laplace geldt vrijwel algemeen als afgedaan; de → planetesimaal-theorie doet thans dienst, bij gebrek aan beter.

L i t.: A. S. Eddington, Der innere Aufbau der Sterne (1928); J. Jeans, Astronomy and Cosmogony (1928); id., The Universe around us (1929); H. Siedentopf, Grundlagen der Kosmogonie (1928); H. P. Berlage, Het ontstaan en vergaan der werelden. Kosmogonie (1930). *Stein.*

II. Bijbelsche cosmogonie. De Heilige Schrift spreekt meer in bijzonderheden over het ontstaan van de wereld in het eerste hoofdstuk van het boek Genesis. Vooropgezet wordt het algemeen principe, dat God in den beginne hemel en aarde schiep. De aarde was vormeloos en ledig en duisternis bedekte den afgrond. Het werk der schepping wordt verdeeld over zes dagen. Het werk der eerste drie dagen wordt soms genoemd het opus distinctionis, dat der laatste drie het opus ornatus. Den eersten dag schiep God het licht (Gen. 1. 3—6). Op den tweeden dag maakte Hij de scheiding tusschen de wateren, beneden en boven het firmament, schepping van het uitspansel (6—9). De derde dag was die van de vorming der aarde en der zee (9—11). Vervolgens komen de planten te voorschijn (11—14), op den vierden dag zon, maan en sterren (14—20), den vijfden dag de levende wezens in het water en de vogels in de lucht (20—26). Den laatsten dag schiep God de kruipende dieren op de aarde, en den mensch (26—31). Aldus werden hemel en aarde voltooid. God rustte den zevenden dag en heiligde dezen (Gen. 2. 1—3). In het tweede hoofdstuk komt de schrijver terug op de geschiedenis der aarde, het ontstaan der planten en de schepping van den mensch. Vooral na het opkomen der moderne theorieën over het ontstaan der wereld genoot de cosmogonie van Genesis de belangstelling der geleerden. Voor de verklaring van het verhaal en het verband met de moderne wetenschap waren onder de Katholieke geleerden verschillende systemen uitgedacht. → Concordisme; → Restitutionisme; → Idealisme. In den bijbel is een wetenschappelijke cosmogonie niet te zoeken en niet te vinden.

Op andere plaatsen der Heilige Schrift wordt herhaaldelijk het algemeen principe der schepping door God aangegeven. Een andere gedetailleerde beschrijving wordt nog gevonden in psalm 103 (104) en in Prov. 8.22 vlg.

L i t.: Dict. de la Bible (III, 1034); commentaren op Genesis. *C. Smits.*

Cosmogonie. Babylonisch-Assyrische cosmogonische voorstelling. E1 = aarde (bovenwereld). E2 en E3 = 2e en 3e aarde (onderwereld). H1, H2 en H3 = 1e, 2e en 3e hemel. HO = hemelsche oceaan. O = aardsche oceaan. T = diepte en G = grond van den aardschen oceaan. A = avond (Westen), M = morgen (Oosten), met de twee bergen resp. van den zonsondergang en zonsopgang. D = hemeldam. Z = zeven muren om het paleis (P) van het doodenrijk.

III. Babyl.-Assyrische cosmogonie. De Babyl.-Assyr. voorstelling van de wording van het heelal, in hoofdzaak overgenomen van de Soemeriërs, is ons vooral bekend uit het zgn. scheppingsepos Enoema Elisj, dat echter in den vorm, waarin het tot ons

gekomen is, met Mardoek in de hoofdrol, hoogstens tot de opkomst van Babylon in den Hammoerabitijd teruggaat. Volgens dit epos is het heelal voortgekomen uit een mannelijk en een vrouwelijk oerelement, resp. de zoet- en zoutwaterzee, verpersoonlijkt voorgesteld als Apsoe en Tiamat. Uit den chaos van hun oervermenging komen allereerst de goden voort (theogonie, → Babylonië, sub godsd.), wier onderlinge strijd daarmee eindigt, dat Mardoek (in een oudere periode schreef men dit aan Enlil toe) Tiamat overwint en in twee deelen splijt, waaruit hij hemel en aarde vormt. Hierop volgt de voortbrenging der hemellichamen en waarsch. (het epos is voor dit gedeelte niet bewaard) ook van planten en dieren. Eindelijk wordt uit leem en het bloed van Qingoe, een der verslagen trawanten van Tiamat, de mensch gevormd. Alle goden zijn Mardoek dankbaar en te zijner eere wordt een hemelsche tempel, Esagila, gebouwd.

Den vorm van het heelal stelde men zich voor als bestaande uit twee helften, hemel en aarde. De hemel staat als een soliede halve bol op den horizon gestolpt, doch bestaat uit drie concentrische gewelven, den bovenhemel, waarin Anoe woont, den middenhemel, waarin o.a. Mardoek zetelt, en den ondersten hemel, waarlangs de sterren zich bewegen. Volgens een andere voorstelling zijn er zelfs zeven hemels. In het Oosten en Westen van den horizon liggen twee bergen, door wier poorten de zon op- en ondergaat. Het tegenbeeld van den hemel is de aarde, die als een omgekeerde halve bol onder den horizon bevestigd is, en eveneens in drie deelen is verdeeld, het gebied van Enlil, waarop de menschen wonen, het gebied van Ea met de onderwateren, en het verblijf der Anoennaki. De bewoonde aarde of wereldberg is omgeven door de aardsche zee, evenals onder haar zich de onderaardsche oceaan (grondwater) bevindt, terwijl ook de hemel door den hemelschen oceaan wordt ingesloten.

IV. Egyptische cosmogonie. In Egypte waren vanouds verschillende voorstellingen in omloop over de wording van het heelal. De eerste systematische c. is waarsch. afkomstig uit Hermopolis Magna. Volgens deze brachten 4 mannelijke en 4 vrouwelijke oergoden eerst het licht met de zon en daarna alle andere dingen voort. In Heliopolis was Atoem, zelf voortgekomen uit Noen, het voornaamste beginsel, uit wien door vsch. generaties ruimte en vocht, aarde en hemel zijn voortgekomen. Later heerschte echter in Heliopolis de solaire cultus van Re, den hoogsten god, die hemel en aarde en alles wat zij bevatten, heeft voortgebracht. Deze leer heeft den geheelen Egypt. godsdienst beheerscht. De Egyptenaren moeten zich het heelal hebben voorgesteld als bestaande uit twee halfbollen, want, nadat de zon in het Westen onder den rand der aarde was verdwenen, werd zij gedacht tijdens haar nachtelijken loop te schijnen voor de dooden. De voorstellingen, volgens welke de zon in een boot langs het uitspansel vaart, of die van de hemelkoe, die door gesternten wordt gedragen, en dergelijke meer, kunnen moeilijk als cosmogonische voorstellingen worden aangezien. *Simons.*

V. Grieksche Cosmogonie. De cosmogonie der Grieken begint met primitief-eenvoudige mythen, ons door Hesiodus overgeleverd in zijn Theogonie, een gedicht, dat niet de scheppingsarbeid is van dezen dichter alleen, maar dat zeer oude mythen bevat; dit alles echter dienstbaar gemaakt aan de strekking om het verschijnsel der ontwikkeling in de wereld te verklaren en het goed recht van Zeus en de andere Olympische goden op het wereldbestuur na het overwinnen van de cosmische elementen en van de oudste godheden te bewijzen. Het bestaan van de stof wordt daarbij eenvoudig aanvaard: met de wereld ontstonden de goden, wien men noch onsterfelijkheid noch eeuwigheid toekende. De mythologische cosmogonie loopt daardoor snel over in de theogonie: afstamming der goden. In den beginne bestond volgens Hesiodus de Chaos, die de elementen bevatte, waaruit later alles voortkwam. Uit Chaos kwamen voort: Gaia, de aarde, Tartarus, de onderwereld, en Eros, de liefde, die alles vereenigde. Uit Gaia kwamen voort: Uranus, de hemel, Pontus, de zee, en ook de gebergten. Uit het huwelijk van Uranus en Gaia sproten zes zonen voort: de Titanen, w.o. Océanus en Cronus; zes dochters, de Titaniden, w.o. Rhea; de drie Cyclopen en de drie Hekatoncheiren of honderdarmigen. Op dit huwelijk van Uranus en Gaia volgde dat van hun kinderen Cronus en Rhea, daarna dat van hun kleinkinderen Zeus en Hera. Zoo is in dezen stamboom feitelijk het huwelijk van hemel en aarde driemaal aangeduid in een heerschend godenpaar. Voor een volk, rijkbegaafd met fantasie als het Grieksche, was hiermede een onafzienbaar veld voor mythologische verhalen geopend: de afstamming en de strijd der goden, bij welke theogonie iedere genealogische sage van Grieksche heroën en vorsten gemakkelijk aanknooping vond. Bij de theogonie van Hesiodus sloot zich het werk aan van Pherecydes van Syrus: Pentemychos, de vijf schuilhoeken, dat in mythologischen vorm een beschrijving gaf van het ontstaan van het heelal uit de vijf elementen. Liep aldus de cosmogonie uit in de theogonie, aan den anderen kant verwekten de vragen: waarin is het levensbeginsel van alles gelegen? Wat is de oorsprong van het heelal? de eerste wetenschappelijke bespiegelingen omtrent den kosmos, waarbij voor den chaos het oerwater (Thales), de lucht (Anaximenes), het grenzenlooze of oneindige (Anaximander) of het vuur (Heraclitus) in de plaats werd gesteld. Zoo ontstond de Grieksche wijsbegeerte uit de begeerte om den kosmos te verstaan.

Bij de **Romeinen,** die de mythologie en de wijsbegeerte van de Grieken overnamen, is van een eigen cosmogonie geen sprake. De opvatting, dat de goden er zijn voor, d.w.z. ten voordeele van den Romeinschen staat, sloot een dieper nadenken over een cosmogonie, waarvan deze goden dragers zouden zijn, uit. *Davids.*

VI. Cosmogonie **mythologisch.** De mythen der volkeren over de wording der wereld zijn zóó talrijk, dat zelfs aan een opsomming niet te denken valt. Bovendien zijn er zóó verschillende gedachten door elkaar gestrengeld, dat het bijna onmogelijk is de hoofdmotieven van elkaar los te maken, zonder een verkeerden indruk van de eigenlijke voorstellingen der verschillende volkeren te geven. Van een eigenlijke schepping der wereld uit het niet is buiten den Bijbel geen sprake. (Het Heilig Boek van den Islam, de Koran, vertelt het scheppingsverhaal van de Genesis, I, na.) Toch benaderen sommige mythen der oervolkeren de scheppingsgedachte zeer dicht. Zoo de scheppingsmythen der Noord-Amerikaansche Maïdoe's. Zeer dicht bij de schepping uit het niet staat ook de opvatting, dat de → scheppergod in het bezit is van de tooverspreuk, die de macht heeft om de wereld in het bestaan te roepen. Zoo de Egyptische god Ptah; de dingen leefden eerst in zijn geest en kwamen tot het werkelijk bestaan, als de god zijn gedachten uitsprak. In de meeste gevallen is de scheppergod niets anders

dan een → demiurg, d.w.z. een goddelijk wezen, dat de bestaande oerstof, den → chaos, tot cosmos ordent, nadat hij er zelf eerst uit te voorschijn was gekomen. Hierdoor wordt aangeduid, dat de scheppende krachten immanent zijn, d.w.z. in de oerstof of den chaos zelf liggen. Deze gedachte kreeg een meer philosophische uitdrukking in de Indische speculaties over het → Atman-Brahman, in de Chineesche leer over het → Tao en in de Grieksche → Logosleer, die den scheppergod verving door een oerprinciep, dat de laatste grond en ordenende kracht der wereld is. Hiermee worden dan vaak andere motieven verbonden: 1° het leven en de geordende cosmos ontstaan uit de vereeniging van een mannelijk en een vrouwelijk beginsel; in de mythen wordt dit meestal voorgesteld als een → „heilig huwelijk" tusschen hemel en aarde (bijv. Gaia en Uranus bij Hesiodus). Wordt deze voorstelling met de gedachte van den éénen scheppergod verbonden, dan brengt de scheppergod door zelfbevruchting de eerste geslachtelijke wezens voort. In dezen gedachtengang wordt baren dan vaak synoniem van scheppen zooals in Egypte. 2° Het → wereldei, d.w.z. de vormlooze oerstof, die in zich de levenskiemen draagt, waaruit alles ontstaat. De twee helften van de schelp vormen dan den hemel en de aarde. 3° De oermensch of reus, uit wiens lichaam het heelal bestaat of gevormd wordt (Noorsche mythologie, zie → Ymir; Indische, zie → Poeroesja). 4° Het monster der duisternis wordt door den lichtgod overwonnen en uit zijn lichaam worden dan hemel en aarde gevormd. In dit gedachtencomplex ontstaan dan de mythen over de → drakendooders-zonhelden, overwinnaars der duisternis en der booze schadelijke machten, de opvattingen over den boozen vijand, tegenstander van het Opperwezen of van den zonheld (→ Tiamat; → Set-Tyfon; → Ahriman; → Dualisme). Ter aanvulling: zie → Herschepping; Menschenschepping; Wereldbeeld; Wereldeinde; Wereldproces; Theogonie.

L i t . : K. Ziegler en S. Oppenheim, Weltenstehung in Sage und Wissenschaft (1925); Cosmogony and Cosmology in Encyclopaedia of Religion and Ethics (IV); L. Maillard, Quand la lumière fut. I Les cosmogonies anciennes (1922); H. Th. Fischer, Het heilig huwelik van hemel en aarde (1929). Ter correctie op sommige uiteenzettingen over de cosmogonieën der natuurvolkeren: W. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee (I t/m V [2]1926—1934). *Bellon.*

VII. Bij vergelijking van het bijbelsch scheppingsverhaal met de Egyptische, Babylonisch-Assyrische (het scheppingsepos Enoema Elisj), of Soemerische cosmogonieën worden eenige kleinere overeenkomsten in ideeën of benamingen gevonden. Afhankelijkheid lijkt uitgesloten. De overeenkomst wordt voldoende verklaard door de eenheid van het menschelijk verstand en de tamelijk gelijke opvatting, die er bestond, over de samenstelling en opbouw der bestaande wereld. Het bijbelsch verhaal overtreft echter alle andere door het zuiver monotheïstisch standpunt, waarop de schrijver zich gesteld heeft, en door de verheven en toch eenvoudige manier, waarop hij van zijn standpunt uit het ontstaan der wereld heeft voorgesteld. *C. Smits.*

Cosmologie (〈 Gr. kosmos = heelal, logos = leer). Met dezen naam bestempelde voor het eerst Ch. von Wolff (* 1679, † 1754) de wijsbegeerte der natuur. Wolff maakte onderscheid tusschen een cosmologia generalis en een physica experimentalis. Terwijl de eerste wetenschap zou handelen over het bovenzinnelijke der stoffelijke dingen, had de physica experimentalis tot studie-object de zinnelijk-waarneembare verschijnselen der stof. Het woord cosmologie behield in latere tijden deze beteekenis en is dus een andere naam voor → natuurphilosophie. *Th. v. d. Bom.*

Cosmopoliet (〈 Gr. kosmos = wereld; politès = burger), „wereldburger", als protest-slagwoord, in de 18e eeuw in de mode gekomen als reactie op de enghartige politieke versplintering. Toen de „humaniteit" alle menschen tot „broeders" wilde maken, die recht hadden op hulp, medelijden, terechtwijzing of mede-verblijden, werd dit de praegnante uitdrukking [vgl. Wieland, 24. 72 vlg. (1770)]. *Brouwer.*

L i t. over de gesch. van dit woord: Feldmann, Z.f. deutsche Wortforschung (Straatsburg, 6, 345 vlg.).

Cosmopolitisch fossiel noemt men dat fossiel, dat bijna overal op de aarde voorkomt. Er zijn er maar zeer weinig. Voorzoover ze voorkomen, zijn ze zeer geschikt om na te gaan welke lagen in de verschillende deelen van de wereld even oud zijn. *Roodhuyzen.*

Cosmos, eenjarige zaaiplant van de familie der samengesteldbloemigen, die veel voor tuinversiering wordt gebruikt.

Coss, Duitsche verbastering van het Ital. cosa, term voor de onbekende in een rekenvraagstuk. In de 15e en 16e eeuw wordt nu algebra in het Duitsch ook die Coss genoemd en de beoefenaren der algebra cossisten. Zij voerden voor de vsch. machten van de onbekende afzonderlijke teekens in, de cossische teekens.

L i t . : J. Tropfke, Geschichte der Elementar- Mathematik (II Leipzig [3]1933). *Dijksterhuis.*

Cossa, 1° (ook: D e l C o s s a), F r a n c e s c o, Ital. schilder; * ca. 1438 te Ferrara, † ca. 1480 aldaar. C. volgde den stijl van Padua en was later leerling van Piero della Francesca. De bekendste werken zijn uit zijn verblijf te Bologna: Madonna met portretten van Giov. Bentivoglio en Maria Vinziguerra en Madonna met heiligen met stichtersportret, beide werken in de kerk van Madonna del Barracono. *Knipping.*

2° P i e t r o, Ital. tooneelschrijver van historische drama's; * 1830 te Rome, † 1881 te Livorno.

V o o r n. w e r k e n : o.a. Sordello; Beethoven; Nero (zijn meesterwerk); Plauto e i suo secolo; Messalina (1875); Cleopatra, Giuliano l'apostata (1876). — U i t g. : Teatro poetico (7 dln. 1877—'85). — L i t. : J. De Blasi, P. C. e la tragedia italiana (Florence 1911).

Cossaar, J. C. W., Ned. schilder; * 1874. Werkte o.a. in Londen en Parijs, schilderde daar straat- en havengezichten. Kreeg bekendheid door kerk-interieurs, waarin hij het geheimzinnige van het licht trachtte te benaderen.

Cossali, P i e t r o, Italiaansch wiskundige; * 20 Juni 1748 te Verona, † 20 Dec. 1815 te Padua. Hoogleeraar te Parma (1786) en te Padua (1806). Schreef over geschiedenis der wiskunde.

W e r k : Origine dell 'algebra (2dln. Parma 1797—'99).

Cossiers, J a n, Vlaamsch schilder; * 1600 te Antwerpen, † 1671. Leerling van C. de Vos. Vnl. religieuze werken, die men nog veel in Belgische kerken treft. Ook portretten; zijn kunst bleef vrij van Rubens' invloed; zijn kleuren zijn zwaar en donker.

L i t . : v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Cossus, → Wilgenhoutrups.

Cossutius, Rom. bouwmeester, uit de 1e helft der 2e eeuw v. Chr.; van hem zijn de cella, zuilen en het epistylium van het Olympieion te Athene, waarvan hij in opdracht van Antiochus IV Epiphanes kort na 175 v. Chr. den bouw begon.

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

Cossutius Cerdo, beeldhouwer uit de zgn. Nieuw-Atheensche school [→ Copie (sub : Copieën in de Oudheid)], imiteerde een satyr van Polycletus.

Costa, Lat. naam voor → rib.

Costa, 1° Claudio Manoe da, Braziliaansch dichter der zgn. school van Minas, waarvan de poëzie sterk arcadisch is; * 1729 te Marianna, † 1789 te Villa Rica. C. is de meest arcadische der school; door lang verblijf in Italië is zijn poëzie, behalve door Port. dichters, als Camoes, beïnvloed door Petrarca, Ariosto. *Terlingen.*

Werken: Obras poeticas (1903); Numeros harmonicos; Mafalda triumphante; Orlando furioso.

2° Isaäc da, Ned. letterkundige; * 14 Jan. 1798 te Amsterdam, † 28 April 1860 aldaar. Uit Joodsche ouders geboren, bekeerde hij zich op 23 September 1822 te Leiden tot het Christendom en werd de voorman van het zgn. Réveil, een Protestantsche geloofsbeweging, die grooten invloed had op het Nederlandsche geestesleven. Reeds vroegtijdig zijn talenten als dichter en zijn voorkeur voor de Grieksche Klassieken openbarend, kwam hij onder invloed van mr. Willem Bilderdijk, wiens vereerder en levensbeschrijver hij werd. Zijn poëzie is gericht op verlevendiging van het Christelijk geloof; hij bestrijdt de revolutionnaire strevingen van 1830 en 1848, en belijdt bij herhaling zijn trouw aan het Huis van Oranje. In het kerkelijke weliswaar rechtgeloovig aanhanger der Gereformeerde dogmatiek, stelt hij met de gansche school van het Réveil toch het gevoel boven het denken. Meer apologeet dan theoloog, verzet hij zich tegen het radicalisme der modernisten. Zonder direct te katholiseeren, bleef hij levenslang bevriend met Jos. Alberdingk Thijm, die hem in een beroemd gebleven gedicht uitnoodigde zich te bekeeren tot het Kath. De poëzie van da C. is sterk geïnspireerd door het Oude Testament en heeft in haar beste oogenblikken een vurigen toon, herinnerend aan de profeten. Te vaak echter maken zijn gedichten den indruk van berijmde hoofdartikelen, mede door de lange uitbreidingen en den verstandelijken betoogtrant.

I. da Costa.

Werken: De dichtwerken van da C. werden in verschillende uitgaven bijeengebracht; Dissertatio exhibens positiones quasdam ad philosophiam theoreticam pertinentes (1821); Bezwaren tegen den geest der eeuw (1823); Verscheidenheid en overeenstemming der vier evangeliën (1840—1841); Herinneringen aan W. de Clercq (1850); Wat er door de theol. fac. te Leyden alzoo geleerd en geleverd wordt (1857); De mensch en de dichter Bilderdijk (1859); Brieven (1872—1876). — Lit.: O. N. Oosterhof, Da C. als polemist (1913); A. Pierson, Oudere Tijdgenooten (1904); L. Wagenaar, Het Réveil en de Afscheiding (1880); W. Bijvanck, De jeugd van I. da C. (1894). *Asselbergs.*

3° Lorenzo, Ital. schilder; * ca. 1460 te Ferrara, † 1535 te Mantua. Leerde aanvankelijk bij Cosimo Tura, kwam in 1506 te Mantua aan het hof der Gonzaga's in de plaats van Andrea Mantegna. Later dreigde zijn roem daar overschaduwd te worden door dien van Giulio Romano. Aanvankelijk invloed van Tura en Ercole da Roberti; na 1490 maakt hij zich tot een meer eigen stijl vrij (figuren krijgen grooter diepte). Verder invloeden van Francia (in Bologna) en Mantegna (in Mantua).

Voorn. werken: H. Sebastianus (Dresden, Gemäldegalerie); de Trionfi van Petrarca (1490, Bentivoglio-kapel in Bologna); Kroning van Maria (1501, Bologna, S. Jacopo in Monte); Heerschappij der Muzen (1505, Parijs, Louvre); Aanbidding der Wijzen (Milaan, Brera). — Lit.: Venturi, Storia dell'arte Italiana (VII 3, 1914, 829 vlg.). *Knipping.*

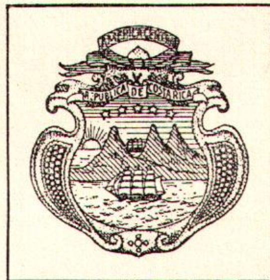
4° Paolo, Ital. schrijver; * 13 Juni 1771 te Ravenna, † 21 Dec. 1836 te Bologna. C., bekamper der Romantische school, poogde de Klassieke literatuur te doen herleven, nam deel aan de revisie van het groot woordenboek van de Crusca (1819—'20), vertaalde de Oden van Anacreon, de Batrachomyomachia van Homerus, Don Carlos van Schiller en schreef een Commento alla Divina Commedia (Bologna 1819).

Uitg.: Opere di P. Costa, met biogr. door Becchi (Bologna 1825, Florence 1839—'40). — Lit.: V. Brocchi, P. C., in Atti dell' Istituto Veneto (1898). *Ulrix.*

Costa de Beauregard, Camille, Fransch priester; * 17 Febr. 1841 te Chambéry, † 25 Maart 1910 te Bocage bij Chambéry in geur van heiligheid. Hij verwierf zich veel verdiensten als leider van het weeshuis te Bocage door zijn waren priesterlijken ijver en vaderlijke goedheid. Het proces zijner zaligverklaring is aanhangig. *J. v. Rooij.*

Costa-Rica (= rijke kust), republiek in Middel-Amerika; opp. 58 000 km²; ca. 510 000 inw. (1933). Het strekt zich N.waarts uit tot de S. Juan-rivier en het Nicaraguameer, Z.waarts van de Golfo Dulce tot Puerto Mona (grensregeling 1888).

Opbouw. Grootendeels wordt het land ingenomen door twee Z.O.-N.W. richting loopende bergruggen, waarvan de Noordelijke vulkanisch is (o.a. de Irazu, 3 452 m en de Turialba, 3 450 m), de Zuidelijke daarentegen oud-eruptief is. In het hoogland van San José komen beide ketens samen. In het Zuiden sluit de Cordillera van Talamanca meerdere hoogvlakten in. In terrassen daalt het gebied naar den Stillen Oceaan; de kustvlakte is smal. Rivieren hebben in het algemeen weinig beteekenis.

Wapen van Costa-Rica.

Klimaat. C.-R. heeft een tropisch klimaat en staat grootendeels onder den invloed van den N.O. passaat. De Atlantische zijde heeft meer regenval dan de kant van den Stillen Oceaan, vandaar verschil in begroeiing. De N. zijde is bedekt met oerwouden, de Z. helling heeft meer savannen en steppen. De gemiddelde jaartemperatuur voor San José (10° N., 1 300 m) is 26°, regenval 175 cm. Hooglanden als dat van S. José zijn de aangewezen gebieden voor culturen en koffie.

Bevolking. Ong. 80% der bewoners zijn Blanken (Sp. afkomst), verder Indianen, Negers, Mestiezen. Gemiddelde dichtheid is 8 inw. per km². De Kath.

godsdienst is staatsgodsdienst; 90% is Katholiek. Concordaat met het Vaticaan sinds 1852. Door de verschillende lager- en hooger-onderwijsinstellingen steekt de ontwikkeling gunstig af bij de andere Middel-Amer. staten. Universiteit te S. José.

Economische toestand. Hoofdmiddel van bestaan is de landbouw. De voornaamste culturen zijn: koffie, cacao, maïs, bananen, rietsuiker, boonen, tabak. De uitvoer gaat hoofdzakelijk naar Groot-Brittannië en de Unie. C.-R. is voor de bananencultuur het eerste land der wereld. In 1931 bedroeg de export 5 079 994 bos; de geheele uitvoer voor de Ver. Staten gaat bijna in de koelcellen der booten der United Fruit Company. Sommige landbouwgewassen zijn nog van minder beteekenis, doch groote gebieden zou men voor den landbouw geschikt kunnen maken, vooral aan de randen van het tropische oerwoud. Dit levert vele kostbare houtsoorten. De mijnbouw is zeer beperkt. Enkele goudmijnen zijn die van Abangarez, Barranca en Aguacate. Mangaanerts-ontginning in de prov. Guacanaste. De veeteelt neemt in beteekenis toe. Op verschillende plaatsen is visscherij een middel van bestaan. Met het opwekken van electriciteit uit stroomend water is een begin gemaakt.

	Export [in colons (4 colon = 1 dollar)]	Import (in colons)
1932	39.620.082	25.328.427
1931	57.117.000	34.706.000
1929	72.671.543	79.171.543

Het verkeer is nog slechts weinig ontwikkeld; er is ca. 900 km spoorlijn (1929), waarvan een gedeelte eigendom is der United Fruit Company. Goede landwegen ontbreken bijna geheel. C.-R. is bij het wereldpost- en telegraafverkeer aangesloten en heeft meerdere draadlooze stations.

Bestuur. De wetgevende macht berust bij het Congres (Congres Constitucional), bestaande uit 43 leden, gekozen voor 4 jaar. De uitvoerende macht berust bij den president, gekozen door het volk voor 4 jaren. De regeering, 7—8 ministers, zetelt in de hoofdstad San José. Het land zelf wordt verdeeld in 7 provinciën.

Lit.: Max Sorre, Amérique centrale (1928); K. Sapper, Mittel-Amerika (1921); W. Lehmann, Zentral Amerika (1920); The South American Handbook (1934). *Zuylen.*

Voor **kunst,** → Amerikaansche Oudheden (sub B).

Weermacht. Alle inwoners van 18 tot 50 jaar zijn aan militairen dienstplicht onderworpen en wel van 18 tot 40 jaar in het actieve leger, van 40 tot 50 jaar in de reserve. Er bestaat nog een nationale garde, bestemd voor mannen van 50 tot 60 jaar. Costa-Rica bezit een permanent leger van 58 officieren en 260 onderofficieren en minderen (infanterie en artillerie), benevens een militaire politie van 364 officieren en minderen ; geen luchtstrijdkrachten.

Jaarlijks worden maximum 500 man opgeroepen, tot 5 000 te verhoogen in geval van binnenlandsche onlusten. De totale oorlogssterkte bedraagt ruim 50 000 man, waarvan 37 000 van het actieve leger.

C.-R. bezit geen maritieme strijdkrachten.

Lit.: Annuaire militaire (1933). *v. Munnekrede.*

Geschiedenis. Op zijn vierde reis (1502) ontdekte Columbus C.-R. In 1560 stichtte Juan Vasquez de Coronado de stad Cartago, die tot 1823 hoofdstad bleef. C.-R. kwam onder het kapitein-generaalschap Guatemala. Matias Delgado en Nic. Aguilar, twee priesters, gaven in 1811 reeds den stoot aan de vrijheidsbeweging tegen Spanje, die uitliep op de onafhankelijkheidsverklaring van 1821. C.-R. werd een bondsstaat van de Federatie van Centraal-Amerika (1821—'42), maar in 1839 trad het onder Braulio Carrillo als dictator uit deze Federatie en werd een zelfstandige staat: de Staat van C.-R., sinds 1847: de Republiek C.-R. De constitutie van 1847 en de regeering van pres. Mora (1850—'59) luidden een tijdperk in van tamelijk rustige ontwikkeling en welvaart, opvallend in de overigens rumoerige geschiedenis van C.-R. Onder den bekwamen president Guardia (1870—'73) kwam een nieuwe constitutie tot stand. Van 1884—'86 maakte het land een radicalen cultuurstrijd door. Pogingen, na den Wereldoorlog in het werk gesteld door de republieken van Middel-Amerika om weer tot een federatie te komen, zijn mislukt.

C.-R. verschilt van de overige Middel-Amer. staten door zijn homogene bevolking van bijna uitsluitend Blanken. De landbevolking is door overheerschend kleingrondbezit welvarend en de burgerij zeer democratisch, bovendien sociaal en cultureel meer ontwikkeld dan in eenigen anderen Middel-Amer. staat. Maar evenals daar is ook in C.-R. de politieke en financieele invloed van de Ver. Staten zeer groot.

Kath. Kerk. San José de C.-R., de hoofdstad, sinds 1850 bisdom, werd 1921 hoofd van de kerkprovincie met één suffrag. bisdom en één vicariaat. Het Katholicisme is grondwettelijk staatsgodsdienst. Een apost. internuntius zetelt te San José voor geheel Middel-Amerika en C.-R. heeft een gezant bij den H. Stoel.

Lit.: W. Spence Robertson, History of the Latin American Nations (New York en Londen 1932); J. T. Bertrand, Histoire de l'Amérique espagnolle (2 dln. Parijs 1929); Lex. f. Theol. u. Kirche (III 1931). *Wübbe.*

Costata (< Lat. costatus = geribd) (geologie), naam van een tot den stam der → Echinodermata behoorende orde.

Costebelle, badplaats in de West-Riviera.

Costeley, Guillaume, Fransch componist; * 1531 in Normandië, † 1606 te Evreux. Hoforganist van Karel IX van Frankrijk, stichter van den muziekprijs te Evreux (1575). C. schreef een boek meerstemmige liederen. Herdruk van sommige dezer: H. Expert, Maîtres musiciens de la Renaiss. française. *Lenaerts.*

Coster, 1° Charles Théodore Henri de, Fransch-Belgisch schrijver; * 20 Aug. 1827 te München, † 7 Mei 1879 te Elsene (Brussel). Hij is de schitterendste vertegenwoordiger van de eerste periode (1830—1880) der „Littérature Belge d'Expression Française" vóór „La Jeune Belgique". Blijvend werk gaf hij met zijn picaresken roman: La Légende d'Ulenspiegel. Hij had er tien jaren aan gewerkt en zich geschoold in oude Fransche werken, als van Rabelais, Montaigne, Marnix van Sint-Aldegonde, Le Roman du Renard; ook in de Contes Drolatiques van H. Balzac. Een eerste proeve van archaïstische taalreconstructie leverde hij met succes in zijn Légendes Flamandes (1858). Hij maakte gebruik van een benoeming bij het Rijksarchief om de documenten over de 16e eeuw, zoowel Fransche als Vlaamsche, o.a. de kroniek van Van Meteren, grondig door te werken. Men heeft in zijn

Ulenspiegel verkeerdelijk de integrale uitbeelding van de Vlaamsche ziel willen zien. Zijn Tyl-roman is dit evenmin als sommige motieven bij Brueghel of sommige verzen van Verhaeren. Wel mogen wij Tyl een eenigszins te eenzijdige weergave noemen van het dualisme der Vlaamsche volksziel: volkomen godsdienstige-overgave naast ontstellende zinnelijkheid. Zijn Tyl is een nieuwe Reinaert („Je ne suis qu'un pauvre Renard flamand") met Geuzenbloed in de aderen. Ch. de Coster, op het einde van zijn leven professor benoemd aan de Krijgsschool, stierf in de bitterste armoede, volslagen onbekend, al te goed beseffende, wat hij zelf heet „l'épouvantable valeur de l'argent".

C. T. H. de Coster.

W e r k e n: Les frères de la bonne trogne (1856); Légendes Flamandes (1858); Contes brabançons (1861); La légende de Tyl Ulenspiegel et Lamme Goedzak (1867); Caprice de Femme; Lettres à Elisa; Voyage de noces (1872); Voyage en Zélande (1874); Voyage en Hollande (1874); Le mariage de Toulet (1874). — L i t.: Hanse, Ch. De Coster (1928); Liebrecht, La Vie et le rêve de Ch. De Coster; Liebrecht, Charles de Coster, 1827—1927 (bibliographie). *Willemyns.*

2° D i r k, Ned. letterkundige; * 7 Juli 1887 te Delft; verzette zich in een polemiek met Willem Kloos (1912) tegen de kunstcritische opvattingen der tachtiger school, verdedigt de waarde der menschelijkheid als inspiratiebron, munt uit door fijne aanvoeling van literaire kunstwaarden. Hij richtte in 1920, tezamen met Just Havelaar, het maandblad „De Stem" op.

D. Coster.

W e r k e n: Uren met Flaubert (1906); Uren met Novalis; Marginalia; Dostojefski; De nieuwe Europeesche Geest in kunst en letteren; Verzameld Proza (2 dln.); Nieuwe Geluiden; De Nederlandsche Poëzie in 100 verzen; Schetsboek. *Asselbergs.*

3° D i r k, Ned. natuurkundige; * 5 Oct. 1889 te Amsterdam. In 1919 werd hij electrotechnisch ingenieur te Delft, in 1922 promoveerde hij te Leiden bij Ehrenfest. In 1923 werd hij conservator van Teyler's stichting te Haarlem, in 1924 hoogleeraar te Groningen. Zijn verdiensten liggen vooral op het gebied van de systematiek der R-stralen. Hij werkte o.a. samen met Siegbahn te Lund (Zweden). Van zijn hand is het hoofdstuk: Spektroskopie der R-strahlen, in het bekende Duitsche handboek van Müller-Pouillet.

C. is gehuwd met dr. M. C o s t e r-W ij s m a n, die Indische talen bestudeerd heeft en o.a. schreef over Soendaneesche Uilenspiegel-verhalen. *J. v. Santen.*

4° F r a n c i s c u s, Belg. Jezuïet, schrijver van ascetische en apologetische werken en volkspredikant; * 16 Juni 1532 te Mechelen, † 6 Dec. 1619 te Brussel; een der grondleggers van de Jezuïeten-Orde in de Nederlanden en een der ijveraars der Contra-Reformatie; bevorderaar der Maria-congregaties, waarvoor hij in 1576 te Keulen een „Libellus Sodalitatis" uitgaf. Zijn „Enchiridion controversiarum" verscheen te Keulen in 1585. Hij verdedigde in een geschrift de Orde tegen de beschuldiging van medeplichtigheid aan den dood van Willem van Oranje.

L i t.: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (II, blz. 1510-1534; XI, blz. 1663); R. Hardeman, F. C., Vlaamsch apostel en volksredenaar (Alken 1933). *v. Hoeck.*

5° H e n d r i k, → Costerus.

6° J o a n n e s d e, ook Ceusters of Custos, of wel, naar zijn geboorteplaats, Brechtius of Brechtanus genoemd, Belg. grammaticus, † 1526 te Antwerpen of Brecht; professor te Leuven, waar hij nieuwe onderwijsmethoden toepaste voor oude talen. Hij gaf een grammatica latina uit, welke verscheidene uitgaven beleefde. Hij leeraarde later aan de Latijnsche school te Groningen en werd bestuurder der kapittelschool van O.L.V. te Antwerpen.

L i t.: Nieuw Ned. Biogr. Wbk.; De Seyn, Dict. des écriv. belges; Ernalsteen, Joannes Custos (Brecht 1925). *Erens.*

7° J o a n n e s d e, ook C o s t e r i u s genoemd, Belg. kerkelijk schrijver; * 1515 te Leuven, † 1559 aldaar; kanunnik van St. Martinusdal te Leuven; om zijn ongerepten levenswandel „het duifken" genoemd. Hij is vooral bekend om het bezorgen van uitgaven van werken der H. Vaders.

L i t.: Biogr. nat. Belg.; Nieuw Ned. Biogr. Wbk.; De Seyn, Dict. des écriv. belges. *Erens.*

8° J o a n n e s d e, ook C o s t e r i u s genoemd, Belg. kerkelijk schrijver; * te Aalst, † 10 Juni 1580 te Oudenaarde; licentiaat in de theologie, pastoor te Oudenaarde. Hij gaf uit: Institutio de exitu Aegypti et fuga Babylonis (Douai 1580).

L i t.: Biogr. nat. Belg.

9° L a u r e n s J a n s z o o n, wordt door vele historici als de uitvinder der boekdrukkunst beschouwd. Omtrent zijn geboorte- en sterfjaar is niets met zekerheid bekend. Jacobus Koning meende, dat hij het geboortejaar op 1370 en het overlijdensjaar op 1439 kon stellen. Op de Groote Markt te Haarlem staat een standbeeld van Coster en in den Haarlemmerhout is een gedenkteeken aan hem gewijd. Hij moet zijn uitvinding in de eerste helft der 15e eeuw hebben gedaan.

Junius, een geschiedschrijver uit de 16e eeuw, gaf het eerst een uitvoerig verhaal omtrent de uitvinding, dat hier verkort wordt weergegeven. Omstreeks 1440 woonde op de Groote Markt te Haarlem een zekere Laurens Janszoon Coster. Hij schepte er behagen in letters te snijden uit de schors der beukenboomen en ze zegelsgewijze op het papier af te drukken ten einde zijn kleinkinderen lezen te leeren. Toen hem dat afdrukken gelukte, ging hij verder. Met zijn zwager

Thomas Pieterzoon bedacht hij een taaie inktsoort. Hiermede drukte hij platen en vormen met bijgevoegde letters. De houten letters voldeden niet en na ze van lood te hebben gemaakt, vervaardigde hij ze van tin. De gedrukte boeken vonden grage koopers. De drukkerij werd uitgebreid en hij was daardoor genoodzaakt gezellen in dienst te nemen. Onder dezen bevond zich ook een zekere Jan. Toen deze Jan voldoende geleerd had, vluchtte hij met het noodige gereedschap naar Keulen en vandaar naar Mainz. Vgl. Boekdrukkunst onder → Boek (II).

De drukwerken, welke aan Coster worden toege-

Laurens Janszoon Coster. Naar een prent van 1630.

schreven, noemt men Costeriana. Het zijn: Speculum Humanae Salvationis, een Hollandsche vertaling van de Zeven Boetpsalmen, verschillende Donaten, Laur. Vallae Facetiae morales et Franc. Petrarcha de Salibus Virorum illustrium ac faceciis Tractatus, Ludovici (Pontani) de Roma Singularia Juris, Guil. de Salicato de Salute corporis, Alexandri Galli Doctrinale, Catonis Disticha, Pii Secundi Tractatus et Epitaphia, Iliados Homericae, Abecedarium.

L i t. : Jacobus Koning, Verhandeling over de oorsprong, de uitvinding, verbetering en volmaking der boekdrukkunst (1816); dr. A. van der Linde, De Haarlemsche Costerlegende (1870); J. H. Hessels, Haarlem, de geboorteplaats der boekdrukkunst, niet Mainz (1888); mr. Ch. Enschedé, Technisch onderzoek naar de uitvinding der boekdrukkunst (1901); idem, Laurens Jansz. Coster (1904); G. Zedler, Von Coster zu Gutenberg (1921). *Ronner.*

10° S a m u e l, Nederlandsch tooneelschrijver, stichter van de Amsterdamsche „Academie” en van den eersten Schouwburg. * 16 Sept. 1579, † ca. 1665 te Amsterdam. Hij studeerde 1607—1610 te Leiden en was daarna stadsgeneesheer te Amsterdam. Voor de Rederijkerskamer „In Liefde bloeijende” schreef hij, evenals voor de in 1617 gestichte „Eerste Duitsche Academie”, enkele middelmatige tooneelstukken. In deze „Academie” beleefde het Nederlandsche tooneel zijn eersten bloei met stukken van Vondel, Breero, Hooft e.a. Coster was tegenstander van de Calvinistische predikanten en in zijn werk hekelde hij hen fel. De „Academie”, oorspronkelijk bedoeld als instituut voor hooger onderwijs, moest het lesgeven staken, bleef echter ten bate van het weeshuis tooneelspelen. Een verwezenlijking van Coster's bedoeling was de stichting van het Athenaeum illustre in 1632.

W e r k e n. Kluchten: Boereklucht van Teeuwisboer en men juffer van Grevelinckhuysen; Spel van Tiisken van der Schilden. Drama's: Ithys; Iphigenia; Isabella; Polyxena. Vertooningen op de Vrede van Munster (1648). C.'s volledige werken werden eerst in 1883 uitgegeven door R. A. Kollewijn. — L i t. : J. Hobma, S. C., in Oud-Holland (1898); C. N. Wijbrands, Het A'damsch tooneel van 1617—1722; J. H. Gallée, Academie en kerkeraad; F. Buitenrust-Hettema, Costers eerste Duytsche Acad., in De Gids (II 1911). *Piet Visser.*

Costere, J a n d e, rederijker te Leuven, lid van de kamer het Kersouwken. Van hem zijn een referein op het H. Sacrament (in K. Ruelens, Refereinen afgeschreven door Jan De Bruyne III, 19—22) en twee in druk uitgegeven gedichten: over de gebeurtenissen te Leuven tusschen 1569 en 1578; en een cluchte van Sinte Peeterstoren binnen Loven. Hier noemt hij zich Jan Stroosnijder. Zijn spreuk was: Overpeist d'inde.

U i t g. : Van Even (Leuven 1852). *V. Mierlo.*

Costermansstad (B o e k a v o e), plaats in Belg. Kongo, aan het Kivoe-meer; hoofdstad der gelijknamige prov. en van het Kivoe-district. Zendstation. Koffie- en tabaksplantages. Aldus genaamd ter herinnering aan Costermans, die de Kivoe-streek in 1902 doorvorschte. Missiepost der Witte Paters, apost. vicariaat Kivoe. Gesticht 1933. Volksstam: Bashi. *Vanneste.*

Costerus, H e n d r i k, ook D e C o s t e r genoemd, Belg. kerkelijk schrijver; * midden 16e eeuw te Brussel, † 11 Maart 1618 te Vilvoorden; pastoor te Lokeren-Waas, later kanunnik et scolaster van St. Goedele te Brussel. Werd wegens ongeregeldheden opgesloten en schreef in zijn gevangenschap een Memorieboek om vrij te komen, wat niet gelukte.

W e r k e n : o.a. Het leven van S. Joris; De Historie van d'outheyt ende den voortganck des heylich christen catholyck ghelooven in dese Belgische Nederlanden; Het oudt huysken van Bethleem; Den lof van Bethleem; Vita Joannis Bapt. graphice descripta. — L i t. : De Seyn, Dict. des écriv. belges. *Erens.*

Costin, M i r o n, Roemeensch dichter en volksmenner; * 1633, † 1692; hield de regeering der Roemeensche woiwoden in bloedige onrust en werd ten slotte gedood; schreef over de oudste geschiedenis van Roemenië en zette de kroniek van Ureche (1594—1662) voort; schreef ook groote epische gedichten. *v. Gorkom.*

Costo-abdominale ademhaling, → Ademtype.

Costumen, → Costuymen.

Costus, een plantengeslacht van de familie

der Z i n g i b e r a c e a e, dat 40 tropische soorten telt, die grootendeels in de wouden van Amerika en West-Afrika huizen, terwijl onder de Afrikaansche ook epiphytische soorten voorkomen. Zij hebben vaak dikke stengels en breede bladeren, terwijl de bloeiwijze aarvormig is. De bloemen zijn met opvallende tinten gekleurd. Eenige soorten zijn als kassierplant in trek, bijv. de Amerikaansche C. Afer, die evenals de Indische C. speciosus wit bloeit, terwijl de Braziliaansche C. igneus oranjekleurige bloemen bezit. Een der West-Indische soorten levert uit haar sap een zwarte kleurstof. De West-Afrikaansche soorten verschaffen sap, dat dient voor het stollen van het melksap van de caoutchouclianen. *Bouman.*

Costuum (Fr. costume), kleederdracht, kleed, pak. C o s t u m e t a i l l e u r is een mantelpak.

Costuumkunde omvat de kennis van het costuum, zijn samenstelling en ontwikkeling vanaf de Oudheid tot op heden.

Costuymen, gewoonten, gewoonterecht, verzamelingen (opteekeningen) van gewoonterecht, veelal bijeengebracht ingevolge particulier initiatief. Ten einde rechtszekerheid en eenheid van recht te bevorderen kwam het in de 16e en 17e eeuw herhaaldelijk voor, dat de overheid bepaalde, dat de c. opgezonden moesten worden ter homologatie (gehomologeerde c.), zoo bijv. wat de Nederlanden betreft naar Brussel (→ Droit coutumier). *Hermesdorf.*

Cosway, R i c h a r d, Eng. schilder; * 1742, † 1821; werkte in Londen onder Thomas Hudson en W. Shipley. Vooral bekend om zijn pretieuze en weeke miniatuurportretten. Bekend zijn de gekleurde crayonportretten, waarin alleen de vleeschkleur is aangegeven.

L i t.: Williamson, Richard C. (1905).

Cosijn, P i e t e r J a c o b, Ned. taalkundige; * 1840 te Rijswijk, † 1899 te Leiden. Sinds 1877 was C. hoogleeraar te Leiden in het oud-Germaansch, meer speciaal het Angelsaksisch. In 1870 richtte hij met Eelco Verwijs de Taal- en Letterbode op. Tot 1877 mede-redacteur van het Groot Woordenboek der Nederlandsche taal. Gaf o.a. verscheidene Nederlandsche grammatica's uit en ook een Altwestsächsische Grammatik (2 dln. 1883—'88). *Offermans.*

L i t.: Nieuw Ned. Biogr. Wbk. (VIII, 321 vlg.).

Cotangens (m e e t k.). De cotg, cot of ctg van een hoek is het omgekeerde van zijn tangens. → Goniometrie; → Hyperbolische functies.

Côte d'Or, 1° k a l k p l a t e a u tot 600 m hoogte in Frankrijk aan de Noordzijde van het Centraal Massief (47° 10′ N., 4° 56′ O.); de Westzijde glooit langzaam af, de Oostzijde staat steil in de Saônevlakte. Hier groeien de Bourgognewijnen.

2° D e p t. in Oost-Frankrijk; opp. 787 km²; 333 800 inw. (1931), 38 per km²; de hoofdstad is Dijon. Het bestaat meerendeels uit Jurakalk, is zeer vruchtbaar en heeft een mild klimaat; vooral tarwe en haver worden verbouwd; er is een belangrijke veeteelt; voorts wijnbouw en veel bosch. Het Bourgondisch kanaal passeert door een inzinking de hoofdwaterscheiding. Industrie van papier, leer, aardewerk, metaal.

L i t.: H. Drouot, La Côte-d'Or (Parijs 1926). *Heere.*

Côtelé, → Cord.

Cotentin, Fr. schiereiland, dat van Normandië uitsteekt in Het Kanaal (49° 30′ N., 1° 30′ W.). Het harde graniet, een horst van het Armoricaansch Massief, wordt door de hooge vloeden (tot 15 m) minder aangetast dan de weekere kristallijne leien; daardoor ontstaan ria's. De sterke Westenwinden en het vochtige klimaat verhinderen landbouw en bosch; er is veel veeteelt. *Heere.*

L i t.: C. Mauclair, La Normandie (1932; photo's).

Cotes, R o g e r, Engelsch wiskundige; * 2 Juli 1682 bij Leicester, † 5 Juni 1716 te Cambridge. Hoogleeraar te Cambridge vanaf 1707. C. verzorgde de 2e editie van Newton's Principia (1713) met voorwoord.

W e r k e n: Logometria (Londen 1714); Harmonia mensurarum (Cambridge 1722).

Côtes-du-Nord, dept. in het landschap Bretagne (Fr.); opp. 218 km²; 539 531 inw. (1931), 75 per km². Vochtig klimaat, maar veel landbouw (haver, aardappels) en veeteelt. Bereiding van cider. De vele inhammen lokken tot vischvangst. Er is weinig industrie (hoogovens).

Cotg, afkorting van → cotangens.

Cothen, gemeente in het Z O. van de provincie Utrecht, op den Zuidoever van den Krommen Rijn gelegen. Opp. 1 210 ha, 900 inw. (1 Jan. 1934). Ca. 80% Kath. (parochie van de H.H. Petrus en Paulus), rest Ned. Hervormd. Middelen van bestaan: landbouw en wat veeteelt (op beweide boomgaarden).

Cothurn (Gr. kothornos), een hooge schoen, bij de Oude Grieken op jacht gedragen, doch door Aeschylus in de dramatische vertooningen ingevoerd om de spelers, die immer in open lucht optraden, een statiger aanzien te geven. Het woord werd en wordt ook metonymisch gebruikt in den zin van tragedie. *V. Pottelbergh.*

Cotillon (Fr.), 1° vrouwenrok.

2° Gezelschapsspel in dansvorm, ca. 1750, vermoedelijk zoo genoemd naar het refrein: „Ma commère, quand je danse, mon cotillon va-t-il bien?" Gewoonlijk aan het slot van feestelijkheden in veel toeren gedanst en dan gepaard met verrassingen in den vorm van bonbons, bloemen, mutsen en dgl., orden genaamd. *Terlingen-Lücker.*

Cotin, C h a r l e s, Fransch dichter en aalmoezenier van het hof, lid van de Académie française (1655); * 1604 te Parijs, † 1682 aldaar. Auteur van galante gedichten, werd dikwijls aangevallen door Boileau-Despréaux, dien hij onder den naam van le sieur Desvipéreaux op zijn beurt bestreed in zijn La satire des satires en La critique désintéressée des satires du temps. Molière heeft hem in zijn Femmes savantes voorgesteld in de figuur van Trissotin (eerst Tricotin).

W e r k e n: Recueil de rondeaux (1650); Oeuvres galantes en prose et en vers (1663—1665). *Ulrix.*

Cotoneaster, → Dwergmispel.

Cotopaxi, vulkaan in de Andes van Ecuador, Z. Amerika (0° 40′ Z., 78° 25′ W.), de hoogste werkende vulkaan ter wereld (5 950 m) met een 800 m wijden krater. De top is geheel met sneeuw bedekt; in 1872 bestegen door Reisz en Stübel, in 1880 door Whymper.

Cotrone, stad aan de Golf van Tarente. Na zijn overwinning bij → Colonne werd Otto II hier in 982 door de Mohammedanen geheel verslagen. Hij ontkwam ternauwernood aan den dood en vele Duitsche en Italiaansche edelen sneuvelden.

Cotswold Hills, een smalle rij Jura-kalksteenheuvels in het graafschap Gloucester (Engeland, 51° 40′ N., 2° 10′ W.), de waterscheiding vormend tusschen de Severy en de Theems.

Cotswoldschaap, het zwaarste langwollige Engelsche witkopschapenras; fokcentrum graafschap Gloucester; wolkleur zuiver wit; wol is glanzend en van

vrij goede kwaliteit; wolgewicht ong. 6 kg; ook zeer geschikt om vet te mesten.

Cotta, 1° → Aurelia gens.

2° Romeinsch veldheer van Caesar in den strijd tegen de Eburonen.

Cóttabus, naam van een spel bij de Oude Grieken: men slingerde een paar druppels wijn naar een klein plaatje, dat op een standaard balanceerde, met het doel dit plaatje met geraas op een lager aangebrachte plaat te laten vallen.

L i t. : Sartori, Das Kottabosspiel der alten Griechen (1893) ; Böhm, De cottabo (1893).

Cottage-bouw, → Landhuis.

Cottage-systeem is een wijze van loonbepaling, vooral in Engeland in zwang, waarbij een gedeelte daarvan wordt uitbetaald in den vorm van vrij wonen in een eengezinswoning, gewoonlijk met een stukje land erbij.

Cottage-tulpen, groep van enkelbloemige, late tulpen, vooral voor den tuin geschikt. De kleuren zijn verschillend, nl. geel, wit, rood of rose, en ook de vorm loopt nogal uiteen.

Cotte-hardie, overkleed, dat in de 12e eeuw door mannen en vrouwen over het hemd gedragen werd. Heeft lange mouwen. Tegen de 13e eeuw gaat het strakker de taille omsluiten en wordt dan ook wel corset genoemd.

Cotter, → Kotter.

Cotterboor of plaatboor is een boorinstrument, dat toegepast wordt bij het boren van gaten met groote middellijn in plaatmateriaal. De boor snijdt niet, zooals gewoonlijk, al het gatmateriaal weg, doch maakt slechts een cirkelvormige groef, zoodat ten slotte de kern losvalt, wanneer de groef op materiaaldiepte doorgedrongen is. *Beijnes.*

Cottica, rivier in Suriname, ontspringt op de uitloopers van het Nassau-gebergte, stroomt Noordwaarts, na de vereeniging met de Coermotibo Westwaarts, evenwijdig met de kust, tot ze zich vereenigt met de Commewijne; zijrivieren rechts: Patamacca, Rikanau, Coermotibo; links: de Perica. De Coermotibo staat in verbinding met de Marowijne door de Wanekreek. Van de C. kan men door vier kreken rechtstreeks in zee komen. Nederzettingen: Moengo, Tamarin, Ephrata, Sommelsdijk. In den bovenloop van de C. en van de meeste der genoemde kreken vindt men verscheidene dorpen van Aucaner-boschnegers, o.a. Wanhatti (met zendingsschool); niet ver van Wanhatti ook Caraïeben, aan de Perica en de Wanekreek Arowakken. *Vinken.*

Cottidae, → Schorpioenvisschen.

Cottische Alpen [→ Cottius (1°)], deel der kristallijne Monte-Rosagroep, op de grens van Frankrijk en Italië. De hoogste top is de Monte Viso (3 843 m), waarop de Po ontspringt. Door het droge, warme klimaat zijn er weinig gletsjers. De vele dwarsdalen hebben waterwerken, zoodat de industrie vele menschen voedt. Hier wonen nog Evangelische Waldenzen.

L i t. : R. Blanchard, Les Alpes franç. (Parijs 1925). *Heere.*

Cottius, M a r c u s J u l i u s, **1°** een aan de Romeinen onderworpen vorst in het Keltisch-Ligurisch gebied bij den Mont-Genèvre en den Mont-Cenis, ten tijde van Augustus. Naar hem werden de Cottische Alpen genoemd.

2° Zoon of kleinzoon van den vorige, kreeg van keizer Claudius den koningstitel (44). *Davids.*

Cottolengo, G i u s e p p e B e n e d e t t o, Heilige, apostel der naastenliefde; * 3 Mei 1786 te Brà (in Piemont), † 30 April 1842 te Chieri. In 1811 werd hij priester gewijd, promoveerde te Turijn in de theologie en werd vervolgens kanunnik. In 1828 stichtte hij in de kleine bergplaats van de „Volte Rossa” nabij Turijn het „Piccola Casa della divina Provvidenza”, dat al spoedig in de voorstad Valdocco uitgroeide tot een stad van naastenliefde, waar ellende en verlatenheid aan de armen van Christus het recht verleenen om er te worden toegelaten. Het Piccola Casa is onderverdeeld in tallooze liefdadige instellingen. Volgens den uitdrukkelijken wil van den stichter mag de instelling geen kapitaal bezitten en tot op heden worden alle giften onmiddellijk besteed om te voorzien in de dagelijksche behoeften van de 8 000 ongelukkigen, die daar verzorgd worden. Terecht heeft men deze instelling den naam gegeven van „levend mirakel”. Om al die slachtoffers der menschelijke ellende te kunnen helpen, stichtte C. niet minder dan 14 religieuze en caritatieve congregaties, waarvan hier genoemd worden de priesters van de Allerheiligste Drievuldigheid, die belast zijn met de zielzorg der ongelukkigen, verder de Zusters en Broeders van Vincentius, die de zieken verplegen, de Zusters van het H. Hart van Maria en St. Eliana, die in de verschillende hospitalen het huishoudelijk werk verrichten, en de Zusters van het Allerkostbaarst Bloed, die in strenge clausuur en bijna voortdurend stilzwijgen door haar gebed van God de genade afsmeeken, welke de priesters en religieuzen van het Piccola Casa zoozeer noodig hebben. C. wordt genoemd de Italiaansche Vincentius a Paulo. Benedictus XV verklaarde hem zalig in 1917 en 19 Maart 1934 werd hij onder het getal der heiligen opgenomen. *J. v. Rooij.*

Cotton, 1° C h a r l e s, Engelsch dichter; * 1630, † 1687. Van welgestelde familie; vurig royalist, vriend van Izaak Walton, op wiens Compleat Angler hij een vervolg schreef; vertaalde veel uit het Fransch, schreef (in navolging van Scarron) een smakelooze en schaamtelooze parodie op twee boeken van Vergilius, en tal van fijne, geestige gedichten, die grootendeels pas na zijn dood verzameld en gedrukt werden. Vooral Retirement, en Ode to Winter. *Pompen.*

2° Sir R o b e r t B r u c e, Engelsch boekenverzamelaar en oudheidkundige; * 1571, † 1631. Van rijken landadel. Studeerde te Cambridge, huwde ca. 1593 en vestigde zich in Westminster, waar hij boeken en handschriften, munten en oudheden, die sedert de opheffing der kloosters verspreid en verloren raakten, begon te verzamelen. Bevriend met koning Jacob I, die hem ridderde in 1603. Verschafte hulp en materiaal aan alle geschiedschrijvers van zijn tijd, o.a. Camden, Selden, Speed en Bacon, ook aan Nederlanders, als Gruterus, en Franschen, als Duchesne en Puteanus. C. raakte verstrikt in de moeilijkheden tusschen parlement en koning en zijn rijke bibliotheek werd op koninklijk bevel gesloten in 1629. Zijn zoon, sir T h o m a s C. (* 1594, † 1662), kreeg haar weer tot zijn beschikking ca. 1635, en diens zoon, sir J o h n C. (* 1621, † 1701), schonk de geheele bibliotheek aan den staat. Tot heden toe vormt The Cottonian Library (Cotton-bibliotheek) een van de kostbaarste verzamelingen in het Britsch Museum. → Cotton-bijbel. *Pompen.*

Cotton-bijbel (C o d e x g e n e s e o s c o t t o n i a n u s), een hs. uit het eind der 5e of begin der 6e eeuw, dat vooral om zijn voorstellingen (250) van het boek Genesis bekend is. In 1731 werd het bij

een brand der Cotton-bibliotheek in Londen zeer zwaar gehavend. Wat er over is, bevindt zich in het Britsch Museum.

L i t. : Tikkanen, Die Genesismosaiken in Venedig und die Cottonbibel (Helsingfors 1880). *Knipping.*

Cotton Famine (Eng., = katoennood). Tijdens den Noord-Amer. Secessie- of Slavenoorlog (1861—1865) stond de katoenproductie vrijwel stil, waarvan bijna overal de katoenindustrie ernstige stagnatie ondervond. Men noemde dit de Cotton Famine. Ook Twente ondervond er de gevolgen van, maar men gebruikte dezen stilstand, om de bedrijven te reorganiseeren en te moderniseeren. *Verberne.*

Cotton-Soil, → Black-Cotton-Soil.

Cottrel-apparaat wordt gebruikt om in fabrieken, waar veel stof vrij komt, zooals in cementfabrieken, hoogovens, gasfabrieken enz., de waardevolle stof te winnen en overlast er door te voorkomen. De stofhoudende gassen worden geleid door een wijde buis, waarin de vaste deeltjes worden ontladen in een electrisch gelijkstroomveld (ca. 50 kilo-volt), waardoor zij neerslaan op een cylindervormige electrode; eerst wordt het dispersedeeltje door negatieve gasionen opgeladen en dan aangetrokken door de positieve neerslagselectrode. Hetzelfde wordt bereikt in een wisselstroomveld van hooge spanning, waarbij de dispersephase coaguleert. *E. Noyons.*

Cottus, → Donderpad; → Schorpioenvisschen.

Cotunix, → Kwartel.

Coty, F r a n ç o i s, bekend Parijsch parfumfabrikant, die na den Wereldoorlog, ter bevestiging van zijn politieken invloed, successievelijk eigenaar werd van verschillende Fransche dagbladen der nationalistische rechtsche pers (Figaro, Ami du Peuple), doch zich gedwongen zag, het een na het ander op te geven. * 1874 te Ajaccio (Corsica), † 1934. Zijn eigenlijke naam was Francesco Giuseppe Spoturno. *Weterings.*

Cotyledon, → Navelblad.

Cotylen, → Zaadlobben.

Cotylosauria, naam van een familie van reptielen, behoorende tot de onderklasse der Theriodontia. Ze leefden in het Perm.

L i t. : K. A. von Zittel, Grundzüge der Paläontologie (2e ged., Vertebrata, [6]1924).

Cotys of C o t y t o, Thracische godin, verwant met de Phrygische Magna Mater.

Cotys, 1° koning der Odrysen (Thracië), 383 tot 359 v. Chr., vriend en eereburger van Athene tot in 367, toen de strijd uitbrak om den Chersonnesus. Viel door sluipmoord; berucht om zijn wreedheid.

2° Koning der Odrysen (Thracië), bondgenoot van Perseus, dien hij te Pydna (168 v. Chr.) bijstaat tegen de Romeinen, bij wie hij zich echter in het volgende jaar reeds aansloot. *V. Pottelbergh.*

Couat, A u g u s t e H e n r i, Fransch Klass. philoloog; * 1846, † 1898. Prof. in Grieksch te Bordeaux. Hij publiceerde werken over Homerus, Aristophanes, Catullus, enz.

Coubertin, P i e r r e, b a r o n v a n, Fransch schrijver en paedagoog; * 1 Jan. 1863 te Parijs. C. streeft naar verbetering van de algemeene volksopvoeding en staat vooral een ruimer beoefening van de sport voor, daar hij overtuigd is, dat in den strijd om het bestaan een zekere lichamelijke geoefendheid onmisbaar is. Door toedoen van C. werden de Olympische Spelen wederom ingesteld: in 1896 vonden de eerste Olympische Spelen weder te Athene plaats. Thans dirigeert C. het Bureau international de pédagogie sportive te Lausanne.

Coubine, O t t o k a r, schilder; * 1883 te Boskowits (Tsjecho-Slowakije), genaturaliseerd Franschman. Bezocht de academie te Praag; werkt en woont in Zuid-Frankrijk. Streeft naar harmonie, orde en rust in zijn werk, vermijdt excessen. Invloed van Corot. Landschappen en figuur. *Slagter.*

Couch (Eng., = rustbed), een meubel om languit op neer te liggen. Soms onderscheidt men de c. van de sofa; de eerste heeft dan enkel een kleine rugleuning („half back") en een opgaand hoofdeinde.

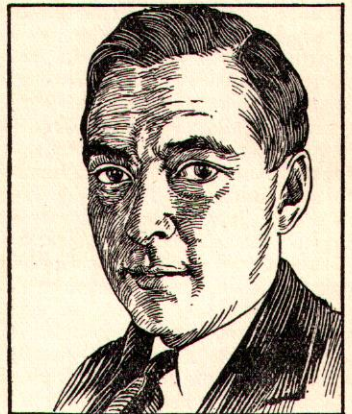
Couch, A. Q., → Quiller-Couch.

Coucy, C a s t e l l a n d e, Fransch lyrisch dichter van hoofsche minnelyriek, van wien nog een vijftiental liederen bewaard zijn. Bij een natuurtafereel, over lente of zang van vogelen, knoopt hij zijn stemmingen aan, meestal van wreede, onbeantwoorde liefde, wat aanleiding mag geweest zijn om hem te verbinden met den roman op zijn naam Li → chastelains de Coucy, waarin het hart van een vereerder, door een bode uit het H. Land teruggebracht, als gerecht de vrouw werd voorgezet door den ijverzuchtigen echtgenoot. Ook worden hierin vele liederen van dezen dichter opgenomen. Hij was vermoedelijk Guy, castellanus van Coucy tusschen 1186 en 1201, die tijdens den vierden kruistocht op zee, in 1203, overleed.

U i t g. : F. Fath (Heidelberg 1883). *V. Mierlo.*

Coudenberghe, een adellijk Brabantsch geslacht. Een heer van C. maakte deel uit (1420) van de hofpartij, die den onbeduidenden en lichtzinnigen Jan IV van Brabant omgaf, aan wier hoofd Evert Tserclaes stond.

Coudenhove-Kalergi, R i c h a r d N i c o l a u s, g r a a f v a n, Oostenrijksch pacifist; * 16 Nov. 1894 te Tokio; komt in 1923 met de idee Paneuropa, waarvoor hij een onvermoeibaar strijder is. Hij wil de aaneensluiting van Europa tot een politiek economisch geheel. Volgens velen is dat idee een teruggang op hetgeen de Volkenbond bereikt heeft.

R. N. v. Coudenhove-Kalergi.

W e r k e n : o.a. Paneuropa (1923); Kampf um Paneuropa (3 dln. 1923—1928). *L. Janssens.*

Coudenhoven, C h a r l e s v a n, Minderbroeder. * te Tongeren, † 29 Nov. 1690 te Turnhout. Schrijver van enkele belangrijke, niet-gepubliceerde werken (hs. Weert) over de geschiedenis der Nederduitsche Minderbroedersprovincie (1680).

L i t. : S. Dirks, Histoire littéraire des Frères Mineurs dans les Pays-Bas (302); Hoevenaars, in Coll. Franc. Neerl. (I 1927, 371); Verbeek en v. d. Borne, in Coll. Franc. Neerl. (II 1931, 51-54). *Polman.*

Couderc, M a r i a V i c t o r i a T h e r e s i a, Eerbiedwaardige; * 1 Febr. 1805 te Weiler Le Mas,

† 26 Sept. 1885 te Fourvière. Zij was eerstonderwijzeres, vervolgens kloosterzuster. Abbé Therme stichtte met haar hulp in 1827 de Congregatie der Zusters van O. L. Vrouw van het Cenakel, waarvan zij de eerste generale overste was. De congregatie werd later in twee takken gesplitst. Het proces der zaligverklaring is 13 Juli 1927 aanhangig gemaakt. *J. v. Rooij.*

Coudrin, Jozef Maria, stichter der Congregatie van de Heilige Harten van Jezus en Maria en van de Altijddurende Aanbidding van het Allerheiligst Sacrament des Altaars; * 1 Maart 1768 te Coussay-les-Bois, † 27 Maart 1837 te Parijs. Hij werd te midden der revolutionnaire troebelen priester gewijd (1792) en oefende gedurende jaren onder de grootste gevaren heimelijk de zielzorg uit. In den Kerstnacht van het jaar 1800 stichtte hij in samenwerking met gravin Henriette Aymer bovengenoemde congregatie, die twee afdeelingen telt: de Paters der H.H. Harten en de Zusters der H.H. Harten. In 1817 ontving zijn stichting de pauselijke goedkeuring. C. was tot zijn dood algemeen overste en bracht de congregatie tot grooten bloei. In 1896 deed zij haar intrede in Nederland. In België telt zij vsch. huizen. Zijn lijfspreuk was: „Faire le bien sans bruit”. Sedert 1925 worden te Rome ernstige pogingen gedaan om zijn zaligverklaring te verkrijgen. → Paters der H. H. Harten van Jezus en Maria (Picpus); → Zusters van de H. H. Harten van Jezus en Maria. *J. v. Rooij.*

Coué, Emile, Fransch psychotherapeut; * 1857 te Troyes, † 1926 te Nancy. Eerst op middelbaren leeftijd verkondigde C. zijn denkbeelden. Hij studeerde te Parijs in de pharmacologie, was gedurende 30 jaar apotheker te Troyes, om zich daarna als psychotherapeut te vestigen te Nancy, waar hij veel voldoening had van zijn arbeid. Na in de oorlogsjaren minder op den voorgrond te zijn getreden, verkreeg hij in de jaren 1918—1926 zijn groote vermaardheid.

De door C. gegrondveste vorm van behandeling berust op het opwekken en versterken van autosuggestie. Door middel van een eenvoudige suggestieve spreuk (ça passe = het gaat over) of een woord, dat op gezette tijden en een bepaald aantal malen wordt herhaald, wordt aldus het geloof aan eigen vermogen versterkt en zelfvertrouwen aangekweekt. In handen van C. leverde deze wel uiterst eenvoudige methode van zelf-genezing meermalen verbluffende resultaten op. *Carp.*

Couillet, gem. in de prov. Henegouwen, ten Z. van Charleroi; opp. 501 ha, ruim 13 000 inw., waaronder 1 000 vreemdelingen; meerdere gehuchten, waaronder het oude Fiesthaut; nijverheidscentrum, aan de bevaarbare Sambre-rivier gelegen; steenkoolmijnen, machtige ijzer- en staalindustrie, steengroeven, scheikundige fabrieken, St. Laurenskerk in Gotischen stijl met Romaanschen toren, bedevaartplaats; kasteel Parentville; oude heerlijkheid; plaats reeds vermeld in de 9e eeuw. *V. Asbroeck.*

Coulanges, Fustel de, → Fustel.

Coulba, → Abacus (wisk.).

Coulevain, Pierre de (Mlle. Favre de Coulevain), talentvol Zwitsersch-Fransch romanschrijfster.

Werken: Eve Victorieuse; Sur la Branche; L'Isle inconnue; Noblesse américaine; Le roman merveilleux; Au coeur de la vie.

Coulisse, 1° verwisselbaar scherm, bij meerdere tegelijk gebruikt om de zijkanten van de tooneelruimte af te sluiten. In overdrachtelijken zin (in het meervoud) gebezigd ter aanduiding van de tooneelwereld. Voor de ontwikkeling der c., zie → Tooneeldecor.

2° Coulisse heet te Parijs de niet-officieele effectenbeurs, in tegenstelling met het parquet. De leden der c. noemt men coulissiers; hun aantal is onbeperkt, dit laatste in tegenstelling met de leden van het parquet, wier aantal beperkt is. *Huysmans.*

Coulissenapparaat, toestel in wasscherijen in gebruik voor het drogen van waschgoed. Het goed hangt op rekken, die uitgeschoven kunnen worden, waarbij de achterwand den voorwand afsluit. De verwarming geschiedt d.m.v. stoombuizen. Koude lucht strijkt hierlangs, wordt daardoor verwarmd, stijgt langs het goed omhoog en wordt door een afvoerbuis afgevoerd; soms is een speciale afzuiginrichting aanwezig, waardoor het goed vlugger droogt. *v. Oerle-Nipper.*

Coulisse stoomschuifbeweging, → Locomotief.

Coulomb, → Eenheden (practische, electrische).

Coulomb, Charles Augustin de, Fransch natuurkundige; * 14 Juni 1736 te Angoulême, † 23 Aug. 1806 te Parijs. Hij kwam zeer jong in het geniekorps en keerde na een 9-jarig verblijf in West-Indië met geknakte gezondheid terug. Vervolgens werd hij ingenieur bij de vesting- en waterwerken. In 1781 werd hij lid van de Parijsche academie, waarin hij met van Swinden een prijs voor de beste boussole won. Met de torsiebalans onderzocht hij nauwkeurig de aantrekking en afstooting van electrisch geladen deeltjes en van magneetpolen, waarna hij zijn bekende wet opstelde. Verder vond hij, dat bij geleiders de lading zich aan het oppervlak bevindt. Door zijn werk werd een wiskundige behandeling van de verdeeling der electrische lading mogelijk.

Lit.: Collection de Mémoires relatifs à la physique (I Parijs 1884). *J. v. Santen.*

De **Wet van Coulomb** wordt toegepast 1° in de electriciteitsleer: twee electrisch geladen deeltjes oefenen een kracht op elkander uit, die afhangt van de grootte der ladingen, den afstand en den aard der tusschenstof. Zijn de ladingen e en e′ en is de afstand r cm, dan is deze kracht $ee'/\varepsilon r^2$ dynes; hierin is ε de → diëlectrische constante; deze is afhankelijk van de stof, die zich tusschen de twee deeltjes bevindt. 2° Bij het magnetisme: twee polen met magnetisme m en m′ oefenen op een afstand van r cm op elkaar een kracht uit groot mm'/r^2 dynes.

In beide gevallen is de kracht afstootend bij gelijknamige lading, resp. magnetisme, aantrekkend bij ongelijknamige. *Florin.*

Coulon, Julius Vitringa, geneeskundige te Leeuwarden met groote verdiensten voor den Frieschen landbouw; * 1767, † 1843. Tijdens de varkensziekte in 1821 hield hij wekelijks zitting om van de landbouwers inlichtingen in te winnen omtrent de epidemie en de resultaten van de toepassing van het door hem voorgeschreven bestrijdingsmiddel. Hij was de oprichter en de ziel van het Friesch genootschap voor proefondervindelijken landbouw, redacteur van het orgaan van dit genootschap: „De Vriend des Vrieschen landmans” (1835). Zijn „Verhandeling over de ziekte onder de varkens in ons Vaderland” (Amsterdam 1824) werd met goud bekroond.

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (IV, 463). *Moerlands.*

Coulter, Thom., Iersch arts en plantkundige; † 1843 te Dublin; besteedde 10 jaren aan het botanisch

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

onderzoek van Californië en Mexico en voerde vele nieuwe planten naar Europa.

Councill Bluffs, stad in den staat Iowa (Ver. Staten van Amerika, 41° 18′ N., 95° 50′ W.), aan de Missouri. Spoorwegknooppunt. Handel (vee, granen, hout) en industrie (houtbewerking, machinefabricage). Mooi stadhuis en gerechtshof. In 1846 door Mormonen gesticht. *p. Cyrillus.*

Country dance (Eng., = landelijke dans), op het eind der 16e eeuw aan het hof van koningin Elizabeth in zwang gekomen dans, naast de modedansen van dien tijd, zooals Branle, Courante en dgl. In de 17e eeuw overgebracht naar Frankrijk (Anglaise) en vandaar naar Duitschland (Française). Ze kregen den algemeenen naam van contra-dansen, daar de dansers tegenover elkaar stonden. De namen country en contra-dansen werden zoo dikwijls verwisseld, dat ten slotte de begrippen elkaar dekten. In onzen tijd herleving, in Eng. begonnen. Cecil Sharp richtte, steunend op Playford's verzameling en enkele danstradities op het platteland, in 1911 The English Folk Dancing Society op, die nu uitgegroeid is tot 100 000 leden met een staf van leeraars en leeraressen. Ook in Duitschland en Ned. (1927) opnieuw ingevoerd en druk beoefend vanuit twee neutrale centra: Ned. Centraal Bureau voor volksdansen, „De Meihof", Oosterbeek, en Ned. Instituut voor Volksdans en Volksmuziek, Den Haag. Een Katholiek centrum is in voorbereiding. → Volksdans. Karakter van de country dance: sportieve lichtvloeiende beweging op langademige rhythmen van prachtige oude melodieën, eenvoudige dansfiguren, door velen, jong en oud, tegelijk uit te voeren.

Dansuitgaven: John Playford, The English Dancing Master (Londen 1650, [18]1728; bronnenwerk: 104 dansen in 1e uitg., 918 in 18e uitg.); Cecil Sharp, The Country Dance Book (8 dln. Londen, met pianobegeleiding); George Götsch en Rólf Gardiner, Alte Contra Tänze (Berlijn 1928; met hist. inleiding); dr. Elise van de Ven - ten Bensel, 30 Contra Dansen (1931). *Terlingen-Lücker.*

Country house, → Landhuis.

County-boroughs, zelfstandige stadgraafschappen in Engeland en Wales, welke volgens de wet van 1888 van de administratieve Councils worden afgescheiden, wanneer het inwonertal grooter is dan 50 000. Beide worden bestuurd door den County-council, welke uit den president, aldermen en councillors bestaat. Ze zijn belast met het administratieve en financieele beheer van het graafschap. *G. de Vries.*

County-council, → County-borough.

Coup de glotte, → Stembandklapper.

Coup d'état, staatsgreep. In de art. 92 vlg. Ned. W. v. Str. en art. 101 vlg. Belg. W. v. Str. wordt straf bedreigd tegen hen, die een aanslag plegen tegen de onschendbaarheid van den staat of tegen den regeeringsvorm.

Coupé, naam voor poolgoed (fluweel, pluche), wanneer de poollussen opengesneden zijn.

Coupeeren, het wegsnijden van een deel van den staartwortel bij paarden; het is zuiver een modekwestie en in den regel als dierenkwelling te beschouwen; ook soms bij honden toegepast, waarbij dan ook de ooren worden geknipt! Bij schapen moet men den staart vaak coupeeren op jeugdigen leeftijd, omdat later de sterk bewolde staart bij langstaartige dieren bevuild wordt en een beletsel kan zijn bij de paring. *Verhey.*

Couperin, naam van een aantal organisten in de 17e en 18e eeuw aan de St. Gervais te Parijs. De familie stamt uit Chaumes.

Lit.: Quittard, C. (1913); J. Piersot, Les C., in Les maîtres de la musique (1926).

1° Armand Louis, *1725 te Parijs, † 1789 aldaar; organist aan meerdere kerken. Zijn echtgenoote Elisabeth Antoinette, geb. Blanchet, was evenzoo een uitstekende claveciniste en organiste.

2° Francois (Sieur de Crouilly), * 1631 te Chaumes, † 1703; leerling voor klavier van Chambonnières.

Werken: o. a. Pièces d'orgue consistantes en deux messes. — Lit.: A. Pirro, F. C. (1903).

3° Francois, le Grand, * 1668 te Parijs, † 1733 aldaar (vgl. Titon du Tillet, Suppl. 1743); leerling van Jacques Thomelin, in 1693 hofcembalist en leeraar van de prinsen en in 1698 organist van de St. Gervais. Zijn beide dochters Marianne en Marguérite Antoinette waren uitstekende organisten.

De werken van Couperin nemen in de geschiedenis der klaviermuziek een voorname plaats in. In hun sierlijken kleinen vorm, overvloedig voorzien van „agréments", zijn de werken karakteristiek voor den ouden Fr. klavierstijl, ontstaan uit de luitmuziek. Door de keuze van typische opschriften voor enkele stukken van zijn suites voerde C. niets nieuws in, doch ging slechts voort op de manier, zooals het bij luitcomposities gebruikelijk was (vgl. D. Gaultier: Rhétorique des dieux, 1600). Wel toonde C. in zijn keuze zin voor schoonheid en een fijnen geest. J. S. Bach heeft den invloed van C. ondergaan vooral in de behandeling van de Fr. dansvormen.

Werken: 4 boeken Pièces de clavecin; L'art de toucher le clavecin (1717); Les goûts reunis; Triosonate: Apothéose de Corelli (1724); Apothéose de Lully (1725); Les Nations, Suites et Sonades en Trio; Leçons des ténèbres. — Lit.: A. Pessier, C. (1926); Joan Llongueras, C. o la Gracia (1925). *Piscaer.*

4° Louis, * 1626 te Chaumes (Brie), † 1661. was tevens violist (Dessus de viole) van Lodewijk XIII;

Lit.: A. Pirro, L. C. (La Revue Musicale 1 en 11, 1920—'21).

5° Pierre Louis, zoon van Armand Louis, hielp zijn vader in diens vele organistenfuncties. † 1789.

Couperus, Louis, Ned. letterkundige; * 10 Juni 1863, † 16 Juli 1923; de meest begaafde romanschrijver onder de zgn. tachtigers, tevens fijnzinnig novellist en dagbladschrijver. Zijn romans spelen gedeeltelijk in de verfijnde kringen van moderne Hagenaars, gedeeltelijk in het decadente Rome der eerste eeuwen na Christus. Hij is bij uitstek de schilder der decadentie en van de moreele zwakte. Hij schrijft als beginselloos toeschouwer, die een sceptisch behagen ondervindt bij het spel dezer wereld.

Louis Couperus.

Voorn. werken: Eline Vere (1889); Noodlot (1890); Extase (1892); Een Illuzie (1892); Majesteit

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

(1893); Wereldvrede (1895); Hooge Troeven (1896); Metamorfose (1897); Psyche (1898); Fidessa (1899); De Stille Kracht (1900); Boeken der kleine zielen (1901—1903); De Berg van Licht (1905—1906); Van en over mijzelf en anderen (1910); Antiek Toerisme (1911); Herakles (1913); De ongelukkige (1915); Komedianten (1917); Xerxes (1919); De Ode (1919); Iskander (1920); Het Zwevende Schaakbord (1923); Proza (3 dln. 1923); Het snoer der ontferming (1924); Nippon (1925). — Lit.: Henri van Booven, Leven en werken van L. C. (1933), alwaar uitvoerige verwijzingen naar critieken van tijdgenooten enz. *Asselbergs.*

Coupeur, Coupeuse (Fr.), leider, resp. leidster van mode-atelier, die belast is met het ontwerpen en knippen van heeren-, resp. dames- en (of) kinderkleeding.

Couplet (< Lat. copula = verbinding), **1°** in de poëzie: a) hetzelfde als strophe; b) een lied van grappigen of satirieken inhoud, bestaande uit meerdere op dezelfde wijze gezongen strophen, die sluiten met een gelijk refrein; het c. wordt vaak ingevoegd in de → vaudeville. *v. d. Eerenbeemt.*

2° In de muziek: in het algemeen: naam voor een weerkeerend onderdeel van een lied; in het bijzonder: onderdeel van het rondo, waarin het c. afwisselt met het refrein.

Coupon is dat gedeelte van een rentegevende schuldbrief of obligatie, hetwelk de verbintenis tot rentebetaling aan toonder op den vervaldag behelst. Het blad papier, waarop een reeks coupons is afgedrukt, elk bestemd voor een opvolgenden rentevervaldag, en dat deel uitmaakt van een schuldbrief, noemt men couponblad. Is het in een c. vermelde rentebedrag in een andere munteenheid uitgedrukt dan de geldende in het land, waar de c. wordt ingewisseld, dan zal omrekening tegen den geldenden couponkoers plaats hebben. In den regel houdt deze couponkoers uiteraard nauw verband met den wisselkoers; door verkeersbelemmeringen op de internationale geldmarkt kan een vrij sterke afwijking tusschen couponkoers en wisselkoers ontstaan. Het verzilveren van c. is een van de onderdeelen van het normale bankbedrijf. *Huysmans.*

Couponbelasting. Het Ned. Bel. recht (wet van 29 Dec. 1933, Stbl. nr. 780) maakt onderscheid tusschen binnenlandsche en buitenlandsche effecten. 1° De opbrengst van binnenlandsche effecten, aandeelen uitgezonderd (de opbrengst hiervan wordt belast in de → dividend- en tantièmebelasting), wordt bij den schuldenaar van de opbrengst door middel van een aanslag belast. Deze dient daartoe aangifte te doen bij den inspecteur der dir. bel. 2° De opbrengst van buitenlandsche effecten (óók van aandeelen) wordt belast, voorzoover die opbrengst toekomt aan in Nederland wonende personen of gevestigde rechtspersonen. Bij verzilvering enz. van coupons, dividendbewijzen enz. van buitenlandsche effecten moeten bankiers e.d. de belasting inhouden. Geschiedt de verzilvering niet door een in Ned. gevestigden bankier, dan moet de gerechtigde tot de opbrengst binnen een jaar na afloop van het kalenderjaar, waarin die opbrengst vorderbaar is geworden, aangifte doen bij den inspecteur der dir. bel. of der registratie en domeinen. 3° De belasting bedraagt 2% van de opbrengst. Zij wordt geheven van 25 Febr. 1934—31 Dec. 1939; zij behoort tot de zakelijke → opbrengstbelastingen.

Buiten Ned. en België komt de couponbelasting als zakelijke → opbrengstbelasting voor in: Oostenrijk (10% met enkele verminderingen), Zwitserland en Liechtenstein (2%), Spanje (Spaansche staatsfondsen 20%, in andere gevallen progressief tarief van 6—7½%), Tsjecho-Slowakije (tarieven 1—6%, gedeeltelijk met hooge opcenten), Roemenië (15%).

In Engeland is de couponbelasting een onderdeel van de inkomstenbelasting; zij wordt feitelijk als voorschot hierop betaald (tarief laatste jaren 20%). In gelijken zin in Italië. In Frankrijk is de c. een tusschenvorm tusschen zakelijke opbrengstbelasting en persoonlijke belasting (tarief 16% of 18%).

Lit.: mr. Emmen-Riedel en mr. dr. Tekenbroek Praeadviezen over de Couponbel. voor Vereen. v. Belastingwetenschap (1933, met debat); Karmelk en mr. dr. Tekenbroek, De Couponbelastingwet (1914). *M. Smeets.*

België. De C. wordt in België gerekend onder de belastingen op de inkomsten van roerende kapitalen (→ Mobiliënbelasting). Zij treft o.m.: 1° de dividenden van aandeelen, de interesten van obligatiën of andere schuldvorderingen ten laste van de burgerlijke of handelsvennootschappen op aandeelen, waarvan de maatschappelijke zetel of de voornaamste bestuursinrichting in België gevestigd is; 2° de inkomsten van titels uitgegeven door den Staat, de provinciën, de gemeenten en andere openbare inrichtingen of instellingen, behoudens wettelijke vrijstelling; 3° de inkomsten uit buitenlandsche titels in België geïncasseerd, alsook die in het buitenland geïncasseerd door personen, die in België hun woonplaats of verblijfplaats hebben. *Rondou.*

Couponnota. Degene, bij wien de opbrengst van buitenlandsche stukken betaalbaar is gesteld, is verplicht aan den schuldeischer een couponnota af te geven (zie art. 10 vlg. der wet v. 29 Dec. 1933, Stbl. 780 tot heffing van een couponbelasting).

Couponnoteering is noteering van den koers van de buitenlandsche valuta, waarin coupons betaalbaar zijn.

Coupure, 1° afsnijding van een te sterke bocht van een rivier ten behoeve van de scheepvaart of van het waterafvoerend vermogen.

2° Een door graafarbeid of met behulp van springstof gemaakt gat in het aarden lichaam van een dijk, een weg, een spoordijk, oprit, enz. In oorlogstijd worden coupures gemaakt om wegen onbruikbaar te maken of om door dijken omsloten polders onder water te zetten, c.q. (ook in vredestijd) om het water uit overstroomd gebied af te tappen op lager gelegen terreinen of wateren. *H. Lohmeijer.*

Cour, Didier de la, Benedictijn, † 1623, begon als prior van S. Vanne in 1600 met enkele gezellen een hervormde levenswijze en werd zoo stichter van de Congregatie van S. Vanne.

Lit.: Archives de la France monastique (IV 1906, 80 vlg.).

Courajod, Louis, Fransch kunsthistoricus; * 1841 te Parijs, † 1896; laatste vertegenwoordiger der Romantische richting in de historische wetenschap, waartoe ook Michelet en Viollet-le-Duc behoorden; als docent aan de Ecole du Louvre, heeft hij het aan zijn leerlingen overgelaten zijn lessen en colleges, vrucht van scherpzinnige en nauwgezette nasporingen, te boek te stellen. Zij hebben zich van deze taak verdienstelijk gekweten, in de omvangrijke publicatie: Louis Courajod, Leçons professées à l'Ecole du Louvre, 1887—1896, publiées par Henry Lemonnier et André Michiel; dl. I Origines de l'art roman en gothique; dl. II Origines de la Renaissance; dl. III Origines de

l'art moderne (1899—1903). Vooral in het laatste deel van dit werk trachtte C. den verderfelijken invloed der klassieke Italiaansche kunst op die van Frankrijk aan te toonen; dit niet zoo geheel ten onrechte als Enlart het in al te chauvinistische eenzijdigheid wil doen voorkomen.

L i t. : C. Enlart, Manuel d'archéol. française (I Parijs 1919, blz. 15—17, en 18). *F. Vermeulen.*

Verhael vanden grooten slach in Duytslandt,
Hoe den Generael Graeff
van Bucquoy/wederom een groote Victorie heeft ghecreghen ende vande Boheemsche gheslagen heeft duysendt vijf hondert Peerden/ vijf Cornetten ghenomen ende twee Vendelen/ ende den opperften Luytenandt vanden Vyandt/vanden Graeff de La Tour ghevanghen ghenomen.

T'Hantwerpen/By Abraham Verhoeven/inde gulde Sonne. Den 27. Februarij. C.

„Tijding" van Abr. Verhoeven van 27 Febr. 1620.

Courant is het door de drukpers vervaardigde orgaan, dat de nieuwste gebeurtenissen in korte, regelmatige volgorde in zoo breed mogelijken kring verspreidt. Er zijn dagen weekbladen, twee-, drie- en viermaal per week verschijnende couranten. Vele dagbladen komen in meer dan één editie per dag uit. De benaming „courant" is zeer waarschijnlijk afkomstig van den volksterm, waarmee men in de 17e eeuw de folionieuwsbladen aanduidde, waarin de berichten van stad en land in circulatie werden gebracht. Reeds in zijn „Ware-Nar" van 1617 schrijft Hooft: „tweemaal ter weeck leest me 'r van blat tot blat de courante nouvellen uit de vier hoeken van de stad".

Geschiedenis. Het ontstaan van de courant voert men gemeenlijk terug tot de „acta diurna" of „diaria", de senaatsverslagen, welke Julius Caesar liet aanplakken. De oudste gedrukte courant zoekt men in Peking, waar in 911 de „King-Pao" (berichten der hoofdstad) uitkwam. Vast staat, dat het dagbladwezen in China al heel vroeg beoefening vond. Als voorloopers der courant in Europa worden verder de regelmatige berichten der buitenlandsche gezanten beschouwd en de mededeelingen der stadsoverheid aan de burgerij (de foglietti van Venetië). Na het uitvinden van de boekdrukkunst neemt het gebruik toe om op onregelmatige tijden een „tijdinge" (Zeitung) uit te geven; groote handelshuizen van West-Europa, geestelijken en geleerden zonden elkaar berichten of publicaties toe, welke meestal onder den titel „Nieuwe Tijdingen" uitkwamen. De ontdekking van Amerika vooral gaf den stoot tot uitwisseling van gedachten en het mededeelen van nieuws door middel van de drukpers. De eigenlijke courant verschijnt in Europa het eerst in Augsburg en Straatsburg in het begin der 17e eeuw, nadat reeds van 1583 af een geschreven weekblad had bestaan, afkomstig van den Augsburgschen Raadsheer Hans Merer. De universiteitsbibliotheek te Heidelberg bewaart een door Johan Carolus in 1609 g e d r u k t e courant, met een inleidend artikel, waarin gezegd wordt, dat het blad reeds eenige jaren bestaat. Of de bovengenoemde onregelmatig verschijnende berichten (Nieuwe Tijdingen) zich tot periodiek verschijnende couranten ontwikkeld hebben, of dat de geschreven weekbladen tot gedrukte couranten zijn geworden, ligt in het duister. Na de eerste (Duitsche) courant verschijnt te Antwerpen in 1619 bij Abraham Verhoeven een nieuwsblad in foliovellen in de Nederlandsche taal. 2 Mei 1622 verscheen te Londen bij Nicholas Bourne and Thomas Ascher The Weekly

News from Italy, Germany etc., tot op heden voor Engeland's oudste gedrukte courant gehouden. Er zijn verschillende aanwijzingen, dat omstreeks dienzelfden tijd ook te Amsterdam gedrukte weekbladen uitkwamen.

De oudste Nederlandsche courant is de thans nog bestaande „Opregte Haarlemsche Courant". Onder den titel „Weeckelijcke Courante van Europa" (kort daarop „Haerlemse Dingsdaaghse Courant" geheeten) werd ze door Abraham Casteleyn in 1656 gesticht. Om de uitgave tegen opkomende concurrentie te beschermen, werd aan den naam „opregte" toegevoegd. Later kwam het blad in handen der familie Enschede te Haarlem, welke nog steeds den eigendom heeft.

In welhaast geen land heeft het dagbladwezen zóó spoedig en zóó sterk gebloeid als in Nederland. Niet enkel maakte de sectarische, critische en gaarne zedemeesterende Hollandsche geest zich van de courant meester, maar de Nederlandsche pers werd ook een toevluchtsoord voor de velen, wien in het buitenland het spreken verboden was. In tegenstelling toch met de betrekkelijk groote vrijheid, welke hier aan de pers werd gelaten, stond ze buiten onze grenzen onder strenge censuur. Het waren vooral Fransche bladen, die hier geschreven, gedrukt en naar Frankrijk werden uitgevoerd. Doch niet enkel aan Fransche, ook aan andere buitenlandsche dissidenten leverde de Nederlandsche drukpers materiaal, gemeenlijk in de internationale voertaal van die dagen, het Fransch, gedrukt. Dit gaf herhaaldelijk aanleiding tot protesten van de buitenlandsche gezanten, waarop dan menigmaal een ingrijpen van de stedelijke of geestelijke overheid in den vorm van een „placcaet" plaats vond.

Enkele jaren vóór de Fransche Revolutie kwamen in Ned. de dagbladen, ten gevolge van de politieke partijtwisten, met tientallen tegelijk op. De publieke meening uitte zich in die dagen zóó vrijmoedig in critiek op de overheid, dat de persconflicten niet van de lucht waren. Na de inlijving van Holland door Napoleon kwam ook hier aan de hooggeroemde persvrijheid een einde. Elk departement mocht slechts één courant hebben (Hollandsche en Fransche tekst naast elkaar). In de Grondwet van 1815 werd de vrijheid van drukpers weer opgenomen; de inmiddels ingevoerde en niet afgeschafte zegelbelasting (belasting op ieder gedrukt exemplaar) bleef echter bestaan, wat den opbloei van de dagbladpers ondanks de toegestane vrijheid ten zeerste belemmerde.

Na afschaffing van het zegelrecht in 1869 ziet men dan ook het aantal nieuwe couranten en den omvang van de bestaande zeer toenemen. Na de Grondwetsherziening van 1848 was een algemeene opleving der politieke belangstelling waar te nemen, welke zich eerst recht na 1869 in de goedkoopere couranten kon uiten. Iedere politieke partij had weldra haar eigen dagblad.

De Belg. Grondwet van 1831 verklaarde de drukpers vrij, verbood elke censuur alsook het eischen van eenige borgstelling (art. 18). Het dagbladwezen nam een groote uitbreiding. → Belgische pers.

Techniek. Als altijd kwam de technische verbetering aan de grootere behoeften tegemoet. In heel Europa hadden de politieke omwentelingen van het midden der 19e eeuw den bodem voor een sterken opbloei van het dagbladwezen rijp gemaakt. In 1830 was in Engeland voor het eerst op een cylinderpers gebruik gemaakt van papier sans fin om een courant te drukken. Kort daarop volgde eveneens in Engeland de uitvinding van de zgn. rotatiepers. De mogelijkheid, om de in een raam geslagen pagina van looden letters (→ Boek, sub II) af te drukken op een speciaal geprepareerd karton (papieren matrijs) door persing op een kalander en het aldus op stevig papier verkregen positieve letterbeeld in halve looden cylinderplaten te gieten (stereotypie), schiep den grondslag voor onze moderne courantmachines. Daarnaast kwam het machinale letterzetten in zwang op typograaf-, later linotype en intertype machines, waardoor een ongeloofelijk snel drukwerkprocédé verkregen werd. Hoe volmaakter de techniek werd, hoe sneller en in hoe aangenamer vorm de drukpers haar couranten kon afleveren, hoe gretiger ook de lust van het publiek werd om zich op zulke snel voorlichtende dagbladen te abonneeren. Door de stijgende vraag kon tevens de prijs van het product aanzienlijk verlaagd worden. De grootste winstmogelijkheid leverde inmiddels aan het dagbladbedrijf niet de abonné, maar de adverteerder.

De dagbladreclame heeft in het moderne leven een geheel aparte plaats gekregen. Typisch was de ontwikkeling in Duitschland. In 1722 verscheen het eerst in Frankrijk een courant, die er voornamelijk werk van maakte aankondigingen uit elk gebied van het openbare leven op te nemen. Spoedig vonden deze advertentiebladen navolging in Duitschland en Engeland. De regeeringen, die sterk gekant waren tegen de politieke nieuwsbladen, schonken aan deze advertentiebladen een bevoorrechte positie. Deze privileges werden echter later afgeschaft. De concurrentiestrijd tusschen de bladen met en zonder annonces bleef langen tijd wisselvallig. Toen kwam in 1883 August Scherl op de gedachte om een groote courant enkel op de opbrengst van advertenties op te bouwen. De exemplaren werden gratis verspreid. De oplage steeg enorm. Met de oplaag werd het nieuwsgedeelte uitgebreid. Toen deze „Berliner Lokal Anzeiger" het beste nieuwsblad geworden was, begon de uitgever abonnementsgelden te heffen. Zoo ontstonden de groote zgn. neutrale nieuwsbladen, die, tot vóór de economische crisis van 1930, enorme winsten maakten en tot de bekende dagbladconcerns voerden.

De leiding van een dagblad is tweeërlei, commercieel en redactioneel. Al wat tot het drukken en verspreiden van de courant behoort benevens de werving van abonné's en advertenties, valt onder de taak der commercieele leiding. Als zelfstandige lichamen hebben zich daarnaast de advertentiebureaux ontwikkeld. De redactioneele leiding is in handen van den hoofdredacteur, naar binnen en naar buiten verantwoordelijk voor den inhoud van de courant. Met hem vormen de verschillende rubrieksredacteuren de „redactie". Men spreekt ook wel van „hoofdredactie" en „redactie", om een onderscheid te maken in de leiding van de meer principieele beschouwingen en het zuivere nieuwsgedeelte. Dit laatste wordt voor een goed deel geleverd door losse en vaste nieuwscorrespondenten, binnen- en buitenlandsche nieuws- of persbureaux en telegraafagentschappen (Belinfante, Vaz Dias, Reuter, Havas, Wolff, enz.). Bij de nieuwsbladen, die enkel als winstobjecten worden geëxploiteerd, heeft de commercieele leiding ook sterken invloed op de redactie (→ Dagbladpers; → Journalistiek).

De courant is een der machtigste cultuuruitingen van onzen tijd geworden. Met haar illustraties, wetenschappelijke en kunstrubrieken, beurs-, handels- en

scheepvaartberichten, naast politieke en algemeene voor- en inlichtingen is zij voor den modernen mensch een onontbeerlijk stuk dagelijksch geestesvoedsel geworden. Toch schijnt het dagblad, mede door het opkomen van film en radio, haar hoogtepunt in de publieke belangstelling bereikt te hebben. *Weterings.*

Courante (Fr.), Ital. corrente, loopende dans, in 16e eeuw ontstaan, in 18e eeuw verdrongen door menuet. De c. had een ernstig, eenvoudig karakter; werd uitgevoerd in glijdende, slepende beweging.

Courantier, eenigszins verouderde Hollandsche benaming voor dagbladschrijver, drukker en uitgever van een dagblad.

Courbet, 1° Amédée, Fransch admiraal, speelde een aanzienlijke rol bij de verovering van Indochina; * 26 Juni 1827 te Abbeville, † 11 Juni 1885 op zee. In 1883 stond hij aan het hoofd der vloot in Tonkin. Hij bezette voorgoed dit land, alsook tijdelijk, gedurende den Fransch-Chineeschen oorlog, Formosa en de Pescadores-eilanden. *V. Houtte.*

Lit.: Cahu, L'amiral C. en Extrême-Orient (1896).

2° Gustave, Fransch schilder van landschappen, zeegezichten en dierenstukken; * 1819 te Ornans bij Besançon, † 1877 in Zwitserland. Oergezonde Fransche boerenzoon met een sterk schilderstemperament, door en door zinnenmensch, voor wien de natuur in al haar ruwheid en grootschheid overal onderwerpen biedt tot levendige uitbeelding.

C. is de grondlegger van het naturalisme, hij wilde de natuur schilderen zooals hij haar zag en slechts dat schilderen wat de zichtbare wereld te aanschouwen gaf. Hij heeft de kunst voor goed trachten te bevrijden van alle literatuur en haar teruggevoerd naar het waarachtige schilderkundige.

C. was de democratische gezindheid toegedaan en werd tijdens de Commune 1871 tot voorzitter benoemd van een commissie, die belast was met de zorg voor de kunstwerken. Op last dezer commissie werd de Vendôme-zuil gesloopt. Naderhand is C. hiervoor alleen aansprakelijk gesteld en bij verstek tot schadevergoeding veroordeeld. Hij nam de wijk naar Zwitserland en is aldaar op Nieuwjaarsavond 1877 overleden.

Werken: te Dresden, Parijs (Louvre), Den Haag (Mesdag), Amsterdam (Rijks Museum). — Lit.: Meier Graefe, C.; Rich. Muther, Gesch. der Malerei (III); Cam. Lemonnier, C. et son oeuvre (Brussel 1868). *Haesaert.*

Courbette, hoogeschoolbeweging van het rijpaard waarbij het op aanwijzing van den ruiter de voorhand verheft en alleen op de sterk gebogen achterbeenen rust.

Courbon, ascetisch schrijver, priester en doctor in de theologie, pastoor van Saint-Cyr; † 1710. Hij schreef 17 werken over het gebed, de verschillende graden, de vereischte voorbereiding, de onderscheiden manieren van bidden en de moeilijkheden, welke zich gewoonlijk daarbij voordoen. Het meest bekende werk is getiteld: Instructions familières sur l'oraison mentale en forme de dialogue, où l'on explique les divers degrés par lesquels on peut avancer dans ce saint exercice (2 dln. Parijs 1685). C. schrijft onderhoudend en frisch. *J. v. Rooij.*

Lit.: P. Pourrat, La Spiritualité chrétienne (IV).

Courcelles, gem. in de prov. Henegouwen, ten N.W. van Charleroi; opp. 1 498 ha; ca. 18 000 inw.; Piéton-rivier en kanaal van Brussel-Charleroi; landbouw, steenkoolmijnen, glas- en spiegelfabrieken, metaalnijverheid; kasteelen Wartonlieu en Rianwelz; meerdere kerken, waaronder de St. Lambertuskerk, met graftombe; oude heerlijkheid. *V. Asbroeck.*

Cour d'Honneur, → Eerehof.

Courier, Paul Louis, Fransch journalist en tevens pamflettist in Voltairiaanschen en liberalen zin; * 4 Jan. 1772 te Parijs, † 10 Maart 1825 te Veretz (Indre-et-Loire). C. is het type van den toenmaligen bourgeois, den eeuwig-ontevredene, steeds gekant tegen de overheid, vijand van troon en altaar, van hun verdedigers en bedienaren: émigré's, priesters, rechters, politie. Zijn Pamphlets zijn vaak kleingeestig van inhoud en opvatting, doch de ironische, immer belangwekkende en bijtende, volledig-Klassieke vorm geeft er een waardevol cachet aan. Afgezien van zijn litteraire en politieke pamfletten, gaf hij (1810) den pastoralen roman Daphnis en Chloé van Longos uit, waarvan hij te Florence een volledig exemplaar had ontdekt. Verder vertaalde hij verscheidene Grieksche werken van Xenophon, Plutarchus en Herodotus.

Uitg.: Oeuvres complètes, met inleiding van Armand Carrel (4 dln. 1834). *Ulrix.*

Cour militaire, → Krijgshof.

Courouble, Léopold, Belgisch schrijver; * 1861 te Brussel. Heeft op meesterlijke wijze de kleine burgerij van de Belgische hoofdstad beschreven in een reeks novellen, die tintelen van fijnen, soms aandoeningsvollen humor.

Werken: La famille Kaekebroek; Pauline Platbrood; Contes et souvenirs (1923); En plein soleil (1900); Profils blancs et frimousses noires (1901); Les cadets du Brabant (1905); Le mariage d'Hermance (1905). *Ulrix.*

Courrière, gem. in de prov. Namen, ten Z.O. van Namen; ca. 650 inw., grootendeels Kath.; opp. 1 130 ha; landbouw. Merkwaardigheid: oud kasteel, in hoeve herschapen.

Cour-sur-Heure, gem. in de prov. Henegouwen; ten Z. van Charleroi; aan de Eau d'Heure-rivier; opp. 492 ha, ca. 500 inw.; steengroeven, kalkovens, landbouw; oud kasteel met verdedigingstorens; gewezen heerlijkheid.

Court, 1° Antoine, genoemd de „hersteller van het Protestantisme in Fr." na de opheffing van het Edict van Nantes; * 1696 te Villeneuve de Berg, † 1760 te Lausanne. Hij trad reeds als jongen van 17 jaar op als predikant en slaagde er onder voortdurend levensgevaar in de verstrooide kudde der Hugenoten op de basis der oude synodale kerkinrichting en kerkelijke tucht te hereenigen. Hij moest in 1730 de wijk naar Lausanne nemen, waar hij een seminarie tot opleiding van voor Fr. bestemde predikanten oprichtte, dat hij tot aan zijn dood bleef besturen en dat tot 1809 bleef bestaan.

Werken: Zijn geschriften omvatten 116 quartobanden in de Nat. Bibl. te Genève, die een rijke bron zijn voor de gesch. van de Geref. Kerk in Fr. sinds 1685. — Lit.: E. Hugues, A. C. (2 dln. Parijs 1872); idem, Mémoires d'A. C. (Toulouse 1885); Th. Schott, Die Kirche der Wüste 1715 bis 1787 (1893). *Wachters.*

2° Joh. de la, Carmeliet, Belgisch kerkelijk schrijver; * in Brabant, † 1622 te Antwerpen bij verzorging van aan pest lijdende soldaten. Hij gaf enkele geschriften uit, o.a. een geschiedenis zijner Orde.

Lit.: Biogr. nat. Belg.

3° Pieter de la, een der voornaamste Nederlandsche economische schrijvers uit de 17e eeuw. * 1618 te Leiden, † 28 April 1685 te Amsterdam (begraven in de Nieuwe Kerk aldaar). Studeerde te Leiden en ook in het buitenland in de letteren, rechten en theologie, vestigde zich in de zaken van zijn vader,

---

Pieter de la Court (bijgenaamd den Ouden), te Leiden; hier schreef hij zijn werk: Het Welvaren der Stad Leyden, dat in 1659 werd voltooid, maar pas in 1911 volledig werd uitgegeven. Zijn meest verspreid werk is: Interest van Holland ofte Gronden van Hollands Welvaren, aangewezen door V.(an) D.(en) H.(oven); de la C. is principieel republikein, wil een republiek maar geen stadhouder; verder is hij een vurig verdediger der gewestelijke souvereiniteit, hetgeen nauw samenhangt met zijn handelspolitieke overtuiging. Alhoewel geen principieel vrijhandelaar, is hij om practische redenen voorstander van den vrijen handel; hij bestrijdt de gildenverordeningen, monopolies en vooral de privilegies der Oost-Indische Compagnie; hij staat vijandig tegenover de bescherming der industrie door staatsreglementen; gaat uit van het standpunt, dat Holland zich in vrede, en nog veel minder in oorlog, niet voeden kan: hij raadt ook af om van de in Holland verblijvende vreemdelingen belasting te heffen, omdat Holland hen noodig heeft. Zijn werk: Interest, waaraan o.a. ook Johan de Witt hoogst waarschijnlijk heeft meegewerkt, verwikkelde hem in moeilijkheden met den kerkeraad van Leiden. In woord en geschriften sluit zich bij de oppositie van Pieter de la C. aan zijn jongere broeder Jan de la Court (* 1622, † 1660). Na den aanslag op Johan de Witt vluchtte Pieter de la C. naar Antwerpen; einde 1673 woont hij te Amsterdam en is nog steeds in lakenzaken.

Werken: Interest van Holland ofte Gronden van Hollands Welvaren, aangewezen door V. D. H. (de laatste druk, vermeerderd en verbeterd, 1662 by Joan Cyprianus van der Graft te Amsterdam; opnieuw bewerkt onder den titel: Aanwijzing der heilsame politieke Gronden en Maximen van de Republike van Holland en West-Vriesland, Leiden en Rotterdam ²1669; Duitsche en Fransche vert., Rotterdam 1671); Het Welvaren der stad Leiden (volledige uitg. door F. Driessen, Leiden 1911). — Lit.: O. van Rees, Geschiedenis der staathuishoudkunde (Dl. I Oorsprong en karakter van de Nederlandsche Nijverheidspolitiek der 17e eeuw, 1865); R. Fruin, Verspreide geschriften; E. Laspeyres, Geschichte der volkswirtschaftlichen Anschauungen der Niederländer (Leipzig 1863); Nieuw Nederlandsch Biographisch Wbk. (VII, blz. 335 vlg.). *M. Verhoeven.*

4° Victor-Hubert de le, Vlaamsch taalkundige; * 1806 te Bergen, † 1853 te Elsene als voorzitter van de rechtbank van eersten aanleg. Waal van geboorte, werd hij door Kinker aan de universiteit te Luik voor de studie en de verdediging van het Vlaamsch gewonnen. Onder ps. Hubert Vandenhove gaf hij uit: La Langue flamande, son passé, son avenir (1844), waarin hij cordaat voor de misprezen volkstaal optrad. *A. Boon.*

Courtage of provisie is de belooning, die een makelaar toekomt voor zijn bemoeiingen als tusschenpersoon. Deze belooning pleegt volgens gebruikelijke tarieven percentsgewijze over het geldelijk belang der transactie te worden berekend. Behoudens afwijkende afspraak is de courtage door den lastgever van den makelaar verschuldigd. *Ariëns.*

Courteline, Georges, pseud. van Georges Moineaux, Fransch blijspeldichter; * 25 Juni 1858 te Tours, † 25 Juni 1929 te Parijs; sedert 1926 lid van de Académie Goncourt. Debuteerde in het Théâtre Libre. Twee gebeurtenissen hadden een doorloopenden invloed op zijn literaire bedrijvigheid: zijn militaire dienst en zijn betrekking aan het Ministère des Cultes. Zijn werk is hoofdzakelijk een geestige satire op de militaire en administratieve bekrompenheid en kleinzieligheid van zijn tijd. Zijn werk beteekent meer dan een hartstochtelijk tijdsdocument; het bezit een diep menschelijke waarde, die zelfs in de geweldigste kluchten weer te vinden is. Juist dit algemeen menschelijk element legt gedeeltelijk uit, waarom onderscheiden van zijn personnages (zoo bijv. L'Adjudant Flick, maar vooral Boubouroche) tot literaire types zijn gegroeid.

Werken: Les Gaietés de l'Escadron (1886); Le 51e Chasseurs (1887); Le Train de 8h.47 (1891); Lidoire (1891); Lidoire et La Biscotte (1892); Patiron (1892); Messieurs les Ronds-de-Cuir (1893); Den regelmatigen bezoeker van Montmartre en het Quartier Latin vindt men op zijn best terug in Femmes d'Amis (1888); Madelon, Margot et Cie. (1890); Boubouroche (1893), zijn meesterwerk; in Les Facéties de Jean de la Butte (1893); Ah! Jeunesse (1894); Ombres Parisiennes (1894), enz. Sommige jaren zijn buitengewoon vruchtbaar; aldus 1898, waarin korte, maar daarom niet minderwaardige, tooneelstukjes verschijnen: Un client sérieux; Gros chagrin; Hortense, couche-toi; La Voiture versée; Les Boulengrin; Théodore cherche des alumettes. Andere jaren zijn het veel minder, bijv. 1896 met La Peur des Coups; le Droit aux Etrennes; 1897 met les Sans-Chenil; 1899 met Une lettre Chargée, enz. Tot 1912 (Les Linottes, zijn laatste tooneelwerk) produceerde hij schier regelmatig door. Vermeld dienen: La conversation d'Alceste (1905), een vervolg op Molière's Misanthrope; La Paix chez soi (1890); La Cruche (1909). — Uitg.: François Bernouard, Oeuvres complètes (1925); Oeuvres complètes illustrées (10 dln. Libr. de France). — Lit.: Mme. Jean Portail, G. Courteline, l'humoriste français (Flammarion, 1928). *Willemyns.*

Courtens, Frans, Vlaamsch schilder; * 14 Febr. 1854 te Dendermonde, waar hij leerling is van de academie. Hij studeert verder te Brussel aan een, zich Vrije Academie noemende, teekenschool, gehuisvest in een gildenhuis op de markt „In 't Kalkoenspootje". Zijn doek „de Mosselschuit" (mus. Stuttgart) maakt hem in 1883 beroemd, gevolgd door „Zondagnamiddag in een Vlaamsch dorp" (mus. Brussel). Een bepaalden ontwikkelingsgang heeft C. niet doorgemaakt; hij is vóór alles realistisch landschapschilder. Met groote virtuositeit borstelt hij weelderige zomer- en herfstlandschappen op het doek. Daarbij kent hij aan het licht een groote rol toe, meer speciaal het zware, gouden licht, dat geconcentreerd invalt en de vormen niet zoozeer vervaagt, dat men van impressionisme kan spreken. C. heeft ook in Holland gewerkt (Katwijk, Vogelenzang); de fijne atmosfeer der Noordelijke landen treft hem minder dan de zware boomgroepen en vruchtbare velden van het Vlaamsche land met hun warm koloriet. Belangrijke werken vindt men in de meeste musea in België. *Korevaar-Hesseling.*

Courteys, 1° Jehan I, Fransch schilder en emailwerker; * ca. 1510 te Limoges, † ca. 1580 aldaar. Hij werkt in manieristischen stijl, zijn vleeschpartijen hebben een lichte zalmkleur. Hij signeerde I. C. of I. CURTIVS.

Voorn. werken: Moses en de koperen slang (schotel); Ecce Homo (gekleurd email); H. Benedictus; Bethsabee in het bad; Apollo en de Muzen.

2° Pierre, Fransch emailwerker; * ca. 1525 te Limoges, † ca. 1590 aldaar, een der beste emailleurs van Limoges, leerling van Pierre Reymond. Zijn oudste stukken zijn van 1545. Leverde de email-incrustatie voor het „château de Madrid" te Boulogne bij Parijs: Olympische goden. Zijn teekening is wat zwaar, zijn sterk gespierde figuren verraden N. Ital. invloed. Maakte vooral prachtvazen en kostbare schotels en koos meestal mythologische onderwerpen. Hij had drie zoons, die zijn arbeid voortzetten. Zoowel van

hem als van Jehan I bevinden zich stukken in het Louvre. *Knipping.*

Courthope, William John, Engelsch letterkundige; * 1842, † 1917. Studeerde te Oxford; ambtenaar aan het ministerie van Onderwijs van 1869 tot 1907; tegelijk van 1895 tot 1900 professor in de poëzie te Oxford.

Werken: Uitg. van Pope (10 dln. 1871—'89); History of English Poetry (6 dln. 1895—1910).

Courths-Mahler, Hedwig, Duitsch veelschrijfster van weinig beteekenis. * 1867 te Nebra. Vele harer boeken zijn in het Ned. vertaald.

Courtine, 1° veel gebruikte Fransche benaming voor gordijn. Vooral de afsluitingsgordijnen om altaar, reliekschrijn en voor kapellen worden dikwijls c. genoemd.

2° Vestingwerk, begrensd door bolwerken. Sedert de oud-Italiaansche versterkingswijze verving men de ronde bolwerken door vijfhoekige, de → bastions, waaruit men de c. kon verdedigen door → flankeervuur.

Courtmans, Vrouwe, geb. Johanna Berchmans, Vlaamsch romanschrijfster; * 1811 te Mespelare-bij-Dendermonde, † 1890 te Maldegem. Na den dood van haar man, een bekend leeraar aan de normaalschool te Lier, richtte zij te Maldegem een kostschool op en schreef landelijke verhalen over haar omgeving. Eenvoudige samenstelling, nogal oppervlakkige karakterteekening, onnatuurlijke en opgesmukte taal; te veel didactisme: ze dweept met verlichting en onderwijs. Toch vlot verteld en boeiend.

Werken: o.a. De Gemeenteonderwijzer (1862); De Zwarte Hoeve (1863); Het Geschenk van den Jager (1864; dat den vijf-jaarlijkschen prijs behaalde); Moeder Daneel (1868); De Koewachter (1873). — Voll. uitg.: Verhalen en Novellen (22 dln. 1883—'87). — Lit.: S. Streuvels, Verslagen Kon. Vl. Academie (1911). *A. Boon.*

Courtnay, Willem van, aartsbisschop van Canterbury sinds 1381, bestreed Wiclef en diens leer o.a. in de synoden van Londen en Oxford in 1382; * 1341 te Exminster, † 31 Juli 1396 te Maidstone.

Court-Saint-Etienne, gem. in Waalsch-Brabant (VI 96 D 4); opp. 2 434 ha; ca. 4 500 inw.; landbouw; steengroeven; ijzer- en staalgieterijen; katoenspinnerij. Zetel van een dekenaat met 16 parochiën en een kapelrij (Beaurieux, onder de gem. Court-Saint-Etienne, alwaar nog een afzonderlijke parochie op het gehucht Sart-Messire-Guillaume). *Lindemans.*

Op de hoogvlakte La Quenique bij C.-S.-E. is een belangrijke begraafplaats onderzocht, die dagteekent uit den laten Bronstijd en tot in de Hallstattperiode in gebruik gebleven is. Ze bestaat uit vele zeer lage grafheuveltjes, waarin men, naast de urne met het verbrand gebeente, wapens, huisgerei en sieraden, grootendeels door het vuur beschadigd, heeft teruggevonden.

Lit.: de Loë, Belgique ancienne (II 1931, 124—131, 163—168). *De Maeyer.*

Courvoisier, 1° Karl, Duitsch violist en componist; * 12 Nov. 1846 te Bazel; publiceerde een boek over Die Violintechnik (1878).

2° Walter, componist en paedagoog; * 7 Febr. 1875 te Riehen bij Bazel, sedert 1910 docent aan de Münchener Akademie der Tonkunst (leerling van L. Thuille). Schreef orkest- en koorwerken, liederen en kamermuziek in laat-Romantischen stijl met Impressionistischen inslag.

Lit.: Th. Kroyer, W. C. (München 1928). *Reeser.*

Cousebant, Nicolaas Wiggersz (Vigerii), ook genoemd Nicolaas Vigerius, priester; * 1555 te Haarlem, † 25 Maart 1628 te Leuven; studeerde te Leuven, was medestichter van het Collegium Alticollense te Keulen, stichtte 1583 de communiteit der Maagden in den Hoek te Haarlem (→ Klopjes), werkte in verspreide deelen der Holl. Zending, doorstond gevangenschap en verbanning, reisde ca. 1600 naar Rome en trad 1603 te Keulen in de Orde der Franciscanen-Observanten. Hij bekleedde hooge functies in de Orde, was driemaal provinciaal der Keulsche provincie, verbeterde kloostertucht en godsdienstonderricht te Keulen, behartigde bijzonder de belangen der Keulsche Clarissen, bij wie door zijn bemiddeling acht Haarlemsche klopjes intraden, en bleef metterdaad een steun voor de Holl. Zending.

Lit.: D. van Heel O.F.M., in Bijdr. bisd. Haarlem (XXVII, 70 vlg.; XXX, 1 vlg.; XLVII, 91 vlg.; hetzelfde afzonderlijk verschenen, Haarlem 1931). *Rogier.*

Cousin, 1° Germaine, Heilige; * ca. 1579 te Pibrac bij Toulouse, † op 22-jarigen leeftijd. Zij leed aan een klierziekte, werd door haar stiefmoeder hardvochtig behandeld en voegde daar nog zelfkastijdingen aan toe. In 1644 werd haar lichaam nog ongedeerd bevonden. Haar zaligverklaring in 1854 werd reeds in 1867 door de heiligverklaring gevolgd. Feestdag 15 Juni.

Lit.: H. Ghéon, La bergère au pays des loups (Parijs 1923). *J. v. Rooij.*

2° Jean, beeldhouwer, schilder en houtsnijder te Parijs; * ca. 1490 te Sens, † 1560 te Parijs. C. was lang werkzaam te Sens, waar in de kathedraal nog werken van hem zijn. Men schrijft hem veel toe, maar bijna alles hypothetisch. Van zijn zoon Jean (* 1522, † 1594), ook schilder en beeldhouwer en in zijn tijd zeer geroemd, kent men nog minder.

Lit.: L. Dimier, French painting in the 16th cent. (1904); Maur. Roy, Les deux Cousin (1909). *Schretlen.*

3° Victor, Fransch wijsgeer; * 1792, † 1867; professor en directeur van de Ecole Normale, minister van Onderwijs onder Louis Philippe. Vruchtbaar, maar oppervlakkig schrijver, heeft grooten invloed uitgeoefend op het wijsgeerig onderwijs in Frankrijk. Aanvankelijk trachtte C. langs empirischen weg de grondgedachten van den sens commun terug te vinden. Later huldigde hij een eclectisch spiritualisme; onmiddellijk gegeven van het bewustzijn is een vermogen, dat tegelijk subjectief en objectief is: de boven- of on-persoonlijke rede, die in de reflexie tot subjectiviteit wordt, maar in haar directe werking den weg wijst naar het Absolute. Ten slotte ging hij over tot een vaag Cartesianisme.

Voorn. werken: Cours de l'histoire de la philosophie moderne; Du vrai, du beau et du bien; Fragments philosophiques. — Lit.: F. Sassen, Geschiedenis van de Wijsbegeerte der 19e eeuw (1934). *F. Sassen.*

Cousin-Montauban, graaf van Palikao, Fransch generaal; * 1796, † 1878. Als cavaleriegeneraal voerde hij het commando over het Fransch-Engelsch expeditiecorps in China, 1860; hij nam Peking in en dwong China tot den vrede. Tijdens den Fransch-Duitschen oorlog dreef hij, als kabinetschef, met succes de verdediging van het Fransche grondgebied door; tot dictator verkozen door het Corps législatif, weigerde hij en trok zich uit het actief leven terug.

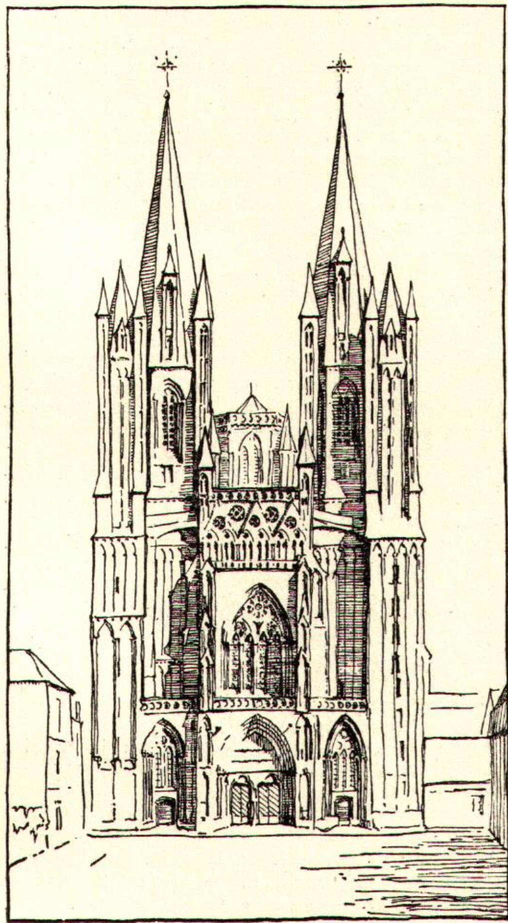
Werk: Un Ministère de vingt-quatre jours (Parijs 1871). *Cosemans.*

Coussemaker, Charles Edmond Hen-

---

ri De, Belgisch musicoloog; * 19 April 1805 te Bailleul, † 10 Jan. 1876 te Rijsel ; een der belangrijkste pioniers op muziekwetenschappelijk gebied, speciaal wat betreft de middeleeuwen.

Werken: Mémoire sur Hucbald (1841) ; Histoire de l'harmonie au moyen-âge (1852) ; Drames liturgiques du moyen-âge (1860) ; Les harmonistes des 12e et 13e siècles (1865) ; l'Art harmonique aux 12e et 13e siècles (1865) ; Les harmonistes du 14e siècle (1869) ; Oeuvres complètes du trouvère Adam de la Halle (1872) ; Joannis Tinctoris Tractatus de Musica (1875) ; vooral het groote verzamelwerk : Scriptores de musica medii aevi (4 dln. 1864—'76, voortzetting van Gerbert's Scriptores). Verder talrijke kleinere artikelen. *Reeser.*

Coutances. Voorgevel van de kathedraal.

Coussens, Arthur, Vlaamsch schrijver; * 1883 te Tielt, † 1926 te Ichtegem, waar hij onderpastoor was. Boeiende reisverhalen over Denemarken en Ierland; keurig vertaalwerk.

Cousser, → Küsser.

Coutances, arr.-hoofdstad in 't Fr. dept. Manche (Normandië, 49° 10′ N., 1° 30′ W.), 6 401 inw. (1926); gelegen op een 92 m hoogen granietheuvel. Bisschopszetel. Industrie van muziekinstrumenten en kant.

Met de kathedralen te Bayeux en Lisieux (koor) is die te C. een der hoofdvoorbeelden van de Normandische vroeg-Gotiek. Een nauwelijks uitspringend dwarspand verdeelt het grondplan in een vijfbeukig schip met transkapellen en een koor met omgang en krans van onderling ineenloopende kapellen. Het schip is gebouwd ca. 1230—1250 (de transkapellen 1251—1274), deels op grondslagen eener ca. 1090 gebouwde kathedraal, welker Westtorens ommanteld werden en nog altijd de kern vormen van het huidige Westwerk; het Oostelijk deel van het dwarspand en het geheele koor dateeren waarschijnlijk uit 1250—ca. 1270. Op de kruising verrijst naar Normandischen trant een open achtkante kruistoren („Le Plomb", 57 m hoog), gedekt met een 16-deelig ribgewelf, zonder spits. De kerk is overkluisd met kruisribgewelven, waarvan die in het koor, blijkbaar onder Engelschen invloed, een doorgaande kruinrib hebben. De kerk is inwendig 95 m lang en 28 m hoog. In het koor gebrandschilderde glazen (13e eeuw, geschonden).

Lit.: A. de Baudat en A. Perrault-Dabot, Les cathédrales de France (Archives de la Commission des Monuments historiques, Parijs z.j., 6e afl., 26) ; Congrès archéol. à Caen (I 1908, 247 vlg.) ; K. H. Clasen, Die Gotische Baukunst (Wildpark-Potsdam 1930, 67). *F. Vermeulen.*

Couteele, Floris, schrijver over Vlaamsche beweging: Laatslaapstertje (onder pseudoniem Willem Meyboom); Dagboek van een arrivist. * 1897 te Antwerpen, † 1931 aldaar. Hij was doctor in de rechten.

Couthon, Georges, Fr. revolutionnair; * 1756 te Orsay (Auvergne). Als voorzitter van de rechtbank te Clermont geacht om zijn zacht karakter; 1791 naar Parijs als afgevaardigde in de Législative en wordt dan verwoed revolutionnair; régicide; lid van Conventie en Comité de Salut Public en drijft steeds tot verscherping van het Schrikbewind; vertrouweling van Robespierre; wordt met hem 28 Juli 1794 te Parijs geguillotineerd. *V. Claassen.*

Couthuin, gem. in de prov. Luik, ten W. van Hoei; opp. 1 818 ha, ruim 3 000 inw., bergachtige streek; leembodem op primairen ondergrond; steengroeven; ertsvormingen; metaalnijverheid; kasteel Envoz; behoorde tot het prinsbisdom Luik.

Coutisse, gem. in de prov. Namen, ten Z. van Andenne; ca. 700 inw., grootendeels Kath.; opp.1 132 ha; landbouw, steengroeven.

Couto, Diogo do, Portugeesch geschiedschrijver en dichter, vriend van Camoes; * 1542 te Lissabon, † 1616 te Goa. C. zet de critische geschiedschrijving der Port. koloniën, die Joao de Barros in zijn „Decadas" begonnen was, voort. Schrijft een zeldzaam krachtig proza.

Coutume, → Costuymen.

Couture, Thomas, Fransch historie- en portretschilder der klassicistische richting; * 21 Dec. 1815, † 30 Maart 1879. Leerling van Gros en Delaroche. Zijn hoofdwerk: Romains de la décadence van 1847 bevindt zich in het Louvre.

Couture-Saint-Germain, gem. in Waalsch-Brabant, op de Lane; opp. 377 ha; ca. 600 inw.; landbouw; steengroeven van bruine bouwsteen. Voormalige abdij van Cisterciënserinnen te Aywières (Aquiria), brandpunt van mystiek leven in de 13e eeuw. De H. Lutgardis van Tongeren (1182—1246) leefde aldaar. *Lindemans.*

Couvade, een bij primitieve volken veel voorkomende zede, waarbij voor of na de geboorte van een kind de vader bepaalde handelingen moet verrichten of nalaten, bepaalde werkzaamheden of spijzen moet vermijden, of zelfs het kraambed moet houden. Ook

bij hoogontwikkelde volken is in afgesloten of afgelegen gebieden (bijv. bij de Basken) de C. blijven bestaan, doch deze is voornamelijk verbreid onder de inboorlingen van Midden-Afrika, Achter-Indië, Oceanië en tropisch Zuid-Amerika. Zij kan worden beschouwd als een bestanddeel van de → matriarchale cultuur en is misschien met deze reeds in het jongere Palaeolithicum ontstaan. De C. wordt verklaard uit de magische opvatting, die de betrokken volken zich van de wereld vormen; in den regel meenen zij, dat het verwaarloozen der voorgeschreven gedragslijn den groei of de gezondheid van den nieuw-geborene schade zou kunnen toebrengen.

Lit.: Kunike, Die Couvade (1912); J. P. B. Josselin de Jong, De Couvade, in Meded. Kon. Akad. Wet. B. dl. 54, nr. 4 (1924). *Trimborn.*

Couvée, N. C., referendaris bij het ministerie van Waterstaat. Mr. Couvée, destijds hoofdcommies bij het ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel, bezorgde met mr. P. H. Ritter Jr. een uitgave van „De Ned. Mijnwetgeving. Wetten, Besluiten, Beschikkingen, Regelingen betreffende het Mijnwezen" (^{2}1928, bewerkt door C.). *v. Oppen.*

Couven, Johann Joseph, Duitsch bouwmeester; * 1711 te Aken, † 1763 aldaar. Werd 1739 stadsbouwmeester. Verwerkte zelfstandig de uit Frankrijk overgenomen Regencevormen (vooral ornamentaal).

Voorn. werken: abdijkerk S. Johannes te Burtscheid; Jägerhof te Dusseldorf; burgerwoningen en patriciërshuizen in Aken. — Lit.: Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler (V 1928).

Couvert, tafelgereedschap, vork, mes, bord, enz., voor één persoon.

Couveuze, broedstoof, waarin het te vroeg geboren kind beschut wordt tegen afkoeling. → Vroeggeboorte. De eerste couveuze werd in 1880 samengesteld door den Franschen vrouwenarts Tarnier. In haar eenvoudigsten vorm bestaat zij uit een kistje, dat voorzien is van een glazen deksel en dat door een horizontale afscheiding, welke niet de geheele lengte beslaat, in tweeën wordt verdeeld. In de bovenste helft bevindt zich het bedje, in de onderste de warmtebron. De lucht treedt onder het voeteneinde van het bedje in de couveuze, passeert de warmtebron en stijgt dan door de opening achter het hoofdeinde naar het bovenste gedeelte, waar zij aan het voeteneinde de couveuze weer verlaat. Behalve voor de gewenschte temperatuur en een goede luchtcirculatie moet tevens gezorgd worden, dat de warme lucht voldoende verzadigd is met waterdamp. Dit bereikt men, door aan het hoofdeinde een natte spons, of beter hydrophile-gaas, dat door een waterreservoir voortdurend wordt vochtig gehouden, op te hangen. Volgens dit systeem zijn verschillende couveuzen geconstrueerd. Voor de verpleging aan huis voldoet een eenvoudig model, waarbij als warmtebron zoowel warmwaterkruiken als kooldraadlampen gebruikt kunnen worden.

Naast dit „gesloten" systeem wordt steeds meer de „open" verpleging toegepast, waarbij het kind met behulp van warmtebronnen in zijn bedje een voldoende lichaamstemperatuur wordt bezorgd, bijv. door kruiken (liefst zonder water), warme-luchtradiator in U-vorm, enz. De voordeelen van het open systeem zijn de betere ademhaling, welke door de koudere lucht verkregen wordt, de betere contrôle en de meer eenvoudige verzorging van het kind. Een nadeel vormt de grootere kans op contact- (druppel-)infectie. *Koenen.*

Couvin, gem. in het Z.W. van de prov. Namen aan de Eau Noire; ca. 3 200 inw., grootendeels Kath.; opp. 3 310 ha; hardsteen, kalkovens. Merkwaardigheden: St. Rochuspark, grotten.

Couvre-face, aarden wal, gelegen tusschen twee natte grachten, uit het vestingstelsel van De Montalembert; zij beschermde het vestingfront, vooral de daarvóór gebouwde galerij en → caponnières tegen geschutvuur.

Couvreur, Johannes, Minderbroeder, ook geheeten van Dak of a Tecto. † 1525 in Mexico. Was gedurende 14 jaar professor aan de Parijsche hoogeschool. Gardiaan van Brugge, biechtvader van keizer Karel V. Begaf zich in 1522 met de keizerlijke vloot naar Mexico en begeleidde in 1525 Hernán Cortez op een expeditie naar Honduras, gedurende welke reis hij stierf. Liet in hs. twee werken na, geschreven in de taal der Azteken, over de beginselen van de Kath. leer en het goed recht van de missionarissen, die de Mexicanen hadden gedoopt.

Lit.: S. Dirks, Histoire littéraire des Frères Mineurs dans les Pays-Bas (45-46); Bouwman, in Coll. Franc. Neerl. (I 1927, 243). *Polman.*

Covalentie, → Nevenvalentie.

Covariant van een vorm f is een zoodanige functie ψ der coëfficiënten en variabelen van f, dat indien men f door een lineaire → transformatie overvoert in een vorm g, en nu van g de functie χ vormt op dezelfde wijze als ψ uit f is ontstaan, χ gelijk is aan ψ, vermenigvuldigd met een macht van den modulus der transformatie. Een simultane c. van vsch. vormen bezit een analoge eigenschap.

Lit.: → Invariant. *Verriest.*

Covarruvias, Alonso de, Spaansch bouwmeester; * ca. 1488, † 1564 te Toledo, schoonzoon van Enr. de Egas, leider van de koninklijke bouwwerken te Toledo en sinds 1735 hofarchitect van Karel V. Een der hoofdmeesters van den op de Ital. Renaissance (Genua) gegroeiden zgn. Platereskstijl. Werken in Toledo (aan kathedraal en Alcazar), Madrid, Alcala de Henares en Salamanca.

Lit.: Schubert, Gesch. des Barock in Spanien (1903); Haupt, Gesch. der Renaissance in Spanien und Portugal (1927). *Knipping.*

Covarruvias y Leyva, Diego de, Spaansch bisschop en vermaard canonist; * 25 Juli 1512 te Toledo, † 27 Sept. 1577 te Segovia. Leerling van → Navarrus, 1543 prof. in het kerkelijk recht te Salamanca. 1560 bisschop van Ciudad Rodrigo, 1565 van Segovia, 1572 voorzitter van den senaat van Castilië. *Schweigman.*

Covellien, een blauwzwart tot indigoblauw ondoorzichtig kopersulfide, dat doorgaans voorkomt als dunne verweeringshuid en als sublimatieproduct van den Vesuvius.

Covenant, 1° oorspronkelijk de overeenkomst van 1557, waarbij de onderteekenaar (in casu de Protestantsche adel) zich verplichtte de Schotsche Kerk tegen het Katholicisme te verdedigen. Later kreeg het, door het optreden van den Eng. koning, een ander karakter en werd het een nationale bond van onderteekenaars (practisch heel de Schotsche natie) tegen de pogingen van Engelands koning om de Schotsche Kerk een episcopaal stelsel en een nieuwe, minder anti-Romeinsche liturgie op te dringen. Het gold hier een strijd om de suprematie: koning of kerk. Bekend zijn vooral twee Covenants, nl. het Nationale C. van 1638 en de „Solemn League and C." van 1643.

Wat niet onder Co te vinden is, zoeke men onder K.

De verovering van Schotland door Cromwell maakte aan het C. als nationalen bond een einde.

Lit: D. Hay Fleming, Story of the Covenants Edinburgh 1904); J. K. Hewison, The Covenanters (1908); The Cath. Encycl. (IV 1908, 457-462). *Wachters.*

2° Volkenrechtelijk wordt met Covenant zonder nadere toevoeging aangeduid het tractaat van Versailles en speciaal het onderdeel, dat betrekking heeft op den Volkenbond, nl. de eerste 26 artikelen.

Covent Garden, een buurt in Londen, waarover vóór de Hervorming zich de tuin uitstrekte van het Benedictijner klooster van Westminster. In deze buurt ligt de voornaamste groentemarkt van Londen en de Koninklijke Opera, C. G. Theatre, oorspronkelijk gebouwd in 1732, hernieuwd in Klassieken stijl in 1858 door E. M. Barry. *Pompen.*

Coventry, stad in Warwickshire, Engeland (52° 24′ N., 1° 20′ W.); 130 000 inw.; centrum van auto-, motor- en rijwielindustrie; fabrieken van vliegtuigen, naaimachines, kunstzijde, horloges en verfstoffen. Zeer oude straten, huizen en kerken. „To send to Coventry" is een Engelsche uitdrukking voor maatschappelijk dood verklaren. Oorsprong van deze zegswijze is onbekend. *G. de Vries.*

Kunst. De St. Michelskerk in overgangsstijl van vroeg- naar laat-Gotiek; W. toren van 1373, koor, middenschip en zijschepen van de 15e eeuw.De Trinity-church dateert uit de 18e (kansel 15e) eeuw.

Lit.: Woodhouse, The Churches of C. (1909); Nowel, Some account of Gates, Towers and Walls of the City of C. (1909).

Covercoat, stof met gevlamden of gespikkelden bovenkant, verkregen door gebruik te maken van mouliné als kettinggaren. Materiaal: kamgaren, strijkgaren, halfwollen of katoenen garen. Binding: kettingeffect. Appretuur: kaal of lakenachtig, soms waterdicht (Waterproof). Doel: regenjassen en -mantels en demi-saisons. *Schroeder.*

Coverdale, Miles, afvallig Augustijn, vertaalde den Bijbel in het Engelsch uit Latijnsche Vulgaat en Luther's vertaling in 1535 en verleende medewerking aan den Grooten Bijbel van 1539. * 1488, † 1568. Huwde in 1540, werd dominee in Duitschland; keerde na den dood van Hendrik VIII in Engeland terug, won de gunst van Somerset den Protector en werd aangesteld tot Protestantsch bisschop van Exeter in 1551. Verbleef tijdens de regeering van Maria de Katholieke in Denemarken en Duitschland, en keerde na haar dood in 1558 naar Engeland terug. Assisteerde bij de wijding van aartsbisschop Parker in 1559, maar daar hij meer Lutheraan dan Anglicaan was en zich niet kon vereenigen met den Act of Uniformity (1559) en de 39 Artikelen (1563), heeft hij zijn bisdom niet meer bezet. *Pompen.*

Covington, stad in den staat Kentucky (Ver. Staten van Amerika; 39° 4′ N., 84° 30′ W.) aan de Ohio-rivier. Ca. 65 000 inw. Prachtige ligging, levendige handel in landbouw- en veeteeltproducten. Industrie: ijzergieterijen, machines- en meubelfabrieken, textiel, sigaren- en tabaksbewerking, X-stralentoestellen. Zetel van Kath. bisschop. De St. Mary's kathedraal is bekend om haar groote gebrandschilderde ramen. *p. Cyrillus.*

Coward, Noel, Eng. schrijver van tooneelspelen; * 1899 te Teddington; trad het eerst als acteur op in 1910. Op een geestige, maar vaak navrante wijze karakteriseert hij de na-oorlogsche wereld; den laatsten tijd geeft hij ook romantisch getinte verbeeldingen van vroegere perioden of van de ontwikkeling van een familie in den tijd. Om zijn geestigheid, waarachter zijn ontgoocheling zich raden laat, wordt hij vaak met Sacha Guitry vergeleken, die evenals C. ook tooneelspeler is.

Werken: o.m. The Young Idea (1923); The Vortex (1924); The Rat Trap (1924); Fallen Angels (1925); Hay Fever (1925); The Queen was in the Parlor (1926); Sirocco (1927); Cavalcade (1933); Conversation Piece (1934). *J. Panhuijsen.*

Cowes, haven aan de Noordkust van het eiland Wight, Engeland (50° 44′ N., 1° 18′ W.); 15 000 inw.; vooral bekend om de aldaar gehouden roei- en zeilwedstrijden (regatta's), speciaal in de eerste week van Augustus, de zgn. Cowes-week.

Cowgras, overblijvende roode klaver, veelal uit Schotland ingevoerd. Weidekruid. Vormt weinig zaad en is minder productief dan gewone roode klaver.

Cowley, Abraham, Engelsch dichter; * 1618, † 1667. Studeerde te Cambridge, dat hij om zijn ritualistische en royalistische neigingen moest verlaten in 1644; hij vergezelde koningin Henriette Maria naar Frankrijk in 1646 en ondernam verschillende diplomatieke zendingen voor de koninklijke familie. Bij de Restauratie in 1660 keerde hij voor goed naar Engeland terug, maar verwierf pas in 1664 de erkenning, die hij verwacht had.

Zijn eerste gedichten werden uitgegeven in 1633 en heel zijn leven lang werden zijn werken geprezen als een model van dichterlijke beschaving. Ze zijn koud, maar geestig en fantastisch; ze herinneren aan den Baroksmaak van Donne en kondigen den correcten vorm van Dryden aan. Zijn pseudo-Pindarische Oden (1656) zijn in Engeland en Amerika twee eeuwen lang in de mode gebleven. Tegenwoordig worden zijn Essays in proza (voor het eerst verzameld in 1668) meer gelezen en genoten dan zijn verzen.

Uitg.: door A. R. Waller (2 dln. 1905—'06). — Lit.: Monogr. A. H. Nethercot (1930); Jean Loiseau (1931). *Pompen.*

Cowpea, een in de Z.O. Staten der Ver. Staten voor hooiwinning, ensilage, voor zaad en groenbemesting veel verbouwde vlinderbloemige plant. Hoog eiwitgehalte; stelt geringe eischen aan den grond, maar vraagt een warm klimaat. Lijkt meer op boon dan op erwt.

Cowper, William, Engelsch dichter; * 1731, † 1800. Zoon van Anglicaansch geestelijke; advocaat te Londen in 1754. Wijdde zich met meer liefde aan literatuur dan aan wetten en cliënten; en had toen reeds aanvallen van ziekelijke melancholie; zenuwspanning was hem onverdragelijk, en meer dan eens deed hij zelfmoordpogingen. Verpleegd in een krankzinnigengesticht in 1763, ontslagen als gedeeltelijk genezen in 1765, vestigde hij zich in een landelijke omgeving te Huntingdon, waar een Anglicaansch geestelijke Morlin Unwin hem, gedeeltelijk uit liefdadigheid, opnam in zijn eigen gezin. Na diens dood in 1767 betrok de weduwe een woning te Olney in Buckinghamshire in de nabijheid van den door haar zeer vereerden Evangelischen geestelijke, John Newton, en nam haar patiënt C. mee. Deze gaf zich geheel aan godsdienstoefeningen en werken van liefdadigheid en vervaardigde vrome godsdienstige liederen, totdat hij na een nieuwen aanval van volslagen krankzinnigheid in 1773 verkwikking voor zijn geest zocht in lichten tuinarbeid en het schrijven van speelsche gedichten. Omstreeks 1780 werd zijn geest

geheel helder en begon zijn vruchtbaarste en zuiverste dichterlijke periode. Uit dezen tijd dateeren o.a. John Gilpin, The Task, een vertaling van Homerus en vele kleine gedichten, die tot de innigste lyriek en de zuiverste natuurpoëzie der 18e eeuw behooren. In 1786 verhuisde hij met de wed. Unwin van Olney naar het nabijgelegen dorp Weston. Hier verviel hij in 1787 opnieuw in krankzinnigheid, waarvan hij na een half jaar wel gedeeltelijk, maar nooit meer geheel herstelde. Tot overmaat van ramp braken de krachten van de wed. Unwin: sedert 1791 had zij meerdere aanvallen van beroerte en stierf in 1796. Haar taak werd gedeeltelijk overgenomen door een man met dichterlijke bedoelingen, William Hayley. Sedert 1787 kon C. minder dan ooit voor zich zelven zorgen, maar in zijn heldere oogenblikken gaf hij in Engelsche poëzie de meest ontroerende uiting aan zijn gevoel van hulpelooze ellende: To Mary (1793), The Castaway (één jaar voor zijn dood).

De brieven van C. aan zijn vrienden en kennissen behooren tot de beste, levendigste, vriendelijkste brieven, die ooit geschreven zijn. Daarin geeft hij zich zooals hij is met al zijn gevoeligheid, zijn hartelijke mededeelzaamheid, zijn gezond oordeel, zijn vriendelijke spotternij en zijn deelname in alle huiselijke gebeurtenissen. C. was bijna levenslang invalide, maar hij klaagde nooit en bleef altijd vrij van het gewone egoïsme der invaliden. Hij is de zieligste, maar ook een der beminnelijkste eenvoudige karakters in de geschiedenis der Engelsche dichtkunst.

Uitg. v. werken: Milford (1911); Brieven, door T. Wright (4 dln. 1904); Lucas (1911); Frazer (2 dln. 1912). — Lit.: biogr. door Lord David Cecil (1929). *Pompen.*

Cowpersche klieren, → Bartholinische klieren.

Coxa is het eerste lid aan de ledematen bij geleedpootigen.

Coxie, naam van Mechelsche schildersfamilie. De oudste is **Michiel,** * 1499, † 1592; hij ging vroeg naar Italië, waar sterk onder invloed van Raffaël's kunst. In Rome opdracht voor fresco's in S. Maria dell' Anima. In Brussel terug, werd hij medewerker van Orley en met hem de voorn. verbreider van het Romanisme in de Z. Nederlanden. Philips II liet hem het Genter altaar copieeren. Zijn kunst is academisch en gemaniereerd, maar het jongere geslacht heeft er veel van geleerd.

Hij had twee zonen, **Raphael** (* 1540, † 1616), die vsch. leden der kon. familie portretteerde en opdrachten voor kerken uitvoerde, en Michiel Jr. (* ca. 1570, † 1616), van wien in de O. L. Vrouwekerk te Mechelen een verdienstelijk werk bewaard is.

Deze laatste had een zoon **Michiel,** een kleinzoon Jan en een achterkleinzoon **Anthonie** (* 1650, † 1720 te Milaan), die allen schilder waren en van welke alleen de laatste te vermelden is om goede portretten en hist. stukken. Hij verhuisde in 1699 naar Amsterdam, waar hij tot aanzien kwam. In 1705 werd hij door Frederik I naar Berlijn geroepen en voerde er groote decoratieve werken uit. Van 1713 af werkte hij in Milaan.

Lit.: E. Neeffs, Hist. d. l. Peint. enz. à Malines (1876); id., Tableaux de Malines (1891); Hoogewerff, Ned. schilders in Italië in de 16e eeuw (1912); v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Coxinga, Chineesch zeeroover van aanzienlijke afkomst; zijn naam is een Portugeesche verbastering van het Chineesche Kwo-Sing-ja. Hij verdreef in 1661 de Nederlanders van het eiland Formosa, waarbij o.m. Antonius Hambroeck, predikant in dienst der O.I. Compagnie, gedood werd. *v. Gorkom.*

Coxitis of heupziekte, ontsteking van het heupgewricht, meestal op den bodem van tuberculose. Daar het heupgewricht een van de voornaamste gewrichten van het lichaam is, is c. steeds een ernstig lijden, waaruit zware verminkingen kunnen voortvloeien, wanneer de zieke de kwaal althans overwint. De genezing gaat zeer langzaam en stelt hooge eischen aan de verpleging en behandeling. Het is zeer wenschelijk om den zieke zoo spoedig mogelijk onder de beste omstandigheden te brengen. Een langdurig verblijf aan zee of in de bergen is ten zeerste aan te raden, zoo mogelijk in een speciale inrichting voor dergelijke afwijkingen. In het gunstigste geval blijft er min of meer sterke verkorting van het been bestaan, waardoor het dragen van een verhoogde zool is aan te raden. In de ernstiger gevallen treedt er verstijving van het heupgewricht op, wat geen zichtbare mankheid behoeft te geven, indien de stand van het been goed is. → Tuberculose. *v. Haeff.*

Coye, Joos van, rhetorisien van Oudenaarde.

Lit.: Fr. De Potter, Versl. en Med. Kon. Vl. Academie (1891, 87 vlg.); Belgisch Museum (1843, 22).

Coyote, → Prairiewolf.

Coypel, 1° Antoine, schilder; * 1661 te Parijs, † 1722 aldaar. In zijn tijd gevierd modeschilder, die in hooge gunst bij het hof stond (premier peintre du roi, professeur enz.). Hij kreeg dan ook tallooze opdrachten voor decoratieve wand- en plafondschilderingen in kasteelen en paleizen. Zijn kunst, die innerlijk leeg is, heeft veel gratie en zwier; hij is beïnvloed door de Caracci en Poussin, later door Watteau. Hij maakte ook verdienstelijke gravures.

2° Charles Antoine, schilder te Parijs; † 1752; zoon van Antoine, uitstekend geschoold in de academie onder zijn vader, kwam tot nog grooter aanzien. Zijn genre is vnl. de historieschildering en hij leverde een groot aantal decoratieve wand- en plafondstukken, ontwerpen voor tapijten enz. Zijn werk is kundig, vol gratie, maar hol; thans weinig meer gewaardeerd. Vele zijner werken door anderen gegraveerd.

Lit.: Bénézit, Dict. d. peintres (1911); Marcel. peint. franç. (1690—1721); Fontaine, Doctrines d'art en France (1909); id., Coll. de l'Académie de peint. (1910). *Schretlen.*

Coysevox, Antoine, Fransch beeldhouwer te Parijs; * 1640 te Lyon, † 1720 te Parijs. C. is een der voornaamste Fransche beeldhouwers uit de 2e helft der 17e eeuw; stond in hooge gunst bij het hof en voerde voor de kon. paleizen talrijke werken uit (Versailles), waarvan de meeste nog bestaan.

Lit.: E. Lachèse, A. Coysevox (Angers 1883); E. Deville, Index du Mercure de France. *Schretlen.*

Cozapoeder is een kwakzalversmiddel, vooral in het begin dezer eeuw sterk aangeprezen als een onfeilbaar geneesmiddel voor drankzuchtigen. Scheikundig onderzoek leerde, dat het poeder bestaat uit dubbelkoolzure soda (zgn. zuiveringzout), kalmoes en gentiaan, welke stoffen onmogelijk de uitwerking kunnen hebben, welke de reclame er aan toe schreef.

Cozumalhuapa, oord, gelegen bij Santa Lucia in Z. Guatemala, bekend om de vele meestal uitstekend bewaarde reliëfplaten, aldaar gevonden, die verwantschap vertoonen met de vroege Maya-kunst.

Cozumel, eiland der Antillen-zee, tegenover het

schiereiland Yukatan (Mexico; 20° 20′ N., 86° 50′ W.). Dicht bebosoht. Drie vuurtorens. Voornaamste plaats is San Miguel; maïs, tabak, suikerriet. Ontdekt in 1578.

Cozza, Laurentius, Minderbroeder, kardinaal. * 31 Maart 1654 te Bolsena, † 18 Jan. 1729 te Rome. Bereisde als visitator heel het Oosten ; had veel succes bij de Maronieten en bracht in 1713 den patriarch van Alexandrië, Samuel Capesulis, tot onderwerping aan den paus. Werd 1723 tot generaal der Orde gekozen en 1726 door Benedictus XIII tot het kardinalaat verheven.

Werken: Historia polemica de Graecorum schismate (4 dln. 1719-1720); Commentarium in librum S. Aug. de haeresibus (2 dln. 1707); Vindiciae areopagitae (1702); vsch. werken over moraalkwesties. — Lit.: De Feller, Gesch. Wbk. (VII 1831, 612); Hurter, Nomenclator (IV, 1040-1043). *Polman.*

Cr (scheik.), symbool voor het chemisch element chroom.

Craandijk, Jacobus, beschrijver van Nederland; * 1834, † 1912; predikant te Borne 1858—1862, te Rotterdam 1862—1884, te Haarlem 1884—1896. Zijn „Wandelingen door Nederland met pen en potlood" in samenwerking met den Rotterdamschen kunstschilder Schipperus (8 dln. 1874—'84) beleefden vlug eenige herdrukken.

Verdere werken: o.m. Nieuwe wandelingen door Ned. (2 dln. 1887—'88); Wandelgids door Ned. (1892). *v. Velthoven.*

Crabbe, 1° George, Engelsch dichter; * 1754, † 1832. Geboren uit arme ouders in een provinciestadje van Suffolk, liefhebberde hij eenigen tijd in botanie en geneeskunde; begon verzen te schrijven. Met The Library (1781) won hij de bewondering en vriendschap van E. Burke, op wiens aanraden hij zich tot Anglicaansch geestelijke liet wijden in 1781. In 1783 verscheen zijn groote realistische dorpsbeschrijving The Village. Hij huwde in hetzelfde jaar en leefde sedert dien het kalme leven van een dorpsdominee. Zijn eerstvolgende werken verschenen meer dan 20 jaar later: The Parish Register (1807), The Borough (1810), Tales of the Hall (1819).

Midden in de Engelsche Romantiek bleef hij trouw aan de traditie van Pope; hij had een scherp opmerkingsvermogen, en ofschoon zijn pessimisme zich sterk-bewust tegen alle vage romantiseering en idealiseering verzette, had hij een warm dichterlijk gevoel voor de natuur en voor de zieleschoonheid van kleine luiden.

Lit.: R. Huchon, G. C., Un poète réaliste anglais (1906); dr. H. Bär, G. C. als Epiker (1929). *Pompen.*

2° Petrus, Minderbroeder. * 1470 (1471) te Mechelen, † 1553 (1554). Bekend door zijn Conciliorum collectio (1e uitg. 1538, 2e uitg. 1551), waarvoor hij Noord-Frankrijk, België en het Rijnland bereisde. Voor zijn tijd is dit werk een mooie, wetenschappelijke prestatie, dat ook naast Surius en Mansi zijn waarde behoudt. Men vindt er o.a. de eerste uitgave van het Liber Pontificalis.

Lit.: S. Dirks, Histoire littéraire des Frères Mineurs dans les Pays Bas (64-66); H. Quentin, Mansi et les grandes collections conciliaires (1900); Franses, P. Crabbe en zijn Conciliorum collectio, in Collectanea Franciscana Neerlandica (II 1931, 427-446). *Polman.*

Crabbé, Jan, Belg. Augustijn en kerkelijk schrijver; * te Leuven, † 13 Oct. 1598 te Brussel; prior in het klooster te Dordrecht (1571) en daar door Lumey gevangen gezet (1572); na 2 jaar komt hij vrij. In 1580 wordt hij provinciaal der Ned. provincie, en richt te Leuven samen met andere kloosterorden een college op voor hun studenten. Zijn werk bestaat enkel in handschrift. *Erens.*

Lit.: Biogr. nat. Belg.; Nieuw Ned. Biogr. Wbk.

Crabbeels, Clemens, bisschop van Den Bosch; * ca. 1534 te Leuven, † 22 Oct. 1592. C. werd licentiaat in de beide rechten; kanunnik van Sint-Baafs te Gent, 1557; secretaris van Corn. Jansenius, bisschop van Gent, en na diens dood vicaris-generaal van het bisdom. Bisschop van Den Bosch, 1584; gewijd te Doornik, 1585.

Crabeels, Florent Nicolaas, Vlaamsch landschapschilder en etser, baanbreker van het → plein-airisme in Vlaanderen; *5 Dec. 1829, † 7 Juni 1896 te Antwerpen. Zijn werken (o.a. in de musea te Antwerpen en Brussel) munten uit door een zilveren toon en fraaie lichteffecten. Werkte vnl. te Wechelderzande in de Antwerpsche Kempen.

Crabeth, Dirck († 1577), en **Wouter** († 1590), glasschilders te Gouda, zonen van Pieter C., die eveneens glazenier was. In de groote kerk te Gouda zijn 13 vensters van hen bewaard, die als meesterwerken der Renaissance wijde beroemdheid genieten en tevens de schoonste glasschilderingen zijn, die in de N.Nederlanden bewaard zijn. Van eenige zijn ook nog de cartons met de ontwerpteekeningen behouden. Zie plaat bij art. Goudsche glazen.

Lit.: Kramm, Levens en werken I, 293; Suppl. 36); Galland, Gesch. der holl. Baukunst; Jaarb. Ned. Oudh. Bond (1910). *Schretlen.*

Crabonidae, → Graafwespen.

Cracco, Domien, Vlaamsch letterkundige; * 1790 te Roeselare, † 1860 te Gent. C. was leeraar in het klein-seminarie te Gent en te Kortrijk. Vertaalde de Ilias en Paradise Lost.

Crack (Eng.), sportterm voor paard, ruiter, speler, renner, enz. van bijzondere kwaliteiten.

Cracking noemt men in de chemische techniek de werkwijzen, waarbij hoogkokende koolwaterstoffen in laagkokende worden omgezet. Het commercieele doel van het cracken is de splitsing dezer hoogkokende koolwaterstoffen in de duurdere benzinesoorten. Chemisch is het cracken een complex van splitsingen, condensaties en polymerisaties. Fundamenteel voor het cracken is de verhitting onder hooge temperatuur en druk, waarbij nog gewoonlijk katalysatoren, vooral aluminiumchloride, worden toegevoegd. Van groot belang is ook de duur van het crackproces. Men onderscheidt bij het cracken drie verschillende werkwijzen en wel het cracken in gasvorm, het cracken in vloeistofvorm door destillatie en het cracken in vloeistofvorm onder gelijktijdige behandeling met waterstofgas of waterstofhoudende gasmengsels, als watergas of generatorgas. Tot deze laatste behoort het belangrijke Bergius-proces. Afhankelijk van de gevolgde werkwijze en de gebruikte koolwaterstoffen ontstaan verschillende bijproducten. Waar deze bijproducten dikwerf ongewenscht zijn en de opbrengst aan benzine verminderen, heeft zich de derde werkwijze, die veel minder bijproducten oplevert, zeer sterk ontwikkeld. *Hackmann.*

Craen, Nikolaus, 16e-eeuwsche Ned. componist, in 1504 aan de S. Donatianuskerk te Brugge verbonden als zanger. C. werd door den theoreticus Glareanus hoog geprezen.

Craesbeek, Joos van, Vlaamsch schilder te Antwerpen en Brussel; * ca. 1605, † ca. 1660 te Brussel. C. was bevriend met en geheel onder invloed van Adriaen Brouwer. Na diens dood (1638) werd hij wat

ruimer in de keuze zijner onderwerpen (ook genre- en bijbelsche voorst.) en in zijn latere werken bespeurt men lichte verwantschap met de Rembrandtschool. Hij was zeer vruchtbaar en er is veel van hem bewaard.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Crag worden in Engeland genoemd de afzettingen, die ontstaan zijn uit gruis van schalen en skeletten van mollusken, bryozoën, polypen enz. Ze bevatten bovendien dikwijls mooi geconserveerde fossielen, zooals visschen of andere marine, gewervelde dieren. Men onderscheidt: 1° witte of corallijne crag met 316 soorten mollusken; 2° roode crag van Suffolk met 256 soorten mollusken; 3° Norwich- of fluvio-marine crag met 139, marine-, land- en zoetwatermollusken en resten van visschen en zoogdieren; 4° Chillesford-lagen en Weyborn-crag met mollusken-fauna. *Roodhuyzen.*

Crahay, Albert, Belg. schilder; * 1881 te Antwerpen. Bezocht de academie aldaar.

Werken o.a.: Garnalenvisschers (1907); Avondeffect (1909).

Craig, 1° Edward Gordon, tooneelontwerper en schrijver, * 16 Jan. 1872. Zoon van de groote Engelsche actrice Ellen Terry. C. debuteerde op zijn zeventiende jaar als acteur in het Lyceum theatre te Londen, onder leiding van sir Henry Irving. Vervolgens kwam onder zijn eigen leiding een reeks zeer aparte opvoeringen tot stand (o.m. Purcell's opera Dido and Aeneas en Shakespeare's Much ado about nothing), waarvoor hij tevens de geheele scènerie ontwierp. Tegenover het naturalisme, dat overal op het tooneel gehuldigd werd, stelde hij voor het eerst een veel soberder opvatting, waarbij het décor, in eenvoudigen, groot gehouden vorm, niet meer dan een (overigens toch uiterst suggestieve) aanduiding gaf van de voorgestelde plaats van handeling. Alle aandacht van de toeschouwers kon zich dus concentreeren op het spel. Niet tevreden met het te Londen bereikte succes, stichtte C. in 1913 te Florence een school voor tooneelkunst, waar hij zijn ideeën ten volle kon ontplooien. C. maakte ook ontwerpen voor buitenlandsche opvoeringen, zoo in 1906 voor Rosmersholm van Ibsen, opgevoerd te Florence met Eleonora Duse. In 1908 leverde hij voor Stanislawky's theater te Moskou de ontwerpen voor Hamlet. Later ensceneerde hij nog Ibsen's Kroonpretendenten voor den schouwburg te Kopenhagen. C. richtte in 1908 het tijdschrift The Mask op, waarin hij zijn opvattingen formuleerde. In 1911 verscheen zijn werk The Art of the Theatre.

In 1921 bezocht C. Nederland ter gelegenheid van de tooneeltentoonstelling te Amsterdam, waar verscheidene van zijn ontwerpen te zien waren. Max Reinhardt van Berlijn is een leerling van Craig. *v. Thienen.*

Werken: vele opstellen in het tijdschrift The Mask (sedert 1908); On the Art of the Theatre (1911); The Theatre Advancing (1921); enz.

2° John, Schotsch reformator; * ca. 1512, † 1600. Als Dominicaan laadde hij de verdenking van ketterij op zich en nam de wijk via Engeland naar Italië. Hier werd hij door invloed van kardinaal Pole novicenmeester in het Dominicanenklooster te Bologna. De lezing van Calvijn's Institutiones bracht hem tot volslagen afval, zoodat hij tot den brandstapel veroordeeld werd. Hij wist echter over Weenen Schotland te bereiken, waar hij als predikant werkzaam was. Hij interesseerde zich sterk voor de → Covenants. Zijn werk van 1581: Short Summe of the whole catechism, werd nog in 1883 herdrukt. *Wachters.*

Craigie, Pearl Mary Teresa, geboren Richards, Katholiek bekeerlinge, Engelsch schrijfster onder pseudoniem John Oliver Hobbes; * 1867 in Amerika, † 1906. Ging in 1887 een ongelukkig huwelijk aan met R.W. Craigie. Begon onder pseudoniem te schrijven in 1891. Katholiek in 1892. Echtscheiding in 1895. Schreef essays, romans, critische studies en geestige stukken voor het Londensche tooneel.

Voorn. werken: Some Emotions and a Moral (1891); The Gods (1896); The School for Saints (1897); Robert Orange (1900); The Dream and the Business (1906). — Lit.: Biogr. door haar vader J. M. Richards (1911). *Pompen.*

Craik, George Lillie, Engelsch letterkundige; * 1798, † 1866. Zoon van een Schotsch dominee; studeerde te St. Andrews; vestigde zich in 1844 te Londen als letterkundige en popularisator van wetenschap voor de Society for the Diffusion of Useful Knowledge. Werd Professor in de Engelsche letterkunde te Belfast in 1849. Zijn History of English Literature (1861) heeft vele uitgaven beleefd. *Pompen.*

Crailo, villawijk met natuurschoon in de Gooische gemeente Blaricum.

Craiova (III 672 E 2), hoofdstad van de provincie Oltenia of Klein-Walachije (Roemenië) bij den linkeroever van de Jiul aan de spoorlijn Boekarest-Orsowa, die bij C. een zijtak naar Calafat heeft. C. telt 63 063 inw. (1930), is een belangrijke marktplaats voor graan en vee en heeft meel-, aardewerk- en leerindustrie. In de nabijheid bevinden zich zoutmijnen. *Hoek.*

Cram, Ralph Adams, Amerikaansch architect en schrijver speciaal over middeleeuwsche kunst en geestesleven; * 1863 te Hampton Falls; architect te Boston; bouwde kathedralen te New York, Washington en San Francisco; van 1914 tot 1921 professor te Massachusetts.

Voorn. geschriften: The Gothic Quest (1907); The Substance of Gothic (1916); The Nemesis of Mediocrity (1918); Gold, Frankincense and Myrrh (1919).

Cramer, 1° Gabriel, Zwitsersch wiskundige; * 31 Juli 1704 te Genève, † 4 Jan. 1752 te Bagnols. Hoogleeraar te Genève vanaf 1724.

Werk: Introduction à l'analyse des lignes courbes algébriques (Genève 1750).

Regel van Cramer. Deze geeft de eenig mogelijke oplossing van een systeem van n vergelijkingen:

$$a_{11}\,x_1 + a_{12}\,x_2 + \dots + a_{1n}\,x_n = b_1$$
$$\text{— — — — — — — — — — — — —}$$
$$a_{n1}\,x_1 + a_{n2}\,x_2 + \dots + a_{nn}\,x_n = b_n$$

met n onbekenden, indien de determinant van het systeem $D = \begin{matrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{matrix}$ ongelijk nul is.

Elke onbekende is nl. te schrijven in den vorm van een breuk, waarvan de noemer gelijk is aan D, terwijl de teller gelijk is aan den determinant D, waarin de kolom der coëfficiënten van deze onbekende is vervangen door $b_1, b_2, \dots, b_n$. Zijn $b_1, b_2, \dots, b_n$ alle gelijk aan nul, dan heeten de vergelijkingen homogeen. In dit geval is dus de eenige oplossing van het stelsel $x_1 = x_2 \dots = x_n = 0$ (zgn. nuloplossing). → Rouché.

Lit.: F. Schuh, Lessen over de hoogere algebra (I [9]1921) *Verriest.*

2° Jacobus Joannes, Ned. aartspriester; * 19 Dec. 1744 te Groningen, † 9 Maart 1824 te Amsterdam. Na zijn priesterwijding te Rome (1768), waar hij het doctoraat in de theologie had behaald, was C. achtereenvolgens kapelaan te Alkmaar (1769) en te Am-

sterdam ('72), pastoor van het Maagdenhuis te Amsterdam ('78), aalmoezenier van Lodewijk Napoleon, protonotarius apostolicus (1809) en aartspriester van Holland en Zeeland (1811). Cramer's aanpassingsvermogen aan personen en toestanden is hem in de bewogen tijden, waarin hij leefde, zeer te stade gekomen.

L i t. : A. Hensen, in Nieuw Ned. Biogr. Wbk. (I 1911); J. C. v. d. Loos, Gesch. v. h. Seminarie Warmond tot 1853. *de Haas.*

3° **J o a n n e s W i l h e l m u s**, geneesheer, een der voornaamste organisatoren van de opkomende Katholieke beweging in Nederland in de 19e eeuw, man van buitengewone werkkracht, toewijding en veelzijdigheid. Vooral in zijn jongere jaren stond hij in innig geestesverkeer met Alberdingk Thijm. * 1817 te Amsterdam, † 1884 te Breukelen. Naast mgr. C. Smits was hij de voornaamste medewerker aan De Tijd in de moeilijke beginjaren te Amsterdam (1846—'57) en speelde een actieve rol in het herstel der bisschoppelijke hiërarchie (1853). C. was initiatief-nemer of ijverig medewerker op allerlei gebied van het ontwakend Katholieke leven: caritas (Vereeniging van Weldadigheid v. d. Allerh. Verlosser), onderwijs (Katholiek onderwijzersgenootschap), letterkunde (Vrijdagsche Vereeniging), politiek (Vereeniging Regt voor Allen), internationale berichtgeving (Correspondance de Genève). Hij plaatste hier een pauselijke leening, toen Pius IX door den roof der Kerkelijke Staten van het grootste gedeelte zijner inkomsten beroofd was, en ijverde in samenwerking met ir. T. J. Stieltjes geestdriftig voor de drooglegging van de Zuiderzee. Sinds 1873 belette ziekte hem zich nog verder met het openbaar leven te bemoeien.

L i t. : Albers, Herstel der Hiërarchie in de Nederl. (2 dln. 1903/4) ; Witlox (Kath. Staatspartij II), De Tijd, nr. van 26 Febr. 1884. De talrijke papieren van C., kostbaar voor de geschiedenis v.h. Katholicisme in Nederl., berusten in het archief van het College S.J. te Maastricht.

4° **J o h a n n B a p t i s t**, componist en klavierspeler; * 24 Febr. 1771 te Mannheim, † 16 April 1858 te Kensington bij Londen. Ging zeer jong naar Londen, waar hij gevormd werd tot voortreffelijk musicus bij zijn vader en later bij Clementi. Van 1832 af woonde C. te Parijs, ging echter omstreeks 1845 voorgoed naar Londen terug. C. was een zeer vruchtbaar componist, schreef veel sonaten, concerten, kamermuziekwerken,

Rust op de vlucht naar Egypte. Houtsnede van L. Cranach (den Ouderen).

études. Al deze werken zijn verouderd en vergeten, behalve de wereldberoemde 84 Etudes op. 100, die tot op den huidigen dag hun groote beteekenis voor het klavieronderricht hebben behouden, niet alleen door het technische materiaal, dat zij geven, maar evenzeer door de muzikale waarde, die zij bezitten. Beroemd is de uitgave dezer Etudes door Hans v. Bülow, voorzien van talrijke, zeer doeltreffende opmerkingen en aanwijzingen. *W. Andriessen.*

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

5° John Anthony, philoloog; * 1793, † 1848. Zwitser van geboorte, was hij prof. in nieuwe gesch. te Oxford. Hij gaf o.a. een geogr. en hist. beschrijving uit van oud-Italië, Griekenland en Klein-Azië.

6° Rie, Ned. illustratrice; * 1887 te Soekaboemi (N.O.I.), gehuwd met den tooneelspeler Ed. Verkade, voor wien zij wel costumes ontwierp. Leerlinge van de Haagsche Academie; maakte vooral naam met het illustreeren van kinderboeken; ook: etsen, teekeningen op perkament en houtsneden.

Cramignon, een volksdans, waarmee te Eisden (L.) de jonkheid zich met kermis nog vermaakt op het kasteel; met den kapitein van het oude schuttersgild aan het hoofd, ringelreit men, hand aan hand, op de maat der muziek lustig in grillige slingeringen heen en weer onder het zingen van Waalsche volksliedjes, hetgeen wijst op den Waalschen oorsprong van den dans, die ook op naburige plaatsen nog bekend is, o.a. te Luik.

Soortgelijke gedanste rondgangen zijn: het Vlöggelen in Ootmarsum op de Paaschdagen, de Furry dance op 8 Mei te Hellstone in Cornwall (Eng.) en de Echternacher springprocessie in Luxemburg.

Lit.: dr. Jos. Schrijnen, Ned. Volkskunde (I [2]1930, 309-310). *Knippenberg.*

Crampon, Joseph Théodore Augustin, Fransch bijbelvertaler; * 1826, † 1894. Heeft veel geschreven over de Heilige Schrift. Het meest bekend is de vertaling naar den oorspronkelijken tekst, die voor zijn dood voltooid was, maar niet gepubliceerd. Later werd zij gepubliceerd met wijzigingen in nota's en vertaling door eenige paters Jezuïeten. Het is een zeer goede Fransche vertaling en werd gepubliceerd in een groote en in een volkseditie.

Werken: o.a. Cornelius a Lapide, Commentarius in Scripturam Sacram, accurate recognovit ac notis illustravit A. Crampon (Parijs 1857—1863); Le Nouveau Testament de Notre Seigneur Jésus-Christ traduit sur la Vulgate, avec introductions, notes et sommaires (Doornik 1885, 1890); La Sainte Bible traduite en français sur les textes originaux, avec introductions et notes et la Vulgate Latine en regard (7 dln. 1894—1904); La Sainte Bible, Traduction d'après les textes originaux par l'abbé A. Crampon, chanoine d'Amiens. Edition revisée par des Pères de la Cie. de Jésus avec la collaboration de Professeurs de S. Sulpice (Parijs 1930). — Lit.: Dict. de la Bible (III, 1100). *C. Smits.*

Cranach, Lucas, Duitsch schilder en houtsnijder; * 1472 in Oberfranken, † 1553 te Weimar. In 1505 hofschilder van den Saksischen keurvorst Frederik den Wijzen te Wittenberg. Hier werd hij grondlegger en hoofdfiguur der Saks. schilderschool, vriend van Luther en aanhanger van het Protestantisme. De werken uit zijn jeugd zijn de beste; er spreken groote fantasie en een levendig temperament uit. In dezen tijd maakte hij ook zijn schoonste portretten. Later (na 1540) kreeg hij een druk beklant atelier met vele leerlingen en helpers, dat uiterst productief werkte. Thans vindt men dan ook producten daarvan in bijna alle musea van Europa (zijn hoofdwerken meest alle in Duitsche musea). Hij heeft ook vele houtsneden, zelfs kopergravures gemaakt; bovendien kent men talrijke teekeningen van hem. Zie afb. in kol. 254.

Zijn zonen Hans (jong gestorven, 1537) en Lucas Jr. (* 1515, † 1586) werkten volkomen in zijn trant, vooral de laatste zette de tot manierisme vervallen kunst zijns vaders tot in den treure voort. Speciaal van hem treft men thans nog veel in den kunsthandel.

Lit.: K. Glaser, L. C. (Leipzig 1921); Flechsig, Cranachstudien (Leipzig 1900); Dodgson, Cat. of the woodcuts in the Brit. Mus. (II 1911); Lippmann, L. C., Samml. v. Nachbildungen (Berlijn 1895). *Schretlen.*

Cranaus (Gr. myth.), legendarische koning van Attica, opvolger van Cecrops, door Amphictyon verdrongen. Naar hem zouden de bewoners van Attica Cranaërs genoemd zijn. De verhouding is echter omgekeerd.

Cranberry, → Veenbes (Amerikaansche).

Crane, 1° Stephan, Amerikaansch journalist en romanschrijver; * 1870, † 1900. Beroemd om zijn roman over den Amerikaanschen Burgeroorlog The Red Badge of Courage (1896), den eersten modern-realistischen roman in Amerika.

Uitg.: Verzamelde werken (12 dln. 1920); verzam. gedichten (1930). — Lit.: Monogr. van T. Beer (1923); verder C. van Doreh, American and English Literature since 1890 (1925).

2° Walter, Engelsch schilder, illustrator en ontwerper van kunstnijverheid; * 15 Aug. 1845 te Liverpool, † 15 Maart 1915 te Hortham (Sussex). Als schilder sluit C. zich aan bij de → prae-Raffaëlieten; zijn grootste bekendheid dankt hij aan de talrijke ontwerpen voor borduursels, stoffen, behangsels, glas in lood, en aan de door hem geïllustreerde kinderboeken (Flora's Feast, 1889; Queen Summer, 1891), waarvan hij eveneens de banden en schutbladen verzorgde. Hij bracht hier de denkbeelden in practijk van W. Morris (→ Kelmscott Press) en John Ruskin, die gedreven door hun vereering voor de middeleeuwen, herleving der toegepaste kunsten slechts mogelijk achtten bij een juist begrip van het materiaal en de methoden van versiering, die daaruit voortvloeien, waarbij zij bovendien sterk den nadruk legden op de ethische beteekenis der kunst. *Korevaar-Hesseling.*

Cranenburg, een huis op de markt te Brugge, waar 1488 Maximiliaan I gevangen werd gehouden.

Cranéum (ant. geogr.), aristocratische voorstad van Corinthe.

Crangon, → Garnaal.

Crania (< Lat. cranium = schedel), een Brachiopoda-soort, voorkomende van het onder-Siluur tot Recent. De C. hebben een bloeiperiode gehad in het onder-Siluur en een tweede groote ontwikkelingsperiode in het Krijt.

Craniidae (< Lat. cranium = schedel), een tot de → Brachiopoda behoorende familie, voorkomende van onder-Siluur tot Recent.

Craniologie, → Schedelleer.

Craniotabes of schedelverweeking, een vooral bij → rhachitis voorkomende weekheid van het schedeldak, welke meestal aan het achterhoofd wordt gevonden.

Craniotomie, → Embryotomie.

Cranium, → Schedel.

Cranmer, Thomas, Eng. reformator en eerste Anglicaansche aartsbisschop van Canterbury; * 2 Juli 1489 te Aslacton in Nottingham, † 21 Maart 1556 te Oxford. Hij studeerde te Cambridge, liet zich na den vroegtijdigen dood van zijn vrouw tot priester wijden (1523) en aanvaardde aan het Christus-college te Cambridge het professoraat in de theologie. Zijn door Hendrik VIII gewaardeerd advies in diens huwelijkskwestie bezorgde hem de benoeming van huiskapelaan bij de familie Boleyn. Naar Rome gezonden, om de ongeldigheid van Hendrik's huwelijk met Catharina te bepleiten, bezocht hij ook Duitsch-

COROT

Landschap (1866). **Privaatbezit, Parijs.**

ALBERT CUYP

Landschap met koeien. Privaatbezit, Londen.

land, waar hij te Neurenberg in het geheim een nicht van den Lutherschen theoloog Osiander huwde. Hendrik riep hem na Warham's dood op den bisschopszetel van Canterbury. De H. Stoel, die hem reeds tot groot-poenitencier van Eng. had benoemd, bekrachtigde helaas deze keuze. Als zoodanig maakte hij drie regeeringen mee. Onder Hendrik VIII werd hij Anglicaansch met een sterke neiging tot het Lutheranisme. Hij stiet daarbij op Hendrik's tegenstand en zag zich gedwongen de Zes Artikelen van 1539 te onderteekenen [→ Anglicaansche Kerk (geschiedenis)]. Onder Eduard VI werd hij uitgesproken Calvinistisch, zooals duidelijk blijkt uit de tweede uitgave (1552) van het onder zijn leiding samengestelde Prayerbook. De overdreven eischen der non-conformisten dwongen hem tot matiging, getuige de door hem samengestelde 42 artikelen van 1553. Na Eduard's dood had hij krachtens zijn belofte aan Hendrik VIII de candidatuur van Maria Tudor moeten steunen. Hij sprak zich echter uit voor Eduard's candidate Jane Grey. De Katholieke Maria zegevierde en de man, die zooveel leed in haar leven had gebracht door zijn medewerking aan de onwettige scheiding van haar moeder, werd spoedig in den Tower opgesloten. Wegens ketterij en schending van het celibaat werd hij tot den vuurdood veroordeeld. Zesmaal herriep hij schriftelijk zijn leerstellingen, maar ziende, dat hij den dood niet meer ontkomen kon, verklaarde hij die zgn. bekeering voor comedie.

W e r k e n : meest polemische geschriften, waarvan het bekendste is: Defence of the True and Catholic Doctrine of the Sacrament (1550). — L i t. : C. H. Smyth, C. and the Reformation under Edward VI (Londen 1926); A. F. Pollard, Th. C. and the English Reformation (Londen 1926); Dict. de Théol. Cath. (III², kol. 2026-2031); Enc. Britannica (IV [14]1929, 642-643). *Wachters.*

Crannog (Iersch, = boompje), Iersche paalwoning in een meer. De eerste Iersche c. werd ontdekt in 1893 te Lagore; in 1928 waren er reeds 220 bekend en het Nationaal Museum van Dublin bevat tal van primitieve ijzeren wapenen uit deze c. De Iersche c. is van gelijken aard als de Zwitsersche paalwoning, maar geen is ouder dan het Steenen tijdperk (ca. 300 v. Chr.); de meeste zijn zelfs veel later, en sommige moeten tot in de 14e of 15e eeuw bewoond zijn geweest.

L i t. : R. A. S. Macalister, The Archaeology of Ireland (1928, 182-197). *Pompen.*

Crannon (a n t. g e o g r.), stad in Thessalië; 322 v. Chr. slag bij C. → Antipater.

Cransac, badplaats in Frankrijk (dept. Arveyron.)

Cranston, stad in den staat Rhode Island (Ver. Staten van Amerika; 41° 44′ N., 71° 33′ W.), aan de Narragansett-baai. Ca. 43 000 inw. Industrie, handel in landbouwproducten, gezocht strand.

Craquelé (Fr.) is, in de s c h i l d e r k u n s t, het samenstel van → craquelures of haarscheuren op verf- en vernislaag van een schilderwerk.

Craquelé-glazuur, in de c e r a m i e k, vindt men op porselein en aardewerk, wanneer dit, ten gevolge van verschil in uitzettingsvermogen tusschen deegmassa en glazuur, haarfijne barsten vertoont. Vooral bij de Chineezen en Japanners werd dit door overmatige snelle afkoeling met opzet verkregen en men trachtte in het aldus ontstane netwerk een zekere regelmaat te brengen. Dikwijls werd dit netwerk dan nog met kleurige lijntjes beschilderd (Satsuma-vaatwerk). Ook de moderne pottenbakker past dit procédé toe.

L i t. : Bücher-Berden, De Kunstnijverheid (1922, 254 vlg.). *Knipping.*

Craquelures (Fr.) is, in de s c h i l d e r k u n s t, de naam voor kleine scheurtjes of barstjes, welke in het verf- of vernisoppervlak van schilderwerken ontstaan. Men dient wel onderscheid te maken tusschen : 1° de c. of haarscheuren, welke zeer oude schilderwerken overdekken en welke daardoor ontstaan, dat de moleculaire samenhang van de olie afneemt. Zij zijn zóó dun, dat ze niet hinderen en kunnen met een doorzichtige verfstof gevuld worden. Vervalschers maken op verschillende manieren deze haarscheuren na, om een nieuw werk een „antiek" aanzien te geven: zij verharden de verf, door ze een aantal malen met heet water te overgieten, griffen met een graveernaald de c. in, vernissen over de nog natte verflaag, enz.

2° De c., die bij nieuwere werken ontstaan en gevolg zijn van slechte verfbehandeling. Zij komen voor, wanneer een langzaam drogende olieverflaag voor het grondig drogen met een snel drogende overstreken wordt; daardoor ontstaat in de bovenste laag een ongelijkmatige spanning en daar zij geen houvast vindt in de onderste, gaat ze scheuren. Soms echter scheuren beide, wanneer ze namelijk reeds aan elkaar gekleefd zijn. De meeste donkere kleuren drogen langzamer dan de lichte; wanneer dus de onderste donkere laag nog niet grondig ingedroogd is, moet de schilder haar over het algemeen niet met een lichtere verflaag bestrijken. De oude atelier-regel, dat lichte verflagen, over donkere heen geschilderd, c. geven, is alleen dan juist, wanneer de onderste laag niet totaal is ingedroogd. *Knipping.*

Cras-Avernas, gem. in de prov. Luik, ten Z. van Landen; opp. 451 ha; 800 inw.; vlakke landbouwstreek; kasteel Boskée.

Crashaw, R i c h a r d, Engelsch dichter, bekeerling uit het Anglicanisme; * 1612 of '13, † 1649. Zoon van een Puriteinsch dominee († 1626), zeer vroom van aanleg en Katholiseerend van zijn jeugd af, studeerde hij te Cambridge, waar hij Magister Artium werd in 1638, en zijn eerste gedichten uitgaf in 1634. Hij had groote bewondering voor de H. Theresia (heilig-verklaard in 1622) en voor Nicholas Ferrar en diens Anglicaansch klooster. De overwinningen der Puriteinen verdreven echter alle idealen om Anglicanisme met Katholicisme te vereenigen. Hij moest Cambridge verlaten, in 1643, en in het begin van 1644 was hij te Leiden. Uit een brief blijkt, dat hij toen op het punt stond Katholiek te worden. Twee jaren later vond A. Cowley hem als Katholiek in groote armoede te Parijs, en bezorgde hem een introductie bij de koningin Henriette Maria. Door haar hulp reisde hij naar Rome, en kardinaal Palotta bezorgde hem een beneficie te Loretto. Daar stierf hij echter reeds na eenige weken.

De gedichten van C. zijn grootendeels geschreven in zijn Anglicaanschen tijd. Een Epigrammatum Sacrorum Liber in het Latijn werd gedrukt te Cambridge in 1634. Steps to the Temple te Londen in 1646. Na zijn bekeering gaf hij hiervan een tweede uitgave in 1648 en bereidde hij een nieuwe verzameling voor, die gedrukt werd te Parijs in 1652. Als het ideaal van de Barok in de literatuur ooit bereikt is, dan is het in deze gedichten; vooral in The Weeper, Musick's Duell, Bulla en andere. Geen groote constructie, maar een verbluffende opeenvolging en opeenstapeling van half-afgewerkte beelden en vergelijkingen, een uiterst verfijnde taalmuziek, een vrouwelijke teederheid van gevoel. De geest van Crashaw's poëzie vindt men eenigszins terug bij Swinburne, meer nog

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

bij Shelley, het zuiverst bij Francis Thomson.

Lit.: Verzam. gedichten, uitg. door A. R. Waller (1904); meer critisch door L. C. Martin (1927); voorn. crit. analyse door M. Praz, Secentismo e Marinismo in Inghilterra (1925). Zie verder: A. Pompen, Donne and Crashaw, in English Studies (1927); T. W. Tholen, R. C. (1928); E. I. Watkin, in The English Way (1933). *Pompen.*

Crasis (p h i l o l.) heet in de Grieksche klankleer het verschijnsel, dat een eindvocaal met de beginvocaal van een volgend woord samengetrokken wordt; vooral komt de c. voor bij het lidwoord, ook bij het relativum en het woord kai (en), bijv. in plaats van to auton (hetzelfde): tauton; ha egoo (die ik): hagoo; kai en (en in): kan. *br. Herman Jozef.*

Crasset, Jean, ascetisch schrijver, Jezuïet; * 3 Jan 1618 te Dieppe, † 4 Jan. 1692 te Parijs. Hij wordt ingedeeld bij de „école Ignatienne française" en schreef verschillende boeken met korte meditaties voor elken dag.

Lit.: Pourrat, La Spiritualité chrétienne (IV, 82 vlg.).

Crassilinguidae, → Diktongigen; → Hagedissen.

Crassula, → Dikblad.

Crassulaceeën, → Vetplanten.

Crassus, eèn vermaarde familie in het Oude Rome behoorende tot de gens Licinia. De bekendste Crassi zijn: **1°** L u c i u s L i c i n i u s C., redenaar, * 140 v. Chr., leerling van Coelius Antípater; vaardigde in 92 v. Chr. als censor een edict uit tegen de Romeinsche rhetorenscholen: dit in antwoord op het streven om het Grieksch uit het rhetorica-onderwijs te verwijderen. Zijn redevoeringen, waarvan slechts fragmenten over zijn, maakten grooten indruk. Cicero geeft een karakteristiek van C. in zijn Brutus en maakte hem tot een der hoofdpersonen in De Oratore.

2° M a r c u s L i c i n i u s C., veldheer en staatsman, een der Driemannen van 60 v. Chr., rijk en hebzuchtig; * 115 v. Chr.; sloot zich als jongeman aan bij Sulla; beëindigde den Slavenopstand van Spártacus 71 v. Chr., consul met Pompeius, 70. Pompeius' roem maakte hem tot diens tegenstander. Caesar verzoende hen en sloot met hen het eerste Driemanschap (60 v. Chr.), dat in de bijeenkomst te Lucca (56) voor vijf jaren hernieuwd werd. Crassus kreeg het bestuur over Syrië en werd in 53 v. Chr. door de Parthen bij Carrhae verslagen en verraderlijk gedood. *Davids.*

Crataegomespilus. Van deze → chimaeren zijn twee soorten bekend, C. Dardari en C. Asnieresii, vermoedelijk ontstaan uit entingen van een mispel (Mespilus germanica) op den meidoorn, Crataegus monogyna. Het binnenste meidoornweefsel is bij C. Dardari omhuld door een dikke laag mispelweefsel, die bij C. Asnieresii dunner schijnt te zijn. Dit heeft tot gevolg, dat bij de laatstgenoemde omhullings-chimaere gemakkelijker knopvariaties van zuiveren meidoorn ontstaan, terwijl C. Dardari, behalve in één enkel geval, alleen knopvariaties van zuiver mispelweefsel voortbrengt. *Dumon.*

Crataegus, → Meidoorn.

Crater (Lat.), **1°** (ook B e k e r genoemd), klein sterrenbeeld, gelegen tusschen Maagd en Waterslang, in Ned. in het winter-halfjaar laag aan den Z. hemel zichtbaar. C. bestaat uitsluitend uit zwakke sterren.

2° → Krater (gebruiksvoorwerp).

Craterellus, → Hoorn van overvloed.

Crater Lake, meer in den staat Oregon (Ver. Staten van Amerika; 42° 52′ N., 122° 5′ W.), in het Cascade-gebergte. Typisch voorbeeld van een verzinkingskrater. Grootste diameter is 6 800 m, grootste diepte 608 m.

Cráterus, Macedoniër, veldheer van Alexander den Grooten, verovert Bactrië (328 v. Chr.), neemt een voornaam aandeel in den strijd tegen Porus in Indië (326), leidt het veteranenleger terug naar Macedonië (324). Samen met Antipater onderwerpt hij bij Crannon de verbonden Grieksche legers (322) en helpt Antipater de Atheners verslaan te Lamia (322). Sneuvelt in Lycië in strijd met Eumenes (321 v. Chr.). *V. Pottelbergh.*

Crates, Atheensch comicus, een der voorgangers van Aristophanes, behaalde zijn eerste overwinning in 449 v. Chr., brak af met de satire, bracht, naar het voorbeeld van Epicharmus, algemeene thema's en types op het tooneel. In de bewaarde fragmenten beschrijft hij o.m. een luilekkerland en schertst met de nieuwe gedachtenstroomingen. *V. Pottelbergh.*

Crathis (a n t. g e o g r.), rivier in Z. Italië, bij Thurii.

Cratínus, met Eupolis en Aristophanes de meest bekende dichter der oud-Attische comedie; * ca. 520, † 423 v. Chr. Van zijn 21 opgevoerde stukken werden 9 bekroond. Voerde het nog ruwe comische spel op tot een kunstgenre, gaf aan de comedie de satire als stof. C. werd hoog geschat om zijn geest, zijn verbeelding, zijn beeldrijke taal, zijn inslaande uitdrukkingen. In zijn oudste stuk (Archilochoi) behandelt hij een wedstrijd tusschen dichters; hij parodieert de mythologie en spaart Pericles niet. Zijn stuk: De Flesch (Putinè), kort voor zijn dood geschreven, werd boven de Wolken van Aristophanes bekroond. *V. Pottelbergh.*

Cratippus, peripatetisch wijsgeer, van Pergamum, uit de 1e eeuw v. Chr. Doceerde te Athene, waar hij o.m. Cicero onder zijn studenten telde; schreef een verloren droomboek.

Crau, landschap in Z. Frankrijk (Provence), gevormd door de sedimenten van de Durance; opp. ca. 500 km². Vroeger werd het gebied de Fransche Sahara genoemd, maar door irrigatie is er thans veel landbouw, groententeelt, wijn, olijven. De stierenfokkerij gaat achteruit.

Cravatte, stropdas, meestal van wit batist en met kant afgezet of ook wel geborduurd. Een eigenaardige vorm van deze das is de Steinkerque, die aan het eind der 17e eeuw voor beide seksen in de mode komt (ter herinnering aan den slag bij Steenkerken in 1692, toen het leger verrast werd en men zich den tijd niet gunnen kon, zijn das behoorlijk te strikken). Het is een ongestrikte stropdas, waarvan de einden tusschen het vest of corsage gestoken worden of wel door een knoopsgat van de jas gehaald.

Lit.: Jo de Jong, Vijftig eeuwen costuum. *J. Rutten.*

Cravocienne, → Krakoviak.

Craw-craw, een naam, welken de inheemsche bevolking in West-Afrika geeft aan verschillende jeukende, met puisten gepaard gaande huidaandoeningen.

Crawford, F r a n c i s M a r i o n, Katholiek Amerikaansch romanschrijver; * 1854 te Lucca (Ital.), † 1909 te Sorrento. Hij was de zoon van Thomas C., Amerikaansch beeldhouwer van Iersche afkomst († 1857); studeerde in Amerika, Engeland, Duitschland; journalist in Engelsch-Indië. Van 1883 af woonde hij in Sorrento, waar hij een groot aantal romans schreef, levendig, spannend, populair.

W e r k e n: o.a. A Tale of a Lonely Parish (1886); Marzio's Crucifix (1887); Saracinesca (1887); Sant' Ilario (1889); A Cigarette-Maker's Romance (1890); Love in Idleness (1894); Via Crucis (1899); Soprano (1905); A Lady of Rome (1906). *Pompen.*

Crawfurd, J o h n, medicus, in dienst van het Britsch-Indische leger; * 1783 te Islay, † 1868 te South Kensington. Door zijn verblijf op het Maleische schiereiland met Maleisch en Maleiërs vertrouwd geraakt, werd hij toegevoegd aan de Engelsche expeditie tegen Java. Van 1811 tot 1816 verblee fhij op Java, waar hij zijn tijd o.a. benutte tot wetenschappelijke onderzoekingen, die hij heeft verwerkt in zijn „History of the Indian Archipelago" (1820), een voor dien tijd zeer waardevol werk, dat van groote belangstelling en noeste vlijt getuigt. *Berg.*

Crawlslag, → Zwemmen.

Crayer, C a s p a r d e, Vlaamsch schilder te Antwerpen, Brussel en Gent; * 1584, † 1669. Zeer in de gunst bij het Spaansche hof, door welks bemiddeling hij groote opdrachten kreeg. Hij werkte vnl. voor kerken, meest omvangrijke doeken met religieuze voorstellingen, die men thans nog in vele Belg. kerken aantreft. Zijn kunst is volkomen onder invloed van Rubens, niet oorspronkelijk en zonder veel inhoud. Niettemin was hij een begaafd teekenaar, die zich echter te vaak herhaalde. Na Rubens en v. Dijck heeft hij in de Z. Ned. verreweg het vruchtbaarste atelier gehad. Men kent ook enkele portretten van hem.

L i t.: L. Maeterlinck, C. de C., in Bull. de la Soc. d'Hist. et d'Archéol. de Gand (1900); v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Crayonmanier, 1° een diepdruk-methode, welke in het midden der 18e eeuw voor het eerst werd toegepast. Een gepolijste koperen plaat wordt hierbij van een dekgrond voorzien en door middel van calqueeren wordt de teekening op de koperen plaat overgebracht. De afwerking geschiedt met puncteer-instrumenten, waardoor de teekening in fijne puntjes op de bloote koperen plaat komt. Aan ets blootgesteld, worden de blootgelegde puntjes verdiept in de koperen plaat geëtst. Als de dekgrond is verwijderd en een afdruk van de plaat wordt gemaakt, vertoont deze afdruk het karakter van een krijtteekening. In Frankrijk werd deze drukmethode veel toegepast, doch thans heeft ze haar beteekenis verloren door de toepassing van de moderne reproductie-mogelijkheden. Demartau (1772—1776) heeft het procédé vervolmaakt en leverde prachtige drukken naar teekeningen van Boucher. *Ronner.*

L i t.: Poortenaar, Van Prenten en Platen (z.j., 76).

2° Een vlakdrukprocédé op ruwe steen, waarop met lithographisch krijt wordt geteekend (uitgevonden door A. Senefelder).

Crayontypie (g r a p h. k u n s t), een photomechanisch procédé om cliché's te vervaardigen, welke op potloodteekeningen gelijken. Van het origineel maakt men op gelatine een negatief reliëf, waarop de heldere partijen hoog liggen. Dit gelatine-reliëf wordt ingeïnkt en op ruw papier afgedrukt. Hierbij worden dan de hooge partijen het donkerst, de andere in lichtere overgangen afgedrukt. Deze afdruk wordt op een metalen plaat overgenomen en ingeëtst. *Knipping.*

Creanga, J o a n, Roemeensch geestelijke en dichter, schepper van de Roemeensche volksvertelling; * 1837 te Hoemoelesti, † 1889 te Bexley (Kent).

H o o f d w e r k: Jeugdherinneringen; Volksverhalen (1890).

Creatianisme, de Katholieke leer, dat elke menschenziel door God afzonderlijk geschapen wordt en aanstonds (vroeger hield men: eenigen tijd later) met de vrucht vereenigd wordt. In de eerste eeuwen stond dit als theologische schoolmeening tegenover het Traducianisme, dat leerde, dat de ziel met het lichaam van de ouders voortkomt. Nog S. Augustinus twijfelde hierover, maar paus Leo de Groote verkondigde het C. in 447 als dé Katholieke leer. *Franses.*

Crébillon, 1° C l a u d e P r o s p e r J o l y o t d e, genaamd de Jongere, Fransche schrijver; zoon van Prosper Jolyot de C.; * 14 Febr. 1707 te Parijs, † 12 April 1777 aldaar. Schreef libertijnsche romans, die hun bijval te danken hadden aan een schaamtelooze, sophistisch verfijnde sensualiteit, die hij voorstelt als het meest van zelf sprekende, het meest natuurlijke der dingen. *Ulrix.*

2° P r o s p e r J o l y o t d e, genaamd de Oudere Fransch tooneelschrijver; * 13 Jan. 1674 te Dyon, † 17 Juni 1762 te Parijs. De hoofdtrek van zijn tragedies is het vreesaanjagen. Hij zocht in de mythologie de meest afschrikwekkende overleveringen op. Hij heeft het zelf gezegd: „Racine nam de wereld voor zich, Corneille den hemel; voor mij bleef slechts de hel over, en ik ben er dan ook blindelings ingesprongen." De toestanden zijn in de werken van C. niet meer gevarieerd dan zijn psychologie.

W e r k e n: o.a. Idoménée (1705); Atrée et Thyeste (1707); Rhadamiste et Zénobie (1711). — L i t.: M. Dutrait, Etude sur la vie et le théâtre de C. (1895). *Ulrix.*

Crèche (Fr., = kribbe), inrichting, waar kleine kinderen, waarvan de moeder genoodzaakt is buitenshuis te werken, tot den leeftijd, waarop zij de bewaarschool kunnen bezoeken, overdag verzorgd worden. Elk kind wordt, voordat voor de eerste maal opname plaats vindt, onderzocht en van elk kind wordt een medische staat van gegevens opgemaakt en bijgehouden. Voor de verzorging en voeding wordt per kind een laag verpleeggeld geheven. De eerste crèche werd in 1844 te Parijs opgericht. In Nederland werd in 1872 de eerste kleine-kinderbewaarplaats geopend te Amsterdam, waar thans meerdere zeer goed ingerichte crèches zijn. *H. Deelen.*

Crecquillon, T h o m a s, vermaard Ned. componist; † 1557 te Béthune. C. was kapelmeester van keizer Karel V te Brussel (ca. 1545), bezat later beneficia te Namen, Dendermonde, Leuven en Béthune.

W e r k e n: motetten en polyphonische liederen (tusschen 1545 en 1575 over talrijke bundels verspreid); enkele missen (door Susato te Antwerpen gedrukt, 1546). — H e r d r u k k e n: Commer. Coll. Music. Batav.; Van Maldeghem, Trésor musical.

Credat Iudaeus Apella, → Apella.

Credé, K a r l S i g i s m u n d, bekend Duitsch vrouwenarts. * 1819, † 1892. Ter voorkoming der ernstige vormen van → bindvliesontsteking wordt bij pasgeboren kinderen de door C. aanbevolen oogdruppeling met een zilver-preparaat toegepast.

Credemnon, bij Homerus een hoofddeksel voor vrouwen, dat langs beide zijden als een sluier neerviel en het gansche aangezicht kon omhullen.

Credens of c r e d e n s t a f e l (Ital. credenza = proef- of dientafel; ＜ credere = gelooven), in de l i t u r g i e: een tafel(tje) aan de Epistelzijde van het altaar, ter plaatsing van voorwerpen benoodigd voor de H. Mis; bij plechtige Missen overdekt met een naar alle zijden (min of meer) afhangenden, witten, linnen doek.

Bij zij-altaren soms vervangen door een muurnis. → Abacus; Prothesis; Piscine; Meubelen (liturgische). *Louwerse.*

Credi, L o r e n z o d i, → Lorenzo di Credi.

Crediet (< Lat. credere = toevertrouwen) is een vorm van ruiling, echter niet van tegenwoordige goederen en diensten tegen tegenwoordige dito, maar van tegenwoordige goederen en diensten tegen toekomstige dito, en den grondslag van deze ruiling vormt het vertrouwen, dat voor de ontvangen goederen en diensten in de toekomst de tegenwaarde zal gegeven worden. Crediet schept geen nieuwen rijkdom, verplaatst alleen bestaanden rijkdom, doch heeft in deze functie groote voordeelen, omdat het 't geldkapitaal productief maakt door het in handen te brengen van hen, die ondernemerseigenschappen bezitten, omdat het den omloop der goederen verbetert, want het stelt in staat het bedrijfskapitaal van den ondernemer laag te houden, en omdat ten slotte het crediet goedkoope betalingsmiddelen schept in den vorm van credietpapier (bank- en muntbiljetten, wissels en promessen), waardoor op de dure metalen ruilmiddelen bespaard wordt.

Crediet heeft echter ook gevaren, want het vergemakkelijkt speculatie en stichting van ondernemingen zonder economischen grondslag en het verleidt tot grooter verbruik dan de draagkracht toelaat. In de moderne samenleving is crediet onmisbaar. Geheel het raderwerk onzer productie en verdeeling wordt als het ware gedreven door de spankracht van het crediet. Maar het werd er ook uitermate kwetsbaar door, want zoodra door een omslag in de conjunctuur het vertrouwen wijkt, wijkt ook die spankracht (crediet is immers vertrouwen) en het raderwerk is ontwricht.

Het crediet wordt onderscheiden: 1° naar zijn bestemming in: a) consumptief crediet, dat tot levensonderhoud, dus tot verbruik dient; b) productief crediet, dat voor de voortbrenging dient, hetzij als vlottend kapitaal (kort crediet) of als vast kapitaal (lang crediet); 2° naar zijn dekking in: a) blanco crediet, b) gewaarborgd crediet (zie hierover verderop in dit artikel). *Vorstman.*

B a n k t e c h n i s c h verstaat men onder c. in het algemeen elke verhouding tusschen de bank en haar cliënt, waarbij de cliënt op eenigerlei wijze in de gelegenheid wordt gesteld om te beschikken over middelen der bank. Een der meest gebruikelijke vormen is het c. i n r e k e n i n g - c o u r a n t, waarbij de cliënt de bevoegdheid krijgt, om in loopende rekening tot een zeker maximum te zijnen laste gelden op te nemen, terwijl hij de bevoegdheid heeft te allen tijde stortingen ten gunste zijner rekening-courant te doen (→ Rembourscrediet; → Acceptcrediet).

Men spreekt van g e d e k t c., indien bepaalde activa tot zekerheid voor de nakoming der verplichtingen van den credietnemer op een of andere wijze verbonden zijn, bijv. door crediethypotheek, verpanding van roerende zaken, cessie van vorderingen, of indien een andere persoon zich mede aansprakelijk heeft gesteld bijv. door borgtocht. Indien geen bepaalde zekerheden zijn gesteld, spreekt men van een b l a n co c., waarbij dus de waarborg voor den credietgever is te zoeken in den algemeenen vermogenstoestand van den credietnemer. De credietgevende bank heeft vooral bij blanco c. een regelmatige en doelmatige credietcontrôle toe te passen. De credietnemer is meestal verplicht op verzoek der bank voor het opgenomen bedrag een c r e d i e t p r o m e s s e af te geven aan de order der bank, zulks ten einde de bank in staat te stellen zoo noodig bij de centrale bank of bij een andere instantie door verdisconteering der promesse op haar beurt middelen op te nemen.

L i t.: N. J. Polak, Eenige Grondslagen voor de financiering der onderneming (1930); W. C. Posthumus Meyjes, Bankpolitiek (1931); G. W. M. Huysmans, Eenige beschouwingen over de plaats van het Bankcrediet in het Financieringsplan der Onderneming, in den Bundel Opstellen: van Boekhouden tot Bedrijfsleer, aangeboden aan prof. dr. J. G. Volmer (1934). *Huysmans.*

Credietbrief is een document, door een bank uitgegeven, waarin deze haar correspondenten (bankrelaties) in andere plaatsen verzoekt aan dengene te wiens name de c. is uitgeschreven de door hem gewenschte bedragen tot een zeker maximum uit te betalen. De uitbetaalde bedragen worden door den uitbetalenden correspondent op den c. aangeteekend, zoodat te allen tijde is te constateeren of het maximum niet overschreden wordt. Vooral voor personen, die groote reizen maken, is de c. een zeer gemakkelijk hulpmiddel. *Huysmans.*

Credietcrisis, → Crisis.

Credietinflatie. Hieronder wordt een bovenmatige uitbreiding verstaan van het crediet, voornamelijk van de zijde der banken. → Inflatie.

Credietrantsoeneering is het maximeeren van het crediet voor bepaalde instellingen of personen of in het algemeen. Voor de circulatiebank is de c. een van de middelen om de uitgifte van bankbiljetten te reguleeren. → Circulatiebank.

Credietschepping. Hieronder wordt verstaan het gebruik maken door (in het bijzonder) de banken van de haar door derden toevertrouwde gelden ten behoeve van de credietverleening (→ Crediet). Het credietverkeer verkrijgt hierdoor een elasticiteit, welke het anders missen zou. *Vorstman.*

Credietverband in Ned.-Indië is een zakelijk recht op bepaalde goederen, als erfelijke individueele gebruiksrechten op gronden tot staatsdomein behoorend, zakelijke gebruiksrechten der opgezetenen van particuliere landerijen, zakelijke gebruiksrechten der Inheemsche gemeenten op gronden tot staatsdomein behoorend, indien die niet tot openbaren dienst bestemd zijn, onverdeelde zakelijke gebruiksrechten van Inheemsche families of andere Inheemsche burgerlijke maatschappijen op gronden tot staatsdomein behoorend, gebouwen, werken, beplantingen en bezaaiingen van Inheemschen op grond, waarop Inheemsche gebruiksrechten worden uitgeoefend. (K.B. 6 Juli 1908 Stbl. 542, uitgevoerd door Reglement 1909 Stbl. 584.) *B. Damen.*

Credietvereeniging is een vereeniging van personen, die op den grondslag der coöperatieve gedachte het bankbedrijf uitoefent in het belang harer leden. Bij het → middenstands- en → landbouwcrediet speelt de c. een groote rol.

Credietverzekering, een tak van verzekering, welke in de laatste decennia opgekomen is, eerst in Engeland en Duitschl., in den jongsten tijd ook in Ned. en België. Hierbij wordt het risico gedekt, dat voortspruit uit de levering van goederen (het delcredere-risico). De mogelijkheid om het debiteurenrisico te dekken, zou den verzekerde er toe kunnen brengen gemakkelijker te worden met de credietverleening. Verder bestaat het gevaar, dat hij alleen die posten verzekert, welke dubieus zijn of dreigen te worden. In verband met een en ander vergoedt de verzekeringsmaatschappij

slechts een gedeelte (50%—75%) van het verlies, zoodat de verzekerde ook belang heeft bij de gegoedheid van den debiteur, terwijl de verzekeraar nooit het risico voor reeds loopende credieten overneemt.

De credietverzekering kan o.a. worden aangegaan voor vorderingen op één van te voren met name genoemden afnemer voor één bepaalde op zich zelf staande goederenlevering, voor vorderingen op meer van te voren met name genoemde afnemers, ofwel voor den geheelen omzet. In het laatste geval worden alle verzekerbare vorderingen tot een voor alle afnemers vastgesteld maximum gedekt, zonder dat de afnemers en de afzonderlijke credietbedragen aan de maatschappij behoeven te worden opgegeven.

Ten gevolge van de groote verscheidenheid der bedrijven en de betrekkelijk geringe ervaring op dit gebied, moeten de verzekeringsvoorwaarden in alle onderdeelen tusschen den verzekerde en de maatschappij in onderling overleg vastgesteld worden.

Het nut van deze verzekering voor den verzekerde is, dat een onzekere factor vervangen wordt door een vaststaanden onkostenpost (de premie), terwijl een goed georganiseerde credietverzekering een juiste beoordeeling van de credietwaardigheid der afnemers bevordert.

De Nederlandsche Credietverzekeringsmaatschappij te Amsterdam en de Compagnie Belge d'Assurance-crédit te Brussel houden zich speciaal met dit verzekeringsbedrijf bezig, terwijl verschillende maatschappijen dit bedrijf uitoefenen als onderdeel van haar geheel bedrijf.

Met credietverzekering duidt men ook de garantie aan, welke verschillende staten, o.a. de Ned. en de Belg. Staat, in den laatsten tijd onder bepaalde voorwaarden geven voor credieten, verleend bij export van goederen. Een van de voorwaarden in Ned. is, dat het risico gedekt is bij een door den Staat erkende verzekeringsmaatschappij. *Witsenboer.*

Credietwezen in Ned.-Indië, → Volkscredietwezen in Ned.-Indië; → Nederlandsch Indië (Bestuur).

Creditgeld (b a n k t e c h n i s c h) is het totaal der aan een bank toevertrouwde middelen, bestaande uit creditsaldi in rekening-courant en deposito's.

Crédit mobilier, → Bank (II, 1°).

Creditnota, een nota, waarop meegedeeld wordt, dat de rekening van geadresseerde voor een zeker bedrag gecrediteerd is, bijv. voor een toegestane reductie wegens beschadiging der goederen, of ten gevolge van foutieve berekening op de gezonden rekening.

Creditrente is de rente, die de banken aan haar rekeninghouders vergoeden over bij haar geplaatste saldi. De c. wordt in haar hoogte grootendeels onder invloed van de geldrente ter beurze (privaatdisconto en prolongatierente) bepaald. In de provincie is de c. als regel wat hooger dan in de beursplaatsen. De c. van spaarinstellingen wordt sterk beïnvloed door de kapitaalrente. *Huysmans.*

Credner, 1° H e r m a n n, Duitsch geoloog; * 1 Oct. 1841 te Gotha, † 21 Juli 1913 te Leipzig; studeerde te Göttingen en Breslau, bereisde de Vereenigde Staten, werd in 1870 professor in de geologie te Leipzig en in 1871 directeur van den Saksischen Geologischen Dienst. Zijn hoofdwerk is Elemente der Geologie (1872), dat in 1912 den elfden druk beleefde.

2° R u d o l f, Duitsch geograaf, broer van Hermann; * 27 Nov. 1850 te Gotha, † 6 Juni 1908 te Greifswald; reisde in Europa en Amerika en werd professor te Greifswald. Stichtte er in 1882 de Geogr. Gesellschaft.

V o o r n. w e r k e n: Die Deltas (1878); Die Reliktenseen (1887—'88); Rügen (1893); Das Eiszeit-Problem (1902). *v. Velthoven.*

Credo (Lat., = Ik geloof), aanvangswoord en naam van twee geloofsformulen: de zgn. Apostolische en die van Nicea-Konstantinopel. De eerste wordt slechts in het Westen gebruikt, nl. bij het Doopsel (oorspronkelijke plaats der Geloofsbelijdenis; vgl. Act. 8. 37), in het Koorgebed (Preces, en voorbereidende gebeden), bij de priesterwijding; (in Milaan ook in de gebeden der stervenden). De tweede wordt gebruikt vooral in de Mis (anti-kettersche uiting): in het Oosten sinds ong. 500, in het Westen sinds eind 6e eeuw (Spanje), in Rome eerst sinds 1014 (op verzoek van den H. keizer Hendrik); voorts bij sommige eeden; in het Oosten bij het Doopsel en (in den Byzant. ritus) bij de bisschopswijding. Haar plaats in de Mis is verschillend: in het Westen, na het Evangelie (uitz. Milaan: na het Offertorium, en de Mozarab. ritus: vóór het Pater Noster); in het Oosten, óf voor de Offerande, óf (Byzantium) vóór de Anaphoor. Voorts in het Westen slechts op feesten van hoogen rang, of in bijzonder verband staand met de Openbaring. *Louwerse.*

L i t.: H. Lietzmann, Die Anfänge des Glaubensbekenntnisses, in Festgabe f. Harnack (Tübingen 1921); id., Symbole der alten Kirche (Bonn 1914); id., Symbolstudiën, Ztschrift f. neutest. Wissensch. (1922-1923-1925); J. Kunze, Das nicänisch-Konstantinopolitanische Symbol (Leipzig 1898); A. Hahn, Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche (Breslau [3]1897); H. Denzinger en C. Bannwart S.J., Enchiridion Symbolorum enz. (Freiburg i. Breisgau [15]1922); P. Batiffol-A. Vacant, in Dict. de théol. cath. (I, 2, s.v. Apôtres, Le Symbole des).

I c o n o g r a p h i e. Men onderscheidt twee manieren van voorstellen: 1° De inhoud zelf van het C. wordt uitgebeeld: zoo een miniatuur uit het Utrechtsch Psalter (begin 9e eeuw): God de Vader in de hemelwolken, Maria met Kind door den H. Geest overschaduwd, Christus voor Pilatus, Christus aan het Kruis, enz. Eerst in de late middeleeuwen keert deze manier van voorstellen terug: zoo in een Münchensch blokboek uit 1420, bij Taddeo Gaddi en Benvenuto di Giovanni in Siena (15e eeuw).

2° De Apostelen worden elk voorgesteld als drager van één geloofsartikel (op een spreukband). In de kerkelijke literatuur vindt men een dergelijke opvatting in een preek der 6e eeuw (Pseudo-August. nr. 240. Migne, P. L. XXXIX, kol. 2188 vlg.). Niet overal zijn de artikelen op dezelfde wijze over de Apostelen verdeeld. Dikwijls stonden tegenover de Apostelen de profeten met profetische teksten, welke op de geloofsartikelen (soms slechts van heel verre) betrekking hadden. Ook hier is groepeering uiterst willekeurig. Het mooiste voorbeeld vindt men in de kathedraal van Albi. In Bamberg dragen de profeten de Apostelen op hun schouders. De symboliek van Apostelen met profeten wordt het verst doorgevoerd in enkele Fransche Livres d'Heures: bij elk geloofsartikel geeft de profeet den Apostel een steen van een achter hem liggend bouwwerk (synagoge, Oud-Test.), terwijl de Apostel een sluier wegtrekt van de oogen van de profeten; op de 12e afbeelding valt dan het bouwwerk in elkaar. Een zelfde rol als in de iconographie spelen de profeten in het middeleeuwsch tooneel.

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Lit.: Caspari, Ungedruckte Quellen zur Geschichte des Taufsymbols (II Oslo 1869, 42 vlg.); Wernicke, Die bildliche Darstellung des apostolischen Glaubensbekenntnisses, in Christliches Kunstblatt (1887, 102 vlg.; 1888, 10 vlg.; 1889, 42 vlg.; 1893, 20 vlg., 41 vlg., 72 vlg.); Mâle, L'art religieux en France à la fin du Moyen Age (1925, 252 vlg.); Molsdorf, Christl. Symbolik der mittelalterl. Kunst (Hiersemanns Handbücher X ²1926, 186 vlg.); Künstle, Ikonographie der christl. Kunst (I 1928, 181 vlg.). *Knipping.*

Credo, pugno (Lat., = ik geloof, ik strijd), devies van mgr. dr. H. J. A. M. Schaepman, voorkomend op den band van zijn boeken onder het bekende wapentje met de schrijfveder, maar niet erin. Het werd waarschijnlijk door hem zelf aldus geformuleerd.

Credo quia absurdum (Lat., = ik geloof, omdat het ongerijmd is), spreuk, toegeschreven aan → Tertullianus, die echter in zijn werken althans letterlijk niet voorkomt. Wel schijnt Tertullianus hier en daar gelooven en weten tegenover elkaar te stellen in dien zin, dat de geheimen van het geloof het beperkte menschenverstand zóó te boven gaan, dat ze zich daaraan op het eerste gezicht als onredelijk voordoen, en betoogt hij, met beroep op 1 Cor. 1. 27, dat het geloof voor de wereldsche waanwijsheid slechts dwaasheid is. Maar op andere plaatsen wijst Tertullianus weer op de diepere redelijkheid van alle werken van God en van de geloofsgeheimen en acht hij de menschelijke ziel van nature aan het Christendom verwant.

Lit.: A. d'Alès, La théologie de Tertullien (Parijs 1905); J. Hoogveld, Tertulliaans paradox en Aristoteles, in: De Beiaard (jg. I, dl. I 1916, 286-290). *F. Sassen.*

Credo ut intelligam (Lat., = ik geloof, opdat ik begrijpe), formule ter bepaling van de verhouding van geloof en weten, opgesteld door → Anselmus van Canterbury. Zij houdt in, dat het verstand geen kracht heeft tot onafhankelijk onderzoek naar waarheden, die ook onder de Openbaring vallen, en dat deze dus eerst geloofd moeten worden. Daarna moet de mensch echter naar een begrijpen van den geloofsinhoud streven en is hij zelfs in staat, de geopenbaarde waarheden met dwingende gronden te bewijzen.

Naar Thomistische opvatting is de formule in deze beteekenis, waarmee het geloof in weten wordt omgezet en beider gebieden in elkaar loopen, niet houdbaar. *F. Sassen.*

Cree, groep van stammen der → Indianen van Noord-Amerika, verspreid over verschillende gebieden: Prairiegebied (in Saskatchewan, Canada), Mackenzie en Noord-Oostelijke gebieden (in Ontario, Canada).

Creek, federatie van stammen der → Indianen van Noord-Amerika, Zuid-Oostelijk gebied. Vroeger in Alabama en Georgia, sinds 1836—1840 meestal in Oklahoma.

Creeping disease, een vorm van myiasis der huid, d.w.z. de aanwezigheid van vliegenlarven in de huid. Door het zich voortbewegen der larve in de huid ontstaat een onregelmatig slingerende, streepvormig rood gekleurde gang (myiase rampante souscutanée, Hautmaulwurf). Men vindt deze aandoening in verschillende tropische landen, doch ze wordt ook wel in Europa waargenomen (Skandinavië, Rusland, Oostenrijk). *E. Hermans.*

Creesers (< krijschen), opstandelingen te Gent, die zich aansloten bij het verzet tegen de bede, die in 1537 door de landvoogdes → Maria van Hongarije van de Staten-Generaal was verkregen. Karel V werd aanvankelijk door den oorlog tegen Frankrijk belet tegen hen op te treden. Zij brachten Gent in volslagen anarchie (1539), waaraan aanzienlijke burgers (→ Lieven Pijn) ten offer vielen en kondigden communistische maatregelen af. Het „Kalfsvel” werd bij openbaar vonnis vernietigd en door beulshanden verscheurd. Toch konden de Creesers na den wapenstilstand van Nizza niet langer op den steun der Franschen rekenen. Karel kon zelfs door Fransch gebied naar Brussel trekken en zijn komst (begin 1540) was voldoende, om den invloed der Creesers te breken. Gent werd bij vonnis van 29 April schuldig aan majesteitsschennis verklaard en de regeering der stad moest om genade smeeken, terwijl 50 Creesers in boetehemd, blootshoofds en barrevoets, met den strop om den hals, zich bij haar moesten voegen. Karel spaarde de stad en gaf een nieuwe wet op het stadsbestuur, de Concessio Carolina, waarbij de benoeming van het stadsbestuur aan den vorst kwam, de invloed der gilden werd beperkt, die der voornamen vergroot en de rechten der stad over haar omgeving werden vernietigd. Gent moest berusten in de oprichting eener citadel.

Lit.: Pirenne, Hist. de Belgique (III, 117-128); Fris, Hist. de Gand (160—187). *W. Mulder S. J.*

Crehen, gem. in het N.W. van de prov. Luik, ten Z. van Landen; opp. 493 ha; ca. 650 inw.; landbouw.

Creighton, Mandell, Engelsch geschiedschrijver; * 1843 te Carlisle, † 1901 te Londen. C. werd Anglicaansch geestelijke; professor der Kerkelijke geschiedenis te Cambridge, 1884; stichtte de English Historical Review, 1886; bisschop van Petersborough, 1891; van Londen, 1897. Zijn historische werken, zonder literaire pretenties, betreffen grootendeels de 16e eeuw. Hoofdwerk: A History of the Papacy during the Period of the Reformation (5 dln. 1882—'97; 2e uitg. 6 dln. 1897); geschreven met groote onbevangenheid; het beste werk over het onderwerp vóór L. Pastor. *Pompen.*

Creizenach, Wilhelm, Duitsch Germanist, gespecialiseerd in tooneelgeschiedenis; * 4 Juni 1854 te Frankfort a. Main, † 13 Mei 1919 te Dresden. Zijn onvoltooid hoofdwerk, Geschichte des neueren Dramas (5 dln. ²1909—'23) behandelt, naar de beproefde philologisch-historische methode, de ontwikkeling van het West-Europeesch drama tot de 17e eeuw.

Verdere werken: Geschichte des Volksschauspiels vom Doktor Faust (1878); Bühnengeschichte des Goetheschen Faust (1881); Der Faust-Prolog (1888); Schauspiele der Englischen Komödianten (1889). *Baur.*

Crelle, August Leopold, Duitsch architect met groote belangstelling voor wiskunde; * 27 Maart 1780 te Eichwerder, † 6 Oct. 1855 te Berlijn. C. stichtte in 1826 het gewoonlijk naar hem genoemde Journal für reine und angewandte Mathematik, en in 1828 het Journal für die Baukunst.

Crémaillère (Fr.). En crémaillère, aanduiding van een zaagvormig vertanden plattegrond, vooral van een borstwering. Elke tand heeft een korte en een lange zijde. Aan de korte zijde vinden schutters opstelling om → flankeer- of → echarpeervuur af te geven vóór de borstwering.

Crematie of lijkverbranding wordt vooral voorgestaan en gepleegd in vrijdenkersmilieu's, maar is door de Kerk veroordeeld. Op 19 Mei 1886 verklaarde het Heilig Officie, dat het niet toegelaten is deel uit te maken van vereenigingen, die zich tot doel stellen het gebruik van het verbranden der lijken te bevorderen, noch zijn eigen lichaam of dit

van een ander te laten verbranden. Leo XIII keurde dit decreet uitdrukkelijk goed en gaf bevel het mede te deelen aan de bisschoppen der gansche wereld, opdat zij de geloovigen zouden waarschuwen tegen het verfoeilijk gebruik der lijkverbranding en hun beste krachten zouden aanwenden om de Christenen er van af te keeren. Bij decreet van 15 Dec. 1886 besloot het Heilig Officie, dat de kerkelijke begrafenis moet ontzegd worden aan hen, die gedurende hun leven bevel hebben gegeven hun lijk na hun dood te verbranden. Een derde decreet, van 27 Juli 1892, verbiedt de sacramenten der stervenden toe te dienen aan hen, die bevel hebben gegeven hun lijk te verbranden en die wilsbeschikking niet willen intrekken; het verbiedt ook de H. Mis, althans openbaar, op te dragen voor hen, wier lijk, niet zonder hun schuld, verbrand werd. Verder wordt alle formeele medewerking aan de lijkverbranding verboden. Het Kerkelijk Rechtboek beveelt uitdrukkelijk, dat de lichamen der geloovigen moeten begraven worden; heeft iemand, op welke wijze dan ook, den wil uitgedrukt zijn lijk te laten verbranden, dan is het ongeoorloofd die wilsbeschikking uit te voeren; staat ze vermeld in het testament of een andere acte, dan moet men ze beschouwen als niet uitgedrukt (can. 1203). Verder herhaalt het wetboek het vroeger uitgevaardigd verbod der kerkelijke begrafenis tegen hen, die bevel hebben gegeven hun lijk te verbranden en vóór hun dood geen teekenen van inkeer hebben gegeven; bestaat er twijfel, dan moet de bisschop worden geraadpleegd; blijft de twijfel bestaan, dan mag het lijk kerkelijk begraven worden, op zulke wijze nochtans, dat alle ergernis uitgesloten blijft (can. 1240). Op 19 Juni 1926 vestigde het Heilig Officie de aandacht der bisschoppen op het vraagstuk der lijkverbranding en verzocht hen de geloovigen te wijzen op de goddelooze, ergerlijke en daarom ongeoorloofde propaganda, die door de vijanden van den Christen naam gevoerd wordt, met de bedoeling bij de bevolking een materialistische opvatting van het leven te doen doordringen.

De bedoeling van de voorstanders der lijkverbranding is het geloof aan de verrijzenis van het lichaam bij het Christenvolk te ondermijnen en aldus den weg te banen tot het materialisme; tegenover het kruis op de graven, symbool der rust en der hoop in afwachting der verrijzenis, willen zij de urne stellen, symbool van de vernietiging en van de materialistische opvatting van het leven.

De redenen, of beter gezegd de voorwendsels, die zij inroepen, zijn van viervoudigen aard. 1° Gezondheidsredenen. De kerkhoven zouden een gevaar zijn voor de levenden: de lucht wordt door de uitwasemingen bedorven, het water wordt besmet, kiemen van besmettelijke ziekten worden verspreid. — Het is echter bewezen, dat de lucht geenszins bedorven wordt door de begraven lijken, omdat de gasvormige voortbrengselen der ontbinding niet tot aan de oppervlakte geraken; ontsnapt al eens een kleine hoeveelheid kwaadaardige gassen, dan leveren zij niet het minste gevaar op, omdat zij loskomen in de vrije lucht. Het water komt wel in aanraking met de lijken en neemt bestanddeelen op, die voortkomen van de ontbinding, maar bij het sijpelen door den grond wordt het gereinigd, gefiltreerd. De ziektekiemen blijven niet lang in leven in een lijk en geraken ten andere niet tot de oppervlakte.

2° Gevoelsargumenten. Met levendige kleuren schildert men de veranderingen af, die het doode lichaam ondergaat in den grafkuil; men spreekt van het gevaar levend begraven te worden en in het graf te ontwaken. — Maar het ontbindingsproces speelt zich af onder den grond en niemand denkt er aan bij het graf van een dierbare. Het gevaar levend begraven te worden mag tegenwoordig beschouwd worden als uitgesloten.

3° Redenen van economischen aard. De kerkhoven nemen te veel plaats in, hun onderhoud kost groote sommen aan de gemeenten, bij een begrafenis zijn de kosten zeer hoog. — Het terrein, dat zou vrij komen door de afschaffing der kerkhoven, is echter zeer klein in verhouding tot het overige land. Het bouwen en onderhouden der crematoria zou toch ook zeer veel geld kosten aan de gemeente. Het vervoer naar het crematorium, het verbranden, de urne, enz. vergen ook hooge kosten.

4° De vrijheid van geweten. — Begraven is echter niet een uitsluitend Christelijke gewoonte; zij is niet noodzakelijk een godsdienstige daad. De wet mag een wijze van behandeling der lijken voorschrijven, wanneer het nuttig is voor het algemeen welzijn. Nu blijkt het, dat de lijkverbranding wel eens het ontdekken en bestraffen van misdaden kan verhinderen, bijv. moorden, vooral door vergiftiging, waarvan de sporen verdwijnen bij de verbranding, terwijl zij blijven bestaan bij de begraving.

De verbranding is niet rechtstreeks in strijd met een dogma van het Katholiek geloof, onder meer niet met de leer van de verrijzenis van het lichaam; zij is ook niet in strijd met de natuurwet. Evenmin kan men een positieve goddelijke wet inroepen, die lijkverbranding verbiedt. Zij is enkel verboden door een positieve wet, door het stellig recht der Kerk. De propaganda, door de vrijmetselarij gevoerd ten voordeele van de lijkverbranding, was wel de aanleiding, die de Kerk noopte tot het treffen van de bovengenoemde maatregelen, maar niet de eigenlijke reden daarvan; de Kerk beroept zich op de beschouwing, dat het verbranden der lijken een barbaarsche gewoonte is, die indruischt tegen het gevoel van eerbied, dien niet alleen de Christenen, maar alle menschen aan de dooden betuigen; ook de traditie komt natuurlijk in aanmerking: het gebruik de afgestorven Christenen te begraven klimt op tot het begin der Kerk en leefde onafgebroken voort gedurende gansch den tijd van haar bestaan, de liturgie der dooden steunt geheel op dit gebruik; ook beduidt de begrafenis op zinnebeeldige wijze het geloof aan de onsterfelijkheid en de leer der verrijzenis: het lichaam wordt aan de aarde toevertrouwd als het zaad, dat tot het leven ontluiken zal. Om de houding der Kerk en de oppositie der Katholieken tegen de lijkverbranding te begrijpen, moet men al die redenen samen beschouwen: het is wijs en redelijk zich te houden aan een door eeuwenlange traditie gevestigd gebruik, dat een symbolische beteekenis heeft, beantwoordt aan de verhevenste en meest wettige neigingen van de menschelijke natuur en niet zonder nut blijkt voor het algemeen welzijn, vooral daar de tegenstrevers geen gegronde redenen kunnen aanhalen om te breken met dit gebruik en er maar alleen op bedacht te zijn een wapen in handen te krijgen om den invloed der Kerk te bekampen.

L i t. : E. Valton, in Dict. de théol. cath. (III Parijs 1908, s. v. Crémation) ; J. Besson, in Dict. apolog. de la foi cath. (II Parijs 1912, s.v. Incinération) ; Groenen, Lijkverbranding (1909) ; F. Andriessens, Dient de lijkverbranding bevorderd of ingevoerd ? (Ons geloof 1913, 407) ; J. Fink, Leichenbeerdigung oder Leichenver-

brennung (Paderborn 1927); A. Witsch, Christliches Grab und Feuerbestattung (München 1929); L. Colens, De kerkelijke overheid en de lijkverbranding (De Gids op maatschappelijk gebied 1931, 149); A. Janssen, Lijkverbranding (Leuven 1931). *A. Janssen.*

In België is de lijkverbranding toegelaten sinds de wet van 21 Maart 1932 (→ Lijkverbranding). Art. 2 van die wet voorziet dat de gemeenten gemachtigd worden een crem. op hun grondgebied op te richten mits een beslissing daartoe genomen door den gemeenteraad en na goedkeuring door den Koning, op advies van de Bestendige Deputatie. Een Kon. Besluit van 14 Febr. 1933 heeft de gemeente St. Gillis (bij Brussel) gemachtigd een crematorium op te richten. *Rondou.*

Crematorium, inrichting voor het verbranden van lijken, waarbij de verbranding (of vergassing) geschiedt door de kist met lijk in een steenen oven tot gloeihitte te verwarmen. Het lijk verbrandt door de toegestroomde gassen zonder onwelriekende gasontwikkeling, in een tijdsverloop van ongeveer 1 uur. De anorganische deelen blijven in den vorm van asch achter. In 1914 is in Nederland bij de begraafplaats Westerveld te Driehuizen in de gemeente Velsen een c. gebouwd en in gebruik genomen. → Crematie. *Thunnissen.*

Crémazie, Octave, Fransch-Canadeesch dichter, * 1827 te Québec, † 1879. Een der vaders van de Franschtalige poëzie in Canada. Als geruïneerd uitgever vestigde hij zich in Frankrijk, onder den naam van Jules Fontaine. Vooral bekend zijn: Promenade de trois morts (onvoltooid), en: Le vieux soldat Canadien.

Uitg.: Oeuvres Complètes (1890). — Lit.: Philéas Gagnon, Essai de bibliographie canadienne (I Québec 1895; II Montreal 1913); Charles ab der Halden, Études et Nouvelles études de litt. canadienne-française (Parijs 1907); Jules Fournier et Olivar Asselin, Anthologie des poètes canadiens (Montreal 1920). *Willemyns.*

Crême, → Upper ten; → Elite.

Cremer, 1° Jacobus Jan, Nederlandsch novellist; * 1 Sept. 1827 te Arnhem, † 5 Juni 1880 te Den Haag. Oorspronkelijk bestemd om schilder te te worden, legde C. zich na den grooten bijval, die zijn eerste schets: „Wiege-Mie” in 1852 genoot, toe op het schrijven van novellen. De bekendste verschenen in zijn „Betuwsche Novellen”: Het Pauweveerke, Kruuzemuntje, enz. Zijn beschrijvingen van het leven op het Betuwsche en Over-Betuwsche platteland zijn ondanks naïeve gevoeligheid toch niet zonder bekoring. Zijn romans: Anna Rooze, Doctor Helmond en zijn Vrouw, Hanna de Freule, zijn evenmin als zijn tooneelstukken: Boer en Edelman, Emma Bertold, geslaagd te noemen. Later vestigde C. zich te Den Haag, waar hij verkeerde in de kringen van den Ned. Spectator. Door heel het land hield hij lezingen voor het „Nut”, waar hij zijn werk voordroeg.

J. J. Cremer.

Werken: Zijn gezamenlijke werken werden in 12 dln. uitgegeven (1887—’88). — Lit.: Arn. Ising, in Levensber. Mij. v. Letterk. (1880); H. de Veer, J. J. C., in Mannen van Beteekenis (XII); J. ten Brink, Gesch. d. Noord-Ned. Letteren in de 19e eeuw (II). *Piet Visser.*

2° Wilhelm Hub., Duitsch architect; * 1845 te Keulen. In samenwerking met arch. Wolffenstein (1882) voerde hij talrijke bouwwerken uit, o.a. banken, synagoge, winkels.

Cremers, Willem Cornelis Johannes Josephus, Ned. jurist, staatsman; * 1818 te Groningen, † 1906 te Arnhem. Krachtig werker op charitatief gebied. Bekleedde vsch. functies bij de rechterlijke macht, o.a. vice-president van het Arnhemsch gerechtshof (1882—1898). Had van 1888—1891 zitting in de Tweede Kamer voor de R.K. Staatspartij, doch deed in 1891 afstand van zijn zetel (Almelo) ter wille van Schaepman, die in Wijk bij Duurstede niet herkozen was. Van 1898—1904 was hij lid van de Eerste Kamer.

Werken: Aanteekeningen op de Ned. Wetboeken (1872—1901, herdr. 1908). *Verberne.*

Crèmes, geleiachtige oplossingen van gom, agaragar, gelatine, in water vermengd met glycerine en geparfumeerd. Somtijds worden vulstoffen (zinkoxyde) en lanoline toegevoegd. In andere gevallen (coldcream) is lanoline het voornaamste bestanddeel, dat, al of niet met andere wassen, vetten en vetzuren gemengd, tot een emulsie verwerkt wordt door gedeeltelijke verzeeping der vetten en vetzuren met alkalische stoffen, zooals borax. *Prins.*

Crémieux, Adolphe, Fransch staatsman; * 30 April 1796 te Nîmes, † 10 Febr. 1880 te Parijs. C. zetelde sedert 1842 bij de linkerzijde in de Fr. kamer. In 1848 en 1870—’71 was hij minister van Justitie. Hij was de stichter van de Alliance Israélite Universelle (1860).

Cremona, 1° provincie in het N. Ital. landschap Lombardije; opp. 1 775 km²; 369 138 inw. (1931), 205 per km²; 113 gemeenten. Een prachtig landbouwgebied in de Povlakte, de eerste provincie voor de zijde-productie.

2° Hoofdstad der prov. C. (45° 9′ N., 10° 0′ O.); 64 000 inw. (1931). Belangrijk verkeersmiddelpunt, zijde- en lakenindustrie; handel in landbouwproducten. Cremona vocht met Frederik Barbarossa tegen Milaan, maar werd in 1334 door deze stad onderworpen. C. was indertijd de zetel van de beroemde violenmakerij.

Ant. geogr. C. was tot de verwoesting in 69 n. Chr. na den tweeden slag bij Bedriacum een bloeiende Latijnsche kolonie aan de Padus (Po).

Kunst te Cremona. Het oudste gebouw is waarschijnlijk de Sint Michaelskerk (12e eeuw), waar onderdeelen uit Antieke bouwwerken (zuilen enz.) gebruikt zijn. Van den ouden dom zijn enkele vloermozaïeken over. Einde 15e eeuw werd de gevel geheel met marmer bekleed.

Het inwendige bevat schilderwerk van Boccaccino, Romanino, Pordenone, Briosci, Gian Maria Platina e.a. en een aantal 17e-eeuwsche Vlaamsche wandtapijten. Naast den dom bevindt zich de groote en hooge (110 m) torenbouw, Il Torrazzo geheeten. Op het domplein nog het Palazzo del Commune (1206, restauratie 1840) en de Loggia dei Militi (1292). De 14-eeuwsche kerk San Agostino bevat werk van Perugino.

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Op Latijnsch kruis is de S. Sigismondo buiten de Muren opgetrokken. Van de vele paleizen zijn te noemen; Palazzo Fodri en Pal. Raimondi. In het Pal. Affaitati is tegenwoordig het Museo Civico ondergebracht, waarvan de werken alle perioden der Cremoneesche schilderschool vertegenwoordigen.

L i t.: Signori, I monumenti cremonesi della decadenza romane alle fine del secolo (XVII 1881); idem, C. nei suoi monumenti del Medioevo (1899); Monteverdi, Il Duomo di C., il Battistero e il Torrazzo (1911); von Gerstfeld, C. und seine Meister (1912); Signori, C. (1928). *Knipping.*

Cremona, 1° F r a n s v a n, → Frans van Cremona.

2° L u i g i, Italiaansch wiskundige; * 7 Dec. 1830 te Pavia, † 10 Juni 1903 te Rome. Hoogleeraar te Bologna, daarna te Rome [vice-president van den Senaat (1897) en minister van Onderwijs (1898)]. Heeft sterken invloed uitgeoefend op de ontwikkeling der moderne meetkunde in Italië.

W e r k e n: Opere matematiche (3 dln. Milaan 1914—'17). *Dijksterhuis.*

Cremortark (= kalium bitartraat), → Wijnsteen.

Cremutius Cordus, A u l u s, Romeinsch geschiedschrijver onder Tiberius; door Seianus aangeklaagd (25), stierf hij door zelfmoord; zijn werk over de burgeroorlogen en Augustus ging verloren. *Davids.*

Crenothrix is een draadbacterie, die in het water leeft; heeft voor den mensch geen ziekmakende eigenschappen. Komt nogal eens voor in buizen van de waterleiding, vooral wanneer het water ijzer bevat.

Creodontia [< Gr. kreas = vleesch, odous (gen. odóntos) = tand], belangrijke zoogdierengroep uit het eerste gedeelte van het Tertiair. Voorloopers van de tegenwoordige roofdieren. De C. waren kortbeenige zoolgangers met groote hoektanden, maar de scheurkies ontbrak. *Roodhuyzen.*

Creolen (Sp. criollo) zijn de in de Spaansche en Portugeesche koloniën van Amerika (Afrika en Oost-Indië) geboren afstammelingen van Europeanen (Blanken). Reeds in de vroegere koloniale tijden vormden zij, geestelijk en lichamelijk verschillend van de andere Europeanen, het overwicht van de koloniale bevolking, o.a. door hun grootgrondbezit en een daarmee samenhangend sterk nationaal gevoel. Hierdoor werden zij de voornaamste bewerkers van de onafhankelijkheid hunner republieken. Sinds de 19e eeuw worden alle inheemsche rassen van Latijnsch Amerika wel Creolen genoemd. Ook noemt men de in Amerika geboren Negers wel Zwarte Creolen. → Volkenkunde. *Wübbe.*

Creoline, dikvloeibare, donkerbruine vloeistof, die bestaat uit een mengsel van kresol-bevattende teeroliën en harszeepen, oplosbaar is in spiritus en met water een melkachtige vloeistof geeft; wordt gebruikt voor desinfectie.

Creoliseering (creool, Port. creoulo, Spaansch criollo, beteekent: inheemsch, in tegenstelling met: Europeesch; de etymologie is onbekend) is het verschijnsel, dat een Europeesche taal (meestal een Romaansche, doch ook het Hollandsch of het Engelsch) met een inlanderstaal (de talen van inboorlingen van Amerika, Australië, Afrika, Azië of geïmporteerde Negers) plotseling, met een schok samenbotst, dus niet geleidelijk, en zich ermee vermengt. In abstracto was zooiets ook in Europa mogelijk, doch het is nooit gebeurd. Wijl daar meestal een flecteerende en een niet-flecteerende taal samenstooten, zijn meestal de gevolgen: verdwijnen flectie en conjugatie (dit proces wordt daarom ook wel creoliseering genoemd), het niet meer onderscheiden der rededeelen (zoodat zelfstandige naamwoorden de functie hebben van werkwoorden of van bijv. naamwoorden en omgekeerd), het samenvallen der geslachten, de sterke vereenvoudiging van de syntaxis (het egaliseeren bij meer vormen van één woord), het meer aangeven van het aspect (voorstelling van het verloopen der handeling) dan van den tijd, het vergemakkelijken van moeilijke medeklinkers en medeklinkerverbindingen, het plaatsen van klinkers op het einde der woorden, enz. Voorbeelden uit het Afrikaansch, dat wel creoliseert, doch geen creoolsche taal is: di man, di kind; die skape dood bij hope; ek is honger; jij kan sing-sing; skip, meervoud skippe, fool (vogel), oor (over). Men onderscheidt m e n g e l t a l e n (met zeer hoog percentage ontleende woorden in sterk aangetaste vormleer, bijv. het Engelsch en het Afrikaansch) en c r e o o l s c h e talen (welker kenmerk is: absoluut ontbreken van klankwisseling bij declinatie en conjugatie.

Creoolsche talen zijn o.a. Pidgin-Engelsch in den mond der Chineezen, Neger-Fransch in Louisiana, Mauritius, enz., Annam-Fransch in Cochin-China, Neger-Spaansch op San Domingo, Trinidad, enz., Neger-Engelsch en Neger-Hollandsch der Antillen, Neger-Portugeesch aan Kaap Verdi en in Senegambië, Indo-Portugeesch in Cochin, Din, Magalore, Hobson-Jobson in Engelsch-Indië.

L i t.: Thomas, The theory and practice of Creole grammar (1869); Saint-Quentin, Introduction à l'histoire de Cayenne, Étude sur la grammaire créole (1872); Coelko, Os dialectos romanicos ou nev. latinos na Africa, Asia e America (1881); H. Schuchardt, Kreolische Studien (I-IX, in Sitzungsberichte der kl. Akad. d. Wiss. zu Wien, 1882—1891); J. Harrison, The creole Patois of Louisiana (Amer. Journal of Philology, 1882); D. Hesseling, Het Negerhollandsch der Deense Antillen (1905); J. De Josselin de Jong, Het Negerhollandsch van S. Thomas en S. Jan (Med. Kon. Acad. Wet 1924); J. Schrijnen, Handl. bij de studie der vergelijk. indogerm. taalwetenschap ([2]1924); J. van Ginneken, Handb. der Ned. taal (I [2]1928); J. Wittmann, Die Sprachentwicklung des Deflexionstypus im Afrikaans (1928); D. Hesseling, Hoe ontstond de eigenaardige vorm van het Kreools? Neophilologus (1933); P. Lenz, El Papiamento (1926); D. Hesseling, Gemengde taal, mengtaal, kreools en kreolisering (N. Taalgids 1934). *Weijnen.*

Creon, in de Oud-Grieksche myth. en poëzie, de zoon van Menoikeus, na den dood van Laios en daarna weder, na de vlucht van Oedipus, koning van Thebe; wordt door Theseus verhinderd Oedipus met geweld naar Thebe terug te brengen; wil als eigenwijs regeerder Antigone verbieden Polynices te begraven, straft haar ongehoorzaamheid met den dood, maar wordt zelf zwaar gestraft door den zelfmoord van zijn zoon Haemon, den verloofde van Antigone. Cf. Sophocles. *V. Pottelbergh.*

Creoolsch is een gecreoliseerde taal. → Creoliseering.

Creophaag, → Vleescheters; → Vleeschetende planten.

Creosol of c r e o s o o t (< Gr. kreas = vleesch, sooizein = bewaren), olieachtige, kleurlooze, doordringend riekende en brandend smakende vloeistof, die door droge distillatie van beukenhout verkregen wordt. Het kan vleesch voor bederf bewaren en dient in de geneeskunde als desinfectiemiddel. Wordt in kleine hoeveelheden ook voor ontsmetting gebruikt. *Hoogeveen.*

Creosootolie is een product der steenkolenteer-destillatie, overgaande tusschen 230°—270°, waaruit de naphthaline afgescheiden is en dat wegens zijn hoog gehalte aan phenolen antiseptische werking bezit. Men mengt het soms met anthraceenolie en gebruikt het mengsel voor het impregneeren van hout en als wascholie in de benzolwasscherij van cokes- en gasfabrieken. *Hoogeveen.*

Creosoteeren noemt men het conserveeren van hout (de zgn. houtbewerking) door middel van → creosootolie. Dit kan geschieden door: 1° oppervlakkige bewerking: bestrijken met creosootolie, waarbij de vloeistof tot geringe diepte indringt, ook al is het hout tevoren goed gedroogd. 2° Inpersen in ketels, waarin het op maat bewerkte hout gedurende minstens 1 uur met stoom van 1 à 2 at uitgestoomd wordt. Vervolgens wordt zoowel de gecondenseerde als de droge stoom afgelaten en in den bereidingsketel een luchtverdunning gemaakt en gedurende ten minste een half uur onderhouden tot 0,2 at, waarna de in den ketel aanwezige vloeistoffen worden afgetapt. Dan wordt de voor het c. te bezigen olie, die een s.g. van minstens 1,05 en hoogstens 1,08 moet hebben (bij 15° C) en een gehalte van minstens 8% aan teerzuren, tot ruim 60° C verwarmd en in den ketel gebracht, waar zij gedurende de bewerking op die temperatuur wordt gehouden. Per m^3 hout moet, volgens de Alg. (Waterstaats-) Voorschriften, een van de houtsoort afhankelijke hoeveelheid creosootolie ingeperst worden en wel voor grenen- en beukenhout 200 l, dennen- en vurenhout 175 l, eikenhout 125 l. Het inpersen van de creosootolie geschiedt onder een druk van 8 tot 10 at. Nadat de vereischte hoeveelheid olie in het hout gedrongen is, laat men den druk in den ketel vanzelf afloopen en opent men de kranen eerst, als de overdruk geheel verdwenen is.

Behalve de bovenvermelde methode, welke een groote hoeveelheid olie per m^3 hout vereischt, wordt ook wel de zgn. „spaarmethode” toegepast, waarbij men als volgt te werk gaat. Nadat het hout in den ketel gebracht is, wordt de lucht hierin onder een druk van $1^1/_2$ à 4 at gebracht, waarna de creosootolie in den ketel geperst wordt en de druk wordt opgevoerd tot 5 à 7 at. De olie kan nu evenwel, wegens den in de houtcellen heerschenden druk, niet geheel daarin doordringen en als de druk wordt afgelaten, wordt zij ten deele door de samengeperste lucht weer naar buiten gedreven, temeer daar door het wegzuigen van de lucht uit den ketel een vacuum wordt veroorzaakt. Het gevolg is, dat slechts de celwanden met olie worden gedrenkt en dus een minimale hoeveelheid olie in het hout achterblijft. *P. Bongaerts.*

Crêpe, oorspr. Japansche zijden stof. Nu zeer uiteenloopende stoffen met gekroesd uiterlijk, ontstaan door de binding of door sterk gedraaide garens, of door speciale bewerking.

Wollen crêpe bestaat uit 2 draden rechts en 2 draden links gedraaid krepgaren. Binding: natté van twee. Appretuur: ruwe stof wordt gebrand, gewasschen, nog eens goed gebrand, geverfd, geschoren en in spanen geperst.

Crêpe de chine (China-crêpe) heeft als ketting grègezijde en als inslag zijden krepgaren, 2 draden linksche en 2 draden rechtsche draaiing. Tegenwoordig vaak uit kunstzijden garens gemaakt. Men kent ook wollen crêpe de chine. Binding: plat. Appretuur voor echte zijden crêpe de chine: zengen, in een zeepbad ontbasten, waarbij de draden samentrekken en het weefsel doen kronkelen. Daarna volgt het verven, drogen en egaliseeren. Bij kunstzijden en wollen crêpe de chine vervalt het ontbasten. Doel: kleeding, blouses, fijn ondergoed.

Stoffen, die veel overeenkomst met crêpe de chine vertoonen, zijn: peau de crêpe, crêpe valable, crêpe iris (binding: 3-schafts keper); crêpe tailleur (dubbel inslaggaren); crêpe rustique (inslag dik ongelijkmatig krepgaren); crêpe marocain (grovere rib); crêpe georgette (dunner dan crêpe de chine; ketting en inslag rechts en links gedraaid krepgaren); crêpe satin (satijnbinding, zwaarder en meer glans); crêpe charmeux (combinatiebinding van plat en inslagsatijn, inslag 1 krep- en 1 trame-draad); crêpe romain (binding: natté van twee, los weefsel, ketting en inslag krepgaren); crêpe veloutine (ketting grègezijde, inslag sterk gedraaid kamgaren, ribs karakter); crêpe chiffon (zeer dun weefsel; ketting en inslag fijne reale zijde); crêpe reversible façonné (binding: gecombineerd ketting- en inslag-effect, inslag krepgaren); crêpe jersey (binding: natté met lengteribben).

Het crêpe-effect in wollen weefsels kan ook verkregen worden door gechloorde en niet gechloorde wol samen te verwerken, waarbij de niet gechloorde wol krimpt en de gechloorde niet. In katoenen stoffen is het crêpe-karakter eveneens door scheikundige bewerking te verkrijgen door de stof plaatselijk te bedrukken met verdikte natronloog. *Schroeder.*

Crepidotus, → Schelpzwam.

Crépin, François, Belgisch rozenkundige (rhodoloog); * 1830, † 1903.

Werken: Primitiae monogr. Rosarum; Matér. p. servir à l'hist. des Roses [6 fascic. avec complément; Gent (Soc. Bot.) 1869—1882, 8, 856].

Crepis, → Streepzaad.

Crepitatie, in de geneeskunde, voel- en hoorbaar wrijven van over elkaar bewegende deelen in het lichaam, soms weefseldeelen, zooals bij beenbreuken, bij ontsteking van peesscheeden, bij gewrichtsontsteking, soms gassen, zooals bij huidemphyseem en bij gasvormende ontstekingsprocessen. *Krekel.*

Crepon, stof, welke een onregelmatig gegolfd oppervlak bezit, dat vnl. wordt verkregen door overtwijnen van ketting- en (of) inslagdraden. De grondstof is een fijndradig katoenen, wollen, of zijden weefsel in linnenbinding.

Crescendo, dynamisch voordrachtsteeken in de muziek: sterker worden.

Crescens, een medewerker van Paulus (2 Tim. 4. 10).

Crescentia, een plantengeslacht van de familie der Bignoniaceae, ook wel kalebassenboom genoemd, dat met vijf boomsoorten tropisch Amerika bewoont. De bladeren zijn enkelvoudig en de buisvormige bloemen bloeien direct aan den stam. C. cujete heeft zich door cultuur het meest verspreid. In Brazilië groeit C. cuneifolia en C. acuminata, welke laatste ook op Cuba voorkomt. C. alata uit Mexico levert door sap een voortreffelijk borstmiddel. Uit de harde vruchtschil, de kalebas, maakt men napjes, die met snijwerk versierd worden. *Bouman.*

Crescentianus, martelaar, → Cyriacus (van Rome).

Crescentius I, Johannes, ook Census, zoon van de beruchte Theodora de Jonge, hoofd van de familie der **Crescentii**, die zich in de 10e en 11e eeuw als de zoogenaamd nationale partij opwierp en den Duitschen invloed in Italië bestreed. C. I sloot paus

Benedictus VI, dien hij als een creatuur van den keizer beschouwde, in den Engelenburcht op. Daar liet hij hem wurgen (974) en stelde Bonifatius VII als tegenpaus aan. C. nam thans den titel van Patriciër aan en oefende te Rome een tiranniek bewind uit, doch was weldra gedwongen te vluchten. Later onderwierp hij zich aan keizer Otto II (ca. 980), werd een ijverig en boetvaardig monnik en stierf in 984 in het klooster S. Alessio te Rome.

Zijn zoon Johannes **Crescentius II Nomentanus** heerschte van 985—'96 als Patriciër in Rome en stelde op de meest willekeurige wijze pausen aan en zette ze af. Na de komst van Otto III in Rome (996) werd hij uit de stad gebannen, verkreeg echter op voorspraak van den nieuwen en uitstekenden paus Gregorius V gratie. Na Otto's vertrek begon het oude leven opnieuw: Gregorius V werd verjaagd en een tegenpaus Johannes XVI aangesteld. In 998 belegerde de keizer den Engelenburcht, waar C. zich verschanst had, bestormde hem en liet C. met 12 gezellen onthoofden.

Zijn zoon Johannes **Crescentius III** († 1012) heerschte na den dood van zijn vader wederom een tiental jaren over Rome en de pausen. Ten slotte werd de macht der Crescentii door die der Tusculanen verdrongen. Maar ook dezen waren door hun brutaal ingrijpen in de aanstelling der pausen een ramp voor het pausdom.

Lit.: Duchesne, Les premiers temps de l'Etat Pontifical (Parijs [2]1904); Lex. f. Theol. u. Kirche (III). *Slootmans/Gorris.*

Crescenzi, Giovanni Battista, Ital. schilder en bouwmeester; * 1577 te Rome, † 1660 te Madrid. Studeerde bij Pomarancio (Christoforo Roncalli), werd opzichter der kunstwerken onder het pontificaat van paus Paulus V, ging in 1617 naar Spanje en werkte daar aan de koninklijke graftomben van het Escuriaal. Later bouwde hij daar het zgn. Pantheon en het paleis Buen Retiro.

Lit.: Baglione, Le vite dei archetetti enz. (Napels 1733). *Knipping.*

Crescimbeni, Giovan Mario, Ital. geleerde en dichter; * 9 Oct. 1663 te Macerata (Ancona), † 8 Maart 1728 te Rome. Hij was een der stichters en eerste voorzitter van de Accademia degli Arcadi, legde den grondslag van de Italiaansche literatuur-weten schap. Op lateren leeftijd trad hij in den geestelijken stand en kort vóór zijn dood in de Orde der Jezuïeten.

Werken: o.a. Rime (1695—1723); Arcadia (herdersroman in proza en verzen, 1709); Istoria e comentari della volgar poesia (5 dln. 1702—'11; definitieve uitg. door Seghezzi: 6 dln. Venetië 1730—'31). *Ulrix.*

Crescini, Vincenzo, Ital. philoloog; * 10 Aug. 1857 te Padua; professor aan de universiteit van Padua. Hij is een der beste kenners van de Provençaalsche taal en letterkunde.

Werken: o.a. Per gli studi romanzi (verzamelde opstellen, Padua 1892); Manualetto provenzale (Padua [2]1905); Manuale per l'avviamento agli studi provenzali (Milaan [3]1926).

Crescitelli, Eerbiedwaardige, gemarteld in China tijdens den → Boksersopstand; * 30 Juni 1863 te Altavilla-Irpina (ten Z. van Beneventum), † 1900 in China. Hij werd in 1887 priester gewijd en verwierf zich bekendheid door zijn heldhaftige naastenliefde tijdens een pestepidemie in zijn geboortedorp. In 1888 vertrok hij naar Zuid-Sjensi, waar hij met apostolischen ijver het Christendom predikte en den marteldood stierf. Het proces zijner zaligverklaring is 21 Dec. 1927 aanhangig gemaakt (Acta Ap. Sedis 1928, 23-26). *J. v. Rooij.*

Crescit eúndo (Lat.) = (de faam) groeit aan, terwijl ze zich verbreidt (Vergilius, Aen. 4. 175). Daar wordt gesproken over de faam: „viresque acquirit eundo", vandaar de verandering: fama crescit eundo, en bovenstaande afkorting.

Cresilas van Cydonia, Grieksch beeldhouwer en bronsgieter uit de 5e eeuw v. Chr.; vervaardigde o.a. een beeld van Pericles, waarvan 2 bustes in het Vaticaan latere Romeinsche copieën zijn [→ Copie (in de Oudheid)]; ook een bronzen beeldje in St. Germain-en-Laye is mogelijk een copie; twee andere bekende werken van C. zijn een stervende gewonde en een gewonde Amazone, beide uit copieën ons eenigszins bekend.

Lit.: M. A. Richter, The sculpture and the sculptors of the Greeks (1930, 231 vlg.). *W. Vermeulen.*

Cresphontes (Gr. myth.), een der drie aanvoerders, die de nakomelingen van Heracles het bezit van den Peloponnesus (Z. Griekenland) bezorgden. Messenië werd zijn deel.

Crespi, 1° Daniele, Ital. schilder; * ca. 1600 te Busto Arsizio, † 1630 te Milaan. Te Milaan geraakte hij onder invloed van Giovanni Battista Crespi, Procaccino en Morazzone, doch schijnt zich even sterk op Spaansche tijdgenooten geïnspireerd te hebben. Naast veel middelmatigs leverde hij enkele meesterwerken: Maria met St. Franciscus en St. Carolus Borromaeus (Milaan, Brera) en Maaltijd van St. Carolus (Milaan, S. Maria della Passione).

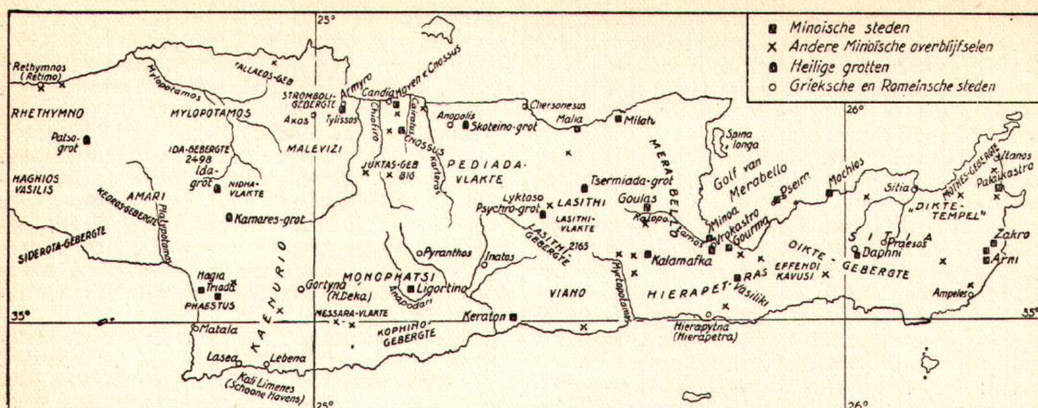
Lit.: Nicodemi, D. C. (1915); Ojetti, Dami en Tarchiani, La pittura italiana del Seicento e del Settecento (1924).

2° Giovanni Battista, genoemd Il Cerano, Ital. bouwmeester, beeldhouwer en schilder; * ca. 1576 te Cerano, † 1632 te Milaan. Schijnt te Venetië en Rome geleerd te hebben. Werkte voor den dom van Milaan (na 1598), vooral bij gelegenheid van de heiligverklaring van St. Carolus Borromaeus. Werd 1621 directeur van de kunstenaarsacademie Ambrosiana. Zijn werk is grootsch van opzet, contrastrijk en plastisch, van breede penseelvoering, doch niet vrij van manierisme (verwantschap met Gaudenzio Ferrari).

Voorn. werken: Franciscaansche Gelofte (1600, Berlijn, Kaiser Friedrich Museum); Doop van Christus (1601, Frankfort, Galerie); Doop van St. Augustinus (1618, Milaan, S. Marco); Rozenkrans-madonna (Milaan, Brera). — Lit.: Nicodemi, Pittori lombardi del Seicento (1922). *Knipping.*

Creswick, stadje in het midden van Victoria (Austr.), aan de spoorlijn naar Ballarat en Melbourne; 4 000 inw.; centrum van landbouw- en veeteeltgebied in de nabijheid van goudmijnen.

Creta. I. Aardrijkskundig. Creta (Nieuw-Gr.: Kriti; Ital.: Candia) is een Grieksch eiland ten Z. van de Egeesche Zee (III 672 E F 7); opp. 8 286 km²; 386 427 inw. (1928). Als voortzetting van het Helleensche plooiingssysteem bestaan de gebergten, nl. Madaras-gebergte (2 470 m), Ida- of Psiloriti-gebergte (2 498 m) en Lasitti Voena (2 155 m), vnl. uit Mesozoïsche en Tertiaire kalksteen, maar ook worden dikke lagen vulkanische gesteenten uit den Juratijd aangetroffen. De steile Z. kust is arm aan havens, de grootste vlakte is die van Messara in het midden. Het N. deel van C. is het belangrijkste; daar strekt zich voor het bergland een vruchtbaar terrasvormig heuvelland uit, de kust is daar meer toegankelijk door de vele baaien, o.a. die van Kisamos, van Canea (met ten O. het schiereiland Akrotiri) en van Mirabello.

Centraal en Oostelijk Creta met voornaamste Minoïsche plaatsen.

Het k l i m a a t is zuiver Mediterraan: de gemiddelde temperatuur ligt tusschen 11° en 26° C, de regen valt in de vlakte vrijwel geheel in het winterhalfjaar. De regenhoogte ligt tusschen 500 en 1 000 mm. In de lagere deelen vindt men de altijd-groene Mediterrane flora.

De b e v o l k i n g is voor het grootste gedeelte Orthodox.

De staatkundige verdeeling van C. is als volgt:

Nomos (district)	Oppervl. (km_2)	Inwoners (1928)	Hoofdstad	Inwoners (1932)
Canea . .	2.386	111.513	Canea	32.239
Rethymno	1.432	68.180	Rethymno	10.588
Heraklion	2.572	138.567	Heraklion of Megalokastron	39.231
Lasitti . .	1.896	68.167	Hagios Nicolaos	1.543
	8.286	386.427		

De landbouw levert: tarwe, olijven, sinaasappelen, mandarijnen, citroenen, rozijnen en wijn; de Johannesbroodboom komt er veelvuldig voor. Veeteelt vindt men vnl. in de bergen: schapen en geiten. De olijfolie heeft aanleiding gegeven tot zeepindustrie te Canea, Rethymno en Megalokastron. C. is rijk aan delfstoffen (ijzer, lood, mangaan, koper, zink), maar ze worden nog niet ontgonnen.

Het verkeer is moeilijk: de wegen zijn slecht, spoorlijnen ontbreken, de havens zijn alleen voor kleine zeeschepen toegankelijk. *Hoek.*

II. De **geschiedenis** van het Oude Creta in het v ó ó r - M y c e e n s c h e of M i n o ï s c h e tijdvak is nog geheel duister. Geen enkel historisch persoon is ons er van bekend. Al onze inlichtingen steunen op gevolgtrekkingen uit de archaeologische resten van Cnossus, Phaestus, Hagia Triada, Mallia en andere minder voorname nederzettingen uit dien tijd, waarbij bovendien in aanmerking moet worden genomen, dat de gevonden documenten in → Minoïsch schrift nog niet konden worden ontcijferd. Vast staat wel, dat op Creta reeds vanaf vóór het jaar 2000 v. Chr. een (of meer?) machtige zeemogendheid bestond, die nauwe betrekkingen onderhield met Egypte. De ontdekking van dit rijk, vooral door de opgravingen van sir Arthur Evans te → Cnossus, heeft bewezen, dat aan de Grieksche legenden omtrent het rijk van Minos en het „eiland der 90 steden" (Homerus) een historische kern ten grondslag ligt. De drie of negen perioden, waarin de geschiedenis van dit rijk pleegt te worden verdeeld (→ Aegeïsche kunst; Cnossus; Minoïsche beschaving) zijn in werkelijkheid kunst- en cultuurperioden.

De Cretenzen van het Minoïsche rijk behooren noch tot het Arische noch tot het Semietische ras, maar tot het zgn. Middellandsche-Zee-ras, welks herkomst geheel onbekend is. Behalve op de fresco's van Cnossus vindt men ze afgebeeld op Egypt. grafschilderingen (vgl. → Keftioe; → Philistijnen; → Caphtor).

Na den ondergang van dit rijk (ca. 1400 v. Chr.), die samenvalt met de opkomst der oorspronkelijk door Creta sterk beïnvloede nederzettingen op het Grieksche vasteland (vgl. o.a. → Mycene), doch waarvan oorzaken en omstandigheden nagenoeg geheel duister zijn, heeft Creta in de G r i e k s c h e g e s c h i e d e n i s geen rol van beteekenis meer gespeeld. *Simons.*

M y c e e n s c h - G r i e k s c h e p e r i o d e. Na den geheimzinnigen ondergang van de Minoïsche cultuur voor Chr. schijnt C. eenige eeuwen sterk beïnvloed te zijn geweest door de cultuur van het vasteland. Het duidelijkste spreken de volgende eeuwen voor ons door de ceramiek, wier ontwikkeling geheel en al samenvalt met de laat-Myceensche of laat-Helladische ceramiek (→ Mycene). — Na de roerige tijden van de Grieksche volksverhuizingen omstreeks het begin van het laatste millennium v. Chr. valt er op Creta wederom een opbloei van kunsten te constateeren, waardoor het zijn invloed deed gelden niet alleen op de zgn. → proto-Corinthische ceramiek, maar ook op de ontwikkeling van de beeldhouwkunst in den Peloponnesus; opgravingen brachten interessante specimina van deze zgn. Cretisch-Dorische kunst uit de 8e—6e eeuw v. Chr., gekenmerkt door het hoekige en straffe van lijn en uitdrukking. Bekend is ook, hoe Cretische bouwmeesters opdracht kregen voor den bouw van den Artemistempel te Ephese. — Voor den bloeitijd van Griekenland en de Hellenistische periode volgt Creta geheel de lijn van de algemeen Grieksche cultuur zonder een leidende plaats in te nemen. *W. Vermeulen.*

R o m e i n s c h e e n l a t e r e p e r i o d e n. Bij de geleidelijke uitbreiding der Romeinsche heerschappij over Griekenland werd ook C. in 67 v. Chr.

ingelijfd als senatoriale provincie. Later deelde het het lot van het Oostersch-Romeinsche Rijk, was van 823—961 in handen der Spaansche Mooren, van 961—1204 weer Byzantijnsch, van 1204—1645 Venetiaansch bezit. Na een 24-jarigen oorlog kwam het in 1669 onder Turksche heerschappij, werd 1898 autonoom onder Turksche suzereiniteit en zag zich volgens eigen wensch na de Balkanoorlogen in 1913 bij den vrede van Londen met Griekenland vereenigd. *Gorris.*

III. De **Cretensische beschaving** wordt verdeeld in een M i n o ï s c h e (of Cretensische in den eigenl. zin. van het woord) en M y c e e n s c h e, welke niet zelden worden samengevat onder den naam Creto-Myceensche beschaving, doch in werkelijkheid zeer verschillend zijn. Voor Minoïsche beschaving, zie → Minos, → Minoïsche beschaving, → Minoïsch schrift en onder de verschillende vindplaatsen (→ Cnossus, Phaestus, Hagia Triada, Mallia, Psychro, Palaikastro, Zakro, enz. Zie ook → Aegeïsche kunst. → Myceensche beschaving. *Simons.*

IV. Godsdienst. Creta wordt ook in de H. Schrift meermalen vermeld. Waarschijnlijk is in het Oude Testament met → Caphtor dit eiland bedoeld. Cretensen waren tegenwoordig bij het Pinksterwonder in Jerusalem (Act. 2. 11). S. Paulus, op weg naar Rome, landde in „Schoone Haven" (Vulg. Boniportus) aan de Zuidkust van C., nabij Lasaea (Vulg. Thalassa; Act. 27. 8) en keerde er terug om te prediken, waarna hij Titus als bisschop achterliet (Tit. 1. 5). Het getuigenis over de Cretensen van zijn tijd, dat S. Paulus aanhaalt uit Epimenides (Tit. 1. 12), is niet bijzonder vleiend: „De Cretensen zijn altijd leugenaars, boos vee, vadsige buiken".

De bevolking ging grootendeels mee in het Grieksche Schisma; er is slechts een kleine minderheid Mohamedanen, nog minder is het aantal R. Katholieken. In de R.K. hiërarchie vormt C. één bisdom, met zetel te Chania. De Grieksch-Schismatieken hebben één aartsbisschop te Megalokastron (Candia) en 7 bisschoppen. *Simons/Gorris.*

Cretenser probleem, → Epimenides.

Creticus (K l a s s. m e t r.), een versvoet, bestaande uit een korte tusschen twee lange lettergrepen. Schema: —◡—. De c. of amphimacer (= aan weerskanten lang) is het tegengestelde van de → amphibrachys.

Cretin, → Cretinisme.

Crétin, G u i l l a u m e, Fransch schrijver, voornaamste vertegenwoordiger van de school der Grands Rhétoriqueurs. † 1525. Zijn Chronique française, in verzen, is onuitgegeven gebleven (Uittreksels door H. Guy, in Revue des langues romanes, 47 en 48).

U i t g.: Les Poésies de G. Crétin, door Coustellier (Parijs 1723).

Cretinisme is een ziektebeeld, hetwelk wordt veroorzaakt door een verminderde of ontbrekende functie van de schildklier, welke stoornis vóór of kort ná de geboorte optreedt. De oorzaak is niet bekend; er bestaat samenhang met het drinkwater (bronwater) uit bepaalde geologische bodemformaties. De ziekte is aldus endemisch in verschillende streken (o.a. Tyrol, Stiermarken, Savoye, Zwitserland, Pyreneeën). Bij toediening van drinkwater uit andere streken heeft men duidelijke verbetering gezien; ook schijnen algemeene sociale en hygiënische toestanden van invloed te zijn. Naast het endemisch cretinisme bestaat het sporadisch cretinisme, dat wél verschillende, maar niet nauwkeurig bekende oorzaken heeft. Meestal bestaat er een aangeboren functiestoornis der schildklier; zij kan echter ook door infectieziekten beschadigd zijn. Bij het endemische c. is de schildklier veelal klein, soms ook vergroot. De afwijkingen bij het c. manifesteeren zich lichamelijk in een ongeproportioneerden dwerggroei. In het Röntgenbeeld ziet men, dat de beenkernen te laat optreden en langzaam groeien. De lichaamslengte bedraagt dikwijls niet veel meer dan een meter. De extremiteiten nemen in het algemeen meer aan de groeistoornis deel dan de romp, welke veelal massief en plomp is. De schedelbasis blijft kort, de neuswortel is plat en breed, de neus is zeer kort. De afstand tusschen beide oogen is abnormaal groot. In de jeugd is de huid myxoedemateus (→ Myxoedeem), op later leeftijd wordt zij rimpelig. De geslachtsorganen en de secundaire geslachtskenmerken ontwikkelen zich niet normaal, de menstruatie kan uitblijven. de baardgroei kan bij den man geheel ontbreken. Veelal bestaat er doofheid, of, als deze is aangeboren, doofstomheid. Geestelijk ontwikkelt zich een bepaalde vorm van → oligophrenie. Alle toestanden van gewone achterlijkheid tot volslagen idiotie kunnen voorkomen. Initiatief ontbreekt veelal volkomen, zoodat de patiënten slechts lichte werkzaamheden kunnen verrichten. De gemoedsuitingen zijn daarentegen meestal levendig.

De cretins hebben weinig weerstand tegen andere ziekten, bereiken zelden een hoogen leeftijd. De behandeling van het endemisch c. bestaat vnl. in prophylactische maatregelen in verband met het drinkwater. Het toedienen van schildklier-preparaten kan deze behandeling steunen. Bij het sporadisch c. komt alleen de laatste behandeling ter sprake. Het succes van de behandeling kan groot zijn, vooral bij zeer jonge cretins; een normale lichaamsontwikkeling kan nog bereikt worden. Geestelijk bereikt men wel beterschap, doch nimmer een normaal intellect. *Hoelen.*

Creto-Myceensche cultuur, → Minoïsche beschaving; → Myceensche beschaving.

Crets, G u m m a r u s, prelaat van Averbode (1887), generaal-abt der Norbertijner Orde (1922). Herkozen 1934. * 1858.

Creusa, havenstad in Boeotië, tegenw. Kreisa.

Creusa, 1° dochter van koning Creon van Corinthe, tweede vrouw van Iason, door diens verstooten eerste vrouw, Medea, gedood.

2° Dochter van Priamus en Hecabe, vrouw van Aeneas en moeder van Ascanius, die in den nacht van Troje's ondergang volgens Vergilius wonderbaarlijk verdween. *Weijermans.*

Creusen, A n d r e a s, vierde bisschop van Roermond, dan aartsbisschop van Mechelen; * 1591 te Maastricht, † 8 Nov. 1666 te Brussel. Hij studeerde te Maastricht aan het Jezuïetencollege, vervolgens te Rome, en werd aan de universiteit te Weenen doctor in de godgeleerdheid. Als raadsman van keizer Ferdinand II en groot-aalmoezenier maakte hij zich verdienstelijk. In 1641 benoemd tot aartsdiaken van Brabant, werd hij in 1651 bisschop van Roermond; Vondel bezong zijn bisschopswijding. Misbruiken bestrijdend, regelde hij het kerkelijk leven door een nieuwe uitgave van Cuyckius' Pastorale ecclesiae Ruraemundensis (1655). In 1657 werd hij aartsbisschop van Mechelen. Zijn portret bevindt zich te Roermond.

L i t.: J. Habets, Gesch. v. h. tegenw. Bisdom Roermond (II 1890, 487-492). *Knippenberg.*

Creusot, L e, stad in het Fr. dept. Saône-et-Loire (46° 49′ N., 4° 26′ O.); 32 034 inw. (1931);

413 m boven zee. In 1836 vestigden de gebroeders Schneider hier de bekende kanonnengieterijen. In de nabijheid rijke steenkool- en ijzermijnen. Het Canal du Centre zorgt voor het vervoer.

Creutz, Gustaf Filip, graaf van, Zweedsch dichter van de Rococo-richting en staatsman; * 1731 te Anjala Gard (Finland), † 30 Oct. 1785 te Stockholm; Zweedsch gezant te Parijs, later minister. De poëzie van C., Fransch van inslag, rijk aan gevoel en volmaakt van vormen, geeft uiting aan een vrij zwoel epicurisme, waarvan de normen ontleend worden aan de libertijnsche wijsbegeerte der → Encyclopaedisten. Gekunsteld lijkt den modernen lezer het → pastorale kleed, waarin dat alles zich hult; zijn schilderende poëzie daarentegen, in den trant van Thomson en Pope, heeft, bij alle gebrek aan plastische omlijndheid, een bekoorlijke en gratievolle macht van evocatie.

Hoofdwerken: Atis och Camilla (1761); Daphne (1768). — Uitg.: Samlade Skrifter (Stockholm 1862). — Lit.: J. Castrén, G. F. C. (1917). *Baur.*

Creuzer, Georg Friedrich, Duitsch historicus, vooral bekend om zijn studies over de Grieksche Oudheid en als stichter der godsdiensthistorische → symbolische school; * 10 Maart 1771 te Marburg, † 16 Febr. 1858 te Heidelberg. C. was professor te Marburg (1802) en te Heidelberg (1804).

Voorn. werk: Symbolik und Mythologie der alten Völker (4 dln. 1810-1812). — Lit.: E. Howald, Der Kampf um Creuzer's Symbolik (1926); L. Bellon, Inleiding tot de vergelijkende godsdienstwetenschap (1932, 81-84). *Bellon.*

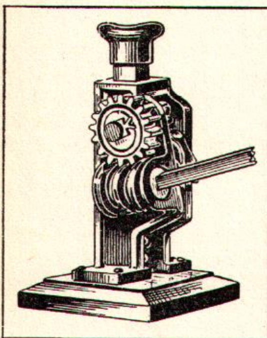
Crewe, belangrijk kruispunt van spoorwegen in het graafschap Chester, Engeland (53° 7′ N., 2° 26′ W.); 46 000 inw. Constructiewerkplaats voor de Engelsche spoorwegen.

Crex, → Wachtelkoning.

Criado, Marcus, Zalige, martelaar, apostel van Alpujarras;* 25 April 1522 te Andujar (Andalusië), † 27 Sept. 1569 te Peza de Granada. In 1536 deed hij zijn intrede bij de geschoeide Trinitariërs en was een ijverig missionaris. Bij een opstand werd hij door de Mooren gesteenigd. Zijn vereering werd door Leo XIII in 1899 goedgekeurd. Feestdag 25 Sept. *J. v. Rooij.*

Cribrum, → Eratosthenes.

Cric of wagenvijzel dient tot het opheffen van de auto bij het afnemen van een der wielen, bijv. bij bandbreuk. Er bestaan hydraulische en mechanische typen, waarvan de laatste het meest voorkomen. Bij het gebruik maken van den cric moet men er vooral op letten, dat de auto zoo stabiel mogelijk op den weg staat en dat de remmen goed vastgezet zijn alvorens het wiel af te nemen. *Guljé.*

Cric.

Cricetus, → Hamster.

Crick, Jef, kunstcriticus en publicist, schrijver vooral van lyrisch, plastisch en picturaal, maar niet klassiek-dramatisch gehouden zang en tooneelspelen; * 23 Oct. 1890 te Aalst (België).

Werken: Oorlogswee (1915; hooggestemd fragment uit een lyrisch bedrijf); Pax (1917; zinrijk en goedgeleid kerstzangspel; muz. H. Van Schoor); Fra Angelico (1926; kleurig en levenswarm legendespel, 3 bedr., muz. Jef Tinel); Veva (1932; moraliseerend spel van maskers en zielen, 3 bedr., muz. Van Schoor); De Ridder van het slot van Laerne (1933; breed opgezette hist. rom.); Leven en werken onzer beeldende kunstenaars (2 dln. 1933—'34; docum. kunstalbum). *Godelaine.*

Cricket. Dit in Engeland buitengewoon populaire balspel was daar aanvankelijk een jongensspel. Eerst in de 18e eeuw is het een spel voor iedereen geworden. De eerste regels van cricket zijn in 1774 door een commissie, met den hertog van Dorset als voorzitter, opgesteld; de grondbeginselen van het spel zijn nadien vrijwel onveranderd gebleven. Het spel kwam in Engeland aan het einde der 18e eeuw door de Hambleton-club tot bloei. Later is de Marylebone Cricket Club gevormd. Deze club kreeg van Thomas Lord een terrein te Londen, welk terrein thans nog bespeeld wordt en als Lord's Cricketground als hoofdkwartier van de cricketsport wordt beschouwd. De Marylebone Cricket Club, kortweg M.C.C., is op het oogenblik nog het leidende lichaam op cricketgebied over de geheele wereld. Deze club stelt de spelregels vast, die in alle landen, waar cricket wordt gespeeld, nauwkeurig worden gevolgd.

In Nederland is cricket ingevoerd door Nederlandsche jongelui, die op Engelsche kostscholen geweest waren en ook door Engelsche arbeiders, die op fabrieken te Enschede kwamen werken. Op dezelfde wijze is cricket over de geheele wereld verspreid, hoewel Nederland en Denemarken de eenige niet Engelsch sprekende landen zijn, waar cricket veel wordt beoefend.

Vermoedelijk is het spel in Ned. reeds omstreeks 1845 gespeeld. In 1857 werd te Utrecht een cricketvereeniging voor studenten opgericht, Mutua Fides geheeten, doch eerst ca. 1870 werd het spel wat meer algemeen. De oudste Nederlandsche cricketclub, die thans nog bestaat, is Utili Dulci uit Deventer, opgericht in 1875. *Groothoff.*

Cricoïed, een gedeelte van het → strottenhoofd. → Ringkraakbeen.

Crikvenica, ook Cirkvenica of Crkvenica (Ital. Cirquenizza), badplaats in het N.W. van Zuid-Slavië tegenover het eiland Veglia; ca. 5 000 inwoners.

Criminalistiek, → Crimineele statistiek.

Criminaliteit, → Misdadigheid.

Crimineele anthropologie, → Criminologie.

Crimineele biologie is de wetenschap, die onderzoekt in hoever het misdrijf verklaard kan worden door zekere geestelijke afwijkingen of lichamelijke ontaardingsteekenen van den misdadiger. Op het voetspoor van den Franschen psycholoog Morel bestudeerde de Turijnsche medicus, Cesare Lombroso, de geestelijke en lichamelijke ontaarding van den mensch, bracht het onderzoek over naar het gebied van de criminaliteit en legde hiermee de grondslagen van de crimineele biologie, ook crimineele anthropologie genoemd. De leer van Lombroso, van modern genetisch standpunt uit bezien, komt hierop neer: er zou een → correlatie bestaan tusschen de misdadigheid en bepaalde lichamelijke ontaardingsteekenen (schedel-afmetingen, stand van oog en oor, gelaatsuitdrukking enz.). Deze theorie van het erfelijk gedetermineerd misdadigerstype, van den geboren misdadiger, blijkt, in het licht der proefondervindelijke erfelijksheidsleer, niet houdbaar. Zoo wordt bijv. in

de crimineele anthropologie de aangegroeide oorlel vaak als een van de ontaardingsteekenen van den misdadiger beschouwd, terwijl nochtans het statistisch onderzoek heeft uitgemaakt, dat 35,2 procent van de bevolking van Runö, een klein eiland in de Golf van Riga, deze afwijking vertoont, zonder dat eenig verband bleek te bestaan tusschen de aanwezigheid van dit recessief erfelijk kenmerk en eenigen uitgesproken misdadigen aanleg of minderwaardigheid der verstandelijke vermogens. Ook Goring heeft, aan de hand van uitgebreid biometrisch materiaal, in zijn werk, The English Convict, overtuigend aangetoond, dat er van een correlatie tusschen anatomische kenmerken en den misdadigen aanleg geen sprake kan zijn, zoodat men mag aannemen, dat het anthropologisch crimineel type niet bestaat.

Hiermee is niet gezegd, dat er onder de misdadigers geen zwakzinnigen voorkomen, die hun geestelijke ontaarding verraden door lichamelijke afwijkingen, die hen van het normaal menschentype onderscheiden. Lombroso heeft echter het ongelijk gehad al te zeer te veralgemeenen.

Tot op heden is men er nog niet in geslaagd de misdadigheid, als erfelijke eigenschap, een bepaalden biologischen grondslag te geven. Daarvoor zijn de invloeden van de opvoeding, van de maatschappelijke toestanden, van het milieu, waarin de misdadiger of de tot misdadigheid gebrachte mensch leeft, te zeer verschillend of niet voldoende te controleeren. Verder bestaan er vormen van misdadigheid, die terug te brengen zijn tot erfelijke zwakzinnigheid; hierbij heeft men dan echter te bedenken, dat niet alle zwakzinnigheid een erfelijken grondslag heeft, daar deze o.a. ook door → kiembeschadiging (syphilis, alcohol) in het leven kan worden geroepen. Ten slotte bestrijkt de studie van de criminaliteit een uitgebreid sociologisch gebied (crimineele sociologie), dat buiten het eigen domein van de erfelijkheidsleer ligt. Wel weet men thans, dat de misdadigheid als erfelijk verschijnsel niet tot een eenvoudige recessieve eigenschap is te herleiden, doch veeleer teruggevoerd moet worden tot een zekere disharmonie in de geestelijke of het geestesleven beïnvloedende lichamelijke eigenschappen: er kan dus in den crimineelen aanleg alleen sprake zijn van erffactoren, die een zekere voorbeschiktheid tot misdadigheid ontwikkelen. *Dumon.*

Crimineele congressen. Het eerste crimineele congres werd gehouden te Rome in 1885. Het is gevolgd door verschillende andere, o.w. die te Parijs, te Brussel en Cincinnati.

Crimineele ordonnantiën, → Ordonnantiën (crimineele).

Crimineele statistiek wordt thans algemeen als hulpmiddel der criminologie erkend en toegepast. Zij dateert van het begin der 19e eeuw en werd toen vooral in Frankrijk beoefend, later ook veel in Duitschland. In Nederland kreeg zij eerst beteekenis in de laatste jaren van de vorige eeuw. De c.s. tracht een zoo groot mogelijk aantal gegevens te verkrijgen van den meest uiteenloopenden aard (anthropologische, ethnographische, sociale, economische) en deze in onderling verband te waardeeren en te verwerken. De baanbrekers der crimineele statistiek waren: Quételêt, Guerry, von Mayr, von Oettingen. *Weehuizen.*

De c.s. wordt dikwijls uitgespeeld tegen de **moraliteit van de geloovigen** om te bewijzen, dat de Katholieken eerder slechter dan beter zijn dan de rest van de bevolking, omdat zij percentsgewijze een grooter aantal misdadigers onder zich tellen. Hierbij vergelijkt men dan ofwel een Katholiek volk met een ander, ofwel het Katholieke deel van een volk met de rest. Men begint dan met te vergeten, dat de heiligheid, die een eigenschap van de Kerk is, niet uitsluit, dat zij een groot aantal zondaars herbergt, zooals Christus reeds aangaf in bijv. de parabel van het onkruid onder de tarwe.

De feiten van de c.s. laten zich niet wegredeneeren, vooral nu deze van staatswege op grond van officieele stukken wordt gepubliceerd; deze feiten moeten echter worden gewogen. Zij omvatten lang niet alles, wat bij de beoordeeling van de moraliteit meetelt, o.a. ontbreekt er a) het goede, wat er gedaan wordt, waarvoor geen rechtbanken en practisch geen belooning van staatswege is; b) het kwaad, dat door den staat niet als zoodanig wordt beschouwd of waarvoor men geen straf kan bepalen, zooals echtscheiding, vele sexueele misdrijven, ergernis; bovendien alle zuiver innerlijke zonden als haat, afgunst, enz.; c) het kwaad, dat de staat wel zou willen straffen, maar dat om welke reden ook niet bewezen kan worden; d) het godsdienstige gehalte van de misdadigers, niet zoozeer de vraag of een Katholiek bijv. praktiseert, maar hoe hij godsdienstig is opgevoed, of hij goede gelegenheid heeft gehad door zijn godsdienst beïnvloed te worden, enz.; e) het eventueele berouw, waarmee de straf wordt gedragen. Uit deze 5 punten blijkt al, dat de c.s. niet als graadmeter van de moraliteit aanvaard kan worden.

Wat door de c.s. wel vermeld wordt, moet ook worden geschift: 1° de misdadigers naar a) hun woonplaats; bijv. de meeste Ned. grensstreken zijn Katholiek, dus waarschijnlijk ook de meeste smokkelaars; b) bestaansmiddelen; bijv. de Joden hebben een abnormaal hoog percentage handelaars onder hen, dus kans op een dito voor oplichting; c) tijdsomstandigheden; bijv. België ondergaat nog den invloed van den oorlog, Nederland bleef neutraal; d) welvaart; bijv. armoede zal diefstal en prostitutie in de hand werken; e) beschaving; bijv. lagere beschaving zal meer ruwheidsdelicten, vechtpartijen, verzet tegen de politie, enz. geven, maar ingewikkelde misdrijven als bedrieglijk bankroet moeilijk maken; enz.

2° De misdrijven zelf zijn a) verschillend van zwaarte, wat door de strafmaat onvoldoende tot uiting komt; b) worden soms in de kringen van den misdadiger niet als verkeerd beschouwd, bijv. ontduiking van de belasting, wat voor de persoonlijke moreele schuld, die bij de moraliteit van groot belang is, verschil kan maken; c) hangen soms nauw samen, zonder dat de c.s. dit kan aantoonen, bijv. dronkenschap is zelf strafbaar, maar ook oorzaak van mishandelingen, enz.

De c.s. is dus een hoogst onbetrouwbare graadmeter voor de moraliteit; en het is beter dit naar voren te brengen dan over de cijfers te gaan debatteeren. Wel heeft zij waarde als een waarschuwing voor de zwakke punten van de Katholieken; en als zij voldoende in details afdaalt, bijv. onderzoekt, welke misdaden op het platteland en welke meer in de groote steden worden gepleegd, kan zij van groot nut zijn in de zielzorg door oorzaken van kwaad aan te wijzen. *Pauwels.*

L i t.: mr. G. Feber, De Criminaliteit der Kath. in Ned. (1933; geeft laatste cijfers en verklaringen).

Crimineele straf, → Straf.

Crimineel onrecht is het onrecht, waarop straf is gesteld. Ook wel bedoeld als onrecht, dat ontstaat door misdrijven, tegenover → politie-onrecht.

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland is het Wetboek van Strafrecht van Lodewijk-Napoleon van 31 Jan. 1809. Was van kracht tot Maart 1811.

Criminologie is de wetenschap, die de oorzaken van de misdaad opspoort (crimineele aetiologie) en de middelen tot haar bestrijding aangeeft (crimineele politiek). Tot de criminologie in engeren zin wordt alleen de crimineele aetiologie gerekend. Deze laatste kan men onderscheiden in crimineele biologie (of anthropologie) en crimineele sociologie. → Beroepsmisdadiger; Gelegenheidsmisdadiger; Geboortemisdadiger; Plattelandscriminaliteit; Stadscriminaliteit.

De criminologie is eerst als wetenschap erkend sinds het verschijnen van Lombroso's „L'uomo delinquente" in 1876, dat de aandacht opeischte niet voor de misdaad, maar voor den misdadiger. De hierin ontwikkelde theorie, de a n t h r o p o l o g i s c h e, draagt het stempel van den medicus; zij is sterk beïnvloed door de positivistische philosophie van Aug. Comte. Lombroso meende bij den „geboren misdadiger" vele, naar zijn meening onmiskenbare, uiterlijk waarneembare afwijkingen van het normale menschentype te kunnen aanwijzen. Aan deze groep van kenteekenen voegde hij eenige psychische afwijkingen toe. De „degeneratieverschijnselen" stempelen iemand tot een tot misdaad voorbestemd mensch. Als determineerende oorzaak der misdadigheid wijst de door hem geconstrueerde theorie het atavisme aan. In zijn latere werken beschouwt hij den misdadiger als een soort krankzinnige, nog later als een epilepticus. Lombroso stelt zich op zuiver biologisch standpunt in tegenstelling met de statistische werkwijze der latere sociologische school. Tegen zijn theorie werd al aanstonds aangevoerd, dat zijn proeven zijn genomen op een te klein aantal misdadigers, dan dat men er zóó vergaande gevolgtrekkingen uit zou kunnen trekken. Voor den Katholiek is zijn leer in haar geheel genomen niet te aanvaarden: de Katholieke Kerk kan een handeling slechts als misdadig aanmerken, wanneer zij geschiedt met volle kennis en geheel vrijen wil. Toch is in Lombroso's leer een kern van waarheid niet te miskennen: zeer zeker kan geneigdheid tot misdaden of tot één bepaalde soort van misdaden een gevolg zijn van hereditairen aanleg.

Als reactie op Lombroso's onwrikbaar determinisme, met zijn weinig hoopvolle consequenties ten opzichte van de bestrijding der criminaliteit, ontstond in Frankrijk de s o c i o l o g i s c h e r i c h t i n g. Ongunstige sociale omstandigheden, waaraan reeds door de juristen Ferri en Garofolo, beiden volgelingen van Lombroso, een bijkomstige waarde was toegekend, werden door de Fransche school tot bepalende factoren der misdadigheid geproclameerd. „Les sociétés", zoo verklaarde Lacassagne aan het eind van een redevoering, „ont les criminels qu'elles méritent". Behalve Lacassagne behooren o.a. tot de Fransche School Manouvrier, Bronardel en Tarde. Een Italiaansche variant op deze school is de T e r z a S c u o l a (belangrijkste vertegenwoordiger Alimena), die echter niet als een school werd erkend. Zij houdt rekening met den vrijen wil. Verder dan de sociologische gaat de s o c i a l i s t i s c h e s c h o o l, volgens welke de economische omstandigheden, met name het huidige kapitalistische stelsel, den doorslag geven. Tot deze groep behooren Turati, Colajanni, Bonger. Daarnaast staan de statistici. → Crimineele statistiek.

Een school, die zich onthoudt van extreme leerstellingen, is de E k l e k t i s c h e s c h o o l; zij neemt zoowel van de biologische als van de sociologische richting wat over: zij erkent in de misdaad het product van individualiteit en milieu. De drie voornaamste vertegenwoordigers zijn von Liszt, van Hamel en Prins (1889: Internationale Kriminalistische Vereinigung). Met haar komt in vele opzichten overeen de moderne, synthetische zienswijze; deze aanvaardt zoowel de biographische als de statistische hulpmiddelen; zij beschouwt den mensch én als individu én als gemeenschapswezen; zij kent beteekenis toe aan physische factoren en aan milieu-invloeden.

L i t. : W. A. Bonger, Criminologie (1933); idem, Criminalité et conditions économiques; G. Aschaffenburg, Das Verbrechen und seine Bekämpfung; De Roos, Inleiding tot de crimineele aetiologie; mr. G. H. A. Feber, Beschouwingen over crimineele Psychologie (diss. 1934). *Weehuizen.*

Crimissus of C r i m i s u s, rivier aan de Z.W. kust van Sicilië (teg. Belice destro), waar de Corinthiër Timoleon, te hulp geroepen door de stad Syracuse, in 339 v. Chr. de Carthagers versloeg.

Crinagoras, Oud-Grieksch dichter van bewaarde epigrammen, door zijn vaderstad Mytilene (Lesbos) in 45 en 26 v. Chr. als gezant naar Rome gezonden, waar hij de gast was van Octavia, zuster van Augustus, en andere voorname Romeinen, door hem verheerlijkt in zijn dichtstukjes (uitg. Rubensohn, Berlijn 1888). *V. Pottelbergh.*

Crin d'Afrique of plantaardig paardenhaar, verkregen uit de bladeren van den dwergwaaierpalm (Algiers, Zuid-Frankrijk). Bladmoes wordt weggeschrapt, nerven blijven over. Vulling van stoelruggen en -zittingen. Uitvoer in strengvorm. Minder veerkrachtig dan paardenhaar.

Crinoidea (< Gr. krinos = lelie, eidos = uitzien), een tot de → Echinodermata behoorende klasse. De C. zijn langgesteelde, vastzittende, zelden ongesteelde, of vrijzwemmende → pelmatozoën met regelmatig gevormde kelk en goed ontwikkelde beweeglijke armen.

Voor d i e r k. gegevens, → Haarsterren.

L i t. : K. A. von Zittel, Grundzüge der Paläontologie (1e ged., Invertebrata, [6]1924). *Roodhuyzen.*

Crinoidenkalk is kalk, die voornamelijk uit resten van → Crinoidea bestaat.

Crinoline (< Fr. crin = paardenhaar), oorspronkelijk, na 1840, benaming voor een onderrok met vulsel van paardenhaar; daarna hoepelrok.

G e s c h i e d e n i s. Reeds na 1840 begon de rok in omvang toe te nemen en in 1843 werden daartoe allerlei stoffen gebruikt, op onzichtbare manier met paardenhaar doorweven en daardoor stijf gemaakt. Dit procédé, een uitvinding uit die dagen, noemde men crinolisation. Tegelijk werd geprobeerd den omvang van den rok te vergrooten door het aantrekken van vele onderrokken, deels met paardenhaar gecapitonneerd, deels met stroovlechtsel in den zoom, deels zeer sterk gesteven. In de vijftiger jaren begon men een der onderrokken tot halverwege dik te watteeren en verder met dicht opeen geplaatste baleinen te doorschieten. Korten tijd later kwam het denkbeeld op om den last der vele rokken te vervangen door een geraamte van hoepels, onderling door banden verbonden, een idee, dat den uitvinder terstond schatrijk maakte. In zeer kostbaren vorm kon de c. onder het dragen wijder of nauwer gemaakt worden (de zgn. c. magique). In Engeland werd daarnaast in 1863 getracht door de

ondina, een systeem van gegolfde hoepels, de ongemakken te verminderen, die uit den aard der zaak aan de c. verbonden waren. Omstreeks 1860 had de c. haar grootste wijdte bereikt. De onderrand had toen

Crinoline. Stoelenverhuurder: „Op hoeveel stoelen wenscht Mevrouw te zitten?" (Punch 1859)

niet zelden een omvang van 10 m. Na 1865 werd de c. geleidelijk kleiner, terwijl de grootste omvang zich naar achteren verplaatste.

Natuurlijk was de c. een dankbaar onderwerp voor bespotting en caricatuur (Wilhelm Busch, Punch, enz.). Men was echter zoozeer aan het silhouet der c. gewend, dat op het tooneel niet slechts Gretchen en Brünhilde, doch ook bijv. Assyrische priesters met een c. verschenen! *v. Thienen.*

Crinum, → Haaklelie.

Crin végétal, Spaansch of Louisiaansch mos, grijs van kleur, groeit op boomen, waarvan het in sluiers afhangt. Komt voor in tropisch Amerika en Ver. Staten. De opperhuid wordt machinaal verwijderd, de rest van de plant dient voor kussenvulling.

Crioceris, een kevergeslacht, waarvan drie soorten op cultuurplanten leven. De sprieten hebben ongeveer de lengte van het halve lichaam. Het halsschild is veel smaller dan de dekschilden. De larven bedekken zich met hun eigen uitwerpselen ter beschutting. C. lilii is het lakroode lelietorretje, welks larve voor leliebladen schadelijk is. C. asparagi is de aspergekever. Deze is donker blauwgroen met rood halsschild, oranje-gerande en geelwit-gevlekte dekschilden. De larve is schadelijk. *Bernink.*

Cripple Creek, plaats in den N. Amer. staat Colorado (38° 45′ N., 105° 14′ W.), het hart van een der rijkste gouddistricten. Veel aders zijn uitgeput, nieuwe worden van tijd tot tijd ontdekt. De oude glorie is voorbij; installaties voor het bewerken van het erts.

Cris, Roemeensche naam van de rivier → Körös.

Crise, een toestand van heftige opgewondenheid, vaak gepaard gaande met schreeuwen en gillen, met het maken van ongeordende gebaren. Menigmaal treedt hierbij een daling van den bewustzijnsgraad in, welke zelfs tot een onvolkomen bewusteloosheid kan overgaan. Een crise kan optreden onder hevige emotioneele omstandigheden, bij hysterische persoonlijkheden, bij kinderen, bij al diegenen, welke door een bijzondere mate van emotionaliteit hiertoe voorbeschikt zijn (bijv. bij Negers). *Carp.*

Crise du français is de kritieke toestand, dat het literaire geschreven Fransch sterk bedreigd wordt. In elk taalgebied is taalkundige eenheid en zuiverheid een nooit bereikte fictie, maar vooral in goed geregelde talen als Fransch en Italiaansch zijn er aanhoudend klachten over de onnauwkeurigheid, waarmee gesproken wordt. Vaak zondigen schrijvers van naam tegen de officieele regels. Men sprak dus in Frankrijk van de crise du français, ja zelfs van de „massacre du français". Die crisis heeft altijd bestaan. Het is altijd moeilijk geweest het literaire Fransch te schrijven, dat, in wezen letterkundige, aristocratische taal, slechts aan zeer weinigen bekend was. En nu iedereen ging schrijven in dezen democratischen tijd, moest het aantal inbreuken grooter worden en merkt men het verschil met de omgangstaal scherper.

Lit.: A. Meillet, De talen in het nieuwe Europa (vert. Stille, 1921). *Weijnen.*

Crisinus, Marcus Stephanus, Zalige, martelaar; * 1588 te Körös (Kreutz), † 7 Sept. 1619 te Kaschau. Hij stamde uit een adellijk Kroatisch geslacht, bekleedde verschillende kerkelijke functies en werd als aartsdiaken en administrator van de Benedictijner abdij Széplak te zamen met de Jezuïeten Melchior Grodecz en Stephan Pongracz bij de inneming van Kaschau door Georg Rákóczy ter dood veroordeeld. C. werd 15 Jan. 1905 zaligverklaard. *J. v. Rooij.*

Crisis (< Gr. krinein = begrenzen; hier overdrachtelijk: keerpunt). **1°** In economischen zin. Men spreekt van crisis, wanneer de opgaande conjunctuurlijn wordt afgebroken. De maatschappij staat dan in zekeren zin voor een afgrond. Veelvuldige en snel vermeerderende déconfitures, sterke vermindering van de vraag met als gevolg gedeeltelijke onverkoopbaarheid van de goederen of verkoop tegen steeds dalende en ten slotte tegen afbraakprijzen, het verdwijnen van den ondernemersgeest, ontwrichting van het relatief te groote productieapparaat, scherpe daling van de effectenkoersen, later daling van rente en loonen zijn de kenteekenen. Door de nog onvoldoende bekendheid der oorzaken, met name ook der psychologische, kan de c. niet voldoende vooruitgezien worden. Men spreekt van een indogene crisis, wanneer de oorzaken gelegen zijn in de dynamische ontwikkeling van het productieproces zelf; van een exogene, indien oorzaken van buiten af, zooals oorlogen, omvangrijke natuurrampen en revoluties, de crisis teweeg brengen. Tot de indogene crises worden gerekend: crises van overproductie, credietcrises (wanneer het credietwezen ontwricht is en men onderscheidt hier wederom: geldcrises, beurscrises en bankcrises) en speculatiecrises. Aangezien de indogene crisis haar oorzaken vindt in het productieproces zelf, moeten de oorzaken zich reeds ontwikkelen in de voorafgaande, opgaande conjunctuurphase, zoodat de kennis van de factoren, die deze phase bepalen, en van hun onderling verband de middelen verschaft om de conjunctuur te beheerschen en dus de crisis te voorkomen of te verzachten of, tenminste zijn komst, indien ze niet vermijdbaar is, te voorzien, op grond waarvan tijdige waarschuwingen kunnen worden gegeven. Hier ligt de groote, maatschappelijke taak der moderne conjunctuurstudie (→ Conjunctuur). De crisis kan beperkt zijn tot een bepaald gedeelte van het bedrijfsleven (bijv. agrarische crisis) of tot een bepaald gedeelte van de wereld. De onderlinge samenhang echter van de verschillende deelen van het bedrijfsleven, en de samenhang van de verschillende landen en deelen der wereld maakt in den modernen tijd, dat ook de beperkte crisis veelal wordt tot een algemeene, het geheele bedrijfsleven omvattende crisis en tot een wereldcrisis.

Lit.: → Conjunctuur; → Conjunctuurtheorie.

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

2° (G e n e e s k.) Plotselinge gunstige wending, die bij sommige acute ziekten kan optreden, vooral bij longontsteking. Hierbij dalen de temperatuur en pols plotseling. De leek beschouwt de c. als het hoogtepunt der ziekte, het beslissend moment, dat de ziekte ofwel ten goede ofwel ten kwade keert.

Crisis-in- en uitvoerwet (N e d.). De Crisis-invoerwet van 23 Dec. 1931, Stbl. nr. 535, aangevuld en gewijzigd bij de wet van 17 Nov. 1933, Stbl. nr. 596, werd besproken bij → contingenteering. De Crisis-uitvoerwet van 24 Dec. 1931, Stbl. 553, machtigt de regeering om, wanneer Nederlandsche goederen in het buitenland gecontingenteerd zijn, regelen vast te stellen betreffende den uitvoer van die goederen (consentenstelsel) en de bedragen, die aan belanghebbenden in rekening kunnen worden gebracht ter bestrijding van de kosten. *Vorstman.*

B e l g i ë. Wanneer in buitengewone of abnormale omstandigheden 's lands levensbelangen gevaar loopen, kan de Koning de in-, uit- en doorvoer van alle koopwaren regelen en de speciale rechten bepalen, die geïnd worden bij de uitlevering van de invoervergunningen (wet 30 Juni 1931, gewijzigd door wet 30 Juli 1934). Tot einde September 1934 werden ter uitvoering van deze wet circa 40 Kon. Besluiten getroffen. Goedkeuring van de rechten geïnd bij de aflevering van de vergunningen werd bij K. B. van 8 September 1934 verleend voor een dertigtal producten of soorten van producten. → Contingenteering. *Rondou.*

Crisisinkomstenbelasting (N e d.). In Febr. 1934 heeft de min. van Financiën een wetsontwerp ingediend, ten doel hebbende het verschil tusschen het inkomen over elk der belastingjaren 1934—'35 tot en met 1938—'39 en 9/10 van het inkomen over het belastingjaar 1931—'32 (echter op ten minste 3000 gld. te stellen) met 10% belasting te treffen. De Tweede Kamer heeft bij het afdrukken van dit deel nog geen verslag uitgebracht. Deze bel. kan men rangschikken onder → conjunctuurbelasting. Het ontwerp vindt veel bestrijding. *M. Smeets.*

B e l g i ë. Tijdelijke belasting als collectief offer aan alle burgers, die over belastbare middelen beschikken opgelegd, ten einde de financieele moeilijkheden, die het land doorworstelt, te bestrijden (Verslag aan den Koning). Ingesteld bij Kon. Besluit van 13 Jan. 1931 ter uitvoering van de volmachtwet van 30 Dec. 1930. Treft: 1° de bezoldigingen en wedden van bedienden en ambtenaren; 2° de baten van de vrije beroepen en de winsten van allen aard; 3° de inkomsten uit belegde kapitalen; 4° de inkomsten uit onroerende goederen. Tarieven herhaalde malen herzien, vnl. door Kon. Besl. van 31 Mei 1933; 15 Juli 1933 en 22 Aug. 1934, alsook door de wet van 23 Dec. 1933. — Vrijstellingen zijn voorzien voor geringe inkomsten alsook voor de inkomsten verzekerd door sociale wetten, en voor pensioenen door oud-strijders verworven. *Rondou.*

Crisismaatregelen. Hieronder worden die maatregelen verstaan, welke hetzij van particuliere hetzij (vooral) van regeeringszijde genomen worden, om een uitgebroken crisis het hoofd te bieden. Daar crises zich gewoonlijk niet tot één land beperken, hebben deze maatregelen alleen voldoende uitwerking, wanneer zij internationaal ontworpen en toegepast worden. Tot oplossing van de tegenwoordige wereldcrisis werd door den Volkenbond een economische en financieele wereldconferentie te Londen in 1933 belegd, welke echter reeds in de eerste dagen mislukte ten gevolge van het dissidente en particularistische standpunt der Ver. Staten van Amerika. Die maatregelen kunnen betrekking hebben op de economische of financieele verhouding van een land tot het buitenland en zijn dan van handelspolitieken aard (→ Handelspolitiek) of op de verhoudingen in het binnenland en bestaan dan in werkverschaffing, werkverruiming (→ Werkloosheid), uitkeering van geldelijken steun aan de werkloozen, verleening van steun in verschillenden vorm aan de aangetaste bedrijfstakken, zooals voorschotten, subsidies, prijsgaranties, oprichting van dwangkartels, gedwongen restrictie der productie met of zonder opkoop van regeeringswege van het product, verder rantsoeneering der levensmiddelen, enz. *Vorstman.*

Crisispachtwet (N e d. V e r b i n t e n i s s e n r e c h t). Ingevolge wet van 17 Juni 1932, Stbl. 301 (initiatief Ebels c.s.), kan ten aanzien van pachtovereenkomsten, aangegaan vóór 1 Jan. 1932, betreffende land, te gebruiken ter beoefening van den landbouw (waaronder, bij wijzigingswet van 7 April 1933, Stbl. 161, ook de tuinbouw, mede het kweeken van boomen, bloembollen en bloemen is begrepen), op grond dat van den pachter in verband met de heerschende buitengewone tijdsomstandigheden niet in redelijkheid kan worden gevorderd den bedongen pachtprijs te voldoen, geheele of gedeeltelijke ontheffing van de betaling van een termijn worden verleend. Het verzoek, in te dienen niet eerder dan 14 dagen vóór en niet later dan 14 dagen na den vervaldag, wordt behandeld door de kamer van crisispachtzaken van het kantongerecht, bestaande uit den kantonrechter als voorzitter en twee niet tot de rechterlijke macht behoorende, ten aanzien van de verhoudingen op landbouwgebied deskundige personen. Zoolang niet is beslist, is de betalingsplicht opgeschort (de kamer kan tusschentijds deze opschorting beperken); voor zoover geen ontheffing volgt, is over het tijdvak der opschorting jaarlijks 5% aan rente verschuldigd. De kamer houdt rekening met de uitkomsten van vroegere jaren van pacht tusschen dezelfde personen, en verleent in geen geval een ontheffing, waardoor de verpachter in zijn belangen meer zou worden benadeeld dan de pachter bij niet-verleening der ontheffing. De beslissing (waartegen geen rechtsmiddel toegelaten is) wordt telkens gegeven voor één termijn; was deze reeds betaald, dan wordt de dag bepaald, vóór welken het te veel betaalde moet worden teruggegeven. Blijkens art. 7 komt ontheffing ook den borg ten goede. Deze wet kan, in tegenstelling tot de art. 1628 en 1629 B.W. (geheele of gedeeltelijke ontheffing bij oogstverlies door onvoorziene toevallen, vgl. art. 1631), ingevolge haar kennelijke strekking niet bij overeenkomst worden terzijde gesteld. *Petit.*

B e l g i ë. De C. van 10 Augustus 1933 is een tijdelijke wet, die beoogt de pachtprijzen aan te passen aan de heerschende economische toestanden en ze in overeenstemming te brengen met de prijzen van de landbouwproducten. Niet alle pachten zijn voor herziening vatbaar: alleen die, welke 1° vóór het ontstaan der crisis werden afgesloten, nl. die, welke werden aangegaan vóór 1 Jan. 1932, of die, welke met of zonder wijzigingen werden vernieuwd vóór 23 Aug. 1933; en 2° blijkbaar buiten verhouding zijn met de voordeelen, die de pachter uit het gepachte goed kan halen.

Het bedrag van de toe te passen vermindering is

niet wettelijk vastgesteld. De vrederechter oordeelt naar billijkheid, rekening houdende met den toestand van den landbouw in het algemeen en met de landbouwmarkt, met den prijs en de voorwaarden van de pacht, met de waarde van het goed en met het normale regime van zijn bebouwing, alsook met alle andere gegevens, die voor een billijke regeling in aanmerking komen. De rechtsvordering tot vermindering moet, op straf van nietigheid, zijn voorafgegaan door een poging tot minnelijke regeling. De vermindering wordt toegestaan voor den ganschen duur der pacht, doch uiterlijk tot 1 Jan. 1938. Nochtans kunnen pachter en verpachter een nieuwe herziening aanvragen, indien in den loop van de pacht en na de eerste herziening de economische toestanden komen te veranderen.

De voordeelen van de C. kunnen door de pachters van vreemde nationaliteit ingeroepen worden, indien hun wetgeving op de landpachten, de eventueele herziening of verbreking daarvan aan de Belgen gelijke voordeelen verleent als aan hun landgenooten.

Lit.: Van Dievoet, De wet van 10 Augustus 1933 op de vermindering der pachtprijzen, juridisch en economisch verklaard (Leuven 1933). *Rondou.*

Crisistheorie is de leer, welke het ontstaan en de ontwikkeling der crises tracht te verklaren. Werden voorheen speciale crisistheorieën verdedigd, sinds de wetenschap meer en meer tot de overtuiging kwam, dat het economische leven een dynamische en niet een statische verschijning is, is de crisisleer een bestanddeel geworden van de algemeene conjunctuurleer. → Conjunctuurtheorie. *Vorstman.*

Crisnée, gem. ten N.W. van Luik; opp. 280 ha; 550 inw.; landbouw; oude kerkelijke heerlijkheid.

Crispi, Francesco, Italiaansch staatsman, voorlooper van het Ital. koloniaal Imperialisme, 1887—'91 en 1893—'96 minister-president; * 4 Oct. 1819 te Ribera (Sicilië), † 11 Aug. 1901 te Napels. In 1861 kwam hij bij de radicale linkerzijde in de Kamer. Als hoofd van de regeering trad hij krachtdadig op tegen de anarchisten. In de buitenlandsche politiek stond hij aan de zijde van het Drievoudig Verbond. Hij veroverde de eerste Ital. koloniën, Eritrea en Somalikust (1890), maar mislukte in Ethiopië, waar de nederlaag van Adoea zijn aftreden tot gevolg had. Daar C. de grondslagen van het Ital. koloniaal rijk legde, wordt hij vaak door het Fascisme als een voorlooper beschouwd.

Lit.: Castellini, C. ([2]1924); Volpe, C. (1928); Salvemini, La politica estera di C. (1919); Palamenghi-Crispi, L'Italia coloniale e C. (1928). *V. Houtte.*

Crispin, een vaste figuur in het Fransche blijspel der 17e en 18e eeuw, type van den leepen, onhandigen huisknecht.

Lit.: Doutrepont, Les types populaires (II Brussel 1928, 79 vlg.).

Crispina, Bruttia, of Crispina Augusta, vrouw van keizer Commodus, wegens echtbreuk naar Capri verbannen (184) en daar gedood. *Davids.*

Crispina, Heilige, een rijke voorname vrouw, afkomstig uit Thagora. Volgens betrouwbare berichten werd zij tijdens de vervolging van Diocletianus door den proconsul Anulinus op 5 Dec. 304 ter dood gebracht te Theveste in Numidië. Zij werd in Afrika hoogelijk vereerd, zooals blijkt uit de geschriften van Augustinus. Later breidde deze vereering zich naar het Westen uit. Feestdag 5 Dec. *J. v. Rooij.*

Crispinus en **Crispinianus,** Heiligen, gemarteld te Soissons in Frankrijk, waar volgens den H. Gregorius van Tours reeds voor de 6e eeuw boven hun graf een basiliek gebouwd werd. Volgens de legende, welke geschreven werd naar het passieverhaal van den H. Quintinus, waren zij gebroeders uit een voorname Romeinsche familie uit de 3e eeuw. Om aan de Christenvervolging te ontkomen namen zij de wijk naar Soissons, waar zij zich toelegden op het schoenmakersvak, voor de armen kosteloos schoeisel maakten en zoo door hun daden het Christendom predikten. Zij werden na gruwzame martelingen onthoofd onder Rictiovarus. Hun reliquieën werden in de 9e eeuw naar Osnabrück overgebracht. C. en C. worden door schoenmakers, zadelmakers en leerlooiers als patroon vereerd. Feestdag 25 Oct. Zie plaat. *J. v. Rooij.*

C. en C. worden afgebeeld met schoenmakersgereedschap en molensteenen, ook met martelpalmen. Ofwel de een draagt een schoen en de ander een boek. Hun beeltenis prijkt in het stadswapen van Osnabrück. De volgende scenes uit hun leven zijn in beeld gebracht: hun eenvoudig bedrijf uitoefenend; zij worden met roeden geslagen; zij worden in de kokende olie geworpen. *Heijer.*

Chrispinus van Viterbo, Zalige, broeder Capucijn; * 13 Nov. 1668 te Viterbo, † 19 Mei 1750 te Rome. Feestdag 21 Mei.

Crispus, 1° overste der synagoge te Corinthe, die door Paulus met zijn gezin bekeerd werd (Act. 18.8; 1 Cor. 1.14).

2° Flavius Julius, oudste zoon van Constantijn den Grooten, * 307; zijn moeder: Minervina. Voortreffelijk generaal; hem werd door zijn vader het bestuur van het Westen opgedragen. Zijn stiefmoeder Fausta, die liefde voor C. had opgevat, belasterde, teleurgesteld, C. bij zijn vader. Deze liet hem ter dood brengen (1 Maart 326). Toen de onschuld van den prins bleek, werd Fausta zelf gedood. *Davids.*

3° Vibius, → Vibius.

Crissa (Cirrha), zeer oude stad in Phocis aan de zee, verwoest in 585 v. Chr. Het gebied van C. werd aan Apollo toegewijd en was de havenstad van Delphi. Enkele resten van den pelasgischen muur zijn bewaard gebleven.

Crista of carina sterni noemt men de sterk ontwikkelde beenkam op het borstbeen bij vogels. → Borstbeen.

Cristatella, → Mosdiertjes.

Cristobaliet, variëteit tridymiet, kristalliseert in octaëders, komt voor met tridymiet in andesieten van de Cerro S. Cristobal, Pachuca, en Mexico, ook in de lava van Mayen en in meteorieten. Voor eigenschappen, → Kwarts; → Tridymiet.

Cristofori (ook Cristofali, Cristofani genoemd), Bartolommeo, de uitvinder van de piano (door hem piano-forte genoemd). * 4 Mei 1655 te Padua, † 17 Jan. 1731 te Florence. Naar men vrijwel algemeen aanneemt, is de uitvinding der hamermechaniek aan hem te danken (1711). In C.'s pianoforte vindt men reeds alle hoofdbestanddeelen van de mechaniek van ons tegenwoordige klavier; met leder bekleede hamers, bevestigd op een afzonderlijke lijst; voor iederen toets een demper, en ook reeds zgn. vangers. In 1876 werd te Florence een feest ter eere van C. gegeven en een gedenkplaat geplaatst in het klooster Santa Croce. *W. Andriessen.*

Criteriologie, → Kenleer.

Criterium (< Gr. kritèrion = richtsnoer, proefsteen) is zoowel de maatstaf (norm), waarnaar we de waarheid kunnen afmeten en onderscheiden van

---

wat niet waar is, als de b e w e e g g r o n d (motief), waardoor we zekerheid hebben omtrent onze waarheidskennis. De leer der criteriën of criteriologie is het voornaamste deel der → kenleer. Men onderscheidt een intrinsiek criterium, berustend op eigen inzicht en ontleend ofwel aan het kenvermogen (s u b j e c t i e f c.: zinnen, verstand), ofwel aan het kenvoorwerp (o b j e c t i e f c.: klaarblijkelijke kenbaarheid), en een extrinsiek criterium, berustend op het inzicht van anderen (g e z a g s criterium : goddelijk en menschelijk getuigenis). De evidentie (< Lat. videri e se = zichtbaar zijn uit zich zelf, d.w.z. onmiddellijk) of klaarblijkelijke kenbaarheid der zijnswaarheid geldt als het laatste criterium, waarop ten slotte alle waarheid en zekerheid berust.

L i t. : Beysens, Criteriologie ([2]1911) ; v. d. Berg, Waarheid en zekerheid (1934). *v. d. Berg.*

Criteria van de Openbaring zijn de voor het natuurlijk verstand toegankelijke gegevens, waaruit men kan erkennen, dat een leer door God is geopenbaard; de behandeling ervan vormt het inleidende hoofdstuk van de → apologie. Over de nadere specificatie ervan zijn de apologeten het niet eens ; men kan de door hen aangegeven c. als volgt indeelen : zij zijn p o s i t i e f of n e g a t i e f, naargelang zij als feitelijk of alleen als mogelijk aantoonen, dat een leer van God komt; en i n n e r l ij k of u i t e r l ij k, naargelang zij eigenschappen van de leer zelf zijn, of iets, wat daarbuiten staat. De voornaamste (positief en uiterlijk) zijn: de bovenmenschelijke persoonlijkheid van den verkondiger, dan de → wonderen en de → profetieën. Het Concilie van het → Vaticaan heeft verklaard, dat „de goddelijke oorsprong van den Christelijken godsdienst door wonderen geldig kan bewezen worden” (Sessio III, Can. de Fide, 4). Als innerlijk c., maar in anderen zin, stelt men ook voor: de bevrediging van de behoeften en gerechtvaardigde verlangens van het menschenhart door een leer (kard. → Deschamps). Men mag daarbij niet beweren, dat de buiten den mensch blijvende c. onvoldoende zouden zijn (→ Modernisme); en dit c. is alleen ófwel als „moreel” wonder, nl. door het voldoen aan de zoo uiteenloopende verlangens van alle menschen, ófwel bij het bewijs, dat het aan een van God komend, bovennatuurlijk verlangen beantwoordt, positief: omdat dit zeer bezwaarlijk is en het c. toch groote werfkracht kan hebben, kan het beter als negatief c. een inleiding zijn op de anderen. → Immanentisme; → Agnosticisme.

L i t. : Van Noort, De Vera Religione (blz. 39) ; Garrigou-Lagrange O.P., De Revelatione (I Rome, 550) ; een van de gewone opinie afwijkende meening, die de c. niet alleen met de leer, maar met den geheelen godsdienst in verband brengt, verdedigt N. Sanders O.F.M., De Kenbaarheid v. d. Ware Godsdienst (blz. 35). *Pauwels.*

Crithmum, → Zeevenkel.

Critias, Atheensch staatsman, de meest gehate van de → „Dertig”; * ca. 460 v. Chr.; rijk man, antidemocraat, leerling van Socrates, verwant van Plato, in wiens dialogen zijn persoon optreedt. Zijn literaire arbeid is in vergetelheid geraakt door zijn optreden als oligarch. Theramenes, die zich tegen het voortduren van het schrikbewind van de Dertig verzette, liet hij ter dood brengen. In 403 v. Chr. valt C. bij Munichia, in een gevecht tegen de uitgeweken democraten. *Davids.*

Criticisme (< Gr. kritikè = kunst om het ware van het valsche te onderscheiden) is de wijsgeerige richting, waarin het kenprobleem een allesoverheerschende plaats inneemt. Hoewel reeds in de Oudheid vertegenwoordigd door de Sophisten (Protagoras) en Sceptici (Pyrrho), werd ze pas van beteekenis door de werken van Descartes, Malebranche, Locke, Berkeley, Hume, en bereikte haar volle ontwikkeling bij Kant, die in zijn drie Critieken de waarde onzer vermogens (verstand, wil, gevoel) zocht te bepalen. Zijn criticisme bedoelt het midden te houden tusschen het dogmatisme (Wolff), dat zich stelt op het standpunt der betrouwbaarheid onzer kenvermogens, en het scepticisme (Hume), dat hun betrouwbaarheid verwerpt.

Evenals Aristoteles verklaart Kant het kennen als een subjectieve bewerking onzer kenvermogens („vorm”) van de ervaringsgegevens („stof”). In tegenstelling echter met het abstractionisme van Aristoteles wordt deze subjectieve bewerking in het transcendentalisme van Kant sterk overdreven (→ Subjectivisme). Zijn transcendentale methode zoekt een verklaring te geven van de mogelijkheid aller wis- en natuurkunde, maar voert hem tevens tot de overtuiging der onmogelijkheid van alle metaphysiek. Betreffende de realiteit der algemeene begrippen vindt men bij Kant dan ook een → conceptualisme, dat het midden wil houden tusschen realisme en nominalisme.

Dit criticisme is het zuiverst behouden in de Marburger School (Cohen, Natorp, Stammler, Cassirer, Görland, Vörlander), die in haar verwerping van alle metaphysiek gevolgd wordt door het Nederlandsch criticisme (Goedewaagen: Summa contra Metaphysicos). Dit laatste zoekt voor een deel aansluiting bij de school van Karl Barth en verwijst dan de metaphysiek naar het gebied der theologie (Franken: Kritische Philosophie und Dialektische Theologie). Sinds 1931 verschenen de „Annalen der critische philosophie”. *v. d. Berg.*

Critiek (j o u r n a l i s t i e k) noemt men de beoordeeling en bespreking van voortbrengselen op vrijwel alle gebieden van wetenschap en kunst, welke vooral de laatste jaren een steeds ruimer en belangrijker plaats in dag- en andere bladen heeft ingenomen. Men verdeelt deze critiek over het algemeen in de rubrieken: letterkunde (godsdienstige en profane publicaties), beeldende kunsten, film, muziek en tooneel. De criticus beoordeelt de kunst vanuit het leven en draagt de kunst het leven weer binnen. Hij helpt daardoor mee aan de verduidelijking en de verheffing van het kunstbegrip en den goeden smaak onder de massa, en baant aldus mede den weg voor de beoefenaren van kunsten en wetenschappen in haar verschillende uitingen. Behalve gedegen kennis van het besproken vak is objectiviteit wel een der voornaamste voorwaarden voor een juiste critiek, naast absolute vrijheid en onafhankelijkheid van uiterlijke invloeden. *Weterings.*

Naast de aesthetische of literaire critiek, waardoor de w a a r d e bepaald wordt, de goede en slechte hoedanigheden van de literaire voortbrengselen der Grieken en Romeinen, is voor deze literatuur van fundamenteele beteekenis de zgn. **tekstcritiek,** d.i. het beoordeelen van de juistheid van een bepaalde lezing van den tekst: men tracht van een in handschrift tot ons gekomen werk de juiste lezing te herstellen door het vergelijken van verschillende handschriften, vertalingen, commentaren, imitaties en aanhalingen bij andere schrijvers. Ook de → conjectuuraalcritiek bewijst hierbij haar diensten; een algemeen aanvaarde conjectuur noemt men (tekst-)emendatie. Bij het uitgeven van een tekst worden de varieerende lezingen van de handschriften

vermeld in het zgn. critisch apparaat aan den voet der bladzijden. Kennis der → palaeographie is den tekstcriticus onontbeerlijk.

Reeds in den Hellenistischen tijd is de c. druk beoefend in verschillende centra, waar door de vrijgevigheid der vorsten aanzienlijke bibliotheken ontstonden en aldus voor de geleerden het noodige materiaal bijeen was. Het meest bekend zijn wel de critische werkzaamheden van de Alexandrijnsche school, waar Zenodotus, Aristophanes van Byzantium en Aristarchus van Samothrace uitgebreide studiën ondernamen, met name omtrent de werken van Homerus. Men vervaardigde een soort critisch apparaat door de zgn. s è m e i a k r i t i k a (critische teekens). In modernen tijd maakten zich voor de tekstcritiek vooral verdienstelijk Lachmann, Madvig, Cobet. *W. Vermeulen.*

L i t.: I. S. Phillimore, The revival of criticism (1919); F. W. Hall, Companion to classical texts (1911).

Historische critiek is het onderzoek van de overblijfselen van het verleden om daaruit het feitelijk historisch gebeuren te leeren kennen. De uitwendige critiek vraagt vooral naar den oorsprong en de echtheid van de historische documenten, de inwendige critiek naar hun betrouwbaarheid, nauwkeurigheid en waarde.

L i t.: Ch. V. Langlois et Ch. Seignobos, Introduction aux études historiques (Parijs z.j.). *F. Sassen.*

Critius, Attische beeldhouwer en bronsgieter uit de 1e helft van de 5e eeuw v. Chr., vervaardigde in 477—'76 met Nesiotes een nieuwe beeldengroep van de Tyrannendooders → Harmodius en Aristogeiton voor de „Orchestra" van de markt te Athene, nadat de eerste bronzen groep, door Antenor vervaardigd, in 480 door Xerxes geroofd was. Op den Acropolis te Athene zijn meerdere werken van C. gevonden.

L i t.: Gis. M. A. Richter, The sculpture and the sculptors of the Greeks (1930, 197 vlg.). *W. Vermeulen.*

Critoláus, Oud-Grieksch wijsgeer, redenaar en leider der Peripatetische school in Athene, uit de 3e eeuw v. Chr.; * te Phaselis (Lydië); met Carneades en Diogenes in 155 v. Chr. Atheensch gezant te Rome, waar hij, zeer gevierd, in hoogen ouderdom stierf. Zijn wijsgeerige werken (verloren) werden door Cicero menigvuldig gebruikt. *V. Pottelbergh.*

Crivelli, C a r l o, Ital. schilder; * ca. 1435 te Venetië, † ca. 1495. Van zijn leven is weinig bekend, reeds vroeg moet hij Venetië verlaten hebben. Een tijdlang woonde hij in Ascoli Piceno, later werkte hij voor de Observanten van Camerino. Zijn kort verblijf in Venetië is wel de reden, dat hij vrijwel buiten de ontwikkeling der Venetiaansche school staat, en eerder zijn inspiratie heeft van de Paduaansche meesters als Vivarini en een archaïsch kunstenaar als Squarcione. Daaraan is ook zijn geheel eigen stijl te danken. Bij geen anderen meester treft men een zoo rijk en vol ornament aan op kleederen en tapijten, zulke zware bloem- en vruchtenfestoenen. Zijn kleur glanst als email en wordt op bescheiden en treffende wijze door een licht goud verlevendigd. Eigen karakter vertoont ook de scherpe, naar het sombere trekkende gelaatsuitdrukking zijner gestalten; hierin weet hij niet altijd het groteske, caricaturale te ontwijken.

V o o r n. w e r k e n: Madonna (Verona, Museo civico); S. Joris (Boston, Museum); Polyptiek (1476, Londen, National Gallery); Boodschap des Engels (1486, ibidem); Piëta (Vaticaansche Stad, Pinacotheek); Kroning van Christus en Zijn Moeder door God den Vader (Milaan, Brera); Madonna van den kandelaar (ibidem). — L i t.: Testi, La storia della pittura veneziana (II 1915, 555 vlg.); Drey, C. und seine Schule (1927). *Knipping.*

Crivetz, overheerschende wind in Roemenië, die uit O. en N.O., soms krachtig, waait. Heet in den zomer en scherp koud in den winter. → Austru.

Crkvenica, → Crikvenica.

Crna (Gora), → Tsjerna (Gora).

Croatan, mestiezengroep van → Indianen van Noord-Amerika, Zuid-Oostelijk gebied; in Robeson County, N. Carolina. Zij beweren de afstammelingen te zijn van de verdwenen kolonisten van Raleigh (1585) en de autochthone bevolking.

Croce, 1° B e n e d e t t o, Ital. kunsthistoricus, criticus en wijsgeer, veelzijdig en vruchtbaar schrijver, voornaamste vertegenwoordiger van het Hegelianisme in Italië; * 25 Febr. 1866 te Pescasseroli, in 1910 senator, van 1920—1921 minister van Onderwijs; staat afwijzend tegenover het fascistisch regiem, woont te Napels.

V o o r n. w e r k e n: talrijke artikelen in het tijdschrift Critica (sinds 1903), vooral op het gebied van Ital. geschiedenis en letterkunde, aesthetica en staatkunde; Materialismo storico ed economia marxistica (1900); Lineamenti di una logica del concetto puro (1904); Estetica (1905); Hegel (1906); Filosofia della pratica (1908); Etica e politica (1910); Aspetti morali della vita politica (1919). Index: alle werken (1934). — L i t.: E. Chiocchetti, La filosofia di Benedetto Croce (Milaan 1924); H. Wildon Carr, The philosophy of Benedetto Croce (Londen 1917). *F. Sassen.*

2° G i o v a n n i, vermaard componist der Venetiaansche school, leerling van Zarlino; * ca. 1557, † 1609 te Venetië. C. was eerst zanger, daarna (1603) kapelmeester aan San Marco. Zijn uitgebreid werk bevat missen, psalmen en motetten, vooral madrigalen en capriccio's. C. droeg ook het zijne bij in de ontwikkeling van het madrigaal tot karakteristieke beschrijvende muziek. *Lenaerts.*

Croche, Fransche term in de muziek voor achtste noot.

Crochte, → Krochte.

Crocidura, → Huisspitsmuis; → Spitsmuisachtigen.

Crock, O l i v e r i u s a S. A n a s t a s i o d e, Carmeliet, beroemd vastenpredikant in Vlaanderen en Brabant; * te Ieperen, † 1674 te Brussel. C. schreef ook in het Vlaamsch o.a. Viridarium Carmelitarum sive Paradisus Carmeliticus.

L i t.: Over zijn beteekenis als volksdichter raadplege men: J. A. Alberdingk Thijm onder pseudoniem Pauwels Forestier, en Th. Kirghbijl ten Dam, in Dietsche Warande (6e jg. 1864); voorts: Anton van Duinkerken, Dichters der Contra-Reformatie.

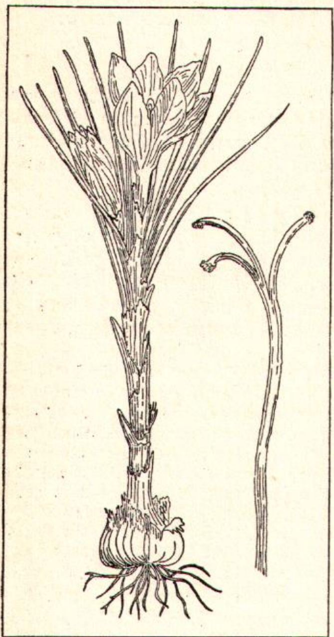
Crocodili(n)a, Crocodilus, → Krokodillen.

Crocodilopolis (Grieksch, = Krokodillenstad; Egyptisch: Sjedet), oude stad in de Egypt. Fajoem; waar een tempel van den krokodillengod Sebek (Sobk) stond. Ptolemeus II Philadelphus maakte er een Grieksche stad van, die hij naar zijn echtgenoote Arsinoë noemde. In den Rom. en Byzant. tijd was dit een belangrijke stad. Zij werd door de Arabieren verwoest. Vooral de papyrusvondsten van Arsinoë zijn belangrijk.

L i t.: C. Wessely, Die Stadt Arsinoë (Krokodilopolis) in griech. Zeit (Weenen 1902; Kais. Ak. d. Wiss. Ph.-hist. Kl., dl. 145). *Simons.*

Crocus, bolgewas van de familie der I r i s - a c h t i g e n, waarvan voornamelijk de soorten vernus en luteus wegens den vroegtijdigen bloei zeer

in trek zijn voor de versiering van parken en tuinen. De plant verdraagt een beschaduwde standplaats en is sterk. Voor potcultuur en snijbloem leent zich C. echter minder goed. Behoort in de bloembollenstreek tot het zgn. „bijgoed". *Rietsema.*

Crocus Sativus L. (saffraancrocus). Rechts: stijl met driedeeligen stempel.

Lit.: Vilmorin-Andrieux, Les Fleurs de pleine terre.

Crocus (Gr. myth.), jongeling, die door Hermes per ongeluk bij het discusspel gedood werd en door den god veranderd werd in een saffraanplant.

Crocus martis, → Staalpoeder.

Crocusplukker of „Blue Boy", voorstelling van het oudste fresco uit Cnossus (kort na 1900 v. Chr.). De proporties van het blauwgekleurde, dunne lichaam zijn onbeholpen, doch het geheel is realistisch en natuurlijk.

Crodel, Paul Eduard, Duitsch landschapschilder; * 1862 te Kottbus. Exposeerde vaak op Münchener Sezession. Veel winter- en sneeuwlandschappen met uitdrukking van atmosfeer.

Croes, Hendrik Jaak De, musicus; * 1705 te Antwerpen, † 1786 te Brussel. Violist en toegevoegd kapelmeester in de St. Jacobskerk te Antwerpen; in 1729 in dienst van den prins van Tout en Taxis te Regensburg; in 1755 bestuurder der koninklijke kapel te Brussel. Schreef kerkmuziek en instrumentale werken.

Lit.: E. V. d. Straeten, La Musique aux Pays-Bas (blz. 204). *V. d. Velde.*

Croesus, de laatste koning van het zelfstandige Lydië, zoon van Alyattes, regeerde van 560 tot 546 v. Chr., maakte de Klein-Aziatische Grieken tolplichtig, breidde zijn rijk uit tot aan den Halysstroom, onderging sterk den Griekschen invloed. Met Babylonië, Egypte en Sparta als bondgenooten, valt hij in 546 binnen in Cappadocië, doch wordt overwonnen door Cyrus van Perzië, die hem achtervolgt en Sardes inneemt, maar C., zijn krijgsgevangene, behandelt overeenkomstig zijn rang. C. was bij de Grieken immer populair om zijn rijkdom, zijn mildheid (hij zond rijke geschenken naar het heiligdom te Delphi), zijn groote macht, zijn tragischen ondergang, zijn rampspoed in eigen huiskring. Reeds bij Herodotus, die C. in verbinding brengt met Solon, wordt hij een levend voorbeeld van verganke1ijk geluk. *V. Pottelbergh.*

Crofesima, het buitenste deel der aardkern, gedacht vnl. te bestaan uit chroom, ijzer (Fe), silicium en magnesium.

Crofters zijn jaarpachters in Schotland, wonende in zgn. crofting parishes, wier pacht minder dan 30 p. st. bedraagt en wier bijzondere positie geregeld is in de Crofters Holdings (Scotland) Act van 25 Juni 1886. Aan de c. is „fixity of tenure" (section 1—3 der wet) verleend. Geen c. kan van het pachtgoed worden verjaagd, tenzij hij heeft gehandeld in strijd met de statutory conditions (betaling van pacht, gebruik als goed huisvader, enz.). Hieronder valt ook het verbod van verkoop, van onderhuur en verdeeling; zelfs bij sterfgeval sluit de wet in section 20 uitdrukkelijk alle sub-division uit. De „Crofters-commission" kan slechts in één geval den landheer machtigen om den grond terug te nemen, nl. alleen dan, als hij dien noodig heeft voor de een of andere zaak van algemeen belang. *G. Heijmeijer.*

Croisé, zijden en katoenen weefsels met keperbinding $\frac{2}{2}1$, event. met andere keperbindingen, voor verschillende doeleinden. Wollen croisé met de binding $\frac{2}{1}1$ geweven en als laken geappreteerd. In het algemeen wordt de naam croisé voor de keperbinding gebruikt.

Croiset, 1° Jean, ascetisch schrijver, Jezuïet; * 1666 te Marseille, † 1738 te Avignon. Hij schreef verschillende meditatieboeken, was een gezocht retraiteleider en voerde den maandelijkschen retraitedag in. Onze maandelijksche recollectiedagen worden nog veelal volgens zijn methode gehouden. Hij was een man van actie, met een vurig temperamentvol karakter. C. stond in nauwe relatie met de H. Margaretha Maria Alacoque en ijverde met hart en ziel voor de verspreiding van de devotie tot het H. Hart, welke toen in haar eerste opkomst was. Hierbij ondervond hij veel tegenwerking en zijn boek: La dévotion au Sacré Coeur de Notre Seigneur Jésus-Christ werd zelfs op den Index geplaatst.

Lit.: P. Pourrat, La Spiritualité Chrétienne (IV, 339 en 424). *J. v. Rooij.*

2° Marie Joseph Alfred, Fransch Klass. philoloog; * 1845, † 1923. Prof. in Grieksch te Parijs. Hij gaf veel Klass. auteurs uit, schreef, met zijn broer Maurice (zie 3°), een gesch. van de Gr. literatuur en een excerpt daarvan als handboek, en bezorgde met hem een volledige Plato-uitgave.

3° Maurice, Fransch Klass. philoloog; * 1846. Prof. in Grieksch te Montpellier en Parijs. Hij publiceerde werken over Lucianus en Demosthenes. Zie verder sub 2°. *Zr. Agnes.*

Croisset, Francis de (eigenlijk: Wiener), Fransch-Belgisch tooneelschrijver; * 22 Jan. 1877 te Brussel, woont te Parijs. Schreef lichte, spiritueel-wulpsche comedies, waarvan de gewaagde perversiteit aan Marivaux en aan Crétin den Jongeren doet denken.

Werken: o.a. L'homme à l'oreille coupée (1900); Chérubin (1901); La passerelle (1902); Le bonheur, mesdames (1905); Paris-New-York (met E. Arène, 1907); Arsène Lupin (met M. Leblanc, 1908); L'épervier (1914); Les vignes du Seigneur (1923); Romance (1923); Les nouveaux messieurs (1925); Le docteur Miracle 1926); La livrée de M. le comte (1928). *Ulrix.*

Croix, La, het groote politieke en godsdienstige dagblad der Fransche Katholieken, met 204 provincieuitgaven en een oplaag van 750 000, wordt uitgegeven door Maison de la Bonne Presse (te Parijs). De weke-

lijksche uitgave, Croix de Dimanche, heeft een oplage van meer dan één millioen; gesticht 1879.

Croix, gem. in Fransch-Vlaanderen, in het kanton Roubaix; 20 500 inw., meerderheid Fransch-sprekend. Twee kerspelen: H. Martinus en H. Petrus. C. bezit een sterk ontwikkelde textielnijverheid en ververijen. Verschillende fabrieken worden door Engelschen gedreven, met veel Engelsche, Protestantsche arbeiders. Hoogste schoorsteen van het fabriekscentrum Rijsel—Roubaix—Tourcoing. Croix is tevens villavoorstad van Rijsel. Te C. bevindt zich het moederhuis en noviciaat van de Petites Soeurs de l'Ouvrier (Dochters van het Onbevlekt Hart van Maria). Verder het weeshuis Wallaert (Dochters van het Kindeke Jezus); Kath. lagere scholen, twee voor jongens en twee voor meisjes. *v. Es.*

Croix, Karel Lodewijk de la, Belg. priestermissionaris; * 28 Oct. 1792 te St. Cornelius Hoorebeke, † 20 Aug. 1869 te Gent. Als seminarist weigerde hij gehoorzaamheid aan Napoleon en werd in het leger ingelijfd. Priester in 1817, vertrok hij naar het Missourigebied (Ver. Staten), stichtte verscheidene missieposten en bouwde er kerken; in 1822 eerste missionaris onder de Osages-Indianen. Uitgeput kwam hij in 1834 voor goed in België terug, werd kloosterbestuurder te Gent en in 1849 titulair kanunnik.

Lit.: kan. De Raemaecker, Joseph et Charles de la Croix (Gent 1894). *Allossery.*

Croix-lez-Rouveroy, gem. in de prov. Henegouwen, ten Z.W. van Binche; opp. 463 ha, ca. 200 inw.; landbouw; oude heerlijkheid.

Croker, 1° John Wilson, Engelsch Tory staatsman en literair criticus; * 1780 te Galway (Ierland) als zoon van een Engelsch douane-ambtenaar, † 1857 te Londen. Was van 1808 tot 1832 in het Engelsch ministerie, maar bleef een rusteloos beoefenaar van letterkunde en letterkunde-critiek. Zijn werken en zijn politiek werden sterk gehekeld door Disraeli Macaulay. *Pompen.*

2° Thomas Crofton, Protestantsch Iersch letterkundige, bekend om zijn folklore-verzamelingen; * 1798 te Cork, † 1854 te Londen. Hij was de zoon van een Engelsch majoor; medewerker van Tom Moore's Irish Melodies, en zijn bekendste boek is een verzameling Fairy Legend and Traditions of the South of Ireland (1825, vele malen herdrukt). *Pompen.*

Crols, Frans, Vlaamsch schrijver; * 1882 te Turnhout, bestuurder van een klooster te Antwerpen. Schreef: Lelieblaadjes (1913); Heeroom en zijn Nichtje (4 dln.); Vrouwen uit het Evangelie (1924); alle tot verheffing en veredeling van de Vlaamsche vrouwen.

Cro-Magnon (Dordogne, in het dal der Vezère). Bij den aanleg van een spoorbaan vond men gebroken dierenbeenderen, steenen werktuigen en ten leste menschelijke skeletten. Uit nader onderzoek bleek, dat de Diluviale jager hier langeren tijd had gehuisd, waar men de vondsten boven elkander vond. Opgegraven werden: 3 mannelijke skeletten: een grijsaard van 1,82 m, 2 mannen van middelbare lengte, voorts een vrouw en een foetus. De vrouw had een houw over haar voorhoofd, die gedeeltelijk reeds genezen was, waaruit men meent te mogen besluiten, dat zij verpleegd is geworden.

Wat het type van den Cro-Magnon-mensch betreft, gelijkt deze sterk op den huidigen Europeaan (homo-sapiens): krachtig gebouwd en van middelbare of meerdere grootte, met lang gestrekten schedel, hoog gewelfd voorhoofd, rond gewelfd achterhoofd, een kort, breed en vlak georiënteerd gezicht, duidelijk uitgesproken kin. Dit ras heeft men terug gevonden in Frankrijk, Engeland, Boven-Italië, Duitschland en Oostenrijk. Waar en hoe dit ras is ontstaan, weet men niet. Het verschijnt plotseling overal in West-Europa. *E. Beekman.*

Cromargan, product van de Wurttembergsche Metallwarenfabrik, Geislingen-Steig. Naam gevormd van chroom en argentum (zilver). Zilverkleurige metaallegeering, hard; moeilijk smeltbaar (1400° C); bestand tegen zuren, zwavel, loog- en eiwithoudende stoffen; geeft geen metaalsmaak aan spijzen; niet giftig; gebruikt voor tafel- en keukengereedschap. *v. Oerle-Nipper.*

Cromarty, stadje aan de Cromarty Firth, zijtak van de Moray Firth, graafschap Ross and Cromarty, Schotland (57° 40′ N., 4° 1′ W.); ruim 5 000 inwoners.

Crombach, gem. in het district St. Vict, ten Z. van Malmedy; opp. 4 991 ha; ca. 1 600 inw.; Crombach-rivier; 18e-eeuwsch kerkje met graftomben.

Crombrugghe, Constant Van, Belg. kanunnik; * 14 Oct. 1789 te Geeraardsbergen, † 1 Dec. 1865 te Gent. In 1830 lid van het nat. congres; stichtte in 1817 de Jozefieten of Zonen van den H. Jozef en de Zusters of Dochters van Maria en Jozef; in 1838 splitst hij deze laatste en zoo ontstonden de Dames van Maria en de Zusters van den H. Jozef of Jozefienen. In 1863 werd hij aartsdiaken van het kapittel der Gentsche hoofdkerk.

Lit.: C. Pieraerts, Vie et oeuvres du chanoine Van Crombrugghe (Leuven 1878). *Allossery.*

Crome, John, Eng. landschapschilder en plaatsnijder; * 1768 te Norwich, † 1821 aldaar. Leerde aanvankelijk bij Robert Ladbrooke, en copieerde Gainsborough e.a., die zijn vriend Thomas Harvey bezat; ten slotte werkte hij op het atelier van W. Beeckey. Sterk werkten op C. Ned. invloeden, zoo van Rembrandt (Carrow-Abbey), Aart van der Neer (maansopgang over de Jare) en vooral Hobbema (Eik v. Poringland). Vooral de zilvergrijze tonaliteit geeft zijn werk een geheel eigen betoovering. Schilderwerk in de Nat. Gallery, Tate Gallery en Victoria and Albert Museum te Londen.

Lit.: Binyon, J. C. and J. S. Cotman (1906); Collins Baker, C. (1921). *Knipping.*

Cromer, badplaats in het graafschap Norfolk, Engeland (52° 56′ N., 1° 16′ O.); 6 000 inwoners.

Cromerien, naam van een fluvio-marine afzetting uit het Plioceen. Het c. is de belangrijkste laag van Frankrijk, omdat het bijna overal als kleilaag aan den dag komt.

Cromlech (Bretonsch, = kromme steen) heeten groepen van ruwe steenen, die in den grond vastzitten en meestal in cirkelvorm geplaatst zijn en elders een ring omsluiten (Engelsch: stone circles). Deze monumenten komen veel in N. Frankrijk, Morbihan, Bretagne, Engeland en Denemarken voor. Sommigen houden ze voor zonnetempels, anderen voor offer- of begraafplaatsen, maar geen van deze meeningen steunt op overtuigend bewijsmateriaal. De bekendste C. is die van Stonehenge in Engeland.

Lit.: Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte (VIII 1927, 94). *Knipping.*

Crommelynck, Fernand, Fransch-Belgisch tooneelschrijver; * 1888. IJverde als een der eersten voor de nieuwe formule van „Le Théâtre Poétique" in Frankrijk en België. Zijn plat-grappige, maar tevens dichterlijk-lyrische kluchten doen, wat de hevigheid

---

van kleuren betreft, denken aan Brueghel en Hiëronymus Bosch. Uitbundige fantasie sluit bij C. niet uit een diepen zin voor menschelijke waarheid. Dit met opzet onharmonisch dualisme kenmerkt zijn heele oeuvre. Hij debuteerde in het „Théâtre du Parc” te Brussel, met: Nous n'irons plus au bois, een geestig stukje. Maar Le cocu magnifique, vestigde zijn naam voor goed. Dit stuk werd in verscheiden talen overgezet. Les Amants puérils, een liefdedrama, en Tripes d'or, een tragedie der gierigheid, vielen. La jeune fille folle de son âme werd beter onthaald. *Willemyns.*

Cromvoirt, → Vught (N. Br. gem.).

Cromwell, 1° Olivier, protector der Engelsche Republiek; * 25 April 1599 te Huntingdon, † 3 Sept. 1658 te Londen; behoorde tot den degelijken, kleinen landadel (gentry), in verre verwantschap met Thomas Cromwell, studeerde te Cambridge en beheerde rustig de goederen van zijn vader; huwde in 1621 met de koopmansdochter Elizabeth Bourclier en beleed de streng puriteinsche beginselen. Hij kwam in 1629 in het parlement, trad eerst op den voorgrond in het Lange parlement van 1640 en organiseerde sedert het begin van den burgeroorlog de Parlementsruiterij, die zwak was tegenover de adellijke ruiterij, vormde de beroemde ironsides (roundheads), een „heilige schaar” van somber-vrome, onverschrokken lieden en had aldus een belangrijk aandeel in de beslissende overwinningen op de koningspartij van Marstonmoor (1644) en Naseby (1649). Daardoor werd hij de leider der independentenpartij in het leger, tegenover de presbyteriaansche partij in het parlement. Cromwell had het leven van den gevangen genomen koning willen sparen, maar toen Karel I met de Schotten en met de Presbyterianen samenspande, was hem dat onmogelijk. Hij versloeg de Schotten bij Preston (Aug. 1648), verdreef de Presbyterianen uit het Lagerhuis (Dec. 1648), zoodat het Romp-parlement overbleef. Na den dood van Karel I (30 Jan. 1649) werd C. leider van den executieven staatsraad naast het Romp-parlement; hij onderdrukte met meedoogenlooze hardheid den opstand der ongelukkige Katholieke Ieren, waarbij de bezetting van Drogheda werd uitgemoord (1649), overwon de Schotten bij Dumbar en den jongen Karel II bij Worcester (1650). Het Romp-parlement, dat zich als souverein deed gelden, dreef hij uiteen (April 1653), het Barebone-parlement van zijn eigen aanhangers ontbond hij reeds in December daarna en hij werd door zijn legeroversten verheven tot Lord-Protector met een staatsraad en een parlement naast zich. Ook dit parlement ontbond hij in Jan. 1655 en voerde voortaan de militaire dictatuur. In Sept. 1656 kwam een nieuw parlement, dat in Maart 1657 een tweekamersstelsel en een herstel van het koningschap voorstelde. C. weigerde den koningstitel voor zichzelf en ontbond in Febr. 1658 ook dit parlement, omdat het Lagerhuis zich tegen de militaire dictatuur verzette.

O. Cromwell.

Temidden van deze onrust in den staatsvorm volbracht C. een reeks van groote daden in Engelands voordeel. Door zijn Scheepvaartwet (Act of navigation) van 1650 brak hij de overmacht van den Nederlandschen zeehandel en versloeg vervolgens de Nederlanders in een eersten zeeoorlog (1652—'54); sloot handelsverdragen met Zweden, Denemarken en Portugal (1654); verbond zich met Frankrijk tegen Spanje en veroverde daardoor Jamaica (1655) en Duinkerken (1658); vestigde voorgoed Engelands grootheid door de kracht van zijn gloeiend en fel consequent godsdienstig gevoel, waaronder het Engelsche en Iersche Katholicisme opnieuw zwaar moesten lijden en dat gepaard ging met een volstrekt beheerschen van de werkelijkheid met al haar oogenblikkelijke eischen. Ook in Engeland gold Cromwell als tyran en huichelaar, totdat hij door Carlyle als held werd gehuldigd (1845) en sedert dien evenwichtiger beoordeeling vond bij al degenen, die ook deze machtige persoonlijkheid uit haar eigen tijd willen verstaan. *v. Gorkom.*

Lit.: Carlyle, Letters and speeches of O. C. (uitg. Lomas, 1904); Speeches of O.C. (uitg. Stainer, 1901); S. R. Gardiner, O. C. (1901); R. St. Taylor, O. C. (1928); H. Kittel, Oliver Cromwell, seine Religion und Sendung (1928); W. C. Abbott, A bibliography of O. C. (1929).

Cromwell dankt zijn krijgsgeschiedkundige beteekenis aan zijn organisatievermogen en aan het gebruik, dat hij van de cavalerie maakte. Zijn organisatievermogen toonde hij in de vorming van het leger van het parlement en meer in het bijzonder in de strenge krijgstucht, die hij onder de fanatieke elitecavalerie (de Round Heads of Iron Sides) wist te handhaven. Daardoor en door zijn genialen blik op het oogenblik, waarop hij een ruiteraanval kon inzetten, maakte hij de cavalerie in den aanval te paard het hoofdwapen in het gevecht, waarmede hij zijn beslissende overwinningen bevocht. *v. Voorst.*

2° Richard, protector der Engelsche Republiek; * 4 Oct. 1626, † 12 Juli 1712. Hij werd de opvolger van zijn vader Olivier; stond machteloos tegenover het conflict tusschen het leger en het opnieuw beroepen Romp-parlement en liet zich in April 1659 zonder tegenstand opzij zetten. Hij ging in 1660 naar Parijs en leefde sedert 1680 in Engeland.

Lit.: Guizot, Histoire du protectorat de R. C. (2 dln. 1864); Godfrey Davies, The early Stuarts. 1603—1660, in The Oxford History of England (1935).

3° Thomas, Engelsch staatsman; * 1485 te Putney, † 28 Juli 1540 te Londen. Hij was van onaanzienlijken huize, moest in zijn jeugd Engeland verlaten en streed in de Italiaansche oorlogen; kwam in Engeland terug en werd in 1523 lid van het parlement, werd de schrandere vertrouweling van kardinaal Wolsey in geld- en staatszaken, kreeg na diens val (1529) het vertrouwen van koning Hendrik VIII. Hij kwam in verschillende hooge ambten en kon aldus de anti-kerkelijke wilsbesluiten van den koning tot harde werkelijkheid maken, had vooral een groot deel in de opheffing der Engelsche kloosters (1535), waarbij hij den kloosterrijkdom aan den koning en aan zichzelf ten goede deed komen. Hij bevorderde de Engelsche welvaart door maatregelen in het belang van den zeehandel. Toen hij terwille van het samengaan met de Duitsche Protestanten het koninklijk huwelijk met Anna van Kleef had doorgedreven, viel hij in ongenade en werd terechtgesteld. *v. Gorkom.*

Lit.: R. B. Merriman, Life and letters of Th. C. (1902).

Cronaca, Simone, eigenlijk Simone del Pollaiuolo, Ital. bouwmeester; * 1457 te Florence, † 1508 aldaar. Baseerde zijn bouwwerken voornamelijk op de laat-Romeinsche kunst, welke hij in Rome (1475) nauwgezet bestudeerde. Werkte aan den dom van Florence, bouwde de S. Francesco al monte (laat type van Z. Eur. bedelordenbouwkunst).

Lit.: Stegmann en V. Geymüller, Die Architektur der Renaissance in Toskana (IV 1890—1908); Venturi, Storia dell'arte italiana (VIII 1923, 418 vlg.). *Knipping.*

Cronberg, mooi gelegen stadje in het Taunusgebergte, ten N.O. van Frankfort a. M.; 240—400 m boven zeepeil. Ca. 3 600 inw. ($^1/_3$ Kath.). Papierindustrie, fruithandel. Kasteel Friedrichshof, kerk (13e eeuw). In de onmiddellijke nabijheid de badplaats Cronthal met (sedert 1568) bekende bronnen tegen jicht, nier-, blaas- en leverziekten, e.d.

Cronegk, Johann Friedrich, Freiherr von, Duitsch dichter en dramaturg; * 2 Sept. 1731 te Ansbach, † in den nieuwjaarsnacht 1757—'58 te Neurenberg. Codrus, een zwakke Klassicistische tragedie, werd in 1758 na zijn dood bekroond, doch door Lessing scherp aangevallen. „Einsamkeiten” staat onder den invloed van Young, zijn lyriek mist echter diepte. C. vestigde de aandacht op het Spaansche tooneel, hij komt echter niet los van het Fransche voorbeeld. *De Tollenaere.*

Lit.: J. Minor. Lessings Jugendfreunde, Kürschners D. N. L. (LXXII); W. Gensel, J. F. v. C. (Leipzig 1894).

Cronjé, Pieter Arnoldus, Transvaalsch generaal; * 1835, † 4 Febr. 1911 te Klerksdorp. Na medegestreden te hebben in den oorlog van 1880—'81 werd hij lid van den Transvaalschen Volksraad. Op 1 Jan. 1896 maakte hij bij Krugersdorp een einde aan den Jameson-raid. In den Boerenoorlog was hij commandant van het leger, dat op de Westgrens van den Oranje Vrijstaat het beleg van Kimberley dekte. Ontzettingspogingen, door de Engelschen met groote macht onder lord Methuen ondernomen, werden door C. bij de Modderrivier (28 Nov.) en Magersfontein (16 Dec. 1899) bloedig afgeslagen. De doorbraak van de Engelsche cavalerie onder French bracht echter het ontzet van Kimberley en noopte Cronjé tot een terugtocht in Oostelijke richting. Door Roberts' troepen omsingeld, moest hij op 27 Febr. 1900 bij Paardeberg capituleeren. Hij werd op St. Helena krijgsgevangen gehouden. *v. Voorst.*

Cronstedt, graaf Carl Johann, Zweedsch bouwmeester; * 1709 te Stockholm, † 1779 aldaar. Studeerde in Frankrijk en Italië. Herstelde, voltooide of verbouwde verschillende groote werken in zijn land.

Cronthal, → Cronberg.

Cronus of Kronos, de Rom. Saturnus, in de mythologie de jongste der Titanen. Zoon van Uranus en Gaea, vader van Hades, Poseidon, Zeus, Hestia, Hera en Demeter. Hij had zijn vader Uranus van de heerschappij over de wereld beroofd, doch werd op zijn beurt door zijn jongsten zoon Zeus onttroond. Als zoon van Cronus heet Zeus bij Homerus dikwijls de „Cronide”. (Cronus had al zijn kinderen kort na hun geboorte verslonden. Maar bij de geboorte van Zeus gaf Rhea haar gemaal een steen te eten, terwijl ze het kind op Creta verborg. Later braakte Cronus zijn kinderen weer uit.) *Weijermans.*

Croock, Jan de, Belg. Dominicaan, kerkelijk schrijver; * 1479 te Gent, † 13 Oct. 1569 te Ieperen. In 1538 is hij inquisiteur in het bisdom Terwaan, in 1542 prior van St. Winokberg, en vervolgens te Ieperen. Hij bezorgde een goede uitgave der Summa van St. Thomas.

Lit.: Biogr. nat. Belg.

Crookes, sir William, Engelsch natuurkundige; * 17 Juni 1832 te Londen, † 4 April 1919 aldaar. In 1861 ontdekte hij het element thallium en stelde hij bij onderzoek daarvan vast, dat in vacuo een lichaam door een warmer lichaam wordt afgestooten. Dit bracht hem tot de constructie van zijn radiometer. Van hem zijn ook de bekende Crookesbuizen (electrische ontladingsbuizen). In 1898 vestigde hij de aandacht op het stikstofvraagstuk (→ Kunstmest). In 1907 kreeg hij met E. Buchner den Nobelprijs voor chemie. Verder was hij een bekend spiritist. *J. v. Santen.*

Croonenberghs, Karel, Belg. priester-missionaris, Jezuïet; * 1843 te Hasselt, † 25 Jan. 1899 te Verviers. In 1879 ging hij met Depelchin de missie van Zambesi stichten, waar hij bleef tot 1884; daarna begon hij missiën in Transvaal en de Kaapkolonie; doorreisde drie jaar lang Amerika om gelden in te zamelen. In 1887 terug in België, werd hij wederom leeraar, bestuurde het missiewerk van Kongo en gaf verschillende werken uit over zijn arbeid.

Lit.: Missions belges (1899). *Allossery.*

Croos, van der, schildersfamilie in Den Haag, waarsch. uit Alkmaar afkomstig. Er zijn twee broeders, Anthonie (* 1606, † ca. 1662) en Pieter (* ca. 1610). De eerste is een niet onverdienstelijk kunstenaar, die sterk den invloed van Jan v. Goyen (ook wel van Sal. v. Ruysdael) onderging. Een derde naamgenoot is Jacob, die in 1654 te Amsterdam huwde en stierf na 1681. Hij schilderde landschappen, o.a. twee gezichten op Den Haag (aldaar in Gem. Mus.), die veel lijken op die van Anthonie, maar wat zwakker zijn.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Croquet, verouderd balspel, in het midden der 19e eeuw populair. Op een grasveld zijn op bepaalde afstanden ijzeren boogjes in den grond geplaatst; hierdoor moeten met langstelige hamers gekleurde houten ballen worden gedreven in zoo weinig mogelijk slagen.

Cros, Charles, Fransch dichter en geleerde; * 1842 te Frabrezan (Aude), † 1888 te Parijs. Sommigen (vgl. A. De Bersancourt, Au temps des Parnassiens) beweren, dat hij reeds in 1877, dus vóór Edison, den phonograaf, dien hij „paléophone” noemde, had uitgevonden. Op literair gebied is hij een voorlooper van het Symbolisme. Voor zijn genialen aanleg pleit Le Coffret de Santal (1873), gedichten, die Verlaine heette „des bijoux tour à tour délicats, barbares, bizarres, riches et simples”. Hij was een trouw bezoeker van „Le Chat noir” en staat vooral bekend als schepper van den humoristischen monoloog, waaraan de naam van Coquelin-cadet, den schitterendsten vertolker ervan, verbonden blijft. Alleenspraken, zooals Le Bilboquet, Le meuble, L'obsession, Le mur en Le Hareng Saur, zijn beroemd gebleven. Omstreeks het jaar 1883 stichtte hij de letterkundige club „Les Zutistes”. Hun doel was het opgeblazene, bombastische, opgeschroefde en plechtstatig-academische uit de kunst te weren. De Dadaïsten hebben hem, met Lautréamont en Rimbaud, tot de voorloopers van hun beweging gerekend.

Werken: Le Coffret de Santal (1873; 2e verm. uitg. 1879); Fleuve (1875); Le Collier de Griffes (1907); Monologues. *Willemyns.*

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Cross, W i l b u r L u c i u s, Amer. letterkundig criticus; * 1862, studeerde aan de Yale Universiteit, waar hij sedert 1897 professor in de Engelsche letterkunde is.

W e r k e n: Development of the English Novel (1899); Life and Times of Laurence Sterne ([2]1925); History of Henry Fielding (1918); vsch. tekstuitgaven en artikelen.

Crossbredwol is, zooals de naam aanduidt, een wolsoort afkomstig van een door kruising verkregen schapenras, nl. uit Engelsche Lincolnschapen, gekruist met Australische merinosschapen. Deze wol kenmerkt zich door vrij groote lengte, grove krulling, frissche kleur en min of meer hoogen glans. Al naargelang de doorvoering der kruising liggen de eigenschappen dichter bij de merinoswol of bij de cheviotwol.

Toepassing: voor fijnere cheviotstoffen, buckskins en voor tricotage- en breierij-doeleinden. *Handels.*

Cross-country, een snelheidswedstrijd te paard, te voet en zelfs per rijwiel, motor of auto, waarbij een aantal natuurlijke hindernissen van het terrein moeten worden overwonnen. Bekend zijn de jaarlijks in Nederland gehouden cross-countries van de Kon. Militaire Sportvereeniging (te paard).

Crossed cheque (Eng., = gekruiste chèque) is een chèque, die op de voorzijde van twee evenwijdige lijnen is voorzien. Deze kruising is voornamelijk een aanduiding voor den betrokkene, dat hij de chèque slechts aan een bankier of aan een eigen cliënt mag uitbetalen. Staat tusschen de evenwijdige lijnen de naam van een bepaalden bankier vermeld, dan kan betrokkene slechts betalen aan den aangewezen bankier of, indien deze de betrokkene is, aan zijn cliënt. Echter kan de aangegeven bankier de chèque ter incasseering aan een anderen bankier overdragen. Een bankier mag een gekruiste chèque slechts in ontvangst nemen van zijn cliënten of van een anderen bankier. De crossing (kruising) heeft ten doel de zekerheid van het chèqueverkeer te bevorderen door te voorkomen, dat chèques aan onbevoegden worden uitbetaald. Zie art. 214 en 215 W. v. K. *Huysmans.*

Cross Fell, de hoogste top van het Penninisch Gebergte (54° 43′ N., 2° 27′ W.), 880 m.

Crossing-over. Hieronder verstaat men in de e r f e l ij k h e i d s l e e r: 1° het verbreken van de koppeling, die tusschen twee erffactoren bestaat; 2° de door het verbreken van de koppeling gevormde nieuw-combinatie, ook c r o s s - o v e r genoemd. De → chromosomentheorie leert, dat de eigenschappen, wier erffactoren in hetzelfde chromosoom liggen, steeds gekoppeld optreden. Het Drosophila-onderzoek van Morgan echter wees uit, dat de erffactoren, die in hetzelfde chromosoom opgestapeld liggen, niet steeds absoluut gekoppeld zijn, doch nieuwe verbindingen met andere erffactoren kunnen vormen (crossovers). Om dit verbreken van de koppeling te verklaren steunt Morgan zich op het verschijnsel van de → c h i a s m a t y p i e.

Het bestaan van de crossing-over is een experimenteel feit en valt dus niet te loochenen. Zoo bijv. verkregen Morgan en Lynch uit de kruising van een zwarte Drosophila-vlieg met rudimentaire vleugels (bbvv) en een grijze vlieg met normale vleugels (BBVV) een grijze bastaardgeneratie (F_1) met normale vleugels (BbVv). De terugkruising van de heterozygote F_1-wijfjes (BbVv) met het recessief bbvv-mannetje geeft in de F_2-generatie de verhouding van de door de F_1-wijfjes gevormde gameten aan: bij absolute koppeling kunnen alleen BV- en bv-gameten in gelijke verhouding ontstaan; bij afwezigheid van koppeling (normale Mendel'sche splitsing) krijgt men de vier gametentypen BV, Bv, bV en bv, ook in gelijke verhouding. In de besproken proef bleek echter een koppeling te bestaan tusschen B en V, respectievelijk b en v, doch de koppeling was niet absoluut, want op het totaal aantal F_2-vliegen waren er 21,9% met de nieuwe factorencombinatie Bv of bV. Er bestaat dus een koppeling ter sterkte van 28,1 (in plaats van 50% Bv- en bV-gameten, worden er maar 21,9% gevormd) tusschen de eigenschappen grijs lichaam (B) en normale vleugels (V) eenerzijds, tusschen de eigenschappen zwart lichaam (b) en rudimentaire vleugels (v) anderzijds. Het in het experiment gevonden percentage crossovers bedraagt 21,9. In zijn chromosomentheorie neemt Morgan de percentages waargenomen crossovers aan als maatstaf om den afstand tusschen beide betrokken factoren in het chromosoom te berekenen. Den afstand kennend, die bijv. den factor W van M, respectievelijk M van Br scheidt, berekent hij, hoe groot het percentage crossovers zal zijn, dat in het experiment de koppeling tusschen W en Br zal breken. Het feit, dat de bekomen crossover-percentages in de daaropvolgende proeven kleiner zijn dan de berekening voorzag, verklaart Morgan door het verschijnsel van de d u b b e l e c r o s s i n g - o v e r, waarbij het chromosoomstuk, dat W bevat, een aantal malen terug met chromosoomstuk Br verbonden wordt. Vele cytologen staan sceptisch tegenover de zoo sterk morphologisch getinte chromosomentheorie; als werkhypothese wordt zij intusschen door de meeste genetici dankbaar aanvaard.

Tegen de chiasmatypie, die de crossover-verschijnselen zou moeten verklaren, zijn o.a. volgende bezwaren van cytologischen aard aan te voeren: 1° bij de Drosophila-vlieg werd het omwikkelen der chromosomen tijdens het zgn. strepsitaenstadium niet waargenomen bij de mannetjes en, wat erger is, evenmin bij de wijfjes, die nochtans bij de soort melanogaster de crossover-verschijnselen vertoonen.

2° Alles, wat men thans weet omtrent de natuur van de chromosomen, pleit tegen het breken en tegen het hereenigen der stukken volgens een bepaalde wetmatigheid.

Ook sommige proefondervindelijke feiten pleiten tegen de theorie. Inderdaad zijn vele der aangehaalde experimenten onvolledig, terwijl in 53 kruisingsproeven voor het onderzoek van de gekoppelde factoren Xy en xY de nieuw-combinaties met beide dominante factoren, XY dus, steeds in grooter aantal optraden dan de nieuwe gameten xy, met de recessieve factoren.

Voor de verklaring van de crossing-over komen nog in aanmerking de door Goldschmidt geopperde onderstelling van physisch-chemische krachten als oorzaak van een uitwisseling van chromosoomgedeelten, en de conversiehypothese van Winkler, die aanneemt, dat genen uit hun recessieven of heterozygoten toestand in den dominanten kunnen overgaan, een verschijnsel, dat omgekeerd in minder sterken graad zou voorkomen.

L i t.: R. Goldschmidt, Physiologische Theorie der Vererbung (1927); T. H. Morgan, C. B. Bridges en A. H. Sturtevant, The Genetics of Drosophila (Bibliographia genetica II 1925, 1-162); C. Stern, Fortschritte der Chromosomentheorie der Vererbung (Ergebnisse der Biologie II 1928, 205-359); H. Winkler, Die Konversion der Gene (1930). *Dumon.*

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Crosskill-rol, akkerwerktuig, zeer geschikt om kluiten en korsten te breken. → Rol.

Crossopterygii, → Polypterini.

Crossopus, → Waterspitsmuis; → Spitsmuisachtigen.

Crostarosa, 1° Maria Celeste, Eerbiedwaardige, kloosterzuster; * 31 Oct. 1696 te Napels, † 14 Sept. 1755 te Foggia. Na de opheffing van het Carmelitessenklooster Marigliano trok zij zich terug te Scala, waar zij in een visioen Christus aanschouwde, in gezelschap van den H. Franciscus en den H. Alfonsus, als een aanduiding van de toekomstige stichting van de Congregatie der Redemptoristen. In 1738 stichtte zij het klooster S. Salvatore te Foggia, was hier tot haar dood overste. Haar lichaam werd na een eeuw nog ongedeerd bevonden. Het proces harer zaligverklaring is in 1930 wederom opgenomen.

Lit.: Analecta C. ss. R. (1924—1928). *J. v. Rooij.*

2° Pietro, Ital. archeoloog; * 1836, † 1902 te Cave. C. volgde de Rossi op als directeur van het archeologisch museum in het Vaticaan en werkte sinds 1898 mede als redacteur aan Nuovo Bullettino di Archeologia cristiana. Onder zijn leiding werd de Catacombe van het Coemeterium majus en van het Coemeterium van de HH. Petrus en Marcellinus blootgelegd.

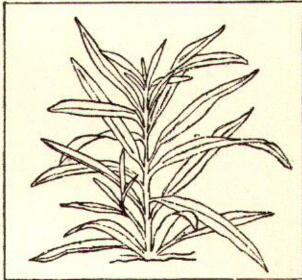
Voorn. werken: Le basiliche cristiane (1892); I pellegrini in Roma (1900). — Lit.: Kraus, Roma Sotterranea ([2]1879, 72 vlg.). *Knipping.*

Crotalaria, → Groenbemester.

Crotalidae, Crotalus, → Ratelslangen.

Crótalon (Gr.), klepperinstrument zooals de Spaansche castagnetten, vermoedelijk ontstaan op Aziatischen bodem; werd door Grieken en Romeinen gebruikt ter begeleiding van het dansen.

Croton, een plantengeslacht van de familie der Euphorbiaceae, wolfsmelkachtigen, dat met 600 soorten, kruiden, heesters en boomen in de tropen verblijf houdt. De onder den naam Croton doorgaande sierplanten behooren tot het geslacht Codiaeum. De bekendste soort is C. tiglium uit Zuid-Azië, ook crotonolieboom of Tigliboom genoemd, die wel gekweekt wordt en in heester- of boomvorm dient voor haag- of schaduwplant. De geneeskrachtige zaden, die vroeger bekend waren als Grana Tiglii, purgeerkorrels, leveren de sterkwerkende → Crotonolie. De eveneens uit Zuid-Azië afkomstige soort C. lacciferus, verschaft door de steken van een schildluis een goede lakhars, waaruit de schellak bereid wordt. Uit het roode sap van vele tropisch Amerikaansche soorten wint men een soort drakenbloed, bijv. van C. salutaris, C. gossypifolius en C. draco, respectievelijk uit Brazilië, Venezuela en Mexico. Cascarillabast levert de West-Indische C. cascarilla, welke tegenwoordig nog gebruikt wordt als maagversterkend en opwekkend geneesmiddel, en verder voor het parfumeeren in het bijzonder van snuiftabak, voor reukwerken en voor likeur. De Mexicaansche struik C. niveus (C. pseudo-china) heeft ook bitteren bast. Ook vele andere Amerikaansche soorten leveren geneeskrachtige middelen. *Bouman.*

Crotonplant.
Cordiaeum variegatum.

Croton, in de Klassieke Oudheid stad aan de Oostkust van Bruttium (Z. W. punt van Italië), tegenwoord. Crotone; bloeiende door handel en scheepvaart, beroemd door haar wetgeving, reinheid van zeden en de school van Pythagoras. Geboorteplaats van den athleet Milo. In 194 v. Chr. werd Croton een Romeinsche kolonie. *Weijermans.*

Croton tiglium.

Crotonolie wordt door koude persing verkregen uit het zaad van Croton tiglium; bevat o.a. ongeveer 4% crotonolzuur, waaraan de heftige werking: ontsteking van darmwand of huid, toegeschreven wordt. C. wordt in de geneeskunde in zeer kleine hoeveelheden aangewend, o.a. bij obstipatie als alle andere middelen falen. *Hillen.*

Croton River, 96 km lange zijrivier van de Hudson; voorziet de stad New York van drinkwater.

Crotus, Rubeanus (Rubianus), gezochte Grieksch-Latijnsche naam voor Johannes Jäger (Gr. chrotos); * ca. 1480 te Dornheim (Lat. rubus) in Thüringen, † 1539 te Halle. Ofschoon priester gewijd, begroette hij Luthers optreden met geestdrift, doch kwam later tot inkeer. Sinds 1530 leefde hij te Halle als raadsman van aartsbisschop Albrecht van Mainz en kanunnik. In zijn jeugd vurig Humanist was hij de voornaamste medewerker van het eerste deel der → Epistolae obscurorum virorum. *Wachters.*

Croup (Ned. kroep), aan het Schotsch ontleende naam voor de vernauwing van het strottenhoofd ten gevolge van een acute ontsteking. Men onderscheidt de gevaarlijke echte croup, welke meestal door den diphteriebacil wordt veroorzaakt, en de goedaardige valsche of pseudo-croup, die bijna steeds plotseling in den voornacht optreedt bij jonge kinderen en gepaard gaat met een typischen blafhoest. *Koenen.*

Croupade, hoogeschool-sprong van een paard, waarbij het op aanwijzing van den ruiter in de hoogte springt, daarbij de achterbeenen sterk onder den buik optrekkende.

Croupeuze pneumonie, bepaalde vorm van → longontsteking.

Croupon is het ruggedeelte van de huid, middendoor gesneden, dus zonder liezen, nek en kop.

Crouponneeren is het verdeelen der huid in 3 gedeelten en wel in 1° croupon, 2° hals of nek (met of zonder kop) en 3° liezen of flanken. → Lederbereiding.

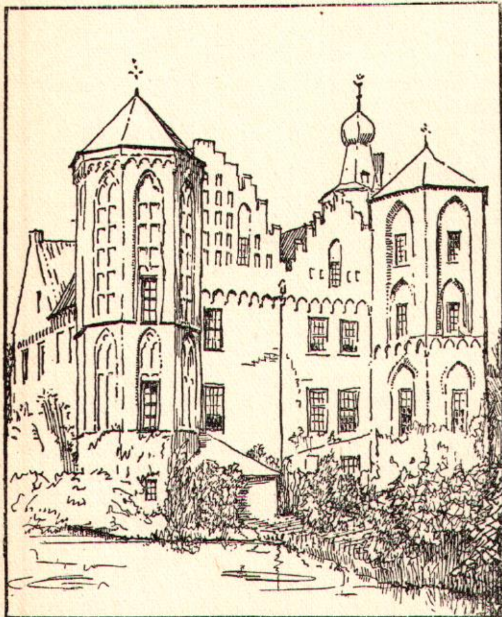
Crousers, Cyprianus, Belg. Capucijn; * te Antwerpen, † 1637 te Genua. C. was herhaaldelijk

provinciaal der Vlaamsche Capucijnen, ijverde voor de Hollandsche missie en was ook commissarius zijner Orde in Rijnland. Op terugreis van Rome, waar men hem tot definitor generaal gekozen had, stierf hij.

Werk: Lectiones paraeneticae ad Regulam S. P. S. Francisci (1625; wegens enkele gewaagde stellingen in 1629 op den Index gezet). *Hildebrand.*

Crousillat, Antoine-Blaise, voorlooper van de Provençaalsche letterkundige beweging, le „félibrige". * 1814, † 1899.

Croute of splitleder wordt verkregen bij het splijten van de huid, bestemd voor overleder en technisch leder. Het is de onderste laag, die dus zonder nerf is en eveneens gelooid wordt tot verschillende ledersoorten, al of niet met kunstnerf. → Lederbereiding.

Kasteel Croy (Stiphout). Zuidzijde.

Crouth, → Chrotta.

Crow, stam van de → Indianen van Noord-Amerika, Prairie-gebied; in den huidigen staat Montana.

Crowe, sir Joseph Archer, Engelsch kunstgeleerde, zoon van den historicus en journalist Eyre Evans C. (1799—1868); * 1828 te Londen, † 1896 op Schloss Gamburg (Beieren). Reeds vroeg legde hij schilderstalent aan den dag, ging naar Parijs op studie bij Delaroche en bekleedde later in Duitschland, Frankrijk en Italië diplomatieke posten. In Italië sloot hij vriendschap met den kunstgeleerde G. B. Cavalcaselle, met wien hij verschillende kunsthist. studies uitgaf. Een jaar voor zijn dood publiceerde hij: Reminiscenses of Thirty-Five Years of My Life. *Knipping.*

Croxall, Samuel, Anglicaansch geestelijke en dichter; * ca. 1690, † 1752. Zoon van Anglicaansch geestelijke, Magister Artium van Cambridge (1717), en hofkapelaan van 1714 af; doctor in de theologie in 1728, en kreeg daarna verschillende kerkelijke waardigheden in het bisdom Hereford. Schreef An Original Canto of Spenser in 1713, een van de eerste teekenen van een herlevende belangstelling voor Spenser. Later heeft hij nog verschillende gedichten uitgegeven. Van weinig beteekenis. Alleen zijn bewerking der fabels van Aesopus (1722) is bekend gebleven.

Lit.: H. G. de Maar, Elizabethan Romance in the eighteenth Century (1924). *Pompen.*

Croy, 1° kasteel (zie afb.) in de gem. Stiphout, bij Helmond, dat zijn naam schijnt te ontleenen aan de familie, die het stichtte; bestaat uit twee ca. 1500 gebouwde, loodrecht op elkaar staande vleugels, en een breed poortgebouw, alles omringd door een gracht; de Zuidvleugel wordt gevormd door twee met zadeldaken gedekte panden, elk met een gekanteelden trapgevel, en met twee achtkante torens, welker muurvlakken zijn doorbroken met slanke spitsbogige vensternissen. De behandeling van dit gedeelte herinnert aan de Noord-Duitsche baksteen-architectuur (wellicht onder invloed van de Duitsche orde, die ca. 1400 in het naburige Gemert een kasteel bouwde?), gelijk trouwens deze burcht in zijn geheel een uitzonderlijke verschijning is onder de Brabantsche kasteelen.

Op het oogenblik worden er ouden van dagen verpleegd, sinds het door legaat in kerkelijk bezit kwam.

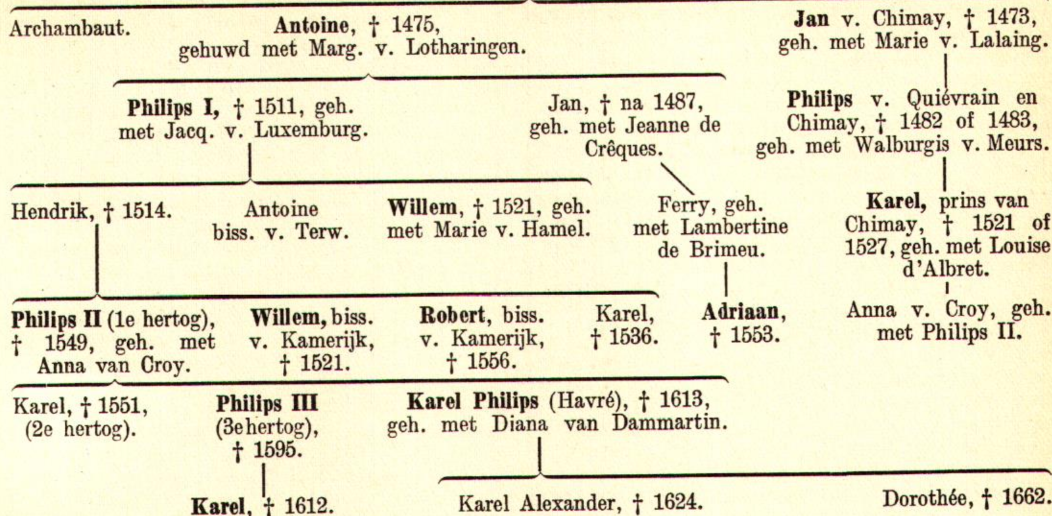
Lit.: F. Vermeulen, Handboek tot de geschiedenis der Ned. bouwkunst (II 1931, 73-74); Voor de gesch.: Akkersdijk, in de Zuidwillemsvaart (1928). *F. Vermeulen/Knippenberg.*

2° Stamslot bij Amiens, van zeer aanzienlijke adellijke familie uit den Bourgondisch-Oostenrijkschen tijd. De voornaamste leden daarvan volgen hieronder.

Croy, 1° Adriaan van, graaf van Roelx, achterkleinzoon van Antoine langs diens jongeren zoon Jan, verkreeg de eeretitels zijner familie en was de vertrouwde van Karel V. * 1490, † 1553. Goed diplomaat, toonde hij zich vooral goed krijgsman. In den strijd tegen de Turken muntte hij uit. Tegen de oproerige Gentenaren trad hij veel te heftig op (1539). Na de onderdrukking van den opstand werd hij stadhouder van Vlaanderen, Artois, Rijsel, Douai en Orchies. Ook tegen de Franschen verdedigde hij de Ned. grenzen. Zooals de dood van Willem van Croy in het begin der regeering van Karel V, zoo was die van Adriaan voor den keizer een groot verlies op het eind zijner regeering.

Lit.: Scohier, Généalogie et Descente de la très illustre Maison de Croy (Douai 1589); Gachard, Recherches historiques s. les Princes de Chimay etc. in: Etudes et Notices historiques (III 1890). *W. Mulder S.J.*

2° Jan van, graaf van Chimay, heer van Tour-sur-Marne en van Sempy, Ridder van het Gulden Vlies. Hij was de derde zoon van Jan van Croy, heer van Renty, en Maria van Craon. * 1380, † 1473. Gunsteling van Philips den Goeden, hertog van Bourgondië. Deze verhief hem tot de eerste militaire en politieke rangen. C. was peter van Karel den Stouten en van Karel VIII van Frankrijk. Aanvoerder van het leger, dat Philips in 1433 zond, om Bourgondië tegen een Franschen inval te beschermen. Hij was een der onderhandelaars bij het verdrag van Nevers (1435). Het volgend jaar wilde Philips de Goede, ontevreden over het gedrag der Engelschen, zich op Calais werpen. Maar de soldaten der Vlaamsche steden weigerden in het leger te blijven en gaven Jan van C. de schuld van deze onderneming. Zij beschuldigden hem van verraad en omgekocht te zijn door Engelsch geld. Jan trok zich heimelijk terug naar Henegouwen, waar hij

Van de vetgedrukte namen wordt in deze encyclopaedie een korte biographie gegeven.

groot-baljuw was. Hier had hij moeite genoeg, om de rondtrekkende benden der „écorcheurs", die overal moordden en brandden, te weren. In 1448 nam hij deel aan een zending naar Frankrijk, om allerlei geschillen te regelen. Tijdens den strijd tusschen Philips en de stad Gent (1452), waarin de Gentenaren de stad Oudenaarde veroverden, was Jan van C. aanvoerder van een deel van het hertogelijk leger. Hij nam eerst Geraardsbergen, heroverde Oudenaarde en bezorgde den Gentenaren een nederlaag bij den veldslag van Gaveren (22 Juli 1453). Jan van C. werd hetzelfde jaar stadhouder van Luxemburg. Het volgend jaar droeg Philips de Goede, tijdens zijn buitenlandsch verblijf, het bestuur van zijn staten op aan zijn zoon, den graaf van Charolais, en benoemde Jan van C. tot lid van den Raad van State, belast met de leiding van den jongen prins. Bij onzekeren uitleg van het verdrag van Atrecht beriepen de hertog van Bourgondië en de koning van Frankrijk zich op den paus (1459). Jan van C. behoorde tot de afgevaardigden naar het Congres van Mantua. Jan van C. was mede gemoeid in de veete tusschen zijn broer → Antoine van Croy en Karel den Stouten, met wien hij zich in 1469 verzoende. Na den dood van Philips den Goeden trok Jan van C. zich terug naar de domeinen van den Franschen koning, alwaar hij in 1473 stierf.

Lit.: zie bij Adriaan v. C. *W. Mulder S.J.*

3° Karel van, eerste prins van Chimay, baron van Quiévrain, oudste zoon van Philips van Croy, graaf van Quiévrain, en Walburgis van Meurs; * ca. 1450, † 1521 of 1527. Hij onderscheidde zich in den slag van Guinegate, waar hij door Maximiliaan zelf werd gered. Ook hij was, als zijn vader, aan Maximiliaan verknocht. In 1468 werd Chimay tot prinsdom verheven. In 1496 wist hij de verzoening tusschen Philips den Schoonen en Robert van der Marck te bewerken. Hij werd peter en opvoeder van Karel V, maar zijn invloed werd door Margaretha van Oostenrijk beperkt.

Lit.: zie bij Adriaan v. C. *W. Mulder S.J.*

4° Karel van, bisschop van Doornik (1524); † 18 Dec. 1564. C. was eerst religieus van Affligem; abt aldaar en nadien te Saint-Ghislain.

5° Karel van, zoon van Philips III, erft de titels van zijn vader, luitenant kapitein-generaal van Henegouwen, lid van den geheimen raad van aartshertog Albert, Zned. staatsman en krijgsoverste; * 1 Juli 1560 te Beaumont, † 13 Jan. 1612 te Beaufort. Evenals zijn vader in dienst van de Staten Generaal. Door zijn huwelijk met Maria van Brimeu kiest C. de Calvinistische zijde der opstandelingen in Juni 1582; aangesteld tot gouverneur van Vlaanderen; verzoent zich met den koning in 1584, steunt aartshertog Albert, bewerkt den vrede van Vervins (1598). Na 1606 trekt hij zich uit het politieke leven terug.

6° Karel Philips van, markies van Havré, graaf van Fontenoy, broeder van Philips III, Zned. staatsman en veldheer; * 1 Sept. 1549, † 23 Nov. 1613 in Bourgondië. Houdt in den opstand de zijde van den koning, steunt Requesens en Don Juan; tijdelijk bij de Staten Generaal, die hij in 1579 verlaat. Na 1587 terug op militair en politiek terrein. Tracht verzoening van de Noordelijke provincies met den koning te bewerken. In 1594 prins van het Heilige Roomsche Rijk.

V. Roosbroeck.

7° Philips van, graaf van Chimay en heer van Quiévrain, oudste zoon van Jan van Croy en Marie van Lalaing. * ca. 1400, † 1482 of 1483. Gunsteling van Philips den Goeden, eerste kamerheer van Charolais (Karel den Stouten), in welke benoeming Karel niet gekend was, oorzaak van de veete tusschen hem en de Croy's. Met zijn vader in genade aangenomen (1469) werd hij (1471) met een diplomatieke zending naar Rome en andere Italiaansche staten belast. In het volgende jaar verkreeg hij de bezittingen van Phil. de Commines. Ook bij Maximiliaan stond hij in hooge gunst en aan de lokkende voorstellen van Lodewijk XI bood hij weerstand. In 1480 werd hij stadhouder van Luxemburg en verdedigde dit gewest tegen de Franschen. Hij muntte uit door dapperheid.

Lit.: zie bij Adriaan v. C. *W. Mulder S.J.*

8° Philips I van, graaf van Château-Porcien,

van Beaumont en van Seneghem, baron van Renty, Aarschot, Bierbeek en Montcornet, heer van Chièvres enz., oudste zoon van Antoine van Croy en Margaretha van Lotharingen. † 1511. Hij was stadhouder van Luxemburg en Ligny. Hij huwde met Jacqueline van Luxemburg, dochter van den graaf van St. Pol, en werd daardoor in den strijd tusschen Karel den Stouten en Lodewijk XI naar de zijde van den koning getrokken. Deze benoemde hem tot zijn kamerheer. In 1470 schonk Karel de Stoute hem vergiffenis. Hij werd in den slag van Nancy gevangen genomen. Onder Maximiliaan en Maria werd hij kapitein-generaal van de landen en het hertogdom Henegouwen en van de stad Valenciennes, als plaatsvervanger van den Heer van Ravenstein (1482). Tevens werd hij luitenant-generaal van de landen en het bisdom Luik.
L i t. : zie bij Adriaan v. C. *W. Mulder S.J.*

9° P h i l i p s II v a n, eerste hertog van Aarschot, prins van Chimay etc., zoon van Hendrik van Croy en kleinzoon van Philips I. * 1496, † 1549. Hij erfde het omvangrijk bezit van zijn oom Willem in 1521. Door zijn huwelijk met Anna van Croy, dochter van Karel, prins van Chimay, bracht hij het erfdeel der Chimay's, die van den broer van Antoine van Croy afstamden, weer in de familie terug. In 1533 werd Aarschot door Karel V, in ruil voor eenige concessies van Philips, tot hertogdom verheven. Inmiddels had hij reeds allerlei functies en eereposten verkregen en gelegenheid gehad, zich in den strijd te onderscheiden. In 1532 handhaafde hij de orde in Brussel, in 1543 werd hij kapitein-generaal in den strijd tegen Franschen en Gelderschen.
L i t. : zie bij Adriaan v. C. *W. Mulder S.J.*

10° P h i l i p s III v a n, tweede zoon van Philips II, derde hertog van Aarschot, prins van Chimay, markies van Renty, graaf van Beaumont, heer van Avesnes, ridder van het Gulden Vlies, algemeen gouverneur van Vlaanderen, kapitein-generaal, grootbaljuw van Henegouwen, Ned. staatsman; * 10 Juli 1536 te Valenciennes, † 11 Dec. 1595 te Venetië. C. staat bij den opstand tegen Spanje aan de zijde des konings, helpt den hertog van Alva; Oct. 1576 kiest hij de zijde van de Staten-generaal, gouverneur van Antwerpen. Door Hembijse einde 1577 aangehouden, blijft hij in de anti-Orangistische oppositie, bevordert de vredesonderhandelingen te Keulen 1579, treedt 1580 weer aan de zijde des konings en verleent hulp aan Farnese. *V. Roosbroeck.*

11° R o b e r t v a n, bisschop van Kamerijk, broer van Philips II van C. * 1500, † 1556 te Kamerijk, tot bisschop gekozen 1517 na resignatie van zijn broer Willem, die tot kardinaal-aartsbisschop van Toledo benoemd was. Hij moest zich eerst op den geestelijken stand voorbereiden en werd pas 15 Aug. 1529 geïnstalleerd. Hij was op het Concilie van Trente in 1550 en hield voor zijn bisdom een synode, waarop hervormingsdecreten gepubliceerd werden. *Erens.*
L i t. : Gams, Series episcoporum ; Biogr. nat. Belg.

12° W i l l e m v a n, heer van Chièvres, hertog van Soria, markies van Aarschot, graaf van Beaumont, derde zoon van Philips I van Croy en Jacqueline van Luxemburg. * 1458, † 1521. Veldheer van keizer Maximiliaan 1486. Bevelhebber van stad en kasteel Hoei in 1488, als plaatsvervanger van Philips van Kleef. Hij heroverde in hetzelfde jaar Walcourt op de Franschen. Werd in 1491 tot Ridder van het Gulden Vlies verheven. Vergezelde Karel VIII naar Napels. Philips de Schoone benoemde hem in 1497 tot grootbaljuw van Henegouwen. Hij werd lid van den Raad van State in de Nederlanden tijdens de afwezigheid van Philips den Schoonen. Wist het verdrag van Lyon te bewerken, waarbij Lodewijk XII zich verbond tot een huwelijk van zijn dochter Claude met den jongen prins, den lateren keizer Karel V. Bij het vertrek van Philips den Schoonen naar Spanje werd Willem van Croy (Chièvres) gouverneur van de Nederlanden. Tijdens de oorlogsbedreigingen met Gelder en Frankrijk stelde hij alle pogingen in het werk, den oorlog te voorkomen, maar tevergeefs. Toen Margaretha van Oostenrijk het bestuur over de Nederlanden kreeg, trok Willem zich terug naar Namen. 1509 gouverneur van Karel V. Bij het aanvaarden van het bestuur benoemde KarelV Willem van C. tot zijn raadsheer met het beheer over zijn financiën, later tot kapitein-generaal der vloot. Hij vergezelde Karel V naar Spanje in 1517. Daar werd hij benoemd tot kanselier van Castilië als plaatsvervanger van kardinaal Ximenes. Hij overwon de moeilijkheden, ontstaan, toen Karel V koning van Castilië en Arragon werd (1519). Tot belooning werd in dat jaar het markiezaat van Aarschot uit de vereeniging van Heverlee, Aarschot, Bierbeek en Rotselaar gevormd. Hij vergezelde Karel V bij diens kroning te Aken en volgde hem eindelijk naar Worms, waar hij 18 Mei 1521 onverwachts (vergiftigd?) stierf. Karel verloor in hem een bekwaam en trouw minister, wiens streven het was, de Valois en Habsburgers te verzoenen. Chièvres was zeer geldgierig en weinig scrupuleus in het ontvangen van geschenken.
L i t. : zie bij Adriaan v. C. *W. Mulder S.J.*

13° W i l l e m v a n, bisschop van Kamerijk en aartsbisschop van Toledo, geboren uit Hendrik, heer van Croy, en Charlotte de Châteaubriant. † 6 of 10 Jan. 1521. Werd tot bisschop van Kamerijk gekozen in 1516, tot kardinaal bevorderd in 1517 en tevens tot aartsbisschop van Toledo, waar hij de opvolger werd van den beroemden Ximenes; tevens werd hem het ambt van kanselier van Castilië opgedragen.
L i t : Biogr. nat. Belge. *Erens.*

Croydon, Zuidelijke villawijk van Londen in het graafschap Surrey (51° 20′ N., 0° W.). Vlieghaven van Londen.

Croy-Stiphout, → Croy (kasteel, 1°).

Crozophora, een plantengeslacht van de familie der E u p h o r b i a c e a e, wolfsmelkachtigen, telt zeven soorten, kruidachtige gewassen, in Zuid-Europa, Voor-Azië en de woestijnen van Arabië en Egypte. De belangrijkste is C. tinctoria, met lange ovale bladeren, die op zanderige kusten groeit. Vroeger werd dit gewas gebruikt als middel tegen wormen en wratten, thans om kleurlapjes te maken, welke lapjes in het plantensap gedoopt, onder den invloed van ammoniakdampen, een roode kleur aannemen en dienen voor het kleuren van kaas en voor schminken. *Bouman.*

Crt. = courant, bijv. den 10en crt., d.i. den 10en dezer. Verder in Ind. crt., d.i. in Indisch geld en Ned. crt., d.i. in Nederlandsch geld.

Cruchten, → Nommern.

Crucianella, → Kruisblad.

Crucibulum, → Vogelnestjeszwam.

Cruciferen, → Kruisbloemigen.

Crucifix (‹ Lat. crucifixus = op een kruis bevestigd), → Kruisbeeld.

Cruciger, C a s p a r, in verband met zijn gelijknamigen zoon de Oudere genoemd, Luthersch theoloog; * 1504 te Leipzig, † 1548 te Wittenberg, alwaar hij

theologie-professor was. Ook als predikant trad hij op en heeft veel bijgedragen tot de Protestantiseering van Leipzig. Hij gaf vooral exegetische geschriften en preeken uit en verzorgde ook de eerste deelen van de Wittenbergsche Luther-uitgave.

Lit.: Herm. Petrich C. C. (1904); Realenz. (IV, 343-344). *Wachters.*

Cruesen, → Creusen; → Crusenius.

Crüger, Johann, Duitsch componist en organist; * 1598 te Groszbeese bij Guben, † 1662 te Berlijn; eerst onderwijzer, in 1615 huisleeraar te Berlijn; 1620 naar Wittenberg, om theologie te studeeren. Daarnaast studeerde hij muziek, hoofdzakelijk bij Paulus Homberger in Regensburg (leerling van Giov. Gabrieli). In 1622 organist aan de St. Nicolaaskerk in Berlijn, welk ambt hij tot zijn dood heeft vervuld. C. is een van de beroemdste kerkcomponisten, wiens koraalmelodieën nu nog gezongen worden (o.a. Nun danket alle Gott; Jesus meine Zuversicht).

Werken: Vele verzam. met kerkel. liederen. Composities: Concentus musicus (1619); Recreationes Musicae (1651). Theoret. werken: Synopsis musica ([3]1634); Praecepta musicae figuralis (1625); Quaestiones musicae practicae (1650). — Lit.: Langbecker, monogr. over Crügers koraalmelodieën; El. Krückeberg, J. C., ein Beitrag zur Musikgesch. Berlins im 17. Jahrhundert; idem, Vierteljahrschr. für Musikwissensch. (VII 1891); El. Fischer, Johann Crügers Choralbearbeitungen (Zeitschr. für Musik, Febr. 1932). *Piscaer.*

Cruikshank, George, Eng. teekenaar, graveur en etser; * 1792 te Londen, † 1878 aldaar. Vooral bekend als caricaturist (politieke prenten) en illustrator van Dickens (Oliver Twist) en van verschillende almanakken. Zijn vroeg succes was niet bevorderlijk voor zijn kunst en techniek. Zwak navolger van Gillray en Rowlandson.

Cruikshank. Caricatuur op Napoleon, gepubliceerd 1 Mei 1814: De kaars wordt uitgesnoten.

Lit.: Bates, G. C. (1879); Douglas, The Works of G. C. (3 dln. 1903). *Knipping.*

Crul, Cornelis, welgesteld koopman en rederijker, uit de eerste helft der 16e eeuw, van Antwerpen, gehuwd met Katelijne Petitpas. Hij bezorgde een berijmde bloemlezing uit de Colloquia van Erasmus, dichtte refereinen, waarvan het beste: Mondt toe Borse toe, over de benarde tijdsomstandigheden tegen de Hervorming; ook Een Gracie, met die vreugde aan het noemen van de dingen alleen; een Gheestelijcken A B; doch is vooral bekend om zijn Heijnken de Luyere: liefst in de kroeg, altijd in de schuld, kon hij refereynkens stellen en wagenspelen maken, waarvoor eerbiedwaardige personen beducht waren; hij kent den weg tot een goed maal, uit een netelige positie, als in een drietal koddige avonturen getoond wordt. Hier werkt reeds de vis comica van W. Ogier.

Uitg.: C. P. Serrure, Vad. Museum (V 1863, 381-399); L. Baekelmans, Van H. de L. (Antwerpen 1920). — Lit.: A. Goris, in Gulden Passer (1924, 159; 1926, 120). *V. Mierlo.*

Crupet, gem. in de prov. Namen, ten N. van Dinant; ca. 450 inw., grootendeels Kath.; opp. 976 ha; landbouw, steengroeven. Merkwaardigheid: feodaal kasteel, in hoeve herschapen.

Cruquius, de, bekend watergemaal in de Haarlemmermeer, loozend bij Heemstede op het Spaarne. (Nic. Samuel Cruquius was een 18e eeuwsch waterbouwkundige.)

Cruquius, Jacob, Vlaamsch Humanist; leefde ca. 1575. Prof. in Grieksch en Lat. te Brugge. Zijn Horatius-uitgave is van waarde, als de eenige bron voor den later verbranden codex antiquissimus Blandinius.

Crura (< Lat. crus = schenkel), een onderdeel van het armskelet der → Brachiopoda.

Crusats, Franciscus, Spaansch priester; * 1831 te Seva (Spanje), † 30 Sept. 1868 te Selva del Campo. Hij was de eerste martelaar van de door den zaligen Claret gestichte Missiecongregatie der Oblaten van het Onbevlekt Hart van Maria (Claretijnen) en werd bij de bestorming van het klooster door een revolutionnaire bende op gruwzame wijze vermoord. Het proces der zaligverklaring is sedert 1906 te Rome aanhangig. *J. v. Rooij.*

Crusca (Ital., = kaf), Accademia della, werd gesticht in 1582 in Italië en voerde een zeef in haar wapen. Het was een genootschap van letterkundigen, die ijverden voor de zuiverheid der taal, die het kaf van het koren wilden schiften. Haar zetel was Florence en haar groot werk was een Italiaansch woordenboek van als zuiver erkende (vooral Toscaansche) woorden: Vocabulario degli Accademici della Crusca (1612), het model voor de latere Fransche Dictionnaire de l'Académie Française (1694). Zij werd gereorganiseerd en met andere genootschappen verbonden door Napoleon in 1811. Een aanstellerig Engelschman, die in Florence vertoefde om zijn kost te verdienen en wat van de taal te leeren, Robert Merry (* 1755, † 1798), werd ca. 1785 lid van de Accademia en gaf met eenige leden van de Engelsche club te Florence verzen uit in Florence Miscellany. Nadat hij zich door onzedelijk gedrag gecompromitteerd had, moest hij in 1787 Florence verlaten. In Londen was de Florence Miscellany in sommige dameskransjes met aandoening gelezen, en werd Merry nu als groot dichter begroet. Het gevolg was, dat hij verzen ging schrijven in de World, en die onderteekende als Della Crusca. Deze precieuze sentimenteele verzen verwekten andere verzen in soortgelijken stijl, vooral van een zekere tooneelschrijfster op jaren, Hannah Cowley (* 1743, † 1809), die zich Anna Matilda noemde. Die verzen, een mengsel van romantiek, sentimentaliteit en lichtzinnigheid, werden verzameld onder den titel The British Album (1789), een werk, dat in drie jaar 4 herdrukken beleefde. Toen schreef William Gifford (* 1756, † 1826) zijn groote spotdicht The Baviad en werd deze Della Cruscan School, zooals hij ze noemde, begraven onder de belachelijkheid. *Pompen.*

Crusenius (Cruesen) Nicolaas, Augustijn; * ca. 1570 te Maastricht, † 1629 te Weenen. C. was doctor in de theologie; een man van groot

gezag en zeer welsprekend. Prior te Brussel, Antwerpen en Maastricht; commissaris-generaal in Beieren, Bohemen en Moravië; raadsheer en historiograaf van keizer Ferdinand II; provinciaal in Bohemen. Zijn „Monasticon Augustinianum” (München 1623), hoewel niet steeds critisch, is zeer gewaardeerd.

L i t. : Tombeur, Prov. Belg. Aug. (blz. 137); N. Ned. Biogr. Wbk. (344-346). *V. d. Born.*

Crusius, O t t o, Duitsch Klass. philoloog; * 1857. Prof. in Grieksch te Tübingen, Heidelberg en München. Publicaties op het gebied van Gr. godsdienstgesch., mythologie, spreekwoorden, fabels, enz.

Crusoe, R o b i n s o n, titelheld van een der meest gelezen romans van de wereldliteratuur; oorspronkelijk in het Engelsch geschreven door → D e f o e en gedrukt in 3 deelen in 1719 en 1720. In Engeland werden de twee eerste deelen in 40 jaren tijds meer dan 40 maal herdrukt. In Nederland werd het boek eerst vertaald in het Fransch door Justus van Effen in 1720: Vie et Aventures de Robinson Crusoë. Deze Fransche bewerking werd hetzelfde jaar nog in het Nederlandsch vertaald. Wegens den Franschen oorsprong van deze eerste Nederlandsche vertaling wordt C r u s o e ook tegenwoordig nog meestal C r u s o ë geschreven. Het succes in Nederland overtrof zelfs dat in Engeland. Vertalingen en herdrukken volgden elkander zeer snel op; ook talrijke navolgingen, zooals de Saksische Robinson (1730), de Zweedsche (1733), de Silezische (1754), de Haagsche Robinson (1758), enz. Het romantische-avontuurlijke gegeven en de realistische détailbeschrijving zijn gading voor iedere jongensmentaliteit; de berekenende utilitaristische koopmansgeest van het boek is geheel in den geest van de liberale burgerij; en de zalvende Bijbeltoon van allerlei overdenkingen ontroerde de harten, die genoten hadden van Vader Cats. In het midden der 18e eeuw werd R. C. door J. J. Rousseau in zijn Emile (1762) geprezen als het beste paedagogische boek der wereld, en van dien tijd af werd zijn roem over heel Europa verspreid. Een Duitsche bewerking R o b i n s o n d e r J ü n g e r e (1779) werd in het Latijn vertaald: F a t a R o b i n s o n i s C r u s o e i, en deze vertaling werd in Engeland tot in de 20e eeuw toe als schoolboek gebruikt. Een Fransche bewerking door een Zwitsersch dominee, Le Robinson Suisse (1813), heeft een halve eeuw lang het origineel verdrongen in Nederland, Duitschland en Frankrijk. Het aantal bewerkingen loopt in de honderden. In 1920 had H. Ullrich er reeds 250 verzameld. De laatste 50 jaar beginnen alle bewerkingen en navolgingen te wijken voor uitgaven en vertalingen van het Engelsche origineel, dat nog altijd onovertroffen is in zijn genre. Over zijn originaliteit is heel veel geschreven. Reeds bij het leven van Defoe werd de naam van Alexander Selkirk genoemd. Tegenwoordig kent men een 30-tal Robinsonaden van vóór 1719. In Nederland heeft men tusschen 1907 en 1925 eenigen ophef gemaakt van H. Smeeks, H e t m a g t i g K o n i n g r i j k K r i m k e K e s m e s (1708). Het is merkwaardig, dat Defoe, die niet alleen een veelschrijver, maar ook een alles-verslindend lezer was, zelfs gebruik heeft gemaakt van het werk van een Jezuïeten-missionaris in China (Louis le Comte S.J., Nouveaux Mémoires sur l'Etat présent de la Chine, 1696; Engelsche vert. 1697). Maar welk materiaal hij ook gebruikt heeft, hij heeft alle gegevens zoozeer verwerkt tot een eigen vorm, dat R. C. de volle waarde blijft behouden van een oorspronkelijk kunstwerk.

L i t. : H. Ullrich, Robinson und Robinsonaden (1898); W. H. Staverman, R. C. in Nederland (1907); G. Hübener, Der Kaufmann R. C., in Engl. Studien (1920; vgl. 1922 en 1923); L. L. Hubbard, The Narrative of the El-ho Sjouke Gabbes (1921); S. B. Liljegren, Defoes Robinson, Engl. Stud. (1922); H. E. Jackson, R. C. Social Engineer (1923); H. Ullrich, R. C. Die Geschichte eines Weltbuches (1924); D. Dottin, Daniel Defoe et ses Romans (1924); L. Brandl, Krimke Kesmes und Defoes R. (Neophilologus 1925); H. C. Hutchins, R. C. and its Printing (1925); W. H. Staverman, Een Nederlandsche Bron van den R. C. (Nieuwe Taalgids 1925); H. M. Flaschdieck, R. C. im Lichte der neueren Forschung (Deutsche Rundschau 1928); A. Pastor, The Idea of R. C. (1930). *Pompen.*

Crustaceeën, of k r e e f t e n, ook wel schaaldieren genoemd, vormen een belangrijke klasse der geleedpootige dieren (Arthropoda). In een groot aantal soorten bevolken zij zoet- en zeewater, en vormen daarin een voornaam bestanddeel van het → plankton; daarnaast leven enkele andere soorten, zooals keldermot en strandvloo, op het land. De vormenrijkdom is buitengewoon groot, zoodat het moeilijk is daarvan een overzicht te geven. De grootte varieert van eenige dm (zeekreeft) tot kleiner dan 1 mm (éénoog, mosselkreeftjes). Kreeften zijn alle omgeven door een pantser van → chitine, die door kalkafzetting hard en stevig geworden is. Omdat het dier tijdens de ontwikkeling geregeld in grootte toeneemt, wordt het oude pantser op geregelde tijden afgeworpen, waarna zich een nieuw en grooter pantser vormt. Hiertoe worden in de maag vaak stukjes kalk bewaard (kreeftsoogen), die bij de vervelling worden opgelost en in het nieuwe pantser worden afgezet. Het lichaam bestaat uit verschillende ringen of segmenten, die elk één paar pooten dragen. Bij de hoogere kreeften zijn de 13 voorste segmenten vergroeid tot één hard schild, het kopborststuk. De ledematen zijn eveneens geleed. Men vindt 2 paar antennen of sprieten, waarvan de voorste kort zijn en reukorganen dragen; het tweede paar is lang en dient om te tasten. Hierop volgen kaken en kaakpooten; de overige pooten dienen om te loopen, om te zwemmen of om door een soort peddelbeweging versch water langs de kieuwen te doen stroomen. De pooten nemen meestal den vorm aan van splijtpooten, die op een gelede basis een buitenste en binnenste lid dragen.

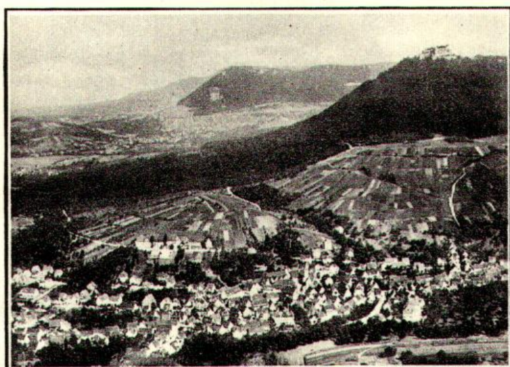
Wat den verderen bouw betreft, deze wisselt sterk van de kleinste soorten zooals de éénoog uit onze slooten, waar de kieuwen ontbreken, tot de hoogontwikkelde tienpootige kreeften (Decapoda). Van deze laatste groep komt de eenige in Ned. inheemsche zoetwatervorm, de rivierkreeft, alleen nog zeldzaam in Limburgsche beken voor. De zeekreeft vindt men algemeen in de Noordzee. Zij heeft een kopborststuk, dat door een hard pantser omgeven is. Het tweede paar sprieten is zeer lang en dient om den halfdonkeren zeebodem af te tasten. De gesteelde oogen zijn samengestelde → facetoogen en vormen dus van de omgeving een mozaïekbeeld. Van de pooten valt het eerste paar looppooten op door de zware scharen. Elke schaar bestaat uit een vast en een daaraan verbonden beweeglijk deel, dat door sterke spieren wordt bewogen, zoodat de schaar kan worden geopend en gesloten. De andere pooten van het kopborststuk dragen bundelvormige kieuwen. Het achterlijf is geleed, en dient als „zwemstaart”, wanneer het door snel klappende bewegingen het dier achterwaarts door het water doet schieten.

De inwendige bouw wijst ook op een hooge organisa-

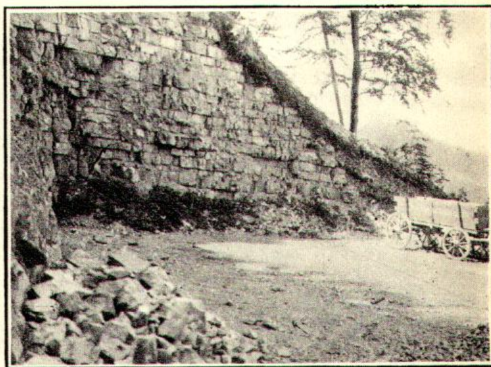
CUESTA-LANDSCHAP

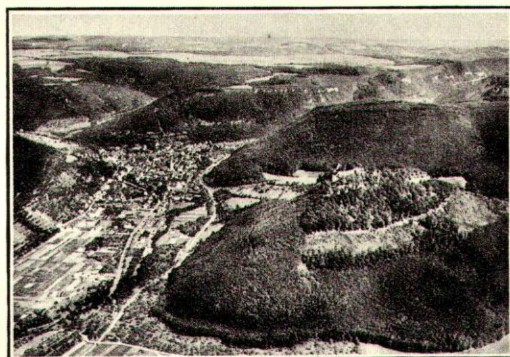
De sterk versneden cuesta-rand van de Rauhe Alb, in de lengterichting gezien vanaf den Raichberg.

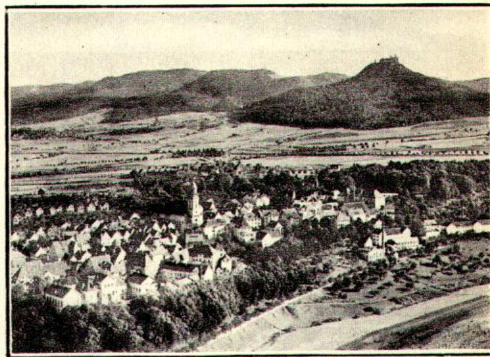
De cuesta-steilrand van de Rauhe Alb (in de lengterichting gezien), met de kasteel-ruïne Hohenneuffen.

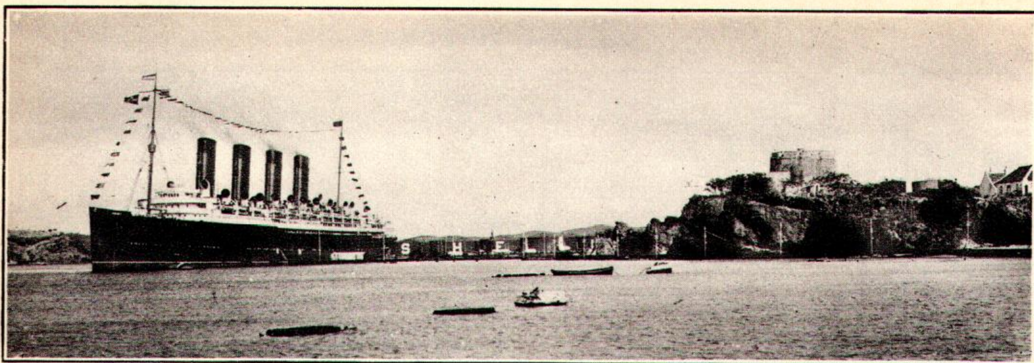
Groeve in de zachthellende kalksteenlagen van den cuesta-steilrand der Rauhe Alb. Op den achtergrond de getuigeberg Hohenzollern.

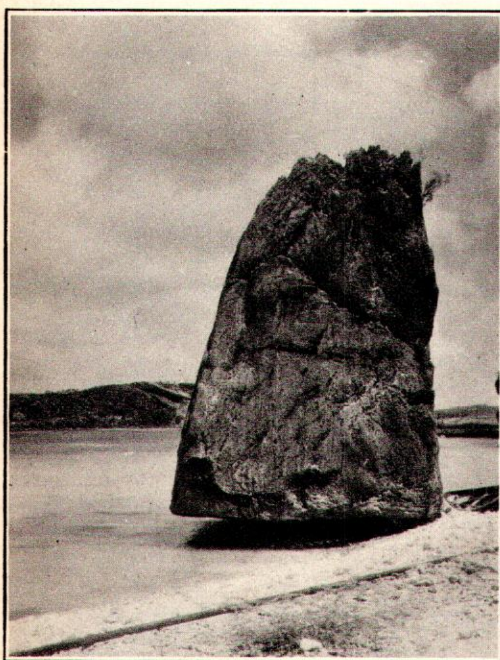
De cuesta-vlakte van de Rauhe Alb met den door dalvorming sterk versneden steilrand bij Urach.

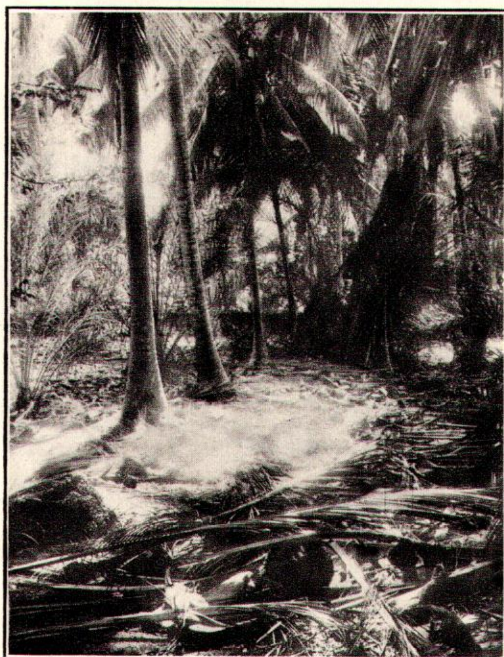
Op den voorgrond: cuesta-vlakte, met Hechingen. Op den achtergrond: steilrand van de hoogergelegen cuesta-vlakte van de Rauhe Alb met ervoor de getuigeberg Hohenzollern.

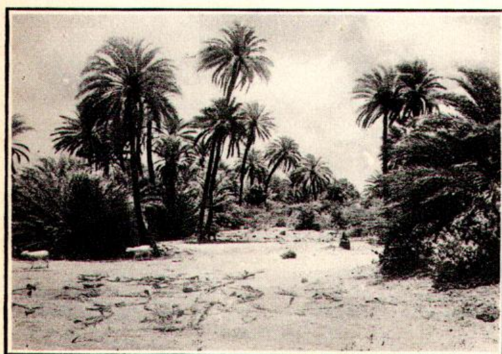
Het s. s. Mauretania in de Caracasbaai.

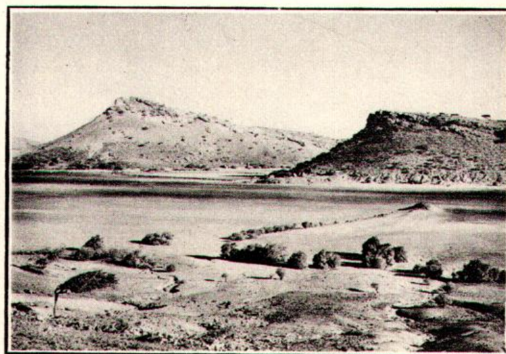
De „Grenadiersmuts" in de Caracasbaai.

Blik in de tropische wouden van Curaçao.

Plantage „Rio Canario".

Gezicht op den berg „Mount Pleasant".

tie. Het voedsel (aas, visch, mosselen e.d.) wordt in de maag door een kauwapparaat fijngemalen. Het bloed wordt door de vaten gestuwd door een onparig hart en bevat een blauwe kleurstof (haemocyanine) als zuurstofbindend middel. Als bijzonder orgaan moet nog worden genoemd het evenwichtsorgaan, bestaande uit twee statocysten aan de basis der voorste sprieten. Hier vindt men groeven in het pantser, waarin tastharen staan, die met zenuwen zijn verbonden. Na elke vervelling brengt het dier hierin eenige zandkorrels, die door hun druk op de tastharen aangeven in welken stand de kreeft zich bevindt.

Van de hoogere kreeften of Malacostraca moeten verder genoemd worden de garnaal, die bij millioenen onze kusten bevolkt, de heremietkreeft die het weeke achterlijf in een schelp beschermt, en de krabben: strand- en zeekrab. In het zoetwater leven de zoetwaterpissebed, een bodembewoner der slooten, en de zoetwatergarnaal, die zich springende voortbeweegt. Op het land leven de keldermotten of pissebedden en de strandvloo, die men dicht bij de waterlijn op en neer ziet springen.

Tot de lagere kreeften of Entomostraca behooren vooral kleinere vormen. Eénoog en watervloo bevolken in ontelbaar aantal het zoetwater; met de kleine schelpkreeftjes vormen zij het voornaamste voedsel van vele visschen. Andere soorten leven als parasiet, zooals de karperluis, terwijl eendenmosselen en zeepokken hun kalkhuis vastzetten op steenen, mossels e.d. Fossiele kreeften, de Trilobieten, vindt men in groot aantal in Cambrium, Siluur en Devoon, dus in de oudste aardlagen. *M. Bruna.*

Crustumeria of Crustumerium (ant. geogr.), stad der Sabijnen in Latium.

Cruvelli, 1° Friederike Marie (eigenlijke naam Crüwell), zangeres; * 29 Aug. 1824 te Bielefeld (Westfalen), † 26 Juli 1868 aldaar. Zij was met zeer bijzondere stemmiddelen begaafd, doch kon geen blijvend succes behalen, omdat zij niet voldoende geschoold was. Zij stierf van smart hierover.

2° Johanne Sophie Carlotte, jongere zuster van Friederike Marie, maakte als operazangeres een zeer succesvolle carrière, o.a. in Venetië, Londen en Parijs en trouwde in 1856 met graaf Vigier, waarna zij zich van het tooneel terugtrok. * 12 Maart 1826 te Bielefeld, † 6 Nov. 1907 te Monaco. *Hanekroot.*

Crux, 1° Latijnsche naam voor → kruis.

2° Naam voor het oude heiligdom op Golgotha, → Jerusalemsche liturgie.

3° Naam voor dwarsbeuk eener kerk.

4° (Sterrenbeeld), → Zuiderkruis.

Crux interpretum (Lat., = kruis voor de uitleggers), moeilijke plaats van een schrijver, waarvoor men de juiste lezing nog niet heeft kunnen vaststellen; in den tekst gewoonlijk aangeduid met een sterretje of een kruisje.

Cruyce-markt heette in sommige steden de jaarmarkt naar de houten kruisen, meestal rood, ook wel zwart of wit geverfd, die aan de poorten der stad of aan de bruggen werden gespijkerd als teeken van het vrijgeleide en van den marktvrede; alleen vijanden van den Heer en ballingen om moord of brand waren van het vrijgeleide uitgesloten. *Knippenberg.*

Lit.: J. ter Gouw, De Volksvermaken (1871, 461).

Cruysberghs, K., Belg. priester en schrijver, huisprelaat van Z.H. den Paus; * 28 Maart 1891 te Meerhout; trad 1911 in het groot-seminarie van Mechelen. Brancardier onder den Wereldoorlog, werd hij 1915 te Londen priester gewijd door mgr. De Wachter. Studeerde aan de faculteit van theologie te Leuven, waar hij het diploma behaalde van Bacc.-Theol. Werd tot professor benoemd aan het groot-seminarie te Mechelen (1920); in 1930 belast met het bestuur van het Jeugdverbond voor Katholieke Actie van het Vlaamsche Land. Eerekanunnik benoemd in Juli 1929, werd mgr. C. bevorderd tot onderrector van de Katholieke Universiteit te Leuven, functie die hij nog met veel invloed vervult.

Werken: o.a. zeer geapprecieerde herwerking van Tractatus de Conscientia, uit de Theologiae Mechliniensis (Mechelen); Vastenpreeken; Apostelschap (1925); Levensopgang (1928); Onze Verlossing (1929); Boete (1930); De godsvrucht tot het H. Hart (1931); Lichaam en Ziel (1932); Wilsvrijheid (1933); De Kerk (1934); Kristus' Koningschap (Leuven 1932). *Kuypers.*

Cruyssen, A. C. Van der, Vlaamsch volksschrijver; * 1836 te Nevele, † 1926 te Antwerpen; eerehoofdopziener van het lager onderwijs. Populaire verhalen en bijdragen.

Cruz, Santa, → Santa Cruz.

Cruz Cano y Olmedilla, Ramón de la, beroemd Spaansch tooneelschrijver; * 1731 te Madrid, † 1794 aldaar. In 1759 zich genoopt ziende zijn universitaire studies te staken, voorziet hij in zijn onderhoud door administratieve bezigheden. Wijdt zich later geheel aan het tooneel, gesteund door Fernando Alvarez de Toledo en hertogin Benavente. Vruchtbaar beoefenaar van het tragische en comische genre. In zijn saynetes (comische éénakters), zijn origineelste werk, laat hij echte typen uit de Madrileensche volkswijken, zooals muilezeldrijvers, gauwdieven, zakkenrollers enz., optreden, waardoor zijn werk een vroolijk en populair karakter krijgt (1760). Vóór dien tijd schrijft hij onder Franschen invloed: La enferma de mal de bota (1757) en de operette: Quien complace a la deidad acierta a sacrificar (1757), een vreemd mengsel van mythologische, romantische en historische elementen. Hij is de maker van ca. 300 saynetes, waarmede hij het Spaansche tooneel herstelt en het weer brengt op een grondslag van natuurlijkheid en waarheid.

Voorn. werken: Colección de los sainetes y demás obras dramáticas de R. de la C. y C. (1786—'91), o.w.: Los novios espantados; La petimetra en el tocador (1762); El refunfunador; El tío Felipe; El rastro por la manana; El fandango de candil; Los bandos del Avapiés; El careo de los majos. — Lit.: C. Cambronero, Sainetes inéditos (Madrid 1900); idem, Sainetes desconocidos (Madrid 1906); E. Cotarelo y Mori, Sainetes de R. de la C., in Nueva Bibl. de autores esp. (XXII Madrid 1915); idem, R. de la C. y sus obras (Madrid 1899); F. Pérez y González, Cuatro sainetes anónimos de R. de la C., in La Ilustración Esp. y Amer. (LXXXIV 1907). *Borst.*

Crwth, → Chrotta.

Crijnsz, Abraham, Zeeuwsch vlootbevelhebber, veroverde in 1666 Suriname op de Engelschen en richtte hier vervolgens het bestuur in. → West-Indische Compagnie.

Cryohydraat, eutectisch (vast) mengsel van water met een daarin oplosbare stof (→ (→ Eutecticum).

Cryohydratische temperatuur, temperatuur, waarbij de → cryohydraat smelt. Daar de cryohydraat een eutectisch mengsel is, zal dit smeltpunt, dat constant blijft gedurende het smelten, beneden 0° C liggen; zoodat deze cryohydraten gebruikt kunnen worden als bad bij het constant houden van temperaturen beneden 0° C (→ Koud-

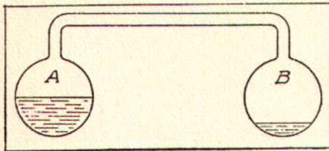
Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

makende mengsels) in zgn. cryostaten (→ Thermostaat).

Enkele voorbeelden van c. zijn: 100 deelen ijs en 30 deelen kaliumchloride, c.t.: —10,6°; 100 deelen ijs en 33 deelen natriumchloride, c.t.: — 21,2°; 100 deelen ijs en 200 deelen calciumchloride, c.t.: —35°. Toepassing: bij het bereiden van roomijs. *De Block.*

Cryolietglas, soort melkglas; Eng. hot cash porcelain. Het is een zeer dun-vloeibaar, door aanwezigheid van fluoraluminium matwordend glas. Het wordt veelvuldig toegepast voor geperst glaswerk. Oorspr. samenstelling: 100 zand, 40 kryolith, 10 zinkoxyd. Tegenwoordig mengt men dun-vloeibaar glas met kunstmatig vloeispaat; dit is goedkooper. *Beijnes.*

Cryophoor, toestel, in de natuurkunde gebruikt om het beginsel der distillatie te demonstreeren. De c. bestaat uit twee glazen bollen A en B, die met elkaar in verbinding staan. A bevat een weinig water en wordt gebracht op 100°; B. wordt in smeltend ijs afgekoeld. Het water verdampt in A en wordt in B gecondenseerd. *D' Olieslager.*

Cryophoor.

Cryptanthus, plantengeslacht van de familie der Bromeliaceeën, waarvan verschillende soorten in broeikasten kunnen worden gekweekt.

Crypt(e), → Krypte.

Crypteia, in het oude Sparta het korps der jongelingen, die hun militaire opleiding (kruptè) genoten, welke 2 jaar duurde. Plutarchus bericht, dat zij als voornaamste taak hadden de Heloten te bespieden en de op eenig misdrijf betrapten onmiddellijk te dooden. *V. Pottelbergh.*

Cryptobranchus, → Japansche reuzensalamander; → Salamander.

Crypto-Calvinisten, geheime Calvinisten, aanhangers van Philippus Melanchton (vandaar de naam P h i l i p p i s t e n), die een compromis voorstonden tusschen het strenge Lutheranisme en het Calvinisme. Hun bestrijding gold in hoofdzaak de Luthersche Avondmaalsleer. Die afwijking sloot hen uit van den godsdienstvrede ten gunste van de aanhangers van de Augsburgsche Confessie en leidde tot hun gewelddadige onderdrukking. De meest bekende aanhangers, vooral optredend in Kursaksen, waren buiten Melanchton: Eber, Krell, Georges Major, Caspar Peucer. Om de Luthersche leer tegen nieuwe aanvallen te beveiligen werd in 1580 de Formula Concordiae aan de verschillende Luthersche belijdenisgeschriften toegevoegd. *Wachters.*

Cryptocarya, een plantengeslacht van de familie der L a u r a c e a e, dat met vele soorten door de tropen verspreid is. Van de Zuid-Amerikaansche c. maschata worden de vruchten, als Amerikaansche muscaatnoten, als specerij gebruikt.

Cryptogamen (⟨ Gr. kruptos = verborgen, gamein = huwen) noemt men de planten, die geen duidelijk zichtbare geslachtsorganen hebben, in tegenstelling met de Phanerogamen (⟨ Gr. phaneros = zichtbaar). Dit kenmerk beantwoordt echter niet aan de wetenschappelijke indeeling, ook niet de namen, die men daarvoor in de plaats wilde stellen, nl. Sporophyta (sporeplanten) en Spermatophyta (zaadplanten). De C. omvatten de Thallophyten (loofplanten) en de eerste onderafdeelingen van de Cormophyten: de mossen en varenachtige planten. *Bouman.*

Cryptographie (⟨ Gr. kruptos = verborgen, geheim, graphein = schrijven), geheimschrift (zie ook → Steganographie), de kunst om met letters, cijfers, teekens, al of niet met punten e.a. leesteekens, in vsch. posities geplaatst, datgene te schrijven, wat alleen voor ingewijden verstaanbaar is, die er den zgn. sleutel van kennen. Vsch. systemen bestaan. Reeds bekend bij Joden, Grieken en Romeinen; vond vooral in de late M. E. en het begin van den nieuwen tijd beoefening. Wordt soms → brachygraphie genoemd. Vooraanstaande figuren in de c. waren o.m.: Johannes van Tritheim O.S.B. (Trithemius; 1462—1516); Cornelius Agrippa v. Nettesheim (1486—1536); kard. di Cortona (1538—1560); Peter Bales (ca. 1547—1610); John Willis (1575—1625); Daniel Schwenter (1585—1636); Athanasius Kircher S.J. (1601—1680); Kaspar Schott S.J. (1608—1666). C. werd of wordt nog door diplomaten, generale staven vnl. in oorlogstijd, geheime genootschappen, misdadigers e.a. gebezigd. Uit de noten (teekens) van Tiro en de → tachygraphie ontstond de c., waaruit in Engeland, einde der 16e eeuw, weder het kortschrift voortkwam. C. is dus ook één van de voorloopsters der moderne → stenographie. *Homulle.*

Crypto-Katholiek is iemand, die het Kath. geloof aanneemt, als het ware geloof door God geopenbaard, maar om reden van groot bezwaar zijn Doopsel of de openlijke verklaring van zijn Kath. overtuiging uitstelt. In hoever dit eenigen tijd lang toegelaten is, zie art. → Geloofsbelijdenis.

Cryptomeria, → Japansche ceder.

Cryptomerie is een zeer verspreid verervingsverschijnsel, dat in 1914 door Tsjermak als volgt werd omschreven: het bezit van erffactoren, die in het phaenotype niet werkzaam optreden, doch bij een andere factorencombinatie op een bijzondere nieuwe wijze werkzaam worden. Een mooi voorbeeld van de werking van cryptomere factoren leveren de kruisingsproeven, door Bateson, Saunders en Punnett met witte en gekleurde hoenders doorgevoerd. De witte kleur kan zich als dominante eigenschap gedragen, zoodat de F_1-generatie uit de kruising van wit × gekleurd uitsluitend wit is. Bij sommige rassen echter berust de witte kleur op een recessieven factor; kruising van witte met gekleurde rassen geeft dan een gekleurde F_1-generatie. Van twee witte rassen, het zgn. R - w h i t e ras en het zijdehoen (Silky fowl), kan aangetoond worden, dat zij in het bezit zijn van een cryptomeren kleurfactor, die binnen het ras niet werkzaam optreedt. Dit bleek hieruit, dat de paring van witte Silkyhennen met witte Silkyhanen nooit andere dan witte nakomelingen gaf, terwijl binnen het R-white ras ook nooit gekleurde typen te voorschijn kwamen. De kruising van R-white hennen met witte Silkyhanen of omgekeerd leverde echter in F_1 uitsluitend gekleurde individuen. Dit zonderling verschijnsel vindt zijn verklaring in het feit, dat voor het totstandkomen van de kleur twee erffactoren noodig zijn; nl. C en R; het eene ras bevat CC en blijft ongekleurd, omdat de andere factor R ontbreekt. De factoren CC zijn dus in dit ras cryptomeer aanwezig. Het andere ras bevat de factoren RR, eveneens in cryptomeren toestand. De erfformules van beide rassen kunnen, wat de bestudeerde kleurfactoren betreft, voorgesteld worden door CCrr en door ccRR. Kruising van beide geeft dan een bastaard

CcRr, die gekleurd is, omdat beide factoren tegelijkertijd aanwezig zijn. Dit verschijnsel mag niet verward worden met → hypostasie. Het komt onder nog vele andere, soms ingewikkelde vormen voor, o.a. bij de boon, de erwt, de haver, de maïs, bij Linaria maroccana, Lathyrus odoratus, Matthiola, ook bij muizen en konijnen. Dergelijke toestand werd vroeger wel eens verkeerdelijk latent genoemd. Het bestaan van cryptomere factoren geeft aanleiding tot soms zeer eigenaardige uitsplitsingen in de F_2-generatie en verklaart het ontstaan van nieuwe vormen, die geen gelijkenis hebben met de ouders. *Dumon.*

Cryptorchisme is de toestand, waarbij de mannelijke geslachtsklier niet op de normale plaats in het scrotum ligt, maar in het lieskanaal of elders. Behandeling: klier langs operatieven weg op haar plaats brengen op jeugdigen leeftijd, liefst in de jaren voor het begin der puberteit.

Cryptosporium, een zwam van de familie der Melanconiaceeën. De 30 soorten planten zich voort door draadvormige doorzichtige conidiën. C. leptostromiforme brengt schade aan lupinevelden: C. coronatum komt voor op den Italiaanschen populier.

Crystallose, een kunstmatig verzoetingsmiddel, het natriumzout van saccharine. Formule: $C_6H_4(CO)(SO_2)$ NNa, $2H_2O$; het wordt bereid door saccharine met natronloog te neutraliseeren. C. is een wit poeder, dat gemakkelijker in water oplost dan saccharine. Het is ongeveer 400 maal zoeter dan suiker. C. komt onder verschillende benamingen in tabletvorm in den handel. Het heeft geen voedingswaarde, maar is overigens onschadelijk. Voor diabetici is c. geschikt om suiker te vervangen. *Bosch.*

Crystall Palace, reusachtige tentoonstellingshal van ijzer en glas te Londen (Sydenham), in 1854 door sir Joseph Paxton gebouwd.

Cs (s c h e i k.), symbool voor het chemisch element caesium.

Csaki, M i c h a ë l, Roemeensch geschiedkundige en kunstgeleerde (vooral volkskunst); * 1858 te Mediasch, † 1927 te Hermannstadt. Wijdde al zijn zorgen aan de uitbreiding van het Siebenbürger Nationalmuseum (vroeger Baron Bruckenthalische Museum) in Hermannstadt.

Csap (Hong.; Tsjech.: Cop), stadje op de grens van Slowakije en Roethenië (48° 25′ N., 22° 11′ O.); kruispunt van spoorwegen aan de Theiss; ca. 10 000 inw., meest Magyaren.

Csardas, Hong. nationale dans, bestaande uit 2 deelen: een andante, bevallig uitgevoerd, en een hartstochtelijke improvisatie met handgeklap en wild ronddraaien. De c. is de plastische vertolking van de zigeunermuziek. De orig. melodieën werden opgeteekend door Heckel (Lautenbuch, 1562), Paix (Orgeltabulatur, 1583) en afgedrukt in Fr. Böhme, Geschichte des Tanzes (II 1886). *Terlingen-Lücker.*

Csathó, K á l m á r, Hongaarsch roman- en tooneelschrijver, regisseur bij het Nationaal Theater te Boedapest. * 1881. Zijn werken genieten bijval om hun optimistischen toon en echt populairen geest.

V o o r n. w e r k: Te csak pipálj Ladányi! (Rook maar uw pijp, Ladányi! 1916).

Cseh, A n d r e o, Kath. priester, leidende figuur op Esperanto-onderwijsgebied; * 12 Sept. 1895 te Maros-Ludas (Roemenië). Pastro Cseh bedacht een speciale directe methode, de naar hem genoemde Cseh-methode, waarbij elk gebruik der nationale taal vermeden wordt. In 1930 stichtte hij te Den Haag met mevr. Julia Isbrücker het Intern. Cseh-Instituut. Dit instituut ontving van het gemeentebestuur van Arnhem een villa (Esperanto-Domo) in bruikleen, waar o.m. Esperanto-cursusleiders volgens de Cseh-methode gevormd worden. *v. Zon.*

Csepel, → Boedapest (B. als verkeerscentrum).

Cserhát, gebergte in N. Hongarije. Uit de Mesozoïsche kern blijkt, dat het behoort tot het Transdanubische systeem. Vulkanische erupties hebben echter de oppervlakte overdekt met vulkanische kegels, die uit het landschap steil oprijzen en de C. aanlokkelijk maken voor toeristen. Een weinig landbouw, loof- en naaldboomen. *Sivirsky.*

Csernoch, J o a n n e s, kardinaal, vorstprimaat van Hongarije (1912); * 1852, † 1927; te voren professor en politicus. Leidde in de dagen van het bolsjewisme de kerk in Hongarije onverschrokken en bekleedde tal van publieke en particuliere functies.

Csik, Roemeensche naam voor → Ciuc.

Csiky, G e r g e l y, Hongaarsch tooneelschrijver, Katholiek priester, die in 1881 Protestant werd. * 1842 te Pankota, † 19 Nov. 1891 te Boedapest. C. schreef vooral sociale drama's.

L i t.: Biographie door J. Joanovics (1900).

Csokonai, V i t é z M i h á l y, Hongaarsch lyrisch dichter. * 1773 te Debreczen, † 28 Jan. 1805 aldaar. Uiting van een zwerversbestaan, getuigen zijn gedichten van een zuivere inspiratie en een licht ontvlambaar gemoed. C. is een voorlooper van de Romantiek.

Csongrád, 1° p r o v i n c i e op de Alföld (Hong.), opp. 3 460 km², 340 000 inw., die allen Hongaarsch tot moedertaal hebben, waarvan 265 000 den Kath., 62 000 den Herv. en de rest andere godsdiensten belijden. Hoofdstad Szentes. Landbouw.

2° S t a d in gelijknamige prov. ; 26 000 inw., allen Hongaren en Katholiek. *Sivirsky.*

Csorba Lake, badplaats en hoogstgelegen kuuroord in Hongarije (1 387 m).

Csorna, Norbertijner abdij in Hongarije (bisdom Györ). gesticht 1180, bestaat voort tot op heden (1934).

Ctenobranchia, een onderorde van de → Prosobranchia.

Ctenophora, → Ribkwallen.

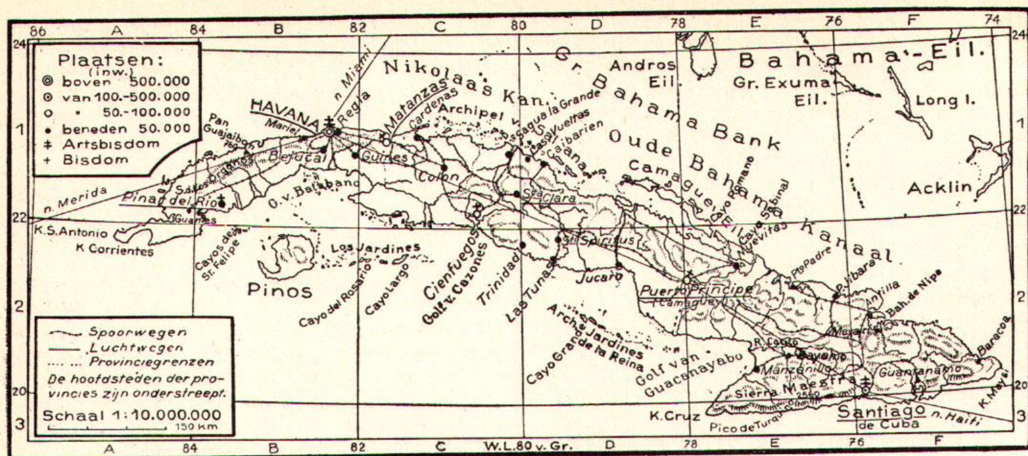
Ctesias van Cnidus (Caria), hofarts van Artaxerxes. Nadat hij ca. 399 v. Chr. naar zijn vaderstad teruggekeerd was, schreef hij een werk (23 boeken) over Perzië en de Perzische geschiedenis (Persika), hetwelk door de Ouden veel gelezen, maar niet altijd voor betrouwbaar werd gehouden. Van de Persika, alsook van een tweede over Indië (Indika) bezitten we enkel fragmenten. *V. Pottelbergh.*

Ctesibius van Alexandrië, Grieksch werktuigkundige, 3e eeuw v. Chr. Hij vervaardigde o.a. wateruurwerken en pompen.

Ctésiphon of K t e s i p h o n, stad in Mesopotamië aan den Tigris, in de 2e eeuw v. Chr. door de Parthen gebouwd tegen Seleucia; tot 266 n. Chr. hoofdresidentie van de Parthenkoningen, daarna van de Sassaniden; van de Sassaniden-paleizen staat nog een gewelf: Tak i Kesra (= hal van Chosrau); sinds 637 in handen van de Arabieren, verloor het zijn beteekenis tegenover Bagdad.

L i t.: M. Sterk, Seleukia und Ktesiphon (1917); O. Reuther, Die Ausgrabungen der deutschen Ktesiphon-Expedition im Winter 1928—'29 (1930). *W. Vermeulen.*

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Cuba.

Cth., d.i. hyperbolische cotangens, → Hyperbolische functies.

Cu (s c h e i k.), symbool voor het chemisch element koper, eerste twee letters van den Latijnschen naam cuprum.

Cuan Ua Lothcháin, Iersch dichter en koning; † 1024. Ongeveer 1 200 regels van zijn poëzie zijn nog bewaard, meest over legendarische onderwerpen. Historisch zijn ze gedeeltelijk zeer waardevol; zoo bevatten zij een zeer nauwkeurige beschrijving van het koninklijk Tara in de 10e eeuw.

L i t.: Eriu (IV 1908, 91-111); D. Hyde, Lit. Hist. of Ireland (1910, 447). *O Briain.*

Cuba (officieel: republica de Cuba), republiek en grootste, belangrijkste eiland der Groote Antillen, W. Indië; opp. 114 524 km², 3 962 344 inw. (1932), d.i. 33 per km²; voorts een groot aantal omliggende kleine eilanden (ten deele koraalriffen) hierbij inbegrepen, en waarvan Isla de Pinos, de archipels van Sabana en Camaguey de belangrijkste zijn. C. ligt tusschen 23° en 20° N., 73° en 85′ W., aan de grens van tropen en subtropen; heeft een gunstige ligging aan het verkeer in de Golf van Mexico en door het Panama-kanaal; alleen de nadering der kust wordt op vele plaatsen bemoeilijkt door klippen, riffen en zandbanken.

Landbeschrijving. Het bergland in het O., langs de Z.O. kust, is bekend onder den naam Sierra Maestra hoogste top is de Pico de Torquino (2 560 m). Ten N. hiervan ligt een golvend plateau, bedekt met Tertiair kalkgesteente. Een aantal vulkanische intrusies, zooals de Mesa Toar, zijn hier door de denudatie aan de oppervlakte gekomen. De S. Maestra vormt de oudere kern van het eiland (voortzetting op N. Haïti). Het middengedeelte van C. is een lang heuvelland, bedekt met oud-Tertiaire afzettingen. Langs de kust meer Quartaire formaties. Zapata is een groot moerasgebied langs de Z. kust. Het W. is een middelgebergte (Z.W.—N.O. richting). Hoogste punt in de Sierra de los Organos is de Pan Guajaibon. Belangrijke gebergtevormende bewegingen en opheffingen hebben in den jongsten tijd op C. plaats gehad. De rivieren hebben in het algemeen weinig beteekenis voor de scheepvaart, uitgezonderd de Rio Cauto, sommige hebben diepe canons. Onderaardsche afwatering in C. door aanwezigheid van kalksteenen.

Klimaat. C. heeft een tropisch klimaat. Gemiddelde temperatuur voor Havana is 25° C. De neerslag van Mei tot Oct. is overvloedig (Havana ong. 1 m). Hoofdwindrichting is de N.O. passaat, die in den winter dikwijls door Noordelijke winden wordt verdrongen (wervelstormen met groote schade).

De f l o r a, grootendeels tropisch, omvat alle soorten van W. Indië. In de f a u n a zijn weinig karakteristieke vormen.

Bevolking. Ten tijde der verovering werden de Indianen geheel en al uitgeroeid door de Spanjaarden. Spoedig na de Spaansche kolonisatie begint de invoer van Negerslaven; verder Mulatten en Chineezen. Aantal Blanken 67,6%, Kleurlingen 23,9% (1930). Het aantal immigranten is zeer wisselend. De meeste Spanjaarden gaan naar Cuba. De volksontwikkeling is sedert de vrijwording zeer verbeterd, doch het aantal analphabeten is groot, vooral onder de kleurlingen.

Middelen van bestaan. De producten, die voor den uitvoer in aanmerking komen, zijn: tabak, suikerriet, koffie, rijst, cacao, sisalhennep, hout, tropische vruchten en delfstoffen. De tabaksverbouw vindt vooral plaats ten Z.W. van Havana, in de breede Vuelta Abaja, verder rondom Cienfuegos, Trinidad en Santiago. De bladeren hebben beteekenis als dekblad. De exportwaarde viel van 22 847 120 dollars in 1931 op 12 926 270 dollars in 1932. De rietsuiker neemt meer en meer de eerste plaats in. De voornaamste districten zijn: Oriente, Camaguey, Santa Clara, Matanzas. Suikerproductie in 1933 beperkt tot ong. 2 millioen ton (Chadbourne plan). Een groot deel wordt uitgevoerd naar de Ver. Staten. Van beteekenis is verder de bereiding van alcohol uit suiker, van rhum, van bagasse. In Oriente wordt ijzer gevonden (export 500 000 ton in 1933). Koper in Pinar del Rio, verder mangaanerts, zilver in Giusa, asphalt wordt overal gevonden. Verder vooruitgang der zoutindustrie.

	Import	Export
1930	162.452.268 dollars	167.410.669 dollars
1931	80.111.592 „	118.865.553 „
1932	51.014.265 „	80.671.735 „

Verreweg het grootste deel van in- en uitvoer komt uit en resp. is bestemd voor de Ver. Staten. De veeteelt

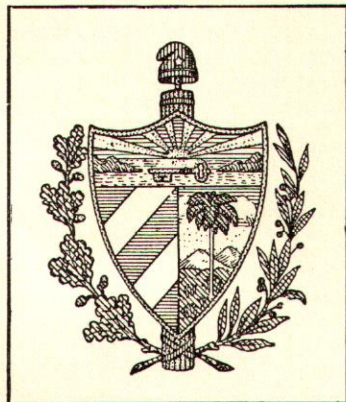
heeft plaats in de O. districten (758 000 paarden, 4 865 000 runderen, 591 000 varkens). De voornaamste haven is Matanzas; zeeverkeer is er zeer belangrijk. Het spoorwegnet is grootendeels in handen van den Staat, van de United Railways of Havana (Eng. Mij.) en van de Cubaansche Railroad (Amer. Mij.).

Bestuur. De macht berust in handen van den president en het door hem benoemde ministerie (Grondwet 21 Febr. 1901). De president wordt gekozen voor den tijd van 6 jaar zonder recht van herkiezing. De wetgevende macht berust bij den Senaat en de Kamer van afgevaardigden. De zetel der regeering is te Havana. Het land is ingedeeld in 7 provincies.

Godsdienst. Bijna allen zijn Katholiek, het aantal niet-Katholieken bedraagt ongeveer 13,6%. Aanvankelijk vooral Dominicaansch missiegebied, werd Santiago de Cuba reeds 1522 een bisdom. De hiërarchie van 1804 maakte het eiland tot kerkprovincie Santiago de Cuba. Het is verdeeld in 2 aartsbisdommen en 4 bisdommen. Sinds de republiek zijn staat en kerk gescheiden.

L i t. : M. Sorre, Mexique, Amérique Centrale (1928) ; The South American Handbook (1934) ; Helmer Key, Eine reise nach Kuba und Guatemala (1928). *Zuylen.*

Weermacht. Het leger bestaat uit: 4 bataljons infanterie, 6 regimenten cavalerie, 3 batterijen veld- en bergartillerie, 3 bataljons kustartillerie, 16 vliegtuigen, 2 compagnieën genie, 2 compagnieën verbindingstroepen, 38 eskadrons gendarmen. De vrij sterke landelijke politie (42 eskadrons à 4 657 hoofden) kan door haar semi-militair karakter ook tot het leger worden gerekend. De militaire dienst is verplicht voor alle mannen van 18 tot 45 jaar. Jaarlijksche sterkte ca. 13 000 hoofden (867 officieren), de landelijke politie hieronder begrepen. Bij decreet van 8 Febr. 1934 is de tegenwoordige legerwet ingetrokken. Er zal een constitutioneel leger worden gevormd, waarvan de samenstelling nog niet tot in bijzonderheden is vastgesteld. Afgaande op het feit, dat op het oogenblik de militaire dienst vrijwillig is met een minste dienstverband van 2 jaar, zal de reorganisatie zich vermoedelijk in de richting van het vrijwilligersstelsel bewegen. De vloot bestaat uit 2 kleine, verouderde kruisers, 2 kanonneerbooten en 5 transportschepen en kustbewakingsvaartuigen. Bemanning: 153 officieren en 1 159 minderen.

Wapen van Cuba.

L i t. : Annuaire militaire (1933). *v. Munnekrede.*

Geschiedenis. In 1492 ontdekt door Columbus, werd het eiland aanstonds gekoloniseerd, o.a. door Diego Velasquez. De oorspronkelijke bewoners, de Arawak-Indianen, werden door uitbuiting en slavernij volledig uitgeroeid en als slaven vervangen door Negers sinds 1524. Aanvankelijk onder het kapitein-generaalschap Porto Rico, werd C. in 1777 een zelfstandig kapitein-generaalschap. Met onderbreking van een jaar (1672—'73), toen de Engelschen het eiland in handen hadden, bleef C. Spaansch bezit tot 1898. Sinds 1760 kwam het tot bloei (suiker, tabak en koffie!). In 1868 en 1895 waagde het een poging tot bevrijding van het Spaansche bestuur en handelsmonopolie, onderhands gesteund door de Ver. Staten, die door een groot getal immigranten veel belang bij C. hadden. De explosie van den Amerikaanschen kruiser Maine gedurende den Cubaanschen vrijheidsoorlog (1895—'98) gaf aan de Ver. Staten aanleiding tot een oorlog tegen Spanje, waarbij dit land C. verloor aan de Ver. Staten (Vrede van Parijs 1898). Onder Amer. auspiciën werd toen, in 1902, de vrije Republiek C. uitgeroepen, die door het zgn. Platt-amendment gedeeltelijk onder Amer. protectoraat kwam, o.a. wat betreft: buitenl. zaken, financiën, leger en vlootbasis. Een liberale vrijheidspoging tegen dit protectoraat bracht C. van 1906—1909 onder Amer. bestuur.

Toch kreeg C. in 1909 zijn onafhankelijkheid terug, nu met een interventierecht van de Ver. Staten in geval van troebelen en revolutie. Hiervan maakte Amerika gebruik in 1933—'34, tijdens de reeks van revoluties en presidentswisselingen, waardoor pres. Machado (1925—1933) verdreven en ten slotte Mendieta tot pres.-dictator gekozen werd.

Evenals in zoovele Middel- en Zuid-Amerikaansche staten is ook hier de bron van vele onlusten het nationalistisch verzet tegen de politieke en economische overheersching van de Ver. Staten (de suikerplantages o.a. zijn in Amerik. handen).

L i t. : o.a. W. Spence Robertson, History of the Latin-American Nations (New York en Londen 1932) ; J. T. Bertrand, Histoire de l'Amérique espagnole (2 dln. Parijs 1929). *Wübbe.*

Cubicularius (Lat.), kamerdienaar, kamerheer.

Cubiculum, 1° eigenlijk het slaapvertrek in de Romeinsche woning. Waarschijnlijk eerst in den vroeg-Christ. tijd heet de grafkamer van een martelaar in de Catacomben eveneens cubiculum.

2° Verheven zitplaats (loge) van de Romeinsche keizers in het circus, in vele gevallen links afgesloten, zoodat de keizer door de overige toeschouwers niet kon gezien worden.

Cubillo de Aragón, Á l v a r o, Spaansch tooneelschrijver; * eind 16e eeuw te Granada, † 1661. C. behoort tot de voornaamste schrijvers van zijn tijd. Navolger van Lope de Vega en Calderón, beoefent hij met succes hun diverse genres wat schema, motief en intrige betreft. La honestidad de Elisa Dido defendida, El Conde de Saldana y hechos de Bernardo del Carpio, El Genízaro de Andalucía, El Rayo de Andalucía, Los Comendadores de Córdoba, enz. bevatten historische en legendarische elementen, waarin hij streng ethisch blijft. Echter ligt hem de karakteruitbeelding in de stukken, waarin hij de rijkdommen van gegevens uit het alledaagsche leven kan neerleggen, veel beter, zoozls: La perfecta casada prudente, sabia y honrada, El senor de noches buenas, Las munecas de Marcela, El enano de las Musas, enz. Zijn dichterlijke intonatie en de eenvoud van vorm geven aan zijn werken groote verdienste en bekoorlijkheid.

U i t g. : Comedias, in Bibl. de Aut. Esp. (XLVII) ; A. Valbuena Prat, Las munecas de Marcela, en El Senor de noches buenas, in Clásicos olvidados (beide te Madrid

1928). — Lit.: Dramáticos esp. del Siglo XVII (Madrid 1919); A. F. von Schack, Gesch. der dram. Lit. u. Kunst in Span. (III, 379 vlg.). *Borst.*

Cubisme is een ca. 1908 in Frankrijk ontstane en daarna spoedig over Europa verspreide richting in de schilderkunst, welke trachtte deze kunst te bevrijden van het tijdelijke en haar te doen spreken van eeuwige waarden. De cubisten namen er geen genoegen mee de dingen weer te geven zooals men ze ziet; zij wenschten die te schilderen, zooals zij zich deze indachten. Daarbij moesten de dingen worden ontdaan van de momenteele toevalligheden als belichting, plaats in de ruimte en perspectief. De cubisten stelden zich verder ten doel de realiteit der dingen te doorgronden door middel van ontleding, herleiding en samenvatting. De voorwerpen werden ontleed door er doorsneden van te maken of ze te projecteeren in het platte vlak. Elk voorwerp moest kunnen worden herleid tot meetkunstige oervormen als cubus, bol, pyramide, cylinder. Ten slotte werden dan al die vormen samengevat in een compositie. De cubisten lieten zich leiden door het woord van Plato: „de zintuigen nemen alleen het voorbijgaande waar, de geest het blijvende". Op zijn wijze formuleerde een der eerste cubisten, Georges Braque, dit aldus: „les sens déforment, mais l'esprit forme". Het cubisme werd geboren uit verzet tegen de „afbeelding" van de werkelijkheid, tegen de bedriegelijke nabootsing daarvan, waartoe de kunst zich in hun oogen had verlaagd. Zij eischten een kunst, die niet afbeeldend, maar autonoom-beeldend zou zijn, een kunst dus, die zelf vormen bouwde zonder daarbij de natuur na te bootsen. Dit zelfstandigheidsbesef tegenover de afhankelijkheid van de natuur werd scherp gekarakteriseerd door den eersten pleitbezorger van het cubisme, den schrijver Guillaume Apollinaire, die in zijn boek „Les peintres cubistes" schreef: „Wat het cubisme onderscheidt van de oude schilderkunst, is, dat de eerste niet is een kunst van nabootsing, maar een kunst van conceptie, welke er naar streeft, zich te verheffen tot het scheppen". De naam cubisme ontstond door een uitroep van den schilder Henri Marisse, die, in 1908 staande voor een der eerste tentoongestelde cubistische werken, uitriep „trop de cubisme". Naar het schijnt is de Fransche schilder Georges Braque de eerste cubist geweest; in 1908 exposeerde hij zijn eerste cubistische schilderij te Parijs in den Salon des Indépendants. Snel werd hij gevolgd door den schitterend begaafden schilder Pablo Picasso, een in Frankrijk werkenden Spanjaard, wiens cubistische landschappen uit de Ebro-vlakte, in 1909 tentoongesteld, een grooten invloed uitoefenden. Reeds in 1910 vond het c. tal van volgelingen, van wie de bekendste zijn Robert Delaunay, Maria Laurencin, Le Fauconnier, Jean Metzinger, Albert Gleizes, Fernand Léger, Juan Gris, Francis Picabia. Apollinaire onderscheidt vier soorten van het c., nl. het wetenschappelijke, het physische, het orphische en het instinctieve cubisme. De cerebrale inslag in het c. was sterk en hieraan is het spoedige verval van deze richting toe te schrijven. Het c. ontving zijn impuls van den Fr. schilder → Cézanne, die reeds tot een, zij het ook zeer muzikale, vereenvoudiging der vormen kwam. Het c. vond in Nederland tijdelijke volgelingen in Leo Gestel, H. F. Bieling en Otto van Rees.

Lit.: G. Apollinaire, Les Peintres Cubistes (1913). *Slagter.*

Cubitus, → Ellepijp; → Ledematen.

Cuchulain is de held van een Ierschen sagencyclus, die naar hem de C.-cyclus wordt genoemd. In de Iersche mythologie vervult hij de rol van Achilleus en Siegfried; hij is de schoone, dappere jonge man, die tallooze avonturen beleeft en op 27-jarigen leeftijd gedood wordt door een held uit Munster. Zijn naam beteekent Hond van Chualin; oorspronkelijk heette hij Setante. Volgens de oude annalen zou hij gestorven zijn omtrent het begin onzer jaartelling.

Lit.: Hull, The Cuchulainn Saga (1898); R. Thurneysen, Die irische Helden- und Königssage (1921, 91 vlg.). *O Briain.*

Cucubalus baccifer, → Besanjelier.

Cucujo, → Vuurvlieg.

Cucullus, hoofdkap, die in het Noorden van het Romeinsche rijk vooral door geringere lui gedragen werd, hetzij als zelfstandig hoofddeksel, hetzij aan den mantel vastgehecht.

Cuculus, → Koekoek.

Cucumaria, → Zeeaugurk.

Cucumis, → Komkommer, → Meloen.

Cucurbita, → Pompoen.

Cucurbitaceeën, → Komkommerachtigen.

Cucuta, hoofdstad van het dept. Santander Norte, in de rep. Columbia (8° 0′ N., 72° 45′ W.), met ca. 50 000 inw. Het is een zeer mooie stad, gesticht in 1734, na de aardbeving van 1875 opnieuw hersteld, en vormt thans een groot handelscentrum.

Çudraka, → Sjoedraka.

Cudworth, Ralph, Eng. wijsgeer, voornaamste vertegenwoordiger van de zgn. Platoonsche school te Cambridge; * 1617, † 1688. C. bestrijdt het mechanisme van Hobbes en huldigt een teleologische natuurverklaring; de zedelijke principen laat hij onafhankelijk van het bestaan van de wereld en den mensch eeuwig en noodzakelijk in Gods verstand berusten.

Voorn. werk: The true intellectual system of the universe. — Lit.: F. W. Powicke, The Cambridge Platonists (Londen 1926); E. Cassirer, Die platonische Renaissance in England und die Schule von Cambridge (Leipzig 1932). *F. Sassen.*

Cue, hoofdplaats van de 1891 ontdekte Murchisongoudvelden in W. Austr.; 400 km van de haven Geraldton, waarmee het door een spoorlijn is verbonden. Deze spoorweg loopt zonder brug door het periodieke Austin-meer.

Cuenca, 1° Sp. provincie in de landstreek Castilië; 17 200 km², ruim 315 000 inwoners.

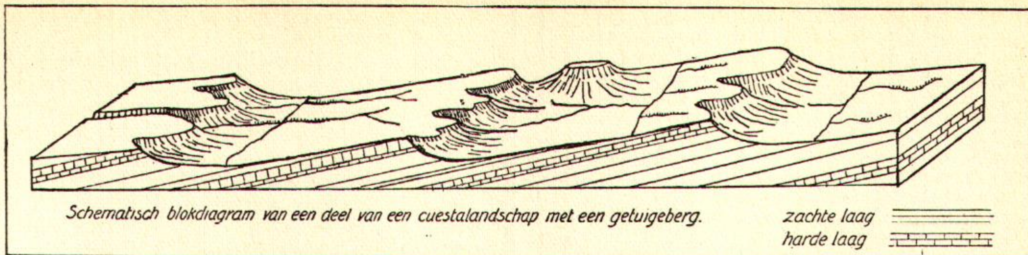
2° Hoofdstad der gelijknamige Sp. prov. (40° 5′ N., 2° 5′ W.), ca. 30 000 inw.; gelegen aan de Jucar. Industrie: hoedenvlechterij.

Cuencama, stad en district in den Mexicaanschen staat Durango (24° 55′ N., 103° 40′ W.); ca. 28 500 inw. Veefokkerij, landbouwgebied en enkele mijnen (zilver).

Cuenot, Lucien, Fransch bioloog, professor aan de faculteit voor Wetenschappen te Nancy. In 1902, slechts twee jaar na de wederontdekking van de Mendel'sche wetten, liet hij zijn verhandeling verschijnen: La loi de Mendel et l'hérédité de la pigmentation chez les souris. Hiermee legde hij den grondslag voor de verdere ontwikkeling van de factorentheorie en van de ontleding van het erfelijk patrimonium. Zijn standaardwerk, La Genèse des Espèces animales (^{3}1932), moet alleen door meer gevorderden worden gelezen. *Dumon.*

Cuénot, Etienne Théodore, Zalige, martelaar; * 8 Febr. 1802 te Bélieu, † 14 Nov. 1861 in Cochin-China. Hij vertrok in 1828 als missionaris naar Cochin-China, en werd spoedig vicaris apostolicus.

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Schematisch blokdiagram van een deel van een cuestalandschap met een getuigeberg.

Ondanks de hevige Christenvervolging wist hij vele heidenen tot het ware geloof te brengen. De vorming van den inlandschen clerus had zijn bijzondere aandacht C. stierf kort voor zijn terechtstelling in de gevangenis. Hij werd in 1909 zaligverklaard. → Annam (sub Martelaren van Annam). *J. v. Rooij.*

Cuernavaca, hoofdplaats van den Mexicaanchen staat Morelos (18° 50′ N., 99° 11′ W.); ca. 13 000 inw. Tuinderijen, suikerrietbouw. Tabak- en aardewerkindustrie. Bisschopszetel.

Cuesmes, gem. in de prov. Henegouwen, ten Z. van Bergen; opp. 944 ha; ruim 10 000 inw.; bergachtige omgeving; steengroeven, belangrijke steenkolenmijnen; metaalnijverheid; veldslag in 1792.

Cuesta, topographische benaming in Spaansch Noord-Amerika voor heuvel, werd door Hill in de geographische literatuur ingevoerd en vooral onder invloed van W. M. Davis als wetenschappelijke term gebruikt. C. zijn de lage ruggen met asymmetrisch dwarsprofiel, welke zich vormen in een gebied van zacht hellende lagen met ongelijken weerstand tegen erosie en verweering. De lengterichting van de c. wordt bepaald door de strekkingsrichting van de lagen. De zacht hellende oppervlakte van de c. verloopt in dezelfde richting als de hellingsrichting der lagen. De kop van de c. wordt gevormd door een weerstandskrachtige, harde laag, meestal zandsteen of kalksteen; want deze beschermt de onderliggende zachtere, kleiachtige of mergelachtige lagen. Toch brokkelt op den duur ook deze harde laag af door verweering en ondergraving ten gevolge van erosie, vooral bronerosie; immers de zandsteen of kalksteen, welke de harde laag vormt, is in meerdere of mindere mate doorlaatbaar voor water, zoodat dit water op de kleiachtige, onderliggende lagen uittreedt en daar bronnen vormt. Door het onregelmatige terugwijken van den steilen cuesta-rand en het ontstaan van kleine dalletjes, die van dezen rand naar beneden komen, kunnen deelen van de c. geheel los komen te staan van het plateau en als → getuigebergen op de voorliggende, lager gelegen cuesta-vlakte oprijzen. Wegens hun ontoegankelijkheid werden deze getuigebergen vaak voor den bouw van vestingkasteelen benut. *Hol.*

Het zgn. **Cuesta-landschap** (Duitsch : Schichtstufenlandschaft) (zie pl.) wordt gevormd door de opeenvolging van verschillende cuesta's, waarbij dus telkens een zacht hellende, golvende vlakte door een steilwand begrensd wordt. Wanneer de dikte der zachte en harde gesteente-complexen niet te gering is, zullen zich zoovele cuesta's vormen als harde gesteentepaketten optreden. De moeilijkheid, om een cuestalandschap te verklaren, is hierin gelegen, dat nauwkeuriger geologisch onderzoek geleerd heeft, dat niet, zooals men aanvankelijk meende, de oppervlakte van een cuesta-vlakte identiek is met den bovenkant van een harde laag, maar dat deze oppervlakte de opeenvolgende gesteentelagen onder een hoek snijdt. Vele geomorphologen hebben dan ook deze cuestavlakten als → schiervlakten beschouwd, waarbij echter de moeilijkheid rees, dat zij in verschillend niveau liggen en niet als deelen van een al dan niet verbogen schiervlakte opgevat mogen worden. Toen men dit inzag, ontstond de tendens, ze als locale schiervlakten van verschillenden ouderdom te verklaren, waarbij dan de hoogst gelegene de oudste zouden zijn. Echter zijn ook tegen deze opvatting vele bezwaren in te brengen; vandaar dat recentere, onderling echter zeer tegenstrijdige theorieën een verklaring trachten te geven voor een gelijktijdig ontstaan der verschillende cuesta-vlakten.

Daar voor vorming van een cuesta-landschap een zwakke helling der gesteentelagen een vereischte is, zullen cuesta-landschappen aan zwakke verbuigingsgebieden gebonden zijn, die echter in de natuur zeer veelvuldig voorkomen. Vandaar, dat de cuestalandschappen uitgestrekte gebieden beslaan, bijv. groote gedeelten van de Z.O. kust van Noord-Amerika. Geheel Oost-Engeland wordt door een cuesta-landschap ingenomen: de Cotswold Hills en de Chiltern Hills zijn naar het W. gerichte steilranden der beide cuestas. In Z.W. Duitschland is een cuesta-landschap op groote schaal gevormd, waar bijv. de uit kalksteen bestaande Rauhe Alb aan de N.W. zijde een bijna idealen cuestasteilrand met prachtige getuigebergen bezit, terwijl de steile Westhellingen van Frankenhöhe en Steigerwald de cuesta-randen zijn, gevormd door de harde gesteenten van een nog ouder lagencomplex. Zoo wordt ook Parijs als het ware beschermd door een meervoudigen gordel van cuesta's (Fr. Côte), die hun steile zijden naar het Oosten keeren. Dit verklaart den fellen strijd, welke in den Wereldoorlog gewoed heeft, om de forten van Verdun, welke bovenop een cuestasteilrand gelegen waren. Al deze genoemde cuestasteilranden zijn zoo sterk sprekend in het landschap, dat zij reeds bijv. op een Bos-atlas af te lezen zijn.

L i t. : voor alg. oriënteering, → Geomorphologie (algemeene werken). *Hol.*

Cueva, J u a n d e l a, Spaansch dramaturg; * ca. 1550 te Sevilla, † ca. 1600. C. is leerling en opvolger van den grooten Humanist J. Mal-Lara. Van 1574—'77 onder armoedige omstandigheden in Mexico. Keert daarna terug naar Spanje, waar hij in 1580 comedias publiceert, waarna in 1588 Comedias y Tragedias (uitg. Textos publicados por la Soc. de Bibl. esp. XL). C. is een der stichters van de Spaansche comedia, waarvoor hij de wetten vastlegde in Ejemplar poético (1606), en dat tevens de geschiedenis der Spaansche dichtkunst bevat. Zijn stof ontleent hij vooral aan de geschiedenis en de romances. Zijn werken staan op hooger peil en zijn van grooter regelmaat en verhevener stijl dan die van zijn voorgangers.

V e r d e r e w e r k e n : o.a. El Infamador (waardoor

El Burlador de Sevilla geïnspireerd werd); El Viejo enamorado; Muerte de Virginia, Mucio Scevola; Los Siete Infantes de Lara; La Muerte del rey don Sancho (nation. legende); La conquista de la Bética (1603); Coro Febeo de romances historiales (1587—'88; zwak lyrisch werk; bevat méér dan 100 balladen). — Lit.: E. Walberg, J. de la C. et son „Exemplar poético", in Acta Universitatis Lundensis (XXXIX 1904); Rivadeneyra, Bibl. de aut. esp. (X en XVI); J. E. Gillet, Cueva's Comedia del Infamador and the don Juan Legend, in Modern Language Notes (XXXVII 1922). *Borst.*

Cugerni, Germaansche stam, een deel der Sugambren, op den linkeroever van den Rijn tusschen Bataven en Ubiërs.

Cugnon, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Neufchâteau. Opp. 850 ha; ca. 500 inw. Landbouw. Leisteengroeven te Mortehan. De H. Remaclus stichtte te C. in de 7e eeuw een abdij. Kasteel.

Cui, César, Russisch componist; * 18 Jan. 1835, † 24 Maart 1918 te Wilna. Koos een militaire loopbaan, zooals ook zijn vrienden Balakirew, Moussorgskij, Rimskij-Korssakow en Borodin, met wie hij tot de zgn. jong-Russische school behoorde, feitelijk geen beroepsmusici waren. Als componist is Cui veel minder nationaal dan zijn collega's en ook lang zoo origineel niet. Hij schreef opera's, liederen en kamermuziek, waaronder talrijke salonstukken voor piano, en heeft Moussorgskij's nagelaten opera De Jaarmarkt van Sorotsjinzij voltooid en geïnstrumenteerd. *Reeser.*

Cuiacius, Iacobus, Fransch rechtsgeleerde; * 1522 te Toulouse, † 1590. Hoogleeraar te Valencia en te Bourges. In zijn verhandeling „Observationes et emendationes" en elders geeft hij blijk, hoe uitermate critisch hij de Rom.-rechtelijke teksten behandelt, daarbij gebruik makend van de uitkomsten der historische en philologische wetenschappen. Te Bourges ontstond een onverkwikkelijke strijd tusschen hem en → Donellus.

Lit.: Berriat-Saint Prix geeft een uitvoerige levensbeschrijving van C. aan het eind van zijn: Histoire du droit romain ([5]1821). *Hermesdorf.*

Cui bono? (Lat.) = wien (was het) tot voordeel? Cicero citeert ons dit woord van den strengen consul L. Cassius Longinus Ravilla, die het den rechters inscherpte („Pro Roscio amerino" 30. 84; 31. 86); vervolgens in „Pro Milone" (12. 32) en Philipp. (2. 14. 35). Vgl. Fr. „à quoi bon?". *Brouwer.*

Cuicul, tegenwoordig Dzjemila, Romeinsche stad in Noord-Afrika (Mauretanis Sitifensis). Interessant ruïnenplateau met groot theater, tempels, triomfbogen, thermen enz. Vooral van belang is een afzonderlijk Christelijk gebouwencomplex met goed geconserveerd baptisterium en twee basilieken. De grootste werd begin 5e eeuw door bisschop Cresconius gebouwd als bedevaartskerk. Was de stad toen overwegend Christelijk, na de verovering door de Mohammedanen hoort men er niets meer van, totdat zij eind vorige eeuw werd opgegraven.

Lit.: Franses, Van christelijk Noord-Afrika, in Hist. Tijdschr. (1932, 5-28); Ballu, Guide illustré de Djémila (1926). *Franses.*

Cuisien, naam van een afzetting uit het → Londinien.

Cuissy, voormalige Norbertijner abdij in het bisdom van Laon, een van de vier „stam-abdijen" der Orde.

Cuitzeo-meer, vischrijk meer in den Mexicaanschen staat Michoaca, 18 700 km² (19° 57′ N., 101° 0′ W.).

Cuius régio eius (illíus) et relígio (Lat., = wie gezag heeft over het land, heeft ook over den godsdienst te beslissen), het caesaropapistisch beginsel, zooals het is opgesteld na de Augsburgsche Confessie (1555). *Brouwer.*

Cuivre poli is een lichtgele messinglegeering, die ca. 60% koper en 40% zink bevat.

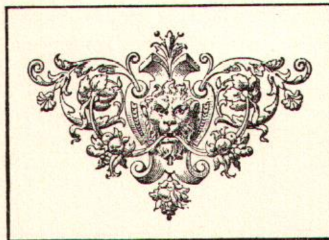
Cularo (ant. geogr.), tegenw. Grenoble.

Culdei (Lat.; = Iersch Céli Dé) beteekent letterlijk vrienden van God. Hun wezen en hun oorsprong zijn slechts vaag bekend. Volgens de heerschende opvatting vormden de C. godsdienstige vereenigingen of kloosters en zijn ze ontstaan tijdens de hervormingen der Iersche Kerk in de 8e en 9e eeuw. Hun doel was de oude tucht der kloosterkerken te herstellen, door het strenge kluizenaarsleven te verbinden met een vaste organisatie. Van Ierland zijn ze verspreid over Schotland en Wales. In Armagh waren nog C. tot in de 16e eeuw.

Lit.: W. Reeves, On the Céli Dé, commonly called Culdees (1873); L. Gougaud in Dict. d'Arch. chrét. et de Liturgie (III, 3186-3190); J. F. Kenney, Sources for the Early History of Ireland (I, 468-471). *O Briain.*

Cul-de-lampe, 1° (bouwkunst) een diep doorhangende sluitsteen van een gewelf, welke den vorm verkrijgt van het onderste deel van een lamp. Ook bij wijze van console komt dit motief in den middeleeuwschen gewelfbouw voor.

2° (Graph. kunst) (Zie afb.) Kleine ornamentale versiering op het eind van hoofdstukken, gedichten, enz. in een geïllustreerd boek. De c.-d.-l. kwam in de 16e en 17e eeuw reeds voor, maar het meest werd hij toegepast in de Fransche boekverluchting der 18e eeuw. Daar was hij aanvankelijk driehoekvormig (basis bovenaan); later kreeg hij alle soort vormen. Zelden week het ornamentale voor het figuurlijke. *Knipping.*

Cul-de-lampe uit eind 18e eeuw.

Cul de Paris (Fr.), steunsels, die in den tijd van Marie Antoinette van achter onder de japon werden bevestigd om deze te doen uitstaan.

Cul de Sac, district op → Sint Martin.

Cul-des-Sorts, gem. in het Z.W. der prov. Namen, aan de Eau Noire; ca. 1 250 inw., grootendeels Kath.; opp. 2 788 ha; landbouw, kaas; leigroeven, klompen.

Culebra Peak, een 4 290 m hooge bergtop in de Culebra-keten van het N. Amer. Rotsgebergte (37° 5′ N., 104° 58′ W.).

Culemborg, ook Kuilenburg, gemeente in Gelderland, in het N.W. van de Betuwe aan den linkeroever van de Lek. Met de buurtschappen Golberdingen en Redichem heeft C. een opp. van 2 860 ha. Het aantal inw. bedraagt ongeveer 9 400, waarvan ruim 47% Kath., 41% Ned. Herv., 3% Geref. en ruim 2% Oud-Kath. De rivierkleibodem wordt gebruikt als bouw- en weiland met veel boomgaardcultuur. Maar vooral heeft C., dat ligt aan de spoorlijn Utrecht—Den Bosch en de Lek, zich ontwikkeld tot

industrieplaats, veelzijdig georiënteerd (o.a. sigaren, meubels, manden, borstels, mosterd, verf- , steen- en metaalwaren en glasfabr.). Tevens markt- en winkelplaats (autobuslijn C.—Vianen). In C. is gevestigd het klein-seminarie van het aartsbisdom Utrecht (doch dit wordt binnenkort verplaatst naar Apeldoorn, waar een nieuw seminarie in aanbouw is), een Katholieke huishoudschool (met internaat), een Kath. U.L.O. voor meisjes, handelsavond- en vakteekenschool, twee ziekenhuizen, waarvan één Kath. Verschillende bouwwerken wijzen op de historische beteekenis van C., o.a. de Binnenpoort (1557), het Raadhuis uit 1534, maar later gerestaureerd en vergroot, en het Drosten- of Stadhoudershuis uit de 15e eeuw. De vroegere St. Pietersgasthuiskerk, nu Luthersch, is uit de 15e, de Ned. Herv. kerk uit de 17e eeuw. In het Elisabethsweeshuis, in 1555 gesticht door Elisabeth van Culemborg, bevinden zich veel schilderijen van de graven van C. en andere vorstelijke personen. Zie afb. kol. 338 en 339. *Heijs.*

Culemborg was een zich onafhankelijk noemend Geldersch leen. De burcht werd door Reinoud I van Gelre aangekocht. De lotgevallen van de familie Culemborg heeft Zweder van C., niet te verwarren met den bisschop van dien naam, zeer verward en stuntelig beschreven in zijn: Origines Culenburgicae, die uitgegeven zijn door Matthaeus in zijn Analecta ([2]III, 589—656). *W. Mulder S.J.*

Cúleus, lederen zak der Romeinen, die diende tot het bewaren en meenemen van vloeistoffen, vruchten, koren, enz. Ook zak, waarin vadermoordenaars genaaid en in het water geworpen werden.

Culex (Lat., = steekmug), Latijnsch gedicht, opgedragen aan een Octavius, tegenwoordig gewoonlijk toegeschreven aan Vergilius: een mug steekt den slapenden herder en bewaart hem aldus voor den beet van een slang, doch wordt door den herder dood geslagen. *W. Vermeulen.*

U i t g.: Leo (1891); vgl. Herm. (27, 1892, 308 vlg.).

Culican, stad in den Mexicaanschen staat Sinaloa, in de kustvlakte van Sinaloa (24° 50′ N., 107° 30′ W.). Ca. 16 500 inw. Uitvoer van landbouwproducten; in de nabijheid zilvermijnen.

Culicidae, → Steekmuggen.

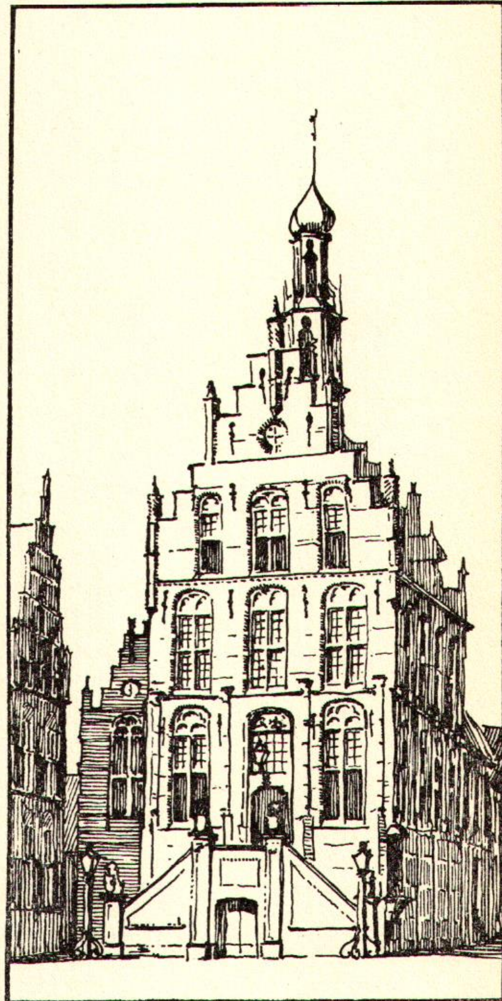
Culicine, (Lat. culex = steekmug) is de stof, die de mug bij het steken in het bloed spuit om dit onstolbaar te maken.

Cullinan is de grootste zuivere diamant, die tot nu toe gevonden is. Hij werd 25 Jan. 1905 in de Premier-mijnen te Transvaal gevonden en woog ong. 621 g, terwijl de afmetingen van den steen 10 × 6,5 × 5 cm waren. De bewerking werd toevertrouwd aan de firma Asscher te Amsterdam. De C. was een stuk van een nog grooteren steen en is door den Transvaalschen gouverneur aangekocht voor 150 000 p. st. en ten geschenke gegeven aan koning Edward VII op diens verjaardag op 9 Nov. 1907. Na de bewerking waren er twee groote steenen, de Cullinan I, tegenwoordig Ster van Afrika 530,2 karaat en Cullinan II, 317,4 karaat en nog 103 kleinere steenen. Alle behooren tot de Engelsche kroonjuweelen en zijn te bezichtigen in den Tower te Londen. *Roodhuyzen.*

Culloden-Moor, hoogveenstreek, 10 km ten O. van Inverness, Schotland (57° 30′ N., 4° 5′ W.). Hier werden de Hooglanders onder Prince Charles Edward the Pretender in 1746 verslagen.

Culm noemt men de oudste afzettingen van het Carboon. De kolenkalk van Visé is een van deze afzettingen, die vooral in Dinant, in uitgestrekte groeven, ontgonnen wordt en het zgn. zwarte marmer levert, dat veel gebruikt wordt voor schoorsteenmantels enz. Het c. bevat een buitengewoon groote hoeveelheid marine fossielen, o.a. een vijftigtal vischsoorten, zeer gevarieerde ammonieten, oneindig veel brachiopoden, bryzoën, kreeften, wormen, zeeëgels, sponsen enz. Het c. komt bijna in elk land van Europa aan den dag. *Roodhuyzen.*

Culm, dorp in N. Bohemen, aan den voet van het Ertsgebergte (50° 40′ N., 14° 0′ O.); ca. 2 000 Duitsch sprekende inw. De Fransche generaal Vandamme versloeg hier 29 Aug. 1813 de Russen; den volgenden dag werd hij aangevallen door de Oostenrijkers en Russen

Culemborg. Stadhuis
(1534, gerestaureerd 1822, trap van 1755).

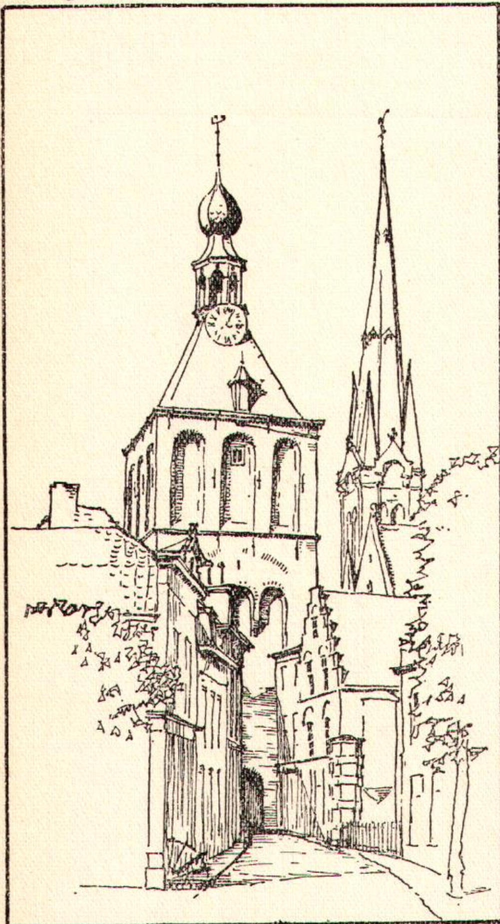
vanuit het Noorden en door de Pruisen vanuit Nollendorf, hetgeen een verpletterende nederlaag van de Franschen ten gevolge had; Vandamme moest zich met 10 000 man overgeven. *G. de Vries.*

Culminatie, 1° in de g e o l o g i e, het hoogst gelegen deel van een in de richting der plooias (lengte-

richting) gegolfde plooi of complex van plooien, plooibundels, dekbladen, enz.

2° (Astron.) C. van een hemellichaam is het punt in het Zuiden, waar het zijn grootste hoogte bereikt bij de dagelijksche hemeldraaiing. Dit noemt men ook wel bovenste culminatie. Onderste culminatie is dan het laagste punt in het Noorden, bij circumpolair-sterren.

Culp, Julia, Ned. zangeres; * 1 Oct. 1881 te Groningen. Studeerde aan het Amsterdamsche Conservatorium bij Cornelie van Zanten en te Berlijn bij Etelka Gerster. Sinds 1900 maakte zij tournées door binnen- en buitenland, waarbij zij zich een groote reputatie verwierf. In 1919 huwde zij met den Oostenrijkschen industrieel W. Ginskey. *Hanekroot.*

Culemborg. Lanksmeer- of Binnenpoort (1557, onderbouw ouder).

Culpa (Lat. = schuld), **1°** als ascetische oefening, welke in de kloosters nog in zwang is, duidt aan de openlijke belijdenis van fouten, begaan tegen den regel of de constituties. Op geregelde tijden of bijzondere gelegenheden knielt men in de kapittelzaal of refter voor den overste, waarbij men zijn fouten belijdt, God om vergiffenis vraagt en den overste een zalige vermaning ter bestraffing. Men noemt dit in kloostertaal: culpa zeggen. *J. v. Rooij.*

2° (Recht) → Schuld; → Onachtzaamheid.

Culpose delicten, → Schuld; → Onachtzaamheid.

Culte de la Raison, → Rede.

Culte de l'Etre Suprême, → Opperwezen.

Culteranismo of → Cultismo.

Cultismo, een strooming, die zich in het begin der 17e eeuw in de Spaansche en Portugeesche literatuur openbaarde, ongeveer gelijktijdig met analoge verschijnselen in de Italiaansche letterkunde (marinisme) en in de Engelsche letterkunde (euphuïsme), ontstaan uit een overdreven raffinement der manieren, dat al het natuurlijke en eenvoudige verachtte. Het c. in de Spaansche en Portugeesche literatuur kenmerkt zich door gewrongen zinswendingen, gezochte beeldspraak, gekunstelde woorden, monsterachtige tegenstellingen en een vermoeiend parallelisme tusschen de zinsdeelen. Naar den meest op den voorgrond tredenden beoefenaar, den Cordobaanschen dichter Góngora, wiens „Panegyrico al duque de Lerma" (1609) het begin vormt, ook wel „gongorisme" genoemd, ofschoon het cultismo in Spanje reeds enkele jaren eerder ingevoerd was door Luis Carrillo y Sotomayor (* 1583, † 1610). *Terlingen.*

Cultivator, meerscharig akkerwerktuig op wielen of loopers, dat den grond losmaakt zonder hem te keeren. → Landbouwwerktuigen.

Cultureele taalverwantschap vindt men, als meerdere talen door een bepaalde cultuurgolf op overeenkomstige wijze getroffen worden. Gevolg is: vertalingsontleeningen, zelfde leenwoorden op het vooral beïnvloede terrein, gelijke overgenomen woordbeteekenissen, enz. Maar ook in syntaxis en woordvorming vindt men dan wederzijdsche ontleening, zelden in de flectie-bestanddeelen. Zoo zijn Grieksch en Latijn nauwer cultureel dan genealogisch verwant; de Balkantalen, hoewel van diverse families, vertoonen cultureel een groote eenheid, want het leven is overal hetzelfde en bijgevolg is er overeenkomst in behoefte aan uitdrukking; de verschillende Ned. heterochtone dialecten zijn cultureel verwant, zoo ook geheel W. Europa door overeenkomstige behoeften op administratief, wetenschappelijk, journalistiek, technisch, financieel en commercieel gebied.

Lit.: E. Schwijzer, Genealogische und kulturelle Sprachverwandtschaft. Festgabe der Universität, Zürich 1914, Philos. Fakultät (I, 133); Sandfeld-Jensen, Notes sur les calques linguistiques. Festschr. Thomsen (blz. 166); A. Meillet, Linguistique historique et linguistique générale (1921, 249 vlg., 261); J. Schrijnen, Handl. bij de studie der vergelijk. indogerm. taalwetenschap (²1924). *Weijnen.*

Cultus, → Eerediensten (Heidensche eerediensten).

Cultustalen, → Geloofstalen; → Taalkringen (sociale).

Cultuur (Lat.: cultura), **1°** samenvattend woord voor het resultaat der veroveringen van de menschelijke rede op de omringende natuur, oorspronkelijk alleen gebruikt in de beteekenis van bodem-cultuur, door den wijsgeer Baco van Verulam toegepast op het geestesleven, en sedert dien gebruikelijk voor alle werkzaamheid van het ordenend verstand in zijn strijd met de ongeordende stof. De geschiedenis van dezen strijd vond haar eerste wetenschappelijke beoefenaren in de 17e eeuw. Gewoonlijk geldt het Discours sur l'histoire universelle (1681) van Bossuet als de eerste cultuurgeschiedenis, terwijl ook de geschiedkundige geschriften van Montesquieu, Voltaire, Gibbon en Her-

der genoemd worden als voorbeelden der vroegere cultuurhistorie-schrijving. Toepassing van het Darwinistisch ontwikkelings-beginsel op de geschiedenis van den menschelijken geest, vooral door H. F. Buckle in zijn History of the Civilisation of England (1857-'61), gaf den stoot tot uitsluitende en stelselmatige cultuurhistorische studie, waarbij de geestelijke levensuitingen van een bepaald volk of een bepaald tijdsgewricht werden onderzocht en objectief beschreven. In de 20e eeuw wordt deze wetenschap niet alleen descriptief beoefend, maar ook normatief, zoodat de geschiedschrijver, tegelijk met een schets van den cultuurhistorischen toestand een waarde-oordeel over verscheidene cultuurfactoren uitspreekt. Hieruit ontstond de cultuurphilosophie en de wijsbegeerte der cultuurgeschiedenis. Behoudens het gansche complex der geestelijke levensuitingen drukt het woord c., in den zin, dien Baco van Verulam eraan gaf, nog uit: de beheersching der persoonlijke zielsvermogens door het zedelijk individu (cultura animo, persoonlijkheidscultuur, zielscultuur, in tegenstelling tot algemeene of objectieve cultuur).

Het moderne cultuurbegrip wordt soms verengd door het nationaliteits-besef der Europeesche volkeren, die dan slechts als c. datgene erkennen, wat in het bijzonder werd tot stand gebracht door de redelijke krachten, werkzaam in de geschiedenis der eigen natie. In Duitschland gaf dit 1871—1878 aanleiding tot den befaamden Kulturkampf; in den nieuwsten tijd tot extravagante cultuurtheorieën als van Alfred Rosenberg, schrijver van „Der Mythos des 20. Jahrhunderts" (1931), in Frankrijk tot eenzijdige hoogachting of uitsluitende erkenning der „culture latine".

Behalve historisch, naar het verloop der tijden, en ethnologisch naar den aard der volkeren, beschouwt men de c. wel van godsdienstig standpunt en spreekt dan van bijv. Katholieke c., daarmede bedoelende de samenvatting der geestelijke levensuitingen, welke de Kath. leer en levenspractijk als grondslag veronderstellen.

Het begrip c. is niet geheel te vereenzelvigen met het verwante begrip beschaving of civilisatie, dat de ontwikkeling uit een primitieven cultuurstaat naar een rijker gevarieerde samenleving veronderstelde, en zich hoofdzakelijk beperkt tot de uitwendige levensgewoonte der menschen. Nochtans wint de gewoonte veld, beide, elkander nakomende begrippen te identificeeren en bijv. te spreken van beschavingsgeschiedenis, beschavingsverschijnselen, primitieve beschaving, ook wanneer cultuurgeschiedenis enz. wordt bedoeld. In het gewone spraakgebruik wordt c. vrijwel uitsluitend gebruikt voor de aanduiding van de hooge geestelijke levensuitingen als godsdienstvormen, wijsbegeerte, kunst, terwijl men daarbij niet of nauwelijks meer denkt aan bodemcultuur en andere verschijnselen, die evenzeer het resultaat van 's menschen redelijke natuurbedwang zijn.

L i t. Een zeer rijke literatuur omtrent het cultuurbegrip, de cultuurgeschiedenis en hare methoden zag in de laatste halve eeuw het licht. Omtrent de methode der cultuurhistorie, zie Jodl, Kulturgeschichtschreibung (1878); Liepp, System und Geschichte der Kultur (1892); Lamprecht, Kultuurhistorische Methode (1900). Tot de meest vooraanstaande cultuurhistorici kan men rekenen Guizot, Taine, Burckhardt, Brémond, Huizinga. Bijzondere stelsels van cultuurphilosophie ontwierpen o.a. Doltken, Natorp, Sprengler. *Asselbergs.*

2° Cultuur van b a c t e r i ë n. Een groot gedeelte der bacteriën groeit en vermenigvuldigt zich, wanneer zij in contact gebracht worden met daartoe geëigende stoffen, en ook andere factoren als: juiste temperatuur, vochtigheidsgraad, zuurgraad, zuurstofspanning enz. daartoe medewerken. Als **cultuurbodem** (voedingsbodem) worden het meest bouillon en agar gebruikt. De bouillon wordt op de gewone wijze van paardenof rundervleesch getrokken en vaak worden er nog allerlei stoffen aan toegevoegd, die den groei der bacteriën bevorderen (pepton, zouten, eiwithoudende vloeistoffen, suikers, kleurstoffen enz.). De agar is een gedroogde, slijmachtige stof, uit sommige zeewieren uit Azië verkregen (Floridaeën). Men neemt meestal een 2—3% oplossing ervan in kokend water. Deze oplossing heeft de eigenschap om bij afkoelen bij ca. 39° te stollen. Wanneer men deze gestolde massa weer verwarmt, wordt ze pas bij ca. 90° weer vloeibaar. Wanneer men ze weer afkoelt, dan wordt ze bij 39° weer vast en dit kan vrijwel onbeperkt herhaald worden. De gestolde agar-oplossing is een gelatineuze, doorzichtige massa, die een voortreffelijken voedingsbodem voor vele bacteriën oplevert. Aan deze agar kan men, evenals boven voor den bouillon werd aangegeven, verschillende stoffen toevoegen, waardoor de groei van sommige bacteriën mogelijk of bevorderd wordt. Naast de bouillon en de agar zijn er echter nog een zeer groot aantal andere cultuurbodems, die voor speciale bacteriën nuttig of noodig zijn, of die door hun bijzondere eigenschappen de differentieering der bacteriën mogelijk maken. De wijze, waarop de bacteriën op de verschillende voedingsbodems groeien, en de veranderingen, die ze erin teweeg brengen, zijn namelijk zeer verschillend en deze verschillen worden gebruikt om de bacteriën van elkaar te onderscheiden. Zoo worden als cultuurbodems ook gebruikt: gelatine, melk, melkwei, gal, peptonwater, allerlei suikeroplossingen al of niet met kleurstoffen gemengd, bloedserum, aardappelen, hersenbrei, bloedagar enz.

Sommige bacteriën eischen zeer gecompliceerde cultuurbodems voor hun groei en er zijn er nog altijd vele, waarvoor nog geen geschikte bodem gevonden is. *Wyers.*

Cultuurbank is een bank, die zich speciaal toelegt op de financiering van cultuurondernemingen, als blijvende kapitaalverstrekster optreedt (commanditeering, holding) en zich belast met het ter markt brengen van de producten der aan haar verwante cultuurondernemingen.

Cultuurbodem, → Cultuur (2°); → Voedingsbodem.

Cultuurbolsjewisme is de bewuste en systematische verwerping van de godsdienstige, ethische en natuurrechtelijke grondslagen der cultuur, meer speciaal der Westersche en Christelijke cultuur. Het heeft zijn naam en oorsprong gekregen in Rusland, van waaruit het na de nationaal-socialistische revolutie (1933) naar Duitschland is overgeslagen. *F. Sassen.*

Cultuurgewas of c u l t u u r p l a n t noemt men alle planten, welke voor een of ander doel (voor het leveren van voedingsstoffen, vezel, olie, verfstoffen enz.) in het groot verbouwd worden.

Cultuurhistorische trappen of K u l t u r s t u f e n heeten de trappen, phasen of periodes, die de menschheid in haar ontwikkeling tijdens den loop der eeuwen zou hebben doorgemaakt, vanaf een denkbeeldig cultureel nul-punt tot de thans bereikte hoogte. Een daarbij aansluitende veronderstelling, de zgn. recapitulatie-hypothese, ook wel biogenetische we-

genoemd, ofschoon ze geen wet is, luidt: het menschelijk individu doorloopt in versneld tempo dezelfde ontwikkelingsphasen, die de menschheid als geheel heeft doorgemaakt. Op deze hypothese hebben Ziller c.s. het stelsel van hun ethische concentratie gebaseerd, in de veronderstelling, dat de opvoeding het vlotst en het rationeelst zal verloopen, als men er in slaagt, de bedoelde cultuurperioden als te verwerken leerstof in de school te brengen. Zoo kwamen Rein, Pickel en Scheller er toe, om in het eerste schooljaar het kind met sprookjes als voornaamste onderwijsstof te voeden, in het tweede jaar met de vertelling van Robinson, in het derde jaar met de patriarchengeschiedenis, in het vierde jaar met Israels Rechtertijd, in het vijfde jaar met de geschiedenis van de Koningen van Israel, in het zesde jaar met het leven van Jezus. Dezelfde hypothese speelt bij tal van kinderpsychologen, vooral Angelsaksers, ook bij moderne paedagogen als John Dewey, een gewichtige rol als factor voor feitenverklaring en schoolinrichting. Te recht is herhaaldelijk door Christelijke en andere ernstige geleerden, bijv. prof. dr. Bavinck, William Stern, tegen de stoute overdrijvingen in dezen geprotesteerd.

L i t.: dr. H. Bavinck, Paedagogische Beginselen (1917); fr. S. Rombouts, Nieuwe Banen in psychologie en pedagogiek ([5]1933). *Rombouts.*

Cultuurkringen zijn de door middel van de cultuur-historische methode verkregen, oorspronkelijke complexen van een gelijksoortige cultuur, die op verschillende tijden zijn ontstaan en zich vanuit verschillende centra hebben verbreid. Iedere cultuurkring vertoont de karakteristieke vormen van alle essentieele cultuurelementen, daar die kring in een bepaalde streek en in een bepaalden tijd eenmaal een gesloten geheel vormde van alle levensuitingen. Het feit, dat de cultuurkringen over de geheele wereld te volgen zijn en wederkeerig op elkaar inwerken, levert, in tegenstelling met de evolutionistische methode van de 19e eeuw, de verklaring van het cultuurhistorisch proces in het algemeen en van de zgn. ethnographische paralellen in het bijzonder, zoodat het vastleggen van de in den loop der tijden ontstane cultuurkringen, wat betreft de begrenzing naar tijd, plaats en inhoud, een voornaam punt van onderzoek vormt voor de moderne vergelijkende volkenkunde.

Graebner is de eerste geweest, die dergelijke cultuurkringen bij de primitieve volken heeft weten te onderscheiden. Hij ontdekte in Oceanië, op grond van de cultureele toestanden aldaar, meerdere cultuurlagen. Ankermann meende een met deze lagen overeenkomende indeeling van culturen in Afrika te kunnen aantoonen. W. Schmidt werkte deze resultaten uit tot een de geheele wereld omvattend systeem, waarbij hij den nadruk legde op de sociologische eigenaardigheden. Steeds zal het de verdienste van Schmidt blijven, dat hij met zekerheid een oudsten Pygmeeëncultuurkring heeft vastgesteld. Ook is van belang, dat hij een veehouderscultuurkring onderscheidt, die sterkere relaties bezit met de oudste cultuur dan met jongere culturen, welke door een magische wereldopvatting beheerscht worden. Deze cultuurkring heeft een bijzondere geschiedkundige beteekenis gekregen, doordat hij als leidende component een aandeel heeft gehad in het ontstaan van bijna alle hoogculturen.

Menghin publiceerde in 1931 als jongste totaaloverzicht een uitgebreid schema van de cultuurkringen, waarin ook de vroeger verwerkte cultuurkringen van Graebner, Ankermann en Schmidt zijn opgenomen.

De synthese van Menghin is tot nog toe het laatste samenvattende systeem van de cultuurkringen gebleven. Van verschillende kanten aangevallen, zal het in de toekomst nog wel verscheidene wijzigingen ondergaan en nog verder onderverdeeld worden. Zonder dat de grondgedachte der cultuurhistorische methode en de theoretische grondslagen der cultuurkringen zelf aangetast worden, zijn er nog volop meeningsverschillen omtrent het definitieve aantal der cultuurkringen en omtrent de vraag, wat precies tot iederen cultuurkring moet gerekend worden. De kwestie gaat tegenwoordig niet zoozeer uit van een samenvattende systematiseering als wel van een diepergaande speciaalstudie op meer beperkte geographische gebieden. Als voorbeeld kan gelden Heine-Geldern, die begonnen is met Z.O. Azië, iets wat succes belooft.

L i t.: Fr. Graebner, Kulturkreise u. Kulturschichten in Ozeanien, in Zft. f. Ethnologie (1905); B. Ankermann, Kulturkreise u. Kulturschichten in Afrika (ibidem); Schmidt-Koppers, Völker und Kulturen (Regensburg 1924); O. Menghin, Weltgeschichte der Steinzeit (Weenen 1931); R. Heine-Geldern, Urheimat und früheste Wanderungen der Austronesier, in Anthropos (1932); H. Trimborn, Zur Lehre von den Kulturkreisen, in Zft. f. Ethnologie (1933); J. P. B. Josselin de Jong, Cultuurtypen en Cultuurphasen (1922). *Trimborn.*

Cultuurmoraal, moraal, die de zedelijkheid van de menschelijke handelingen beoordeelt naar de geschiktheid, bij te dragen tot de ontwikkeling der cultuur. Ze werd vooral ontwikkeld door Schleiermacher, Ed. von Hartmann en Wundt. Volgens Wundt staan de sociale levensdoeleinden hooger dan de individueele, terwijl de humane levensdoeleinden, d.i. de geestelijke scheppingen van de cultuur, weer uitgaan boven de sociale. Dit laatste doel van ons zedelijk streven zal echter nooit ten volle worden bereikt; het is een ideaal, dat men slechts kan benaderen.

Ofschoon om het objectief doel, dat aan de menschelijke daden wordt gesteld, hooger staande dan de subjectivistische → genotsmoraal, kunnen we toch de cultuurmoraal niet aanvaarden, omdat ze voor het zedelijk handelen een hoogste doel, dat uitgaat boven de aardsche cultureele belangen, niet aanvaardt, en bovendien geen maatstaf geeft, waarmee we de hiërarchie der cultureele waarden zouden kunnen vaststellen. *P. de Jong.*

Cultuuronderneming is een onderneming, welker bedrijf bestaat in de voortbrenging en de gedeeltelijke verwerking van speciaal koloniale producten, als rietsuiker, tabak, rubber, koffie, thee, enz.

Het ondernemingsbedrijf in N e d. O o s t - I n d i ë wordt uitgeoefend door naamlooze vennootschappen, firma's en particulieren, met het doel winst te behalen. Het wordt gedreven op particuliere landerijen (Noord-West-Java); op erfpachtgronden (uitgegeven door het gouvernement voor 75 jaar, soms voor 25 jaar, maar dan voor den kleinen landbouw; zie ook → Landbouwconcessiën); op van Inheemschen gehuurde gronden (max. huurtermijn 21 j.), speciaal voor suikerriet, tabak en cassave; → Landverhuur; → Fabriekenordonnantie. Een bijzondere vorm zijn de Gouvernementslandbouwondernemingen (kina, thee, rubber).

In het ondernemingsbedrijf kent men als **bedrijfsstelsels:** 1° de p l a n t a g e, waaronder men

verstaat een aanplanting van lang levende cultuurgewassen, ongemengd verbouwd, of ten hoogste 2 gemengde gewassen, waarvan de eene óf schaduwboom óf wijker. Soms meer gewassen naast elkaar (risicoverdeeling).

2° Het wisselbouwstelsel met een braakperiode (tegenwoordig door groenbemesters gerationaliseerd), speciaal voor de tabakscultuur in Deli, waar de arbeiders na de tabak voedselgewassen kweeken (djaloeran-gronden); 2 jaar bebouwing incl. ontginning, dan 7 jaar braak.

3° Een stelsel van vruchtwisseling met inlandsche gewassen. Speciaal voor de suiker-, tabaks- en cassavecultuur op Java. De onderneming huurt den grond in voor: 23 maanden (suiker en cassave op droge gronden), 18 maanden (suiker op sawahgronden) of 12 maanden (tabak). Soms is de vruchtwisseling aan regelingen onderworpen.

Uitgestrektheid van den ondernemingslandbouw in N.O.I.

1° Java en Madoera.

	Oppervlakte (in 1000 ha)	Aantal
Particuliere grond . .	489	188 landen
Erfpacht voor grooten landbouw	671	929 ondernemers
Id. id. kleinen landbouw	6	615 „
Ondernemingsgronden		
Vorstenlanden	29	— in voortdurend gebruik
Id. id.	41	— in afwisselend gebruik
Totaal uitgegeven:	1.438	

2° Buitengewesten.

	Oppervlakte (in 1 000 ha)	Aantal
Particuliere grond. .	2	107 eigenaren
Landbouw-concessiën uitgegeven door:		
Hoofden G.B. . .	133	130 ondernemers
Zelfbesturen . . .	1.113	219 „
Erfpacht voor grooten landbouw:		
Zelfbestuurd gebied	260	580 perceelen
Gouvernementsgebied	723	1.978 „
Erfpacht voor kleinen landbouw	36	
Totaal uitgegeven:	2.231	

Het **aantal ondernemingen,** verdeeld naar de voornaamste cultuurgewassen.

1° Op Java en Madoera.

Gewas	Aantal ondernemingen	Beplante opp. (in ha)	In productie (in ha)	Productie (in tonnen)
Plantriet	214	11.403	11.403	394.262*stekken
Maalriet	194	200.831	200.831	772.443 kristal
Hevearubber	542	229.013	162.626	70.831
Guttapercha	1	1.135	1.135	98
Koffie	298	95.173	83.001	30.112
Thee	284	99.593	90.381	51.600
Tabak	45	34.901	34.901	22.440 bladtabak 9.818 krossok
Kina	112	15.742	13.887	9.056 bast
Cacao.	19	5.444	4.124	1.300
Cocospalmen	134	6.935	4.428	3.018 copra
Oliepalmen	4	705	144	{ 125 olie 3.641 pitten
Vezelgewassen* . . .	22	15.409	12.754	18.287
Kapok	133	19.024	8.511	1.948 zuivere kapok
Coca	60	842	820	244
Nootmuskaat. . . .	15	1.040	610	{ 184 nootmuskaat 26 foelie
Peper	22	1.608	760	65
Cassave*	10	2.734	2.644	24.122 meel
Etherische oliën. . .	78	8.378		
	2.187	749.910		

* = niet volledig.

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

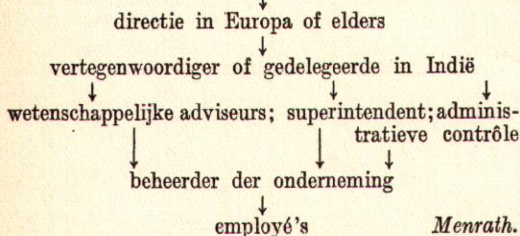
2° Buitengewesten.

Gewas	Aantal ondernemingen	Beplante opp. (in ha)	Productie (in ha)	Productie (in tonnen)
Hevearubber	530	353.265	219.656	94.915
Ficus	6	293	291	—
Guttapercha	2	166	0	—
Koffie	116	31.755	19.461	10.633
Thee	42	31.847	21.415	13.700
Tabak	70	19.430	19.430	18.149 blad
Kina	12	2.691	1.909	1.569 bast
Cocospalmen	561	43.790	25.224	20.595
Kapok	26	782	29	1
Oliepalmen	47	67.725	36.178	{ 64.332 olie 12.785 pitten
Vezelgewassen* . . .	7	5.118	2.667	970
Coca	1	—	—	8
Nootmuskaat.	11	973	880	{ 378 noot 62 foelie
Peper	12	337	226	65
Etherische oliën . . .	8	390	169	14
Gambir	12	1.876	1.513	3.226 sereh
Totaal.	1.463	560.438		

* = niet volledig.

De **productie-elementen** in het landbouwbedrijf: 1° Ondernemersfunctie. In het begin der opkomst van de cultuurondernemingen stonden naast den ondernemer-eigenaar geen Europeesche employé's. Langzamerhand heeft het bedrijf zich tot een ingewikkelde organisatie ontwikkeld.

Schema van een dergelijke organisatie:

Menrath.

2° Kapitaalinvesteering.

Volgens de balansen op het einde van het boekjaar 1932, bedroegen in millioenen guldens:

	Gestort kapitaal	Reserves	Afschrijvingen en best. res.	Totaal
40 Suikerondern.	177,7	59,6	5,0	182,4
64 Rubberondern.	124,2	15,1	2,5	141,8
13 Tabaksondern.	70,6	10,0	1,2	81,7
27 Theeondern.	19,7	3,0	0,4	23,0
20 Diversen	22,5	3,5	0,4	26,4
3 Koloniale Banken, kapitaal eigen cultures				34,4
Totaal	414,6	91,2	9,5	489,7

(Ontleend, met eenige aanvullingen en veranderingen, aan de Kroniek van dr. Sternheim, 1 Oct. 1933.) Bij de beschouwing dezer bedragen moet rekening gehouden worden met het feit, dat niet alle cultuurondernemingen in dit overzicht zijn opgenomen en verder obligatieleeningen en voorschotten van banken.

C. Janssens.

3° Arbeidsvoorziening. Europeesch leidinggevend personeel, employé's genoemd, en Inheemsch of uit China of Britsch-Indië geïmporteerd werkvolk, koelies geheeten. Zie ook → Arbeidswetgeving; → Poenale sanctie.

4° Bouwgrond als productiefactor. Door hun jongvulkanische herkomst zijn vele gronden in Ned.-Indië zeer rijk aan plantenvoedsel, vooral aan kalium en phosphorzuur. Lateritisch verweerde en mergelgronden zijn vaak arm. Men onderscheidt bevloeide en onbevloeide gronden. Voor de suiker- en de tabakscultuur zijn de eerste veel meer waard. Typisch voor de cultuuronderneming is, dat de oppervlakte van den beschikbaren grond meest klein is t.o.v. de beschikbare arbeidskrachten. *Menrath.*

5° Inkomen.

Netto winst van cultuurondernemingen over de jaren 1929—1933, in millioenen guldens:

	1929	1930	1931	1932
40 Suikerondern.	39,3	V. 2,3	V. 23,5	V. 26,1
64 Rubberondern.	9,1	V. 4,8	V. 6,3	V. 3,3
13 Tabaksondern.	13,1	V. 1,5	V. 14,3	V. 8,8
27 Theeondern.	4,0	2,2	0,3	V. 0,5
20 Diversen	2,8	V. 0,3	V. 1,9	V. 0,1
3 Koloniale Banken, winsten uit eigen cultures	4,3	V. 6,2	V. 9,2	V. 11,5
Totaal	72,7	V. 12,9	V. 54,9	V. 50,2

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

(Met eenige wijzigingen overgenomen uit de Kroniek van dr. Sternheim, 1 Oct. 1933.) Bij de beoordeeling der cijfers is rekening gehouden met het feit, dat niet alle ondernemingen zijn opgenomen, en dat alle uitkeeringen aan intresten en provisies niet uit de cijfers blijken. *C. Janssens.*

6° Gekweekte gewassen (zie elk gewas voor zich). → Cultuurplanten (erfelijkheid bij).

Lit.: M. P. Smits, Over den Landbouw in Ned.-Indië (1929). *Menrath.*

Cultuurplanten, erfelijkheid bij. Reeds geruimen tijd vóór de wederontdekking der Mendel'sche splitsingswetten, in 1900, hadden de Vilmorin, in Frankrijk,en Hjalmar Nilsson, in Zweden, de stamboomteelt als kweekmethode in de practijk van de → plantenveredeling ingevoerd. Dank zij echter het moeizame erfelijkheidsonderzoek van de neomendelisten, werden in de eerste decenniën van de 20e eeuw een groot aantal erffactoren van de voornaamste cultuurgewassen bekend, waardoor, voor het kweeken van nieuwe rassen, vroeger niet vermoede mogelijkheden werden geopend. De wetenschap, dat de erffactoren in verschillenden zin kunnen samen werken of elkaars werking onderling kunnen versterken (→ Cumulatieve polymerie), maakte het den plantenkweeker mogelijk door transgressieteelt doelbewust nieuwe waardevolle rassen te winnen; van groot nut was verder de ontdekking van andere erfelijkheidsverschijnselen als de kryptomerie, de factorenkoppeling, de crossing-over. Over het algemeen is bij de zelfbestuivende gewassen de ontleding van het erfelijk patrimonium verder gevorderd dan bij de vreemdbestuivende en de een- en tweehuizige. Dit is hieraan te wijten, dat de F_1-, de F_2- en de F_3-generaties van allogame planten niet vrij mogen uitbloeien, wat bij de autogame wel het geval is. Verder verdragen niet alle vreemdbestuivers de gedwongen zelfbestuiving, waardoor het onderzoek van de erfelijke eigenschappen sterk bemoeilijkt kan worden. De genetisch best gekende cultuurgewassen zijn o.a.: de boomwol (Gossypium), de boon (Phaseolus), de erwt (Pisum), de gerst (Hordeum), de haver (Avena), de kool (Brassica), het leeuwenmuiltje (Antirrhinum), de maïs (Zea), de tabak (Nicotiana), de tarwe (Triticum), het vlas (Linum).

Een uitgebreide bibliographie van de erfelijkheid bij landbouwgewassen vindt men in de 5 dln. van Fruwirth's Handbuch der landw. Pflanzenzüchtung; ook bij Hayes en Garber, Breeding Crop Plants (1927); voor tuinbouwgewassen raadplege men o.a. J. Becker, Handbuch des gesammten Gemüsebaues (1924); voor fruitboomen F. Kobel, Lehrbuch des Obstbaus (1931). Sinds 1924 verschenen tien deelen van Bibliographia Genetica, waarin o.a. de erfelijkheid van een aantal cultuurgewassen behandeld is. Verder geeft Resumptio Genetica een volledig bibliographisch overzicht van de genetische, eugenetische en cytologische publicaties, terwijl de nieuwste opzoekingen in verband met de erfelijkheid bij cultuurgewassen vooral in de volgende tijdschriften te vinden zijn: Zeitschrift für induktive Abstammungs- und Vererbungslehre, Journal of Genetics, The Journal of Heredity, Genetics, Genetica, Hereditas, Zeitschrift für Pflanzenzüchtung, Die Gartenbauwissenschaft, Der Züchter. *Dumon.*

Cultuurphilosophie is dat deel der wijsbegeerte, hetwelk de diepere gronden nagaat van de cultuur in het algemeen en van de verschillende vormen, waarin zij zich voordoet, en haar waarde voor enkeling en gemeenschap naar een vooraf bepaald ideaal beoordeelt. Zij doorschouwt de diepere eenheid van de samenstellende elementen der cultuur, wijst den innerlijken samenhang aan van wetenschap en wijsbegeerte, kunst en techniek, nijverheid en handel, politiek, recht, ethiek en godsdienst, en stelt hun onderlinge rangorde op. Zij legt den bepalenden factor bloot, die aan elke cultuur haar eigen karakter of type verleent (typologie of morphologie der culturen).

Volgens Katholieke opvatting moet de waarde der cultuur naar haar verhouding tot het transcendente levensdoel van den mensch worden afgemeten en hebben dus die elementen den voorrang, welke de bereiking van het levensdoel het meest rechtstreeks bevorderen. Maar anderzijds heeft ook al hetgeen als echte cultuur den mensch op aarde een vervolmaking van zijn mensch-zijn schenkt, met het oog op de eindbestemming een positieve beteekenis en werkelijke waarde.

Lit.: F. Sassen, De organisatie der cultuur (1929); J. Maritain, Religion et culture (Parijs 1930). *F. Sassen.*

Cultuurpsychologie is een onderdeel der sociale psychologie. De menschen-gemeenschappen bestaan niet enkel uit psychisch elkander beïnvloedende menschen, doch ook als wezenlijke bestanddeelen der maatschappij dienen beschouwd allerlei objectieve waarden, deels van stoffelijk-technischen aard, zooals bezit, woning, goederenproductie, verkeer, doch vooral van geestelijken aard: godsdienst, kunst, recht, zeden en gebruiken, spraak, enz., daar zij alle min of meer blijvende producten zijn van het gemeenschapsleven. Deze objectieve sociale waarden tracht de psychologie te verstaan in haar zin, psychischen oorsprong en terugwerking op de volgende geslachten. *Fransen.*

Cultuurraad, populaire aanduiding van het krachtens de decentralisatiepolitiek in het cultuurgebied op Sumatra's Oostkust in 1909 ingestelde vertegenwoordigende lichaam, dat, gepresideerd door den gouverneur van het gewest en bestaande uit 20 Europeanen of daarmee gelijkgestelden, 4 Inheemsche leden en 1 Vreemden Oosterling, op dezelfde wijze fungeert als de gewestelijke raden van Java. Merkwaardig is, dat de jurisdictie van dezen raad zich gedeeltelijk uitstrekt over gebieden met zelfbestuur. *Berg.*

Cultuurras, door doelbewuste teelt (selectie, kruising) vooral in de richting van hoogere producten verkregen ras van plant of dier. → Landras.

Cultuurscholen. Deze stellen zich ten doel jongelieden, onverschillig van welken landaard, op te leiden voor de lagere betrekkingen bij den land- en boschbouw in Indië. Ressorteeren onder dept. v. Landbouw, Nijv. en Handel. Twee scholen, te Soekaboemi en Malang. De eerste is de oudste, dateert van 1912 en was tot 1914 gevestigd te Buitenzorg, terwijl de laatste werd opgericht in 1919. Te Soekaboemi wordt het onderwijs gegeven in 3 leerjaren en is zooveel mogelijk gericht op de practijk. In het derde jaar wordt het onderwijs gesplitst in een land- en boschbouwkundige afdeeling. In het bezit van het einddiploma kunnen de leerlingen worden: adspirant-landbouwopzichter bij den Landbouwvoorlichtingsdienst of employé bij een Europeesche cultuuronderneming, resp. adspirant-opzichter bij het Boschwezen. Te Malang heeft men 4 leerjaren (door technisch onderwijs) en de leergang is niet gesplitst. De abituriënten dezer school kunnen dezelfde functies bekleeden als die van de

landbouwk. afd. te Soekaboemi. De aan deze scholen verbonden voorbereidende afdeelingen konden worden opgeheven; het vakonderwijs nu sluit rechtstreeks aan op het Mulo- en lager onderwijs met Nederlandsch als voertaal. *Menrath.*

Cultuurstaat kan uitdrukken een staat, die tot een bepaalde trap van beschaving gekomen is tegenover den ten deele nog ongeordenden staat der meer primitieve volken. Soms echter beteekent het een meer speciale opvatting van den staat als zoodanig en van zijn taak. De voorstanders van een humaniteits- en cultuurstaat zijn nl. van meening, dat de staat alle materieele maar ook geestelijke behoeften der onderdanen rechtstreeks heeft te verzorgen in dezen zin, dat hem het hoogste zeggen toekomt op al deze terreinen. De staat moet dan de geheele opvoeding in cultureelen zin ter hand nemen of althans leiden, met uitsluiting ook en vooral van de Kerk, maar daarnaast tevens van het vrije beschikkingsrecht der ouders en van anderen. Het onderwijs-monopolie, door het liberalisme zoo vaak opgeëischt, komt uit dezen gedachtengang voort. Onder den invloed van staatsabsolutistische theorieën heeft deze opvatting in het tweede Duitsche Rijk onder meer geleid tot den Kulturkampf, een verzet van den cultuurstaat tegen de inmenging van de Kerk op de terreinen van „Kultur", d.i. geestelijken vooruitgang en beschaving, in het bijzonder het onderwijs in al zijn geledingen. Het zgn. derde Rijk tracht deze alzijdige suprematie van den staat over het gansche geestesleven zijner onderdanen nog sterker en stelselmatiger door te voeren. *Weve.*

Cultuurstelsel in Ned.-Indië is het afkeurenswaardige, door gouverneur-generaal van den Bosch in 1830 ingevoerde instituut van gedwongen arbeid der Inheemsche bevolking ten bate van het gouvernement. Voornamelijk op Java toegepast (indigo, suiker, tabak, peper, thee, kaneel), onttrok het c. de Inheemsche bevolking voor een groot gedeelte aan eigen arbeid. Protest bleef niet achterwege, doch in Nederland had men geld noodig en met instemming van den koning werd het stelsel in nog sterkere mate doorgezet. In 1832 werd de bevolking naar haar dichtheid eenvoudig voor een bepaald quantum te leveren producten aangeslagen, het ambtelijk grondbezit der regenten werd hersteld, Europeesche ambtenaren kregen cultuurprocenten, de particuliere landbouw werd belemmerd. Daarbij werd dikwijls dan het vastgestelde ($^1/_5$) gedeelte van de bouwgronden opgeëischt en werd de beloofde vrijstelling van landrente niet gegeven. De welvaart der Inheemsche bevolking werd door het c. weliswaar ernstig geschaad, doch de resultaten voor de schatkist waren schitterend (!): van 1840—1875 was de opbrengst 781 000 000 gld., waarvan $^7/_9$ alleen uit de koffie! Felle critiek werd op het c. uitgeoefend door baron v. d. Höevell (1812—1879) in de Tweede Kamer en door Multatuli (Max Havelaar). Van lieverlede werden dan diverse gedwongen cultures afgeschaft, totdat ten slotte in 1915 met de afschaffing der koffiecultuur door intrekking van art. 56 R.R. (Ind. Stbl. 1915 nr. 491) aan het c. een einde kwam. Een zwarte vlek in het Ned. koloniaal geschiedboek!

L i t.: van Soest, Gesch. v. h. Cultuurstelsel (1869—1871); N. G. Pierson, Het Cultuurstelsel (1868); S. v. Deventer, Bijdr. tot de kennis v. h. landelijk stelsel op Java (1865). *Damen.*

Cultuurstrijd, → Kulturkampf.

Cultuurtaal, d e a l g e m e e n e, of h o o g e r e l e e s t a a l is, genetisch beschouwd, de spreek- en schrijftaal der élite geweest van de vorige geslachten, waartoe de groote schrijvers en dichters veel kostbare schatten hebben bijgedragen, en die thans alleen door een goed verzorgde litteraire, liefst gymnasiale, opleiding is aan te leeren, en van lieverlede weliswaar minder gesproken, maar nog altijd trouw geschreven wordt door allen, die prijs stellen op de bewaring der nationale cultuur.

„Zij vormt, zegt dr. M. de Jong Hzn., een cultuurmonument op zich zelf, en dient een veel hoogere beschaving dan de spreektaal alleen ooit zou kunnen; (zij) heeft dikwijls behoefte aan een heel anderen, en meer samengestelden zinsbouw dan de spreektaal, zij gebruikt en stelt prijs op uitdrukkingen en zinswendingen, die de zooveel onmiddellijker en vluchtiger spreektaal kan ontberen".

De algemeene cultuurtaal is in feite dan ook de leestaal der cultureele kringen van ons volk, de tooneeltaal der groote schouwburgen, de taal van den kansel en van de beter verzorgde groote dagbladen en de ambtelijke taal der hoogere regeering.

De veel bewuster keus van taalmiddelen in het schriftelijk verkeer is met de dagelijksche omgangstaal niet te vergelijken. Op de eerste plaats duurt het schrijven altijd gemiddeld 10 maal langer dan het spreken. Aan twintig woorden duidelijk schrift is een minuut goed besteed; maar in een vlot dagelijksch gesprek halen de meesten tot tweehonderd woorden toe. Maar ten tweede vraagt het schrijven bovendien den heelen mensch. Terwijl we toch pratende nog heel goed kunnen doorwerken aan gewonen handenarbeid, kunnen wij schrijvende niet veel anders meer uitvoeren. Voor het schrijven is dus altijd veel meer en langduriger aandacht ter beschikking; zoodat geschreven taal altijd vanzelf, uit den aard der zaak, en dus ook zelfs bij ietwat slordige naturen, veel meer bewust en veel meer verzorgd is.

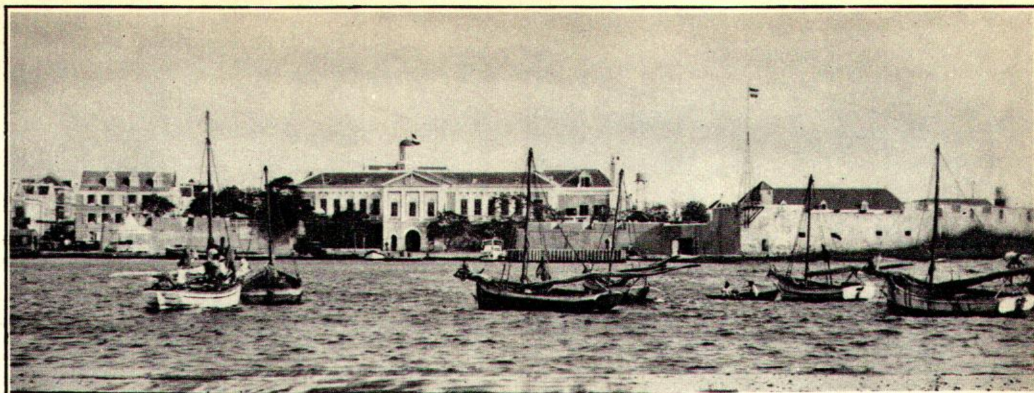
Wat dus in het gesprek van zelf lukt, moet hier bewust overlegd worden. Op de eerste plaats de woordenkeus, alledaagsch of op z'n Zondagsch. Op de tweede plaats de zinbouw, springerig of bedachtzaam. Op de derde plaats de graad van familiariteit — wie betrapt zich hierin nooit op inconsequenties tusschen het begin van een brief en het einde? Maar vooral, hoe moeilijk is het vaak in brieven niet een geschikt aanloopje te vinden, en met een verzoek of onverwacht voorstel voor den dag te komen! En hoe perst men dan vaak al de hulpmiddelen der schrijftaal uit, om ze tot de volle levensnabije aangrijping der suggereerende spreektaal op te voeren. En daarbij is vooral een strikte duidelijkheid hoofdvereischte. In 's hemels naam geen misverstand! En nu zou ons de Kollewijnspelling willen verplichten alle schrijftaal-distincties op te geven, en het er maar op te wagen!

„Les grandes langues modernes de civilisation ont été façonnées", zegt Antoine Meillet, „par des élites intellectuelles qui les enrichissent depuis de longues générations. Chacune d'elles a son originalité: acquérir une de ces langues, c'est prendre sa part du somptueux héritage d'une vieille famille".

L i t.: Jac. van Ginneken, Grondbeginselen van de schrijfwijze der Nederlandsche Taal (1931). *Jac. v. Ginneken.*

Cultuurtuin, → Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel in Ned.-Oost-Indië.

Cumacea behooren tot de eigenlijke kreeften (Thoracostraca). Zij hebben 5 borstsegmenten en een

Willemstad. Gouvernementshuis en Waterfort.

Willemstad. Panorama.

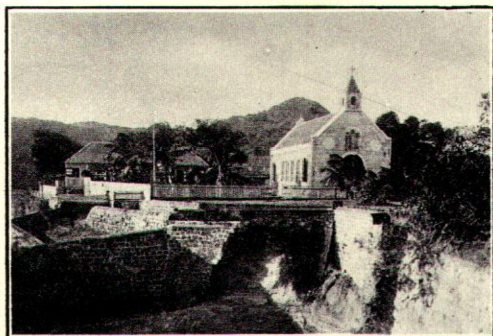
Willemstad. St. Annabaai.

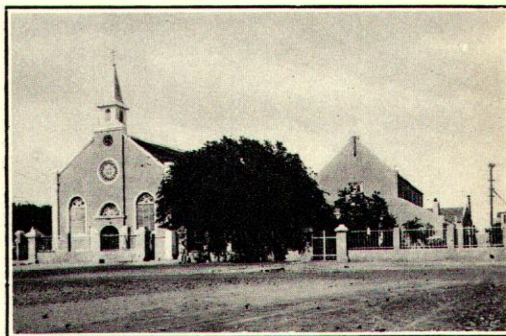
Willemstad. St. Martinusgesticht.

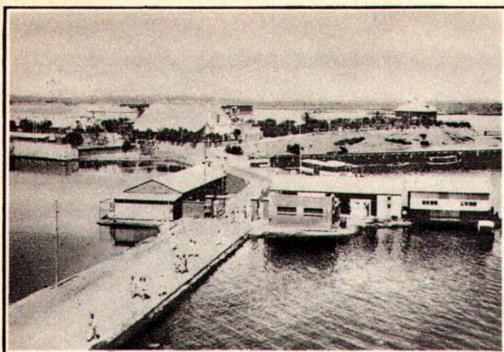
Willemstad. Schouwburg.

St. Eustatius. Kath. kerk te Oranjestad.

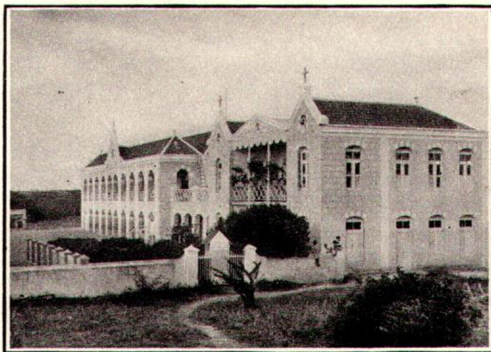

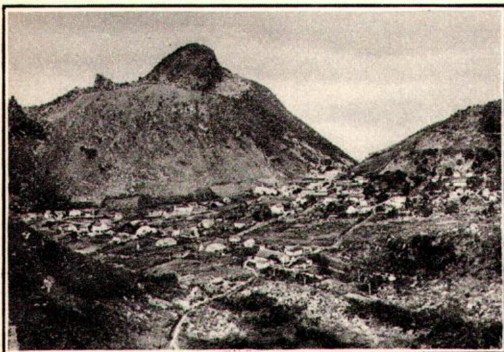
Bonaire. Kath. kerk en pastorie te Kralendijk.

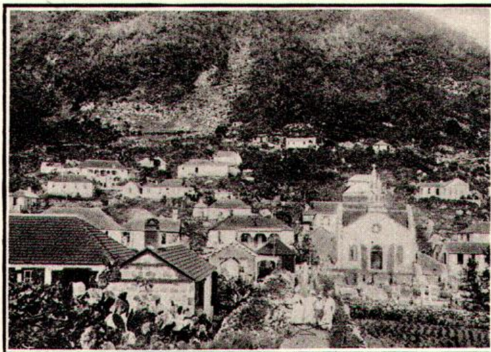

Emmastad. Dam Negropont, clubgebouw en woningen der employé's der C. P. I. M.

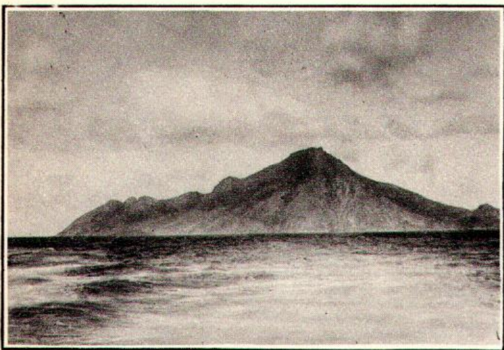

Emmastad. Petroleumraffinaderij van de C. P. I. M.

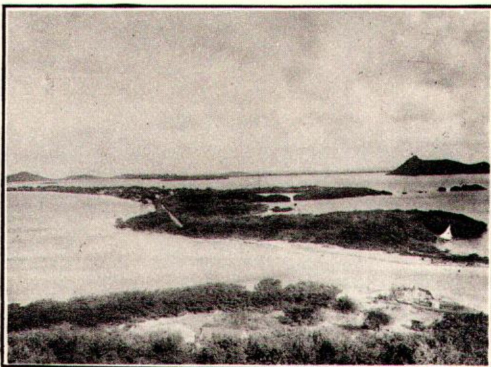

Aruba. Oranjestad.

Aruba. Oranjestad. Huis en School der Fraters.

Saba. „The Bottom".

Saba. „Windwardside".

Saba, vanuit zee gezien.

St. Martin. Simsonbaai.

kleine schaal, die alleen de 3 voorste borstsegmenten bedekt. De oogen zijn zittend. Er zijn 70 kleine, onbeduidende soorten, die in zee leven. *Keer.*

Cumae of Cyme (ant. geogr.), de eerste Grieksche kolonie op het Italische vasteland, in de 8e eeuw voor Chr. door Chalcidiërs van Euboea gesticht. Bloeitijd ca. 500 v. Chr.; bolwerk tegen de Etruriërs. → Aristodemus. Sinds 338 v. Chr. met Rome verbonden, bewaarde C. zijn Grieksch karakter. De stad der → Sibylla. Ruïnen van acropolis, tempels en amphitheater; necropolen; grotten in de rots, ook de grot der Sibylla. Vermoedelijk speelt de Cena Trimalchionis in Cumae. *Davids.*

Cumarine is de reukstof van de lievevrouwebedstroo (Asperula adorata) en wordt gewonnen uit tonkaboontjes, waarin 1,5% van deze stof voorkomt. Tonkaboontjes zijn de pitten van de vruchten der Cumarina odorata en komen hoofdzakelijk uit Venezuela. Ze worden een paar dagen in rum gelegd, waarbij ze zich met cumarine bedekken. Dienen voor het parfumeeren van tabak. Cumarine verkrijgt men synthetisch door koken van salicylaldehyd, azijnzuuranhydride en natrium-acetaat. Formule $C_6H_4 \left\langle \begin{matrix} O - C = O \\ CH = CH \end{matrix} \right.$ kleurlooze kristallen met aangenamen hooiachtigen reuk, smeltpunt 67° C. *Hoogeveen.*

Cumaron is een kleurlooze, bij 172° kokende vloeistof, die uit solventnafta, een product der steenkolenteer-destillatie, gewonnen wordt door het met picrinezuur, als cumaronpikraat, neer te slaan. Formule $C_6H_4 \left\langle \begin{matrix} CH \\ O \end{matrix} \right\rangle CH$; vormt de grondstof voor de → cumaronhars. *Hoogeveen.*

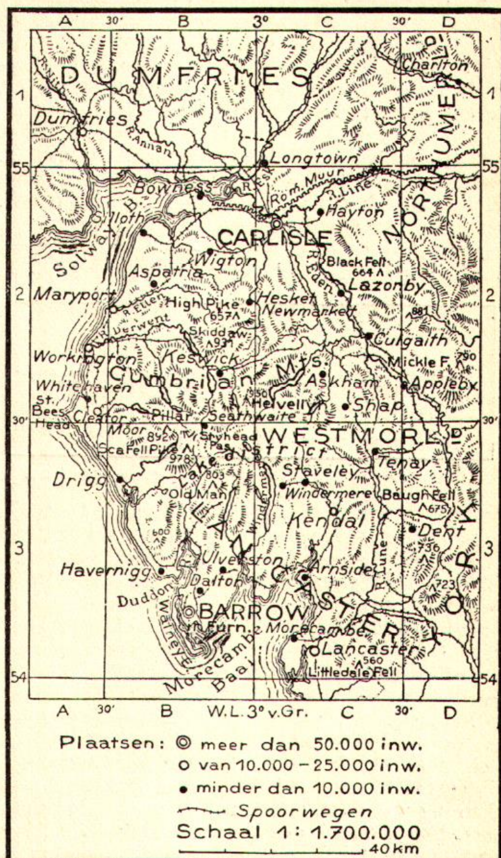
Cumaronhars, kunsthars, die ontstaat door polymerisatie met sterk zwavelzuur van cumaron, indeen e.a. producten uit de steenkolenteer. Men kan tegenwoordig c. maken met alle kleurintensiteit tusschen lichtgeel en zwart en met elke hardheid. C. is chemisch zeer resistent, zoowel t.o.v. kleurstoffen als van zuren en basen. In een vluchtig oplosmiddel dient c. als lak; in drogende of halfdrogende oliën opgelost, levert c. olielakken.

Lit.: J. Scheiber en K. Sändig, Die künstliche Harze (1929); C. Ellis, Synthetic resins and their plastics (1923). *Tellegen.*

Cumberland, 1° graafschap in Noord-Engeland (54° 40′ N., 3° W.); opp. bijna 4 000 km², 270 000 inw. Het bestaat grootendeels uit bergland (Cumbrian Mounts en een klein deel van het Penninisch Gebergte). Hoogste top van de Cumbrian Mounts is de Scaw Fell (978 m), van het Penninisch Gebergte de Cross Fell (880 m). Het merenrijke bergland van Cumberland (Lake district) is een veel bezocht toeristenoord. Daarnaast mijnbouw (ijzer, steenkolen, lood en zilver). Hoofdstad is Carlisle. *G. de Vries.*

Geschiedenis. Het gewest, aanvankelijk door Britten bewoond, werd 922 door de Angelsaksen onderworpen en strekte zich uit van de rivier de Clyde, de Noordgrens van Engeland, tot de rivier de Ribble, en was van Bernicia en Deira gescheiden door het Penninische gebergte. Koning Edmund van Engeland (940—'46) schonk het land aan Malcolm, koning van Schotland. In 1092 veroverde Willem II het opnieuw en sindsdien is het een Engelsche „county" gebleven. *Slootmans.*

2° Stad in den staat Maryland (Ver. Staten van Amerika; 39° 45′ N., 78° 45′ W.); ca. 38 000 inw. Aan het kanaal van de Chesapeakebaai naar Ohio. Luchtvaarthaven. Centrum van steenkool- en ijzer-

Graafschap Cumberland.

mijnen; industrie van glas, zijde, spoorwagens en locomotieven.

3° Engelsche hertogstitel, in 1644 gegeven aan prins Rupprecht van de Paltz, in 1689 aan prins George van Denemarken, gemaal van prinses Anna; in de 18e en 19e eeuw aan meerdere prinsen van het Hannoversche huis. → Ernst August.

Cumberland, Willem August, hertog van, derde zoon van koning George II; * 1721 te Londen, † 1765 te Windsor; als opperbevelhebber van het Pragmatieke leger leed hij de nederlagen bij Fontenoy (1745) en Laafeld (1747); doch hij maakte een einde aan den inval van den Stuart-pretendent Karel Eduard in Schotland door de overwinning bij Culloden (1746). In den Zevenjarigen oorlog streed hij aan het hoofd van het Hannoversche leger ongelukkig tegen de Franschen in West-Duitschland en werd daarom teruggeroepen (1757).

Lit.: Charteres, William Augustus, duke of C. and the seven-yearswar (1925). *v. Gorkom.*

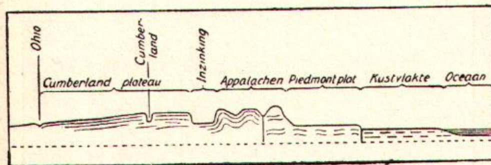
Cumberland, Richard, Engelsch tooneelschrijver, de meest typische vertegenwoordiger van het sentimenteele, moraliseerende, humanitaire genre, dat in de tweede helft der 18e eeuw in de mode was. * 1732, † 1811.

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

W e r k e n : The Brothers (1769); The West Indian (1770); The Fashionable Lover (1772). Veel geprezen werd ook zijn gedicht Calvary (1792).

Cumberland Mountains, de meest Westelijke bergketen van de Appalachen, in de N. Amer. staten Tennessee en Kentucky (36° 25′ N., 84° 0′ W.). De C.M. vormen de waterscheiding tusschen de Cumberland- en de Tennessee-rivier. Rijk aan mineralen, bekend om grotvorming en onderaardsche stroomen. *p. Cyrillus.*

Cumberland-plateau, een plateau in de Ver. Staten, gelegen in Z.W. Virginië, Z.O. Kentucky, Tennessee en N. Alabama. Het is een tafelland ten W. van het Alleghany-gebergte (Appalachen), afgescheiden hiervan door breuken. De lagen zijn regelmatig, met slechts enkele kleine plooien en breuken,

Schematisch profiel van het Cumberland-plateau.

en vormen een „Stufenlandschaft”. In de Oostelijke deelen meer regelmatige plooiingen, verschillende bergruggen, richting Z.W.—N.O. (Cumbrian Mountains). Het Alleghany-gebergte en de Cumbrian Mountains kan men vergelijken met de kern-Alpen en Noordelijke kalk-Alpen en de Jura in Europa (Deckert). Gesteenten: Cambrische schiefergesteenten maar vooral Silurische, Devonische en Carbonische kalken en zandsteen. Rivieren: o.a. Tennessee-, Cumberland- en Kentucky-rivier; dikwijls met diepe dalen (cañons). In de kalkgebieden: karstverschijnselen, grottenstelsels (Kentucky). Gebieden met zandsteenbodem zijn onvruchtbaar; veelal pijnbosschen. De kalkgebieden zijn soms waterarm, anders met de roode leem vruchtbaar. Het plateau is overigens woudrijk; de landbouw levert tarwe, tabak en wijn. De bodemrijkdom bestaat uit steenkolen (→ Virginië; Kentucky; Tennessee; Alabama; Cumberland-Mountains).

L i t. : o.a. Deckert, Nordamerika (1913); Hettner, Grundzüge der Länderkunde (1926). *Erkelens.*

Cumberland River, een 950 km lange zijrivier van de Ohio (Ver. Staten van Amerika; 36° 20′ N., 86° 20′ W.), ontspringt in de Cumberland Mountains. Grootendeels bevaarbaar.

Cum facultáte ordinárii [Lat., = met toestemming van den ordinaris (C.I.C. can. 198. 1)], voorkomend op geschriften, tot wier uitgave de toestemming van den bisschop volgens C.I.C. can. 1385—1394 vereischt wordt.

Cum grano salis (Lat.) = met een korreltje zout. In Plinius' Natur. hist. (23.8.149) in een recept voor een tegengif: „addito salis grano”, d.i. met toevoeging van een zoutkorreltje. Beteekent nu: wel te verstaan, uitzonderingen voorbehouden, niet letterlijk, omstandigheden in acht genomen, enz. *Brouwer.*

Cuminum, → Komijn.

Cum laude, en: **Summa cum laude** (Lat., = met lof, resp. met den grootsten lof), graden, toegekend bij hoogeschoolexamens e.d. Vóór de Ned. Hooger-Onderwijswet van 1876 kende men nog : simpliciter, d.i. niet meer dan gewoon; non sine laude, d.i. niet zonder lof. *Brouwer.*

Cum licéntia (permissu) Superiórum (Lat., = met verlof van de Overheid), gebruikelijke woorden bij het uitgeven van geschriften door religieuzen.

Cummings, E d w a r d E s t l i n, Amer. dichter; * 1894 te Cambridge (Massachusetts); studeerde aan de Harvard Universiteit, Master of Arts 1916, won in 1926 voor zijn poëzie den Dial-prijs. Zijn verzen breken in vormgeving met iedere traditie, soms schijnbaar een aaneenrijging van onsamenhangende woorden, maar bij aandachtiger toezien vaak een aangrijpende spiegeling van het moderne bestaan in zijn bontheid, barheid, betrekkelijke verhevenheid, maar ook, en dikwijls, in zijn obsceniteit. C. schreef ook een autobiographischen roman over zijn krijgsgevangenschap en reisherinneringen.

W e r k e n : dichtbundels: Tulips and Chimneys (1923); XLI Poems (1925); & (1925); Is 5 (1926). Proza: The Enormous Room (1925); Eimi (1933). *J. Panhuijsen.*

Cumont, F r a n z, bekend godsdiensthistoricus en Oriëntalist; * 1868 te Aalst (België); professor te Gent 1889—1913, conservator van het Museum te Brussel; verblijft gewoonlijk te Rome. Zijn voornaamste verdienste is de studie van het Mithracisme op een wetenschappelijke basis te hebben gevestigd met de uitgave van: Textes et monuments relatifs aux mystères de Mithra (2 dln. Brussel 1894—1901). Van groot belang voor de kennis van het godsdienstig leven in het Romeinsche keizerrijk is zijn werk: Les religions orientales dans le paganisme Romain (⁴1929). Alhoewel rationalist, aanvaardt C. toch geen wezenlijke beïnvloeding van het Christendom door de heidensche godsdiensten. Nog belangrijk: Fouilles de Doura-Europos (1926). *Bellon.*

Cum suis (Lat., = met de zijnen), gebruikelijke woorden (afgekort: c.s.) voor partij, familie en anderszins.

Cumulatief preferent aandeel, → Preferent.

Cumulatiestelsel (R e c h t), → Samenloop.

Cumulatieve polymerie, vererwingsverschijnsel, waarbij een bepaalde eigenschap te voorschijn wordt geroepen door twee of meer onderling onafhankelijke en gelijkwaardige factoren, wier werking elkaar versterkt. Deze bepaling, in 1911 door Plate ingevoerd, werd naderhand niet steeds door alle onderzoekers geëerbiedigd, zoodat thans ook wel van polymerie gesproken wordt, wanneer de factoren niet gelijkwaardig zijn of zelfs elkaar in hun werking niet versterken. Duidelijkshalve is het beter den term i s o m e r i e te gebruiken voor gelijkwaardige factoren, tegenover a n i s o m e r i e voor ongelijkwaardige; wanneer de eigenschap, door aanwezigheid van een grooter aantal dominante factoren, in sterker mate tot uiting komt, spreke men van cumulatieve factoren, en van niet-cumulatieve, wanneer van eenige versterking der eigenschap geen spraak is. Evenmin mag het begrip cumulatieve polymerie zonder meer uitgebreid worden tot de niet steeds duidelijke splitsingsschema's, die bij het onderzoek van zgn. quantitatieve eigenschappen verkregen worden. Onder den titel Polymerism verscheen van de hand van H. Tjebbes een goed critisch overzicht van dit vraagstuk in Bibliographia Genetica (VIII 1931). De Cumulatieve polymere factoren spelen o.a. een gewichtige rol in de → transgressieteelt. *Dumon.*

Cumuliformis-wolk, → Castellatus-wolk.

Cumulonimbus, ook o n w e e r s w o l k

(zie plaat: Aanbeeldwolk, in dl. I), tweede soort in de fam. der wolken van verticale ontwikkeling, is 'n afzonderlijke, geweldige, sterk verticaal ontwikkelde wolkenmassa, waarvan het stapelvormige benedengedeelte zich in vorm van bergen of torens verheft en waarvan het bovengedeelte een vezelig weefsel heeft en dikwijls aanbeeldvormig is opgeschoven. Uit de c. vallen de neerslagsvlagen van regen, sneeuw, hagel en korrelsneeuw. De c. geven dikwijls plaatselijke buien en onweders. Het front van een c. vertoont soms een donkeren boog (→ Arcuswolk). De basis van de c. ligt gemiddeld op 1 km hoogte; de top is altijd hooger dan 4 km en reikt soms tot de bovenste lagen van de tropospheer. Onder de c. drijven soms flardenwolken, de fractostratus of fractocumulus, die de basis van den c. gedeeltelijk verbergen. De horizontale uitgestrektheid van een c. is meestal meerdere km². Het benedengedeelte bestaat in het algemeen uit vrij groote waterdrupjes of sneeuwvlokjes en het bovengedeelte uit ijsdeeltjes. Over de vorming boven land en zee, → Cumulus. *V. d. Broeck.*

L i t . : Atlas international des nuages (Parijs 1932).

Cumulovulkaan, → Vulkanisme.

Cumulus of s t a p e l w o l k e n (zie fig. bij art. → Convectiewolken), eerste soort in de fam. der wolken van verticale ontwikkeling, zijn afzonderlijke, dikke, verticaal ontwikkelde wolken, waarvan de top een koepel vormt en afgeronde uitwassen vertoont, terwijl de basis schier horizontaal is. De c. is schitterend wit of somber, naargelang de verlichting door de zon. Tusschen de afzonderlijke c. is de hemel meestal blauw. De g e w o n e c. is omtrent zoo hoog als hij breed is; zijn basis ligt gemiddeld op 1 km en zijn top op 2 km hoogte. Bij de ondersoort, c. h u m i l i s, ligt de top laag en is hij afgeplat. Bij de ondersoort c. c o n g e s t u s reikt de top tot 3 en 4 km hoogte. Gaat de top hooger dan 4 km, dan wordt de c. een → cumulonimbus. Soms komt de c. in flarden voor en wordt f r a c t o c u m u l u s genoemd. De c. bestaat uit waterdrupjes of sneeuwvlokjes. Over land verschijnen de c. overdag, met maximale ontwikkeling des namiddags. Over zee worden zij gevormd in eene koude luchtstrooming, die over betrekkelijk warm water vloeit. De gewone c. en vooral de c. humilis zijn de wolken van schoon weder. De c. congestus van den voormiddag worden in het algemeen cumulonimbus gedurende den namiddag; zij zijn de voorboden van neerslagsvlagen en plaatselijke onweders. De c. ontstaat in het bovenste deel van een convectiestroom (→ Convectie, sub 2°). *V. d. Broeck.*

L i t . : Atlas international des nuages (Parijs 1932).

Cunaxa, → Cynaxa.

Cunegonda, heilige, keizerin, dochter van graaf Siegfried van Luxemburg, gemalin van Hendrik den Heiligen. † 3 Maart 1033 of 1039. Wijdde zich aan kerkelijke en liefdadige ondernemingen. Samen met Hendrik II stichtte zij het bisdom Bamberg en ook den dom aldaar, waar beiden begraven werden (marmeren praalgraf van T. Riemenschneider, einde 15e eeuw). Na Hendrik's dood deed zij als religieuze haar intrede in het door haar gestichte Benedictinessenklooster Kaufungen, waar zij uitblonk door onthechting en liefde tot God. Hoewel zij in de liturgie als Maagd vereerd wordt, staat niet vast, dat haar huwelijk met Hendrik een St. Josephshuwelijk in strikten zin was.

L i t . : Lex. f. Theol. u. Kirche (VI, 303). *Red.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t : C., gekleed als keizerin, wordt afgebeeld met den Bamberger dom in de hand, met een ploegijzer; temidden van vlammen. Aan het Westportaal van de munsterkerk te Bazel heeft zij een Grieksch kruis in de hand. De Chron. Nüremb. stelt haar voor te zamen met haar keizerlijken gemaal het dombeeld van Bamberg vasthoudend. *Heijer.*

H. Cunegonda. Naar een houtsnede van Hans Burgkmair.

Cuneïformen, → Spijkerschrift.

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Cunera, H e i l i g e. Volgens een eerst in de 13e eeuw aan te wijzen legende ging de H. Cunera in 337 met de H. Ursula en gezellinnen naar Rome; teruggekeerd ontkwam zij alleen van de elfduizend maagden, die door de Hunnen zouden vermoord zijn. Gered door een Frieschen koning Radboud, werd zij ten slotte om het leven gebracht door diens gemalin en wel uit ijverzucht. Haar relieken zouden door den H. Willebrordus te Rhenen gevonden zijn. Tot aan de Hervorming werd zij in die stad veel vereerd, zooals ook elders in de Nederlanden. Vele buitengewone gebedsverhooringen werden op haar naam verkregen. Thans toont men nog relieken te Berlicum en Heeswijk. Feestdag 12 Juni. *Post.*

H. Cunera. Houtsnede op het titelblad v. h. Passionael van Jan Veldener (Utrecht 1480).

V o o r s t e l l i n g in de k u n s t. C. wordt afgebeeld als adellijke dame, met kroon op het hoofd, staande in een heuvelachtig landschap tusschen twee dienstmaagden, die haar met een doek wurgen (zie afbeelding). Nog wordt zij afgebeeld, gezeten met een tot een strop geknoopten halsdoek om en een palmtak in de hand. *Heijer.*

Cunette, smalle, natte gracht volgens de as in den bodem van een droge vestinggracht, of ijsvrije geul in de as van een bevroren natte vestinggracht.

Cunningham, A l l a n, Engelsch plantkundige en ontdekkingsreiziger; * 13 Juli 1791 te Wimbledon in Schotland, † 27 Jan. 1839 te Sydney als koloniaal plantkundige van Nieuw-Zuid-Wales. C. maakte vele excursies in de binnenlanden van Australië en schreef veel over de Australische flora. Het Coniferengeslacht Cunninghamia is door Robert Brown genoemd naar Allan C., misschien ook naar zijn broer Richard C., die eveneens plantkundige was. *Melsen.*

Cunninghamia, een plantengeslacht van de klasse der Coniferen, en de familie der P i n a c e a e, waarvan twee soorten bekend zijn. De takken zijn dichtbezet met afstaande, smalle, vlakke naalden. C. sinensis groeit in het wild in Zuid-China en bereikt een hoogte van 12 meter, doch is ook in cultuur in China en Japan, waar deze boom mooi en zeer duurzaam hout levert. De tweede soort C. Konishii is inheemsch op Formosa. *Bouman.*

Cuno, W i l h e l m, Duitsch reeder en staatsman; * 2 Juli 1876 te Suhl, † 3 Jan. 1933 te Hamburg. Eerst ambtenaar, vervolgens, na den zelfmoord van Balin, directeur-generaal van de Hamburg-Americaline; na den Wereldoorlog meermalen financieel deskundige van Duitschland op de internationale conferenties, minister van Financiën, en in Nov. 1922 opvolger van Wirth als rijkskanselier; organiseert tijdens de Roerbezetting het lijdelijk verzet, dat op een mislukking uitliep en hem noopte plaats te maken voor het kabinet Stresemann, Aug. 1923. Zijn politiek van financieelen staatssteun aan de groot-industrie had trouwens veel bijgedragen tot de valuta-daling van de mark. Daarna wijdde hij zich weer aan het beheer van de Duitsche zeevaartmaatschappijen en steunde de Nazi-beweging. *Cosemans.*

Cunobellinus, vorst der Britanni in het Z.O. van het eiland, uit het huis van Cassivellaunus; residentie Camulodunum, tegenw. Colchester; † tusschen 40 en 43. Cymbeline bij Shakespeare. *Davids.*

Cuny, A., Fransch taalgeleerde. Hij schreef o.a. Le nombre duel en grec (Parijs 1906) en verder in verschillende tijdschriften, als Bulletin de la Société de Linguistique de Paris. en de Revue de Phonétique.

Cuoco, V i n c e n z o, Ital. geschiedschrijver; * 1770 te Civita Campomarano (Napels), † 23 Dec. 1823. Werd in 1799 gekerkerd wegens zijne liberale opvattingen en wegens zijn deelneming aan de revolutionnaire actie te Napels, en door de Bourbon-regeering tot ballingschap veroordeeld. Hij verbleef eenigen tijd in Frankrijk, kwam dan naar Milaan en ging ten slotte naar Napels terug, waar hij onder Murat verscheidene openbare ambten vervulde. Toen hij in 1815 den terugkeer der Bourbons voorzag, werd hij krankzinnig.

W e r k e n : o.a. Saggio storico sulla rivoluzione di Napoli (Milaan 1801 nieuwe uitg. door F. Nicolini, 1913); Platone in Italia (historisch-philosophische roman, Milaan 1804). *Ulrix.*

Cupbearer, figuur uit het groote „processiefresco” van Cnossus, voorstellend een jongen man van Minoïsch type, die een groote rhyton draagt (ca. 1400 v. Chr.). Zie afb. bij art. → Aegeïsche kunst (dl. I, kol. 449, nr. 6).

Cuper, G ij s b e r t, Ned. philoloog en staatsman; * 1644, † 1716. Prof. in Grieksch en Lat. aan het Athenaeum te Deventer. In 1681 was hij gecommitteerde ter Staten-Generaal. Zijn correspondentie met vele geleerden is bewaard gebleven.

L i t. : Nw. Ned. Biogr. Wbk. (IV, 486).

Cuperus, M a r t i n u s, familienaam Cuypers of Cuper, Belg. Carmeliet en bisschop; * ca. 1500 te Mechelen, † 1572 te Vorst bij Brussel. In 1520 trad C. te Mechelen in de Carmelorde, bekleedde er hooge posten, werd doctor van Leuven in 1543 en schreef eenige commentaren. In 1547 werd hij bisschop van Chalcedon, suffragaan van den aartsbisschop van Kamerijk en abt van het Benedictijner convent van S. Crispinus. *C. Speet.*

Cuphea, een plantengeslacht van de familie der L y t h r a c e e ë n, hetwelk des winters in de serre moet worden gehouden en des zomers buiten overvloedig bloeit. Afkomstig uit Mexico.

Cupido (Lat.), begeerte; de Romeinsche god der liefde, zoon van Venus. → Eros.

Cupreen, → Carbeen.

Cupressineeën, een onderfamilie der planten-

familie P i n a c e a e, waarvan de vertegenwoordigers in de matig warme en de gematigde streken groeien. Het zijn rijkvertakte, altijd-groene boomen, boomvormige heesters of echte heesters met schubvormige bladeren. Slechts de kiemblaadjes zijn naaldvormig, hoewel ook aan oudere planten zich naalden vertoonen en wel in het bijzonder aan onvruchtbare takken. Deze met naalden bezette twijgen zijn door de Japanners door stekken verder gekweekt, welke planten men, voordat de herkomst bekend was, met dergelijke van andere geslachten, afzonderlijk als Retinispora groepeerde. De geslachten dezer onderfamilie zijn: Actinostrobus, Callitris, Fitzroya, Thuyopsis, Biota (ook wel onder Thuya gerekend), Libocedrus, Thuya, Cupressus, Chamaecyparis (ook onder Cupressus geteld) en Juniperus. *Bouman.*

Cupressocrinus, een gidsfossiel uit het midden-Devoon, behoorende tot den stam der → Echinodermata.

Cupri ...., zie ook → Koper ....

Cupriet (Cu_2) is roodkopererts. Het is een belangrijk kopererts, dat gedeeltelijk primair, gedeeltelijk secondair uit koperkies ontstaan is. Het komt voor: 1° in gangen, die in betrekking staan tot eruptiefgesteenten en in ertsafzettingen in de contactzone, zooals in tinertsgangen in Cornwallis, in kopertsgangen en kopertsafzettingen in de contactzone in de Westelijke staten van Noord-Amerika, in Mexico, Bolivia, Peru, Chili enz., bovendien, doch niet zoo veelvuldig, in andere soorten gangen zooals in Rheinbreitbach enz.

2° Als onregelmatige massa's in kleiige en leemachtige verweeringsresten van koperhoudende ertsafzettingen, tezamen met limoniet voorkomende bij Lyon, in den Oeral enz.

3° In de Vesuvius-bommen van de uitbarsting van 1835.

C. gaat vaak over in malachiet en lasuriet. Doorgaans kristalliseert c. in octaëders, maar ook in cubi- en dodekaëders. *Roodhuyzen.*

Cupriferrocyanide, → Ferrocyaankoper.

Cuprihydroxyde of k o p e r h y d r o x y d e, $Cu(OH)_2$, is in vochtigen toestand een gelatineus, lichtblauw neerslag, dat uit oplossingen van cuprizouten door sterke basen wordt geprecipiteerd. Bij bewaren onder water, sneller door verhitting, verliest het water en gaat in cupri-oxyde over. Het is een zwakke base, die bij aanwezigheid van veel organische stoffen onder vorming van complexe verbindingen met blauwe kleur in oplossing gaat. Het dient voor de bereiding van koperoxyd-ammoniak. *Hackmann.*

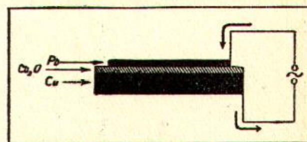
Cupro ...., zie ook → Koper ....

Cuprojodide of k o p e r j o d u u r, CuJ, is een wit poeder, dat zeer weinig in water oplosbaar is. Het ontstaat door inwerking van een joodkaliumoplossing op een oplossing van kopersulfaat volgens de vergelijking: $2\,CuSO_4 + 4\,KJ \rightarrow 2\,CuJ + 2\,K_2SO_4 + J_2$.

Cuprosulfide, ook k o p e r s u l f u u r of k o p e r g l a n s genaamd, Cu_2S, zwarte kristallijne stof, die in de natuur voorkomt (koperglans). Het ontstaat bij het verbranden van koper in zwaveldamp en bij het verhitten van kopersulfide in een waterstofstroom. Het is een zeer bestendige cuproverbinding en overtreft hierin zelfs de overeenkomstige cupriverbinding, het cuprisulfide. *Hackmann.*

Cuproverbindingen zijn de verbindingen van het éénwaardige koper. Men kent slechts de vaste verbindingen, niet echter de opgeloste zouten in zuiveren toestand. Een in de natuur voorkomende cuproverbinding is het cupro-oxyde, roodkopererts geheeten. Bij verhitting van koper aan de lucht ontstaat eerst het roode cupro-oxyde Cu_2O, dat bij verdere verhitting in zwart cupri-oxyde overgaat. Bekend is het cuprochloride, dat door verhitting van cuprichloride met koper en zoutzuur ontstaat. → Cuprojodide. → Cuprosulfide. *Hackmann.*

Cuproxgelijkrichter, element ter omzetting van wissel- in gelijkstroom (→ Gelijkrichters); opgebouwd uit een eenzijdig geoxydeerde koperplaat Cu, waardoor een bedekking van Cu_2O is gevormd, op welke halfgeleidende Cu_2O-plaat nog een derde metalen (liefst looden) plaat Pb is aangebracht. Legt men aan Cu en Pb een wisselspanning, dan is slechts in de richting Pb—Cu_2O—Cu stroomdoorgang mogelijk, zoodat een pulseerende gelijkstroom vloeit. De werking vindt haar oorzaak in een zgn. sperlaag, zich tusschen Cu en Cu_2O bevindende, welke het vloeien van stroom in de richting Cu—Cu_2O verhindert (→ Photocel). *J. F. Custers.*

Cuproxgelijkrichter.

Cupula of n a p j e is een napvormig omhulsel, dat bij sommige planten de vrucht geheel of ten deele omgeeft. Eikels (vruchten van den eik) en hazelnoten (vruchten van den hazelaar) zijn o.a. omgeven door een c., als zij nog aan de plant vastzitten. De Betulaceae of berkachtigen en Fagaceae of beukachtigen werden vroeger samengevat tot één familie, de Cupuliferae of napjesdragers. *Melsen.*

Cura animárum (Lat.) = zielzorg (vgl. Fr. curé, Eng. curate, Sp. cura). „In de cura" zijn wordt van geestelijken gezegd, wien parochiewerk enz. is opgedragen, dikwijls in tegenstelling met hen, die belast zijn met het geven van onderwijs e.d.

Cura annonae, → Annona.

Curaçao, gesuikerde likeur met oranjeappelschillen gearomatiseerd.

Curaçao. I. Het Eiland.

C. is het grootste eiland van de Nederlandsche Antillen, gelegen tusschen 68° 43′ en 69° 11′ W., 12° 26′ en 12° 2′ N. (Topogr. kaart van Curaçao 1 : 20 000). Opp. 430 km² (met binnenwateren er bij 440 km²). Zie platen.

A) Naam. Het is een Indiaansch woord, door de Spanjaarden, die Curaçao ontdekten, van de Indianen overgenomen. De beteekenis ervan is niet bekend. Bij de ontdekking van het eiland Curaçao in 1499 en bij de verovering ervan door de Nederlanders in 1634 woonden op C. Indianen van den stam der Caquetíos, die sedert lang zijn uitgestorven.

B) Ligging. C. ligt, evenals Aruba en Bonaire, bij de Noordkust van Zuid-Amerika, tegenover de republiek Venezuela. De kortste afstand tot de kust van Venezuela is 38 zeemijlen. Met Bonaire en de Venezolaansche Aves- en Roques-eilanden ligt het op een smal, ondiep plateau (minder dan 200 m diep), dat aan de Noord- en Zuidzijde met vrije steile kanten afdaalt. Genoemde eilanden zijn door een smalle, doch diepe geul, met diepten van 1 000—2 000 m, van het vasteland en van Aruba gescheiden.

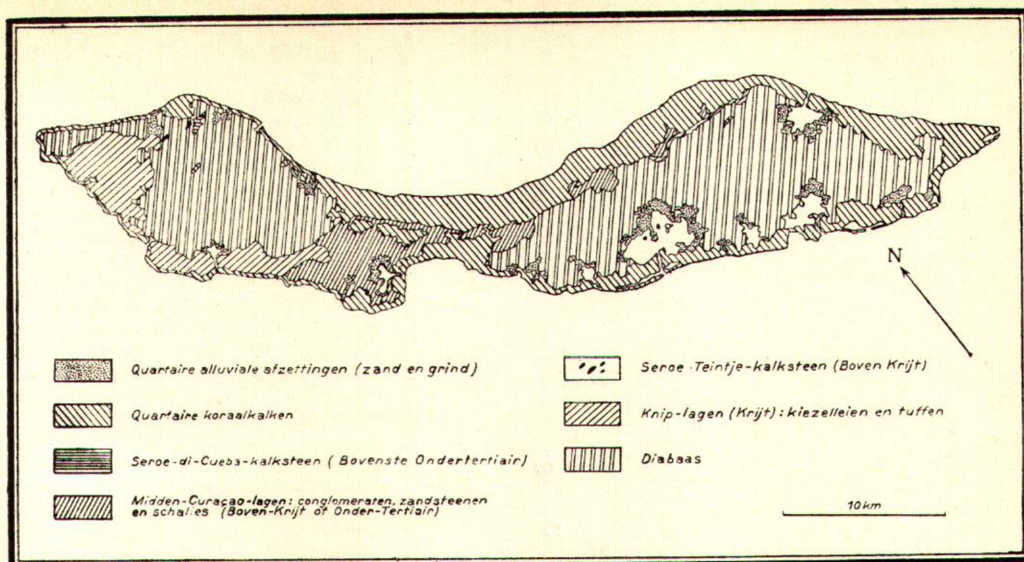
C) Vorm. C. heeft een langgerekten vorm en strekt zich van het N.W. naar het Z.O. uit. De grootste lengte van Westpunt tot Punt Kanon (Oostpunt)

bedraagt 61 km, de grootste breedte bij Santa Cruz (in het Westen) en bij Ronde Klip (in het Oosten) is 11 km, terwijl in het midden, bij de Bullenbaai, de breedte slechts 4 km is.

D) Kustgesteldheid. Tegenwoordig is C. naar alle kanten door diepe zeeën omgeven en uit deze meer dan 1 000 m diepe troggen stijgt de bodem geleidelijk naar het vasteland van Zuid-Amerika en naar de naburige eilanden omhoog. Vlak bij de kust van C. is de diepte nog gering; op vele plaatsen wordt de kust door koraalriffen omgeven. Op sommige plaatsen komt langs de kust een strook koraalsteen voor, door de zee op het land geworpen. De Noordkust is steil, weinig ingesneden; ze heeft geen ankergrond en weinig baaien: o.a. de St. Jorisbaai, Boca Ascension en Boca Grandi. Vooral het middendeel, de kust van Hato, is niet genaakbaar (N.O.-passaat, branding, klippen). De Zuidkust is minder steil, heeft evenmin ankergrond, maar eenige voortreffelijke baaien met goeden ankergrond. De zee is hier kalmer dan aan de Noordkust. De stroom gaat langs de kust van Oost naar West. Langs de Zuidkust liggen koraalriffen, o.a. ten W. van St. Annabaai. Merkwaardig zijn de breede, binnenlandsche dalen met kloofvormige uitmonding, waarvan het Schottegat met het omliggende lage land een fraai voorbeeld is; ook de Baai van St. Kruis, die van Sta. Martha, de St. Jorisbaai. Voorts o.a. de groote zandvlakte ten N. van Savonet, die bij Boca Grandi met een nauwe kloof in zee mondt.

E) Verticale vorm. Het eiland is heuvelachtig. De voornaamste heuvels zijn: de St. Christoffel (372 m), de Tafelberg St. Hieronimo (230 m), de St. Antonieberg (169 m), de Kleine Berg (94 m), de Groote Berg (110 m), de Drie Gebroeders, nl. de Jack-Evertszberg (115 m), de Veerisberg (131 m) en de Zwarteberg (Seroe Pretoe, 135 m), Fort Nassau (seinpost, 68 m), de Tafelberg (193 m), de Ronde Klip (129 m). Het lijkt omgeven door een laag kustgebergte. Langs de Noordkust is het een bijna onafgebroken heuvelrij, die in het midden van het eiland diep landwaarts indringt en een plateau vormt. Dit daalt met drie steile terrassen naar zee (Hato). De heuvelrij langs de Zuidkust is smaller. Ze is door dalen en door de ingangen der baaien in verscheidene stukken verdeeld. Hier liggen de Tafelberg (bij de Fuikbaai) en de Drie Gebroeders. Bij den Grooten en den Kleinen Berg ontmoeten de twee heuvelrijen elkaar en verdeelen het eiland in een Westelijke hoogere en een Oostelijke lagere helft. In de Westelijke liggen de hoogste heuvels; het overig deel ervan is een golvende vlakte van 30 tot 60 m boven den zeespiegel. De Oostelijke helft bestaat uit zachtgolvend terrein, 20 tot 40 m boven zee. Hier liggen o.a. de Middenseinpost (102 m) en de Oostseinpost (86 m). Het gedeelte bij Punt Kanon is vlak.

F) Geologische toestand. Het oudste op Curaçao voorkomende gesteente is d i a b a a s. Het is een vulkanisch gesteente, een echte lava, die veel overeenkomst vertoont met bazalt. Een belangrijk deel van het oppervlak van C. wordt door diabaas ingeno-

Geologisch kaartje van Curaçao (naar gegevens van 1931).

men, nl. een gebied in het N.W. en een in het Z.O. — In het Krijttijdperk werden op de diabaas kiezelleien (of hoornsteenen) en tuffen afgezet. — In het boven-Krijt werden op deze gesteenten koraalkalken gevormd. Op het einde van het Krijttijdperk vond een weelderige koraalgroei plaats. Als gevolg daarvan ontstonden riffen. Tusschen de koralen leefden allerlei andere organismen, o.a. kalkwieren en rudisten (dikschalige, eigenaardig gevormde, tweekleppige schelpen). Ook leefden er vijanden van de koralen, die hun huizen vernielden; andere koralen werden door de golven stukgeslagen. Aldus vormde zich een fijn koraalzand, vol resten van afgestorven koralen, schelpen en skeletten van kalkwieren. Er werd een echt koraalrif gevormd, dat verhardde tot een dichte, massieve kalksteen. — In het bovenste Krijt of in het onder-Tertiair werden op de oudere en reeds eenigszins geplooide formaties conglomeraten, zandsteenen en schalies afgezet. Nog in het onder-Tertiair werden al deze gesteenten sterk geplooid, opgeheven en een deel ervan door verweering verwijderd. De kiezelleien en tuffen vindt men op veel plaatsen aan den rand van de diabaas. Naar hun voorkomen op de plantage Knip worden ze Kniplagen genoemd. De in het boven-Krijt gevormde koraalkalk komt op slechts enkele plaatsen in N.W. Curaçao voor, o.a. op de Seroe Teintje; vandaar de naam Seroe Teintje-kalksteen. Veel meer treft men de conglomeraten, zandsteenen en schalies aan; dr. Molengraaff noemde ze midden-Curaçao-lagen, wat voldoende zegt over hun verspreiding. — Ook nog in het onder-Tertiair werden ter plaatse van het tegenwoordige West-Curaçao weer kalksteenen gevormd. Men vindt ze alleen terug op de Seroe-di-Cueba; er werden o.a. fossiele zeeappels in aangetroffen. Doordat C. gedurende de rest van het Tertiaire tijdvak boven zee lag, zijn de kalken op alle andere plaatsen weggevoerd. Van de geologische geschiedenis van C. in midden- en jong-Tertiair weet men niets. In het Quartair werden koraalkalken gevormd, die alle oudere formaties omgrensden en ten deele bedekten. Een deel van deze kalkbedekking is weer verdwenen. Deze kalken werden schoksgewijze opgeheven; tijdens elke periode van stilstand in de opheffing vormde de zee in de kalk brandingsterrassen, die men thans nog op verschillende hoogten terugvindt. Het kustgebergte bestaat uit kalksteen. In het smalle middengedeelte van C. (waar de heuvelrij van de N. kust die van de Z. kust ontmoet) strekt zich over verscheidene kilometers lengte het kalkplateau van Hato uit. De bronnen van Hato worden gevoed door het regenwater, dat deze kalklaag bevat. Bij het landhuis van Hato ligt de Grot van Hato. — De jonge Quartaire kalksteen bevat op een aantal plaatsen op C., alsook op Aruba en Bonaire, phosphoriet. Groote phosphoriet-opeenhoopingen liggen bijv. bij Fuikbaai (Tafelberg). In het zeewater bevinden zich o.a. kleine hoeveelheden phosphaat. De visschen kunnen phosphaten in hun skeletten concentreeren. Vischetende vogels kunnen vischgraten niet verteren. Op plaatsen, waar deze vogels in groot aantal voorkwamen, had een sterke opeenhooping van phosphaat plaats, in den vorm van guano (Klein-Curaçao, Curaçao, Aruba). Alleen op plaatsen met geringen regenval blijft de guano liggen. Op Klein-Curaçao is de paar meter dikke laag nu geheel afgegraven. Overal elders werd de guano door het in de kalk dringende regenwater meegevoerd en in de holten en spleten van de kalk als phosphoriet of phosphorzure kalk afgezet. De phosphoriet, die tot kunstmest verwerkt wordt, wordt ontgonnen op St. Barbara (Fuikbaai) op Curaçao.

G) Klimaat, plantengroei en dierenwereld, → Benedenwindsche Eilanden.

Lit. (aanvulling): C. P. Amelunxen, De cactusflora van C. (Curaçao, Sluijter, 1931).

H) Watervoorziening. Rivieren zijn er op Curaçao niet. De → rooien bevatten slechts water gedurende den regentijd, na zware buien. Op Hato zijn bronnen (Boca di Leeuw, Bak Arriba en Cajoeda; ze bevatten altijd water, de eerste het meeste). Ze worden gevoed door het regenwater, dat de kalklaag van het plateau van Hato bevat. Er zijn ook bronnen op Knip: Pos Koea Joeda en Rooi Sanchi, en op San Pedro.

Het debiet van de bronnen hangt af van de hoeveelheid regen en de intensiteit van den regenval gedurende den regentijd, vnl. van het aantal heftige buien in Oct. en Nov. Het debiet van de putten, waaruit grondwater wordt gewonnen, is eveneens van genoemde factoren afhankelijk. Daar het neerslaggebied geaccidenteerd en weinig begroeid is en de verweeringslaag op de hoogere deelen gering, geven heftige buien veel afstroomend oppervlaktewater. Vandaar de noodzakelijkheid het neerslaggebied van dammen te voorzien, ten einde gedurende den korten regentijd den grondwaterstand te verhoogen door het oppervlaktewater te verhinderen naar zee af te stroomen en het in grondwater te doen overgaan. De grondwaterspiegel wordt echter slechts tijdelijk verhoogd, daar het grondwater toch langzaam ondergronds naar zee stroomt. Op verschillende plantages zijn dammen aangelegd. Regenwater geniet nog altijd, als drinkwater, de voorkeur boven putwater. Bij veel huizen wordt het van de daken in gemetselde regenbakken geleid. Na een drogen tijd van 8 maanden staan de meeste putten droog.

Sedert 1928 bezit Willemstad een waterleiding (Landswatervoorzieningsdienst), zoodat het vraagstuk der watervoorziening thans afdoende is opgelost. Voor het destilleeren van zeewater dienen twee destillatie-inrichtingen op het Rif. Deze hebben genoegzame capaciteit om aan alle eischen van waterverbruik in Willemstad te voldoen. Voor gedestilleerd water zijn reservoirs (cap. 150 m³ elk) gebouwd, naast de putwaterreservoirs op Plantersrust en op Hel. Aan het verzorgingsgebied buiten Willemstad wordt uitsluitend putwater verstrekt. Dit wordt verkregen van de pompstations Scherpenheuvel, Klein-Kwartier, Bona Vista, Roozendaal en Hato. Het putwater wordt opgeslagen in twee reservoirs, elk van 500 m³, op 35 m boven zee, nl. een op Plantersrust en een op Hel; voor het in voorraad hebben van putwater dient ook het strandreservoir van 1200 m³ tegenover Groot-Kwartier (40 m boven zee), dat aan de transportleiding om het Schottegat is aangesloten. De hardheid van het water op de diverse stations varieert tusschen 16° en 20°. Om redenen van bezuiniging levert men tegenwoordig in de leiding ook aan de stad zooveel mogelijk putwater, dat in de distributiereservoirs op Plantersrust en Hel zoo noodig met gedestilleerd water wordt vermengd om de hardheid te temperen. Dit had bijv.

Het tadsdistrict Willemstad.

plaats na den grooten regenval in het najaar van 1932, toen men over veel grondwater beschikte. Dan wordt echter steeds in de tank op Motet een voldoende hoeveelheid gedestilleerd water in voorraad gehouden voor levering aan schepen, voor ijsfabricage, limonadefabrieken en voor menging. 30 December 1933 is op Groot Kwartier een waterzuiveringsstation in bedrijf gesteld voor de zuivering van het gewonnen grondwater van bovengenoemde pompstations. Het gezuiverd water wordt door de transportleiding naar de reservoirs op Plantenrust en Hel gepompt.

In de buitendistricten van het eiland zijn openbare putten ten behoeve der bevolking; vooral in droge jaren staan de meeste droog. Verschillende zijn voorzien van windmolens en pompen met vergaarbakken, waaraan tapkranen.

I) Middelen van bestaan. Economische toestand. Het eiland Curaçao staat in veel opzichten in het teeken van de industrie: het geweldige petroleumbedrijf en de drukke haven oefenen een belangrijken invloed uit op het economisch en sociaal leven der bevolking. Het tijdperk van 1919 tot 1930 was een tijd van grooten vooruitgang. De crisis in de petroleumwereld uitte zich op Curaçao (1930) en Aruba door inkrimping der exploitatie en afdanken van personeel. Talrijke uitheemschen verlieten het gewest weer, scheepvaart en handel gingen achteruit, het vreemdelingenverkeer verminderde sterk; geldcirculatie en spaarbankensaldi liepen terug. Als eigenlijk handels-centrum heeft C. veel van zijn beteekenis verloren. De tegenwoordige handel is meer detail-nering. Het winkeliersbedrijf is echter niet uitsluitend aangewezen op de behoeften der locale bevolking, daar Willemstad bezocht wordt door een groot aantal transito-reizigers, die daar inkoopen doen. Van meer belang voor Willemstad is de scheepvaart.

1° Land- en tuinbouw, veeteelt, visscherij. De plantengroei op Curaçao is armoedig door het gebrek aan regen en den invloed van den sterken passaat. Een gedeelte van de dalen en zachtglooiende hellingen wordt bebouwd. De „hofjes" van de plantages liggen meestal in een vallei, waar de grond voldoende water bevat voor boomgroei. De plantages hebben niet veel meer te beteekenen; de werkkrachten zijn sterk geconcentreerd in de omgeving van Willemstad. Op de putten in de hofjes staan Amerikaansche windmolens. Het opgepompte water wordt naar een gemetseld reservoir gevoerd en van daar het hofje in. De verbouw van kleine maïs (Sorghum) is in den tijd, toen er zoo'n ruime werkgelegenheid te Willemstad was, sterk afgenomen. De maïskorrels leveren een voedzame spijs, foenchi. Voor vruchtboomen, zie → Benedenwindsche Eilanden (plantengroei). In de nabijheid van Willemstad legt men zich toe op groententeelt en op die van rankvruchten (o.a. meloenen).

Op de plantages ziet men nog groote kudden geiten (kabrieten); ook koeien, schapen en varkens. De melkhandel is een van de voornaamste bronnen van inkomsten van de plantagehouders. Voor veestapel, zie → Benedenwindsche Eilanden. Het overgroote deel van het in het abattoir (Parera) geslachte vee is ingevoerd: 95% van het groote slachtvee komt uit Venezuela en van Sto. Domingo. In de behoefte aan klein slachtvee wordt door Curaçao en Bonaire voorzien. Bevroren vleesch wordt aangevoerd uit Argentinië en Australië via Londen en is hoofdzakelijk voor de schepen.

Versche visch is op het eiland schaarsch en duur. Groote hoeveelheden (gedroogd, gezouten of in ijs) worden ingevoerd. Volgens Boeke bezitten de wateren rondom de Benedenwindsche Eilanden een rijke vischfauna, nl. 337 vischsoorten, waarvan meer dan 180 als voedselvisschen meer of minder waarde hebben. De Curaçaosche visschers zijn afkeerig van geregeld visschen; zij visschen om in hun noodzakelijk onderhoud te voorzien en bewaren liever een gedeelte van een goede vangst tot de volgende dagen, ten einde de prijs hoog te houden.

2° De Curaçaosche Petroleum Industrie Maatschappij (afgekort C.P.I.M.). Toen in Venezuela rondom de Golf van Maracaibo petroleumvelden waren ontdekt, werd op verschillende plaatsen, o.a. door maatschappijen, behoorende tot het Koninklijke Shell-concern, de exploitatie begonnen. Het transport van de gewonnen olie naar alle deelen der wereld was en is nog alleen mogelijk door middel van een overscheephaven, omdat voor den ingang van het Meer van Maracaibo zandbanken liggen (Barra en Tablazo). Als overscheephaven werd Curaçao gekozen en aldaar verrees tevens sedert 1915 één der grootste petroleumraffinaderijen der wereld. In 1917 richtte de Curaçaosche Petroleum Mij. (thans N.V. Curaçaosche Petroleum Industrie Mij.) de N.V. Curaçaosche Scheepvaart Mij. op (zie onder 3°) voor den aanvoer van ruwe olie uit Venezuela. Sedert 10 Jan. 1929 draagt het gedeelte van het district op het eiland Curaçao, waarop de terreinen van de C.P.I.M. gelegen zijn (nl. Asiënto, Isla, Negropont, Valentijn), den naam Emmastad. Behalve op Negropont (Emmastad) werden op Groot-Piscadera (zgn. Julianadorp) en aan de Bullenbaai en Caracasbaai woningen voor employé's gebouwd. Voor de Katholieken is een kerkje gebouwd op Asiënto, hetwelk den naam draagt van St. Michaël. Voor de Protestantsche employé's zorgt een eigen predikant. Voor de kinderen van de employé's is een M.U.L.O.-school opgericht, ook toegankelijk voor andere kinderen. Op Valentijn en Suffisant staan arbeiderskampen.

Alle ruwe olie wordt aangevoerd naar de raffinaderij in Emmastad, waar vandaan verschepingen van alle soorten olieproducten plaats vinden. Van de raffinaderij in Emmastad ligt een pijpleiding voor stookolie naar de Caracasbaai; in deze baai komen, evenals in het Schottegat, vele schepen bunkeren. De benzine-installatie te Bullenbaai is bestemd voor het mengen en verschepen van gasoline; zij ontvangt door een pijpleiding gasoline van Emmastad. In het Schottegat liggen het Wilhelmina- en het Juliana-dok, hoofdzakelijk bestemd voor het onderhoud van de tankers der Curaçaosche Scheepvaart Mij.

3° De Curaçaosche Scheepvaart Maatschappij. De vloot van deze maatschappij bestaat thans uit 26 tankschepen (zgn. tankers). De ruwe olie wordt gehaald van de havens aan het Meer van Maracaibo, nl. Altagracia, Cabimas, Lagunillas, Punta Piedras, San Lorenzo en Boca Escalante. De reis Curaçao—San Lorenzo vice versa duurt ca. 3 dagen en de reis Curaçao—Boca Escalante v.v. ca. 4 dagen.

4° Mijnmaatschappij Curaçao. Bij Nieuwpoort (Newport) aan de Fuikbaai ligt de plantage Santa Barbara met phosphaatmijnen, geëxploiteerd door deze Mij. Een kabelspoorweg voert van de onderneming aan de baai naar de phosphaat-

mijnen (Tafelberg). De phosphorzure kalk is het meest waardevolle van Curaçao's eigen producten. De marktprijs voor het product onderging in de laatste jaren een belangrijke daling. De phosphaat wordt verscheept naar Hamburg en naar Zweedsche en andere havens aan de Oostzee (Hornlijn). Een gedeelte wordt zeer fijn gemaakt en als ruwe phosphaat, die zonder verdere bewerking als meststof wordt gebruikt, in zakken verscheept naar Venezuela en West-Indië (vooral Trinidad).

5° Industrie. **a)** Stroohoeden-industrie. Lang reeds vlocht men op Curaçao hoeden, maar het was een industrie zonder leiding. In 1906 werden te Willemstad de eerste cursussen opgericht voor hoedenvlechten. Vooral H. J. Cohen Henriquez heeft van het hoedenvlechten een volksindustrie gemaakt. Thans bestaat een cursus voor volwassenen te Santa Rose en Montanja. Hoofdcursus: Willemstad (Pietermaai). Ook op de sommige lagere scholen wordt onderwijs gegeven in het hoedenvlechten. Bloeitijd van de industrie: 1911—1913. Ten gevolge van den lagen marktprijs en van den mode-invloed is deze industrie thans weinig winstgevend. Het stroovlechtmateriaal is, tegenwoordig bijna uitsluitend, het tot smalle reepen gesneden blad van de Carludovica palmata (fam. Cyclanthaceae). Het komt thans uit Maracaibo (Venezuela). Het stroo van Sto. Domingo en Puerto-Rico, dat op Curaçao gebruikt wordt, is bekend onder den naam van lataï (Inodus Causiarum). De uitvoer van de stapelhoeden gaat grootendeels naar de Ver. Staten en voor een klein gedeelte naar Engeland.

b) Het vervaardigen van alpargata's (een soort sandalen) is tegenwoordig van weinig beteekenis meer.

c) De Curaçaosche IJsmaatschappij heeft 2 fabrieken in bedrijf, één op het Rif en één op Pietermaai.

6° Zoutwinning. Voor veel plantages langs de Zuidkust was vroeger de zoutwinning een voorname bron van inkomsten. Tegenwoordig worden de meeste zoutpannen verwaarloosd.

7° Scheepsbouw. Zeilschepen worden weinig meer gebouwd; wel worden herstellingen gedaan aan in de vaart zijnde zeilschepen. De houten goelets (tweemast-gaffelschoeners), die vroeger gebouwd werden, zijn bekend om hun sierlijke vormen en goede bezeildheid.

8° Scheepvaart. Curaçao heeft een geregelde verbinding met Noord-, Middel- en Zuid-Amerika en met de voornaamste landen van Europa. Zeilschepen varen vnl. naar Bonaire, Aruba en Venezuela. Groote oceaanstoomers, die de haven van Maracaibo niet kunnen binnenloopen [schepen met een diepgang van ca. 10′16″ (= 3,15 m) kunnen bij laag water de ondiepten voor den ingang van het meer van Maracaibo passeeren] laden op Curaçao hun waren in kleinere s.s. over. De vaart op Maracaibo is zeer druk. Sedert 1920 ging het aantal stoomschepen, dat werd ingeklaard, elk jaar met honderden vooruit. Dat kwam o.a., doordat de Cur. Scheepv. Mij. steeds meer tankschepen in de vaart bracht en voortdurend meer stoomschepen olieproducten kwamen halen of bunkerolie innemen. Curaçao is vooral van beteekenis als bunkerstation; Willemstad was in 1929 de tweede Nederlandsche haven, wat de tonnenmaat betreft.

a) Invoer van Curaçao (eiland). De invoer bestaat voor het grootste gedeelte uit ruwe olie uit het gebied, gelegen rondom het Meer van Maracaibo. Door de groote prijsdaling van ruwe olie en olieproducten is het totaal invoercijfer van Curaçao de laatste jaren aanzienlijk gedaald.

Jaar	Totale invoer
1929	255.957.520 gld.
1930	257.642.079 „
1931	114.073.561 „
1932	81.364.422 „

Het grootste gedeelte der volgende artikelen komt uit Nederland: kaas, boter, margarine, aardappels, bier, jenever, rijst en sigaren. De invoer uit Nederland nam de laatste jaren af; behalve olie, drums en machinerieën werd door Curaçao uit Nederland geïmporteerd: in 1929 circa 23% van den totalen invoer ; in 1930, 1931 en 1932 resp. 19%, 18% en 16% (of voor 1932: 2 051 978 gld.). De invoer uit de Ver. Staten is zeer belangrijk.

Totaal bedrag van den invoer in het gebiedsdeel Curaçao uit eenige exporteerende landen over het jaar 1932.

Columbia	1.734.029 gld.	(o.a. olie)
Duitschland	594.561 „	
Eng. Antillen	2.704.185 „	(o.a. olie van Trinidad)
Engeland	1.053.187 „	
Frankrijk	484.520 „	
Haïti	153.094 „	
Japan	386.262 „	
Mexico	1.447.832 „	(o.a. gasoline)
Nederland	2.605.936 „	
Ver. St. v. N. Amerika	10.039.956 „	(o.a. machin. voor de oliemaatsch. op Aruba)
Sto. Domingo	480.092 „	
Venezuela	117.181.643 „	(vooral ruwe olie)
Totaal bedrag	140.443.868 „	(invoer in het gebiedsdeel)

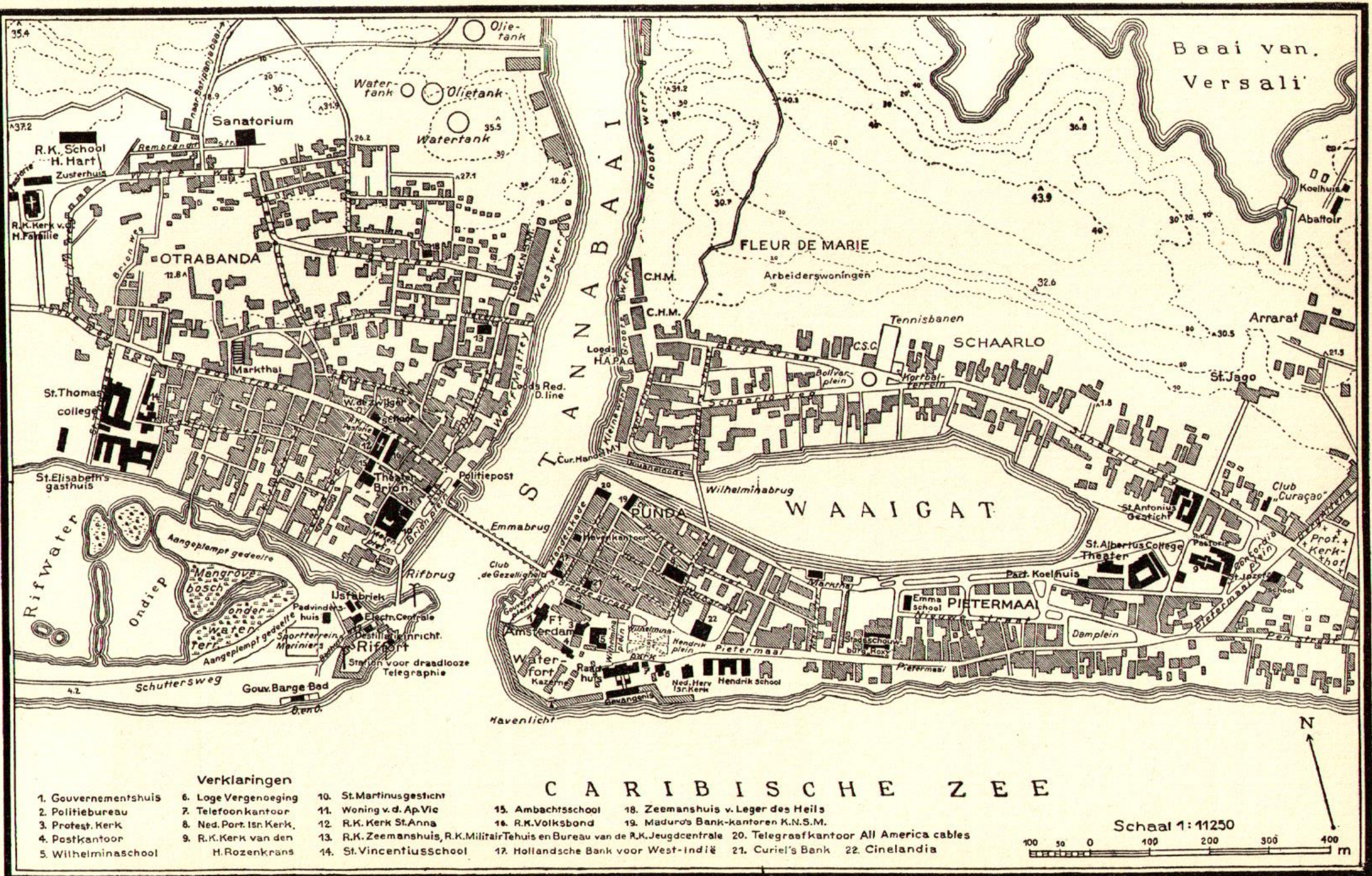
Invoer van het eiland Curaçao: uit de Ver. St. van Amer.: 3 630 780 gld.; uit Nederland 2 051 978 gld.

b) Uitvoer van Curaçao. Het grootste gedeelte van den uitvoer bestaat uit producten van de C.P.I.M., nl. stookolie (onder résidu wordt op Curaçao stookolie verstaan), gasoline, gasolie, smeerolie en vele andere olieproducten. Ten gevolge van de wereldcrisis is ook het uitvoercijfer van Curaçao over 1932 aanzienlijk verminderd, waarmede o.a. de prijsdaling der olieproducten verband houdt. Waarde van den totalen uitvoer in 1930: 223 441 892 gld.; in 1931: 163 896 282 gld.; in 1932: 95 026 912 gld.

c) Doorvoer. Deze was vroeger van veel belang, omdat die bijna geheel plaats had met overlading. Voor de plaatselijke verdiensten is hij van minder belang geworden, omdat hij niet meer, als vroeger, met Curaçaosche schoeners plaats heeft.

Jaar	Gewicht der goederen in 1 000 kg
1930	ca. 338.000
1931	ca. 192.000
1932	ca. 150.000

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Baai van Versali
SCHAARLO
FLEUR DE MARIE
Arbeiderswoningen
Tennisbanen
C.S.C.
Arrarat
St. Jago
Koelhuis
Abattoir
Club „Curaçao"
Prof. Kerkhof
St. Antonius Gesticht
St. Albertus College
Theater
Pastorie
Part. Koelhuis
Emma School
PIETERMAAI
Damplein
Pietermaai
Hendrik School
Ned. Herv. Isr. Kerk
WAAIGAT
Wilhelminabrug
PUNDA
Markthal
Ft. Amsterdam
Waterfort
Kazerne
Raadhuis
Havenlicht
ST. ANNABAAI
Groote werf
C.H.M.
Loods HAPAG
Loods Red. D. line
Westwerf
Politiepost
Emmabrug
Club de Gezelligheid
Rifbrug
Ijsfabriek
Padvindershuis
Electr. Centrale
Rifort
Station voor draadlooze Telegraphie
Gouv. Barge Bed
Schuttersweg
Rifwater
Ondiep
Mangrove bosch
Aangeplempt gedeelte
OTRABANDA
Sanatorium
R.K. School H. Hart
Zusterhuis
R.K. Kerk v.d. H. Familie
Watertank
Olietank
St. Thomas college
St. Elisabeth's gasthuis
Markthal
Theater Brion
CARIBISCHE ZEE
Verklaringen
1. Gouvernementshuis
2. Politiebureau
3. Protest. Kerk
4. Postkantoor
5. Wilhelminaschool
6. Loge Vergenoeging
7. Telefoonkantoor
8. Ned. Port. Isr. Kerk.
9. R.K. Kerk van den H. Rozenkrans
10. St. Martinusgesticht
11. Woning v.d. Ap. Vic
12. R.K. Kerk St. Anna
13. R.K. Zeemanshuis, R.K. Militair Tehuis en Bureau van de R.K. Jeugdcentrale
14. St. Vincentiusschool
15. Ambachtsschool
16. R.K. Volksbond
17. Hollandsche Bank voor West-Indië
18. Zeemanshuis v. Leger des Heils
19. Maduro's Bank-kantoren K.N.S.M.
20. Telegraafkantoor All America cables
21. Curiel's Bank
22. Cinelandia
Schaal 1: 11250
N

9° Bankwezen enz. Handelsbanken: Hollandsche Bank voor W. Indië (hoofdzetel te Amsterdam); Maduro en Curiel's Bank (zetel te Willemstad). Circulatiebank: Curaçaosche Bank (gouvern. instelling). Curaçaosche Hypotheekbank (zetel te Willemstad); Spaar- en Beleenbank (zetel te Willemstad); Postspaarbank.

J) Stoomvaartlijnen. De haven van Curaçao wordt aangedaan door schepen van de volgende bootlijnen:

1° De Kon. Ned. Stoomb. Mij., Amsterdam. Deze onderhoudt de volgende West-Indische lijndiensten (opgave Mei 1933): de Colón-lijn (passagiersschepen, 14-daagsche dienst), de Suriname-lijn (passagiersschepen, driewekelijksche dienst Amsterdam—New-York v.v.), de Zuid-Pacificlijn (vrachtschepen met passagiers-accomodatie, driewekelijksche dienst), de Guatemala-lijn (vrachtschepen met pass.-accom., 14-daagsche dienst), de New York—Venezuela-lijn (vrachtsch. met pass.-accomm., wekel. dienst), de Curaçao—Maracaibo-dienst (passagiersschip El Libertador), de Curaçao—St. Martin-lijn (vrachtschip met pass. -accom., 14-daagsche dienst); de Curaçao—Antillen-lijn (vrachtsch. met pass.-accom., 14-daagsche dienst).

2° De Amer. Red-D-line: New York—Curaçao—Maracaibo.

3° De Comp. Génér. Transatlantique, St. Nazaire.

4° De Hamb. Am. Pack. Akt. Gesellsch., Hamburg.

5° De Hornlijn, Hamburg. (Nrs. 2, 3, 4 en 5 met nevenlijnen naar Maracaibo.)

6° De Compania Transatlántica, Barcelona.

7° De Leyland & Co., Ltd., Liverpool.

8° De Charente S.S. Co. Ltd. (T. and J. Harrison, Mgrs.).

9° De New-Zealand Shipp. Co. Ltd. en Shaw Savill & Albion Co. Ltd., Londen.

10° De Royal Mail Steam Packet, Londen.

11° De Aluminum-lijn, New-Orleans. Deze onderhoudt een driewekelijksche, rechtstr. verbinding tusschen Suriname en Curaçao.

12° De Cur. Scheepv. Mij., Curaçao (zie hierboven).

K) Toeristenbooten. Van Nov. tot April doen ieder jaar steeds meer toeristenbooten Curaçao aan (o.a. Statendam, Reliance). Ze maken gewoonlijk vanuit New York een rondreis door de Caribische Zee en de Golf van Mexico. De toeristen doen in Willemstad belangrijke inkoopen, o.a. van parfumerieën.

Jaar	Aangekomen passag.	Vertrokken passag.
1930	25.300	26.534
1931	16.430	21.642
1932	12.932	13.940

L) Telegraphie. Curaçao is aangesloten aan het kabelnet van de All America Cables Inc. Er liggen kabels naar Santo Domingo, La Guaira, Coro en een via Aruba naar Maracaibo, Voor Landsradiodienst en -telefoondienst, zie onder Gouvernement in dit artikel.

M) Luchtvaart. Gedurende het tijdvak 1929—1931 werd Curaçao wekelijks aangedaan door een vliegtuig van de Pan-American-Airways-Inc. Route: Cristobal, Cartagena, Barranquilla, Maracaibo, Curaçao en La Guaira. In laatstgenoemd jaar werd de route Maracaibo—Curaçao—La Guaira opgeheven. Vliegveld op Hato, vlieghaven in het Oostelijk deel van het Schottegat.

N) Verlichting. Sedert 1893 heeft Willemstad electrische verlichting. In 1927 nam de N.V. Ned. Ind. Gas Mij. het bedrijf over van de Firma Maduro & Sons. De centrale staat op het Rif. Zesentwintig verdeelstations. Voorzieningsgebied: Willemstad—Rio Canario — Dein — Groot-Kwartier — Scherpenheuvel. De hoogspanningskabel is 30 km lang; lengte laagspanningsleidingen 50 km. Ringkabel rond het Schottegat; Otrabanda en Punda gescheiden van elkaar te bedienen. Voor bediening Punda: twee hoogspanningswaterkabels door de St. Annabaai.

O) Bevolking. De oorspronkelijke bewoners van het eiland Curaçao waren de Caquetíos (Indianen). Deze zijn bij de verovering van het eiland door de Nederlanders in 1634 grootendeels met de Spanjaarden naar Corro (Venezuela) gezonden. In de 17e eeuw werd Curaçao een middelpunt van den slavenhandel. In 1863 werden de slaven vrijverklaard. Thans bestaat de overgroote meerderheid der bevolking uit negers en kleurlingen. Zie voor bevolking ook onder Gouvernement in dit artikel, nl. verdeeling der bevolking en aantal inwoners op 31 Dec. 1931 en 1932.

P) Bestuur. Het eil. Curaçao is administratief verdeeld in drie districten; het eerste of stadsdistrict heet Willemstad. Elk buitendistrict heeft een districtmeester.

Aantal inwoners per 31 Dec. 1932:

District	Mannen	Vrouwen	Totaal
Stadsdistr.	10.344	13.284	23.628
2e distr.	8.731	8.474	17.205
3e distr.	3.249	3.391	6.640
	22.324	25.149	47.473

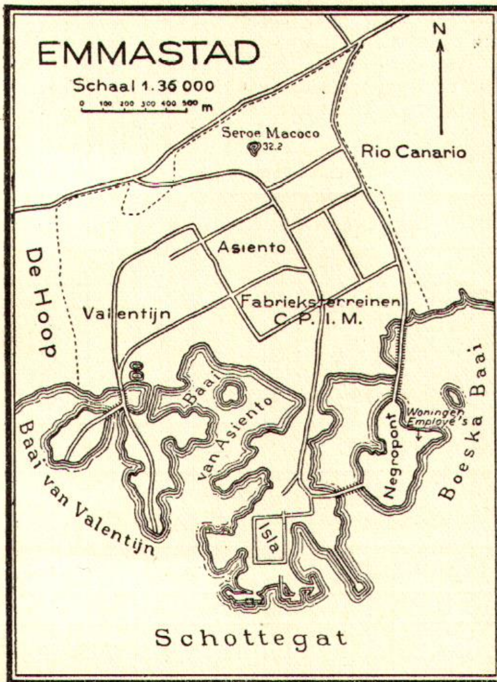
Emmastad behoort tot het 2e district (zie hierboven, Curaçaosche Petroleum Industrie Maatschappij). Zie verder onder II (Gouvernement) in dit artikel.

Q) Taal. Het Nederlandsch is in het gewest de officieele taal. Het is op de scholen van Curaçao, Aruba en Bonaire de voertaal, op de Bovenwindsche eilanden vanaf het 4e leerjaar (vanaf het 1e leerj. wordt er thans de Ned. taal onderwezen). Op de Benedenw. Eilanden is het → Papiamento (Papiamentsch), de volkstaal; op de Bovenw. Eilanden het Engelsch. Op de Benedenw. Eil. wordt over het algemeen in het Papiamentsch gepreekt en godsdienstonderricht gegeven, terwijl van bestuurszijde het gebruik ervan is gewettigd in de vergaderingen van de Raden van Politie. → Curaçaosch Nederlandsch.

R) Journalistiek. De Curaçaosche Courant is het oudste weekblad van Curaçao (opgericht 1812; Nederlandsch; het is steeds het officieele blad geweest). Voor de Kath. weekbladen, zie onder II, c (Apostolisch Vicariaat) in dit artikel. Van andere richting: Boletin Comercial, opg. 1907, dagblad; Spaansch, ook wel Ned. en Papiamento. La Prensa, opg. 1930, dagblad; Spaansch, ook wel Ned. en Papiamento. De Onpartijdige, opg. 1932, tweewekelijksch; Nederlandsch, ook wel Spaansch en Papiamento; de Curaçaosche Volks-

krant, opgericht 1934. Avondblad (Ned., Sp., Eng. en Papiamento). → Curaçaosch Nederlandsch.

L i t.: Koloniale verslagen vanaf 1849; Jaarverslagen van de Kamer van Kooph. en Nijverheid op Curaçao (sedert 1919); Jaarverslagen van de Cur. Bank; K. Martin, Bericht über eine Reise nach Niederl. West-Indien (2 dln. 1887—1888); K. Martin, West-Indische Skizzen (1887, naar inhoud overeenstemmend met dl. I van vorig werk); Jaarverslagen van het Geschied-, Taal-, Land- en Volkenkundig Genootschap te Willemstad (1897—1903); Curaçao-nummer van Neerlandia (Juli—Aug. 1905); Topogr. kaart van Curaçao [in 18 bladen, schaal 1 : 20 000, z.j. (1911 ?)]; Kaart van het stads-

district van het eil. Curaçao (schaal 1 : 5 000, naar opnemingen van Werbata, 1912); Enc. van Ned. West-Indië (1914—1917); Otto Winkler, Niederl. West-ind., in Mitteilungen der Gesell. für Erdkunde zu Leipzig 1923—1925 (1926, 87 vlg.); Menkman, Onze West, Curaçao (³1928); fr. M. Realino, Onze eilanden van Ned. West-Indië en de overige eil. in de Caraïbische Zee, Venezuela en Columbia (Curaçao ²1931); G. J. H. Molengraaff, Geologie en geohydrologie van het eil. Curaçao (1929); L. W. J. Vermunt en M. G. Rutten, Geology of Central-Curaçao (Koninkl. Ac. van Wetensch. te Amsterdam, XXXIV, nr. 2, 1931), van dezelfde schrijvers, Geology of the surroundings of St. Martha and St. Kruis, Curaçao (Kon. Ac. v. Wetensch. te Amsterdam, XXXIV, nr. 4, 1931); L. M. Rutten, De geolog. geschiedenis der drie Ned. Benedenwindsche eilanden (W.I. Gids, XIV, 401 vlg.); Hummelinck, Wagenaar e.a., Zoologische Ergebnisse einer Reise nach Bonaire, Curaçao und Aruba im Jahre 1930 (Zoologische Jahrbücher, I, dl. 64, nr. 3-5, 1933). Verder zie → Nederlandsche Antillen. *fr. Realino.*

S) Weermacht. Op het eiland Curaçao bevinden zich thans nog 4 forten, waarvan althans het aanzien en de naam nog min of meer herinneren aan de beteekenis, welke zij eertijds hebben gehad. Het fort N a s s a u, gebouwd in 1796 op een heuvel van ong. 60 m, kon, toen het nog als verdedigingswerk werd gebezigd, de haven, de stad en een gedeelte van het eiland bestrijken. Het is thans niet veel meer dan een ruïne, waar een kanon van zeer verouderd model nog aan de oude bestemming herinnert.

Het R i f f o r t, gebouwd in 1827, aan de Westzijde van den mond van de haven, heeft ook al sinds langen tijd geen enkele beteekenis meer als verdedigingswerk. Aanvankelijk werd dit fort nog als militair magazijn gebezigd; in 1928 echter werd een gedeelte ervan weggebroken, waarvoor in de plaats kwam een installatie voor winning van zoet water uit zeewater.

Het W a t e r f o r t, gelegen aan de Oostzijde van de haven en gebouwd in 1827, doet nog het meest aan de oude bestemming denken, alhoewel ook van dit fort in 1928 een gedeelte werd geofferd aan de verbreeding van de haven en de achterzijde werd verbouwd voor verbetering van de aldaar gelegen gevangenis. Als verdedigingswerk heeft het fort reeds sedert langen tijd zijn beteekenis verloren en is thans nog alleen bestemd als kazerne voor het aldaar aanwezige detachement mariniers. Drie stukken geschut (kaliber 7½ cm) zijn nog op de batterij geplaatst, doch kunnen uitsluitend voor het geven van saluutschoten worden gebruikt.

Het fort A m s t e r d a m dateert eigenlijk reeds van 1635, toen besloten werd aan de Oostzijde van den havenmond een borstwering aan te leggen, waaruit naderhand het fort zelf ontstond. Voor den vreemdeling, die Curaçao bezoekt, zal het moeilijk zijn om nog eenig verband te leggen tusschen den naam en hetgeen van dit bouwwerk is overgebleven. Aan de zijde van de haven wordt het fort afgesloten door de woning van den gouverneur, aan de achterzijde door de gouvernementssecretarie en magazijnen. In het fort zelf zijn tegen en gedeeltelijk op de omwalling (muren) woningen gebouwd, gedeeltelijk bestemd voor officieren, terwijl er voorts nog eenige kantoren en magazijnen zijn gevestigd. Dat ook dit fort voor de verdediging van het eiland van geen beteekenis is, behoeft geen nader betoog.

Tot 1927 was het voorplein voor het fort Amsterdam en het Waterfort slechts te bereiken door een poort van eenige meters dikte. In genoemd jaar echter moest deze poort, welke nog eenigszins aan de oude bestemming van de forten herinnerde, ten offer worden gebracht aan de eischen van het moderne verkeer.

v. Munnekrede.

T) Geschiedenis. C. werd in 1499 door de Spanjaarden ontdekt en in 1527 door hen in bezit genomen. Toen de Ned. West-Ind. Compagnie het eiland in 1634 veroverde, bestond de bevolking, behalve uit een klein aantal Spanjaarden, uit 450 Indianen van den stam der Caquetíos. In 1641 werd besloten, dat buitgemaakte Negerslaven naar C. moesten worden gebracht, waar ze door de Compagnie zouden verkocht worden. Later voerde de Compagnie ze zelf uit Afrika aan en werd C. het middelpunt van den slavenhandel in W. Indië en een steunpunt voor de vloot. De landbouw was onbelangrijk en door de groote droogte ontstond vaak gebrek aan voedsel. Willemstad, de hoofdstad, die in de 17e eeuw gesticht werd, werd de stapelplaats der W. Ind. producten, vooral der Spaansch-Amer. koloniën. Tijdens de verschillende oorlogen in de 17e en 18e eeuw tusschen Frankrijk en de Republiek deden de Franschen herhaaldelijk pogingen om zich van het eiland meester te maken. De in 1674 opgerichte tweede West-Ind. Compagnie had evenals haar voorgangster een handelsmonopolie

op C. Reeds in 1675 echter zag zij hiervan af en stelde het eiland voor alle schepen open tegen een recognitie van 2½% van den invoer, behoudens den slavenhandel, dien de Compagnie voor zich behield. Evenals de overige koloniën der West-Ind. Compagnie ging C. op 1 Jan. 1792 aan den Staat over. In 1800 viel het eiland den Engelschen in handen, werd in 1802 bij den vrede van Amiens aan de Bataafsche Republiek teruggegeven, ging in 1807 opnieuw aan de Engelschen verloren en werd ten gevolge van de conventie met Engeland van 13 Aug. 1814 weer Nederlandsch bezit. De afschaffing der slavernij in 1863 deed de bevolking van het eiland, w.o. 6 751 slaven, sterk verminderen, doch sindsdien nam zij weer toe en bereikte op 1 Jan. 1931 het maximum: 50 165, daalde door de crisis in dit jaar met 5 000 zielen en steeg op 1 Jan. 1933 weer tot 47 473.

Het bestuur van het eiland werd, na de teruggave door de Engelschen, geregeld in 1815. C. werd met Aruba en Bonaire onder een gouverneur-generaal geplaatst. Hierin werd verandering gebracht door Johannes van den Bosch, die bij K. B. van 18 Oct. 1827 als commissaris-generaal naar West-Indië gezonden werd. Deze stelde in 1828 alle West-Indische koloniën onder een gouverneur-generaal. Deze regeling onderging wijziging bij K.B. van 9 April 1845, waarbij Suriname en C. twee gouvernementen werden. Volgens de wet van 31 Mei 1865 kreeg de gouverneur van C. naast zich een kolonialen Raad voor het wetgevend bewind.

Den 8en Juni 1929 vielen uit hun land geweken Venezolanen het Waterfort aan, overweldigden de politie en de aanwezige militairen en bezetten ook de beide andere forten. Nog in denzelfden nacht echter verlieten de avonturiers het eiland en was de orde hersteld.

L i t. : Encycl. v. Ned. West-Indië ; C. P. Amelunxen, De gesch. v. C. (Curaçao 1929) ; J. A. J. Hamelberg, De Nederlanders op de W. Ind.-Eil. (1908). *Buch.*

II. Gouvernement.

Curaçao is een van de twee gouvernementen, waarin Ned. West-Indië administratief verdeeld is. Dit gouvernement omvat de eilanden Curaçao, Aruba, en Bonaire (Benedenwindsche Eilanden) en St. Martin (de Zuidhelft), Saba en St. Eustatius (Bovenwindsche Eilanden). De oppervlakte van dit gebied is ca. 959 km². Het aantal inwoners bedroeg volgens de volkstelling van 31 Dec. 1930: 76 304. Op 31 Dec. 1932: 75 372. De gouverneur woont te Willemstad, de hoofdplaats van het gouvernement. Zie ook → Nederlandsch West-Indië en → Nederlandsche Antillen.

Volkstelling 31 Dec. 1930:

Eilanden	Bevolking	Aantal Kath.
Curaçao	50.165	42.376
Aruba	15.659	12.700
Bonaire	5.733	5.703
St. Martin	2.335	705
Saba.	1.457	763
St. Eustatius . . .	955	242
Totaal . . .	76.304	62.489

V e r d e e l i n g d e r b e v o l k i n g van het gebiedsdeel Curaçao (eerste volkstelling per 31 Dec. 1930).

Naar geboorteplaats	Curaçao		Aruba		Bonaire		St.Martin		St. Eustatius		Saba		Totaal	
	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.
Gebiedsd. Curaçao	17.536	21.801	5.628	6.121	2.511	3.135	830	1.093	357	493	533	875	27.395	33.518
Nederland.	1.824	886	129	52	11	7	3	14	1	2	3	4	1.971	965
Ander gebiedsdeel. . . .	990	293	77	18	17	12	5	8	9	20	1	1	1.099	352
Ander land	4.443	2.392	2.521	1.113	26	14	146	236	24	49	14	26	7.174	3.830
	24.793	25.372	8.355	7.304	2.565	3.168	984	1.351	391	564	551	906	37.639	38.665
Samen . .	50.165		15.659		5.733		2.335		955		1.457		76.304	
							4.747							

Aantal inwoners per 31 Dec. 1931 en 31 Dec. 1932.

Eiland	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	1931	1932	1931	1932	1931	1932
Curaçao	21.244	22.324	23.947	25.149	45.191	47.473
Aruba.	8.116	8.658	7.573	8.099	15.689	16.757
Bonaire	2.630	2.723	3.175	3.217	5.805	5.940
St. Martin N.G.	1.118	1.154	1.450	1.489	2.568	2.643
St. Eustatius .	415	436	589	613	1.004	1.049
Saba	591	590	921	920	1.512	1.510
Samen.	34.114	35.885	37.655	39.487	71.769	75.372

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

A) Bestuursinrichting, wetgeving, rechtspraak, justitie, politie, financiën. Het gebiedsdeel Curaçao vormt een deel van het Koninkrijk der Nederlanden. Het Regeeringsreglement: Wet van 31 Mei 1865, Stbl. nr. 56, houdende vaststelling van het reglement op het beleid der regeering in de Kolonie Curaçao, zooals die wet gewijzigd is en aangevuld bij wetten van . . . enz. Het bestuur over het gebiedsdeel Curaçao is in handen van een gouverneur, door de Kroon benoemd. Hij is met de uitvoerende macht bekleed. Hij wordt ter zijde gestaan door een Raad van Bestuur, waarvan hij voorzitter is en welke verder bestaat uit een ondervoorzitter en drie leden, door de Kroon benoemd; deze Raad is in hoofdzaak een adviseerend lichaam. De Koloniale Raad (K. R.) bestaat uit 13 leden, benoemd door de Kroon. Zittingstijd 4 jaar. De K. R. dient voor elke opengevallen plaats een aanbeveling van twee personen in. De K. R. wordt jaarlijksch op den tweeden Dinsdag in Mei door of namens den gouverneur geopend. Aan het oordeel van dezen Raad worden onderworpen de verordeningen door den gouv. ontworpen en ook de jaarlijksche, huishoudelijke begrooting. De K. R. heeft het recht van amendement, dat van initiatief, van petitie en ook in zekeren zin van interpellatie.

De Kol. huishoudelijke begrooting wordt jaarlijks door den gouverneur, de Raad van Bestuur gehoord, ontworpen en aan den K. R. uiterlijk op den eersten Dinsdag in Maart aangeboden. Ze wordt, zoodanig als zij door den K. R. goedgekeurd is, door den gouv. voorloopig vastgesteld en afgekondigd. Ze wordt met de noodige toelichtingen door den gouv. aan de Kroon gezonden. Ze wordt definitief vastgesteld bij de wet: 1° indien een bijdrage gevraagd wordt uit 's Rijks schatkist; 2° als de Kroon de begrooting, door den K. R. aangenomen, niet goedkeurt; 3° indien de K. R. de begrooting niet heeft vastgesteld vóór den tweeden Dinsdag van Mei.

Het eiland Curaçao wordt bestuurd door den gouverneur, Aruba en Bonaire elk door een gezaghebber. Over de drie Bovenwindsche Eilanden voert één gezaghebber het bestuur. De gezaghebbers worden door den gouv. benoemd. De gezaghebber wordt in het dagelijksch bestuur van elk eiland bijgestaan door twee Landraden, voor 4 jaar gekozen, door de stemgerechtigde ingezetenen van het eiland. Gezaghebber en landraden vormen den Raad van Politie. Deze raad kan o.a. plaatselijke keuren vaststellen, welke echter de goedkeuring van den gouverneur behoeven.

Het burgerlijk recht, dat van Koophandel, het faillissementsrecht en de burgerlijke rechtsvordering, strafrecht en strafvordering, de rechtspleging in zake belastingen, het notarisambt, de industrieele, letterkundige en kunsteigendom en het stuk der maten en gewichten zijn zooveel mogelijk overeenkomstig de in Nederland bestaande wetten geregeld. Verder wordt in talrijke onderdeelen van wetgeving voorzien door voor het geheele gewest geldende verordeningen en voor de afzonderlijke eilanden geldende plaatselijke keuren. Keuren voor het eiland Curaçao worden door den gouv. bij den K. R. ingediend. — Enkele onderwerpen zijn bij een wet geregeld, bijv. de comptabiliteit; sommige aangelegenheden bij een Koninklijk besluit, al dan niet met mogelijkheid van wijziging of aanvulling bij in Curaçao tot stand gekomen verordeningen.

Als opperst gerechtshof voor het geheele gewest is er een Hof van Justitie, waarvan de voorzitter, de leden en de griffier door de Kroon benoemd worden. Het Openbaar Ministerie bij het Hof wordt uitgeoefend door of namens den procureur-generaal. De rechtsmacht van den Hoogen Raad der Nederlanden in Curaçaosche zaken wordt door den Koning geregeld. Er zijn twee kantongerechten, een op de Benedenwindsche Eilanden (zittingsplaatsen: Willemstad, Kralendijk en Oranjestad) en een op de Bovenwindsche Eilanden. De kantonrechters worden, telkens voor een jaar, uit de leden van het Hof benoemd. Alleenrechtspraak is regel; collegiale rechtspraak (zoowel in straf- als in burgerlijke zaken) in eersten aanleg is hooge uitzondering. De kantonrechter oefent in het gebiedsdeel Curaçao bijna alle bevoegdheden uit, welke in Nederland de Rechtbank toekomen.

Een Administrateur van Financiën, door de Kroon benoemd, oefent, onder toezicht van den gouv., het beheer uit over de geldmiddelen en over het domein.

Landsradiodienst. Op Curaçao is een kortegolf-kristal-gestuurde zender aanwezig, 12—15 kilowatt (kW) output, werkende met beam-antennes gericht op Holland, en verschillende dipool-antennes voor Europa en Amerika (ten N. van het Schottegat op Groot-Kwartier). Verder een kuststation met tot 1934 een 5 kW-fluitvonkzender (in 1934 door een modernen 3 kW-output-lampenzender vervangen) voor het seinen met schepen op de eilanden. Dit station is ook voorzien van een kortegolfzender voor het verkeer met schepen op grooten afstand. Op Aruba. Een 800 watt-output-langegolfzender voor scheepsverkeer en een kortegolfzender voor het verkeer met schepen op grooten afstand. Op Bonaire sinds 1934 een 75 watt-output-lampenzender, daarvóór een 1 kW-fluitvonkzender. Op St. Martin sinds 1934 een 180 watt-output-lampenzender (daarvóór een 10 kW-fluitvonkzender). Voor het verkeer op groote afstanden is het station ook voorzien van een 75 watt-kortegolfzender. Saba en St. Eustatius hebben elk een 75 watt-output-lange- en kortegolfzender.

Landstelefoondienst. Curaçao (Willemstad) heeft een stadstelefoondienst. Ook de buitendistricten zijn aangesloten. In deze districten zijn nl. publieke telefoonposten opgesteld (bij politieposten en pastories). Op Aruba heeft Oranjestad een stadstelefoonnet. Ook de Noord en San Nicolás zijn aangesloten.

Gouvernementsfinanciën.

Jaar	Ontvangsten	Uitgaven
1930	8.086.966 gld.	12.073.539 gld.
1931	7.448.062 „	8.114.100 „
1932	6.879.754 „	6.336.921 „

De cijfers van 1932 zijn te beschouwen als de voorloopige uitkomst van den dienst en zijn aan wijzigingen onderworpen (17 Mei 1933). *fr. Realino.*

B) Gewapende macht. De gouverneur heeft het opperbevel over de in de kolonie aanwezige krijgsmacht. De krijgsmacht bestaat uit: 1° een oorlogsschip, thans Hr. Ms. flottieljevaartuig „Johan Maurits van

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Nassau"; 2° een detachement mariniers, thans groot 2 officieren en 63 onder-officieren en minderen, gelegerd op Curaçao en op Aruba. De kosten van de krijgsmacht komen ten laste van het Rijk.

De politie bestaat uit drie korpsen: 1° de militaire politie, die als militairen ook aan het opperbevel van den gouverneur zijn onderworpen; thans bestaande uit 2 officieren en 108 onder-officieren en minderen, gestationneerd op Curaçao en op Aruba; 2° het korps burgerpolitie (voornamelijk voor vreemdelingendienst en recherche), thans bestaande uit 1 hoofdinspecteur, 2 onder-inspecteurs, 3 hoofdagenten, 17 agenten 1e klasse en 4 agenten, gestationneerd op Curaçao en op Aruba; 3° het korps veldwachters, thans bestaande uit 9 opzieners en 54 veldwachters, gestationneerd in de buitendistricten van Curaçao, op Aruba en op elk der drie Bovenwindsche Eilanden.

De procureur-generaal bij het Hof van Justitie is het hoofd van de rechterlijke en administratieve politie. Onder hem staan als plaatselijke hoofden van politie: op Curaçao in het 1e of stadsdistrict de commandant der militaire politie en in het 2e en 3e district de districtsmeesters en voorts op elk van de overige eilanden de gezaghebbers. *v. Munnekrede.*

C) Apostolisch Vicariaat. De missie van Curaçao werd hoogst waarschijnlijk in 1768 tot apost. prefectuur verheven. In 1842 tot apost. vicariaat. De eerste apost. vicaris was mgr. M. J. Niewindt. Sedert Nov. 1931: mgr. P. I. Verriet O.P. Bij decreet van 9 Juli 1868 van de Congreg. de Propaganda Fide is de missie aan de Ned. provincie der paters Dominicanen toevertrouwd. Het apost. vic. van Curaçao omvat de zes eilanden Curaçao, Aruba, Bonaire, St. Martin, St. Eustatius en Saba (het gebiedsdeel Curaçao).

Staat der Missie op 31 Dec. 1932:

Katholieken	65.825
Parochiekerken	24
Kapellen	10
Paters Dominicanen	42
Inlandsch secul. pr.	1
Communicanten	35.695
Doopsels (in 1932)	2.465
Huwelijken	446
Aantal scholen L.O.	29
M.U.L.O.-scholen	2
Aantal leerlingen	9.376

De M.U.L.O.-scholen zijn het St. Martinus-gesticht en het St. Thomas-college.

Sedert 1912 worden ook Marigot, hoofdplaats van het Fransch gedeelte van St. Martin, en St. Barthélémy (St. Barth's), behoorende tot het bisdom van Guadeloupe, door paters van het vicariaat van Curaçao bediend. In bijna alle parochies van het apost. vic. bestaat een meisjescongregatie. In de stadsparochies van den H. Rozenkrans (Pietermaai), van St. Anna en van de H. Familie ook een jongenscongregatie. Ook op Noord (Aruba). Een Eucharistische Bond voor mannen is opgericht in de parochie van den H. Rozenkrans en in die van de H. Familie. Voor ontwikkelde jongelui: de St. Thomaskring. In 1933 is het R.K. Centraal Bureau voor Jeugdorganisatie opgericht.

Onderwijsgevende congregaties. Franciscanessen van Roosendaal. Sinds 1842 in de missie werkzaam. Aantal zusters 136, waarvan 32 inlandsche. Ze hebben meisjesscholen in de parochie van St. Anna, van de H. Familie, van de H. Theresia van het Kindje Jezus [Wishi (= Juicio) thans de 4e stadsparochie] en verder gemengde scholen in alle buitenparochies ten W. van Willemstad. Die parochies zijn: Sta. Maria, Jan Doret, San Willibrordo, Barber, Sta. Martha (Soto) en Westpunt. Ze besturen een meisjespensionaat op Habaai (Welgelegen) met 55 pensionnaires (ook kookschool) en hebben een meisjesschool en hospitaal te Kralendijk en een gemengde school te Rincón (beide op Bonaire). Ze worden in het onderwijs bijgestaan door 27 leeken.

Fraters van O. L. Vrouw Moeder van Barmhartigheid van Tilburg. Sedert 1886. Aantal 64, waarvan 1 inlandsche. Fraterscholen: in Willemstad 4, verder 1 op Scherpenheuvel, 1 te Oranjestad (Aruba) en 1 te Kralendijk (Bonaire). 18 leeken.

Dominicanessen van Voorschoten. Sinds 1890. Aantal zusters 53, waarvan 7 inlandsche. Scholen in de 5 parochies op Aruba en te Philipsburg en Simsonbaai (beide op St. Martin), op Saba, nl. The Bottom en Windwardside, en op St. Eustatius (Oranjestad). 16 leeken. Alle scholen zijn gemengde scholen, behalve te Oranjestad (Aruba). Hospitalen te Oranjestad (Aruba) en te Philipsburg, bediend door 11 zusters.

Zusters van Liefde van Schijndel. Sedert 1920. Aantal 35, waarvan 1 inlandsche. Meisjesscholen op Pietermaai, Groot-Kwartier, Santa Rosa en Montana.

Bemerking: Janwé, Sta. Rosa, Groot-Kwartier en Montana zijn de 4 buitenparochies ten N. en O. van het Schottegat. Curaçao telt 14 par. In Emmastad: de kapel van den H. Michael.

Werken van liefdadigheid. Armenzorg: Maatsch. v. Weldadigheid der R.K. Gemeente te Curaçao; Liga di Socorro (Vereen. tot onderstand). In verschillende parochies bestaan kerkelijke begrafenissociëteiten.

Weezenzorg: St. Vincentiusstichting. St. Vincentiusgesticht te Scherpenheuvel (Fraters van Tilburg): 75 weesjongens en voogdijjongens. Ze ontvangen L.O. en ambachtsonderwijs. Meisjesweeshuis te Sta. Rosa (Zusters van Schijndel): 29 weesmeisjes en 21 voogdijkinderen.

Ziekenverpleging. Op Aruba, Bonaire en St. Martin reeds vermeld. Op Curaçao: Gasthuiszusters van Breda: 72, waarvan 8 inl. Aan haar zorgen zijn toevertrouwd: St. Elizabethsgasthuis, Krankzinnigengesticht Monte Cristo en melaatschengesticht Zaquitó. St. Elizabethsgasthuis: aantal zieken op 1 Jan. 1932: 178; aantal ingekomen zieken: 1 813; samen 1 991. Aantal zieken hersteld: 1 594; overleden 220; aanwezig op 1 Jan. 1933: 177. Operaties 432. Totaal verpleegdagen 73 653. Kinderen geboren 191, waarvan 21 levenloos. Monte Cristo: verpleegden op 31 Dec. 1932: 72 mannen en 87 vrouwen. Zaquitó: 10 mannen en 11 vrouwen.

Sociale werken. Curaçaosche R.K. Volksbond (opgericht 21 Febr. 1921). Doel: werken voor het zedelijk, sociaal en stoffelijk welzijn van Curaçao. Leden in Dec. 1932: 3 150. Orgaan: weekblad La Union. Onderafd.: havenarbeidersbond San Telmo; chauffeursbond San Cristobal; arbeidsbeurs: spaarkas San Antonio; ziekenfonds; N.V. Begrafenisonderneming Sint Petrus; ambachtsschool Sint Jozef (voorloopig timmer- en smidsvak).

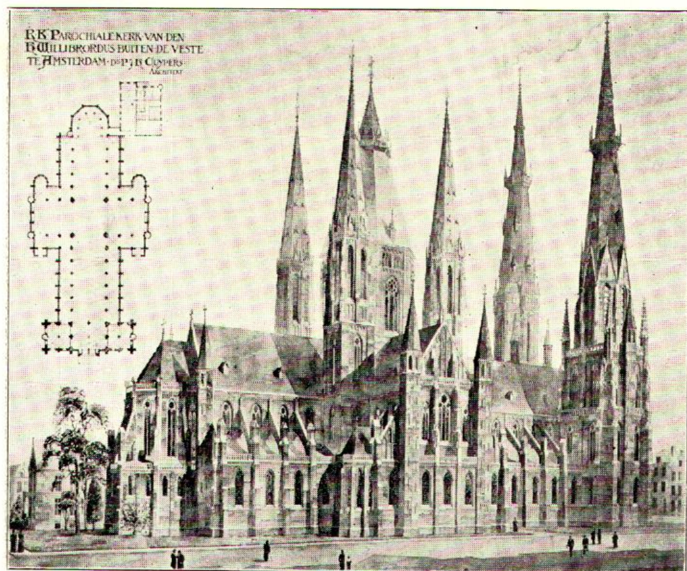
Coöperatieve Vereeniging en Nijverheid (opg. 1906).

Te Willemstad bestaat een afdeeling van het Apostolaat ter zee. R.K. Zeemanshuis. R.K. Milit. Vereeniging. Een pater Dominicaan is aalmoezenier van leger en vloot.

Pers. Amigoe di Curaçao (weekblad, Ned.),

P. J. H. CUYPERS

Rijks Museum, Amsterdam, vanuit het Oosten gezien. Bouwm. P. Cuypers.

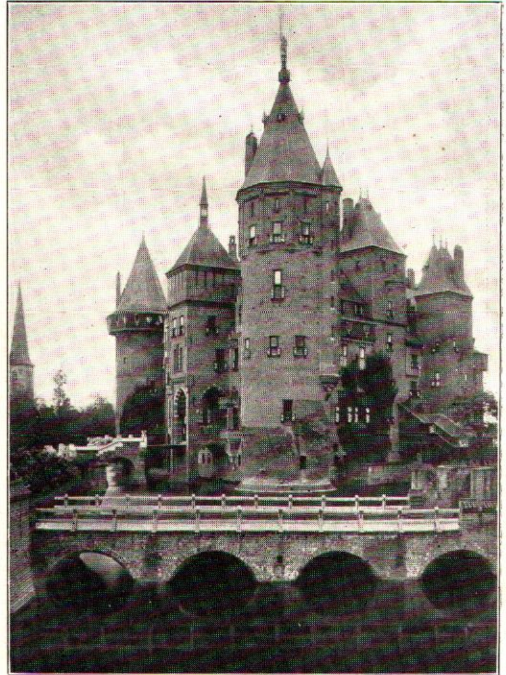
Oorspronkelijk ontwerp der St. Willibrordus buiten de Veste, Amsterdam. Bouwm. P. Cuypers.

St. Willibrordus buiten de Veste, Amsterdam. Bouwm. P. Cuypers (toren van Jos. Cuypers).

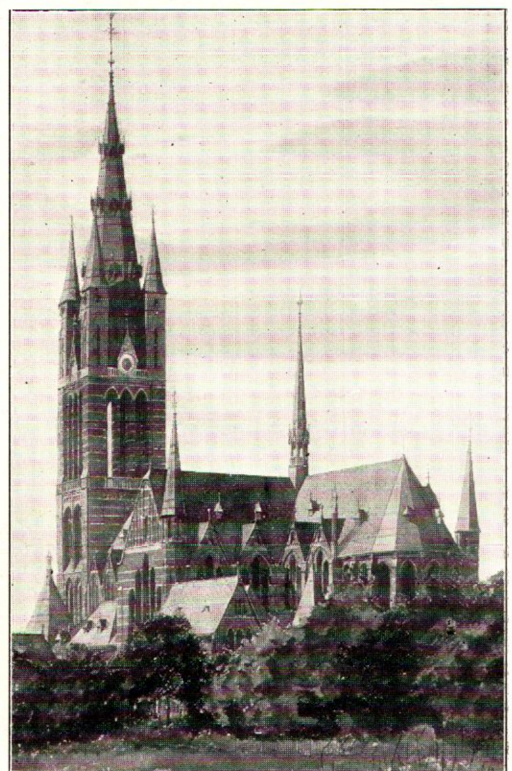
Munsterkerk, Roermond. Gerestaureerd door P. Cuypers.

Kasteel Haarzuilen bij Utrecht. Gerestaureerd door P. Cuypers.

St. Catharinakerk, Eindhoven. Bouwmeester P. Cuypers.

St. Vituskerk, Hilversum. Bouwmeester P. Cuypers.

opgericht Jan. 1884; La Cruz (weekbl. Papiamentsch), opg. 1900; La Union (weekbl. Pap., uitg. Cur. R.K. Volksbond), opg. 1922. Hou en Trouw (Ned. maandbl. voor de jeugd), opg. 1928. Alle vier worden gedrukt in de drukkerij van het vicariaat. R.K. Boekhandel St. Augustinus. St. Thomas-college.

L i t. : G. J. M. Dahlhaus, De chronologische ontwikkeling en Staat van het Bijz. Onderw. in de Kolonie Curaçao (1917); Gouden Jubileum der Dominicaner Missie op Curaçao. W.I. 1870—1920; G. J. M. Dahlhaus, Mgr. M. J. Niewindt 1824—1866, een levensschets (uitg. boekdr. Bracke-van Geert, Baasrode, België, 1924) · Jaarb. van het Onderw. enz. (V, R.K. Centr. Bureau voor Ond. en opv. Den Haag, 1932); Hist. Tijdschr. (1931). *fr. Realino.*

III. Klein Curaçao, eilandje tusschen Curaçao en Bonaire (12° N. en 68° 38′ W.). De afstand in Z.O.-richting van de Oostpunt van het hoofdeiland Curaçao bedraagt ruim 6 zeemijlen. Van de Oostpunt van Curaçao is Klein Curaçao met het bloote oog zichtbaar. Het heeft een ovalen vorm. De opp. is ong. 2 of 3 km². Het eiland verheft zich ternauwernood 1 m boven den zeespiegel. Ong. op het midden van het eilandje staat een vuurtoren, waarvan het licht tot op 15 mijl zichtbaar is. Drie vuurtorenwachters zijn de eenige bewoners van het eiland. In 1871 ontdekte John Godden, dat de bodem van Klein Curaçao bijna uitsluitend uit phosphaat was samengesteld. Tot op dat tijdstip was aan de bewoners van C., Aruba en Bonaire phosphaat onbekend. Godden kreeg van het gouvernement concessie tot het ontginnen van phosphaat op Klein Curaçao. Deze phosphaat (eigenlijk guano), die alleen op dit eiland voorkomt, is afkomstig van zeevogels. Het was een losse, grauwe, poedervormige massa, die tot op een hoogte van 2 tot 3 m dikte de vaste kalksteen bedekte. Zij bevatte gemiddeld 70% phosphorzure kalk en een geringe hoeveelheid stikstofhoudende verbindingen. Deze phosphaat bracht te Londen hooge prijzen op; Godden heeft er schatten mee verdiend, terwijl de koloniale kas er naar evenredigheid maar matig voordeel van heeft gehad. In 1888 hield deze ontginning op. In 1913 werd nog phosphaat 2e soort uitgevoerd. Toen was feitelijk de geheele voorraad uitgeput. *fr. Realino.*

Curaçaosche amandelen, → Grondnoot.

Curaçaosche maïs, → Kafferkoren.

Curaçaosch Nederlandsch, heterochtoon Nederlandsch dialect uit de West-Indische groep. Op Curaçao spreekt ieder, zelfs de Nederlander, Neger-Spaansch of Papiamento. Daarnaast kennen alle beschaafden nog wat Spaansch, wat minder Engelsch en nog wat minder Nederlandsch. Het spreekt dus van zelf, dat er geen dier talen zuiver blijft, dus wordt er ook het Nederlandsch wat gecreoliseerd.

L i t. : Jac. van Ginneken, Handb. der Ned. Taal (I ²1928). *Weijnen.*

Curandus (N e d . R e c h t), een meerderjarige, die onder → curateele gesteld is.

Curare, een zeer sterk, door de Indianen van Zuid-Amerika gemengd pijlgift, waarvoor vooral het sap van Strychnos toxifera gebruikt wordt.

L i t. : R. Boehm, Das Süd-Amerik. Pfeilgift Kurare in chemischer und pharmakologischer Beziehung (Leipzig 1897).

Curarine, → alkaloïde, voorkomend in verschillende Z.Amerikaansche strychnos-soorten. Zij is het werkzame bestanddeel van het daaruit bereide pijlgift, curare, dat 4—10% c. bevat. C. heeft een verlammende werking, waardoor het voor physiologische proeven van belang is. *Bosch.*

Curateele (N e d. R e c h t ; zie art. 487—518 B.W.) is de rechtsinstelling, die de strekking heeft een meerderjarige terug te brengen tot de rechtspositie, waarin zich gemeenlijk slechts minderjarigen bevinden en die zich kenmerkt door het gemis van bekwaamheid tot het verrichten van rechtshandelingen. Men zegt dan, dat zoo'n meerderjarige onder c. staat of gesteld is. De c. wordt uitgesproken door de arr.-rechtbank. Deze gaat hiertoe over op grond van 1° krankzinnigheid van min of meer ernstig karakter (de wet spreekt, in art. 487 lid 1, van „onnoozelheid, krankzinnigheid of razernij"); 2° verkwisting [onder verkwister wordt iemand, verstaan, „die door buitensporige verteringen zijn vermogen roekeloos doorbrengt" (Asser-Scholten)]; 3° gewoonte van drankmisbruik; 4° zwakheid van (verstandelijke) vermogens (art. 487 B.W.). Op de eerste drie der genoemde gronden kan de curateele gevorderd worden door de echtgenoot des betrokkenen, door zijn bloedverwanten tot en met den 4en graad en door het Openbaar Ministerie. Op den 2en en 3en grond kan de c. bovendien verzocht worden door den onder c. te stellen persoon zelf; op den 4en grond kan zij alleen door dezen laatste verzocht worden, nl. wanneer hij voelt, dat hij door zijn zwakheid van vermogens buiten staat is zijn eigen belangen behoorlijk te behartigen.

De rechter, bij wien iemand een verzoek om eens anders onder c. stelling ingediend heeft, onderzoekt allereerst, of de hiervoor aangevoerde gronden hem voldoende ernstig voorkomen. Zoo ja, dan roept hij de echtgenoot en de bloed- en aanverwanten van hem, wiens c. verzocht wordt, tot een nader verhoor op. Hierna heeft eveneens het verhoor plaats van den betrokkene zelf. Desgewenscht kan de rechtbank t.a.v. de voor de c. aangevoerde gronden ook getuigenbewijs verlangen. Wanneer de rechtbank voorziet, dat er tusschen het verhoor van den betrokkene en diens definitieve onder c. stelling nog geruime tijd zal verloopen, kan zij een provisioneelen bewindvoerder aanstellen, opdat deze voorloopig voor zijn persoon en goederen zorg drage (art. 495). Het vonnis van onder c. stelling, dat in het openbaar wordt uitgesproken, moet, op straffe van vergoeding van kosten, schaden en interessen, vanwege den verzoeker aan den curandus beteekend (→ Beteekening) en in de staatscourant en in een provinciaal nieuwsblad geplaatst worden. De hierboven beschreven procedure is iets eenvoudiger wanneer het verzoek om onder c. stelling van den betrokkene zelf uitgaat (zie art. 499 B.W.), als ook wanneer deze reeds in een krankzinnigengesticht verpleegd wordt (zie art. 34 en 35 Krankzinnigenwet van 1884).

Na het vonnis van onder c. stelling benoemt de kantonrechter een curator en toezienden curator. Wanneer een gehuwd persoon onder c. gesteld is, zal zijn echtgenoot(e) in den regel tot curator benoemd worden (art. 504 en 505 B.W.). De verhouding tusschen curator en curandus is over het algemeen gelijk aan die tusschen voogd en pupil. Vermelding verdient nog: 1° dat niemand verplicht is, om langer dan 8 jaar in een zelfde curateele curator of toeziend curator te blijven; 2° dat de curator van een curandus wegens drankmisbruik de rechtbank zoo noodig kan verzoeken hem te machtigen tot het stellen van zijn curandus onder dwangverpleging.

G e v o l g e n d e r c. Gelijk bij den aanvang reeds gezegd, heeft de c. in het algemeen ten gevolge,

dat de curandus van den dag van het vonnis van onder c. stelling af in de rechtspositie eens minderjarigen geraakt. Hieruit volgt, dat de curator de nietigheid kan inroepen van alle handelingen, waardoor de curandus, krachtens eigen wil, zijn rechtstoestand bepaalde. Hoever de onbekwaamheid van den curandus zich uitstrekt, hangt af van den grond, waarop hij onder c. gesteld is. De curandus wegens krankzinnigheid is tot het verrichten van rechtshandelingen geheel onbekwaam: hij kan geen overeenkomsten aangaan, geen natuurlijk kind erkennen, geen huwelijk sluiten, geen testament maken, geen ouderlijke macht of voogdij uitoefenen. T.o.v. den curandus wegens zwakheid van vermogens geeft de wet geen volledig uitsluitsel. Algemeen wordt echter aangenomen, dat hij wel in het huwelijk kan treden, zij het ook met toestemming van zijn curator en toeziend curator. → Huwelijk; → Huwelijksbeletselen. T.o.v. den curandus wegens verkwisting of wegens drankmisbruik bepaalt de wet uitdrukkelijk, dat het door hem gemaakte testament geldig is en dat hij met toestemming van zijn curator en toeziend curator kan huwen. Wat de minderjarige kinderen van den curandus betreft, over dezen wordt de curator van rechtswege voogd, tenzij de andere ouder de ouderlijke macht of voogdij over hen kan uitoefenen.

De c. heeft geen terugwerkende kracht, d.w.z. dat handelingen, voor de c. verricht, hare geldigheid blijven behouden. Dit neemt overigens niet weg, dat, wanneer iemand onder c. gesteld is wegens krankzinnigheid, de nietigheid van door den curandus verrichte handelingen ingeroepen kan worden, indien de krankzinnigheid op dat tijdstip blijkbaar reeds bestond. Voor nadere bijzonderheden, → Krankzinnigheid.

Stoop.

Belg. Recht. De hierboven voor Nederland beschreven C. komt, in de groote lijnen, overeen met de voogdij over meerderjarige krankzinnigen, die door de rechtbank van eersten aanleg kan worden opgelegd, en tengevolge waarvan de krankzinnige ontzet is van de uitoefening van zijn rechten, en zooals de minderjarige, door een voogd wordt vertegenwoordigd (B.W. art. 489—512). Zwakzinnigen, alsook verkwisters, kunnen door de rechtbank worden onbevoegd verklaard tot het voeren van processen, het aangaan van leeningen, het ontvangen van kapitalen, het vervreemden van onroerende goederen, behalve wanneer zulks geschiedt met den bijstand van een → raadsman, dien de rechtbank hun toevoegt (B.W. art. 499 en 513).

De c. in het Belg. Recht betreft ontvoogde minderjarigen. Door de ontvoogding verkrijgt de minderjarige een zekere bekwaamheid om voor zijn eigen persoon te zorgen en zijn zaken te besturen. Hij verricht eigenmachtig de handelingen van louter beheer (B.W. art. 481). Ook andere, meer gewichtige handelingen verricht hij weliswaar zelf, daartoe behoeft hij echter den bijstand van een curator (B.W. art. 482), die hem door den familieraad wordt aangewezen.

Curator kunnen zijn: de vader of de moeder, of ook een andere persoon. De curator verleent zijn bijstand, d.w.z. hij is bij de rechtshandeling aanwezig, neemt daaraan deel, oefent daarover toezicht uit. Er zijn eindelijk handelingen, die de ontvoogde minderjarige niet zonder een beslissing van den familieraad (B.W. art. 483, 484, 457) of zelfs in het geheel niet kan verrichten (B.W. art. 903, 904). *V. Dievoet.*

Curator (< Lat. cura = zorg), verzorger. **1°** Bij de Romeinen de benaming van verschillende magistraten; o.a. curatores viarum, die het beheer hadden der groote verkeerswegen. *Davids.*

2° → Curator ventris.

3° → Curateele.

4° (Ned. en Belg. Faillissementsrecht). Op een faillieten boedel mogen de schuldeischers van den gefailleerde zich niet meer afzonderlijk verhalen en deze zelf verliest door de faillietverklaring de beschikking en het beheer. Met het beheer en de vereffening belast de rechtbank een of meer curatoren, meestal benoemd uit de plaatselijke advocaten. De c. bewaart en beschrijft den boedel, bereidt de verificatie der schuldvorderingen voor, vertegenwoordigt den boedel, in en buiten rechte, tegenover schuldeischers, gefailleerde en derden, zet desgewenscht het bedrijf van den gefailleerde voort, zegt huur en dienstbetrekking op, geeft aan derden af hetgeen dezen toebehoort, treft schikkingen, maakt de baten te gelde, belegt deze gelden, maakt de uitdeelingslijst op, betaalt boedelkosten, doet uitkeering aan de schuldeischers.

De gefailleerde is verplicht voor den c. te verschijnen en alle inlichtingen te verschaffen, zoo dikwijls hij wordt opgeroepen, op straffe van → inbewaringstelling; de c. ontvangt en opent ook de brieven en telegrammen, onder verplichting die, welke niet op den boedel betrekking hebben, terstond aan den gefailleerde ter hand te stellen. Over de tegenstelling gefailleerde/boedel, → Failliete boedel.

Het beleid van den c. staat onder het toezicht van den rechter-commissaris, die hem op verzoek van schuldeischer of gefailleerde bevelen dienaangaande kan geven en wiens machtiging hij voor tal van handelingen behoeft.

In het algemeen is de c. persoonlijk aansprakelijk wegens plichtsverzuim of zorgeloosheid jegens eens anders belang.

Na het einde van het faillissement moet de c. aan den rechter-commissaris rekening en verantwoording doen van zijn beheer. Zijn salaris, door de rechtbank bepaald, komt hem toe uit den boedel en, ingeval van vernietiging der faillietverklaring, hetzij van den gefailleerde of van den aanvrager, of van beiden in een door den rechter te bepalen verhouding. *Petit.*

5° Curator over onbeheerde nalatenschap, te benoemen door de arrondissementsrechtbank (art. 1173 Ned. B.W.; art. 812—814 Belg. B.W.), → Bewindvoerder.

6° De Bijzondere curator, die in Nederland door den kantonrechter wordt benoemd over den minderjarige, wiens belangen in botsing komen met die van dengene, die de ouderlijke macht over hem uitoefent (art. 365 Ned. B.W.). In België treedt, in dat geval, de toeziende voogd voor den minderjarige op (art. 420 Belg. B.W.); of wel een bewindvoerder ad hoc, indien de voogdij nog niet is opengevallen (jurisprudentie).

7° In Nederland, de personen, wier college (het college van curatoren) toezicht houdt op een gymnasium of een instelling van hooger onderwijs.

Stoop/V. Dievoet.

Curator ventris (Recht). Wanneer na het overlijden van den man, zijn vrouw verklaart zwanger te zijn, zal de kantonrechter over de ongeboren vrucht een curator benoemen. In navolging van het Rom.

Recht noemt men dezen curator meestal curator ventris. De c. v. heeft voor de belangen van het ongeboren kind te zorgen. Komt dit kind levend ter wereld, dan wordt de c.v. in algemeenen regel van rechtswege zijn toeziende voogd (zie art. 403 Ned. B.W.; art. 393 Belg. B.W.). Het instituut van den c. v. hangt ten nauwste samen met den regel, volgens welken het kind, waarvan een vrouw zwanger is, als geboren wordt aangemerkt, zoo dikwijls zijn belang zulks vordert. Deze bepaling zou veel harer waarde hebben ingeboet indien de wetgever verzuimd had aan te wijzen wie, reeds vóór de geboorte van het kind, voor diens belangen te waken heeft. *Stoop.*

Curbmarket (beurstechnisch) is de niet-gereglementeerde handel, die in de Amer. beursplaatsen op straat of elders buiten den officieelen beurstijd wordt gehouden.

Curcin, M., Servisch dichter van een vormenrijke lyriek, in den stijl der vooroorlogsche, modernistische richting; * 1880.

Curculigo, een plantengeslacht van de familie der Amaryllidaceae, narcisachtigen, dat 12 Indisch-Maleische soorten omvat, die lancetvormige bladeren en korte gedrongen bloemen bezitten. Als bladsierplant voor de kamer is C. recurvata nog al in trek (groen met witte streep), alsmede een variëteit hiervan, C. recurvata variëgata, die vele witte strepen in het blad heeft. *Bouman.*

Curcúlio (Lat.), houtworm (→ Dennensnuittor); naam van een parasiet in een gelijknamig stuk van → Plautus.

Curcuma, een plantengeslacht van de familie der Zingiberaceae, komt met 42 soorten hoofdzakelijk in Zuid-Azië voor. Het zijn kruidachtige gewassen met een wortelstok, die vertakt is, terwijl de wortels aan het eind knolvormig verdikt zijn. De trechtervormige bloemen zijn meestal wit of geel. C. longa is in geheel Zuid-Azië in cultuur. *Bouman.*

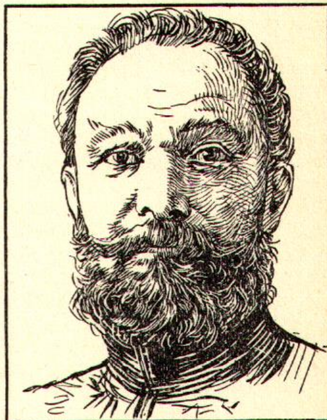
Onder **Javaansche Curcuma-wortel** (Jav. Temoe lawak) verstaat men dof-geelbruine, harde, dunne schijven van den wortelstok van Curcuma domestica. Bestanddeelen: vluchtige olie, die terpenen en turmenol (dat gemakkelijk in een naar gember-riekende vloeistof, curcumon, overgaat) bevat, een gele kleurstof, een bitterstof, curcumine en zetmeel. Curcuma-wortel wordt in de geneeskunde als krampstillend middel en carminativum gebruikt. Papier, in curcumatinctuur gedrenkt, wordt door een boorzuuroplossing, waaraan eenige druppels zoutzuur toegevoegd is, rood gekleurd, welke kleur door ammonia in grijsblauw overgaat.

Lit.: Comm. Ned. Pharm. Ed. V. *Hillen.*

Curcuma-zetmeel. Oost-Indische arrowroot of tikmeel is het zetmeel uit de wortelstokken van curcumasoorten. Het is een der bestanddeelen van kerriepoeder.

Curel, François de, Fransch dramaturg, de schitterendste vertegenwoordiger van „Le Théâtre d'idées". * 10 Juni 1854 te Metz, † April 1928. Hij is een groot droomer, een diep denker, een gezond intellectualist te midden van de naturalistische vloedgolf. Hij ziet in het tooneel vooral een middel om sociale, wijsgeerige of psychologische vraagstukken als proefondervindelijk op te lossen. Zijn werk richt zich tot een elite, voor wie tooneel iets meer is dan een aangenaam tijdverdrijf. Voldaan over het gevondene was hij zelden; bewijs: de vele stukken, die hij herschreef, sommige zelfs tot driemaal toe, over een periode van 25 jaar. Sinds 1918 lid van de Académie Française.

Voorn. werken: Tooneel o.a.: L'Envers d'une Sainte (1892); Les Fossiles (1892); Le repas du Lion (1897); La Nouvelle Idole (1895); La Fille Sauvage (1902); Le Coup d'Aile (1906); La Danse devant le Miroir (Crès, 1914); L'Ame en folie (1920); L'ivresse du Sang (1922); Terre inhumaine (1922); Orage mystique (1927). Roman: L'Orphelinat de Gaëtan (1888, herdruk bij Crès in 1927). — Uitg.: Théâtre complet (6 dln.) — Lit.: L. Le Brun, François de Curel (1905); Paul Blanchart. *Willemyns.*

F. de Curel.

Cures (ant. geogr.), hoofdstad der Sabijnen, tegenw. Corresse.

Cureten (Gr. myth.), de oude priesters van Zeus op Creta, die bij hun feesten onder geweldig geraas wapendansen uitvoerden; dikwijls met de Corybanten verwisseld. Toen Zeus nog klein was, zorgden de Cureten door hun lawaai er voor, dat → Cronus het huilen van zijn kind niet kon hooren. *Weijermans.*

Curettage, leegkrabben van de baarmoederholte, door middel van lepelvormig instrument (curette), ter verwijdering van abnormaal weefsel in de baarmoederholte. Vindt voornamelijk plaats, wanneer bij miskraam gedeelten van het zwangerschapsproduct in de baarmoederholte zijn achtergebleven. Voorts ook wanneer vermoed wordt, dat abnormale weefselwoekering in de baarmoederholte bestaat. Met de curette wordt dan dit weefsel geheel of gedeeltelijk verwijderd ten einde microscopisch nader onderzocht te worden. *A. v. Rooy.*

Curia. 1° In de rechtsgeschiedenis wordt dit woord in meerdere beteekenissen gebruikt. Voor de latere Romeinsche rechtsgeschiedenis beteekent c. het stedelijk bestuur in de provincie (navolging van den senaat). In den Frankischen tijd is c. de aanduiding voor een gerechtshof, dat voornamelijk met vrijwillige rechtspraak belast is. In de Karolingische periode beteekent c. het hof des konings (palatium, curia regis). Ook de deelnemers (geestelijken en leeken) aan de jaarlijksche hofdagen duidde men als groep aan met c. De uitdrukking „ius curia novit" wil zeggen, dat het gerecht weet hoe de rechtsvoorschriften luiden; de partijen hebben de rechters daarover niet, doch alleen over de feiten in te lichten. → Curie. *Hermesdorf.*

2° De vergaderzaal van den Romeinschen senaat. Het meest bekend zijn gebleven de Curia Iulia en de Curia Hostilia, op het Forum te Rome. Van deze laatste is ons bouwkundig weinig bekend; de C. Iulia, door Julius Caesar begonnen, bevatte naast de vergaderzaal voor de senatoren (curia senatus) verscheidene bijgebouwen; de hoofdzaal bevatte schilderingen van Philochares en Nicias, benevens altaar en beeld van Victoria. Verschillende restauraties in den keizer-

tijd; bij die onder Diocletianus werd de hoofdzaal (51 × 28 m) met een tongewelf overdekt, de wanden beneden met marmeren platen, boven met pleisterwerk versierd. *W. Vermeulen.*

L i t. : Thédenat, Le forum romain et les forums impériaux; Ch. Huelsen, Das Forum Romanum.

Curialis, tot dezelfde → curia behoorend. Meervoud: curiales.

Curiatii (K l a s s i e k e O u d h e i d), de drielingen van Alba Longa, die tijdens de regeering van Rome's derden koning, Tullus Hostilius, met de Romeinsche drielingen, de Horatii, streden en door hen overwonnen werden. Van dezen strijd was het lot van Alba Longa afhankelijk gemaakt. Alba Longa werd onderworpen en verwoest. *Weijermans.*

Curiatius Maternus, Romeinsch senator uit de 2e helft van de 1e eeuw n. Chr., redenaar en schrijver van tragedies: Medea, Domitius, Cato, Thyestes; hoofdpersoon in den Dialogus de oratoribus van Tacitus.

Curico, stad in de prov. Talca, midden-Chili; ca. 20 000 inw. Knooppunt van spoorwegen; zeer voorname handelsplaats.

Curie (< Gr. kurios = besturend, de hoogste macht hebbend), zie ook → Curia.

1° **Bisschoppelijke** of **diocesane curie** is het college van alle personen, die krachtens hun ambt den bisschop in het bestuur van het g e h e e l e bisdom ter zijde staan (C.I.C. can. 363 § 1). Daartoe behooren vooreerst de → vicaris-generaal, de voornaamste medewerker en plaatsvervanger van den bisschop in zijn bestuurs- en administratieve functie, en de → officiaal, die in zijn naam de leiding heeft van de diocesane → rechtbank, waaraan verder een aantal rechters, de promotor iustitiae (officier van Justitie), de defensor vinculi (in huwelijksprocessen), één of meerdere notarii (griffiers) en lagere beambten verbonden zijn. Vervolgens maken nog deel uit van de bisschoppelijke c. eenige examinatores en parochi consultores, die o.a. bij gedwongen ontslag of verplaatsing van pastoors door den bisschop geraadpleegd moeten worden. Het staat verder den bisschop vrij, al naargelang de omvang der werkzaamheden zulks ischt, meer personen, ook leeken, aan zijn c. te verbinden, bijv. één of meerdere secretarissen, of voor bepaalde onderdeelen van zijn bestuur (bijv. het vereenigingswezen) afzonderlijke functionarissen aan te stellen. Allen worden benoemd door den bisschop (bij benoeming van rechters, examinatores en parochi consultores is echter de goedkeuring der diocesane synode of bij tusschentijdsche vacatures het advies van het kapittel noodig) en moeten bij hun ambtsaanvaarding den eed afleggen, dat zij hun ambt getrouw zullen vervullen, en zijn door hun ambtsgeheim gebonden. *W. Mulder.*

P. Curie.

Ook het hoofdbestuur der K l o o s t e r - o r d e n wordt c. genoemd en bestaat uit de functionarissen daartoe gekozen of benoemd. Zetelt in den regel te Rome in een hoofdhuis der Orde.

2° **Romeinsche Curie** is in engeren zin: de gezamenlijke zedelijke lichamen, die te Rome met den paus de macht uitoefenen over geheel de Kerk. Is verdeeld in drie klassen: 1° (bestuursmacht vooral) de R o m. → C o n g r e g a t i e s (12) met de 5 kardinaalscommissies; 2° (rechtsmacht) de R e c h t b a n k e n, voor gewetenszaken de H. → Penitentiarie; voor geschillen de Rom. Rota en Pauselijke Segnatuur (= Hof van Cassatie); 3° (uitvoerende macht vooral) de B u r e e l e n of O f f i c i e s, waaronder de → Staatssecretarie de voornaamste plaats inneemt. In breederen zin omvat de Romeinsche C. ook het pauselijk hof. *Drehmanns.*

M. Curie.

Curie (n a t u u r k.), een naar den ontdekker van het radium, Pierre Curie, genoemde emanatie-eenheid nl. de met 1 g radium in evenwicht staande radium emanatie-hoeveelheid. 10^{-10} Curie noemt men een Eman.

Curie, 1° M a r i e, geb. Sklodowska, natuurkundige; * 7 Nov. 1867 te Warschau, † 4 Juli 1934 te Parijs. Zij studeerde te Warschau en te Parijs, huwde 1895 met Pierre Curie. Het element polonium noemde zij naar haar geboorteland. In 1900 werd zij professor aan de vrouwenhoogeschool te Sèvres, sinds den dood van haar man zijn opvolgster. In 1911 kreeg zij den Nobelprijs voor chemie. Ook Nederland genoot de eer van haar bezoek toen zij in 1913 met Kamerlingh Onnes te Leiden de radioactiviteit bij de temperatuur van vloeibare waterstof onderzocht. *J. v. Santen.*

L i t.: V. Junk, Die Nobelpreisträger (Leipzig 1930).

2° P i e r r e, Fransch natuurkundige; * 15 Mei 1859 te Parijs, † 19 April 1906 aldaar door straatongeval. In 1895 werd hij professor aan de Ecole de physique, in 1900 aan de Sorbonne te Parijs. Bekend zijn zijn onderzoekingen op magnetisch gebied (→ Curiepunt). In 1883 ontdekte hij samen met zijn broer de piëzoelectriciteit. Nadat Becquerel de radioactiviteit van uraan had gevonden, ontdekte Curie samen met zijn vrouw de elementen radium en polonium. In 1903 kreeg hij met haar den Nobelprijs voor natuurkunde.

L i t. : Oeuvres de P. Curie (Parijs 1908). *J. v. Santen.*

De **Wet van Curie** zegt:

1° bij paramagnetische stoffen is de susceptibiliteit omgekeerd evenredig met de absolute temp.: $X = \frac{C_1}{T}$, waarin C_1 de eerste constante van Curie. Algemeener echter geldt: $X = \frac{C_1}{T + T_1}$, waarin T_1 een voor een bepaalde stof constante pos. of neg. correctietemp. voorstelt.

2° Bij ferromagnetische stoffen geldt boven het Curiepunt: $X = \frac{C_2}{T - T_c}$, waarin T_c de temp. van het Curiepunt voorstelt en C_2 de tweede constante van Curie is.

3° De diamagnetische susceptibiliteit is onafhankelijk van de temperatuur. *Elenbaas.*

Magnetische balans van Curie en Cheneveau, → Geophysische opsporingsmethoden.

Curiepunt is die temperatuur van een ferromagnetische stof, waarbij (bij verhitting) de stof haar ferromagnetische eigenschappen verliest en paramagnetisch wordt. De Curiepunten van ijzer, nikkel en kobalt liggen resp. bij 769°, 356° en 1 075° C.

Curiger, J o s e p h A n t o n, Zwitsersch goudsmid, schilder; bekend op het gebied der kunstnijverheid; * 1750 te Einsiedeln, † 1830 aldaar. Voerde met I l d e f o n s C. (1782—1834) de terra-cotta versiering van de groote „Fürstensaal" te Einsiedeln uit.

Curio, 1° → Scribonius.

2° De leider van een → curia, priester, die voor de algemeene belangen en inzonderheid voor de godsdienstige zaken van de curia zorgt. De voorzitter van alle curiae heette c u r i o m a x i m u s. *Davids.*

Curiosum urbis Romae regionum XIV cum breviariis suis, titel van een beschrijving van Rome, te dateeren kort na 357 n. Chr. De eerste helft bevat een opgave van merkwaardige gebouwen en plaatsen volgens de 14 regiones (wijken) van Rome; de tweede helft (breviaria) bevat een statistiek omtrent heuvels, bruggen, pleinen, basilieken, thermen enz. zonder indeeling volgens regiones.

Oudste handschrift (Vat. 3321) is van de 8e eeuw.

U i t g. : door Jordan in het 2e deel van diens Topographie der Stadt Rom (1871), en met correcties en commentaar in de Prolegomena zur Forma Urbis Romae 1874). *W. Vermeulen.*

Curityba, hoofdstad van den staat Parana, Brazilië (25° 30′ Z., 49° 30′ W.), hoog gelegen, in het brongebied der Iguassu-rivier (900 m); ong. 120 000 inw. (1933). Spoorwegverbinding met de haven Paranagua en, via Ponta Grossa, met Sao Paulo. Belangrijke handel (maté) en industrie. C. is aartsbisdom, 10 Mei 1926 gesticht, met ruim 430 000 Kath. (1931). *Zuylen.*

Curium, → Wijckerslooth (mgr. van).

Curius Dentatus, 1° M a n i u s, Romeinsch staatsman en veldheer, consul 290 v. Chr., overwon de Samnieten, de Sabijnen, de Senones en Pyrrhus. Door de Romeinsche schrijvers verheerlijkt om zijn eenvoud, onomkoopbaarheid, matigheid en moed. *Davids.*

2° Q u i n t u s, om zijn wangedrag uit den senaat gestooten, ca. 70 v. Chr., sloot zich aan bij Catilina. Diens plannen vertelde hij aan zijn geliefde, Fulvia. Deze meldde ze aan Cicero, den consul. *Davids.*

Curling, de naam van een ijsspel, dat oorspronkelijk een tijdverdrijf van Schotsche aristocraten was en tegenwoordig nog een zeer voorname plaats inneemt op de programma's der mondaine Zwitsersche wintersportplaatsen. Reeds in 1811 verscheen een reglement van curling, hetwelk door Britsche diplomaten en adellijke touristen in Zwitserland is geïmporteerd. Het spel is gebaseerd op het snelle glijden van een zwaar voorwerp op een gladden ijsvloer. Hiervoor wordt bij curling van een stuk gepolijst graniet gebruik gemaakt. *Wedema.*

Curme, G e o r g e O l i v e r, Amerikaansch Germanist, hoogleeraar aan de Northwestern University; * 14 Jan. 1860 te Richmond. C. specialiseerde zich in de studie der Duitsche en Engelsche grammatica en bezorgde tekstuitgaven van Duitsche schrijvers.

H o o f d w e r k : A Grammar of the German Language ([2]1922); College English Grammar (1925). — B i b l i o g r. : Hatfield, in Curme Volume of Linguisti- Studies (1930).

Curral, → Barbitalen.

Currency-theorie (Eng. currency = betaalmiddel). Deze theorie is een verdere ontwikkeling van de bullionistische (bullion = edel metaal) opvattingen der klassieke school in Engeland (Ricardo), die van meening was, dat de schepping van betalingsmiddelen boven de noodwendige behoefte van het verkeer tot stijging der prijzen leidt en, daar de stand der buitenlandsche wisselkoersen wordt bepaald door dien van het geldwezen in het binnenland, ook tot stijging van die koersen. Terwijl echter de Bullionisten meenden, dat stijging der wisselkoersen geremd wordt door de bankbiljetten inwisselbaar te maken tegen edel metaal, omdat hierdoor een automatische correctie zal plaats hebben, gaat de currency-theorie verder en eischt niet alleen de inwisselbaarheid der bankbiljetten, maar ook dat geen papieren geld zal treden in de plaats van het afgevloeide edel metaal, omdat anders de correctie hare uitwerking mist. Deze opvatting leidde o.m. tot de Peelact van 1844, welke de ongedekte circulatie der Britsche circulatiebank tot een bepaald maximum beperkte. De currency-theorie berust, zooals uit het voorgaande blijkt, eenerzijds op de → quantiteitstheorie en anderzijds op de → nivelleeringstheorie. Zij vindt bestrijding bij de banking-theorie (Tooke, Fullarton), die de stelling verdedigt, dat niet de hoeveelheid betalingsmiddelen de logische oorzaak is van het prijsniveau, maar dat het prijsniveau de logische bepaler is van de hoeveelheid betalingsmiddelen; voorts stelt zij, dat banktegoed dezelfde uitwerking heeft op het prijsniveau als bankbiljetten.

L i t. : A. Wagner, Die Geld- und Kredittheorie der Peelschen Bankakte ; Fr. Hoffmann, Kritische Dogmengeschichte der Geldwerttheorien. *Vorstman.*

Currente calamo, → Calamus.

Currer Bell, → Brontë (Charlotte).

Curriculum vitae (Lat.) = levensloop.

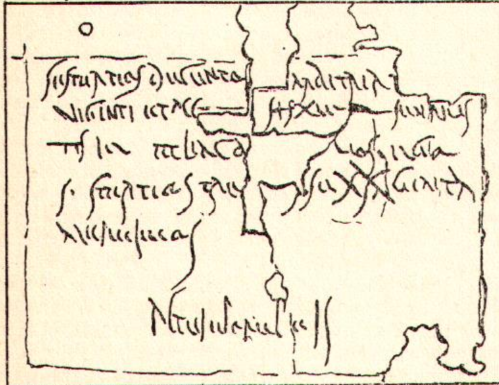
Cursief wordt, in de palaeographie, het schrift genoemd, dat gebruikt werd voor brieven, documenten, aanteekeningen van voorbijgaanden aard, in tegenstelling met het monumentale en het boekschrift. Het cursiefschrift is meer loopend (Lat. currere = loopen) en vrijer van vorm. De Romeinsche → majuskelcursief, ook kapitaalcursief geheeten, dateert van de 1e—4e eeuw. Oudste voorbeelden ervan zijn van een papyrus te Napels met een gedicht over den slag bij Actium, graffiti en wastafeltjes van Pompeji. Uit de majuskelcursief ontstond dan de dito minuskel. Ook latere schriftsoorten kennen naast boekschrift een cursief type: Karolingische, Gotische, Humanistische cursief. De laatste is thans algemeen, vooral in Italië (vandaar écriture italique), waar soms heele boeken cursief gedrukt worden. Het cursief schrift is gewoonlijk minder fraai en duidelijk dan het boekschrift en verbindt de letters, wat het monumentale en oudere boekschrift niet doet. (Afb. kol. 395.)

L i t. : B. Bretholz, Lateinische Paläographie (Leipzig —Berlijn [3]1926); M. Prou, Manuel de Paléographie (Parijs [4]1924). *Lampen.*

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Cursini, Thomas, Zalige, leekebroeder van de Orde der Servieten; * ca. 1260 te Orvieto, † 21 Juni 1343 aldaar. Ondanks zijn adellijke afkomst wilde hij God als eenvoudige broeder dienen in stillen eenvoud en ingetogenheid. De vernederingen, welke men hem op zijn bedeltochten aandeed, verdroeg hij met heroïeke deugd. Zijn vereering werd in 1768 goedgekeurd. Feestdag 23 Juni.

Lit.: B. M. Spoerr, Lebensbilder aus dem Servitenorden (I 1892, 540-553). *J. v. Rooij.*

Cursiefschrift uit de 1e eeuw n. Chr. Wastafeltje (beschadigd) uit Pompeji. De tekst luidt: Sestertios ducentos arbitria[rios] viginti et acc[essione] HS XIII [nec] minus HS LII et hac d[ie reliqo]uos ego sestertios tre [centos] sexsaginta nummos Actum Pompeis

Cursor (Lat.), 1° hardlooper, renbode, voorlooper voor een wagen of draagstoel.

2° → Papirius.

Cursores, → Loopvogels.

Cursor Mundi. Aldus heet een berijmde, ongeveer 30 000 vv. lange wereldgeschiedenis, in Middel-Engelsch, uit Northumbrië, geschreven ca. 1300, die aan de hand van de Historia Scholastica, van apocryphen, van middeleeuwsche legenden, van Maleteste's Chasteau d'amour, voor de vrome leeken in klare, krachtige taal een breed overzicht geeft van al het gebeuren in de wereld, van Gods eeuwig raadsbesluit af tot de vinding van het Kruis en de komst van den Antichrist.

Uitg.: Rich. Morris, Early Engl. Text Society, Original Series (Londen 57-101). — Lit.: H. Haenisch, Inquiry into the Sources of C. M. (Breslau en Londen 1889). *V. Mierlo.*

Cursus (Lat., < currere = loopen) beteekent: loop, kringloop, gang.

1° **In liturgischen zin:** inwendige schikking, regeling, van het Koorgebed, ofwel der Uren onderling, ofwel van het geheel. Alzoo: C. nocturnus (Nachtofficie), C. diurnus (Dagofficie); voorts: seculiere C., monnikscursus; Romeinsche, Benedictijnsche, Keltische, Mozarabische, Gallicaansche, Milaneesche Cursus.

Lit.: Mocquereau O.S.B., Le cursus et la Psalmodie, in de Paléogr. musicale (IV). *Louwerse.*

2° Het regelmatig slotrhythme van Lat. **proza** (→ Clausule), dat ook werd nagestreefd in het middeleeuwsch Latijn van literatuur, liturgie, diplomatiek; hier echter berust de c. niet meer op de lengte van lettergrepen, maar op het intensiteitsaccent. Men spreekt van c. Gregorianus naar paus Gregorius VIII, die zich bijzonder met c. bemoeide. Er zijn voornamelijk 3 soorten van c.: 1° velox, de vlugge: glóriam perducámur; 2° planus, de vlakke: nóstris infúnde; 3° tardus, de trage: (incarnati)ónem cognóvimus (alle drie uit het Angelus-gebed).

Lit.: G. v. Poppel, Over rhythmisch proza in literatuur en liturgie, in De Katholiek (CXL 1911); A. de Boüard, Manuel de diplomatique française et pontificale (1929). *v. d. Eerenbeemt.*

3° **Muzikale cursus.** Op gelijke wijze als een Latijnsche zin kan afgesloten worden door een bijzondere schikking der lange en korte lettergrepen, of der betoonde en onbetoonde (cursus), heeft men ook bij de Gregoriaansche muziek verschillende formules, die volgens bepaalde regels een zin beëindigen. Volgens Mocquereau zijn deze muzikale cadenzen, althans oorspronkelijk, gebouwd op de accenten van den tekst; Gastoué legt meer den nadruk op de verschillende kwantiteit der muzikale groepen en komt zoo tot een „metrischen" cursus; anderen onderscheiden een metrisch-tonischen cursus, bijv. bij de Praefatie, en een zuiver muzikalen, die hierin bestaat, dat aan een bepaald aantal muzikale eenheden (groepjes of losse noten, gewoonlijk 5 in getal) eenzelfde aantal lettergrepen van den tekst beantwoordt, zonder eenige rekening te houden met het accent.

Lit.: Mocquereau O.S.B., De l'influence de l'accent tonique latin et du cursus, in Paléogr. Musicale (Solesmes 1894); Gastoué, Cours théorique et pratique du chant grégorien (Parijs 1917); Ferretti, Il cursus metrico e il ritmo (Rome 1913). *Bruning.*

4° **Cursus honorum** (Lat.), loopbaan van een Romeinsch ambtenaar; carrière. → Ordo honorum.

5° In de **moderne beteekenis:** leergang, reeks lessen op een bepaald gebied. Het onderricht in cursussen heeft een zeer groote verbreiding gevonden.

Curtayne, Alice, Iersch journaliste en letterkundige; * 1900 te Tralee.

Werken: St. Catherine of Sienna (1929); St. Antony of Padua (1930); A Recall to Dante (1932); St. Brigid of Ireland (1933); Sarsfield (1934); talrijke tijdschriftartikelen.

Curtenbosch, Jan van, Belg. kerkelijk schrijver; * 1494 te Gent, † 1550 te Rome. Hij was bijzonder bekwaam in Klassieke talen en Hebreeuwsch. Hij was op het Concilie van Trente in 1545, doch waarschijnlijk niet officieel, en schreef een relaas van de eerste periode van het Concilie (1545—1549), niet zoozeer een kroniek der gebeurtenissen, als een verzameling van documenten. Dit relaas werd gepubliceerd in de Amplissima Collectio van Martène en Durand (dl. VIII), en door Le Plat (dl. VII).

Lit.: Dict. de théol. cath. *Erens.*

Curticula, → Curtis.

Curtis, een Frankische, oorspronkelijk militaire nederzetting, later ook bestuurscentrum. De curtis is dan het eigenlijk kasteel, in het midden waarvan zich de „sala" bevindt. Het geheel is omgeven door een palissadenversterking, aan een zijde toegang gevend tot de „curticula" of kleine curtis. Deze is ook weer door een versterking omgeven en komt uit in een grooter terrein, waarop zich kerk en kerkhof bevinden, hetwelk eveneens afgesloten is door een palissade. Voorbeelden van curtis heeft Holwerda meenen terug te vinden in → Dorestad, te Utrecht, in den Brittenburg en elders. Vergelijk de beschrijving van een → burcht.

Lit.: J. H. Holwerda, Dorestad en onze vroegste middeleeuwen (z.j.). *W. Mulder S. J.*

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Curtis, 1° George William, Amerikaansch journalist en schrijver van essays en reisbeschrijvingen. Het meest bekend is zijn werkje Prue and I (1856), waarin hij het leven der armen idealiseert. * 1824, † 1892.
Lit.: Monogr. van E. Cary (1894).

2° William, apotheker en plantkundige te Londen; * 1746, † 1799; stichter van het Botanisch Magazine, schrijver over „British grasses", enz.

Curtiswiel, een door den Amerikaan Curtis voor het eerst practisch toegepaste inrichting aan stoomturbines, waarbij de kinetische energie van een stoomstraal in meer dan één trap bij constanten druk wordt omgezet in mechanischen arbeid (→ Stoomturbine).

Curtius, 1° (eigenl.: de Corte), Cornelis, Augustijn, geschiedschrijver en gezagvol bestuurder; * ca. 1590 te Brussel, † 1638 te Waasmunster. C. was lector in de theologie; prior te Ingolstad, Weenen, Praag en Brussel; visitator en vic.-generaal in Beieren en Oostenrijk; raadsheer en historiograaf van keizer Ferdinand II; provinciaal der Keulsch-Belgische prov. (1631). Hij is schrijver van een 15-tal werken, vooral historische. Zijn „Virorum illustrium ex Ord. E. S. Aug. elogia" (Antwerpen 1636) is zeer merkwaardig om inhoud, stijl en platen. C. is te Brussel begraven.
Lit.: Ossinger, Bibliotheca Aug. (285); Biogr. Nationale B. (IV, 908-909). *V. d. Born.*

2° Ernst, Duitsch archeoloog en philoloog * 1814, † 1896. In 1868 professor te Berlijn, leider van de opgravingen te Olympia (1876—'81).
Werken: o.m. Griech. Geschichte (3 dln. 1861, te geïdealiseerde kijk op de Gr. cultuur); Die Ausgrabungen zu Olympia (5 dln.).

3° Ernst Robert, vooraanstaand Duitsch romanist, gespecialiseerd in modern-Fransche cultuurvraagstukken; * 14 April 1886 te Thann (Elzas); sinds 1929 hoogleeraar te Bonn. Zelf een meester van den stijl, is C. een smaakvol bemiddelaar tusschen Franschen en Duitschen geest: de essayistische vorm zijner opstellen bewimpelt de grondigheid en den ernst van de studie, zonder te schaden aan de diepte van inzicht of de warmte van sympathie, die de critiek doen leven. Zijn literair opstel doet denken aan de methode van Dilthey.
Hoofdwerken: Literarische Wegbereiter des neuen Frankreich (1919); Barrès (1921); Balzac (1923); Französischer Geist im neuen Europa (1925); Marcel Proust (1928); Die französische Kultur (1930). *Baur.*

4° Georg, linguist en philoloog; * 16 April 1820 te Lübeck, † 12 Aug. 1885 te Hermesdorf; broer van Ernst Curtius. Professor in Praag, Kiel en Leipzig. Hij heeft veel tegenkanting ondervonden, maar heeft gepoogd de methode en de uitkomsten van de vergelijkende taalwetenschap dienstbaar te maken aan de beoefening van de Klassieke philologie vooral aan de studie van het Grieksch, en zoodoende grondvestte hij de moderne Grieksche klankleer (zie bijv. Grundzüge der griechischen Etymologie, 1856—1862, waarvan in 1879 een onder medewerking van E. Windisch omgewerkte vijfde druk verscheen, een boek met blijvende waarde). Hij had wel veel invloed, maar toch liep na hem de Klass. philologie weer in het oude spoor terug. Tusschen de eerste periode der wetenschappelijke linguistiek, die door Bopp beheerscht werd, en de periode der neogrammatici (Brugmann enz.) stond hij met Schleicher aan het hoofd der 2e periode. Hij onderscheidde nog principieel regelmatige en sporadische klankwisseling. Hij hield koppig vol tegen de neogrammatici en verdedigde zich in: Zur Kritik der neuesten Sprachforschung (1885).
Verdere werken: Studien zur griech. und lat. Grammatik (Leipzig 1868—'78); Das Verbum der griechischen Sprache seinem Baue nach dargestellt (I-II [2]1876—1880); Kleine Schriften (I-II 1886). — Lit.: J. Schrijnen, Handl. bij de studie der vergelijk. Indogerm. taalwetenschap ([2]1924); C. Lecoutere-L. Grootaers, Inl. tot de taalk. en tot de gesch. v. h. Ned. ([4]1934). *Weijnen.*

5° Julius, Duitsch staatsman; * 7 Febr. 1877 te Duisburg. Sedert 1920 lid van den rijksdag, aan de zijde van Stresemann, Deutsche Volkspartei; in 1926 werd hij minister van Economie, daarna van Buitenl. Zaken; in Jan. 1931 afgevaardigde ter conferentie van Den Haag; trad af in Oct. 1931. *Cosemans.*

6° Ludwig, Duitsch archeoloog; * 13 Dec. 1874 te Augsburg; professor te Erlangen, Freiburg, Heidelberg en eerste directeur van het Deutsches Archäologisches Institut te Rome.
Werken: Das Griechische Grabrelief (1920); Antike Kunst (1923).

7° (Eigenl.: de Corte), Petrus, bisschop van Brugge; * 1491 te Brugge, † 16 Oct. 1567. C. werd plebaan van Sint-Pieters te Leuven, 1529; doct. theol.; bij de oprichting der nieuwe bisdommen bisschop van Brugge 21 Dec. 1561. Kondigde in zijn bisdom het Concilie van Trente af.

Curtius Rufus, Quintus, Romeinsch geschiedschrijver uit den tijd van keizer Claudius, schreef 10 boeken Historiarum Alexandri Magni, een soort geschiedkundigen roman, waarin de nadeelige invloed van de absolute macht op het karakter van Alexander den Grooten tot uiting komt.
Uitg.: Vogel-Weinhold (1906). *W. Vermeulen.*

Curulis, 1° aedilis, → Aediles.

2° Magistratus, Romeinsche magistraat, die recht had op een Sella curulis. → Curulis (3°). De laagste magistratus curulis was: de aedilis curulis. Verder: praetor, censor, consul, dictator, magister equitum, praefectus urbis en nog eenige extraordinaire magistraten. *Davids.*

3° Sella, een vouwstoel, met ivoor ingelegd; zetel van de Romeinsche curulische magistraten.

Curve (meetk.) is kromme lijn.

Curvimeter, een instrumentje om de lengte van gebogen lijnen te bepalen, dat veel gebruikt wordt om afstanden op kaarten te meten. Het bestaat uit een wieltje, welks omwentelingen door een telwerk worden geregistreerd. Als de omtrek van het wieltje bekend is, verkrijgt men door vermenigvuldiging met het aantal omwentelingen den doorloopen afstand. Deze herleiding is op het telwerk aangebracht, zoodat de wijzer van het telwerk op de schaal van den c. onmiddellijk den afstand aangeeft. *Jong.*

Curwen, John, Engelsch predikant en muziekbeoefenaar; * 1816 te Heckmondwike, † 1880 te Manchester. C. publiceerde in 1843 een Grammar of vocal music, waarin een nieuwe methode van solfège werd voorgestaan, nl. de „Tonic solfa-method". In 1864 nam C. ontslag als predikant en wijdde zich sinds dien geheel aan de propaganda van zijn solmisatie-systeem, waarbij de oude namen do, re, mi, enz. de intervallen op bepaalde grondtonen (tonica's) aanduiden, bijv.: mi is de derde, dus in D: Fis, in G: B, enz. *H. Andriessen.*

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Curwood, James Oliver, Amer. schrijver van avonturen- en dierenromans, met vaak prachtige natuurbeschrijving van Noord-Canada, maar in karakterbeelding te romantisch. * 1878 te Owosso (Michigan); was journalistiek werkzaam; sinds 1907 wijdde C. zich echter geheel aan de literatuur en aan zijn zwerftochten.

J. O. Curwood.

Werken: o.m. Flower of the North (1912); Isobel (1913); Kazan (1914); Baree, son of Kazan (1917); The Country Beyond (1922). *J. Panhuijsen.*

Curzon of Kedleston, George, lord Warden of the Cinque Ports, Engelsch staatsman; * 11 Jan. 1859 te Kedleston, † 20 Maart 1925 te Londen. Eerst secretaris van lord Salisbury, dan, in 1886, conservatief lid van het Lagerhuis. In 1891 werd hij tot onderstaatssecretaris voor Indië benoemd en in 1899 onderkoning, tot Aug. 1905. Als lid van het Hoogerhuis verdedigde hij met gloed de rechten van de lords. Tijdens den Wereldoorlog meermalen minister in de kabinetten Asquith en Lloyd George, vooral verdienstelijk als minister van Buitenl. Zaken tot in 1924. In 1922 gekozen tot president van de conferentie van Lausanne. Hij bleef altijd gekant tegen de Roerbezetting, en voorstander van een politiek van verzoening met Duitschland en verstandhouding met Frankrijk.

Werken: Russia in Central Asia (1892); Persia and the Persian question (1892); Problem of the far East (1894); Speeches in India (1904); British Government in India (1925). *Cosemans.*

Cusa, Cusanus, → Nicolaas van Cusa.

Cusch of Chus is de bijbelsche, doch ook uit Akkad. en Egypt. documenten bekende, benaming van een landstreek ten Z. van Egypte, door de Grieken Ethiopië genoemd en ongeveer overeenkomend met het moderne Abessinië. De H. Schrift (Gen. 2.13) brengt het land Chus in verband met de ligging van het aardsche paradijs. De Cuschieten, die volgens de bijbelsche volkerentafel (Gen. 10.6) afstammelingen zijn van Cham, hebben zich ook op Aziatischen bodem verspreid.

Cuscuta, → Warkruid.

Cusemer, voormalige Norbertijner proosdij in Groningen.

Cuser, Willem, → Willem Cuser.

Cuspariaplant, Cusparia of Cuspa, de zgn. angosturaboom, behoort tot de familie der Rutaceae, ruitachtigen. C. trifoliata uit Columbia, met drietallige bladeren en in trossen staande welriekende bloemen, levert volgens velen den angosturabast als vervanger van kinabast. Of de angosturabitter hiervan afkomstig is, wordt betwijfeld, omdat de bast op de plaats van de bereiding, die geheim is, niet wordt aangevoerd. *Bouman.*

Custard, een mengsel van bloem, griesmeel of maizena met suiker, dat meestal ook nog vanille, een kleurstof en/of gedroogde ei-bestanddeelen bevat. C. wordt gebruikt voor het maken van puddingen en vla's (puddingpoeder, vlapoeder).

Custine, Adam Philippe, graaf van, aanvoerder van het Rijnleger onder de Fransche Revolutie (1792 verovering van Landau, Spiers, Mainz enz.). * 1740 te Metz, † 1793 te Parijs. Uit wantrouwen wegens zijn populariteit (het voorwendsel was zijn mislukking in de Nederlanden) bracht het Comité de Salut Public hem op de guillotine. *Gorris.*

Custinne, gem. in de prov. Namen, ten Z.O. van Namen; ca. 300 inw. grootendeels Kath.; opp. 1 053 ha; landbouw, steengroeven.

Custode, → Custos (2°).

Custodia (Lat., = bewaarplaats), metalen doos(je), van binnen verguld, 1° tot het bewaren van de → lunula (met Uitstellings-Hostie), 2° tot het medenemen eener Hostie voor een ziekencommunie (deze laatste wordt ook → pyxis genoemd).

Custodie van het H. Land heet de in 1219 gestichte afdeeling der Franciscaner Orde, waaraan vooral de bewaking en verzorging der heiligdommen in Palestina en enkele nabije gebieden is toevertrouwd.

Lit.: E. v. Kroonenburg, De Missie-Custodie van het H. Land (1928; waarin tal van wetenswaardige bijzonderheden). *Simons.*

Custos (Lat., = bewaker, opzichter), **1°** middeleeuwsche naam voor koster en bewaarder van den kerkschat. Nu nog voor huisbewaarders van universiteitsgebouwen.

2° Een ambt in de Orde der Minderbroeders, plaatsvervanger van den provinciaal. In de eerste eeuwen der Orde was de c., volgens den regel van 1223, bestuurder van een deel eener provincie, maar werd de naam ook wel gegeven aan den generaal of den provinciaal. In 1230 bepaalde Gregorius IX, dat van iedere provincie slechts één c. naar het generaal kapittel mocht worden afgevaardigd. Na 1517 kent iedere provincie slechts één c. en wel in de huidige beteekenis van het woord; tot 1762 woonde de c., met den provinciaal, geregeld het generaal kapittel bij.

In de Orde der Carmelieten is de c. rechtens de plaatsvervanger van den provinciaal, als deze voor een generale vergadering de Provincie tijdelijk verlaat. Hij wordt in het Provinciaal Kapittel gekozen. *Polman.*

G. Curzon.

Lit.: Holzapfel, Handbuch (193-196, 204, 452-453).

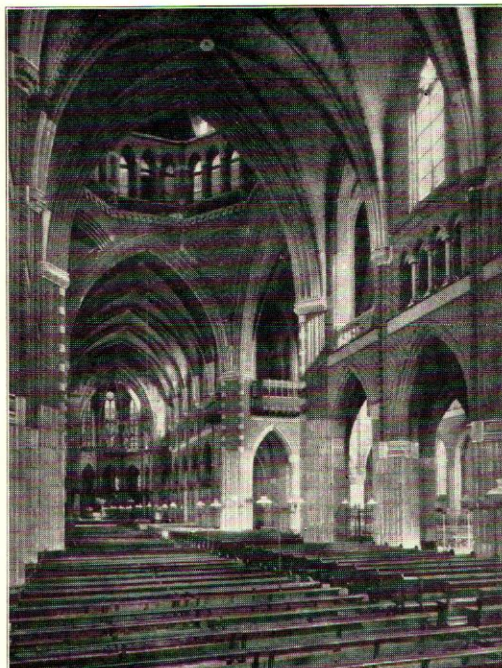
3° C. of bladwachter is een woord (of lettergreep), dat vroeger in de boeken aan het einde van een pagina voorkwam en dat het eerste woord (of lettergreep) weergaf van het begin der volgende pagina. Custodes werden het eerst omstreeks 1469 toegepast en nog in het begin der 19e eeuw trof men ze aan. *Ronner.*

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

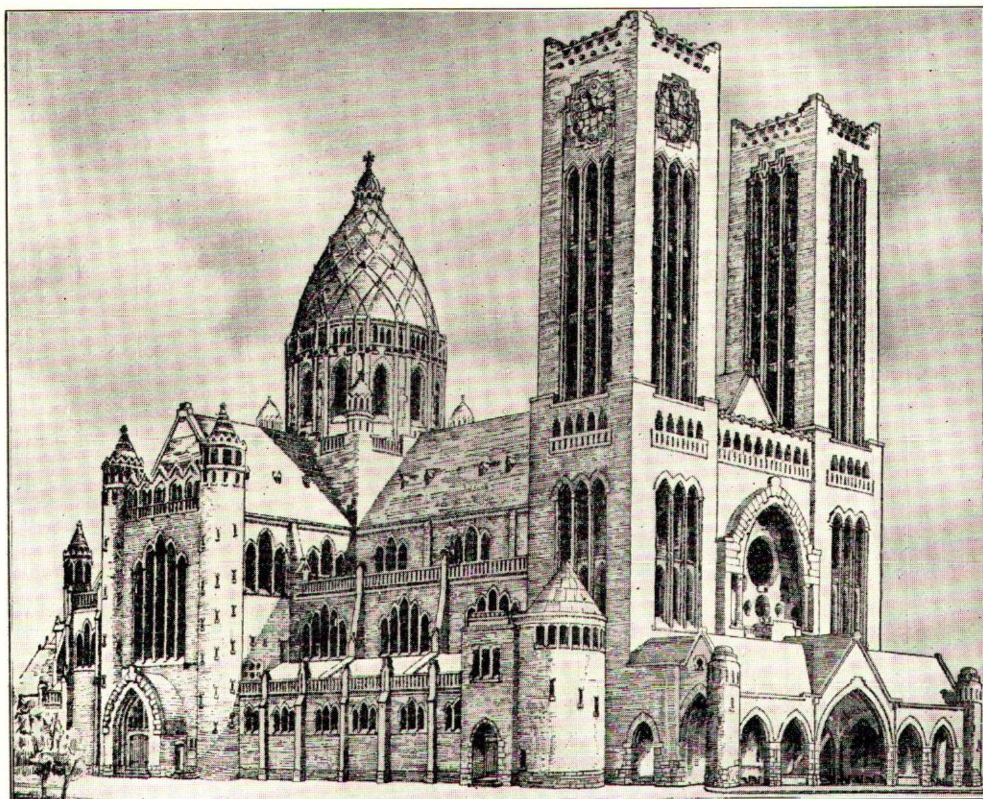
JOS. TH. J. EN P. J. H. CUYPERS

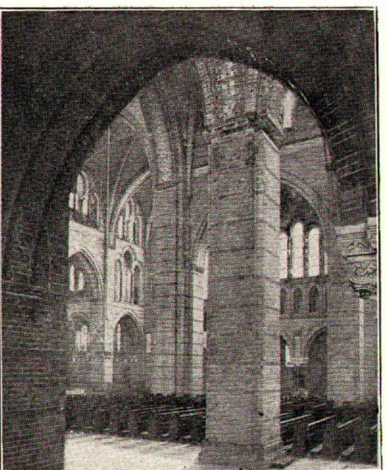
Centraal Station, Amsterdam Koninklijk paviljoen. Bouwm. P. Cuypers.

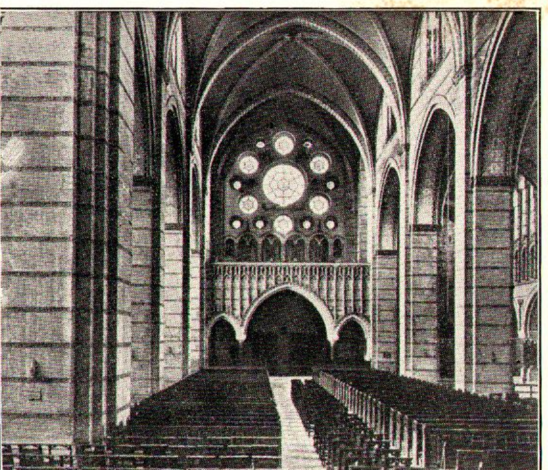
Interieur der St. Willibrordus buiten de Veste, Amsterdam. Bouwm. P. Cuypers.

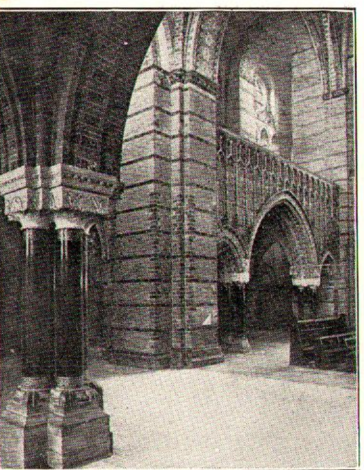
St. Bavo-kathedraal, Haarlem (1895—1929). Bouwm. Jos. Cuypers.

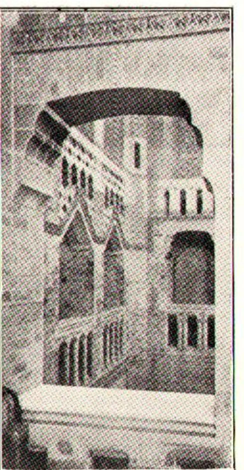
St. Bavo-kathedraal, Haarlem. Bouwm. Jos. Cuypers. Doorzicht over de breedte der kerk.

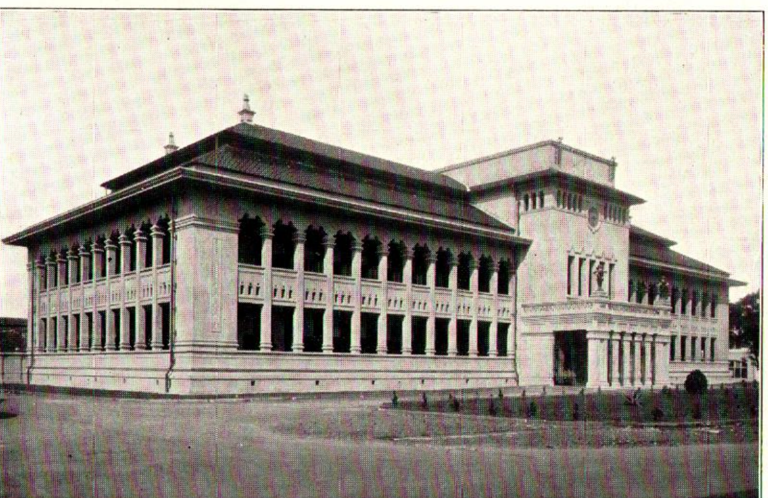
Gezicht op den Westelijken achterwand der kathedraal, gezien vanuit het midden der kerk.

Gezicht op de Westelijke tribune der St. Bavo, gezien vanuit de St. Lidwinakapel.

Galerij van den Noord-Westelijken hoofdtoren.

Kantoor der Handelsver. ,,Amsterdam'' (H.V.A.), Soerabaja. Bouwmeester Ed. Cuypers.

St. Dominicus-College, Neerbosch. Bouwmeester Ed. Cuypers.

4° (Ook: guido) Een teeken in den vorm eener gehalveerde noot, bij het Gregoriaansch in gebruik; zij staat aan het einde van elken notenbalk, alsook als sleutel-verandering plaats heeft, om aan te duiden, op welke hoogte de eerstvolgende noot komt.

Custozza, dorp in de prov. Verona (Ital.) met ca. 750 inw., 20 km. ten Z.W. van Verona. Bekend door de veldslagen in de buurt van het dorp geleverd:

1° 25 Juli 1848, overwinning van de Oostenrijkers onder generaal Radetzki op de Italiaansche troepen van koning Karel Albert.

2° 24 Juni 1866, overwinning van aartshertog Albert op de Italiaansche troepen van Cialdini en Garibaldi.

Lit.: Strobl, Custozza (1897). *Cosemans.*

Cutane aanwending van tuberculine, → Tuberculine-reactie.

Cutha, oude stad in Babylonië, vanwaar Sargon na den val van Samaria kolonisten hierheen overbracht (4 Reg. 17.24). O.a. uit de vermenging van dezen met de overblijfselen der inheemsche Israëlietische bevolking zijn de → Samaritanen ontstaan, daarom in het late Jodendom wel Koeteeërs genoemd. C. (Babyl.-Assyr.: Koetoe), welks stadsgod Nergal was (vgl. 4 Reg. 17.30: Nergel), lag waarschijnlijk op de plaats van Tell Ibrahim ten N.O. van Babylon. *Simons.*

Cuthbert, father, eigenlijk: Lawrence Hess, Engelsch geschiedkundige en Franciscanoloog; * 1866 te Brighton; Capucijn 1881, priester gewijd 1889. Honorair Magister Artium van Oxford in 1916. Stichtte een studiehuis, Grosseteste House, te Oxford in 1928. Had vele waardigheden in de Orde; president van het St. Lorenzo-college te Assisië sedert 1930.

Werken: S. Margaret of Cortona, a Tuscan penitent (1907); The Chronicle of Thomas of Eccleston (1909); Life of St. Francis (⁷1933, ook in Ned. vert.); Romanticism of St. Francis (1915); God and the Supernatural (1921; met anderen); Socialism and Democracy (1926); The Capuchins: a Contribution to the History of the Counter-Reformation (1928); In Christ: a brief exposition of the Christian life (1933). *Pompen.*

Cuthbert van Lindisfarne, Heilige, Benedictijn; † 687. Feestdag 20 Maart. Hij leefde in verschillende N. Engelsche kloosters en trok zich in 676 in de eenzaamheid terug, vanwaar hij in 685 tot bisschop van Lindisfarne werd benoemd. Zijn relieken werden in 698 verheven en in 999 naar Durham overgebracht. Beda de Eerbiedwaardige schreef zijn leven.

Lit.: Boll., Acta SS. (Maart III, 93 vlg.). *Lindeman.*

Cuthbert Mayne, Zalige, Eng. martelaar; * bij Barnstaple in het graafschap Devon, † 1577 te Launceston in Cornwall. Uit een Prot. familie geboren werd hij Katholiek en ontving hij op het Eng. seminarie te Douai in Fr. de priesterwijding. In zijn vaderland teruggekeerd, werkte hij daar in het geheim als priester. Hij werd gegrepen en wegens weigering van den suprematie-eed opgehangen. *Wachters.*

Voorstelling in de kunst: in abbatiale kleeding, heeft als attribuut een arend, die hem een brood brengt. Bij Rosweijden wordt hij afgebeeld met een bezetene (vluchtenden duivel). Verder nog als jongen de schapen hoedend, in gebed, terwijl hij een ziel ten hemel ziet stijgen. *Heijer.*

Cuticula, 1° (plantk.) een voor water weinig permeabel, kurkachtig laagje, dat de buitencelwanden der opperhuidcellen van bovenaardsche plantendeelen bedekt. In de c. bevindt zich cutine, een stof, die verwant is aan suberine, dat voorkomt in verkurkte celwanden, en die evenals deze te beschouwen is als een mengsel van vetten, nl. esters van glycerine en andere alcoholen met suberinezuur en andere hoogere vetzuren. T.o.v. suberinen zouden cutinen geen phellonzuur bevatten. Cutinen maken de c. weinig permeabel voor water en gassen. Heelemaal impermeabel is de c. niet; cuticulaire verdamping heeft plaats en ook is aangetoond, dat ook CO_2 en O_2 door de c. heen kunnen diffundeeren.

Wanneer de c. van bladeren dun is, dan zijn deze slap. Plantendeelen zonder c. (worteltop, ondergedoken waterplanten) verdrogen snel aan de lucht. Dikke, leerachtige bladeren danken hun stevigheid grootendeels aan een dikke c., bijv. bladeren van hulst, klimop, Agave en Viscum album, de vogellijm. Op de c. kan soms nog een waslaagje aanwezig zijn, zooals op bladeren van Crassulaceae en op vruchten als pruimen en druiven, welke hierom niet bevochtigd kunnen worden. Een dikke c. en waslaag verminderen de cuticulaire verdamping en zijn te beschouwen als vormen van xerophilen bouw. *Melsen.*

2° (Dierk.) Een vliesje van chitineachtige substantie, dat bij wormen door de huidcellen naar buiten als een beschermende laag wordt afgescheiden. Zeer sterk is de c. ontwikkeld bij de parasitisch levende rondwormen (o.a. de spoelworm), om deze tegen de inwerking van maag- en darmsappen te beschermen. *Willems.*

Cutine, → Cuticula (1°).

Cutinisatie is de afzetting van cutine op of in cellulose-membranen van plantencellen.

Cutis, → Lederhuid.

Cutterzuigers (⟨ Eng. to cut = snijden) worden gebruikt daar, waar de te verwerken grond voor een profielzuiger te zwaar is, zooals zand vermengd met klei of een andere taaie substantie. Om bovenstaande massa zuigbaar te maken zijn voor den mond der zuigbuis messen aangebracht, gemonteerd op een groot wiel op zoodanige wijze, dat de te verwerken massa in zeer kleine afmetingen aan de zuigbuis wordt toegevoerd. Het wiel, waarop deze messen gemonteerd zijn, wordt in beweging gebracht door een machine, op de zuigbuis zelf gemonteerd of anders op de zuigbuisladder, daar de as dezer machine een zekere helling moet aannemen om den snijkant der messen beter tot zijn recht te laten komen. De te verwerken massa volgt denzelfden weg als bij de → profielzuigers. De wijze van voortbeweging is als volgt: op het achterschip zijn in een grooten cirkel twee palen aangebracht, welke om den ander in den grond gedreven worden en wel: heeft de c. een snede van links naar rechts gedaan, dan wordt de draaicirkel door middel van staaldraden omgetrokken, totdat de tweede paal in het verlengde van den eersten komt te staan; de tweede wordt dan in den grond gedreven en de eerste er uit getrokken om na het volbrengen van dezen tweeden gang weer te worden gebruikt. Het geheele vaartuig wordt op één centrale lier bediend, de voorzijdraden voor het zwenken loopen in dit geval over schijven, bevestigd aan het ondereinde der zuigbuisladder, welke opgehangen is in een klein beun. Afmetingen van zulk een vaartuig: lengte 45 m, breedte 12 m, holte 3,15 m; omw./min. der cutter 12, grootste zuigdiepte 12 m, opbrengst 1100 m^3/uur. Lengte van de drijvende perspijp 400 m, diam. der perspijp 500 mm.

Lit.: P. M. Dekker, Ontwikkeling van het baggermateriaal; M. Paulmann und Blaum, Die Bagger und die Baggereihilfsgeräte; C. B. Massy, The engineering of excavation. *E. Bongaerts.*

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Cutting, Starr Willard, Amerikaansch Germanist, hoogleeraar te Chicago; gespecialiseerd in de Duitsche grammatica en de studie van Lessing, → Junges Deutschland en de Burschenschaften. * 14 Oct. 1858 te West-Brattleboro.

Hoofdwerk: Gutzkow and Young Germany (1913).

Cuvier, George, baron van, Fransch zoöloog en anatoom; * 24 Aug. 1769 te Montbéliard, † 13 Mei 1832. Studeerde op kosten van hertog Karel Eugenius van Wurttemberg aan de Karlsacademie te Stuttgart (1784—'88) en kwam in 1795 op uitnoodiging van Geoffroy Saint-Hilaire naar Parijs, waar hij professor werd aan de „écoles centrales". In 1800 werd hij professor aan het Collège de France, in 1802 aan de Jardin des Plantes en tevens inspecteur generaal van het onderwijs. In 1808 werd hij naar Italië gezonden om het universitair onderwijs te regelen, en met hetzelfde doel na de annexatie naar Nederland, waar van al de provinciale hoogescholen alleen de Leidsche en Groningsche bleven bestaan, terwijl de overige werden tot écoles secondaires. In 1814 werd hij door Napoleon tot staatsraad benoemd; werd in 1819 baron en 1831 pair van Frankrijk. Als heftige tegenstander der descendentie-theorie hield hij vast aan de onveranderlijkheid der soorten en wilde de algeheele verdwijning van vroeger geleefd hebbende soorten en het optreden van nieuwe vormen in de verschillende aardperioden verklaren door zijn catastrophentheorie, waarin hij aannam, dat in den loop der aardgeschiedenis meerdere malen een volkomen vernietiging der bestaande soorten en weer een schepping van nieuwe vormen heeft plaats gehad. Deze catastrophen moeten volgens hem plotseling en met zeer heftige bewegingen van den aardbodem hebben plaatsgegrepen.

G. Cuvier.

Het dierenrijk verdeelde hij in 4 typen, die vergelijkend anatomisch met elkander geen aanknoopingspunten vertoonden; nl. 1° de Vertebraten of gewervelde dieren, 2° de Mollusca of weekdieren, 3° Articulata of gelede dieren, 4° Radiata of straaldieren (Zoophyta of plantdieren). Op het gebied der vergelijkende osteologie heeft C. groote verdienste.

Werken: Leçons d'anatomie (5 dln. Parijs 1800—'05; opnieuw uitgegeven door Duméril, Laurillard en Duvernoy, 1835—'45, 9 dln.); Recherches sur les ossements fossiles (4 dln. [4]1835); Le Règne animal distribué d'après son organisation (4 dln. 1817; nieuwe oplage 1849, 11 dln.); Histoire des sciences naturelles (5 dln. 1841—'45). — Lit.: Pasanier, Eloge de C. (Parijs 1833). *Willems.*

Cuvilliés, François de, bijgenaamd de Oudere, Zned. bouwmeester; * 1695 te Soignies (Henegouwen), † 1768 te München. C. werkte in dienst van den Beierschen keurvorst, was te Parijs leerling van Blondel en geldt als de voornaamste meester van het Beiersche Rococo, dat hij met oorspronkelijkheid en stijlzuiverheid uitvoerde (Amalienburg in het Nymphenburgerpark bij München 1734—1739). Gaf met zijn zoon François den Jongeren (* 1731, † 1777) een reeks kopergravuren uit met Rococo-ornamenten.

Lit.: Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler (III 1925). *Knipping.*

Cuxhaven, stad en badplaats in het Hamburgsche district Ritzebüttel, links van de Elbe-monding en aan de spoorlijn Altona—C. en Wezermünde—C. Ca. 19 000 Prot. inw. Vuurtoren, loods en reddingspost, belangrijke visscherij en rookerij, vischhandel.

Cuyahoga River, een 130 km lange, Z.—N. gerichte rivier in den N. Amer. Staat Ohio (41° 20′ N., 81° 33′ W.). Mondt uit in het Erie-meer.

Cuyck, 1° Frans van, Vlaamsch schrijver; * 1857 te Antwerpen, leeraar aan de stedelijke normaalschool. Klein-realistische novellen en verhalen.

2° (Ook Kuik) Henricus of Hendrik, van, tweede bisschop van Roermond; * 1546 te Culemborg, † 9 Oct. 1609 te Roermond. Hij studeerde te Utrecht en te Leuven, waar hij doctor in de godgeleerdheid en professor werd. Na officiaal van het district Leuven, deken der St. Pieterskerk en kanselier der universiteit geweest te zijn, werd hij in 1596 tot bisschop van Roermond gewijd, terwijl hem in 1599 ook het toezicht over een deel der Hollandsche missie werd toevertrouwd. Zijn paleis stelde hij beschikbaar om als Jezuïetencollege te worden ingericht. Hij ontwierp een catechismus voor de Belgische bisdommen en schreef verschillende werken (vermeld in de Hist. Eccl. Duc. Gelriae van J. Knippenbergh). Portretten van hem zijn te Roermond en te Amsterdam in de Nieuwe Kerk.

Lit.: J. Habets, Gesch. v. h. tegenw. Bisdom Roermond (II 1890, 460-469, III 428-429). *Knippenberg.*

3° (Ook Kuik) Pieter van, bisschop van Doornik; * te Gent, † 1508 in St. Amand in Pévèle. Eerst Benedictijn in O. L. V. ter-Duinen, dan abt der abdij Honnecourt en commenditair-abt van St. Amand; in 1497 te Brugge tot bisschop van Doornik gewijd. Te Gent doopte hij in 1500 den lateren keizer Karel V. Ten gevolge van de partijschappen in het bisdom werd hij slechts door het Vlaamsch gedeelte erkend, nam ontslag in 1506 en trok zich terug in zijn abdij St. Amand. Hier werd hij door de monniken, die niets van hem wilden weten, zoodanig mishandeld, dat hij aan de verwondingen overleed. *Erens.*

Lit.: Gams, Series Episcoporum; Biogr. nat. Belg.

Cuyk c. a., gem. in het N.O. van N. Brabant aan de Maas; ong. 4 200 inw., nagenoeg alle Kath.; opp. 1 704 ha.; omvat de parochies C. en Vianen. Landbouw en veeteelt, tuinbouw en industrie (sigaren, melkpoeder, leer). In deze gem. is de Romeinsche weg van Tongeren naar Nijmegen blootgelegd; een Romeinsch grafveld werd ontgraven. De oude St. Martinuskerk in 1913 afgebroken; de 15e eeuwsche toren is blijven staan. Ten Z.O. van C. ligt de buurt St. Agatha, genoemd naar het in 1371 gestichte Sinte Aegtenklooster der reguliere Kanunniken van het H. Kruis. Door de gunst der Oranjes bleef het gespaard; het is het eenige mannenklooster in Ned. dat nooit werd opgeheven. Van het oude klooster is de 15e eeuwsche kapel met eenige mooie grafzerken over; verder de kloosterpoort (ca. 1600) en een gedeelte van het zgn. museum van St. Agatha of de kloosterschool, waar veel Kath. uit ons land tijdens de Repu-

bliek hun opleiding genoten. Het noviciaat en de hoogere theologische studies zijn er gevestigd, evenals de Procure van de Missie der Kruisheeren.

v. Velthoven.

De Heeren van Cuyck spelen een groote rol in de geschiedenis, ➔ Albertus, Hendrik, Herman, Jan, Otto, Wenemar.

Cuyk behoorde tot 1801 tot het bisdom Roermond; tot 1824 onder den vroegeren Roermondschen bisschop. 1824—'40 tot het apost. vicariaat van Grave, na 1840 tot Den Bosch.

Land van Cuyk, ook Ambt van Cuyk genoemd, een oude heerlijkheid, sedert begin 14e eeuw reeds met de stad Grave verbonden. In de M. E. was het Land van C. nu eens Geldersch, dan weer Brabantsch leen. In 1559 werd het in pandschap aan Willem van Oranje gegeven, in welk geslacht het als baronie ten tijde der Republiek bleef. De oppermacht berustte bij de staten-generaal; het was een generaliteitsland. Het Land van C. werd verdeeld in een Overen een Nederambt. Tot het Nederambt behoorden: Cuyk, St. Agatha, Haps, Groot en Klein Linden, Katwijk, Beers, Mill, St. Hubert, Wanroy, Gassel, Escharen, Langenboom, Neerloon (een enclave in het Land van Ravenstein). Tot het Overambt: Maashees, Holthees, Vierlingsbeek, Makken, Overloon, Groeningen, Vortum, Sambeek, Beugen, Rijkevoort, Ledeakker, Oploo. Niet tot het Land van C. behoorden de vrije heerlijkheid Boksmeer, die zich dwars door het Overambt uitstrekte, en Oeffelt, eigendom van den hertog van Kleef.

Lit.: Diderik Paringet, Memoriaal of Beschrijving van de Stad Grave en den Lande van Cuyk (2 dln. 1752).

v. Velthoven.

Cuyksch (taalk.), onderdeel van het Geld.-Limb. dialect, dat een menging van Limburgsch, Frankisch en Saksisch is. Het wijkt sterk van de Noord-Brabantsche dialecten af, heeft bijv. in tegenstelling met de rest van Noord-Brabant de ī en ū nog ongedriftongeerd, en de vocaliseering van de l in -alt en -olt heeft dit dialect ook nog niet veroverd. Dit dialect wijkt zoo sterk af, wijl het land van Kuik 1° afgesloten ligt door de Peel, 2° eeuwenlang politiek anders georiënteerd was (het was langen tijd bezit van Gelder en Kleef, en later een aparte baronie), 3° Saksische invloeden vertoont. Prof. Schrijnen en anderen wezen reeds op het samenvallen der grens tusschen Geldersch-Limburgsch en Oost-Brabantsch met de lijn van den thans vrijwel uitgestorven bouwtrant der Saksische hoeven.

Lit.: J. van Ginneken, Handb. der Ned. Taal (I [2]1928); J. van Ginneken-J. Endepols, De regenboogkleuren van Nederlands Taal ([2]1931); A. Weijnen, Onze Taaltuin (II, 220); Dialect in het Land van Kuik. De Navorscher (IX, 61, 293. X, 89, 145-147, XI, 13); W. v. Cuuk, Land van Cuijk (Noord en Zuid, Taalk. Tijdschr. III, blz. 178); J. Schrijnen, Ned. Volkskunde (II)

Weijnen.

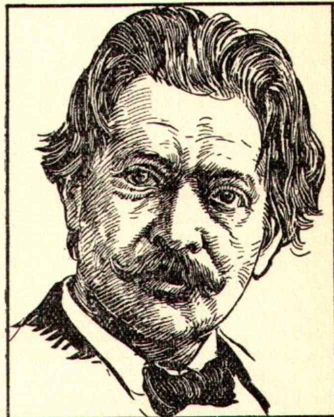
Cuyp, schildersfamilie te Dordrecht, welker beroemdste lid is Aelbert. Zijn vader, Jacob Gerritsz, tevens zijn leermeester, en diens broeder Benjamin waren ook zeer verdienstelijke leden. **Jacob Gerritsz,** * 1594, † 1651, geschoold te Utrecht bij Abr. Bloemaert, schilderde vooral portretten, die door voornamen eenvoud uitblinken. **Benjamin,** * 1612, † 1652, was ondanks zijn korte leven zeer vruchtbaar, zoodat zijn schilderijen, meest bijbelsche voorstellingen en landschappen, niet zeldzaam zijn. Deze vertoonen een sterken invloed van Rembrandt. Zie plaat.

Ver boven hen steekt **Aelbert** uit, * 1626, † 1691, die een der sieraden onzer 17e-eeuwsche schilderschool is. Hij is een der veelzijdigste kunstenaars dier periode; behalve landschappen schilderde hij interieurs, portretten, riviergezichten, stillevens en dieren. Tevens is hij een der weinige Hollandsche schilders, die in grooten welstand geleefd heeft en tot hoog aanzien kwam. In zijn lang leven maakte zijn kunst een rijke ontwikkeling door: zijn vroege landschappen zijn in één kleur geschilderd (bruin), echter met ongeëvenaard schoone nuanceeringen. Langzamerhand komt hij dan tot de natuurlijke kleuren en tot het weergeven van licht en atmosfeer. Scherp observeerde hij de natuur in al haar vormen, vooral in de waterrijke omgeving van Dordrecht, en in zijn rijpe werken bereikte hij belichtingseffecten op water, land en wolken, die deze tot de schoonste in de Ned. kunst maken. Op dit gebied is hij verwant met Jan van Goyen, die nog iets subtieler is in tonaliteit; het is mogelijk, dat zij elkaar beïnvloed hebben. Zijn landschappen en weiden met vee, waarover de karakteristieke goudtoon is uitgegoten, hebben misschien nog den grootsten roem verworven. Met Potter is hij ongetwijfeld de knapste dierenschilder van zijn tijd, maar koeien en paarden zijn bij hem geen hoofdzaken, doch slechts onderdeelen van het landschap; in de weelde van het zonlicht gaan zij er in op. Op zijn tijdgenooten heeft hij weinig invloed gehad en men kan dan ook geen leerlingen van hem noemen. Wel heeft zijn kunst sterk nagewerkt in de 18e eeuw, in Dordrecht op de van Stry's en in Engeland op vsch. landschapschilders (Wilson, Turner e.a.). Daar te lande had men al vroeg zijn meesterwerken gekocht en deze bevinden zich er nog. C. is in onze musea dan ook zeer onwaardig vertegenwoordigd (het best nog in Rotterdam) en men kan zijn kunst eerst in de Eng. musea en part. collecties leeren kennen. Hij heeft ook een groot aantal teekeningen en enkele etsen nagelaten.

Lit.: Bode, Holl. u. vläm. Malerschulen; Hofst. de Groot, in Besch. u. krit. Verzeichn. d. Werke holl. Maler (II 1908.)

Schretlen.

Cuypers, 1° Eduard Gerard Hendrik Hubert, neef van Petrus C., bij wien hij ook zijn eerste op leiding als architect genoot, * 1859 te Roermond, † 1927 te Den Haag. Ontwerper van belangrijke gebouwen (ziekenhuizen, kerken, kloosters, kantoorgebouwen enz.) in Ned. en Ned. O. Indië. Zie plaat.

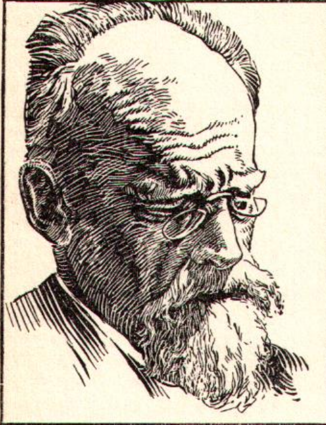
H. Cuypers.

Lit.: Levensberichten v.d. Mij. der Ned. Letterk. (1928).

Gorris.

2° Hubert, Nederlandsch componist, dirigent en organist; * 26 Dec. 1873 te Baexem (Limburg). Leerling van Fr. Nekes, leider van het domkoor te

Aken, werd daarna aangesteld als organist-dirigent van het St. Alphonsus-koor te Amsterdam en nam in dien tijd nog les bij Bernard Zweers (harmonie en compositie). Van de verschillende koren, die onder zijn leiding staan of gestaan hebben, worden hier genoemd: Schola Cantorum, Kon. Chr. Oratoriumvereeniging, het koor van de St. Agneskerk, alle te Amsterdam, de R.K. Oratoriumvereeniging te Haarlem, Sursum Corda te Leiden en Die Haghesangers te Den Haag.

J. Th. J. Cuypers.

Werken: verscheidene Missen; Alphonsus-oratorium; Kerst-oratorium; Te Deum (8-st.); de declamatoria Terwe, Die Wallfahrt nach Kevelaer, Das klagende Lied; vele gemengde- en mannenkoren, benevens een operette. *Hanekroot.*

3° **Josephus Theodorus Joannes**, Ned. architect, zoon van Petrus Cuypers; * 1861 te Roermond. Behaalde in 1883 aan de Polytechnische School te Delft het diploma voor Bouwk. en Civiel Ir., werkte daarna jarenlang samen met zijn vader, doch ging in zijn arch. opvattingen een eigen richting uit. Talrijke werken, waaronder de St. Bavokerk in Haarlem (→ Centraalbouw) en de Effectenbeurs in Amsterdam, en verschillende stedebouwkundige plannen toonden zijn activiteit, die zich ook uitstrekte op onderwijs- en sociaal gebied. Zie plaat. *Thunnissen.*

4° **Julia**, een van Vlaanderen's verdienstelijkste tooneelspeelsters; * 1873 te Sint Jansmolenbeek (Brussel); treedt als 10-jarig meisje voor het eerst op te Brussel in den Alhambra-schouwburg. J. C. was gedurende langen tijd verbonden aan het Amsterdamsch tooneelgezelschap Ze werd 1923 door de stad Brussel officieel gevierd. Mevr. Van Lier-Cuypers, sedert een twintigtal jaren mevr. Woudhuysen-Cuypers, verblijft heden te Amsterdam. *Godelaine.*

Lit.: H. Coopman, Het Vlaamsch Tooneel (1927).

5° **Petrus Josephus Hubertus**, Ned. architect, die grooten invloed heeft gehad op de Hollandsche bouwkunst, toen deze in verval was geraakt. * 16 Mei 1827 te Roermond, † 3 Maart 1921 aldaar. Studeerde 3 jaar aan de Kunstacademie te Antwerpen, welke hij met den Prix d'Excellence en de hoogste onderscheidingen verliet.

C. plaatste de constructie als punt van uitgang op den voorgrond; de baksteen werd als bouwmateriaal in eere hersteld. Hij wees naar de Gotiek en stelde de vormen en constructies daarvan als voorbeeld. Deze periode van de neo-Gotiek was internationaal: ook in de naburige landen verwachtte men van de Gotiek een nieuwe bouwkunst. Zie plaat.

In 1853 bouwde C. zijn eerste kerkje te Oeffelt met steenen gewelven. Meer dan 100 kerken volgden, terwijl hij bij meer dan 200 andere bouwwerken was betrokken. Van 1854 dateert zijn vriendschap met J. Alberdingk Thijm, van ca. 1875 met jhr. mr. Victor de Stuers. In 1874 werd een commissie van adviseurs opgericht om de regeering voor te lichten bij de stichting van nieuwe gebouwen; in 1879 werd deze opgeheven, doch C. bleef adviseur van Victor de Stuers, destijds chef-referendaris van de Afd. Kunsten en Wetenschappen van het Dept. van Binnenl. zaken. In 1876 werd C. benoemd tot architect van het Rijks Museum in Amsterdam. Hij was architect o.m. van het Centraal Station, de St. Willibrorduskerk en de H. Hartkerk te Amsterdam, en van de restauraties van het kasteel Haarzuilen, de Munsterkerk te Roermond, de abdijkerk te Rolduc, het Oostelijk koor van den dom te Mainz en van de St. Jacobuskerk te Den Haag.

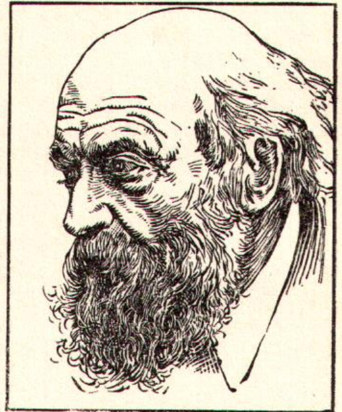
Lit.: Het Rijksmuseum te Amsterdam; jhr. V. de Stuers, Mannen en Vrouwen van Beteekenis; De Katholieke Kerken in Nederland; Het Gildeboek (1921). *Thunnissen.*

Cuyten, **Jacobus**, seminariepresident; * 2 Juli 1799 te Nuenen, † 24 Oct. 1884 te Haaren. Na zijn priesterwijding (1824) te Munster was hij tot '37 hoogleeraar en daarna tot zijn dood president van het groot-seminarie van Den Bosch. C. was lid van het kapittel sinds de oprichting (1858), sedert 1870 proost. Hij heeft een rol van beteekenis gespeeld in de actie van de Katholieken tegen het ontwerp-wet op de kerkgenootschappen (1853).

Lit.: L. Schutjes, Kerkel. Gesch. v. h. bisd. 's-Hertogenbosch (II 1870). *de Haas.*

Cuzco, **1°** **dept.** van de Z.Amer. rep. Peru, gelegen in het O., grenzende aan Bolivia; opp. 144 344 km², ca. 700 000 inw. In het W. verheffen zich de Cordillera's van Peru tot een geweldigen bergknoop, met er tusschen groote uitgestrekte hoogvlakten. Het O. deel is grootendeels oerwoudgebied (La Montana). Landbouw, doch vooral veeteelt vormen hoofdmiddelen van bestaan (lama's, wol-export), verder is er een weinig mijnbouw.

2° Het **bisdom** Cuzco, suffrag. van Lima, telt ruim ½ millioen Kath. (1931).

P. J. H. Cuypers.

3° **Hoofdstad** van het gelijknamige dept., 3 500 m boven den zeespiegel gelegen, met een gematigd klimaat (II 156); 40 000 inw. (1932), meest Indianen. C. is de oude hoofdstad van het voormalige Inca-Rijk, thans nog de heilige stad der Indianen. In 1533 door Pizarro ingenomen en verwoest; door de Spanjaarden herbouwd; op diverse plaatsen zijn nog ruïnen van vestingwerken, paleizen en tempels bewoond gebleven. → Indianen van Zuid-Amerika. Van beteekenis zijn de kathedraal, universiteit, museum. *Zuylen.*

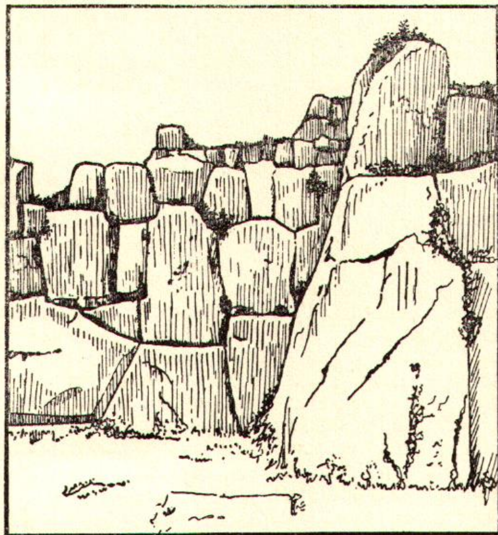
Het ruïnencomplex bevat resten van paleizen, tempels en versterkingen (Sacsahuaman), voor een deel opgetrokken uit zwarte, onregelmatig gehouwen, veelhoekige lavablokken, met uiterst nauwkeurig op elkaar passende kanten, voor een ander deel uit rechthoekige

blokken, die aan de voorzijde ofwel glad gepolijst, ofwel ruw en bol gehouden zijn. Zie afb.

L i t. : Lehmann-Doering, Kunstgesch. des alten Peru (1924). *Knipping.*

C.V.O., → Centrale voor Volksontwikkeling.

Cvijić (uitspraak: Zwiejitsj), J o v a n, Servisch geograaf; * 29 Sept. 1865 te Loznica (Servië), † 9 Jan. 1927 te Belgrado; in Weenen onderging C. den invloed van de geografen Suess en Penck; vanaf 1893 prof. te Belgrado. Bevorderde de kennis van de morphologie en de hydrographie der kalklandschappen, de Karst en aangrenzende gebieden tot voorbeeld nemend. Daarna breidde hij het terrein van onderzoek over het geheele Balkanschiereiland uit en publiceerde waardevolle studiën over geologie, morphologie en anthropogeographie van dit schiereiland. C. stichtte en leidde het Servisch Aardrijksk. Genootschap.

Cuzco. Muur van het fort Sacsahuaman.

V o o r n. w e r k e n: Das Karstphänomen (1893); Morphol. und glaziale Studien aus Bosnien etc. (1900); Atlas der groszen Seen der Balkanhalbinsel (1902); Geolog. Atlas von Mazedonien und Altserbien (1903); Ansiedlungen im serb. Lande (5 dln. 1902—'09, in het Servisch); Grundlinien der Geographie und Geologie von Mazedonien und Altserbien (1908); La Péninsule balkanique. Géographie humaine (1918); Hydrographie souterraine et évolution morphologique du Karst (1918); Geomorfologija (1925—'26). *v. Velthoven.*

Cwt [cent(ner)weight = hundredweight], een Engelsche gewichtseenheid, = 112 Eng. pond = ong. 50,8 kg.

Cyaan is bij gewone temperatuur een kleurloos gas, met zeer vergiftige eigenschappen en den reuk van bittere amandelen. Het komt in geringe hoeveelheden in hoogovengas en lichtgas voor. Kan verkregen worden door verhitting van kwikcyanide $Hg(CN)_2$, dat hierbij in kwik en het cyaangas gesplitst wordt. Tegelijkertijd ontstaat wat paracyaan $(CN)_x$, een amorphe bruinzwarte massa, die bij verhitten op 860° C weer in cyaan overgaat. De structuur van cyaan moet, op grond van verschillende reacties, als het nitril van oxaalzuur $N \equiv C—C \equiv N$ beschouwd worden. *Hoogeveen.*

Cyaankalium, → Kaliumcyanide.

Cyaanverbindingen (s c h e i k.) noemt men die stoffen, die de uit één koolstofatoom en één stikstofatoom bestaande, eenwaardige cyaangroep, CN, bevatten. De atoomgroep reageert als een eenwaardig element en kan zonder ontleding van de eene verbinding in de andere gevoerd worden. De cyaangroep komt in vele opzichten overeen met de halogenen, vooral met chloor, is echter chemisch minder reactief. De voornaamste verbindingen, die tot de c. behooren, zooals cyaan, blauwzuur enz., worden afzonderlijk besproken. *Hoogeveen.*

Cyaanwaterstofzuur, → Blauwzuur.

Cyaanijzerinkten zijn blauwe kunstmatige mineraalinktsoorten, welke onder verschillende benamingen worden gebezigd, als Berlijnsch, Parijsch, milorie-, staal-, brons- en Pruisisch blauw. Donker Berlijnsch blauw wordt doorgaans Parijsch blauw, het lichtere wordt milorieblauw genoemd. Deze kleurstof werd in 1704 door Diesbach toevallig ontdekt. Uit een waterige oplossing van ferricyaankali (rood bloedloogzout) wordt, door toevoeging eener oplossing van ferrosulfaat (ijzervitriool), een mooie diepblauwe neerslag verkregen. Deze wordt alsdan gefiltreerd, gewasschen, geperst en in droogkamers gedroogd. Met vernis vermengd, wordt ze tot drukinkt verwerkt. *Ronner.*

Cyaneae insulae, twee kleine rotseilanden bij den Bosporus, ook S y m p l e g a d e n genoemd. → Argonauten.

Cyanecula, → Blauwborstje.

Cyaniden (s c h e i k.) noemt men verbindingen afgeleid van koolwaterstoffen, waarin één waterstofatoom door een cyaangroep (CN) is vervangen; bijv. $CH_3.CN$, methylcyanide, $C_2H_5.CN$, aethylcyanide. Men kan echter dezelfde verbindingen ook opvatten als afgeleid van carbonzuren door de carboxylgroep te vervangen door CN en zoo opgevat noemt men ze n i t r i l e n van de respectieve zuren, bijv.: $CH_3.CN$, acetonitril, $C_2H_5.CN$, propionitril, enz.

Er zijn echter in de organische chemie nog andere producten, die juist dezelfde formule hebben, maar in eigenschappen sterk verschillen. Men kan dit verschil weergeven door de volgende structuurformules: I $C_2H_5—CN$ en II $C_2H_5—NC$. De laatste verbindingen heeten → c a r b y l a m i n e n of i s o n i t r i l e n. Volgens de nieuwste nomenclatuur spreekt men bij I van c a r b o n i t r i l e n, en bij II van i s o c a r b o n i t r i l e n.

De structuur van de groep CN kan bij de carbonitrilen opgevat worden als $—C \equiv N$, waarbij men een drievoudige binding tusschen C en N aanneemt. Bij de isocarbonitrilen heeft men volgens Nef een der weinige voorbeelden van verbindingen met een tweewaardig koolstof (C) atoom, dus $—N=C$. Carbonitrilen ontstaan o.a. als hoofdproduct bij de inwerking van cyaankalium op alkyljodiden. Het zijn vloeistoffen met een spec. gewicht van ongeveer 0,8 en met eigenaardigen reuk.

I s o c a r b o n i t r i l e n worden o.a. verkregen bij inwerking van kali en chloroform op primaire aminen $C_2H_5.NHCl_3+CH_2+3KOH=3KCl+3H_2O+C_2H_5—NC$. Het zijn kleurlooze vloeistoffen met een sterken en kenmerkenden reuk. Bovenstaande vormingswijze dient daarom als reactie op primaire aminen. *Hoogeveen.*

Cyaniet, → Distheen.

Cyanophyceeën, → Blauwwieren.

Cyanose, blauwpaarse verkleuring van huid of

slijmvliezen, die optreedt als het bloed te weinig zuurstof bevat. Overal aanwezige cyanose is meestal het gevolg van slechte hartwerking. Plaatselijk beperkt is de c. bij onvoldoende functie der bloedvaten en is dan dikwerf een zeer onschuldig lijden. *v. Balen.*

Cyanotypie of b l a u w d r u k is, in de photographische kunst, een in 1840 door J. Herrschel uitgevonden afdruk-procédé, dat snel en goedkoop kopieën levert, maar niet over tusschentonen beschikt en daarom vooral geëigend is voor lijnteekeningen: bouwplannen, enz. Gelijmd papier wordt met een oplossing van 8 deelen roodbloedoogzout en 10 deelen citroenzure ijzer-oxyde-ammoniak in 100 deelen water bestreken, gedroogd en onder het negatief gelegd. Dan in water gespoeld en weer gedroogd. *Knipping.*

Cyathea of b e k e r v a r e n, het voornaamste geslacht van de familie der C y a t h e a c e e ë n (boomvarens), omvat een 100-tal soorten, meestal boomvormig, in Amerika, Zuid-Azië, Afrika en op de Zuidzee-eilanden. Enkele bekende soorten zijn C. dealbata met aan de onderzijde wit berijpte bladeren en C. medullaris (Lat. medulla = merg), waarvan het merg soms door de Maori's gegeten wordt. Deze soorten worden in onze streken in kassen als boomvarens gekweekt. C. sinuata, ongeveer 1 m hoog, heeft ongedeelde bladeren. *Bouman.*

Cyatheaceeën, → Boomvarens.

Cyathium is een merkwaardige bloeiwijze, die voorkomt bij talrijke soorten van het geslacht Euphorbia of wolfsmelk en andere Euphorbiaceae. Talrijke perianthlooze, mannelijke bloemen, die slechts uit één meeldraad bestaan, staan om één centrale perianthlooze, vrouwelijke bloem gerangschikt; het geheel is omgeven door een omwindsel van bracteeën, dat den vorm heeft van een kelk, zoodat het c. den indruk maakt van een tweeslachtige bloem. *Melsen.*

Cýathus (< Gr. kuathos, schenker van Heracles), metalen of ivoren lepelvormig schepvat, dat aan een vast of beweegbaar handvat gehecht was, en waarmede bij de Romeinen de wijn uit het mengvat in de bekers geschept werd.

Cyathus (Gr. O u d h e i d), stroom in Etolië, een landschap in midden-Griekenland.

Cyathus (G r. m y t h.), zoon van Pyles, broer van Antimachus, wijnschenker van Heracles, door dezen gedood.

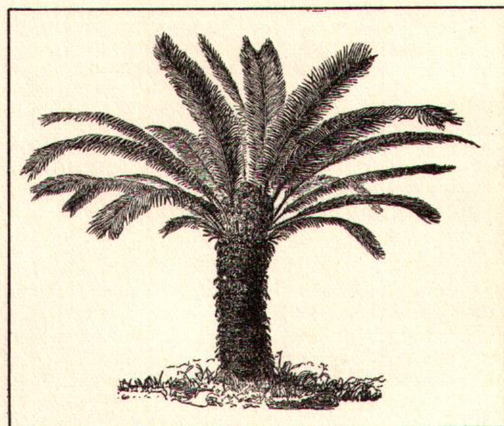
Cyaxares, Grieksche naam van een koning der Meden (ca. 624—584 v. Chr.). Na de hervorming van zijn leger, dat onder zijn voorganger Phraortes een gevoelige nederlaag had geleden tegen de Assyriërs, sloeg hij het beleg voor Ninive (ca. 620), doch moest wegens een plotselinge invasie der Scythen aftrekken. Volgens Herodotus werd hij door dezen verslagen, doch wist hun aanvoerders aan een feestmaal listig te dooden. In 612 sloeg hij wederom het beleg voor Ninive, thans in bondgenootschap met Nabopolassar, die zich onafhankelijk koning van Babylon had gemaakt (→ Babylonië; → Chaldea), en vernietigde de stad. Twee jaar later veroverden zij ook Haran, de laatste hoofdstad van het Assyr. rijk. Met Babylon bleef C. tot aan zijn dood in nauw bondgenootschap. Zijn dochter huwde met Neboekadnezar II, den zoon van Nabopolassar. *Simons.*

Cýbele, de moeder der goden, vereerd op Creta als Rhea, de moeder van Zeus; in Klein-Azië ook onder de namen Mâ, Ammas en Cybébe. Zij is de natuurgodin, die verwantschap vertoont met de Cyprische en Syrische Aphrodite en als vegetatiegodin trekken gemeen heeft met Demeter. Zij is een berggodin en is als godin der burchten met de muurkroon getooid. De leeuw is haar gewijd; leeuwen trekken haar wagen. In haar gevolg zijn de Corybanten of Cureten, panters, leeuwen en dáctylen (kabouters). Het centrum van haar cultus met zeer zinnelijk karakter, waarin vreugde, smart en orgiastische opwinding elkaar afwisselen, was Péssinus in Galatië bij den berg Dindymon; vandaar wordt C. ook genoemd Dindymene. Hier was het graf van → Attis, met wien soms Agdistis werd geïdentificeerd. Reeds vroeg verbreidde zich de cultus van C. over Griekenland en kwam in 205—'04 v. Chr. naar Rome. Vóór den beslissenden strijd tegen Hannibal haalde men op voorschrift van de Sibyllijnsche boeken het beeld van C., den zwarten meteoorsteen uit Pessinus, naar Rome. → Claudia Quinta. Ter eere van C., de Magna Mater, werden in April de Megalesia gevierd; haar werd een tempel gewijd op den Palatijn; bij de inwijding in den C.-cultus als mystes (ingewijde) van Attis hoorde het → taurobolium. Cybele's priesters, de galli, waren niet in aanzien. Aanvankelijk was het een Romein verboden als gallus op te treden; keizer Claudius bevorderde den C.-cultus, die tot in de 4e eeuw na Chr. belangrijk bleef, vooral onder de vrouwen, die van den Mithrasdienst waren uitgesloten. *Davids.*

V o o r s t. in d e k u n s t. De beste afbeelding bevindt zich op een Attisch wijrelïef van de 4e eeuw v. Chr.: C., zittend op een troon, in de linker hand een tympanon, in de rechter hand een schaal voor offergaven, het bovenkleed over het hoofd getrokken, in het haar een lage diadeem; naast den troon ligt een leeuw; aldus was waarsch. ook het beeld, door Phidias voor het Metroon te Athene gemaakt. Andere voorstellingen laten C. zien tronend in een nis, soms meerdere leeuwen aan haar voeten of een leeuw op haar schoot. De offerschaal wordt ook vervangen door korenaren of een schepter. *W. Vermeulen.*

Cybistra, oude stad en cultusplaats in het Taurus-gebergte (oud-Cilicië) nabij het huidige Irviz. Een groot rotsrelïef met tekst in Hettietische hiëroglyphen stelt een koning voor in aanbidding voor de godheid, afgebeeld als god der vruchtbaarheid. *Simons.*

Cycadaceeën, een plantenfamilie der n a a k t-

Cycas revoluta (sagopalm).

z a d i g e n, en wel de eenige van de klasse der Cycadales, varenpalmen. Deze familie omvat houtgewassen met een stam, die óf er spoedig uitziet als een

dikke knol, óf als een palmstam rechtop groeit tot 8 meter, hoewel cycassoorten wel 20 meter hoog worden. Het zachte hout heeft een wijd mergkanaal, gevuld met zetmeel. Over het algemeen blijft de stam onvertakt, doch bij Cycas ontstaan vaak door verwondingen vertakkingen. De bladeren hebben veelal den vorm van waaiers. Deze familie huist in de tropische streken van Azië, Afrika en Amerika. De bloemen zijn ingericht op windbestuiving, terwijl de zaden door dieren worden verspreid, die aangelokt worden door het vleezige of sappige omhulsel, dat bij Cycas vaak mooi rood getint is en aldus van verre zichtbaar. De voornaamste geslachten zijn Cycas, Encephalartos, Zamia-ceratozamia, Macrozamia en Dioon. *Bouman.*

Cycas, plantengeslacht, dat in vroegere perioden der aardgeschiedenis een groote beteekenis heeft gehad, doch thans slechts de aandacht trekt eenerzijds door de eigenaardige systematische plaatsing en anderzijds door de bruikbaarheid der bladeren voor het maken van bloemstukken, vooral grafkransen en -bouquetten. *Rietsema.*

L i t. : D. H. Scott, De evolutie der planten (1926).

Cycladen of K y k l a d e n (III 672 F 6), eilandengroep in de Egeesche Zee, resten van een kristallijn massief, dat Griekenland met Klein-Azië verbond, liggend op een onderzeesch plateau, dat alleen tusschen Amorgos en Astropalia de dieptelijn van 500 m overschrijdt. Cycladen beteekent „in een cirkel liggenden”, nl. rondom Delos (het eiland van Apollo) of rondom Syra; maar voor de geheele groep is dit minder juist. Twee evenwijdige rijen zijn te onderscheiden in het verlengde van Euboea en in dat van Attica, de eerste gevormd door de eilanden Andros, Tinos, Delos, Mykonos, Naxia (of Naxos), Amorgos en Astropalia, de tweede door Keos (of Zea), Kythnos (of Thermia), Seriphos, Siphnos en tusschen beide groepen in: Syra, Paros en Ios (of Nios). Langs den steilen Z. rand van het plateau liggen de vulkanische eilanden: Milos (Oud-Gr. Melos), Kimolos en Santorini of Thera (alleen de laatste actief). De berg Ozia op Naxos vormt met 1 003 m het hoogste punt. De temperatuur is zeer mild, de maandgemiddelden liggen tusschen 11° en 25° C, de regenhoeveelheid is vrij gering: Santorini 303 mm, waarvan 85% in het winterhalfjaar. De flora wordt gekenmerkt door de altijd-groene boomen en heesters van het Middellandsche-Zeegebied.

Behalve het Ital. Astropalia behooren alle C. tot Griekenland en vormen den nomos (district) C. met een oppervlakte van 2 572 km² en 129 702 inw. (1928); hoofdstad is Hermopolis met 21 146 inw. (1932). De voornaamste middelen van bestaan zijn landbouw (tarwe, wijn, olijven, vijgen) en veeteelt. Ook handel en zeevaart zijn van beteekenis, Hermopolis op Syra is de belangrijkste havenstad. Vele delfstoffen worden reeds in meerdere of mindere mate ontgonnen: amaril (Naxos), zwavel (Milos), marmer (Paros, Tinos), ijzererts (Mykonos, Kythnos, Seriphos, Siphnos), lood (Siphnos), zink (Siphnos, Antiparos), mangaan (Milos, Andros). De bewoners zijn bijna allen Grieken, alleen op Andros wonen wat Albaneezen. De vele volksverhuizingen op het Balkanschiereiland teisterden het vasteland van Griekenland meer dan deze eilanden, zoodat de Grieken zich hier zuiverder konden handhaven.

De godsdienst is overheerschend Orthodox, bisschoppen te Hermopolis, Phira (of Thira) en Naxos; maar toch is nergens in Gr. het aantal R.K. zoo hoog als op de C., de stad Syra is zelfs overwegend Katholiek. Een R.K. aartsbisschop zetelt op Naxos, R.K. bisschoppen vindt men te Phira (of Thira) en te Syra. *Hoek.*

Cyclamen, → Alpenviooltje.

Cyclanthaceeën vormen de eenige plantenfamilie van de orde der S y n a n t h a e, de overgang van de palmen naar de araceeën. De zes soorten-arme geslachten bewonen tropisch Amerika. Het zijn lianen, kruiden of palmachtige gewassen met ongedeelde bladeren. De bloemen staan in bloeikolven en de vleezige vruchten bevatten talrijke kleine zaden. De voornaamste geslachten zijn Cyclanthus en Carludovica. *Bouman.*

Cyclanthera, een plantengeslacht van de familie der C u c u r b i t a c e a e, komkommerachtigen, komt met een 30-tal soorten voor in de warmere streken van Amerika. In Europa wordt soms de Mexicaansche C. pedata aangeplant. De jonge stengelknoppen en bladeren worden voor soepgroente gebruikt. De in Peru en Bolivia gekweekte variëteit edulis levert groote eetbare vruchten. Een eigenaardigheid van C. explodens uit het Andesgebergte is, dat de eene helft der rijpe vrucht plotseling terug wordt getrokken, waardoor de zaden ver weggeslingerd worden. *Bouman.*

Cyclanthus, een plantengeslacht van de familie der C y c l a n t h a c e a e, dat met vier kruidachtige soorten in Peru, Brazilië en Noordelijk tot de Antillen zijn woonplaats heeft. De bloeikolfsteel bevat waterig melksap. De jonge bladeren zijn meestal ongedeeld, doch later tweedeelig. *Bouman.*

Cyclische gedichten, de oud-Grieksche, in navolging en ter aanvulling van Ilias en Odyssea geschreven cyclus van epopeeën, die, naar blijkt uit het oordeel der Ouden en uit de schaarsche fragmenten, de hoogte der Homerische kunst niet bereikten. Deze gedichten waren: de C y p r i a (de voorgeschiedenis van den Trojaanschen oorlog), aan Stasinus van Cyprus (8e eeuw v. Chr.?), de A i t h i o p i s (o.m. de dood van Achilleus) en de I l i o u P e r s i s (de verdelging van Troje), aan Arctinus van Milete toegeschreven; de I l i a s M i k r a of kleine Ilias (de gebeurtenissen onmiddellijk vóór den val van Troje) van Lesches van Lesbos (ca. 708?). De N o s t o i (de avonturen der helden tijdens hun terugkeer van Troje), op naam van Hagias van Troizene gezet, en de T e l e g o n i a (de geschiedenis van Odysseus en zijn huisgenooten na zijn terugkeer te Ithaca), door Eugammon van Cyrene ca. 570 gedicht, sloten aan bij de Odyssea. *V. Pottelbergh.*

Cyclische groep, groep, waarvan alle elementen machten zijn van eenzelfde element. Elke c.g. is een → Abelsche groep. Elke groep, waarvan de orde een ondeelbaar getal is, is een cyclische groep.

L i t. : → Groep.

Cyclische permutatie, permutatie, bestaande uit één → cyclus (wisk.).

L i t. H. Weber, Lehrbuch der Algebra (I ²1898).

Cyclische verbindingen (s c h e i k u n d e) (< Gr. kuklos = cirkel) vormen één der twee hoofdgroepen der organische scheikunde: A) aliphatische en B) cyclische verbindingen. Ze hebben hun naam daaraan te danken, dat ze een gesloten atoomketen bezitten en worden onderverdeeld in: 1° c a r b o - c y c l i s c h e, waarvan de atoomketen uitsluitend uit koolstofatomen bestaat. Deze zijn weer gesplitst in a) a l i c y c l i s c h e, waartoe alle verbindingen behooren, die niet onder de aromatische verbindingen (b) gerangschikt kunnen worden; b) a r o m a t i s c h e

verbindingen of benzol- (benzeen-)-derivaten. Hiertoe worden ook gerekend de stoffen met gecondenseerde ringen, d.w.z. met twee of meer atoomketens, die enkele leden gemeen hebben.

2° Heterocyclische verbindingen, die in de gesloten ketens behalve koolstofatomen ook een of meer atomen van andere elementen bevatten, bijv. verbindingen zooals pyridine, met een ring van vijf koolstofatomen en één stikstofatoom.

Wanneer een verbinding uit twee ongelijke ringen bestaat, wordt ze ook tot de heterocyclische verbindingen gerekend. In enkele groote handboeken, o.a. Beilstein's Handbuch der Organischen Chemie, noemt men aliphathische = acyclische en carbocyclische = isocyclische verbindingen. *Hoogeveen.*

Cyclische vergelijking, irreducibele verg. met een cyclische groep [→ Groep (eener verg.)], dus tevens een → Abelsche verg., daar elke cyclische groep 'nAbelsche groep is. → Lagrange (Resolvente van).

Lit.: R. Fricke, Lehrbuch der Algebra (I 1924); H. Weber, Lehrbuch der Algebra (I [2]1898).

Cyclisch getal. Verplaatst men in een getal van n cijfers, geschreven in een talstelsel met grondtal b, achtereenvolgens 1, 2, ..., n—1 cijfers van links naar rechts, dan ontstaat een systeem van n cyclische getallen; bijv. 142857, 428571, 285714, 857142, 571428, 714285 zijn cyclisch in elk talstelsel met grondtal b grooter dan 8. *v. d. Corput.*

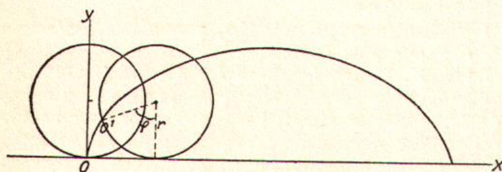
Lit.: M. Kraïtchik, La Mathématique des Jeux (1930).

Cyclobranchiata (< Gr. kuklos = kring, branchia = kieuw) is een onderorde van de Prosobranchia. Het zijn symmetrische dieren met een napvormige schaal zonder deksel. De ademhalingsorganen bestaan ót uit een kringvormigen krans van blaadjes, die onder den mantelrand liggen, óf uit een rechtzijdige, kamvormige naaktkieuw, die voor het hart ligt. De tong is met balkvormige tanden bezet. Het hart heeft slechts één voorkamer. C. komen voor van Cambrium tot Recent. *Roodhuyzen.*

Cyclohexanol (hexahydrophenol, naphthenol) $\begin{matrix} CH_2\text{—}CH_2\text{—}CHOH \\ | \qquad\qquad | \\ CH_2\text{—}CH_2\text{—}CH_2 \end{matrix}$ is een vloeistof, die evenals het acetaat en enkele van zijn homologen, veel gebruikt wordt voor de bereiding van nitrocellulose-lakken. Het wordt bereid uit phenol, door hydreering met waterstof en nikkel als katalysator, smeltpunt 16°—17°. Dient ook voor de bereiding van erythreen, waaruit een kunstcaoutchouc gemaakt wordt. *Hoogeveen.*

Cycloïd beteekent: overhellend naar → Cyclothym.

Cycloïde (meetk.). Rolt in een plat vlak een

Cycloïde.

cirkel over een rechte (zonder te glijden), dan beschrijft een punt van den omtrek een cycloïde. Op het in de fig. aangegeven coördinatenstelsel heeft de c. beschreven door O de vergelijkingen: $x = r(\varphi - \sin\varphi)$, $y = r(1 - \cos\varphi)$; parameter φ in radialen. *v. Kol.*

Cycloïde-slinger (van Huygens). De zgn. slingerwet: de slingertijd is onafhankelijk van de slingerwijdte, geldt slechts bij benadering, nl. zoolang de uitwijkingshoek zoo klein is, dat men den sinus van dien hoek met den hoek, gemeten in radialen, mag verwisselen. Wil men den slingertijd van een draadslinger onafhankelijk van de slingerwijdte maken ook voor grootere uitwijkingen, dan moet men hem langs een cycloïde laten slingeren. Dit kan geschieden, indien men onder het ophangpunt twee geleiders in den vorm van cycloïden aanbrengt, waartegen de draad bij het slingeren wordt gestuit. Voor de elementaire wiskundige theorie, → Slinger. *A. Mulder.*

Cyclolites, de naam van een fossiel, behoorende tot de Coelenterata. C. leefde van Jura tot Eoceen.

Cyclometrische functies, → Boog.

Cyclon, een zeer giftig gas, verwant aan cyaanwaterstof (blauwzuur), dat gebruikt wordt om schepen te desinfecteeren en te ontratten, ook wel om woningen van ongedierte te zuiveren. Voor dit laatste doel kan het echter, om zijn gevaarlijkheid, slechts met groote omzichtigheid en door ervaren personeel aangewend worden. *Droog.*

Het cyclon bestaat uit een mengsel van cyaankoolzure ester en de chloorkoolzure ester in een verhouding 9 : 1. Het heeft ook den naam Ventox, waarbij dan een zoetriekende aromatische broomverbinding is toegevoegd. Het cyclon is algemeen vervangen door het cyclon B, bestaande uit vloeibare cyaanwaterstof (→ Blauwzuur), geabsorbeerd in een poreus, korrelig poeder, waarvoor men meestal gebrande zuivere kiezelguhr, het zgn. diatomiet, gebruikt. Dit diatomiet absorbeert ongeveer zijn eigen gewicht aan cyaanwaterstof. Om het blauwzuur waarneembaar te maken, wordt aan de geabsorbeerde vloeistof een traanverwekkende en tevens zoetriekende stof toegevoegd, waarvoor men o.a. chloorkoolzuremethylester en broomazijnzure-methylester toepast. Beide stoffen dragen bovendien bij tot stabilisatie van het product, waartoe echter ook nog een derde stof noodig is.

Voor ontratting gebruikt men 1 000 g per 1 000 m³ of rond 0,1 vol.% gedurende 2 uren. Voor desinsectie 5 000—7 000 g per 1 000 m³ of 0,4 vol.% tot 0,6 vol.% gedurende 4—6 uren. *Hoogeveen.*

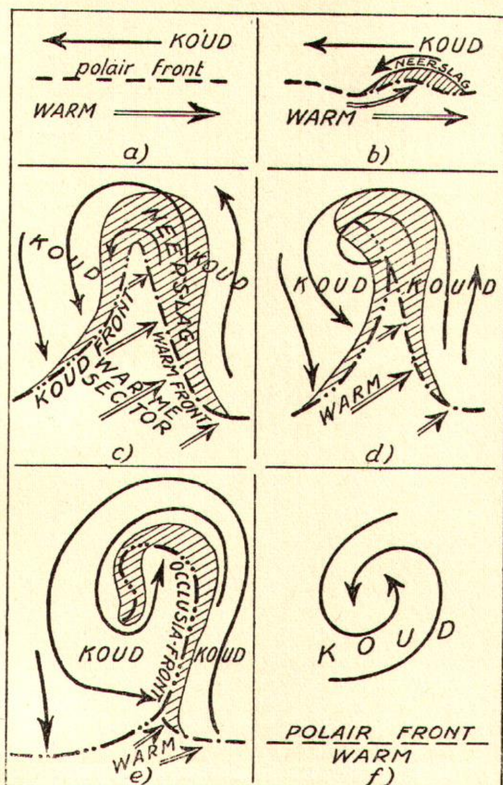
Cyclonale luchtbeweging, Cyclonale weer, → Cycloon (1°); → Buys Ballot (sub Wet van B.B.).

Cyclonenfamilie of cyclonenreeks, → Cycloon (1°).

Cycloon is **1°** een dampkringsgebied van lagen luchtdruk. Om zijn middelpunt, waar de druk minimaal is, worden isobaren van geleidelijk grootere waarden getrokken. De cyclonale luchtbeweging is, volgens de Wet van → Buys Ballot, een draaiing om het middelpunt, welke op het N. halfrond tegen de uurwerkwijzers in en op het Z. halfrond met de wijzers meegaat. Haar snelheid is over het algemeen groot. Het cyclonale weer is hoofdzakelijk door krachtige veranderlijke winden, zware bewolking, veel neerslag en gematigde temperatuur gekenmerkt. → Anticycloon.

Men onderscheidt den buitentropischen cycloon en den tropischen cycloon. **a)** De **buitentropische cycloon,** meestal depressie en soms barometrisch minimum genaamd, is over duizenden km² van de aardoppervlakte in de gematigde of koude streken uitgestrekt. Zijn gemiddelde diameter over den

N. Atlantischen Oceaan is 3 200 km. Zijn drukminimum is gemiddeld 755 mm (= 1 007 millibar); maar het is vaak beneden 740 mm (= 987 mb) en zelden beneden 720 mm (= 960 mb). Een diepe depressie vertoont een groot drukverschil, en een vlakke depressie een klein drukverschil tusschen centrum en boord. Stationnaire depressies, die dikwijls meerdere kernen hebben, liggen meestal in den zomer over de warme vastelanden en in den winter over de betrekkelijk warme oceanen. Zij zijn centra van → actie in den dampkring. Mobiele cyclonen verplaatsen zich over het algemeen Oostwaarts en volgen veelal bepaalde banen [zie fig. bij art. baanbepalingen (dl. III): Baantypen van barometrische minima]. De verplaatsingsnelheid over W. Europa is gemiddeld 28 km per uur; maar zij is soms grooter dan 80 km per uur. De mobiele c. veroorzaken de tijdsruimten van slecht weder in de periodieke weersveranderingen der gematigde luchtstreken.

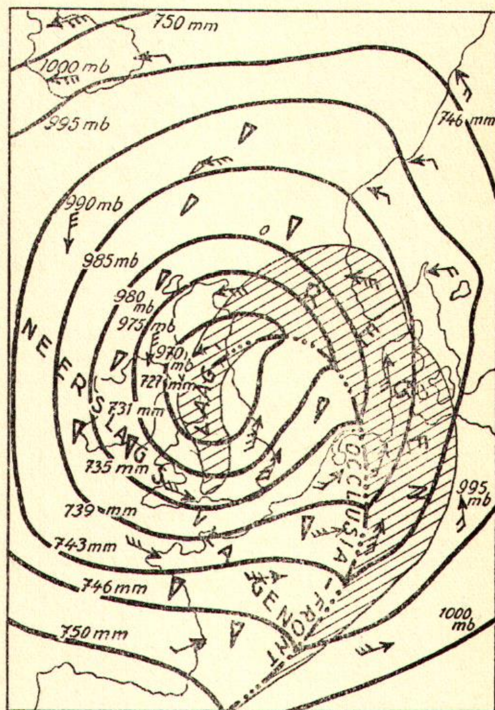

Levensloop van een cycloon, a) vóór het ontstaan; b) ontstaan; c) ideaal cycloon; d) beginnende occlusia; e) occlusia; f) vergaan van den cycloon.

De levensloop van den mobielen buitentropischen c. doorloopt, volgens de polairfronttheorie van → Bjerknes, vier stadiën: a) het ontstaan, b) de ideaalcycloon, c) de occlusia en d) het vergaan van den c. De levensloop duurt ongeveer vier dagen.

a) Het ontstaan van den c. geschiedt als een golfvormige storing aan het polair front, d.i. aan de grenslijn, die, aan het aardoppervlak, de koude luchtstrooming van polairen oorsprong en de warme luchtstrooming van tropischen oorsprong scheidt. Aan de voorzijde van de golfvormige storing glijdt actief de warme lucht omhoog over een zich terugtrekkende wig van koude lucht. Hierdoor worden een wolkensluier en aanhoudende neerslag vóór het polair front (= warm front) gevormd. Aan de achterzijde van de storing wordt passief de warme lucht door een invallende wig van koude lucht omhoog gedrongen. Hierdoor worden een buiïg wolkenstelsel en buiïge neerslag achter het polair front (= koud front) gevormd. Een min of meer complete luchtwerveling ontstaat om den top van de golfstoring, waar een drukminimum geleidelijk verdiept wordt.

b) De ideaalcycloon of de c. met warmen sector wordt door een groote ontwikkeling van de golfvormige storing gevormd. De c. verdiept zich en heeft zijn grootste kracht. Een ong. 800 km breede wolkensluier van nimbostratus, altostratus en cirrostratus en een ong. 300 km breed gebied van → aanhoudenden neerslag liggen vóór het warm front. Machtige buiïge wolken en een ong. 70 km breed gebied van buiïgen neerslag liggen aan en achter het koud front. Neerslagsvlagen vallen uit afzonderlijke cumulonimbus in het achterdeel van den c. Buien en onweders komen dikwijls aan het koud front voor. Stratus, motregen, mist en stormachtige wind bestaan in het algemeen in den warmen sector, tusschen het warm en het koud front. In den regel verplaatst zich de ideaalcycloon met de windrichting en -snelheid van den warmen sector.

Cycloon (occlusia) over W. Europa (15 Maart 1934). De pijltjes duiden windrichting en -snelheid aan.

c) De occlusia van den c. geschiedt, wanneer het koud front het warm front inhaalt, waarbij de warme sector geleidelijk van de aardoppervlakte verdwijnt en in den dampkring wordt opgeheven. De

c. neemt in kracht af en vult zich op. De verplaatsingssnelheid vermindert en de verplaatsingsrichting wordt onregelmatig. De wolkenstelsels en de neerslagsgebieden van het warm front en die van het koud front loopen samen, verminderen geleidelijk en verdwijnen.

d) Het vergaan van den c. geschiedt, wanneer de warme sector in de bovenlucht verdwijnt en gansch het cyclonaal gebied uit homogene polaire lucht bestaat. De luchtwerveling verdwijnt of ontbindt zich in een stationnaire depressie.

De meeste c. van onze landen zijn occlusiacyclonen, die de eerste stadiën boven den Atlantischen Oceaan doorliepen. De ideaalcycloon komt zelden over onze gewesten.

Cyclonenfamilie. De mobiele buitentropische c. worden in reeksen of familiën van gemiddeld vier c. waargenomen. Zij zijn door het polair front verbonden. Een nieuwe c. ontstaat als een golfvormige storing aan het koud front van een voorafgaanden c. Een cyclonenfamilie wordt beëindigd door doorbraak van het polaire front ten gevolge van een krachtige polaire luchtstrooming. Een nieuwe cyclonenfamilie verschijnt gemiddeld alle $5^1/_2$ dagen in het gebied van W. Europa. Hierdoor ontstaat een dusdanige periodiciteit in het weer van onze landen. De Belgische Meteorologische Dienst telt gemiddeld (1924—'33) 68 cyclonenfamiliën in het jaar.

Lit.: J. Bjerknes, On the structure of moving cyclones (Oslo 1919); V. Bjerknes, On the dynamics of the circular vortex (Oslo 1922); T. Bergeron, Ueber die dreidimensional verknüpfende Wetteranalyse (Oslo 1928); V. en J. Bjerknes, H. Solberg en T. Bergeron Hydrodynamique physique (3 dln. Parijs 1934); A. Van den Broeck, Weerbericht in 1925 (Brussel 1925); De dagel. weerkaarten van de Kon. Meteor. Inst. te De Bilt (Ned.) en Ukkel (België). *V. d. Broeck.*

b) Tropische cycloon. Vroeger werd deze naam algemeen aan de zware wervelstormen der tropen gegeven, tegenwoordig is hij nog slechts gebruikelijk voor die in den Indischen Oceaan, Golf van Bengalen en Arabische Zee. Die in de Chineesche Zee noemt men → typhonen, terwijl de West-Indische meer speciaal met hurricanes, → orkanen, worden aangeduid. De tropische c. ontstaat in het gebied van den zich verplaatsenden equatorialen stiltegordel. Tusschen 6° N. en 6° Z. komen trop. c. hoogst zelden voor. Tusschen deze en de bij ons voorkomende winterstormen bestaat geen principieel verschil, doch de trop. c. hebben een veel kleiner stormveld (eenige honderden km, tegen de andere eenige duizenden), dikwijls in het centrum buitengewoon lagen barometerstand en daardoor grooter luchtdrukverschillen. De windkracht is geweldig en de windsnelheid bedraagt urenlang dikwijls 50 à 60 m per sec. en meer (Schaal van Beaufort 12, Orkaan, windsnelheid boven 29 m per sec.). In den trop. c. vindt men dikwijls een windstil centrum. In de nabijheid hiervan vindt men de erheen convergeerende verschillende windrichtingen, welke de zoo gevreesde „kruis-zee” doen ontstaan. De bewegingsrichting van den c. is op $\frac{\text{N}}{\text{Z}}$ breedte eerst $\frac{\text{W. tot N W.}}{\text{W.Z.W.}}$ daarna buigt hij om naar $\frac{\text{Noord}}{\text{Zuid}}$ en ten slotte is de richting $\frac{\text{N. O.}}{\text{Z. O.}}$ De snelheid is in de Westelijk gerichte gedeelten gering (tot 10 zeemijl per uur), bij de ombuiging eveneens, doch daarna neemt zij bij toeneming der breedte toe tot 20 à 40 zeemijl per uur en meer. De verwoesting door de trop. c., welke somwijlen een gedeelte hunner baan over land afleggen, is dikwijls geweldig, vooral als zij in toppen van baaien met een vloedgolf gepaard gaan. Voor de zeevaart zijn zij een groot gevaar en de zeevarenden trachten dan ook buiten het gevaarlijke centrum te blijven. Zorgvuldig letten op de voorboden der cyclonen en de waarschuwingen per draadlooze telegraphie van de meteor. stations zijn hiervoor een eerste vereischte. Over de frequentie der c., → orkaan.

Wissmann.

2° Een in tal van varianten bekend toestel tot het afscheiden uit en reinigen van gassen (lucht) van daarin zwevende vaste deeltjes, zooals fijne kool, vliegasch, houtspanen, enz. Het grondprinciep der werking is, dat de gasstroom met aanzienlijke snelheid tangentiaal in een cylindrische ruimte treedt en een schroefvormige baan naar den uitlaat doorloopt, waardoor de deeltjes onder werking van de centrifugaal- en zwaartekracht meer of minder volledig worden afgescheiden. *F. v. Berckel.*

Cycloop, 1° De Cyclopen (Gr. rondoogigen), waren een mythisch volk van reusachtige gestalte op Sicilië, met slechts één oog midden in het voorhoofd, die als dienaren van Vulcanus in den Etna voor Zeus de bliksemschichten smeedden. Volgens de Odyssea een woest volk van roovers, die zonder recht of wetten ieder voor zich leefden en zich om de goden niet bekommerden. Polyphemus, de voornaamste onder hen, werd door Ulysses blind gemaakt met een brandenden paal. *Weijermans.*

Voorst. in de kunst. Op vazen en muurschildering komt veelvuldig de voorstelling voor, waarbij den cycloop een brandende paal in het oog wordt gedreven; elders ziet men den c. als menscheneter en wijndrinker, de vlucht van Odysseus en zijn makkers of de bespotting van den cycloop.

Lit.: Fr. Müller, Die antiken Odyssee-Illustrationen (1923). *W. Vermeulen.*

2° Een satyrspel van Euripides (5e eeuw v. Chr.), waarin behandeld wordt, hoe Polyphemus blind gemaakt werd.

3° Idyllisch gedicht van Theocritus (3e eeuw v. Chr.).

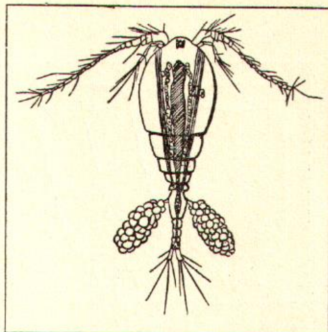
Cycloop-gebergte, gebergte aan de Humboldtbaai, Ned. N.Guinee, min of meer op zich zelfstaand (tusschen 2° 24'—2° 42' Z. en 140° 22'—140° 46' O.); hoogste top 1 950 m. Het bestaat uit serpentijn en chlorietschiefer met kwartsgangen; eruptiva komen voor. In de bosschen komen allerlei coniferen, o.a. de araucaria's, voor. Aan den voet ligt Hollandia, tusschen de Z. uitloopers het Sentani-meer.

Cappers.

Cyclopische muren noemde men oorspronkelijk de uit ruwe, los op elkaar gestapelde rotsblokken gebouwde muren als van Troje, Mycene e.a., die door de Grieken aan de Cyclopen werden toegeschreven. De benaming wordt echter ook als bouw-technische term toegepast op alle onder deze bepaling vallende bouwwerken in andere gebieden van oude cultuur, als Palestina, Italië en Spanje. Deze bouwstijl is niet steeds een bewijs van hoogsten ouderdom der nederzetting. *Simons.*

Cyclops of éénoog is een in zoetwater zeer algemeen kreeftje. De bouw is alleen onder vergrooting te bestudeeren, en dan valt het onparige oog op, dat

midden op den kop is gelegen en uit 3 deelen bestaat; verder de lange roeisprieten en de gevorkte staart. Deze draagt de eieren in twee langwerpige paketten. Cyclops behoort tot de Copepoda of roeipootigen, een orde der lagere kreeften (Entomostraca). *M. Bruna.*

Cyclops tenuicornis (eenoogkreeftje).

Cyclostomata (g e o l o g i e), een onderorde van de Bryozoa. De cellen zijn buisvormig en meestal verkalkt, zijdelings samengegroeid, ook gedeeltelijk los en vrijstaand, de mondopening terminaal met een doorsnede gelijk aan die van de cel. Voor dierk. gegevens, → Rondbekken.

Cyclostomidae, naam van een familie, behoorende tot de klasse der G a s t r o p o d a. De C. komen voor van Krijt tot Recent.

Cyclostrophische wind; → Gradiëntwind.

Cyclothym, de uiting van het → temperament, welke gekenmerkt is door een stemmingsondergrond, welke in bijzondere mate met de omgeving medeklinkt. Hierbij komen schommelingen voor tusschen uitgelatenheid en droefgeestigheid, tusschen levensblijheid en levensmoeheid.

Cyclus (< Gr. kuklos = cirkel).

1° (A l g e b r a) C. van n elementen is een permutatie, die zoo geschreven kan worden, dat elk element wordt vervangen door het volgende, en het n-de door het eerste. Zoo is bijv. de permutatie $\begin{pmatrix}1 & 2 & 3 & 4 & 5\\ 3 & 5 & 2 & 1 & 4\end{pmatrix}$ te schrijven als de cyclus (1, 3, 2, 5, 4). De permutatie $\begin{pmatrix}1 & 2 & 3 & 4 & 5\\ 4 & 1 & 5 & 2 & 3\end{pmatrix}$, welke geen c. is, doch hetzelfde resultaat oplevert als de na elkaar uitgevoerde cyclen (1, 4, 2) en (3, 5), noemt men het product van deze twee c. Elke permutatie kan op slechts één manier worden ontbonden in c., welke geen element gemeen hebben, bijv. $\begin{pmatrix}1 & 2 & 3 & 4\\ 3 & 2 & 4 & 1\end{pmatrix}$ = (1, 3, 4) (2), waarbij (2) op zichzelf een c. vormt. Bevatten al deze c. evenveel elementen, dan heet de permutatie regelmatig.

L i t. : → Groep. *Verriest.*

2° G e o g r a p h i s c h e c., → Erosiecyclus.

3° O r o g e n e t i s c h e c. noemt men, in de g e o l o g i e, de opeenvolging van sedimentatie, plooiing en opheffing, en denudatie. Gedurende de eerste phase worden dus afzettingsgesteenten gevormd (l i t h o g e n e s e), de plooiing en de opheffing (→ Gebergtevorming) doen reliëf ontstaan (o r o g e n e s e) en dit reliëf wordt door de uitwendige krachten afgebroken (g l y p t o g e n e s e), waarbij dan tevens in de zeebekkens zich reeds de lithogenese van een volgenden cyclus inzet.

Als maatstaf voor den duur van een c. zou men kunnen nemen den tijd, die verloopt tusschen twee opeenvolgende orogenesen, d.w.z. 1 à 2 × 100 millioen jaar. Men kent vrij zeker 6 dgl. cycli, waarvan er drie zich hebben afgespeeld, voordat leven op aarde ons bekend is. → Gebergtevorming. *Jong.*

Cycnus, 1° zoon van Sthenelus, koning van Ligurië; hij betreurde den dood van zijn vriend Phaëthon zoo hevig, dat Apollo hem uit medelijden in een zwaan veranderde.

2° Zoon van Poseidon; hij kwam den Trojanen te hulp bij de landing der Grieken, geraakte reeds dadelijk in strijd met Achilles, die hem, daar hij onkwetsbaar was, een slag op het hoofd toebracht en hem wurgde, waarop Neptunus hem in een zwaan veranderde. *Weijermans.*

Cydippe, de beminde van Acontius. Deze, om C. voor zich te winnen, wierp haar een appel toe, waarop een eed van trouw aan Acontius stond geschreven. C., die den eed had gelezen, werd door Artemis met ziekte geslagen, telkens als haar vader haar wou doen huwen; tot ze ten slotte het gebeurde met den appel vertelde en Acontius huwde. *V. Pottelbergh.*

Cydnus (a n t. g e o g r.), rivier in Cilicië, stroomde door Tarsus, tegenw. Tersoes-tsjai.

Cydon of C y d o n i a (a n t. g e o g r.), stad op de Noord-Westkust van Creta, het vaderland der kweeën: Cydonia mala.

Cijfer, 1° teeken, dat dient tot schriftelijke weergave van **getallen**; < het Arab. sifr, welk woord de monnik Maximus Planudes (14e eeuw) gebruikte om nul aan te geven (in het Fr. zéro).

Cijferteekens. De E g y p t e n a r e n kenden in hun hiëroglyphenschrift c. voor de getallen 1, 10, 100, ..., 10^7. Om bijv. het getal 567 weer te geven, werden naast elkaar geplaatst vijfmaal het teeken voor 100, zesmaal dat voor 10, zevenmaal dat voor 1. Uit de hiërogl. ontstonden de hiëratische teekens, waarbij we aparte cijferteekens vinden voor de getallen 1, 2, ..., 9, benevens hun 10-, 100- en 1000-voud. Het getal 567 werd aangegeven door van rechts naar links naast elkaar te plaatsen het teeken voor 500, 60 en 7.

De B a b y l o n i ë r s kenden c. voor de getallen 1, 10 en 100, welke teekens vermoedelijk afkomstig zijn van de Soemeriërs. Het getal 567 werd aangegeven door van links naar rechts naast elkaar te schrijven de teekens voor 5, 100, 6, 7. Voor wetenschappelijke doeleinden gebruikte men een schrijfwijze met 60 als grondtal; 567 = 9.60 + 27 werd aangegeven door de opeenvolgende teekens voor 9 en 27. Op dezelfde wijze werd evenwel $9.60^n + 27.60^{n-1}$ geschreven (n geheel). De hierdoor veroorzaakte onbepaaldheid werd bijv. door uitdrukkelijke vermelding van de waarde van een der teekens opgeheven.

De oudste c. bij de G r i e k e n, de zgn. herodiaansche c., waren de beginletters der telwoorden: Ι = 1, Π of 𐅃 = 5, Δ = 10, H = 100, X = 1000, M = 10000. Bovendien kwamen nog samengestelde c. voor, nl. 𐅄 = 50, 𐅅 = 500, 𐅆 = 5000, 𐅇 = 50000. Men schreef 567 als 𐅅𐅄Δ𐅃ΙΙ. Later kwamen hiernaast de letters van het alphabet in gebruik als cijferteekens. Aangevuld met 3 Phoeninische letters, werden ze gebruikt voor de getallen 1, 2, ..., 9, benevens hun 10- en 100-voud. De 1000-vouden werden aangegeven door een accent links onderaan, bijv. 1000 = ͵α, 2000 = ͵β, enz. Deze nieuwe schrijfwijze was korter dan de eerste; zoo werd 567 aangegeven door van links naar rechts achtereenvolgens de teekens voor 500, 60 en 7 te schrijven. Een analoge schrijfwijze vindt men in het alpha-

betische cijferschrift der Hebreën en Arabieren, alleen is bij dezen de volgorde der teekens van rechts naar links.

De C h i n e e z e n kenden cijferteekens voor de getallen 1, 2, . . ., 10, 100, 1000, 10000. In het oud-Chin. cijferschrift werd 567 aangeduid door van boven naar beneden de teekens voor 5, 100, 6, 10, 7 op te schrijven. Het later ontstane zgn. schrift der koopmanscijfers, geschreven van links naar rechts, bevatte ook een teeken voor nul.

De teekens, die als c. bij de R o m e i n e n dienst deden, zijn vermoedelijk van de Etruriërs afkomstig. De oude Rom. c. zijn I = 1, V = 5, X = 10, Ψ (met nevenvormen ⊥, ⊥, L) = 50, θ = 100, CIↃ = 1000. Langzamerhand zijn deze teekens overgegaan in letters, en wel I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, M = 1000, terwijl de rechterhelft van het oude teeken voor 1000 werd tot D = 500. Verder is $\overline{X} = 10^4$, $\overline{C} = 10^5$, $\overline{M} = 10^6$. De schrijfwijze der getallen is van links naar rechts, bijv. 567 = DLXVII. Werd evenwel het teeken voor een kleiner getal geplaatst links van dat voor een grooter getal, dan moest het kleinere van het grootere worden afgetrokken, bijv. IV = 4, XC = 90.

Tenslotte zijn nog de bij ons gebruikelijke I n d o - A r a b i s c h e c. te vermelden, nl. 1, 2, . . ., 9. De Arabieren brachten deze teekens in den loop der eeuwen uit Voor-Indië naar Spanje, vanwaar ze naar Italië kwamen en vervolgens over geheel Europa werden verspreid. (De Indische teekens hebben niet steeds de waarde der Arabische, en deze niet steeds die van de onze.)

Cijfersystemen. In hoofdzaak zijn 3 typen te onderscheiden. A) Het cijferschrift beeldt de telwoorden af. Voorbeelden: 1° het Chin. cijfersysteem. 2° Het alphabetische cijfersysteem der Grieken, Hebreën en Arabieren.

B) Het cijferschrift beeldt de verzamelingen eenheden der getallen af, welke door bundeling overzichtelijk gemaakt worden. Bijv. het hiëroglyphische cijfersysteem der Egyptenaren, het Herodiaansche cijfersysteem der Grieken, en het Romeinsche cijfersysteem.

C) Positiesystemen. Hierin hangt de waarde, die door een teeken wordt aangegeven, af van de plaats die het inneemt. Men kan onderscheiden: 1° absolute positiesystemen, waarin de plaats van het teeken de waarde ondubbelzinnig bepaalt. Bij deze systemen is een symbool noodig ter aanduiding van leege plaatsen. Voorbeeld: Het Indo-Arab. cijfersysteem; in het getal 567 beduidt 5, staande op de derde plaats van achteren af, 5.10^2. Een leege plaats wordt aangegeven door het symbool 0. 2° Relatieve positiesystemen, waarin de waarde door de plaats slechts bepaald is op een factor na, die een macht met geheelen exponent is van de basis van het cijfersysteem. Bijv. het Babylonische cijfersysteem met grondtal 60.

2° Cijfers worden in de **muziek** aangewend: 1° sinds de 16e eeuw bij het zgn. → generale-basspel, en bij de studie van de harmonie. Boven een gegeven basmelodie staan cijfers, die de samenstelling van het gevraagde accoord aangeven.

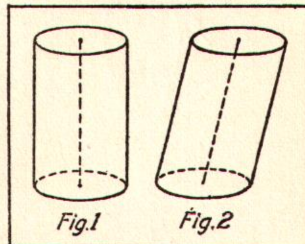
2° Bij het schoolonderwijs in zang; men vervangt de noten door cijfers, die naar rangorde de intervallen aanduiden. → Chevé (Emile).

Cijferschrift, → Chiffreeren; → Cijfer.

Cijferstelsels, → Cijfer.

Cygninae, Cygnus, → Zwaan (dierk. en sterrenk.); → Zwanen.

Cylinder, 1° (m e e t k.) een c. (-vlak) wordt gevormd door de rechten (beschrijvende rechten), die aan elkaar evenwijdig loopen en een gegeven kromme (richtlijn) snijden. Kan een cirkel als richtlijn opgevat worden, dan heeft men een cirkelcylinder; deze wordt recht genoemd (fig. 1) als de as, d.i. de lijn door het middelpunt van den richtcirkel evenwijdig aan de beschrijvenden, loodrecht op het vlak van dien cirkel staat, anders scheef (fig. 2). Het lichaam, dat ontstaat door een cylindervlak met twee evenwijdige platte vlakken, grond- en bovenvlak, te snijden, heet ook cylinder. De afstand van grond- en bovenvlak is de hoogte. De inhoud van een c. is het product van grondvlak en hoogte. Het cylindervlak is een ontwikkelbaar oppervlak en de rechte cirkelcylinder is een omwentelingslichaam.

Cylinder.

L i t.: → Stereometrie. *v. Kol.*

2° De c. komt in de t e c h n i e k veelvuldig voor en is bij krachtwerktuigen als stoommachines, benzinegas- en oliemotoren het centraal orgaan voor de krachtsontwikkeling, waarin warmte in beweging wordt omgezet. In de meeste gevallen staat de cylinder stil; de zuiger beweegt zich er in op en neer, welke beweging door de kruk in een draaiende beweging wordt omgezet. Bij sommige machines staat de zuiger stil en beweegt zich de cylinder: roteerende en oscilleerende cylinders. Cylinders komen verder voor als hoofdorganen bij pompen, als voortgeleidingsorganen bij papier- en textielmachines e.d. → Cylinderbekleeding; → Cylindermantel. *Beukers.*

3° (K r ij g s k.) Doode cylinder, → Kegel (doode).

4° (G e n e e s k.) In pathologische omstandigheden vindt men in de urine microscopisch kleine vormsels, die het uiterlijk van een stokje vertoonen. Soms zijn ze glazig (hyaline-cylinders), of korrelig (korrelcylinders), of zijn met roode bloedlichaampjes of nierepitheliën bedekt. Het vinden van deze cylinders is voor het vaststellen van nierziekten van veel belang. Meestal vindt men tegelijkertijd ook eiwit in de urine. *Wyers.*

Cylinderafblaaskraan dient voor het afblazen van het water, dat gecondenseerd wordt vóór het aanloopen der stoommachine, als de heete stoom den nog geheel kouden of nog niet voldoende voorgewarmden cylinder binnenkomt. Wordt dit water niet tijdig verwijderd, dan bestaat kans op waterslag in den cylinder met als gevolg breken der machine. *Beukers.*

Cylinderbekleeding dient om den cylinder tegen afkoeling te beschermen en bestaat uit een isoleerende stof: kurk, asbest, magnesia, of een mengsel van dergelijke isoleerende stoffen.

Cylindercoördinaten (w i s k.), → Coördinaten.

Cylinderfunctie (w i s k.), → Besselsche functies.

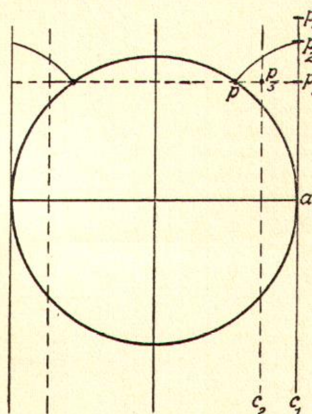
Cylindermantel. Deze wordt toegepast bij stoommachines om condensatie van den stoom in den

cylinder zooveel mogelijk te verhinderen door verwarming van den cylinder door middel van verschen stoom. Wordt vooral toegepast bij machines met condensatie, omdat hierbij de temperaturen van in- en uitlaatstoom het verst uit elkander liggen en de aanleiding tot condensatievorming het grootst is. Bij gebruik van verzadigden stoom wordt de cylindermantel toegepast, bij oververhitten stoom is cylinderverwarming vrijwel overbodig, somtijds zelfs niet wenschelijk, daar hierbij de gemiddelde temperatuur in den cylinder hooger kan zijn dan in den mantel, zoodat deze dan, tegen de bedoeling in, afkoelend zou werken. Met het aanbrengen van cylindermantels moet gepaard gaan een verwarming van de beide cylinderdeksels.

Beukers.

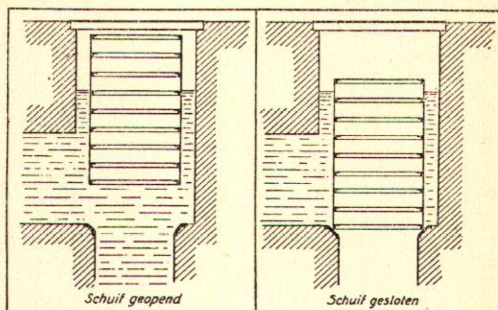
Cylinderolie noemt men de zware olie, die gebruikt wordt voor de inwendige smering bij hooge temperaturen en event. hooge drukken. Aanvankelijk dienden hiervoor raapolie, beenderolie en vooral ricinusolie, later gelukte het door vacuumdestillatie van smeeroliën geschikte producten van hooge viscositeit en hoog vlampunt te vinden. Men onderscheidt lichte en donkere cylinderolie. *Hackmann.*

Cylinderprojectie, een methode van c a r t o g r a p h i s c h e voorstelling, waarbij men zich het oppervlak van een met de aarde gelijkvormigen bol afgebeeld denkt op een den bol rakenden of snijdenden cylinder, welke vervolgens langs een beschrijvende lijn wordt opengesneden en in het platte vlak uitgerold. Vallen as van cylinder en aarde samen, dan spreekt men van n o r m a l e ligging; staan zij loodrecht op elkaar, van t r a n s v e r s a l e ligging, anders van s c h e e v e ligging. Brengt men de punten van een op den raak- of snijcirkel loodrecht staanden grootcirkel in hun waren afstand over op den cylinder, dan ontstaat de a e q u i d i s t a n t e c. (lengte getrouw; in normale ligging m i d d e l b r e e d t e k a a r t). Hierbij treedt echter vervorming op van hoeken en oppervlakken. Projecteert men de punten op den cylinder in een vlak loodrecht op de aardas, dan blijven de oppervlakken in ware verhouding, de hoeken worden sterk vervormd (a e q u i v a l e n t e c., in normale ligging: Lambert). Ten einde hoeken op ware grootte over te brengen (waarbij dan de oppervlakken niet gelijk blijven), moet men de afstanden van de punten in een te berekenen verhouding vergrooten (c o n f o r m e C. in normale ligging: M e r c a t o r p r o j e c t i e).

Cylinderprojectie. Doorsnede van bol en cylinder in normale ligging. c_1: raakcylinder; c_2: snijcylinder. p wordt afgebeeld als: p_1: in de aequivalente cylinderprojectie.
p_2: in de aequidistante c. ($PA—P_2A$).
p_3: in de aequivalente c. op den snijcylinder (Behrmann).
p_4 in de conforme c. (niet meetkundig te construeeren).

Dat vervorming moet optreden is duidelijk, immers een vak van het graadnet op den bol is een trapezium, welks oppervlakte naar de polen toe afneemt, terwijl de hoogte gelijk blijft. Op de c. daarentegen wordt dit vak voorgesteld door een rechthoek, welks basis gelijk blijft aan een graad van den raakcirkel. Bij de aequivalente cylinderprojectie wordt gelijkblijvend oppervlak verkregen door de hoogte der rechthoeken te doen afnemen, bij de conforme c. wordt een juiste afbeelding der hoeken verkregen door de hoogte te doen toenemen afhankelijk van de vergrooting van de basis, dus door op steeds grootere schaal te gaan afbeelden (wassendebreedte). De aequidistante c. houdt de hoogte gelijk en veroorzaakt daardoor vervorming van hoeken en oppervlakte (middelbreedte-kaart).

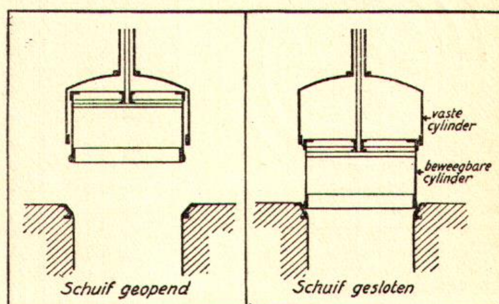
Cylinderschuif. Fig. 1.

Bij afbeelding op een rakenden cylinder is de afbeelding het beste in de omgeving van den raakcirkel en neemt van daar naar beide zijden af. Ten einde dit te verbeteren gebruikt men een afbeelding op een snijdenden cylinder: de afbeelding is dan juist op twee plaatsen in kaart en neemt naar beide zijden en naar het midden af: → Behrmann (sub: Projectie van B.).

De cylinderprojectie wordt tegenwoordig ook toegepast in de k r i s t a l l o g r a p h i e, als aequivalente projectie. Zij heeft het voordeel boven de stereographische projectie, dat zij toelaat alle vlakken, van boven- en onderkant van het kristal, af te beelden.

L i t.: Groll, Kartenkunde I, Samml. Göschen ([2]1922, 62 vlg.). *Jong.*

Cylinderschuif, schuif van cylindrischen vorm ter afsluiting van bijv. het riool van een schutsluis. De oudste vorm van c. is de boven en onder open, inwendig verstijfde, plaatijzeren cylinder, reikende tot boven den hoogsten waterstand, welke in het riool kan optreden (fig. 1). De open c. heeft het nadeel, dat lucht wordt medegezogen, waardoor de werking

Cylinderschuif. Fig. 2.

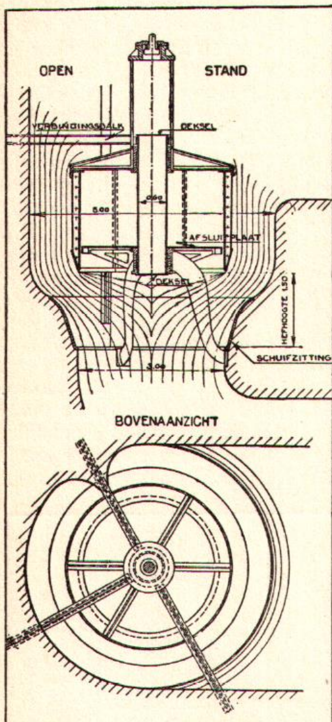
van de schuif nadeelig wordt beïnvloed. Om dit tegen te gaan heeft men de schuif wel met een plaat afgedekt. Dit heeft echter het bezwaar, dat in den cylinder een luchtverdunning ontstaat, waardoor de schuif door luchtdruk wordt belast.

De c. behoeft slechts weinig te worden opgehaald om voldoende doorstroomingsprofiel voor het water vrij te maken. Men heeft daarom een anderen vorm van c. bedacht, waarbij de cylinder slechts zoo hoog is, als in verband met het vereischte doorstroomingsprofiel noodig is. Boven dezen beweegbaren cylinder is een vaste, van boven gesloten cylinder geplaatst, waarin bij het openen van de schuif de beweegbare cylinder wordt opgetrokken (fig. 2). Eenvoudiger is de lage beweegbare cylinder af te sluiten door middel van een vaste plaat, bevestigd op de as, waarlangs de cylinder zich beweegt (fig. 3 en 4). Deze vorm van c. is toegepast bij de sluizen van het Juliana-kanaal. *Egelie.*

Cylinderspiegel, spiegelend oppervlak, gevormd door een deel van een cylindermantel.

Cylléne (a n t. g e o g r.), berg in Arcadië, waarop Mercurius geboren werd.

Cylon, Atheensch aristocraat, die ca. 640 v. Chr. poogde een tyrannie in te richten, doch, in den Acropolis opgesloten, ternauwernood kon ontkomen; zijn aanhangers werden gedood door toedoen van den Alcmaeonide Megacles.

Cylinderschuif. Fig. 3. Boven: verticale doorsnede bij open stand. Onder: Bovenaanzicht van den zelfden cylinder.

Cyma of v e e l t a k k i g b ij s c h e r m, ook wel pleiochasium genoemd, is een middelpuntvliedende → bloeiwijze, bestaande uit een zwakontwikkelde hoofdas, die afgesloten wordt door een bloem, welke het eerst bloeit en waaraan op bepaalde hoogte onder de bloem meer dan 2 zijassen van eerste orde kransgewijs ontspringen, die zich weer op gelijke wijze als de hoofdas kunnen vertakken. *Melsen.*

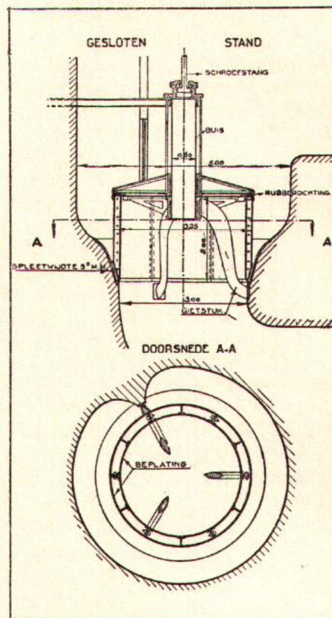
Cymbaal of cymbalum(afb.), een der antieke muziekinstrumenten; was althans bij Hebraeën, Grieken en Romeinen bekend als slagwerktuig. De naam c. komt in de middeleeuwen voor ter aanduiding van een soort klokkenspel, uit een rij van gegoten klokjes bestaande, die waarschijnlijk 9 verschillende tonen weergaven. Later verschijnt het c. met klaviatuur als hakkebord, ook genaamd klavi-cymbal. Als zoodanig is het c. een voorganger van de piano. Het c. is als hakkebord nog steeds in gebruik bij de zigeunerkapellen. Het heeft dan meestal vier octaven in omvang: van groot E tot e driegestreept. *H. Andriessen.*

Cymbalaria, → Muurleeuwenbek.

Cymbalum, → Cymbaal.

Cymbelstern, een zichtbaar klokjesspel in het front van sommige groote orgels. Meestal in stervorm samengesteld.

Cymbidium, geslacht van orchideeën, hetwelk voor de productie van snijbloemen veel beteekenis heeft. De bloemen zijn duurzaam en leenen zich door sierlijke vormen en flinke stelen uitstekend voor bloemstukken. Veel kweekt men C. Lowianum.

Cylinderschuif. Fig. 4. Boven: verticale doorsnede bij gesloten stand. Onder: doorsnede van den zelfden cylinder ten hoogte van A A.

L i t.: R. Schechter, Die Orchideen ([2]1927).

Cymbium (Gr. kumbion), drinkbeker, in gebruik bij maaltijden en offers.

Cyme (a n t. g e o g r.), 1° stad in Aeolis, gesticht door een gelijknamige Amazone; de bewoners hadden den roep van dom te zijn.

2° → Cumae.

Cymeuze bloeiwijze, → Bloeiwijze; Cima.

Cymophaan, → Chrysoberyll.

Cymric language, een tak van de Keltische talengroep (tegenover Gaelic), waartoe behooren het Welsch, Cornisch en het Bas Breton.

Cynanchum, → Engbloem.

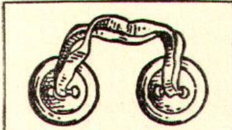
Cynara, een plantengeslacht van de familie der C o m p o s i t a e, samengesteldbloemigen, woont met elf soorten in de landen rond de Middellandsche Zee. De leden van dit geslacht bezitten een vleezigen bloembodem. Belangrijk is C. scolymus, artisjok, met groote bladeren en mooie, blauwe bloemhoofdjes. Deze plant wordt als groente gekweekt, evenals C. cardunculus, kardoen. Ook deze laatste is een mooie sierplant met stekelige bladeren en mooie violet-blauwe bloemen. *Bouman.*

Cynaxa, naam van de plaats, waarbij Cyrus de Jongere in 401 v. Chr. met Grieksche troepen zijn broer Artaxerxes II versloeg, doch zelf sneuvelde. Xenophon beschrijft den slag uitvoerig in zijn Anabasis, doch de naam C. als plaats van het gevecht wordt alleen door Plutarchus vermeld. Juiste ligging van C. (niet ver van Babylon) is onbekend.

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

Lit.: Pancritius, Studien über die Schlacht bei Cunaxa (Berlijn 1906). *Simons.*

Cynegetica, in de Grieksche letterkunde de titel van verhandelingen over de jacht. Men bezit de C. van Arrianus; verder zijn C. onder den naam van Xenophon en een ander traktaat, in versvorm, verkeerdelijk onder den naam van Oppianus overgeleverd. *V. Pottelbergh.*

Cymbaal. Boven: Oud-Joodsch. Onder: Assyrisch.

Cynegírus, broeder van Aeschylus, held van Marathon, sinds Herodotus vermaard als een voorbeeld van buitengewone dapperheid: om een Perzisch schip af te weren, liet hij zich een arm afhouwen.

Cynewulf, Oud-Engelsch dichter uit de tweede helft der 8e eeuw; misschien dezelfde, die bisschop was van Lindisfarne († ca. 783), misschien alleen een naamgenoot. Meerdere van zijn werken zijn bekend gebleven; in vier ervan duidt hij zijn eigen naam met runen-letters aan. In plaats van de sagen en oudtestamentische onderwerpen van vroegere dichters behandelt C. nieuw-testamentische onderwerpen en heiligenlevens.

Werken: Raadsels; de Christus; de H. Juliana; de H. Helena. Misschien ook: Guthlac; Phoenix, de Nederdaling ter Helle; de H. Andreas; het Visioen van het H. Kruis; eenige kleinere gedichten. *Pompen.*

Cynips, → Galwesp.

Cynische School, wijsgeerige school te Athene (4e eeuw v. Chr.), gevormd uit leerlingen van Socrates. Voorn. vertegenwoordigers: Antisthenes, Diogenes van Sinope, Crates van Thebe. Het zwaartepunt van de leer der C. S. ligt in de ethiek; het eenige goed is de deugd; haar wezen bestaat in de zelfgenoegzaamheid, d.i. de volkomen afwezigheid van elke behoefte of begeerte, en het vrij-zijn van alle maatschappelijke gewoonten of conventies. Zij is in wezen één, zij kan worden aangeleerd en is onverliesbaar. Sterke nadruk wordt door de C. S. gelegd op de tegenstelling van cultuur en natuur, en alle cultuur wordt als tegennatuurlijk veroordeeld, terwijl de natuur wordt voorgesteld als eenige bron van zedelijkheid en recht. Diogenes paste deze principiepen toe in een diepe minachting van alle normen van zede en fatsoen.

Lit.: F. Sassen, Geschiedenis van de wijsbegeerte der Grieken en Romeinen ([2]1932). *F. Sassen.*

Cynodon (plantk.), → Hondsgras.

Cynodontia (< Gr. kuoon = hond, odous = tand), familie van fossiele reptielen, die leefden in het Perm en Trias. De C. behooren tot de onderorde der Theriodontia. De tanden zijn spits en dikwijls van voren en achteren scherp. De hoektanden zijn in het oogvallend door grootte. De snijtanden zijn sterker dan de kiezen.

Lit.: K. A. von Zittel, Grundzüge der Paläontologie (2e ged., Vertebrata, [6]1924). *Roodhuyzen.*

Cynoglossum, → Hondstong.

Cynometra, een plantengeslacht van de familie der Leguminosae, peulgewassen, behoort met 30 soorten tot de onderfamilie Caesalpinioideae en huist in de tropische regenwouden. De evengeveerde bladeren zijn leerachtig, de bloemen klein en bloeien op het oude hout, terwijl de peulen leerachtig en gekromd zijn. In den Maleischen Archipel wordt C. cauliflora door de inheemsche bevolking geteeld om de vleezige zoetzure vruchten. De West-Afrikaansche C. sessiliflora levert hars en C. Mannii uit Kameroen verschaft bruikbaar roodkleurig hout. *Bouman.*

Cynomorium, het eenige plantengeslacht van de familie der Cynomoriaceae, zelf ook slechts één soort tellende, nl. C. coccineum. Het is een woekerplant met korten dikken wortelstok en een eveneens dikken, met schubbladeren bedekten stengel, die in kolfvormige bloeiwijze overgaat. De vrucht is een dunschalige noot. Deze plant leeft in Zuid-Europa, Voor- en Midden-Azië op de wortels van verschillende gewassen. Zij bevat in haar vleezige, donker roodbruine deelen een roodkleurig samentrekkend sap, dat vroeger onder den naam Fungus melitensis, Maltezerzwam, een bekend bloedstillend middel was. *Bouman.*

Cynomys, → Prairiehond; → Knaagdieren; → Eekhoorns.

Cynopithecus, → Meerkatten; → Aap.

Cynoscephalae (ant. geogr.), (Gr.) = de hondskoppen, twee heuvels in Thessalië, beroemd door twee slagen: in 364 na Chr. versloeg Pelopidas van Thebe hier Alexander, tyran van Pherae, en in 197 v. Chr. behaalde hier Flamininus de overwinning op Philippus V van Macedonië. *Davids.*

Cynosurus, → Kamgras.

Cijns, vergoeding, die de hoorige aan den heer (cijnsheffer) moest betalen voor het gebruik van gronden. De cijnsplichtigen van denzelfden heer vormden wel een eigen rechtskring met een eigen cijnsgerecht (tijnsgerecht), dat voorgezeten werd door den heer of diens vertegenwoordiger (de voorzitter trad tevens op als rechtsvorderaar), terwijl recht gesproken werd door de cijnsgenooten. Wanneer de hoorigen tot vrijen zijn geworden, spreekt men wel van vrije cijnsgenooten. *Hermesdorf.*

Cijnspacht, → Erfpacht.

Cynthia, → Zeescheede.

Cynthia, pseudoniem voor Propertius' geliefde in diens gedichten; in werkelijkheid heette zij Hostia.

Cynuria (ant. geogr.), landschap tusschen Argolis en Laconica; twistappel tusschen Argos en Sparta.

Cyparissus (Gr. myth.), jongeling, die van verdriet wegkwijnde, omdat hij bij ongeluk een hem dierbaar hert, een geschenk van Apollo, gedood had; op zijn verzoek werd hij door de goden in een cypres veranderd.

Cyperaceeën, → Cypergrassen.

Cypergras, Cyperus, een plantengeslacht van de familie der cypergrassen, komt met twee soorten in het wild zeldzaam in Ned. voor, nl. C. flavesceus en furcus, resp. geel en bruin c. Veel gekweekt wordt C. alternifolius, gewoonlijk ten onrechte papyrus genoemd. Om de Middell. Zee treft men den echten papyrus C. Papyrus aan, waarvan de Ouden papier maakten. *Bouman.*

Cypergrassen, Cyperaceae, de eenige familie van de reeks der Cyperales, omvat een groep grasachtige gewassen zonder knoopen met driekantigen stengel en een- of tweeslachtige bloemen in aren of hoofdjes zonder of met gereduceerde bloembekleedse-

len: de vrucht is een dopvrucht. De bloemen worden door den wind, in enkele gevallen (bijv. bij grasbiessoorten) door vlinders, bestoven. De geslachten van de C. zijn Carex, zegge; Uncinia; Cyperus, cypergras; Scirpus, bies; Eriophorum, wollegras; Cladium, galigaangras; Schoenus, knopbies; Schoenodendron, Scleria en Rhynchospora, grasbies. *Bouman.*

Cyperus, → Cypergras.

Cypraea, → Porseleinslak.

Cypres (Cupressus), geslacht van naaktzadige boomen, dat in de landen rond de Middellandsche Zee veelvuldig wordt aangetroffen en hier en daar kenmerkend is voor het landschap dier streken. De c. behoort tot de zgn. rouwboomen, daar hij steeds groen blijft. In ons klimaat is de cypres niet geheel winterhard, zoodat men zich in deze streken tevreden moet stellen met boomsoorten, die wel op de cypressen gelijken, doch niet de sierlijke groeiwijze hebben. → Cypressenhout ; → Dwergcypres. *Rietsema.*

Cypressenhout is een niet sterke, maar duurzame zachte houtsoort, die vooral uit Amerika aangevoerd wordt. Wegens de bestendigheid tegen vocht en hitte verwerkt men het bij broeikassen; verder voor allerlei gereedschappen; ook wel als duighout.

Cypria, een, op schaarsche fragmenten na, verloren cyclisch gedicht, toegeschreven aan Stasinus van Cyprus (vandaar de naam) en traditioneel gezet in de 8e eeuw v. Chr. Beschreef de voorbereiding tot den Trojaanschen oorlog; als: het Parisoordeel, de roof van Helena, de afvaart der vloot, de verwijdering van Philoctetes, de landing te Troje. *V. Pottelbergh.*

Cyprianus en **Justina** worden als martelaren vereerd op 26 September. Cyprianus, een toovenaar in Antiochië, zoekt de pas bekeerde Justina te verleiden. De door hem opgeroepen duivelen zijn machteloos, doordat J. het kruisteeken maakt. Daarop erkent C. de macht van den gekruisten God, wordt gedoopt, werkt jaren lang als priester in Antiochië en wordt daar ook bisschop, en plaatst J., die diacones is geworden, aan het hoofd van een klooster. Ten slotte sterven beiden in Damascus den marteldood. Deze legende is ontstaan door verwarring van een Cyprianus-van-Carthago-biographie met een Cyprianus-en-Justina-roman, een verwarring, waaraan reeds Gregorius van Nazianze zich schuldig maakte. Tegen de historiciteit pleit o.a., dat C. en zijn twee voorgangers Anthimus en Optatus geen van drieën te vinden zijn op de oude bisschopslijsten van Antiochië. De roman dateert uit eind 4e eeuw. Op grond daarvan ontstond een driedeelig prozawerk, dat in 440 poëtisch werd bewerkt door keizerin Eudoxia. Bronnen voor den roman waren de legenden van Simon den Toovenaar en die van S. Thecla. De legende van C. en J. werd in het Westen bekend door Prudentius, door het Martyrologium van Ado en vooral door de Gulden Legende. Calderon bouwde er zijn El mágico prodigioso op en via de Historia van dr. Johann Fausten (1587) heeft zij den „Faust” van Marlowe en van Goethe beïnvloed.

Lit.: Zahn, C. v. Antiochien und die deutsche Faustsage (1882); Delehaye, in Analecta Bollandiana (1921, 314-322). *Franses.*

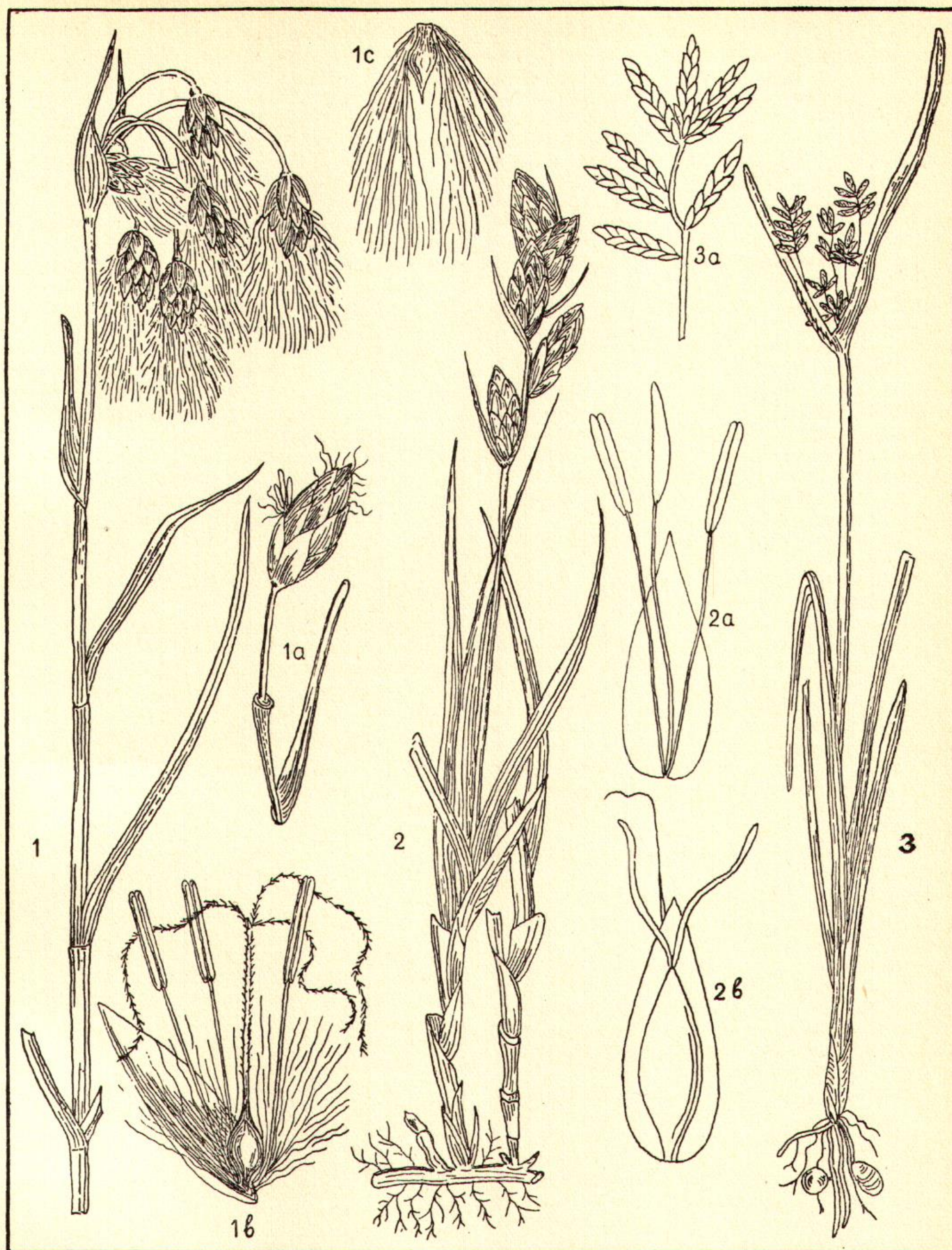
Cyprianus van Carthago, Heilige, kerkvader en martelaar. Caelius Tascius C., uit heidensche ouders geboren in 200 of iets later, werd in 246 door den priester Caecilianus te Carthago voor het Christendom gewonnen. In 249 is hij reeds bisschop van Carthago en staat daardoor practisch aan het hoofd der geheele kerk van Noord-Afrika. Onder de vervolging van Decius verschool hij zich, om zoo zijn kudde te kunnen blijven leiden en sterken. Dat het geen lafheid was, zooals men hem zelfs vanuit Rome verweten had, bewees hij in 258, toen hij onbevreesd voor den rechter stond en blijde den marteldood stierf. Hij had te strijden tegen het schisma van Felicianus in Carthago zelf en steunde paus Cornelius tegen diens tegenpaus Novatianus. Strijd ontstond ook omtrent de wederopname der lapsi, dergenen, die in de vervolging van 251 het geloof hadden verzaakt. Zijn groot aanzien blijkt wel daaruit, dat Spaansche en Gallische bisschoppen in moeilijkheden zijn beslissing vroegen. Dit werkte al ongunstig op zijn verhouding tot paus Stephanus. Vanaf 255—'56 is er dan scherp conflict tusschen Rome en Carthago over de geldigheid van het doopsel, door ketters toegediend. C. ontkende die, omdat iemand, die buiten de Kerk stond, volgens hem geen macht kon hebben over haar genademiddelen; Stephanus erkende de geldigheid met beroep op de traditie, die echter in Afrika en in Klein-Azië (→ Firmilianus van Caesarea) anders schijnt te zijn geweest. C. gaf niet toe en schijnt zelfs, onder invloed van dit conflict, destijds het primaat van Rome ontkend te hebben, terwijl hij het vroeger uitdrukkelijk geleerd had. Protestanten en Anglicanen zien in hem een verdediger van het → episcopalisme. Na den dood van Stephanus in 257 was de verhouding met Rome weer normaal.

Werken: C. schreef een aantal traktaten en veel brieven. Ze zijn van groot belang voor de kennis van de kerkgeschiedenis van Afrika in dien tijd, eveneens voor de geschiedenis van het dogma en der liturgie. Er zijn ook een groot aantal werken ten onrechte aan hem toegeschreven. Van de echte werken moeten vooral genoemd worden de drie boeken Testimonia; dit zijn verzamelingen van Bijbelteksten, waarmee hij in boek I en II de Christelijke leer bewijst speciaal tegen de Joden en in III zedelessen geeft. Hij schreef verder: Over het geduld, over het Onze Vader, over de kleeding der maagden, alle drie in aansluiting aan zijn leermeester Tertullianus. Het meest besproken is zijn „Over de eenheid der katholieke Kerk”, dat hij zoo goed als zeker tweemaal heeft uitgegeven. In de eene recensie pleit hfst. 4 krachtig voor het primaat van Rome, de andere beschouwt men als episcopalistisch (evenals de Apostelen hebben àlle bisschoppen gelijke macht). Een verklaring in verband met den → ketterdoopstrijd werd gegeven in Studia Catholica (1934, 214—219). De taal van C. is niet zoo origineel als die van Tertullianus, maar wél zoo eenvoudig en duidelijk.

Uitg.: Corpus Scriptor. Eccles. Lat. (III, 1-3, 1868—'71); vert. in Bibliothek der Kirchenväter (1918); S. Cyprien (brieven), in collection Budé (1925). — Lit.: Monceaux, S. Cyprien (1914, „Les Saints”); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (II 1914, 442-517); d'Alès, La Théologie de S. Cyprien (1922); Koch, Cyprianische Untersuchungen (1926); Bayard, Le Latin de S. Cyprien (1902). *Franses.*

Voorstelling in de kunst. C. wordt gewoonlijk afgebeeld tegelijk met den H. Cornelius, zelden alleen. Op een mozaïek te Ravenna houdt hij een kroon in de hand. Op een miniatuur in de Nationale Bibliotheek te Parijs is hij gezeten tusschen twee afgodsbeeldjes. In laat-middeleeuwsche handschriften beeldt men gewoonlijk zijn martyrium af. *Heijer.*

Cyprianus van Gallië, Christelijk Latijnsch dichter. Zeer waarschijnlijk werkte hij begin 5e eeuw

Cypergrassen. 1. Eriophorum angustifolium Honck. (veenpluis); a) bloeiend aartje; b) bloem met kafje; c) vrucht. 2. Carex arenaria L. (zandzegge); a) mannelijke bloem; b) vrouwelijke bloem. 3. Cyperus esculentus L. (eetbaar cypergras); a) groep van aartjes.

in Gallië en was hij de priester C., aan wien Hiëronymus ca. 415—418 zijn verklaring van Psalm 89 opdroeg. Bij gedeelten heeft men zijn dichtwerk teruggevonden, waarin hij den inhoud bezingt der Bijbelboeken: Pentateuch, Josue en Rechters, waarom het Heptateuchus genoemd wordt. Waarschijnlijk heeft hij ook de andere historische boeken der H. Schrift poëtisch bewerkt. Men schrijft hem ook den bijbelschen → Cento: Coena Cypriani toe (Migne, Patrol. Lat. IV, 925 vlg.).

Uitg.: Corpus Scriptorum Eccles. Lat. (XXIII 1891). — Lit.: bij Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (III ²1923, 432 vlg.). *Franses.*

Cyprianus de Serviër, Heilige der Russische kerk; * te Tirnovo (Bulgarije), † 1406. Hij was eenigen tijd metropoliet van Kiew, en werd in 1390 verheven tot metropoliet van Moskou en geheel Rusland. C. verwierf zich groote verdiensten door het vertalen van Grieksche liturgieboeken en heiligenlevens. In 1472 werd hij in de Russische kerk heiligverklaard, feestdag 16 Sept. *J. v. Rooij.*

Cyprianus van Toulon, bisschop van Toulon 516—549, was de voornaamste bewerker van het Leven van Caesarius van Arles. In een brief aan Maximus van Genève verdedigt hij zich tegen de beschuldiging van → Theopaschitisme.

Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 356). *Franses.*

Cyprianus, Broeder (T. G. L. Andreae), Ned. paedagoog; * 1866 te Vierlingsbeek; lid van de Broederscongregatie van O. L. Vr. Onbevl. Ontvangen te Maastricht, woont thans te Michielsgestel. Met J. J. Verbeeten schreef C. het eerste volledig leerboek der Kath. paedagogiek in Ned. Lid van de Commissie, belast met de herziening van het catechismusonderwijs in Nederland. Pseudoniemen: A. Vincent, B. C. Kloostermans, Visschers, Th. v. d. Sandvoort.

Werken o. a.: Opvoeding en onderwijs, leerb. der paed.; Proza en Poëzie en vele schoolboeken voor leesonderwijs en Bijb. gesch. *Rombouts.*

Cypridina, → Mosselkreeften.

Cyprien, de rood- of zwartbruine, zelden blauwe variëteit van → Vesuviaan.

Cyprinidae, Cyprinus, → Karpers.

Cypripedium (plantk.), → Vrouwenschoentje.

Cyprisch alphabet is een syllaben-alphabet, op Cyprus oorspronkelijk bestemd voor een daar gesproken taal van niet Indo-Europeesche structuur, later (5e eeuw v. Chr.) ook gebruikt voor het Grieksche dialect van Cyprus, waarvoor het minder geschikt was. → Arcado-Cyprische dialecten. *Lagas.*

Cyprus, eiland in het Oosten van de Middellandsche Zee (35° N., 33° O.), bestaande uit twee bergketens met een laagte er tusschen; opp. 9 282 km². De Noordelijke kalk-keten gaat tot 1 019 m, de Zuidelijke tot 1 953 m. De vlakte Messaria levert bij bevloeiing wijn, olijfolie, katoen. De mijnbouw (asbest, gips) beteekent nu niet veel, maar in de Oudheid kwam hier het koper vandaan (koper < gr. kupros = Cyprus). De ca. 325 000 bewoners bestaan voor 80% uit Christen-Grieken. Sinds 1878 is C. Engelsch bezit.

Lit.: Hutchinson and Cobham, Handbook of C. (Londen 1913). *Heere.*

Ant. geogr. Wijl een cultuurhistorisch overzicht van Cyprus eng samenhangt met de archeologie, kunst en ceramiek, wordt dit hier te zamen behandeld. Voor het Steenen tijdperk werden vondsten gedaan o.a. bij Lapithos. In het vroeg-Bronzen en midden-Bronzen tijdperk (3000—2000 en 2100—1600) wijzen de grafvondsten van ceramiek e.a. op relaties met Syrië, Egypte en Anatolië; in het laat-Bronzen tijdperk (1600—1000 v. Chr.) wijst de ceramiek op verband met Mycene; o.a. necropolen bij Enkomi, te Lapithos e.a. een soort huiskapellen als te Mycene. In het zgn. IJzeren tijdperk kunnen onderscheiden worden: geometrische periode (1000—ong. 650), archaïsche periode (ong. 650—450), Cyprisch-Klassieke periode (ong. 450—300 v. Chr.). De voornaamste vondsten zijn uit den vroeg-archaïschen tempel van Ajia Irini, waar om een altaar een 2 000 beelden en beeldjes werden gevonden, die sterk spreken voor een zelfstandig Cyprische beeldhouwkunst; de verovering van C. door de Egyptenaren in het begin van de 6e eeuw v. Chr. weerspiegelt zich in Egyptische ornamenten: lotusbloemen, rozetten enz. Het paleis op Voumi, ten W. van het oude Soli, getuigt van Cyprus' cultureele grootmacht omstreeks 500 v. Chr.; de eerste bouw is zuiver Cyprisch, het tweede paleis vertoont Grieksche elementen; rijke gouden en zilveren voorwerpen. Na 400 v. Chr. vervalperiode; beeldhouwkunst is copieeren van Praxiteles en Scopas. Na de verovering door Alexander den Grooten en meer nog na de inlijving in het Romeinsche Rijk in 58 v. Chr. is de eigenlijke Cyprische cultuur dood.

Lit.: E. Gjerstad, Die Schwedischen Ausgrabungen auf Cypren, in Die Antike (IX, 4, 1933, 261 vlg.); Cypriote Pottery (1932). *W. Vermeulen.*

Cypseliden, de nakomelingen van → Cypselus, inzonderheid Periander (tyran van 627 tot 586 v. Chr.) en Psammetichus (van 586 tot 583 v. Chr.), die omkwam in een oproer, dat een einde maakte aan de heerschappij der Cypseliden.

Cypselus (dierk.), → Gierzwaluw.

Cýpselus, tyran van Corinthe, die in 657 v. Chr. een einde stelde aan de heerschappij der → Bacchiaden. Hij heerschte zachtzinnig, verrijkte de stad met talrijke gebouwen, stichtte talrijke koloniën. Zijn moeder, aldus de sage, had C. gered in een kist (kupselè), toen de Bacchiaden die zijn jeugdig leven bedreigden. Deze kist, een kunstwerk van ca. 600, was tot in de 2e eeuw te bezichtigen te Olympia. *V. Pottelbergh.*

Cyrano de Bergerac, Savinien de, Fransch schrijver; * 6 Maart 1619 te Parijs, † 1655 aldaar. Na studie te Beauvais begaf hij zich in krijgsdienst. Moest zich echter na een paar jaren reeds wegens een zware verwonding hieruit terugtrekken en legde zich sedert dien op de letteren toe. Schreef comedies, drama's en vertellingen, niet steeds zuiver van stijl, doch vaak geestig en vol phantasie. Zijn comedies zijn beter dan zijn tragedies.

C. de B. is berucht wegens zijn vele tweegevechten, die grootendeels hun oorzaak schijnen gevonden te hebben in bespotting van zijn grooten neus. Door het tooneelstuk van → Rostand (1898) is C. de B. opnieuw bekend geworden.

Werken: o.a. Histoire comique des Etats et Empires de la Lune (1648—'49); Histoire comique des Etats et Empires du Soleil (1662). — Uitg.: Oeuvres (3 dln. 1741); nieuwe uitg. door P. Lacroix (1900). — Lit.: Brun, S. C. de B. (Parijs 1894).

Cyranus, Heilige, aartsdiaken en abt van Lonrez bij Bourges, leefde in de 7e eeuw. Hij werd opgevoed aan het hof van Clotarius II, door zijn eigen vader Sigelaicus, inmiddels aartsbisschop van Tours geworden, in den clericalen stand opgenomen, en stichtte de

abdij van Meaubec en later die van Lonrez, welke spoedig St. Cyran genoemd werd. Feestdag in Bourges 4 December. *J. v. Rooij.*

Cyrena (genoemd naar de stad Cyrene in N.Afrika), de naam van een diersoort, behoorende tot de klasse der Lamellibranchiata, welke voorkomt van Lias tot Recent.

Cyrenaeïsche School, wijsgeerige school te Athene (4e eeuw v. Chr.), gevormd uit leerlingen van Socrates. Voorn. vertegenwoordigers: Aristippus van Cyrene, Theodorus Atheus, Hegesias, Euhemerus. Het zwaartepunt van de leer der C.S. ligt in de ethiek. Bij Aristippus is doel van het handelen het genot, en wel de positieve genotservaring van elk oogenblik. Het genot bestaat in de waarneming van een zachte beweging. Genot kan nooit slecht of ongeoorloofd zijn, uit welke oorzaak het ook moge voortkomen. Dit hedonisme wordt getemperd door het inzicht, dat den wijze leert, de juiste gelegenheden tot genot te benutten, doch zich niet door het genot te laten beheerschen. De latere aanhangers der C.S. zoeken het geluk meer in den blijvenden toestand van genot of in de afwezigheid van smart en verdriet.

Lit.: F. Sassen, Geschiedenis van de wijsbegeerte der Grieken en Romeinen ([2]1932). *F. Sassen.*

Cyrenáica, landstreek op de kust van N.Afrika, die in hoofdzaak vijf steden, waaronder Cyrene, bevatte. Zie verder → Cyrene (2°).

Cyréne, 1° in Vulg. soms voor → Kir.

2° Oude stad in de Grieksche kolonie, later Rom. provincie Cyrenaica, waar vele Joden der Diaspora woonden. Uit C. stammen verschillende personen, die in de H. Schrift vermeld worden, o.a. Simon van C., die Jesus het kruis hielp dragen (Mt. 27.32). De Joden van C. hadden in Jerusalem een eigen synagoog (Act. 6.9). *Simons.*

De Grieksche kolonie C. werd reeds vóór 1000 v. Chr. op de Noordkust van Africa door Grieken van Taenarum gesticht en opnieuw bevolkt ca. 630 v. Chr. door bewoners van Thera. C. was de eenige Grieksche kolonie, waar het koningschap in stand bleef (Battus en opvolgers). → Battus van Thera. Herodotus was er tusschen 449 en 447 v. Chr. C. was de geboorteplaats van Aristippus, Callimachus en Eratosthenes. *Davids.*

Cyrenidae (geologie), naam van een familie, behoorende tot de onderorde der Heterodonta. De schaal is ovaal of hartvormig, concentrisch gestreept. De mantelindruk is eenvoudig of met een zwakke bocht.

Cyriacus, Heilige, gemarteld te Rome vermoedelijk tijdens de vervolging van Diocletianus. Zijn graf bevond zich aan de Via Ostiensis, waar ook de martelaren Largus, Crescentianus, Memmia, Juliana en Smaragdus vereerd werden. Te Rome bevond zich in de 4e eeuw nabij de thermen van Diocletianus een kerk, die naar haar stichter Titulus Cyriaci genoemd werd. De schrijver van een passieverhaal van den H. Cyriacus uit de 6e eeuw identificeert den stichter C. met den martelaar C. en maakt hem tot een Romeinsch diaken, de overige martelaren tot dwangarbeiders aan den bouw der thermen. C. wordt vrij algemeen vereerd, is een der 14 „Noodhelpers" bijzonder tegen bekoringen en kwade geesten. Feestdag 8 Aug. Hij wordt voorgesteld als diaken met een in boeien geslagen duivel. *J. v. Rooij.*

Cyriacus van Konstantinopel, Heilige der Grieksche Kerk, leefde op het einde der 6e eeuw. In 596 werd hij tot patriarch van Konstantinopel verheven. Op de gebruikelijke wijze deed hij hiervan mededeeling aan paus Gregorius I, maar wilde niettegenstaande alle vermaningen den titel van „oecomenisch bisschop", welken zijn voorganger had aangenomen, niet afleggen. C. kroonde in 602 Phocas tot keizer, maar verdedigde tegen hem het kerkelijk asylrecht, toen de woesteling de weduwe en de dochter van den vermoorden keizer Mauritius, die in de Sophiakerk gevlucht waren, wilde dooden. Op 29 Oct. wordt hij door de Grieken vereerd. *J. v. Rooij.*

Cyricus, Heilige, martelaar, → Julitta en Quiricus.

Cyrillonas, Syrisch dichter van einde 4e eeuw. Men vond van hem gedichten op het Laatste Avondmaal en verder over een sprinkhanenplaag in Edessa en over invallen der Hunnen. Zijn poëtisch hoogstaande werken zijn van belang voor de leer omtrent de H. Eucharistie, de heiligenvereering, het verblijf van Petrus in Rome en het primaat van Petrus.

Vertaling van Landersdorfer, in Bibliothek der Kirchenväter (1912). — Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924, 395-399). *Franses.*

Cyrillus, Heilige (eigenlijk: Constantijn; * 826, † 869), met den H. Methodius, zijn broeder (* ca. 815, † 885), Apostel der Slaven genoemd; maakte in het Slavische dialect hunner geboortestreek, Saloniki, vertalingen van meerdere schriftuurboeken en der Grieksche en der Romeinsche liturgie, welke later door den H. Stoel werden goedgekeurd; vond daartoe hoogstwaarschijnlijk het Glagolietisch en het Cyrillisch schrift uit, ontleend aan het Grieksche en Koptische alphabet; stierf in Rome als monnik, nadat Methodius door paus Hadrianus tot (aarts)bisschop van Moravië en Pannonië was gewijd. De Slaven-apostelen worden in het W. en het O. vereerd; in de Kath. Kerk zeer in het bijzonder sedert de encyclieken, op de Hereeniging betrekking hebbend. Jaarlijksche feestelijke herdenking op 7 Juli. → Kerktalen. *v. Son.*

In de kunst wordt C. gewoonlijk afgebeeld met den H. Methodius in het gewaad van een Oostersch kerkleeraar. Op een fresco in S. Clemente te Rome knielt hij te zamen met Methodius aan de voeten van Christus. Cyrillus heeft een boek, Methodius een kelk in de hand. *Heijer.*

Cyrillus van Alexandrië, Heilige, kerkvader, kerkleeraar; * te Alexandrië, † 27 Juni 444. C. behoort tot de grootste Grieksche kerkvaders en geleerden. Zijn hoogste roem is zijn krachtige verdediging van het goddelijk Moederschap van Maria (Theotokos). Hij was een neef van patriarch Theophilus, den fellen tegenstander van S. Joannes Chrysostomus. Onder invloed van zijn oom was hij overtuigd van de schuld van Joannes en pas in 418, toen hij zelf al 6 jaar patriarch was, heeft hij den eisch van Rome ingewilligd en den naam van Joannes opgenomen in de → Diptycha en daarmee zijn nagedachtenis geëerd. Over zijn jeugd en de eerste jaren van zijn patriarchaat is zeer weinig bekend. De beschuldiging van medeplichtigheid aan den moord op de heidensche philosophe Hypatia (vooral scherp in Kingsley's roman Hypatia) is o.a. weerlegd door Sicking in De Katholiek (1906—1909).

Vanaf 429 treedt C. sterk op den voorgrond in den strijd tegen Nestorius. Het oordeel over de juistheid van zijn optreden en over zijn karakter in het algemeen is zeer verdeeld, maar het meeste, wat ongunstig schijnt, kan ook goed verklaard worden. C. had paus Coelestinus I ingelicht over de dwaalleer van Nesto-

rius. De paus veroordeelt die leer op een synode in Rome en draagt C. op die veroordeeling aan Nestorius bekend te maken en hem te excommuniceeren, als hij zou weigeren zich te onderwerpen. C. heeft daar te lang mee gewacht en intusschen zelf 12 → anathematismen opgesteld, die Nestorius zou hebben te aanvaarden, maar waartegen protest kwam van → Theodoretus van Cyrus e.a. Eindelijk wordt in 431 het 3e Algemeen Concilie bijeengeroepen in Ephese. Patriarch Joannes van Antiochië en zijn suffraganen, die met Nestorius sympathiseeren, laten op zich wachten en de pauselijke gezanten kunnen niet op tijd komen. Daarom opent C. het Concilie, wat door de tegenpartij zeer kwalijk werd genomen. Nestorius wordt bij verstek veroordeeld en als de pauselijke gezanten aankomen, bekrachtigen zij de besluiten der eerste zittingen. Joannes en de zijnen vergaderen nu weldra eveneens, veroordeelen Cyrillus c.s. en deze wordt van regeeringswege gevangen gezet. Na eenigen tijd wordt C. vrijgelaten, Nestorius blijft veroordeeld en wordt naar Egypte verbannen. Het duurt echter nog tot 433, eer de vrede hersteld is tusschen Alexandrië en Antiochië. C. bleef tot aan zijn dood strijden tegen de veroordeelde, maar daardoor nog niet uitgeroeide dwaling.

De leer van C. over Christus en Maria is van groote waarde voor de geschiedenis van het dogma. Uit reactie tegen Nestorius heeft hij echter uitdrukkingen gebruikt, die in den samenhang goed te verklaren zijn, maar waarop zich toch Eutyches en de latere Monophysieten steeds beroepen hebben voor hun dwaalleer.

W e r k e n: e x e g e t i s c h: Over de aanbidding en den dienst in geest en waarheid, en Glaphyra (beide verklaren den Pentateuch); commentaren op Isaias en op de Kleine Profeten (van zijn commentaar op de Psalmen zijn slechts fragmenten over); commentaren op Joannes (geheel bewaard gebleven), Mattheus (weinig fragmenten), Lucas (veel fragmenten), op de brieven aan de Romeinen, Corinthiërs en Hebreeuwen (weinig fragmenten). D o g m a t i s c h - p o l e m i s c h: 2 werken over de H. Drieëenheid; verklaring van het symbolum van Nicea; 5 boeken tegen Nestorius; kleinere geschriften aan den keizer en de keizerinnen over de Nestoriaansche kwestie; eenige werken ter verdediging zijner 12 anathematismen; kleinere werken tegen keizer Julianus; preeken en zeer veel brieven, van belang voor de geschiedenis van Kerk en dogma. — U i t g.: Migne, Patrol. Graeca (LXVIII-LXXVII). — L i t.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924, 23-74); Dict. Théol. Cath. (III, 2476-2527); Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 264-269); Franses, Cyrillus, in Studia Cath. (7, 1931, 369-398); Weigl, Die Heilslehre des hl. C. (1905); Rehrmann, Die Christologie des hl. C. v. A. (1912); Eberle, Die Mariologie des hl. C. v. A. (1921). *Franses.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. C. wordt in laat-Byzantijnsche kerken vaak met de overige Grieksche kerkvaders afgebeeld in verband met de „goddelijke liturgie”. Domenichino heeft hem verbeeld in Grieksch pontificaal gewaad met een boek in de hand. In een Grieksch menologium heeft hij een kruisvormige hoofdbedekking. *Heijer.*

Cyrillus van Jerusalem, Heilige, kerkvader en kerkleeraar; * ca. 315, † 386. C. werd ca. 350 bisschop van Jerusalem. De Arianen beschouwden hem als een gevaarlijk tegenstander. Tweemaal werd hij op een Ariaansche synode afgezet en verbannen. Keizer Juliaan riep hem terug, maar 367 wordt hij door Valens opnieuw in ballingschap gezonden en blijft verbannen tot diens dood in 378. Deze lotgevallen bewijzen, dat hij geheel orthodox was, al heeft hij geweigerd den term homoousios, consubstantialis, door het Concilie van Nicea geijkt, te gebruiken, waarschijnlijk uit vrees voor → Sabellianisme.

C. is vooral beroemd om zijn 24 catechesen. Na een korte inleidingspreek verklaarde hij in 18 catechesen het Symbolum en het Doopsel, als voorbereiding voor de doopelingen. Vijf kortere catechesen worden de mystagogische genoemd. Ze werden in de Paaschweek voor de pasgedoopten gehouden en verklaren de doopplechtigheden, het Vormsel en de H. Eucharistie. Voor de geschiedenis der liturgie zijn vooral die vijf catechesen van hooge waarde. In den vorm zijn ze eenvoudig en populair. Ze zijn slechts overgeleverd in stenogram van een toehoorder.

U i t g.: Migne, Patrol. Graeca (XXXIII). — L i t.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit.: (III [2]1923, 273-281); Dict. Théol. Cath. (III 2527-2577); Lebon, in Rev. Hist. Ecclés. (1924). *Franses.*

In de kunst wordt C. als Oostersch kerkleeraar afgebeeld met een boek in de hand.

Cyrillus van Konstantinopel, heilige, kluizenaar van den Carmel, en derde generaal der Orde, 1231—1234. Hij is de schrijver van het Oraculum Angelicum of Cyrillianum, een profetie over de toekomst der Kerk, hem door een engel gedaan, en van de eveneens veel omstreden Epistola ad Eusebium (aan wien hij explicaties vraagt over zijn verschijning en voorspelling), belangrijk voor de eerste geschiedenis van de Orde der Carmelieten. Hij wordt in de Orde als Kerkleeraar vereerd. Feestdag 6 Maart. *C. Speet.*

Cyrillus van Scythopolis, Grieksch hagiograaf; * ca. 524, † 558. Als monnik in Palestina schreef hij de levens van de heilige abten Euthymius en Sabas en van eenige andere monniken. Zijn werk wordt zeer gewaardeerd vooral om het feitenmateriaal en de nauwkeurige chronologie.

U i t g. en l i t.: in Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 124 vlg.). *Franses.*

Cyrinus wordt genoemd in het Evangelie van St. Lucas (2. 2) in verband met de volkstelling, uitgeschreven door den keizer en gehouden op het tijdstip van Christus' geboorte. Volgens den Vulgaattekst is deze eerste telling geschied door den landvoogd van Syrië, Cyrinus. De Grieksche tekst wordt verschillend verklaard. Er bestaan namelijk chronologische moeilijkheden voor de bepaling van het juiste jaar en den tijd, waarop Cyrinus landvoogd was van Syrië. → Tijdrekening. *C. Smits.*

Cyrnus, de adellijke jongeling van Megara (6e eeuw v. Chr.), dien Theognis met zijn leergedicht wil inwijden in de levenswijsheid en de principes der aristocraten en dien hij tevens een vurigen haat wil inboezemen voor alles, wat democratisch is. *V. Pottelbergh.*

Cyromancie, een Middelnederl. gedicht van een papen van der Hamme, 582 verzen, handelt over waarzeggerij uit de lijnen der hand. In proza van wat later bezit men nog een Chiromantie in achttien hoofdstukken; beide werken hebben hoofdzakelijk belang voor de folklore. → Chiromantie.

U i t g. van het gedicht: Nap. de Pauw, Mnl. Ged. en Fragmenten (Gent 1893, 272-289); van het proza in: Belgisch Museum (Gent 1846, 266-290). *V. Mierlo.*

Cyropaedie, een levensbeschrijving van Cyrus den Grooten. → Cyrus (2°); → Xenophon.

Cyrtanthus, een plantengeslacht van de familie der A m a r y l l i d a c e a e, narcisachtigen, wordt gevonden in Kaapland. Dit bolgewas met roode of

oranje-kleurige bloemen wordt als sierplant aangeplant.

Cyrtometer (< Gr. kurtos = krom, metron = maat), instrument om den vorm van niet regelmatig gekromde vlakken, in het bijzonder van de borstkas, nauwkeurig te bepalen.

Cyrurgie. Over Cyrurgie schreef, in zeven boeken met een aanhangsel, de vader der Vlaamsche heelkunde, Jan Yperman, die het, niet vóór 1328, voor zijn zoon vervaardigde [uitg.: E. C. van Leersum, Leiden, z. j. (1912)]. Ook Thomas Scellinc schreef in 1343 voor zijn beide zoons een nog onuitgegeven Boec van Cirurgyen. → Chirurgie. *V. Mierlo.*

Cyrus, naam van drie vorsten uit het Perzisch geslacht der Achemenieden. **1°** Cyrus I was „koning van Ansjan" (ca. 600 v. Chr.), doch is verder weinig bekend.

2° Cyrus II, gewoonlijk Cyrus de Groote of kortweg Cyrus genoemd, was een kleinzoon van Cyrus I en een zoon van Cambyses, „koning van Ansjan". Zijn geboorte en jeugd zijn met legenden omweven (vooral Herodotus). Uit den zgn. Cyrus-cylinder weten wij, dat ook hij als „koning van Ansjan" zijn loopbaan begonnen is (volgens Herodotus in 559). Door zijn overwinning op Astyages, wiens vazal hij schijnt te zijn geweest, maakte hij een einde aan de macht der Meden (550) en werd „koning van Perzië", welken titel hij reeds eenige jaren te voren had aangenomen. Hierop sloot Croesus van Lydië een verbond met Sparta, Egypte en Babylon, om het gevaar van een Perzische overheersching te bezweren, doch door hen in den steek gelaten, werd hij weldra door C. opgesloten in zijn hoofdstad Sardes, die zich in 546 overgaf. De inwoners van Phrygië, Mysië en andere streken onderwierpen zich vrijwillig aan den veroveraar, wiens generaals, ondanks het protest der Spartanen, nu ook de meeste Grieksche kolonies in Klein-Azië overmeesterden. Cyrus zelf streed intusschen (543—539) in het verre Oosten tegen verschillende stammen, die hij onderwierp. Reeds eerder had hij een inval gedaan in het gebied van Nabonid van Babylon, tegen wien hij nu opnieuw te velde trok. Babylon viel zonder slag of stoot in handen van zijn generaal Gobryas (Oegbaroe), den overgeloopen Babylonischen stadhouder van Goetioem, waarna Cyrus als overwinnaar de oude stad binnentrok (539 v. Chr.; einde der Babyl. zelfstandigheid). Vooral door zijn aanpassing aan den Babyl. godsdienst wist C. de sympathie der overwonnen Babyloniërs te winnen. Alleen Egypte stond nu nog buiten het reusachtige wereldrijk (vgl. Esdr. 1. 2), dat echter eerst door Cyrus' zoon, Cambyses, zou worden voltooid. Over de gebeurtenissen uit Cyrus' laatste jaren heerscht nog veel onzekerheid. Hij werd in 529 gedood tijdens een veldtocht tegen rebellen in het Oosten.

Niet alleen als veldheer en bestuurder, maar ook als karakter verdient hij ten volle den lof, dien zoowel Xenophon in zijn Cyropaedie als de H. Schrift hem toedeelt. De profeet Isaias zag in den onbedwingbaren C., dien hij een „gezalfde van Jahwe" noemt (Is. 45. 1), het instrument, waarvan God zich zou bedienen, om een einde te maken aan de ballingschap van het volk der Joden (Is. 44. 28), hetgeen ook inderdaad reeds in het eerste jaar van zijn regeering als koning van Babylon geschiedde door het befaamde edict over den heropbouw van den tempel te Jerusalem (vgl. Esdr. 1. 1—4; 5; 6 en 2 Par. 36. 22—23; vgl. Babylonische ballingschap).

3° Cyrus de Jongere was de tweede zoon van Darius II en de broer van Artaxerxes II, den koning van Perzië. Zoodra deze de regeering had aanvaard (404 v. Chr.), besloot C., die tot dan toe satraap over de Westelijke provincies van Klein-Azië was geweest, hem te vermoorden, doch zijn toeleg werd ontdekt. Niettemin door Artaxerxes op zijn post gehandhaafd, begon hij onmiddellijk aan de vorming van een leger, vooral van Grieksche soldaten, waarbij de Lacedaemoniër Clearchus zijn voornaamste helper was. In 401 begon hij vanuit Sardes zijn tocht naar Babylon, door Xenophon beschreven in zijn Anabasis. Na vele moeilijkheden overwonnen te hebben, stootte hij bij Cynaxa op de troepen van zijn broer, den Groot-Koning. In dezen slag (→ Cynaxa) wist hij met eigen hand Artaxerxes te verwonden, doch vond daarbij zelf den dood.

Lit.: Lindl, Cyrus [Weltgesch. in Karakterbildern (Münster 1913)]; J. V. Prasek, K. der Grosse [Der Alte Orient 13.3 (Leipzig 1912)]. *Simons.*

Cyrus en **Johannes,** gemarteld te Alexandrië tijdens de vervolging van Diocletianus. De H. Cyrillus liet hun gebeente overbrengen naar de reeds door Theophilus gebouwde kerk te Menuthis, dat spoedig een druk bezochte bedevaartsplaats werd. De legendarische bijzonderheden over hun leven en dood zijn ontleend aan drie kleine toespraken, welke door Cyrillus bij gelegenheid van de plechtige overbrenging der reliquieën gehouden werden. Feestdag 31 Jan., feest der overbrenging 28 Juni. *J. v. Rooij.*

Cysarz, Herbert, Oostenrijksch Germanist, gespecialiseerd in de letterkundige geschiedschrijving van geesteswetenschappelijk-wijsgeerige richting; * 29 Jan. 1896 te Oderberg, sinds 1928 hoogleeraar te Praag. In het literairhistorische werk van dezen temperamentvollen, maar niet steeds duidelijken geleerde lost Dilthey's wijsgeerige methode, in bewuste reactie tegen de philologisch-historische school van W. Scherer, zich op in een → intuïtionisme, dat het letterkundig werk wil benaderen, zonder het onder een hoop verstandsbegrippen „dood te ontleden". Het orgaan van den literairhistoricus moet zijn: een „irrationeel" vermogen om te begrijpen, dat C. „Lebenverstehen" noemt: de beste uitlegger van schoonheid is de „congeniale" natuur, voor wie „subject en object" in de wetenschappelijke beschouwing samenvallen.

Hoofdwerken: Erfahrung und Idee (1921); Deutsche Barockdichtung (1924); Literaturgeschichte als Geisteswissenschaft (1926); Von Schiller zu Nietzsche (1928); Geistesgeschichte des Weltkriegs (1931). — Lit.: H. Lichtenberger, in Mélanges Baldensperger (II Parijs 1930, 50 vlg.). *Baur.*

Cystadenoma (geneesk.) is een adenoma (dus kliergezwel), waarvan één of meer klierbuizen of klierholten verwijd zijn, zoodat er holten in ontstaan zijn, die een grootte kunnen bereiken van een manshoofd of nog grooter. Vooral in het ovarium worden deze soort tumoren nogal eens gevonden. *Wyers.*

Cyste (geneesk.), gezwel, waarvan de wand bestaat uit een gesloten zak, aan den binnenkant bekleed met epitheel en gevuld met vloeibaren of brijachtigen inhoud.

Cysticercus (dierk.), → Blaaswormen.

Cystitis (blaasontsteking), → Blaasziekten.

Cystoidea (< Gr. kustis = buidel, eidos = uitzien), naam van een klasse, behoorende tot de Pelmatozoa. Het zijn uitgestorven, kortgesteelde,

zelden ongesteelde, vastzittende dieren. De → theka is samengesteld uit talrijke, onregelmatige, zelden vijfhoekige plaatjes. De armen zijn zwak ontwikkeld en ontbreken soms. De centrale mond en excentrische anus liggen aan de bovenzijde der theka. Meestal open ambulacraalvoegen, die van den mond uitgaan. De kelkplaten zijn doorgaans door fijne kanalen doorboord. *Roodhuyzen.*

Cystolyten, welke voorkomen in de bladeren van Ficus elastica, den Indischen rubberboom, en van andere Urticaceae, zijn knobbelige uitgroeisels van den buitencelwand van bepaalde, groote opperhuidcellen, die naar binnen toe in de cel uitsteken. Zij bestaan uit een groote hoeveelheid calciumcarbonaatkristallen, omgeven door een laagje cellulose. *Melsen.*

Cystoma is een „gezwel", dat eigenlijk alleen uit een dunnen wand bestaat, die een soms zeer groote, met vocht gevulde holte omgeeft. Waarschijnlijk heeft men in een deel der gevallen niet met een echt gezwel te maken, maar met een holtevorming in een of ander orgaan. Vooral in het ovarium worden ze gevonden. Soms vindt men aan de binnenzijde van dien wand een wisselend aantal bloemkoolachtige verhevenheden (cystoma papilliferum). *Wyers.*

Cystophora, → Zeehonden.

Cystopteris, → Blaasvaren.

Cystopus, → Witte roest.

Cystoscoop, → Blaasspiegel.

Cythêra (Nw. Gr. Kythira, Ital. Cerigo), Grieksch eiland (opp. 285 km² ten Z. van Laconië, ten Z.W. van de kaap Malea (III 672 E 6), waar → Aphrodite een bijzonderen cultus had, en, volgens de legende, uit het schuim der zee aan land was gestegen. Archeologisch weinig belangrijk, niettegenstaande enkele vondsten op den zeebodem.

C. bestaat hoofdzakelijk uit kale kalkbergen en kristallijne leisteen. De kusten zijn steil en gevaarlijk. Hoogste top is de Viglia of Wachter (506 m). Ca. 9 000 bew., waarvan velen seizoenarbeiders. Middelen van bestaan: Landbouw (olijf, druif, vlas) en kleinveeteelt. C. behoort tot den nomos Argolis.

De hoofdplaats en haven Cythera telt ca. 1500 inw. Zetel van Gr. bisschop. *E. De Waele.*

Cytheréa, Aphrodite of Venus; → Cythera.

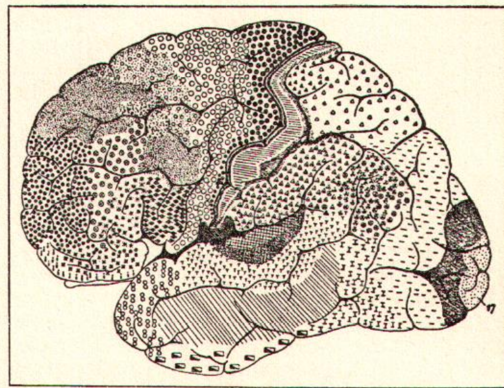
Cythnus (a n t. g e o g r.), een der Cycladen, tegenw. Thermia.

Cytinus, een plantengeslacht van de familie der R a f f l e s i a c e a e, dat drie soorten telt, die op de wortels van andere gewassen woekeren. Zij bezitten geen bladeren, hoogstens schutbladeren ter bescherming der bloemknoppen of, als ze gekleurd zijn, om insecten te lokken naar de trosvormige bloemen. De bekendste soort, C. hypocistis, woekert in massa op de cistroos, tot in Zuid-Frankrijk. De slijmerig zoete bessen worden graag door kinderen gegeten. De tweede soort woekert in Kaapland op Eriocephalus, terwijl de derde op Madagaskar ingeburgerd is. *Bouman.*

Cytisine, alkaloïde, dat in verschillende papilionaceeën voorkomt, o.a. in het zaad van den gouden regen (Cytisus Laburnum) tot 1½%. C. is een kleurlooze kristallijne bittere verbinding. Formule: $C_{11}H_{14}N_2O$; smeltpunt 152° C; goed oplosbaar in water, alcohol en chloroform, slecht oplosbaar in aether. C. is giftig. De gouden regen heeft herhaaldelijk tot vergiftigingen aanleiding gegeven, zelden echter met doodelijken afloop, daar het c. een braakverwekkende werking heeft. *Bosch.*

Cytisus, heestergeslacht van de familie der v l i n d e r b l o e m i g e n, waaronder men vroeger mede den → gouden regen begreep, doch hetwelk tegenwoordig anders wordt opgevat. Men rekent hiertoe de bekende gele brem van de zandgronden, Cytisus Scoparius, een in Meirijk en goudgeel bloeienden heester, welke een sieraad van de armere zandgronden is, en verder een kleinen tuinheester, C. purpureus. *Rietsema.*

Cytoarchitectonisch (< Gr. kutos = cel). De schors der groote hersenen is cytoarchitectonisch opgebouwd, daar de cellen volgens een bepaald bouwplan gerangschikt zijn, evenals ook hun vezel-uitloopers (myelotectoniek). Zoowel in het genetisch oudste deel der hersenen: de palaeocortex en de archicortex, als in de phylo- en ontogenetisch later optredende neocortex-gebieden is er een min of meer duidelijke indeeling der schorslagen volgens hun functie. Vooral in de neocortex is de schors uit zes lagen opgebouwd; drie cel-arme lagen wisselen met drie celrijke af. Dit type van zeslagigen bouw wordt overal in de neocortex min of meer duidelijk gehandhaafd, al zijn de afzonderlijke lagen wisselend sterk ontwikkeld en soms zelf in meerdere onderlagen gesplitst. Brodmann heeft naar den plaatselijken bouw dezer lagen grootere gebieden, regiones, onderscheiden, welke zelf weer onderverdeeld konden worden in kleinere velden, die onderlinge verschillen in structuur vertoonden.

Buitenkant der groote hersenen. Op deze afb. zijn de cytoarchitectonische velden volgens Brodmann in beeld gebracht. De velden zijn dus onderling van elkander onderscheiden door een verschillend sterke ontwikkeling der zes lagen. Geheel achteraan ligt de area striata of veld 17 van Brodmann.

Deze areae (velden) en regiones (grootere gebieden) zijn onderling soms scherp, vaak echter onscherp gescheiden. De onderling verschillende bouw dezer velden zal wel op een verschil in functie berusten, al is dit nog alleen voor de sterkst afwijkende structuur-velden aangetoond. De area gigantopyramidalis met haar zoo sterk uitgesproken eigenaardigen bouw staat in innige verbinding met het beweegvermogen; zoo is de area striata of veld 17 van Brodmann scherp te onderscheiden door een uitgesproken eigenaardigheid in zijn bouw (hier is nl. de 4e laag verdrievoudigd) en van dit gebied weet men, dat het innig samenhangt met de gezichtswaarneming, enz. Brodmann onderscheidt 6 lagen: L zonalis, L granularis externa, L pyramidalis, L granularis interna, L ganglionaris en L multiformis. De groote regiones komen merkwaardigerwijze bij alle zoogdieren voor, afgezien van de

regio frontalis granularis; wel wisselen ze in grootte en vorm bij de verschillende diersoorten. Hun aantal is negen nl.: de Regio frontalis, R prae- en postcentralis, de R insularis, de R parietalis, de R occipitalis, de R temporalis, de R retrosplenialis, de R cingularis en de reeds genoemde R frontalis gran. Deze hersengebieden hebben dus alle een bepaalde structuur, die innig met de functie samenhangt. *Klessens.*

Cytologie is de wetenschap, die zich bezighoudt met de bestudeering van de cellen, waaruit alle levende wezens zijn opgebouwd. → Cel.

Cytoplasma, → Cel.

Cyttaria, het eenige geslacht van de zakzwamfamilie der C y t t a r i a c e e ë n, komt met weinig soorten parasitisch op beuken voor in Zuid-Amerka en Tasmanië. Op de takken worden door de zwam groote knolvormige vergroeiingen veroorzaakt: de gele zwamknollen van C. Darwinii worden in Vuurland gegeten. *Bouman.*

Cýzicus, stad aan de Propontis, op het N. uiteinde van een landengte, die het (schier-)eiland C. met het vasteland verbindt. Bekend om zijn marmer en munten, en zijn vruchtbaren bodem. Volgens de legende zou C. door Cyzicus, zoon van Aeneus, gesticht zijn. Alcibiades versloeg er in 410 de Lacedaemoniërs. Tegenw. Kapu Dag.

L i t.: Hasluck, Cyzicus (1910). *E. De Waele.*

Czapek, F r i e d r i c h, plantkundige, vooral bekend om zijn werken op het gebied der prikkelphysiologie en der biochemie; * 16 Mei 1868 te Praag, † 31 Juli 1921 te Leipzig, als professor aan de universiteit.

H o o f d w e r k: Biochemie der Pflanzen (3 dln. [3]1922—'25).

Czardas, → Csardas.

Czernin, graaf O t t o k a r, Oostenrijksch-Hongaarsch staatsman; * 26 Sept. 1872 te Dimokur (Bohemen), † 5 April 1932 te Weenen. Bij het uitbreken van den Wereldoorlog was hij gezant te Boekarest. Bij den dood van keizer Frans Joseph, in 1916, werd hij minister van Buitenl. Zaken; hij gelastte prins Sixtus van Bourbon met de Fransche regeering in onderhandeling te treden over het sluiten van een afzonderlijken vrede; het verzet van Clemenceau bracht hem in conflict met keizer Karel: de onderhandelingen werden afgebroken en C. was genoopt tot heengaan; hij trok zich terug op zijn landgoed in Bohemen.

W e r k e n: Im Weltkriege (1919); Afrikanisches Tagebuch (1927). *Cosemans.*

Czernowitz (Roemeensch: Cernauti), hoofdstad van de Boekowina (Roemenië) aan den rand van het Proeth-dal, een mooie stad met ruime straten en pleinen. C. telt 111 122 inw. (1930), waarvan Joden en Roemenen de belangrijkste groepen vormen, terwijl Duitschers en Roethenen er eveneens talrijk zijn. Te C. zetelt een Orthodoxe aartsbisschop, de stad heeft een universiteit, die tot 1920 Duitsch was, daarna in een Roemeensche is omgezet. C. heeft vrij veel industrie (bier, machines), een belangrijken handel in graan, hout, wol en vee. Spoorwegen leiden naar Lemberg, Galatz en Mohilew.

G e s c h i e d e n i s. Toen in 1775 de Boekowina door Turkije aan Oostenrijk werd afgestaan, was C. nog een dorp. In 1786 werd het tot stad verheven en tot middelpunt van de Boekowina gemaakt. Gedurende den Wereldoorlog werd C. fel omstreden: driemaal werd het door de Russen veroverd, telkens werden ze weer verdreven. In 1919 kwam de stad aan Roemenië. *Hoek.*

Czerny, 1° A n n a L u d v i k a, Poolsch dichteres en bemiddelaarster tusschen Fransch en Slavisch cultuurleven. Haar vertalingen uit de nieuwste Fransche lyriek zijn bijzonder verdienstelijk.

2° C a r l, pianoleeraar; * 20 Febr. 1791 te Weenen, † 15 Juli 1857 aldaar. C. genoot het eerste onderricht van zijn vader, en later (1800—1803) van L. v. Beethoven. C. ontwikkelde zich tot uitstekend pianist en paedagoog, en tot een componist van overtalrijke (meer dan 1 000) werken. Hij was de gezochtste pianoleeraar van zijn tijd, en veel der beroemdste pianisten waren zijn leerlingen (o.a. Liszt, Döhler, Kullak, Jaell). Van zijn werken zijn alleen nog zijn Etudes en oefeningen voor piano in gebruik. Zij vormen nog steeds een waardevol hulpmiddel tot het verkrijgen eener brillante passagetechniek. De muzikale inhoud dezer studiewerken beteekent niet veel; men kan zich dus vrijwel geheel bij de studie ervan op de technische problemen concentreeren. *W. Andriessen.*

C. Czerny.

Czuczor, G e r g e l y, Hongaarsch Benedictijn, dichter van epische gedichten en vele volksliederen; * 1800 te Andód, † 1866 te Boedapest. C. bracht vele jaren in de Oostenrijksche vestingen door, om zijn hartstochtelijke nationale gedichten. Hij schreef ook taalkundig werk: Woordenboek der Hongaarsche taal (6 dln. 1862—'74). *Cardijn.*

Wat niet onder C te vinden is, zoeke men onder K of Tsj.

D de vierde letter van het alphabet, in het Grieksch delta (van Syr. daleth = deur), stelt voor: den stemhebbenden, aan het eind van woorden en lettergrepen den stemloozen dentalen klapper.

Het Romeinsche getal D (= 500) is ontstaan uit de halveering van C|Ɔ = 1000. In a f k o r t i n g e n: D in Rom. inscripties beteekent Deus, die, divus, decurio enz.; D. (Lat.) in eigennamen is Decimus; d. (Lat.) in brieven = dabam, Ned. „gegeven"; d. bij aanduiding van geldswaarden = (Lat.) denarius, nu voor (Eng.) penny (mv. pence), geldstukje; d. in theologie en philosophie = (Lat.) distinctio, onderscheiding; d. op recepten = (Lat.) detur, men geve; d. in rechtswetenschap = (Lat.) digesta (pandecten); d. voor eigennamen is don (Sp., heer), dom (Port., heer), dean (Eng., deken); d. in scheikunde = (Lat.) dexter, rechts, voor: optisch rechts draaiend atoom, → Asymmetrisch koolstofatoom; d. (ook deb.) in handelstaal = (Lat.) debet, debent, hij is, zij zijn schuldig; d- in het metrieke stelsel = deci-; da- in het metrieke stelsel = deca-; d/a in handelstaal = (Eng.) → documents against acceptance; dat. (grammatica) = (Lat.) dativus, derde naamval; d.a.v. = daaraanvolgend; d.d., ook d.d°. = (Lat.) de dato, van heden; D.D. in Romeinsche inschriften = (Lat.) dono (donum) dedit, hij gaf ten geschenke; D.D., titel, = (Eng.) Doctor of Divinity, doctor in de godgeleerdheid; D.D.D. = (Lat.) dat, dicat (donat), dédicat, hij geeft, draagt op (schenkt), wijdt toe, Romeinsche toewijdingsformule; later als opdracht in boeken enz.; del. = → Deleatur; delin. = → Delineavit; dep., dept. = departement; Deut. = → Deuterononium, D.G. = (Lat.) Dei gratia, door de genade Gods, of (Lat.) Deo gratias, Gode zij dank; d.i. = dat is; D.J.U., titel, = (Lat.) Doctor juris utriusque, doctor in de beide rechten; dl. = deel; D.M.(S.) in Rom. inscripties = (Lat.) Dis Manibus (Sacrum), aan de goddelijke schimmen, aan de zielen der afgestorvenen (toegeheiligd); D.O.M. in inschriften = (Lat.) Deo Optimo Maximo, aan den besten en hoogsten God (toegewijd); Dom voor namen = (Lat.) heer, voor geestelijken, in het bijzonder voor Benedictijnen; dr. = (Lat.) doctor; drs. = (Lat.) doctorandus; ds. = (Lat.) dominus, dominee, predikant; D.Sc., titel, = (Eng.) Doctor of Science, doctor in de natuurwetenschappen; D.V. = (Lat.) Deo Volente, met Gods wil; dw. dr. = dienstwillige dienaar; d.w.z. = dat wil zeggen.

द	Sanskrit
	Spijkerschrift (Medisch)
	Egyptisch (Hieroglyphen)
Ⲇ ⲇ	Koptisch
	Phoenicisch
ד	Hebreeuwsch
Δ δ	Grieksch
	Runen
د	Arabisch
	Japansch
Д	Russisch
d	Karolingisch (Minuskel)
	Duitsch
Dd	Moderne Antiqua

De letter D in verschillende alphabetten.

D is in de m u z i e k de benaming voor den 4en toon van de grondladder (A, B, C, D, E, F, G). In de Romaansche landen en België noemt men D onveranderlijk Re. Als sleutelletter komt d voor in de eerste tijden van het lijnenschrift, maar dan tegelijk met a, bijv. 1e lijn d, 3e lijn a. Vanaf de 13e eeuw vindt men d als sleutelletter ook in tabulaturen die het heele toonsysteem omvatten; tevens als dd (maar dan te zamen met g eengestreept) in discantgedeelten van Duitsche tabulaturen. Hoofdletter D duidt den toonaard D majeur aan; kleine letter d den d mineur-toonaard. Als afkorting wordt d geschreven voor destra (rechts), bijv. m.d. = mano destra (rechter hand); ook staat d voor da of dal, bijv. D.C. (da capo) en D.S. (dal segno). D. kan ook Discantus beteekenen als stemaanduiding. Ten slotte is D in Riemann's harmoniesysteem het teeken voor de dominant-functie. → Dominant. *de Klerk.*

Daad van koophandel (N e d e r l a n d s c h en B e l g i s c h R e c h t), is o.a. „het koopen van waren, om dezelve weder te verkoopen, in het groot of in het klein, hetzij ruw, hetzij bewerkt, of om alleen het gebruik daarvan te verhuren". Daarnaast wordt een limitatieve opsomming van andere handelingen gegeven, welke de wet eveneens daden van koophandel noemt, zooals: de commissiehandel, al hetgeen tot den wisselhandel behoort, expeditie van waren, het koopen en bouwen van schepen, aanstelling van scheepsvolk, de assurantie, enz. (Ned. W. v. K. art. 3; Belg. W. v. K. art. 2 en 3).

De oude, aan den Franschen code de commerce ontleende onderscheiding der handelingen in daden van koophandel en andere is van belang, doordat voor kooplieden (d.w.z. voor hen, die daden van koophandel uitoefenen en daarvan hun gewoon beroep maken) speciale voorschriften gelden, zooals tot het houden

---

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

van koopmansboeken, die dan echter ook bewijs te hunnen voordeele kunnen opleveren. In procedures over koophandelszaken worden in Ned. meerdere faciliteiten toegekend, zooals kortere termijnen van dagvaarding en meerdere bevoegdheid tot beslaglegging. *Ariëns / V. Dievoet.*

In België bestaan bovendien speciale rechtbanken, die o.m. uitspraak doen in alle zaken van koophandel (Belg. Grondw. art. 105 ; Recht. inricht. art. 32 en vlg.; Bevoegdh. in burg. zaken, art. 12 tot 14).

Daadmoraal, moraal, die bij het beoordeelen van de zedelijkheid der menschelijke handelingen ook rekening houdt met de daad, met datgene, wat objectief gewild wordt, en niet alleen met de gezindheid, waaruit de handeling voortkomt. Ze staat tegenover de → gezindheidsmoraal (Gesinnungsethik) van Kant, die alleen die daad zedelijk goed noemt, welke gesteld wordt uit plicht, onafhankelijk van het feit, of iets wordt tot stand gebracht, en onafhankelijk van het doel en het menschelijk geluk, dat men daardoor hoopt te bereiken. Ook de Katholieke moraal is een vorm van daadmoraal, omdat ze de moraliteit beoordeelt naar datgene, wat men als object van de handeling wil. Ze hecht echter evenveel waarde aan de gezindheid, waarmee de daad wordt verricht, daar ze de daad goed blijft noemen, ook al wordt het beoogde goede doel feitelijk niet bereikt, en ook wanneer de mensch in goede gezindheid maar met een dwalend geweten iets wil, wat objectief als kwaad moet worden beschouwd. *P. de Jong.*

Daalder, oud-Hollandsche munt ter waarde van 1,50 gld.; in 1816 afgeschaft.

Daalen, Gottfried Coenraad Ernst van, commandant van het Ned. Indische leger van 1910—'14; * 23 Maart 1863 te Makassar; † 22 Febr. 1930 te Den Haag. Benoemd tot 2e luit. der art. N.I.L. 10 Juli 1883. Verbleef in de jaren 1888—'90 in Atjeh en werd voor zijn moedig en beleidvol gedrag in 1890 benoemd tot ridder der Militaire Willemsorde 4e klasse. Volgde na 1891 de studies aan de hoogere krijgsschool en werd na terugkomst geplaatst bij den gen.staf. Na den afval van Teukoe Oemar in 1896 (→ Atjeh-oorlog) als stafofficier ingedeeld bij verschillende mobiele colonnes in Groot-Atjeh. Onderscheidde zich bij de verschillende krijgsverrichtingen dermate, dat hij in 1897 werd begiftigd met de eeresabel, 1898 bevorderd werd tot ridder M.W.O. 3e klasse en 1901 bij keuze benoemd werd tot majoor. In 1904 had de beroemde tocht van overste van Daalen naar Galo, Alas en Bataklanden plaats, waarna hij werd bevorderd tot commandeur der M.W.O. Benoemd tot gouverneur van Atjeh 6 Mei 1905. Het verslag over de door den G.G. van Heutsz gemaakte enquêtereis naar aanleiding van het door allerlei omstandigheden herleefde verzet in Atjeh gaf aanleiding zijn eervol ontslag als gouverneur te vragen Mei 1908. In 1910 benoemd tot commandant v. h. Indische leger. Bracht als legercommandant vele noodzakelijke hervormingen en verbeteringen tot stand; 2 April 1914 werd hem op verzoek eervol ontslag verleend. *Savalle.*

Daalhoff, Henri Antonius van, Ned. schilder; * 1867 te Haarlem. Begon als jongen in vrijen tijd te schilderen in Leiden. Moest als bakker in zijn bestaan voorzien, maar kon zich ten slotte aan de schilderkunst wijden. Hij schilderde aanvankelijk stillevens, later haast uitsluitend stadsgezichten en landschappen, waarin invloed van Matthijs Maris en zich onderscheidend door droomerige sfeer en sprookjesachtigen lichtschijn over de dingen. Is geheel autodidact. *Slagter.*

Daam van Tijll, een bendehoofd van Albrecht van Saksen, die met Neithard Fuchs in 1495 den krijg in Friesland opende.

Daas, insect van het geslacht Tabanus. Het zijn groote vliegsoorten met stekende monddeelen, die de huid van het vee of ook wel van den mensch doorboren om bloed te zuigen. De larven leven in den grond en parasiteeren op insectenlarven. In Ned. komen voor de runderdaas en de regendaas. *M. Bruna.*

Runderdaas (Tabanus bovrinus), iets vergroot.

Dabin, J., Belgisch rechtsgeleerde, professor van Burgerlijk Recht aan de Katholieke universiteit te Leuven. *1889.

Voorn. werken: La Théorie de la Cause (1919); La Philosophie de l'Ordre juridique positif (1929).

Dabir (Debir), Israëlietische naam van de Cananeesche stad → Cariath Sepher, door Othoniël voor Caleb veroverd (Jos. 15.15 vlg.). Hier woonden voorheen de Enacim (Jos. 11.2). Josuë wees deze stad aan als levietenstad (Jos. 21.15). Men zoekt D. in Bait Mirsim ten Z.W. van Hebron. Voor opgravingen, zie → Beit Mirsim. Voor D. in Jos. 13.26, zie → Lidbir en → Lodebar. *Simons.*

Daboecia, een plantengeslacht van de familie der heideachtigen (Ericaceae), heeft slechts een soort: D. polifolia of cantabrica. Dit is een klein, groenblijvend plantje met blaadjes, die van onder wit viltachtig zijn, en op lelietje-van-dalen gelijkende bloempjes, welke rood tot violet getint zijn. Het komt voor op de Azoren, in Spanje, Frankrijk en Ierland. *Bouman.*

Daboes (Maleisch, naast Menangkabausch daboeih en Atjèhsch dabooih, alle ⟨ Arab. dabboes), naam van een soort dolk, waarmee sommige leden van Mohammedaansche mystieke broederschappen zichzelf wonden toebrengen, wanneer zij onder leiding van een chalifah, in twee rijen tegenover elkander gezeten, onder begeleiding van tamboerijnen recitatieven zingen ter eere van den stichter van hun broederschap, en daarbij ten gevolge van het steeds snellere rhythmische lichaamsbewegingen ten slotte in zulk een toestand van hysterie geraken, dat zij ongevoelig worden voor pijn. Er wordt veel bedrog bij gepleegd, en menig deelnemer weet handig onkwetsbaarheid voor te wenden door ondanks veel gebaar en misbaar bij het hanteeren van het wapen groote voorzichtigheid te betrachten. Het Indische gouvernement is tegen deze vertooningen, die bij gelegenheid van feesten of ook wel op Vrijdagavond (Vrijdag is de dag van de samenkomst in de moskee) gegeven worden, herhaaldelijk opgetreden.

Lit.: C. Snounck Hurgronje, The Achehnese (II, 251 vlg.). *Berg.*

Da Capo, term in de muziek om vanaf het begin

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

(Ital. capo = hoofd, begin) te hernemen en dan door te gaan totaan Fine (einde) of 𝄐 (fermate). Komt meestal verkort voor als D.C. Wordt ook gebezigd als bijvalsbetuiging en dan bedoeld als verzoek om het gehoorde te herhalen.

Voor Da capo - aria, → Aria. *de Klerk.*

Dacca, hoofdstad van het gelijknamige district in het presidentschap Bengalen, Br. Indië (23° 46′ N., 90° 30′ O.), aan den N. oever van de Brhi Ganggarivier, een ouden tak van den Ganges; de belangrijkste marktstad van Oost-Bengalen. Ca. 120 000 inw. Katoen- en mousseline-industrie. Kunstnijverheid, speciaal filigraan-werk. Zetel van een Kath. bisschop. Het gelijknamige district is 7 100 km² groot en telt 3 250 000 inw. (2/3 Mohammedaansch). *G. de Vries.*

Dach, S i m o n, Duitsch dichter; * 1605 te Memel, † 1659 te Koningsberg; was aldaar professor in de poëzie en medestichter van het dicht- en muziekgenootschap „Musikalische Kürbshütte”. Weemoedig wereldverzakend pessimisme en hoop op verlossing hiernamaals zijn de grondtonen van zijn talrijke gelegenheids- (vooral graf- en sterf-)gedichten. „Anke von Tharau” en het kerklied „Der Mensch hat nichts zu eigen” zijn algemeen bekend.

W e r k e n: Gedichte (uitg. H. Oesterley, met biographie, 1876). — L i t.: A. Gebauer, S. D. und seine Freunde als Kirchenlieddichter (1828); E. Friedrich, S. D. (1862); H. Stiehler, S. D. (1896); H. Bretzke, S. D.'s Dramat. Spiele (1922). *Pintelon.*

Dachauer schilderschool noemt men de Duitsche landschapskunst, ca. 1900 ontstaan in een schilderskolonie in het Dachauermoos bij München, waarin schilders als Ludwig Dill, Adolf Hölzel en Arthur Langhammer een impressionisme zochten met een uit de natuur afgeleide synthese. *Slagter.*

Dachstein, W o l f g a n g, Duitsch monnik; * te Straatsburg, ging in 1524 tot het Protestantisme over en werd organist in de St. Thomaskerk aldaar. Dichtte kerkliederen en psalmvertalingen.

Dachvaerdden, V a n d e n D r i e n, of v a n d e n d r i e M i l e n, bewerking van Robert de Sorbon's verhandeling De tribus dietis, met de drie punten der ware biecht; dit toch zijn de drie „dachreisen: berouw, biechte, voldoen”. Dezelfde verhandeling werd ook verwerkt in het Cancelierboec.

L i t.: dr. A. Kessen, Het Cancelierboeck (1932). *V. Mierlo.*

Dachvaert, oude rechtsterm (ook wel: dagvaart), die in de bronnen in verschillende beteekenis voorkomt. Zoo o.a. voor het dagen van iemand voor het gerecht (citatie, dagvaarding). Verder duidt men er mede aan de landsvergadering zelf, waar de rechtsgenooten van een bepaald gebied bij elkaar komen en waar dan tevens recht gesproken wordt. De term valt wellicht het best te verklaren uit de omstandigheid, dat met het bezoeken van deze vergadering één dag gemoeid was. Het valt op, hoe zorgvuldig in de oude bronnen rekening er mede wordt gehouden, dat aan den gedaagde de vereischte tijd gegeven wordt om te verschijnen. *Hermesdorf.*

Dacia-bank, op 31° 10′ N. en 13° 40′ O. in den Atl. Oceaan gelegen onderzeesche vlakke tafelberg van 13 bij 14 km, met 91 m minste diepte. Relatieve hoogte boven den zeebodem 3 200 m. Werd in 1883 ontdekt.

Dacië, landschap (het Oostelijk deel van Hongarije, Zevenburgen in Roemenië). Tegen zijn bewoners werden onder keizer Augustus en de eerstvolgende Romeinsche keizers verschillende veldtochten ondernomen. Domitianus sloot vrede met den Dacischen koning Decebalus. Keizer Trajanus was in zijn oorlog tegen de Daciërs gelukkiger. Vandaar zijn bijnaam D a c i c u s. Decebalus pleegde zelfmoord. Het land werd ca. 108 n. Chr. een Romeinsche provincie. Hadrianus splitste het rijk in twee districten: D a c i a s u p e r i o r en D a c i a i n f e r i o r. Keizer Aurelianus gaf in 271 een groot deel van Dacië aan de Goten. → Daciërs. *Weijermans.*

Dacier, 1° A n d r é, Fransch Klassiek philoloog; * 1651 te Castres, † 1722 te Parijs. Leerling van den beroemden Lefèvre, wiens dochter hij huwde. Beide gingen in 1685 over tot het Katholicisme. In 1695 werd hij lid, 1713 bestendig secretaris van de Academie, 1708 bibliothecaris van het Louvre. Hij en zijn vrouw werkten mede aan de uitgave van Klass. auteurs voor den kroonprins (ad usum Delphini). Veelwetend, doch niet fijnzinnig geleerde.

2° A n n e, geb. Lefèvre, * 1654, † 1720. Ze was begaafder dan haar man, nam actief deel aan la querelle des anciens et des modernes en verdedigde de Klassieken tegen De La Motte in: Des causes de la corruption du goût (1714). Ze publiceerde o.a. een zeer goede vertaling van Homerus. Verder zie onder 1°.

L i t.: R. Rigault, Hist. de la querelle des anciens et des modernes (1856). *Zr. Agnes.*

Daciërs, bewoners van → Dacië, van Thracische afkomst; Herodotus noemt hen Agathyrsen; bij de Grieken heeten zij Geten.

Daciet, uitvloeiingsgesteente van diorietisch magma. → Stollingsgesteenten.

Dacius (D a s i u s), martelaar uit de 4e eeuw. Volgens de legende was hij soldaat in het Romeinsche leger, weigerde als Christen bij de Saturnusfeesten mee te spelen en werd onthoofd. Een sarcophaag in de kathedraal van Ancona bevat zijn heilig gebeente. Zijn gedachtenis wordt gevierd op 20 Nov. *J. v. Rooij.*

Daco-Roemeensch is in tegenstelling met het Istro-Roemeensch en het Macedo-Roemeensch het belangrijkste dialect der Roemeensche taal; het wordt onderverdeeld in Walachijsch, Moldavisch en Transsylvanisch.

Dacotagroep, gedeelte van het Krijt in Amerika.

Dacrydium, een geslacht van de plantenfamilie der n a a l d b o o m e n (Coniferen) in Australië. Het zijn boomen met schubvormige of korte naaldvormige bladeren; soms aan denzelfden boom beide vormen. D. cupressinum, afkomstig van Nieuw-Zeeland, levert goed meubel- en timmerhout. D. Franklinii van Tasmanië verschaft hard en duurzaam hout. D. elatum, een statige boom, bewoont den Maleischen Archipel en werd oorspronkelijk Lycopodium arboreum genoemd. *Bouman.*

Dactyliotheek (Gr.), verzameling van kunstig gesneden steenen (gemmen), reeds bij rijke Romeinen, later in den tijd van de Renaissance bij Italiaansche vorsten; tegenwoordig o.a. in Berlijn, München, Parijs, Weenen e.a.

Dactylis (p l a n t k.), → Kropaar.

Dactylologie (⟨ Gr. daktulos = vinger, logos = woord), de vingergebarentaal der doofstommen, waarbij vooral maar één hand wordt gebruikt, de zgn. Spaansche methode. Worden beide handen gebruikt, dan spreekt men van handengebarentaal, de zgn. Fransche methode (→ C h i r o l o g i a). D. is ook een oude vorm van rekenen, om door bepaalde

vingerstanden en handgebaren bepaalde waarden uit te drukken. *v. Amelsvoort.*

Dactyloscopie (< Gr. daktulos = vinger, skopein = beschouwen) is de methode om door middel van vingerafdrukken de identiteit van personen vast

Top van den dadelpalm (Phoenix dactylifera).

te stellen, waarbij men gebruik maakt van de wetenschap, dat de papillaire lijnen van de vingertoppen bij ieder mensch verschillend en onveranderlijk zijn. Men gebruikt deze methode o.a. bij het opsporen en identificeeren van misdadigers. In de groote steden wordt door de politie een verzameling van vingerafdrukken aangehouden. Door een bepaalde methode van classificeeren kan men zeer vlug nagaan of een vingerafdruk in de verzameling aanwezig is en aan wien die toebehoort. *Bosch van Oud-Amelisweerd.*

Lit.: R. Heindl, System u. Praxis d. Dakt. ([3]1927).

Dactylus (Gr., = vinger), **1°** naam van een versvoet, die evenals een vinger uit drie leden bestaat, een lang, twee kort; schema — ⏑ ⏑. De d. werd vooral gebruikt in den Klassieken → hexameter, waar hij afwisselend vervangen kon worden door den → spondéus (— —). De d. is licht en beweeglijk, de spondéus geeft zwaarte en rust. *v. d. Eerenbeemt.*

2° Dactylen heeten de demonen, behoorende bij de „Groote Moeder" van de Ida, als dwergen voorgesteld, bedreven in metaalbewerking en toovenarij, op de hoogte van de geheimen der natuur.

Dadaïsme [< Fr. dada (stamelklank van kinderen) = paardje], een beweging van radicale kunstenaars en letterkundigen tijdens en na den Wereldoorlog (1916 Zürich, 1920 Parijs); verzet tegen militarisme en overdreven nationalisme, terugkeer in de kunst naar het kinderlijk-primitieve. Tot de Dadaïsten behooren o.a. „Oberdada" Baader, H. Ball, R. Huelsenbeck, K. Schwitters. Tijdschrift Die Silbergäule (1919).

Lit.: R. Huelsenbeck (1920); H. Ball, Die Flucht aus der Zeit (1927). *v. d. Eerenbeemt.*

Het d. in de schilderk. was eenigszins een reactie op stroomingen als het cubisme, waarin het aandeel van orde, bezinning en verstand groot was geweest. De dadaïsten trachtten alle waarden omver te gooien en alles belachelijk te maken. Zij brachten in hun composities de vreemdsoortigste voorwerpen bij elkaar en maakten voorstellingen, welke met opzet ongerijmd waren. Behalve enkele kunstenaars, als Picabia, waren het meerendeels middelmatige talenten, die op deze manier hun onmacht konden verbergen. De strooming verdween even snel als zij was gekomen, ondanks de duur betaalde reclame voor haar scheppingen.

Lit.: Maurice Raynal, Anthologie de la peinture en France de 1906 à nos jours. *Slagter.*

Dadapboom, Erythrina umbrosa, een plantensoort van de familie der peulgewassen (Leguminosae). Op cacaoplantages wordt hij benut als schaduwboom. De bladeren zijn 3-tallig en de aanzienlijke bloemen staan in trossen. Het geslacht Erythrina behoort tot de onderfamilie der vlinderbloemigen. *Bouman.*

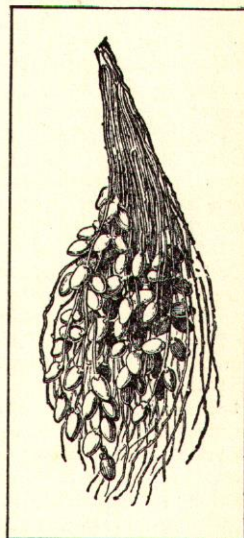
Daddi, Bernardo, schilder te Florence; geboortejaar onbekend, † ca. 1350. Hij was een der begaafdste meesters der generatie, die onmiddellijk op Giotto volgde. Het door dezen gebrachte naturalisme zette hij op gelukkige wijze voort. Zijn stijl is grootsch en monumentaal; zijn figuren, vooral Madonna's, sterk van modelé, zijn vol innerlijk leven.

Lit.: v. Marle, Hist. of Ital. Painting; Venturi, Storia dell' Arte Ital. (V); Vitztum, B. Daddi (1903). *Schretlen.*

Dadelbeek, Joannes Gerardus, 1810—'35 pastoor te Utrecht. Medeoprichter en eerste voorzitter van de „Roomsch Catholijke Maatschappij" van → Le Sage ten Broek. * 9 Maart 1758 te Utrecht, † 21 Aug. 1837 aldaar.

Lit.: L. J. v. d. Heyden, Nw. Ned. Biogr. Wbk. (III 1914); J. Witlox, Kath. Staatspartij (I 1919).

Dadelpalm (Phoenix), een geslacht van de plantenfamilie der palmen (Palmea); komt met 12 soorten voor in Afrika en Zuid-Azië. Deze boomen hebben talrijke, smal geveerde, zeer puntige bladeren. De belangrijkste soort is de echte d., Ph. dactylifera, die de droge streken van Noord-Afrika en Zuid-Azië bewoont. Deze is de nuttigste boom der oasen, die door de bevolking en de regeering in bescherming wordt genomen. Op een 10 tot 20 meter hoogen stam bevindt zich een grauwgroene bladerenkroon. De vruchten van wilde gewassen bezitten weinig sap, doch die van de gekweekte vormen zijn vaak zeer saprijk en hebben een hoog suikergehalte; zij worden naar Europa uitgevoerd. Sommige gecultiveerde soorten dragen melige, groote vruchten, die de bevolking tot voedsel dienen. Deze 4—5 cm lange vruchten, die op pruimen gelijken, rijpen op verschillende tijdstippen en bieden zoodoende den bewoners langen tijd voedsel in verschen toestand, terwijl zij gedroogd jarenlang goed blijven. Het uitgeperste sap, dadelhonig, laat zich ook tot palmwijn bereiden. Het zetmeel der kern levert veevoeder en dadelkoffie. In houtarme streken is ook het dadelhout van beteekenis. De bladeren benut men als dakbedekking, voor het vlechten van matten, manden,

Dadels (vruchtstand).

zakken en de vezels voor touw. Van de in het wild voorkomende soorten zijn Ph. reclinata en spinosa met een struikachtigen vorm de talrijkste. In Indië wordt Ph. silvestris, een hoogstammige palm, veel gekweekt en levert suiker en wijn. De lage Ph. farinifera uit Zuid-Azië verschaft door het merg voedsel en heet sago-dadelpalm. Kamerplanten, die zeer in trek zijn, zijn o.a. Ph. jubae, ook bekend als Ph. canariensis, de reeds genoemde stijve Afrikaansche Ph. reclinata en de veel minder forsche Ph. Roebelinii uit Achter-Indië. *Bouman.*

Dadelpruim (Diospyros), een plantengeslacht van de familie der Ebenaceae, ebbenhout, gewassen, dat met 200 soorten alle werelddeelen. behalve Europa, bewoont. Dit geslacht levert het meeste ebbenhout voor den handel. De bladeren zijn gaafrandig, de bloemen okselstandig. Eetbare vruchten levert bijv. D. Kaki, de Chineesche dadelpruim, een kleine boom uit Oost-Azië, die ook in cultuur is in Zuid-Europa en Californië en goudgele, ronde, in rijpen toestand heerlijk smakende vruchten levert. Ook de vruchten van D. philippensis zijn smakelijk. De Amerikaansche D. virginiana bezit groote eetbare pruimen. Het hout van alle soorten wordt speciaal gebruikt voor kunstdraai- en schrijnwerk. Voor D. lotus, → Lotusboom. *Bouman.*

Dadelijke genade, de genade, welke gegeven wordt voor afzonderlijke daden. Zij verlicht het verstand en beweegt den wil om het kwade te laten en het goede te doen. Zij wordt ook genoemd „genade van bijstand”. Zij is noodzakelijk voor de zondaars tot bekeering en voor de rechtvaardigen tot volharding. Hiervan zegt S. Paulus: „Het is God, die in u uitwerkt én het willen én het volbrengen . . . .” (Phil. 2. 13).

Lit.: mgr. P. Potters, Verklaring van den Katechismus (VI, 1931, 4-9); F. Hünermann, Wesen und Notwendigkeit der actuellen Gnade nach dem Conzil von Trient (Paderborn 1926). *Cornelissen.*

Dadelijke zonde, → Zonde.

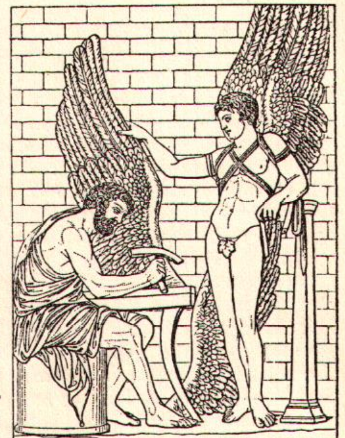
Dader (Recht) is hij, die het strafbare feit begaat. → Deelneming.

Dadhi, Indische benaming voor verzuurde melk, die in het ritueel der Hindoes een belangrijke rol speelt. Deze melkzuurgisting wordt hoofdzakelijk door bacteriën veroorzaakt, die met Bacterium bulgaricum eng verwant zijn.

Dading (Verbintenissenrecht) (Fr.: transaction), overeenkomst, waarbij partijen, ieder tegen een opoffering althans naar het eigen standpunt, een tusschen haar bestaand geschil afdoen. D. kan bestaan in erkenning of afstand van een betwist recht, mits zoodanige vaststelling der rechtsverhouding van de beschikking van partijen afhangt (art. 1889 Ned. B.W., vgl. 621 Ned. Rv., art. 2045 Belg. B.W.), niet bijv. betreffende staat van personen, huwelijk, voorziening of uitoefening van voogdij, wel, naar art. 1890 Ned. B.W. en art. 2046 van het Belg. B.W., betreffende burgerlijke belangen, die uit een strafbaar feit ontstaan. D. kan slechts geldig tot stand komen bij geschrifte (art. 1888[2] Ned. B.W., art. 2044 Belg. B.W.) bijv. bij acte (o.m. bij het proces-verbaal in geding, voorzien bij art. 19 Ned. Rv.), ook wel briefwisseling. De nietigheid wegens dwaling of bedrog is meer in bijzonderheden geregeld dan bij de overeenkomsten in het algemeen; men kan tegen d. niet opkomen uit hoofde van dwaling in het objectieve recht (art. 1895 Ned. B.W., art. 2052 Belg. B.W.), wel op grond, dat zij tot grondslag had een nietigen doch ingevolge dwaling in de feiten als geldig aangemerkten titel, tenzij partijen uitdrukkelijk over die nietigheid een d. gesloten hebben (art. 1897 Ned. B.W. ; art. 2054 Belg. B.W.); d. is ook nietig, indien het geschil reeds was beslecht door rechterlijk gewijsde, waarvan partijen of een hunner geen kennis droeg, tenzij partijen bedoelden met een eventueel vonnis geen rekening te houden, of slechts degene, die bij de d. er beter afkomt dan bij het vonnis, van dit laatste geen kennis droeg (vgl. Diephuis, Opzoomer en Land, onder art. 1899 Ned. B.W.). Misslagen van berekening moeten worden hersteld (art. 1901 Ned. B.W.; vergelijk art. 2056 Belg. B.W., art. 2058 Belg. B.W.); desnoods kan in rechte vaststelling van den misslag en verbetering worden gevorderd. De d. kan onder ontbindende voorwaarde worden aangegaan; betreffende de ontbinding der d. als wederkeerige overeenkomst in geval van wanprestatie is de rechtspraak verdeeld. *Petit/Kluyskens.*

Dadizele, gem. in West-Vlaanderen, ten Z. van Roeselare; opp. 357 ha; ruim 2 000 inw. Heulebeek. Landbouw. Meest beroemde bedevaartsplaats van W. Vlaanderen. Kerk (eerste steen gelegd in 1857, tot basiliek verheven in 1882) en kasteel, beide beschadigd onder den oorlog 1914—’18.

Daedalus (Gr. myth.), beroemd kunstenaar, tijdgenoot van Theseus, gevlucht naar Creta, de bouwmeester voor Minos van het Labyrint, dat tot gevangenis diende van den Minotaurus. Met zijn zoon Icarus vluchtte hij later uit Creta door middel van vleugels, die met was aan de schouders bevestigd waren. Bij Icarus smolt de was. Hij viel in zee. Daedalus landde te Cumae. In de Antieke kunst zijn vooral voorgesteld de sage van D. en Pasiphaë, en van D. en Icarus, met name op Pompeïaansche muurschilderingen en op sarcophagen. *Weyermans/W. Vermeulen.*

Daedalus (en Icarus). Teekening naar een reliëf in de Villa Albani te Rome.

Daedalus van Sicyum, Grieksch beeldhouwer en bronsgieter uit de eerste helft der 4e eeuw v. Chr., zoon en leerling van Patrocles.

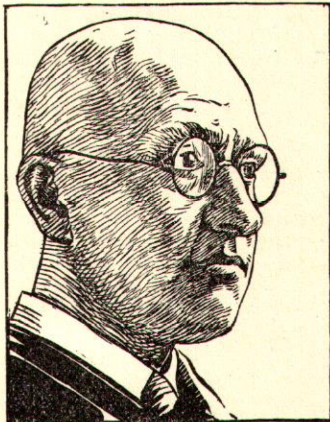
Dael, J. van, Ned. psycholoog. * 1900. Studeerde en doctoreerde aan de universiteit te Leuven in de wijsgeerige faculteit met hoofdvak experimenteele psychologie. Eenigen tijd voor en na zijn promotie was hij als assistent werkzaam aan het Psychologisch Laboratorium van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Daarna trad hij op als docent aan de R.K. Leergangen en aan de R.K. School voor Maatschappelijk werk te Amsterdam. In 1928 werd hij benoemd tot Directeur van het Gemeentelijk Bureau voor Beroepskeuze te Amsterdam, welke functie hij bekleedde tot 1933, in welk jaar het bureau uit bezuiniging werd opgeheven.

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

W e r k e n: Gesch. der Empirische Psych. (1929); Beroepskeuze voorlichting (1932); Overzicht v. h. Onderwijs en v. d. Opleidingen in ons land (1934). *De Quay.*

Daelhem, → Dalhem; → Dahlen.

Daels, F r a n s, Kath. Vlaamsch geneesheer en hoogleeraar; * 7 Jan. 1882 te Antwerpen; deed schitterende studiën in de geneeskunde aan de hoogescholen te Leuven en te Gent, werd in 1907—1909 assistent aan de Universiteits-vrouwenkliniek der Charité te Berlijn; was herhaaldelijk laureaat van de Académie de médicine van België en van Frankrijk, werd in 1911 belast met de vroedkundige en gynaecologische kliniek der Gentsche hoogeschool, benoemd in 1919 tot buitengewoon hoogleeraar aan deze universiteit en in 1920 tot briefwisselend lid der Kon. Vl. Academie. Naast de gynaecologie en de chirurgie heeft D. naam gemaakt, ook in het buitenland, door zijn onderzoekingen en methoden tot het verwekken van kankergezwellen met radioactieve stoffen, door zijn onderzoekingen in zake kennis en behandeling van kraambedkoorts, door zijn doortastende initiatieven op gebied der sociale geneeskunde. Als geneesheer bleef hij gedurende den Wereldoorlog op de voorlinie. Door het stichten van het S.K.H.V. wilde hij naast de zorg van het lichaam ook waken over de zedelijkheid der soldaten, terwijl hij tevens het Vlaamsch bewustzijn der jongens hooghield. Na den oorlog had hij een groot aandeel in den cultureelen strijd door het stichten van tal van Vl. wetenschappelijke vereenigingen; in den strijd om de vervlaamsching der Gentsche hoogeschool stond hij op de voorlinie; hij wilde de uitvoerder zijn van het testament der Vl. IJzerjongens en stichtte het comité der jaarlijksche IJzerbedevaart. De wetenschappelijke uitgaven van zijn hand zijn zeer vele.

F. Daels.

L i t.: in: Gentsch Studentenalmanak. A.V.H.V. (Gent 1932, 93-137). *Uytterhoeven.*

Daemen, 1° A d a m, apostolisch vicaris der Hollandsche Zending; * ca. 1670 te Amsterdam, † 30 Dec. 1717 te Keulen; studeerde theologie en rechten, vestigde zich na zijn priesterwijding te Keulen, waar hij eenige beneficiën verwierf; verleende den provicaris Th. de Kock na diens verbanning gastvrijheid, maakte studie van de troebelen in de Hollandsche Zending, werd als onpartijdig onbekende door den Keulschen nuntius aanbevolen voor de benoeming tot ap. vic., 8 Febr. 1707 benoemd en 25 Dec. 1707 te Keulen door dezen nuntius gewijd tot aartsbisschop van Adrianopel. Door de houding van het zgn. metropolitaan kapittel mislukte de beoogde verzoening. D. had zich te Amsterdam gevestigd ten huize van zijn moeder, werd 26 April 1707 uit Holland gebannen, vroeg 10 Maart 1711 ontslag, maar schijnt dit eerst kort voor zijn dood verkregen te hebben, ofschoon de Zending reeds 1711—1712 rechtstreeks bestuurd werd door den Keulschen en 1712—1717 door den Brusselschen nuntius. *Rogier.*

L i t.: Jansen in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (IV, 489 vlg.).

2° C a t h a r i n a (Moeder Magdalena), stichteres van de Congregatie der Zusters van Boetvaardigheid en Christelijke Liefde, ook Franciscanessen van Heythuizen genoemd; * 19 Nov. 1787 te Ohé en Laak (Limburg), † 7 Aug. 1858 te Heythuizen. Zij was een eenvoudig, ongeletterd boerenmeisje, godsdienstig van aard. Op 30-jarigen leeftijd verzocht zij opgenomen te worden in een vereeniging van derde-ordelingen van den H. Franciscus te Maeseyck. Van hier uit werd zij in 1825 naar Heythuizen gezonden om zich daar met het onderwijs der jeugd te belasten. Op 10 Mei 1835 vestigde zij zich met 3 gezellinnen in de „Kreppel" te Heythuizen, het tegenwoordige Moederhuis en pensionaat „St. Elisabeth". Dit was het begin van de thans bloeiende congregatie (→ Franciscanessen). Moeder Magdalena was voor haar medezusters een voorbeeld van alle kloosterlijke deugden en muntte bijzonder uit door een onwrikbaar vertrouwen op Gods Voorzienigheid. Haar lijfspreuk was: God zal er in voorzien. Zij stierf in geur van heiligheid.

L i t.: zr. M. Paula Münster, Gesch. v. d. Congreg. der Zrs. Franciscanessen van Boetvaardigheid en Christ. Liefde (uit het D. vert. door zr. M. Aquina Karthaus; Heythuizen 1911); zr. M. Dolores, „God zal er in voorzien" (1930). *J. v. Rooij.*

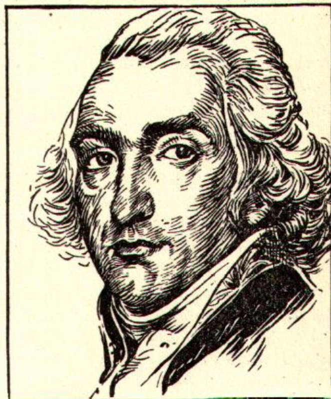
Daemoni-fugium of **Jaag den Duivel** wordt het Sint Janskruid genoemd, omdat in het volksgeloof demonenwerende kracht eraan werd toegekend.

Daemonium is de inwendige stem, waardoor → Socrates werd gewaarschuwd of weerhouden, wanneer hij op het punt stond iets verkeerds te doen.

Daems, S e r v a a s, Vlaamsch letterkundige; * 1838 te Noorderwijk, † 1903 te Tongerloo. Norbertijner kanunnik, lid van de Vlaamsche Academie. Schreef gemoedelijke volksverhalen en gedichten; soms fijne humor.

W e r k e n: Gedichten (1879); Luit en Fluit (1884); Voor Twee Vaders (1868); De Kruiwagens (1869); Schetsen en Vertellingen, w.o. Arme Lijderes (2 dln.); Sprokkelingen (1898).

Daendels, H e r m a n W i l l e m, Nederlandsch maarschalk. * 1762 te Hattem, † 1818 te St. George d'Elmina (Guinee in W. Afr.). Na zijn promotie in de rechten te Harderwijk (1783) vestigde hij zich te Hattem, waar hij ijverig deelnam aan de patriottische beweging. Bij het herstel van het stadhouderlijk gezag (1787) vluchtte D. naar Frankrijk, waar hij zich bemoeide met het Bataafsch legioen. Onder Pichegru rukte hij in 1794—'95 de Nederlanden als brigade-generaal binnen, waarna hij als

H. W. Daendels.

luitenant-generaal in dienst trad bij de Bataafsche Republiek.

Een belangrijke rol speelde D. in 1798, toen hij, gezien de onmacht der Nationale Vergadering een constitutie samen te stellen, op 22 Januari, met medewerking der Fransche autoriteiten te Den Haag, de partij der → Unitarissen door een staatsgreep de leiding verzekerde. Dit leidde tot de totstandkoming van de constitutie van 1798. Wijl het aldus gevormde bewind zich schuldig maakte aan corruptie en nepotisme en het partijbelang stelde boven het staatsbelang, greep D. in Juni van dat jaar andermaal in en gaf door militair geweld de macht aan meer gematigde unitarissen.

Onder Brune verdedigde hij in 1799 Noord-Holland tegen de Russen en de Engelschen. Na aanvankelijken tegenslag nam hij met onderscheiding deel aan de slagen bij Bergen en Castricum, ten gevolge waarvan de vijand Noord-Holland moest ontruimen.

Kort na den veldtocht van 1799 trok D., die in dien tijd heftig aangevallen werd in pamfletten en schotschriften, zich terug uit het openbare leven om zich toe te leggen op ontginningen en veefokkerij op de Veluwe (Heerde). Hij bleef op den achtergrond tot 1806, toen Lodewijk Napoleon hem weder in staatsdienst nam, hem een commando gaf en aanstelde tot gouverneur van Oost-Friesland. Daarop volgde in 1807 zijn benoeming tot gouverneur-generaal van Indië, waar zijn beleid zich kenmerkte door forsche kracht, welke echter dikwijls oversloeg tot despotisme. Energiek trad hij op tegen allerlei misbruiken, dwong de Inlandsche vorsten het Nederlandsch gezag te eerbiedigen, zoodat hij, ondanks de gegronde critiek, waartoe zijn beleid aanleiding gaf, toch gerekend dient te worden tot de groote gouverneurs-generaal van de Oost. Van zeer groote beteekenis is zijn aanleg van den grooten postweg op Java, welke het eiland van West naar Oost doorsneed. In 1811 werd D. door Napoleon teruggeroepen.

In 1812 nam hij als divisie-commandant deel aan den veldtocht naar Rusland en onderscheidde zich bij de verdediging van Modlin.

Na den val van Napoleon bood Daendels Willem I zijn diensten aan, welke niet onmiddellijk aanvaard werden. Eerst in October 1815 kreeg hij een functie, die van gouverneur van het Ned. gebied aan de kust van Guinee (W. Afr.). Met geweldige energie trok hij ook daar aan den arbeid, maar daar zijn sterk gestel gesloopt was door het moordend klimaat, overleed hij reeds in 1818, toen zijn veelomvattende plannen nauwelijks een begin van uitvoering gekregen hadden.

L i t.: N.N. Biogr. Wbk. (I, alwaar verdere literatuur en opgave zijner geschriften). *Verberne/v. Voorst.*

Daèng (misschien samenhangend met oud-Javaansch ra-hjang = de goddelijke, de hoogverhevene), overal in Zuid-Celebes voorkomende titel van lieden van vorstelijken bloede. De titel wordt merkwaardigerswijze geplaatst tusschen een substantief en een daarbij passend adjectief en staat c.q. vóór den kraèngtitel, bijv. Tjintjin daèng makilo kraèng Lengkese (tjintjin = ring, makilo = schitterend). De titel wordt thans vaak onrechtmatig gedragen en heeft daardoor veel van zijn waarde ingeboet.

L i t: H. J. Friedericy, De standen bij de Boegineezen en de Makassaren (1933, 57—58). *Berg.*

Daens, A d o l f, Vlaamsch en Christen-democratisch voorman, * 18 Dec. 1839 te Aalst, † 14 Juni 1907. Studeerde aanvankelijk voor Jezuïet, 1873 priester gewijd. Neemt actief deel aan de opkomende Christen-democratische beweging, stelt in 1893 het programma op der Christene Volkspartij. Priester Daens geraakte in conflict met den conservatieven vleugel der Katholieke Partij (→ Woeste), alsook met zijn geestelijke overheid, naar aanleiding van zijn actie en van zijn programma. Hij weigerde zich te onderwerpen en werd geschorst. Daens was achtereenvolgens volksvertegenwoordiger voor Aalst en voor Brussel. Het D a e n s i s m e bleef voortbestaan in het land van Aalst, waar het na den oorlog versmolt met het Vlaamsch Nationalisme.

L i t.: P. Daens, Priester Daens, volksvertegenwoordiger voor Aalst en Brussel (Aalst 1909). *Elias.*

Daffner, H u g o, Duitsch musicoloog; * 2 Juni 1882 te München; studeerde aldaar in de muziekwetenschap onder Sandbergen en Kroyer, promoveerde in 1904 en was eenigen tijd een leerling van Max Reger.

W e r k e n: Die Entwicklung des Klavierkonzerts bis Mozart (Leipzig 1908); Salome, ihre Gestalt in Geschichte und Kunst (1912); Friedrich Nietzsches Randglossen zu Bizets Carmen (1912).

Dafrosa, Heilige, moeder van de heilige → Bibiana.

Dag heeft twee beteekenissen: 1° van etmaal, dat is de duur van een omwenteling van de aarde; 2° de duur, dat de zon boven den horizon staat, dus in tegenstelling tot nacht.

Om een e t m a a l te bepalen moet men aan een hemellichaam waarnemen, dat de aarde een keer is omgewenteld en dus dat hemellichaam weer in dezelfde richting aan den hemel gezien wordt, bijv. steeds in het Zuiden. Gebruikt men daarvoor de zon, dan heeft men een zonnedag, een ster, een sterredag, enz.

De stand van de zon is om begrijpelijke redenen van ouds voor de tijdsindeeling gebruikt. Als tijdsindeeling geldt dus in de eerste plaats de z o n n e d a g en wel de ware zonnedag. Tot het begin van de 17e eeuw na Chr. was de indeeling van het etmaal vrij ruw, omdat men nog geen lang loopende, nauwkeurige uurwerken had. In de oudste tijden en nu nog bij de natuurvolken bepaalt men den tijd van den dag door den stand van de zon te vergelijken met heuveltoppen, boomen enz., dus zonder instrumenten. Al vroeg maakte men ook een zonnewijzer, in principe een stok, die schaduw geeft. Lengte en (of) richting der schaduw bepaalden dan het uur van den dag. Toch werden al meer dan duizend jaar v. Chr. bij de Egyptenaren wateruurwerken gebruikt. Meestal werden vroeger dag en nacht ieder in gelijke deelen verdeeld, welke deelen dus in de verschillende jaargetijden verschillend lang waren. Enkele voorbeelden: in Babylonië, Egypte, Griekenland, Arabië, ook in den lateren Rom. tijd werden dag en nacht elk in 12 deelen verdeeld. De Joden hadden 3 dagwaken en 3 nachtwaken. De Romeinen oorspronkelijk 4 dag- en 4 nachtwaken. De Perzen gaven oorspronkelijk den dag 's zomers 5, 's winters 4 deelen. Daarentegen deelden de Babyloniërs het etmaal soms in 12, soms in 6 gelijke deelen. De Indiërs in oude tijden 30 evenlange, later juist als nu bij ons 24 uren met 60 minuten en 60 × 60 seconden. De Chineezen hadden 12 evenlange deelen met een onderverdeeling resp. in 2 en 8, de Javanen van zonsopgang tot zonsondergang 8 uren. De Mohammedanen deelden den dag in naar de godsdienstoefeningen (salát's).

Zeer merkwaardig was bij de Perzen in de 3e eeuw van onze jaartelling een maan-dag voor kerkelijk gebruik, dus een etmaal, bepaald door 2 opvolgende

doorgangen van de maan door het Zuiden en dat meer dan een half uur langer is dan een zonnedag.

Sinds de uitvinding van het slingeruurwerk en van de kijkers is de tijdsbepaling zeer veel nauwkeuriger geworden. Hierbij werd de ongelijke lengte van den waren zonnedag merkbaar, die ook theoretisch berekend kon worden en waarvan Huygens al een tabel maakte. Toch duurde het nog tot het einde van de 18e eeuw voor algemeen de middelbare zonnetijd werd ingevoerd. (Voor het verschil tusschen middelbaren zonnetijd en waren zonnetijd, zie → tijdsvereffening.)

Een sterredag wordt bepaald door het tijdsverloop tusschen 2 culminaties van het lentepunt, dat is het punt, waar de zonnebaan (de ecliptica) den aequator snijdt (in het voorjaar). Omdat dit punt maar zeer langzaam onder de sterren beweegt, noemt men dezen dag, niet geheel nauwkeurig, een sterredag. Vier en twintig uur sterretijd is gelijk aan 23 uur 56 min 4 sec middelbaren zonnetijd. Het begin van den dag rekent men van middernacht af.

Schommeling en toenemende verandering van de daglengte. Het is bij voorbaat waarschijnlijk, dat door de wrijving van de voortloopende vloedgolf over de aarde de daglengte regelmatig afneemt. Uit een versnelling van de zon- en de maanbeweging, die men niet anders verklaren kan, meent men dit op te kunnen maken. De dag zou in een eeuw een duizendste seconde langer worden. W. de Sitter heeft het verder waarschijnlijk gemaakt, dat behalve deze regelmatige toename van de lengte van den dag, er onregelmatige en zelfs sprongsgewijze veranderingen voorkomen. Deze zouden verklaard moeten worden uit verschuivingen van groote massa's in het binnenste van de aarde en doordat de aardkorst steeds in beweging is en volgens Wegener zelfs over zeer groote afstanden af kan drijven.

Doordat de draaiingsas van de aarde scheef staat op de baan van de aarde om de zon, verandert de lengte van dag en nacht in de verschillende seizoenen. Met de zgn. nachteveningen (aequinoxen) op 21 Maart en 22 September, als de zon in den aequator staat, zijn op de heele aarde dag en nacht even lang. Tusschen 21 Maart en 22 September neemt de daglengte van den aequator naar het Noorden toe. Op 21 Juni is het ten Noorden van $67^1/_2°$ N. 24 uur dag. In dit tijdvak neemt de daglengte van den aequator naar het Z. af, terwijl op 21 Juni het ten Zuiden van $67^1/_2°$ Z. 24 uur nacht is. Het volgende staatje geeft een overzicht van de lengte van den dag op verschillende breedtegraden op 21 Juni. Opgemerkt moet worden dat de zon door de straalbreking in den dampkring schijnbaar opgeheven wordt, zoodat de dag langer is dan wanneer de aarde geen dampkring had. Het eerste getal geeft telkens het aantal uren, het tweede, na het streepje, het aantal minuten.

Breedte	60° Z	40° Z	20° Z	0°	20° N	40° N	60° N
Daglengte 21 Juni	5-52	9-20	10-56	12-7	13-21	15-1	18-53

P. Bruna.

Dag des Heeren. 1° De dag van Jahwe wordt in het O. T. iedere tijd genoemd, waarin God door zware rampen het menschdom straft (Joel 1. 15; Is. 2. 12). In engeren zin is het een eschatologisch begrip, namelijk de openbaring van God bij het begin der Messiaansche periode of op het einde der tijden. Hij wordt beschreven als een eindoordeel van God over alles wat God vijandig is (Gen. 49. 10; Num. 24. 17). Hij is een oordeelsdag uitsluitend over de heidenen (Abd. 15) en een verlossingsdag voor de Joden (Joel 3. 14—16). Bij de propheten vooral is hij ook een dag van straf en verschrikking voor de massa van het Joodsche volk (Amos 5. 18; Is. 13. 6—13; 22. 5; Soph. 1. 14—18; Zach. 14. 2; Mal. 3 en 4).

In het N.T. is de dag des Heeren de tijd van Christus' → parousie, van het eindoordeel en het einde der wereld. Daarom wordt hij ook genoemd de dag van Jesus Christus (Phil. 2. 15; 1 Cor. 5.5).

2° De Dag des Heeren is ook de Zondag. In het N. T. wordt deze dag reeds aldus genoemd, maar alleen Apoc. 1. 9. Op andere plaatsen wordt aangeduid, dat de Christenen den eersten dag der week als hun onderscheiden feestdag hadden uitgekozen (Joh. 20. 26; Act. 20. 7; 1 Cor. 16. 2). Dag des Heeren wordt ook vernoemd in de oudste kerkelijke literatuur (Didache 14. 1; Ign. ad Magn. 9 enz.). Mogelijk blijft, ofschoon onwaarschijnlijk, dat de naam ontleend is aan den officieelen stijl, waar „Heer" terugsloeg op den keizer, in verband met den keizercultus. Dan zou deze naam overgenomen zijn door de Christenen en toegepast op den waren Meester en Heer. *C. Smits.*

Liturgische dag wordt berekend (als bij de Joden) van zonsondergang (Vespers) tot zonsondergang, uitgezonderd de feestdagen: deze werden geleidelijk verlengd tot den ingang van den nacht (aldus insluitend „tweede" Vespers en Completen).

Juliaansche dag, → Juliaansche periode.

Sterredag, → Dag; Sterretijd.

Zonnedag, → Dag; Zonnetijd.

Dagan, West-Semietische, waarschijnlijk Amorietische god, reeds 2500 v. Chr. ingevoerd in Zuid-Babylonië (Isin en Oer), waar men hem gelijkstelde met Enlil. Door dezelfde Amorieten ingevoerd in Canaän, reeds vóór den tijd der Philistijnen, zooals blijkt uit den meermalen voorkomenden plaatsnaam Beth-Dagan (Jos. 15.41; 19.27). D. is identiek met Dagon, den god der Philistijnen, wiens beeld in den tempel van Asjdod neervalt voor de Ark des Verbonds (1 Sam. 5). D. werd ook vereerd in de Phoenicische kuststeden en in Assyrië, waar hij de god is der vruchtbaarheid en van den oorlog. De naam D. wordt afgeleid van dagan, koren, of van dag, visch. Sinds Hiëronymus wordt D. beschouwd als een god, half mensch, half visch, ten onrechte in verband gebracht met voorstellingen van een god, boven mensch, onder visch, op de munten van Palestijnsche kuststeden in Hellenistischen tijd, waar Neptunus bedoeld is, en op Phoenicische en Assyrische reliëfs, waar de god Ea wordt bedoeld. *Alfrink.*

Assyrische Dagan.

Lit.: Schmökel, Der Gott D., Ursprung, Verbreitung und Wesen seines Kultes (Heidelberg diss. 1928).

Dagbalans is een dagelijks uit de boekhouding opgemaakte staat, aangevende de saldi der grootboekrekeningen. Zij is van beteekenis voor het voortdurend doen kennen van de verhoudingen in de activa en passiva. Door een doelmatige inrichting van het rekeningsysteem kan ze worden uitgebouwd tot een

intra-comptabele balans, die dan meestal vergezeld gaat van een dag-winstrekening. Bijzondere vormen van dagbalansen zijn de bij banken voorkomende fondsen- en valutabalansen, aangevende den omvang en de samenstelling der fondsen- en valutaposities der bank. *C. Janssens.*

Dagblad...., zie ook → Courant.

Dagbladpers. 1° In het spraakgebruik is het gewoonte geworden om, wanneer het gaat over het optreden van het dagbladbedrijf naar buiten of over den invloed van de couranten op het openbaar leven, te spreken van de „dagbladpers”. Bij de ontwikkeling van de dagbladpers onderscheidt men (den laatsten tijd ook in Nederland) twee stroomingen: de eene houdt vast aan den ouden vorm van de plaatselijke of regionale courant, dikwijls in het bezit van één persoon of familievennootschap, de ander streeft naar een concentratie van verschillende dagbladen, waarbij de waarde van het nieuwsblad, door de verdeeling van de kosten over meerdere couranten, sterk kan worden opgevoerd. Voor ontstaan en ontwikkeling van het dagblad en dagbladwezen, → Courant.

2° „De Nederlandsche Dagbladpers” is de naam der op 21 Dec. 1908 gestichte vereeniging van uitgevers van dagbladen in Nederland, waarbij nagenoeg alle eigenaars en directeuren van Nederlandsche dagbladen zijn aangesloten. *Weterings.*

Dagblindheid of n y c t a l o p i e (< Gr. nux = nacht, opsis = het zien) is een toestand, waarbij beter gezien wordt in de schemering en bij vermindering van verlichting. Komt het meest voor bij beginnende → staar, voornamelijk wanneer de troebeling het centrale deel van de lens inneemt; ook nog bij centrale hoornvliesvlekken, sommige aandoeningen van de gezichtszenuw en totale kleurenblindheid. *Rubbrecht.*

Dagbloem, → Purperwinde.

Dagboeken noemt men in het boekhouden de dagelijks bijgehouden boeken van eerste aanteekening der bedrijfsvoorvallen. De d. kunnen in twee groote groepen worden onderscheiden, nl. de zgn. hulp- of verwerkingsboeken, d.w.z. de boeken, die de aanteekeningen ter overbrenging in het rekeningsysteem verzamelen, en de bij- of overzichtsboeken, die een dagelijksch, gespecificeerd overzicht verschaffen over daarvoor in aanmerking komende activa en passiva, hetzij in geld, hetzij in hoeveelheid of beide; boeken, die feitelijk een verderen uitbouw van het rekeningsysteem vormen. Deze laatste boeken noemt men dikwijls sub-grootboeken. *C. Janssens.*

Dagbombardement (m i l. l u c h t v.), → Bommenwerpen.

Dagboog, de boog, die de zon boven den horizon beschrijft. In Nederland is de dagboog van de zon op 23 December $^1/_3$ van den geheelen cirkel = ong. 120°, op 21 Maart de halve cirkel = 180°, op 21 Juni $^2/_3$ cirkel = ong. 240°.

Dagbouw, ontginning van nuttige delfstoffen in open groeven. → Mijnbouw.

Dagda of D a g d a M ó r is een van de oude goden van de Tuatha de Danann, de mythologische kolonisten van het Oude Ierland. D. was de god van de wetenschap, zooals zijn dochter Brigida de godin was van de poëzie. Volgens oude sagen nam hij vaak deel aan menschelijke oorlogen en hanteerde daarbij een geweldigen knuppel, die de kracht had van den bliksemstraal in de handen van Juppiter.

L i t. : R. Thurneisen, Die irische Helden- und Königsage (1921, 604-609). *O Briain.*

Dagdienst, bij toerbeurt per dag aan officieren opgedragen dienst betreffende het verzekeren van het opvolgen der bepalingen van den huishoudelijken (inwendigen) dienst bij onderdeelen van het leger.

Dagdieren zijn dieren, die overdag hun schuilplaatsen verlaten om voedsel te zoeken. Gewoonlijk is bij deze dieren het gezichtszintuig sterker ontwikkeld dan bij nachtdieren, waar men meestal een sterker reuk- en tastzintuig ontwikkeld vindt.

Dagdroom, een phantasie-product, beleefd in een toestand van ingezonken bewustzijn, zonder dat hierbij sprake is van een slaaptoestand. Evenals bij den droom wordt de inhoud overwegend bepaald door verlangens, vreezen en begeerten van verschillenden aard. Het verschijnsel komt veelvuldig voor in de puberteit bij jongens en meisjes, bij hysterische naturen, bij persoonlijkheden, welke in de werkelijkheid onvoldoende bevrediging vinden. *Carp.*

Dagelijksche methode is een methode van het dubbel-boekhouden, waarbij de verschillende bedrijfsvoorvallen dagelijks in het rekeningsysteem in het grootboek worden overgenomen. In deze methode bestaan nog twee variaties, nl. die, waarbij alle voorvallen afzonderlijk in het grootboek worden overgenomen, en die, waarbij dagelijks de totaaltellingen van de dagboeken in het grootboek worden overgenomen. *C. Janssens.*

Dagelijksche variatie, → Aardmagnetisme.

Dagelijksche zonde, → Zonde.

Dagelijksch rapport, dienststuk, dat dagelijks op het uur van rapport door de commandanten van compagnieën en overeenkomstige eenheden bij den korpscommandant wordt ingediend. Het vermeldt alle veranderingen, welke in de sterkte van het personeel en met het personeel hebben plaats gehad, en is hierdoor een der grondslagen van het administratief beheer bij het leger. *A. Lohmeijer.*

Dag- en nachtregeling, → Irrigatiebedrijf.

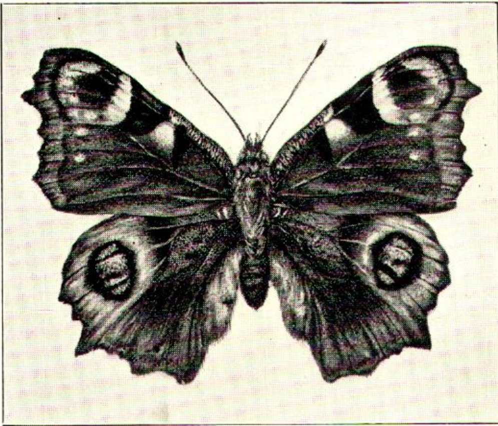
Dageraad, ook morgenschemering, is de tijdruimte tusschen de eerste verschijning van het daglicht en den opgang van de zon. → Schemering.

Dageraad, D e, een door onafhankelijke vrijmetselaars in 1856 te Amsterdam gestichte vereeniging, niet officieel atheïstisch, met als doel: het zoeken naar waarheid, geleid aan de hand van natuur en rede. Stond in nauw verband met het opkomend socialisme, niet echter met alle leiders daarvan (dit verband is nu geheel verbroken); kwam later onder invloed van → Domela Nieuwenhuis tot scherpst radicalisme en anti-godsdienstigheid; de pogingen om het atheïsme officieel in de statuten op te nemen stuitten af op weigering van de koninklijke goedkeuring (1925, minister Th. Heemskerk); maar zeer veel leden protesteerden tegen deze inschikkelijkheid. De Dageraad werkt vooral afbrekend door propaganda in woord en geschrift (orgaan: de Vrijdenker; maakt graag gebruik van afgevallen priesters; tocht naar Limburg 1931) en door te helpen bij het uittreden uit kerkgenootschappen. Sinds 1921 scheuring in eigen gelederen; om het zuiver afbrekend karakter en de vele, dikwijls onbeschaafd uitgevochten ruzies gaven vele intellectueelen de voorkeur aan de ver. „De Nieuwe Gedachte”. De vereeniging en haar invloed gaan sterk achteruit, maar blijven gevaarlijk.

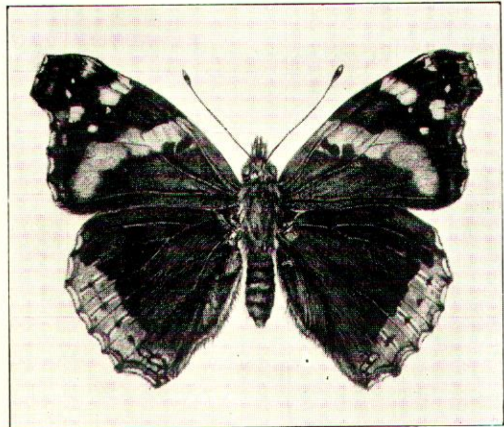
L i t. : J. P. Kruyt, De Onkerkelijkheid in Nederland (1933, passim; Prot.); vele artikelen in Het Schild,

---

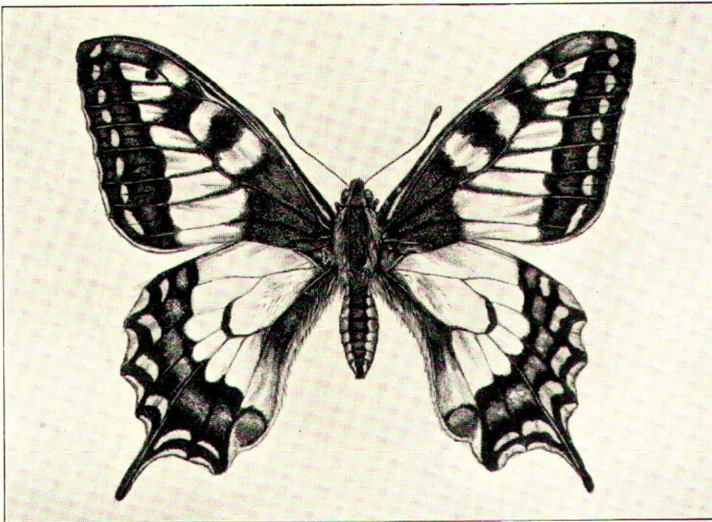
DAGVLINDERS

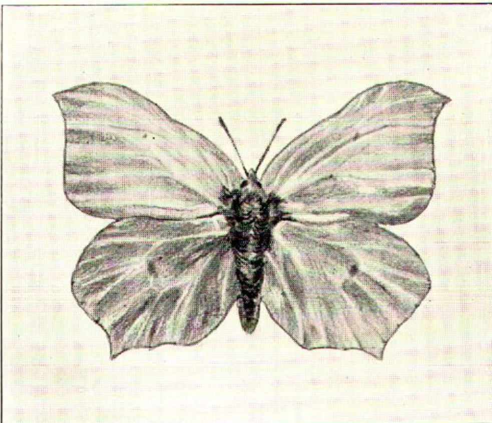
Dagpauwoog (Vanessa io).

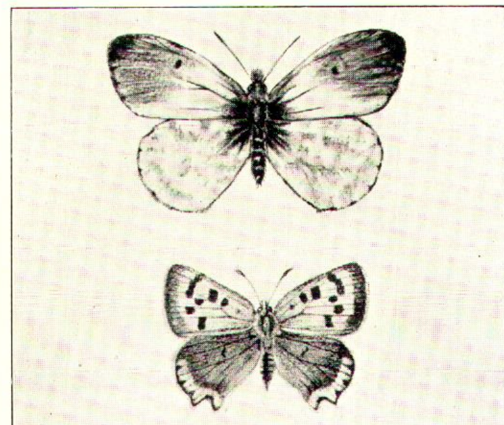
Atalanta of Nummervlinder (Pyrameis atalanta).

Koninginnepage (Papilio machaon).

Citroenvlinder (Rhodocera rhamni).

Boven: Oranjetip (Euchloë cardamines).
Onder: Vuurvlindertje (Chrysophanus phlaeas).

De profeet Daniël. Fresco van Michelangelo. Sixtijnsche kapel, Rome.

apol. maandblad [o.a. 14e jrg. 300 vlg. (van gewezen lid); 13 jrg. 151 vlg. (P. Kasteel)]. De lectuur van organen en publicaties van de D. is voor Kath. natuurlijk verboden. *Pauwels.*

Dagestan, autonome Sowjetrepubliek in Kaukasië; opp. 54 200 km², 788 000 inw. Ze omvat Boven- en Beneden-Daghestan. Boven-Dagestan is het O. deel van den Kaukasus, die hier nog 150 km breed is, maar niet meer zoo sterk geplooid als in het W. In het Z. overheerschen de bergvormen; het N. is een rompvlakte, later opgeheven dan het Z. en met jonger reliëf. Het is een zeer droog gebied met steppenkarakter: een grauw landschap met veel naakte rotsen en kale heuvels. Ook in het bergland van het Z. dragen alleen de hellingen hier en daar wat weiden en berkenstruiken. Zonder de dalen zou Boven-D. het armste gebied zijn van den Kaukasus. Beneden in het dal stroomt de rivier, op de helling aan de zonzijde liggen de korenakkers, de tuinen en wijngaarden en erboven de geïrrigeerde weiden, aan de schaduwzijden eiken-, berken- en dennenbosschen. De dorpen liggen op vooruitspringende deelen van het gebergte, die goed verdedigd kunnen worden. Hier wonen de Leshgiërs. De afzonderlijke dalen zijn sterk geïsoleerd, ze hebben eigen taal en zeden. Ze waren steeds een wijkplaats voor verschillende volken: iedere volkenstroom liet er een deel achter, Skythen, Mongolen, Joden, Perzen, Turken en de oude Kaukasische volken. Door schaarschheid van middelen v. bestaan en groote dichtheid van bevolking (24) is het leven in het bergland hard. Huisindustrie is achteruitgegaan door de groot-industrie, zoodat de exodus in den winter groot is. Men gaat naar de vlakte van de Koera of naar de kustvlakte van de Kaspische Zee.

Beneden-Dagestan gaat naar het N. tot aan de Koema. Ten N. van de Terek-delta ligt de Nogai-steppe, een droog gebied met zeer heete zomers en zeer koude winters. Hier leven ong. 100 000 veeteeltnomaden, in hoofdzaak Nogaiers, en langs de rivieren ook Russen. De delta van de Terek is een moerassig onbewoond gebied; de Russen gaan niet verder dan Kisljar. Ten Z. van de Terek is het land beter bewoond. Het klimaat is er zachter en vochtiger. Op de voorbergen en de puinkegels leven de Koemuken, Tataren en Taten. Het zijn handwerkers, landbouwers en handelaars. Hier ligt de hoofdstad Petrowsk (Makhach-Kala) en verder Derbent en Temirchanchoera. Hierlangs gaat ook de spoorweg, die Rusland met Transkaukasië verbindt.

Lit.: Blanchard, Geogr. univ. Asie occidentale (1929); Aus den Dagestanischen Hochalpen (Peterm. Mitt., 1887); Radde en Koenig, Der Nordfuss der Dagestan (idem, 1895); Dirr, Die Verbreitung der Hausgewerbe im Daghestan (idem, 1910). *fr. Stanislaus.*

Dagge is de oude benaming voor een kort stootwapen, een soort dolk. Ze was van de Middeleeuwen tot in de 18e eeuw in gebruik in uiteenloopende vormen.

Daggeldleening, een geldleening aan de beurs, welke zoowel door den geldgever als door geldnemer van dag tot dag kan worden opgezegd. → Callgeld.

Daggetijden (ook: dagofficie), de getijden van het Koorgebed, welke gedurende den dag gebeden worden, nl. Lauden, Priem, Terts, Sext, Noon, Vesper, Completen. → Diurnale.

Daghandelaren zijn de leden der effectenbeurs, die er hun beroep van maken fondsen te koopen en deze in den loop van denzelfden beursdag weder te verkoopen of omgekeerd en zoo winst te maken. Aldus kan van een behoorlijk functionneerenden daghandel gedurende den beursdag een nivelleerende werking uitgaan. *Huysmans.*

Dagigi, → Dakiki.

Dagjager (mil. luchtv.), → Jachtvliegdienst.

Dagkaas is Edammerkaas, gemaakt uit een mengsel van 's nachts afgekoelde avondmelk, die 's morgens wordt afgeroomd, en de versche volle morgenmelk. Het vetgehalte moet minstens 40% van de droge stof bedragen.

Dagkilometer, een eenheid, waarin de ontvangsten van een spoorweg- (tramweg-)maatschappij worden uitgedrukt. Het aantal dagkilometers wordt verkregen door het aantal dagen van een periode, bijv. een jaar, te vermenigvuldigen met het aantal km per dag. De totale ontvangsten in die periode, gedeeld door dit product, geeft de ontvangsten per dagkilometer. *Witsenboer.*

Daglelie, Hemerocallis, lelieachtige tuinplant, die schaduw verdraagt. Overblijvend.

Daglicht, het door de in de atmosfeer aanwezige deeltjes verstrooide licht, afkomstig van de zon. De blauwe kleur van den hemel vindt haar verklaring hierin, dat het blauwe licht meer dan het andere verstrooid wordt.

Daglichtpapier, een fotografische term voor papieren, die bij zon- of daglicht worden afgedrukt, en wel speciaal voor papieren, voorzien van een chloorzilveremulsie. De meest bekende soorten waren de zgn. albumine- en celloïdinepapieren. Daglichtpapieren zijn door de gaslichtpapieren bijna volkomen verdrongen. *Ziegler.*

Daglied (Fr., Aube, Oud-Provençaalsch: Alba), populair afscheidslied, dat in alle landen bekend is, en de onderbreking door den opkomenden morgen schildert van het samenzijn van twee geliefden. De oude Fransche en Provençaalsche aube verschilt niet enkel van dit daglied door het ridderlijk milieu, waarin het tooneel speelt, maar ook door de verhouding van den minnaar tot zijn vriendin, die immer de vrouw van een ander is en vnl. de dame van den slotheer: tevens door de fictie van den waker, die den dag aan de verliefden en niet aan de bespieders of „losengiers” aankondigt. Formeel kenschetsend is het refrein en het woord „aube”, dat telkens terugkomt. Deze alba stamt uit Provence, vanwaaruit zij zich verspreid heeft over Noord-Frankrijk, en Duitschland (Wolfram von Eschenbach, enz.). De eenige Noord-Fransche, volledig tot ons gekomen aube, het lied Gaite de la tor (13e eeuw) vertoont, zooals de Provençaalsche alba, de typische figuur van den waker, alsook het refrein (maar zonder de herhaling van het woord „auba”).

Lit.: K. Bartsch, Ueber d. roman. u. dtschen Tagelieder (1865); de Gruyter, Das deutsche Tagelied (1887); G. Schlager, Stud. üb. d. Tagelied (1895). *Ulrix*

Dagloon, → Loonsystemen.

Dagmaat, 1° afmetingen van een opening, voor raam, deur, enz. of van openingen afsluitend materiaal, glas, in den dag gemeten, d.w.z. de maten aan de lichtomgrenzing gemeten (vlg. → Sponningmaat). Bijv. van een deuropening: de maten in het deurkozijn aan de platte zijde, gemeten tusschen de opstaande stijlen en tusschen boven- en onderdorpel of drempel; resp. bij deuren met bovenraam: tusschen kalf en onderdorpel.

2° Oude oppervlaktemaat, nog in Groningen en Friesland gebruikelijk voor een oppervlakte, die in één dag per man gemaaid kan worden, circa 0,5 ha. Ook: dagmat, deimat, deimt, deemt, dammaat. *Beynes.*

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Dagnamen. Oud reeds is het gebruik aan de dagen den naam van een god te geven (bijv. Woensdag is Wodansdag). De Grieken en Romeinen duidden de vsch. weekdagen met namen van planetengoden aan. Hiervan stammen nog de Romaansche dagnamen af. De Germanen vervingen deze namen door die van hun eigen goden, die aan de Romeinsche schenen te beantwoorden: vgl. lundi, mardi, mercredi, jeudi, vendredi en Maandag, Dinsdag, Woensdag, Donderdag, Vrijdag. De etymologie der dagnamen is in het Ned. duidelijk [Zon, Maan, This (hierover nog verschil van meening), Wodan, Donar, Freya en Saturnus (een Romeinsche god !)]. Soms is in de verspreiding der dagnamen nog duidelijk de richting der oude cultuurstroomen herkenbaar. Dat bijv. het Beiersch Ertag (denk aan den Gr. god Ares) en Pfimftag (denk aan Gr. pemptos = vijfde) kent, bewijst, dat dit land onder rechtstreekschen of onrechtstreekschen Griekschen cultuurinvloed gestaan heeft, meer dan het land ten N. en ten Z. ervan gelegen.

L i t. : J. Hoops, Reallexikon der germ. Altertumskunde (s.v. Wochentage). *Weijnen.*

Dagnan Bouveret, P a s c a l A d o l p h e J e a n, Fransch schilder; * 7 Oct. 1852 te Parijs, † 3 Juli 1929 te Quincey. Leerling van Gérome. Zeer begaafd teekenaar. Zijn schilderwijze is vaak glad en koel, de stemming ietwat zoet of sentimenteel. Schildert portretten, bijbelsche tafereelen, en heeft een bijzondere voorkeur voor onderwerpen, ontleend aan het volle leven in Bretagne. *Korevaar-Hesseling.*

Dagö, H i i u m a a, eiland in de Oostzee, behoorend tot Estland; opp. 960 km²; 15 000 bewoners. D. is opgebouwd uit bijna horizontale Silurische kalklagen, die in het W. rotsige steile kusten vormen, het hoogst in Andrese mägi en Torni mägi op Dagerort. D. is een voortzetting van het aasarlandschap van Estland. Groote deelen van het eiland hebben een dun moreenendek van grof materiaal, zgn. Richk-bodem. De glaciaal omgevormde zeebodem en het grove moreenmateriaal vóór de kust vormen een groot gevaar voor de scheepvaart. Het gevaarlijkst is de Suur rahu (Neckmanns grond) in het N.W. Het midden is voor een groot deel moerassig. In de begroeiing overheerschen de met verspreide struiken begroeide weiden en het Alvarlandschap: een eentonig niet aaneengesloten plantendek van lage struiken op een dunnen bodem. Het N. heeft 10—15 bewoners per km², het Z. 25—30. De meesten zijn Esten. De Zweden, die er wonen, hebben een oud-Zweedsch dialect en oude Zweedsche cultuur bewaard. Lutheranen zijn in de meerderheid en verder zijn er vooral Orthodoxen. Slechts 10% is bouwland, rogge en aardappelen; veeteelt is het voornaamste bestaansmiddel. *fr. Stanislaus.*

Dagob, naam van een bouwwerk, waarin asch van den Boeddha bewaard wordt. In vaklitteratuur spreekt men liever van → stoepa.

Dagobert I, laatste zelfstandige Merovinger, † 639; was eerst onderkoning van Austrasië, regeerde later (632) over het geheele rijk der Franken. Verloor 632 den oorlog tegen Samo, den stichter van het eerste West-Slavische rijk. Steunde de Kerk, maar leefde niet onberispelijk. Was de eerste koning, die begraven werd in S. Denis, een van de door hem rijk begiftigde kerken.

L i t. : Dict. d'arch. chrét. et de lit. (IV, 5-15) ; Lex. f. Theol. u. Kirche (III, 121). *Sloots.*

Dagobert II, koning van de Franken van Austrasië, zoon van Sigebert III, kleinzoon van Dagobert I. Na den dood van zijn vader liet Grimoald hem de monnikskruin scheren en naar Ierland brengen. In 675 bracht Wilfried, de aartsbisschop van York, hem op verzoek van de Austrasiërs terug. In 679 werd hij op de jacht vermoord en weldra als martelaar vereerd. Feest 23 December.

L i t. : Dict. d'arch. chrét. et de lit. (IV, 15) ; Lex. f. Theol. u. Kirche (III, 121). *Sloots.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. D., Fransch koning, draagt als attribuut drie spijkers of heeft, geknield, de afbeelding van een kerk in de hand.

Dagomba, stam van de Mossi-groep in den Soedan.

Dagon, → Dagan.

Dagorder (beurstechnisch) is een order tot aan- of verkoop van effecten, die slechts voor één beursdag geldig is.

Dagpauwoog (Vanessa Io), een dagvlinder ter grootte van een koolwitje. Bovenzijde bruinrood, langs den achterrand grijs. Een groot oog in de voorrandshoeken, dat op de voorvleugels geel en vioolțjesblauw begrensd en op de achtervleugels blauw bestoven is. De rups is zwart met witte stippels en leeft Mei-Juli op brandnetels. De vlinder overwintert. Zie plaat bij art. → Dagvlinders. *Bernink.*

Dagprijs. Zoowel bij de balansopmaking als in de kostprijsberekening moeten waardeeringen plaatsvinden, in het eerste geval van de activa, in het tweede geval van de kostengoederen. Een van de maatstaven voor die waardeering is de dagprijs, de prijs, genoteerd voor de activa op het oogenblik van de balansopmaking, voor zoover het betreft de balans, of op den dag van verbruik of van verkoop voor de kostprijsberekening. Slechts voor bepaalde activa, zooals effecten en marktgoederen, kan van een eigenlijken dagprijs worden gesproken. Bij gebruik van den dagprijs in de balans stelt men zich op het standpunt, dat de balans den juisten vermogenstoestand moet weergeven, iets wat practisch onmogelijk is. Voor de balans is de dagprijswaardeering dan ook slechts voor enkele bijzondere gevallen aan te bevelen. Voor de kostprijsberekening is ze echter de aangewezen methode, omdat daardoor de kostprijs van een grootheid, die geheel steunt op hetgeen eenmaal was, wordt een grootheid, die uitdrukt wat is, welke grootheid alleen bruikbaar is voor prijsbeoordeelingen. *C. Janssens.*

Dagregister, register, waarin van dag tot dag bepaalde gegevens worden aangeteekend. De expediteur is volgens het Ned. Wetboek v. Koophandel verplicht in een dagregister onderscheidenlijk aan te teekenen den aard en de hoeveelheid der te vervoeren goederen en desverlangd ook de waarde ervan. *Witsenboer.*

Dagroofvogels, → Roofvogels.

Dagsanatorium, → Dagverblijven.

Dagschoone (Convolvulus tricolor) behoort tot de familie der w i n d e n (Convolvulaceae) en is een tuinsierplant uit Zuid-Europa. Dit eenjarig kruidgewas heeft zittende, lancetvormige bladeren en een driekleurige bloem, donkerblauwe kroon met witte buis en gelen voet.

Dagsein, sein, dat des daags wordt gegeven bij sluizen, bruggen e.d., ter inlichting van de scheepvaart. Het „Algemeen Reglement van Politie voor rivieren, kanalen, havens, sluizen, bruggen en daartoe behoorende werken onder beheer van het Rijk" bepaalt, dat de schipper het vaartuig moet doen stoppen, indien een roode cylinder afgedekt door een halven bol,

---

een rood bord of een roode vlag wordt getoond. Volgens hetzelfde Reglement wordt de doorvaartopening van een schipbrug, wanneer deze geopend is, aangeduid met een rood-witte vlag, terwijl wanneer de brug door storm, beschadiging of anderszins tijdelijk niet kan worden geopend, dit wordt aangegeven door een blauw-witte vlag. Om naderende schepen reeds van verre te verwittigen, dat zij de brug kunnen doorvaren, wordt aan stroomafwaarts varende schepen een roode, aan stroomopwaarts varende schepen een witte vlag getoond. *Egelie.*

Daguerre, Louis Jacques Mandé, Fransch schilder en uitvinder van een naar hem genoemd fotografisch procédé; * 18 Nov. 1787 te Cormeilles (dept. Seine-et-Oise), † 12 Juli 1851 te Parijs. D. was aanvankelijk beambte der Kon. Staatsdomeinen, had groot talent voor teekenen, kwam op 16-jarigen leeftijd in een atelier voor decoratieve kunst, werkte intusschen met Proost aan panorama's. Zijn later vervaardigde diorama's werden zeer beroemd. Hij interesseerde zich voor de camera obscura, leerde Nicephore Niepce kennen, met wien hij in 1829 een verdrag sloot met het doel om de door Niepce gedane uitvinding der fotografie te exploiteeren. (Ofschoon men algemeen meent, dat Daguerre de uitvinder der fotografie was, staat het historisch vast, dat Niepce de eigenlijke uitvinder is.) → Daguerrotypie. *Ziegler.*

Daguerrotype-heliogravure, een spoedig na de toepassing der → Daguerrotypie gevonden methode om de plaat der daguerrotypie te etsen. Dr. Josef Berres toonde in 1840 reeds tamelijk goede resultaten. Het procédé, ofschoon het den weg baande voor de diverse fotomechanische procédé's, raakte door te weinig interesse op den achtergrond. *Ziegler.*

Daguerrotypie, het in 1837 door → Daguerre gevonden fotografisch procédé. Daguerre ontdekte nl. in 1831 de lichtgevoeligheid van joodzilver, waarmee hij platen overgoot, terwijl hij in 1837 er in slaagde deze joodzilverplaten te ontwikkelen met kwikzilverdampen, hetgeen zijn beroemd geworden procédé deed ontstaan. In 1839 kocht de Fransche regeering het procédé en ontving Daguerre een levenslang jaarlijksch pensioen van 6 000 frs. *Ziegler.*

Dagvaarden (Ned. Recht) is het met inachtneming der voorgeschreven formaliteiten oproepen van iemand om als gedaagde of als verdachte, als getuige of als deskundige voor den rechter te verschijnen (→ Dagvaarding).

Dagvaarding (Ned. en Belg. burgerlijk procesrecht, term die betrekking kan hebben zoowel op de daad, waarmee A (eischer) B (gedaagde), tegenover wien hij eenig recht geldend wil maken, voor een bepaalden rechter oproept, als op de authentieke, door een deurwaarder uitgebrachte akte, waarin deze oproeping wordt geconstateerd. De d. is de normale inleiding tot het burgerlijk proces; zij is ook deszelfs grondslag.

In het belang van den gedagvaarde stelt de wet aan de d. vsch. vereischten. Zij moet nl. de feiten vermelden, waarop eischer zijn vordering baseert en voorts deze vordering zelve (art. 5 Ned. W. v. Rv.; art. 61, 3° Belg. W. v. Rv.). Het Ned. Wetboek (art. 134) verbiedt den eischer om hangende het proces het onderwerp van zijn eisch te veranderen of te vermeerderen. De toepassing van dit verbod geeft in de practijk echter tot moeilijkheden aanleiding, omdat hetzelfde art. 134 den eischer uitdrukkelijk toestaat: zijn eisch te wijzigen of te verminderen. Volgens de Belg. jurisprudentie mag het onderwerp noch de aard van de vordering worden gewijzigd, en wordt de vermeerdering van het bedrag van den eisch alleen dan toegelaten, wanneer de verdediging door die wijziging niet wordt geschaad.

Tot meer zekerheid moet de d. beteekend worden door middel van een exploit van een deurwaarder. Deze kan het afschrift van de d. overhandigen aan den gedaagde in persoon, of wel, ter woonplaats van den gedaagde, aan een familielid of aan een dienstbode en in geval van afwezigheid zelfs aan een buurman.

Eindelijk behoort tusschen den dag van de uitbrenging der d. en dien, waarop gedaagde in rechte verschijnen moet, een zekere termijn te liggen: de dagvaardingstermijn. Deze bedraagt: in Nederland in het normale geval ten minste 5 dagen, wanneer gedaagde voor den kantonrechter, en ten minste 8 dagen, wanneer hij voor de rechtbank gedagvaard wordt; in België: 8 dagen voor de rechtbank van eersten aanleg, één dag voor de rechtbank van koophandel en voor het vredegerecht. In spoedeischende gevallen kan de rechter toelating verleenen om op korteren termijn te dagvaarden.

Lit.: België: W.B.v. Burg. Rv. art. 1—6; 61—74; 414—419; Wer van 9 Juli 1926, art. 57—61; Besluit van 1 Apil 1814; wet van 20 April 1909 (Conventie van Den Haag van 17 Juli 1905); Rép. prat. Droit (s.v. Exploit). *Stoop/V. Dievoet.*

Dagvaarding, in strafzaken (Ned. R.) aan den verdachte door een politiebeambte of deurwaarder vanwege den vervolgenden ambtenaar uitgebracht, doet het strafproces een aanvang nemen. De d. behelst op straffe van nietigheid een opgave van het feit, dat ten laste wordt gelegd, met vermelding omstreeks welken tijd en waar ter plaatse het gepleegd zou zijn en van de omstandigheden waaronder; omtrent hetgeen tot deze laatste behoort, bestond en bestaat nog veel verschil van gevoelen.

Slechts op grondslag der d. en van hetgeen naar aanleiding daarvan blijkt ter terechtzitting, mag vonnis worden gewezen. Termijn van d.: voor de rechtbank als regel 10, voor den politierechter 5 tot 3, voor de kantongerechten van 8 tot 3 dagen. *Kleene.*

Over het algemeen gelden voor de d. in het Belg. strafprocesrecht dezelfde regelen als in het burgerlijk procesrecht. De dagvaarding moet echter niet altijd beteekend worden door een deurwaarder: zij mag ook beteekend worden op last van het O.M. en zonder kosten, door veldwachters en boschwachters, plaatselijke politieagenten en agenten van de openb. macht, alsook door bestuurders en hoofdbewaarders der gevangenissen voor degenen, die in hun instelling zijn opgesloten (art. 16 Wet van 1 Juni 1849). De termijnen zijn eveneens verschillend. Voor de politierechtbank is de termijn 1 dag, voor de correctioneele rechtbank en het Hof van Beroep is de termijn drie volle dagen. Voor de verdachten, die in het buitenland verblijven, en voor hen, wier verblijf niet bekend is, worden de regelen van het burgerlijk procesrecht analogisch toegepast. *Collin.*

Dagverblijven, inrichtingen, voornamelijk bestemd voor tuberculoselijders, voor wie aan een langdurig verblijf buiten het gezin groote bezwaren zijn verbonden, en wier toestand toelaat zich dagelijks naar het verblijf te begeven, waar zij onder voortdurend deskundig toezicht een rustkuur ondergaan. Aan het gebouw behooren lighallen, een keuken, eetzaal en badgelegenheid verbonden te zijn. Men kent ook dag- en nachtverblijven, waar patiënten, voor wie

het om een of andere reden gewenscht is in de nabijheid van hun gezin te vertoeven, ook des nachts kunnen verblijven. De exploitatie geschiedt meestal door de in de betreffende gemeenten gevestigde plaatselijke vereenigingen tot bestrijding der tuberculose. Uit medisch oogpunt zal het verblijf in een sanatorium, dat met veel meer hulpmiddelen is toegerust, over het algemeen de voorkeur verdienen. *Veeger.*

Dagvlinders (Rhopalocera). De naam dagvlinders is ontleend aan de omstandigheid, dat deze vlinders overdag vliegen. Van de 1 800 soorten vlinders, die in Nederland voorkomen, zijn er nog geen honderd dagvlinders. Zij zijn te kennen aan de breede vleugels, die in rust naar boven dichtgeslagen worden, de achtervleugels zijn niet plooibaar. Boven- en onderkant zijn vaak verschillend gekleurd, bovenzijde verreweg het kleurrijkst. Het lichaam is in den regel slank-dun. De lange sprieten hebben een knopje aan den top. De rupsen hebben 16 pooten. De poppen zijn niet bedekt door spinsel. Zij hangen vrij aan een takje of blad, ook wel tegen een boom met den kop naar boven; maar dan is over het midden van de pop een draad gespannen om het afvallen te voorkomen. Zie plaat.

L i t. : D. ter Haar, Onze Vlinders. *Bernink.*

Dagzoom noemt men in de geologie de doorsnede van een laag met het aardoppervlak. Hij kan van zeer wisselende afmeting zijn: de dagzoom van het Devoon in zijn verschillende onderafdeelingen neemt bijna de geheele Ardennen in, het Siluur treedt echter grootendeels in smalle banden aan den dag. Op de geologische kaart is dus het met dezelfde kleur aangegeven gebied de d. van de betreffende laag. *Jong.*

Daheim, geïllustreerd Duitsch weekblad met Christelijk Protestantsche richting, in 1864 door R. Koenig gesticht. Uitgegeven bij Velhagen und Klasing te Leipzig.

Dahl, 1° J o h a n C h r i s t i a n C l a u s e n, Noorsch landschapschilder; * 24 Febr. 1788 te Bergen, als zoon van een visscher, † 14 Oct. 1857 te Dresden, waar hij lange jaren heeft gewoond. Dahl behoort tot de schilders, die in het begin van de 19e eeuw het landschap weer met eigen oogen, onafhankelijk van Klassicistische tradities, bekijken. Vooral uit zijn studies blijkt zijn koloristisch talent. De musea te Bergen en Kopenhagen bezitten o.a. landschappen van zijn hand. *Korevaar-Hesseling.*

L i t. : Aubert, Maleren J. C. D.(1920).

2° T h e o d o r, Noorsch romanschrijver; * 1886. Als „Heimat”kunstenaar schildert hij met humor en natuurgevoel het volksleven in Jaederen.

W e r k e n : Lyngheifolk (1921) ; Hanalands-Hanen (1922) ; Manden paa Tempelleitet.

Dahlak-eilanden, Italiaansche eilandengroep in de Roode Zee, tot Erythrea behoorend; oppervlakte 1 100 km², met ruim 1 800 inwoners; vischvangst.

Dahlan, k j a i h a d j i A h m a d, een van de meest energieke en succesvolle voormannen in de Mohammedaansche modernistische beweging op Java; † 1923. D. stichtte in 1912 de vereeniging Moehammadijah. Deze vereeniging stelt zich, mede onder invloed van de propaganda voor het Christendom, ten doel het Mohammedaansche geloofs- en gemeenschapsleven met de middelen van den modernen tijd te bevorderen. Dahlan's zoon, Erfan Ahmad Dahlan, heeft een zekere rol gespeeld in de → Ahmadyahbeweging.

L i t. : J. Th. Petrus Blumberger, De nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië (90 vlg.) ; Berg, Whither Islam ? (hfst. Indonesia). *Berg.*

Dahlbom, A n d e r s G u s t a v, Zweedsch entomoloog; * 3 Maart 1806 te Forssa (Oost-Gotland), † 3 Mei 1859 te Lund. Was docent der natuurlijke historie en intendant van het entomologisch museum te Lund.

W e r k e n : Hymenoptera europaea praecipue borealia (I Lund, II Berlijn 1843—’54).

Dahlen (Rheindahlen), g e v e c h t b ij, voltooide de mislukking van een der drie krijgsoperaties, door de Nederlandsche opstandelingen in het voorjaar van 1568 tegen de Spanjaarden ontworpen. De onderneming was gericht tegen het front Nijmegen—Maastricht. Een aanslag op Roermond mislukte. Op den terugweg naar Duisburg werd het invalslegertje, onder leiding van Rummen en Risoir, op 25 April bij D. door de Spanjaarden volkomen verslagen. Onder de gevangenen was Jan van Montigny, heer van Villers, hofmaarschalk van Oranje, die ’s prinsen bevel tot den terugtocht had overgebracht. Op 2 Juni d.a.v. werd deze te Brussel onthoofd.

Gewoonlijk wordt deze slag, naar het schijnt ten onrechte, verondersteld te hebben plaats gevonden bij → Dalhem.

L i t. : Van Dam van Isselt. De juiste plaats van het eerste gevecht uit den tachtigjarigen oorlog, in Bijdr. v. Vad. Gesch. en Oudheidkunde (1934). *Cornelissen.*

Dahlgren, F r e d e r i k A u g u s t, Zweedsch schrijver; * 1816, † 1895; studeerde aesthetica en talen en was later werkzaam in het rijksarchief te Stockholm; zijn wetenschappelijke bedrijvigheid verdreef zijn aesthetische belangstelling niet. Voor het theater vertaalde hij uit Calderon, Lessing, Ibsen en Gogol en schreef zelf in 1848: Värmlänningarne. Onder pseudoniem F r e d r e k p a R a n s ä t t verscheen in 1875 een bundel gedichten, die, in de gewestelijke taal geschreven, uitmunten door humor en frisch realisme. *De Tollenaere.*

Dahlia, geslacht van samengesteldbloemige planten uit Mexico, genoemd naar een Zweedsch plantkundige, André Dahl. De d. vormt wortelknollen, welke bij juiste bewaring kunnen overwinteren; de bloem toont veel verscheidenheid en leent zich door de grootte, de levendige kleuren, de duurzaamheid en de lange stelen voor tuinplant en snijbloem beide en is in Ned. en België zeer gewild. Het seizoen der d. is van Juli tot in den herfst. De tallooze verscheidenheden worden naar den vorm der bloemen ingedeeld in groepen, waaronder de kleine, bolronde pompondahlia’s, de ranke cactusdahlia’s en de tweekleurige halskraagdahlia. Men moet veronderstellen, dat de groote populariteit mede het gevolg is van de niet meer dan matige eischen, welke de d. aan de verzorging stelt. De meeste grondsoorten, een geringe bemesting zijn reeds voldoende. Men bestrijde slakken, oorwormen en soms bladluis. Hooge stengels worden gesteund. De knollen koel, doch vorstvrij laten overwinteren in kelder of aardappelkuil. *Rietsema.*

Dahlman, F r e d e r i k C h r i s t o f f e l, Duitsch historicus en staatsman; * 13 Mei 1785 te Weimar, † 5 Dec. 1860 te Bonn. Hij doceerde aan de Universiteiten van Kiel (1812) en Göttingen (1829); in 1842 werd hij professor te Bonn en verwierf een aanzienlijke plaats in politieke kringen; zoo werd hij in 1848 benoemd tot medewerker aan het opstellen van een grondwet voor Pruisen en in 1850 als lid gekozen van de eerste Pruisische Kamer.

Voorn. werken: Geschichte der Englischen Revolution (1844); Geschichte der Französischen Revolution (1845); Quellenkunde der deutschen Geschichte (1830; volgende uitg. door Waitz, Steindorff en Herre). *Willaert.*

Dahn, Felix, Duitsch schrijver en historicus; * 1834 te Hamburg, † 1912 te Breslau; professor voor Duitsch Recht te Würzburg, Koningsbergen en Breslau. In de literatuur bekend als vertegenwoordiger van den zoogenaamden Professorenroman: wetenschappelijk gefundeerd, langdradig; beter geslaagd zijn een aantal balladen. Zijn romans hebben een sterk anti-Kath. tendens.

Dahlia (Dahlia variabilis Desf.); links: wortelknollen.

Hoofdwerken: Ein Kampf um Rom (1876); Julian der Abtrünnige (1893); Jugendgedichte (1911). Verzamelde werken (16 dln. 1912; opnieuw in 10 dln. 1921). Historische werken: Die Könige der Germanen (12 dln. 1861—1911); Westgot. Studien (1874). — Lit.: H. Meyer (Necroloog in de kroniek van de Univ. te Breslau, 20e jaarg.); H. Eckenroth, F. D. als dramatiker (1921); J. Weisser, Stud. zu den Germ. Romanen Dahns (1922). *Pintelon.*

Dahna (Arab., = De Roode) is het wilde woestijngebied, dat ten Noorden van Aden ligt, tusschen Oman, Jemen, Hadramaut en Nadzjed. De grootte is ong. 4 × Ned.; zeer weinig bekend.

Dahomey, Fransche kolonie in West-Afrika, aan de golf van Guinee gelegen; ten W. begrensd door Togo, ten N. door Fransch Soedan en ten O. door Britsch Nigeria; opp. 107 000 km², 980 000 inw., hoofdplaats Porto Novo. Van Z. naar N. onderscheidt men achtereenvolgens een lage lagunenkust, een jungle-landschap, dichte wouden, een steppenplateau, waar eenige rivieren hun oorsprong nemen, nl. de Oeëme, met de Ocpara en de Zoe, de Mono. Het klimaat is tamelijk gezond in de plateaustreek, waar de „harmattan" waait. Zeer gemengde Negerbevolking.

De Dahomey-kolonie maakt deel uit van het generaal Gouvernement van Fransch West-Afrika; het bestuur wordt uitgeoefend door een luitenant-gouverneur, bijgestaan door een algemeen secretaris en een bestuursraad, die te Porto Novo zetelt. De voornaamste plaatsen zijn, behalve de hoofdplaats: Kotonoe, Groot Popo, Oeidah, aan de kust gelegen; Parakoe, Djoegoe in het binnenland.

De belangrijkste voortbrengselen zijn: aardnoten, koffie, ignamen, maïs, palmolie, kokanoten; veeteelt in het Noorden en vischvangst in het Zuiden. De industrialiseering volgt langzaam de ontwikkeling der vervoermiddelen. Er bestaan drie spoorwegen in het kustgebied en eenige autowegen in het binnenland.

Vóór de komst der Europeanen heerschten in Dahomey de koningen van Abomey. Frankrijk sloot herhaaldelijk verdragen met de woeste koningen, doch het niet naleven ervan dwong Frankrijk met geweld het land te onderwerpen; in 1900 werd het koninkrijk bedwongen en bezet. *V. Asbroeck.*

Dahsjoer, plaats in Egypte ten Z. van Memphis, in welks nabijheid enkele der oudste pyramiden van Egypte liggen (3e dynastie; → Pyramide). De pharao's der 12e dynastie vestigden bij D. een van hun residenties en bouwden er nieuwe pyramiden.

Lit.: Maspero, Mém. de la Mission au Caire (I fasc. 2); J. J. Marie de Morgan, Fouilles à D. (2 dln. Weenen 1895—1903). *Simons.*

Dail Eireann, Kamer van Afgevaardigden van den Ierschen Vrijstaat, uit 153 leden bestaand, volgens algemeen en geheim kiesrecht voor zes jaar gekozen. Minimum leeftijd van kiezers en gekozenen is 21 jaar.

Dailly, gem. in de prov. Namen, ten W. van Couvin, aan de Eau Blanche; ca. 300 inw., grootendeels Kath.; opp. 1 095 ha; landbouw, marmergroeven.

Daily Express, conservatief Londensch dagblad voor de „betere standen".

Dailygraph, → Dicteermachine.

Daily Herald, Londensch dagblad van de Labour-Partij; sedert Mac Donald's ministerschap van grooten invloed op binnen- en buitenlandsche politiek.

Daily Mail, populair Engelsch dagblad, in Londen verschijnend, in 1896 door lord Hamsworth (Northcliffe) gesticht; tijdens den Wereldoorlog fel anti-Duitsch, nu het orgaan van lord Rothermere.

Daily Mirror, het meest populaire geïllustreerde Londensche dagblad.

Daily News, Engelsch dagblad, gesticht in 1846; in de 19e eeuw het voornaamste orgaan der liberale partij. Gedurende den Boerenoorlog, in 1901, werd het aangekocht door G. Cadbury, den Quaker cacaofabrikant, die anti-imperialist is, maar beslist vrijhandelaar. In dien geest werd de D. N. voortaan geredigeerd; tegenstanders scholden vaak op de „Cacao-pers". In 1928 werd de Westminster Gazette er mee vereenigd, in 1930 de Daily Chronicle. De combinatie heet nu News Chronicle. *Pompen.*

Daily Telegraph, conservatief Engelsch dagblad voor den ambtenaren- en middenstand.

Daimio (lett. Groote Naam) was de titel van de feodale heeren of baronnen van Japan, wier positie ongeveer overeenkwam met die onzer Westersche rid-

ders of baronnen uit de middeleeuwen. Onder de Tokoegawa-dynastie van het Sjogoenaat (1603—1867) hadden de daimio's van den laagsten rang landbezit, geschat op 10 000 balen rijstopbrengst per jaar, en de hoogste daimio, die van Kaga, bezat land, dat 1 millioen balen rijst opbracht. Het totaal aantal daimio's, allen vazallen van den → Sjogoen in de moderne tijden van de 19e eeuw, was 300.

L i t. : J. H. Grebbins, The Feudal system under the Tokugewa Shoguns (XV, 2e gedeelte, Asiatic Transactions). *Borel.*

Daimler, G o t t l i e b, Duitsch ingenieur; * 1834, † 1900. Studeerde aan de Polytechnische School te Stuttgart, waarna hij eenige jaren in Engeland werkte. In 1872 werd hij bedrijfsleider bij de Motorenfabrik Deutz, waar hij den eersten gasmotor van 100 pk bouwde. In 1882 ging D. naar Kanstatt, waar hij een automobielmotor bouwde, geschikt voor land- en waterbedrijf. D. stichtte de Daimler-Motoren-Gesellschaft te Untertürkheim, die een groote vermaardheid heeft gekregen, o.a. door den bouw der Mercedes-motoren. *Beukers.*

Daine, N i c o l a s J o s e p h, Belgisch generaal; * 1782 te Andennes, † 1843 te Charleroi. Gedurende den Tiendaagschen Veldtocht commandeerde hij het Belgische Maasleger, dat bij Kermpt en Hesselt echec leed. Zijn rol gedurende dien tijd is nog niet volkomen opgehelderd. *v. Voorst.*

Daï-nihon (Jap., = het groote land, waar de zon opkomt), ook Dai Nippon, Dai Nichon genaamd. → Japan.

Daippus, Grieksch beeldhouwer en bronsgieter, ca. 300 v. Chr., zoon en leerling van Lysippus.

Dairen (Chin.: Ta-lien-wan = de groote verbonden Golf; Russisch: Dalny), handelshaven in het pachtgebied Kwantoeng bij de Gele Zee (Azië, 39° N., 121° 35′ O.). Ca. 250 000 inw., meest Chineezen. D. is een zeer belangrijke handelshaven voor Mandsjoerije, aan het einde van den Trans-Siberischen spoorweg (uitvoer Foesjoen-steenkool, erwten, boonen, soja, suiker, tarwe, maïs); thans ook groote werkplaatsen en veel visscherij. *Heere.*

Dairilanden, onderafd. van de Bataklanden in de res. Tapanoeli. Zij zijn ingelijfd in 1906 en worden in hoofdzaak bewoond door Pakpak en Dairi Bataks. De bodem schijnt zeer geschikt te zijn voor de theecultuur. → Bataklanden; → Tapanoeli.

Daiwaille, J e a n A u g u s t i n, Ned. portretschilder en lithograaf; * 6 Aug. 1786 te Keulen, † 12 April 1850 te Rotterdam. Leerling van A. de Lelie te Amsterdam, waar hij in 1820 directeur wordt van de teekenacademie. Later richt hij een lithographisch atelier op, waar hij portretten van bekende tijdgenooten vervaardigt. D. heeft destijds zeer gewaardeerde genrestukken gemaakt. Het best is hij in zijn eenvoudige, vast geschilderde portretten, waarin men den invloed van Louis David in Nederland constateert. Het portret van H. van Demmeltraadt in het Rijks Museum te Amsterdam is een zijner beste werken. *Korevaar-Hesseling.*

Dajak-landen is de naam, die ingeburgerd is voor een afdeeling van de redidentie Z. en O. afdeeling van Borneo, niet omdat de inwoners van dit gebied de Dajaks bij uitnemendheid zijn, maar misschien vooral omdat de Groote en de Kleine Dajak-rivier er doorheen stroomen. Zie verder → Dajaks. *Berg.*

Dajak-rivier. De G r o o t e D a j a k r i v i e r of K a h a j a n, en de K l e i n e D a j a k r i v i e r of K a p o e a s, rivieren in de Z. en O. afdeeling van Borneo; monden ten W. van Bandjermasin in de Java-Zee.

Dajaks (zie de afb. bij art. → Borneo) is de naam, waarmee de Maleische kolonisten aan de kusten van Borneo de in hun oogen onbeschaafde inlanders aanduiden, de bewoners van het binnenland van Borneo vooral, die den invloed van de Maleische en de Javaansche beschaving nog evenmin hebben ondergaan als dien van den Islam. Het woord heeft in den mond van den kustbewoner uiteraard min of meer het karakter van een scheldwoord en het is dan ook geenszins te gebruiken als de aanduiding van een ethnische eenheid. Een Dajaksch volk bestaat er evenmin als een Europeesche natie, en van Dajaksche cultuur kan men slechts spreken in dezenzelfden algemeenen zin, waarin men spreekt over Europeesche beschaving: men heeft daarbij nl. meestal de cultuur van een enkel volk uit het geheele complex op het oog en verdoezelt de tegenstellingen, die er in het complex zelf bestaan. Het binnenland van Borneo wordt bewoond door talrijke stammen, die zichzelven volstrekt niet als onderdeelen van één groot geheel beschouwen. Ten gevolge van de uiterst gebrekkige verkeersmiddelen in het nagenoeg ontoegankelijke binnenland van Borneo hebben deze stammen sinds eeuwen onderling zeer weinig contact met elkander gehad, waardoor er in Borneo tallooze talen gesproken schijnen te worden en men een groote verscheidenheid van cultuurvormen aantreft (→ Dajaksch). Het heeft weinig zin te trachten de gemeenschappelijke kenmerken van al die cultuurvormen hier op te sommen, omdat het beeld, dat men dan zou krijgen, geheel zou overeenkomen met bijv. een schets van de Bataksche cultuur of van de Toradja-beschaving. Voor de kenschetsing dezer cultuur, → Nederlandsch-Indië (onder: Ethnographie).

L i t : J. Mallinckrodt, Het Adatrecht van Borneo (1928); pater dr. B. Vroklage S. V. D., Die sozialen Verhältnisse in Borneo (binnenkort te publiceeren dissertatie). *Berg.*

Dajaksch (t a a l k.), verzamelnaam voor de vele talen, die op Borneo gesproken worden door de Dajaks en waarvan hetzelfde gezegd kan worden als s.v. Dajak gezegd is van de bevolking. Het meest bekend is het Ngadjoe, dat bestudeerd is door den zendeling A. Hardeland (Versuch einer Grammatik der dajackschen Sprache (1858; gebrekkig) en Dajack-Deutsches Wörterbuch (1859) . Van de overige talen is weinig bekend, doch men heeft reden om aan te nemen, dat zij alle tot de Indonesische talengroep behooren. Vgl. Sidney H. Ray, The Languages of Borneo, The Serawak Museum Journal (I 1913). Naast de taal van het dagelijksche leven heeft het Ngadjoe een liturgische taal, de basa sangiang (= godentaal) met vele verouderde vormen. Ngadjoesche teksten zijn uitgegeven door H. Sundermann in Bijdr. Kon. Instituut (LXVI 1912), terwijl Hardeland gedeelten van den bijbel en stichtelijke lectuur in het Ngadjoe vertaald heeft. *Berg.*

Dajaksche schurft, → Tinea imbricata.

Dak, 1° (b o u w k.), het bovenste, waterdichte gedeelte van een gebouw, waarmede dit tegen regen, sneeuw en wind beschut wordt. Men kent platte of zeer vlakke daken, afgedekt met metaal (zink of koper) of mastiek, en daken, waarvan de vlakken schuin of gebogen zijn en welke met pannen (vanaf 30° tot ca. 60°), leien, riet (vanaf 35° tot 90°) of metaal (voor elke helling) worden afgedekt. Deze daken geven in hun

uitwendigen vorm beter dan de vlakke, het doel aan (d.i. beschutting, afvoeren van den regen), waarvoor zij gebruikt worden. *Thunnissen.*

Veel vooorkomende dakvormen. 1° De meest algemeen voorkomende dakvorm is het zadeldak, bestaande uit twee dakschilden ABDC en ABEF. De lijn AB heet nok, de lijnen CD en EF druiplijnen of dakvoeten. De driehoeken of toppen BDE en ACF vormen de bovengedeelten van de eind- of topgevels.

Het zadeldak vond het meest toepassing in de oude Ned. steden en geeft bijna altijd een bevredigend beeld.

2° Een vrij primitieve vorm is het lessenaarsdak, met slechts één dakschild. Het is vooral geschikt voor schuurtje e.d., welke aansluiten tegen hooger oopgaande gebouwen.

3° Een dak met vier schilden en rondgaande druiplijn heet schilddak. AB is weer de nok, ABDC is een zij- of langsschild, BDE een eindschild, AC, BD, en BE heeten hoekkepers. Een gebouw met een schilddak mist de karakteristieke tegenstelling tusschen de verschillende gevels, welke met zadeldak verleent.

4° Komen de vier schilden van een schilddak samen in één punt A, het nokpunt, dan ontstaat het tentdak, alleen toe te passen op kwadratisch grondvlak. Deze vorm is typisch voor de West-Friesche boerderij. Het geeft door de alzijdige gelijkheid voor gewone gebouwen in de meeste gevallen een vrij onbevredigend beeld (zie ook ad 12°).

5° Ligt bij een schilddak de druiplijn van een eindschild hooger dan bij de langsschilden, dan ontstaat een wolfseinde, een vooral bij boerderijbouw, en in het algemeen bij rieten daken (waar de nokbeëindiging van een zadeldak typische constructieve moeilijkheden geeft) veel voorkomende vorm.

6° Wordt het einschild niet tot de nok doorgetrokken, dan ontstaat een verticale driehoek ABC, het uilebord.

7° Een dak met wolfseinde en uilebord is typisch voor de oude Saksische boerderij, welke in Nederland vooral in het Oosten wordt gevonden.

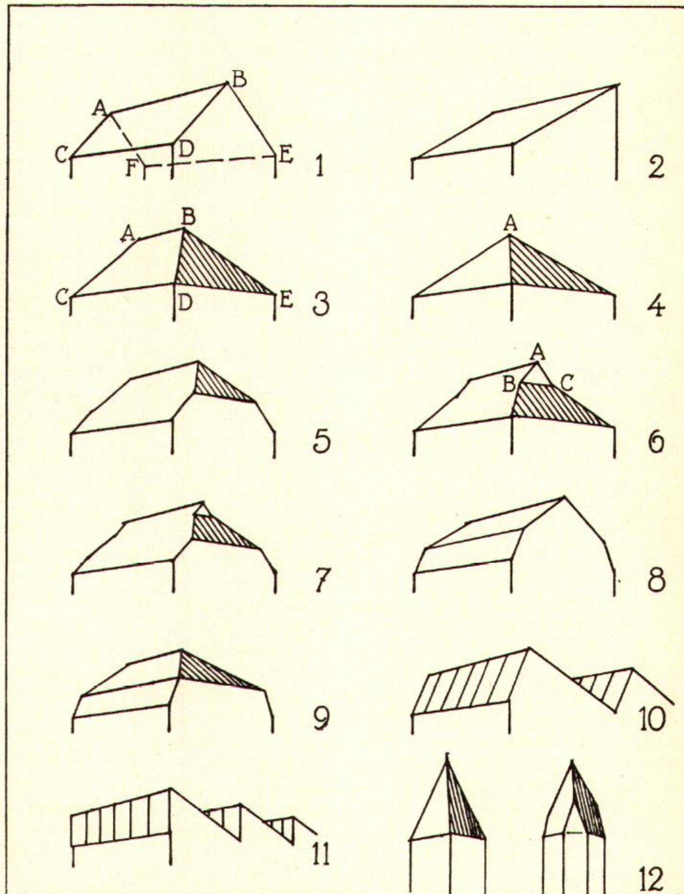
8° Worden de dakschilden geknikt, zoodat het benedengedeelte of onderschild stijler staat dan het bovenschild, dan ontstaat het gebroken dak of Mansartdak, genoemd naar den Franschen architect Mansart. Het is een gewoonlijk zoowel constructief als aesthetisch vrij gebrekkige dakvorm, vooral te plattelande veel toegepast om ruimte voor slaapkamers op zolders te winnen, zonder daartoe een geheele verdieping te behoeven opmetselen.

9° Alle dakvormen zijn met gebroken schilden uitvoerbaar, afgebeeld is een gebroken dak met wolfseinde.

10° Een zadeldak met één stijl en één flauw hellend schild heet zaag- of sheddak. Gewoonlijk is het stijle schild van glas en zoo mogelijk naar het Noorden gericht (constant licht); het sheddak wordt toegepast ter overdekking van werkplaatsen enz.

11° Zaagdaken kunnen kunnen ook worden gevormd uit lessenaardaken, in beide vormen, als zadeldak en lessenaardak, worden zij gewoonlijk in reeksen achter elkaar toegepast.

12° Torendaken kunnen zeer uiteenloopende vormen hebben, meest gebaseerd op het tentdak,

Verschillende dakvormen (voor verklaring der cijfers en letters, zie den tekst).

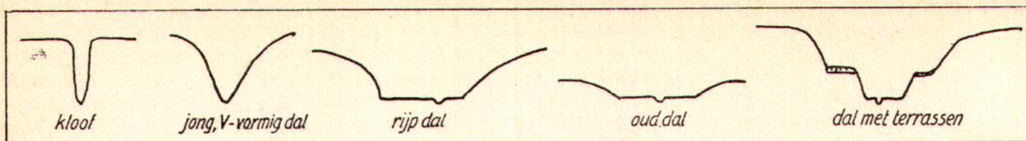
dat zich voor dit doel zeer goed leent en daarvoor karakteristiek is.

Buiten de afgebeelde zijn nog zeer veel andere dakvormen mogelijk, zooals koepels op rond of veelhoekig grondvlak, en ook samenstellingen van de hier afgebeelde vormen.

2° In de geologie: a) het gesteente, dat direct boven een ertsafzetting ligt. b) Datgene, wat boven een afzetting ligt.

Dakar, belangrijke haven en bestuurscentrum van Senegal; ten O. van de Kaap-Verdische Eilanden; ruim 40 000 inw. Apostolisch vicariaat en zetel van den generaal-gouverneur. Door een spoorweg met het binnenland verbonden.

Dakbeschot noemt men de houten afdekking,

Dal. Fig. 1. Dalvormen in dwarsprofiel.

welke bij een dak onder de bedekking van pannen, leien of metaal is aangebracht.

Dake, Carel Lodewijk, Ned. schilder en etser; * 26 Aug. 1857 te Amsterdam, † 8 Aug. 1918 aldaar. Leerling van de academies te Amsterdam en te Antwerpen onder Ch. Verlat. Wordt in 1890 professor aan de academie te Amsterdam. Schildert portretten en figuurstukken, maar is vooral bekend door zijn etsen naar werken van de Haagsche School en naar 17e-eeuwsche meesters, als Rembrandt, Vermeer, van Dyck, enz. *Korevaar-Hesseling.*

Dakenlook, → Huislook.

Dakgalerij is een overdekte, langgerekte loggia of gang, welke langs de onderzijde van het dak loopt.

Dakhanger (geologie), de resten van het dak → , die in een → batholiet uitsteken. De batholiet vormt zich, doordat het opstijgende magma stukken van de steenschaal opsmelt. Daarbij ontstaat een groote, onregelmatig gevormde holte met neerhangende resten van het oorspronkelijk gesteente. Deze neerhangende resten noemt men dakhangers. *Roodhuyzen.*

Dakiki, Perzisch dichter, eind 10e eeuw. Hij was de eerste, die de uit het Pehlewi in nieuw-Perzisch proza vertaalde koningsboeken in verzen begon te bewerken. Als vuuraanbidder koos hij de episode van het optreden van Zoroaster, doch na weinig meer dan 1 000 verzen voltooid te hebben werd hij vermoord. → Firdoesi nam zijn werk onveranderd in de Sjahname op. *Zoetmulder.*

Dakinsche vloeistof. Gedurende den oorlog van 1914—'18 werd gezocht naar een stof, die in staat was wonden te desinfecteeren zonder de weefsels te sterk aan te tasten. Carrel en Dakin, resp. chirurg en scheikundige in een hospitaal te Compiègne, bevalen daarvoor een hypochloriet-oplossing aan, die verkregen wordt door chloorkalk, natriumcarbonaat, -bicarbonaat en water te mengen en de gevormde calciumcarbonaten af te filtreeren. De D. v. heeft boven de reeds lang bekende hypochloriet-oplossingen het voordeel van een bepaald chloorgehalte (0,5%), dat, indien de vloeistof in donker bewaard wordt, ca. 4 weken constant blijft.

Lit.: dr. U. G. Bijlsma, prof. dr. C. F. A. Koch en prof. P. van der Wielen, Dakin's vloeistof. Monogr. Rijks Inst. voor Pharmacoth. Onderz. (1923). *Hillen.*

Dakkam is een horizontale versiering van de nok van een huis, met van klei gebakken kant-stukken.

Dakkapel, → Dakvenster.

Daklaag (geologie), de laag boven de afbouwruimte van een mijn; de laag er ónder heet vloerlaag. → Bodembewegingen (tengevolge van mijnbouw).

Daklei, → Lei.

Daklook, → Huislook.

Dakloozen, → Landlooperij.

Daknam, gem. der prov. Oost-Vlaanderen, 3 km ten N. van de stad Lokeren, op den linkeroever van de Durme; 399 ha, ruim 700 inw.; landbouw. Van de kerk, welke in den huidigen staat in 1842 werd hersteld, is het koorgedeelte oorspronkelijk uit het Romaansch tijdvak, de rest uit de 15e eeuw. In oorkonden is van D. reeds sprake in de 9e eeuw; de graven van Vlaanderen bewoonden er in de 12e eeuw een versterkten burcht, die nu geheel gesloopt is. *Blancquaert.*

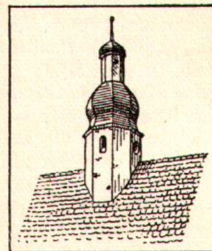
Dakota, → Noord-Dakota; → Zuid-Dakota.

Dakota-Indianen, groep van stammen der → Indianen van Noord-Amerika, prairie-gebied, onderverdeeld in Santee-, Teton- en Yankton-Dakota; in den huidigen staat Zuid-Dakota, Ver. Staten. Zij worden ook vaak Sioux genoemd.

Dakpan, → Pan.

Dakpapier, → Mastiekbedekking.

Dakruiter is een daktoren, welke bij kerken en andere groote bouwwerken op de nok geplaatst wordt, meestal boven de kruising van dwars- en middenschip. Gewoonlijk is hij klein en spits, doch komt ook voor in groote afmetingen en meer grillige vormen, vooral in de Barokarchitectuur. Een mooi voorbeeld is de d. van de oude St. Bavo te Haarlem. *Thunnissen.*

Dakruiter.

Dakstoel is een trapeziumvormig gedeelte van een kapgebint, dat op zich zelf stabiel is. Meerdere dakstoelen boven elkaar vormen de kap, welke het dak draagt.

Daktuin is een terras op een vlak dak aangebracht, waarop plaatselijk in een aardlaag of in bakken beplanting is aangebracht. Verschillende groote warenhuizen hebben aan hun restaurant een daktuin verbonden. Het dakvlak moet zeer sterk zijn en uitstekend geïsoleerd tegen vocht. *Thunnissen.*

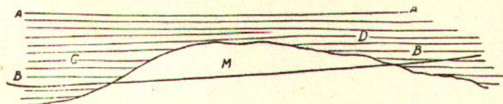
Dakvenster (dakkapel) is een lichtopening in een dak, aangebracht ter verlichting van zolderkamers. De lichtopening wordt meestal verticaal aangebracht. Indien zij in het dakvlak ligt, spreekt men van „dakraam”.

Dal ontstaat door de uitschurende werking van een rivier (→ Erosie; → Rivier). Aanvankelijk stroomende in een kleine geul, zal zij deze door achterwaartsche erosie verlengen en tegelijkertijd haar d. dieper ingraven, terwijl het puin op de dalhellingen door ondergraving gaat afglijden en door den regen afgespoeld wordt. Zoo groeit het jonge V-vormige dal. De hardere gesteenten in den dalbodem verraden zich nog door watervallen of stroomversnellingen; bij verdergaande erosie wordt echter het lengteprofiel vereffend. Indien de opheffing van het gebergte snel plaats heeft en de rivier daardoor vlug in de diepte kan insnijden, kunnen zeer steilwandige dalen ontstaan, waarbij de geheele dalbodem door het rivierwater gevuld wordt, zoodat nauwelijks plaats voor den aanleg van een weg of spoorlijn blijft. In zeer hard gesteente, of bij zeer snelle opheffing kunnen zoodoende zelfs kloven (D.: Klamme) met loodrechte, of zelfs overhangende wanden ontstaan, die een der wildste schoonheden van het Alpenlandschap vormen. Wan-

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

neer de diepte-erosie vermindert of geheel tot staan komt, gaat de zijwaartsche erosie overheerschen; de rivier gaat op haar dalbodem kronkelen (→ Dalkronkel), ondergraaft steeds meer haar oevers; de dalbodem wordt breeder, de dalwanden minder steil; een r ij p dal is ontstaan. Wanneer dit proces steeds verder gaat, zal de dalbodem nog breeder en zullen de dalwanden nog vlakker worden, tot het dal o u d is geworden. Daar de hier geschetste dalontwikkeling sneller zal verloopen in zacht dan in hard gesteente, kan het voorkomen, dat bij een dal, dat gesteentezones van verschillenden weerstand kruist, een bepaald dalgedeelte nog jonge vormen, een ander reeds rijpe of zelfs oude vormen vertoont. Indien de bovengenoemde opheffing met onderbrekingen plaats vindt, zullen tijden van diepte-erosie met zulke van zijwaartsche erosie afwisselen. In de laatste zal zich een dalbodem vormen, waarin de rivier in een volgende periode van diepte-erosie een nieuw dal insnijdt, zoodat de oude, doorsneden dalbodem als een t e r r a s boven de rivier komt te liggen. Vaak treft men op zulke terrassen de nederzettingen aan.

In geplooide gebieden, bijv. de Alpen, onderscheidt men l e n g t e d a l e n, d.w.z. dalen, welke evenwijdig aan de strekking der lagen loopen, en ongeveer loodrecht daarop gerichte d w a r s d a l e n. De lengtedalen kunnen aangelegd zijn in de oorspr. dalplooien maar meestal zullen zij aan zones van zacht gesteente gebonden zijn; over het ontstaan der groote lengtedalen, bijv. in de Alpen (Salzach-, Enns-, Inndal enz.), loopen echter de opvattingen nog sterk uiteen. Onder de dwarsdalen zijn de d o o r b r a a k s d a l e n, die ófwel enkele gebergteketens, ófwel een geheel gebergte doorbreken, zoowel wetenschappelijk als uit een oogpunt

Dal. Fig. 2.

van natuurschoon de belangrijkste. Onder de vele verklaringen worden er hier slechts twee genoemd: 1° de rivier is een a n t e c e d e n t e r i v i e r, is ouder dan de vorming van het gebergte, waar zij doorheen breekt. De dalinsnijding hield echter gelijken tred met de opheffing van het gebergte. (Voorbeelden: het doorbraaksdal van den Rijn in het Leisteengebergte, van de Maas in de Ardennen.) 2° De rivier is een e p i g e n e t i s c h e r i v i e r, ontstaan op zachte sedimenten, welke een daaronder liggend harder massief M (zie fig. 2) verborgen (v. Richthofen). Nadat deze bedekkende sedimenten weggeruimd waren door verweering en erosie, kon de rivier in het harde massief slechts een nauw doorbraaksdal uitschuren, terwijl de zachte sedimenten bij C en D voor een groot deel werden weggenomen. Tegenwoordig willen vele onderzoekers deze verklaring beperken tot de kleinere kloven door rivieren in harde drempels, eens met zachtere afzettingen bedekt, uitgesneden. (Voorbeeld: Donaukloof bij Kelheim.) *Hol.*

Daladier, E d o u a r d, Fransch staatsman; * 18 Juni 1884 te Carpentras. Aanvankelijk leeraar in de geschiedenis, en later maire te Carpentras, werd hij in 1919 tot radicaal-socialistisch kamerlid gekozen en dadelijk daarop president van de rad. soc. groep. Minister in het kabinet Herriot in 1924, en in het kabinet Steeg van Dec. 1930 tot Jan. 1931; in Jan. 1934, bij het uitbreken van het Stavisky-schandaal en het aftreden van het ministerie Chautemps, vormde D. een nieuw kabinet, dat echter ten gevolge van de onlusten te Parijs op 8 Febr. ten val werd gebracht. *Cosemans.*

Dalai-Lama, aardsche verschijningsvorm van den bodhisattwa Awalokitesjwara en hoofd van het Tibetaansche → Lamaïsme.

Dalai Nor (Mong., = Groot meer) is de Mongoolsche naam voor → Baikalmeer.

Dalang, de persoon, die de leiding heeft bij de opvoering van een Javaansch tooneelstuk, d.w.z. die in het poppenspel de poppen beweegt, het orkest leidt en door het gebruik van verschillende stemmen namens de poppen spreekt, en die in het wajang-wong-spel (van levende wezens) leiding geeft aan de spelers en aan de muzikanten en de beschrijvende gedeelten voordraagt. Daar het wajang-spel eigenlijk een ritus is, is de dalang een sacrale figuur; al is sinds de invoering van den Islam op Java dit sacrale karakter eenigszins verbleekt, het blijkt toch nog duidelijk uit het ceremonieel, dat de dalang in acht heeft te nemen, o.a. uit het feit, dat hij offers brengt aan de geesten van de voorouders. Als contactpersoon tusschen deze geesten en de generatie der levenden representeert de dalang aan den eenen kant de geesten en beschikt hij over hun magische vermogens, hetzij om in het algemeen de welvaart van het land te bevorderen, hetzij ter bezwering van een of andere magisch gevaar, en representeert hij aan den anderen kant het volk. Uit dit laatste vloeit voort, dat eigenlijk de vorst als hoofd van het volk als dalang behoort op te treden. En inderdaad vinden wij in de oudere Javaansche litteratuur talrijke gegevens, die er op wijzen, dat het optreden van vorstelijke personen als dalang vroeger regel geweest is. Tegenwoordig is dat echter, mogelijk onder invloed van den Islam, in onbruik geraakt.

De dalang gebruikt voor zijn voordracht een eigen taal, die in menig opzicht afwijkt van het Javaansch van het dagelijksche leven, van de beschaafde schrijftaal en van de dichtertaal (Kawi), een taal, die gekenmerkt wordt door een groot aantal specifieke woorden en zinswendingen, de zgn. padalangan. Bij zijn opvoering van een tooneelstuk (lakon) is de dalang gebonden aan allerlei bepalingen en voorschriften, die te zamen de oeger padalangan heeten. Om dalang te worden ging men vroeger in de leer bij een ervaren praktiseerenden dalang; thans kan men daartoe ook dalang-cursussen volgen. *Berg.*

Dalarna of D a l e k a r l i ë, Zweedsche provincie; opp. 29 148 km², 250 000 inw. Om zijn centrale ligging en typisch Zweedsch karakter wordt D. genoemd het hart van Zweden. Het N.W., Boven-Dalarna, is een deel van de hoogvlakte van Norrland en bereikt in de fjälls van het W. een hoogte van 1 200 m. De Dala-zandsteen en het Elfdalporfier maken het tot een eentonig veen- en boschgebied. Alleen langs de Vester- en Österdalelf strekken zich smalle vruchtbare strooken tot ver naar het W. uit. Het centrum van Boven-D. is het bekken van het Siljan-meer, een ringvormige Siluurzône om een onbewoond granietgebied. Het is een laag gelegen land met veel meren: Siljanmeer, Orsameer en Öre-sjö, en met betrekkelijk zacht klimaat. Dit oude cultuurland is nog altijd een typisch landbouwlandschap. Om de oude nederzettingen: Gagnef, Leksand, Raettvik, Mora, Orsa, liggen de

akkers met rogge, gerst, haver, tarwe en voederbieten. Ze leveren een opbrengst boven het Zweedsch gemiddelde. En verder liggen de kleine dorpen en de afzonderlijke hutten van de faebod, een sennebedrijf, maar hier gebonden aan de onvruchtbare moreenen- en moerasgebieden. Hoewel minder dan elders in Zweden gaat deze seizoenmigratie ook hier achteruit en reeds zijn 40% van de oude agglomeraties verlaten. Boven-D. heeft verder een goed ontwikkelde huisind.: klokken, horloges, borduur- en schrijnwerk. Er is ook seizoenmigratie naar de groote steden. Den laatsten tijd is het Siljan-bekken een centrum van winter- en zomertoerisme geworden. De vrijheidslievende Dalekarliërs houden nog vast aan hun oude bonte kleederdrachten en hun oude dialecten, die van dorp tot dorp verschillen. De hoofdstad der provincie, Falun, ligt in Beneden-Dalarna, een der meest actieve deelen van Bergslagen, met de industrie-centra Grängesberg, Ludvika, Falun en de steden van de midden Dalelf tusschen Domnarvet en Avesta.

L i t. : Roos, Dalarna (1918) ; Braun, Nordeuropa (1926). *fr. Stanislaus.*

Dalayrac (ook: d'A l a y r a c), N i c o l a s, Fr. operacomponist; * 1753 te Muret, † 1809 te Parijs. In zijn vele werken bleef het melodisch element hoofdzaak; eenige werden ook in Duitschland bekend.

W e r k e n : 61 comische opera's ; strijkkwartetten (met de kwartetten van Vachon de eerste in Fr.). — L i t. : Piscécourt, Vie de D. (1810) ; A. Tourgaud, Les violons de D. (1856).

Dalberg, 1° K a r l T h e o d o r, Duitsch staatsman-bisschop; * 1744 te Herrnsheim (bij Worms), † 1817. Na juridische studie en verkeer met Schiller, Herder e.a. „verlichten" trad D. in den geestelijken stand; 1799 bisschop van Konstanz; toont zich zeer gewillig voor Napoleon en wordt daarvoor beloond met het keurvorstendom Mainz; voorzitter van den Rijnbond; groothertog van Frankfort. Zijn streven ging uit naar het primaat over een Duitsche nationale kerk; zijn willigheid tegenover Napoleon en zijn „verlichte" ideeën brachten D. in strijd met den H. Stoel. Het Weener Congres ontnam hem zijn wereldlijk gebied; hij stierf als aartsbisschop van Regensburg. *V. Claassen.*

2° W o l f g a n g H e r i b e r t v o n, Duitsch theaterdirecteur; * 13 Nov. 1750 te Herrnsheim bij Worms, † 1806 als staatsminister te Mannheim. Als directeur van het door hem gestichte Mannheimer theater, bracht hij slechts middelmatige eigene en vreemde producties op de planken, doch begunstigde de jeugdstukken van Schiller.

L i t. : W. Koffka, Iffland und Dalberg (Leipzig 1865) ; K. Sommerfeld, Erlanger diss. (1923) ; F. Alafberg, in de Berl. Beitr. z. germ. u. rom. Phil. (XXXII). *De Tollenaere.*

Dalbergia, een plantengeslacht van de familie der p e u l g e w a s s e n (Leguminosae) en behoorende tot de onderfamilie der Vlinderbloemigen. Er zijn een 100-tal soorten, die als lianen of in boomvorm de tropen bewonen. De klimmende planten hebben meestal dikke, houtige stammen. Verschillende boomsoorten leveren hard en donker kernhout, bijv. D. melanoxylon, een steppenboom uit Afrika, D. latifolia uit Voor-Indië en Egypte, D. sissoo uit Azië en D. hupeana uit China. D. nigra uit Brazilië levert het palisanderhout. *Bouman.*

Dalcroze, E m i l e J a c q u e s, grondlegger der rhythmische gymnastiek, muziekpaedagoog en componist; * 1865 te Weenen. Als leeraar aan de muziekschool te Genève begon hij daar met de eerste poging van een rhythmisch gymnastiek-systeem, die in 1911 met de stichting van een dansschool te Hellerau haar bekroning vond. In 1914 werd hij weer muziektheorie-leeraar te Genève en in 1919 te Parijs. Als componist (opera-, orkest- en pianomuziek) werd hij het meest bekend door zijn liederen, o.w. speelliedjes voor kinderen. Hij schreef o.a.: Méthode J. D. (3 dln. 1906—'07); Rhythmus, Musik und Erziehung (1922).

E. J. Dalcroze.

L i t. : prof. dr. A. Seidl, Hellerauer Schulfeste (1912, met bibl.). *Terlingen-Lücker.*

Dale, 1° J a n v a n d e n, Brusselsch rederijker, einde der 15e eeuw; dichtte „De Stove", een samenspraak in een badhuis tusschen twee „vroukens, d'eene qualijck, d'ander wel ghetrouwt" (Antwerpen 1528), een vrij kiesch onderwerp; is vooral bekend om zijn allegorisch gedicht in den toen veel gebruikten vorm van een droom: „de ure vander doot" (Leuven 1543, meermalen herdrukt); hij stond in hoog aanzien bij Philips den Schoonen, die hem in een wedstrijd met een gouden ring vereerde. *V. Mierlo.*

2° J o h. H e n d r. v a n, hoofdonderwijzer en archivaris in zijn vaderstad. * 1828 te Sluis, † 1872 aldaar. Ofschoon autodidact, schreef hij een verdienstelijk en veel gebruikt Nieuw Woordenboek der Ned. Taal, ook nu nog in gebruik (^{6}1924).

L i t. : Nw. Ned. Biogr. Wbk. (I, 675).

3° J o z e f V a n, priester; * 31 Juli 1716 te Kortrijk, † 5 Febr. 1781 aldaar. Eerst koopman, werd priester 17 Dec. 1757. Hij verdiende den naam van „vader der armen". Stichtte de Broeders der Zondagschool, later genaamd → Broeders Van Dale.

L i t. : L. A. Caytan, Den vader der arme . . . . (Brugge 1804) ; G. Gezelle, 1781. Mijn eerweerde heer Joseph Ignatius Van Dale . . . . (Kortrijk 1881). *Allossery.*

Dalechampia, een plantengeslacht met 60 soorten van de familie der w o l f s m e l k a c h t i g e n (Euphorbiaceae); is een tropische groep struikgewassen. Opvallend zijn de veelal rose getinte schutbladeren bij de gele bloempjes. De Mexicaansche D. Roezliana is veel in cultuur. Verschillende soorten zijn klimplanten. *Bouman.*

Dalekarlië, → Dalarna.

Dalelf, rivier in Zweden. Ze ontstaat uit de Vester- en Österdalelf, die zich beneden Falun vereenigen. Bij Gävle bereikt ze de Oostzee. De Dalelf heeft eenige groote stroomversnellingen: de Bullerfoss in de Beneden-Dalelf met een verval van 12 m op 400 m, die van Untra 12,5 m op 4 500 m en het verst naar beneden die van Elfkarleby 15 m op 400 m. Ze liggen alle dicht bij de kust. Mede door de nabijheid van het ertsrijke Bergslagen is de Dalelf de hoofdas van de hout-, papier-, ijzer- en staalindustrie. In het geheel worden 270 000 pk van de energie der Dalelf benut. *fr. Stanislaus.*

Dalem (Maleisch en Javaansch, = diep, binnen).

In het Javaansch is dit woord gaan aanduiden het binnenste gedeelte van een hoofdenhuis, dat achter de pringgitan (wajang-plaats) ligt en in gebruik is voor het familieleven en voor den eerdienst van de huisgeesten. Omdat zulke binnenhuizen alleen in de woningen der hoofden te onderscheiden zijn, is dalem als pars pro toto ook paleis gaan beteekenen, terwijl het daarvan afgeleide adjectief, Oud-Javaansch adalem, thans dalem, paleisbewoner, vorst, majesteit is gaan beteekenen. Men kent dit in abdi dalem (= dienaar van den vorst), d.i. ambtenaar, en in den titel van den Soesoehoenan: sampéjan dalem = 's Heeren Voeten. *Berg.*

Dalen, gemeente in Z.O. Drente ten N. van Koevorden, met schilderachtig hoofddorp en veel mooie vergezichten, bestaat uit de kom, Wachtum, Dalerveen, Stieltjes-kanaal, de Loo, Dalerveld, Vossebelt, Veenhuizen, Eldijk en Valsteeg. Ca. 4 000 inw., waarvan 3 400 Ned. Herv., 400 Kath., 200 Geref. Opp. 6 750 ha, grootendeels in gebruik voor veeteelt. De dalgrond in Dalerpeel met veenkoloniaal karakter wordt gebruikt voor akkerbouw. De pluimveeteelt nam toe. De gemeente telt 3 zuivelfabrieken en 2 boerenleenbanken. De N.H. kerk en toren te Dalen dateeren van ca. 1200. Katholieken en Geref. gaan te Koevorden ter kerke. De gemeente behoort tot het kanton Emmen en het arrondiss. Assen. *Nijenhuis.*

Dalen, 1° Cornelis van, Ned. graveur en teekenaar, * waarsch. 1602, † 1665 te Amsterdam. Werkte samen met Abr. Blooteling. Er bestaat een serie portretten en landschappen van hem.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

2° Johannes van, Belg. priester; * ca. 1544 te Hulst, † 29 Juni 1603 te Gent; werd in zijn studiën gesteund door bisschop Jansenius van Gent, wiens zuster zijn moeder was, en promoveerde te Leuven in de wijsbegeerte en in de godgeleerdheid. Hij was pastoor van Hulst en in 1578 van St. Michiels te Gent, vanwaar hij verjaagd werd door de Calvinisten. Na de inneming der stad door Parma (1584) wordt hij kanunnik van St. Baafs en aartsdiaken, in 1602 aartspriester.

Lit.: N. Ned. Biogr. Wbk. *Erens.*

Dalende tweeklanken, Dalend zinsaccent, → Accent.

Dalens, schildersfamilie. De oudste, **Dirck,** * ca. 1600 te Dordrecht, † 1676 te Zierikzee, werkte in Den Haag. Hij is leerling van Mozes v. Utenbroeck, in wiens trant hij vooral landschappen schilderde. Hij had een zoon **Willem,** een kleinzoon en een achterkleinzoon, beiden Dirck geheeten, die schilderden. De laatste († 1753 te Amsterdam) heeft verdienstelijke decoratieve wandschilderingen nagelaten.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Dalfsen, gem. in de prov. Overijsel ten O. van Zwolle, gelegen aan locaalspoorweg Zwolle—Coevorden, en aan de Vecht. Opp. 13 126 ha, ca. 7 400 inw., waarvan 55% Ned. Herv., 27% Kath. en 10% Geref. Naast landbouw en veeteelt nog kleinindustrie: zuivel- en cichoreifabriek en drukkerij. Er is een Christelijke lagere landbouwschool; lighallen voor zwakke kinderen. Tot D. behooren de buurtschappen Dalmsholte, Rechteren, Marshoek en Hoornhorst. Bezienswaardig zijn de Herv. kerk uit 15e eeuw, met oorspronkelijk interieur en den grafkelder der Van Rechterens, verder het kasteel Rechteren uit 15e eeuw met waterburcht en het Huis den Berg uit begin 18 eeeuw. *Wierdsma.*

Dalgairns, John Dobree, Eng. bekeerling; * 21 Oct. 1818 op Guernsey, † 6 April 1876 in het Cisterciënser klooster Burgess Hill (Brighton). Hij had een werkzaam aandeel in de Oxfordbeweging, sloot zich bij Newman aan, werd in 1845 Katholiek en ontving een jaar later de priesterwijding. D. was een der eerste Oratorianen in 1849 en een tijdlang superior te Londen, een ijverig zielzorger en een bekwaam en werkzaam schrijver.

Werken: German Mystics of the IV Century (1858); Devotion to the Sacred Heart (1853); Holy Communion (1861). *J. v. Rooij.*

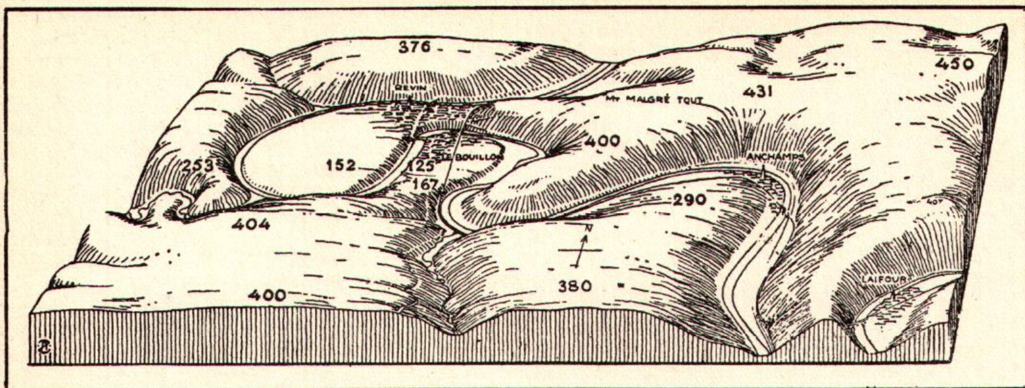
Dalgrond. Nadat bij de zgn. Groninger methode van hoogveenontginning de vervener of veenboer het veen tot turf vergraven heeft, blijft de dalgrond (de diluviale zandige ondergrond) ter verdere ontginning tot cultuurland aan den landbouwer of landboer over. Zijn werk bestaat achtereenvolgens uit: 1° het egaliseeren van den ondergrond (→ Woelen); 2° het binnenslechten, d.i. de gelijkmatige verdeeling over het geheele veld van de bij de vervening terzijde gelegde bovenste losse, 50—80 cm dikke jongere mosveenlaag, bonkaarde of bolster genaamd; 3° het bezanden der bonkaarde met een ca. 8 cm dikke laag zand, afkomstig uit de gegraven wijk, hoofddiep en slooten. Binnenslechten en bezanden vormen te zamen het „toemaken" van den d. 4° Het vermengen van het opgebrachte zand met de bovenste 4 cm van de bonkaarde door ploegen en eggen. De aldus verkregen grond verkeert in uitstekende physische gesteldheid, is echter arm aan plantenvoedsel. Dit werd vroeger aangebracht met → compost of stratendrek, vooral afkomstig uit de stad Groningen; tegenwoordig echter geeft men den nieuwen grond naast kalk zware kunstmestbemestingen, vooral patentkali. Om zijn specifieke werking wordt compost als regel nog toegevoegd. Vooral door zijn groote onafhankelijkheid ten opzichte van abnormale weersomstandigheden kan d. als een zeer goede bouwgrond, vooral voor de teelt van fabrieksaardappelen, haver en rogge, worden aangemerkt. *Dewez.*

Dalhem of Daelhem, Belg. gem. in de prov. Luik, ten N.O. van Luik, aan de Berwinne; opp. 225 ha, ca. 900 inw.; landbouw; kasteelen van D. en du Sart; gewezen zetel van het graafschap van D. met belangwekkende historische rol.

Over den eersten slag van den 80-jarigen oorlog, die gewoonlijk hier gelocaliseerd werd, naar het schijnt ten onrechte, zie → Dahlen.

Lit.: J. Ceysens, Les bans etc. du Pays de Dalhem (Luik 1929).

Land van Dalhem, naam van een vroeger graafschap, grootendeels gelegen in de Belgische provincie Luik in den driehoek Luik—Aken—Maastricht. In 1108 wordt de eerste heer van D. genoemd; sinds de tweede helft van de 12e eeuw is het in bezit van de graven van Hochstaden, totdat het in 1239 wordt veroverd door den hertog van Brabant. Na den 80-jarigen oorlog, tengevolge van het Partagetractaat, in 1661 tusschen den koning van Spanje en de staten-generaal van de Republiek der Vereenigde Nederlanden gesloten ter verdeeling van de Landen van Overmaas, kwamen van het Land van D. aan de Republiek het kasteel en de stad Dalhem en de schepenbanken en heerlijkheden Trembleur, Olne, Bombaye, Feneur, Cadier en Oost; aan Spanje bleven 's Gravenvoeren, Mheer, Noorbeek, Warsage, Moulingen, Cheratte, St. Maartensvoeren, Aubel, Mortier, Neufchateau, Housse en Richelle. In 1713 kwam het Spaansche land van D. aan Oostenrijk. Bij den vrede van Fontainebleau in

Dalkronkel. Het meanderdal van de Maas in de Fransche Ardennen.

1785 werd ook het geheele Staatsche land van D. aan Oostenrijk afgestaan met uitzondering van de heerlijkheden Oost en Cadier, welke door de statengeneraal bij het land van 's Hertogenrade werden geïncorporeerd. Van 1795 tot 1814 maakte het Land van D. deel uit van het Fransche departement van de Ourthe.

L i t. : J. Ceyssens, Les bans, seigneuries laïques et immunités ecclésiastiques du pays de Dalhem, spécialement au XVe siècle (Luik 1929); Public. de la Soc. hist. et archéol. dans le Limbourg (XLVII 1911). *G. Panhuysen.*

Dalhousie, J a m e s A n d r e w, markies, Engelsch staatsman, droeg bij tot de vestiging van de Britsche macht in Voor-Indië; * 22 April 1812 op het slot Dalhousie bij Edinburgh, † 19 Dec. 1860 aldaar. In 1847 werd hij gouverneur-generaal van Indië, waar hij de Eng. bezittingen aanmerkelijk uitbreidde in Birma, Pendsjaab en Bengalen. Tevens verbeterde hij het binnenlandsch bestuur en stuurde aan op betere uitbating van het land, o.a. door het aanleggen van spoorwegen. D. nam ontslag in 1856.

L i t. : Arnold, D.'s Administration of British India (2 dln. 1862—1864); Lee-Warner, Life of the Marquis of D. (1904). *V. Houtte.*

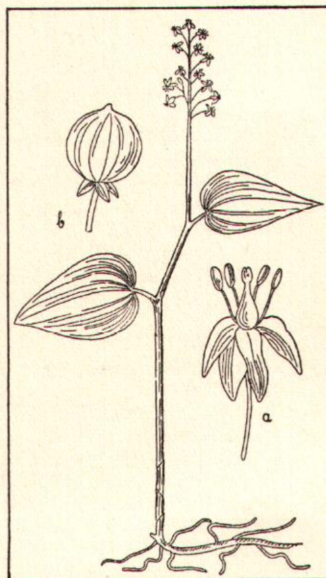
Dalila (D e l i l a), een Filistijnsche vrouw, die in het dal Sorek woonde. Zij beloofde aan de Filistijnsche vorsten, dat zij hun voor 5 500 zilveren sikkels het geheim van Samson's kracht zou mededeelen. Na verschillende vergeefsche pogingen ontlokte zij Samson zijn geheim en leverde hem over in de macht zijner vijanden (Jud. 16. 4—21). *Keulers.*

Daling. 1° D. of t h e s i s noemt men in de p h i l o l o g i e het ongeaccentueerd gedeelte van een versvoet. Zij kan bestaan uit een of meerdere lettergrepen.

2° Daling van **aardkorst** en **zeeniveau** (g e o l o g i e), → Bodembewegingen.

Dalkronkel of m e a n d e r (genaamd naar de sterk kronkelende rivier Meander of Menderes in Klein-Azië). De meeste rivieren, die in het stadium van zijdelingsche erosie verkeeren, gaan kronkelen (vgl. bijv. de dalkronkels van Maas en Geul). Wordt een meanderende rivier ten gevolge van de opheffing van het doorstroomde gebied tot insnijden gedwongen, dan worden door het zijdelingsch afglijden de meanders meer uitgetrokken en ontstaan de diep ingesneden meanderdalen (bijv. van de Maas in de Fransche Ardennen (zie afb.), van de Semois, van de Ahr, de Lahn enz.). *Hol.*

Dalkruid (Majanthemum bifolium) behoort tot de familie der l e l i e a c h t i g e n (Liliaceae); komt voor in bosschen der Noordelijk gematigde streken. Ook in Ned. is dit plantje, met zijn witte kleine trosvormige bloemen, vrij algemeen. In bloeienden toestand heeft dit tot 20 cm hooge gewasje twee gesteelde hartvormige bladeren en in niet bloeienden toestand slechts één. Vrucht: roode bes. *Bouman.*

Dalkruid (Majanthemum bifolium F. W. Schmidt); a) bloem; b) vrucht.

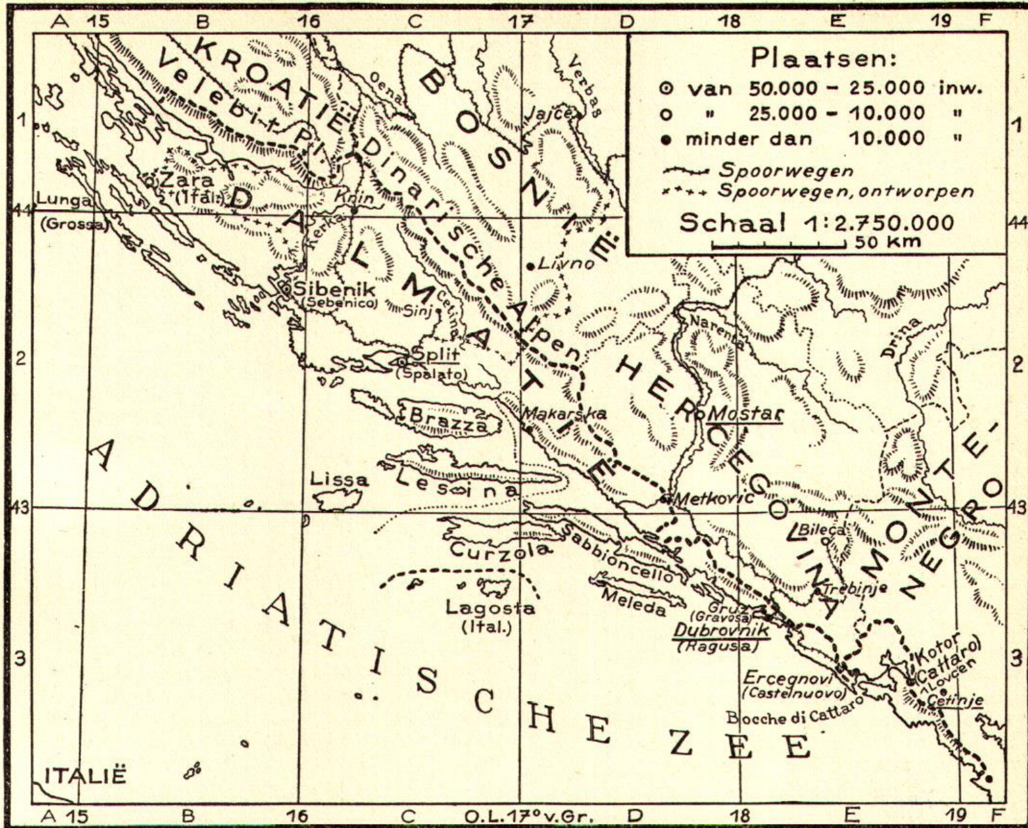
Dall' Abaco, → Abaco.

Dallas, stad in Texas (Ver. Staten van Amerika; 32° 45′ N., 96° 48′ W.); ca. 260 500 inwoners. Spoorwegknooppunt. Handels-, industrie- en jaarbeursstad, financieel centrum in een rijk land- en mijnbouw- district. Voornaamste industrie katoen en machinerieën. Zeer groote katoenmarkt. Zetel van een Kath. bisschop; Kath. en Methodistische universiteit. Vliegvelden. Gesticht in 1841. *p. Cyrillus.*

Dallöss, → Löss.

Dalmacija, → Dalmatië.

Dalman, G u s t a v, Duitscher, Evangelisch theoloog en bekend Palestinoloog; * 1855; vooral verdienstelijk door zijn topogr. studies (Orte und Wege Jesu; Jerusalem und sein Gelände e.a.). Hij was eenigen tijd leider der Duitsch-Evang. school voor oudheidkunde te Jerusalem; sinds 1917 prof. te Greifswald. *Simons.*

Dalmatië.

Dalmanutha, de plaats, waarheen Christus met zijn leerlingen scheep ging na de tweede broodvermenigvuldiging (Mc. 8. 10; doch lezing onzeker). Ligging onbekend; volgens van Kasteren e.a. aan den Jordaan nabij het meer van Genesareth (Ed-Delamije of Ma'ad). *Simons.*

Dalmatia, landschap langs de Oostkust van de Adriatische zee, met als voornaamste steden Delminium en Salonae. De bewoners veroorzaakten last aan de Romeinen, die hen eerst na vele veldtochten voorgoed hebben kunnen onderwerpen onder keizer Augustus. Na den Pannonischen opstand werd Dalmatia door Tiberius weer bedwongen en 10 n. Chr. bij de provincie Illyricum getrokken, maar sedert de Flavii weer met den naam D a l m a t i a aangeduid. Tegenw. naam: → Dalmatië. *Weijermans.*

Dalmatië, kustgebied van Joego-Slavië met de daarvoor liggende eilanden, grootendeels kalkgebergte met N.W.—Z.O. loopende ketens (hoogste top is de Troglav in de Dinarische Alpen: 1 913 m), in het laatste deel van het Mesozoïcum en het begin van het Tertiair gevormd. De W. plooien zijn gedaald en tot eilanden geworden. Het klimaat is Mediterraan: zeer milde wintertemperatuur (Januari-gemiddelde aan de kust 8 à 9° C, Lissa zelfs 9,8° C) en overheerschen van winterregen. De neerslag bedraagt aan de kust 750—1 000 mm per jaar en neemt naar binnen snel toe, Crkvice bij de Bocche di Cattaro is met 4 642 mm de regenrijkste plaats van Europa. Onaangenaam is het optreden van de Bora, een kouden valwind. De kalkgebergten in het binnenland zijn arm aan wouden, bij de kust vindt men een rijke, altijd groene flora. De afwatering geschiedt grootendeels onderaardsch, de belangrijkste rivieren zijn Narenta en Kerka. D. bezit vele prachtige natuurlijke havens (Bocche di Cattaro), welke echter meestal slechts locale beteekenis hebben, omdat het verkeer met het binnenland moeilijk is. Twee spoorlijnen voeren naar de kust: uit Kroatië en Bosnië naar Sibenik en Split en uit Bosnië en Hercegovina naar Metkovic, Dubrovnik en Ercegnovi. Middelen van bestaan zijn: handel, zeevaart, visscherij, landbouw (o.a. wijn), veeteelt, mijnbouw (bauxiet, uitgevoerd over Sibenik) en toeristenverkeer. De bevolking bestaat uit Kroaten en Serven; in de havensteden wonen eenige duizenden Italianen. De meerderheid is Katholiek, alleen in het Z. overheerscht de Orthodoxe Kerk. → Dalmatische Eilanden.

K u n s t. Van de vele uit den tijd der Romeinsche heerschappij in Dalmatië bewaard gebleven bouwwerken is verreweg het belangrijkste (voor het geheele Balkangebied) het ontzaglijke paleis van Diocletianus, van ca. 300 n. Chr., waarin en waartegen in den loop der tijden de geheele stad Split (Spalato) is gebouwd; in het N. van het oude vestibulum, nu Piazza del Duomo, ligt de achthoekige Juppitertempel (als kerk in gebruik), in het Z.O. de in baptisterium omgebouwde Aesculaaptempel. Het museum te Split bewaart kostbare collecties (veel Oud-Christ. voorwer-

pen) uit de opgravingen in het nabije oude Romeinsche Salona (amphitheater, baden, begraafplaatsen).

Van de 6e eeuw af overheerscht het Byzantijnsch karakter in de Dalm. architectuur, het langst in de Venetiaansche invloedsgebieden (Zara); o.a. de San Croce te Nona, grondplan in den vorm van het Grieksche kruis; de centraalbouw der San Donato te Zara. In den klokketoren der S. Maria te Zara (1105) is het begin der Romaansche periode aan te wijzen; hoogtepunten o.a. de kathedraal van Trau (Trogir) en de San Giovanni op het eil. Arbe. In de 15e eeuw heeft de Venetiaansche Gotiek een korte invloedsperiode: particuliere woningen te Split, Trau en Arbe, Dominic. klooster en Rectorenpaleis te Dubrovnik. Is van de kathedraal te Sibenik de N. poort nog in kostelijke Ital. Gotiek, in 1441 zet Orsini dezen bouw voort en doet met zijn werk in D. de Italiaansche Renaissance haar intrede, die o.a. in de San Salvator van Dubrovnik een juweel heeft geproduceerd. De Barok is uitstekend vertegenwoordigd in de kathedraal van deze stad.

Merkwaardige documenten van den Venetiaanschen invloed vormen nog de San Marco-leeuwen. Uit den jongsten tijd dateert het Ratsjitsj-mausoleum te Cavtat bij Dubrovnik (1920—'22), werk van den grooten, uit Dalmatië geboortigen beeldhouwer Iwan Mestrowitsj; koepelbouw met rijke sculpturen. *Red.*

G e s c h. Voor Rom. tijd → Dalmatia. Van 489 tot 526 behoorde D. aan de Oost-Goten, daarna aan Byzantium. Vanaf het einde der 7e eeuw begonnen de invallen der Kroaten en Serven, die spoedig het Dalmatische vasteland bezetten. Omstreeks 1000 kwamen de eilanden aan Venetië, in 1102 verkreeg Hongarije de heerschappij over het koninkrijk Kroatië. Na strijd met Hongarije slaagde Venetië er in ook de kust van het vasteland in bezit te nemen (1420), een eeuw later moest het een deel ervan aan de Turken afstaan. In 1699 (Vrede van Karlowitz) kreeg Venetië het weer terug. Bij den vrede van Campo Formio (1797) kwam Dalmatië aan Oostenrijk, vervolgens aan het koninkrijk Italië (1805) en aan Frankrijk (1810), om in 1814 in Oostenrijksch bezit terug te keeren. Bij het verdrag van Rapallo (1920) werd D. aan Joego-Slavië toegewezen, behalve Zara en de eilanden Cherso, Lussin en Lagosta, die aan Italië kwamen. *Hoek.*

Oude vorm van de liturgische dalmatiek. Mozaïek in de S. Marco te Rome.

Dalmatiek of (tunica) dalmatica, benaming waarmede in de M. E. de → tunica werd aangeduid, een tamelijk wijd, meest tot de knieën reikend hemd, waarvan de mouwen, zoo deze er waren, tot de ellebogen reikten. In den regel gegord. In lateren tijd verlengd tot op de voeten en vervaardigd uit wol, katoen en andere, dikwijls zeer fijne stoffen. *J. Rutten.*

L i t. : E. v. Sichart, Practische Kostümkunde.

De d. is sinds wellicht de 4e eeuw in het Westen ook l i t u r g i s c h gewaad, eerst voorbehouden aan den paus en de Rom. diakens, later (9e eeuw) veralgemeend. Na de 10e eeuw van verschillende kleur en versiering. Heden (van zijde) gedragen door den diaken als overkleed (behoudens op boetedagen), en door den bisschop onder de kazuifel in de pontificale Mis; evenzoo, bij privilegie, door abten e.a. → Gewaden (liturg.); Pontificalia. *Louwerse.*

L i t. : Braun, die liturg. Gewandung (Freiburg).

Dalmatische Eilanden liggen in twee groepen langs de kust van Dalmatië. De N. groep omvat : Cherso, Lussin (beide Ital.), Veglia, Arbe, Pago, Lunga; de Z. groep : Brazza, Lesina, Curzola, Lissa (alle aan Joego-Slavië) en Lagosta (Ital.). *Hoek.*

Dalmatius (D e l m a t i u s), **1°** half-broeder van Constantijn den Grooten, vermoedelijk de oudste zoon van Constantius I en Theodora; door Helena verdreven, consul 333, na Constantijn's dood vermoord (zie sub 2°); zijn zonen: D. (2°) en Hannibalianus.

2° F l a v i u s D., zoon van 1°, door Constantijn den Grooten aangewezen als bestuurder van het grootste deel van den Balkan, werd tegelijk met zijn vader, zijn broeder en andere familieleden na Constantijn's dood door de troepen in Constantinopel vermoord (337). *Davids.*

Dalny, → Dairen.

Dalou, J u l e s, Fransch beeldhouwer; * 31 Dec 1838 te Parijs, † 15 April 1902 aldaar. Leerling van Carpeaux. Men vindt D.'s groote monumenten, waarin men invloeden zoowel van Carpeaux en Rude als van 18e-eeuwsche en middeleeuwsche kunst constateert, op talrijke pleinen te Parijs en in vele Fransche steden. Zijn hoofdwerk is de groote „Triumf van de Republiek" van 1899 op de Place de la Nation te Parijs.

L i t. : Dreyfous, D., sa vie et son oeuvre (1903). *Korevaar-Hesseling.*

Dalplooi → Gebergtevorming.

Dalslandskanaal, kanaal in Zweden, ter lengte van 254 km, van Köpmannebro aan het Venermeer naar de lange meren van het landschap Dal. Het is aangelegd voor de verbinding met Halden in Noorwegen, maar sedert den aanleg van den spoorweg wordt nog slechts het middendeel bevaren. *fr. Stanislaus.*

Dalton (Ver. Staten), naam van eenige Amer. steden, nl. in de staten Georgië, New Hampshire, Noord-Carolina en Massachusetts.

Dalton, 1° J o h n, Engelsch natuurkundige; * 6 Sept. 1766 te Eaglesfield (Cumberland), † 27 Juli 1844 te Manchester. Autodidact. Zijn grootste daad is de opstelling en een begin van uitwerking van de chemische atoomtheorie (ca. 1802). Bij een onderzoek over absorptie van gassen vond hij de naar hem en Henry genoemde wet, volgens welke de geabsorbeerde hoeveelheid gas evenredig is met den erop uitgeoefenden druk. Hij ontdekte en bestudeerde bij zichzelf → kleurenblindheid (Daltonisme). → Daltonbeginsel.

L i t. : Henry, Life of Dalton (Londen 1854).

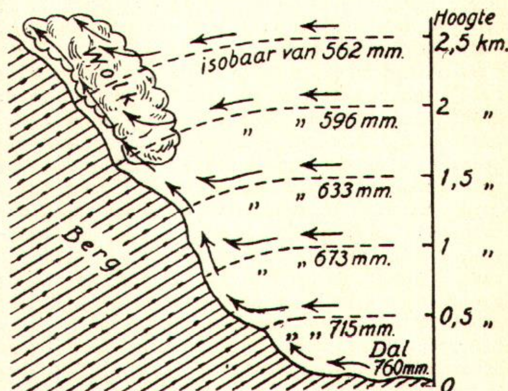
Wet van Dalton. Uit de formule van den gasdruk (→ Boyle) en het aequipartitietheorema volgt, dat de gasdruk altijd evenredig is met het aantal moleculen in de volume-eenheid, onafhankelijk van den aard der moleculen. Hieruit volgt genoemde wet : voor een gasmengsel is de totale druk gelijk aan de som van de partieele drukken. Deze wet geldt slechts bij benadering vanwege de attractie en het eigen volume der moleculen. → Atmospheer (sub: Samenstelling). *J. v. Santen.*

2° John Call, Amer. physioloog en embryoloog; * 2 Febr. 1825 te Chelmsford (Massachusetts), † 12 Febr. 1899 te New York. Studeerde aan het Harvard-college; werd in 1851 professor in de medicijnen te Buffalo en in 1855 te New York; was tijdens den burgeroorlog directeur van den geneeskundigen dienst in het leger.

Werken: Treatise on physiology and hygiene (New York 1868); Treatise on human physiology (New York [7]1882); Topographical anatomy of the brain (3 dln. New York 1885). *Willems.*

Daltonbeginsel. Hoe langer hoe meer kwam de laatste decennia het kind in het centrum van het paedagogisch denken staan (→ Paedocentrisme en paedagogische verhouding). Het gevolg daarvan was, dat het klassikaal onderwijs als niet overeenkomend met de kinderlijke individualiteit steeds meer in discrediet raakte. Montessori schafte het radicaal af; miss Parkhurst, een van haar Amerikaansche volgelingen, zocht een tusschenvorm, een combinatie van individueel en klassikaal onderwijs, die het eerst werd toegepast te Dalton, een plaatsje in Massachusetts (Ver. St.); vandaar de naam Dalton-plan. De oorspronkelijke aanduiding is Laboratory-plan, omdat elk schoollokaal moest gemaakt worden tot een soort laboratorium, waar door de leerlingen zelfstandig gewerkt en onderzocht werd; zoo waren er vaklokalen voor aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkennis, enz. Men zou ook kunnen spreken van het taken-stelsel, het systeem der assignments. Een assignment of taak is een geschreven, getikte of gedrukte opdracht, waarin het volgende moet voorkomen: de leerstof, die de betrokken leerling zich binnen een bepaalden tijd heeft eigen te maken; de boeken en hulpmiddelen, die voor het bestudeeren daarvan noodig zijn; vragen en opgaven, die als toetsnaald dienen. Het vaststellen van zulke taken is het gewichtigste werk: eerst moet worden nagegaan, welk gedeelte van elk vak per jaar dient te worden afgewerkt; die jaartaak wordt verdeeld in 10 maandtaken, iedere maandtaak in 4 weektaken, iedere weektaak in 5 dagtaken. Ter aanteekening van het afgedane werk dienen maand- en weekkaarten, die de leerlingen zelf bijhouden. De onderwijzer heeft die kaarten te controleeren, al het werk na te zien en de leerlingen, die vastzitten, te helpen. Klassikale lessen zijn er hoogstens een paar per dag, en een eigenlijke rooster bestaat niet: buiten de klassikale lesuren staat het ieder vrij te doen, wat hij wil, als hij maar zorgt, op het eind der maand met al zijn vaktaken klaar te zijn. Een voorbeeld: leerling X gaat des Maandags bij het begin der school naar het geschiedenis-lokaal (laboratory), waar hij de noodige boeken, kaarten en atlassen bij elkaar vindt en waar ook de geschiedenisleeraar zich bevindt, en zet zich aan het werk. Hij maakt, na de aangegeven onderwerpen bestudeerd te hebben, de opgaven, die zijn taak bevat, en legt de vrucht van zijn arbeid aan den aanwezigen leeraar ter beoordeeling en correctie voor. Den volgenden dag gaat hij naar het aardrijkskunde- of rekenlokaal en werkt daar geheel of gedeeltelijk voor die vakken zijn opdracht af. En zoo achtereenvolgens, alles naar eigen verkiezing, tot hij met het heele werk van de week, van de maand klaar is. Zoo noodig of desgewenscht kan hij ook een gedeelte mee naar huis nemen; ander huiswerk bestaat niet.

Het Daltonplan werd spoedig in Engeland nog meer populair dan in Amerika; van Engeland verspreidde het zich over Nederland en andere landen. In 1924 bezocht een Ned. Nutscommissie, bestaande uit prof. Kohnstamm en de heeren Bigot en Diels, een twaalftal Eng. scholen, waar gedaltoniseerd werd, en bracht over haar bevindingen verslag uit. Sinds zijn in Ned.

Dalwind.

vooral twee richtingen bekend: Lynch en Rose. Lynch laat alle taken na elkaar afwerken, zoodat een leerling met een volgende maandtaak beginnen kan, vóór de maand verstreken is; gevolg: op een gegeven oogenblik zitten de leerlingen met heel verschillende taken, waardoor klassikale aanvulling ten zeerste bemoeilijkt wordt. Miss Rose geeft aan alle leerlingen dezelfde taak, stelt daarin een minimum vast, dat iedereen moet afwerken, en zorgt voor een extra-taak voor de vluggeren; zoo blijft het klasseverband bewaard. Beide richtingen kunnen worden toegepast met en zonder vaklokalen en vakonderwijzers.

Jonge kinderen kunnen nog niet zelfstandig werken: het moet hun eerst worden geleerd. Met het oog daarop werd het sub-Daltonplan bedacht. Men verdeelt het schoollokaal in een aantal zgn. „hoeken", resp. voor lezen, schrijven, rekenen, teekenen, door vier groote tafels te plaatsen, elk bestemd voor een 12-tal kinderen. Om al te druk geloop te voorkomen wordt bepaald, dat al wie eenmaal een tafel heeft gekozen, minstens 20 min. daar moet blijven. Vertellen, gymnastiek, zingen enz. worden hier, zooals ook in hoogere klassen, klassikaal gegeven. De groote moeilijkheid is voorloopig, dat de bestaande schoolboeken niet op zelfstandig leeren berekend zijn. Als een soort sub-Daltonproeve kan beschouwd worden het zgn. → „persoonlijkheidsonderwijs" van Groeneweg te Amsterdam.

Bezwaren tegen het Daltonstelsel in het algemeen zijn, behalve de moeilijkheid met taken en boeken: alles is op leeren ingericht, een nieuwe triomf van het intellectualisme; vooral door 't vakleerarenstelsel loopt de eenheid van paedagogische leiding groot gevaar; van de bezieling, die er van klassikale lessen kan uitgaan, gaat hier noodzakelijk veel verloren. Daar staan voordeelen tegenover: ieder leerling kan zijn eigen tempo volgen en wordt niet door zwakkeren geremd; hij leert studeeren en zelfstandig werken, wat bij het vermethodiekte klassensysteem niet het geval is; ook voor een gezonde discipline schijnt het stelsel bevorderlijk, al zijn de oordeelen daaromtrent niet onverdeeld gunstig.

Lit.: Helen Parkhurst, Education on the Dalton

Plan (Londen 1923); Bigot, Diels, Kohnstamm, Scholen met losser klasseverband (1924); A. J. Lynch, Individueel werk en het Daltonplan (1924); Ph. Kohnstamm, De nieuwe school (1925); A. J. Lynch, The rise and progress of the Dalton plan. Reflexions and opinions after more than three years working of the plan (Londen 1926); Fr. S. Rombouts, Hist. Paed. (III 1928); idem, Leerboek der Hist. Ped. (1929). *Rombouts.*

Daltonisme, → Kleurenblindheid.

Dalwind noemt men den wind, welke overdag uit het dal opwaarts waait, langs de berghellingen. → Bergwind. De d. is betrekkelijk droog in de laagte, maar vochtig in de hoogte. Hij vormt om het bovenste gedeelte der bergen cumulusachtige wolken, die dikwijls neerslagsvlagen en onweer geven. Alzoo zijn vele bergtoppen van de aequatoriale streken overdag onzichtbaar. De d. wordt veroorzaakt door de zonnestraling, die de vlakken van gelijken luchtdruk (isobaren in fig.) hooger boven het dal dan aan de berghellingen verheft en die de aan de berghellingen grenzende luchtlaag verwarmt. Daardoor ontstaan luchtstroomingen, op alle hoogten, boven het dal naar de berghellingen en glijden vervolgens opwaarts, langs de berghellingen. Zie afb. kol. 494. *V. d. Broeck.*

Daly, 1° Augustin, Amerikaansch impressario en tooneelschrijver; * 1838, † 1899. Stichtte een Daly's Theatre te New York in 1879, te Londen in 1893.

2° Reginald Aldwich, Amerikaansch geoloog; * 19 Mei 1871 te Napanu (Ont.); hoogleeraar aan de Harvard University sedert 1912. Vooral bekend door zijn uiterst belangrijk werk over stollingsgesteenten, waarvan onlangs een 2e druk verscheen (Eruptive Rocks and the depths of the Earth, 1933). Verder door een theorie over het ontstaan van atollen, die bekend is als Daly's „glacial control" theorie. *Jong.*

Daly-river, rivier in het W. deel van Arnhemsland, territorium N. Australië; mondt in de Anson Bay, een inham van de Timor-zee; lengte 400 km, over 160 km voor groote schepen bevaarbaar; breedte 450 m.

Daly Waters, telegraafstation aan de Austr. overlandtelegraaf in het territorium N. Australië.

Dam, 1° ophooging van klei, aarde, zand enz., die dient voor waterkeering; zoo noodig wordt het talud aan de waterzijde tot boven den hoogsten waterstand beschermd door een steenstorting (basalt, steenslag, puin) of vlechtwerk (→ Betuinen), het daarboven gelegen deel en het talud aan de landzijde bekleed met graszoden om wegspoelen van den grond (door golfslag of regenwater) en verstuiving (door uitdroging) te voorkomen. *P. Bongaerts.*

2° (Perinaeum) Bij mensch en zoogdieren de met spieren en bindweefsel opgevulde tusschenruimte tusschen de anaalopening en uitwendige geslachtsorganen.

Dam, nederzetting aan de Sarakreek, sinds 1912 eindpunt van den Surinaamschen spoorweg; van doortrekken van den spoorweg tot de goudvelden van de Tapanahony is niets gekomen; integendeel, het baanvak vanaf Kabelstation aan de Suriname-rivier tot aan Dam is opgegeven. *fr. Aurelius.*

Dam, 1° Bastiaan Adriaan Pieter van, in Nederland de voornaamste tekstcriticus van de werken van Shakespeare en tijdgenooten; * 1856 te Nederhemert. Oorspronkelijk geneesheer in Nederland en den Oranje-Vrijstaat.

Werken: William Shakespeare, prosody and text (1900); Chapters on English Printing (1902); The Text of Shakespeare's Hamlet (1924); talrijke tijdschriftartikelen.

2° Lucie van, geboren van Isselt, Ned. schilderes; * 1871 te Bergen op Zoom. Werkte een jaar op de Haagsche Academie. Onderging 1907 invloed van Theo van Rijsselberghe. Zij schilderde vnl. stillevens in een blank licht en strak van houding.

Dama (dierk.), → Hertachtigen.

Dama, stam van de Niger-Kameroen groep [→ Afrika (Bevolking)].

Damant, Petrus, derde bisschop van Gent (gewijd 14 Oct. 1590), doctor in de beide Rechten; * 1530 te Mechelen, † 14 Sept. 1609.

Damar (N.O.I.; 7° 10′ Z., 128° 40′ O.), eilandje gelegen op den Banda-boog (→ Banda; → Banda-eilanden); onderafdeeling van Kisar, residentie Amboina, gouvernement der Molukken. Vulkaan Woearlili in werking (800 m). Vroeger werd de zwavel geëxploiteerd. Ca. 1 700 inw.; overgang van het Maleische tot het Papoeasche ras, Prot. Christenen, kerkelijk onder den hulpprediker van Kisar. Hoofdplaats Woeloer. Bij Damar behooren nog een paar onbeduidende eilandjes. *Cappers.*

Damaraland, centraal gedeelte van Zuid-West Afrika, hoogland, met bergtoppen afwisselend; zeer arme plantengroei en weinig bevolkte streek.

Damarhars, → Dammarhars.

Damaris, een vrouw in Athene, die zich bekeerde na de redevoering van den H. Paulus op den Areopaag (Act. 17. 34).

Damar Woelan, → Java (onder: Javaansche letterkunde).

Damasceeren, smeedijzer en staal zóó samensmeden, dat er ten slotte een oppervlak van een fijnen, afwisselend donkeren en lichten draad ontstaat, waarop door etsing een teekening kan worden aangebracht.

Ook gebruikt voor een Oostersch, nog in Perzië toegepast procédé: de incrustatie van goud- (zilver-, koper-)draad in ijzer, staal of brons door inhamering na uitsteking van den ondergrond.

Damascenus, Johannes, → Johannes Damascenus.

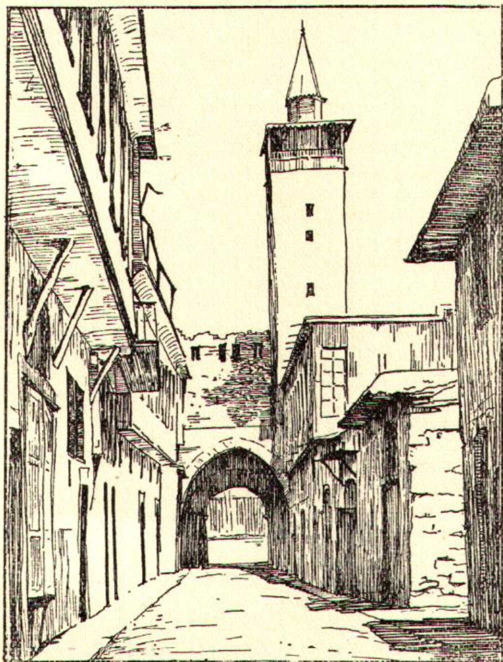
Damaschke, Adolf, hoofdleider der Duitsche hervormers van het grondbezit; * 24 Nov. 1865 te Berlijn; was tot 1896 werkzaam bij het volksonderwijs; sedert 1898 is Damaschke voorzitter van den Bond der Duitsche hervormers van het grondbezit; is hoofdredacteur van het tijdschrift Die Bodenreform, dat sinds 1889 verschijnt. D. gaat uit van de beginselen, dat de grond het fundament is van elk bestaan en het bezit ervan zoodanig door de wet moet worden geregeld, dat bij het gebruik ervan voor standplaats en bewerking elk misbruik blijve uitgesloten en dat de waardevermeerdering van den grond, ontstaan buiten den arbeid van het individu, zooveel mogelijk aan de gemeenschap ten goede kome. Van algeheele landnationalisatie ziet D. af.

De strikte grondrente moet door belastingheffing (Wegsteuerung) maatschappelijk eigendom worden, want ze is het product der samenwerking van allen; arbeid en kapitaal moeten blijven aan het individu of aan vereenigingen.

Werken: Bodenreform ([20]1923); Geschichte der Nationalökonomie (2 dln. [14]1929); Aufgaben der Gemeindepolitik ([10]1922); Lebenserinnerungen (2 dln.; Aus meinem Leben, 1924, en Zeitenwende, 1925); Entwurf eines Wohnstättengesetzes ([2]1930); Marxismus und Bodenreform (1926). *M. Verhoeven.*

Damascus (Arab.: Esj Sjam), hoofdstad van Syrië

(III 448 A 5); ca. 250 000 inw. ($^2/_3$ Moh.), 690 m boven de zee. D. ligt in een vruchtbaar bekken aan den voet van den Anti-Libanon. Door de irrigatie levert de omtrek (Goeta) veel abrikozen, olijven, groenten, gerst, enz. De handel was achteruitgegaan door de opening van het Suez-kanaal, maar nu leeft de stad weer op als belangrijk knooppunt van wegen, spoorwegen naar alle zijden, en autowegen naar Bagdad. Invoer textiel; uitvoer tarwe, ooft, huiden, olijfolie. De oude industrieën (zijde en wapens) beteekenen niet veel meer, evenmin als de leer-, metaal- en filigraan-industrie. D. telt talrijke nieuwe gebouwen, missiehuizen, -scholen, -ziekenhuizen; het Fransche

Damascus. De Rechte Straat.

Archaeol. Instituut; de Arabische Universiteit. Het is de zetel van een Syrisch-Kath. aartsbisschop; van een Armenisch-Kath., Grieksch-Orthodoxen en een Grieksch-Melchitischen patriarch.

In 635 veroverde de Islam de stad; van 660—750 hadden de Omajjaden er hun residentie. Later werden er sultanaten gesticht, zoo in de 10e eeuw van de Fatimiden, in de 11e eeuw der Seldzjoeken. Tijdens de Kruistochten werd het genomen en hernomen, bijv. in 1154 door Noer ad Din. In 1401 verbrandden de Mongolen onder Timoer de stad. Van 1832—1840 was het de twistappel tusschen Turkije en Egypte. In 1860 vermoordden de Droesen er tallooze Christenen (zie Martelaren van D., in dit art.). In 1919 werd het een mandaatsgebied, waar in 1924 een Syrische staat gevormd werd onder Fransch toezicht. *Heere.*

Geschiedenis van D. in vóór-Mohamedaanschen tijd. Hoewel de ligging van D. aan den rand der Syrische woestijn in de oase, waar de karavanen van Mesopotamië naar Egypte en de Middellandsche Zee samenkomen, het vermoeden wettigt, dat hier een der oudste nederzettingen lag van het Nabije Oosten, waarop ook de vóór-Semietische naam D. schijnt te wijzen, dateeren de oudste documenten omtrent haar geschiedenis eerst uit de 15e eeuw (Thoetmes III en Amarna-brieven). Toch wordt de stad ook reeds vermeld in de geschiedenis van Abraham (Gen. 14. 15), doch eerst ca. 1200 v. Chr. zien wij haar als hoofdstad van een Arameesch rijk een rol spelen van beteekenis. Haar geschiedenis, ook daarna nog slechts onvolledig bekend, gaat op in de voortdurende oorlogen met de Assyriërs, de Israëlieten en andere Hebreeuwsche stammen. David onderwierp D. (2 Reg. 8. 5 vlg.), doch weinig later was zij onder Razon weer onafhankelijk (3 Reg. 11. 23 vlg.) en deed sindsdien meermalen haar overmacht aan de verdeelde koninkrijken van Juda en Israël gevoelen. In de eerste helft der 9e eeuw bereikte D. het toppunt van zijn macht en bloei, doch vooral sinds den slag bij Karkar (854) drongen de Assyriërs steeds meer op, totdat Tiglatpileser III de stad verwoestte en haar inwoners in ballingschap wegvoerde (733—732). Toch werd D. in de Perzische periode weer een der belangrijkste handelssteden van het Nabije Oosten. Met de verraderlijke overgave der stad aan Parmenion na den slag van Issus (333) begon zij onder de Seleucieden nogmaals een periode, tijdens welke haar handel ondanks de herhaalde troonswisselingen bleef bloeien. Met Aretas, den koning der Nabateeën, die Antiochus XII verslagen had, kwam zij in de macht der Arabieren (ca. 85 v. Chr.). Door de Romeinen bezet, was zij sinds 66 v. Chr. de voornaamste stad van de Rom. provincie Syrië en behoorde waarschijnlijk ook tot de Decapolis. Als zoodanig verkreeg zij den roem van een der schoonste steden der wereld te zijn. Haar handel dankte in dezen tijd veel aan het groote aantal daar wonende Joden. In den Byzantijnschen tijd was D. een bisschopsstad.

In het Nieuwe Test. is D. bekend door de bekeering van St. Paulus (Act. 9) en zijn ontvluchting over den stadsmuur (2 Cor. 11. 33). De „Rechte Straat”, waaraan het huis lag van Judas, Paulus' gastheer (Act. 9. 11), doorsnijdt nog heden de stad van Oost naar West. Hieraan lag eertijds ook de tempel van Hadad, den stadsgod van D., en van Atargatis, waarvan nog resten over zijn in het complex der huidige → Omajjadenmoskee.

L i t. : C. Watzinger und K. Wulzinger, Damaskus, die Antike Stadt (Berlijn 1921). *Simons.*

Martelaren van Damascus heeten de 11 bloedgetuigen (3 Maronitische leeken, 5 paters en 3 broeders Franciscanen), die in den nacht van 9 op 10 Juli 1860 door de Mohammedanen vermoord werden. Zij werden 10 Oct. 1926 zaligverklaard. Feestdag 10 Juli.

Damasippus, bankroetier uit Horatius' dagen. Hij wilde zich verdrinken, werd door den stoïcijn Stertinius tegengehouden en in de Stoïsche wijsheid onderwezen. D. zet den dichter in de 3e satire van het tweede boek uiteen, wat hij pas van zijn meester geleerd heeft, en betoogt, dat buiten den wijze alle menschen dwaas zijn. *Davids.*

Damasonium, → Ottelia.

Damassé, Jacquardweefsel met groote figuren, ontstaan door afwisseling van ketting- en inslageffect, effen of tweekleurig. Naar gelang de kwaliteit: ketting ééndraads hard gedraaid katoengaren, inslag zacht gedraaid katoen-garen; ketting getwernd gemerceriseerd katoen-garen, inslag kunstzijde; ketting en inslag geheel natuurzijde.

Hoofdtoepassing: voering voor damesmantels, meubelbekleeding, bedtijken. → Damast. *Schroeder.*

Damast (< Damascus, waar vroeger de fraaie, zwaar zijden damasten vandaan kwamen), weefsel, gewoonlijk wit of éénkleurig, of ketting anders dan

inslag. Jacquardweefsels in satijnbinding, gefigureerd door afwisseling van ketting- en inslageffect, waardoor verschil in lichtreflectie. Blokachtig groote patronen worden geweven met gecombineerde Jacquardmachine en schaften.

De oorsprong van het weefsel is niet met zekerheid aan te geven. In de 12e eeuw is het een zeer rijke stof van zijde of halfzijde, soms met gouddraad doorweven. Verschillende overblijfselen uit dien tijd zijn bewaard gebleven en bevinden zich in musea, o.a. te Brauweiler, Utrecht en Siegburg. Aanvankelijk meetkundige figuren, later ook bloempatronen. Tegenwoordig heeft men ook wollen, linnen, halflinnen en katoenen damast. → Pellen. Het linnen damast geldt als het fijnste materiaal voor tafellakens, servetten en vingerdoekjes. Omdat linnen niet bestand is tegen chloorbleek, is het voor het behoud van het fijne linnen damast noodzakelijk, dat bij het wasschen natuurbleek wordt toegepast. *Schroeder/J. Rutten.*

Damastbloem, Hesperis matronalis, ouderwetsche tuinplant met witte of paarse bloemen.

Damastes (m y t h.), een reus, door Theseus gedood; ook → Procrustes genoemd.

Damastes van Sigeum, Oud-Grieksch historicus, ethnograaf en geograaf, die o.m. een nieuwe wereldkaart bezorgde; fragmenten zijn bewaard. Hij leefde omstr. het einde der 5e eeuw v. Chr.

Damasus, Heilige, paus van 366 tot 384. D., van Spaansche familie, had in het begin te strijden tegen het schisma van Ursinus. Hij ijverde met succes voor de verbetering der verhouding tot sommige bisschoppen van het Oosten, die door integralisten ten onrechte van semi-arianisme werden verdacht. Hij droeg aan S. Hiëronymus op, den Latijnschen tekst der H. Schrift te herzien. Waarsch. was hij ook werkzaam op liturgisch gebied (hervorming van Misritus; koorgebed). → Romeinsche liturgie.

W e r k e n: synodaalbrieven, een geloofsbelijdenis, waarsch. het eerste deel van het Decretum Gelasianum. D. heeft vooral naam gemaakt als epigrammendichter. Zijn grafschriften voor de martelaren werden door Philocalus in mooie roode kapitaalletters op witte marmerplaten aangebracht. — L i t.: Wittig, Die Friedenspolitik des Papstes Damasus (1912); Seppelt, Der Aufstieg des Papsttums (1931); Weyman, Beiträge zur Gesch. der christl.-lateinischen Poesie (1926); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (III [2]1923, 563-567). *Franses.*

Dambeeren, → Jeneverbes.

Dambovita, → Dimbovitsa.

Dame Louise, → Meester (Maria De).

Damen, A r n o l d, volksmissionaris in de Vereenigde Staten van N. Amerika; * 20 Maart 1815 te Leur bij Breda; † 1 Jan. 1890 te Omaha in Nebraska. Hij trad in 1837 te St. Louis in de Soc. v. Jesus. Vanaf 1857 werd hij de apostel van de opkomende stad Chicago en gaf tot 1890 in heel het gebied van de Unie meer dan 300 groote volksmissies, waarbij duizenden tot de Kerk terugkeerden.

L i t.: Joseph J. Thompson, Holy Family Parish, Chicago: Priests and People (Chicago 1923); J. Convoy S.J., A. Damen, a chapter in the making of Chicago (1930). *Wessels.*

Damery, 1° S i m o n, schilder; * 1597 te Luik, † 1640 te Milaan. Men kent van hem religieuze werken en decoratieve wandschilderingen.

2° W a l t h e r, neef van Simon, eveneens schilder, * 1610, † 1672; maakte groote reizen, vooral in Italië, alwaar hij sterk beïnvloed werd. Voorn. religieuze wand- en plafondschilderingen in kerken te Luik en omgeving.

L i t.: J. Helbig, La peinture au pays de Liège; id., l'Art Mosan (II 1911). *Schretlen.*

Dames Aanbidsters van het H. Hart van Jesus, van Parijs, beschouwende orde. In België te Bierges bij Hal.

Dames Benedictinessen, 1° met Moederhuis te L u i k; wijden zich aan onderwijs.

2° Dames Benedictinessen met Moederhuis te M e e n e n, gesticht door Zusters Benedictinessen van Poperinge in 1690, later hervormd naar den regel van Florence de Werquigneul der abdij van Douai.

3° Dames Benedictinessen v a n h e t H. S a c r a m e n t, met Moederhuis te Ooigem. Gedurige aanbidding.

Dames der gedurige Aanbidding, met Moederhuis te Brussel. Beschouwende orde, hulp aan arme kerken en missiën, retraitehuis voor dames.

Dames der H. Familie, genaamd Dames Van Biervliet, te Tielt en Helmet. Onderwijs, missiën in Belg. Kongo en Middel-Amerika.

Dames der Volharding, met Moederhuis te Sint Joost ten Oode. Sociale en geestelijke hulp aan meisjes, werksters en bedienden.

Dames van Calvarië, met Moederhuis te Elsene-Brussel. Kliniek en ziekenzorg.

Dames van de H. Juliana, met Moederhuis te Sint Joost ten Oode. Werk van den catechismus, retraitehuis voor dames.

Dames van den H. Carolus Borromaeus, met Moederhuis te Wez. Onderwijs, missiën in Britsch-Indië.

Dames van den H. Franciscus van Sales, met Moederhuis te Leuze, gesticht in 1695. Onderwijs, missiën in Belg. Kongo.

Dames van de Zeven Weedommen, met Moederhuis te St. Joost ten Oode. Onderwijs.

Dames van het Christelijk Onderwijs, met Moederhuis te Flône (Luik). Onderwijs, missiën in Brazilië.

Dames van het Kruis, van St. Quentin (Frankrijk). Pensionaat en beroepsschool te La Louvière.

Dames van Maria, met Moederhuis te Ukkel-Brussel. Onderwijs, huizen in Engeland, missiën in Oeroendi.

Dames van St. Niklaas (zusters Augustinessen), met Moederhuis te Kortrijk, gesticht in 1362. Onderwijs.

Damgalnoenna (= groote, verheven vrouwe), Babylonische godin, vrouw van den god Ea, ook genoemd Damkina.

Damhert, → Hertachtigen.

Damhouder, J u d o c u s (ook wel: Joost) d e, rechtsgeleerde; * 1507 te Brugge, † 1581 te Antwerpen. D. studeerde o.m. te Leuven, waar hij d. colleges volgde van den romanist Nicolaas Heemse Hij was aanvankelijk in ambtelijke functie te Brugge, waar hij tevens als rechtsgeleerd assessor van nabij kennis maakte met het practische rechtsleven. D. werd door Karel V in den adelstand verheven. D. is vooral vermaard als schrijver der Practica rerum criminalium (Practycke Crimineel), waarin, behalve enkele bijzondere delicten, het in de 16e eeuw geldend strafprocesrecht behandeld wordt. De tortuur neemt er steeds een belangrijke plaats in. Het werk zelf staat onder invloed van den Gentenaar → Philippus Wielant; het beleefde

talrijke uitgaven, terwijl tevens Fransche, Nederlandsche en Duitsche bewerkingen verschenen. Zoodoende werd D. gezaghebbend jurist-criminalist in de Nederlanden en ver daarbuiten. Ook uit cultuurhistorisch oogpunt verdient de Practica belangstelling; ze was gericht op de practijk en bevat zoodoende tal van feitelijke bijzonderheden, die voor de beoordeeling van dien tijd van beteekenis zijn. Een tweede werk, waarin D. het burgerlijk procesrecht schetst, draagt den titel Praxis rerum civilium (Practycke in Civile Saecken); ook dit werd in het Fransch, Duitsch en Nederlandsch bewerkt. *Hermesdorf.*

Damia, → Auxesia.

Damiaan, Pater, familienaam Joz. De Veuster, Picpus, priester-missionaris, apostel der melaatschen. * 3 Jan. 1840 te Tremeloo (België), † 15 April 1889 op Molokai. Naar de Hawaii-eilanden gezonden in 1863, aanvaardde hij in 1873 vrijwillig zich bestendig aan den dienst der melaatschen te wijden op Molokai en werd in 1883 zelf door de ziekte aangetast. Standbeeld onthuld te Leuven in 1894; zaligverklaringsproces ingeleid.

Pater Damiaan.

Lit.: H. De Greeve, Pater Damiaan (Leuven 1925); E. Henseler, Der Apostel von Molokaï (Kirnach 1930); C. J. Dutton, The Samaritans of Molokaï. The lives of Father Damien and Brother Dutton among the lepers (Londen 1934). *Allossery.*

Damiaatjes worden de kleine luidklokjes genoemd, die hangen in den toren van de Groote Kerk te Haarlem, waar ze des avonds gewoonlijk om 9 uur nog geluid worden. In de 16e eeuw werden ze door een koperslager te Haarlem vervaardigd en aan de kerk ten geschenke gegeven, ter herinnering aan de verovering van Damiate, tijdens den kruistocht in 1219, waaraan vooral veel poorters uit Haarlem en Dokkum, onder aanvoering van Willem I, graaf van Holland, deel namen. Het is een legende, dat Haarlemmers deze klokjes zelf vanuit Damiate zouden hebben meegebracht. *Vincent.*

Damianieten, een monophysietische partij, genaamd naar Damianus, patriarch van Alexandrië eind 6e eeuw. Voor hun afwijkende triniteitsleer (→ Tetradieten) en Christologie, vgl. Dict. Théol. Cath. (IV, 39 vlg.).

Damianus, → Cosmas (en Damianus); → Petrus Damianus.

Damiette of (vroeger) Damiate, naam van een stad in beneden-Egypte, op 13 km van den Nijlmond gelegen, tusschen den Oostelijken delta arm van deze rivier en het Menzaleh-meer. Aantal inwoners 35 000. Bisschopszetel. Bloeiende handelsstad in de middeleeuwen. In 641 in Arabisch bezit, in 1219 door de Kruisvaarders, in 1249 door Lodewijk den Heiligen, in 1798 door de Franschen veroverd. *Wachters.*

Damiron, Jean Philibert, Fransch wijsgeer; * 10 Jan. 1794 te Belleville (Rhône), † 11 Jan. 1862 te Parijs. Leerling van V. Cousin, opsteller van Le Globe, professor aan de Sorbonne, lid van de Académie des sciences morales.

Werken: Essais sur l'histoire de la philosophie en France au XIXe siècle (2 dln. 1828, ³1842); Cours de philosophie (2 dln. ²1842); Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XVIIe siècle (1846); Mémoires pour servir à l'histoire de la philosophie du XVIIIe siècle (3 dln. 1858—'64). *Ulrix.*

Damkina, → Damgalnoenna.

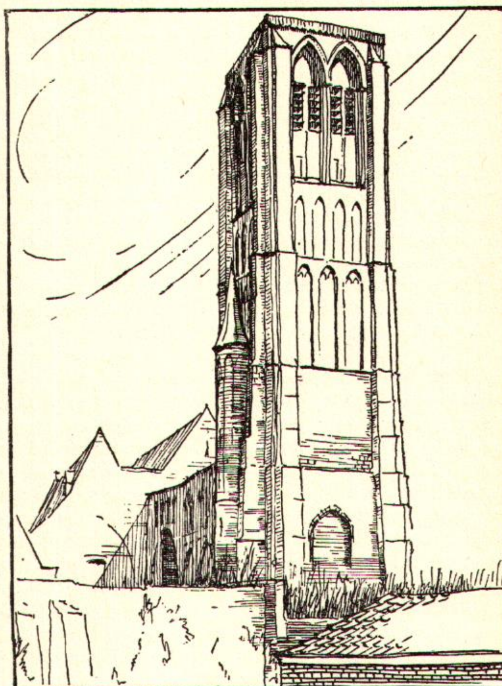
Dammar, → Dammarhars.

Dammara, → Agathis.

Dammarhars, steenhars, hars van vnl. op de Molukken voorkomende Dipterocarpeen-soorten; bijv. Shorea Wiesneri. D. is kleurloos of lichtgeel en gemakkelijk te poederen. De voornaamste soorten zijn Sumatra-, Batavia-, Borneo- en Singapore-dammarhars. Het dient vnl. voor ongekleurde, sneldrogende lakken, bijv. voor schilderijen. *Tellegen.*

Damme, gem. in West-Vlaanderen, ten N.O. van Brugge, gelegen aan het kanaal van Brugge naar Sluis, het Leopoldkanaal en de vaart van Schipdonk. Opp: 1 161 ha; ca. 1 200 inw.

Geschiedenis. D. kwam tot stand in 1178. Door dijken en „dammen" moest Brugge beschermd worden tegen de indringende zee. D. was door een zeearm, het Zwin (Swin of Sincval), verbonden met de Noordzee en door de Reie, een voortzetting van het Zwin, met Brugge. Door de graven van Vlaanderen, o.a. door Philips van den Elzas, werd D. met keuren en privilegiën verrijkt, waardoor het een der aanzienlijkste steden werd van Vlaanderen (1180). De naijver

Damme, O. L. Vrouwekerk.

van den koning van Frankrijk belemmerde eenigszins de ontwikkeling van de stad. Hier werd in 1213 de vloot van Philip August, welke 1700 schepen telde.

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

door de Engelschen en de Vlamingen verslagen. D. werd vernield, doch weldra verrees het weer, machtiger dan vroeger: in de 13e eeuw was D. de voorhaven van Brugge, het centrum van den handel tusschen N. en Z. Europa en de groote stapelplaats van de Hanze. In 1252 zocht Gent door de Lieve een verbinding met D. en met de Noordzee. In de 14e eeuw neemt Sluis de plaats in van D. als voorhaven van Brugge: het Zwin begint stilaan te verzanden, in de 16e eeuw is het enkel nog een kanaal; later verdwijnt het heelemaal. Belangrijke historische feiten te D.: het huwelijk van Philips den Goeden met Isabella van Portugal in 1429 en het huwelijk van Karel den Stouten met Margareta van York in 1468.

Slechts enkele monumenten herinneren aan de vroegere grootheid van Damme: 1° het stadhuis (de vroegere hallen, gebouwd in 1242), herbouwd rond 1464 en hersteld in 1860; 2° enkele ruïnen van de vroegere O. L. Vrouwekerk, gebouwd in 1180 en verwoest in 1578 (haar massieve toren is misschien een vuurtoren geweest van het Zwin); men treft er een wijd-vermaard Christusbeeld aan uit de 15e eeuw; 3° het St. Janshospitaal, gesticht in 1249 door Margareta van Constantinopel; nu is er een oudheidkundig museum in gevestigd; 4° enkele oude huizen (o.a. de Sterre, 1440, en het huis van Eustachius Weyts, 15e eeuw). Jacob van Maerlant, „die vader der dietsche dichtren algader", werd geboren te D. in 1235. In 1860 richtte men hem voor het Stadhuis een standbeeld op.

L i t.: Warnkoenig, Sur la ville de Damme au Moyen-Age (1835); Macquet, Histoire de la ville de Damme (1856); A. De Smet, Het waterwegennet ten N.O. van Brugge in de 13e eeuw, in Rev. belge de phil. et d'histoire (1933 en 1934); Boes, De Lieve (1929). *Houbart.*

Damme, 1° C o r n e l i s v a n. Aan D. wordt nr. 35 der geuzenliederen (uitg. van Lummel) toegeschreven: tegen kardinaal Van Granvelle en „Ducdalf", naar aanleiding van de terechtstelling van Egmond en Hoorne, van Stralen en de Batenborgers.

2° P e t e r B e r n a r d v a n, Zned. geschiedschrijver, penningkundige, bibliophiel; * 20 Juni 1727 te Gent, † 13 Jan. 1806 te Amsterdam. Eerst boekhandelaar te Amsterdam, wijdt hij zich na 1769 aan de studie van penningen en handschriften; legt prachtige verzameling aan, waarvan een deel in bezit kwam van het Koninklijk Museum te Den Haag. De catalogus van deze collectie (Catalogue de van Damme, 2 dln. 1807) is belangwekkend studiemateriaal. *V. Roosbroeck.*

Dammer, ook D a m a r of D a a m genoemd, vulkanische eilanden van de Banda-groep (N.O.I.).

Damnatio memoriae (Lat.), het verdelgen der herinnering; bij de Romeinen een maatregel, door den senaat genomen tegen een ter dood veroordeelde wegens hoogverraad; dikwijls ook ten opzichte van een gestorven keizer: de lijkplechtigheden werden hem ontzegd, zijn standbeelden omvergehaald, zijn naam van monumenten en officieele stukken geschrapt, zijn daden en beschikkingen nietig verklaard. *Davids.*

Dámocles, hoveling van Dionysius I van Syracuse (5e—4e eeuw v. Chr.), die het geluk van den tyran bovenmatig prees, waarop deze hem bij een feestmaal een zwaard aan een paardenhaar boven het hoofd liet hangen, als beeld van de gevaren, die te midden van het geluk dreigen. Vandaar „h e t z w a a r d v a n D a m o c l e s". *Weijermans.*

Damoe, Soemerische god, identiek met Doemoezi.

Damon en **Phintias.** Damon stelde zich borg voor zijn boezemvriend Phintias, toen deze door Dionysius II, tyran van Syracuse (4e eeuw v. Chr.), ter dood verwezen was en eenigen tijd uitstel van straf gevraagd had. Phintias keerde nog juist bijtijds terug, waarop de tyran beiden het leven schonk en verzocht, als derde in hun vriendschapsbond te worden opgenomen. Beide namen gelden als uitdrukking der hoogste vriendschap. *Weijermans.*

Damophilus, Romeinsch schilder, voorzag den in 493 v. Chr. te Rome bij den Circus Maximus gebouwden tempel van Ceres met muurschilderingen en leemen acroteria.

Damophon, Grieksch beeldhouwer uit de 2e eeuw v. Chr.; werkte in den tempel van Lykosura, restaureerde den Zeus van Phidias.

L i t.: Studniczka, Polybios und D. (1911); Gis. M. A. Richter, The sculpture and sculptors of the Greeks (blz. 296).

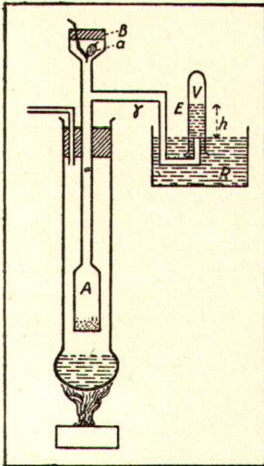
Damoxenus, oud-Grieksch dichter der Nieuwe Comedie, uit de tweede helft der 4e eeuw v. Chr. (of uit de 3e eeuw?). In een der zeer schaarsche fragmenten bestrijdt hij het Epicurisme.

Damp is de gasvormige toestand van een lichaam in de nabijheid van zijn condensatiepunt, zoodat hij bij een geringe verandering van temperatuur, drukking of volume in den vloeibaren toestand kan overgaan. Men kan de eigenschappen der dampen het eenvoudigst nagaan door een kleine hoeveelheid vloeistof in de luchtledige ruimte boven de kwikzuil van een barometer te laten stijgen, waar zij onmiddellijk in damp overgaat. Uit de daling van het kwik leidt men af, dat een damp spanning uitoefent. Gaat men voort met vloeistof in die ruimte te brengen, dan wordt de spanning grooter, totdat het kwik op een bepaalde hoogte blijft staan. Daarna heeft er geen verdamping meer plaats en de vloeistof blijft op het kwik staan. De damp is dan v e r z a d i g d en zijn spanning noemt men de m a x i m u m s p a n n i n g. Zoolang die toestand niet bereikt is, heeft men o n v e r z a d i g d e n damp. De onverzadigde dampen volgen de wet van Boyle-Mariotte en Gay-Lussac, de verzadigde dampen echter niet: bij vermindering van volume verandert de spanning van verzadigden damp niet, doch een gedeelte damp gaat in vloeistof over en als men op een verzadigden damp druk uitoefent, die de maximumspanning overtreft, dan gaat alle damp in vloeistof over. Bij temperatuursverhooging neemt de maximumspanning snel toe, zoodat eenzelfde ruimte bij hoogere temperatuur veel meer damp bevatten kan dan bij lagere. Vloeistoffen, waarvan de dampen bij gewone temperatuur een groote maximumspanning hebben, noemt men vluchtige stoffen. Bij het verdampen neemt een lichaam een hoeveelheid warmte op, → verdampingswarmte, die het bij het condenseeren weer afgeeft. Als er te weinig vloeistof is om een ruimte met damp te verzadigen en men ondanks dat voortgaat met verwarmen, krijgt men o v e r v e r h i t t e n damp. Oververhitte damp kan soms verscheidene graden onder zijn condensatiepunt afgekoeld worden zonder in vloeistof over te gaan. *Wouters.*

Dampdichtheid, verhouding tusschen de massa's van een gelijk volume damp en lucht bij gelijke omstandigheden van temperatuur en druk (→ Dichtheid). In de bepaling der dampdichtheid volgens Meyer wordt het volume van een bepaalde massa damp gemeten door de luchtverdringing. Een klein

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

fleschje (a) wordt met vloeistof gevuld en in een verticale glazen buis geworpen, die zich op hooge temperatuur bevindt. Door de hooge temperatuur verdampt de vloeistof onmiddellijk in A en een even groot volume lucht wordt door de zijdelingsche buis (t) verdrongen, die in de buret E opgevangen wordt. Van deze lucht bepaalt men het volume, de temperatuur en de spanning, waaruit men het dampvolume en de dampdichtheid kan berekenen. *Wouters.*

Dampdichtheid.

Dampdruk, damspanning (in de a t m o s p h e e r), → Waterdamp (in de atmospheer).

Dampicourt, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Virton, op $4^1/_2$ km van deze stad. Opp. 1 150 ha, ruim 600 inw. IJzererts, leemgrond.

Dampier, W i l l i a m, Engelsch zeeroover en avonturier; * 1652, † 1715. Boerenzoon, die vroeg zijn ouders verloor, eerst een betrekking kreeg op een plantage in West-Indië, maar in 1679 zeeroover werd langs de kusten van Amerika, overstak naar de Filippijnen, Sumatra, Voor-Indië, en in 1691 in Engeland terugkeerde. Hij maakte zich beroemd door in 1697 een reisbeschrijving uit te geven, Voyage round the World, zoodat de gewezen zeeroover in opdracht van de regeering een ontdekkingstocht kon doen naar Australië in 1699 en 1700, en een jaar later gedurende den Spaanschen Successie-oorlog twee gewapende kaperschepen ter beschikking kreeg om in de Zuidzee de Spanjaarden afbreuk te doen. Daar hij vaak dronken was en onstuimig, had hij veel moeilijkheden met zijn bemanning; in 1704 zette hij zijn onderbevelhebber Alexander Selkirk te Juan Fernandez, een eenzaam eiland, aan wal. Zelf raakte hij in gevangenschap van de Hollanders en kon pas in 1707 naar Engeland terugkeeren. Hij kreeg geen bevelhebberschap meer, doch ging in 1708 weer als loods mee op een kaperschip van Woodes Rogers, dat Selkirk bevrijdde en in 1711 met rijken buit naar Engeland terugkeerde. Enkele jaren later stierf hij te Londen. Zijn reisbeschrijving is de bron van inspiratie geweest voor Defoe's Robinson Crusoe (1719) en vormt een belangrijke schakel in de ontwikkeling van den roman.

L i t.: Monogr. v. W. Clark Russell (1889); G. Atkinson, The extraordinary Voyage in French Literature (2 dln. 1920—'22); P. Dottin, Daniel de Foe et ses Romans (1924); A. W. Secord, Studies in the Narrative Method of Defoe (1924); G. Atkinson, Les Relations de Voyages du 17e s. et l'Evolution des Idées (1925). *Pompen.*

Dampier-archipel, eilandengroep aan de N.W. kust van W. Australië (20°—21° Z.), bestaande uit kale rotsen, in twee groepen bijeen liggend. Ontdekt 1699 door W. Dampier.

Dampier-eiland of Karkar-eiland aan de N. kust van Eng. Nieuw-Guinee (4° 30′ Z., 146° O.), gevormd door dicht-beboschten, afgeronden vulkaankegel met 2 toppen, 1 500 m hoog.

Dampierre, dorp in Frankrijk, dept. Aube, ten N. van Troyes, bakermat van de familie van dien naam. → Guy van Dampierre.

Dampigheid is een afwijking van de longen, die voornamelijk bij paarden voorkomt. De long is veranderd van kleur en van vorm. Er worden blaasjes gevormd, die met elkaar versmelten en groote luchtblazen kunnen worden. Vaak komt het voor, dat het bij het paard een verborgen en daardoor koopvernietigend gebrek is.

Dampkring, → Atmospheer.

Damplanken dienen voor het maken van beschoeiingen, het afdammen van werkputten (d.w.z. tot beneden den waterspiegel of den grondwaterspiegel reikende ruimten, waarin gewerkt moet worden, bijv. voor het maken van fundeeringen, het verrichten van herstellingen aan sluiskolken, enz.). Het zijn zware, lange planken, die dicht naast elkaar ingeheid of ingespoten worden. In het eerste geval gebruikt men een heitoestel, in het laatste wordt de grond onder de plank met groote hoeveelheden water onder matigen druk weggespoten, zoodat de plank in den bodem gedreven kan worden; het spoelen kan zoowel recht onder de plank als met een pijp vóór en achter de plank geschieden. Druk, hoeveelheid water en aantal in een zekeren tijd in te spuiten planken hangen geheel van de grondgesteldheid af.

Behalve houten d. worden ook die van gewapend beton toegepast, welke in plaats van een verbinding met messing en groef, zooals bij eerstgenoemde gebruikelijk is, een vischbek-verbinding hebben; in beide gevallen dient deze verbinding om onderling verschuiven der d. ten gevolge van den grond- of waterdruk tegen te gaan.

Voorts worden in den laatsten tijd veel toegepast stalen platen van bepaalden vorm, die dienen ter vervanging van de damplanken. Er zijn verschillende systemen stalen platen in den handel, nl. die met een los „slot" (dienende ter onderlinge verbinding van twee naast elkaar ingeheide platen) en andere, waarbij dit slot met de plaat één geheel uitmaakt. Van de meest bekende fabrieken, die elk hun meer of minder afwijkende constructie vervaardigen, zijn te noemen: van de Dortmund-Hoerder Hüttenverein (Union) het Larssen-damwand, verder Hoesch, Krupp, Klöckner, Ougrée-Marihaye, Terres Rouges (Belval), enz.

Naar gelang van den druk, dien de damwand moet kunnen weerstaan, wordt een lichter of zwaarder profiel toegepast; voor lichte grondkeeringen zijn tegenwoordig zeer lichte profielen in den handel, bijv. Larssen O en Oa. Ook wordt veelal, om aantasting der d. door zuren (humus- en veenzuren, afvalwater) te voorkomen, aan het staal, waaruit zij worden vervaardigd, een zeker percentage koper toegevoegd. Bekend is in dit opzicht het zgn. Resista-staal der Dortmund-Hoerder Hüttenverein A.G. Voor het maken van afkistingen, bijv. ten behoeve van het leggen van rioolbuizen, worden veelal stalen platen zonder slot gebruikt. *P. Bongaerts.*

Dampremy, Belg. gem. in de prov. Henegouwen, ten W. van Charleroi; opp. 278 ha. ruim 13 000 inw.; Piéton rivier en Samber, ten Z.; steenkoolmijnen, metaalnijverheid; eertijds belangrijke glasblazerijen; maakt deel uit van het industriebekken van Charleroi, oude heerlijkheid, die tot het graafschap Namen behoorde. *V. Asbroeck.*

Dampspanningsverlaging van verdunde oplossingen. Door het oplossen van een kleine hoeveel-

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

heid stof in een vloeistof met lager kookpunt dan het eerste (bijv. keukenzout in water) wordt de dampspanning van die vloeistof verlaagd. Als gevolg van de wetten van het koken wordt het normale kookpunt van die vloeistof dan ook verhoogd. (→ Oplossing; → Raoult, wetten van.)

Damrosch, W a l t e r, Duitsch-Amerikaansch dirigent; * 30 Jan. 1862 te Breslau; een der stuwende figuren van het New Yorksch muziekleven gedurende het eerste kwart van deze eeuw. Was, behalve opera-dirigent, in de jaren 1903—1926 ook leider van het Symphonie-orkest van New York, tevens van de Oratorio Society. Componeerde o.a. eenige opera's, een Te Deum, een vioolsonate en liederen.

L i t. : autobiographie My musical life (1923). *Reeser.*

Damspel. Dit spel werd in de 16e eeuw gespeeld met 2 × (3 × 4 =) 12 = 24 stukken, in Spanje op een geschakeerd bord van 64 ruiten. De eerste damboeken zijn ook in Spanje verschenen in de 2e helft der 16e eeuw. Later werd het uitgebreid tot 100 velden met 2 × (4 × 5 =) 20 = 40 stukken. Dit zgn. „Poolsche" damspel werd het eerst beoefend in Frankrijk ca. 1727. Zoo is het ook nu nog in Frankrijk, Nederland en België bekend.

Betrouwbare gegevens voor een vroeger bestaan van het damspel dan ong. 1500 heeft men niet gevonden. Evenwel worden vaak de „bordspelen" der Oude volken ten onrechte identiek genoemd aan het damspel. Ook het „dasjapada"-spel, dat bij de Oude Hindoes gespeeld werd op een bord met 100 vierkanten, mag geen damspel genoemd worden. Hoe de bordspelen der Oude volken werden gespeeld, daarvan is niets met zekerheid bekend. Het aantal „velden" alléén geeft niet voldoende zekerheid om aan te toonen welke handeling op een bord wordt vertoond. Evenals van alle „bordspelen" moet de diepste beteekenis van damspel gezocht worden in den kring van zinnebeeldigen strijd, door het kenmerk: de zinnebeeldige voorstelling van een kamp, gevecht of strijd.

De handeling heeft plaats op een beperkte speelruimte: een bord, tafel, vloer, veld of kleed, door middel van figuren, genaamd „speelstukken" of juister gezegd „schijven". Damspel met levende figuren in het open veld is vaak voorgekomen.

De belangstelling voor het damspel is de laatste 15 jaar sterk toegenomen. De openingen en het eindspel zijn door theoretische analysen op een hoogen trap van wetenschappelijke ontwikkeling gekomen. Het combinatoire gedeelte staat minstens op dezelfde hoogte als van het schaakspel. Dit komt sterk tot uiting in de combinaties van het practische spel en vooral in de problematiek. De spelregels treft men aan in de vele handleidingen, erover geschreven.

L i t. : H. N. v. d. Linde, Gesch. des Schachspiels II (Berlijn 1872, 392); H. J. R. Murray, A History of Chess (Oxford 1913, 615 F); A. van Beek, Over Bordspelen in het algemeen, in: Studiën (Jan. 1934). *v. Beek.*

Damsterdiep, kanaal tusschen Groningen en Delfzijl. De beteekenis van dit vroeger zeer belangrijke scheepvaartkanaal is sterk verminderd door den aanleg van het Eemskanaal. Het Damsterdiep kwam na vele strubbelingen tusschen de stad Groningen en de Ommelanden in 1598 tot stand. De lage gronden, waardoor het kanaal gegraven werd, verhinderden het op behoorlijke diepte te brengen. Het is ca. 31 km lang en bestaat uit één enkel pand. Het is het voornaamste boezemwater van Fivelingoo. Den naam heeft het gekregen van Appingedam, dat vroeger vaak de Dam genoemd werd. *Nijenhuis.*

Damwand is de naam, gegeven aan een aaneengesloten wand van → damplanken.

Dan, 1° zoon van Jacob, geboren uit de slavin Bala. 2° De s t a m Dan (Oude Test.) kreeg bij de verdeeling van Canaän het gebied tusschen Ephraïm, Benjamin, Juda en de Middellandsche Zee. Het gelukte den Danieten echter niet, hun geheele gebied te veroveren (Jud. 1.34), zoodat zij zich met de streek rondom Saraä en Esthaol moesten tevreden stellen (Jud. 13.25). Daarom trok een deel der Danieten naar het N. en veroverde de streek van Lesem of Laïs, dat later naar hen den naam Dan ontving (Jos. 19.47; Jud. 18.1-31). Een der voornaamste Danieten was de rechter Samson. *Keulers.*

3° De Noordelijkste s t a d van het Israëlietisch gebied (→ Bersabee). Vóór de bezetting van de stad door den stam van Dan heette zij Lesem (Jos. 19.47) of Laïs (Jud. 18.27), hoewel de naam D. ook in den huidigen tekst van Genesis (14.14) en Deuteronomium (34.1) voorkomt. In den Israëlietischen tijd is D. vooral bekend door het gouden kalf, hier door Jeroboam opgesteld (3 Reg. 12.29 e.a.). Hoogstwaarschijnlijk is D. hetzelfde als Tell el Kadi aan de bron van de Nahr Leddan, een der rivieren, die den Jordaan vormen. *Simons.*

Dàn, Eerbiedwaardige, martelares uit Annam, die als 13-jarig meisje tijdens de gruwzame Christenvervolging, welke ca. 1860 woedde, niettegenstaande den afval van al haar medegevangenen alleen standvastig bleef. In 1920 is het proces harer zaligverklaring ingeleid. *J. v. Rooij.*

Dana, J. D w i g h t, Amerikaansch geoloog en mineraloog; * 12 Febr. 1813 te Utica (New York), † 14 Febr. 1895 te Newhaven (Conn.). Oorspronkelijk werkzaam als leeraar aan de marineschool, wordt hij al spoedig eerst assistent, later professor te Newhaven (Yale University, 1850). In 1835 maakt hij deel uit van de expeditie om de wereld van Wilkes. Zijn bekendste werk is het nog steeds gebruikte „System of Mineralogy" (1837), waarvan nog in 1868, als laatste onder zijn leiding, een 5e druk verscheen. *Jong.*

Danaë (m y t h.), moeder van Perseus, door Zeus, die in de gedaante van een gouden regen tot haar nederdaalde in den ijzeren onderaardschen kerker, waarin haar vader Acrisius haar verborgen had.

Danaërs, bij de Grieken de locale naam voor de bevolking van Argos; bij Homerus = Grieken, evenals Achaeërs en Argeërs.

Danaïden (G r. m y t h.), de 50 dochters van koning → D a n a u s, die allen op één na (Hypermnestra) in den bruiloftsnacht haar bruidegoms, de 50 zonen van Aegyptus, die haar naar Argos gevolgd waren, doorstaken en tot straf in de onderwereld ten eeuwigen dage water in een bodemloos vat moesten gieten. Aegyptus' zonen hadden namelijk Danaus' dochters ten huwelijk geëischt, Danaus had toegegeven, maar zijn dochters overgehaald, haar echtgenooten in den huwelijksnacht te vermoorden, waaraan allen op één na gevolg gaven. De echtgenoot van deze, Lynceus, doodde nu → Danaus zelf. *Weijermans.*

V o o r s t. in de antieke kunst: vooral op Apulische vazen in scènes uit de onderwereld; speciaal ook op een reliëf als nevenfiguren bij den mythologischen Ocnus.

Danakil-land, N.O. gedeelte van Abessinië; ca.

---

180 000 km³; de bewoners leven van veeteelt en van karavaanleiding.

Dánaüs (Gr. myth.), zoon van Belus, koning van Lybië, vluchtte met zijn 50 dochters voor zijn tweelingbroeder Aegyptus naar Griekenland, waar hij het rijk Argos stichtte. → Danaïden.

Danbury, stad in Connecticut (Ver. Staten van Amerika; 41° 25′ N., 73° 24′ W.); ca. 23 000 inw. Mooi gelegen. Landbouwjaarmarkt. Vilthoedenindustrie. Gesticht in 1684.

Danckelmann, Eberhard, baron von, Brandenburgsch-Pruisisch staatsman; * 23 Nov. 1643 te Lingen, † 31 Maart 1722 te Berlijn; opvoeder en vertrouwde raadsman van keurprins Frederik, werd in 1688 na den dood van den Grooten Keurvorst Frederik Wilhelm geheime staatsraad en opperpresident van alle Brandenburgsche regeeringscolleges in dienst van diens opvolger, keurvorst Frederik III (1688—1713). Hij zette de politieke gedragslijn van den Grooten Keurvorst voort, maar kwam reeds in 1697 ten val door den invloed van de keurvorstin Sophie Charlotte vanwege zijn anti-Hannoveraansch streven, Ook beschuldigd van verduistering van staatsgelden, werd hij volledig gerehabiliteerd, doch kreeg eerst weer eenigen invloed onder keurvorst koning Frederik Wilhelm I (1713—1740).

Lit.: Bresslau en Isaacsohn, Der Fall von zwei preussischen Minister (1878); Breysig, Der Prozess gegen Eberhard D. (1889). *v. Gorkom.*

Danckerts, Cornelis, graveur en uitgever te Amsterdam. * 1603, † 1656. Hij was de zoon van den bekenden architect Cornelis D. Een jongere broeder, Pieter (geb. 1605), werkte als portretschilder, werd hofschilder in Polen en stierf aldaar in 1661.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Dancla, Jean Baptiste Charles, Fransch componist en violist; * 19 Dec. 1818 te Bagnères de Bigorre (Hautes-Pyrénées), † 9 Nov. 1907 in Tunis; vooral bekend om zijn instructieve uitgaven op vioolgebied en door zijn kwartetavonden, waarop ook zijn beide broers Arnaud (cellist) en Leopold (violist) medewerkten. D. schreef talrijke vioolconcerten, strijkkwartetten, trio's, vioolsonaten enz., terwijl van zijn theoretische werken genoemd moeten worden: Méthode progressive de violon, Ecole de la mélodie, l'Art de moduler sur le violon.

Lit.: Ch. D., Notes et souvenirs (²1898, met opgave van zijn werken). *Reeser.*

Dancourt, Florent Carton, sieur d'Ancourt genaamd, tooneelschrijver en acteur. * 1661 te Fontainebleau, † 1725 te Courcelles le Roy. D. debuteerde in 1685 aan de Comédie française en was daar gedurende 33 jaar een van de eerste krachten. Zijn glansrol was Le Misanthrope. Hij schreef een groot aantal blijspelen, voortreffelijk door karakterteekening en interessant als spiegel van zijn tijd.

Lit.: F. D. Oeuvres (Parijs 1760); Lemaître, La comédie après Molière (Parijs 1903); Barthélémy, La bourgeoise et le paysan : la comédie de D. (Parijs 1883). *v. Thienen.*

Dandelin, Germinal Pierre, Belgisch wiskundige. * 12 April 1794 te Bourget, † 15 Febr. 1847 te Brussel. Bekend is zijn stelling, dat, wanneer een rechte cirkelkegel door een plat vlak wordt gesneden, de brandpunten van de daardoor bepaalde kegelsnede de punten zijn, waarin het snijvlak wordt geraakt door bollen, die in den kegel zijn beschreven (Nouv. Mém. de l'Acad. de Bruxelles, II 1822, 171). *Dijksterhuis.*

Dandin, Indisch dichter, waarschijnlijk 7e eeuw. Van zijn hand is de Dasjakoemaratsjarita („het verhaal der 10 prinsen"), die een verzameling bevat van volksverhalen, in kunstige dichtertaal bewerkt, en de Kawjadarsja („spiegel der dichtkunst"), die als leerboek der poetica toonaangevend was voor de latere kunstdichters (→ Kawja). *Zoetmulder.*

Dandin, Perrin, verpersoonlijking van den belachelijken en roofzuchtigen rechter. De naam Perrin Dandin komt voor in Pantagruel van Rabelais; hij maakt van het personage een goeden burger van Lusignan, die, als scheidsrechter verkozen, alle processen op de meest afdoende wijze beslecht. Racine maakte van hem, in zijn Plaideurs, het type van den rechter, bewust van zijn waardigheid en misvormd door zijn beroep. Lafontaine heeft het personage in enkele trekken geschetst in zijn fabel L'Huître et les Plaideurs. *Ulrix.*

Dan díreach is de naam van een der vier hoofdstijlen van de Iersche versleer; de andere drie zijn: Bruilingeacht, Oglachas en Droighneach. D. d. beteekent strenge versleer, en dit systeem eischt syllabische metriek met een bepaald rijmschema, parallelisme van consonanten, alliteratie enz.

Lit.: Eleanor Knott, Irish Syllabic Poetry (1928). *O Briain.*

Dandrieu (ook: d'Andrieu), Jean François; leerling van Moreau, organist aan de St. Merry en S. Barthélemy te Parijs, vanaf 1724 kon. kapelmeester. * 1684 te Parijs, † 1740 aldaar.

Lit.: A. Pirro, Sammelb. der Intern. Musik Ges. (VI 1905).

Dandy (Eng.) = fat, modegek, snob. De afleiding is onzeker. Misschien komt het van het Fr. dandin = sukkel, hals, bloed; waarschijnlijker van het Eng. to dandle = spelen, liefkoozen; d. komt tenminste al in een oud volksrijm voor: Jack-a-dandy. Beter te vergelijken dan te vertalen ! Het komt overeen met het tegenw. Eng. swell, masher; het Amer. dude; het Weensche Gigerl; den „galante" uit de 17e eeuw; den „petit-maître" uit de 18e eeuw. → Dandyïsme. *Brouwer.*

Dandyïsme (< → dandy). In het tweede decennium van de 19e eeuw laat zich in Engeland (het begint als specifiek Engelsch verschijnsel) de modieuze geavanceerdheid van de toonaangevende jeugd aldus noemen; een aparte kaste, zoowel aan als buiten het hof, die op geen geld ziet en zich laat leiden door een „magister elegantiarum" zooals Beau → Brummel, dien men den stichter van het d. kan noemen. Over „den laatsten dandy" op literatuurgebied, → Barby d'Aurevilly (Jules).

Lit.: → Brummel (Beau); → Barbey d'Aurevilly (Jules). Verder: W. Jesse, Life of Brummel (Londen ²1855); R. Boutet de Morvel, George Brummel et George IV (Parijs 1906); J. Barbey d'Aurevilly, Du dandyisme et de G. Brummel (Parijs 1887); J. Boulenger, Sous Louis-Philippe: les dandys (Parijs 1907); M. Scot, Filosofia dello snob (Rome z.j.). *Brouwer.*

Dane, Clemence, pseudoniem van Winifred Ashton, Eng. tooneel- en romanschrijfster. Haar werk is sterk wisselend van inhoud en techniek; naast een belangwekkende familiekroniek gaf ze romans over school en universiteitsleven, over vrouwenbeweging, terwijl ze in verschillende van haar spelen en romans een beeld trachtte te geven van psychopathen.

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Zij studeerde aan de Slade School of Art voor schilderes en was enkele jaren aan het tooneel verbonden.

Werken: o.m. romans: Regiment of Women (1917); Legend (1919); The Babyons (1928). Spelen: A Bill of Divorcement (1921); Will Shakespeare (1921); Naboth's Vineyard (1925); Mariners (1927).

J. Panhuijsen.

Danes, Noormannen, die zich in de 8e en 9e eeuw langs de kusten van Groot-Brittanië en Ierland hebben gevestigd, vaak onderscheiden in Black Danes en Fair Danes. De eersten, zich onderscheidend door zwart haar en bruine oogen, vermoedelijk behoorend tot het Alpiene ras, hebben zich vooral op de Orkadische eilanden, de Hebriden en de kusten van de Iersche Zee gevestigd. De Fair Danes (blonde Denen) behooren tot het Noordsche ras en hebben de kusten van Groot-Brittannië en de Westkust van Ierland bevolkt.

De geographische verbreiding der Danes of Scandinavians is af te leiden uit de volgende elementen in samengestelde woorden: beck, by, dal of dale, ey of ea, fell, gate, holm, kirk, ness, scar, thorp, toft, wig (wich, wick). *G. de Vries.*

Danes (Lat. Danesius), Pierre, Fransch Klassiek philoloog, priester. * 1497 te Parijs, † 1577 aldaar. Deze begaafde leerling van Budé en Jean Lascaris was de eerste prof. in Grieksch aan het Collège Royal (1530). Als ambassadeur van Frans I ging hij in 1545 naar het concilie van Trente. In 1557 werd hij bisschop van Lavaur. Hij gaf o.a. Florus en Plinius uit en was een tijdlang leeraar van den dauphin. *Zr. Agnes.*

Danew, Stojan, Bulgaarsch liberaal staatsman; * 7 Febr. 1858 te Sjoemen, 1902—'03 en 1913 minister-president. Hij stortte zijn land in den Tweeden Balkanoorlog; na den Wereldoorlog meermaals minister van Financiën.

Danewirk, → Dannewirke.

Dangast, zeebadplaats aan de Duitsche Noordzeekust in Oldenburg.

Dangeau, Philippe de Courcillon, markies van, Fransch memorialist; * 1638 te Chartres, † 1720 te Parijs.

Werken: Mémoires du marquis de Dangeau ou Journal de la cour de Louis XIV (Eerste volledige uitg. door Soulié en Dussieux, 1854).

Danhauser, Adolphe Leopold, Fr. toonkunstenaar, die zich vooral verdienstelijk maakte als paedagoog in de muziektheorie; * 26 Febr. 1835, † 9 Juni 1896 te Parijs. D. was vele jaren leeraar van notenleer (solfège) aan het conservatorium te Parijs en inspecteur voor den zang op de Parijsche scholen. Hij schreef een „Théorie de musique”. De drie eerste bandjes van de reeks solfège-boekjes „Solfège des Solfèges” der uitgave Lemoine zijn het werk van D. Hij schreef ook koren en theaterwerk. *de Klerk.*

Daniël, 1° een zoon van David, geboren uit Abigaïl (1 Par. 3. 1).

2° De profeet D. werd in het 4e jaar van koning Joakim (605 v. Chr.) in ballingschap naar Babylon gevoerd en met andere voorname Israëlietische jongelingen aan het hof opgevoed en onderwezen in de wijsheid der Chaldeeën. Wegens zijn stipt onderhouden van de Joodsche spijswetten werd hij door God met bijzondere wijsheid, met de gave der droomuitlegging en met profetische visioenen beloond. Hij openbaarde zijn wijsheid door de onschuld van Susanna aan te toonen (Dan. 13). Aan Nabuchodonosor verklaarde hij den droom van het standbeeld (Dan. 2). Daarop werd hij tot stadhouder van de provincie Babylon benoemd. Ook verklaarde hij denzelfden koning den droom van den gevelden boom (Dan. 4). Aan koning Baltassar legde hij de beteekenis uit van de woorden: Mane, Tekel, Phares (Dan. 5). Om zijn vereering van Jahwe werd hij op bevel van Darius den Mediër in den leeuwenkuil geworpen, maar bleef door een wonder ongedeerd (Dan. 6). Wegens de ontmaskering der afgodenpriesters en het dooden van den draak werd hij onder Cyrus opnieuw in den leeuwenkuil geworpen en opnieuw gered (Dan. 14). Hij bleef aan het koninklijk hof minstens tot het 3e jaar van Cyrus (536 v. Chr.). Zie plaat. *Keulers.*

Voorstelling in de kunst. Daniël wiens beeld reeds voorkomt op een sarcophaag in de Catacomben, wordt afgebeeld: biddend tusschen twee leeuwen of met een vierhoornig ram bij zich. Bekende voorstellingen uit zijn leven zijn: in den leeuwenkuil; rechtsprekend over de grijsaards, die de kuische Suzanna hadden aangeklaagd (Fiumani); met den profeet Habacuc. D., uit den leeuwenkuil gered, is een voorafbeelding van den verrijzenden Christus. *Heijer.*

Het **boek Daniël** ressorteert in den Hebr. Bijbel onder de zgn. hagiographi, in de Grieksche en Latijnsche vertaling staat het als vierde in de rij der groote Profeten. Naar zijn inhoud is het duidelijk te verdeelen in een historisch deel (hfst. 1—6), een profetisch deel (7—12) en twee, eveneens historische, aanhangsels (13—14).

Het historisch deel toont in verschillende verhalen de macht van God, die aan zijn dienaren bijzondere wijsheid en bescherming verleent (Daniël geeft uitleg van de droomen van Nabuchodonosor en van het geheimzinnig schrift aan Baltassar; de drie jongelingen in den vuuroven; Daniël in den leeuwenkuil).

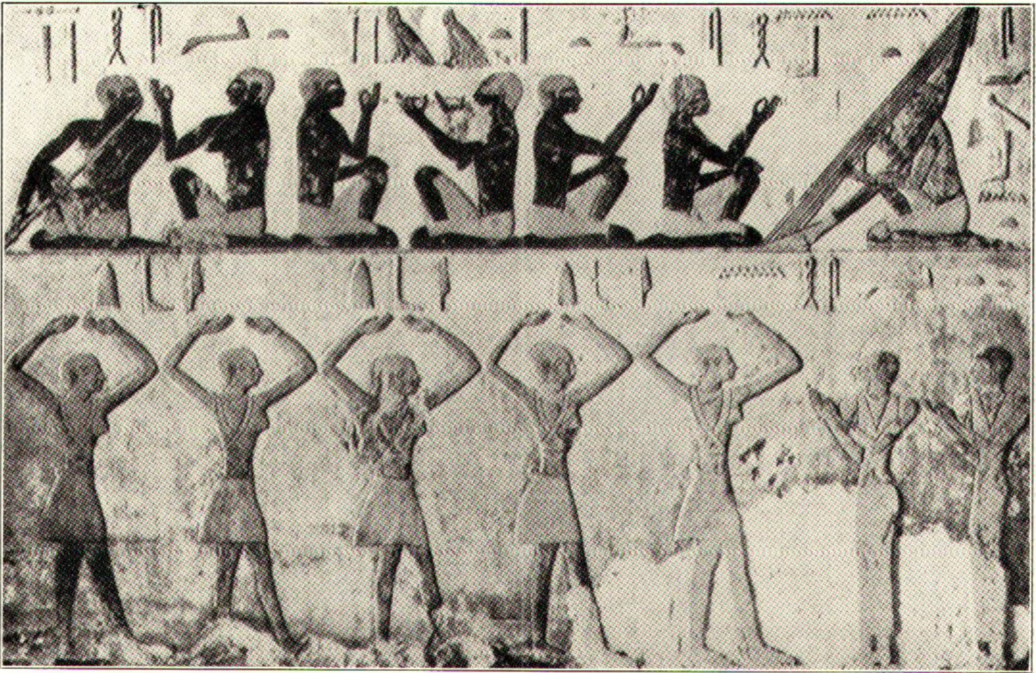
Het profetisch deel bevat vier visioenen, waardoor God aan D. doet zien, hoe hij onder de heidensche volken zijn macht zal toonen. Beroemd is hier de voorspelling der 70 jaarweken, die tot de komst van den Messias zullen verloopen. De aanhangsels verhalen de geschiedenis der vrome Susanna (13) en van de afgoden Bel en den draak (14).

De oorspronkelijke tekst van het boek is Hebreeuwsch, gedeeltelijk (2. 4—7. 28) ook Arameesch. Een bevredigende verklaring van dit verschil is nog niet gegeven. De Grieksche en Latijnsche tekst bevatten deelen (3. 24—90; hfst. 13—14), welke in den Hebr. tekst, zooals we dien nu bezitten, niet voorkomen. Verschillende gegevens wijzen er echter op, dat deze deelen tot den oorspronkelijken vorm van het boek behoorden. Het geïnspireerde karakter ervan staat boven allen twijfel vast.

Als schrijver van het boek wordt van Katholieke zijde vrij algemeen de propheet Daniël zelf beschouwd (ca. 500 v. Chr.), althans voor zoover het de hoofdzaken betreft. Sommigen echter plaatsen het ontstaan na Alexander den Grooten (ca. 300 v. Chr.). Niet-Katholieke critici zijn ten onrechte bijna allen van meening, dat het boek eerst in den Machabeeëntijd (2e eeuw v. Chr.) is geschreven.

Lit.: J. Knabenbauer, S.J., Commentarius in Danielem Prophetam, Lamentationes et Baruch (Parijs 1891); P. Rieszler, Das Buch Daniel erklärt (Weenen 1902); J. Goettsberger, Das Buch Daniel übersetzt und erklärt (Bonn 1928). *C. Smits.*

Daniël, 1° bisschop van Winchester; † 745,

Egyptische danseressen met muzikanten. Reliëf uit een graf bij Sakkara (Egypte). Museum, Kairo.

Grieksche ruiterdans. Vaasschildering. Museum, Berlijn.

Beroepsdanser. Uit een handschrift uit de 11e eeuw. Bibl. Nat., Parijs.

Hoofsche dans. Miniatuur uit de 15e eeuw. Bibl. d'Arsenal, Parijs.

Bal paré. Gedeelte van een teekening van Aug. de St. Aubin, Parijs, 1773.

vriend van den eerbiedwaardigen Beda en vooral van den H. Bonifatius, dien hij met raad en daad bijstond in zijn missioneeringswerk.

L i t. : G. F. Browne, The ven. Bede (Londen 1919).

2° (Ook: D a n i ë l L e o d i o) Wijbisschop te Luik; † 16 of 26 Jan. 1338 te Luik. Voor zijn verheffing was hij prior der Carmelieten te Luik, ca. 1312 bisschop, met titel Antharade, en was ook werkzaam in het bisdom Metz.

L i t. : N. Ned. Biogr. Wbk. (VI, 374).

Daniël van Antwerpen, geestelijk schrijver. Zijn wereldlijke naam was van der Goes, doch door zijn moeder behoorde hij tot een bekende familie, zoowel Charles als Carlos geheeten. Bij de Waalsche Capucijnen voltrok hij zijn studies in 1644 en bekleedde er spoedig hooge waardigheden, ook die van vicaris provinciaal. Na 1675 vindt men hem niet meer vermeld.

W e r k : Méthode facile pour apprendre l'oraison mentale (⁹1722). *Hildebrand.*

Daniël van Arendonck, Franciscaan, martelaar; * te Arendonck bij Turnhout, † 1572. Leeraar aan het Franciscaner klooster te Leuven, daarna gardiaan op verschillende plaatsen, ten slotte te Alkmaar. Op voorspraak van hem en van pastoor Eylardus zag Bossu in 1566 af van de bestraffing van Alkmaar, dat geweigerd had Spaansch garnizoen in te nemen. D. was de leider en woordvoerder der vijf Franciscaansche martelaren, die in 1572 door de Geuzen wegens hun geloof te Enkhuizen opgehangen werden. → Alkmaar (Martelaren van).

L i t. : Lampen, in Archiv. Francisc. Historie (XVII jg. 1924); Nolet en Gorris, De Alkmaarsche Martelaren (Studia Cath. 1929). *Gorris.*

Daniël de Styliet, een der zgn. zuilheiligen; * 409 te Maratha, † 11 Dec. 493 te Anaplus bij Constantinopel. In zijn jeugd bezocht hij den H. Simeon den Styliet, wiens voorbeeld hij in zijn latere levensjaren navolgde. Feestdag 11 Dec.

Daniël a Virgine Maria, → Audenaerde (sub 1°).

Daniel, 1° A r n a u t, → Arnaut (Daniel).

2° G a b r i e l, Fransch geschiedschrijver, Jezuïet; * 8 Febr. 1649 te Rouen, † 23 Juni 1728 te Parijs.

W e r k e n : Voyage autour du monde de Descartes (Parijs 1691, in het Latijn, Eng. en Ital. vertaald); Nouvelles difficultés touchant la connaissance des bêtes (2 dln. ²1739); Entretien de Cléandre et d'Eudoxe sur les Lettres provinciales (Rouen 1694, in het Lat., Sp., Ital. en Eng. vertaald); Histoire de France [(3 dln. 1713), later uitg. met voortzetting tot 1715 door P. Griffet (17 dln. 1755—'57), en door Lombard (2 dln. Amsterdam 1755—'58), alsook in verkorten vorm door den schrijver zelf (9 dln. 1724)]; Histoire de la milice française (2 dln. 1721).

3° S a m u e l, Engelsch dichter, een van de groote tijdgenooten van Shakespeare; * 1562, † 1619. Zoon van een muziekmeester in Somerset. Maakt een reis naar Italië, werd in 1590 huisleeraar bij den graaf van Pembroke. Zijn beroemde Sonnettenverzameling, Delia, verscheen in 1592 en moest herdrukt worden in hetzelfde jaar en in 1594. In hetzelfde jaar liet hij een Klassieke tragedie drukken, Cleopatra, en het volgend jaar een lang historisch gedicht: The Civile Wars between Lancaster and Yorke. Een verzameling van deze en andere gedichten verscheen in 1599 en 1601, een kostbaar en scherpzinnig werkje in proza, The Defence of Ryme, in 1602, een tweede Klassieke tragedie, Philotas, in 1605. Hij moest intusschen den tekst en het scenario schrijven voor eenige galavertooningen, Masques, aan het hof (1604, 1605, 1610 en 1615), en werd hofkamerheer in 1607. In die hoedanigheid schreef hij een uitvoerige History of England (1612, 1613, 1617). D. is de meest evenwichtige dichter onder de tijdgenooten van Shakespeare, Klassiek, zuiver, maar zonder passie, en in elk opzicht de beste prozaschrijver. *Pompen.*

Daniele da Volterra, → Ricciarelli.

Daniele, F r a n c e s c o, Napol. oudheidkundige; * 1740, † 1812 te Rome. D. werd 1778 benoemd tot koninklijk historiograaf, als dusdanig 1799 door de Bourbons ontslagen, maar door Murat in zijn functie hersteld. Hij nam deel aan de opgravingen te Herculaneum.

W e r k e n : o.a. Le Forche Caudine illustrate (1788); Monete antiche di Capua (1802). *E. De Waele.*

Danielken, V a n h e e r, een der oudste, nog uit heidensche tijden stammende, later verchristelijkte balladen uit de M. E.; van heer Daniel, die met vrouw Venus in zonde leeft, maar berouw krijgt en naar den paus om vergiffenis trekt. Eerst als de „droghe stoc" zal rozen dragen, zullen zijn zonden vergeven zijn. In wanhoop keert heer Daniel tot de zonde terug: ballade van de boosheid der zonde en van de nuttelooze wroeging, die niet op Gods genade te betrouwen durft. *V. Mierlo.*

Daniell, J o h n F r e d e r i c, Engelsch natuuren scheikundige; * 12 Maart 1790 te Londen, † 13 Maart 1845 aldaar. Eerst in de suikerindustrie; later wijdde hij zich aan de wetenschap. In 1831 werd hij professor aan het nieuwe Kings College te Londen. In 1833 vond hij den knalgasbrander (zuurstof en waterstof), in 1836 het naar hem genoemde element. In 1839 gaf hij een verklaring van de chemische verschijnselen bij electrolyse.

Element van Daniell. Dit is een galvanisch element, waarvan het principe berust op de keten van Daniell. Het bestaat uit een glazen vat, waarin een zinken cylinder in een oplossing van zinksulfaat. Binnen dezen cylinder bevindt zich een poreuze pot, gevuld met kopersulfaatoplossing, waarin zich ten slotte een koperen staaf bevindt. De electromotorische kracht van dit element bedraagt 1,10 volt. Het is in de telegrafie nog wel in gebruik. *J. v. Santen.*

Daniella, een plantengeslacht van de familie der p e u l g e w a s s e n (Leguminosae) en van de onderfamilie der Caesalpinioideae; omvat een aantal boomsoorten met evengeveerde bladeren, die in tropisch West-Afrika thuis hooren. Zij leveren veel copal bijv. D. oblonga uit boven-Guinea. D. thurifera verschaft een rookmiddel voor de inboorlingen en is een mooie steppenboom in het gebied van West-Afrika tot Soedan. Het roodgetinte kernhout wordt in Togo o.a. voor trommels gebruikt. *Bouman.*

Daniëls, G i s l e n u s (ook M o p s i u s), kanunnik van St. Servaas te Maastricht; * te Tongeren, † ca. 1600 te Maastricht. Hij was leeraar in de wijsbegeerte aan het Varken te Leuven, kanunnik van St. Adelin te Visé en van O.L.V. te Tongeren: dit laatste bezorgde hem een proces voor de Romeinsche Curie, waarbij hij in excommunicatie verviel. Vanaf 1597 was hij kan. van St. Servaas te Maastricht. Bij testament begunstigde hij het College van den H. Geest te Leuven.

L i t. : N. Ned. Biogr. Wbk. *Erens.*

Danien, naam, door d'Orbigny ingevoerd voor het bovenste gedeelte van het Krijt. Door sommigen is geprobeerd het Danien tot het Tertiair te rekenen, wat echter niet gelukt is.

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Danjou, Jean Louis Félix, Fransch organist en musicoloog; * 21 Juni 1812 te Parijs, † 4 Maart 1866 te Montpellier; was organist aan verschillende Parijsche kerken, sedert 1840 aan de Nôtre-Dame, en beijverde zich voor de wederinvoering van den Gregoriaanschen kerkzang. Hij was verder een specialist op het gebied van den orgelbouw en heeft bovendien een aantal belangrijke middeleeuwsche manuscripten ontdekt, o.a. het beroemde Antiphonarium van Montpellier.

Werken: Revue de la musique religieuse, populaire et classique (1845—'49); Répertoire de la musique religieuse (3 dln. 1835). *Reeser.*

Dankali, Mohammedaansche naam, dien de Afar, een Neder-Koesjititsche stam van de Hamieten (Afrika), zich zelf geeft.

Dankbaarheid. Begripsbepaling. In het algemeen is dankbaarheid de deugd, die de ontvangen weldaden tracht te vergelden. In dezen zin vallen godsdienstigheid, piëteit en eerbied onder de d., wijl ze God, oorsprong van alle goed, ouders, bron van ons leven en opvoeding, en de overheden dank willen brengen voor ontvangen weldaden. Ze zijn „uitstekende” dankbaarheid, zegt St. Thomas. In strikten zin is d. een bepaalde deugd, die ons instelt tegenover bepaalde weldoeners, die uitsluitend weldoener zijn zonder een der bovengenoemde kwalificaties. Dezen tracht ze hun weldaden te vergelden. De weldaad is een „gunst” en komt voort uit welwillendheid. Daarom is ook de d. niet verschuldigd uit rechtvaardigheid, maar billijkheid. Vandaar dat ze niet streeft naar gelijkheid, maar de ontvangen gave zoekt te overtreffen. Zoo ligt het in den aard der bewezen gunst in hoogeren vorm tot den weldoener terug te keeren. Maar in zoover de weldoener zulks beoogt, bewijst hij geen gunst meer en verbeurt het recht op dankbaarheid.

Inwendig bestaat de dankbaarheid in een bijzondere liefde en eerbied jegens den weldoener, waartoe iedereen in staat is, ook de armste en het kind.

Uitwendig kan men zijn dankbaarheid toonen door den weldoener te loven of wederkeerig dienst te bewijzen. Daartoe moet men echter een geschikte gelegenheid afwachten, want te groote zorg om wederdienst te bewijzen is tegen de deugd. Het goed accepteeren der weldaad is al een vorm van d., zegt Seneca.

Opvoeding tot dankbaarheid. Kinderen zijn van nature niet dankbaar. Weldaden ontvangen ze als iets wat hun toekomt. Men moet ze eerst God leeren kennen als Weldoener. Het dankgebed leeren beoefenen. Van de d. jegens God ga men over tot de d. jegens ouders. De instructie steune vooral op aanschouwelijke voorbeelden. Ze moeten overtuigd worden, dat ze alles aan anderen te danken hebben, de schoonheid der deugd zien en de laagheid der ondankbaarheid. Practisch moeten ze geoefend worden in het danken voor wat ze krijgen. Het voorbeeld der ouders, die zich zelf blij en dankbaar toonen, wanneer de kinderen iets bijzonders voor hen doen of als de dienstboden meer doen dan ze verplicht zijn, is wel de beste les.

Lit.: S. Thomas, Summa (II-II, q. 106). *p. Gervasius.*

Dankers (Danckerts), Ghiselinus, 16e-eeuwsch componist; * op Tholen in Zeeland, was 1538—'68 pauselijk kapelzanger te Rome. Slechts weinige werken zijn van hem bewaard. D.'s faam blijkt uit het feit, dat hij, in een twist over de muziek tusschen N. Vicentino en V. Lusitano ontstaan, door beide partijen samen met B. Escobedo tot scheidsrechter werd gekozen, en den strijd besliste ten gunste van den laatste. *Lenaerts.*

Dankgebed, het gebed, waardoor de mensch iets aan God tracht terug te geven voor hetgeen hij heeft ontvangen. Hiervan zegt de H. Kerk: „Het is werkelijk rechtvaardig, dat wij U altijd en overal dank brengen. . .” (Prefatie der H. Mis). Het dankgebed is onderscheiden van het lof- en smeekgebed. *Cornelissen.*

Dankmeyer, Charles Bernardus, Ned. schilder; * 1861 te Amsterdam, † 1923 te Den Haag. Eerst decoratieschilder, bezocht daarna 2 jaren de academie te Antwerpen. Hij is vnl. landschapschilder. Vooral zijn vroeger werk kenmerkt zich door een krachtige kleur. Invloeden van Mauve en de Bock. *Slagter.*

Dankoffer, → Offers.

Dannebrog-orde, Deensche onderscheiding, in 1219 gesticht, in 1671 vernieuwd. 3 klassen. Devies: Gud og kongen. Teeken: wit geëmailleerd Latijnsch kruis met rooden rand; op de armen het devies en in het hart een gekroonde W. Tusschen de armen een kroon. Op den bovenkant een R, waarop een kroon. Lint: wit met rooden rand. Het kruis wordt sedert 1809 ook afzonderlijk voor verdiensten uitgereikt aan lieden van lage maatschappelijke positie, zgn. Dannebrog-mannen. *E. v. Nispen tot Sevenaer.*

Dannecker, Johann Heinrich von, Duitsch beeldhouwer; * 15 Oct. 1758 te Waldenburg (bij Stuttgart), † 18 Dec. 1841 te Stuttgart. Bekend vertegenwoordiger van het Klassicisme, gelijk zijn portretbustes (Schiller, bibliotheek Weimar) en zijn beroemde „Ariadne op den panter” (1814, mus. Stuttgart) bewijzen. *Korevaar-Hesseling.*

Dannemora, vindplaats van ijzererts in Zweden, ten N. van Upsala; 1 300 inw. De ertslagen komen voor in kalksteen en dolomiet en bevatten ijzer van zeer goede kwaliteit. In de 17e eeuw lag hier het bloeiendste deel van Bergslagen; de vroegere activiteit is echter verdwenen en het hoort nauwelijks meer tot het actueele mijnbouwgebied. De groeven zijn 3 km lang, 50—350 m breed en meer dan 150 m diep. Drie km naar het O. ligt Österby, de woonstad met ijzerindustrie. *fr. Stanislaus.*

Dannewirke, een zeer oude grensstelling in Sleeswijk-Holstein, lang ongeveer 17 km. Zij werd waarschijnlijk in het begin van de 9e eeuw aangelegd, ten einde Denemarken te beschermen tegen Karel den Grooten. Zij sloot een gedeelte af van de landengte tusschen de Noord-zee en de Schlei en werd later meer uitgebouwd en versterkt. In 1848 werden de D. door de Pruisen onder Wrangel genomen. In 1858 werden zij door de Denen aan weerszijden verlengd. De lengte werd evenwel daardoor niet minder dan 75 km., zoodat de Denen in 1864 niet over voldoende troepen beschikten om de stelling geheel te bezetten. Zij ontruimden haar dan ook zonder strijd. *v. Voorst.*

Dannreuther, Edward, pianist en publicist; * 4 Nov. 1844 te Straatsburg, † 12 Febr. 1905 te Londen, waar hij sedert 1863 leefde. D. richtte in 1872 de Londensche Wagnervereeniging op en publiceerde Essay's over Beethoven, Chopin en Wagner.

Werken: Richard Wagner and the Reform of the Opera (1872 in Monthly Mus. Record verschenen, in 1904 afzonderlijk); Musical Ornamentation (2 dln. 1893—'95); The Romantic Period, in Oxford History of Music (VI 1905). *Reeser.*

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Danoot, D a n i ë l, „borgher van Brussel” en vruchtbaar dichter der kamer De Materbloem. Van zijn hand is het Mirakelspel Allerwonderheden, wondere Schat (1670), en het in 1686 in de Opera opgevoerde Spel van den onversaeghden Josue.

Dans is een rhythmische levensuiting door middel van opzettelijk daartoe gekozen lichaamsbewegingen. De oorsprong van den dans ligt in het duister; hij is oerbezit van het menschdom en komt zelfs bij dieren voor (apen-, olifanten- en vogeldansen). Het primitieve begrip dans was zeer ruim. Het omvatte religieuze, aesthetische, sociale, erotische en sportieve elementen, die de natuurmensch in één vorm vervatte, maar het is via de historie voor onzen tijd in diverse danssoorten uiteengevallen. Men onderscheidt nu dus: 1° → religieuzen dans, hetzij heidensch, hetzij Christelijk; 2° aesthetischen dans, die kunst en kijkdans wil zijn (→ Plastische dans; → Ballet); 3° sportieven dans, die overgaat in acrobatiek; 4° socialen dans, dien men vooral terugvindt in volks- en gezelschapsdansen; 5° erotischen dans, o.w. de „Werbetänze” vallen en die zeer geaccentueerd wordt in de moderne society- en → girldansen. Natuurlijk schuiven de grenzen voortdurend over elkaar en dienen indeelingen slechts voor oriëntatie. Zie platen.

Naar het aantal deelnemers onderscheidt men 1° solodans, dien de primitieve mensch uit naam der gemeenschap danste, maar die bij den modernen dans kijkspel werd. 2° Paardans van man en vrouw, bij primitieve volken een uitzondering en dan steeds in open vorm, d.w.z. zonder wederzijdsche aanraking. Ook komen krijgsdansen voor van 2 mannen. In de dansontwikkeling ziet men geleidelijken overgang naar den gesloten paardans van de wals en moderne dansen. 3° Reidans, waaraan gemeenschappelijk grootere groepen deelnamen, den meest voorkomenden dansvorm bij primitieve volken en uitsluitend voorkomenden vorm in de vroege M. E., nu herlevend in de jeugdbeweging.

Naar den v o r m der dansen ziet men 1° den kring als oudsten vorm al op Palaeolithische rotsteekeningen (Cogul in O. Sp.); bij alle volkeren bekend, heeft zij magische beteekenis, die de ommegang in het Christendom nog behouden heeft. 2° Uit den kring ontwikkelde zich de slingerdans, bekend uit de Gr. labyrinthdansen. 3° In front worden rijdansen uitgevoerd; het zijn vooral mimische dansen en op toeschouwers gericht. Deze dansvorm bleef bewaard in Moresca en Eng. Countrydances. 4° Ten slotte nog figuurdansen, die, rijk aan varianten, wisselen met land- en volksaard. *Terlingen-Lücker.*

Historisch overzicht.

A) Dans bij primitieve volkeren. Bestudeering van het karakter en de bedoeling van den dans bij heidensche volkeren heeft geleid tot het inzicht, dat de dans primair een handeling is van sympathetische magie. Er ligt aan ten grondslag de algemeen aangetroffen voorstelling van daadwerkelijke identiteit tusschen de uitbeelding der werkelijkheid en de uitgebeelde werkelijkheid, zoodat de wijze, waarop de uitbeelding geschiedt, de wijze bepaalt, waarop zich een gebeuren in de werkelijkheid zal voltrekken. Zoo leidt de uitbeelding van bevruchting en vruchtbaarheid in den vruchtbaarheidsdans tot feitelijke vruchtbaarheid, de uitbeelding van een overwinning in den krijgsdans tot reëele onoverwinnelijkheid. Al naar het resultaat, dat met den dans beoogd wordt, zal dus de vorm van den dans verschillen, en zooveel soorten beoogde resultaten er zijn, zooveel vormen van dansen zullen er ook bestaan.

Men vindt dientengevolge bij de primitieve volkeren zoowel godsdienstige als maatschappelijke, volgens geslacht of ouderdomsklasse gescheiden spelen, die krijgs-, natuur of diertafereelen voorstellen, of ook deelen uit het liefdes- en geslachtsleven. Ze bestaan uit rhythmische of imiteerende mimiek en bewegingen, of beelden een volledige scène uit. Soms geschieden ze door wisselende koren. Ze komen voor zoowel in verschillende marschtempo's en met vele figuren, alsook zittend, met ledematen-, romp- en vooral bovenlichaam-bewegingen. Ze worden begeleid door lied of declamatie. Ook worden er soms vermommingen en maskers bij gedragen, en wel: gezichts-, halve en volle lichaamsmaskers.

Er zijn dag- en nachtdansen, soms samenhangend met bepaalde kalenderdagen of natuurverschijnselen, zooals nieuwe en volle maan. Plaatsen van uitvoering zijn de tempel, het woud of open plaatsen. Bekend zijn ook vermengingen tusschen strijd en dans door twee tegenpartijen uitgevoerd; eveneens verbindingen van van den dans met drinkfeesten, soms opgevoerd tot roes of extase, of tot den erotischen naaktdans met afleggen of wisselen van kleeding. *Hestermann.*

L i t. : F. Grosse, Die Anfänge der Kunst (1894); W. O. E. Oesterley, The sacred dance (Cambridge 1923); R. Voss, Der Tanz und seine Geschichte (1869); G. van der Leeuw, In den Hemel is eenen dans (1930).

Het wezen van den primitieven dans brengt met zich mee, dat het van secundair belang is, of de dans in het publiek dan wel in het geheim geschiedt; een geschikt, d.w.z. ritueel-gewijd, publiek zal de kracht van de uitwerking van den dans kunnen versterken, een ongeschikt, d.w.z. ritueel-profaan, publiek zal haar kunnen verlammen. Inderdaad kent men dan ook dansen, die steeds in het geheim gedanst worden, zooals die van sommige dewadasi's („nautch-girls”) in Voor-Indische tempels, naast andere, die in de tegenwoordigheid van een gewijd publiek verricht worden.

B) Dans in den Indischen Archipel. Tot de laatste hierboven genoemde soort behooren de dans, dien de leerling-toovenaressen onder leiding van de toovenares zelve op het lijkenveld verrichten, naakt en met het bloed van een versch lijk besmeerd (zooals beschreven in het oud-Javaansche geschrift Tjalon Arang, Bijdr. Kon. Inst., LXXXII), de dans van de jogini's in den tooverkring tijdens de voltrekking van de riten van het kalatjakra-Boeddhisme (naar ir. J. L. Moens, „Het Buddhisme op Java en Sumatra in zijn laatste bloeiperiode”, T.B.G., LXIV) en de verschillende sjamanistische dansen, die in trance gebrachte danseressen op het rhythme van ritueele muziek onder leiding van een orkestmeester of ook wel met de medewerking van het gezamenlijke publiek verrichten. Men zou het karakter van deze dansen ten eenen male miskennen, wanneer men ze als „godsdienstige” dansen zou karakteriseeren; met den dienst van het Opperwezen staan zij immers veelal slechts in zijdelingsch verband.

In sommige streken van den Indischen Archipel, en met name op Java, heeft zich de dans van ritus tot kunst vervormd. In dien zin kan men zeggen, dat de ontwikkeling van den Javaanschen dans een eindpunt heeft bereikt, aangezien de Westersch-gevormde jongelieden, die thans in speciaal daarvoor georganiseerde vereenigingen en clubs de danskunst beoefenen, dat doen om hun nationale cultuur te handhaven en te

bevorderen en om het genot, dat schoonheid van vorm en expressie verschaft, niet meer uit kracht van de overtuiging, dat zij daardoor bijdragen tot verzekering van den goeden gang van zaken in cosmos en maatschappij. Aan de Javaansche hoven daarentegen, waar de danskunst tot zulk een groote perfectie gebracht is, is verrichting van dansen nog zoozeer aan bepaalde tijdstippen, aan bepaalde omstandigheden en bepaald ceremonieel gebonden, dat het ritueele karakter er van nog steeds onmiskenbaar is. Men heeft er dansen als onderdeel van het wajang-wong-spel en van het maskerspel naast dansen, die zelfstandig verricht worden, echter steeds onder begeleiding van gamelanmuziek. Onder de afzonderlijke dansen mogen vermeld worden de krijgsdans, de dans van den verliefden ridder en de dans van den jongen priester, die men hier in Europa nogal eens ziet dansen, en vooral ook de vermaarde heilige hofdansen van jonge vrouwen van hoogen stand, die slechts op Java te genieten zijn; van deze vrouwendansen, die een volkomenheid van gratie paren aan groote zedigheid en devotie, zijn er twee soorten in zwang: die der negen bedojo's (vroegere Boeddha-priesteressen?) en die der vier serimpi's (vroeger sjamanistisch? Jav. impi beteekent „droomen" en wijst dus wellicht op den toestand van trance).

L i t. : Voor details raadplege men Th. B. van Lelyveld's monographie over de Javaansche danskunst.

Berg.

C) De dans bij de Westersche cultuurvolken. Van de Oude beschaving zijn op verschillende grafschilderingen E g y p t i s c h e dansen overgeleverd, die op hoog technisch peil stonden en een mimisch karakter droegen, bijv. de „Winddans", een grafsculptuur van Beni Hasan. Ofschoon bij het J o d e n d o m de cultusdans betwijfeld wordt, vermeldt de Bijbel toch Mirjam's dans na den doortocht door de Roode Zee (Ex. 15. 20) en het klassieke voorbeeld van David, dansend voor de ark (2 Samuel 6. 14); profane dansen worden vermeld na overwinningen en feesten (1 Sam. 18. 6 en 7). In de G r i e k s c h e dansen vinden we alle danssoorten terug: extatische, religieuze, kunst- en reidans, op vazen, reliëfs, in de poëzie en in vakliteratuur.

Armoedig is echter het aandeel der R o m e i n e n, die van de Grieken alleen den pantomimischen dans overnamen als kijkdans, gedachtig aan Cicero's woord: geen nuchtere danst!

Hoe danslustig de m i d d e l e e u w e n waren, toonen de talrijke dansverboden van Kerk en overheid aan, die doorloopen tot in de 17e eeuw. Deze sloegen vooral op religieuze en extatische dansen in kerken en op kerkhoven. Zoo heeft de volksdans zich met geweld moeten losmaken van het religieuze element, dat zich in herhaalde dansepidemieën (Veits- en Johannesnachtdansen) baanbrak. In vroege M. E. danste het volk reien op gezongen balladen; tijdens den voorzang op de plaats, tijdens den nazang in langzamen kringgang. Eind 11e eeuw komt het woord „dans" in zwang naast „rei" en wordt dan vooral gebruikt voor paardans. Eind 14e eeuw dekt „dans" beide vormen. De M. E.-sche dansen waren voor rijk en arm gelijk. Het volk echter verkoos een wild rhythme buiten op de wei, de adel een langzamen pas in slepend gewaad binnenshuis. Een combinatie gaven de klassieke paren: de voordans (een langzame rei: carole, later: branle) en de nadans (een springdans). Deze maatwisseling is nu nog intact bij vele volksdansen. De M. E.-sche kunstdans beperkt zich tot acrobatiek, bekend uit een legende Del Tumbleor Nostre Dame (ca. 1200) (de jongleur van O. L. Vrouw).

De 1 5 e e e u w brengt Renaissance-invloed: dans wordt een kunst, hof- en volksdansen worden gescheiden; dansmeesters en dansboeken verschijnen, en men vindt een eerste poging tot choreographie. Aangekleede hofdansen bereiden het ballet-de-cour voor. De Moresca doet haar intree in de gezelschapsdansen, die in de 1 6 e e e u w langzaam den voordans laten vallen en zich beperken tot den levendigen nadans, vooral de gaillarda. Sp. invloed bracht daarnaast Sarabanda, Chaconne en Canarie.

De 1 7 e e e u w ziet het hofballet zich ontwikkelen en voor den gezelschapsdans het bal paré (→ Bal), waar branle, courante en menuet gedanst werden. Een stap terug van den hofinvloed was de invoering van Eng. contra-dansen. Deze democratie vond in 1 8 e en 1 9 e e e u w haar bekroning in de wals en polka. Het ballet keert onder Noverre terug naar de natuur en beleeft korte periodes van hevigen bloei (Camargo, Sallé, Dupré, Vestris en Elssler en Taglioni). Op het eind der 19e eeuw poogden dansleeraren de verarming van den gezelschapsdans tegen te gaan door de folkloristische invoering der oude hofdansen (menuet), hetgeen mislukte. Twee wegen teekenden zich voor den gezelschapsdans in de 2 0 e e e u w af: 1° de society inspireerde zich op Amer. negerdansen en accepteerde internationaal steps, tango, charleston e.d., die in snel tempo opkomen en verdwijnen. 2° Jeugdgroepen in jeugdbeweging keerden terug naar de oude gemeenschapsdansen, de rei of volksdans, of sloten zich aan bij moderne gemeenschapsdansen, als leekedansen en koordansen. Het ballet kende laatste triomfen in het Russisch ballet en Djaghilewgroep. Daarnaast kwam met Isadora Duncan de vrije kunstdans: de plastische dans, en na haar een stroom van dansers en danseressen, die naar temperament eigen richting kiezen en soms via dansscholen hun kunst verder geven (Wiesenthal, Sacharoff, Leistikow, Impekoven, Wigman, Escudero, Argentina).

L i t. : F. M. Böhme, Geschichte des Tanzes in Deutschland (2 dln. Leipzig 1886); F. de Ménil, Histoire de la Danse (1905); Brandenburg, Der Moderne Tanz (1921); Victor Junk, Handbuch des Tanzes (Stuttgart 1930); Curt Sachs, Weltgeschichte des Tanzes (Berlijn 1933).

Terlingen-Lücker.

Moreele waardeering der moderne societydansen. Over de zedelijkheid van den d. spreekt het vierde provinciale concilie van Mechelen (1920) zich als volgt uit: „Niet alle dansen zijn oneerbaar. Maar toch plegen zij door kleeding, feestelijk vertoon en aanrakingen gevaar op te leveren voor de zuivere zeden; zij mogen dan ook, over het algemeen, geenszins goedgekeurd worden. Den laatsten tijd echter zijn zekere dansen verspreid geraakt, welke, door hun perverse symbolische beteekenis of door de manier waarop man en vrouw elkander op prangende wijze omarmen, op zich zelf en objectief een zware zonde van ontucht of althans van ergernis uitmaken."

Het dansen, ook wanneer het geschiedt met personen van verschillend geslacht, is op zich zelf niet slecht of oneerbaar. Feitelijk echter pleegt het dansen niet zelden gevaar op te leveren voor de zuivere zeden. Dat kan gebeuren door het slechte inzicht waarmede men danst, door de uiterlijke omstandigheden (kleeding, drankgebruik bij de bals, samen naar huis gaan van de jongelui), of ook door omstandigheden, die

aan bepaalde dansen of dansgelegenheden inhaerent zijn, de zgn. innerlijke omstandigheden. Wat de eerste twee momenten betreft is het dansen uiteraard te beoordeelen volgens de algemeene zedelijke normen voor het verkeer der geslachten. Het derde moment, dat der innerlijke omstandigheden, legt vooral tegenover de moderne dansen een groote reserve op. Vele oude dansen, als quadrille, lanciers, menuet, gavotte, passe-pied, pavane etc. waren in dit opzicht uitgesproken zedig en vrij van alle gevaar. De dansen, die in de vorige eeuw in de mode waren, de danses tournantes (wals, mazurka, redowa, scottish, galop, etc.), zijn op zich zelf niet indecent. Echter dient men er rekening mede te houden dat deze, wijl hier het dansen vrijer is, reeds gemakkelijker op een minder zedige wijze of zelfs uitgesproken wellustig kunnen gedanst worden. Met de moderne society-dansen staat de zaak veel ernstiger, vooral vanwege haar erotische symboliek en haar uitgesproken sensitief, niet zelden sensueel karakter. Als volkszede is het contemporaine danswezen, gelijk het zich feitelijk heeft ontwikkeld, zeker als een element van zedenverwildering te brandmerken. Dit wettigt dan ook ten volle de strenge afkeuring der hoogste kerkelijke autoriteiten (Benedictus XV, Pius XI, de Bisschoppen van België, Nederland, Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk, Canada, Tsjecho-Slowakije, Ierland enz.). De grofste excessen zijn hier, vooral in publieke dancings, geen zeldzaamheid. De publieke autoriteit heeft hier heel zeker den plicht, de publieke dansgelegenheden te beperken en een ernstige contrôle uit te oefenen. In gezelschappen, waar men goed toeziet op de keuze der dansen en waar beschaving, goede toon, gezonde atmospheer en contrôle op het dansen een onbehoorlijke wijze van dansen voorkomt, is natuurlijk de prikkel ten kwade sterk verminderd.

Waar het dansen niet tot de levensgewoonten behoort, moet men de invoering ervan tegengaan zoolang men kan: wijl het feitelijk voor velen een aanleiding tot zonde zal wezen en de publieke moraliteit zal doen dalen. Waar dit wel het geval is, kan men er zich in sommige kringen niet of zeer moeilijk aan onttrekken. Voor de individueele gewetensvorming dient men dan vooral rekening te houden met den aard der dansgelegenheid en de persoonlijke gesteltenissen. Men zorge geen deel te nemen aan indecente dansen en neme de noodige voorzorgen, dat ook iedere indecente wijze van dansen vermeden worde en elk ander ernstig gevaar worde afgeweerd, en men wake er voor, dat de regels van het correcte verkeer zorgvuldig onderhouden worden. Op de ouders vooral rust hier een strenge plicht van waakzaamheid.

Streng af te keuren zijn ook de k i n d e r b a l s. Alhoewel het onmiddellijk gevaar daarbij niet groot is, zijn zij gevaarlijk voor de toekomst. De gemaskerde bals zijn onder alle opzichten af te keuren, evenals de zgn. „danses de minuit”, waarbij het licht plots uitgaat en de zaal in volledige duisternis wordt gehuld.

L i t. : T. Ortolan, art. Danse, in Dictionnaire de théologie catholique, van A. Vacant en E. Mangenot (IV, Parijs 1908, 111) ; F. A. Vuillermet, O.P., Les catholiques et les danses nouvelles (Parijs 1924) ; K. Cruysberghs, Dans en zedenleer (Collectanea Mechliniensia 1928, II, 562) ; Dansen. Beschouwingen door een zielzorger (Roermond 1931) ; W. J. A. J. Duynstee, De leer der kuischheid, 4e dr. (Roermond 1932, 97) ; A. Janssen, Mode en dans (Leuven 1933). *A. Janssen.*

Dans der Machabeeën was een dans, door zeven jongelingen met zwaarden uitgevoerd, dien men nog in de 18e eeuw te Namen kende.

Dansdrama. Tusschen de poging den dans te vervlakken tot acrobatiek en hem te isoleeren als een zelfstandige kunst, staat het streven de eenheid te herstellen tusschen dans en drama. Deze eenheid kende het Klassieke Grieksche drama en kent het Japansche tooneel nog in zijn No-spelen, en het Javaansche in de wajang-wong of wajang-orang. Moderne dansrichtingen brachten het dansdrama door middel van → bewegingskoren o.a. Don Juan: dansdrama door Laban-groepen; en Shakespeare-uitvoeringen door Luserke, waarbij de acteurs scholing van het lichaam tot danser als grondslag namen voor de tooneelkunst en door de rhythmische lichaamsbeweging versterking verkregen van mimiek en dictie.

L i t. : H. Brandenburg, Der moderne Tanz (München 1921). *Terlingen-Lücker.*

Danser sur un volcan (Fransch, = op een vulkaan dansen), profetisch woord, doelend op den a.s. val van het Bourbonsche koningshuis, gericht door den Franschen gezant Salvandy (1795—1856) te Napels tot Louis Philippe, hertog van Orleans, op een bal in het Palais Royal [Paris ou le livre des cent et un (Parijs 1831, 398)].

Verwante gedachten o.a. Horatius od. 2. 1. 7; Goethe, Zahme Xenien 3. 170. (Weim. Ausg. 3. 285); reeds uitgesproken door Robespierre (in 1794) en Bonaparte (18 Brumaire 1799). *Brouwer.*

Dansmuis, → Muisachtigen.

Dansmuziek komt voor in eenvoudigen en uitgebreiden vorm; men maakt onderscheid in tempo, maatsoort, rhythmische eigenaardigheden en karakter. D. wordt geschreven zoowel voor instrumenten als voor zangstemmen. De oudste opgeteekende dansen zijn die der Troubadours: estampida, ballade, rondeau; de oudste gedrukte dansen verschenen bij Petrucci in 1505. Einde van de 16e eeuw werd groot onderscheid gemaakt tusschen den dans van het gewone volk en dien der hoogere standen.

Oorspronkelijk werden dansliederen gezongen, later werden ze voor de luit, het meest gebruikte huisinstrument, gearrangeerd. In de Fr. hofballetten vindt men ze voor orkest, terwijl de Eng. Virginalisten de eersten zijn, die dansen voor clavecimbel schreven. Ca. 1600 ontwikkelde zich uit de d. de suite, een instrumentale kunstvorm, bestaande uit een reeks van dansen in één toonaard, doch onderling contrasteerend van karakter. In de tweede helft der 18e eeuw werd de suite verdrongen door andere vormen. Tot de d. behooren o.a. volgende vormen: Basse dance, Pavane, Saltarello, Branle, Gaillarde, Dantz, Intrada, Allemande, Courante, Sarabande, Gigue, Gavotte, Bourrée, Rigaudon, Loure, Menuet, Forlana, Chaconne, Passacaglia, Passamezzo. Nieuwere dansen zijn: Mazurka, Polonaise, Wals, Polka, Contradans, Galop, Tango, Charleston, Blues, Fox-trott, Ragtime, Rumba. Ital. dansen zijn o.a. Siciliano, Tarantella, Sp. o.a. Jota, Bolero, Seguidilla, Habanera. Oud-Eng. dansen: Anglaise, Ecossaise, Hong. dans: Czardas.

L i t. : J. Bonnet, Histoire de la danse sacrée et profane (1724) ; Clément, Principes de choréographie (1771) ; Desrat, Dictionnaire de danse (1896) ; F. de Ménil, Histoire de la danse à travers les âges (1904) ; O. Bie, Der Tanz (1905) ; W. Bruning, Twee eeuwen danskunst en curiositeit (1928). *Piscaer.*

Danspassen. 1° In b a l l e t : a) pas balancés, wiegend overdragen van het gewicht van den eenen

voet op den anderen. b) Pas sur les pointes (op de voetspitsen), het bekende ballettrippelen. c) Pas élevés, (opheffend) gehuppelde passen. d) Pas sautés (springend), sprongetjes ontwikkeld uit looppas. e) Pas soutenus (slepend), rechter- en linkervoet worden beurtelings gestrekt en op den teen nagesleept. f) Pas battus, het slaan van het eene been tegen het andere tijdens een sprong (→ Capriola).

2° In gezelschapsdans kende men o.a. a) pas de Basque, ouden wiegenden pas uit Baskië in Sp. en Fr. dansen; ook in Boston overgenomen. b) Pas de Bourrée (pas Fleuret of pas coulé), een wisselpas van 3 passen op 4 maatdeelen. Feuillet geeft 93 variaties, o.w. latere polka-pas en wals.

Lit.: Klemm, Tanzkunst (⁷1901). *Terlingen-Lücker.*

Dansscholen. Het ballet was levenloos geworden door overmaat van techniek. a) Isadora Duncan bracht nieuwe idealen: techniek zij middel, geen doel; dans moet dienen tot de vorming van den harmonischen mensch. Isadora's taak nam haar zuster Elisabeth over, die eerst te Frankfort, later te Darmstadt een school stichtte voor jonge meisjes, waar naast het gewone leerprogram een systematische scholing van het lichaam plaats vond. Een beschavingscentrum was de opzet.

b) Uit Jacques Dalcroze's pogingen zijn leerlingen rhythme bij te brengen, is zijn school te Hellerau ontstaan, waar een sterk verband gelegd werd tusschen muziek en beweging in de rhythmische gymnastiek. Zijn gelegenheidsstukken, o.a. Gluck's Orpheus als dansspel, waren glanspunten in zijn geschiedenis. Uit de Hellerau-school kwam de latere felle tegenstander van Dalcroze:

c) Dr. R. Bode, die Dalcroze's eenzijdig muzikaal systeem afwees en het innerlijk rhythme van den mensch tot grondslag nam van zijn uitdrukkingsgymnastiek.

d) De Schule für Körperbildung, Handwerk und Landschaft te Loheland nam wat betreft den dans, de ideeën van Duncan weer op: nl. het vormen van een beschavingscentrum door lichamelijke opvoeding.

e) Luserke in de Freie Schulgemeinde Wickersdorf, door G. Wyneken georganiseerd, ziet eveneens den dans als deel van een leerprogram en hoopt zoo een nieuwen feestcultus te verkrijgen.

f) Ook Laban werkt op denzelfden grondslag, maar bepaalde zich enkel tot dans. Hij gaat niet, als Dalcroze, uit van de muziek, noch als Bode van de lichamelijke ontwikkeling of als Loheland en Luserke van geestelijke opvoeding, maar van de beweging zelf. Laban stelt eigen wetten voor den dans op, niet ontleend aan muziek, en schept zijn ruimteleer. Zoo gaf hij danser en choreograaf vaste punten, die nastudie en opteekening mogelijk maakten en het ontstaan gaven aan een nieuwe choreographie.

Daarnaast wordt in stijgende lijn, door het vormen van leekendansen en danskoren, gewerkt aan de verwezenlijking van Duncan's ideaal: „Dansen om een nieuwe menschheid te scheppen”.

Lit.: Die Elisabeth Duncan Schule (1912); prof. dr. A. Seidl, Hellerauer Schulfeste; R. Bode, Ausdrucksgymnastik (München 1925); Luserke, Shakespeare Aufführungen als Bewegungspiele (1921); R. Laban, Die Welt des Tänzers (Stuttgart 1920). *Terlingen-Lücker.*

Dansschrift, → Choreographie.

Danswoede. De zoogenaamde danswoede, meer een uiting van bijgeloof dan van ketterij, openbaarde zich na de pestziekten en andere rampen omstreeks 1370 in de Rijnstreken en de Nederlanden. Dansend en zingend: „Here sent Johan so, so, frisch end fro, here sent Johan”, hoopte men afwering van ziekten te verkrijgen.

Lit.: Israels, De danswoede in de Nederlanden, Ned. weekbl. v. Geneesk. (1856, nr. 36-38). *Kocken.*

Dantas, Julio, Portugeesch dichter en dramaturg; * 1876 te Lagos. Eerste bundel gedichten: Nada (1896). Treedt vooral op den voorgrond als tooneelschrijver met een zuiver gevoel voor sfeer: O que morreu de amor (1899) en Viriato Tragico (1900). Vooral blijkt dit uit zijn stukken, die in zeer uiteenloopende perioden spelen: Don Ramón de Capichuela (1911), het 17e-eeuwsche Spanje; Crucificados (1902), het comtemporaine Lissabon; Santa Inquisiçao (1910), het Inquisitie-Portugal der 17e eeuw; Um Serao nas Laranjeiras (1904), het romantische Portugal van midden 19e eeuw; A. Severa (1901), het Portugal der stierengevechten.

Lit.: F. de Figueiredo, Estudos de Literatura (II 1918). *Terlingen.*

Dante Alighieri, schepper van het algemeen en litterair Italiaansch, de grootste dichter van Italië en een van de grootste dichters der wereld; * tusschen 18 Mei en 17 Juni 1265 te Florence, † 14 Sept. 1321 te Ravenna. Zie plaat.

I. Leven. Afstammeling van een Welfische familie, tot den lageren adel behoorend, genoot hij een zorgvuldige opvoeding en hield hij zich als jongeman bezig zoowel met krijgszaken als met kunsten en wetenschappen. Al spoedig had hij eenigen naam als beoefenaar van zijn eigentijdsche, nieuwe Italiaansche liefdepoëzie, „den zoeten nieuwen stijl” genaamd. Omstreeks 1295 begon hij deel te nemen aan het politiek en maatschappelijk leven van zijn vaderstad, waarvan hij in 1300 een der 6 prioren (zooveel als burgemeesters) was. In 1301 werd hij door zijn politieke tegenstanders, die inmiddels aan het bewind gekomen waren, uit Florence verbannen. Hij is daar nooit meer teruggekeerd. Sindsdien leidde hij een zwervend leven en verbleef in verschillende Italiaansche steden (meestal bij een of anderen machtigen beschermer), tot hij, zooals gezegd, 14 Sept. 1321 te Ravenna overleed. De voornaamste gebeurtenis in zijn leven is zijn ontmoeting op 9-jarigen leeftijd met een buurmeisje, Beatrice Portinari, waarvoor hij een ideale liefde opvatte, die hem, ofschoon zíj met een anderen man en hij met een andere vrouw huwde, gedurende geheel zijn leven heeft beheerscht en tot een der grootste aller dichters heeft gemaakt.

II. Werken. a) La Vita Nuova (Het Nieuwe Leven), een verzameling van 31 lyrische jeugdgedichten met begeleidend en verklarend proza. Dit werkje, Dante's eerste, is te beschouwen als het rijpste werk van de bovengenoemde nieuwe Ital. liefdepoëzie en is tevens de eerste moderne lyrische autobiographie.

b) Il Convivio (Het Gastmaal), een populaire philosophische encyclopaedie in den vorm van een commentaar op eenige gedichten. Het werk (onvoltooid) is het eerste voorbeeld van wetenschappelijk Ital. proza en moet met La Vita Nuova beschouwd worden als een inleiding op Dante's levenswerk La Divina Commedia.

c) La Divina Commedia (De Goddelijke Comedie), → Divina Commedia (La).

d) Il Canzoniere. (De Zanger ? Het Liedboek ?), een groote verzameling van lyrische gedichten van allerlei inhoud en van uiteenloopende waarde.

Een groot aantal dezer gedichten is echter aprocrief.

e) De Vulgari Eloquio (Over de Volkstaal), een in het Latijn geschreven werk (onvoltooid), een eerste poging tot een wetenschappelijke Ital. taalgeschiedenis, waardoor Dante tevens de grondlegger genoemd mag worden van de Romaansche philologie.

f) De Monarchia (Over de Monarchie), een eveneens in het Latijn opgesteld staatkundig geschrift, waarin Dante een algemeen, éénhoofdig keizerlijk wereld-bestuur voorstaat en handelt over de verhouding tusschen kerk en staat.

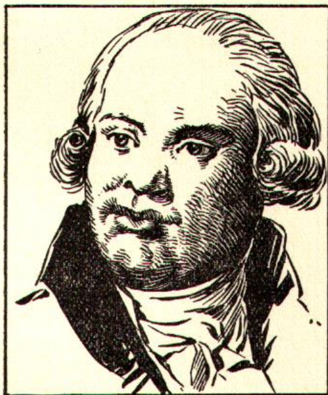
g) Brieven (14), waarvan de meeste waarschijnlijk onecht.

h) Op Dante's naam staan ten slotte nog vier andere geschriften, waarvan drie zeer waarschijnlijk en één zoo goed als zeker onecht zijn. Deze werken zijn: een natuurkundige verhandeling in het Latijn (Quaestio de aqua et terra) en twee eveneens in het Latijn geschreven herdersdichten (Eclogae). Het vierde, bijna zeker onechte werk is een bekorte en vrije bewerking van den bekenden Franschen Roman: De La Rose, in het Ital. en getiteld Il Fiore (De Bloem).

Over Dante's staats- en kerkrechtelijke denkbeelden, zie onder De → Monarchia. *Kops.*

Lit.: De literatuur over Dante is buitengewoon uitgebreid; er bestaan zelfs geheele dictionnaires en concordansen over Dante en de Divina Commedia, zoo bijv. Scartazzini, Enciclopedia Dantesca (3 dln. 1896—1905), Toynbee, A dictionnary of Proper Names and Notable Matters in the Works of Dante (1898), en nog verschillende andere. Van eigenlijke Dante-biographieën kunnen wij er ook slechts enkele noemen: F. X. Kraus, Dante, sein Leben und sein Werk (1897); Zingarelli, La vita di D. (1903); Federn, D. und seine Zeit (³1921). In het Ned. vertaald is o.a. La Vita Nuova door Nico van Suchtelen, Het Nieuwe Leven (Wereldbibl., z.j.). Over de vertalingen der → Divina Commedia, zie onder dit woord.

Danton, Georges Jacques, Fransch staatsman, redenaar en revolutie-leider. * 1759 te Arcis, † 1794. Met zijn Cordeliers bestrijdt hij reactionnairen als Lafayette en Bailly en onttroont op 10 Aug. 1792 Lodewijk XVI; is daarna tot Oct. minister van Justitie, hoofd van het Voorloopig Bewind en organiseert als vurig patriot de nationale verdediging, o.a. door het oproepen van vrijwilligers. De Septembermoorden heeft hij niet uitgelokt, maar laten begaan om de tegenstanders (royalisten) af te schrikken. Na zijn verkiezing in de Conventie treedt D. af als minister; toont zich verzoenend, maar als de Gironde, vooral door drijven van mad. Roland, zijn aanbod tot samenwerking blijft afwijzen, sluit D. zich tijdelijk bij Marat en Robespierre aan. D. stemt voor den dood van Lodewijk XVI, brengt de Conventie tot instelling van het Comité de salut public en tribunal révolutionnaire, waarsch. om daardoor de volkswoede te stillen en van nieuwe massamoorden af te houden. D. was geen starre dogmaticus als Robespierre; bond zich aan geen theorie, maar hield rekening met de oogenblikkelijke behoeften van Fr. en die eischten binnen- en buitenlandschen vrede. Daarom geeft D. den propaganda-oorlog op; wil, om de vredeskans te verhoogen, meewerken aan de bevrijding van Marie Antoinette, en ageert sinds het einde van 1793 tegen de Terreur, maar wekte door dit alles de vijandschap van Robespierre. Op gedeeltelijk onbewezen en zelfs onware beschuldigingen is D. 5 April 1794 te Parijs geguillotineerd.

J. J. Danton.

D. is vurig verdedigd (bijv. door Aulard), maar ook scherp bestreden, vooral door Mathiez († 1933), den apologeet van Robespierre. Het vraagstuk Danton-Robespierre is nog niet bevredigend opgelost. D. was zeer gevoelig voor geld (omkoopbaar?); zijn medeplichtigheid aan het verraad van → Dumouriez is niet bewezen; D. wilde geen Terreur; overtuigd republikein is hij waarsch. nooit geweest, royalist evenmin, al wilde hij voorwaardelijk wel meewerken om Lod. XVI van de guillotine te redden. In zijn privaat leven staat hij beneden Robespierre, maar als practisch staatsman overtreft hij hem.

Lit.: Madelin, D.; Barthou, D. (apologie); Wendel, D. (maakt er een held van). *V. Claassen.*

Dantumadeel, gem. in het O. van de prov. Friesland in de zgn. Wouden, groot 9 928 ha, omvattende de dorpen en buurtschappen Akkerwoude, de Broek, Birdaard, Dantumawoude, Valom, Driesum, Janum, Murmerwoude (hier is de secretarie), Rinsumageest, Roodkerk, Sijbrandahuis, Veenwouden, Wouterswoude, Zwaagwesteinde. Aantal inw.: 13 555 (1 Jan. 1934), waarvan ruim 85% Prot.; ruim 170 Kath., 8% onkerkelijk. Er is geen Kath. parochie. Op de laagveen- en zandgronden is landbouw (o.a. cichorei, tuinbouw en veeteelt. De spoorlijn Leeuwarden—Groningen loopt door het Z. der gemeente. *van der Meer.*

Dantumawoude, dorp van ruim 1 000 inw. in de Friesche gem. → Dantumadeel.

Danuvius (ant. geogr.), Donau; speciaal: de bovenloop, tot Vindóbona (Weenen); de benedenloop: Hister.

Danvila y Collado Manuel, Spaansch politicus, jurist en geschiedschrijver; * 1830 te Valencia, † 1906 te Malaga. Vooraanstaand, actief politicus, afgevaardigde voor de Cortes (1876), min. van Binnenl. Zaken (1892). Schrijft over juridische en historische onderwerpen.

Voorn. werken: El poder civil en Espana (6 dln. Madrid 1885; bekroond); Reinado de Carlos III (6 dln. Madrid 1891); La Germanía de Valencia (Madrid 1884). *Borst.*

Danville, 1° stad in Illinois (Ver. Staten van Amerika); 40° 5′ N., 87° 45′ W.); ca. 37 000 inw. Handelscentrum in een rijk landbouwgebied en koolmijn-district. Machine- en glasindustrie.

2° Stad in Virginië (Ver. Staten van Amerika); ca. 23 000 inw. Spoorwegknooppunt en vliegveld. Groote tabaksmarkt, hout- en katoenindustrie. Gesticht in 1770. *p. Cyrillus.*

Danzel, Theodor Wilhelm, Duitsch literair-historicus; * 4 Febr. 1818 te Hamburg, † 9 Mei 1850 te Leipzig.

Werken: Über Goethes Spinozismus (1843); Gottsched und seine Zeit (1848); G. E. Lessing, sein

Leben u. seine Werke (1 dl. 1850; voortgezet door E. Guhrauer, 1853). — Lit.: J. Mähly, Th. W. D. (A. D. B., IV 1876).

Danzig, 1° Vrijstaat (officieel: Vrije stad D.) aan de Weichselmonding. Opp. 1 951 km², ong. 410 000 inw., waarvan ca. 37,5% Kath; 97% der bevolking is Duitsch. De Vrijstaat D. omvat het grootste deel van de Weichsel-Nogat-delta met in het O. een deel van de Frische Nehrung (58 km²), terwijl de heuvels van den Pommerschen eindmoreenerug nog over de W. landsgrenzen heenreiken. De waterkracht der riviertjes, die van dit heuvelland komen, wordt gebruikt voor de opwekking van electriciteit. Van eenig belang is nog de barnsteen en bruinkool, die in dit gebied gevonden worden.

Overeenkomstig de overwegende beteekenis van de havenstad D. is de groote meerderheid der bevolking werkzaam in industrie (30,7%), handel en verkeer (29%); 18% vindt een bestaan in landbouw, veeteelt en visscherij. De beteekenis van den landbouw in het deltagebied, een vruchtbaar polderlandschap (Danziger Weider en het grootste deel der Marienburger Weider), gaat achteruit ten gunste van de veeteelt. Van een eigen spoorwegnet kan moeilijk gesproken worden, daar de spoorlijnen slechts onderdeelen zijn van Poolsche en Duitsche lijnen. De groote lijn Berlijn —Dischau—Marienburg—Koningsbergen moet op Danziger gebied gesloten blijven. Van Marienburg heeft men aansluiting naar Danzig.

De vrije stad D. is een souvereine staat onder protectoraat van den Volkenbond, heeft zelf de leiding van zijn buitenlandsche politiek, moet evenwel de diplomatieke vertegenwoordiging in het buitenland (behalve in den Volkenbond) aan Polen overlaten (geregeld door het Verdrag van Versailles en later door de tractaten van Parijs 1920 en Warschau 1921). In financieele vraagstukken heeft Polen adviseerende bevoegdheid. D. behoort tot het Poolsche tolgebied. De spoorwegen worden door Polen bestuurd, het bestuur over post en telegrafie heeft de stad in eigen handen. Voor de havens en waterwegen is een commissie ingesteld, die uit 5 Danziger en 5 Poolsche leden bestaat met een Zwitser als president. Het protectoraat van den Volkenbond omvat ook de militaire verdediging, die evenwel aan Polen is overgedragen. In geval van oneenigheid heeft in eerste instantie de door den Volkenbond aangestelde Hooge Commissaris te beslissen.

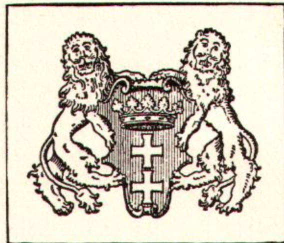
De grondwet dagteekent van 11 Aug. 1920. De „Volkstag" (72 leden, minstens 25 jaar oud, gekozen volgens algemeen, gelijk, geheim en direct kiesrecht door alle staatsburgers boven 20 jaar voor den tijd van 4 jaar) heeft wetgevende macht; door een volksbesluit te ontbinden. Het opperste regeeringslichaam is de senaat (president, plaatsvervangend president en 11 door den Volkstag gekozen senatoren, waarvan 4 bezoldigd), kan tegen de besluiten van den Volkstag een opschortend vetorecht doen gelden. Een raad van 14 leden moet wetten van financieel karakter goedkeuren. Ambtelijke taal: Duitsch; Poolsch in is school, bestuur en bij het gerecht geoorloofd.

De 155 000 Katholieken in de Vrije Stad behooren tot het bisdom, dat onmiddellijk onder den H. Stoel ressorteert. Kathedraal te Oliva. Graaf O'Rourke is sedert 1926 bisschop. De 250 000 Protestanten hebben een Evangelischen superintendent. *Lips.*

2° (Poolsch: Gdansk) (Zie pl.) Hoofdstad van den Vrijstaat D.; zeehaven (voorhavens Neufahrwasser en Weichselmünde), verder rivier- en luchthaven; gelegen 5 km van de Oostzee niet ver van de plaats, waar de (vereenigde) Mottlau en Radaune in den Dooden Weichsel stroomen (54° 21′ N., 18° 40′ O.). Ong. 250 000 inw., bijna uitsluitend Duitschers. D. heeft een technische hoogeschool. Aan den linker oever van den Dooden Weichsel tusschen Mottlau en Radaune liggen de schilderachtige oude stadsdeelen met de hooge smalle gevelhuizen, dikwijls met „Beischläge", steenen platformen met trappen, die naar de straat leiden.

In de oude Rechtstadt domineert met een stompen toren (79 m) de stoere baksteen-Gotiek der St. Maria (1359—1502), waar in een kapel Memlinc's Laatste Oordeel hangt. Dicht bij de St. Maria het Gotische Raadhuis (toren 82 m) en de prachtige Artushof, in hoofdzaak laat-Gotiek. Anton van Opbergen bouwde in Nederl. Renaissance-stijl het beroemde Tuighuis (1600—1605), vlg. Dehio „het rijpste en belangrijkste werk van Holl. karakter in het Duitsche Oostzeegebied". In de Altstadt vsch. mooie oude kerken, o.a. St. Johannes (1358—1465) en de Dominicaner kerk (14e eeuw).

Aan gene zijde van de vroegere vestingwallen (nu promenaden) liggen de nieuwere stadsdeelen: in het N.W. de woonwijken der aristocratie, Langfuhr en Oliva, buiten de stad de badplaats Zoppot. De transitohandel vooral van kolen en hout uit Silezië (samen meer dan 75%), verder van levensmiddelen en suiker, is na den Wereldoorlog enorm gestegen en heeft van D. weer een uitvoerhaven gemaakt. Hoewel Polen verplicht is de havens van D. volledig te gebruiken, begunstigt het door spoorwegaanleg en tarievenpolitiek de eigen haven Gdingen. Als gevolg van de tolmuren hebben veel industrieën nevenbedrijven in D. opgericht, die hun waren in het Poolsche tolgebied afzetten. Scheepsbouwhoutzagerijen, suikerraffinaderijen, enz. *Lips.*

Wapen van Danzig.

Geschiedenis. Sinds de eerste meldingen in de geschiedenis (977) behoorden Danzig en de omliggende landstreek tot Polen. In 1350 sloot de stad zich aan bij het Hansaverbond, doch de groote handelsbelangen der stad maakten een nauwere aansluiting bij het Poolsche achterland noodzakelijk, zoodat het in 1454 een overeenkomst sloot met Polen en Vrije Stad werd. Door het Privilegium Casimirianum van dat jaar verkreeg D. van den Poolschen koning het recht een eigen leger te hebben, munt te slaan, recht te spreken, zijn begrooting te regelen en zich zelf te besturen. Polen werd te D. door een burggraaf vertegenwoordigd en de stad benoemde een secretaris in de Poolsche hoofdstad en nam deel aan de verkiezingen voor den Poolschen Landdag. Op het einde van de 15e eeuw rezen er verschillen tusschen Polen en D., doch de verhouding werd in de 16e eeuw weer beter, niettegenstaande de stad Protestant was geworden. Frederik II reeds trachtte haar te annexeeren, doch stuitte bij de eerste deeling van Polen in 1772 op verzet van Rusland. D. was nu gescheiden van het Pruisisch geworden achterland en zijn handel ging sterk achteruit. Bij de tweede

deeling van Polen in 1793 werd de stad ingelijfd bij Polen en de derde deeling in 1795 maakte, dat het achterland thans aan Pruisen kwam, zoodat daardoor de handel van D. weer begon op te leven, daar het nu weer de natuurlijke uitweg der Poolsche producten was geworden. Bij den vrede van Tilsitt in 1807 herkreeg D. zijn statuut als Vrije Stad onder directe autoriteit van Napoleon. Het continentale stelsel berokkende haar groote nadeelen. Bij het congres van Weenen in 1815 werd zij wederom Pruisisch en dus gescheiden van het Poolsche achterland, dat nu grootendeels Russisch werd. Door haar tot garnizoensstad te maken en aan talrijke oud-militairen gelegenheid te verschaffen zich te Danzig, Oliva, Zoppot en Neufahrwasser te vestigen, trachtte Pruisen het Duitsche element te versterken. Het 17e legerkorps werd te D. gevestigd en de stad werd hoofdstad van de provincie West-Pruisen. Bismarck verklaarde, dat Pruisen zich steeds tegen de onafhankelijkheid van Polen moest verzetten, omdat D. in dat geval onmiddellijk Poolsch zou worden als zijnde van levensbelang voor Polen. De Vredesconferentie van 1918—'19 had de stad eerst aan Polen toegewezen, doch stuitte op hevig verzet van de stad zelf, van Duitschland en van Lloyd George. Artikel 104 van het Verdrag van Versailles schiep nu een speciaal statuut voor Danzig en maakte D. en omgeving wederom Vrije Stad onder toezicht van den Volkenbond, welke een Hoogen Commissaris benoemt, die de geschilpunten tusschen de stad en Polen moet beslissen in eerste instantie. Er werd bepaald, dat er een douane-unie tusschen D. en Polen tot stand zou komen. Polen zou de diplomatieke en consulaire belangen van D. in het buitenland voeren, de post- en spoorwegbelangen van Polen in D. werden erkend, evenals die van Polen omtrent de haven der stad. In 1920 kwam er een conventie tusschen Polen en D. tot stand. Tusschen 1920—'30 had de Volkenbond vele geschilpunten tusschen dit land en D. te beslissen; langzamerhand werd de verhouding beter, vooral toen mr. van Hamel Volkenbondscommissaris te Danzig werd en ook nadat dr. Sahm den Danziger senaat had verlaten. De laatste handels- en econ. conventie met Polen is van 6 Aug. 1934.

L i t.: E. Keyser, Danzig's Geschichte (1928); Loening, Die Rechtsstellung der Freien Stadt Danzig (1928); S. Askenazy, Dantzig et la Pologne (1919). *v. Son.*

Danziger Corridor wordt genoemd de landstreek tusschen Pommeren en Danzig, welke bij het vredesverdrag van Versailles in 1919 aan Polen werd toegewezen als zijnde oud Poolsch territorium en hoofdzakelijk bewoond door Polen en aanverwante Kasjoeben. Hierdoor werd Oost-Pruisen van West-Pruisen gescheiden, hetgeen vóór de Poolsche deelingen steeds het geval was geweest. De uitdrukking „Corridor" (=doorgang, nl. van het hoofdgebied naar O. Pruisen) werd door de Duitschers uitgevonden en deze hebben sedert 1919 steeds gewezen op het onhoudbare van den toestand. Toch is er in 1934 een overeenkomst tusschen Duitschland en Polen tot stand gekomen, waarbij Duitschland zich verplicht gedurende 10 jaar niet op grensverandering te zullen aandringen. Hitler heeft in Aug. 1934 verklaard, dat Duitschland zich stipt aan die overeenkomst zal houden. *v. Son.*

Daoen Koetjing (= Kattenblad), Maleische naam voor coleusbladeren. → Coleus

Daphne, 1° Grieksche naam van Egypt. stad (Egyptische naam onbekend) in beneden-Egypte, waarschijnlijk thans Tell Defenneh aan den Pelusieschen Nijlarm, opgegraven in 1886 door Flinders Petrie. Gewoonlijk wordt deze Egypt. stad ook gelijkgesteld met het in de H. Schrift genoemde Taphnes, waarheen een aantal Joden verhuisden na den val van Jerusalem (vgl. Jer. 43. 7—9 e.a.).

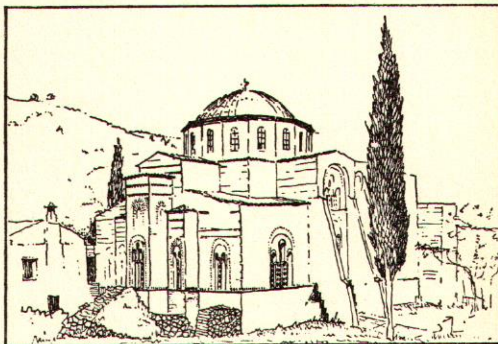
2° Bekende cultusplaats en zomerverblijf in de Grieksch-Rom. oudheid, bij Antiochië in Syrië. De tempel van Apollo en Artemis in het „heilige woud" werd er in 362 n. Chr. door brand verwoest. Thans Bet el Ma (Huis der Wateren), nog om zijn schoonheid veel bezocht.

L i t.: E. S. Bouchier, A Short History of Antioch (hfst. 3 Daphne, Oxford 1921). *Simons.*

Daphne (G r. m y t h.), dochter van den riviergod Peneus in Thessalië. Apollo hield van haar en achtervolgde haar. Op haar vlucht werd zij op haar bede door de goden in den laurierboom veranderd.

Daphne mezereum, → Peperboompje.

Daphni, Grieksch klooster aan den weg van Athene naar Lepsina (Eleusis), begraafplaats van de hertogen van Athene uit het huis de la Roche, beroemd door zijn

Klooster Daphni. (Zie ook plaat t/o kol. 608 in deel VI.)

goud-m o z a ï e k e n uit de 11 eeuw. Ze behooren met den beeldencyclus van het naburige Hosios Lukas (begin 11e eeuw) tot de meesterwerken van de → Byzantijnsche kunst der tweede bloeiperiode. *Hackel.*

L i t.: Millet, Le Monastère de Daphni (Parijs 1899).

Daphnia, geslacht van kleine kreeftjes, die in zoetwater algemeen zijn en behooren tot de orde der Branchiopoda. D. pulex, de watervloo, heeft een tweekleppige schaal, die bij vergrooting een fijne streping vertoont, twee samengestelde oogen en twee lange roeisprieten. De bladvormige pooten dragen kieuwen en dienen om te roeien of om versch water langs de kieuwen te doen stroomen. Aan de rugzijde ligt een snelkloppend hart en daarachter een broedruimte, waarin de afgezette eieren zich door parthenogenesis ontwikkelen tot jonge kreeftjes. Bij ongunstige omstandigheden worden na bevruchting zgn. wintereieren gelegd, die van een schaal zijn voorzien en droogte of koude kunnen weerstaan. D. pulex wordt veel gebruikt als voedsel voor aquariumvisschen. Zie fig. bij art. → Cladocera. *M. Bruna.*

Daphnine, blaartrekkend glucoside, dat voorkomt in den bast van Daphne mezereum of → Peperboompje. Vgl. verder → Garoebast.

Daphnis (G r. m y t h.), jong herder op Sicilië, zoon van Mercurius, bekwaam fluitspeler en uitvinder van het Siciliaansch herdersgedicht en daarom lieveling van Pan. Hij hield van een nimf, Echenais, en beloofde haar, haar trouw te blijven. Hij brak zijn

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

woord en werd voor straf blind. Bij Theocritus andere vorm der sage: hier sterft Daphnis door de wraak der vertoornde Aphrodite. *Weijermans.*

Daphnopsis, een plantengeslacht van de familie der Thymeleaceae, komt in tropisch Amerika voor in boom- en struikvormen. Verschillende soorten zijn bekend als vezelplanten, bijv. D. utilis en D. brasiliensis.

Daponte (ook: Da Ponte), Lorenzo, Ital. operadichter; * 1749 te Ceneda (Venetië), † 1838 te New York. Uit Joodsche ouders geboren, 1763 gedoopt, 1773 priester gewijd. Hij dichtte voor Mozart: Le nozze di Figaro, Don Giovanni en Cosi fan tutte. Na den dood van Joseph II werd hij geheel ontrouw aan zijn priesterlijke roeping en huwde; hij ging naar Londen en vandaar als opera-ondernemer naar New York. Van zijn hand verschenen Mémoires, die niet geheel betrouwbaar zijn.

Lit.: H. v. Lohner, L. da P. (1882); A Marchesan, Della vita e delle opere di L. da P. (1900); Joh. Russo, L. da P. Poet and adventurer. *Piscaer.*

Dapsang, de hoogste berg van den Karakoroem (Azië; III 480 E 5); 8 620 m, door Godwin Austen in 1865 ontdekt. Op de Britsch-Indische kaarten aangegeven als K^2.

Daquin (ook: d'Aquin), Louis Claude, Fr. klaviercomponist; * 1694 te Parijs, † 1772 aldaar. Leerling van Marchand. Was reeds op 12-jarigen leeftijd organist aan de St. Antoine en vanaf 1727 organist aan de St. Paul te Parijs, 1739 ook organist van de kon. kapel. D. is een van de oudste en belangrijkste klaviercomponisten.

Werken: Pièces de clavecin (1735; opnieuw uitg.: Expert, Maîtres français du clavecin [2]1926); Noëls pour l'orgue ou le clavecin op. 2. (id. door Guilmant, Archives des maîtres de l'orgue). Ook zijn cantate „La Rose” werd gedrukt. *Piscaer.*

Dar, → Bijen.

Dara (Dareium), stad, gesticht door Arsaces II en eenige jaren hoofdstad van het rijk der Parthen. Ligging onbekend.

Darasi, een der fanatieke Ismaëlieten, die tot de vurigste aanhangers van → Hakim behoorde en in den Libanon de naar hem genoemde dweepzieke sekte der Droesen stichtte (ca. 1020), welke Hakim als een god vereert en diens wederkomst op aarde verwacht. *Slootmans.*

Darbisten, aanhangers van de godsdienstige strooming, veroorzaakt door John Nelson Darby, Anglicaansch predikant (* 1800, † 1882), die in 1828 uit de Anglic. Kerk was uitgetreden om zijn zuiver geestelijke opvatting van de Kerk; tot 1845 bleef hij in contact met de → Plymouthbroeders, reisde veel in Europa en Amerika en was een ijverig publicist om zijn ideeën te verspreiden. De D. willen dien naam niet dragen, omdat zij geen afzonderlijke kerk of sekte willen vormen; zij verwerpen iedere kerkorganisatie of belijdenis (dientengevolge is hun aantal ook in Nederland moeilijk te schatten); maar zij willen nog wel een zeker verband tusschen de verschillende gemeenten, waarom zij zich ook van de Plymouthbroeders hebben afgescheiden. Zij steunen alleen op den Bijbel en gelooven aan de rechtvaardiging door het geloof alleen en het Chiliasme; verwerpen ook ieder priesterschap en hebben in plaats van het Avondmaal het „breken des broods”, het gezamenlijk nuttigen van brood en wijn, gesteld.

Lit.: J. N. Voorhoeve, Het Zoogenaamd Darbisme, in „Kerk en Secte” (1916). *Pauwels.*

D'Arblay, Madame, → Arblay (Madame d').

Darboy, Georges, aartsbisschop van Parijs 1863—1871, slachtoffer der Commune; * 16 Jan. 1813 te Fayl-Billot (Haute-Marne), † 24 Mei 1871 te Parijs; 1859—'63 bisschop van Nancy. Op het Concilie van het Vaticaan (1869) verzette zich mgr. D. tegen de dogmaverklaring der pauselijke onfeilbaarheid. Op 4 Apr. 1871 door de Parijsche Commune als gijzelaar aangehouden, werd hij bij het naderen der regeeringstroepen gefusilleerd. Hij schreef vsch. werken over Bijbelverklaring.

Lit.: Foulon, Histoire de la vie et des oeuvres de Mgr. D. (1889; Kath.). *V. Houtte.*

Darcy, Formule van, formule, betrekking hebbende op de strooming van water door een buis van constante cirkelvormige doorsnede zonder richtingsveranderingen. Zij geeft aan de waarde van den coëfficiënt λ uit de formule $I = 0{,}083\ \lambda\ \frac{Q^2}{D^5}$, waarin I = drukverlies; Q = hoeveelheid doorstroomend water in m^3 per sec; D = diameter van de buis in m. Volgens Darcy is $\lambda = 0{,}01989 + \frac{0{,}0005078}{D}$ voor nieuwe gladde buizen en het dubbele van deze waarde voor in gebruik zijnde buizen, waarvan de wanden ruw zijn geworden. *Egelie.*

Dardanellen, Straat der, oudtijds „Hellespont”, tusschen het schiereiland Gallipoli en Klein-Azië, verbindt de Egeesche Zee met de Zee van Marmora (III 672). Zij is ca. 65 km lang, gem. 5 à 6 km breed (smalste plaats 1 900 m), gem. 50 m diep (diepste plek 104 m) en is een gedeelte van een verzonken rivierbed. De oevers worden gevormd door 200 à 250 m hooge geelachtige heuvels, aan de Europeesche zijde steil en onvruchtbaar, aan de Aziatische zijde vlakker en met wijn- en oofttuinen bezet. In de straat staan een zoutarme bovenstroom naar de Egeesche Zee (max. 3 zeemijl, enkele malen zelfs 5 zm.) en een zoutrijkere onderstroom in omgekeerde richting. De grens tusschen beide stroomen is variabel en ligt tusschen 15 en 30 m diepte. → Dardanus. *Wissmann.*

Geschiedenis. Xerxes sloeg hier zijn brug en ook Alexander de Groote ging hier over het water. In 1356 rukten de Turken over de D. Europa binnen. Ten behoeve van de verdediging van Konstantinopel werden de Dardanellen versterkt door den aanleg van forten en batterijen op beide oevers, waarvan de jongste, in 1877 gebouwd, nog gedurende den Wereldoorlog een rol hebben gespeeld, zij het, dat de beteekenis van deze verdedigingsmiddelen door de activiteit van de Duitschers, die de Turken met raad en daad bijstonden, sterk was verhoogd. Teneinde de vrije verbinding met Rusland te verkrijgen werd in Februari 1915 op aandringen van Winston Churchill door de Franschen en Engelschen een grootscheepsche aanval op de Dardanellen gedaan. Onder dekking van het vuur van een machtige vloot gelukte het hun aan beide zijden van de zeestraat te landen en eenige forten te nemen. Op 18 Maart trachtte men met de vloot binnen te varen. De Turken stelden door drijvende mijnen echter niet minder dan 6 groote oorlogsschepen der Geallieerden buiten gevecht, zoodat de aanval werd afgeslagen. Na dien tijd mislukten alle pogingen om te land voorwaarts te gaan, evenals een nieuwe landingspoging bij Ari Boernoe op het schiereiland Gallipoli. Op 20 December ontruimden de Geallieerden in alle stilte de landingspunten. *v. Voorst.*

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Dardanellen-kwestie, de zich in de 19e eeuw voortdurend voordoende vraag of Turkije het recht bezat de Dardanellen te sluiten voor doorvaart van oorlogs-

Dardanellen en Bosporus, de verbinding van Zwarte met Middellandsche Zee. Het gestreepte deel geeft het gedemilitariseerde Turksche gebied aan.

schepen van andere mogendheden. Op het congres van Parijs (1856) en dat van Berlijn (1878) werd vastgesteld, dat geen oorlogsbodems de Dardanellen mochten passeeren dan bij bijzondere toestemming der Turksche regeering. Bij het vredesverdrag van Lausanne (1923) veranderde het Dardanellen-statuut; thans mogen alle schepen, dus ook oorlogsschepen, de Dardanellen passeeren; slechts in geval van oorlog heeft de Turksche regeering het recht aan vijandige vloten doortocht te weigeren. De kust en de eilanden der Dardanellen zijn gedemilitariseerd. De Dardanellen staan onder contrôle der „Commission des Détroits" te Stamboel onder voorzitterschap van Turkije en waarin zitting hebben Frankrijk, Engeland, Italië, Japan, Bulgarije, Griekenland, Roemenië en Joego Slavië. Sowjet-Rusland trad tot deze overeenkomst toe.

L i t. : Linn, Internationalisierung der Meeresengen (1930). *v. Son.*

Dárdani, Illyrische volksstam met Thracische elementen, aan den bovenloop van den Axios en de boven-Morawa in Moesië, in het tegenwoordige Joego Slavië. De Grieken leerden hen eerst in het begin van de 3e eeuw voor Chr. kennen. Door de Romeinen werden zij met veel moeite onderworpen (97—27 v. Chr.). Hun voornaamste plaats was Scupi. *Weijermans.*

Dárdanus, (G r. m y t h.) zoon van Iuppiter en Electra uit Arcadië, stichter der stad Dardania in Troas, stamvader van het Trojaansche vorstenhuis en door Aeneas van de Romeinen. Naar hem zijn de Dardanellen zoo geheeten. *Weijermans.*

Darden, bevolkingsgroep in N.O. Afghanistan en N.W. Kasjmir, tusschen Pamir en Indus. Wellicht is het een oud-Arische bevolking gemengd met de oerinwoners. Naast den Islam vindt men nog vele oude heidensche resten en een soort kastenstelsel.

Dardzjiling, hoofdstad van het gelijknamige district van de provincie Bengalen (26° 50′ N., 88° 25′ O.); ca. 22 000 inw. Gezondheidsoord, 2 185 m hoog, gelegen aan den Zuidelijken uitlooper van het Himalajagebergte; temperatuur der warmste maand zelden boven 27° C. Zomerresidentie van den gouverneur van Bengalen, vacantie-verblijf voor Europeanen, sanatorium voor militairen. In verband met overvloedigen regenval (300 cm per jaar) in de omgeving vele theeplantages. Eindpunt van meerdere spoorlijnen, begin van verschillende karavaanwegen naar Tibet. *G. de Vries.*

Daremberg, C h a r l e s V i c t o r, Fransch philoloog. * 1817 te Dyon, † 1872 te Mesnil-le-Roi. Na 15 jaar bibliothecaris te zijn geweest, werd hij in 1871 prof. in de geschiedenis der geneeskunde te Parijs. Hij publiceerde veel teksten van antieke auteurs over geneeskunde en schreef zelf werken over de geschiedenis der geneeskunde. In de laatste jaren van zijn leven ondernam hij met Saglio de uitgave van den Dictionnaire des antiquités. *Zr. Agnes.*

Dares, tochtgenoot van Aeneas, vuistvechter (Vergilius, Aen. V, 369).

Dares de Phrygiër, → Dictys (van Creta).

Dar es Salam (lett. beteekenis: Oord van Vrede en Welvaart), haven en hoofdplaats van Tanganjika, ten Z. van het Zanzibar-eiland gelegen; ca. 30 000 inw., waarvan 2,5% Europeanen. Gezonde en mooie ligging; belangrijke in- en uitvoerplaats van Midden-Afrika, door een spoorweg met Kigoma, aan het Tanganjika-meer, verbonden. België bezit er een vrijhaven. Apostolisch vicariaat. *V. Asbroeck.*

Daressy, G e o r g e s, Fransch archeoloog en schrijver van talrijke werken over onderwerpen van Egyptologie. * 1864.

Daret, J a c q u e s, schilder te Doornik, * ca. 1404, † na 1468. Befaamd als medeleerling van Rogier van der Weyden, die grooten invloed op zijn kunst had. Men bezit van hem slechts 4 of 5 werken, waarin hij zich als een groot meester doet kennen met een zeer persoonlijken kant. Daar zijn naam herhaaldelijk in de archieven genoemd wordt (voor opdrachten enz.) schijnt hij in het kunstleven van zijn tijd een belangrijke plaats te hebben ingenomen, zoodat men de schaarschte zijner overgebleven werken zeer moet betreuren. Hij werkte ook veel te Arras als teekenaar voor tapisserieën. *Schretlen.*

L i t. : Friedländer, Alt-Nied. Malerei (II); Fr. Winkler, Der Meister v. Flemalle und R. v. d. Weyden (1913).

Darfoer, West-provincie in Eng. Egypt. Soedan; (I 536 F 3) opp. ruim 376 000 km², 524 000 inw.; hoofdplaats El Fasjer. De D. is een savannenplateau ten Z. van de Libysche woestijn gelegen, met weinig regen; de Dzjebel Marrah, ruim 1 800 meter hoog, beheerscht de streek. Het land is bewoond door Negers, Berbers en Arabieren. D. werd eerst onderworpen door den slavenhandelaar Ziber; op het einde der 19e eeuw voltrok de Egyptische regeering de bezetting en na het ineenstorten van het rijk der Derwisjen onderwierp en bezette Engeland het. *V. Asbroeck.*

Darg noemt men het veen aan de basis van het hoogveen in kommen van de onderliggende zandgrens. Het is een l a a g v e e n uit riet, zegge enz. opgebouwd. In Zeeland en elders in het Z.W. ook wel d e r r i e, onder de jonge zeeklei gelegen laag veen.

Daria, Heilige, martelares, → Chrysanthus en Daria.

Darial-pas, pas op 2 379 m hoogte in den centralen Kaukasus, beneden de sneeuwgrens. Van het bekken van Wladikawkas in het N. leidt hij naar het dal van de Koera in het Z. Het moeilijkst is de doorgang door de kristallijne zone met gevaren van bergstortingen, overstroomingen en lawinen. De pas wordt met zorg onderhouden, maar de hoofdverbinding met Transkaukasië gaat niet langs dezen pas, doch langs de Kaspische Zee. De D. heeft vooral beteekenis voor seizoenmigratie van de inheemsche bevolking. *fr. Stanislaus.*

Daricus of D a r i e k (Gr.), Oud-Perzische gouden munt, = 20 Medische sigloi, woog 8 gram, ovaal; aan de voorzijde de koning als boogschutter, vandaar ook „toxotai" (= boogschutters).

Darien, landstreek, behoorend tot de rep. Panama (O. deel), gelegen tusschen de Golf van Darien en die van Panama. Sinds 1925 apostolisch vicariaat.

Darimon, Alfred, Fransch staatsman, aanvankelijk socialist en medewerker van Proudhon, later aanhanger van Napoleon III; * 17 Dec. 1819 te Rijsel, † 2 Oct. 1902 te Parijs. Zijn uitgebreide Mémoires zijn belangrijk voor de geschiedenis van het Tweede Keizerrijk.

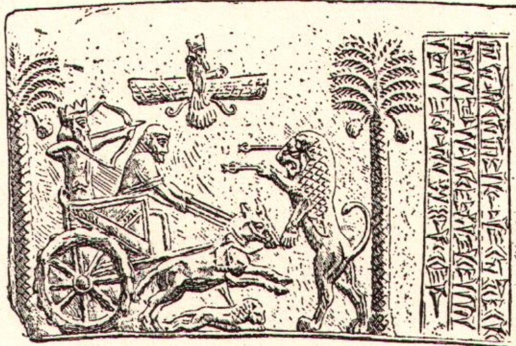
Darío, Ruben, eigenl.: Félix Rubén García Sarmiento, Zuid-Amerikaansch dichter en prozaschrijver; * 1867 te Metapa (N. Segovia), † 1916 te Leon. D. is autodidact en geldt als het grootste talent van Spaansch-Amerika. Zijn eerste werken: Poema de Adolescencia en Poema de Juventud, bewijzen reeds Spaanschen en Franschen invloed, vooral van Victor Hugo. D. volgt diens metriek acoustisch na in Primeras notas: Epistolas y poemas (Managua 1885). Hij verblijft langen tijd te Parijs en Madrid, en doet veel voor de ontwikkeling der Spaansche letteren. Zijn oorspronkelijk talent openbaart zich in Azul (1888), dat duidt op den invloed van de „Parnassiens", o.a. Zorrilla en Nuñez de Arce, waarna zijn werk in 1899 een symbolistische tendenz (door Paul Verlaine) krijgt, zooals blijkt uit: Prosas profanas (1899), Cantos de vida y esperanza (1905), Canto errante (1907), enz. D. brengt meer zelfstandigheid en grootere vrijheid van metriek in de Spaansche letteren, alhoewel hij de taal schaadt door tallooze latinismen enz. Zijn verzen zijn van een vreemdsoortige schoonheid en een verwarrende ontroering; hij beheerscht de klassieke metriek, heeft het klankvolume van de taal verrijkt en deze fijn genuanceerd. Zijn ideeën zijn half-heidensch, half-Christelijk; hij gelooft, maar uit vrees. Zijn werk is slechts onder reserve te aanvaarden.

Voorn. prozawerken: Los Raros (1893); Parisiana (1898); Tierras solares (1904); Todo al vuelo (1912). — Uitg.: Obras completas de R. D. (Madrid 1916); Obras escogidas, González-Blanco (Madrid 1910); Obra poética (Madrid 1914—'16); Pages choisies (Parijs 1918). — Lit.: F. Conteras, R. D. et les Nouvelles Lettres Hispano-Américaines (Parijs 1920); J. Goldberg, Studies in Spanish American Literature (New York 1921); E. K. Mapes, L'influence française dans l'oeuvre de R. D. (Parijs, H. Campion, 1925); Franc. Contreras, R. D., su vida y su obra (Barcelona 1930). *Borst.*

Darion, Belg. gem. in het N.W. van de prov. Luik; Jekerrivier; opp. 157 ha, 150 inw., landbouw, oude heerlijkheid.

Darius, naam van drie Perzische koningen uit het geslacht der Achemenieden.

Darius I of D. de Groote, zoon van Hystaspes, kon na den dood van Cambyses II in 522 v. Chr. den troon van Perzië eerst bestijgen, nadat de indringer Gaumata (→ Bardija; → Pseudo-Smerdis) uit den weg was geruimd. Van zijn talrijke krijgsoperaties vóór de reorganisatie van het rijk vertelt hij in zijn inschriften te → Behistoen, waar hij ook zelf staat afgebeeld. Voor de administratie verdeelde hij zijn onmetelijk rijk in satrapieën. Een met de medewerking der Grieksche steden van Klein-Azië ondernomen tocht tegen de Scythen (ca. 512) bereikte zijn hoofddoel niet. In 499 begon de opstand der Ioniërs, die onder leiding van Milete en met eenige hulp van Athene zelfs Sardes verwoestten. Doch D. bracht den verbonden Grieken op zee een groote nederlaag toe en veroverde Milete (494). De tot bestraffing van Athene uitgezonden Perzische troepen echter werden in den beroemden slag van Marathon bloedig verslagen (490). Darius stierf, alvorens hij wraak kon nemen (485). Hij is een der grootste figuren der Oostersche geschiedenis. Zijn opvolger was Xerxes.

Zegel van Darius (Britsch Museum, Londen).

Darius II, bijgenaamd Nothus (Bastaard), was de zoon van Artaxerxes I en een concubine. Hij kwam in 424 v. Chr. op onwettige wijze aan de regeering, tijdens welke hij met tallooze opstanden te kampen had. Hij stierf in 404 en werd opgevolgd door Artaxerxes Mnemon.

Darius III, naar zijn vroegeren naam Codomannus bijgenaamd, wiens afstamming onzeker is, werd door Bagoas, den eunuch, in 336 v. Chr. op den troon geholpen. Hij ontdeed zich daarna van Bagoas door hem te vergiftigen. Alexander de Groote versloeg hem achtereenvolgens bij Issus (333) en bij Gaugamela (331, „slag van Arbela"), waarna hij zich van het heele Perzische rijk meester maakte. Darius werd tijdens de achtervolging door Alexander door zijn satrapen gedood (330). Hij was de laatste heerscher uit het geslacht der Achemenieden.

Lit.: J. V. Prasek, Dareios I (Der alte Orient 14, 4, Leipzig 1914). *Simons.*

Dariusvaas, groote Apulische prachtvaas uit de 4e eeuw v. Chr. uit Canosa; op den buik van de vaas is in levendige schildering voorgesteld de beraadslaging van Darius I den Grooten met zijn rijksgrooten vóór den tocht naar Griekenland; thans in het Nationale Museum te Napels.

Lit.: Furtwängler und Reichhold, Griech. Vasenmalerei (II 1909). *W. Vermeulen.*

Darkau, badplaats in Silezië; jodium- en keukenzouthoudend bronwater; behandeling van struma, scrofulose, beentuberculose en sommige huidziekten.

Darling, langste rivier van het Murray-Darlinggebied in Nieuw-Z. Wales (Australië), gevormd door talrijke bronrivieren, komend van de W. afhelling van het O. Austr. kustgebergte; lengte 2 450 km; stroomgebied 600 000 km². Als laagland-rivier stroomt de D. zeer langzaam, groote meanders vormend. In den drogen tijd is er vaak geen strooming meer en heeft de rivier en ook haar zijrivieren zich opgelost in een reeks langgerekte meren. In den natten tijd vormen zich meerdere beddingen naast het eigenlijke rivierbed, de zgn. „billabongs", die langen tijd water behouden, nadat het tusschenliggend overstroomd gebied reeds opgedroogd is. Zeer geringe beteekenis voor de scheepvaart. *Zwagemakers.*

Darling Range, de vanuit zee op bergketen gelijkende jong-versneden rand van het W. Austr. tafelland nabij Perth; bestaat voornamelijk uit kalksteen (met karstverschijnselen) en vulkanisch gesteente; het gebergte is zeer regenrijk. Grootste hoogte heet Mount William: 1 100 m. *Zwagemakers.*

Darlington, stad aan de Tees, in het Eng. graafschap Durham (54° 31′ N., 1° 33′ W.). Ca. 69 000 inw. Metaalindustrie: fabricage van bruggen, locomotieven, stalen kabels. De spoorweg Darlington—Stockton was de eerste ter wereld (1925). Oudste locomotief ter bezichtiging in het Centraal Station. Prachtige Angl. St. Cuthbertkerk, dateerend van 1190. *G. de Vries.*

Darlingtonia, een geslacht van de plantenfamilie der Sarraceniaceae, met slechts één soort: D. californica. Dit kleine kruidachtige gewas groeit op de bergen der Sierra Nevada tot 2 000 meter hoog. De buisvormige bladeren van dit insecten-etende plantje zijn lichtgroen met purperkleurige teekeningen en ingericht voor het opnemen van het voedsel. Zij hebben hun basis op den grond en zijn nauw trechtervormig met verdikte, omgekrulde einden, waaraan zich een 2-slippig aanhangsel bevindt. Van binnen zitten honigkliertjes, die de insecten lokken, welke, eenmaal er in, niet terug kunnen en verteerd worden. *Bouman.*

Darm, → Spijsverteringsorganen.

Darmaanhangsels, → Appendices pyloricae.

Darmademhaling komt voor, wanneer de gasuitwisseling door den darmwand plaats heeft. Wordt aangetroffen bij libellenlarven, waar in den einddarm op kieuwen gelijkende plaatjes voorkomen, die met de tracheeën (adembuizen) van het lichaam in verbinding staan (kieuwtracheeën). Ook onder de visschen zooals bij den modderkruiper (cobitis fossilis) komt de zuurstof, welke boven water wordt opgenomen, door den darmwand in het bloed. D. is echter bij den visch een aanvulling van de kieuwademhaling. *Willems.*

Darmafsluiting (Ileus) omvat de ziekelijke aandoeningen, die ontstaan door algeheele of gedeeltelijke stuwing van darminhoud als gevolg van volkomen verhindering of ernstige bemoeilijking der passage. D. ontstaat door zeer verschillende oorzaken, die men kan samenvatten onder twee groote groepen: 1° de mechanische oorzaken, die afsluiting en vernauwing van den darm bewerken; 2° de dynamische oorzaken, waarbij verlamming of kramp der darmspieren tot de afsluiting voert. Tot de eerste groep behooren de afdraaiing van den darm, de inklemming door vergroeiingsstrengen of breukpoorten, de invaginatie, de afsluiting van den darm door een gezwel, een vernauwing of een vreemd lichaam, bijv. een galsteen. Tot de tweede groep behoort de darmverlamming door buikvliesontsteking, circulatiestoornis in de vaten, die den darm voeden, door zenuwaandoening.

De D. uit zich meestal door heftige aanvallen van pijn, braken, totaal ophouden van de passage, van winden of ontlasting, niettegenstaande alle middelen, die men daartoe gebruikt, hevig van uur tot uur toenemend ziektegevoel.

De behandeling moet bestaan in opheffing der passagebelemmering langs operatieven weg, zoo vlug mogelijk na het ontstaan, naar klassieken regel voor de zon opnieuw opkomt of ondergaat. *Krekel.*

Darmbacteriën worden de micro-organismen genoemd, die in grooten getale voornamelijk in den dikken darm bij mensch en zoogdieren worden aangetroffen. Hun aanwezigheid wordt als nuttig beschouwd voor den gastheer, in zooverre zij in staat zijn voedingsstoffen (o.a. cellulose), die niet door de verteringssappen van den darm tot oplossing kunnen worden gebracht, te verteren en waarvan dan de verteringsprod. den gastheer ten goede komen. *Willems.*

Darmbeen, → Bekken.

Darmbreuk, breuk, waarvan de inhoud geheel of gedeeltelijk uit darm bestaat. → Breuk (3°).

Darmcatarrh (→ Catarrh), oppervlakkige ontsteking van den darm; deze kan beperkt blijven tot den dunnen darm (enteritis) of dikken darm (colitis), doch doet vaak de verschillende deelen van het darmkanaal aan. Op het eten van bedorven voedsel bijv. volgt niet zelden een acute maagdarmcatarrh (gastroenteritis), die zich in braken en diarrhee uit. Bij de darmcatarrh kunnen de ontstekingsproducten slijm, eventueel etter, en bloed in de ontlasting worden aangetroffen. Vaak is de passage door den darm versneld en wordt het voedsel onvoldoende opgenomen, de ontlasting onvoldoende ingedikt en treedt diarrhee op. Deze diarrhee wordt gewoonlijk voorafgegaan door krampachtige pijn in den buik.

Behalve door het eten van bedorven voedsel kan een darmcatarrh bij allerlei ziekten optreden.

De behandeling bestaat in dieetregeling, eventueel medicamenten, die de darmwerkzaamheid verbeteren. *v. Balen.*

Darmdivertikel noemt men een blind eindigende uitstulping van den darm.

Darmesteter, Arsène, Fransch philoloog, * 1846 te Château-Salins, † 1888 te Parijs. In 1873 was hij repetitor voor de Romaansche talen aan de Ecole des Hautes Etudes te Parijs, waar hij in 1881 benoemd werd tot professor in de Fransche letterkunde der middeleeuwen en de geschiedenis der Fransche taal. Naar hem wordt gesproken van de Loi de Darmesteter, die in een zijner artikelen van 1876, La protonique non initiale, geformuleerd werd als een vervolg op Brachet's studie Rôle des voyelles atones in 1866. De broeder van D., James Darmesteter, Fransch Oriëntalist, gaf in 1890 te Parijs uit: A. Darmesteter, Reliques scientifiques, een verzameling van verschillende artikelen van D.

Voorn. werken: Traité de la formation des mots composés dans la langue française (1873); De la création actuelle de mots nouveaux dans la langue française et des lois qui la régissent (1877); La vie des mots étudiée dans leur signification (1886); Dictionnaire général de la langue française depuis le commencement du 17e siècle jusqu'à nos jours (met medewerking van Ad. Hatzfeld, en door dezen met Antoine Thomas na D.'s dood uitgegeven, 1890—1900). *Weerenbeck.*

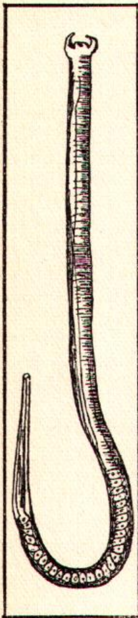
Darmfistel, is een abnorme communicatie van het lumen van eenig deel van het darmkanaal met het buikoppervlak; ontstaat bij een zwerend proces van den darmwand, dat in de omgeving overgaat en abcessen vormt, die naar buiten doorbreken, zooals bij tuberculose en gezwellen. Soms ook wordt de darmfistel door den chirurg aangelegd met het doel gestuwden darminhoud een uitweg te banen, zooals bij darmafsluiting of ook om in staat te zijn iemand kunstmatig te voeden. *Krekel.*

Darmgezwel, nieuwvorming in den darm; kan zijn van goedaardigen en van kwaadaardigen aard. Symptomen ontbreken soms geheel, meestal echter treden stoornissen op in de digestie met vage pijnen, soms bloedingen of verschijnselen van darm-

---

afsluiting. Nu eens wel, dan weer niet is het gezwel uitwendig te voelen. Belangrijk hulpmiddel is het röntgenonderzoek. Behandeling kan slechts operatief zijn. *Krekel.*

Darmhechting is sluiting van een darmwond. De darmwand bestaat uit drie lagen, van binnen naar buiten: de slijmvlies-, de spier- en de weivlies-(serosa-) wand. Geen wondvlak in het lichaam groeit sneller en in korter tijd beter aan elkaar dan twee serosawondvlakten. De darmwond geneest op veilige wijze door de weivliesvlakten aanelkaar te hechten (hechting van Lembert). *Krekel.*

Darmtrichine.

Darmkanaal, → Spijsverteringsorganen.

Darmklem is chirurgisch instrument, waarmee men den darmwand tijdelijk kan afsluiten.

Darmparasieten leven in het darmkanaal van andere dieren en voeden zich methet passeerende voedsel. Omdat zij leven in vloeibaar voedsel, ontbreken kauwende monddeelen; de ademhaling is anoxybiontisch, vindt zonder zuurstof plaats, zoodat longen of kieuwen ontbreken. D. behooren 1° tot de e e n c e l l i g e d i e r e n. Men vindt soorten van Entamoeba in mensch en hoogere dieren; Opalina leeft in den kikvorsch, Balantidium in het varken, soms in den mensch, en Gregarina in ongewervelde dieren. Deze vormen richten weinig schade aan, met uitzondering van Entamoeba histolytica, die dysenterie verwekt. De meeste d. behooren 2° tot de w o r m e n. Naast enkele Trematoden, zooals Distomum macrostomum, die in zangvogels leeft, komen in den mensch en verschillende gewervelde dieren vele soorten Cestoden of lintwormen voor, behoorende tot de geslachten Ligula, Dibotryocephalus, Caryophyllaeus en Taenia. Tot de Nematoden of Spoelwormen behooren bekende parasieten, zooals Ascaris en Oxyurus; verder Trichi nella, de trichine, en Anchylostomum, de mijnworm, die gevaarlijke ziekten kunnen verwekken. Zie afb. *M. Bruna.*

Darmpek is de darminhoud bij een pasgeboren kind of dier, ook wel meconium genoemd. Bij het paard is de kleur donkerbruin, bij koeien en andere huisdieren geelbruin. Het bestaat uit uitscheidingsproducten en afgestooten epithelium van het darmslijmvlies, uit ingedikte gal en uit bestanddeelen van ingeslikt vruchtwater. Bij de gezonde vrucht heeft het geen enkelen reuk en is tot kort na de geboorte bacteriën-vrij. De uitscheiding geschiedt enkele uren na de geboorte, waarschijnlijk door de prikkeling van het opgenomen colostrum, dat door zijn hoog zoutgehalte de peristaltiek bevordert. Bij den hond kan het meconium worden afgescheiden voor of tijdens de geboorte, zonder dat dit abnormaal is. Bij het paard komt het nog al eens voor, dat uitscheiding achterwege blijft (darmpekkoliek) en kunstmatig bevorderd moet worden. Wanneer 12 uur na de geboorte nog geen uitscheiding heeft plaats gehad, dan moet worden ingegrepen, hetzij door masseeren, hetzij door het geven van een clysma. Helpt dit niet, dan moet het d. met behulp van een instrument (meconitorium) worden verwijderd.

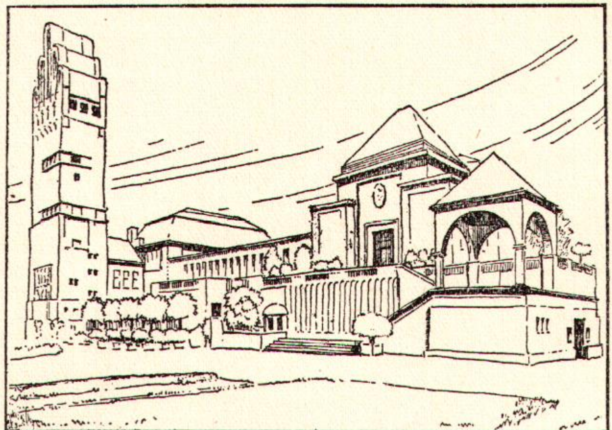
Darmresectie, operatie, waarbij een stuk van den darmwand wordt verwijderd.

Darmsappen zijn sappen, door den darmwand afgescheiden om de voedingsstoffen te verteren. → Spijsvertering.

Darmslijmvlies is het vlies, waarmede de binnenwand van den darm is bekleed. De functie is om klierstoffen af te scheiden voor vertering van het voedsel en om het transport van de verteringsproducten naar het bloed mogelijk te maken. In verband met de laatste functie is door plooien het oppervlak zeer sterk vergroot. *Willems.*

Darmstadt, hoofdstad van den Vrijstaat H e s s e n en van de provincie Starkenburg; gelegen 177 m boven zeeniveau aan de N.W. uitloopers van het Odenwoud aan het begin van de „Bergstrasze", den ouden Romeinschen straatweg naar Heidelberg, en aan de O. zijde van de Bovenrijnsche Laagvlakte (49° 54′ N., 8° 39′ O.). Ong. 90 000 inw., waarvan ca. 16 000 Kath. Knooppunt van spoorwegen, ligt o.a. aan de internationale lijn Frankfort—Bazel. Luchthaven. Technische hoogeschool. Veelzijdige industrie: chemicaliën, machines, chirurgische instrumenten, bier. Door de begunstiging van de vroegere groothertogen werd D. een stad, waar de kunst een groote plaats inneemt. In de binnenstad het residentieslot (Renaissance en Barok), voornamelijk uit de 18e eeuw; het raadhuis (Renaissance, 1599—1602), de stadskerk (1470). Nieuwere bouwwerken uit 18e en 19e eeuw zijn bijv. het Prinz Georg Palais, het Alte Palais. Aan de Oostzijde de kunstenaarskolonie Mathildenhöhe. D. kreeg in 1330 stadsrechten, werd in 1479 Hessisch en in 1567 residentie. *Lips.*

Darmstädter Kreis, kring van sentimenteele, voor Richardson en Rousseau gewonnen „beaux esprits" aan het hof van Henriette Christiane Karoline (1721—'74). J. H. Merck was de ziel van de „Darmstädter Heiligen", zooals Goethe hen noemde. De D. K. geeft typisch de atmosfeer terug van den Werthertijd.

Darmstadt, „Hochzeitsturm" met tentoonstellingsgebouw.

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Lit.: W. Liepe, in Merker-Stammlers Reallexicon; V. Tornius, Die Empfindsamen in Darmstadt (Leipzig 1911). *De Tollenaere.*

Darmsteenen zijn steenharde voorwerpen, die voornamelijk samengesteld zijn uit anorganische zouten. Ze kunnen in verschillende grootten (van de grootte van een erwt tot die van een menschenhoofd) in den darm voorkomen, hetzij alleen, hetzij met meer tegelijk. Gewoonlijk zijn ze kogelrond, maar ook andere vormen komen voor en ook kunnen verschillende darmsteenen met elkaar versmelten, zoodat dan een samengestelde darmsteen ontstaat. De oppervlakte is gewoonlijk glad, de kleur meestal grijs. Met een hamer zijn ze makkelijk stuk te slaan. Het meeste komen ze voor bij paarden, vooral bij molenaarspaarden, omdat deze „grind", d.i. het eerste schudsel van het meel te eten krijgen. Ook kleivoer geeft aanleiding tot de vorming van darmsteenen. Hoofdzakelijk bestaan ze uit ammoniummagnesiumphosphaat. Is het voer rijk aan magnesiumphosphaat, dan is er veel kans op darmsteenvorming, maar het is niet alleen van dezen factor afhankelijk. Vaak ziet men, dat een darmsteen gevormd is om een vreemd voorwerp, bijv. om een ingeslikten knoop heen.

Darmtuberculose (Lat. tuberculosis intestinalis) kan optreden primair ten gevolge van het drinken van melk van tuberculeuze koeien, vooral bij kinderen. Meestal is ze secundair, dus gevolg van een tuberculeuzen haard elders in het lichaam, vooral van de longen. Kan zonder eenig verschijnsel verloopen. Soms als beginverschijnsel obstipatie of diarrhee en vage klachten over pijn in den buik, opzetting van den buik door gassen. In den darm vindt men dan talrijke zweren (→ Darmzweer). Sedert den voortgang der röntgendiagnostiek weet men, dat darmtuberculose vaker voorkomt dan men voorheen dacht. Ze zou ontstaan door het inslikken van sputum. Therapie: hoogtezon, dieet, levertraan, sinaasappel- en tomatensap. *Wynands.*

Darmvlokken (villi intestinales) zijn kleine verhevenheden, welke voorkomen op het slijmvlies van den dunnen darm tot vergrooting van het resorbeerende oppervlak.

Darmwier, Enteromorpha intestinalis (< Gr. enteron = darm, morphè = vorm; Lat. intestinalis = op ingewanden betrekking hebbend), een groenwier van de familie der Ulvaceeën; de plant is een zak- of buisvormig weefsel en komt in groote hoeveelheden in zoet en brak water voor, drijvend aan het oppervlak. Zie afb. *Bouman.*

Darmzweer. Een zweer (Lat. ulcus) is een met ontsteking of ettering gepaard gaand oppervlaktedefect. In den darm komen zweren voor, o.a. bij typhus, dysenterie, cholera en tuberculose. Deze zweren kunnen aanleiding geven tot pijngevoel ter plaatse en tot grootere en kleinere bloedingen. Ook kunnen ze door den darmwand heenbreken en dan aanleiding geven tot buikvliesontsteking. Waar een darmzweer tot genezing komt, kan er een darmvernauwing ontstaan met als gevolg bemoeilijkte passage en darmkrampen, welke bezwaren soms door een operatie opgeheven moeten worden. *Wynands.*

Darnley, Henry Stuart, lord, gemaal van Maria Stuart; * 7 Dec. 1545, † 9 Febr. 1567 te Edinburgh; zoon van den graaf van Lennox, uit een zijlijn van het Schotsche koningshuis; huwde in 1565 koningin Maria; stiet haar van zich af door zijn ruwheid en door de vermoording van haar secretaris Riccio; werd zelf vermoord door toedoen van Thomas Bothwell. Hij is de vader van Jacob VI, die Elizabeth opvolgde als Jacob I van Engeland. *v. Gorkom.*

Darsono, Radèn, een van de felste voormannen van de Javaansche communistische beweging [→ Communisme (onder: Commun. bew. in Ned.-Indië)], omstreeks 1917 op den voorgrond getreden in de radicale, door de socialisten beïnvloede groep van de → Sarèkat Islam, later lid van de communistische partij. In 1922 en 1923 bezocht hij China, Rusland en Europa. Om zijn agitatorisch streven werd hij einde 1925 geïnterneerd. *Berg.*

Darmwier (Entero-morpha intestinalis).

Dartford, marktstad in het Eng. graafschap Kent, aan de oude Romeinsche heirbaan Dover—Londen (51° 27′ N., 0° 12′ W.); ca. 26 000 inwoners. Papierfabrieken.

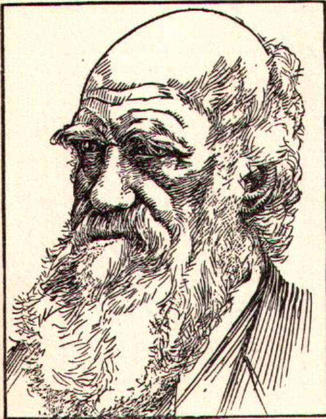
Dartmoor, 400—500 m hoog granietplateau, met hoogveen begroeid, in het Z.W. van het graafschap Devonshire (50° 40′ N., 4° 0′ W.); bekend door de teelt van schapen, rundvee en verwilderde ponies. Opp. 1 000 km². In het ontoegankelijke midden bekende gevangenis voor zwaar-gestraften. Veel monumenten uit den Keltischen tijd, o.a. menhirs. *G. de Vries.*

Dartmouth, oud haven- en visschersstadje aan den mond van het riviertje de Dart in het Eng. graafschap Devon (50° 22′ N., 3° 36′ W.); ca. 8 000 inwoners.

Darwin, Port, → Palmerston.

Darwin, 1° Charles Robert, de vader van het → Darwinisme; * 1809, † 1882. Kleinzoon van Erasmus D. Studeerde in de medicijnen te Edinburgh en daarna voor Anglicaansch geestelijke te Cambridge, waar hij in 1831 den graad van Bachelor of Arts behaalde. Intusschen was echter een geestdrift voor de natuurlijke historie ontvlamd onder invloed van dr. Grant te Edinburgh, van prof. Henslow te Cambridge, en door het lezen van Humboldt's reisverhalen. Door bemiddeling van Henslow kreeg hij in 1831 de uitnoodiging om als natuurkundige deel te nemen aan een onderzoekingstocht langs de kusten van Zuid-Amerika in het regeeringsschip The Beagle. De tocht duurde 5 jaren en van toen af was zijn leven uitsluitend gewijd aan de natuurlijke historie. Hij huwde zijn nicht Emma Wedgwood in 1839, publiceerde verschillende geologische en natuurkundige werken,

en langzamerhand ontwikkelden zich zijn inzichten over den oorsprong der soorten. On the Origin of Species by means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life werd geschetst in 1842, uitgewerkt in 1844, geschreven in 1858, gedrukt in 1859. Een aanvullend werk over The Variation of Animals and Plants under Domestication werd begonnen in 1860 en voltooid en gedrukt in 1868. Het werd gevolgd in 1871 door The Descent of Man. Intusschen verschenen van zijn hand nog verschillende studies op het gebied van plant- en dierkunde. Zijn laatste boek, The Formation of Vegetable Mould through the action of Worms, verscheen in 1881. Over inhoud en beteekenis van zijn werken, zie → Darwinisme. Naar den vorm zijn ze modellen van wetenschappelijken stijl, rustig, helder, opgewekt en belangstellingprikkelend voor ieder technisch detail.

Ch. R. Darwin.

U i t g. van zijn werken door Murray. — L i t.: voor het leven van D. vooral: Life and Letters, including an autobiographical chapter (uitg. Francis D. Darwin, 3 dln. 1887). Het eeuwfeest van 1909 bracht talrijke waardeeringen en beschouwingen, maar weinig nieuwe feiten. *Pompen.*

Het p r o e f o n d e r v i n d e l i j k w e r k van D. staat in de moderne biologie nog hoog aangeschreven; de uitslagen van zijn klassieke proeven over de werking van vreemd- en zelfbestuiving bij planten, evenals zijn onderzoek van het → inteeltminimum, vindt men in zijn werk The effects of cross and self-fertilization in the vegetable kingdom (1876). *Dumon.*

2° E r a s m u s, grootvader van Charles D., Engelsch geneesheer en natuurkundige en dichter van een uitvoerig leerdicht, The Botanic Garden (1789—'91) geheel in den conventioneelen, eleganten, geleerden stijl van de 18e eeuw en in het monotone rhythme van het Heroic Couplet. * 1731, † 1802. *Pompen.*

Darwinisme. Dit woord heeft een tweeledige beteekenis in de biologie. Men gebruikt het zoowel wanneer er spraak is van de → a f s t a m m i n g s l e e r zooals Darwin ze opvatte, als om de s e l e c t i e t h e o r i e aan te duiden, die volgens Darwin een physiologische verklaring moest brengen van het evolutieproces.

Tegenover de oudere leer van Cuvier en Linnaeus, die in de onveranderlijkheid der soorten geloofden, heeft Darwin, in zijn beroemd werk „The Origin of Species" (1859), de nieuwere leer van de veranderlijkheid der soorten gegrondvest. Vóór Linnaeus (1707—'78) meende men, dat de g e s l a c h t e n (genera) afzonderlijk geschapen waren en dat de soorten (species) hieruit onder invloed van de uitwendige levensomstandigheden ontwikkelden. De Zweedsche natuurvorscher, die de binaire nomenclatuur in zijn overigens kunstmatige rangschikking van het plantenrijk doorvoerde, ging nog een stap verder en verkondigde de leer van de zelfstandige schepping der s o o r t e n, hierin trouw nagevolgd door den Franschen zoöloog Cuvier (1769—1832), den grondlegger van de thans verouderde catastrophentheorie. Een reactie tegen deze wetenschappelijk onhoudbare stelling bleef niet uit, doch aan de transformistische theorieën van Lamarck, Oken, Spencer e.a., hoewel zij in de biologie ingang vonden, ontbrak het overweldigend en voor dien tijd wetenschappelijk feitenmateriaal, dat Darwin voor zijn theorie van de afstamming had bijeen gegaard. Darwin toonde aan, dat de verwantschap tusschen de geslachten van één familie van denzelfden aard is als die, welke tusschen rassen en soorten van eenzelfde geslacht bestaat, en leidt uit de gemeenschappelijke afstamming van nauw verwante groepen het besluit af, dat schijnbaar niet verwante groepen van hoogere vormen in laatsten aanleg van enkele, zeer weinige, lagere oervormen afstammen.

Dat planten en dieren erfelijk veranderen, is thans proefondervindelijk bewezen. De vraag is echter of aangetoond kan worden, dat de thans levende wezens, door de werking van een langzame evolutie, uit lagere, in vroegere tijdperken levende organismen ontwikkeld zijn. Lamarck, een der pioniers van de afstammingsleer, meende het ontstaan van nieuwe vormen te kunnen verklaren door de o v e r e r v i n g v a n d e v e r w o r v e n e i g e n s c h a p p e n. Wel kan de moderne erfelijkheidsleer op sommige feiten wijzen, die pleiten ten gunste van de verandering van den erfelijken aanleg onder den invloed van sommige prikkels of levensomstandigheden, doch het oorspronkelijk Lamarckisme is, als verklaring van het transformisme, op een failliet uitgeloopen. De leer van de n a t u u r l i j k e t e e l t k e u s of de s e l e c t i e t h e o r i e van Darwin getuigt echter voor de genialiteit van den Engelschen natuuronderzoeker, in dien zin dat zij wèl een verklaring geeft van de ontwikkeling der soorten binnen bepaalde grenzen. De kern van het vraagstuk is echter hiermee slechts even aangeroerd; het gaat er inderdaad om te onderzoeken of er voldoende grond aanwezig is om aan te nemen, dat de overgang niet enkel van de eene soort tot de andere binnen hetzelfde geslacht gebeurt, doch ook van een grenssoort van het eene geslacht naar een grenssoort van het andere geslacht. Dit tweede aspect van het Darwinisme krijgt dan in het licht der experimenteele erfelijkheidsleer volgende beteekenis. Vooreerst neemt Darwin aan, dat alle organismen voortdurend erfelijk veranderen, en verder stelt hij voorop, dat veel meer organismen geboren worden dan in leven kunnen blijven, zoodat een strijd ontstaat (struggle for life), waarbij de minst geschikte worden uitgeroeid, terwijl de meest geschikte of die met niet ondoelmatige inrichting zich handhaven (survival of the fittest). De natuurkeus is dus geen scheppende kracht, doch enkel een zeef, die de minderwaardigen uitschakelt. Ontstaan in de nakomelingschap van twee ouders, dank zij de erfelijke variatie, betere individuen, dan blijven deze op de zeef en er is vooruitgang.

Het is nu een feit, dat de erfelijke variatie bestaat en dat inderdaad meer organismen geboren worden dan onder de bestaande voorwaarden in leven kunnen blijven. Op de vraag of die „toevallige variaties" bij machte zijn uit de rudimentaire organen een zoo doelmatige constructie als het oog van een hooger dier op te bouwen, moet hier niet het antwoord gegeven worden, wel echter is het de taak van de experimenteele

Plastisch dansen in Grieksche stijl, te Esher (Engeland).

Elsa en Bertha Wiesenthal.

Groep van Hertha Feist.

Clotilde Sacharoff.

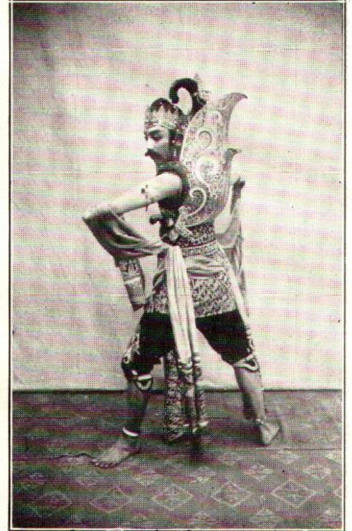
Anna Pawlowa.

Wajang-wong-danseres (Java).

Wajang-wong. Liefdedans (Java).

Wajang-wong-danser (Java).

Balineesche danseressen.

Maskerdansers met danseresjes (Bali).

Dansmasker uit Centraal-Borneo.

Dansmasker uit Zuid-Borneo.

Dansmasker uit Centraal-Borneo.

genetica na te gaan of de door Darwin ingeroepen variaties veelvuldig genoeg optreden en of hun draagkracht ver genoeg reikt. Wel onderscheidde Darwin de erfelijke van de niet erfelijke variaties, doch hij hield de verschillende vormen niet principieel uit elkander, wat o.a. ook uit zijn hypothese der pangenesis blijkt. Thans weten wij echter, dat de modificaties in de natuurkeus geen rol kunnen spelen, zoodat alleen de erfelijke variaties in verband met de selectietheorie nader dienen onderzocht. Bij autogame en ongeslachtelijk voortplantende organismen kan de soort uit erfelijk gelijke individuen bestaan; deze soort blijft dan onveranderd, kent geen erfelijke selectie, behalve wanneer een mutatie optreedt. In de meeste gevallen zijn deze soorten, de oude locale soorten zelfs altijd, uit een mengsel van erfelijk verschillende individuen samengesteld: het zijn populaties, waarop de zeef een schiftende werking kan uitoefenen. Wanneer bijv. een onzuiver tarweras een uitzonderlijk strengen winter kent, sterven vele planten den koudedood; alleen de wintervaste blijven in leven en geven zaad, waardoor tijdens een nieuwe periode van strenge vorst de indruk wordt gewekt, dat het ras sterker geworden is tegen de koude. In feite echter heeft de natuurlijke teeltkeus alleen de erfelijk meest wintervaste liniën, die reeds vooraf in de populatie bestonden, afgezonderd. Evenmin heeft de natuurkeus in een populatie van vrij door elkaar kruisende (allogame) planten of dieren een scheppende kracht. Zoolang er onbegrensde paringsmogelijkheid bestaat en geen selectieproces intreedt, bij vrije „panmixie" dus, blijft de erfelijke samenstelling van de populatie dezelfde. Wordt echter, bijv. in een roggeveld, de opbrengst van door roest of stengelbrand aangetaste planten elk jaar naar omlaag gedrukt, dan is de nakomelingschap van de onvatbare planten procentsgewijs grooter, zoodat, na een lange reeks van jaren, het veld uitsluitend zal samengesteld zijn uit planten, die weerstand bieden aan roest en stengelbrand. Ook in dit geval reikt de werking van de natuurlijke selectie niet verder dan tot het afzonderen van reeds vroeger in de populatie bestaande typen. Het is echter mogelijk, dat uit de toevallige kruising van zelfbestuivende planten of uit natuurlijke kruising van allogame planten of dieren, herkomstig uit gebieden, die tot verschillende genencentra behooren, nakomelingen geboren worden, die, dank zij de combinatie van sommige factoren uit het erfelijk patrimonium van beide ouders, een bepaalde eigenschap in sterkeren graad bezitten (o.a. → transgressieteelt). Het valt dan ook niet te ontkennen, dat de bastaardeering van rassen en soorten een gewichtige rol speelt in het evolutieproces; echter brengt zij niet de verklaring van een voortdurende, immer vooruitschrijdende ontwikkeling. In de eerste plaats niet, omdat zij geen vat heeft op organismen, die geen geslachtelijke voortplanting kennen, en ook hierom niet, omdat alleen maar individuen gekruist kunnen worden, wier nakomelingschap erfelijk gedetermineerd is door de mogelijkheden van het in de ouders aanwezige genencomplex.

Het blijft dus de vraag of het „genom", het erfelijk patrimonium van een levend organisme, zoodanig kan gewijzigd worden, dat de stof geleverd wordt voor nieuw selectiemateriaal, waarop de natuurlijke teeltkeus dan haar werking kan uitoefenen. Het genetisch onderzoek van de laatste 3 decenniën heeft uitgemaakt, dat door de verschillende vormen van → mutatie inderdaad erfelijk gewijzigde individuen ontstaan. Voor sommige geslachten als Drosophila en Antirrhinum is het optreden der mutaties veelvuldig genoeg om het ontstaan van de tot die genera behoorende rassen te verklaren; van andere, min of meer goed bestudeerde geslachten kan dit vooralsnog niet gezegd worden. Van veel grooter belang dan het veelvuldig optreden is de aard, de verscheidenheid, de draagkracht der waargenomen mutaties. Niet alle immers zijn voor de ontwikkeling van de vormen van belang, wat o.a. uit de genetische analyse van de rogge blijkt: de in dit onderzoek gekweekte kiemplanten met gesloten coleoptile of met vergroeide bladscheede, andere met allerlei vormen van bladgroendefect of dwerggroei leveren inderdaad niet het materiaal voor een opwaartsschrijdende evolutie. Ook bij andere soorten en geslachten zijn de meeste factor-mutaties van pathologischen aard. Naast deze in de cultuurproeven duidelijk opvallende mutaties treden echter, wellicht in niet minder grooten getale, ook kleine mutaties op, die overwegend van physiologischen aard zijn en als een rijke bron van nieuwe vormen moeten beschouwd worden. Aan de hand van zijn in Spanje doorgevoerde Antirrhinum-opsporingen meent de eind 1933 overleden Duitsche geneticus, Erwin Baur, proefondervindelijk te mogen afleiden, dat voor de groep Antirrhinastrum, van het geslacht Antirrhinum, de natuurlijke teeltkeus van Darwin er in geslaagd is de soorten A. majus, sempervirens, latifolium, enz., die morphologisch en physiologisch sterk van elkaar verschillen, tot stand te brengen, omdat zij haar ziftende werking heeft kunnen uitoefenen op een aaneengeschakelde reeks van vele honderden, door kleine mutaties uit elkaar ontwikkelde typen, die groepsgewijs in geologisch of klimatologisch verschillende gebieden werden afgezonderd. Baur kan zich echter moeilijk voorstellen, dat de soorten A. majus en A. Orontium, die tot een andere geslachtsgroep behooren, op dezelfde wijze uit een gemeenschappelijken stamvorm zouden ontsproten zijn. Bij andere geslachten moet de ontwikkeling van de soorten bijv. aan de polyploïdiemutatie toegeschreven worden, bij nog andere aan de in den jongsten tijd bekend geworden nieuwe mutatievormen, zoodat voor elke planten- of dierengroep het evolutieproces monographisch dient bestudeerd. Hoewel Darwin geen juist inzicht had in het wezen der veranderlijkheid, blijkt zijn selectietheorie toch een aanneembare verklaring te geven van een zekeren vorm van ontwikkeling. Uit wat men thans echter omtrent de erfelijke verandering der levende wezens te weet gekomen is, kan vooralsnog niet worden afgeleid, dat de selectietheorie ook een verklaring geeft van de afstamming der soorten van het eene geslacht uit die van een ander. Voor de verklaring van Darwin's afstammingsleer door de selectietheorie bracht de proefondervindelijke genetica veeleer negatieve dan positieve conclusies.

Lit.: Ch. Darwin, Ned. vert. van zijn werken door Hartogh Heys van Zouteveen; E. Thouverez, Charles Darwin (Philosophes et Penseurs, 1908); A. Weismann, Vorträge über Deszendenztheorie ([3]1913); Y. Delage en M. Goldsmith, Les Théories de l'Evolution (1920); O. Hertwig, Das Werden der Organismen ([3]1922); E. Tschulok, Deszendenzlehre (1922); J. Philiptschenko, Variabilität und Variation (1927). Zie ook de op de phylogenie betrekking hebbende afleveringen van het groot Handbuch der Vererbungswissenschaft (Baur und Hartmann).
Dumon.

Bij de wijsgeerige beoordeeling van het D. heeft men scherp onderscheid te maken tusschen

---

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

de afstammingsleer als zoodanig en de oorzaken, door welke de stamontwikkeling tot stand zou komen. Wat philosophisch omtrent afstamming te houden is, → Afstammingsleer. Als oorzaken der ontwikkeling noemt het D. vooral de toevallige variatie met daaropvolgende natuurkeus. Een dergelijke theorie echter, in zoover ze een algemeene en laatste verklaring wil geven van het ontstaan der groepverschillen, is wijsgeerig onhoudbaar. Immers zij vat de groepverschillen tusschen de levende wezens, die maar te dikwijls hoedanigheden zijn, als zuivere quantiteiten, hoegrootheden op. Overeenkomstig de → mechanistische wijze van natuurverklaring deelt het D. het organisch geheel der groepkenmerken van een of andere levensklas in stukken, splitst deze wederom in kleinere deeltjes en laat dan die „allerkleinste variaties” „kenmerken van de orde nul” vanzelf, bij toeval ontstaan. Dat echter bijv. de huid van een of ander levend wezen door het samenspel van natuurlijke oorzaken gevoelig zou worden voor licht, terwijl in latere generaties de verbinding tusschen deze plek en andere waarnemings- en bewegingsorganen zou tot stand komen, is een onhoudbare veronderstelling. Het gezichtsvermogen met al zijn organen is een geheel, dat men niet bij stukjes kan laten ontstaan.

Th. v. d. Bom.

Darwinistisch monisme is een materialistische wijze van wereldbeschouwing, welke aan het begin van alle leven één of meer allereenvoudigst-gebouwde oer-organismen plaatst. Deze laatste zouden dan door → zelfwording uit de doode stof ontstaan zijn, terwijl alle hooger leven (ook dat van mensch en dier) zich uit deze oerwezens zou ontwikkeld hebben door toevallige variatie met daarop volgende natuurkeuze. Het D. m. leert dus a) zelfwording, b) natuurlijke bloedverwantschap tusschen alle levende wezens, en c) laat ook het psychisch leven van mensch en dier uit het organische geboren worden. Wie volledig aanhanger is van deze materialistische leer, houdt verder staande, dat de doode stof eeuwig is, en gelooft voor goed afgerekend te hebben met de dualistische wijze van wereldbeschouwing, welke tusschen God en de wereld, geest en stof een onherleidbaar verschil ziet. Vandaar de naam monisme (Gr. monos = alleen, één). *Th. v. d. Bom.*

Darwintulp, langgesteelde, laatbloeiende tulp, sinds ca. 1885 in Nederland gekweekt. Munt uit door sierlijken, slanken bloemvorm. De lichtpaarse Copland is de meest-geteelde variëteit.

Das (Meles meles L.; vulgaris; taxus) behoort tot de familie der marterachtigen (Mustelidae). Lichaamslengte 75 cm, staartlengte 18 cm, schofthoogte ong. 30 cm. Oude mannetjes kunnen in den herfst tot 20 kg zwaar worden. Tamelijk lang, straf, doch glanzend haarkleed. De kleur is op den rug witgrijs en zwart gemengd, aan de zijden en aan den staart roodachtig, op de onderzijde met inbegrip van borst en keel en aan de voeten zwart. De kop is wit, maar aan beide zijden van den snuit loopt een zwarte streep. De wijfjes onderscheiden zich van de mannetjes door geringere grootte en breedte, evenals door de lichtere kleur. Zeer zeldzaam zijn dassen van geheel witte kleur. Zie afb. bij art. → Knaagdieren.

De das bewoont in een rij van geographische vormen haast geheel Europa, evenzoo Azië van Syrië af tot Perzië, evenals Siberië tot de Lena. In Nederland kan men hem nog hier en daar in het Z. en O. aantreffen. Hij leeft eenzaam in holen, die hij op de zonzijde van met bosschen bedekte heuvels uitgraaft en met 4—8 uitgangen en luchtgaten voorziet. De hoofdwoning, de „ketel”, waarheen meerdere gangen leiden, is zoo groot, dat zij een groot moskussen en het dier zelf met zijn jongen bevatten kan. De meeste gangen worden niet geregeld gebruikt, maar dienen als vlucht- of luchtgangen. Overal heerscht de grootste zindelijkheid en hierdoor verschilt het dassenhol van haast alle onderaardsche woningen van zoogdieren.

In het voorjaar en in den zomer bestaat zijn voedsel hoofdzakelijk uit wortels, insecten, slakken en regenwormen; soms ook uit jonge hazen, vogeleieren en jonge vogels. In den herfst eet hij bessen en vruchten, afgevallen fruit, wortels en knollen; kleinere zoogdieren worden door hem ook niet versmaad, evenals hagedissen, kikvorschen en slangen (zelfs adders).

Aan het einde van het najaar heeft de das zich volgemest en begint zich voor te bereiden op zijn winterslaap, die zeer vaak onderbroken wordt en waarin hij sterk vermagert.

Alleen in het najaar zoeken mannetje en wijfje elkaar op en leven eenigen tijd samen in één nest en reeds vroeg in het voorjaar, Februari of Maart, worden de 3 tot 5 jongen geboren, blind voor de eerste drie weken gelijk alle roofdieren. *Keer.*

Das also war des Pudels Kern (Duitsch) = Dat zat dus in den poedel (Goethe, Faust I, 1323) (1808). Nl. de uit den betooverden hond voor den dag komende, als scholasticus gekleede, duivel.

Das Awatar, een tempel uit een Brahmaansche tempelgroep, zoo genoemd naar de sculpturen van de incarnaties van Wisjnoe. Hij is weinig meer dan een in 12 afdeelingen verdeelde corridor; in elke afdeeling een piedestal: de buitenste 2 voor Wisjnoebeelden, de overige voor de 10 awatar-voorstellingen bestemd. Volgens legende in één nacht gebouwd door Hemâd Panth. Toegeschreven aan de 10e—11e eeuw. *Hendricks.*

Das Beste ist gut genug (Duitsch) = Het beste is pas goed genoeg (Goethe „Italiänische Reise”, brief uit Napels van 3 Maart 1787). De context luidt: „als het al een vreugde is van het goede te genieten, dan is het nog grooter vreugde het betere te ondervinden en in de kunst is het beste (juist) goed genoeg.” *Brouwer.*

Daser, Ludwig, * ca. 1525 te München, † 27 Maart 1589 te Stuttgart. D. werd 1552 hofkapelmeester te München en 1559 op pensioen gesteld. In 1572 wordt hij in dezelfde hoedanigheid aangesteld te Stuttgart. Zijn werk, bijna uitsluitend van geestelijken aard, is vooral in hs. bewaard te München (19 missen), alsook te Weenen, Augsburg en elders.

Lit.: A. Sandberger, Beitr. z. Gesch. der bayr. Hofk. (I 1894). *Lenaerts.*

Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan (Duitsch) = Het eeuwig-vrouwelijke trekt ons tot zich [Goethe, Faust II, 5; Bergschluchten, Wald, Fels und Einöde. Slotzang door het chorus mysticus. (1832)]. Dit meestberoemde gevleugeld woord, door Nietzsche meermalen geridiculiseerd, wordt zelfs door hem een vertaling (!) genoemd van het woord van Dante „ella guardava suso, ed io in lei”! *Brouwer.*

Dashond, → Hondachtigen.

Dasia-notatie, naam voor een muzikale notatie uit de 10e eeuw, waarin onder invloed van de oude Grieksche instrumentale notatie door omkeering van een aantal vaste teekens een groot toongebied wordt bestreken.

Lit.: J. Wolf, Handb. der Notationskunde (I, 33 vlg.).

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Das ist im Leben häszlich eingerichtet dasz bei den Rosen gleich die Dornen steh'n (Duitsch) = Dat is in 't leven zoo bedroevend, dat vlak bij de rozen steeds de doornen staan. Uit „Trompeter von Säkkingen. Ein Sang vom Oberrhein" (Stuttgart 1854, van J. V. von Scheffel, 14e st.). *Brouwer.*

Dasjespis, hyraceum, de gedroogde excrementen van Hyrax capensis. Vroeger als tinctuur in de geneesk. gebruikt bij hysterie.

Dass, Petter, Noorsch dichter; * 1647, † 1707; studeerde te Kopenhagen en werd predikant op Alstahaug. Schreef godsdienstige gedichten: „Aandelige Tidsfordriv eller Bibelske Visebog"; in „Nordlands Trompet" (1739) weet hij natuur en volk in Noorwegen treffend te schilderen. *De Tollenaere.*

Dassel, Raynald van, → Raynald van Dassel.

Dastre-Morat, Wet van, physiologische waarheid, in 1884 door Dastre en Morat geformuleerd op grond van verschillende experimenten en aldus luidend: er bestaat een antagonistische betrekking tusschen de twee groote, den algemeenen bloeddruk beheerschende vaatgebieden, nl. het gebied van de lichaamsperipherie (zonder de hoofdhuid) en het gebied der buikingewanden (zonder het niergebied).

Lit.: Recherches experim. sur le système nerveux vasomoteur (Parijs 1884); Gaspero, Grundlagen der hydro- und thermotherapie (Graz 1922). *Mom.*

Dasylirion, een plantengeslacht van de familie der lelieachtigen (Liliaceae), telt een 50-tal soorten in Texas en Mexico. Het zijn stamvormende gewassen met een grooten krans van overhangende smalle, gezaagde bladeren, die aan het einde een bosje dunne vezels bezitten. De bloeiwijze is soms 1½ meter lang. Als kasplant is bekend D. acrostichum, waarvan de stam 1½ meter hoog is en die een kruin van tweehonderd 1 m lange bladeren heeft. D. Hookeri uit Mexico heeft een ½ meter dikken stam met een kroon van 30 bladeren. *Bouman.*

Dasypodidae, → Gordeldieren.

Dasyprocta, → Knaagdieren.

Dasypus, → Gordeldieren.

Dasyscypha calycina of Willkommii, roze schijfzwam, verwekt den larixkanker. Zie afb.

Dasyscypha Willkommii, a) larixtak met kankerplek en vruchtlichaam ; b) doorsnede door de kankerplek ; c) vruchtlichaam.

Dasyurus, → Buideldieren.

Dátames, een Cariër van geboorte, beroemd veldheer in Perzischen dienst. Hij stond als satraap van Cappadocië op tegen Artaxerxes-Mnemon en streed gelukkig in dien krijg. Cappadocië was nu gedurende korten tijd onafhankelijk. In 360 v. Chr. werd hij door sluipmoord om het leven gebracht door Mithradates. Zijn levensbeschrijving bij Corn. Nepos. *Weijermans.*

Datarie, Bureel der Romeinsche → Curie, voor de vergeving van → beneficies, die niet in een Consistorie worden aangewezen en tevens voorbehouden zijn aan den H. Stoel (vgl. C. I.C. can. 1435 § 1). Aan het hoofd staat de kardinaal-datarius, die met den kardinaal-staatssecretaris paleiskardinaal is. Heeft eigen paleis naast het Quirinaal, Via della Dataria. *Drehmanns.*

Dateering. In den loop der tijden heeft men op zeer verschillende wijzen gedateerd, d.i. een bepaalden dag eener maand aangeduid.

1° Doortelling der dagen. Deze, thans algemeene wijze van dateeren, waarbij de maanddagen van 1 — 30 (31) worden geteld, is van Oosterschen oorsprong. Bij de Grieken kwam zij reeds vrij vroeg, bij de Latijnen sporadisch voor. Sedert eeuwen is zij de algemeen geldende.

2° Oud-Romeinsche dateering. In dit zeer onhandige systeem hadden 3 dagen eener maand vaste namen. De 1e dag heette Kalendae, de 5e (in de maanden Maart, Mei, Juli en October echter de 7e) dag droeg den naam Nonae, de 13e (in de genoemde maanden echter de 15e) dag werd Idus genoemd. De overige dagen der maand werden aangeduid door van deze vaste dagen terug-uit te tellen, waarbij deze bepaalde dagen werden meegeteld. Voorbeelden: a(nte) d(iem) XIII Kal(endas) Febr(uarias) = 13e dag vóór de Kalendae van Februari = 20 Januari; a(nte) d(iem) III Non(as) Nov(embres) = 3e dag vóór de Nonae van November = 3 November; a(nte) d(iem) VI Id(us) Mart(ias) = 6e dag vóór de Idus van Maart = 10 Maart. De dag vóór de Kalendae, Nonae en Idus werd echter aangeduid met pridie (= daags voor). Bij iedere opleving der klassieke studiën (onder Karel den Grooten; Renaissance) kwam deze wijze van dateering weer in de mode. Zij is nu nog in gebruik in het Martyrologium der Kath. Kerk.

3° Consuetudo Bononiensis (= gebruik van Bologna). Bij deze dateeringswijze werd de maand in tweeën verdeeld: de eerste helft (mensis intrans = ingaande maand) omvatte de dagen 1—15 of 16 (in Februari 1—14 of 15), de tweede helft (mensis exiens = afloopende maand) de overige. In de eerste helft werden de dagen vooruit geteld (bijv. sexto die intrante mense Augusto = 6 Augustus), in de tweede helft achteruit (bijv. die XIV exeunte mense Aprili = 17 April). De voorlaatste dag heette altijd: dies penultimus, de laatste: dies ultimus. Om een volgens de consuetudo Bononiensis uitgedrukte dateering van de tweede helft der maand te herleiden, telle men 1 bij het aantal dagen der maand in quaestie op en trekke van deze som af het daggetal van de mensis exiens. De rest is onze maanddatum. De Consuetudo Bononiensis is in de 8e eeuw in Italië (Bologna) ontstaan en heeft zich van daar over Frankrijk en Duitschland verbreid. Ook in niet-Latijnsche oorkonden komt zij veelvuldig voor.

4° → Cisiojanus.

5° Het noemen van het kerkelijk feest, dat op den bedoelden dag valt, is in de M.E. de meest gangbare wijze van dateeren. Ook thans gebruikt men, on-officieel, nog wel zeer bekende feesten als zoodanig: Kerstmis, Driekoningen. Onder invloed der liturgische beweging worden in Katholieke kringen ook wel andere, minder algemeen bekende feesten als

datum genoemd, bijv. „op het feest van S. Ignatius", „op St. Willibrordsdag". Ook veranderlijke feesten komen als zoodanig in aanmerking, bijv. „op Zondag Laetare 1930", „op Quatertemper-Woensdag in de Vasten 1934".

6° Het noemen van den dag der week met toevoeging van het voorafgaande of volgende feest. Bijv. „Donderdag na Bartholomeusdag", „Zondag vóór Allerheiligen". Sommige dagen hebben, ten opzichte van een bepaald feest, vaste namen: de dag vóór een feest heet vigilie of avond (Duitsch: Abend, Vorabend), onverschillig of in de kerkelijke liturgie een vigilie van dat feest gevierd wordt of niet. Bijv. „Vigilie van St. Luciadag", „op Kerstavond" (= 24 December). De 7e dag na een feest heet Octaaf, evenals de tijdruimte tusschen beide dagen. Men dateert dan bijv. „op het octaaf van Hemelvaart", „Vrijdag onder het octaaf van St. Jan Baptist". Zie ook → Tijdrekening. *v. Campen.*

Datenus, Petrus, ook Pieter Daten of Daets genaamd, Carmeliet, die zich op achttien- of negentienjarigen leeftijd bij het Calvinisme aansloot; * 1531 of 1532 te Casselberg (waarom hij ook later, uit vrees voor de Lutherschen, schuil ging onder den naam Petrus Montanus), † 17 Maart 1588 te Elbing bij Danzig. Na een tijdje te Londen, daarna te Frankfort a.M. in Hollandsche gemeenten gearbeid te hebben, kwam hij naar Frankenthal in den Paltz en in 1566 naar Vlaanderen, als hagepreeker, doch moest bij de komst van Alva na den slag van Austruweel (1567) reeds terug naar Frankenthal. In 1571 ontbood de Prins van Oranje hem naar Holland en Zeeland, waar hij de kerkelijke en politieke aangelegenheden ordende, tot 1574. Naar Frankenthal teruggekeerd, werd hij er door den Lutherschen keurvorst Lodewijk VI uit zijn ambt van hofprediker ontslagen. In Juni 1578 zat hij de eerste provinciale synode te Dordrecht voor, kwam daarna naar Gent, waar de Calvinisten met Jan van Hembyse hun democratisch schrikbewind hadden ingericht. Zoo geraakte hij in botsing met den Prins van Oranje. Door de Staten (Oct. 1584) om zijn anti-Fransche politiek gevangen genomen, maar onder borgtocht vrijgesteld, week hij in 1585 naar Staden, waar hij het Anabaptisme van David Jorisz aanhing. Toch schijnt hij vóór zijn dood tot het Calvinisme te zijn teruggekeerd. Onstuimig, voortvarend, dweperig Calvinist, machtig volksredenaar, heeft hij een belangrijke rol gespeeld in de politiek en in het godsdienstig leven dier tijden. Zijn invloed op het Calvinisme in Holland, in den Paltz en aan den Beneden Rijn is zeer diep geweest, vooral door zijn berijmde, tallooze malen herdrukte Psalmenvertaling, naar die van Clement Marot, met een vertaling van den Heidelbergschen Catechismus (3e druk) en een soort liturgie, volgens de gebruiken te Frankenthal, te Londen en van de volgens Calvijn's adviezen opgestelde kerkorde van den Paltz. Verder enkele verdedigingsschriften.

P. Datenus.

Lit.: Van Schelven, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (II); Th. Ruys, Petrus Dathenus (1919). *V. Mierlo.*

Dathan nam deel aan den opstand van Core en vond met hem den ondergang (Num. 16).

Dathema, vestingstad in Galaad, niet ver van Bosor (vgl. 1 Mac. 5.28—29). De door Timotheus, den leider der Ammonietische benden, hier ingesloten Joden werden door de Mach. Judas en Jonathan ontzet (1 Mac. 5.9 vlg). Ligging onzeker ('Athaman? Hosn Adzjoel?) *Simons.*

Dati, naam van rechtsgemeenschappen, die in Ambon en de Oeliassers reeds sedert den tijd van vóór de O.I. Compagnie de beste bouwgronden, sago- en kokosbosschen in bezit hebben. Iedere negorij heeft een bepaald aantal Dati's. Aan het hoofd van iedere D. staat een Kapala Dati (hoofd). Dati-grond blijft steeds communaal. In den → Ambonraad is de individualiseering van het grondbezit ter sprake gebracht, doch in de practijk blijft dit voorloopig onuitvoerbaar. → Ambonneezen. *Cappers.*

Dati, Carlo Roberto, Italiaansch geleerde; * 2 Oct. 1619 te Florence, † 11 Jan. 1676 aldaar. Medewerker, onder den naam van Smarrito, aan de derde uitgave van het Vocabolario della Crusca.

Werken: o.a. Vite de' pittori antichi (Florence 1667); Discorso dell' obbligo di ben parlar la propria nilgua (1657); Prose fiorentine raccolte dello Smarrito (1661); Lettere (uitg. door Moroni, Florence 1825). — Lit.: G. Andreini, La vita e l'opera di C. R. Dati (Florence 1913).

Datin, gebroeders, rijke eigenaren van mijnen in het Luiksche, trachtten in 1432 de ontevredenheid der Luiksche mijnwerkers tegen het bestuur van bisschop Jan van Heinsberg te hunnen bate te gebruiken. De smeden kwamen tegen hen in verzet, vereenigden het grootste deel der ambachten en verpletterden de opstandelingen. De goederen der Datin's werden verbeurd verklaard en zij zelf vluchtten naar Philips den Goeden.

Lit.: Pirenne, Hist. d. Belgique (II, 291). *W. Mulder S.J.*

Datis, ten tijde van koning Darius I aanvoerder der Perzen in den slag bij Marathon (490 v. Chr.) tegen de Grieken. De slag werd gewonnen door de Grieken onder aanvoering van den beroemden Athener Miltiades.

Datisca, een plantengeslacht van de familie der Datiscaceae; telt 2 hennepachtige soorten. De voornaamste is D. cannabina uit Voor-Azië, die tot 2 m hoog wordt en wel gele hennep heet. Deze bezit een bittere stof, die voor geneesmiddel dient. De wortels leveren een gele kleurstof voor het verven van zijde. De tweede soort is inheemsch in Californië maar van geen belang. *Bouman.*

Dativus, → Naamval.

Datjin, Chineesch woord, in den Indischen Archipel in gebruik, en daarom nogal eens te vinden in stukken van en over de V.O.C., voor den weegstok en de daarmee bepaalde gewichten. Een standaard-datjin staat gelijk met 100 → kati.

Dato, Eduardo, Spaansch staatsman; * 1856, vermoord op 8 Maart 1921. Sedert 1883 conservatief lid der Cortes, dan, van 1899 af, meermalen minister. In 1907 werd hij tot burgemeester van Madrid gekozen. Ministerpresident van 1913 tot 1915, in 1917, en van 1920 tot aan zijn dood. *Cosemans.*

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Datoe of D a t o e k (k is gutturale stootklank), het Maleische woord voor vorst, hoofd, dat men in allerlei titels, die op Sumatra in zwang zijn, kan aantreffen.

Datum (Lat.) = gegeven te . . . . Zooals nog voorkomend onder een pauselijk of bisschoppelijk schrijven. Tegenwoordige beteekenis: dag-, maand-, jaartelling In stukken: tijd van opstelling, tegenover actum = tijd, waarop de inhoud behandeld is. ➝ Tijdrekening.

Datumlijn of d a t u m g r e n s. Gaat men van een plaats naar het Westen, dan wordt het vroeger en wel een uur met iedere 15° W. Gaat men naar het Oosten, dan wordt het bij iedere 15° O. een uur later. Gaat dus van twee reizigers een naar het Westen en een naar het Oosten, dan zullen ze elkaar op 180° lengte ontmoeten en heeft de reiziger, die Oostwaarts ging, het een dag later dan de ander. Zoo hadden de Filippijnen, die „om de West" ontdekt waren, het tot 1844 een dag vroeger dan naburige eilanden. Men laat thans op 180° lengte den datum verspringen: vaart men naar het O., dan telt men een dag dubbel, naar het Westen, dan slaat men een dag over. Deze datumlijn loopt ietwat onregelmatig om land te vermijden.
P. Bruna.

Datura, ➝ Doornappel.

Daturina, alkaloïde uit doornappelbladeren. ➝ Hyoscyamine.

Daubenton, L o u i s J e a n M a r i e, Fransch geneesheer en natuuronderzoeker; * 29 Mei 1716 te Montbar (Bourgondië), † 31 Dec. 1799 te Parijs. Was leeraar aan de veterinaire school te Alfort, later professor aan „Jardin des plantes" te Parijs en medelid van den senaat. Als medewerker aan Buffon's natuurgeschiedenis leverde hij anatomische bijdragen.

W e r k e n: Instructions pour les bergers (Parijs [3]1796); Mémoires sur les ingestions (Parijs 1798).
Willems.

Daubigny, C h a r l e s F r a n ç o i s, Fransch landschapschilder en etser; * 15 Febr. 1817 te Parijs, † 19 Febr. 1878 aldaar. Leerling van zijn vader en, na een reis door Italië, van Paul Delaroche, wiens Klassicistische lessen hij weldra vergeet bij zijn onafgebroken studies naar de natuur. Vele zijner landschappen zijn poëtisch van stemming (Le Printemps, Louvre), frisch van atmosfeer en spontaan geschilderd zonder nochtans een zuiver impressionistisch stadium te bereiken (vgl. Villerville-sur-Mer, 1864, mus. Mesdag, Den Haag). Andere werken bewijzen, dat D. de romantiek nog niet geheel overwonnen heeft: deze zijn zwaarder van toon met licht- en kleureffecten (Lever de Dune, 1865, en doeken in het mus. Mesdag). D. is hier meer verwant aan de schilders van de Barbizonschool, waartoe hij dan ook gerekend wordt, niettegenstaande hij nooit te Barbizon woonde, maar bij voorkeur in de omgeving van Parijs in de vrije natuur werkte. Als etser maakt D. eenvoudige landschappen, waarvan de latere zich ook door machtiger picturale effecten kenmerken. Verder copieert hij landschappen van Claude Lorrain en Ruysdael, met welke meesters D. een zekere verwantschap gevoeld moet hebben.

L i t.: J. Laran, D. *Korevaar-Hesseling.*

Däubler, T h e o d o r, Duitsch expressionistisch dichter; * 1876 te Triest, † 1934 te S. Blasien. Zijn hoofdwerk is het in 1910 verschenen „Nordlicht", een zeer omvangrijk, grootsch aangelegd wereldbeschouwingsgedicht, van religieus-wijsgeerigen inhoud.

H o o f d w e r k e n: Die Treppe zum Nordlicht (1920). Lyriek: Wir wollen nicht verweilen (1915); Hesperien (1918); Der Sternhelle Weg (1915); Mit silberner Sickel (1916); Attische Sonette (1924). Reisbeschrijvingen: Der Heilige Berg Athos (1923); Der Fischzug (1930). Roman: L'Africana (1928). — L i t.: C. Schmitt, D.'s Nordlicht (1916); E. Buschbeck, Die Sendung D.'s (1920). *Pintelon.*

Daubrée, G a b r i e l A u g u s t e, Fransch geoloog; * 25 Juni 1814 te Metz, † 28 Mei 1896 te Parijs. Professor in Straatsburg, later in Parijs (Musée d'histoire naturelle). Maakte een uitgebreide studie van de geologie der warme bronnen, van de meteorieten en van de spletenvorming in de aardkorst.

H o o f d w e r k: Etudes synthétiques de géologie expérimentale (1879). *v. Velthoven.*

Daucus, ➝ Peen.

Daudet, 1° A l p h o n s e, Fransch schrijver, broeder van Ernest; * 13 Mei 1840 te Nîmes, † 16 Dec. 1897 te Parijs. Na een beproefde jeugd, die hij met onopgesmukte sierlijkheid heeft verteld in zijn roman Le petit Chose, vestigde hij zich met zijn broeder te Parijs en maakte er naam met enkele verhalen, die in de Figaro verschenen. Hij heeft twee zeer verschillende milieu's beschreven: het Fransche Zuiden (le Midi) en de Parijsche wereld. Van het Zuiden maakte hij een volledige studie: het milieu wordt geschilderd in Lettres de mon moulin, de ziel van het Zuiden komt te voorschijn in L'Arlésienne, de zeden van de streek vinden een levend symbool in een type, dat de instincten en het temperament van het ras belichaamt in zijn geest, zijn „accent", zijn houding, zijn manier van denken, van voelen, van verzinnen: Tartarin de Tarascon. Deze is een even populair type geworden als Gargantua of Don Quijote. In zijn zedenromans schilderde D. de verschillende milieu's van de hoofdstad: de arme kunstenaars en verloopen studenten (Jack), de Parijsche wereld van het einde van het tweede keizerrijk (Le nabab), de vorsten zonder gezag, de prinsen zonder onderdanen (Les rois en exil), de Fransche Academie (L'immortel), de Protestantsche kringen te Parijs (L'évangéliste), het buitenechtelijk leven (Sapho), het leven der echtscheidenden (Rose et Ninette). A. Daudet behoort tot de realistische school, maar zijn overgevoeligheid doet hem verwant zijn met Dickens. Bovendien maakt de taalrijkdom en stijlvirtuositeit de lectuur van zijn werken uiterst aangenaam.

Alphonse Daudet.

W e r k e n: Romans: Le petit Chose (1868); Lettres de mon moulin (1869); Tartarin de Tarascon (1872); Fromont jeune et Risler aîné (1874); Jack (1876); Le Nabab (1877); Les rois en exil (1879); Numa Roumestan (1882); L'évangéliste (1883); Sapho (1884); Tartarin sur les Alpes (1886); L'immortel (1888); Port Tarascon (1890); Les enfants dans le divorce (1891); Rose et Ninette (1892); La petite paroisse (1895); Contes d'hiver (1896); Soutien de famille (1898). T o o n e e l w e r k e n:

L'Arlésienne, met muziek van G. Bizet (1872), de bewerkingen uit zijn romans: Fromont, Jack, Les rois en exil, Sapho, Numa Roumestan, alsook origineele stukken: La lutte pour la vie (1889); L'obstacle (1890); La menteuse (1892). — Herinneringen: Trente ans de vie de Paris; Souvenirs d'un homme de lettres (1888); Notes sur la vie (1899). — Lit.: Gerstmann, A. D., sein Leben u.s. Werke (Berlijn 1883); L. A. Daudet, A. D. (Parijs 1898); B. Diederichs, A. D., s. Leben u. s. Werke (Berlijn 1900); A. Hermant, A. D. (1903); P. en V. Margueritte, A. D. (1908); G. A. Ratti, Les idées d'A. D. (1911); Mary Burns, La langue d'A. D. (1916). *Ulrix.*

2° Ernest, Fransch geschied- en romanschrijver, broeder van Alphonse; * 31 Mei 1837 te Nîmes, † 1921 te Petites Dalles. Kwam in 1857 met Alphonse naar Parijs, werd secretaris van den voorzitter der Kamer, hertog de Morny, en schreef in talrijke royalistische bladen en tijdschriften. Bestuurder van het Journal officiel (1873) en daarna van Le Petit Moniteur (1876). Zijn beste werken zijn de historische romans.

Werken: Romans: Thérèse (1859); La Vénus de Gordes (1866); Drapeaux ennemis (1876); Fils d'émigré (1890). Geschiedk. werken: Le cardinal Consalvi (1866); Le ministère de M. de Martignac (1875); Histoire des conspirations royalistes du midi sous la Révolution (1881); Histoire de l'émigration (3 dln. [illegible]4—1907); La terreur blanche (1887); La police et les Chouans sous le Consulat et l'Empire (1895); Louis XVIII et le duc Decazes (1899); La conjuration de Pichegru (1901); L'ambassade du duc Decazes en Angleterre (1910); Soixante années de règne des Romanoff (1919). — Herinneringen: Mon frère et moi (1882). *Ulrix.*

3° Léon, Fransch schrijver en journalist, zoon van Alphonse; * 1868 te Parijs. Heeft zich aan de letterkunde gewijd, nadat hij eerst in de geneeskunde gestudeerd had; met Ch. Maurras vertegenwoordiger van het integraal nationalisme en stichter van L' → Action française. Zijn werk is, uit zedelijk oogpunt, vaak erg bedenkelijk.

Werken: Romans: Haeres (1892); L'astre noir (satire tegen V. Hugo, met wiens kleindochter hij gehuwd was; 1893); Les morticoles (satire tegen de geneeskundigen; 1894); Les Kamchatka (1895); Le voyage de Shakespeare (1896); Les deux étreintes (1900); Le partage de l'enfant (1905); La mésentente (1911); Le lit de Procuste (1912); La fausse étoile (1913); Le stupide 19e siècle (1921); Sylla et son destin (1925). Werken over psychologie en geneesk.: L'hérédo (1917); Le monde des images (1919); L'homme et le poison (1925); Le rêve éveillé (1926). Pol. geschriften: Les parlementeurs (1901); Une campagne d'action française (1910); L'avant-guerre (1913); La guerre totale (1918); L'agonie du régime (1925). Herinneringen: Alph. Daudet (1898); Fantômes et vivants (1914); Devant la douleur (1915); L'entre deux guerres (1915); Salons et journaux (1917); Au temps de Judas (1920); Vers le roi (1921); Etudes et milieux littéraires (1927); Ch. Maurras et son temps (1928). *Ulrix.*

Daudin, François Marie, Fr. natuuronderzoeker; * 1776, † 1804.

Werken: Le tableau des genres des mammifères et oiseaux (Parijs 1802); Histoire naturelle des reptiles (8 dln. Parijs 1802—'04).

Dauerbetriebs-crediet, het crediet op langen termijn benoodigd in de onderneming. Vooral de industrie heeft aan d.b.c. behoefte.

Daugavgriva, → Dunamünde.

Daugavpils, = → Dunaburg.

Daulias, → Nachtegaal.

Daulis, in de klassieke Oudheid, stad in Phocis (in midden-Griekenland) ten O. van den Parnassus. Volgens de overlevering werd de stad door Thraciërs gesticht. Nog heden zijn aanzienlijke overblijfselen van de oude ringmuren en torens voorhanden. Tegenwoordig Daulia. *Weijermans.*

Daum, P. A., Ned. letterkundige; † 1898. Onder schuilnaam „Maurits" publiceerde hij een reeks interessante geschriften over het Indische leven, maar trots zijn bijzondere stijlhoedanigheden werd hij in Nederland zoo weinig bekend, dat zijn volledige werken alleen in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag worden aangetroffen. Zijn boeken verschenen nl. in Oost-Indië, waar hij zich als drukker en uitgever had gevestigd. Tevens was hij journalist. Lodewijk van Deyssel vroeg aandacht voor zijn talent. In het algemeen ontwerpt Maurits sombere tafereelen van de Indische samenleving.

Werken: Uit de Suiker in de Tabak (1884); Hoe hij Raad van Indië werd (1888); Goena-Goena (1889); In en uit 's lands dienst (4 dln. 1889—1890); Ups en downs in het Indische leven (1892); Aboe Bakar (1894). — Lit.: C. L. Schepp, in Handelingen van de Maatschappij der Ned. Lett. (1927, 26-27); Lod. van Deyssel, Verzamelde Opstellen (I en III); Gerard Brom, Java in onze kunst (115-130). *Asselbergs.*

Daumer, Georg Friedrich, Duitsch dichter; * 1800 te Nürnberg, † 1875 te Würzburg; gymnasiumleeraar tot 1830, opvoeder van Caspar Hauser. Als godsdienstphilosoof viel hij het Christendom scherp aan, totdat hij zich 1858 tot het Katholicisme bekeerde (als bekeerling pseudon. Eus. Emmeran); verliet echter later de Kerk. Als dichter gaf hij een verdienstelijke vertaling van Hafis in de lijn van Goethe's Divan.

Werken: Meine Konversion (1859). — Uitg.: Ges. poet. Werke (1924 vlg.). — Lit.: V. Valentin, G. F. Daumer (1876); H. Effelberger, Marburger diss. (1920). *De Tollenaere.*

Daumier, Honoré, Fransch schilder en lithograaf. (Zie pl.) * 26 Febr. 1808 of 1810 te Marseille, † 10 Febr. 1879 te Valmondois (Seine et Oise). D. leert teekenen van Lenoir en de lithographische techniek van Ramelet; verdient eerst met vignetten teekenen e.d. den kost. In 1831 wordt hij verbonden aan Philipon's weekblad La Caricature en hiermee begint zijn eigenlijke loopbaan als caricatuurteekenaar. Tusschen 1831—'35 ontstaan prachtige litho's voor dit blad, als Les Masques (15 portretten van politici), Le ventre législatif (1834) met caricaturen van regeeringspersonen. Voor een spotprentje op Louis Philippe, Gargantua (1832), kreeg hij 6 maanden gevangenisstraf. Als voorstudies voor geteekende caricaturen boetseert D. in 1832 kleine bustes in klei van leden der volksvertegenwoordiging. Als in 1835 de „Caricature" verboden wordt, werkt D. mee aan de „Charivari". Hij hekelt in lange reeksen van litho's de gelukzoekers en zwendelaars uit den tijd van Louis Philippe met de tooneelfiguur van Robert Macaire als hoofdpersoon. Verder bespot hij allerlei toestanden en figuren uit de burgerlijke samenleving: Les bons Bourgeois, Les Baigneurs, enz. Na de revolutie van 1848 wendt D. zich weer tot de politieke satire. Prachtige litho's danken het ontstaan aan zijn veertigjarigen min of meer journalistieken arbeid. Zijn litho's treffen soms door bijtend sarcasme, soms door een eenvoudig scherp geobserveerd realisme, waardoor ze een kostbaar beeld van den tijd geven. Zij zijn met groote vaardigheid geteekend en prachtig van zwart-en-wit-verdeeling. Wanneer een reeks voltooid was, werden er aparte drukken van gemaakt en tot een serie vereenigd, waar-

door betere drukken ontstonden dan die in de weekbladen verschenen.

De ontwikkeling van D. als schilder is niet volkomen duidelijk. Pas na 1848 heeft hij meer geschilderd. Naast fantastische werken, als de serie voorstellingen van Don Quichotte, geeft D. meer eenvoudige realistische onderwerpen zooals de „Waschvrouwen", „Reizigers in de derde klasse" e.d., waaruit zijn geniale gave om te karakteriseeren spreekt. Soms ook kan hij als schilder zijn bijtenden spot niet bedwingen en moeten vooral de juristen het ontgelden (Au palais, Le Plaidoyer). Als schilder is D. minder modern dan zijn impressionistische tijdgenooten, want zijn werken zijn zwaarder van kleur met minder gevoel voor atmosfeer. Ze zijn echter even vlot en raak geschilderd en geven evenzeer de impressie van een bepaald moment weer, terwijl er een vaak nog fellere realistische kijk op de menschen aan ten grondslag ligt. Ongetwijfeld behoort D. tot de geniaalste kunstenaars van de 19e eeuw.

Lit.: K. Bertels, D. als Litograph (1908); Klossowski, H. D. (²1923); R. Escholier, D., peintre et lithographe (1923). *Korevaar-Hesseling.*

Daumont. Men noemt een voertuig à la Daumont bespannen, wanneer de paarden twee aan twee voor elkaar zijn geplaatst. Dit dubbelspan paarden wordt niet gereden van den bok, maar door rijders, op de linker paarden gezeten. *A. Lohmeijer.*

Daun, stadje in het Pruisisch reg. district Trier (Rijnprovincie), in de vulkanische Eifel aan de Lieser: ca. 1 800 inw., meest Kath.; hoofdplaats van het toeristenverkeer. IJzerhoudende minerale bronnen, gebruikt bij ziekten der ademhalingsorganen, ziekten der spijsvertering, bloedarmoede, zenuwziekten. Oude kerk uit 10e eeuw met crypte uit 12e eeuw. Oude burcht, waarvan slechts ringmuur en bastiontorentje over is. Zuidelijk liggen drie uitgedoofde vulkanen, de zgn. Dauner Maare (Gemünder, Weinfelder en Schalkenmehrener Maar). *Lips.*

Daun, Leopold, graaf von, Oostenrijksch veldmaarschalk, * 1705, † 1766. Hij versloeg o.m. Frederik den Grooten bij Kollin (1757) en bij Hochkirch (1758), doch buitte deze overwinningen niet uit. Hij sneuvelde bij Torgau.

Daunië of Daunias (ant. geogr.), het land der Daunii. → Apulië.

Daunou, Pierre Claude François, Fransch geleerde, publicist en staatsman; * 18 Aug. 1761 te Boulogne s. M., † 20 Juni 1840. Trad in het Oratoire (1777), onderwees er godgeleerdheid, wijsbegeerte en literatuur, sloot zich aan bij de Fransche Revolutie en werd groot-vicaris van den constitutioneelen bisschop van Pas de Calais. Tot lid verkozen van de Nationale Conventie (1792), stemde hij o.a. tegen de terdoodveroordeeling van Lodewijk XVI en verdedigde de Girondijnen. Bibliothecaris van het Panthéon (1801), bestuurder van het archief van het Wetgevend Lichaam (1804) en van het Rijksarchief (1807), lid van de Wetgevende Kamers (1818—1834), waar hij tot de liberale oppositie behoorde en voor het openbaar onderwijs streed. Was ook lid en bestendige secretaris van de Académie des Inscriptions en lid van de Académie des sciences morales et politiques.

Werken: o.a. Essai sur l'instruction publique (1793); Essai sur la constitution, etc. (1793); Essai sur la puissance temporelle des papes (1810), welk geschrift in 1813 op hoog bevel vernietigd werd, doch gewijzigd in 1818 en later (1828) in 4 dln. wederom uitgegeven werd; Cours d'études hist. (20 dln. 1842—'49). *Ulrix.*

Daunus, mythisch koning, gaf den naam aan Daunië, waarheen hij uit Illyrië getrokken was. Hij gaf zijn dochter aan Diomedes tot vrouw en was de vader van Turnus. *Davids.*

Dauphin, titel van den oudsten zoon van den koning van Frankrijk tot 1830. Het gebruik is waarschijnlijk ontstaan naar aanleiding van de voorwaarde, door het staatje Dauphiné gesteld, toen het in 1349 bij Frankrijk werd ingelijfd.

Dauphiné, landschap in het Zuid-Oosten van Frankrijk. De hooge Dauphiné ligt bij de Cottische Alpen, waar de Mont-Pelvoux 3 940 m hoogte haalt; de lage Dauphiné komt tot aan de Rhône. De vele dalen, in den ijstijd door de gletsjers vervormd, hebben een mooi klimaat. Op de alpenweiden is veel veeteelt. In de dalen vindt wijnbouw plaats, ooft en tarwe; teelt van zijderupsen. De emigratie is groot. In den Romeinschen tijd huisden hier reeds Germaansche stammen. Later kwam het gebied onder Bourgondië en dus aan de Duitsche keizers. De graven van Vienne, → Dauphin genoemd, kwamen er ca. 1200. In 1349 werd het een leen van Frankrijk. *Heere.*

Lit.: Berret, Le D. (1922); Joanne, D. (1924).

Daurat, → Dorat.

Daussois, gem. in de prov. Namen, ten Z.O. van Walcourt; ca. 500 inw., grootendeels Kath.; opp. 773 ha; landbouw, zand- en kalkgroeven.

Daussoulx, gem. in de prov. Namen, ten N. van Namen; ruim 400 inw., grootendeels Kath.; opp. 375 ha; landbouw, zand- en steengroeven.

Dauthendey, Max, Duitsch dichter; * 25 Juli 1867 in Würzburg, † 4 Sept. 1918 op Java; aanvankelijk schilder. Zijn verzen zijn gekenmerkt door rijkdom van kleur en vormen. Zijn Aziatische en Japansche novellen bekoren door exotische stemming en beelden.

Hoofdwerken: Ultraviolett (1893); Singsangbuch (1907); Die geflügelte Erde (1910); Die acht Gesichter am Biwasee (1911); Der Geist meines Vaters (1912); Gedankengut aus meinen Wanderjahren (2 dln. 1913); Erlebnisse auf Java (1924); Ges. Novelle u. Romane (1930); Ges. Gedichte u. kleinere Versdichtungen (1930); Mich ruft dein Bild (1930). — Lit.: W. Vesper, M. D. (Das literarische Echo, 10e jg. 1908); W. Fischer, M. D. als Dramatiker (id. 22e jg. 1920); H. Reinhart, Zum Gedächtnis M. D.'s (Jahrb. der Literar-Verein. Winterthur 1922). *Pintelon.*

Dautzenberg, Johan-Michiel, Vl. dichter; * 1808 te Heerlen (Ned.-Limb.), † 1869 te Elsene. Eerst leeraar, dan ambtenaar. Gaf in 1850 zijn Gedichten uit. Na zijn dood bundelde zijn zwager Frans De Cort zijn Verspreide en Nagelaten Gedichten (1869). Onder invloed van Rückert en Platen streefde hij naar vormverfijning o.a. door het aanwenden van klassiek metrum en Oostersche vormen. *A. Boon.*

Dauvin, Joannes, zesde bisschop van Namen (gewijd 22 Nov. 1615); † 15 Sept. 1629. Publiceerde het eerst de bulla Unigenitus.

Dauw is de aanslag van waterdruppels aan vaste voorwerpen, als gras en bladeren der boomen, welke door (nachtelijke) warmte-uitstraling worden afgekoeld. Het dauwt vooral des avonds en des nachts, bij vochtige stille lucht en helderen hemel. De d. wordt hoofdzakelijk gevormd door condensatie van waterdamp uit de aangrenzende luchtlaag, waarvan de temperatuur door aanraking met de afgekoelde vaste voorwerpen beneden het → dauwpunt wordt gebracht. Een klein deel van den d. komt vermoedelijk uit de voorwerpen zelf. In onze streken kan gedurende één nacht 0,1 tot 0,3 liter dauwwater op 1 m² grasopper-

vlakte neerslaan. In de tropische streken kan de hoeveelheid 10 maal grooter zijn. Dauwvorming is meestal voordeelig voor de planten, omdat hij rechtstreeks water verschaft en dikwijls de schadelijke rijmvorming verhindert, wanneer zijn vrijkomende condensatiewarmte de afkoeling tot beneden het vriespunt belemmert. *V. d. Broeck.*

Lit.: Charles Wells, Essay on dew (Londen 1814).

Dauwmeter of drosometer, toestel om de hoeveelheid dauwwater te meten.

Dauwnetel (Galeopsis speciosa), van de plantenfamilie der lipbloemigen (Labiatae), is synoniem met G. versicolor. Dit kruidgewas komt ook in Ned. vrij algemeen voor, kenbaar aan zijn behaarden stengel en groote gele bloemen met lilakleurige onderlip. *Bouman.*

Dauwpunt van een luchtmassa is de temperatuur, waarbij de lucht met den aanwezigen waterdamp is verzadigd. Wordt de lucht tot beneden het dauwpunt afgekoeld, dan condenseert onmiddellijk waterdamp en wordt dauw of rijm tegen de vaste voorwerpen, die zich in de luchtmassa bevinden, gevormd. → Verdichtingspunt. *V. d. Broeck.*

Dauwpunt-hygrometer, → Condensatiehygrometer.

Dauw-trappen of dauw-treden heet in Holland het 's morgens vroeg naar buiten gaan (om te brassen) op den tweeden Pinksterdag, elders ook wel op Hemelvaartsdag: in Overijsel heette het hemelvaren. Waarschijnlijk is het de voortleving van een heidensch gebruik: een herinnering aan de voorvaderen, die naar de heilige wouden gingen om te feesten.

Lit.: J. ter Gouw, De Volksvermaken (1871, 219, 220). *Knippenberg.*

Dauwvorming, → Dauw; Dauwpunt.

Dauwworm, volksnaam voor een huidaandoening, welke optreedt bij jonge kinderen. Zij is een der uitingen van een bijzondere constitutie (exsudatieve → diathese), welke gekenmerkt wordt door een verhoogde neiging tot ontstekingachtige aandoeningen van huid en slijmvliezen. De eigenlijke dauwworm is een → eczeem, dat meestal op de wangen begint met kleine roode verhevenheden, die bij verdere ontwikkeling van het proces vocht afscheiden, dat tot korsten indroogt. Door verhoogde afscheiding der talgklieren ontstaat „berg" op het behaarde hoofd. De genezing is zoowel afhankelijk van de plaatselijke behandeling, als van de gunstige beïnvloeding van het gestel door regeling der voeding. Dauwworm is niet besmettelijk, zoolang geen secundaire infectie plaats vindt (krabben). *Koenen.*

Dauzat, Albert, Fransch linguïst; * Juli 1877 te Guéret. Studieleider aan de Ecole pratique des Hautes-Etudes te Parijs sedert 1921.

Werken: Essai de méthodologie linguistique (1906); Etudes linguistiques sur la Basse-Auvergne (4 dln. 1897, 1899, 1906 en 1915); La vie du langage (1910); La langue française d'aujourd'hui (1908); Défense de la langue française (1912); La philosophie du langage (1912); Les argots franco-provençaux (1917); L'argot de la guerre (1918); Essais de géographie linguistique (2 dln. 1921—1928); La géographie linguistique (1922); Les noms de personnes (1924); Les noms de lieux (1926); Les patois (1927); Les argots (1929); Histoire de la langue française (1930). *Ulrix.*

Davanzati, Bernardo, Italiaansch schrijver; * 1529 te Florence, † 1606 aldaar. Vertaalde Tacitus om te bewijzen, dat de Italiaansche taal, voor wie ze kan hanteeren, niet minder krachtvol en expressief is dan de Latijnsche of de Fransche. U. Foscolo noemde deze weinig getrouwe maar origineele vertaling „la più maravigliosa che mai sia stata". Schreef nog het Scisma d'Inghilterra (1602), naar het werk van een Engelsch Jezuïet.

Uitg.: E. Bindi, Opere di B. D. (2 dln. Florence 1853). *Ulrix.*

Dave, gem. in de prov. Namen, ten Z. van Namen; ca. 900 inw., grootendeels Kath.; opp. 1 136 ha; landbouw. Merkwaardigheid: Gotisch graf in de kerk.

Dave, Joannes, derde bisschop van Namen (gewijd 18 Sept. 1594); † 4 Maart 1595.

D'Avenant, sir William, Engelsch dichter en tooneelschrijver; * 1606, † 1668. Zoon van een herbergier te Oxford. Ging op 20-jarigen leeftijd met verzen en tooneelstukken de gunst zoeken van hovelingen te Londen. Met zooveel succes, dat hij na den dood van B. Jonson het eereambt van Poet Laureate kreeg (1638). Bij het uitbreken van den burgeroorlog nam hij de wapenen op voor den koning en werd geridderd op het slagveld in 1643. Het volgend jaar vluchtte hij naar Frankrijk. Hier werd hij Katholiek. In 1650 op weg naar Virginia met een zending van koningin Henriette Maria, werd hij gevangen genomen door een oorlogsschip van het parlement. Als gevangene in The Tower gaf hij in 1651 zijn heldendicht uit, Gondibert, in 3 boeken en 20 zangen. Spoedig daarna herkreeg hij de vrijheid, en het gelukte hem zelfs, voor het eerst na 1642 (toen alle schouwburgen door de Puriteinen waren gesloten), tooneelopvoeringen te Londen te organiseeren in 1656. De naam Drama of Spel was nog gevaarlijk, en daarom heette het stuk slechts Entertainment of Representation. Het voornaamste stuk heette The Siege of Rhodes en was in drie opzichten pionierswerk in Engeland. Het bracht voor het eerst vrouwen op het tooneel (mrs. Coleman); het gaf met zijn Italiaansche Prospective of Scenes het eerste moderne tooneeldecor (buiten de hoofsche masques), en wijl het grootendeels was een story sung in recitative musick, beteekende het tegelijk de eerste Engelsche Opera. Na de Restauratie kreeg D. overweldigend succes als impressario en tooneelschrijver en maakte hij o.a. verschillende stukken van Shakespeare pasklaar voor den nieuwen smaak. Zijn werk, dat Spaansche, Italiaansche en Fransche elementen (Molière, Corneille, de roman héroïque) combineert met Engelsche tradities, is beslissend geworden voor den eigenaardigen vorm van het Post-Restoration Drama. Voor modernen smaak heeft het bijna alle beteekenis verloren. Ofschoon hij Katholiek schijnt gebleven te zijn, werd hij als Poet Laureate begraven in Westminster Abbey. *Pompen.*

Davenport, stad in den staat Iowa (41° 40′ N., 90° 30′ W.), gelegen aan de Mississipi, tegenover Rock Island, militair hoofdkwartier van de Vereenigde Staten; ca. 57 000 inw. De stad ligt in een landbouw- en veeteeltgebied. Mijnbouw en industrie. Rivierscheepvaart tusschen de steden St. Paul en St. Louis. *Erkelens.*

Daventry, stadje met schoenindustrie in het Eng. graafschap Northampton (52° 16′ N., 1° 10′ W.); ca. 15 000 inw.

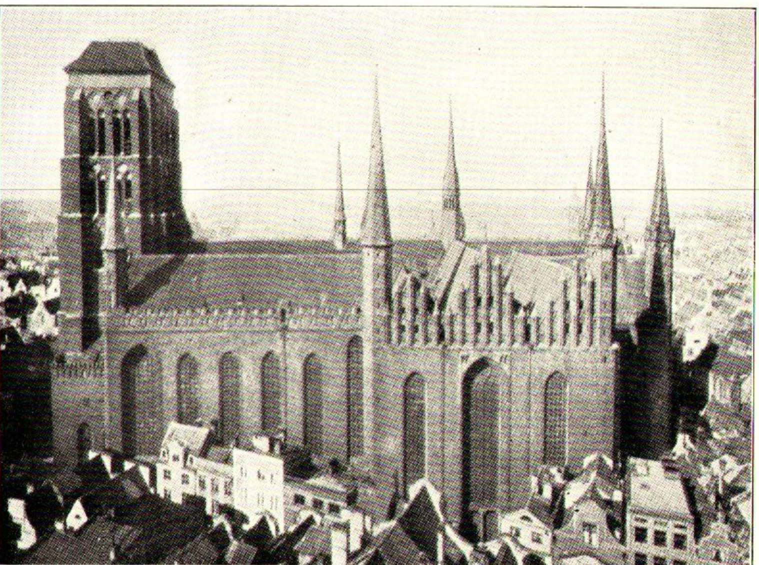
Daverdisse, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Neufchâteau, op 35 km van deze stad. Opp. 1 101 ha, ca. 300 inw. Leigrond, bosschen, landbouw. Rivier de Lesse.

David, jongste zoon van Isaï uit Bethlehem in den stam Juda, omtrent 1040 v. Chr. geboren. Na

---

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

DANZIG

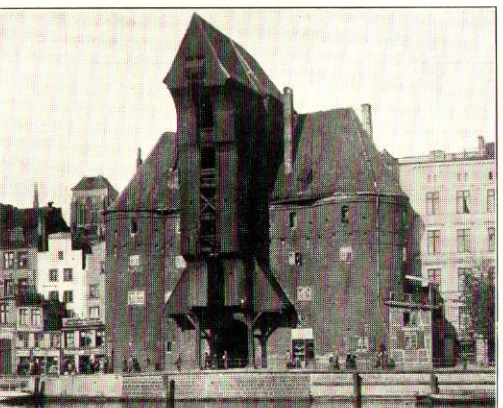
St. Maria.

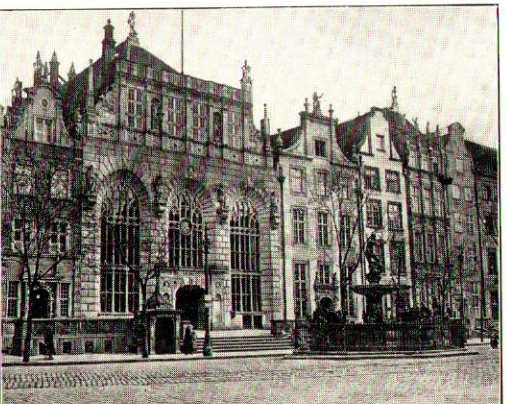
Danzig in vogelvlucht.

Tuighuis (1605).

„Krantor" (1443).

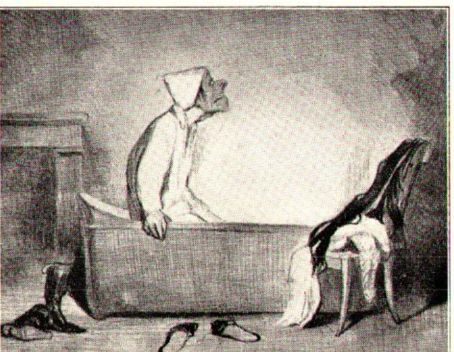

Beurs.

DAUMIER

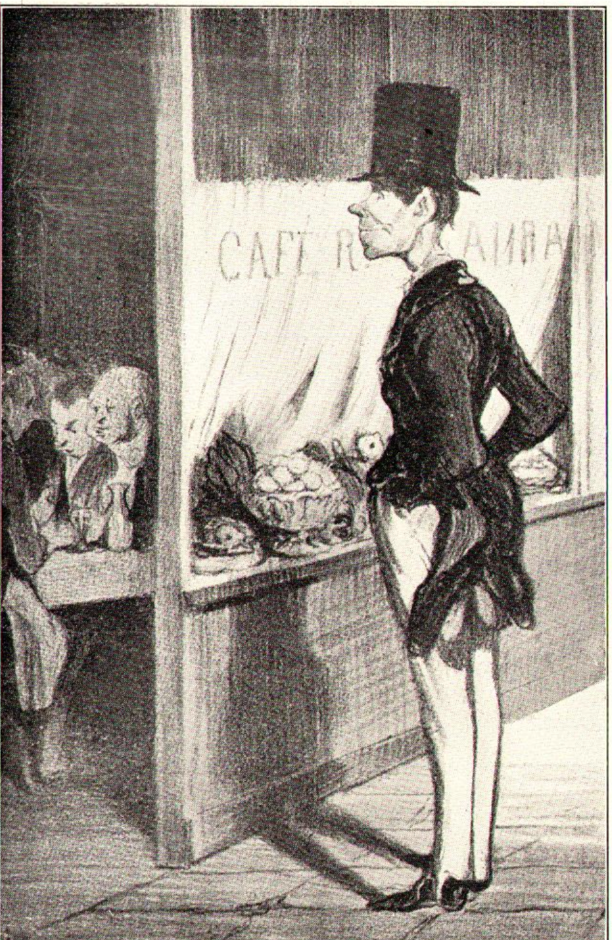
„J'ai trois sous".

Het heete bad.

Domino!

Spoorwagen 3e klasse.

de verwerping van Saül werd hij door Samuel tot koning gezalfd. Wegens zijn vaardigheid in het harpspel kwam hij aan het hof van Saül en won door de overwinning op Goliath de gunst van het volk. Daarom stond Saül hem naar het leven, maar Jonathas, de zoon van Saül, bleef zijn vriend en beschermde hem. Daarna zwierf D. rond, aan het hoofd van enkele honderden mannen, steeds door Saül achtervolgd. Tot tweemaal toe spaarde hij zijn vijand, terwijl hij hem had kunnen dooden. Na Saül's dood werd hij koning te Hebron over den stam Juda (1012). Toen de zoon van Saül, Isboseth, door sluipmoordenaars gedood was, werd D. koning over geheel Israël (1005). Hij veroverde Jerusalem op de Jebusieten, maakte het tot zijn hoofdstad en bracht de Ark daarheen over. Het bouwen van den tempel moest hij op Gods bevel aan zijn zoon overlaten. Hij voerde gelukkige oorlogen tegen de Filistijnen, Moabieten, Ammonieten, Syriërs en Edomieten, zoodat zijn rijk zich uitbreidde van Damascus tot aan de Roode Zee. Zijn zonde met Bethsabee werd zwaar gestraft: het eerste kind van Bethsabee stierf, zijn dochter Thamar werd door zijn zoon Amnon verkracht, Amnon door Absolom gedood; de Benjamiet Seba en zijn zoon Absolom verwekten gevaarlijke opstanden. In de laatste jaren zijner regeering vallen de voorbereiding van den tempelbouw, de volkstelling en de pest, welke God tot straf over het land zond. Den staatsgreep van Adonias verijdelde hij door Salomon tot koning te laten uitroepen. Hij stierf in 972 en werd te Jerusalem begraven. *Keulers.*

V o o r s t e l l i n g   i n   d e   k u n s t. David, een forsche jonge man, als herder gekleed, draagt het hoofd van Goliath in zijn hand ofwel diens zwaard. De bekende goede Herder uit de Catacomben wordt ook wel voor den herder D. gehouden. Verder uit zijn leven: hij wordt door Samuel tot koning gezalfd (Raphael); vanuit het koninklijk paleis de badende Bethsabee bespiedend, welk tafereel in een ouden Bijbel (1498) dient om het → psalterium van D. te typeeren; bezocht door den profeet Nathan; psalmen schrijvend; als koninklijk harpspeler dansend voor de ark des Verbonds. Als psalmist wordt D. afgebeeld in koninklijk gewaad met een harp (in het kerkportaal van de St. Denis te Parijs wordt de harp gehouden door een centaur, waar D. met den voet op rust). Zie pl. *Heijer.*

Davidische psalmen. Hieronder worden die → psalmen uit de H. Schrift verstaan, waarvan koning David de dichter is. In vroeger tijd heeft (ook bij sommige H.H. Vaders) de meening bestaan, dat alle psalmen van David afkomstig waren. Tegenwoordig echter wordt dit algemeen ontkend. Ook de Pauselijke Bijbelcommissie heeft bij decreet van 1 Mei 1910 verklaard, dat men dit niet behoeft te houden. Wel geeft zij verschillende redenen op (direct en indirect getuigenis der H. Schrift, opschriften der psalmen, getuigenis van H.H. Vaders en Kerkleeraren), waarom men niet mag ontkennen, dat althans het grootste deel der psalmen door David is samengesteld. Met name noemt de P.B.C. ps. 2, 15, 17, 31, 68 en 109, waarvan de H. Schrift zelf uitdrukkelijk David's auteurschap bevestigt.

Het karakter van David's psalmen is zeer verschillend: liederen van lof en dank wisselen af met smeek- en boetezangen. Verschillende ervan hebben direct of indirect betrekking op den te verwachten Messias. *C. Smits.*

David, koning van S c h o t l a n d ; * 1084, † 24 Mei 1153 te Carlisle. Hij was de jongste zoon van koning Malcolm III en de H. Margareta, volgde zijn broeder Alexander I in 1124 op, was een trouw zoon der kerk, reorganiseerde het kerkelijk leven en bracht de Cisterciënsers in Schotland. Feestdag 24 Mei (zwakke aanwijzingen van een vereering in vroeger dagen zijn nog aanwezig). *J. van Rooij.*

David van Augsburg, Franciscaan, ascetisch schrijver uit de middeleeuwen; † 1272. Vooral bekend om zijn P r o f e c t u s   r e l i g i o s o r u m. De eigenlijke titel van dit ascetisch, mystiek werk is: De exterioris et interioris hominis compositione secundum triplicem statum: incipientium, proficientium et perfectorum. Een nieuw systeem geeft hij niet, maar toch is hij in hooge mate oorspronkelijk. Grooten invloed heeft dit werk gehad op het gebied der ascese en mystiek in Duitschland en in Nederland, vooral in de kringen der moderne devotie. Een aantal andere kleinere, zoowel Duitsche als Latijnsche geschriften, heeft hij nagelaten. Ook als predikant en als novicenmeester was hij werkzaam.

L i t. : D. Stöckerl, Bruder David von Augsburg (München 1914) ; C. Smits, David van Augsburg en de invloed van zijn Profectus op de moderne devotie, in : Collectanea Franciscana Neerlandica (I 1927, 171-203). *C. Smits.*

David van Bourgondië, natuurlijke zoon van hertog Philips den Goeden, bisschop van Terouane (1451), biss. van Utrecht (1456); * 1425, † April 1496 te Wijk bij Duurstede. Met hem begint de Bourgondische invloed op het bisdom Utrecht. Zoolang zijn vader en zijn broeder, Karel de Stoute, leefden en hem steunden, heerschte er rust. Doch na den dood van den laatste werd het bisdom betrokken in de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten; eerst met de versterking der Bourgondische macht onder Maximiliaan van Oostenrijk werd de rust hersteld.

In den geest van zijn geslacht streefde David naar een sterk centraal gezag en een verbetering der rechtspraak, bevorderde hij ook wetenschap en kunst. Op zijn fraai slot te Wijk bij Duurstede verzamelde hij Humanistische geleerden (Wessel Gansfort) en kunstenaars en bereidde zoo de Renaissance in Nederland voor. Hij was mild in het begiftigen en versieren van kerken en vol belangstelling voor de waardige uitoefening van den eeredienst, vooral ook van den kerkelijken zang. Hij waardeerde en begunstigde het kloosterleven, vooral door goede abten te benoemen. *J. de Jong.*

David van Dinant, wijsgeer uit het laatst van de 12e eeuw. Van zijn leven is weinig bekend, van zijn werken enkel de titels: De tomis, hoc est de divisionibus, en Quaterni of Quaternuli. Zijn leer, een materialistisch pantheïsme, werd op een concilie te Parijs in 1210 veroordeeld. → Amalrik van Bena.

L i t. : G. Théry, Autour du décret de 1210. David de Dinant (Kain 1925). *F. Sassen.*

David Joriszoon, dweepzieke, grofzinnelijke Wederdooper, glasschilder; * 1501 te Brugge, † 1556 te Bazel. Hij werd aangesteld tot „opsiener" te Delft, gaf zich uit voor den Messias, „den zevenden engel Gods", „den Behouder en Salichmaker", leerde de veelwijverij, predikte in Holland en Friesland, vluchtte naar Embden en leefde sedert 1544 in weelde te Bazel van het geld zijner verblinde volgelingen, de „Davidjoristen", van wie nog langen tijd sprake is.

L i t. : L. Knappert, Het ontstaan en de vestiging van het Protestantisme in de Nederlanden (1924, 207—211).

David van Menevia (David = Kymrisch: Dewi),

Heilige, bisschop en beschermheilige van Wales; * ca. 500, † ca. 589. Met historische zekerheid is weinig van hem bekend; zijn levensbeschrijving en ook zijn vereering is sterk nationalistisch gekleurd (strijd tusschen Menevia en Canterbury). Waarschijnlijk stichtte hij te Glyn Rhosyn het beroemde klooster Menevia, oefende grooten invloed uit in Zuid-Wales en Ierland en had een werkzaam aandeel in de synode van Llanddewi Brefi ca. 545. Op verzoek van koning Hendrik I verklaarde Callistus II hem in 1120 zalig. Feestdag 1 Maart. De vita, in 1090 door Ricemarchus geschreven, werd uitgegeven met vertaling o.a. door J. W. Rees, Lives of the Cambro-British Saints (Llandovery 1853). *J. v. Rooij.*

David, 1° Ferdinand, beroemd violist en vioolleeraar; * 19 Juni 1810 te Hamburg, † 19 Juli 1873 te Klosters (Zwits.). Was leerling van Spohr, trad reeds op 15-jarigen leeftijd in het Gewandhaus te Leipzig als solist op en maakte daarna succesvolle kunstreizen door Europa. Was 2 jaar violist (1827—'29) in een Berlijnsch opera-orkest, vestigde zich daarna te Dorpat, waar hij leider werd van een strijkkwartet en vanwaaruit hij geregeld concerttournées, vooral naar Rusland, ondernam. D. verbond zich in 1836 als concertmeester aan het Gewandhausorkest te Leipzig, onder Mendelssohn. Bij de stichting van het Conservatorium te Leipzig, in 1843, werd D. hoofdleeraar aan dit instituut en vormde daar een belangrijk centrum, erkend als meesterschool voor vioolspel. Hij creëerde Mendelssohn's vioolconcert. Zijn vijf vioolconcerten, variatiewerken en andere solostukken, alsmede 2 symphonieën en een opera (Hans Wacht) zijn vergeten geraakt. Daarentegen hebben zijn paedagogische werken hun waarde behouden; het zijn o.m. een Violinschule en Hohe Schule des Violinspiels met een Vorschule (verzamelingen en bewerkingen van oude vioolmuziek) en andere door hem bewerkte uitgaven, o.a. J. S. Bach's vioolsonates en de orkestsuite in D, Händel's Concerto grosso in g. enz.

Lit.: F. D. und die Familie Mendelssohn (1888). *de Klerk.*

2° (Ook: Davidis) Frans, anti-Trinitariër; * omstr. 1510 te Klausenburg, † 15 Nov. 1579 te Déva. Eerst katholiek, in 1551 Luthersch, in 1564 Calvinist en als zoodanig hofpredikant van vorst Joh. Sigismund Zapolya I van Hongarije. Hij was sinds 1566 aanhanger van het Unitarisme en veroordeelde de aanbidding van Jesus. Waarschijnlijk loochende hij ook diens bovennatuurlijke geboorte. Hij stierf in den kerker. Zijn aanhangers, de Davidisten, verbreidden zich in Zevenburgen, Engeland, en Noord Amerika. *Wachters.*

3° Gerard, schilder; * ca. 1460 te Oudewater, † 1523 te Brugge. (Zie pl.) Sinds 1483 verbleef hij aldaar, werd er meester en kwam tot grooten roem. Zijn werken worden thans nog tot de meest gevierde der oude Vlaamsche school gerekend. David is de typische vertegenwoordiger van den nabloei der groote Primitievenschool in Vlaanderen. In zijn werk komt vóór alles de hooge schildercultuur dier school tot uiting, die, met van Eyck begonnen, de geheele 15e eeuw door gestadig tot meerdere rijpheid kwam. Hij was een groot meester, wat vooral uit zijn vroegere werken blijkt (die frisch en origineel zijn), maar de materieele welvaart van het rijke, doch uitbloeiende Brugge heeft zijn levenskracht voor een deel gedoofd. Toch heeft hij hiertegen meer weerstand geboden dan bijv. Memlinc, wiens plaats hij geheel ging innemen. Hij debuteerde met oorspronkelijke gegevens, die te zamen met zijn aangeboren Hollandschen kleurenzin nieuw leven in de Brugsche schilderkunst schenen te komen brengen, maar na een tien- of vijftiental jaren heeft de voor een oud cultuurcentrum specifieke geestelijke vermoeidheid, gepaard aan een zekere plechtigheid, zich ook van hem meester gemaakt en ziet men hem in gedurige herhalingen vervallen. Intusschen is zijn kunst bij tijdgenooten toch zoo diep ingeslagen, dat epigonen (vooral onder de miniaturisten) nog gedurende verschillende decenniën na zijn dood hem imiteerden. Voor de ontwikkeling der schilderkunst is hij weinig van belang geweest en hij heeft hieraan nauwelijks nieuwe elementen toegevoegd (behoudens een zuiverder kijk op de verhouding van figuur tot omgeving), maar de geheele grootheid der Vlaamsche schildersschool vindt men bij hem als het ware gerecapituleerd. Rijk en warm is vóór alles zijn coloriet, weelderig zijn zijn landschappen, terwijl in zijn Madonna's innige devotie met ware menschelijkheid vereenigd zijn. Zijn anatomische kennis is groot en zijn teekening steeds tot het uiterste verzorgd.

Lit.: M. J. Friedländer, Alt-Nied. Malerei (VI); Bodenhausen, G. David u.s. Schule (1905). *Schretlen.*

4° Jacob Julius, Oostenrijksch dichter; * 1857 te Weissenkirchen, † 1906 te Weenen. Van Joodsche afkomst; studeerde theologie en werd journalist. Zijn beste werk is „Der Uebergang". Meer waarde dan zijn romans of drama's heeft zijn pessimistische lyriek.

Uitg.: Gesamm. Werke (6 dln. 1907—'08). — Lit.: Ella Spiero, J. J. David (1920). *De Tollenaere.*

5° Jan-Baptist, Vlaamsch taal- en geschiedkundige, kanunnik van Mechelen, professor aan de Katholieke Universiteit te Leuven; * 1801 te Lier, † 1866 te Leuven. Was met Jan Frans Willems een der pioniers van de Vlaamsche wetenschappelijke beweging door niet onverdienstelijke tekstuitgaven (Maerlant's Rijmbijbel, Ruusbroec's Werken) en een Vaderlandsche Historie in 10 dln. (onvoltooid). Naar hem werd het in 1875 gestichte → Davidsfonds genoemd.

J. B. David.

Lit.: Moroy en Van de Weghe, Het Leven en Werken van J. B. David (Davidsfonds nr. 31); Annuaire de l'Univ. Louv. (1867). *A. Boon.*

6° Johannes (of Jan), Vlaamsch ascetisch en polemisch schrijver, Jezuïet. * 1545 te Kortrijk, † 1613 te Antwerpen. Schreef zeer veel werken in den geest van de Contra-Reformatie, o.a. een weerlegging van Marnix' Biencorf.

Lit.: Snellaert in Biogr. Nationale; De Seyn, Dict. des Ecrivains Belges (I).

7° Louis, Fransch schilder; * 30 Aug. 1748 te Parijs, † 29 Dec. 1825 te Brussel; leerling van J. M. Vien. Zijn vroegste werken vertoonen 18e-eeuwsche

tradities. Na een verblijf in Italië in 1780 te Parijs teruggekeerd, wordt D. overtuigd voorstander van het Klassicisme en schildert bij voorkeur onderwerpen uit de Antieke geschiedenis en mythologie (Sabijnsche Maagdenroof, Eed der drie Horatiërs; Louvre). D. is als vurig Jacobijn schilder der Revolutie geweest (Dood van Marat, Brussel) en daarna onder Napoleon hofschilder van het Empire (Sacre de Napoléon, Louvre). Naast groote historiestukken zijn er uit dezen tijd fraaie portretten van D., die door eerlijke karakteristiek en vaste teekening uitmunten (Madame Récamier, M. et Mme Sériziat, Louvre). De beteekenis van D. voor de ontwikkeling van de schilderkunst ligt in het feit, dat hij de reactie geeft op de losheid van vorm van de 18e eeuw door den nadruk te leggen op den plastischen vorm en de zuivere teekening. De kleuren komen bij D. in de tweede plaats; ze zijn meestal hard en koud. Hij was de leermeester van Gros, Gérard, Ingres e.a.

L i t. : Saunier, D. (1904). *Korevaar-Hesseling.*

David d'Angers, P i e r r e J e a n, Fransch beeldhouwer; * 2 Maart 1788 te Angers, † 5 Jan. 1856 te Parijs. Opgevoed in Klassicistische school, weet D. zich door een weliswaar beperkt realisme voor academische starheid te bewaren. D. was in zijn tijd een zeer beroemd kunstenaar, die een enorm oeuvre heeft nagelaten, voor een groot deel te zien in het Musée David te Angers. Zijn voornaamste werk is het groote reliëf in het gevelveld van het Panthéon te Parijs (1837). Onder de ca. 150 borstbeelden is dat van Goethe in het museum te Weimar het meest bekend.

L i t. : H. Jorrin, D. d'A. (Parijs 1877).

Korevaar-Hesseling.

Davidsfonds, Roomsch-Katholieke vereeniging van cultureelen aard, die voor doel heeft „de alzijdige ontwikkeling van het Vlaamsche volk en de bevordering van de Vlaamsche belangen". Daartoe wendt ze alle passende middelen aan, o.m.: „het uitgeven van boeken en liederen; het stichten en steunen van boekerijen; het inrichten van voordrachten, muziekuitvoeringen, feestavonden, leergangen, studiekringen; het aanmoedigen van jonge verdienstelijke letterkundigen; het uitloven van prijzen tot bevordering van de beschaafde spreek- en schrijftaal, enz." Als kernspreuk voert de maatschappij: „Voor Godsdienst, Taal en Vaderland !''. Zetel en hoofdsecretariaat zijn te Leuven gevestigd. Het werd genoemd naar kanunnik Jan David, professor te Leuven en een der eerste werkers in de Vlaamsche Beweging († 1866).

G e s c h i e d e n i s. Het Davidsfonds werd in 1875 te Leuven gesticht, als tegenhanger van het Willemsfonds, dat reeds in 1851 werd ingericht om, buiten alle politiek om en eendrachtig, te streven naar de heropbeuring en ontwikkeling van het Vlaamsche volk. Toen in 1862 het Willemsfonds beslist de vrijzinnige richting insloeg, trokken de Katholieken zich terug en vatten het plan op een zuiver Katholiek organisme te stichten. De voornaamste promotors waren: pastoor Schuermans van Wilsele bij Leuven, op wiens pastorij eindelijk in 1874 een voorbereidende vergadering werd gehouden, die aan de nog te stichten vereeniging een werkplan en een naam schonk, en Frans De Potter van Gent. Aan de eigenlijke oprichting in 1875 nam de letterkundige kring van de Leuvensche hoogstudenten, Met Tijd en Vlijt, een actief deel. Tot eerste voorzitter werd gekozen prof. Paul Alberdingk Thijm (tot 1877); later namen het algemeen voorzitterschap waar: prof. P. Willems (1878—'98), prof., later minister J. Helleputte (1898—1912), prof. E. Vliebergh (1912—'25), kanunnik prof. A. Boon (sedert 1925). Als algemeene schrijvers traden op: J. Brouwers (1875), J. Plancquaert (1876), Fr. De Potter (1877—1904), kan. Evers (1904—'08), dr. K. Heyndrickx (1908—'18), Fl. Van der Mueren ((1919—'23), E. Amter (sedert 1924).

Op de eerste algemeene vergadering in Mei 1875 telde de jonge vereeniging reeds 27 afdeelingen met ongeveer 2 500 leden. Stilaan groeide het aantal leden en afdeelingen, maar bleef van 1886 tot 1910 schommelen rond 60 afdeelingen met ongeveer 7 000 leden. Van 1910 af steeg het op merkwaardige wijze tot 13 000 in 1914. Met den Wereldoorlog stond alle werkzaamheid stil. In 1919 moest men in zeer ongunstige omstandigheden opnieuw beginnen met 6 à 7 000 leden. Langzamerhand klom het tot 11 500 in 1924. Met het 50-jarig jubilé van 1925 begon de groote sprong, omdat de vereeniging dan vasten voet kreeg in alle standen. Het jaar 1926 sloot met 18 400 leden in 130 afdeelingen; 1927 met 31 500 in 201, 1928 met 45 600 in 253, 1929 met 54 900 in 289, 1930 met 68 600 in 366, 1931 met 72 900 in 397, 1932 met 75 700 in 421, 1933 met 73 000 in 448 afdeelingen. Bijna al deze leden zijn aangeworven in het Vlaamsch gedeelte van België; in de Waalsche provinciën zijn er 14 afdeelingen met ongeveer 1 100 leden, in het buitenland 6 met 350. De afdeelingen van Groot-Brussel alleen tellen rond de 7 000 leden.

O r g a n i s a t i e en w e r k z a a m h e d e n. De leden zijn rechtstreeks aangesloten bij plaatselijke afdeelingen met eigen bestuur en eigen standregelen. De afdeelingen zijn gegroepeerd in Gewestbonden en in Gouwbonden. Het Davidsfonds staat onder de leiding van een hoofdbestuur, thans samengesteld uit 22 leden, verkozen door de Gouwbonden.

Het hoofdbestuur zorgt, door zijn Boekencommissie, voor de uitgave van de boeken, die aan de leden langs de afdeelingen om bezorgd worden. Thans verschijnen drie uitgaven: 1° de volksreeks (sedert 1875), waarin reeds 252 nummers van de pers kwamen. Bij voorkeur verhalende literatuur in volkstoon en vulgarisatie van kunst en wetenschap. In deze reeks werden werken uitgegeven o.a. van August en Renier Snieders, Guido Gezelle, kan. David, Hilda Ram, prof. E. Vliebergh, L. Dosfel, Streuvels, De Pillecijn, J. Simons, A. Thiry, enz. Ieder nummer van de volksreeks wordt nu gedrukt op 75 000 exemplaren. 2° De k e u r r e e k s (sedert 1929); 2 boeken per jaar voor ontwikkelden. Verschijnt op 12 000 ex. 3° J e u g d r e e k s (sedert 1930); 3 deelen per jaar op 6 000 ex. Verder worden bij de leden nog allerlei gunstkoopjes aan den man gebracht, zoodat thans eenhalf millioen boeken per jaar verspreid worden. In 1882 begon het hoofdbestuur met een eigen muziekuitgave: afzonderlijke liederen en liederbundels. Er verschenen o.a. een herdruk van Een Suyverlick Boecxken met begeleiding van Flor. Van Duyse, een bundel O u d - N e d e r l a n d s c h e L i e d e r e n enz. Voor het instudeeren van Vlaamsche cultureele aangelegenheden en het bevorderen der Vlaamsche belangen dienen de jaarlijksche algemeene vergaderingen. Een belangrijke plaats in den Vlaamschen strijd namen de Davidsfonds-congressen in: in 1905 te Lier, in 1907 te Tongeren, in 1910 te Antwerpen, in 1912 te St.-Niklaas. Het hoofdbestuur zorgt voor de algemeene leiding van de werkzaamheden in de afdeelingen door het hoofd-secretariaat en door een maandblad van bestuurlijken aard, L e i d i n g, voor de bestuurs-

leden. Met de leden houdt het contact door een driemaandelijksch tijdschriftje De Belleman. De afdeelingen zelf hebben hun eigen vereenigingsleven: 2 500—3 000 voordrachten, 1 000 muziek- en tooneel- en 150 filmavonden, 200 studiereizen en uitstappen, 10 leergangen voor beschaafd Nederlandsch, enz. worden jaarlijks ingericht. Daarvoor worden hun materiaal en toelagen verleend door het hoofdbestuur.

Lit.: Het Davidsfonds in Wezen en Werking (Leuven 1928); De Jaarverslagen voor ieder dienstjaar, met overzicht van toestand en werkzaamheden. *A. Boon.*

Davidson, John, Schotsch journalist en dichter; * 1857, † 1909 door zelfmoord. Zoon van een dominee, onderwijzer in Schotland; van 1889 af letterkundige in Londen, tooneelschrijver, profeet van een nieuw materialistisch monisme, verbeten pessimistisch dichter.

Voorn. werken: Fleet Street Eclogues (1893); Ballads and Songs (1894); New Ballads (1897); The Testament of a Vivisector (1901); The Testament of a Man Forbid (1901); The Testament of J. D. (1908). *Pompen.*

Davies, 1° John, Engelsch dichter uit de school van Spenser, rechtsgeleerde van beroep; * 1569, † 1626. Schreef vooral een schitterend gedicht ter verheerlijking van den dans, Orchestra (1596), en een philosophisch leerdicht over de onsterfelijkheid der ziel, Nosce teipsum. In 1603 werd hij naar Ierland gezonden, waar hij met geweld het Protestantisme trachtte in te voeren. Hij is een van de bewerkers der heillooze Ulster-kolonisatie. *Pompen.*

2° William Henry, Engelsch dichter en prozaschrijver; * 1870 te Newport (Wales). Nog als jongen liep hij thuis weg en zag zwervende, bedelend of werkend, aan zijn levensonderhoud te komen. Zijn werk is van een groote aantrekkelijkheid door een uitersten eenvoud en onbevangenheid; hij is de dichter der natuur en van het medelijden; zijn erotische poëzie is echter niet altijd fijnzinnig. Zijn autobiographisch proza is onbevangen, klaar en oprecht.

Werken: o.m. Collected Poems (1928); Autobiography of a Super-Tramp (1908); Later Days (1925). *J. Panhuijsen.*

Davignon, Henri, Belgisch schrijver; * 1879 te St. Josse-ten-Oode. Schrijver van Katholieke regionalistische romans en verhalen, meestal gericht op het nationaal vraagstuk: behoud van België.

Werken: Molière et la vie, étude littéraire (1904); Le courage d'aimer (1906); Croquis de jeunes filles (1907); Le prix de la vie (1909); L'Ardennaise (1911); Le sens des jours; Un Belge (1913); Deux hommes; Aimée Collinet; Jan Swaluwe; Le visage de mon pays; Un pénitent de Furnes; Le vieux Bon Dieu; La vie et les idées (1925); Un plus grand amour (1929); Les neuf muses (1930).

Dàvila, Enrico Caterino, Italiaansch schrijver; * 30 Oct. 1578 te Piove di Sacco (Padua). † Juli 1631 te San Michele in Campagna (Verona). Bij het doopsel ontving hij twee voornamen, die de erkentenis van zijn familie moesten uitdrukken jegens Hendrik III en Catharina van Medici. Na den dood van zijn beschermers streed hij gedurende meer dan vijftien jaren in Frankrijk onder het bevel van graaf de Montpensier. Ondertusschen had hij de gelegenheid om de noodige documenten en nota's te verzamelen voor een Istoria delle guerre civili di Francia, vanaf den dood van Hendrik II tot in 1598. Dit werk, waarvan de eerste uitgave te Venetië het licht zag, is merkwaardig, niet alleen door de orde en de duidelijkheid, maar ook door de levendige voorstelling van de menschen en de gewoonten van het toenmalige Frankrijk. Het werk oogstte, ook buiten Italië, grooten bijval en werd in de voornaamste beschaafde talen vertaald. In 1599 keerde D. naar Italië terug om er, voor rekening van de Venetiaansche republiek, belangrijke militaire posten waar te nemen. Te Parma kwetste hij in 1606, in een tweegevecht, den dichter Tommaso Stigliani. Hij werd in 1631 door een knecht gedood.

Uitg.: Eerste Ital. uitg. (Venetië 1630). Laatste Ital. uitg. (Milaan 1807). Vertalingen in het Fr. door Baudoin (1642) en door Mallet en Grosley (1757), in het Eng. door Cotterel (1666), in het Sp. door De Soto (1631), in het Lat. door Cornazzano (1752), in het Duitsch door Reith (1792—'95). *Ulrix.*

Davis, 1° Jefferson, president der Geconfedereerde Staten van Amerika tijdens den Secessieoorlog; * 3 Juni 1808 in Kentucky, † 6 Dec. 1889 te New Orleans. Op 21 Jan. 1861 nam hij ontslag uit den Senaat der Vereenigde Staten, na de secessie der Zuidelijke Staten uitgeroepen te hebben, en werd 9 Febr. door deze tot president verkozen. D. richtte den tegenstand tegen de NoordelijkeStaten in. In 1865 door hun troepen gevangen genomen, verkreeg hij in 1868 amnestie en trok zich uit het politieke leven terug.

Voorn. werk: Rise and Fall of the Confederated Government (2 dln. 1881). — Lit.: Dodd, J. D. (1907); Erckenrode, J. D., President of the South (1923); Rowland, J. D., Constitutionalist. His letters, papers and speeches (10 dln. 1923). *V. Houtte.*

2° John, Engelsch ontdekkingsreiziger; * 1550, † 27 Dec. 1605. In 1585, 1586 en 1587 deed hij drie tochten tot ontdekking van de N.W. doorvaart. Hij bevoer de O. en de W.kust van Groenland en drong tot 72° N. door in de naar hem genoemde Davisstraat. Hij is de grondlegger van de walvischvangst in deze gebieden. Later maakte hij reizen in het Z. deel van den Atlantischen Oceaan, waar hij de Falkland-eilanden ontdekte, en naar O. Indië, waar hij in de Straat Malakka door Japansche zeeroovers is vermoord.

Lit.: C. R. Markham, Life of J. D. (1889). *de Visser.*

3° William Morris, Amerikaansch geograaf; * 12 Febr. 1850, † 5 Febr. 1934. Onderzoeker en geleerde van grooten stijl, die een unieke plaats heeft ingenomen in de ontwikkeling der geographische wetenschappen. Gelijkelijk geschoold in sterrekunde, geologie en meteorologie stelde hij zijn groote geologische kennis in dienst der geographie. De → geomorphologie, de leer der vormen van de aardoppervlakte, dankt vooral aan hem haar grooten bloei. Hij beschreef niet, zooals vroegere onderzoekers (bijv. v. Richthofen), het landschap, maar hij verklaarde met groote scherpzinnigheid en logica de tegenwoordige vormen door uit te gaan van een oervorm, wat derhalve deductie vereischte. Hij systematiseerde de opeenvolging van vormen gedurende een idealen → cyclus en schiep daarvoor een terminologie, terwijl hij deze opeenvolgende stadia in de ontwikkeling van een landschap niet alleen in woorden vastlegde, maar ook in series blokdiagrammen, die uitmuntten door duidelijkheid en scherpe teekening, een afbeeldingswijze, welke bij de geomorphologen veel navolging gevonden heeft. In 1890 werd hij hoogleeraar in de physische geographie aan de universiteit te Harvard. Als „ruil-professor" heeft hij in 1908—'09 in Berlijn en in 1911—'12 in Parijs aan de universiteit gedoceerd, terwijl hij in 1908 en 1911 beroemd geworden studiereizen leidde voor Amerikaansche en Europeesche vakgenooten in West- en midden-Europa.

De transcontinentale excursie dwars door Amerika, in 1912 ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan der American Geographical Society gehouden en waartoe ook uit ieder Europeesch land twee vertegenwoordigers waren uitgenoodigd, stond ook onder Davis' leiding. Zoodoende heeft hij een zeer grooten invloed uitgeoefend op de ontwikkeling der geomorphologie in Europa. Een dergenen, die zich in dezen zin leerling van Davis mogen noemen, is dr. K. Oestreich, hoogleeraar in de phys. aardr. aan de universiteit te Utrecht, die de geomorphologie in Nederland introduceerde, zoodat een groot aantal Nederlandsche geografen in de geomorphologische opvattingen van D. geschoold zijn geworden. Behalve over groote gebieden van Amerika heeft D. ook onderzoekingen in verschillende andere werelddeelen verricht, terwijl het laatste tijdperk van zijn zeer actief leven vnl. gevuld werd met de bestudeering ook in loco van het probleem der koraalriffen. In de latere jaren zocht D. het mildere klimaat van Californië op, maar onverpoosd bleef hij doorwerken en doceerde als gast aan verschillende Amerikaansche universiteiten en colleges. Het aantal zijner artikelen en grootere werken beloopt in de honderden en daaronder zijn er vele, die tot de klassieke werken gerekend moeten worden.

W e r k e n: o.a. Physical Geography (New York 1898); Grundzüge der Physiogeographie (met Braun, Leipzig 1911); Practical Exercises in physical geography (New York 1908); Praktische Uebungen in physischer Geographie (met Oestreich, Leipzig 1918); Geographical Essays (Boston 1910); Die erklärende Beschreibung der Landformen (met Rühl, Leipzig 1912); The coral reef problem (New York 1928). *Hol.*

Davis Cup (International Lawn Tennis Championship), wedstrijden om het wereld-landenkampioenschap in tennis. → Lawntennis.

Davisstreet, zeestraat, verbinding van Atl. Oceaan en Baffinsbaai, tusschen Groenland en het Canad. schiereiland Cumberland, genoemd naar den Eng. ontdekkingsreiziger John Davis, die in 1586 en 1587 deze straat bevoer bij zijn pogingen om de Noordelijke doorvaart te vinden.

Davitt, M i c h a e l, Iersch agitator, strijder voor de Home Rule; * 25 Maart 1846 te Straide, † 31 Mei 1906 te Dublin. Wel bewust dat de agrarische kwestie de spil moest zijn van den strijd voor de zelfstandigheid, stichtte hij in 1879 met Parnell de Land-League. Later sloot hij zich aan bij de Labour Party.

L i t.: Sheehy-Skeffington, M. D., revolutionary agitator and Labour leader (1908). *V. Houtte.*

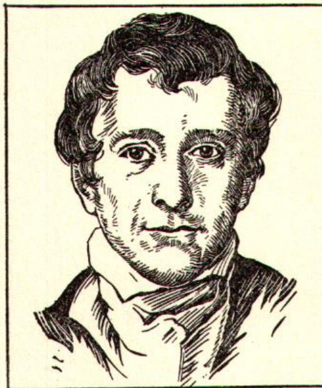
Davos, plaats in O. Zwitserland met 11 170 inw. (1930), meest Prot. Bestaat uit de steeds meer aaneengroeiende dorpen D a v o s P l a t z en D a v o s D o r f, gelegen op ca. 1560 m hoogte in het bovendeel van het gelijkmatige dal, dat van het Wolfgangjoch over een lengte van 16—17 km in Z.W. richting verloopt en door de Landwasser doorstroomd wordt. Omringd door hooge bergen (2 000—3 000 m), in het N. en O. beschut tegen koude winden, naar het Z. en Z.O. door zijdalen geheel voor de zonbestraling geopend, heeft de plaats, sinds men de gunstige werking van het winteralpenklimaat voor longzieken heeft erkend, een wereldnaam gekregen. In 1923 werd het „Schweizerische Forschungsinstitut für Hochgebirgsklima und Tuberculose" opgericht. Gemiddelde jaartemperatuur 2,6° C, gem. zomertemp. 8,5° C, gem. wintertemp. —3,4° C. De lucht is licht en frisch, het vochtigheidsgehalte gering, nevels komen zelden voor. Het klimaat is in den winter beter dan 's zomers door een grooter aantal heldere dagen en minder wind. Ook als wintersportplaats van beteekenis. D a v o s P l a t z, gelegen aan de spoorlijn Klosters—Filisur, is de hoofdplaats van het dal met druk vreemdelingenverkeer. Er is een gedenkteeken van Karl Spengler, die Davos tot een geneeskundig oord maakte; er zijn talrijke sanatoria, waaronder ook een Nederlandsch. Men heeft een heerlijk uitzicht vanaf den Schatzalp, waarheen behalve een „Drahtseilbahn" nog twee wegen leiden, die in den winter als bob- en rodelbaan worden gebruikt.

Naar D a v o s D o r f voert een electrische tram. Dit dorp, eveneens een luxe-plaats, is gelegen aan den voet van den Schiahorn, tegenover de monding van het Dischmadal, van waaruit de Scalettagletsjer, Piz Vadret en Schwarzhorn zichtbaar zijn, en van het Flueladal, waarboven de Seehorn oprijst. In het bovendal ligt het m e e r v a n D a v o s, dat als stuwbekken dient voor een electrische centrale; modern strandbad. *Lips.*

Davoust, L o u i s N i c o l a s, hertog van Auerstedt, prins van Eckmühl, Fransch maarschalk; * 1770 te Annoux, † 1 Juni 1832 te Parijs. Hij was een van Napoleon's bekwaamste generaals, vooral bekend om zijn wijze veldheerskunst en om de strenge handhaving van de krijgstucht. In 1806 versloeg hij de Pruisen bij Auerstedt (14 Oct.). In 1809 greep hij beslissend in bij Eckmühl en bij Wagram. In 1815 was hij onder Napoleon minister van Oorlog, in welke hoedanigheid hij op 3 Juli den wapenstilstand sloot, die Parijs aan de verbondenen overleverde. In 1819 werd hij pair van Frankrijk. *v. Voorst.*

Davus, slavennaam bij de Romeinen, speciaal in het blijspel. Davus sum, non Oedipus, ik ben maar een gewone slaaf, geen Oedipus; ik kan geen raadsels oplossen (Terentius, Andria 194).

Davy, sir H u m p h r y, Eng. scheikundige; * 17 Dec. 1778 te Penzance (Cornwall), † 28 Mei 1829 te Genève; was achtereenvolgens werkzaam te Bristol (1797), Clifton (1799) en aan de Royal Institution te Londen (1801). Onderzocht de inwerking van den galvanischen stroom op scheikundige verbindingen en ontdekte daarbij de metalen kalium en natrium en de aardalkaliën. Leverde de eerste electrochemische theorie over het verband tusschen chemische affiniteit en electrische verschijnselen. Uitvinder van de naar hem genoemde veiligheidslamp voor mijnwerkers, het lachgas (stikstofoxydule N_2O), het phosgeen en vele andere stoffen.

Sir H. Davy.

L i t.: John Davy, Memoirs of the Life of Sir Humphry Davy (Londen 1836); E. Thorpe, Humphry Davy, poet and philosopher (Londen 1901); A. H. van der Boon Mesh, Redevoering over Humphry Davy (Leiden 1837). *Hoogeveen.*

Veiligheidslamp van Davy. Deze lamp werd in

1816 door Davy geconstrueerd om het gevaar voor explosie in de mijnen weg te nemen. Hij maakte hierbij gebruik van de ontdekking, dat zeer fijn kopergaas een vlam volkomen afsnijdt. Men kan deze proef gemakkelijk nemen door een stuk fijn kopergaas boven een gasbrander te houden. Ontsteekt men het gas onder het gaas, dan komt de vlam niet boven het gaas uit; houdt men een lucifer boven het gaas, dan brandt het gas alleen aan den bovenkant. Davy verklaarde dit verschijnsel door de groote snelheid, waarmee het zeer goed geleidend kopergaas de warmte van de vlam wegvoert, zoodat aan de andere zijde het gas niet op ontbrandingstemperatuur komt. In zijn veiligheidslamp nu brandt een olievlam binnen een cylinder van fijn kopergaas. Het explosiegevaar van mijngas, of welk explosief gas ook, is nu volkomen opgeheven, daar het mijngas alleen binnen den cylinder zal ontvlammen, zonder dat de vlam naar buiten kan slaan.

Technisch werd Davy's lamp verbeterd, o.a. in 1837 door Müseler (België) en in 1867 door Morison (Eng.): de cylinder van kopergaas werd vervangen door een cylinder van stevig glas, die meer licht doorlaat; de afschuttende werking werd verkregen door horizontale afsluiting met kopergaas. Tegenwoordig worden in de mijnen veelal electrische lampen gebruikt.

ter Heerdt.

Dawes, Charles Gates, voorzitter der Commissie van deskundigen tot regeling der Duitsche herstelbetalingen, welke het zgn. → Dawesplan opstelde. *27 Aug. 1865 te Marietta (Ohio). Onder pres. Harding was D. directeur der financiën en onder Coolidge van 1925 tot 1929 vice-president der Vereenigde Staten. D. behoorde tot de Republikeinsche partij. Van 1929 tot 1932 was hij gezant te Londen.

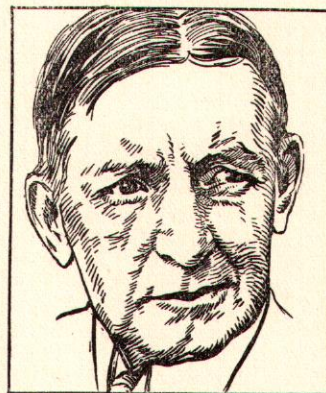
Werken: The Banking System of the United States (1894); Essays and Speeches (1915); A Journal of the Great War (1921). *M. Verhoeven.*

Dawes-plan wordt genoemd de regeling der → herstelschulden, vastgesteld door de Commissie van Deskundigen onder voorzitterschap van Ch. G. Dawes, ingesteld door de Herstel-Commissie. In Aug. 1924 werd zij te Londen door de betrokken mogendheden aanvaard. Het Dawesplan neemt als uitgangspunt de te stabiliseeren rijksmark en de in evenwicht te brengen Duitsche Rijksbegrooting en bepaalt op deze basis de door Duitschland aan den Agent der Herstelbetalingen (den Amer. Parker Gilbert) te verrichten betalingen op 110, 500 en 1250 millioen goudmark voor resp. 1926, 1927 en 1928 en op 1250 millioen goudmark voor volgende jaren, echter te verhoogen met een toeslag, overeenkomende met den welvaartsindex. Tot zekerheid werden verpand de inkomsten uit het spoorwegvervoer en de rechten op suiker, tabak, bier en alcohol, terwijl daarenboven aan de vereenigde Duitsche spoorwegen (Reichsbahngesellschaft) en de Duitsche industrie de verplichting werd opgelegd om resp. 11 en 5 milliard rijksmark aan hypothecaire obligaties uit te geven, waarvan het provenu ten goede van het herstel zou komen. Een gedeelte der herstelbetalingen zou, ter beoordeeling van het Transfer-Committee, in goederen of leeningen kunnen worden omgezet, ter voorkoming van overmatige goudafvloeiing. Een aantal buitenlanders (w.o. de Nederlander prof. dr. G. W. J. Bruins) zou op de gestie der Reichsbank toezicht uitoefenen. In 1929 werd het Dawesplan vervangen door het → Young-plan.

Vorstman.

Dawison, Bogumil, acteur; * 1818 te Warschau, † 1872 te Dresden. D. was van Joodsche afkomst; hij debuteerde in Polen en kwam vervolgens naar Duitschland, waar hij algemeen als een der grootste dramatische tooneelspelers werd beschouwd. Sedert 1854 te Dresden, begon de periode van zijn grootsten roem. D. vierde ook triomfen te Parijs (1859) en in Amerika (1886). Tijdens deze laatste tournée maakte een ziekte een einde aan zijn loopbaan. Zijn optreden bezorgde de overwinning aan de meer eenvoudige dictie, tegenover de oudere zwaar theatrale wijze van declameeren.

v. Thienen.

Ch. G. Dawes.

Dawson-City, hoofdstad van den Canad. staat Yukon (64° 5′ N., 139° 3′ W.), gelegen aan den rechteroever van de Yukonrivier aan de samenvloeiing met de Klondike-rivier. Ca. 3 000 inw.

Mijnstad (goud) sinds 1896. Het klimaat is er zeer koud, soms -40°. Toch is er exploitatie mogelijk, want de bovenlagen kunnen door stoom ontdooid worden. Steenkool wordt in de nabijheid gevonden. Door het machinale bedrijf raakt de bodem uitgeput.

Erkelens.

Dawsonia, een loofmossengeslacht met bladeren, die tot 3,5 cm groot worden. De verschillende soorten komen voor in Australië en op enkele gebergten van Borneo en Nieuw-Guinee.

Dax, arr.-hoofdstad in het dept. Landes (Fr.; 43° 43′ N., 1° W.); 12 663 inw. (1931). Belangrijk spoorwegknooppunt. Likeur- en kurkindustrie. Zwavelbaden van ca. 60° C. Winterverblijf.

Daynef, G., Augustijn, doctor in de theol.: * ca. 1575 te Luik. Godgeleerde, bekend om zijn in fol.: De triplici mundo: divino, angelico et humano (Luik 1639).

Lit.: Ossinger, Bibl. Aug. (290); Foppens, Bibl. belg. (I, 380).

Dayton, industriestad in Ohio (Ver. Staten van Amerika; 39° 43′ N., 84° 1′ W.); ca. 201 000 inw. Spoorwegknooppunt, scheepvaart op de Groote Miami en het Miami-Eriekanaal, en vlieghaven. Groote en veelzijdige industrie: electrische toestellen, ijzergieterijen, stoomketels, vliegtuigen en onderdeelen, herstellings- en precisie-industrie. Gesticht in 1795.

p. Cyrillus.

Deacon-proces. Dit dient voor de technische bereiding van chloor uit zoutzuur en de zuurstof van de lucht. Het volbrengt dus de reactie: $4HCl + O_2 = 2H_2O + 2Cl_2$. Dit is echter een → evenwichtsreactie, welke eenerzijds bij verhooging van temperatuur steeds meer van rechts naar links verloopt, anderzijds eerst bij vrij hooge temperatuur voldoende snelheid verkrijgt. Deze snelheid wordt verhoogd door gebruik te maken van een contactstof (→ Katalysator). Men leidt nu zoutzuurgas met twee tot drie maal zijn volume lucht bij 450° C over met

koperchloride gedrenkte steenen. Na verwijdering van zoutzuur en waterdamp verkrijgt men een gas met hoogstens 12% chloor; de rest is stikstof, zuurstof en koolzuur. Hoewel het D.-p. een goede technische verwezenlijking van bovenstaande reactie geeft, wordt het niet veel meer toegepast, omdat er door de overproductie van electrolytisch chloor naar deze verwezenlijking geen vraag meer is. *Zernike.*

Dead freight (foutvracht of wanvracht), de vergoeding, waarop bij een reisbevrachting de vervrachter recht heeft, indien de bevrachter binnen den overeengekomen tijd eventueel met inbegrip van de overligdagen geen lading of slechts een gedeeltelijke lading aanbrengt. In het Ned. Wetb. v. Kooph. is deze kwestie geregeld in art. 518 x. *Witsenboer.*

Dead-heat, onbetwiste wedstrijd, als twee of meer rijders tegelijk over de eindstreep gaan.

Dead weight capacity, het gewicht der lading in Eng. tonnen (van 1 016 kg) bij normale waterverplaatsing, d.w.z. waarbij het schip zoo geladen is, dat het zijn maximum diepgang heeft. → Meetbrief.

Deák, F e r e n c, Hongaarsch staatsman, leider van de → Adrespartij. * 17 Oct. 1803 te Kehida bij Söjtör, in het komitaat Szala, † 29 Jan. 1876 te Boedapest. Uit een oud-adellijk geslacht geboren. Advocaat. In 1832—'36 werd hij, als lid van den Landdag, de leider van de nationaal-liberale oppositie, die zich ten doel stelde Hongarije van een leenroerig landschap in een modern-constitutioneelen staat te herscheppen. In 1839—'40 werd hij opnieuw in den Landdag gekozen. Na de revolutie van 1848 werd hij minister van Justitie in het eerste constitutioneele kabinet van graaf Batthyany en bleef sedertdien, ook na de zegepraal van de reactie, steeds getrouw aan de beginselen van 1848. In 1860—'61 trad hij opnieuw als afgevaardigde op en stond weldra aan het hoofd der gematigde partij, ook Adrespartij of Deákpartij genaamd. In het zgn. Paaschzondag-artikel in de Pesti Napló (1865) wees D. den weg om tot een oplossing van de geschillen met Oostenrijk te geraken; dit artikel werd het uitgangspunt van het Oostenrijksch-Hongaarsche compromis, dat in de eerstvolgende jaren tot stand kwam (→ Ausgleich). In 1867 weigerde D. den post van minister-president. In 1887 werd te Boedapest voor D. een grootsch gedenkteeken onthuld.

V o o r n. w e r k: Beiträge zum ungarischen Staatsrecht (1865). — Uitg.: van zijn Redevoeringen door Kónyi (6 dln. 1881—'96, nieuwe druk in 1903); van zijn Brieven en Mémoires door Ráth (1889 en 1890). — L i t.: F. Eckhardt, Introduction à l'histoire hongroise (Parijs 1928; dit werk bestaat o.a. ook in het Hongaarsch, het Engelsch en het Italiaansch en geeft voor ieder onderwerp de voornaamste bibliographie); von Pulszky, D. (1876); Forster, F. D., Hungarian statesman (Londen 1890); Wlassics, F. D. (in het Hongaarsch, 1923). *Lousse.*

Deakin, A l f r e d, Australisch conservatief staatsman, had een voornaam aandeel in de stichting van het Austral. Dominion (1901); * 3 Aug. 1856 te Melbourne, † 7 Oct. 1919 aldaar. In 1903—'04, 1905—'08 en 1909—'10 minister-president der Unie.

L i t.: Murdoch, A. D. (1923).

Deambulatorium (Lat. < deambulare = wandelen), wandelplaats; oudtijds vnl. op het dak; in de M. E. overdekte gang (gaanderij) in kerken en kloosters, vnl. die rondom de koorabside, toegang gevend tot kapellen. → Empoor.

Dean, F o r e s t o f, met bosch begroeid heuvellandschap in West-Engeland, graafschap Gloucester tusschen de monden van Wye en Severn (51° 45′ N., 2° 32′ W.); opp. 100 km², ca. 18 000 inw. Belangrijk steenkoolgebied; ijzerproductie sterk afgenomen.

Dearborn (fort), → Chicago.

Dearbour, W a l t e r F., Amer. psycholoog, * 19 Juli 1878. D. werd in 1917 benoemd tot hoogleeraar aan de Harvard University; 1929 belast met de Harvard Growth Study, welk instituut ressorteert onder de Graduate School of Education. Het doel van deze instelling is om hoofd-elementen vast te leggen bij de bepaling van de geestelijke en lichamelijke ontwikkeling van schoolkinderen. Hij tracht dit te bereiken door het onderzoeken van groote aantallen schoolkinderen en door dit onderzoek op dezelfde kinderen jaarlijks te herhalen.

W e r k e n: The Dearnborn group tests of intelligence (I en II Philadelphia 1920); Intelligence tests: their significance for school and society (Boston 1928). *de Quay.*

De Arte illuminandi, handschrift van een Italiaan van omstr. 1400, berustend in de bibliotheek van Napels. Het is een der meest volledige verhandelingen over verluchtingskunst.

Dea Syria of Syrische Godin is de Romeinsche benaming van de Klein-Aziatische godin, die onder verschillende namen (→ Atargatis; → Derceto e.a.) in de Oudheid werd vereerd. Lucianus beschrijft haar tempel te Hiërapolis (→ Bambyce) en haar obscenen cultus. *Simons.*

L i t.: J. Garstang, The Syrian Goddess etc. (1913).

Death Valley, een vallei in het Oosten van den staat Californië (36° 20′ N., 116° 50′ W.), richting ongeveer Noord-Zuid; ca. 400 km lang en 15—50 km breed; de vallei, ong. 75 m beneden den zeespiegel gelegen, vormt het laagste droge gebied van de Ver. Staten. De omringende bergen, o.a. de Panamint Range, sluiten deze depressie af voor de vochtige winden van den Grooten Oceaan. Vochtigheid in Augustus $^1/_2$ tot 1%. Temperatuur kan stijgen tot 137° F. Plantengroei slechts op de omringende bergreeksen; in de lagere deelen een geringe begroeiing van enkele woestijnplanten. In het Zuiden een klein riviertje de Amargosa. Mineralenrijkdom in het gebergte van zilver, goud, koper, enz. in de vallei Coran. Het aantal bewoners in deze woestijn is zeer gering. Een geweldig natuurverschijnsel in dit gebied is de zandstorm. Den naam „vallei des doods" dankt dit oord aan een overlevende van een expeditie in 1849—'50. Van de dertig deelnemers verongelukten er achttien. *Erkelens.*

Deauville, badplaats in het dept. Calvados (Fr., 49° 22′ N., 0° 4′ O.); ca. 4 500 inw. Vele hotels; bekende paardenrennen; druk bezocht door Engelsche toeristen.

Deballoteeren, bij stemming iemand afwijzen, die als lid van een vereeniging (sociëteit) is voorgesteld (voorgehangen). → Ballotage.

De Bary, H e i n r i c h A n t o n, Duitsch plantkundige; * 26 Jan. 1831 te Frankfort a.d. Main, † 22 Jan. 1888 te Straatsburg. Hij studeerde in de medicijnen te Heidelberg, Marburg en Berlijn en vestigde zich in 1853 als arts te Frankfort. In 1854 werd hij privaatdocent in de plantkunde te Tübingen en vanaf 1856 was hij achtereenvolgens hoogleeraar in de plantkunde te Freiburg i.Br., Halle en Straatsburg. Ook was hij redacteur van de Botanische Zeitung, die vanaf 1866 door hem werd uitgegeven. De B. is een der grondleggers der moderne m y c o l o g i e, die door

hem op nieuwe banen geleid werd. Hij leverde zeer belangrijk werk op het gebied der morphologie, ontwikkelingsgeschiedenis en physiologie van schimmels en wieren. Bekend is zijn ontdekking der heteroecie van sommige Uredineae (roestzwammen). Ook op het gebied der p h y t o p a t h o l o g i e leverde hij verdienstelijk werk; zoo bestudeerde hij de aardappelziekte (Phytophtora) en wees op het belang van de bestudeering van de morphologische en physiologische zijde van het proces van infectie. De B. hield zich verder ook bezig met onderzoekingen op het terrein der bacteriologie en plantenanatomie.

V o o r n. w e r k e n: Die Mycetozoen ([2]1864); Beiträge zur Morphologie und Biologie der Pilze (5 dln. 1864—'82; samen met Woronin); Vergl. Morphologie und Biologie der Pilze, Mycetozoen und Bakterien (1866); Vorlesungen über Bakterien ([2]1887); Vergl. Anatomie der Vegetationsorgane der Phanerogamen und Farne (1877). — B i b l i o g r.: in Ber. d. d. bot. Ges. (VI 1888). *Melsen.*

Debát (Fr. débat = redetwist), een politiek, wetenschappelijk, enz. twistgesprek ten aanhoore van een vergadering, meestal voorafgegaan door een inleiding of uiteenzetting van een spreker; de door dezen ontwikkelde stellingen worden aangevallen of aangevuld en moeten dan door hem worden verdedigd of nader verklaard. *v. d. Eerenbeemt.*

Debate, E l, naam van het in 1911 te Madrid gestichte leidende Kath. Spaansche dagblad.

Debáter (Eng.) is iemand, die zich toelegt op het voeren van → debatten. Om een goed d. te zijn, worden vereischt scherpzinnigheid en critische geest, slagvaardigheid, gemak van taal, temperament, goede voordracht, wellevendheid.

L i t.: A. Vogel, Rhetorica (1931). *v. d. Eerenbeemt.*

Debatty, L é o n, Belgisch letterkundige; * 1884 te Spa, † 1927 te Brussel. Doctor in de klassieke en de Romaansche philologie, professor aan het Hooger Handelsinstituut te Antwerpen; schreef essays over litteraire, historische en philosophische onderwerpen. Stichter van de Revue Sincère. Verzamelde zijn literaire kronieken in: Livres de Belgique (2 series 1921—1928) en Enquête sur l'Académie des lettres belges (1922). *Ulrix.*

Debelaïm, vader van Gomer, welke door den profeet Osee tot vrouw genomen werd (Os. 1.3).

Débeny, M a r i e E u g è n e, Fransch generaal; * 5 Jan. 1864 te Bourg. Tijdens den Wereldoorlog was hij bevelhebber van het 7e, dan van het 1e leger. Sedert 1919 lid van den oppersten Krijgsraad, inspecteur van de militaire scholen, en van 1924 tot 1930 chef van den generalen staf. *Cosemans.*

Debera, Noordelijke grensplaats van het gebied van Juda (Jos. 15.7). Ligging onzeker.

Debes, E r n s t, Duitsch cartograaf; * 22 Juni 1840 te Neukirchen bij Eisenach, † 25 Nov. 1923 te Leipzig. Werkte langen tijd in de Geogr. Anstalt Justus Perthes te Gotha en bij Karl Baedeker te Leipzig. Hij is bekend geworden door zijn uitgave, samen met H. Wagner, van veel schoolwandkaarten en schoolatlassen. Ook ontwierp D. de kaarten en plattegronden in de Baedeker's reisgidsen.

L i t.: H. Fischer, Eine Erinnerung an Ernst Debes. (Geogr. Zeitschrift, 1924). *v. Velthoven.*

Debidour, A n t o n i n, Fransch geschiedschrijver; * 31 Jan. 1847 te Nontron (Dordogne), † 1917 te Parijs. Professor in de geschiedenis aan de universiteit van Nancy en inspecteur-generaal van het Openbaar Onderwijs.

W e r k e n: La Fronde angevine (1877); Précis de l'histoire de l'Anjou (1878); Le général Bigarré, aide de camp de Joseph Bonaparte d'après ses mémoires inédits (1880); Histoire de Du Guesclin (1880); L'impératrice Théodora (1885); Etudes critiques sur la Révolution et l'Empire et la période contemporaine (1886); Histoire diplomatique de l'Europe de 1814 à 1878 (2 dln. 1891); Les chroniqueurs (2 dln. 1892—'93); Histoire des rapports entre l'Eglise et l'Etat en France de 1789 à 1870 (1898). *Ulrix.*

Debiet, afzet; bijv. een artikel met een ruim debiet, d.w.z. waarvan veel verkocht wordt.

Debilitas, een graad van zwakzinnigheid, welke geringer is dan de imbecillitas. Er zijn vloeiende overgangen tot de gering begaafden en de dommen. Het verschijnsel is meestal in den aanleg gegeven en erfelijk. Men onderscheidt wel zgn. „leer-debielen" van „levens-debielen", welke laatste psychopathische kenmerken dragen. *Carp.*

Debitant, → Boekverkooper.

Debiteuren-rekening geeft het bedrag op van de schuldvorderingen van de onderneming op haar cliënten; is dus een actief-rekening, te rangschikken onder het vermogen in korten omloop. De liquiditeitsgraad dezer rekening is afhankelijk van het soort en de hoeveelheid der cliënteele en van den duur van het toegestane crediet. Deze rekening zou slechts het totaal der vorderingen, ontstaan uit de normale transacties van verkoop, mogen opgeven; toch zal zij ook wel vaak de voorschotten aan derden, de goederen in bewaring in de bijhuizen, de dubieuze vorderingen enz. omvatten en daardoor het vaststellen van den liquiditeitsgraad moeilijk maken. *V. Caeneghem.*

Débitum conjugale (Lat.) = Huwelijksplicht; de plicht en het correspondeerend recht van de(n) echtgenoot, om de geslachtelijke gemeenschap te geven of te eischen. Vgl. Paulus 1 Cor. 7.3.

Debora, vrouw van Lapidoth, profetes en rechter, die den eerenaam droeg van „moeder van Israël" (Jud. 5.7). Met Barak trok zij op tegen Jabin, den koning van Asor, die de Israëlieten reeds 20 jaar onderdrukte, en versloeg zijn veldheer Sisara bij den Thabor (Jud. 4). Deze overwinning bezong D. in een lied, waarvan de echtheid en de ouderdom door alle geleerden erkend worden (Jud. 5). Het begint met een lofprijzing van God (v. 2 en 3), herinnert aan de wonderbare bescherming van God in de woestijn (v. 4 en 5) en beschrijft den treurigen toestand van Israël vóór de overwinning (v. 6—12). Dan worden de stammen geprezen, die aan den strijd deelnamen, terwijl de overige om hun lafheid berispt worden (v. 13—18). Vervolgens wordt beschreven het verloop van den veldslag (v. 19—23), de dood van Sisara (v. 24—27) en de rouw van Sisara's moeder (v. 28—30). Het lied eindigt met een bedreiging van Israëls vijanden (v. 31). *Keulers.*

De Bosschere, J e a n (pseud. J. P. A u b e r t i n), Belgisch schilder, dichter en kunstcriticus; * 1878 te Ukkel.

W e r k e n: critiek: La sculpture anversoise aux 15e en 16e s. (1909); Essai sur la dialectique du dessin (1914). Lit. werken: Béale Gryne (z.j.); Dolorine et les ombres (1911); Métiers divins (1913). Monogr.: Quinten Metsys (1907); Max Elskamp (1914); Le Bourg (Parijs 1922); Job le Pauvre (Londen 1922).

Debouchés, → Say.

Debours (debourseinent) = uitbetaling.

Debrabandere, P i e t e r, bisschop; * 25 Sept. 1828 te Ooigem, † 31 Maart 1895 te Brugge; werd

DANTE ALIGHIERI. FRESCO VAN GIOTTO (?). Bargello, Florence

Mei 1894 tot bisschop van Brugge benoemd; stierf enkele maanden later.

Debraux, E m i l e, Fransch dichter; * 30 Aug. 1796 te Ancerville (Meuse), † 12 Febr. 1831 te Parijs. Schreef vnl. politieke liederen, die hij zelf met overweldigenden bijval voordroeg. Men heeft hem den „Béranger de la canaille" genoemd.

U i t g. : Chansons de D., volledige uitg. door Béranger (3 dln. Parijs 1835— '57).

Debreczen, stad in Hongarije; ca. 117 000 inw., allen Hongaren, waarvan 79 000 Prot., 28 000 Kath., 10 000 Isr. D. ligt op een oppervlakte van ca. 100 000 ha gronds temidden van de Alföld, omgeven door poesta's, waarvan de Hortobágy de belangrijkste is, omdat hier de wilde veeteelt (mede voor het vreemdelingenverkeer) op groote schaal beoefend wordt. Door het vredesverdrag van Trianon is D. grensstad geworden. Uit opgravingen en kronieken blijkt, dat op de plaats van D. van oudsher een nederzetting geweest is. In 1360 is D. door Lodewijk den Grooten tot vrije stad verheven, waarmee de groote opbloei van D. begonnen is. De intrekking van dit privilege en andere tegenspoed hebben den bloei niet kunnen stuiten. D. werd gaandeweg het middelpunt van de Alföldsche handel en nijverheid. Tijdens de Hervorming ging de geheele stad tot het Calvinisme over; in 1552 hield de laatste Kath. parochie op te bestaan en D. werd de zetelplaats van den Calvinistischen bisschop. Van hieruit ging dan ook het verzet tegen de Katholieke Habsburgsche dynastie steeds uit, dat in 1848 culmineerde, toen Kossuth voor de groote kerk (waar thans zijn standbeeld staat) het Habsburgsche huis afzwoer. De traditioneele strijd tegen het koningshuis is in 1918, toen koning Karel de nieuwe universiteit kwam openen, bijgelegd, maar nadien is D. het middelpunt geworden van de beweging voor vrije koningskeuze. (→ Hongarije sub: Gesch.).

Bezienswaardigheden zijn, behalve de reeds genoemde Hortóbágy, de in den Klassieken stijl opgetrokken Groote Kerk en het in denzelfden stijl gebouwde stadhuis, het gebouw van de provinciale griffie, in den Hongaarschen stijl, het Déri-museum, waar o.m. de resultaten der opgravingen zijn te bestudeeren en de steeds meer verdwijnende folklore van de Alföld is vereeuwigd, de universiteitsklinieken en het Crematorium, dat echter niet in werking mag treden. Te D. staat een gedenknaald ter eere van Michiel de Ruyter uit dankbaarheid voor het verlossen van 40 predikanten uit de Spaansche galeien. *Sivirsky.*

De Bree, → Rietveld (Z.H. gem.).

Debrunner, A l b e r t, linguïst; * 8 Febr. 1884 te Bazel. Eerst elders, sinds 1925 prof. in Jena, geeft mede de Indogermanische Forschungen en het Indogermanisches Jahrbuch uit. Hij gaf een bewerking van Fr. Blasz' Gramm. des neutestamentlichen Griechisch (1913) en een Griechische Wortbildungslehre (1927). Duidelijk is zijn „Die Sprache der Hethiter" (Bern 1921). Bewerkt de laatste deelen van Wackernagel's Sanskrit-Grammatik. *Weijnen.*

Debruyne, H e n d r i k A u g u s t, Belg. militair; * 2 Febr. 1868 te Blankenberghe, † 12 Dec. 1892 te Kassongo (Belg. Kongo). Onder-officier bij het Belgische leger, vertrok Debruyne 14 Sept. 1889 naar Kongo en werd na twee jaar onderluitenant der Openbare Macht met residentie te Bena-Kamba. Ingevolge de onlusten der Arabieren van Lomami werd deze post afgeschaft en D. als adjunct toegevoegd aan luitenant Lippens, resident te Kassongo.

Door de Arabieren als gijzelaar gehouden, werd hij bij de Europeanen gestuurd om over hun aftocht te onderhandelen. Dit voorstel werd afgewezen. Niettegenstaande zijn makkers zijn ontsnapping wilden vergemakkelijken, voegde D. zich bij den stervenden Lippens te Kassongo. Beide officieren werden door de Arabieren vermoord. Hun verminkte ledematen werden door Sefu, hoofd van Kassongo, aan de verschillende Arabische hoofden der streek gezonden ten teeken van verbond. → Arabische Veldtochten. *Monheim.*

Debussy, C l a u d e A c h i l l e, Fransch componist; * 22 Aug. 1862 te St. Germain-en-Laye, † 26 Maart 1918 te Parijs; een der grootste figuren van den nieuweren tijd, van baanbrekende beteekenis voor de ontwikkeling der moderne muziek. In 1884 verwierf D. zich met de cantate l'Enfant prodigue den Grand Prix de Rome; terwijl dit werk nog voor een groot deel onder den invloed van Massenet en Wagner (Tristan) stond, is D. zich weldra een steeds persoonlijker wordenden stijl gaan eigen maken, die geestelijk in contact stond met het schilderkundige en literaire impressionisme, dat omstreeks 1890 zijn bloeitijd in Frankrijk beleefde. In technisch opzicht kenmerkt deze stijl zich door de voorliefde voor de heele-tonen-reeks in melodische gegevens, voor het middeleeuwsche kerktoonsysteem (speciaal in de cadenzen), in de harmonie voor none-accoorden, niet oplossende dissonanten (voorbereid door César Franck) en ten slotte in de orkestbehandeling voor delicate fijngeschakeerde stemmingen, die veelal door het gebruik van dempers op strijkers en koper bereikt werden. D. streefde een nationalen Franschen stijl na, die zich kenmerkte door klaarheid, beheerschtheid en afwezigheid van romantische pathetica, als zoodanig bewust anti-Wagneriaansch gericht. In zijn laatste sonates legde hij de kiem voor het zgn. neo-Klassicisme, dat in de periode na 1920 tot bloei is gekomen.

C. A. Debussy.

W e r k e n : dramatische muziek : l'Enfant prodigue (1884) ; Pelléas et Mélisande (1902) ; Le Martyre de St. Sébastien (1911). Koorwerken : o.a. La Demoiselle élue (1887). Orkestwerken : o.a. Prélude à l'Après-midi d'un Faune (1894) ; Trois Nocturnes (1898) ; La Mer (1905) ; Images (1909). Balletten : o.a. Jeux (1912) ; La Boîte à Joujoux (1913). Kamermuziek : o.a. strijkkwartet (1893) ; sonates voor cello en piano (1915) ; voor fluit, alt en harp (1915), voor viool en piano (1916—'17) ; voor piano o.a. Deux Arabesques ; Pour le Piano ; Estampes ; Masques ; l'Isle joyeuse ; Images ; Children's Corner ; Préludes (1910 en '13) ; Berceuse Héroique (1914) ; Etudes (1915) ; voor twee piano's : En blanc et noir (1915). Liederen : o.a. Fêtes galantes : Chansons de Bilitis. — L i t. : O. Séré, Musiciens français d'aujourd'hui (1911) ; A. Cortot, The piano-music of C. D. (Londen 1922) ; L. Fabian, D. (1923) ; A. Suarès, D. (1923) ; Rient van Santen, D. (1926) ; L. Vallas, Les

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

idées de D., musicien français (1927); F. Gysi, C. D. (1926); M. Boucher, C. D. (1930); verder kleinere studies. D.'s opstellen over muziek verschenen onder den titel: Monsieur Croche anti-dilettante (1923). *Reeser.*

Debye, P e t e r, Ned. natuurkundige; * 24 Maart. 1884 te Maastricht. Achtereenvolgens was hij privaatdocent aan de universiteit te München, buitengewoon hoogleeraar aan de universiteit te Zürich (1911), gewoon hoogleeraar aan de universiteit te Utrecht (1912), te Göttingen (1914), aan de Techn. Hoogeschool te Zürich (1921) en sinds 1927 directeur van het natuurkundig laboratorium te Leipzig. Hij heeft zeer belangrijk werk verricht op verschillende gebieden van de natuurkunde. Hij is de grondlegger van de quantumtheorie der soortelijke warmte (1912), van de dipooltheorie en van de theorie der electrolytische geleiding. Naar hem en Scherrer is genoemd een methode om door interferentie van röntgenstralen kristalstructuren te onderzoeken [1916; → Röntgenanalyse (van kristallen)]. Verder werkte hij op het gebied der stralingswetten, van het Compton-effect en van ultra-acoustische golven. Hij vestigde de aandacht op de methode om door demagnetisatie van zeldzame aarden uiterst lage temperaturen te verkrijgen. *J. v. Santen.*

Decabristen, → Dekabristen.

Decaden (< Gr. dekas = tiental), **1°** groepen van tien boeken, waarin Livius' geschiedwerk, dat verschenen was in series boeken (Samnietische oorlogen, Punische oorlogen enz.) later werd verdeeld. *Davids.*

2° Een decade of week van 10 dagen in de tijdrekening der eerste Fransche Republiek. De namen der dagen dezer week waren: Primidi, Duodi, Tridi, Quartidi, Quintidi, Sextidi, Septidi, Octidi, Nonidi, Décadi. De Décadi was de rustdag. *v. Campen.*

Decadenten. Aldus werden, op het einde der 19e eeuw, de kunstenaars en letterkundigen genoemd, die, als reactie tegen de stijfheid der → Parnassiens, zich vermeiden in de meest spitsvondige verfijndheden van het → symbolisme. De richting ontstond in Engeland, maar heeft vooral in Frankrijk gebloeid en van dit land uit allerwegen invloed gekregen, vooral in Duitschland en Oostenrijk. De term werd, naar men zegt, geïnspireerd door het prettig werkje Les déliquescences d'Adoré Floupette (1885) van Gabriel Vicaire en Henri Beauclair. Een tijdschrift Le Décadent werd door Anatole Baju gesticht (31 afl. 1886—'89) en telde als medewerkers P. Verlaine, Jean Lorrain, Laurent Tailhade, e.a. *Ulrix.*

Décadi, → Decade (2°).

Decadiek, andere naam voor decimaal stelsel. D e c a d i s c h: volgens het decimale stelsel.

Decadrachme, Grieksche zilvermunt uit de 5e en 4e eeuw v. Chr. ter waarde van 10 drachmen. Bekend is speciaal het 10-drachmenstuk, dat 480—345 v. Chr. in Syracuse geslagen werd onder den naam van „demareteion", genaamd naar Demarete, echtgenoote van Gelon van Syracuse. *W. Vermeulen.*

Decaisne, J o s e p h, Belgisch plantkundige; * 18 Maart 1809 te Brussel, † 8 Febr. 1882 te Parijs als professor aan de Jardin des plantes. Vanaf 1847 was hij lid van de Académie des sciences. Hij schreef o.a. over aardappelziekte en over planten van Timor, Arabië en Frankrijk. In 1878 publiceerde hij: Monographie des genres Ligustrum et Syringa. *Melsen.*

Decalcomanie, drukprocédé, waarbij op papier, dat met een laagje gom of stijfsel bedekt is, afbeeldingen worden aangebracht met het doel deze op glas of andere materialen over te brengen. Het overbrengen geschiedt door den lichtelijk bevochtigden druk met de beeldzijde op het met lak bestreken materiaal te leggen en het papier daarna nat te maken, zoodat het laagje gom oplost en het papier kan worden afgetrokken. Ter versterking wordt de afbeelding daarna gevernist. Men vervaardigt dergelijke drukken voor versiering op huishoudelijke artikelen, voor reclame op glasramen (van winkels, trams enz.) en als kinderspeelgoed.

Decalo, een korting op het gewicht voor het wegloopen van vaste stoffen uit zgn. zaaiende vaten.

Decaloog (Gr., = tien woorden), gewoonlijk „de tien geboden" genoemd, vinden wij op twee plaatsen van het O.T. in eenigszins afwijkenden vorm (Ex. 20. 2-17; Deut. 5.6 — 18). Een Hebr. afschrift van den d. vinden wij in den papyrus Nash uit de 2e eeuw. De tien woorden of geboden van God worden meermalen in de H. Schrift vermeld (Ex. 34.28; Deut. 4.13; 10.4). Zij waren geschreven op 2 steenen tafelen (Ex. 31.18; 32. 15; 34.1.29). De tien geboden worden niet altijd op dezelfde wijze geteld. De meeste Protestanten en niet-geloovige geleerden rekenen het verbod van afgoderij en beelden als twee geboden en voegen het verbod van de begeerte naar de vrouw van den naaste en naar andermans goed tot één gebod samen. De Katholieken daarentegen tellen het verbod van afgoderij en beelden als één gebod en splitsen het verbod der begeerte in twee geboden.

Volgens de H. Schrift (Ex. 20.1—20) werden de tien geboden door God zelf bij den Sinaï afgekondigd. Eerst in den modernen tijd heeft men den oorsprong van den d. in later tijd verlegd en hem beschouwd als de vrucht van de prediking der profeten. Meer en meer dringt echter weer de overtuiging door, dat de d. samenvalt met het begin van den Israëlietischen godsdienst.

Ook bij andere oude volken vinden wij voorschriften, die met de geboden van den d. overeenkomst vertoonen. Dit is niet te verwonderen, want met uitzondering van het verbod van beelden en het gebod van den Sabbat bevat de d. uitsluitend voorschriften, welke tot de natuurwet behooren. De alles overtreffende waarde van den d. bestaat vooral in de korte en bondige samenvatting en klare formuleering. Hij bepaalt zich tot het wezenlijke en vermijdt niet alleen alle bijkomstigheden, maar ook al het magische, dat bij andere volken de zedelijke voorschriften aankleeft. Bovendien onderscheidt hij zich, doordat hij de verhouding van Israël tot den éénen waren God als grondslag van de zedelijke voorschriften vooropstelt. *Keulers.*

Decamerone, → Boccaccio.

Decamps, A l e x a n d r e G a b r i e l, Fransch schilder, lithograaf en etser; * 3 Maart 1803 te Parijs, † 22 Aug. 1860 te Fontainebleau. D. schildert los van alle klassicistische conventies en gold in zijn tijd als realist, maar zijn realisme is nog doortrokken van romantiek, zoowel in de keuze zijner onderwerpen als in de zware picturale voordracht, vooral ook der landschappen. D. is vooral bekend om zijn tafereelen, ontleend aan het leven in Konstantinopel en Klein-Azië, waarvan hij de romantische schoonheid op een reis in 1827 had leeren kennen. Het Louvre, het mus. Condé te Chantilly en de Wallace-collection te Londen bezitten talrijke werken van zijn hand. Naast Oostersche onderwerpen geeft hij voorstellingen met dieren, waarin hij met menschelijke zwakheden spot (Singe peintre, Singes experts), terwijl hij eveneens landschappen heeft geschilderd (Truffelzoeker, Rijks Mus.

Amsterdam). We bezitten bovendien ca. 100 litho's en 20 etsen van zijn hand. *Korevaar-Hesseling.*
L i t . : Clement, D. (1886).

De Candolle, → Candolle.

Decandria, → Tienhelmigen.

Decanteeren noemt men in de pharmacie het scheiden van heldere vloeistof en bezinksel door afgieten of afhevelen.

Decapitatie of onthoofding (van het kind) is een bewerking, waartoe in zeer zeldzame gevallen in de verloskunde moet worden overgegaan. Dit is natuurlijk alleen geoorloofd, als het kind reeds gestorven is.

Decapoda, 1° i n k t v i s s c h e n met twee kieuwen en tien armen. Tot deze onderorde behoort o.a. de gewone inktvisch, Sepia officinalis. Zie afb. bij → Cephalopoda.

2° Decapoda of t i e n p o o t i g e k r e e f t e n vormen de hoogstontwikkelde orde der schaaldieren of Crustacea. Het aantal segmenten bedraagt 20, de oogen zijn samengesteld en gesteeld, de voorste helft van het lichaam is met een rugschild bedekt. Twee onderorden: de Macrura of kreeften en de Brachyura of krabben. *M. Bruna.*

Decapolis (Gr., = Tienstedenland), landstreek, waarin ongeveer tien Hellenistische steden lagen, die door Pompeius in 64 v. Chr. als een bond van steden ieder met een beperkte autonomie, onder oppertoezicht van den Rom. legaat van Syrië, waren afgescheiden van het Joodsche territorium. De grenzen van het gebied der D. (grootendeels in Transjordanië) waren niet steeds dezelfde en meerdere steden werden later aan den bond toegevoegd. Bij de D. hebben o.a. behoord: Damascus, Hippus, Scythopolis, Pella, Gadara, Abila, Dium, Gerasa, Philadelphia. In het Nieuwe Test. wordt de D. meermalen vermeld als het terrein van Jesus' prediking (Mt. 4.25; Mc. 5.20 e.a.). *Simons.*

Decasyllabus (⟨ Gr. deka = tien, sullabè = lettergreep), een jambische versregel van tien lettergrepen, ontstaan uit een vers van oorspronkelijk twaalf; aan het einde der eerste en tweede vershelft (5 + 7 of 7 + 5 lettergrepen) stond een zwakke lettergreep, die in het schema mocht verwaarloosd worden. De d. werd aangewend in Ital. poëzie (Dante) en oud-Fransche epiek (Chanson de Roland). Het Eng. heroic verse (Shakespeare) en de ook in Ned. poëzie veelgebruikte jambische vijfvoeter zijn daarvan afkomstig.
L i t . : L. Havet — L. Duvau, Cours élémentaire de métrique grecque et latine (z.j.); Thurneysen, Der Weg vom dactylischen Hexameter zum epischen Zehnsilber der Franzosen, in Zschr. für Romanische Philologie (XI, 305 vlg.). *v. d. Eerenbeemt.*

Decatholiseering, s t e l s e l m a t i g e, → Plakkaten.

Decatiseeren is een nabewerking voor lakenachtige stoffen en dient tevens om de stoffen krimpvrij te maken. Bij gedecatiseerde stoffen veroorzaken regendruppels geen vlekken. In het algemeen zullen alle wollen japon- en mantelstoffen, die niet gedecatiseerd zijn, bij vochtig persen (instrijken van plooien of persen van mantels) watervlekken vertoonen, dikwijls ook krimpen. Het is aan te raden een deel van de stof onder een vochtigen doek te strijken om te zien of de stof aan verandering onderhevig is. In dit geval is decatiseeren of a f g l a n z e n v a n d e l a p eenvoudiger dan van het in elkaar genaaide kleedingstuk. *J. Rutten.*

Decatur, stad in Illinois (Ver. Staten van Amerika; 39° 51 N., 89° W.); ca. 58 000 inw. Spoorwegknooppunt in vruchtbaar landbouwdistrict en rijk koolmijngebied. Industrie (lood, ijzer, staal en landbouwproducten), graanhandel. Het Decatur-meer levert waterkracht. Gesticht in 1829.

Decazes, 1° E l i e, hertog Decazes (in Frankrijk sedert 1820), hertog v a n G l ü c k s b j e r g (in Denemarken sedert 1818), Fransch staatsman. * 28 Sept. 1780 te St. Martin de Laye (dept. Gironde), † 24 Oct. 1860 in het door hem gestichte Decazeville (dept. Aveyron). Hij werd achtereenvolgens advocaat te Libourne, ambtenaar aan het ministerie van Justitie onder het Consulaat, raadsheer aan het hof van koning Lodewijk van Holland (1807) en raad aan het beroepshof te Parijs (1811). Gedurende de Honderd Dagen weigerde hij Napoleon te dienen. Na den slag bij Waterloo belastte hij zich op eigen gezag, in naam des konings, met de prefectuur der politie te Parijs en handhaafde de orde in de hoofdstad. Hierdoor verwierf hij de gunst van Lodewijk XVIII, die hem allerlei hooge posten toevertrouwde, o.m. de prefectuur der politie (Juli 1815), het ministerie van Politie (Sept. 1815), de portefeuille van Binnenlandsche Zaken (Jan. 1819), het voorzitterschap van den ministerraad (19 Nov. 1819—17 Febr. 1820). Hij beijverde zich, als een gematigde royalist, de monarchie van de Bourbons te bevestigen, maar moest na den moord op den hertog van Berry, waarvoor hij door de ultraroyalisten medeverantwoordelijk werd gesteld, aftreden. Na de Julirevolutie was hij een ijverig aanhanger van de dynastie van Orléans. Na de omwenteling van 1848 keerde hij tot het ambteloos leven terug en wijdde zijn krachten aan de bevordering van landbouw, nijverheid en handel.
L i t . : S. Charléty, La Restauration (Parijs 1921); P. de la Gorce, La Restauration. Louis XVIII (Parijs 1926); E. Daudet, Louis XVIII et le duc D. 1815—1820 (Parijs 1899). *Lousse.*

2° L o u i s C h a r l e s E l i e A m a d i e u, markies en vervolgens hertog Decazes, hertog v a n G l ü c k s b j e r g, Fransch diplomaat en staatsman. * 9 Mei 1819 te Parijs, † 16 Sept. 1886 op het slot van Graves (dept. Gironde). Zoon van Elie. Onder de Julimonarchie gezant te Madrid en te Lissabon. Trok zich van 1848 tot 1871 uit het openbaar leven terug. Als afgevaardigde van de Gironde in de Nationale Vergadering (sedert Febr. 1871) werd hij de leider eener fractie gematigde Orleanisten, nl. van het rechtsche centrum. Minister van Buitenlandsche Zaken, van Nov. 1873 tot Nov. 1877.
L i t . : de Roux, Origines et fondation de la Troisième République (Parijs 1933); A. Zévaès, Au temps du Seize Mai (Parijs 1933); E. Beau de Loménie, La restauration manquée (Parijs 1933). *Lousse.*

Decazeville, mijnbouwstad in het dept. Aveyron (Fr., 44° 35′ N., 2° 16′O.); 225 m boven de zee, 15 210 inw. (1931). Steenkool, hoogovens. → Decazes.

Decébalus, in de klassieke Oudheid koning der Daciërs (→ Dacië), die onder hem tegen Rome optraden. De koningsburcht was Sarmizegetusa. Hij leverde gevechten tegen keizer Domitianus in 85—86 en 89, tegen keizer Traianus in 101—102 en 105—106 na Chr. Na den ongelukkigen afloop van deze gevechten pleegde D. zelfmoord in 106. Na zijn dood werd Dacië een Romeinsche provincie. *Weijermans.*

Deceléa (a n t. g e o g r.), plaats in Attica, tegenw. Tatoi, ten N. van Athene, in 413 v. Chr. door de Spartanen onder → Agis op raad van Alcibiades bezet. Hiernaar wordt het laatste deel (413—404 v.

Chr.) van den Peloponnesischen oorlog (431—404 v. Chr.) de Deceleïsche oorlog genoemd. *Davids.*

Deceleïsche oorlog, → Decelea.

December (Lat. mensis Decembris), de 10e maand van het jaar in den oud-Romeinschen kalender (decem = tien), de 12e sedert de invoering van den Juliaanschen kalender. D. telt 31 dagen. Karel de Groote trachtte den naam Heilagmanoth (= heilige maand) ingang te doen vinden; de Duitsche M.E. spraken van Christmond (= Christusmaand); de Nederlandsche naam is Wintermaand, daar op den 21en D. de winter begint. D. is toegewijd aan Maria Onbevlekt-Ontvangen (feestdag 8 December). *v. Campen.*

Staatsgreep van 2 December 1851, coup d'état in den nacht van 1 op 2 December 1851 door prins Lodewijk Napoleon, president van de Fransche republiek, gepleegd met het doel den tegenstand van de Wetg. Vergadering te breken. Dit was een eerste stap naar het herstel van het keizerrijk in Frankrijk. *Lousse.*

Decemprimi (Lat.), de tien eersten; de 10 leiders der decuriae, de afdeelingen van 10 senatoren, die te zamen den raad van 100 of senaat uitmaakten in de Romeinsche municipia en coloniae. *Davids.*

Decemvir (Lat.), tienman; lid van een college, dat uit 10 personen bestond; meerv.: decemviri. In 451 v. Chr. werden te Rome decemviri legibus scribundis gekozen, tien mannen voor het opschrijven van wetten, wier arbeid (451—449 v. Chr.) de wetgeving der Twaalf Tafelen schonk. Decemviri coloniae deducendae leidden de stichting van een Romeinsche kolonie; de decemviri sacris faciundis hadden tot taak het bewaren en verklaren der Sibyllijnsche boeken. *Davids.*

Decennium (Lat., < decem = tien, annus = jaar), tijdperk van tien jaren.

Decentius, door zijn broeder Magnentius tot caesar aangesteld (351); moest de Alamannen van Gallië afweren; doodde zich na den val van zijn broeder, 18 Aug. 353 in Sens (dept. Yonne). *Davids.*

Decentralisatie. De vervulling van de overheidstaak is in Ned. en België in belangrijke mate gedecentraliseerd, d.w.z. die taak is verdeeld over verschillende min of meer zelfstandige organen. Men kan onderscheiden: decentralisatie naar de functies van de overheid, en plaatselijke decentralisatie. Soms ook loopen beide vormen dooreen. De hoofdvorm van decentralisatie naar functie is die, welke verband houdt met de leer der zgn. → trias politica of scheiding der machten. Volgens deze leer worden de functies der overheid onderscheiden in wetgeving, uitvoering of bestuur, en rechtspraak. Ieder van deze functies wordt in het Rijk uitgeoefend door afzonderlijke organen. Decentralisatie naar functie kan ook, althans in een beperkte mate, geschieden door middel van zoogenaamde → delegatie, waarbij een overheidsorgaan een gedeelte van de op hem rustende taak overdraagt aan een ander orgaan, dat tot de behartiging daarvan beter in staat is. Voorts maakt in Ned. de Grondwet verdere decentralisatie mogelijk door de bepaling (art. 194), dat ook nieuwe organen met verordenende bevoegdheid in het leven kunnen worden geroepen. Hierdoor is o.a. de mogelijkheid geopend wetgevende functie op te dragen aan organen, voortgekomen uit den kring der onmiddellijk belanghebbenden; men denke bijv. aan de bedrijfsraden, aan zgn. havenschappen, enz. Plaatselijke d. treft men in Nederland en België aan door de regeling van de bevoegdheden van de organen der → provincies, → gemeenten en → waterschappen (in België → polders en → waterschappen genoemd). Aan deze organen is opgedragen de zelfstandige behartiging van de eigen belangen dier lichamen, zgn. autonomie of → zelfbestuur; voorts kan de Regeering deze organen belasten met de uitvoering van rijkswetten, zgn. → selfgovernment. Decentralisatie vindt men verder in de regeling betreffende de samenwerking tusschen twee of meer gemeenten, waarbij voor de behartiging van gemeenschappelijke belangen organen kunnen worden ingesteld (→ Gemeente).

Lit.: prof. mr. A. C. Josephus Jitta, Functioneele decentralisatie (1932). *Struycken.*

Decentralisatie in **Ned.-Indië**. Reeds lang wenschten de ingezetenen meer zeggenschap te hebben bij de behartiging hunner locale belangen, doch dit was door de stroeve centrale regeeringsbemoeiing niet wel mogelijk. Na verschillende goedbedoelde pogingen, o.a. van baron v. Dedem in 1892 en Idenburg, werd in 1903 door de Decentralisatiewet (Ned. Stbl. 1903 nrs. 219 en 329) voor gewesten en gedeelten daarvan bepaald, dat voor deze geldmiddelen konden worden afgezonderd, terwijl raden daarover het bestuur konden uitoefenen en belastingen heffen. Op de Decentralisatiewet volgde het Decentralisatiebesluit (Alg. Maatr. v. Best. 1904 Ned. Stbl. 1905 nr. 137) en de Locale Radenordinantie van 8 Maart 1905 (Ned. Stbl. nr. 181), die, hoewel herhaaldelijk gewijzigd, in wezen hetzelfde zijn gebleven. Thans is de decentralisatie ver doorgevoerd en heeft men in Ned.-Indië een Volksraad (1918), Provinciale raden (Stbl. 1924 nr. 78), gewestelijke en locale raden, waarvan de gemeenteraden (Stadsgemeenteordonn. Stbl. 1926 nr. 365, Stbl. 1928 nrs. 2 en 67, Stbl. 1929 nrs. 25 en 395, Stbl. 1931 nr. 508) de voornaamste rol spelen. (Gewest. raden genieten niet zulk een populariteit, daar de gemeenteraden de belangen der burgers nauwer raken.) Verder zijn er raden voor onderafdeelingen of groepen daarvan in de Buitengewesten, het cultuurgebied van Sumatra's Oostkust e.d., die natuurlijk onder hooger toezicht verordeningsbevoegdheid bezitten. Het voorzitterschap der locale raden, wier ressort niet meer dan een stad omvat en die daarom gemeenteraden heeten, werd steeds door een ambtenaar B. B. waargenomen, doch in 1916 zijn aparte ambtenaren (burgemeesters) aangesteld, die met de wethouders (het wethouderschap werd in 1922 ingesteld; Stbl. 327) het coll. van B. en W. vormen. De gemeenteraden vormen diverse commissies, onder wie de financieele de voornaamste is; doch waar B. en W. aanwezig zijn, hebben deze de werkzaamheden van de financieele commissie in hoofdzaak overgenomen. De leden der locale raden, die soms benoemd, soms gekozen worden, zijn drieërlei: 1° onderdanen Nederlanders; 2° onderdanen niet-Nederlanders van Inheemschen oorsprong; 3° onderdanen niet-Nederlanders van vreemden oorsprong. Het toezicht op de decentralisatiewetgeving en haar toepassing wordt uitgeoefend door den Adviseur voor de Decentralisatie die onder den Directeur B. B. staat. → Europ. Gemeente in N.I.

Lit.: mr. P. F. Woesthoff, De Locale Verordeningen in het Ned. Ind. Staatsrecht (diss., 1904); idem, De Indische Decentralisatiewetgeving (1915): mr. L. A. de Waal, De financieele zelfstandigheid der locale zelf-

besturen in N.I. (Diss. Leiden 1911); prof. mr. Ph. Kleintjes, Staatsinstellingen v. N.I. ([4]II, hfst. 16); mr. J. J. Schrieke, De groei der stads- en landsgemeenten (1915). *B. Damen.*

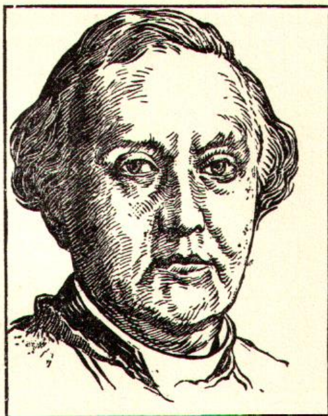
Decetia (a n t. g e o g r.), stad der Aeduers in Gallië, tegenw. Decize.

Dechales, C l a u d e F r a n ç o i s M i l l i e t, Fransch wiskundige, Jezuïet. * 1621 te Chambéry, † 28 Maart 1678 te Turijn. Verzorgde twee Euclides-uitgaven (Latijn: Lyon 1660; Fransch: Parijs 1677) en schreef een algemeen werk over wiskunde: Cursus seu mundus mathematicus (Lyon 1674, Leiden [2]1690). *Dijksterhuis.*

Dechamps, 1° A d o l p h e, Belgisch Kath. staatsman; * 18 Juni 1807 te Melle bij Gent, † 16 Juli 1875 te Scailmont bij Manage. Doordrongen van de theorieën van Lamennais, nam hij het omstreeks 1828 als journalist op voor de vrijheid in alles en voor allen. In 1834 te Aat tot lid der Tweede Kamer verkozen, vervulde hij dit ambt schier onafgebroken tot in 1864; hij was een der meest vooraanstaande redenaars en leiders der Katholieken; had een groot aandeel in het tot stand komen der wet op de gemeentelijke inrichting en op de schoolwetgeving van 1842. In 1843 werd hij in het Unionistisch ministerie Nothomb minister van Openbare werken en breidde het spoorwegnet uit; in 1845 gaat hij over naar Buitenlandsche Zaken en beijvert zich voor het tot stand brengen der handelsovereenkomsten met de andere landen. In 1847 treedt hij met zijn partij in de oppositie tot in 1864; hij bekampt vinnig de vrijzinnige politiek van Frère-Orban. Deze strijd put hem uit; ontgoocheld en niet altijd begrepen door zijn partijgenooten trekt hij zich terug uit het politiek leven. Als publicist had hij, dank zijn talrijke studies, die van een scherpe visie en realiteitszin getuigen, een grooten invloed op de Europeesche politiek. In 1837 stichtte hij met Dedecker de Kath. Revue de Bruxelles; hij was ook medewerker aan de Revue Générale.

L i t. : E. De Moreau, Adolphe Dechamps, 1807—1875 (Brussel 1911). *Uytterhoeven.*

2° V i c t o r A u g u s t, Redemptorist, kardinaal-aartsbisschop, primaat van België, kanselredenaar, apologeet, ijveraar voor het Katholieke leven, kampvechter in den Belgischen schoolstrijd; op hetVaticaansch Concilie verdediger der onfeilbaarheid en voornaamste ontwerper van de Constitutie D e i F i l i u s, waarin zijn apologetisch systeem (démonstration catholique) tot uiting kwam. * 5 Dec. 1810 te Melle bij Gent, † 29 Sept. 1883 te Mechelen; priester 1834, Redemptorist 1835; medestichter van de Aartsbroederschap der H. Familie, Luik 1844; godsdienstleeraar der koninklijke prinsen 1851. Na den bisschopszetel van Luik in 1852 te hebben afgewezen, werd hij 1865 bisschop van Namen, 1867 aartsbisschop van Mechelen en 1875 kardinaal.

V. A. Dechamps.

U i t g. : Oeuvres complètes (18 dln. Mechelen 1879). — L i t. : Saintrain, Vie du Card. D. (Doornik 1884); Dict. Théol. Cath. (IV 178-82); M. De Meulemeester, D. et Leop. II (Esschen 1927); A. Kremer, Revue des Sciences Phil. et Théol. (1930). *Mosmans.*

Déchant, → Discantus.

Decharme, P a u l, Fransch Klassiek philoloog. * 1839, † 1905. Hij was prof. in Grieksche poëzie aan de Sorbonne, lid van de Ecole d'Athènes; hij publiceerde o.a. werken over de Grieksche mythologie (1879), Euripides en den geest van diens tooneel (1894), de godsdienstige opvattingen der Grieken en de critiek daarop (1904). *Zr. Agnes.*

Dechen, H e i n r i c h v o n, Duitsch geoloog; * 25 Maart 1800 te Berlijn, † 15 Febr. 1889 te Bonn. Als directeur van het Mijnwezen oefende hij veel invloed uit op de ontwikkeling van den mijnbouw in het Westfaalsche kolengebied.

W e r k e n o.m. : Geognostischer Führer zu der Vulkanreihe der Vordereifel (1861); Geognostischer Führer zu dem Laacher See (1864); Die nutzbaren Mineralien und Gebirgsarten im deutschen Reiche (1873). *v. Velthoven.*

Dechevrens, A n t o i n e, Zwits. Jezuïet, musicoloog; * 3 Nov. 1840, † 17 Jan. 1912. D. is de eerste geweest, die het mensuralisme voor het Gregoriaansch systematisch heeft verdedigd. Hoofdpunten van zijn leer: Het Gregoriaansch heeft 5 vsch. duurwaarden: 3 normale waarden: de zgn. korte van één tijd, de middenwaarde van 2, en de lange van 4 tijden; twee andere waarden komen slechts bij uitzondering voor: de semibrevis van $^1/_2$ tijd, en de lange van 3 tijden.

De rhythmische eenheidsmaat is de c h r o n o s, die 2- en 3-ledig zijn kan; de eenheidsnoot kan onderverdeeld worden in 2 semibreves. Om zijn theorieën te staven, beroept D. zich op de uitspraken van middeleeuwsche theoretici, waar zij spreken over lange en korte noten, verder op eenige bijzonderheden der Gregoriaansche hss. (virga recta en virga iacens, letter m en c, enz.).

V o o r n. w e r k e n : Etudes de science musicale (3 dln. 1898); Les vraies melodies grégoriennes (1902); Composition musicale et composition littéraire (1910). *Bruning.*

Dechez, → Jenneval.

Dechiffreeren is omzetten in open schrift van berichten in cijferschrift. Omgekeerde bewerking van → chiffreeren.

Decibel, een verhoudingsmaat, welke in de telefoontechniek en ook in de acoustiek gebruikt wordt ter vergelijking van energiehoeveelheden. Zij wordt uitgedrukt door de formule $db = 10 \log_{10} \frac{W_2}{W_1}$ waarin W_1 een kleine energie is, ten opzichte waarvan W_2 wordt gemeten. De waarde van W_1 is nog niet internationaal vastgesteld. Zij ligt veelal in de nabijheid van 4×10^{-16} watt. Een energie-toename van 1 db komt overeen met een toename van ca. 2,3%. Dit is tevens ongeveer het geringste intensiteitsverschil, dat door het oor kan worden waargenomen. *Dubois.*

Decidua (Lat., = afvallend) is de naam voor een deel van het baarmoeder-slijmvlies, dat voor en gedurende de zwangerschap zeer bepaalde veranderingen ondergaat en later wordt afgestooten.

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Decima (a a r d r.), → Desima.

Decima (decime), in de m u z i e k de tiende trap (naar boven of naar beneden) van de diatonische toonschaal; → Interval. In sommige orgels een labiaalmixtuur (terts in de bovenoctaaf), dat goed versmelt met de grondstemmen. De voetmaat ervan is $6^2/_5$, $3^1/_5$ of $1^3/_5$. D e c i m a - n o n a : vulstem, die de quint in de bovenoctaaf geeft. D e c i m a - q u i n t a (Decem of Dezem), register voor de dubbele octaaf. *de Klerk.*

Decimaal = tiendeelig. **Decimale stelsel:** talstelsel met grondtal 10. De geheele getallen worden in den regel geschreven in dit stelsel. Het laatste cijfer geeft het aantal eenheden aan, welke het getal bevat, het voorlaatste het aantal tientallen, het daaraan voorafgaande het aantal honderdtallen, enz. — **Decimale breuk:** schrijfwijze van een breuk volgens het positiesysteem (→ Cijfer). De opvolgende cijfers (decimalen) achter het decimaalteeken (bij ons een komma, Eng. een punt) geven de aantallen tienden, honderdsten, enz. aan, bijv. $3{,}14 = 3 + \frac{1}{10} + \frac{4}{100}$ (→ Breuk). Verspreide voorbeelden van decimale breuken zijn bekend van de 15e eeuw af. De eerste systematische uiteenzetting is van Simon Stevin in zijn werk De Thiende (1585; facsimile-uitgave door H. Bosmans S.J., Antwerpen—Den Haag 1924). — **Decimaal metriek stelsel** (gewoonlijk ten onrechte metriek stelsel genoemd): stelsel van maten en gewichten, waarbij de eenheden telkens worden verdeeld in tien eenheden van lageren trap. *Dijksterhuis.*

Decimaalsysteem, → Decimale classificatie.

Decimaal-tijdsysteem is het vooral in het industriebedrijf toegepaste systeem van decimale tijdindeeling. In plaats van deelen van uren uit te drukken in kwarten, halfuren, minuten en seconden, worden deze aangegeven in tiende, honderdste of duizendste uren. Het voordeel ligt in den grooteren eenvoud en nauwkeurigheid, terwijl het samenstellen van tijden zeer vergemakkelijkt wordt. *G. Janssens.*

Decimale classificatie. Elke classificeering maakt, ter onderscheiding van de onderdeelen, gebruik van symbolen, waarvan letter- en cijferteekens de meest voorkomende zijn. Cijfers hebben op letters vóór, dat zij over de geheele beschaafde wereld verstaan worden en dat zij een volkomen onwrikbare opvolging hebben.

De groote verdienste van den Amerikaanschen bibliothecaris Melvil Dewey (1851—1931) is niet, dat hij voor zijn stelsel van bibliotheek-rubriceering de cijfers van ons decimale stelsel als onderscheidende symbolen koos, maar dat hij vernuftig partij trok van een eigenaardige eigenschap van decimale getallen als rangwoorden gebruikt. Geheel anders dan bij geheele getallen blijft bij decimale getallen door achtervoeging van een nieuw cijfer het nieuwe getal als ranggetal toch steeds vlak achter het oorspronkelijke decimale getal. Een 8, geplaatst achter het decimale getal 0,2, levert 0,28 op; een 7 achter 0,3 levert 0,37 op. Rangschikt men deze decimale getallen, dan nemen zij de volgorde 0,2; 0,28; 0,3; 0,37 aan. Geheele getallen daarentegen zouden als rangorde aannemen: 2, 3, 28, 37.

Van deze eigenschap gebruik makend, verkreeg Dewey de beschikking over een onbeperkte reeks symbolen voor de onderverdeeling zijner classificatie, zonder dat ook ooit hernummering van eenmaal gegeven aanduidingen noodig zou zijn wanneer de ontwikkeling der wetenschap, techniek enz. uitbreiding van onderverdeeling noodig zou maken. De signeering door gebruikmaking van decimalen als rangcijfer levert onbeperkte classificeeringsmogelijkheden.

Daar in de practijk de decimale aanduiding „0”, weggelaten wordt, schijnt Dewey echter gebruik te maken van geheele getallen, en wel: 0 voor algemeene werken, 1 voor wijsbegeerte, 2 voor godsdienst, 3 voor sociologie, 4 voor taal, 5 voor exacte wetenschappen, 6 voor techniek, 7 voor kunst, 8 voor letterkunde, 9 voor geschiedenis en aardrijkskunde. Deze cijfers worden door achtervoeging van 0 tot en met 9 tot symbolen voor een honderdvoudige onderverdeeling vermenigvuldigd; en deze weer opnieuw tot symbolen voor een onbeperkte reeks van onderverdeeling.

Wat Dewey in 1876 voor zijn Decimal System of Classification begon toe te passen en in een reeks latere drukken ten gerieve van de talrijke Amerikaansche Public Libraries steeds méér uitwerkte, laat zich natuurlijk ook voor vele andere dan bibliotheekdoeleinden gebruiken: administratie en registratuur, fabrieken en landbouw, enz. Het is echter vooral op bibliotheekgebied en dan vooral in de Vereenigde Staten, dat Dewey's vernuftige signeering op groote schaal wordt toegepast.

Het Institut International de Bibliographie te Brussel heeft door de uitgave in 1905 van het Manuel du répertoire bibliographique veel tot verspreiding van de kennis van het decimale systeem in Europa bijgedragen. De laatste omwerking in vier deelen verscheen tusschen 1927 en 1933 onder den titel: Classification décimale universelle. Men houde evenwel steeds in het oog, dat Dewey een bibliotheekclassificatie gaf en Brussel een bibliographisch systeem.

De bezwaren tegen het decimale systeem gelden deels Dewey's vaak zeer aanvechtbare rubriekindeelingen, deels de gewrongenheid der rubriceering als gevolg van de onontkoombare uniforme tiendeelige verdeeling en signeering. Een en ander verklaart de weinige neiging in Europa om in andere dan kleine bibliotheken het stelsel-Dewey integraal of partieel in te voeren. *Greve.*

Decimeeren (Lat. decimare, ⟨ decimus = tiende), het dooden telkens van den tienden man; een straf, die men oproerige legioenen in het Romeinsche leger deed ondergaan.

Decin, → Tetschen.

Deciso (Ital.), muziekterm voor beslist, vastberaden.

Decius, naam van een plebeïsch geslacht te Rome. Uit den tijd van de Romeinsche Republiek zijn verschillende personen van dezen naam bekend, o.a. **1°** Publius Decius Mus, die in 343 het door de Samnieten omsingelde leger gered zou hebben; **2°** diens gelijknamige zoon, consul in 312, 308 en 297 v. Chr., die de Etrusken overwon. Van dezen D. en diens gelijknamigen zoon wordt vermeld, dat beiden zich ten doode zouden gewijd hebben. → Devotio. **3°** In den keizertijd: keizer Decius (249—251), volledig: imperator Caesar C. M. Quintus Traianus Decius Augustus, * ca. 200 n. Chr., 249 door het leger tot keizer uitgeroepen, kwam weldra om, achtervolgd door de Goten en waarsch. verraden door Gallus, in de moerassen van de Dobroedsja. Onder hem valt een der heftigste Christenvervolgingen (→ Kerkvervolgingen). Bisschoppen en priesters werden onvoor

waardelijk ter dood veroordeeld; aan de overigen werd gelegenheid gegeven door offers hun afval te getuigen. Daar door de voorafgaande lange rustperiode aan velen de noodige weerstandskracht ontbrak, vielen niet weinige Christenen af, doch talloos velen bleven standvastig en vielen als martelaar. *W. Vermeulen.*

Decius, Nikolaus (eigenl. Höwisch), Duitsch dichter; * ca. 1500; als proost van het klooster Steterburg in Brunswijk, trad hij tot het Lutheranisme over en werd predikant te Stettin, waar hij op 21 Maart 1541 vergiftigd stierf. De kerkliederen „Allein got in der höge sy ehr" (1525) en „O Lamb lamb gades unschüldig" (1534) worden hem toegeschreven. *De Tollenaere.*

De Civitate Dei (Lat., = Over de Stad Gods), met de Belijdenissen het beroemdste werk van den H. Augustinus, geschreven 413—426, opgezet als verdediging van het Christendom tegen de bewering van de heidenen, dat de plundering van Rome door Alarik in 410 een straf van de goden voor afval van hen was; na het tiende boek verbreed tot een tegenstelling tusschen het Christendom als Stad Gods en het Romeinsche Rijk als aardsche stad, beide door tegenovergestelde liefde gebouwd; uitgewerkt tot een beschouwing van de wereldgeschiedenis vanaf het begin, van veel belang voor de philosophie van de geschiedenis. Ook interessant door vele uitweidingen en citaten van heidensche schrijvers.

Uitg.: bij Migne en in het Corpus Scriptorum Eccles. Lat. (XL Weenen); Vert. in Bibliothek der Kirchenväter (Kösel Kempten ²I-III). Voor lit. zie de bekende Patrologieën van Bardenhewer of Rauschen. *Pauwels.*

Decker, 1° Benedictus De, kanunnik. * 23 Nov. 1803 te Zele, † 30 Oct. 1874 te Gent. Tweede alg. overste der Broeders en Zusters van Liefde. In 1835 stichtte D. de Zusters der Kindsheid van Jesus tot verzorging van verlaten en zieke kinderen. Bij zijn dood telde die congregatie reeds 12 huizen.

Lit.: P. Claessens, Benoit De Decker (Mechelen 1877). *Allossery.*

2° Coenraet, graveur te Amsterdam; * 1651, † 1709. Leerling van Romeyn de Hooghe. Hij bezorgde vele zeer verdienstelijke kopergravures als illustraties voor boeken, daarnaast ook losse bladen (portretten en topogr. gezichten).

3° Cornelis, schilder te Haarlem. Aldaar vermeld in het Lucasgild in 1643, † 1678. Leerling van Sal. v. Ruysdael, vooral echter beïnvloed door Jacob van Ruysdael, wiens romantische boschlandschappen hij bij voorkeur nabootste. Hij heeft op dit gebied verdienstelijke werken gemaakt, die nog in grooten getale in musea en verzamelingen te vinden zijn. *Schretlen.*

Lit: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

4° Jeremias de, Ned. schrijver; * 1609 te Dordrecht, † 1666 te Amsterdam. Dreef een kruidenierszaak, later in den specerijenhandel. Zijn aanleg richtte zich al vroeg op de poëzie. Zijn oudste werk bestaat uit vertalingen: Psalmen, Lierzangen van Horatius, een lofzang van Prudentius, Buchanan's „Baptistes" (1652); Rampsalige Geluksalighheden, van P. Mathieu. In zijn werk is hij ernstig en vroom, afkeerig van het tooneel en heftig anti-paapsch. Zijn taal is krachtig en eenvoudig, maar vooral zuiver Nederlandsch, wat hem, den navolger van Vondel en Hooft, gunstig van vele tijdgenooten onderscheidt. Hij was bevriend met Rembrandt, aan wiens werk hij een gedicht wijdde.

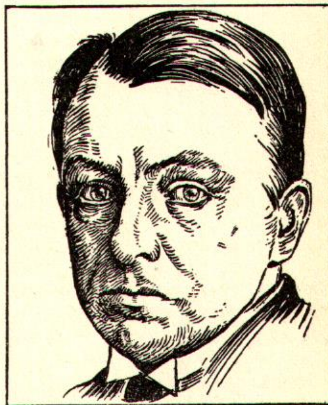
Werken: Behalve genoemde vertalingen schreef hij 3 bundels Rijmoeffeningen (1656—'68). Van zijn grootere gedichten moeten vermeld een gevoelig en schoon: Goede Vrijdag ofte het Lijden onzes Heeren Jesu Christi, zijn felle anti-Roomsche: Romes oude ijver in Piemont hernieuwt en: Merx Tartarea. Zijn Lof der Geldsucht is een ironisch gedicht in den trant van Erasmus' Lof der Zotheid. Van zijn kleine gedichten zijn de gelegenheidsgedichten (o.a. dat op het 50-jarig huwelijk zijner ouders) het beste. In zijn tijd was hij zeer gevierd later bijkans vergeten. Toch werden zijn Rijmoeffeningen nog in 1827 herdrukt. — Lit.: K. de Raaf, J. d. D. in de N. Gids (1912 I); zijn leven in de uitg. der Rijmoeff. van 1726; Jeron. de Vries, J. de D. (1807). *Piet Visser.*

5° Paul, graveur en architect te Neurenberg; * 1677, † 1713 te Bayreuth. Werkte veel voor vorstelijke opdrachtgevers.

Lit.: Fr. H. Hofmann, Die Kunst am Hofe des Markgrafen v. Brandenburg.

6° Pierre Jacques François de, Belgisch Katholiek staatsman; * 1812 te Zele (Oost-Vlaanderen), † 1891 te Schaarbeek bij Brussel; studeerde wijsbegeerte en rechten; vestigde zich als advocaat te Gent; stichtte met Dechamps de Revue de Bruxelles. In 1839 lid der Tweede Kamer; hij was een voorstander van de Unionistische politiek en verdedigde herhaaldelijk het kabinet-Nothomb. In 1855 stond hij aan het hoofd van een gematigd Kath. ministerie; aanhanger der leerstellingen van Lamennais, wilde hij ook deze theorie in zijn staatkunde toepassen en hoopte hij in en door de vrijheid de belangen van Kerk en Staat te kunnen verdedigen. Zijn opzet mislukte. Hij was de eerste Vlaamschvoelende minister, had vroeger geijverd voor het verkrijgen van hervormingen op taalkundig gebied, schreef o.m.: Du pétitionnement en faveur de la langue flamande, en stelde als minister in 1856 de Commissie der → Vlaamsche Grieven in. Zijn wetsontwerp op de liefdadige stichtingen verwekte bij de liberalen verzet en gaf aanleiding tot straatbetoogingen; de uitslag der gemeenteverkiezingen in het voordeel der liberalen verplichtte hem ontslag te nemen. Dank zijn Etudes historiques et critiques sur les Monts de Piétés en Belgique (1844) werd hij in 1846 tot lid benoemd der Belgische Academie. *Uytterhoeven.*

Deckers, Laurentius Nicolaas, Ned. staatsman; * 1883 te Heeze (N.Br.). Studeerde te Leuven politieke en sociale wetenschappen (promotie 1912) en te Leiden rechtswetenschap. Kwam in 1904 in functie bij de Coöperatieve Boerenleenbank te Eindhoven (in 1907 als hoofdinspecteur), trad later op als secretaris en rechtskundig adviseur van den Ned. R.K. Boeren- en Tuindersbond en was lector aan de R.K. Handelshoogeschool te Tilburg in sociale wetgeving

L. N. Deckers.

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

en staatsrecht. Im 1918 kreeg hij zitting in de Tweede Kamer, waar hij zich ontwikkelde tot den militairen specialist van de kamerfractie, terwijl hij een groote belangstelling toonde voor de t.b.c.-bestrijding en actie tegen zedeloosheid. In 1929 werd hij in het derde ministerie-Ruijs de Beerenbrouck minister van Defensie, hetgeen hij bleef in het in 1933 aan het bewind gekomen kabinet-Colijn. *Verberne.*

Deckert, E m i l, Duitsch geograaf; * 26 Febr. 1848 te Taucha bij Leipzig, † 1 Oct. 1916 te Dornholzhausen bij Frankfort a. M. Aanvankelijk onderwijzer, studeerde hij in Leipzig land- en volkenkunde bij Peschel en bereisde de meeste Europeesche landen. In het begin hadden de economische en de politieke aardrijkskunde zijn grootste aandacht; door twee reizen in Noord-Amerika, van 1884 tot 1885 en van 1891 tot 1899, gingen zijn ambities tijdelijk meer naar de landbeschrijving; later kwam hij weer op zijn vroegere studies terug. In 1906 werd D. professor in de aardrijkskunde te Frankfort a. M. en stichtte er het Geografisch Instituut.

W e r k e n : Handels- und Verkehrsgeographie (1882 ; [4]1908) ; Kolonialreiche und Kolonisationsobjekte (1885); Die neue Welt (1892) ; Nordamerika (in : Sievers' Länderkunde, 1894 ; nieuw bewerkt door Machatschek [4]1924) ; Cuba (1899) ; Die Länder Nordamerikas in ihrer wirtschaftsgeogr. Ausrüstung (1916) ; Das Britt. Weltreich (1916). *v. Velthoven.*

Declamatie, → Voordracht.

Declamatio (Lat.), redevoering over een gefingeerde stof; oefening, in de Grieksche rhetorenscholen in zwang gekomen sedert Demetrius van Phalerum; bij de Romeinen sedert Cicero's tijd gebruikelijk: over onderwerpen van politiek (s u a s o r i a e) of van het recht (c o n t r o v e r s i a e). → Seneca (de Oude). *Davids.*

Declamatorium, → Melodrama.

Declanus, 1° Heilige, abt-bisschop van Ard Mor (Ierland), † ca. 450. Hij was de voorlooper en later medearbeider van den H. Patricius. Zijn vita is een waardevolle bron voor de geschiedenis der kerstening van Ierland. Feestdag 24 Juli.

2° Declanus en **Marinus,** Heiligen, → Marinus.

Declaratie, in het algemeen een schriftelijke opgave van hetgeen men te vorderen heeft, bijv. wegens gedane voorschotten, wegens het bijwonen van commissie-vergaderingen, wegens het verstrekken van advies. In den handel duidt men er de aangifte der goederen mee aan, die geïmporteerd worden. *Witsenboer.*

In het N e d. R e c h t verstaat men onder d. de rekening voor verrichten arbeid (salaris) en gedane uitgaven (verschotten), welke de advocaat en de procureur bij hun cliënt indienen. De cliënt heeft het recht een gespecificeerde d. te verlangen. Bij verschil van meening over de juistheid dezer specificatie dient de advocaat zijn d. in bij den Raad van Toezicht en de procureur bij den president der Rechtbank, ter begrooting en vaststelling. De president kan beide declaraties uitvoerbaar verklaren, zoodat zij evenals een vonnis op het vermogen van den cliënt kunnen worden ten uitvoer gelegd. Tegen de aldus vastgestelde d. kan de cliënt in verzet komen bij de Rechtbank. *Witteman.*

Declaratio Cleri Gallicani is een korte formuleering van het politieke en theologische → Gallicanisme in 4 artikelen. Ze werd hoofdzakelijk door Bossuet opgesteld en in een vergadering van 1682 door 34 bisschoppen en vele andere geestelijken aangenomen. *Wachters.*

Declaration des droits de l'homme et du citoyen, verklaring (afkondiging) van de rechten van den mensch en van den burger, 23 Aug. 1789 door de Fransche Constituante aangenomen als grondslag en inleiding van haar grondwet; ontworpen door Lafayette en Mounier en ontleend aan de vrijheidsideeën in de Ver. Staten, aan Rousseau en de „Verlichting". De D. noemt als grondwettige rechten: persoonlijke vrijheid; gelijkheid voor de wet; onschendbaarheid van eigendom; volkssouvereiniteit; vrijheid van drukpers, vereeniging, vergadering en godsdienst. Naast deze verscheen nog een D. van de Conventie (1793), en van het Directoire (1795), die nadruk legt op plichten. Ook particulieren gaven een D., als samenvatting van hun politiek-sociale denkbeelden. Die van Robespierre werd het program van de Fransche socialisten ca. 1840. *V. Claassen.*

Declaration of rights, besluit, op 12 Febr. 1689 genomen door het Engelsche parlement, waarbij de grondrechten van het land, welke Jacob II had geschonden, nieuw werden vastgesteld. De nieuwe koning Willem III en zijn gemalin Maria aanvaardden terstond deze verklaring, welke aldus in een bill of rights werd vastgelegd.

L i t. : G. N. Clark, The later Stuarts 1660—1714, in de serie The Oxford History of England (1934). *v. Gorkom.*

Declinante krib, krib, waarvan de as eenigszins stroomafwaarts is gericht.

Declinatie (Lat. declinatio = buiging). **1°** D. of verbuiging noemt men in de g r a m m a t i c a de verandering, die nomen en pronomen ondergaan in de verschillende naamvallen.

2° In de s t e r r e n k. is d. een coördinaat aan de hemelsfeer, die gerekend wordt van den aequator af, + naar de Noordpool toe, — naar de Zuidpool.

3° Magnetische declinatie, → Aardmagnetisme.

Declinatorium, instrument, waarmee men de declinatie kan bepalen. → Aardmagnetisme.

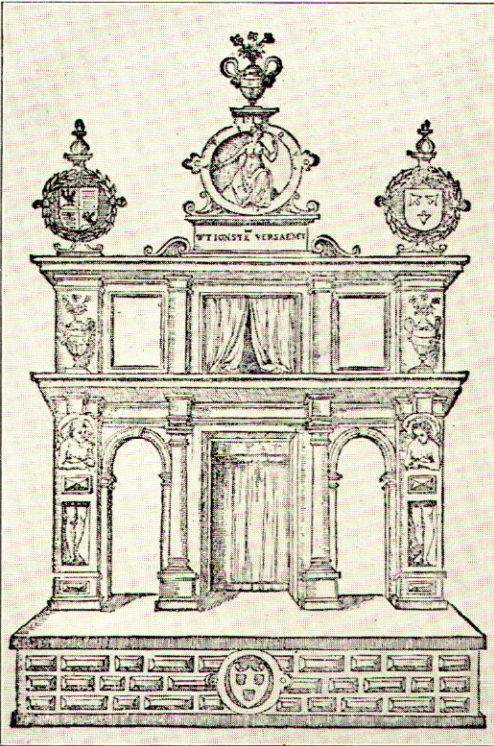
Decoct, → Afkooksel.

Decodeeren is omzetten in open schrift van berichten in codeschrift. Omgekeerde bewerking van → codeeren. Zie ook → Chiffreeren; Dechiffreeren.

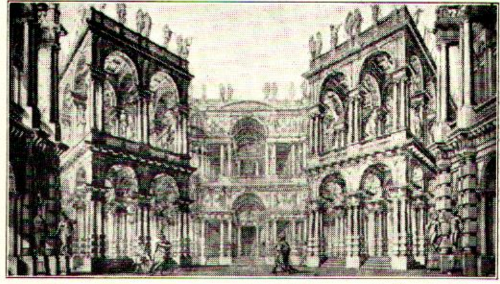
Decompensatie (g e n e e s k.). Wanneer één of ander orgaan door een gebrek minder goed in staat zou zijn zijn functie volledig te volvoeren, ziet men meestal, dat zulk een orgaan op de een of andere wijze tracht de gevolgen van dat gebrek te niet te doen. Bijv.: wanneer de hartkleppen niet meer goed sluiten, zoodat het bloed ook in verkeerde richting kan stroomen, wordt het hart wijder en krijgt een dikkeren spierwand. Op deze wijze zorgt het, dat de bloedsomloop niettegenstaande dat klepvliesgebrek toch voldoende blijft. Men spreekt dan van een gecompenseerd klepvliesgebrek. Op den duur echter lijdt het hart door het meerdere werk, dat het op die manier moet verrichten, en kan dan toch niet meer aan die hoogere eischen voldoen; dan spreekt men van decompensatie, hetgeen dus wil zeggen, dat een orgaan niet meer in staat is het meerdere werk te leveren, dat ervan gevraagd wordt, doordat één of ander gebrek de normale functie verstoort.

Zoo kan men spreken van decompensatie van een (of van een gedecompenseerde) pylorus-stenose, wanneer de maag niet meer in staat is, niettegenstaande sterke verdikking van den spierwand, het voedsel door een te nauw geworden maagopening heen te persen. Zoo kan men ook spreken van een gedecompenseerde

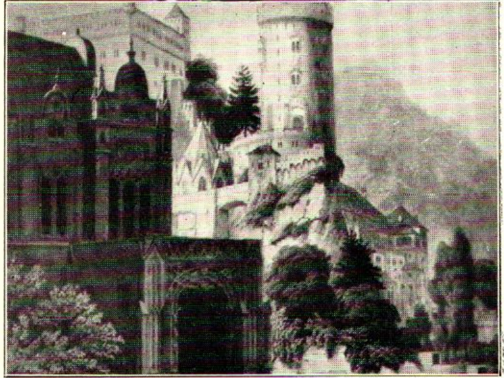
DÉCOR I

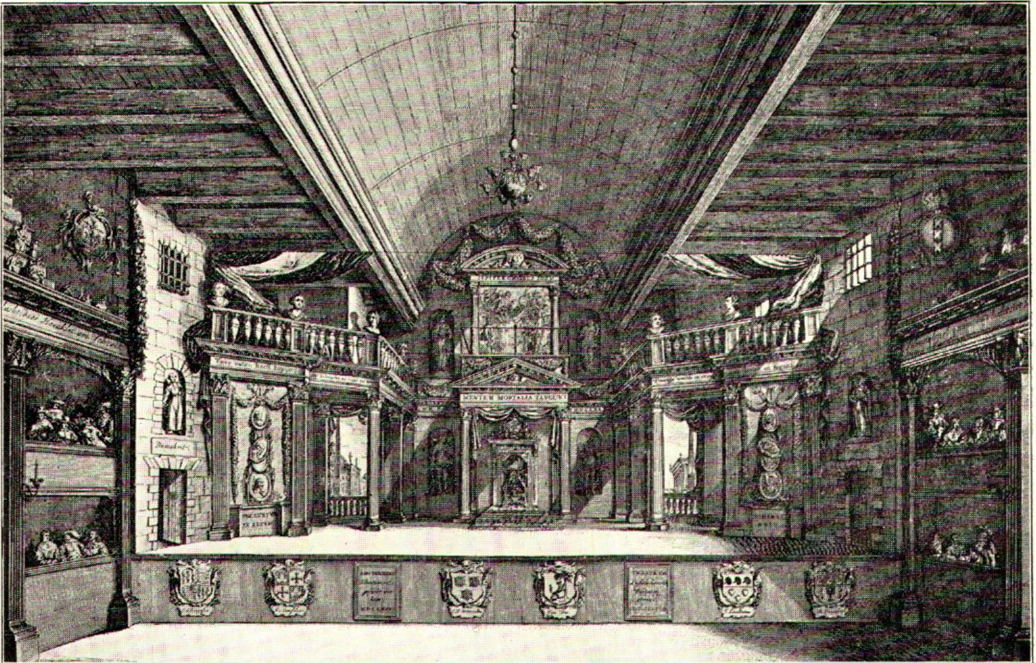
Tooneel-décor uit 1561, voor „Spelen van Sinne", opgevoerd te Antwerpen.

Décor-ontwerp, omstreeks 1600, van J. M. Galli.

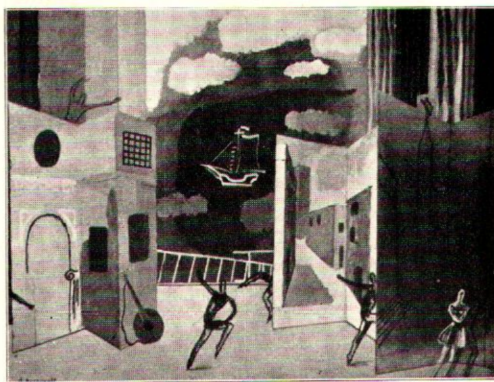
Décor voor Kleist's „Käthchen von Heilbronn", 1818, van K. F. Schinkel.

Tooneel met décor van de Amsterdamsche Schouwburg, omstreeks 1640.

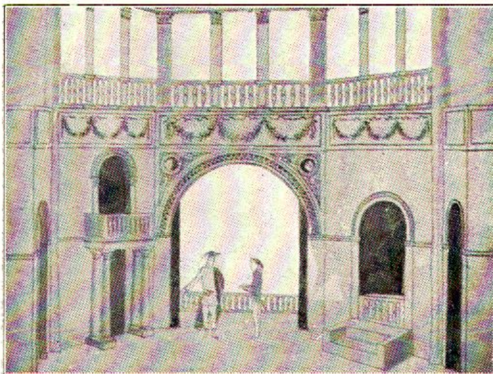
Décor voor Schiller's ,,Wilhelm Tell", Weenen 1905.

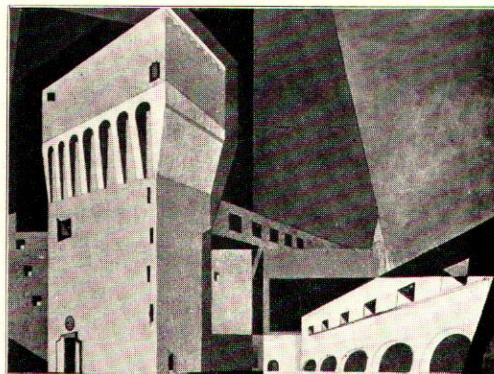
Décor voor een ballet van Nijnskaja, Parijs 1932, van G. R. Annenkow.

Décor voor Vondel's ,,Adam in Ballingschap", Amsterdam 1909, van P. C. de Moor.

Décor voor ,,Romeo en Julia" van Shakespeare, Amsterdam 1911.

Modern décor-ontwerp voor ,,Romeo en Julia", door E. Prampolini, Rome.

acidosis, wanneer het lichaam niet langer in staat is om abnormale hoeveelheden zuur (zooals soms bij zware vormen van suikerziekte geproduceerd worden) te neutraliseeren.

Het meest echter wordt het woord gebruikt bij stoornissen in de hartwerking, vooral ten gevolge van afwijkingen aan de kleppen van het hart. *Wyers.*

Decompositie, ontleding van een stof, voornamelijk met het doel deze te imiteeren. D. bestaat in het opsporen der binding en samenstelling van het weefsel naar grondstof, aard, dichtheid der draden, enz.

Décor op het tooneel. (Zie pl.) **Oudheid.** Bij de Grieken bleef in den klassieken tijd de tooneelachtergrond met drie deuropeningen onveranderd bestaan en eerst in de 4e eeuw v. Chr. was er sprake van eenige nadere aanduiding van de plek der handeling, waarbij tusschen de deuren geschilderde paneelen werden bevestigd of, voor wisselend d., draaibare prisma's (pinakes), aan iedere zijde verschillend beschilderd. Verder kende men machinerieën om figuren te laten neerdalen, opstijgen of zweven. Deze vaste achterwand werd bij de Romeinen (als scenae frons) in de 1e eeuw v. Chr. zeer rijk versierd met architectonische motieven en schilderwerk, zonder dat van eigenlijk d. sprake scheen te zijn. Blijspelen, meest op eenvoudige stellages opgevoerd, hadden als achtergrond slechts een gordijn, van belang voor verrassingen en verwisselingen.

Middeleeuwen. Zoolang de opvoeringen zich binnen de kerk afspeelden, bleef het d. beperkt tot enkele requisieten, al bestond reeds vroeg een voorliefde voor machinerieën. Zoo ging in de 12e eeuw een ster langs een draad aan de drie Koningen vooraf. In de 15e eeuw echter paste Brunelleschi zelfs zweefmachines voor engelen enz. toe, zooals blijkt uit de beschrijving van een Annunciatiespel in S. Maria Novella (1437). Bij de opvoeringen buiten de kerk (op pleinen e.d.) werd sedert de 13e eeuw een simultaantooneel gebruikt, waarbij de diverse plaatsen van handeling naast elkaar lagen en veelal bestonden uit stellages (Duitsch: Ständ), aan de voorzijde elk door gordijnen afsluitbaar. Later werden deze rijker en onderling meer gedifferentieerd: aan de rechterzijde werd de hel aangeduid door een monsterkop met grooten beweegbaren muil. Links was de hemel met Gods troon. Vooral in Frankrijk kwam deze vorm van simultaan-d. tot groote ontwikkeling. Nog uit 1547 dateert een afbeelding van een dergelijke ensceneering te Valenciennes. Zelfs een vijvertje met schip (het meer van Tiberias) ontbrak daar niet. Op de schilderkunst hadden deze wijzen van opvoeren grooten invloed.

Renaissance. In de besloten schouwburgen, opkomend in de Renaissance, werd allereerst op den klassieken achterwand met drie deuren teruggegrepen. Nog bestaat Palladio's Teatro Olimpico te Vicenza (1560). Scamozzi voegde daar in 1585 achter de poortopeningen perspectivisch geziene straten aan toe, bestaande uit rijtjes van bouwsels uit hout en stuc, welke zich zeer sterk verkleinden en daardoor groote diepte suggereerden. Dergelijke d. waren een groote attractie: in de entre-actes liet men soms op den achtergrond marionetten spelen, wier verhouding evenredig was tot die der décors. In het Teatro Farnese te Parma (Aleotti, 1618) is de middenpoort al uitgegroeid tot tooneelopening; de deelen der architectuur ter weerszijden zijn dus nog slechts omlijsting. De antieke pinakes (zie boven) kwamen in dezen tijd terug als telari, in drie paren als zijafsluiting achter de tooneelopening. Zij gelden als uitvinding van Buontalenti. Naar Duitschland werden de Italiaansche uitvindingen overgebracht door Furttenbach, naar Engeland (waar nog in Shakespeare's dagen het d. totaal ontbrak) door Inigo Jones.

In Spanje was het d. nog zeer summier. Zelfs bleef vaak het achterdoek weg om uitzicht op het landschap vrij te laten. Bij mysteriespelen (autos) sloot aan drie zijden van het podium (tableda) een wagen aan, aan voor- en achterzijde met een decor voorzien, dat door gordijnen was afgesloten. Door omkeeren van deze wagens werden zoo verschillende decorwisselingen mogelijk.

Barok. Vooral in het Jezuïetentheater en de opera werd het d. van ongekende fantastische pracht. Het eerste gaf een zeer verrijkt simultaantooneel, waarbij de bouwsels van het d. eerst naast, en vervolgens achter elkaar werden opgesteld (in het laatste geval door tusschengordijnen afgesloten). Bij de opera werd dit tusschengordijn tot perspectivisch beschilderd achterdoek. Aan weerszijden kwamen vlakke coulissen met friezen als bovenafsluiting. Machinerieën voor natuureffecten en wolken, welke neerdalen of opstijgen als dragers van spelers, waren legio. In het theater te Drottningholm bij Stockholm zijn tot op heden dergelijke inrichtingen geheel intact. De strenge symmetrie van het d. werd begin 18e eeuw opgeheven door Ferd. Galli-Bibiena (de eerste uit een heele familie van décor-ontwerpers), die de architectuur op het tooneel overhoeks plaatste en daardoor geheel nieuwe ruimteeffecten wist te bereiken. In Frankrijk bracht Servandoni gecompliceerde inrichtingen met zijwaarts verschuifbare coulissen.

De 19e eeuw. De vormen van den baroktijd bleven feitelijk bewaard, slechts in algemeenheden gewijzigd naar den heerschenden smaak (klassicisme, romantiek). Wagner voerde in Bayreuth voor zijn Parsifal het rollende achterdoek in. Een technische vereenvoudiging brachten in 1900 de door een lantaarn op het achterdoek geprojecteerde décors, een uitvinding van Eug. Frey, sedert dien aan verschillende schouwburgen toegepast.

De 20e eeuw. Na 1900 kwam een neiging tot vereenvoudiging en styleering van het d., met weglating van naturalistische details. Ad. Appia en Gordon Craig gaven hier den eersten stoot. In Nederland waren het Verkade en Royaards, eerst (1907) samenwerkend, dan elk afzonderlijk. Tot systeem werd de vroeger reeds een enkele maal toegepaste vaste bouw (cadre fixe), waaraan gordijnen, trappen en kleine accessoires telkens een ander tooneelbeeld suggereerden (Verkade's Romeo en Julia, Hamlet, Macbeth, sedert 1917 met medewerking van Wijdeveld als ontwerper van het d.; Royaard's Driekoningenavond, e.d. door Frits Lensvelt geënsceneerd). In Frankrijk werkte Jacques Copeau op verwante wijze, terwijl in Duitschland Reinhardt (met Ernst Stern als ontwerper) een vereenvoudigd naturalisme huldigde.

In latere jaren kwam men weer tot geschilderd d. (Stern's operette-ensceneeringen, 1927—'30), tot filmprojecties op het achterdoek (Piscator, Berlijn 1928, gedeeltelijk met teekenfilms), ook tot gestyleerde décorbeschildering (Ernst Leyden, 1932). Draaitooneel met halfrond horizondoek, daarnaast (buiten Nederland) tooneelwagen, of lifttooneel, maakten den vasten bouw overbodig. Een geraffineerde belichtingstechniek nam vaak een groot deel van de effecten van het d. over.

In Rusland werd intusschen bij Mayerhold e.a. na 1920 het d. tot een samenstel van latten, ladders en stellages, in Vlaanderen (1927) overgenomen door Joh. de Meester bij het Vlaamsche Volkstooneel. Zoowel hier als ginds is men daarvan thans echter weer teruggekomen. *v. Thienen.*

Decoratieve kunst is versieringskunst, die een dienende functie bekleedt in architectuur, plastiek en schilderkunst. Haar vormenschat ontleent zij aan de ornamentiek, welke varieert met de verschillende stijlperioden.

Decórum (Lat.) = het passende. Betamelijkheid, fatsoen.

Decoupeerzaag, een smalle zaag, waarmede machinaal de groote plekken bij cliché's en stereotypieën, welke niet mogen meedrukken, worden uitgezaagd.

Decourcelle, Pierre, Fransch tooneel- en romanschrijver; * 25 Jan. 1856 te Parijs, † 1926 aldaar. Vooral bekend wegens den bijval van zijn tooneelstukken, o.a. L'abbé Constantin (naar den roman van Lud. Halévy, 1887), Gigolette (1894), Les deux gosses (1896).

Decreet is in Frankrijk een door het Hoofd van den Staat genomen besluit, dat overeenstemt met het Koninklijk Besluit in Nederland en in België. De macht van het Hoofd van den Staat blijft, in principe, binnen de perken van de uitvoerende macht begrepen. Wanneer, in bepaalde gevallen, een wetgevende daad door decreet gesteld wordt, spreekt men van een decreet-wet. In het begin der 19e eeuw, tijdens het Consulaat en het Eerste Keizerrijk, werden meermalen decreten uitgevaardigd met inhoud van wet. In België zijn een aantal decreten van dien tijd van kracht gebleven.

De akten van het Belg. Nationaal Congres (1830—1831) heetten decreten, hoewel ze van constitutioneelen aard (bijv. afkondiging van de Grondwet van 7 Febr. 1831) of van wetgevenden aard zijn (bijv. decreet op de pers van 20 Juli 1831). De akten van het Voorloopig Bewind integendeel werden besluit (arrêté) genoemd. *V. Dievoet.*

Het decreet is de gewone vorm van wetgeving in de Belgische kolonie. Het wordt genomen door den koning, op voorstel van den minister van koloniën en op advies van den kolonialen raad. Bij verordening kan in de kolonie de gouverneur-generaal de uitvoering van een decreet tijdelijk opschorten, en het door een voorloopige wetgevende verordening vervangen. De rechtbanken passen de bepalingen der decreten enkel toe voor zooverre zij niet strijdig zijn met de wetten, door de kamers aangenomen en door den koning afgekondigd. *De Jonghe.*

Goddelijk Decreet, het eeuwige en vrije besluit van Gods wijsheid, waardoor God de dingen buiten zich veroorzaakt. → God.

Decrement, term, welke gebruikt wordt in de trillingsleer. Zij geeft aan de mate, waarin een trilling ten gevolge van wrijving, electrischen weerstand enz. afneemt. Bij een harmonische trilling is de afname in dien zin, dat de logarithme van de verhouding van twee opeenvolgende amplituden constant is. Men spreekt dan van een logarithmisch decrement. *Dubois.*

Decrescendo (Ital.) (afk. decresc. of decr.), muziekterm voor afnemen van toonsterkte; tegenovergestelde van crescendo. Synoniem: Diminuendo.

Decretalen, pauselijke decreten en beslissingen, meest in briefvorm (vandaar de naam litterae decretales). Ofschoon soms voor bijz. gevallen uitgevaardigd, zijn zij van meer algemeene strekking en verplichting. Bij gebrek aan officieel orgaan, moesten zij voor de kennis en toepassing van het geldende recht verzameld worden. Niet-officieele verzamelingen zoowel in het Oosten als in het Westen vanaf de 6e eeuw. In de 9e eeuw drie onechte verzamelingen, waaronder bijz. merkwaardig de → Pseudo-Isidorische. Eerste officieele verzamelingen in de 13e eeuw (compilatio secunda, quarta, quinta). Gregorius IX gaf in 1234 een groote officieele verzameling, later gevolgd door Liber Sextus van Bonifacius VIII en → Clementinen. → Corpus (Iuris Canonici); Decretum (Gratiani). *Drehmanns.*

Decretalist, schrijver, die uitmunt in den uitleg der → decretalen. De pausen maakten de decretalencollecties officieel door ze te zenden naar de universiteiten van Parijs en Bologna, met de opdracht ze te gebruiken voor de rechtspraak en in de scholen. Hier vonden zij de decretalisten als uitleggers. Met Gregorius IX en zijn decretalencollectie begint de gouden eeuw der decretalisten. De voornaamsten waren Henricus de Segusio (Hostiensis) en Johannes Andreae. *Drehmanns.*

Decretist, uitlegger en bewerker van het → Decretum Gratiani. Meest leerlingen van Gratianus en professoren aan de universiteit te Bologna. Meest bekenden zijn Paucapalea en Huguccio.

Decretum (Lat.), decreet, besluit of beslissing van de overheid; leerstelling van een wijsgeer.

Verder: beslissing van het kerkelijk gezag, meest van den H. Stoel, waardoor gewetensplicht ontstaat voor al de onderdanen van dengene, die het d. heeft uitgevaardigd. Het uitvaardigen van algemeene decreten is door Benedictus XV na het verschijnen van den C.I.C. beperkt (vgl. Motu Proprio vooraan in den C.I.C.). Ook concilies, bisschoppen in de synode, rechters kunnen decreten uitvaardigen. Decreten van rechters zijn uitspraken niet in den rechterlijken vorm over een bijkomende kwestie; zij laten geen beroep toe. *Drehmanns.*

Decretum Gelasianum, → Gelasius I.

Decretum Gratiani, driedeelige systematische samenstelling van alle tot het midden der 12e eeuw uitgevaardigde canones, alg. Kerkelijke wetten in den vorm van een wetboek. Vervaardigd door Gratianus, monnik te Bologna ca. 1140. Oorspronkelijke naam: Concordia discordantium canonum, na Gratianus' dood Decretum Gratiani. In het voorwoord op den C.I.C. genoemd de grondslag van de canonistische studie. Heeft als wetboek enkel privaat gezag: iedere canon is van die waarde, die hij oorspronkelijk bezit. Veel canones valsch, overgenomen uit → pseudo-Isidorus. *Drehmanns.*

Lit.: Lijdsman, Introductio in Ius Can. (II 1928); A. Van Hove, Comm. lovan., in Cod. iur. can. Prolegomena (1928).

Decretum horribile, een woord van Calvijn in verband met de leer der praedestinatie. Het is het besluit Gods, waarbij niet alle menschen in dezelfde conditie worden geschapen, maar de een krachtens Gods keuze voor het eeuwig leven, de ander voor de eeuwige verdoemenis wordt voorbestemd. Dit laatste aantal is volgens Calvijn zeer groot, waardoor het decreet nog schrikwekkender wordt. *Wachters.*

Decretum senatus heette ieder artikel van een Romeinsch senaatsbesluit; het werd gevolgd door

de letter C(ensuere) = de senatoren hebben verordend.

Decrolin is een hydrosulfietderivaat, dat als bleekmiddel o.a. van cocos wordt gebruikt. Het bezit een zeer onaangenamen reuk.

Decroly, O v i d e, Belgisch psycholoog en paedagoog; 23 Juli 1871, † 12 Sept. 1932 te Brussel. D. studeerde medicijnen te Gent, Berlijn, Parijs en Brussel. Stichter van de school voor achterlijke en abnormale kinderen in 1901 te Ukkel en van de „Ecole pour la vie par la vie" voor normale kinderen in 1907. Hij werd in 1920 hoogleeraar te Brussel in de kinderpsychologie en in 1921 ook in de paedagogische hygiëne.

W e r k e n: L'Initiation à l'activité intellectuelle et motrice par les jeux éducatifs (met E. Monchamp 1914); Vers l'école rénovée (met G. Boon 1921); La pratique des tests mentaux (1928). *v. Dael.*

Decroly-school. Hoe de Brusselsche hervormer D. zich de nieuwe school denkt, heeft hij op een conferentie te Calais volgenderwijze geformuleerd: 1° Het kind moet in de gelegenheid zijn, de natuur, menschen, dieren en planten in hun verschillende uitingen te observeeren.

2° Het aantal kinderen, van beiderlei geslacht en tusschen den leeftijd van 4 tot 15 jaar, moet beperkt blijven; geen groote Amerikaansche scholen dus.

3° De klassen dienen kleine werkplaatsen te zijn, met gemakkelijk verplaatsbare meubels, voorzien van gas, electriciteit, aan- en afvoer van water, collectioneertafels, allerlei gereedschap.

4° Het personeel moet actief, intelligent, fantasierijk zijn, geschoold in het waarnemen van planten, dieren en kinderen, vervuld van liefde voor het kind en voor de wetenschap, welbespraakt en bedreven in het handhaven der orde.

5° Er moet zoo min mogelijk verschil in aanleg zijn tusschen de kinderen, die in één groep samenwerken, te minder naarmate die groep grooter is.

6° Voor achterlijke kinderen behoort een afzonderlijke groep te bestaan.

7° Alleen gedurende de ochtenduren wordt er les gegeven in lezen, schrijven en rekenen, liefst het eerste schooluur.

8° De rest van den morgentijd wordt besteed aan de → centres d'intérêt.

9° De namiddagen dienen voor lichamelijke bezigheid en de studie van moderne talen.

10° Sommige morgens worden, in verband met de belangstellingscentra, besteed aan uitstapjes, schoolwandelingen en het bezoeken van werkplaatsen en fabrieken.

11° De ouders maken door een comité deel uit van het schoolbestuur en worden op de hoogte gehouden van de gevolgde werkwijze.

12° Het kind moet gebracht worden tot zelfwerkzaamheid en leeren begrijpen, wat het doet. Het mag zich, behalve wanneer een bepaalde les stilte noodzakelijk maakt, vrij bewegen en met medeleerlingen en onderwijzer van gedachten wisselen.

13° Over de belangstellingscentra zullen de leerlingen van tijd tot tijd voordrachten houden; ze kiezen die onderwerpen zelf, maar onderwerpen ze eerst aan de goedkeuring van de leiders.

14° Om de activiteit der kinderen zoo hoog mogelijk op te voeren, zullen zij deelnemen aan allerlei te verrichten werkzaamheden, als daar zijn: het onderhoud der schoollokalen, het in orde houden van de verzamelingen, van het materiaal, de platen, de boeken, het maken van overzichten, van verschillende toestellen, van doozen en enveloppen voor hun collecties; het herstellen van wat versleten of stuk is, het onderhoud van aquariums en terrariums, enz. Gedeeltelijk wordt dit werk spontaan, gedeeltelijk op aanwijzing gedaan. Taken en verantwoordelijke posten worden door de klassegemeenschap of door de heele schoolgemeenschap toegekend. *Rombouts.*

Decubitus, het doorliggen, treedt op bij lang liggen, vooral daar, waar de huid over een beenige onderlaag is gespannen. De huid sterft op deze plaatsen af. → Doorliggen.

Decumana, P o r t a, de achterpoort in de Romeinsche legerplaats, aldus genoemd naar de C o h o r t e s d e c i m a e, de tiende cohorten der legioenen, die in de nabijheid ervan kampeerden.

Decumates, → Agri decumates.

Decuria (Lat.), groep van tien, inzonderheid van senatoren of ridders (→ Decemprimi). Ook: klasse of gilde. *Davids.*

Decurio (Lat.), het hoofd van een decuria; meerv.: decuriones, de senatoren in Romeinsche municipia en coloniae, gemeenteraad. *Davids.*

Decylaldehyd of D e c a n a l, $CH_3(CH_2)_8CHO$, is een vloeistof, die in verschillende aetherische oliën gevonden wordt. Het komt daarin slechts in geringe hoeveelheden voor en wordt meestal synthetisch bereid. Zelfs geringe hoeveelheden d. kunnen den geur van bepaalde producten sterk beïnvloeden en het wordt daarom gebruikt bij de bereiding van synthetische reukstoffen. *Hoogeveen.*

Decijn, strophe-vorm, bestaande uit 10 versregels.

Dedans (b i l j a r t). Bij het kaderspel 45/2 kondigt de arbiter „dedans" voor den speler aan, indien de tweede stoot in hetzelfde vakje (waarin niet toegestaan is meer dan twee caramboles te maken) staat gespeeld te worden.

De Dato (Lat.) = vanaf den dag van uitgifte; bijv. bij datowissels. Afkorting veelal tot d.d.

Dedeagatsj, → Alexandrupolis.

Dedekind, 1° F r i e d r i c h, Duitsch Latijnsch schrijver; * 1525 te Neustadt a. d. Leine, † 1598 te Lüneburg. Beroemd door zijn Latijnsche satyre Grobianus, waarin hij de ruwe zeden en de grove taal van zijn tijd hekelt; in 1551 door Kaspar Scheidt in het Duitsch vertaald.

L i t.: Grobianus (1549, heruitg. door A. Bömer, 1903); W. Scherer, Fr. Dedekind (1877); F. Bergmeier, Grobianus in England (1903). *De Tollenaere.*

2° J. W. R., Duitsch wiskundige; * 1831 te Brunswijk, † 1916 aldaar. In 1862 professor aan het Collegium Carolinum, daarna tot 1894 aan de Techn. Hoogeschool te Brunswijk. Deed veel onderzoekingen omtrent de irrationale getallen (→ Snede).

Dedemsvaart, 1° d o r p in gem. Avereest, prov. Overijsel; gelegen aan N. oever van de Dedemsvaart, en aan stoomtram Zwolle—Coevorden. Ca. 5 400 inw. Het station D. ligt 18 km ten W. van D. aan de lijn Zwolle—Meppel. Buurtschappen van D. zijn: Balkbrug en D. Sluis VI. Bestaansmiddelen zijn scheepsbouw, zuivelfabriek en kalkovens; veel bezocht worden de kweekerijen Moerheim (van firma Ruys) en Tottenham. *Wierdsma.*

2° Een ruim 40 km lang k a n a a l van het Zwarte Water bij Hasselt tot de Overijselsche Vecht bij Ane (nabij Gramsbergen). Het kanaal heeft acht schutsluizen. Op de D. komen uit: het L i c h t m i s k a-

---

n a a l loopende van de Lichtmis op 8 km van het W. beginpunt tot nabij de Overijselsche Vecht bij Berkum, het O m m e r k a n a a l, van 25,2 km uit het W. beginpunt naar Ommen, de L u t t e r h o o f d - w ij k van 33,1 km uit het W. beginpunt naar Coevorden, welke den hoofdvaarweg vormt voor de verbinding met Drente, en talrijke andere zgn. zijwijken, in hoofdzaak in Z.O. richting loopende en tot 6 km lang. Bij km 23,9 en km 29,2, gerekend uit het W. beginpunt, bevinden zich de begin- en eindpunten van Kruizinga's Wijk of Langewijk, welke nagenoeg evenwijdig aan de D. loopt op ongeveer 0,5 km ten N. daarvan. Van de Lutterhoofdwijk tot Ane wordt de D. weinig bevaren. *Egelie.*

Deder, → Huttentut.

Dederzaad, → Huttentut.

Dedgum, → Wonseradeel (Friesche gem.).

Dedicatio (Lat.), inwijding, speciaal van een tempel, bij de Romeinen. Het was de taak van een consul, praetor of dictator. Ook kon het volk duumviri, een commissie van twee, met het bouwen en inwijden van een tempel belasten. De dedicatio geschiedde met bepaalde gebruiken, bijv. het vasthouden van den deurpost en het uitspreken van formules, die de pontifex maximus voorzegde. *Davids.*

Dediticii (Lat.), onderdanen der Romeinen, die zich op genade of ongenade hadden overgegeven, in tegenstelling met de s o c i i, bondgenooten. De c i v i t a t e s d e d i t i c i a e waren de aan Rome volslagen onderworpen gemeenten, zoo bijv. stammen in Campanië, die zich bij Hannibal hadden aangesloten en onder de Romeinsche militaire bevelhebbers stonden. In den keizertijd behoorden daartoe ook koninkrijken, bijv. Iudaea onder Herodes. Ook barbaren, die zich in het Romeinsche rijk hadden gevestigd, heetten dediticii. Tot Iustinianus noemde men eveneens d. vrijgelatenen, die als slaaf zwaar gestraft waren en geen Romeinsch burger konden worden, noch in Rome of binnen 100 mijlen in den omtrek daarvan mochten wonen. *Davids.*

Dedler, R o c h u s, componist van de muziek, die nog heden wordt uitgevoerd bij de passiespelen te Oberammergau. * 1779 te Oberammergau, † 1822 te Oberföhring bij München.

Deductie is een redeneering, waarbij wordt uitgegaan van het meer algemeene en tot het meer bijzondere wordt besloten.

Deductieve leergang, → Methodiek (sub 3).

Deecke, W i l h e l m, Etruscoloog; * 1 April 1831 te Lübeck, + 2 Jan. 1897 te Straatsburg; grondlegger van de wetenschappelijke Etruscologie, ontcijferde het Cyprische syllabenschrift.

W e r k e n : Corssen und die Sprache der Etrusker; Etruskische Forschungen (1875 vlg.); bewerking van O. Müller: Die Etrusker (1877); Der Ursprung der kyprischen Silbenschrift (1877).

Deeg, vervormbare, halfvaste massa uit bloem of meel en water, waarin verder, afhankelijk van hetgeen men eruit bereiden wil, rijsmiddelen, suiker, melk, boter, vet, olie, eibestanddeelen, zout, krenten, rozijnen, geur- en smaakstoffen aanwezig kunnen zijn. Men gebruikt echter de aanduiding deeg ook wel voor massa's van dezelfde consistentie uit andere materialen. *G. v. d. Lee.*

Deel, 1° → Boerderij.

2° Delen of p l a n k e n zijn reepen hout, welke uit de volle breedte van een boomstam gezaagd en dunner zijn dan 5 cm. Dikkere noemt men in den houthandel p l a t e n. Zij komen gekantrecht en ongekantrecht voor, d.w.z. aan de zijkanten al of niet rechthoekig afgezaagd. Planken dunner dan 15 mm heeten s n e e - d e l e n. De buitenste stukken van een aan planken gezaagden boomstam heeten schaaldelen of achterdelen. *Oeverhaus.*

Deelbaar. Zijn de 2 geheele getallen (resp. veeltermen) a en b gegeven, en kan men een derde geheel getal (resp. veelterm) c zóó bepalen, dat a = b × c, dan heet a door b deelbaar.

Deelbaarheid. 1° (P h i l o s.) D. is een gevolg der hoegrootheid of quantiteit van de stoffelijke dingen. Door de d. wordt het stoffelijk ding vatbaar voor splitsing in stukken, die als zoodanig reeds in het geheel aanwezig zijn. *Th. v. d. Bom.*

2° (R e k e n k.) Een getal is deelbaar door twee, als het laatste cijfer 0, 2, 4, 6 of 8 is; door vijf, als het laatste cijfer 0 of 5 is; door vier, als het getal, gevormd door de laatste twee cijfers, een viervoud is; door acht, als het getal, gevormd door de laatste drie cijfers, een achtvoud is; door drie, als de som der cijfers een drievoud is; door negen, als de som der cijfers een negenvoud is.— Een getal en de som zijner cijfers laten bij deeling door negen dezelfde rest over (→ Negenproef). Een getal 100a + b is dan, en alleen dan door zeven deelbaar, als 2a + b door zeven deelbaar is. — Splits de cijfers van een getal in paren, van achteren beginnend, tel de aldus verkregen getallen op, en ga na of de uitkomst door 99 deelbaar is; zoo ja, dan is het oorspronkelijke getal door 99 deelbaar. Past men dezelfde methode toe en vindt men, dat de uitkomst door elf deelbaar is, dan is ook het oorspronkelijke getal door elf deelbaar.

L i t. : F. Schuh, Leerboek der theoretische rekenkunde (I 1919). *v. d. Corput.*

Deelbouw, → Deelpacht.

Deelen of scheuren (p l a n t k.), vermenigvuldigingswijze, waarbij een oude plant wordt stuk gesneden of gescheurd, zoodanig, dat op de ontstane deelen knoppen en wortels voorkomen, met behulp waarvan zij uitgroeien tot nieuwe planten. D. past men toe bij vaste planten en sommige heesters.

Deeler. Men noemt een getal deeler van een ander getal, als het eerste een geheel aantal malen op het tweede begrepen is. Het getal 1 is dus d. van ieder getal. Een d., die niet gelijk aan het getal zelf is, heet echte deeler (aliquot deel). Om van een getal het aantal en de som der d. te vinden, ontbindt men het getal in ondeelbare factoren, bijv. $2160 = 2^4 . 3^3 . 5^1$. Vermeerdert men elk der exponenten met 1 en vermenigvuldigt men de aldus verkregen getallen, dan geeft het zoo verkregen product het aantal d. aan; het aantal d. van 2160 is dus $5 \times 4 \times 2 = 40$. Is p. een ondeelbaar getal, en m een willekeurig natuurlijk getal, dan is de som der d. van p^m gelijk aan $(p^{m+1} - 1) / (p-1)$. De som der d. van 2160 is nu gelijk aan het gedurig product van de som der d. van 2^4, 3^3 en 5^1, dat is $31 \times 40 \times 6 = 7440$. Analoog gaat de berekening bij alle andere getallen. → Deeling; → Grootste gemeene deeler.

L i t. : L. E. Dickson, History of the theory of numbers (I 1919, 51 en hfst. 10). *v. d. Corput.*

Deeling A : B, van twee getallen (veeltermen) A en B, is de bepaling van het aantal malen Q, dat B op A begrepen is. A is het deeltal, B de deeler, Q het quotiënt. Bij een niet opgaande deeling is een getal of veelterm R (genaamd rest) te vinden, zoodat $A = Q \times B + R$. *v. d. Corput.*

Deelingslijn, verticale grenslijn tusschen de twee helften van een wapenschild. → Heraldiek.

Deellichaam (w i s k.) van een → lichaam K wordt gevormd door een deel der elementen van K, welke zelf weer een lichaam vormen. De verzameling der rationale getallen, het zgn. absolute lichaam, is een d. van elk getallenlichaam.

Deellijn, → Bissectrice.

Deelmodulus (w i s k.) van een → modulus M wordt gevormd door een deel der elementen van M, welke zelf weer een modulus vormen; de verzameling van alle even positieve en negatieve getallen is een d. van de verzameling van alle geheele getallen.

Deelname (in ondernemingen) beteekent het kapitaal-belang, hetwelk door een onderneming in een andere onderneming is genomen, met het doel daarin voldoende zeggenschap te kunnen uitoefenen. De d. in ondernemingen is een der vormen, waarin zich de expansie der ondernemingen uit.

Deelneming is er, wanneer meer personen betrokken zijn bij de uitvoering van een strafbaar feit. Met n o o d z a k e l ij k e d e e l n e m i n g duidt men aan die gevallen, waar, voor de totstandkoming van het delict, samenwerking van meerdere personen noodzakelijk is, bijv. overspel. De Ned. en de Belg. Wet kennen twee hoofdvormen van deelneming, nl. daderschap en medeplichtigheid. Art. 47 Ned. W. v. Str. onderscheidt 4 soorten daders, nl. zij, die het feit plegen; zij, die het doen plegen door iemand, die zelf niet strafrechtelijk aansprakelijk is; zij, die het feit met anderen samenplegen; degenen, die teweegbrengen, dat een ander, die zelf strafrechtelijk aansprakelijk is, het feit pleegt; bij dezen laatsten vorm spreekt men van u i t l o k k i n g, welke alleen kan geschieden door de middelen, die de wet limitatief opsomt, te weten: giften, geweld, beloften, bedreiging, misbruik van gezag, misleiding, verschaffen van gelegenheid, middelen of inlichtingen. Tegenover deze daders stelt art. 48 Ned. W. v. Str. de m e d e p l i c h t i g e n en onderscheidt daarbij twee soorten, nl. degenen, die opzettelijk behulpzaam zijn bij het plegen van het misdrijf, en zij, die aan een ander, die tevoren het plan tot het plegen al had, opzettelijk gelegenheid, middelen of inlichtingen verschaffen tot het plegen van het misdrijf.

De begrippen d., daderschap en medeplichtigheid in het Belg. Recht stemmen met die van het Ned. Recht overeen (art. 66—68 SWB).

De mededader wordt als dader gestraft. De straf van den medeplichtige is meestal lager dan die van den dader; medeplichtigheid aan overtreding is niet strafbaar (art. 47, 49 en 52 Ned. W. v. Str.; art. 66, 67 en 69 Belg. SWB). De deelneming aan → drukpersmisdrijven is afzonderlijk geregeld (art. 53 en 54 Ned. W. v. Str.; art. 18 Belg. Grw.).

Bosch van Oud-Amelisweerd/Collin.

Deelpacht, ook deelbouw, halfbouw of garvenpacht genoemd, is een pachtovereenkomst, waarbij de pachtprijs niet bestaat uit een bepaalde geldsom, maar uit een evenredig deel van de opbrengsten van het bedrijf. Deelpacht niet te verwarren met veranderlijke of mobiele pacht, waarbij de pachtprijs bestaat uit een geldbedrag, dat afhankelijk is van den gemiddelden verkoopsprijs van met name in de overeenkomst genoemde voortbrengselen. Terwijl deelpacht in België practisch onbekend is, en in Ned. verdwijnt, vermits ze hier bij de laatste landbouwtelling in 1921 nog slechts in 232 gevallen, omvattende 485 ha, voorkwam, breidt de mobiele pacht zich uit, in Ned. speciaal bij overheids- en particuliere instellingen als verpachtsters (o.a. Staatslandbouwdomeinen, Wieringermeer). Deelpacht komt nog veel voor in de Romaansche en Slavische deelen van Europa, speciaal in Zuid-Frankrijk en Italië. In laatstgenoemd land heeft het meer het karakter van een arbeidsovereenkomst, waarbij de eigenaar een familie van landarbeiders verplicht tot bebouwing van een stuk grond, terwijl hij daarvoor als loon een bepaald deel der bruto-opbrengst toezegt. Voor Ned. en België kan deelpacht niet tot haar recht komen, daar ze niet past bij de hier heerschende toestanden. De noodzakelijke afhankelijkheid van den deelpachter strijdt met het streven tot vorming van een krachtigen stand van kleine zelfstandige boeren. De voor het slagen van den deelbouw vereischte aanwezigheid van den eigenaar bij zijn goed, tot nauwe samenwerking met en contrôle op den pachter, ontbreekt. Voor grootere bedrijven is het stelsel niet uitvoerbaar. Als een middel tegen de nadeelen, verbonden aan het in Nederland en België heerschende stelsel van geldpacht, kan deelpacht niet worden beschouwd. *G. Heijmeijer.*

L i t.: prof. Diepenhorst, Onze landbouw (1933).

Deelring (w i s k.) van een → ring R wordt gevormd door een deel der elementen van R, welke zelf weer een ring vormen.

Deelsoort. In de verzamelingsleer is de → soort M een deelsoort van de soort N, indien N alle elementen van M bevat. Zoo N ook nog andere elementen bevat, heet M. een eigenlijke d., anders oneigenlijk.

Deeltal, → Deeling.

Deeltjesgrootte, → Korrelgrootte.

Deelverzameling. In de verzamelingsleer is de → verzameling M een d. van de verzameling N, indien N alle elementen van M bevat. Zoo N ook nog andere elementen bevat, heet M een eigenlijke d., anders oneigenlijk. Ook een verzameling, die geen enkel element bevat (leege verzameling) wordt als d. van N beschouwd. *Drost.*

Deelvlak, → Bissectricevlak.

Deelvoogd (N e d. R e c h t) heet de persoon, die door den kantonrechter benoemd wordt, wanneer bij boedelscheiding de voogd en toeziende voogd, curator en toeziende curator of de bewindvoerder een, met de door hem vertegenwoordigde erfgenamen, tegenstrijdig belang heeft. De deelvoogd heeft tot taak te waken voor het belang van den erfgenaam, dien hij vertegenwoordigt. Vgl. art. 1118 al. 2 B.W.

Dunselman.

Onder deelvoogd verstond men in het o u d - V l a a m s c h r e c h t een voogd ad hoc, die ten verzoeke van den langstlevenden echtgenoot voor de minderjarige kinderen door de Schepenen van Gedeele onder de naaste bloedverwanten van den overledene benoemd werd.

Deze deelvoogd was verplicht, binnen de veertien dagen van zijn aanstelling, een inventaris te doen opmaken van de goederen van den overledene en het deel, dat aan de minderjarige kinderen toekwam, te doen vaststellen. Daarna werd in tegenwoordigheid van de Schepenen van Gedeele door den deelvoogd verslag uitgebracht over den uitslag van deze berekening en aan de bloed- en aanverwanten gevraagd, of zij deze goederen wel hielden voor het deel, dat aan de minderjarigen toekwam. Zoo ja, dan werd de deelvoogd van zijn opdracht ontslagen en werd de langstlevende echtgenoot onmiddellijk als voogd aangesteld,

tenzij hij geen genoegzame waarborgen bood, in welk geval hij door een bloedverwant langs de zijde van den overledene vervangen werd. *Kluyskens.*

Deelwoord, → Participium.

Deemoed is een deugd, waardoor de mensch uit ware zelfkennis zich zelf gering schat. De deemoed of nederigheid eischt niet, dat de mensch de goede eigenschappen en hoedanigheden, die hij bezit, miskent; maar de waarlijk deemoedige legt, wat achting, eer en roem aangaat, als maatstaf aan de verhouding, waarin hij staat tegenover God en zijn medemenschen. God nu is de bron van alle zijn; alles buiten God is van Hem volkomen afhankelijk zoowel in ontstaan als in voortbestaan. Alles wat de mensch is en heeft in de natuurlijke orde, komt van God en de genade, in de bovennatuurlijke orde, is een zuiver geschenk van Gods goedheid, dat alle krachten der natuur te boven gaat. De deemoedige vindt daarom in zich zelf geen reden om zich te verheffen, wel om zich te vernederen, overtuigd als hij is, dat hij alles van God ontving en dat hij Gods gaven onwaardig is. In den medemensch ziet hij, ondanks diens zonden en gebreken, Gods beeltenis en in de bovennatuurlijke orde de bestemming tot kind van God en erfgenaam des hemels. Wie volmaakt deemoedig is, schat niet alleen zich zelf gering, maar wil ook door anderen voor gering gehouden worden en verheugt zich, wanneer hij door anderen gering geschat wordt.

Christus leerde den deemoed door woord en daad: „Leert van Mij, omdat Ik zachtmoedig ben en nederig van harte” (Mt. 11. 29) en gaf door Zijn kruisdood een wonder voorbeeld van nederigheid: „En toen Hij uiterlijk als een mensch werd bevonden, heeft Hij zich nog vernederd, door gehoorzaam te worden tot den dood, ja tot den dood van het kruis” (Phil. 2. 8).

Omdat de deemoed het ongeregelde streven naar zelfverheffing matigt en den mensch geneigd maakt eigen geringheid te erkennen, behoort de deemoed als aanverwante deugd tot de kardinale deugd van matigheid.

L i t. : St. Thom. (II II q. 161) ; Het geestelijk leven volgens den H. Alphonsus (I, 8) ; V. Cathrein S.J., Die christliche Demut. *P. Heymeijer.*

Deene (of Dene), E d w a r d d e, Vlaamsch dichter, factor van de kamer de Drie Sanctinnen te Brugge; † ong. 1579. In 1561 verscheen zijn Testament Rhetoricael of Langen Adieu, eenigszins naar Villon’s voorbeeld in vorm van testament (daar komen o.a. in voor de spotnamen van de Vlaamsche gemeenten, Belg. Mus. III, 101); in 1567 de Waractighe Fabulen der Dieren, 106 fabelen in rederijkerstrant. Schreef ook sinnespelen. *A. Boon.*

Deensch . . . . , zie sub → Denemarken.

Deentéra (= Antriól), dorpje op het eiland → Bonaire.

Deeping, W a r w i c k, Eng. schrijver; * 1877 in Essex; studeerde te Cambridge, was een tijdlang praktiseerend geneesheer. Zijn romans zijn niet onbelangwekkend, maar psychologisch zijn de figuren erin oppervlakkig, terwijl het plastisch vermogen van zijn stijl niet groot is.

W e r k e n : Sorrell and Son (1925) ; Doomsday (1927) ; Exiles (1930). *J. Panhuijzen.*

Deerlijk, gem. in West-Vlaanderen, ten N.O. van Kortrijk; opp.: 1 680 ha; ca. 6 500 inw. Zandgrond. Weefnijverheid. Gaverkasteel. Kapel van O.L.V. van Rust (1639). Geboortedorp van Hugo Verriest (1840—1922) en van René De Clercq (1877—1932).

Deersum, → Rauwerderhem (Friesche gem.).

Deeters, G., jong Duitsch taalgeleerde, die vooral de Kaukasische talen bestudeert. → Ablaut.

Deetjen, W e r n e r, Duitsch Germanist, leerling van Erich Schmidt en Albert Köster; * 3 April 1877 in West-Pruisen. In 1921 president van de Duitsche Shakespeare-Gese lschaft; 1912—’14 uitgever van het tijdschrift „Hannoverland”.

H o o f d w e r k e n : Immermanns Kaiser Friedrich II (1901) ; Immermanns Jugenddramen (1904) ; Körners Werke (1906) ; Immermanns Werke (3 dln. 1911) ; Aus Briefen Carmen Sylvas (1920) ; Auf Höhen Ettersburgs (1924) ; Schlosz Belvedere (1926). *Pintelon.*

Defectivum (< Lat. deficere = ontbreken) noemt men in de grammatica een woord, dat slechts in enkele vormen gebruikt wordt. Soms hangt dit samen met de beteekenis, zooals bij de zgn. onpersoonlijke werkwoorden, bijv. het sneeuwt.

Defectus Missae, „Vergissingen” bij het celebreeren der H. Mis. Voorschriften daaromtrent bevat het Rom. Missaal (De defectibus in celebratione Missarum occurrentibus).

Defensie (N e d.), → Departement. Voor B e l g i ë, → België (sub Weermacht).

Defensie, naam van een fort, in 1657 door de Hollanders bij Kajeli op → Boeroe gebouwd.

Defénsor fídei (Lat.) = verdediger van het geloof; Eng.: Defender of the faith (F.D. op Engelsche munten). Eeretitel, door paus Leo X gegeven aan Hendrik VIII van Engeland in het begin van diens regeering (11 Oct. 1521), nadat deze zijn Assertio septem Sacramentorum over de Sacramenten, den aflaat en het pauselijk gezag tegen Luther geschreven had. Wel ontnam hem, na zijn afval, paus Paulus III dezen eeretitel, doch door een parlementsbesluit van 1543 werd deze titel aan de kroon toegevoegd en bleef het tot nog toe. *Brouwer.*

Defensor pacis, → Marsilius (van Padua).

Defensor vinculi (Lat., = verdediger van den band, t.w. van den huwelijks- en wijdingsband) is een ambtenaar bij het kerkelijk gerecht, wiens taak het is, bij processen over huwelijken en hoogere wijdingen het huwelijk [dan is zijn naam ook defensor matrimonii (Lat., = verdediger van het huwelijk)] en de wijding ambtshalve te verdedigen. C.I.C. vooral can. 1586—1590; 1967—1969; 1996. *Schweigman.*

Defilé, a) het voorbij trekken van troepen voor een hoogen chef bij plechtige gelegenheden, bijv. bij een parade of na afloop van manoeuvres.

b) Een smal, begaanbaar terreingedeelte, aangeleund aan onbegaanbare, waardoor sterke troepen niet in staat zijn zich in hun volle breedte tot het gevecht te ontplooien. Daardoor kunnen zij niet hun volle gevechtskracht ontwikkelen en kunnen zij van hun overmacht tegenover zwakkere troepen geen gebruik maken. Defilé’s leenen zich dus bij uitstek voor verdediging door zwakke krachten. Een defilé in een kunstmatige inundatie noemt men een acces. *v. Voorst.*

De finibus bonorum et malorum, het belangrijkste philosophische werk van Cicero, geschreven 45 v. Chr., waarin de leerstellingen der Grieksche wijsgeerige scholen over het hoogste goed en het grootste kwaad worden behandeld. *Davids.*

Definiete vorm. Een reëele kwadratische → vorm van n variabelen heet d e f i n i e t e p o s i t i e f (negatief), indien hij slechts waarden grooter (kleiner) dan of gelijk aan nul aanneemt, en bovendien slechts nul is, als alle variabelen nul zijn; s e m i-

---

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

d e f i n i e t e p o s i t i e f (negatief) als de vorm ook nog voor andere waarden der variabelen gelijk is aan nul; i n d e f i n i e t als de vorm zoowel positief als negatief kan zijn.

L i t. : F. Schuh, Lessen over de hoogere algebra (I [9]1921). *Verriest.*

Definitie is de beschrijving van wat een ding is. Men onderscheidt: w o o r d-d e f i n i t i e, de verklaring van den term of naam, waarmee het ding wordt aangeduid, en z a a k-d e f i n i t i e, de verklaring van wat het ding zelf is. Deze wordt weer onderscheiden in de b e s c h r ij v i n g, die het ding doet kennen door zijn uiterlijke of niet-wezenlijke, en de w e z e n s d e f i n i t i e, die het doet kennen door zijn wezenlijke kenmerken. Deze laatste dient het naaste geslacht en het soortelijk onderscheid aan te geven.

L i t. : J. Th. Beysens, Logica ([3]1923). *F. Sassen.*

Dogmatische definitie, plechtige uitspraak, waardoor de H. Kerk beslist, welke waarheden als geopenbaard door allen geloovig moeten worden aanvaard. Deze waarheden behooren tot geloof en zeden. De uitspraken kunnen onmiddellijk worden gegeven door den H. Stoel (zie ex → cathedra, → Onfeilbaarheid), door algemeene kerkvergaderingen, welke door den paus bijeengeroepen, geleid of althans bekrachtigd zijn, door niet-algemeene kerkvergaderingen, welke door den paus plechtig zijn goedgekeurd of waarvan de beslissingen door de geheele Kerk worden aangenomen. → Dogma.

L i t. : Conc. Vat. (Sess. III, cap. 3, D. 1792 vlg.); F. Diekamp, Theologiae Dogmaticae Manuale (I 1933, 12 vlg.); Scheeben (I, 201 vlg.); R. Schultes, Introductio in historiam dogmatum. *Cornelissen.*

Definitie-test, → Test.

Definitor (Lat., = begrenzer, bepaler), **1°** in het Kerkelijk Recht: een geestelijk ambtenaar, die aan het hoofd van een onderdeel van een dekenaat staat en een voornamelijk financieele taak heeft: toezicht op het beheer van het kerkelijk vermogen, inzamelen der kerkelijke belastingen.

2° In kloostergenootschappen zijn definitoren vooral: raadslieden en medewerkers der provinciale en generale ordesoversten bij het bestuur der orde of congregatie. Zij worden ook wel anders genoemd, bijv. assistenten. *Schweigman.*

Deflagratie is een zich langzaam (met eenige m per sec.) voortplantende ontploffing.

Deflatie, 1° (e c o n.) → Inflatie.

2° In de g e o l o g i e verstaat men volgens J. Walther onder deflatie de wegvoerende werking van den wind, waarbij alle lichte bestanddeelen weggeveegd worden. Daar alle wegvoering van materiaal in de geologie ablatie heet, is d. dus ablatie door den wind.

Deflexie noemt men in de taalwetenschap het verschijnsel, dat de buigingsvormen in onbruik raken. De functie, die voorheen door een naamval werd uitgedrukt, wordt nu door een voorzetselbepaling vervangen, bijv. des konings — van den koning. De d. neemt in de moderne W.-Europeesche talen steeds meer toe. *v. Marrewijk.*

Deflexie-ligging (v e r l o s k.). In de normale omstandigheden ligt een kind voor de geboorte in een gebogen houding (flexie-ligging): de rug is gebogen en het hoofd ligt met de kin op de borst. Het gevolg is, dat het achterhoofd het laagst staat en dus ook het eerst in het bekken indaalt. Als het hoofd niet naar voren gebogen is (soms is dan ook de rug niet gebogen), zal een ander deel van het hoofd het eerst in het bekken indalen, en dit kan stoornis geven bij het geboorteproces. Men spreekt dan van deflexie-ligging. *v. d. Sterren.*

Defoe, D a n i e l, de schrijver van Robinson Crusoe; * 1660, † 1731. Zoon van een komenijsman te Londen, wiens Calvinistische familie anderhalve eeuw vroeger voor Alva uit België was gevlucht. Het waren Dissenters, en drie jaar lang heeft D. voor dominee gestudeerd. Daar hem dit tegenstond, werd hij eerst winkelbediende en later handelsreiziger. Als zoodanig bezocht hij Portugal en Spanje, waarschijnlijk Italië, zeker Frankrijk en Holland, in welk laatste land alleen hij zich thuis voelde onder geestverwanten. In 1682 was hij terug in Engeland en het volgend jaar huwde hij en begon een handelszaak. Onder Jacob II en Willem III (1685—1702) bleef D. handelsman, maar een politiek journalistisch handelsman, die een groot aantal (meer dan 30) werken en werkjes in proza en op rijm schreef. Zijn handel ging failliet in 1692, maar in korte jaren herstelde hij zijn fortuin met een baksteenfabriek te Tilbury. Onder koningin Anna (1702—'14) was D. op de eerste plaats journalist en politicus, redigeerde hij The Review (1704—'13) en werd hij als politiek agent door de regeering gebruikt tegen de Tories en om de Unie met Schotland te bewerken. Op de tweede plaats was hij echter ook handelsman. Het aantal van zijn publicaties was in deze periode ongeveer 130. In zijn laatste en derde periode, van 1714 tot zijn dood, was D. op de eerste plaats romanschrijver, maar tegelijk bleef hij journalist, politicus, handelsman, Dissenter en papenhater. Zijn literaire productiviteit bleef verbazingwekkend. De bibliographie van deze laatste jaren omvat meer dan 200 nummers. De meeste houden verband met actueele gebeurtenissen en zijn nooit meer herdrukt. De romans, alle als werkelijke geschiedenis gecamoufleerd, hebben een meer blijvend succes gehad. Daaronder is zijn eerste het meest beroemd: Robinson → Crusoe (1719). Verder vooral: Memoirs of a Cavalier en Captain Singleton (1720); Moll Flanders, A Journal of the Plague Year, en Colonel Jacque (1722); Lady Roxana (1724). Een zijner laatste werken, The Political History of the Devil (1726), werd vertaald in het Fransch en het Duitsch en is in 1743 (1744) op den Index geplaatst. → Dampier.

D. Defoe.

U i t g. van zijn romans en andere werken : W. Hazlitt (3 dln. 1841) ; G. A. Aitken (16 dln. 1895) ; G. H. Meynadier (16 dln. 1905) ; B. Blackwell (14 dln. 1928). Afzonderlijke romans verschenen in zeer veel uitg. en vert., vooral in de laatste jaren. — L i t. : W. P. Trent, D. D. How to know him (1916) ; P. Dottin, D. D. et ses romans (1924) ; A. W. Secord, Studies in the Narrative Method of D. (1924) ; A. Pompen, D. D. en zijn bronnen (Neophilologus 1926) ; H. Pollert, D. D.'s Stellung zum

englischen Kolonialwesen (1928); P. Dottin, Life and Strange.... Adventures of D. D. (1929); G. Roorda, Realism in D. D.'s Narratives (1929); A. H. Ullrich, Zwölf Jahre Defoeforschung (Germ. Rom. Monatschr. 1929); A. Blass, Die Geschichtsauffassung D. D.'s (1931). Vsch. belangrijke art. bij het 2e eeuwfeest van zijn dood, in een speciale afl. v. Engl. Studies (1931). *Pompen.*

Deformatie, → Gebergtevorming.

Deformatie-energie, → Arbeid in natuurkundigen zin (sub: Arbeid der vormverandering).

Deformatietonen, → Tonen.

Defourny, Maurice, Belgisch econoom, professor in de staathuishoudkunde aan de universiteit te Leuven, secretaris van de Internationale Unie voor Sociale Studiën, gesticht te Mechelen in 1920 door kardinaal Mercier, en voorzitter van het Nationaal Verbond der Vrije Werkbeurzen van België. D. is een van de eerste theoretici van de corporatieve gedachte in België en wijdde daaraan meerdere publicaties.

Werken: Les Congrès catholiques en Belgique (Leuven 1908); Aristote. L'Evolution sociale (Leuven 1924); Vers la Réorganisation corporative (Leuven 1926); Histoire sociale: les faits, les idées, la législation (II, de l'Histoire de la Belgique contemporaine. Brussel, A. Dewit, 1929). *Kuypers.*

Defraisne, Pieter, goudsmid te Luik; * 1612, † 1660. Reisde naar Frankrijk en Italië; in Rome onder invloed van Duquesnoi, later naar Zweden voor opdracht van koningin Christina. Hij was een zeer verdienstelijk Barokkunstenaar. Hoofdwerk te Luik in de kathedraal.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Defregger, Franz von, Tiroolsch schilder; * 30 April 1835 te Ederhof bij Stronach (Pustertal), † 2 Jan. 1921 te München. Schilderde tafereelen uit het boerenleven en de nationale geschiedenis van Tirol.

Deftingen, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 3 km N.W. van Geeraardsbergen; opp. 757 ha, ca. 1 800 inw. Landbouw. Moederhuis der Zusters van den H. Vincentius.

Defu-methode, door Kirsch en Hildebrandt in Duitschland ingevoerde koude methode van → ensileeren, waarbij met behulp van een verdunde zuuroplossing (al of niet met toevoeging van suiker) vooral eiwitrijk groenvoeder in → silo's als veevoer wordt geconserveerd. Vertoont veel overeenkomst met de in Finland ingevoerde A.I.V.-methode. *Dewez.*

Degas, Edgar, Fransch schilder; * 19 Juli 1834 te Parijs, † 26 Sept. 1917 aldaar. Op raad van Ingres bestudeert hij in het Louvre de Oude meesters, bezoekt Italië en maakt na zijn terugkeer fraaie copieën naar Ghirlandajo, Holbein enz. Komt ca. 1865 onder invloed van Manet en neemt in 1874 deel aan de eerste tentoonstelling der impressionisten. D. neemt onder de schilders een aparte plaats in, omdat voor hem, mede in verband met een onmiskenbaren invloed van Japansche houtsneden, de teekening en de lijn een belangrijker rol spelen en het plein air hem minder interesseert. Werkt na 1877 bijna uitsluitend in pastel. Tafereelen uit het leven der balletdanseressen hebben zijn speciale voorkeur. Prachtige voorbeelden bezit de coll. Camondo in het Louvre. D. heeft ook graphisch werk en eenig beeldhouwwerk nagelaten.

Lit.: Max Liebermann, D., eine kritische Studie (^{8}1922); Jamot, D. (1924); A. Vollard, Degas (1924). *Korevaar-Hesseling.*

Degeer, Karl, baron, Zweedsch entomoloog; * 10 Febr. 1720 te Farsprang, † 1778 te Stockholm. Leerling van Linnaeus.

Werken: Mem. pour servir à l'histoire des insectes (8 dln. Stockholm 1752—1778).

Degelpers, → Pers.

Degen, stootwapen, heeft daarom een rechte kling. Een degen, ook geschikt voor den houw, wordt houwdegen of pallas genoemd. → Blanke wapenen.

Degeneratie. Hiermee bedoelt men in de biologie verschillende vormen van ontaardingsverschijnselen, die ten gevolge van zeer uiteenloopende oorzaken in een bepaald stadium van de ontwikkeling van menschen-, planten- en dierenrassen optreden.

Familiën, rassen en volkeren kunnen op den duur degenereeren, wanneer hun erfschat gevaarlijke genen bevat; ook de rassenkruising kan bij den mensch een zekere ontaarding tot gevolg hebben. In beide gevallen heeft de ontaarding als oorzaak het uitsplitsen van erfelijk minderwaardige typen (→ Consanguiniteit).

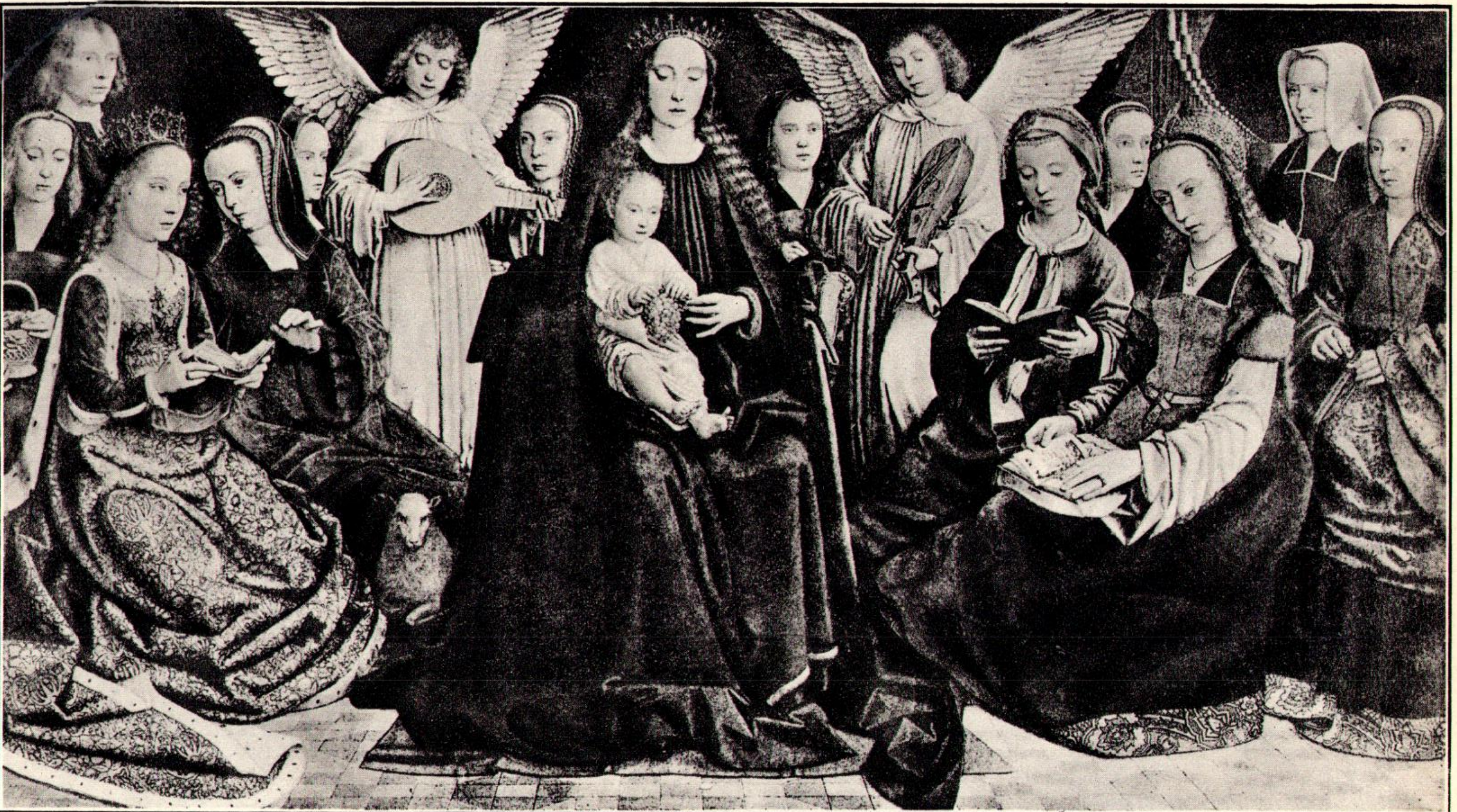
Benevens deze recessieve uitsplitsingen kunnen bij de nakomelingen van ingeteelde dieren een aantal degeneratieverschijnselen optreden, die niet van erfelijken aard zijn en waarvan volgende vooral melding verdienen: achteruitgang in lichaamsgrootte en gewicht, zwakker beendergestel, verminderde vruchtbaarheid, storingen in de stofwisseling en onvoldoende voedselopname, algemeene verzwakking der levenskracht.

Het dient echter onderlijnd, dat de degeneratie niet bij alle ingeteelde soorten even sterk tot uiting komt en volgens sommige onderzoekers bij vele diersoorten zelfs niet te vreezen is (→ Inteelt).

De degeneratie, die bij geslachtelijk vermenigvuldigde cultuurgewassen te voorschijn treedt, heeft als oorzaak de mechanische verontreiniging van het ras, ofwel het uitsplitsen van recessieve typen uit onzuivere ouderplanten of ook het loskomen van minderwaardige mutanten. Verplichte vreemdbestuivers kunnen ook degenereeren, wanneer zij in te enge inteelt voortgekweekt worden.

De degeneratie, waarvan in de land- en tuinbouwliteratuur echter het meest gewag wordt gemaakt, is diegene, die het gevolg zou zijn van een te langdurige ongeslachtelijke vermeerdering. De aldus bekomen individuengroepen of klonen vormen samen met de stamplant een enkel individu en moeten, hoewel zij vele jaren na de stamplant gestekt, geënt of op welke wijze dan ook vegetatief vermeerderd werden, samen met deze stamplant verzwakken, aftakelen en sterven. Vandaar dus, zoo beweren de aanhangers van de verouderingstheorie, het onvermijdelijk ontaarden van vroeger zeer gewaardeerde variëteiten van aardappelen, peren, appelen, druiven, rozen, hevea, suikerriet, enz. Tegen deze theorie van het seniel aftakelen ten gevolge van vegetatieve vermeerdering kunnen volgende argumenten aangevoerd worden. Woodruff experimenteerde met een reincultuur van Paramaecium en kweekte van 1907 tot 1926 niet minder dan 11 700 generaties, zonder eenige ontaarding waar te nemen. Van de degeneratieverschijnselen bij den aardappel, reeds in de 18e eeuw door den Vlaming Petrus Van Bavegem en den Franschman Parmentier waargenomen en beschreven, weet men sinds twintig jaar, dank zij vooral het pionierswerk van prof. Quanjer, dat zij een gevolg zijn van een reeks infectieziekten, waaronder de virusziekten, als bladrol, de verschillende vormen van mozaïek en krinkel, stippelstreep e.a. de voornaamste plaats innemen, en dat het mogelijk is een zoogenaamd

GERARD DAVID

H. Maagd met Kind en Heiligen. Museum te Rouen.

Jacob's worsteling met den engel. St. Sulpice te Parijs.

gedegenereerd ras weer gezond te kweeken, op voorwaarde dat nog gezonde individuen aanwezig zijn en voor het op peil brengen de vereischte klimaat- en groeiomstandigheden vervuld zijn. Stellig verdient het aanbeveling, dat voor de meercellige organismen, in verband met het degeneratieprobleem, exacte proeven van voldoenden omvang zouden doorgevoerd worden; intusschen blijft het een feit, dat voor de meeste ontaardingsverschijnselen een andere verklaring is gevonden dan diegene, die vooropgesteld werd door de hypothese van de seniele aftakeling.

Lit.: H. Morstatt, Entartung, Altersschwäche und Abbau bei Kulturpflanzen, insbesondere der Kartoffel (1925); L. Löhner, Die Inzucht (1929); A. Bijhouwer, Over het vraagstuk der „Veroudering" ten gevolge van langdurig voortgezette, ongeslachtelijke vermeerdering (1930). *Dumon.*

Degeneratieve spieratrophie is de atrophie van een spier, die optreedt, als deze niet langer meer in verbinding staat met de zenuwcel, waaruit de spier haar innervatie krijgt. De zenuw heeft nl. niet alleen als functie om aan de spier haar impulsen of prikkels te geven, maar de zenuw heeft ook een trophischen invloed op de spier. *v. d. Sterren.*

Degeneratiewet van Waller. Deze leert, dat het stuk van een zenuwuitlooper, dat ten opzichte van een doorsnijding van den uitlooper gelegen is van de zenuwcel af (dus peripheer), gaat degenereeren en afsterven. Dit komt, doordat de uitloopers gevoed worden vanuit de cel en dus wel moeten afsterven, als de samenhang is opgeheven. *v. d. Sterren.*

Degenkrab (Limulus sp.), geleedpootig dier uit den Atlantischen en Stillen Oceaan, het eenige geslacht vormend van de klasse der Xyphosura. Een 7-tal soorten is bekend; zij worden tot 50 cm lang, leven in de kustzone en zoeken op den bodem naar wormen en mossels. Kop en borststuk zijn door één hard chitinepantser omgeven, evenals het achterlijf, dat in een langen staartstekel eindigt. Het kopborststuk draagt zes paar pooten, die van scharen zijn voorzien; het achterlijf draagt bladvormige pooten met kieuwblaadjes, die als de bladen van een boek naast elkaar staan en door hun bouw herinneren aan de long der spinnen. Hierom en om andere anatomische redenen wordt de d. wel beschouwd als overgangsvorm tusschen kreeften en spinnen. Verder toont zij veel overeenkomst met de Trilobieten, uitgestorven kreeftsoorten; vandaar dat men de d. wel een „levend fossiel" heeft genoemd. *M. Bruna.*

Degenvisch, → Zwaardvisch.

Deglomeratief. Deglomeratieve vestigingsfactoren, → Vestigingsplaats.

Degoutte, Jean Marie, Fransch generaal; * 1866 te Charray. In den Wereldoorlog commandeerde hij o.m. de Groupe d'armées des Flandres. Van 1919 tot 1924 was hij commandant van de geallieerde legers in het Rijnland en (tijdelijk) in het Ruhrgebied.

Degouve de Nuncques, William, Belg. schilder van Fransche afkomst; * 1867 te Monthermé (Fr. Ardennen). Hij is autodidact; werkte in Brussel en Brabant, daarna in de Ardennen en tijdens den Wereldoorlog in Nederland, alwaar litho's ontstonden van Amsterdamsche pakhuizen en grachten. Is overigens haast uitsluitend landschapschilder; veel sneeuwen wintergezichten. Het werk is merkwaardig om de zeer subtiele kleur en het zoeken naar stilte; de lijn wordt slechts aarzelend aangeduid, waardoor het werk iets droomerigs heeft. Hij staat in de schilderkunst geheel apart. *Slagter.*

Degradatie, 1° berooving van den graad ten gevolge van een tuchtstraf of van een gerechtelijke veroordeeling. Het Belgisch Wetb. van Militair Strafrecht voorziet zoowel de afzetting of de destitutie als de militaire degradatie van de officieren, die tot een crimineele of tot een andere straf veroordeeld worden. Ook het mil. tuchtreglement houdt bepalingen in betreffende de afzetting om zuiver disciplinaire redenen, nl.: ofwel om een zware tekortkoming, die, hoewel niet aanleiding gevend tot gerechtelijke tusschenkomst, toch van dien aard is, dat zij de eer en de waardigheid van het beroep of de belangen van de tucht schaden; ofwel wegens een in het openbaar uitgesproken en met 's Lands grondwettelijke instellingen strijdige meening. In beide gevallen wordt de afzetting bevolen bij een met redenen omkleed K. B. De degradatie van de minderen vloeit in algemeenen regel voort uit een veroordeeling tot mil. gevangenisstraf. Een zeer zware tekortkoming, ook een gewone veroordeeling kan eveneens de degradatie tot gevolg hebben. Deze wordt dan uitgesproken door den Divisie-commandant op voorstel van den korpsoverste. Luidens het Belg. Wetboek van mil. Strafrecht omvat de mil. degradatie naast de ontheffing uit het ambt, het verbod de militaire kleedij en de erbij hoorende eere- en kenteekenen te dragen en bij het leger nog te dienen. *V. Coppenolle.*

Het Ned. Milit. Strafrecht verstaat onder d. een straf, die door den militairen rechter kan worden opgelegd, wanneer de schuldigverklaarde tevens tot gevangenisstraf of militaire detentie is veroordeeld. Het Ned. Wetboek van Militair Strafrecht spreekt tegenwoordig niet meer van degradatie, maar van verlaging (art. 6, 25), doch in het spraakgebruik is de term gehandhaafd gebleven. Degradatie kan door den rechter worden uitgesproken tegen een onderofficier, dien de rechter op grond van het begane feit onwaardig of ongeschikt acht voor den rang, dien hij bekleedt, doch ook tegen een minderen militair, behoorende tot een onderdeel der krijgsmacht, waarbij de mindere militairen in klassen verdeeld zijn. In het laatste geval geschiedt de verlaging met aanduiding van de bepaalde klasse, waartoe de militair teruggesteld wordt.

Door verbeterd gedrag kan de gedegradeerde opnieuw voor bevordering in aanmerking komen, het tijdstip waarop dit kan geschieden is ter vrije keuze van den commandeerend officier. De straf van degradatie is niet van toepassing op officieren. Degradatie als krijgstuchtelijke straf kan alleen door de in de Wet op de Krijgstucht opgesomde officieren worden opgelegd. *E. Lamers.*

2° (Kerk. Recht) De zwaarste der kerkelijke uitboetende (vindicativa) straffen, alléén voor geestelijken gesteld (C.I.C. can. 2298. 12), bevat zoowel depositie (→ Afzetting), waardoor een geestelijke van alle kerkelijke officies enz. wordt gesuspendeerd, en tot deze ongeschikt wordt, als een eeuwig verbod om het kerkelijk kleed te dragen, zoodat hij tot den leekenstaat vervalt (can. 2305 § 1). Een bijzondere rechterlijke veroordeeling is noodig voor het opleggen van deze straf (can. 1576 § 1.2), en zij wordt reëel genoemd, naar de bepaling van Innocentius III en Bonifatius VIII, wanneer de toepassing volgens het ceremonieel van het Pontificale Romanum (III, tit.: Degradationis forma) plaats heeft, waarbij den schuldige de teekenen zijner wijding ontnomen worden. Slechts voor misdaden,

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

in het Kerkelijk Recht bepaald, is deze straf toepasselijk (can. 2305 § 2). *H. Beijersbergen.*

Dégras, afvalvet uit leerlooierijen, voor wagensmeer en schoencrême gebruikt.

Degressieve kosten (econ.) zijn die kosten, die bij een stijgende bezetting langzamer dan de bezetting toenemen en daardoor per eenheid dalen. Deze kosten plegen voort te komen zoolang de zgn. optimale bezetting, d.w.z. die bezetting, waarbij de kosten per eenheid het laagste zijn, nog niet bereikt is. De optimale bezetting ligt in die zone, waarin de kosten in totaal ongeveer gelijk blijven. Meestal stijgen ze boven die zone progressief. *C. Janssens.*

Degré zéro, → Nultrap.

Degryse, 1° Edward, pastoor-deken. * 16 Maart 1848 te Roeselare, † 14 Febr. 1909 te Kortrijk. D. doctoreerde in de theologie te Rome in 1874, werd leeraar te Roeselare, daarna aan het groot-seminarie te Brugge en in 1889 pastoor-deken te Kortijk. Hij liet een 50-tal werken en bijdragen verschijnen over wijsbegeerte en godgeleerdheid, geschiedenis, reisindrukken, sociale wetenschap, Vlaamsch rechtsherstel. Stichtte den oudheidkundigen kring van Kortrijk.

Lit.: J. de Béthune, M. Edouard Degryse (Kortrijk 1909). *Allossery.*

2° Jacobus Franciscus, groot-vicaris. * 31 Aug. 1741 te Roeselare, † 16 April 1811 te Kaprijke. Magister Artium van Douai en licentiaat in godgeleerdheid van Leuven, werd hij kanunnik der Brugsche hoofdkerk in 1779 en later aartsdiaken en groot-vicaris. In 1794 een der vicarii capitulares, legde hij in 1797 den verboden eed af, maar zijn goede trouw schijnt zeker. Later trok hij dien eed in. Buitengewoon groot was zijn gezag; men noemde hem „den zwarten bisschop”. Na het concordaat van 1802 werd hij pastoor-deken te Kaprijke. *Allossery.*

De Gubernatis, → Gubernatis.

Deguelia (plantk.), → Derris.

Deguilleville, Guillaume de, Cisterciënser, die tusschen 1330 en 1358 een uitvoerig allegorisch gedicht schreef in drie deelen, drie pélérinages: pélérinage de la vie humaine, pélérinage de l'âme, pélérinage de Jésus-Christ: als droom voorgesteld met allerlei allegorische personages in meer dan 36 000 vv. In het Nederlandsch bestaat eene bewerking ervan als Boeck van den pelgherijm, 15e eeuw; ook bestaan er Spaansche en Engelsche vertalingen van.

Uitg.: door J. J. Sturzinger (Londen 1893, 1895—1897). *V. Mierlo.*

Dé gústibus (et colóribus) non est disputándum (Lat.). Over den smaak (en over kleuren) valt niet te twisten.

Deharbe, Joseph, Jezuïet, redenaar en vooral catecheet; * 1800 te Straatsburg, † 1871 te Maria-Laach. 1817 Jezuïet te Brig in Zwitserland, studiën te Brig en Freiburg in Zw., 1828 priester gewijd, na 1830 prof. in de rhetorica te Brig, van 1842—'45 verblijf te Köthen, 1845 prof. in de welsprekendheid te Freiburg, 1846 in de pastoraal te Luzern, 1848 in Italië, 1849 in Oostenrijk, na 1850 wegens doofheid bijna uitsluitend bezig met catechetisch werk te Regensburg, Münster i. W., Gorheim, Paderborn, Keulen. Zijn catechismus, aansluitend bij Petrus Canisius, verscheen voor het eerst anoniem in 1847 te Luzern, werd ingevoerd in Limburg, Trier, Hildesheim, heel Beieren, Keulen, Mainz, Paderborn, Fulda, Ermland, Gnesen-Posen, Kulm, ook buiten Duitschland, zelfs in N. Amerika en Brazilië; vertaald in meer dan een dozijn talen; bewerkt in vijf verschillende uitgaven; daarnaast verschillende catechismusverklaringen.

Voorn. werken: Gründliche und leichtfaszliche Erklärung des katholischen Katechismus (mit Religionsgeschichte, 5 dln. 1857—64); Kürzeres Handbuch zum Religionsunterricht in den Elementarschulen (2 dln. 1865—'68); Die vollkommene Liebe Gottes in ihrem Gegensatze zur unvollkommenen, dargestellt nach der Lehre des hl. Thomas v. Aquin (1856). — Lit.: J. Linden S.J., Der mittlere D.sche Katechismus als Versuch zur Lösung der Katechismusfrage neu bearbeitet; mit einer hist. krit. Abhandlung über denselben als Vorw. (1900). *Rombouts.*

Dehaut, Pierre August Théophile, Fransch exegeet, * 1800, † 1887; schreef een exegetisch en apologetisch leven van Christus naar een evangeliën-harmonie.

De Heinrico, een in gemengd Latijn en Duitsch geschreven gedicht over den strijd tusschen keizer Otto I en diens naar de kroon strevenden broeder Hendrik om het goed recht van diens kleinzoon, keizer Hendrik II, op de keizerskroon te verdedigen, hoewel tijd der vervaardiging en doel toch weinig vaststaan: een eenig voorbeeld in het oud-Hoogduitsch van het politiek-historische lied.

Uitg.: J. C. Eccard, Veterum monumentorum quaternis (Leipzig 1720); Oskar Skade, Veterum monumentorum theotiscorum decas (Weimar 1860); W. Wackernagel, Altdeutsches Lesebuch (in de uitg. van 1859). *V. Mierlo.*

Dehérain, Pierre Paul, Fransch landbouwkundige, vooral landbouwscheikundige; * 1830, † 1902; hoogleeraar aan het Muséum d'histoire naturelle te Parijs.

Werken: Chemie et physique horticoles (1854); les Engrais (1895); les Plantes de grande culture (1897).

Dehio, Georg, kunsthistoricus, * 22 Nov. 1850 te Reval, † 19 Maart 1932 te Tübingen. Prof. in kunstgeschiedenis te Koningsbergen en Straatsburg.

Werken: samen met G. v. Bezold het standaardwerk voor M.E. bouwkunst: Kirchl. Baukunst der Abendlandes (7 dln. 1884—1901); verder o.a. Geschichte der deutschen Kunst (1919—1926).

Dehmel, Richard, Duitsch dichter; * 18 Nov. 1863 te Wendisch-Hermsdorf (Brandenburg), † 8 Febr. 1920 te Blankenese. D. was de zoon van een boschwachter, studeerde te Berlijn, werd secretaris van een verzekeringsmaatschappij, tot hij zich later heelemaal aan de literatuur kon wijden. Was gehuwd met Paula Oppenheimer, gescheiden en opnieuw gehuwd met Ida Auerbach. Van 1899 tot 1902 ondernam hij een lange reis. Op vijftigjarigen leeftijd werd hij oorlogsvrijwilliger.

Dehmel is een laatgerijpt dichter, die uitmuntte in een gloedvolle natuurlyriek, hoofdzakelijk erotisch en sociaal getint, eenvoudig van uitdrukking en tegelijk diep gevoeld. In tegenstelling met de esoterische poëzie van Stefan George, komt Dehmel op voor een meer algemeene volkskunst.

Werken: Erlösungen (1891); Weib und Welt (1896); Fitzebutze (1900: samen met Paula D.); Zwei Menschen (1903); Zwischen Volk und Menschheit (1919; oorlogsdagboek). — Uitg.: Verzam. werken (10 dln. 1906—'10). — Lit.: R. Schaukal, R. D.'s Lyrik (1908); E. Ludwig, R. D. (1913); J. Bab, Gesch. eines Lebenswerkes (1926); H. Slochower, R. D. (1928). *De Tollenaere.*

Dehn, Siegfried Wilhelm, Duitsch muziektheoreticus; * 25 Febr. 1799 te Altona, † 12 April 1858 te Berlijn; studeerde eerst rechten, daarna

---

muziektheorie, werd in 1842 bibliothecaris aan de kon. muziekbibliotheek te Berlijn, die hij sterk uitbreidde en catalogiseerde. Als leeraar in de compositie heeft D. beroemde leerlingen gehad, o.a. Glinka, Peter Cornelius en Anton Rubinstein.

W e r k e n : Theoretisch-praktische Harmonielehre ([2]1860) ; Sammlung älterer Musik aus dem 16. und 17. Jhdt. (12 bundels 1837). *Reeser.*

Dehnstufe, → Rekkingstrap.

Dehnung(sgesetz), → Rekking(swet).

Dehon, L e o A u g u s t, stichter van de Congregatie der Priesters van het H. Hart; * 1843 te La Capelle (N. Fr.) uit den ouden Fr. adel, † 1925 te Brussel. Hij studeerde rechten te Parijs en werd als advocaat verbonden aan het Hoog Gerechtshof. Na langen tegenstand krijgt hij van zijn vader verlof te Rome voor priester te gaan studeeren. In '68 priester gewijd, woont hij als stenograaf het Vaticaansch concilie bij, keert in '71 als doctor in philosophie, theologie en kerkelijk recht naar Fr. terug. Van '71—'77 kapelaan te St.Quentin, onderscheidde hij zich door veelzijdig sociaal werk, waarom hij tot eerekanunnik van Soissons verheven wordt. Het kloosterleven trok hem, maar nergens vond hij, wat hij begeerde. Met verlof van zijn bisschop begon hij in '77, in den vorm van een college, zijn eigen congregatie, die hij door groote moeilijkheden tot ontwikkeling bracht. In de 90-er jaren trad hij als socioloog op den voorgrond en was hij de initiatiefnemer van de soc. en econ. studie onder de geestelijkheid. In opdracht van Leo XIII gaf hij o.a. te Rome sociologische conferenties voor de hooge geestelijkheid. Na 1903 beperkte hij zich meer tot de bevestiging van zijn congregatie en schreef hij vooral ascetische werken. Tot het einde van zijn leven was hij generaal-overste van zijn congregatie.

L. A. Dehon.

W e r k e n : sociologisch : Manuel social chrétien (1894) ; Les directions pontificales politiques et sociales (1897) ; Catéchisme social (1898) ; La rénovation sociale chrétienne (1900). Ascetisch : La retraite du Sacré-Coeur (1896) ; La vie d'amour envers le S. C. (1901) ; Le mois du S. C. sur les litanies du S. C. (1903) ; Couronnes d'amour au S. C. (1905) ; Le coeur sacerdotal de Jésus (1907) : L'Année avec le S. C. (1909) ; La vie intérieure, ses principes, ses voies diverses et ses pratiques (1919) ; La vie intérieure, facilitée par des exercices spirituels tirés de la Sainte-Ecriture et des meilleurs auteurs ascétiques (1919); Etude sur le S. C. ou contribution à la préparation d'une somme doctrinale du S. C. de Jésus (1922). *v. Marrewijk.*

Dehydratatie, → Hydratatie.

Dehydrogenatie, chemische verandering, die bestaat in het afsplitsen, resp. onttrekken van waterstof.

Deïanira (m y t h.), dochter van Oeneus, met wie Hercules trouwde, nadat hij uit Lydië was teruggekeerd in Griekenland. Toen de centaur Nessus D. wilde schaken, doodde Hercules hem met een vergiftigden pijl. Stervende ried Nessus D. aan, het bloed, dat aan den pijl kleefde, te bewaren als toovermiddel van liefde. Later, toen zij vreesde, dat Hercules haar zou verstooten, zond zij hem een met dat bloed bestreken kleed, dat de oorzaak werd van zijn dood. Zoo werd zij dus de onschuldige bewerkster van zijn dood. *Weijermans.*

Deiktische leervorm, → Methodiek (sub 6).

Deil, gem. in de prov. Gelderland, 4 km ten W. van Geldermalsen aan de Linge; opp. 2 987 ha; omvat behalve D., de dorpen Enspijk, Rumpt en Gellicum. Ca. 2 200 inw., waarvan ruim 76% Ned. Herv., 21% Kath., 1% Geref. Landbouw, veeteelt en tuinbouw. Er is een ijzerdraadvlechterij. Bij Enspijk staan nog slechts de baksteenen poorten van het vroegere huis Bulkenstein. De Ned. Herv. kerk te Deil dateert uit de 15e eeuw; de toren (12e eeuw), te Enspijk toren en kerk uit de 15e eeuw, de Kath. kerk te Gellicum (15e eeuw) en te Rumpt de Ned. Herv. kerk van 1400 en toren uit de 13e eeuw. *Heijs.*

Deilephila, een geslacht der pijlstaartvlinders. In rust zijn de voorvleugels dakvormig neergeslagen, zoodat het dikke lichaam zichtbaar blijft. Ze vliegen bij avond en bij nacht. De voornaamste inheemsche soorten van dit geslacht zijn: D. Galii (walstroopijlstaart), D. Euphorbiae (wolfsmelkvlinder), D. Elpenor (olifantsvlinder of avondrood) en D. Nerii (oleanderpijlstaart). *Bernink.*

Deimel, A n t o n, Soemeroloog; * 5 Dec. 1865 te Olpe (Westfalen); studeerde aan de universiteit van Münster en in het Germanicum te Rome; trad in 1888 in de Jezuïetenorde; 1901—'03 prof. der exegese te St. Beunos (Engelsche provincie), studeerde bij p. Strassmaier spijkerschrift tot 1907; tot 1909 prof. der exegese in het pauselijk seminarie te Anagni; vanaf 1909 prof. in de Assyriologie aan het Pauselijk Bijbelinstituut te Rome.

U i t g. : o.a. Pantheon Babylonicum 1914 ; Sumerische Grammatik 1924 en Sumerisches Lexikon 1925—1933, een volledige lijst van alle spijkerschrift-teekens met al hun éénlettergrepige en ideographische waarden. *Alfrink.*

Deimos, de buitenste van de 2 satellieten (manen) van de planeet M a r s, in 1877 door Hall te Washington ontdekt. De omlooptijd van D. om Mars bedraagt 30 uur 18 min., haar afstand tot Mars 23 200 km, terwijl haar diameter slechts ca. 15 km is. D. is alleen in zeer groote kijkers zichtbaar. *G. Mulders.*

Deining. De door den wind veroorzaakte windgolven, aan boord bekend onder den naam van „zee", gaan, wanneer zij niet meer onder de directe inwerking verkeeren van den wind, over in deininggolven, gewoonlijk deining genaamd. De golven krijgen ronde kammen, de golfhoogte neemt af, de golflengte en periode zeer toe. De snelheid loopt uiteen van 30 km tot max. 120 km per uur. De d. kan zich over zeer groote afstanden (er zijn voorbeelden bekend van ruim 7 000 km) voortplanten en daarbij gebieden passeeren, alwaar de zeegang ten gevolge van den aldaar heerschenden wind in tegengestelde richting is. Waar de deininggolven op de kusten breken, spreekt men van „rollers". De zware rollers, welke in den winter op Ascension en St. Helena het landen dikwijls onmogelijk maken, worden veroorzaakt door de d., afkomstig

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

van de zware stormen in den N. Atl. Oceaan bij de New-Foundlandbanken. De beruchte „kaloma” op de kust van Guinee (vooral Juni-Sept.) vindt zijn oorzaak in de zware Zuidwester stormen op hooge Zuiderbreedte. Gevreesd zijn ook de zware rollers op de kust van Madras in den N. O. Moesson en die op de Westkust van Voor-Indië in den Z.W. moesson. Men noemt de deininggolven wel „vrije golven” in tegenstelling met de windgolven, die men „gedwongen golven” noemt. → Golfbeweging. *Wissmann.*

Deinocrates, Grieksch bouwmeester uit de 4e eeuw v. Chr., kreeg o.a. van Alexander den Grooten opdracht voor den aanleg van Alexandrië.

Lit.: von Gerkan, Griech. Städteanlagen (1924).

De intérnis (occúltis) non júdicat ecclésia (praetor) (Lat.) = Over inwendige (verborgen) dingen oordeelt de Kerk (de rechter) niet.

Deinum, → Menaldumadeel (Friesche gem.).

Deinze, stad in de prov. Oost-Vlaanderen; gelegen aan de Leie, 18 km Z.W. van Gent. Opp. 886 ha, ca. 5 200 inw. Landbouw, handel, zijdeweverijen, fabrieken van kinderwagens, belangrijke bloemmolens (3 000 zak per dag); tabak. Buiten de lagere scholen telt D. een bisschoppelijke inrichting voor middelbaar onderwijs voor jongens; een kostschool van midd. onderwijs voor meisjes, een vrije ambachtsschool met hoogere technische afdeeling, een teekenschool en een muziekschool. Twee parochies; de O.L.V. kerk is in Gotischen trant herbouwd in de 14e eeuw. *Blancquaert.*

Geschiedenis. Deinze is voor het eerst vermeld in 880, in welk jaar het door de Noormannen werd vernield. De baan, die aldaar over de Leie liep, bracht stedelijke ontwikkeling mede. De eerste stadsmuren van Deinze dagteekenen van de 12e eeuw. De stadskeuren klimmen op tot 1241. Het wordt een lakencentrum in de 14e eeuw. Sinds 1316 was het land van Deinze in handen van den graaf van Vlaanderen. In 1625 verhief Philips IV het land tot een markiezaat ten voordeele der familie de Guzman; enkele jaren later kwam het markiezaat in het bezit van het huis van Merode en bleef daarin tot het einde der 18e eeuw. De kerk van D. wordt vernoemd vanaf 1026. *Prims.*

Deïopéa (myth.), een der dochters van Nereus en Doris, de Nereïden, zeenimfen. Deze woonden in de diepte der zee. Zij werden door de zeelieden vereerd.

Deiótarus, tetrarch of viervorst van Galatië, vriend van Pompeius, zou volgens de beschuldiging van zijn kleinzoon Castor gepoogd hebben Caesar te vermoorden, toen deze na den oorlog met Pharnaces in het paleis van D. vertoefde (47 v. Chr.). Cicero verdedigde D. ten huize van Caesar in een ons bewaarde redevoering (45 v. Chr.). Of deze succes had, is niet bekend. Vermoedelijk werd Caesar vermoord (15 Maart 44 v. Chr.), vóór hij een beslissing genomen had. *Davids.*

Deïphobe, dochter van Glaucus, de Sibylle van Cumea bij Vergilius (Aen. VI, 36).

Deïphobus (myth.), zoon van Priamus en Hecabe, een der dapperste Trojaansche helden, vooral na Hector's dood. Vriend van Aeneas en Paris. Hij en Paris zouden Achilles hebben gedood. Daar hij steeds tegen de uitlevering van Helena geijverd had, trof hem na Paris en Hector het meest de haat der Grieken. Na den dood van Paris trouwde hij met Helena. Bij de verovering van Troje werd hij door Menelaus gedood. *Weijermans.*

Deïphontes (Gr. myth.), de gemaal van Hyrnetho, de dochter van Temenos van Argos in Griekenland, die aan hem de voorkeur gaf boven zijn eigen zonen. In den strijd met deze zonen van Temenos behaalde D. de overwinning.

Deipnosophistae, → Athenaeus van Naucratis.

Deirdre of Derdriu is de heldin van een der meest bekende Oud-Iersche sagen: Aided Chloinne Uisnig (= Het lot der kinderen van Usnech). Dit is een van de drie groote droevige sagen van de Iersche mythologie. De oorspronkelijke vorm is zeer verschillend van den middeleeuwschen, maar beide hebben groote dichterlijke schoonheid. Verschillende passages zijn overgebracht in Engelsche verzen, vooral door Samuel Ferguson en dr. Sigerson ; Ned. prozabewerking door A. Roland-Holst.

Lit.: R. Thurneysen, Die irische Helden- und Königsage (1921, 324-334, 515-518). *O Briain.*

Deïsme, philosophische beweging, die de rede als eenigen gids en maatstaf voor het godsdienstig leven huldigde, dientengevolge den geopenbaarden godsdienst verwierp en een natuurlijken godsdienst der rede trachtte op te bouwen, die niet anders zou bevatten dan het geloof in het Hoogste Wezen, schepper der wereld en laatsten waarborg van de zedelijke orde, en het geloof in een toekomstig leven, waar de harmonie tusschen een deugdzaam leven op aarde en het geluk zou worden hersteld. God echter komt niet tusschenbeide in het wereldgebeuren noch in de geschiedenis der menschheid: hij heeft de wereld eens en voor altijd ingericht en goed ingericht en de menschen met de noodige vermogens begaafd om de waarheid te kennen en hun leven te leiden, zoodat hij niet meer noodig heeft door mirakelen en openbaringen tusschenbeide te komen.

Het deïsme was een der bijzondere vormen van de radicale wending, die zich op het einde der middeleeuwen voltrok en die men als het begin van den modernen tijd beschouwt. Renaissance, Hervorming, natuurwetenschappelijke verklaring van de wereld naar wiskundige wetten, intuïtionistisch-pantheïstische wereldbeschouwing naar het voorbeeld der antieke Stoa, Machiavellistische politiek en vrijzinnige moraal, naast volslagen afwezigheid van werkelijk groote geesten met een zuiver inzicht in de beteekenis van het ware Augustinisme en Thomisme voor wetenschap en wijsbegeerte, waren de voornaamste oorzaken, die den nieuwen geest deden geboren worden en hem verder ontwikkelden. Als bijzondere oorzaken, die het ontstaan en de ontwikkeling van het deïsme hebben bevorderd, moeten het scepticisme van Pierre Bayle en het rationalisme van Descartes, Spinoza, Leibniz en Wolff worden aangestipt.

Het begrip van een natuurlijken godsdienst, wiens kinderen de historische godsdiensten zouden zijn, werd het eerst verdedigd door Jean Bodin (1597). Het werd door lord Chesbury (1624) naar Engeland overgebracht. Locke (1695) legde in zijn werk The Reasonableness of Christianity den nadruk op de redelijkheid van het Christendom, daar het al de groote waarheden van den natuurlijken godsdienst der rede omvat. Locke verwierp nochtans de beschuldiging van deïsme en het waren ook zijn leerlingen, die het deïsme bestreden. Het vond een nieuwen steun in het werk van Tindal: Het Christendom zoo oud als de schepping of het Evangelie een heruitgave van den godsdienst der natuur. Het Engelsche d. ging ten onder in het scepticisme van Hume, die verklaarde, dat de mensch onmogelijk een oplossing kon vinden voor de groote levensvragen. Ons geloof in God berust op niets

---

anders dan op een instinct en een natuurlijk vooroordeel.

Het Engelsche d. werd door Voltaire naar het vasteland overgeplant en door zijn volgelingen verder verspreid, in het bijzonder door middel van de beruchte encyclopaedie: Dictionnaire raisonné des sciences et des arts (1751—1777). Vaak wordt ook J. J. Rousseau onder de deïsten gerekend. Indien men alleen voortgaat op den inhoud van zijn natuurlijken godsdienst, zooals hij hem aangeeft in zijn Profession de foi du vicaire savoyard, dan is dat volkomen juist, doch de bron, waaruit Rousseau zijn gedachten putte, was niet de rede, maar het spontane gevoel van het hart en het geweten. Het Fransche d. onderscheidde zich van het Engelsche door zijn haat tegen het Christendom. Het vierde hoogtij met de Fransche Revolutie, wanneer vooral Robespierre zich beriep op „L'Etre Suprême".

Het d. eindigde hier in atheïsme en materialisme, maar herleefde weer in de 19e eeuw, toen V. Cousin zijn leerlingen naar het spiritualisme terugvoerde. J. Simon, E. Caro en anderen trachtten weer een natuurlijken godsdienst der rede op te bouwen. Het Duitsche d. heeft nauwelijks oorspronkelijke figuren gekend. Het was voorbereid door het rationalisme van Wolff. Een der meest bekende figuren was S. Reimarus, die zijn beroemdheid te danken had aan Lessing's uitgave (1774—1777) van zijn werk onder den titel: Fragmente des Wolfenbüttelschen Ungenannten. Lessing zelf was nog sterk onder den invloed van het rationalistische d., maar wist het met een sterk gevoel voor de wording en de ontwikkeling der godsdiensten te verbinden. Zoo sluit hij aan bij de romantische beweging, die onder leiding van Herder het Europeesche cultuurleven sterk heeft beïnvloed. De invloed van het rationalistisch d. is ook zeer goed merkbaar in Kant's poging een godsdienst binnen de grenzen van de zuivere rede op te bouwen. Ten slotte zij hier nog gewezen op den grooten invloed van het rationalistisch d. op de moderne bijbelcritiek en op de Jesuslevens, die tot in onzen tijd merkbaar is.

De deïstische wereldbeschouwing was niet geheel valsch, daar zij het bestaan van God, schepper der wereld, de onsterfelijkheid der ziel en de natuurlijke plichten van den mensch erkende, maar zij dwaalde door haar overschatting der menschelijke rede, die wel het physieke vermogen bezit om de voornaamste zedelijke en godsdienstige waarheden te kennen, doch zoovele remmende krachten te overwinnen heeft, dat zij, zonder goddelijke hulp, niet vlug genoeg en zonder dwaling een voldoende godsdienstig en zedelijk systeem kan opbouwen. Een ernstige beschouwing der geschiedenis zou het d. voor deze dwaling hebben behoed. Bovendien kan de menschelijke rede niet zóó Gods wezen kennen, dat zij a priori iedere goddelijke openbaring mag verwerpen en grenzen zou kunnen stellen aan de goddelijke goedheid. Zij kan a priori weten, dat God den mensch niets zal openbaren, wat met de klaarblijkelijke waarheid in strijd is, maar zij kan niet a priori uitsluiten, dat God den mensch tot een bovennatuurlijke gemeenschap met Zich zou hebben opgeroepen. Welnu de geschiedenis der godsdiensten bewijst, dat dit werkelijk is gebeurd. God zelf heeft den mensch voldoende kenteekenen aangewezen om zijn bovennatuurlijke openbaring te herkennen.

Lit.: L. Bellon, Inleiding tot de vergelijkende godsdienstwetenschap (1932, blz. 54-60); id., Godsdienstwijsbegeerte (1934, blz. 48-55); Dict. de théol. cath. (IV, 231-243); F. Sassen, Gesch. v. d. Nieuwe Wijsbegeerte tot Kant (1933). *Bellon.*

Deissmann, Adolf, Prot. professor voor N.T. in Berlijn, heeft bijzondere verdiensten om philologische studies over de taal van het N.T., interesseert zich ook voor de hereenigingsbeweging. * 1866.

Werken o.a.: Die neutestamentliche Formel in Christo Jesu (1892); Bibelstudien (1895); Neue Bibelstudien (1897); Licht vom Osten (⁴1923); Paulus (1911); Die Stockholmer Bewegung (1927).

Deiters, Hermann, Duitsch musicoloog; * 27 Juni 1833 te Bonn, † 11 Mei 1907 te Koblenz; publiceerde belangrijke opstellen, o.a. over Beethoven, Schumann en Brahms, verzorgde den 3en en 4en druk van Otto Jahn's Mozart-biographie (resp. 1889 en 1905) en bewerkte de Beethoven-biographie van A. W. Thayer naar het Engelsche (pas in 1922 gedrukte) manuscript (5 dln. 1866—1908). Schreef verder over Aristides Quintilianus, van wien hij een critische uitgave tot stand bracht. *Reeser.*

Deixis. Onder deiktische teekens verstaat men die vormelementen uit den zin, welke een zekere uitdrukkelijke aanwijzende functie hebben; zoo bijv. ci in Fransch celui-ci. Naar den aard der aanwijzing (deixis) onderscheidt men wel tusschen Ich-deixis (aanwijzing van wat onmiddellijk tot de sfeer van den spreker behoort), dieser-deixis (een vrij nabij object) en jener-deixis (een verder verwijderd object). *Wils.*

Déjà-vu-verschijnsel is het gevoel van iets, dat men voor de eerste maal ervaart, reeds vroeger beleefd te hebben; berust op een illusie van het geheugen.

Dejean, Pierre François Aimé, graaf van, Fransch entomoloog; * 10 Aug. 1780 te Amiens, † 18 Maart 1845. Trad in militairen dienst en maakte als brigade-generaal den veldtocht mede naar Rusland; werd bij Danzig gewond. In 1813 werd hij divisie-generaal en was in 1815 bij Waterloo adjudant van Napoleon. Daarna werd hij door invloed van zijn vijand Fouché buiten Frankrijk verbannen. In 1830 maakte hij weer den veldtocht mede naar Antwerpen. D. beoefende als lievelingsstudie de ornithologie en de entomologie; vooral van de laatste maakte hij een bijzondere studie en wist tijdens de verschillende veldtochten en tijdens zijn verblijf als balling in Karinthië, Kraïn, Stiermarken en Dalmatië een uitgebreide insectenverzameling aan te leggen. In 1821 gaf hij van deze verzameling een uitgebreiden wetenschappelijken cataloog uit, waarvan in 1833 een tweede oplage verscheen.

Werken: Iconographie des coléoptères d'Europe (Parijs 1822); Species générales des coléoptères (7 dln. Parijs 1825—'31); met M. Boisduval: Hist. naturelle et iconographie des coléoptères d'Europe (Parijs 1828—'38). *Willems.*

Dejokes is volgens Herodotus de stichter en eerste koning van een onafhankelijk rijk der Meden. Hij maakte Amadana of Hagmatana, door de Grieken Ecbatana genoemd, tot hoofdstad. Zijn zoon Phraortes volgde hem op ca. 650 v. Chr. *Simons.*

Dek. De horizontale vaste bedekking van een schip wordt kortweg dek genoemd, evenals elke daarmede evenwijdig loopende vloer. Het dek, dat den eigenlijken scheepsromp van boven afsluit, heet hoofd- of bovendek, de daaronder gelegen dekken noemt men tusschendekken, het laagst gelegen dek heet koebrugdek. Op grootere zeeschepen worden boven het hoofddek nog verschillende dekken aangebracht, zooals campagnedek, brugdek, bakdek, sportdek, promenadedek en sloependek. *Bijvoet.*

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Dekabristen, leiders van den opstand van 14—26 December (Russ.: Dekabr) 1825 te St. Petersburg. Tegen het einde der regeering van Alexander I hadden zich in Rusland verschillende geheime genootschappen gevormd, die min of meer radicale hervormingen, in elk geval een Grondwet, wenschten. De bekendste zijn het genootschap van het Noorden te St. Petersburg en dat van het Zuiden in de Oekraine. Vele officieren, die de veldtochten van 1814—'15 in West-Europa hadden meegemaakt en daar de nieuwe denkbeelden hadden leeren kennen, waren lid dier genootschappen, alsmede vertegenwoordigers van den Russischen hoogen adel. Toen Alexander I in 1825 stierf te Taganrog, zwoer het leger trouw aan zijn broeder Constantijn, die echter reeds lang te voren in het geheim troonsafstand had gedaan ten behoeve van zijn jongeren broeder Nikolaas. Bij de daardoor ontstane verwarring scheen het oogenblik tot handelen voor de geheime genootschappen gunstig. Te St. Petersburg ontstond van 14—26 Dec. 1825 een opstand onder leiding van Prins Troebetskoj. De opstand mislukte, hoewel Nikolaas I eerst niet krachtig optrad; gebrek aan goede organisatie was echter de aanleiding tot de mislukking. De leden der geheime genootschappen werden gevangen genomen; het bleek nu, dat alle namen reeds aan Alexander I bekend waren. Het proces duurde geruimen tijd en werd door Nicolaas I persoonlijk gevoerd. Vijf personen werden ter dood veroordeeld en geëxecuteerd (Pestel, Rylejew, Sjachowskoj, S. Moeravjew-Apostel en Bestysjew) en ongeveer honderd personen naar Siberië verbannen, waarheen hun echtgenooten hen volgden. In 1925 hebben de Sowjet-autoriteiten de honderdjarige herdenking van den Dekabristen-opstand gevierd en vele belangrijke documenten hierover het licht doen zien.

L i t. : Miakotin, in Histoire de Russie (1932) ; Meresjkovskij, Alexander I en de Dekabristen ; De 14e December 1825. *v. Son.*

Dekama, Friesch hoofdelingsgeslacht. → Juw Dekama.

Dekamerone, → Boccaccio.

Dekan (< Sanskr. daksjina = Zuidland), het driehoekig schiereiland van Voor-Indië, in het N. grenzend aan het Indus-Gangesgebied, naar het Z. uitloopend in Kaap Comorin. Het is grootendeels een opgeheven schiervlakte uit archaeïsch en primair gesteente bestaand, dat in het N.W. onderduikt onder de vulkanische gesteenten van het presidentschap Bombay, de zgn. Deccan Traps (vgl. → Regoer). Het Westen heeft tamelijk hooge randen, de West-Ghats, die een vrijwel gesloten bergketen vormen, naar het Zuiden uitloopend in de Nilgiri-heuvels, die door een laagte, de Palghat, gescheiden zijn van de Cardamon-heuvels. De Oostelijke rand, de Oost-Ghats, is op meerdere plaatsen door open rivierdalen doorbroken. Hier stroomen de rivieren de Godawari, de Kistna en de Cauveri. Vóór de West-Ghats strekt zich een smalle kustvlakte uit, de kust van Malabar; vóór de Oost-Ghats heeft zich een goed vruchtbare, alluviale en goed besproeide kustvlakte gevormd, de kust van Coromandel.

Het klimaat wordt beheerscht door den Z.W. moesson, die in de zomermaanden langs de randen veel, op de hoogvlakte minder regen brengt. Langs de westhelling zware woudgroei (o.a. van teakhout) en boomcultures, o.a. van rubber, kokos, koffie en thee. Op de hoogvlakte en in de Oostelijke kustvlakte landbouw, meestal met behulp van bevloeiing. Op de hoogvlakte door middel van vijvers, zgn. tanks; in de kustvlakte met behulp van kanaaltjes, welke het water van de rivieren ontvangen.

De bevolking bestaat grootendeels uit → Drawida's. Dekan is deels rechtstreeks bestuurd gebied, bestaat gedeeltelijk uit vazalstaten, waarvan de voornaamste zijn: Haiderabad met de gelijknamige hoofdstad en Maisoer met de hoofdstad Bangalore. De Centrale Provinciën vormen den overgang naar het Indus-Gangesgebied. *G. de Vries.*

Dekbeenderen (dermale beenderen of allostosen) zijn beenderen, die in bindweefsel worden aangelegd, zooals de beenderen van het schedelgedeelte. → Been.

Dekblad, 1° in de p l a n t k. → Bractee.

2° In de g e o l o g i e verstaat men onder dekbladen gesteentemassa's, vrij dun in verhouding tot hun oppervlak, die over het onderliggende gebied zijn heengeschoven. De tegenstelling is a u t o c h t h o o n g e b i e d. D. kunnen ontstaan uit liggende p l o o i e n, indien de middenvleugel breekt en in een overschuivingsvlak overgaat. Ook vlakke breuken met groote bedragen vormen d. Men onderscheidt dan p l o o i - en b r e u k - d e k b l a d e n. De ook bij gewone → p l o o i e n voorkomende c u l m i n a t i e s en d e p r e s s i e s in de plooias zijn de belangrijkste trekken in het beeld van een d. in zijn lengterichting, zij vormen de s e g m e n t a t i e van het d. Hierdoor kunnen dieper gelegen d. op sommige plaatsen aan de oppervlakte treden, de hooger gelegen d. zijn dan weggeërodeerd. Treden dieper gelegen d. of autochthoon gebied door een plaatselijke insnijding in hoogere d. aan den dag, dan spreekt men van een v e n s t e r. Is een d. op enkele resten na geheel door erosie verdwenen, dan heeten deze resten: k l i p p e n ; is alleen het verband tusschen het d. en zijn oorspronggebied, de w o r t e l z ô n e, verbroken door erosie, dan noemt men het d. w o r t e l - l o o s. De kop van het d., d.i. dus de top van de plooi bij een plooi-dekblad, kan tegen het voorland in een aantal secundaire plooien „branden", dan wel onder het voorland „wegduiken". Ook buitendien treedt bij plooi-dekblad dikwijls s e c u n d a i r e p l o o i - i n g op; hieraan beantwoordt s c h u b v o r m i n g in breuk-dekbladen.

Wij danken onze kennis van de d. vnl. aan Marcel B e r t r a n d, die het eerst opmerkzaam maakte op het bestaan van overschuivingen van vele km overschuivingsbreedte in het Belgische steenkolengebied, en daarna in de Alpen. Schardt, Lugeon, Argand komt de eer toe deze inzichten in de Alpengeologie ingang te hebben doen vinden. Gebieden met d.-bouw zijn vrijwel overal op aarde bekend, het beste in de Alpen en de overige alpiene plooiingsgebieden van Europa, in N. Schotland, in de Ardennen en de Duitsche Middelgebergten.

De ontdekking van den d.-bouw van vele gebergten deed veel afbreuk aan de → contractietheorie, omdat deze niet in staat was de aanzienlijke verkorting, die de aardkorst door de d.-vorming moet hebben ondergaan, te verklaren. In den laatsten tijd bestaat een streven om voor de d.-vorming minder een beroep te doen op tangentieele krachten in de aardkorst en groote beteekenis toe te kennen aan het afglijden van gesteente-massa's van, door verticale krachten te voorschijn geroepen, opwelvingen (→ Gebergtevorming).

Voor d e k b l a d e n - b o u w is typisch, dat gewoonlijk verscheidene series d. boven elkaar voorkomen; de d. geven blijk van een dergelijke plasticiteit

---

der gesteenten, die hem opbouwen, dat men moet aannemen dat zij op groote diepte gevormd zijn, onder groote belasting. Dit geldt vooral voor de plooi-dekbladen, zooals we die in de Penninische en Helvetische d. der Alpen kennen. De hooger gelegen Oost-Alpiene d. zijn breuk-dekbladen en vertoonen een geringere metamorphose, hetgeen ook op vorming op geringere diepte wijst. De d. liggen gewoonlijk in hun geheel ingebed in het gelijktijdig met de plooiing afgezette, zgn. synorogene, sediment, in de Alpen het Eoceen (Flysch). Dikwijls fungeert dit als „smeermiddel" op de overschuivingsvlakken.

L i t. : B. G. Escher, De gedaanteveranderingen onzer aarde ([3]1927). Verder → Gebergtevorming. *Jong.*

Dek-email. Bij het emailleeren van ijzer (staal, gietijzer) is het bijna steeds noodig het email in ten minste twee lagen aan te brengen. De onderste laag heet grondemail, de bovenste dek-email. → Email.

Deken, een weefsel met aan de oppervlakte een vacht van vezelmateriaal. Naar de grondstof maakt men onderscheid in wollen, halfwollen, katoenen en kunstzijden dekens; naar binding in schaft- (gewoonlijk begin en einde dwars gestreept, of kleine figuren) en Jacquard-dekens (fantasie); vervolgens bedrukte, hoofdzakelijk katoenen dekens (moltondekens); wollen dekens, te onderscheiden in Leidsche, d.i. grofwollige, en Fransche, d.i. fijn, zachtwollige, geruwde dekens. Paardendekens meestal slechts gevold, d.i. gevilt, grof en donkerkleurig. Verder worden d. (gestikte- of pronkdekens) gebruikt, gevuld met donzen, kapok, watten, papier of oude lappen. *Schroeder.*

Deken (Lat. decanus beteekent oorspronkelijk: aanvoerder van 10 soldaten). Met dezen naam werden reeds vroegtijdig bepaalde kerkelijke overheidspersonen aangeduid, en wel het eerst in kloosters; aldus in den Regel van den H. Benedictus degene, die het toezicht had over 10 monniken.

a) Volgens het K e r k e l ij k R e c h t behoort een bisdom verdeeld te worden in districten, welke ieder een aantal parochies omvatten; deze districten zijn de dekenaten (vicariatus foraneus, decanatus: C.I.C. can. 217, § 1). Aan het hoofd van een dekenaat staat de d., die door den diocesanen bisschop wordt benoemd en in den regel tevens pastoor van een parochie-kerk is. Zijn taak is, namens den bisschop toezicht uit te oefenen op den levenswandel der geestelijken en de vervulling hunner ambtsplichten, op de kerken en het beheer van het kerkelijk vermogen; daartoe moet hij op door den bisschop vastgestelde tijden visitatie der onderscheidene parochies van zijn ambtsgebied houden; minstens eens per jaar heeft hij den bisschop aangaande zijn dekenaat verslag uit te brengen en rekenschap af te leggen; hij heeft den voorrang boven alle pastoors en andere priesters van zijn ambtsgebied (can. 447—450). Krachtens particulier recht heeft de d. veelal nog andere bevoegdheden, als vooral het installeeren van nieuwe pastoors.

In sommige bisdommen (niet in Nederland) vormen meerdere dekenaten samen een aarts- of protodekenaat, aartsdiaconaat, commissariaat.

De titel d. wordt soms ook als louter e e r e t i t e l aan een geestelijke verleend.

L i t. : J. B. Sägmüller, Entwicklung des Archipresbyterates und Dekanates bis zum Ende des Karolingerreiches (1898). *Schweigman.*

Deken was eigenlijk slechts een andere naam voor aartspriester. Over de ontwikkeling van het ambt en de bevoegdheid van den deken, → Aartspriester. In de Friesche streken, die tot het bisdom Munster behoorden, o.a. in het Noorden van de provincie Groningen, heetten de dekens in de middeleeuwen ook provisoren. Dit ambt werd daar ten slotte ook aan gehuwde leeken gegeven. *Post.*

b) In het V o l k e n r e c h t is de d. het hoofd van het bij een staatshoofd aanwezige diplomatieke corps. Als zoodanig treedt op de oudste vertegenwoordiger van den hoogsten rang. Dit is vastgelegd in artikel 4 van de 17e bijlage van de Weener congresakte. Het tweede lid bepaalt daarbij, dat hierdoor geen verandering wordt gebracht t.a.v. de vertegenwoordigers van Z. H. den Paus. Diens standpunt was, dat zijn gezant, nuntius genaamd, steeds den voorrang had. Dit wordt in Katholieke landen steeds opgevolgd. Ook in Duitschland is dat in 1930 uit hoffelijkheid geschied. België verleent voorrang aan den nuntius. Ten aanzien van den internuntius is zulks in Nederland niet geschied. *L. Janssens.*

c) In de r e c h t e r l ij k e o r g a n i s a t i e is de d. het hoofd van de orde van advocaten bij een Arrondissements-Rechtbank ingeschreven. Hij is als zoodanig voorzitter van den raad van toezicht en discipline op de advocaten en wordt in elk arrondissement door de aldaar ingeschreven advocaten, die langer dan drie jaar binnen het Koninkrijk ingeschreven zijn geweest, gekozen. De d. wordt in Vlaanderen veelal stafhouder of stokhouder (bâtonnier) genoemd. *L. Janssens.*

d) In de u n i v e r s i t e i t is de d. de voorzitter van een faculteit. Sinds de verandering van het Academisch statuut teekent in Nederland het hoofd voortaan praeses en niet meer decanus.

Deken, 1° A g a t h a (Aagje), Ned. schrijfster; * 10 Dec. 1741 bij Amstelveen, † 14 Nov. 1804 te Den Haag. Zij werd opgevoed in het collegianten-weeshuis d'Oranjeappel te Amsterdam. De liefde voor de letteren ontving zij van de dichteres Maria Bosch, bij wie zij als dienstbode werkte. In 1775 gaf zij haar beider gedichten uit. In 1777 ging zij met Elisabeth Bekker, wier man gestorven was, samen wonen, eerst in De Rijp, later in Beverwijk op Lommerlust (zie afb. bij art. → Beverwijk). Om hun patriottische gezindheid vluchtten beiden in 1787 naar Frankrijk, vanwaar zij in 1795 berooid terugkeerden. Met schrijven en vertalen van romans verdienden zij haar brood. De laatste jaren woonden zij te Den Haag, waar Betje Wolff—Bekker 5 Nov. 1804, haar vriendin een goede week later, stierf. Beiden werden te Scheveningen begraven.

Aagje Deken.

In haar werk spreken de ideeën van de „Aufklärung" zeer duidelijk; ze lazen Voltaire, d'Alembert, Diderot, bewonderden Rousseau. Veel invloed ondergingen de

beide ontwikkelde vrouwen van de Engelsche schrijvers Richardson, wiens briefvorm zij in haar romans overnamen, Sterne, Fielding, Pope. Toch is haar werk volop Hollandsch, zoowel in realisme als in vroomheid. In hun beste werk : Sara Burgerhart, hekelen zij in zeer schoon proza vooral de schijnvroomheid. Ook de Historie van den Heer Willem Leevend en de Brieven van Abraham Blankaart schreven zij samen, evenals de drie bundels ,,Economische liedjes" (1781). Van Aagje Deken verscheen afzonderlijk: Tranen gestort bij het overlijden van. .". . Bellamy (1786); Mijn offerhande aan het Vaderland (1799); Liederen voor den Boerenstand; Liederen van kinderen.

L i t. : J. A. Naber, Eliz. Wolff-Bekker en Agatha D. (1912); C. Busken Huet, in Oude romans (I); Jan ten Brink, De roman in Brieven (1889); J. Dyserinck, Brieven van B. Wolff en A. D. (1904); H. C. M. Ghijsen, A. D., in De Gids (1920 III; 1922 III; 1923 II). *Piet Visser.*

2° C o n s t a n t De, priester-missionaris der Congregatie van Scheut; * 7 Maart 1852 te Wilrijk, † 3 Maart 1896 te Boma. Priester in 1879, vertrok naar China in 1881. Buitengewone kennis van Oostersche talen. In 1889—1890 doorkruiste hij met → Bonvalot Azië door Tibet tot Tonkin. In 1892 naar Belg. Kongo. Standbeeld te Wilrijk.

V o o r n. w e r k e n: A travers l'Asie (Brussel 1894); Deux, années au Congo (Antw. 1900). *Allossery.*

Dekenaten, onderafdeelingen van het diocees, die oorspronkelijk onder een aartspriester waren gesteld. Toen deze aartspriesters dekens werden genoemd, kreeg ook hun bestuursdistrict den naam dekenaat. In Nederland bestonden deze reeds in de tweede helft der 10e eeuw; zij verdwenen met de Hervorming en werden in 1727 hersteld en bij de wederoprichting der kerkelijke hiërachie in Nederland opnieuw geregeld. → Aartspriester (sub: Aartspriesters en aartspriesterschappen in Nederland); → Deken (sub a). *Post.*

Dekenijen, Vlaamsch voor → Dekenaten.

Dekglas, → Microscoop.

Dekgrond, het tegen zuur bestand zijnde dekmiddel, dat aangebracht wordt op een te etsen metalen plaat of steen en wel op die plekken, welke door de zuren tijdens het etsen niet mogen worden aangetast.

Dekheester, heester in tuin of park, waardoor iets aan het gezicht wordt onttrokken of de wind wordt gebroken. Men kiest voor d. meestal krachtig groeiende heesters.

Dekinkten zijn die soorten drukinkten, welke, met vernis aangemaakt en dun op het papier aangebracht, volkomen de kleur afdekken, waarop ze worden gedrukt.

Dekken, 1° de paringsacte tusschen dieren; gebeurt in de bronstperiode.

2° Beschermen van planten tegen koude door een laag bladeren of turfstrooisel of met behulp van matten of luiken.

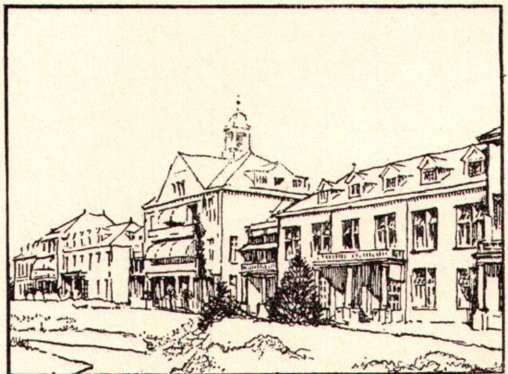
3° Een term in de photographie, beteekenend een of andere partij, die op het photographisch negatief te donker drukt, met verf te bedekken, zoodat deze op den afdruk licht blijft. In den regel gebruikt men voor het absoluut wegdekken van een gedeelte der plaat roode verf, omdat die kleur ongevoelig is voor licht, voor partieele transparante afdekking echter eenzelfde kleur als de kleur der plaat. *Ziegler.*

Dekker, 1° J a n, Nederlandsch baszanger; * 3 Febr. 1884 in Werkendam; was een leerling van Messchaert en mevr. Noordewier-Reddingius en vestigde zich in 1914 in Utrecht als concertzanger en leeraar. Vertolkt veel baspartijen in oratoria.

2° T h o m a s, een der meest vruchtbare en begaafde Engelsche letterkundigen uit den tijd van Shakespeare; * ca. 1572, † ca. 1632. Van zijn leven is zoo goed als niets bekend, behalve dat hij als insolvent schuldenaar meermalen in de gevangenis heeft gezeten. In proza schreef hij realistische en fantastische schetsen en satiren, a.a. The Wonderfull Yeare 1603, Newes from Hell, en The Gulls Horne-booke. Hij heeft geheel of gedeeltelijk meer dan 60 tooneelstukken geschreven; slechts 17 zijn bewaard gebleven, waaronder: Old Fortunatus en The Shoemaker's Holiday (beide van 1599), Satiromastix (1601), Westward Ho! (1604), Northward Ho! (1605). Uit zijn werken spreken een frissche, blijde geest en een rijk poëtisch gevoel.

L i t. : J. J. Jusserand, The English Novel in the time of Shakespeare ([4]1901); H. V. Routh, in Cambr. Hist. of Engl. Lit. (IV 1909, met volledige bibliogr.); E. K. Chambers, The Elizabethan Stage (III 1923). *Pompen.*

Dekkerswald, Kath. sanatorium voor lijders aan tuberculose. Opgericht door de „Vereeniging R.K. Herstellingsoorden voor longlijders en zwakke kinderen te Amsterdam". Biedt plaats voor 185 mannelijke en vrouwelijke patiënten en voor 30 kinderen. Verpleging in verschillende klassen. Gelegen halverwege Groesbeek—Nijmegen. Uitgebreid boschbezit. De behandeling geschiedt zoowel hygiënisch-diaethetisch als chirurgisch. Verschillende specialisten zijn aan de inrichting verbonden. *Wynands.*

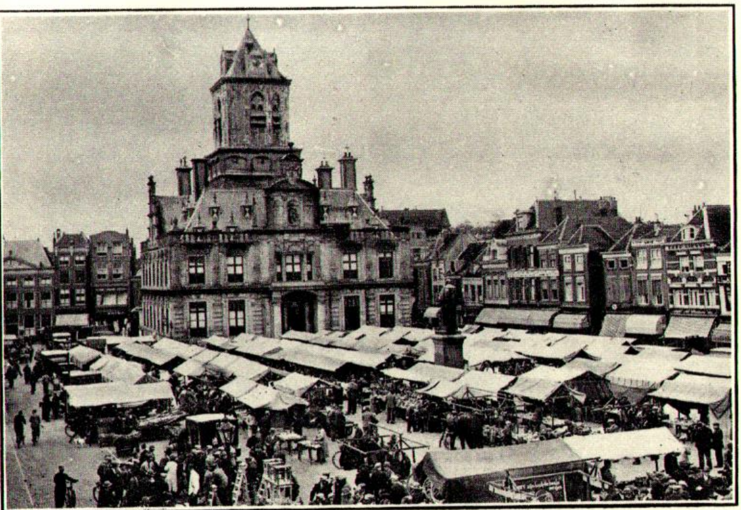

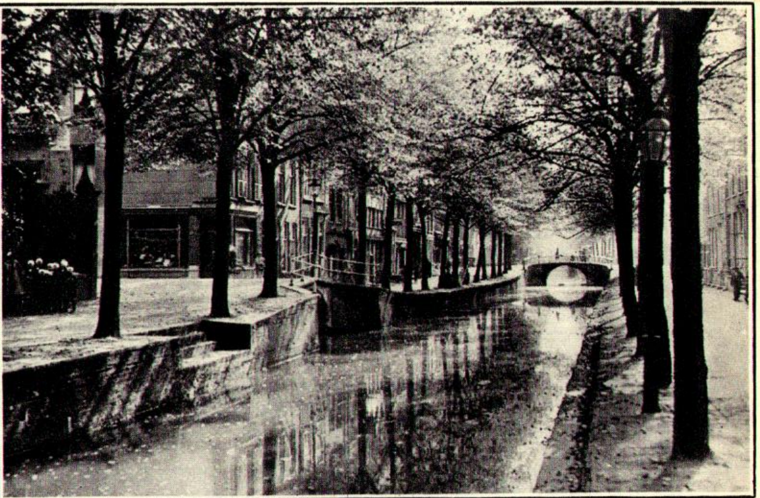
Sanatorium Dekkerswald, Groesbeek. (Naar een photo, vóór de aanplanting der rijke boomgroepen.)

Dekking, 1° (g e o l.), → Overschuiving.

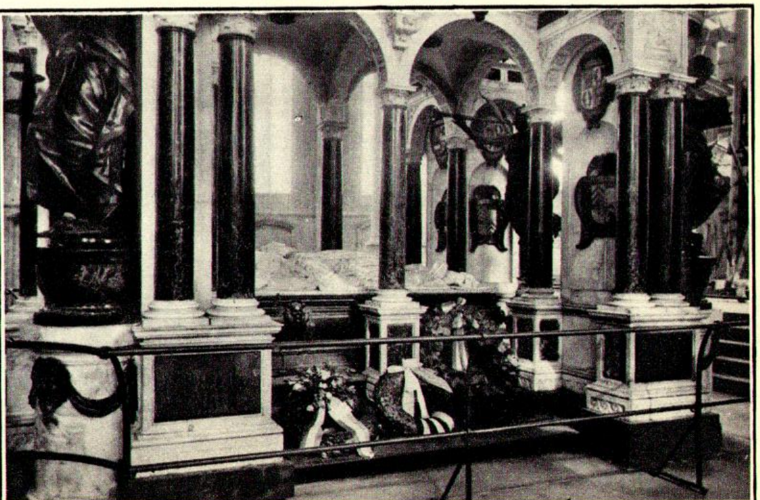
2° (E c o n.) Dekking van credieten is de speciale zekerheid, die de crediteur vordert naast de waarborgen, die de algemeene vermogenspositie van den debiteur biedt; zoo kan d. bestaan in: hypotheek, verpanding van effecten, vorderingen of goederen of cessie van vermogensbestanddeelen onder een anderen titel, persoonlijken borgtocht, credietverzekering. Naargelang de algemeene vermogenspositie van den debiteur mede in verhouding tot zijn schulden zwakker is, zal een crediteur bij de verstrekking van gelden een solide en gemakkelijk liquideerbare volwaardige d. vorderen. Bij credietverleening in eenvoudigen vorm en tegen prima d. kan de algemeene vermogenspositie van den debiteur soms in sterke mate op den achtergrond treden, bijv. bij eerste hypotheken, beleeningen van effecten of goederen. *Huysmans.*

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Markt met stadhuis.

Een der oude grachten.

Historische zaal in het Prinsenhof.

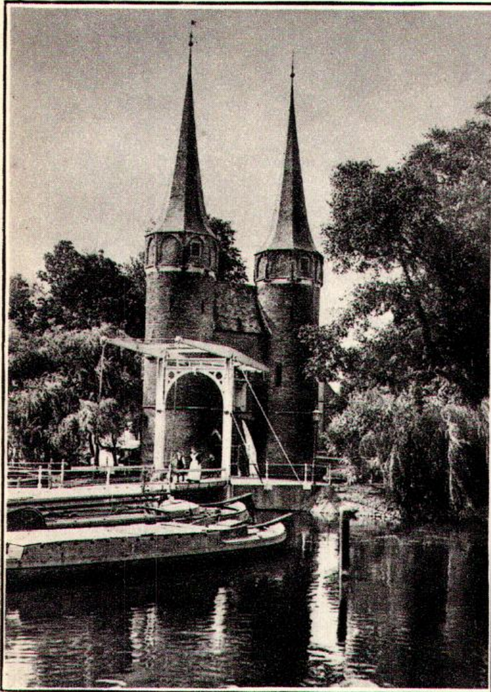

Graftombe der Oranje's in de Nieuwe kerk.

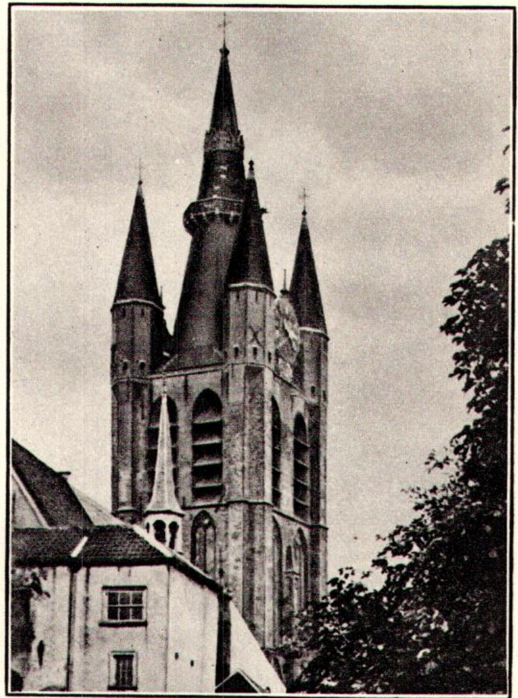
Molen „De Roos".

Nieuwe of St. Ursulakerk.

Oostpoort.

Toren van de Oude of St. Hyppolituskerk.

3° Onder dekking d o o r d e c o n t r a m i n e verstaat men in den beurshandel het inkoopen door de → baissiers van door hen in blanco verkochte stukken of goederen. *Huysmans.*

4° (K r ij g s k.) Alg. begrip voor beschermmiddelen tegen geweer-, mitrailleur- e.a. projectielen, gemaakt van grond of andere materialen (bijv. gewapend beton). Gevechtsloopgraven zijn een soort gevechts-dekkingen. Bij schuilplaatsen verstaat men onder d. het dak van hout en grond (of andere materialen). *H. Lohmeijer.*

Deklaag, 1° in den wegenbouw het bovenvlak van den weg. → Wegen.

2° (G e o l.) → Dekterrein.

Deklading, goederen, op het dek van een schip geladen. Alleen met toestemming van den afzender mogen goederen als deklast worden vervoerd. Deklast wordt als regel niet in averij-gros vergoed. Voor sommige soort ladingen, bijv. houtladingen, bevatten de cognossementen dikwijls een afwijkende bepaling. *Witsenboer.*

Dekobra, M a u r i c e T e s s i e r, Fransch schrijver; * 1885 te Parijs. Dagbladschrijver, medewerker aan de voornaamste bladen van Parijs. Als dusdanig werkte hij in alle werelddeelen en beschreef het cosmopolitische leven met verbeeldingskracht en geestigheid.

W e r k e n: Mémoires de Rat-de-Cave ou Du cambriolage considéré comme un des beaux-arts (1913); Le voyage sentimental de Lord Littlebord (in medewerking met René Claire, 1914); Messieurs les Tommies (1917); Sammy, volontaire américain (1918); Grain d'Cachou (1918); Le gentleman burlesque (1920); Prince ou pitre (1920); Mon coeur au ralenti (zijn eerste groote succes; 1924); La madone des sleepings (1925); La gondole aux chimères (1926); Flammes de velours (1927); Sérénade au bourreau (1928); Le rire dans le soleil (1929); La Vénus à roulettes (1931). *Ulrix.*

Dekoriet, kunsthars van het phenol-formaldehyde-type.

Dekriet, → Riet.

Dekschuit, schuit, waarvan het ruim door een zoldering afgedekt is.

Deksloof noemt men bij een beschoeiing den balk, welke dient om de palen onderling te verbinden en tevens tegen inwatering en beschadiging te beschermen.

Deksonderofficieren of scheepsonderofficieren, verzamelnaam voor de onderofficieren der Koninklijke Marine, die speciaal belast zijn met de sloepen, ankers en andere inrichtingen, noodig voor het veilig over zee voeren van een schip. Oudtijds waren zij ook belast met het staande en loopende tuig (masten, touwwerk en zeilen). De rangen zijn opperschipper (adjudant), schipper (sergeant-majoor), bootsman (sergeant) en kwartiermeester (korporaal).

Deksteen, is de steenlaag, welke dient om een muur tegen beschadiging en verweering te beschutten. De d. wordt daartoe van een harde soort natuursteen (basalt, graniet, basaltlava) vervaardigd en toegepast bij kaaimuren, sluiskolkmuren, enz., ook voor het afsluiten van duikers, riolen en dergelijke. *P. Bongaerts.*

Dekstopper of grondstopper, inrichting, voor op het scheepsdek aangebracht, ter bevestiging van den ankerketting, wanneer het schip voor anker ligt.

Dekstrook, strook tuingrond, voorzien van een houten stelling, waarop men des avonds matten kan uitrollen. D. dient om een gewas te vervroegen.

Dekterrein, samenstel van deklagen, d.w.z. geologisch jongere formaties, die een bepaalde afzetting met nuttige delfstoffen of de delfstof zelf bedekken.

Dekveeren, → Veeren.

Dekvellen, beschadigde vellen papier, welke eertijds boven en onder een riem papier werden gedaan. Thans treft men ze nog alleen aan bij het handgeschepte papier.

Dekvermogen, → Dekverven.

Dekverven, ook G o u a c h e -verven, ondoorzichtige verven, die, naar gelang het d e k v e r m o g e n kleiner of grooter is, het onderliggende materiaal min of meer volledig afdekken, in tegenstelling met zgn. l a z u u r -verven, die bijv. de nerf van hout laten dóórschijnen.

Dekvogel, → Baardmannetje.

Dekvrucht of b o v e n v r u c h t is een veldvrucht, die tegelijk met een andere, het ondergewas, gezaaid wordt op eenzelfde stuk land. De d. ontwikkelt zich sneller dan het ondergewas. Onder de d. blijft de bodem vochtig, zoodat het zaad van het ondergewas gemakkelijker kiemt. De d. mag niet te dicht gezaaid worden, omdat anders de groei van het ondergewas belemmerd wordt. Als d. komen alleen gewassen in aanmerking, die vroeg van het veld verdwijnen (bijv. tarwe, vlas) en niet legeren, zoodat het ondergewas (bijv. klaver) voldoende plaats en licht krijgt. Op deze wijze krijgt men jaarlijks twee oogsten van een stuk land, dat slechts eenmaal voorbewerkt is. *Melsen.*

Dekzalven noemt men zalven, die alleen als afsluitmiddel dienst doen. Zij worden gemaakt van vetten, die niet worden geresorbeerd, zoodat de werking van de daarin verdeelde geneesmiddelen beperkt blijft tot de oppervlakten, waarmede zij in aanraking zijn. *Hillen.*

Dekzerk, → Deksteen.

Del., → Deleatur.

Delabialiseering of o n t r o n d i n g heet in de p h i l o l o g i e het verschijnsel, dat bij geronde consonanten en tusschenklinkers, welke gerond zijn (→ Ronding), de ronding en dus het labiale karakter verdwijnt. Dit is vaak een gevolg van een algemeene tendenz om zonder lippenronding of -stulping te spreken. Deze tendenz is in het Ned. taalgebied het sterkst in a) gedeelten van Belgisch Limburg (bijv.: Bree, Genck en Peer); b) de stad Leuven en haar onmiddellijke omgeving; c) de Dendervallei; d) Vlieland; en verder in meerdere of mindere mate in heel den Z.W. hoek van het Ned. taalgebied. Soms treedt ontronding niet spontaan op maar als assimilatie- of dissimilatieproces, als een klank door de inwerking van een naburigen klank zijn labiaal karakter verliest. Bij de spontane d. wordt ö tot e, eu tot ee, uu tot ie, ui tot ei, bijv. deur in de Dendervallei en Vlieland tot deer, put in Zeeland tot pit, bruur (< broer) in de Dendervallei tot brier. *Weijnen.*

Delacroix, E u g è n e, Fr. schilder en lithograaf (zie plaat); * 1798 te Charenton-S. Maurice, † 13 Aug. 1863 te Parijs. Leerling van Guérin, maar in dieperen zin van de meesters, wier werken hij copieert: Veronese, Rubens, Rembrandt. Tevens ondergaat hij den invloed van de „moderne” opvattingen van Géricault en Constable. In de keuze zijner onderwerpen is D. afhankelijk van de Romantiek; aan de Romantische onderwerpen geeft hij een schilderachtigen sterk beweeglijken vorm, waardoor vorm en inhoud veel beter bij elkaar passen dan in de Romantische onderwerpen, die de Klassicisten in academischen vorm

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

behandelen. D.'s eerste meesterwerk, „Le Massacre de Scio" (Louvre) van 1824, leidt onmiddellijk tot een breuk met de Klassicistische richting, waarvan de aanvoerder Ingres D.'s groote tegenstander gedurende zijn heele leven blijft. Voor Ingres is de vorm hoofdzaak, voor D. daarentegen het licht en de kleur, waarover D. in zijn dagboek opvattingen beschrijft, die hem tot den voorlooper der Impressionisten maken. D. heeft een enorm oeuvre nagelaten. Behalve verschillende muurschilderingen, bezit men ca. 850 schilderijen, verder pastels en aquarellen en series litho's, die scènes illustreeren uit Faust, Hamlet enz. Het Mesdag Mus. in Den Haag bezit eenige werken van dezen genialen schilder, dien men het beste uit zijn stukken in diverse Fransche musea en in het Louvre leert kennen (o.a. De Vrijheid, die het Volk aanvoert, 1830).

Lit.: Cam. Mauclair, E. D. (1909); R. Escholier, D. (3 dln. 1926—30). *Korevaar-Hesseling.*

Delagoa-baai, breede inham van de Z.W. kust van Afrika, in Portug. Oost Afrika, met de havenstad Lorenzo Marquez.

Delambre, Jean Baptiste Joseph, Fransch astronoom. * 19 Sept. 1749 te Amiens, † 19 Aug. 1822 te Parijs. Vanaf 1807 hoogleeraar aan het Collège de France. D. had een groot aandeel in de graadmeting tusschen Duinkerken en Barcelona (1792—1797), waaruit de lengte van den meter is afgeleid. Hij berekende tafels voor planetenbeweging en schreef over de geschiedenis der astronomie.

Werken: Base du système métrique décimal (3 dln. Parijs 1806—'10); Traité d'astronomie (3 dln. Parijs 1814); Histoire de l'astronomie (6 dln. Parijs 1817—'27). *Dijksterhuis.*

Delaminatie is een bijzondere wijze van gastrulavorming, die in het dierenrijk slechts zelden voorkomt. De → gastrula vormt zich hier niet door instulping der → blastula, maar door dwarsdeeling der buitencellen der blastula, waardoor een naar buiten gelegen (ectodermaal) en een naar binnen gelegen (entodermaal) kiemblad worden gevormd. *Willems.*

De la Motte-Fouqué, → Motte.

Delanghe, Karel, → Longius.

Delanoue, Jeanne, Eerbiedwaardige, stichteres van de Congregatie der Zusters van de H. Anna der Voorzienigheid; * 18 Juni 1666 te Saumur, † 17 Aug. 1736 aldaar. Geholpen door eenige godvruchtige vrouwen, later vereenigd in voornoemde congregatie, richtte zij in haar geboorteplaats een tehuis in voor arme meisjes. Bij haar dood telde deze congregatie 9 huizen en 40 zusters. Zij was voor haar medezusters een uitstekende leidsvrouw en een voorbeeld van hechte kloosterdeugd. Het proces der zaligverklaring is in 1898 te Rome ingeleid. *J. v. Rooij.*

Delaquis, Georges, Fransch dichter; * 1880 te Parijs. Schrijver van novellen, gedichten, tooneelstukken.

Werken: o.a. Monsieur de Prévan (comedie in medewerking met Lucien Gumpel); Une vieille contait (comedie); La nuit de Racine (comedie); Le beau couchant (novellen); La croisade de la rose (fantastisch verhaal in verzen en in dialoogvorm); La ballade du dimanche (gedichten); La douce aventure du petit fou.

De la Ramée, Marie Louise, → Ouida.

De la Rey, Jacobus Herklaas (bijgenaamd Oom Koos), generaal en leider der Boeren; * 22 Oct. 1847 te Lichtenburg (destijds in Oranje-Vrijstaat), † 15 Sept. 1914 bij Johannesburg. De la Rey was boer, in 1893 lid van den Eersten Volksraad en aanhanger van de Joubert-partij; in den Anglo-Boerenoorlog tot generaal benoemd, viel hij in de Kaapkolonie, bracht Baden-Powell zware verliezen toe en reorganiseerde het leger der Boeren. Bekend door de slagen bij Kraaipan (1899), Witzandhoek en Nooitgedacht (1900), Modderfontein en Hartebeestfontein (1901), vocht met goed gevolg tegen lord Methuen, dien hij, gewond zijnde, edelmoedig behandelde, en lord Roberts, leed een nederlaag tegen Kitchener (1902); nam deel aan de vredesonderhandelingen en bezocht met Botha en de Wet (driemanschap) Europa op een bedeltocht voor zijn volk (1903); overreedde de krijgsgevangenen in Indië te Ahmednegar tot onderwerping; werd lid van het Wetgevend Lichaam van Transvaal (1907) en van den Senaat der Unie (1910); weigerde in den Wereldoorlog Duitsch gebied te veroveren en werd doodelijk getroffen door een kogel, bedoeld voor generaal Beyers. Een ware Boerenedelman! *Besselaar.*

Delaroche, 1° Mazo, → Roche (Mazo de la).

2° Paul, Fransch schilder; * 17 Juli 1797 te Parijs, † 4 November 1856 aldaar. Leerling van Gros en beroemdste vertegenwoordiger van het „Juste milieu", de richting, die den Klassicistischen vorm van Ingres met het koloriet van Delacroix wil vereenigen. D. behandelt bij voorkeur geschiedkundige onderwerpen, waarbij het verhaal zelf en de virtuositeit een te groote rol spelen. „Moord op den hertog van Guise" in het mus. te Chantilly en „Dood van koningin Elisabeth" in het Louvre behooren tot zijn bekendste werken. *Korevaar-Hesseling.*

Delarue-Mardrus, Lucie, Fransch schrijfster; * 1880 te Honfleur. Zij debuteerde met bundels gedichten en wijdde zich dan, van 1908 af, bijna uitsluitend aan den hartstochtelijken en realistischen roman.

Werken: Gedichten: Occident (1900); Ferveurs (1902); Horizons (1903); La figure de proue (1908); Par vents et marées (1910); Souffles de tempête (1914); A. Maman (1920). Romans: Marie, fille-mère (1908); Le roman de six petites filles (1909); L'acharnée (1910); Comme tout le monde (1910); Tout l'amour (1911); La monnaie de singe (1912); L'inexpérimentée (1912); Douce moitié (1913); Un cancre (1914); Deux amants (1917); L'âme aux trois visages (1919); Toutoune et son amour (1919); L'apparition (1921); L'ex-voto (1921); Le pain blanc (1924); A côté de l'amour (1925); La mère et le fils (1928); La cigale (1928); Redalga (1928). Tooneelstukken: Sapho désespérée, Reine de mer en Prêtresse de Tanit. Verder nog een zeer mooi boek over Ste. Thérèse de Lisieux (1926). *Ulrix.*

Delatio nóminis, → Delator.

Delátor (Lat.), aanklager, aanbrenger; meerv.: delatores. Bij de Romeinen ging in iudicia publica de nóminis delatio of gerechtelijke aanklacht uit van particuliere personen, daartoe vaak geanimeerd door belooningen. Tijdens de regeering van Tiberius werd dit aanklagen een winstgevend bedrijf voor ambitieuze redenaars en zoo vormden deze delatores ook onder latere keizers een voor hun medeburgers verderfelijk instrument in de handen van de regeering. Bekende delatores waren onder Tiberius: Caepio Crispinus en Romanus Hispo, de eerste delatores; dan: Domitius Afer. Onder Caligula, Claudius en Nero: Suillius, Messalina's dienaar en Seneca's aartsvijand; Cossutianus Capito en Eprius Marcellus, de aanklagers van Thrasea. Onder de Flavii: Vibius Crispus, Palfurius Sura, Metius Carus en vooral Regulus, door Plinius den jongeren beschreven. Over het algemeen waren de d. meer laag en wreed dan begaafd. *Davids.*

Delâtre, → Delattre.

Delatte, P., Benedictijn, abt van Solesmes, gaf een exegetisch werk uit over de brieven van Paulus: Les épitres de S. Paul replacées dans le milieu historique des Actes des Apôtres (1924—1927; [2]1929).

Delattre, 1° (Ook Delâtre) Claude Petit Jean, succentor der kathedraal te Verdun, rond 1555 kapelmeester van den bisschop van Luik. D. componeerde talrijke motetten en polyphonische liederen, sommige van deze laatste ook op Ned. teksten bewaard in verzamelingen van 1550—1575, te Antwerpen (T. Susato) en Leuven (P. Phalesius) gedrukt. *Lenaerts.*

2° Floris, Fransch Anglist, prof. in de Engelsche letterkunde te Rijsel. * 1880 te Haisnes (Pas de Calais); promoveerde te Parijs 1912.

Werken: English Fairy Poetry (1912); Robert Herrick (1912); De Byron à Fr. Thompson (1913); Dickens et la France (1927); L'Angleterre d'après-guerre et le conflit houiller (1930); Le roman psychologique de Virginia Woolf (1932). *Pompen.*

3° Louis, Belgisch geneesheer en schrijver; * 1870 te Fontaine-l'Evêque. Verteller vol waarnemingszin en ironie en daarbij teergevoelig, wat aan zijn werk een niet onaangenaam zuur-zoet smaakje geeft.

Werken: Contes de mon village (1891); Les miroirs de jeunesse (1894); Une rose à la bouche (1896); Les marionnettes rustiques (1898); La loi du péché (1899); Le roman du chien et de l'enfant (1907); Le jeu des petites gens; Petits contes et sabots; Les carnets d'un médecin de village (1910); Contes d'avant l'amour; Le parfum des buis (1911); Contes à Saint Christophe (1913); Le fil d'or (1927). *Ulrix.*

4° Louis-Alfred, Witte Pater, archaeoloog, * 1850 te Deville-lès-Rouen, † 1932 te Carthago. In 1873 ingetreden bij de Witte Paters, werd hij 1874 priester gewijd en 1876 naar Carthago gezonden, waar hij heel zijn verder leven doorbracht. Hij maakte weldra naam door zijn opgravingen. De toenmalige primaat kard. Lavigerie had groote terreinen aangekocht, om die te laten onderzoeken. Ze werden na zijn dood grootendeels geliquideerd. Had men die terreinen kunnen vasthouden, dan zou nu een groot deel van Carthago opgegraven zijn. Ze kwamen echter in verschillende handen en meerdere zeer belangrijke opgravingen van D. moesten worden stopgezet. Zeer jammer is dit o.a. voor het ruïnencomplex Damoes el Karita. De onvergankelijke verdienste van D. blijft het echter, dat hij het amphitheater heeft blootgelegd, eenige basilieken, een begraafplaats enz. In het Musée Lavigerie heeft hij schatten verzameld uit de Punische, heidensch-Romeinsche en Christelijke perioden. Eenig is de collectie overblijfselen der oudste Punische beschaving, gevonden in sarcophagen. Tusschen zijn eerste publicatie: Lampes chrétiennes de Carthage (1880) en zijn laatste: Symboles eucharistiques (1930) schreef hij tal van artikelen en brochures en een werk over Le culte de la S. Vierge en Afrique.

Lit.: Chabot, Le R. P. Delattre, in Le Correspondant (103, 1932, 387-397). *Franses.*

5° (Ook: Delâtre) Olivier, Ned. componist. In verzamelingen uit het tweede kwart der 16e eeuw, te Antwerpen en Parijs verschenen, vindt men van hem motetten en polyphonische liederen.

Delaunay, 1° Georges Emile, Fransch schrijver; * 1830 te Parijs.

Werken: Illusion (1858); Réalité (1858); Petit théâtre de Paris (1864). Eenige verhalen: Le banquet de la vie (1872 en 1873); Marie de Sancenay (1874); Le retour (1874). Een verzameling: Nouvelles (1885).

2° Robert, Fransch schilder; * 1882 te Parijs. Een der aanvoerders van het cubisme; invloed van Cézanne. Tracht door contrasten van kleur en vlak een maximum van bewogen intensiteit uit te drukken.

Delaunois, Alfred N., Belgisch schilder, * 1875; leerling van Const. Meunier, werkte steeds te Leuven, waar hij de Stedelijke Kunstacademie bestuurt. Is sedert Bosboom de merkwaardigste schilder van kerkinterieurs (St. Pieterskerk te Leuven), waarvan hij de geheimnisvolle religieuze stemming zeer treffend heeft uitgebeeld. De overige werken van D. zijn uitingen van dezelfde mediteerende kunstenaarsziel: abdijen, kloosters en begijnhoven met hun officieerende, zingende, biddende bewoners (Vie bénédictine, Béguinages, Ames solitaires); stadgezichten en synthetische landschappen (Au pays Monastique); psychologische portretten (etsen en teekeningen).

Delavigne, Casimir, Fransch dichter; * 4 April 1793 te Le Havre, † 11 Dec. 1843 te Lyon. Voornamelijk bekend door zijn Messéniennes (1815—1822), oden van politieke actualiteit. Meldenswaard zijn: La mort de Jeanne d'Arc, Waterloo, La mort de Napoléon. Als dramaticus trachtte D. het midden te houden tusschen de Klassieke en Romantische richting. In zijn drama's, waarvan de voornaamste zijn: Louis XI (1832) en Les enfants d'Edouard (1833), behandelt hij moderne onderwerpen in den vorm van het Klassieke treurspel.

Uitg.: Oeuvres complètes (6 dln. Parijs 1845). — Lit.: A. Favrot, Etude sur C. D. (Bern 1894). *Ulrix.*

Delaware-Indianen, stam der Indianen van Noord-Amerika, behoorende tot de Ooster-Algonkinstammen; in de huidige staten Pennsylvania en New Jersey, Ver. Staten. Zij zijn ook gekend onder den naam „Lenape", „Leni-Lenape".

Delaware River, rivier in de Vereenigde Staten (40° N., 75° W.), welke ontspringt op de Catskill Mountains in den staat New York, dan in Zuidelijke richting stroomt als grensrivier van de staten New York, Pennsylvanië, New Jersey en ook van Delaware naar den Atlantischen Oceaan. De lengte van deze rivier is 650 km; de Delawarebaai, een estuarium, is ongeveer 80 km.

In den bovenloop zijn veel watervallen, die benut worden voor opwekking van electriciteit. Ten Noorden van Easton een insnijding in the Blue Mountains, de Delaware Watergap. Groote schepen kunnen Philadelphia bereiken, kleinere Trenton. Van hier loopt een kanaal langs de rivier tot Easton. Voorts nog verscheidene kanaalverbindingen met andere rivieren o.a. met de Hudson. *Erkelens.*

Delbeke, Frans, Vlaamsch tooneelschrijver, die eerst met Walschap tooneelwerken uitgaf (→ Delbeke-Walschap) en ook schreef: De Vrek, De Terugkeer, Satan en Wanda.

Delbeke-Walschap, letterkundig tweemanschap uit de jaren 1924—'25, dat een quadrilogie: De vier jaargetijden, wilde uitgeven, waarvan echter slechts verschenen zijn: Lente en De vuurproef. Zij gaven ook nog Flirt en Dies Irae. Deze werken zijn reactionnair naar de strekking, maar volgens het oude procédé geschreven, behalve De vuurproef, dat naar het expressionisme overhelt. Zij waren de pioniers van het Katholiek ideeën-drama. *Philippen.*

Delbrouck, → Victorinus.

Delbrück, 1° Berthold, linguïst; * 26 Juli 1842 te Putbus, † 3 Jan. 1922 te Jena; o.a. prof. in Jena. Hij was met Karl Brugmann de hoofdpersoon

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

der neo-grammatische richting. Hij schreef vooral historisch-vergelijkende studies over de syntaxis der Indo-Germ. talen.

W e r k e n: Met Brugmann gaf hij uit: Grundrisz der vergl. Gramm. der indogerm. Sprachen 1886—1900 (van zijn hand zijn de laatste 3 deelen, handelend over syntaxis). Voorts gaf hij uit: Syntaktische Forschungen (I-V Halle 1871—1888); Altindische Syntax (Halle 1888); Über die indogerm. Verwandtschaftsnamen (Leipzig 1889); Grundfragen der Sprachforschung (Leipzig 1901); Synkretismus (1907); Die Grundfragen der Sprachwissenschaft (Straatsburg 1911); Einleitung in das Studium der indogerm. Sprachen (⁶1919); Einleitung in das Sprachstudium (Leipzig ⁶1920). — L i t.: E. Hermann, Berthold Delbrück (Jena 1923). *Weijnen.*

2° H a n s, broeder van 1°, historicus, * 1848, † 1929. Hield zich vooral met historisch-strategische studiën bezig; bekend om zijn vrijmoedige oordeelen over Duitsche politiek en o.a. over Ludendorff als strateeg en politicus.

W e r k e n o.a.: Geschichte der Kriegskunst [4 dln. 1900—'20 (dl. V en VI van Daniels 1926 vlg.)]; Weltgeschichte (5 dln. 1923—'28); Krieg und Politik 1914—1918 (3 dln. 1918—'19). D. gaf van 1898—1923 de Preusz. Jahrbücher uit.

3° R i c h a r d, Duitsch archaeoloog; * 14 Juli 1874 te Jena; 1921—'28 gewoon hoogleeraar in Gieszen, sinds 1928 in Bonn, bijzonder verdienstelijk voor de studie van de Romeinsche bouwkunst en de laat-antieke kunst.

W e r k e n: o.a. Hellenistische Bauten in Latium (2 dln. 1907—'12); Antike Porträts (1912); Consulardiptychen.

Delcassé, T h é o p h i l e, Fransch staatsman, vertegenwoordiger van de revanchegedachte in de buitenl. politiek der vooroorlogsche periode; * 1 Maart 1852 te Pamiers, † 21 Febr. 1923 te Nizza. D. werd 1889 als gematigd republikein lid van de Kamer en was 1898—1905 en 1914—'15 minister van Buitenl. Zaken. Om de handen vrij te hebben tegen Duitschland, wist hij Italië en Engeland gunstig te stemmen door hun in de koloniale politiek vrij spel te laten, bijv. in het Fasjodaconflict. De Entente Cordiale met Engeland (1904) was hoofdzakelijk zijn werk. In Mei 1905 stuurde D. aan op een oorlog tegen Duitschland, wegens de Marokkokwestie. Hij vond echter geen steun bij de overige ministers, daar Frankrijk onvoldoende voorbereid was, en nam ontslag. 1911—'13 minister van Marine en 1913—'14 ambassadeur in Rusland.

L i t.: Reynald, La diplomatie française. L'oeuvre de D. (1915). *V. Houtte.*

Delchevalerie, C h a r l e s, Belgisch letterkundige; * 1872 te Couillet (Charleroi). Journalist te Luik.

W e r k e n: Decors (1895); La maison des roses tremières (1899); Images fraternelles (1914).

Delcommune, A l e x a n d e r, † 6 Oct. 1855 te Namen, † 7 Aug. 1922 te Brussel. Sinds 1873 in Neder-Kongo; trad in 1884 in den dienst van de → A.I.A. Hij stelde de bevaarbaarheid vast van talrijke rivieren van den Kongo. In 1890 voerde hij bevel over een ontdekkings-expeditie, ingericht om de Lomam op te varen naar Katanga. Stichtte menigvuldige handelsposten. Terug in het moederland, beheerde hij talrijke koloniale handelsmaatschappijen, in welke hoedanigheid hij de kolonie nogmaals bezocht.

W e r k e n: Vingt années de vie africaine (Brussel 1922); L'avenir du Congo Belge menacé (Brussel 1919). *Monheim.*

Delcredere is het instaan van den commissionnair tegenover zijn opdrachtgever voor de gegoedheid van den derde, met wien hij, de commissionnair, gehandeld heeft; een in de handelspractijk veelvuldig voorkomende garantie, waarvoor de commissionnair zich dan een extra vergoeding pleegt te bedingen.

Het delcredere wordt in het Ned. Wetb. van Kooph. slechts terloops genoemd (art. 240, 2e lid), in het Belg. W. v. K. in het geheel niet. *Ariëns.*

Delcroix, 1° D e s i d e e r, onderwijzer, later ministeriebeambte te Brussel, wekker van het nationaal gevoel door het tooneel in Vlaanderen, tweede helft 19e eeuw. * 1823 te Deinze, † 1887 te Schaarbeek. Schrijver van een paar romans, vooral van enkele tooneelstukken, waaronder naast stuntelige proeven van thesis-drama's (Lena, 1871, en Elisa, 1877) het naar taal, stijl en techniek verrassend knap vaderlandsch spektakelstuk Philipinne van Vlaanderen (1875), schakel tusschen het oudere en nieuwere (Rodenbach's Gudrun) historische drama.

L i t.: Fr. De Potter, Vlaamsche Bibliographie (III Gent 1868). *Godelaine.*

2° L é o n, Belgisch componist, * 15 Sept. 1880 te Brussel; studeerde onder Théo Ysaye en Vincent d'Indy. Componeerde vnl. symphonische gedichten en kamermuziek met verfijnd karakter.

Delden, A m b t, gem. in Z. van Twente in de prov. Overijsel; opp. 8 768 ha, ca. 3 900 inw., waarvan 60% Kath., 37% Ned. Herv. Buurtschappen behoorend bij D. zijn: Deldenerbroek, Azeloo, Deldeneresch, Wiene, Hengeveld, Benteloo en het kerkdorp Wegdam. In het O. ligt het landgoed en kasteel Twickel; het hoofdgebouw is uit het midden en de O. vleugel uit het laatst der 16e eeuw; de W. vleugel stamt uit begin 19e eeuw. Het kasteel is door een gracht omringd en bevat kostbare wapen- en rustingenverzameling, tevens een belangrijk archief. Het park is in 17e en 18e eeuw aangelegd en door bosch omringd. *Wierdsma.*

Delden, A l b e r t v a n, Ned. rechtsgeleerde en staatsman; * 1828 te Deventer, † 1898 aldaar. Had van 1864 tot 1897 zitting in de Tweede Kamer voor het hoofdkiesdistrict Deventer. Hij behoorde tot de groep der vooruitstrevende liberalen. In het ministerie-De Vries-Geertsema (1872—1874) trad v. D. op als minister van Financiën. Zijn ontwerp tot regeling van het Nederlandsch muntwezen (vervanging van den zilveren standaard door den gouden) werd door de Kamer verworpen. Belangrijk is het feit, dat voor 1874 een budgetair evenwicht bereikt werd, de eerste maal sedert 1848. *Verberne.*

Deleátur [Lat., = (de letter) moet weg], uitdrukking bij de correctie van drukproeven, voorgesteld door het teeken δ.

Delebecque, L o d e w i j k J o z e f, bisschop; * 7 Dec. 1796 te Waasten, † 2 Oct. 1864 te Gent. Bisschop van Gent benoemd in 1838; was onwrikbaar, waar het de vrijheid der Kerk gold en buitengewoon waakzaam voor zijn onderhoorigen.

Deledda, G r a z i a, Italiaansch romanschrijfster; * 27 Oct. 1875 te Nuovo (Sardinië). Huwde Gr. Madesani en volgde hem naar Rome. Hare schilderachtige regionalistische romans en novellen, die aan Verga en Dostojewskij doen denken, werden meestal geïnspireerd door Sardinië en zijn inwoners. In 1927 ontving zij den Nobelprijs.

W e r k e n: Fior di Sardegna (1892); Racconti sardi (1894); Anime oneste (1895); Il tesoro (1897); Le tentazioni (1898); La giustizia (1899); Il vecchio della montagna (1900); Dopo il divorzio (1902; in 1920 herdrukt onder den titel: Naufraghi in porto); Elias Por-

tolu (1903); L'edera; Cenere (1904); Nostalgia; I giuochi della vita (1905); La via del male (1906); Il nostro padrone (1909); Sino al confine (1910); Nel deserto (1911); Colombi e sparvieri; Chiaroscuro (1912); Canne al vento (1913); Le colpe altrui (1914); Marianna Sirca; Il fanciullo nascosto (1915); L'incendio nell' oliveto (1918); La bambina rubata; Ritorno del figlio (1919); La madre (1920); Cattive compagine; Segreto dell' uomo solitario (1921); Il Dio dei viventi (1922); Il flauto nel bosco (1923); La fuga in Egitto (1925); Sigillo d'amore (1926); Annalena Bilsini (1927); Nell'azzurro (1929); La danza della collana; Il vecchio e i fanciulli (1930); La casa del poeta (1930); Il paese del vento (1931); La vigna sul mare (1932). — Lit.: A. Panzini, in Italia che scrive (Jan. 1920); P. Pancrazi, in Secolo (20 Aug. 1922). *Ulrix.*

Deleen (ook: Deloenus), Walter, Protestantsch theoloog en schrijver; * begin 16e eeuw te Leuven, † 1564 te Londen. Hij was leeraar in het Grieksch te Emden, en ging naar Londen ca. 1560 als Gereformeerd geestelijke, waar hij verbleef tot zijn dood. Hij bezorgde een vertaling van het werk van Sleidanus: Waerachtige beschryvinge hoe dattet met de religie gestaen heeft, ende oock met de gemeyne welvaert onder den grootmachtigen keyser Carolo de vyfsten, 1558.

Lit.: Biogr. Nat. Belge; N. Ned. Biogr. Wbk; Diction. De Seyn; Biogr. Wbk. v. Prot. Godgel. in Ned. *Erens.*

Delegaat, Apostolische, vertegenwoordiger van den H. Stoel in landen, waarmede geen geregelde diplomatieke betrekkingen worden onderhouden. Is niet geaccrediteerd bij hof noch bij regeering. Heeft volgens ca. 267 § 2 C.I.C. als gewone macht alléén de waakzaamheid over den toestand der kerken en het uitbrengen van verslag aan den paus. Drie soorten naar de Congregatie, waarvan ze afhangen: voor Missielanden van de Propaganda (10), voor den Oosterschen Ritus van de H. Congregatie voor Oostersche zaken (6), voor landen met bijzonder moeilijk bestuur van de Congregatio Consistorialis (5). *Drehmanns.*

Delegatie, 1° a) Het Ned. Staatsrecht kent overdracht van wetgevende en uitvoerende of bestuursfunctie. → Trias politica. In het rijk kan de Wetgever, d.i. de Koningin en Staten-Generaal gezamenlijk, bij de door hem uitgevaardigde wetten aan het uitvoerend orgaan, d.i. de Koningin alleen, opdragen, die wetten met nadere regelingen aan te vullen. Deze nadere regelingen, genaamd → algemeene maatregelen van bestuur,behooren in materieelen zin tot de wetgeving van het Rijk. Voorbeeld: motor- en rijwielwet, nader uitgewerkt in het door de Koningin vastgestelde motor- en rijwielreglement. In sommige gevallen wordt het stellen van nadere regels ook wel opgedragen aan andere organen dan de Koningin, nl. aan de ministers, of andere ambtenaren (bijv. in de Landbouw-crisiswet 1933, Steenhouwerswet e.a.). In de gemeenten kan de Raad op overeenkomstige wijze B. en W. bevoegd verklaren verordeningen door het stellen van nadere regels uit te werken. De Raad kan voorts bepaalde takken van zijn bestuursfunctie, o.a. de beschikking over gemeentelijke eigendommen, de beslissing over het voeren van processen, het vaststellen van de bezoldiging der gemeente-ambtenaren, aan B. en W. overdragen, terwijl B. en W., met machtiging van den Raad, de hun opgedragen uitvoering van raadsbesluiten kunnen overdragen aan gemeente-ambtenaren.

In de provincies kunnen de Provinciale Staten eenige hunner functies, nl. de beschikking over provinciale eigendommen en de beslissing over het voeren van processen, delegeeren aan Ged. Staten. *Struycken.*

b) Krachtens artikel 25 der Belgische Grondwet gaat elke macht uit van de natie. Dit veronderstelt dus een algemeene delegatie van macht, maar, eenmaal die delegatie van de volkssouvereiniteit ontvangen, kunnen de onderscheidene machten hun bevoegdheden niet meer subdelegeeren; zoo kan de wetgevende macht hare wetgevende bevoegdheid niet overdragen, noch haar recht om wetten te maken en te interpreteeren, om belastingen te heffen, om het legercontingent vast te stellen; evenmin kan de Koning als hoofd der uitvoerende macht zijn essentieele rechten subdelegeeren; de organen van de rechterlijke macht kunnen ook niet hun bevoegdheden aan anderen opdragen.

Wel heeft de wetgever nochtans partieele en tijdelijke delegaties toegestaan, omdat dit noodzakelijk bleek voor het normaal administratief leven. Deze partieele en tijdelijke delegaties moeten echter steeds door een wettekst voorzien of toegelaten zijn. Men kan niet spreken van delegatie van macht, wanneer eene bestuurlijke overheid of bestuurlijke macht eene andere bestuurlijke overheid of macht onder behoud van de verantwoordelijkheid met de uitoefening van bepaalde bevoegdheden belast; zoo bijv.: de koning vertrouwt aan zijn ministers de benoemingen van het lager personeel toe. *V. Boon.*

De d. van de wetgevende macht was in de laatste 20 jaren in België meermaals aan de dagorde, en het parlement heeft verscheidene zoogenaamde volmachtwetten goedgekeurd, nl. bij het uitbreken van den Wereldoorlog, in Augustus 1914, en nadien, tot regeling van den financieelen toestand van het land, in 1926, 1932, 1933 en 1934. De eerste gold voor den duur van den oorlog, de overige voor een beperkten tijd en voor bepaalde onderwerpen. Daar de Belg. Grondwet in dusdanige wetgeving niet voorziet, heeft de geldigheid er van aanleiding gegeven tot betwisting.

Een eerste bemerking laat, in veel gevallen, toe de zgn. volmachtwet te rechtvaardigen. Wat, materieel gesproken, voorwerp is van de wet is niet a priori te bepalen, en in principe verzet niets er zich tegen, dat de regeling van een zaak, al werd die tot dan toe gewoonlijk door de wet geregeld, voor een bepaalden tijd aan den Koning wordt opgedragen. Dit veronderstelt, dat de zaak niet essentieel van wettelijken aard is, wat wel het geval is, wanneer ze door de Grondwet zelf aan de wetgevende macht is voorbehouden, zooals bijv. het heffen van belastingen.

Toch heeft, sedert 1830, de wet meermaals de detailregeling van sommige belastingen aan de uitvoerende macht overgelaten. De wet van 31 Juli 1934, waarbij het aan den Koning wordt toegelaten de wetten betreffende de belastingen te wijzigen, voorziet, dat de Regeering, na het verstrijken van den termijn der wet, bij het parlement een wetsontwerp zal aanhangig maken tot bekrachtiging van de dienaangaande genomen Koninklijke Besluiten, zoodat ten slotte het parlement de getroffen maatregelen kan te niet doen.

Eindelijk mag niet uit het oog worden verloren, dat de formeele wetten geen doel op zich zelf zijn. Van 1914 tot 1918 bestond er geen mogelijkheid om het Belg. parlement bijeen te roepen: de wetgevende macht werd alsdan uitgeoefend door een van de drie leden van die macht, den Koning, bij wijze van wets-

besluiten. Niet ten onrechte, immers het behartigen van de hoogste belangen van de gemeenschap moet, indien het niet anders mogelijk is, kunnen geschieden buiten de toepassing van sommige regelen van formeelen aard, al zijn die ook door de Grondwet bepaald. *V. Dievoet.*

c) In het Kerkelijk Recht is d. de overdracht van bevoegdheden aan een geestelijke, die deze bevoegdheden niet krachtens ambt, resp. wijding heeft of verkrijgt. De d. heeft vooral op de kerkelijke rechts- of bestuursmacht (jurisdictie) betrekking, op de wijdingsmacht in aanmerkelijk mindere mate (o.a. wegens de beperkende bepaling van can. 210 C.I.C.). Voorzoover het de jurisdictie betreft, geldt als grondbeginsel: behoudens gevallen, waarin het recht uitdrukkelijk uitzonderingen of beperkingen maakt, kan degene steeds zijn bevoegdheden delegeeren, die de „gewone macht” (potestas ordinaria) heeft, d.i. het kerkelijk ambt bezit, waaraan de rechtsorde de betrokken bevoegdheden heeft verbonden (tegenstelling: „gedelegeerde macht”, potestas delegata, dus bevoegdheden, die iemand persoonlijk, d.i. zonder het correspondeerende ambt, zijn verleend). Verdere regels voor de d. vooral C.I.C. can. 199—208.

Lit.: H. J. Conrad, Die jurisdictio delegata im römischen und kanonischen Recht (1930). *Schweigman.*

2° D. noemt men het deel van het tractement, dat het marinepersoneel, buiten Nederland verblijvende, vooraf bestemt om aldaar te worden uitbetaald aan het gezin c.s. Zonder nader bericht en ongeacht waar de man zich bevindt, wordt dit bedrag maandelijks aan de opgegeven familiebetrekking uitbetaald. Hierdoor ontvangt de betrokkene deze bedragen op regelmatige tijden, waarvoor het personeel bijv. in zee niet zou kunnen zorgen. Bovendien ontgaat het personeel de nadeelen van koersverschillen van vreemde valuta’s.

Delehaye, Hippolytus, Bollandist; * 19 Aug. 1859 te Antwerpen; deed 23 Sept. 1876 zijn intrede bij de Jezuïeten; in 1891 werd hij lid van het gezelschap der Bollandisten, waarvan hij als voorzitter de werkzaamheid bestuurt sedert 1913; hetzelfde jaar werd hij gekozen als lid der Koninklijke Academie.

Voorn. werken: zijn medewerking aan de Acta Sanctorum, waaronder: Synaxarium ecclesiae constantinopolitanae en Commentarium perpetuum in martyrologium hieronymum; Bibliotheca hagiographica graeca enz. *Willaert.*

Deleloë, Jeanne de S. Mathieu, Benedictines en mystiek begenadigde; * 1604 te Fauquembergues (dioc. Boulogne), † 13 April 1660 te Poperinghe, waarheen zij met 10 andere zusters vluchtte en lange jaren priorin was. Gelouterd door lijden, smaakte zij de hoogste mystieke begenadigingen, welke zij op bevel van haar geestelijken leidsman te boek stelde. Met betrekking tot de godsvrucht tot het Goddelijk Hart van Jesus kan zij als de voorloopster van de H. Marg. M. Alacoque beschouwd worden ten tijde van de opkomst van het Jansenisme. *J. v. Rooij.*

Delen, 1° Ary, Vlaamsch kunsthistoricus, hulpconservator aan het Plantijn-museum te Antwerpen; * 1883 te Leuven. Schreef o.a. De Vlaamsche Schilderschool voor, tijdens en na Rubens (1927); Iconographie van Antwerpen (1930).

2° Dirck van, schilder; * 1605 te Heusden, † 1671. Ging in 1626 naar Middelburg, waar hij burgemeester werd. Hij schilderde uitsluitend denkbeeldige interieurs van kerken, paleizen en zalen, geïnspireerd op Vredeman de Vries. Zijn werken liet hij door anderen met figuren stoffeeren, de kleuren zijn hard en koud, de teekening is voortreffelijk.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

3° Jan van, beeldhouwer; † 1704 te Brussel; leerling en medewerker van Faydherbe o.a. voor de groote Apostelbeelden in de St. Goedele-kerk.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Delénda Carthágo, → Ceterum censeo Carthaginem esse delendam.

Delescluze, Louis Charles, een leider der Parijsche Commune in 1871; * 20 Oct. 1809 te Dreux, † 28 Mei 1871 te Parijs. In 1871 werd hij Commissaris voor Openbare Welvaart in de regeering der Commune, liet de meeste openbare gebouwen in brand steken en de gijzelaars dooden. Hij viel op de barricade.

Lit.: Prolès, Les hommes de la révolution de 1871. D. (1898). *V. Houtte.*

Delff, naam van schildersfamilie te Delft. Oudste lid is **Jacob,** * ca. 1550 te Gouda, † 1601 te Delft, waar hij sinds 1582 woonde. Portretschilder; als zoodanig belangrijke figuur uit die periode. Twee zijner hoofdwerken zijn een familiegroep (wel zijn eigen familie voorstellend) in het Rijks Museum en een schutterstuk met 31 figuren van 1592 in het stadhuis te Delft. Hij had twee zonen, die kunstenaars waren: **Cornelis,** * 1571, † 1643, die uitsluitend stillevens geschilderd heeft (Rijks Museum, Frans Hals Museum) en **Willem,** * 1580, † 1638, die een beroemd graveur werd. Deze kwam in de leer bij zijn vader, waar hij nog portretten moet geschilderd hebben, daarna waarschijnlijk bij Wierix om zich geheel op de gravure toe te leggen. Hier ontwikkelde hij zich tot een der grootste kopersnijders van zijn tijd hier te lande, kwam tot hoog aanzien en tot aanzienlijken welstand; o.a. kreeg hij den titel van „graveur van den Koning van Engeland”. Hij sneed een reeks beroemde tijdgenooten in het koper, buitendien de meeste portretten van Mierevelt (die zijn schoonvader was) en verschillende van A. v. d. Venne, Duyster e.a. Zijn werk munt uit door zorg en staat technisch zeer hoog; daarbij wist hij aan elke beeltenis een persoonlijken trek te geven. Hij liet een zoon na, **Jacob,** * 1619, † 1661, die portretschilder was. Deze was leerling van zijn vader en van zijn grootvader Mierevelt; vooral de invloed van den laatste is in zijn overigens zeer verdienstelijke portretten goed te herkennen. Waarschijnlijk een lid van dezelfde familie was ook **Nicolaas,** † 1620 te Delft, wiens eenig werk, een glasschildering met volle signatuur, in het Rijks Museum bewaard wordt.

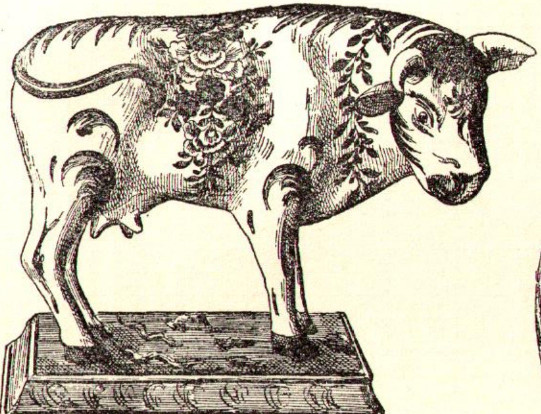
Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Delfgauw, → Pijnacker.

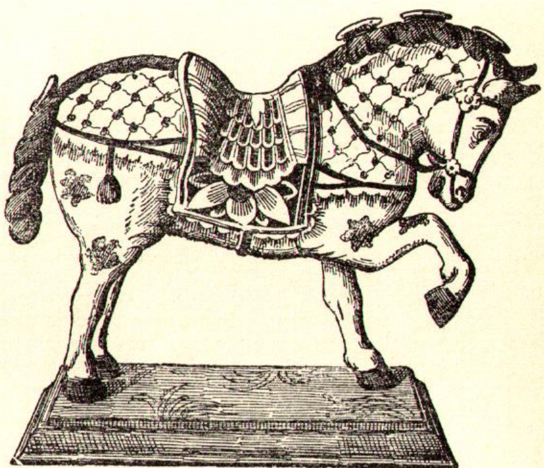
Delfini, Aegidius, Minderbroeder, van 1500 tot 1506 generaal der Orde. Ofschoon zelf Conventueel, leefde D. streng als een Observant. In 1501 vaardigde hij de door paus Alexander VI goedgekeurde Constitutiones Alexandrinae uit ter verbetering van de tucht onder de Conventueelen; zij bedoelden beide takken (Conventueelen en Observanten) te hereenigen, waren echter veel te zwak en hebben de definitieve scheiding (1517) verhaast. In Italië had D. weinig succes, meer in Frankrijk, waar de vorsten, en in Spanje, waar kardinaal Ximenes en koningin Isabella hem steunden. D. hield een algemeen kapittel te Troyes in 1503 en, onder Julius II, te Rome in 1506, waar echter zijn hereenigingspogingen mislukten.

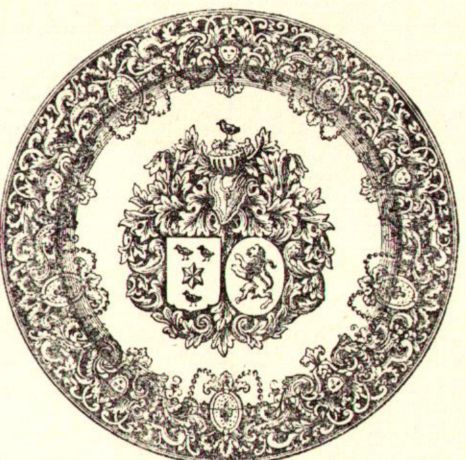
Lit.: Holzapfel, Handbuch (142-147). *Polman.*

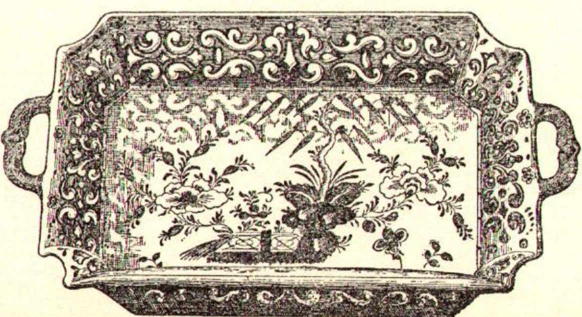
Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

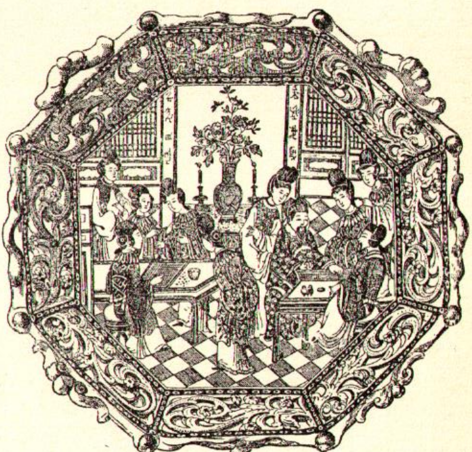

Delftsch aardewerk. Boven, van links naar rechts: koe, groote vaas, paardje, alle polychroom. Onder, van links naar rechts: bordje (blauw, vermoedelijk **16e eeuw**), mandje (paars), mandje (donkerblauw).

Delfino, L u i z, Braziliaansch dichter; * 1834 te Santa Catarina, † 1910 te Rio de Janeiro. Geboren en gevormd in de romantische periode, toont de auteur van Angustia do Infinido en van Tres Irmas zich een der beste epigonen van de lyriek van Hugo.

Delfland, hoogheemraadschap in de prov. Z. Holland; 30 000 ha groot, gevestigd te Delft. Het loost zijn water op de N. Maas en door de stad Den Haag ook op de Noordzee. Tijdens het bestaan van het graafschap Holland vormde Delfland een baljuwschap.

Delflandsche Hoofden zijn de steenen dammetjes, welke men loodrecht op de kust van het Westland aangelegd heeft om de kracht der golven te breken. De duinenrij is hier niet sterk genoeg.

Delfshaven, deel der gem. Rotterdam, in 1389 aangelegd als voorhaven van Delft. Zeer bloeiend in de 15e eeuw. Geboorteplaats van P. Hein. Zie verder → Delft (sub Gesch. en Lit.).

Delfstoffen noemt men alle stoffen, die uit de aarde gewonnen worden. Echter omvat het begrip d. niet alleen mineralen, maar ook gesteenten. Het omvat dus zoowel ertsen (d., waaruit zware metalen in bruikbare hoeveelheden gewonnen worden) als niet-ertsen. Tot de laatste behooren: brandstoffen (kolen, aardolie, turf), bouwmateriaal (steen, lei, siersteenen voor binnenhuisarchitectuur), edelsteenen en halfedelsteenen, meststoffen (salpeter en kalizout), grondstoffen voor allerlei industrieën; zand voor glas, klei voor aardewerk, bauxiet voor aluminium, zeldzame aarden, asbest, mica (glimmer), zwavel, jodium enz.

D e l f s t o f k u n d e is een in onbruik geraakte term voor m i n e r a l o g i e (thans ook in de H.O. wet aldus gewijzigd). *Jong.*

Delfstrahuizen, dorpje van 650 inwoners in de Friesche gem. → Schoterland.

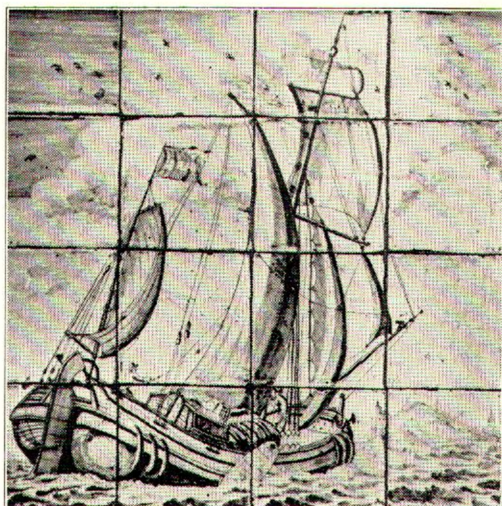
Delft, stad en gem. in de provincie Z.Holland, aan de spoorlijn Den Haag—Rotterdam en aan de Schie. (Zie platen.) Hierbij behooren de vroegere gemeenten Vryenban en Hof van Delft. Ca. 51 000 inw., waarvan ong. 20 000 Kath. Te Delft zijn gevestigd: Technische Hoogeschool (geopend 1905), gymn. en H.B.S., drie ziekenhuizen (waaronder St. Hyppolitus-stichting) en het St. Jorisgasthuis voor krankzinnigen. Er zijn 10 kerkgenootschappen. Het dekenaat heeft 4 kerkgebouwen.

B e z i e n s w a a r d i g h e d e n. Merkwaardig zijn de oude grachten (het Oude Delft). De N i e u w e of S t. U r s u l a k e r k werd begonnen in 1381; na honderd jaar was ook de toren voltooid. In 1536 gedeeltelijk verbrand. Het carillon is afkomstig uit den toren van het stadhuis. In 1872 torenspits afgebrand, in 1877 hersteld. De kerk heeft veel geleden door den beeldenstorm, waarbij schilderijen en altaren verloren gingen. Door restauratie wordt het aanzien van het gebouw zeer verbeterd. In het koorgedeelte graftombe van Willem den Zwijger, het Mausoleum der Oranjes, in 1616 door Hendrik de Keyzer begonnen, door Pieter de Keyzer voltooid, marmeren gedenkteeken van Canova ter eere van prins Willem George Frederik, de gedenkteekenen van koning Willem I en prins Alexander, van Grotius en eenige zeer fraaie epitaphia. Het s t a d h u i s is in 1618 op den Gotischen toren na verbrand en opnieuw opgebouwd door H. de Keyzer, in 1620 voltooid. Hier bevinden zich verschillende portretten van de hand van oude meesters. Op de Markt staat een standbeeld van Grotius (van Stracke). De O u d e of S t. H y p p o l i t u s k e r k ontstond in 1240, met scheeven toren. Hierin hangt het „Bourdon”, een 18 000 pond wegende oude klok, die door 16 man bediend moest worden (nu electrisch). Verder bevinden er zich praalgraven van M.H. Tromp, Piet Hein, Elisabeth van Marnix, Ant. Leeuwenhoek en H. C. Poot. Het P r i n s e n h o f diende prins Willem I van 1572 tot zijn dood ('84) als verblijfplaats. Nu gemeentemuseum, waarin vele voorwerpen, op het huis Oranje betrekking hebbende. Verder kunnen nog genoemd worden het Delflandhuis, laat-Gotisch, zetel van het hoogheemraadschap Delfland; de Oude Kamer van Charitate, aula der Technische H.S. (vroeger een kapel), de Oostpoort, het hofje Klaas, het Museum Lambert van Meerten met collectie oud-aardewerk.

M i d d e l e n v a n b e s t a a n. Aardewerkfabrieken (Porceleyne Fles), gebrand glas, Nederlandsche Gist- en spiritusfabrieken, Fransch Hollandsche Oliefabrieken (Calvé), lijm en gelatinefabrieken (grondlegger ir. J. C. van Marken), tabak, sigaren en sigaretten, metaalwerken, leerlooierijen, machines en kabels, blik. Delft is de standplaats van den Rijksvoorlichtingsdienst voor vezel- en rubber-nijverheid. Op zeven inwoners is er één fabrieksarbeider. Er is een belangrijke veemarkt. → Delftsch aardewerk. *Blaauw.*

G e s c h i e d e n i s. Delft, begin 13e eeuw opgekomen als verkeers- en handelscentrum, kreeg 1246 stadsrechten van Willem II. Floris V breidde deze uit over een oudere nederzetting, het zgn. Oude Delft, dat ca. 1060—1070 bewoond zou zijn geweest door Godfried den Bultenaar, in wien vroeger ten onrechte de stichter van Delft werd gezien; waarschijnlijk was het Oude Delft ontstaan om een grafelijke vroonhoeve. De achteruitgang van Vlaardingen was de opkomst van Delft, dat zich in de 13e eeuw voorspoedig ontwikkelde, maar groote schade leed in de troebelen der 14e eeuw (Hoeksche en Kabelj. twisten). Het werd 1359 door Aelbrecht van Beieren getuchtigd en op zijn last ontmanteld. Ondertusschen voerde het fellen kamp met Rotterdam vooral om de economische hegemonie van het Schie- en Maasgebied. In 1389 kreeg het nieuwe stadsrechten en verlof zich een eigen Schiemond aan de Maas te graven. Daar ontwikkelde zich Delfshaven (dat met het oude kerkdorp Schoonderloo een nieuwe parochie vormde) als uitvoerhaven der Delftsche producten (vooral bier) en als visscherijcentrum. Een bedreiging voor Rotterdam is de haven niet geworden; het conservatisme der Delftsche regeering belette de verplaatsing der oude industrieën naar de haven. Ofschoon daar in 1602 een kamer der O.-I. Comp. werd gevestigd, beteekende Delfshaven in de volgende eeuwen steeds minder als handelshaven; het kreeg na 1700 zekere welvaart door scheepsbouw en jeneverstokerij. Napoleon maakte het 1811 tot aparte gemeente; 1886 werd het bij Rotterdam gevoegd. Delft zelf was, sedert het Juli 1572 de Spaansche zijde verlaten had (waarna de priester C. Musius viel als slachtoffer van Lumey), onder Willem van Oranje (die er 1584 vermoord werd) en onder Leicester residentie en bestuurszetel; toch was de regeering er doorgaans weinig prinsgezind. Het Remonstrantisme was er tijdelijk vrij sterk; rekkelijkheid en verdraagzaamheid jegens dissenters en Katholieken, die echter geen baatzucht uitsloot, kenmerkten meestal de regenten. De Kath. godsdienst is door de saeculieren ook in de troebele tijden (ca. 1572 en daarna) vrijwel ononderbroken gehandhaafd; tal van notabelen bleven nog lang trouw; uit een dezer geslachten werd de eerste

DELFTSCH AARDEWERK

Tegeltableau (blauw).

Bordje (blauw, 17e eeuw).

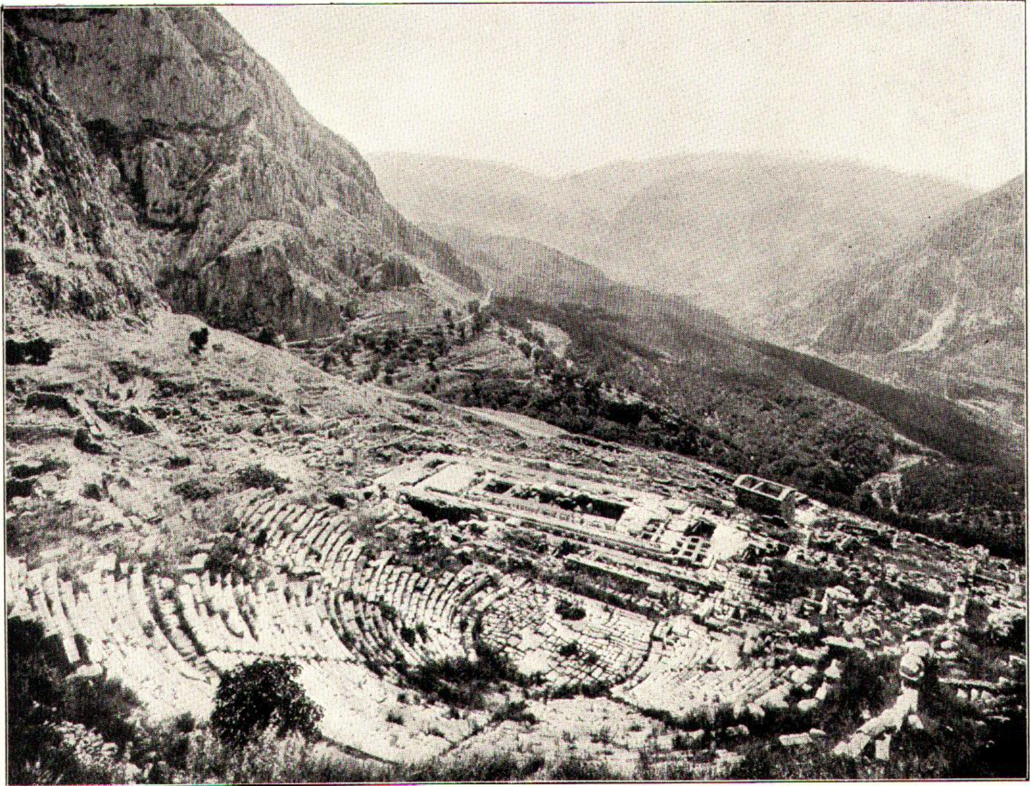

Vaas (Perzisch décor, ca. 1780).

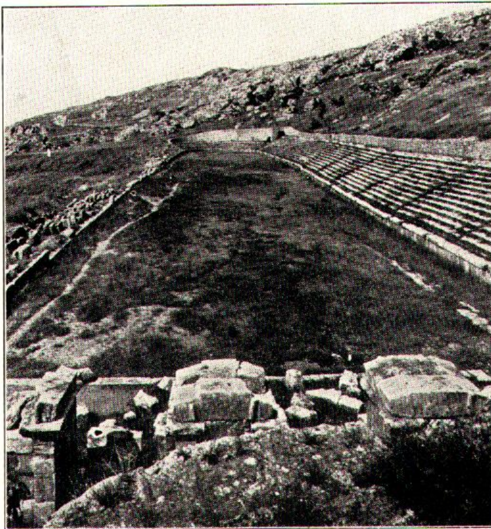

Fonteintje (Chineesch décor, ca. 1760).

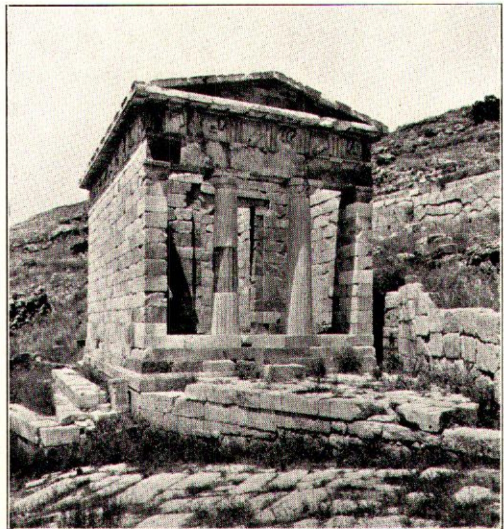
DELPHI

Overzicht van de ligging van theater, fundament van den Appollo-tempel en het Schathuis der Atheners.

Het stadion.

Het Schathuis der Atheners.

apost. vicaris, Sasbout Vosmeer, geboren. Onder de saeculieren van na de Hervorming komen verscheiden belangrijke figuren voor als J. Stalpaert van der Wielen, Joannes Roos, benevens de kopstukken van Jansenisme en Oud-Kath. schisma, zooals: N. van Erkel, J. C. van Erkel, N. Broedersen, M. Oosterling, meest pastoors van het Begijnhof, dat onder Neercassel en Codde gastvrijheid verleende aan verbannen Fransche Jansenisten, o.a. Arnauld, Gerberon, Quesnel, en een centrum van Jansenistische propaganda werd. Behalve twee seculierenstaties had Delft 1592—1708 een Jezuïetenstatie (achter het Marktveld), die sinds 1709 door Franciscanen bediend wordt. In de 19e eeuw heeft Delft zich vooral als industriecentrum ontwikkeld.

Lit.: D. van Bleiswijck, Beschrijving der stadt Delft (2 dln. 1667); R. Boitet, Beschrijving van Delft (1729); C. Visser, Proeve eener economische beschrijving v.h. gebied der Kamer v. Kooph. voor Delft e.o. (1927); F. J. Kleijn, Beschrijving van Delfshaven (1873); L. J. Rogier, Gesch. v. kath. Delfshaven (1930); Bijdr. Bisd. Haarl. (XXII, XXIV, XXV, XXVII, XXVIII en passim). *Rogier.*

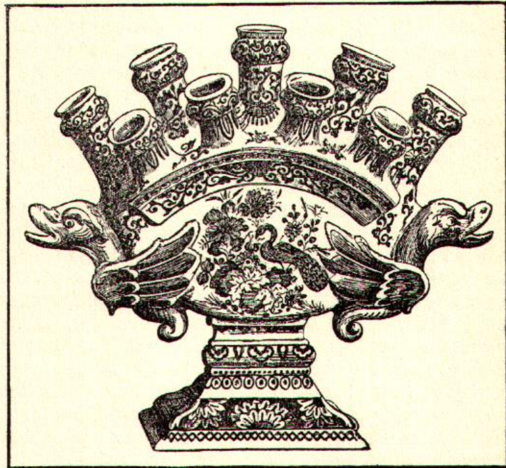
Delft, 1° Anton van, Ned. letterkundige, priester; * 1876. Hij was vooral werkzaam voor het Brab. volkstooneel, doch deed zich ook als geleerde kennen door zijn vert. van en commentaren op Dante, Vondel en eenige gedeelten der H. Schriftuur. Zijn stijl, eenigermate stroef, soms geforceerd, streeft naar beknoptheid en geeft een lange gedachtenreeks in weinige regels weer. Zijn vaak krachtige tooneelpoëzie wordt wel eens geschaad door de herhaling derzelfde motieven. Uit al zijn werk spreekt een rijk natuurtalent, dat zich ietwat eenzelvig ontwikkelde, en weinig invloed van de letterkundige stroomingen des tijds onderging.

Voorn. werk: Eucharistica (1913); De Dorre Boom (1914); Saul en David (1914); Dante-verklaring (4 dln. 1920—1921); Vondel's Altaergeheimnissen (1924); Hirtacus (1923); De Verloving van St. Arigida (1924); Jeremias (1925); Tekst voor het passiespel te Tegelen (1930); Verklaring van den Apocalyps (1935). *Asselbergs.*

2° Hugo van, een Kartuizer der 15e eeuw, in St. Catharinadal te Kiel, werd prior van het Kartuizersklooster van Geertruidenberg, ging in 1428 over naar Brugge als rector van de Kartuizernonnen. Hij was een man van buitengewone deugd en van groote kennis der geestelijke zaken.

Lit.: N. Ned. Biogr. Wbk. *Erens.*

Delftsch aardewerk (zie plaat), naam, gegeven aan de Nederlandsche faience-producten uit de 17e en 18e eeuw, waarvan het centrum in later tijd Delft werd. Deze faience-industrie wordt uit Zuid-Ned. (Antwerpen) naar het Noorden overgebracht (wanneer staat niet vast) en ondergaat aanvankelijk sterk den invloed van Spanje (tegels) en Noord-Italië (Venetië). Door den Spaanschen oorlog geraakt de binnenlandsche fabricatie tot hoogen bloei. De eerste ovens ontstaan in Middelburg, Haarlem, Amsterdam en Dordrecht, alle reeds voor 1585. Invloed van het sinds 1605 met groote hoeveelheden ingevoerde Chineesche porselein (Oost-Ind. Compagnie) doet zich in het begin der 17e eeuw gelden. Daardoor veranderde wel niet de techniek: deze bleef met tinglazuur overtrokken faience, doch de vermenging der klei en het branden geschiedden met grooter zorgvuldigheid, en vooral, men imiteerde en verwerkte zelfstandig de nieuwe buitenlandsche ornamentiek. Overheerschende kleuren worden blauw en wit. Omtrent het midden der 17e eeuw loopt voor een tijd de invoer der Chineesche waren achteruit (binnenlandsche troebelen in het keizerrijk) en in die jaren (1640—1660) neemt de Holl. faience-industrie een groote vlucht en komt Delft aan de spits te staan, vooral door den ondernemingsgeest van zijn kooplui.

Bloemenvaas, oud-Delftsch. Eind 17e eeuw, polychroom.

Sinds 1660 begint de Japansche import deze productie weer te fnuiken en oorspronkelijk werk maakt allengs plaats voor navolging van het Japansche ornament. Ook de Japanners zelf werkten veel voor Holland naar door Ned. kunstenaars ontworpen modellen: vandaar dat Holl. en Japansch werk in die dagen zoo treffend op elkaar gaat gelijken. In het begin der 18e eeuw breidt de handel met China wederom sterk uit en begint het definitieve verval der industrie, nog verhaast door de invoering van het goedkoopere Engelsche steengoed (na 1760 Wedgwood-aardewerk). De voorn. Delftsche werkplaatsen waren: De Roos, De Bijl, De drie Klokken, De metalen Pot, De Schenckan, De Dissel, De porceleyne Fles, De porceleyne Schotel en De vergulde Blompot. Zie afb. kol. 637.

Lit.: Paape, De Plateelbakker of Delftsche Aardewerkmaker (1794); Havard, La ceramique hollandaise (²1909); Neurdenburg, Oud Aardewerk (1920); Hudig, Delfter Fayence (1929). *Knipping.*

Delftsche Bijbel, eerste gedrukte Nederlandsche bijbelvertaling, gedrukt in 1477 bij Jacob Jacobssoen ende Mauricius Yemantszoen van Middelborch. De vertaling bevatte het O.T. behalve de psalmen.

Delftsche stelsel. Met dezen naam wordt een practische toepassing van het idee der differentiatie aangeduid, bedacht door Van Everdingen en te Delft doorgevoerd tot 1920. Definitief na het eerste schooljaar werden de leerlingen in twee groepen verdeeld: begaafden en minder begaafden. Met deze leerlingen werd het tweede leerjaar begonnen, leerprogramma en onderwijstempo voor elk verschillend. De eerste splitsing bleef echter niet noodzakelijk den geheelen verderen schooltijd duren: bij elke verhooging waren overgangen van de eene naar de andere afdeeling mogelijk; blijven zitten in dezelfde klas kwam niet voor. Voor de zwakzinnigen werden aparte klassen ingericht. Onafhankelijk van Delft kwam men er in 1912 ook toe dit dubbele-schoolsysteem bij Zusters te Amsterdam, Spaarndammerstraat, toe te passen. *Rombouts.*

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Delfzijl, gemeente in de prov. Groningen; bestaat uit de stad, Farmsum, Geefsweer, Weiwerd, Heveskes, Oterdum, Amsweer, Meedhuizen, Biesum en Uitwierde. Ca. 9 700 inw., waarvan ca. 5 500 Ned. Hervormd, 1 300 Geref., 300 Kath., 125 Isr., en 2 250 onkerkelijken. Opp. 4 665 ha.

Tegenover het agrarisch gedeelte staat het commercieel-industrieele gedeelte der stedelijke nederzetting, die door zijn haven verschillende daarmee samenhangende bedrijven zag ontstaan, als scheepsbouw (80 arb.) en houtzagerijen (75 arb.). In het havenbedrijf vinden 300 personen werk. Ingevoerd worden: steenkolen, hout, chilisalpeter, ruwe phosphaat, kalizout, kalksalpeter, zwavelzure ammoniak en cement. Uitgevoerd worden: cokes, ijzeraarde, stroocarton, stroo, aardappelmeel. De aanleg van den Noord-Ooster Locaalspoorweg (1910), den stoomtramweg Oostelijk-Groningen (1922) en den Woldjerspoorweg (1929) hebben de verbindingen met het achterland bevorderd. De eerste is echter sedert Mei 1934 gedeeltelijk buiten exploitatie. Wekelijksche vrachtdiensten worden onderhouden van Groningen—Delfzijl op Hamburg en Bremen; een dagelijksche passagiers- en goederendienst verbindt Delfzijl met Emden, terwijl in den zomer een geregelde dienst op Borkum wordt ingesteld. Plannen om Delfzijl tot een zeebadplaats te maken, kregen nog slechts een begin van uitvoering.

Bekend is de zeevaartschool Abel Tasman, thans met een modern nieuw gebouw, waar jongelui worden opgeleid voor stuurman en machinist voor de groote en kleine vaart en voor radio-telegrafist. Het internaat der zeevaartschool bevindt zich op een in de haven liggend schip.

In het centrum der gemeente bevinden zich een Kath., een Ned. Herv., een Geref. en een Baptistenkerk, alsmede een synagoge, terwijl in Farmsum zich een Ned. Herv. kerk bevindt. Het interieur dezer kerk wordt veel bezocht om de beeldengroep der drie kerkhervormers Luther, Zwingli en Calvijn, de prachtig bewerkte grafzerk van jhr. Ripperda en een eveneens prachtig uitgevoerd doopvont. Op den zeedijk bevindt zich het loodsenmonument ter herinnering aan hen, die verdronken bij de uitoefening van hun bedrijf.

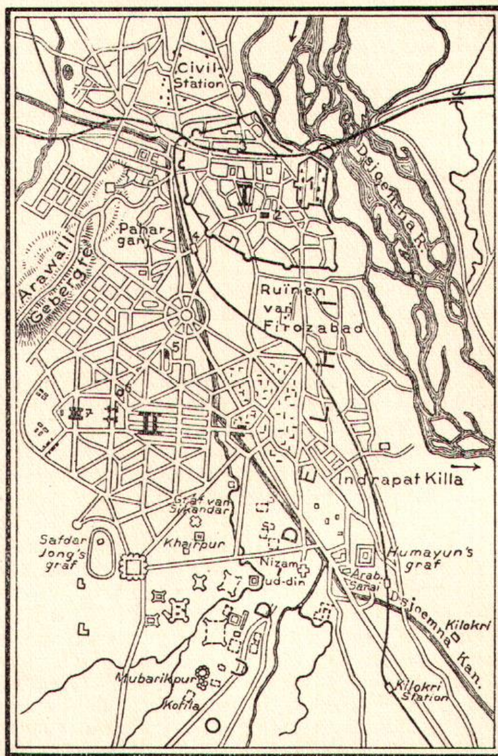
G e s c h i e d e n i s. In het midden der 13e eeuw had Delfzijl een geringe bevolking; uit de oudste tijden is weinig belangrijks bekend. In den nacht van 28 Mei 1501 veroverden de Groningers het fort Delfzijl, waaruit de tegenwoordige plaats ontstond; toen Alva het in 1568 ongeveer de tegenwoordige grootte gaf om een tegenwicht tegen het protestantsche Emden te hebben, maakte hij Delfzijl tot een stad en trok het dorp Farmsum binnen de wallen en grachten. Hij wilde zijn nieuwe schepping naar den oorlogsgod Marsberg noemen. De stad Groningen heeft echter een verderen uitgroei van Delfzijl kunnen beletten. Rennenberg heeft in 1580 de vesting voor de Spanjaarden veroverd. Maurits nam ze in 1591 weer terug. De Ruijter bracht er in 1665 de W.Indische vloot in veiligheid, zooals in 1672 Arnoud van Overbeek dat deed met een O.I. retourvloot.

In 1819 werden de havenwerken door het Rijk overgedragen aan de provincie, die ze weer aan de gemeente overdeed. In het jaar 1876 werden de wallen en vestingwerken gesloopt en de haven zoodanig verdiept, dat de commercieele opkomst van Delfzijl kon beginnen. In 1897 kwam het beheer der haven opnieuw bij het Rijk. Van 1901—'04 werd een kademuur van 229 m aangelegd, waarop spoorwegverbinding met de haven volgde.

In 1911 werd de provincie met het beheer der haven belast, die de dagelijksche werkzaamheden overdroeg aan een havencommissie. Eventueele baten worden voor havenverbetering aangewend. In 1927 kwamen de nieuwste havenwerken gereed, waardoor de plaats beschikt over een haven met een oppervlakte van $85^1/_2$ ha en 860 m kade- en steigerruimte met stoom- en electrische kranen. *Nijenhuis.*

Delgado, kaap in het N. van Portugeesch Oost-Afrika.

Delgingsfonds (B e l g i ë). Krachtens de wet van 7 Juni 1926 werd een Fonds tot delging der Staatsschuld tot stand gebracht. Dit organisme is belast met het beheer van de gelden, die daartoe moeten dienen: die gelden komen voort, ofwel van de gewone dotaties, die ter beschikking van de Regeering worden gesteld om de titels van de geconsolideerde schuld, volgens de bepalingen van de leening, weder in te koopen of terug te betalen, ofwel van de bijzondere inkomsten, welke de wet van 1926 speciaal laat aanwenden om de Staatsschuld in het algemeen te verminderen.

Delhi. I. Sjah-Jehanabad of Keizersburg. II. Imperial-Delhi. 1. Fort. 2. Groote Moskee. 3. Station. 4. Nieuw Station. 5. Jantar Mantor (Observatorium). 6. Parlementsgebouw. 7. Gouvernementsgebouw.

Het D. is een zelfstandige, openbare instelling, en zijn bezit mag niet worden vermengd met de gelden van de schatkist. Het wordt beheerd door een raad, een bestendig comité en een algemeen bestuurder.

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Deel van den raad van beheer maken o.a. uit: de Eerste Voorzitter van het Hof van Verbreking en de Eerste Voorzitter van het Rekenhof. *V. Boon.*

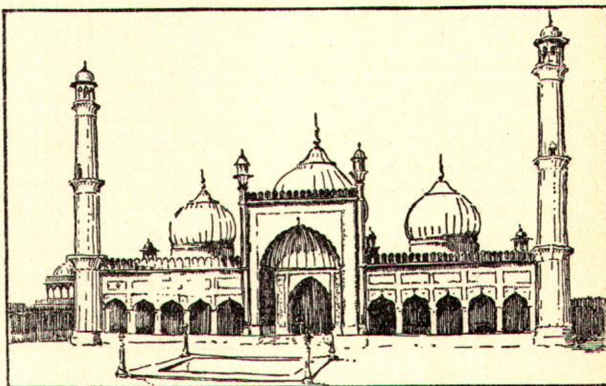
Delhi, sedert 1911 hoofdstad van Britsch-Indië en van de provincie Delhi (28° 35′ N., 7° 18′ O.). Gunstig gelegen aan de Dzjoemna op een Noordelijken uitlooper van het Arawalli-gebergte; den overgang vormend van het Mohammedaansche Indus- naar het Brahmaansche Gangesgebied. Van de 450 000 inw. zijn 55% Hindoes, 45% Mohammedanen. Spoorwegmiddelpunt, zeer belangrijke handel en industrie: katoen, suiker, koper, juweelen, goud en filigraan. Vóór 1526 was dit strategisch punt herhaaldelijk slagveld, vandaar veel ruïnes van historische gebouwen. Van 1526—1803 zetel van den Groot-Mogol; daarvan nog over de Keizerburcht, een sterke vesting met prachtige moskeeën, waaronder de Hoofdmoskee, de grootste der wereld, de Parelmoskee, de Zwarte Moskee. In het N.W. en W. de Europeesche voorstad, New Delhi, in het Z.W. rondom den Rarsina-heuvel de residentiegebouwen van den onderkoning van Britsch-Indië. De provincie Delhi is 1 536 km² groot en telt 500 000 inw. (Krt. kol. 644.) *G. de Vries.*

K u n s t. Oudste monumenten: steenen zuilen van Asjoka en ijzeren zuil (4e eeuw). Sinds verovering van D. (1193) door Koetb oed Din is de Mohammed. kunst overheerschend. Hij bouwde een Islamitische moskee met Indische details; ernaast Koetb Minar (minaret en zegetoren). Zelfstandiger is de bouwkunst bij het graf van Altamsj (1236). Begin 14e eeuw: grootere strengheid, koepelgewelven. In de 16e eeuw: het eerste mogol-graf van Hoemajoen, door Abkar; eerste toepassing van den schijnkoepel. Onder de grootmogols (16e—17e eeuw) ontstond er een machtige ontwikkeling: regelmatige aanleg, ontwikkeld pijler- en bogensysteem. Het Fort, residentie, door Sjah Dzjihan (1628—'58) begonnen: paleizen, Moti-Masdzjid (Parel-Moskee), audiëntie-hallen (Diwan i Amm, Diwan i Chass). Hij bouwde de grootste moskee, Dzjama Masdzjid, en herbouwde de stad. De Moti Masdzjid (1659) van Aurang Zjeb is een der laatste werken der grootmogols. De Engelschen veroverden D. in 1857: veel schoons werd verwoest. Nieuw-Delhi onder George V gebouwd als hoofdstad, naar plan van sir E. Lutyens (1911).

L i t.: The Encyclop. of India; The Imperial Gazetteer of India; Archeological Survey of India; Diez, Die Kunst Indiens; Woermann, Die Kunst der Islam. Völker; La Roche, Indische Kunst. *Hendricks.*

Deli vormt met Serdang een afdeeling van het gouvernement van Sumatra's Oostkust. (Zie kaart bij het artikel → Sumatra.) Voor een groot deel bestaat deze afdeeling uit een 25 à 30 kilometer breede Alluviale kuststrook, welke in het Zuiden begrensd wordt door het vulkanische Van Heutzgebergte met den Sibajak en den Sinaboeng. De erupties van dit gebied hebben materiaal geleverd tot ca. 600 km³, grootendeels bestaande uit zure lipariettuffen, hoofdzakelijk uit het begin van het Tertiair. Na een lange rustperiode volgde een tweede serie erupties van dasiet, waarin veel calcium, magnesium en phosphorzuur, met sterk laharkarakter. Na weer een langen rusttijd volgde eenige duizenden jaren geleden de jongste uitbarsting, waarvan de producten zeer basisch zijn. Deze omvatten het karakteristieke stofgrondgebied. Het lipariet- en dasietgebied wordt rood genoemd, alhoewel de grond eigenlijk niet rood is, en het Alluviale kustgebied heet witte grond. De bodem is bedekt met een flinke laag teelaarde, bevat veel verweerd vulkanisch materiaal en is uitstekend geschikt voor de tabakscultuur.

In 1862 stelden Deli, Serdang en Langkat zich onder de Ned. suzereiniteit en zijn thans nog zelfbestuurde gebieden onder een sultan. In 1863 begon Jacobus Nienhuys met de tabakscultuur aan den mond van de Deli-rivier. Van een eigenlijk bestuur was nog geen sprake, al was in 1864 een controleur in Deli gevestigd; het binnenland was nog onafhankelijk. De Nederlandsche rechten werden pas voor goed vastgelegd bij het Sumatra-tractaat met Engeland in 1871. Reeds in 1869 was de Deli Maatschappij opgericht en in 1875 de Deli-Batavia Maatschappij, terwijl in 1871 de leidende figuur van Deli J. T. Cremer werd, die in 1879 de Deli Plantersvereeniging (D.P.V.) stichtte met het doel uniformiteit te brengen in de arbeidsregelingen en in den import van arbeidskrachten ten behoeve van de tabakscultuur.

Delhi, Groote Moskee.

Het eigenlijke tabaksgebied strekt zich uit rondom Medan ter oppervlakte van de provincie Drente en omvat juist het vulkanische deel van de Oostkust, nl. het Westelijke deel van Deli en het Oostelijke deel van Serdang. De eerste tabaksoogst dateert van 1864 en bedroeg 500 pakken met een opbrengst van 2.542,08 gld.; 1870 en 1872 leverden resp. 3 114 en 3 992 pakken met een waarde van 500 000 en 1 000 000 gld. In 1929 bedroeg de productie 242 065 pakken met een opbrengst van 51,2 millioen gld., d.i. 20,4 millioen gld. minder dan van den ongeveer even grooten oogst 1928. De totale productie bedraagt thans 1 à 1½% van de wereldproductie, terwijl Deli ongeveer 50% van den wereldoogst dekblad levert. Deze opbrengst wordt hoofdzakelijk verkregen door 14 maatschappijen op 70 ondernemingen.

Deli Oogst	Aantal pakken	Prijs in centen p. ½ kg	Waarde in guldens	Naar Amerika	
				pakken	In proc.
1910	234.133	131	47.800.000		
1911	280.704	141	62.200.000		
1912	282.920	136	60.000.000		
1913	251.689	127	49.900.000		
1914	246.543	93	35.800.000		
1915	232.911	178	64.700.000		

Deli Oogst	Aantal pakken	Prijs in centen p. ½ kg	Waarde in guldens	Naar Amerika	
				pakken	In proc.
1916	237.898	180	66.800.000		
1917	238.299	143	53.200.000		
1918	275.392	142	61.000.000		
1919	144.469	303	68.300.000	39.572	28
1920	145.507	284	64.500.000	19.931	14
1921	163.681	194	49.500.000	28.005	17
1922	193.219	224	67.500.000	40.544	21
1923	206.822	251	81.000.000	28.913	14
1924	207.922	272	88.200.000	29.954	14
1925	213.956	230	76.800.000	33.262	16
1926	239.914	194	72.600.000	25.486	11
1927	223.264	231	80.500.000	32.562	15
1928	239.638	192	71.100.000	34.598	14
1929	242.065	135½	51.200.000	28.258	12

De bevolking bestaat uit Maleiers, Chineezen en in de hoogere deelen Bataks en verder veel immigranten uit China, Java en Malaka.

Bevolking van Deli en Serdang in 1930.

	Mannen	Vrouwen
Europeanen	3.467	2.829
Inlanders	216.689	199.861
Chineezen	62.075	24.999
Andere Vreemde Oosterlingen . . .	5.600	3.112
	287.831	230.801
	Totaal 518.632	

Sinds 1888 verbindt een spoorlijn den mond van de Deli-rivier over Medan met Delitoea. Nadien hebben nog uitbreidingen plaats gehad naar Arnhemia en via Bindjai en Pangkalan Brandan naar de grens van het gouvernement Atjeh en verder Deli en Asahan in.

Met de stijgende economische beteekenis van het land steeg de positie van de haven van Belawan. In 1914 werd zij aangeloopen door 3 141 schepen met 1 253 000 m³ netto inhoud en in 1927 door 2 209 sch. met 7 675 000 m³ netto inhoud. Vergeleken met de drie grootste havens van Java was in 1927 de verhouding van het havenverkeer met ieder ongeveer als 1 : 2. De uitvoerproducten zijn: rubber, tabak, vezel, palmolie, thee en copra, behalve uit Deli ook uit het overige deel van S.O.K.

Sedert den aanleg van den weg naar Brastagi is de aanvoer van aardappelen en groenten van de Karo-hoogvlakte naar Deli sterk toegenomen, waarvan zelfs eenige uitvoer plaats heeft naar Malaka. Behalve Medan verder van belang: Belawan, Laboean Deli, Bindjai, Arnhemia en Tebing Tinggi. *v. Vroonhoven.*

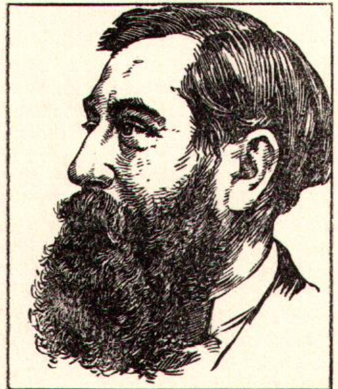
Delia (Lat.), de godin Diana, op Delos geboren; naam van een geliefde bij Vergilius en Tibullus.

Delibab, → Poesta.

Deliberánte senátu perit Sagúntum (Lat.) = terwijl de senaat blijft beraadslagen, gaat Saguntum ten onder. Overeenkomend met Livius 21. 7. In 219 v. Chr. viel deze rijke Spaansche stad in handen van den Carthager → Hannibal, terwijl de Romeinsche senaat besluiteloos afwachtte, of hij zich aan het verbond van 226 zou houden. *Brouwer.*

Deliberatief, → Wijs (gramm.).

Delibes, Leo, Fransch componist; * 21 Febr. 1836 te St. Germain du Val (Sarthe), † 16 Jan. 1891 te Parijs; een der meest gevierde componisten van comische opera's en balletten in het Frankrijk van de 2e helft van de vorige eeuw.

L. Delibes.

Werken: comische opera's, o.a. Maître Griffard (1857); Le jardinier et son seigneur (1863); Le roi l'a dit (1873); Jean de Nivelle (1880); Lakmé (1883). Balletten, o.a. Coppélia ou la fille aux yeux d'émail (1870, D.'s meesterwerk, dat nog altijd levensvatbaarheid bezit); Sylvia ou la nymphe de Diane (1876). Verder nog een aantal romances. — Lit.: H. de Curzon, L. D. (Parijs 1927). *Reeser.*

Delíciae géneris humáni (Lat., = wellust van het menschelijk geslacht), bijnaam voor keizer Titus Flavius Vespasianus (79—81); nl.: amor et deliciae generis humani (Suet. 1. Vict. Caes. 10. 6; Epit. 10. 6. 16).

Delict, → Strafbaar feit.

Delier, → Delirium.

Deliklitasj. De rotstempel van D. behoort tot de typische rotsmonumenten van Phrygië en Lydië, waarbij de buitenwand van de rots als een tempelfaçade is uitgehouwen.

Delille, 1° Jacques, Fransch dichter; * 22 Juni 1738 te Aigueperse (Auvergne), † 1 Mei 1813 te Parijs. Priester en professor aan de colleges van Beauvais en Amiens, daarna aan het Collège de France te Parijs. Werd in 1769 beroemd door zijn vrije, maar elegante vertaling van Vergilius' Georgica, die hem in 1772 in de Académie française bracht. Schreef verder nog de zwakke leerdichten: Les jardins ou l'art d'embellir les paysages, L'homme des champs ou les Géorgiques françaises (door Bilderdijk in het Nederlandsch bewerkt), L'imagination, Les trois règnes de la nature, La conversation, en vertaalde de Aeneïs van Vergilius en Paradise lost van Milton.

Uitg.: volledig d. Michaud (16 dln. 1824) en d. Didot (1847). *Ulrix.*

2° Victor, Vlaamsch uitgever en journalist; * 1863 te Maldegem. Stichtte in 1897 de Duimpjes-uitgave (meer dan honderd nummers). Schreef onder pseud. **Fikken van Eksterleen** volksverhalen, o.a. Bij Jan Steen, De Stem uit het Woud.

Deli-Maatschappij, oudste Indische → cultuurmaatschappij, opgericht in 1869, nadat gebleken was, dat de grond van Deli geschikt was voor de tabakscultuur en dat men van de zijde van den sultan van Deli geen moeilijkheden te verwachten had. De D.-M. heeft een overheerschend aandeel gehad in de economische ontwikkeling van Noord-Sumatra en in de wijziging in de samenstelling van de bevolking van die streken. De Deli-Spoorwegmaatschappij dankt aan de D.-M., welke haar in 1881 haar concessie afstond, haar bestaan; Medan is door de D.-M. groot

geworden, Belawan eveneens. Het voornaamste product is vanaf het begin tabak geweest, dat via Belawan naar Amsterdam verscheept wordt om daar verhandeld te worden; de aanplanting, thans verdeeld over 23 ondernemingen, staat sinds 1914 onder de wetenschappelijke leiding van het Deli-proefstation. In deze eeuw is ook de productie van rubber een zekere rol gaan spelen. De D.-M., die met een kapitaal van 40 millioen werkt, waarvan $25^1/_2$ millioen gestort, bezit meer dan 150 000 ha grond en onderhoudt een talrijk personeel. De inheemsche arbeiders zijn grootendeels Javanen, die vroeger onder poenale sanctie uit Java geïmporteerd werden. In 1931 heeft de D.-M. echter vrijwillig afstand gedaan van het recht op poenale sanctie met het oog op het verzet in sommige Amerikaansche kringen tegen import van goederen, die niet in vrijen arbeid gewonnen zijn. De D.-M. heeft ten behoeve zoowel van haar Europeesche als van haar Inheemsche arbeiders talrijke sociale maatregelen getroffen, waardoor zij op dit terrein zich groote verdiensten heeft verworven en baanbrekend werk heeft verricht.

Lit.: Gedenkboeken van 1919 en 1929. *Berg.*

Delineávit (Lat.) = (hij) heeft het geteekend. Afgekort: del. of delin.; wordt geplaatst achter den naam van den teekenaar (niet den auteur) van koper-, staal-gravures e.d.

Delirium (< Lat. delirare = uit de vore wijken; vandaar: krankzinnig zijn, ijlen), psychiatrische term, toestand van bewustzijnsstoornis, waarin de patiënt in zijn woorden en handelingen uiting geeft aan onsamenhangend denken, hallucinaties en waandenkbeelden. De Franschen breiden het begrip delirium sterker uit; zij kunnen ook waanideeën bij helder bewustzijn met den naam délire bestempelen. Het delirium begeleidt gewoonlijk andere ziektetoestanden: infecties, koorts (het koortsijlen), zware verwondingen (traumatisch delier), zwakte-toestanden en vergiftigingen. Van de laatste is de alcohol, welke het delirium tremens veroorzaakt, het voornaamste voorbeeld [→ Alcohol (sub: Alcoholpsychosen)]. Ook bij schizophrenie, manisch-depressieve psychose en psychopathieën kunnen toestanden voorkomen, die men in zekeren zin delirium kan noemen. *Hoelen.*

Deli-rivier of Soengei Laboean ontspringt op de Noordelijke afhelling van den vulkaan Sibajak en stroomt Noordwaarts langs Medan om bij Belawan in zee te vallen. De vroegere haven van dit gebied, Laboean, ligt aan deze rivier, die aan den mond voor prauwen en kleine stoombooten bevaarbaar is. *v. Vroonhoven.*

Delische kunst, → Delos.

Delisch Probleem, het vraagstuk, een kubus te construeeren, waarvan de inhoud het dubbele is van dien van een gegeven kubus. De naam komt voort uit de overlevering, dat het orakel van Delos opdracht had gegeven, een kubisch altaar met behoud van vorm te verdubbelen. Het D. P. werd door → Hippocrates van Chios teruggebracht tot dat van de constructie van twee lijnstukken x en y, die met twee gegeven lijnstukken a en b in de volgorde a, x, y, b, een meetkundige reeks vormen (probleem der twee middenevenredigen). Dit probleem werd door verschillende Grieksche en 17e-eeuwsche mathematici opgelost, echter steeds met behulp van kegelsneden, hoogere krommen of toestellen. Oplossing met passer en lineaal is onmogelijk.

Lit.: T. L. Heath, A History of Greek Mathematics (I Oxford 1926, 244); F. Enriques, Questioni (II Bologna 1926, 325). *Dijksterhuis.*

Delisle, 1° Guillaume, Fransch cartograaf; * 28 Febr. 1675 te Parijs, † 25 Jan. 1726 aldaar; leerling van den astronoom Cassini; gaf een groot aantal (134) kaarten uit, ook globes, die veel nauwkeuriger waren dan de vroeger uitgegevene, omdat hij gebruik maakte van de nieuwe plaatsbepalingen en de beschrijvingen. In 1725 ontwierp hij de eerste natuurgetrouwe kaart van Europa. Veel opgang maakte zijn „Atlas géographique”, door Buache uitgegeven (1789). *v. Velthoven.*

2° Leopold Victor, zeer verdienstelijk palaeograaf en bibliograaf betreffende de M. E. geschiedbronnen, * 1826, † 1910; schreef meer dan 2 000 groote en kleine studiën, waaronder ook zeer belangrijke voor de liturgie-wetenschap, als: Rouleaux des Morts du IX-XV s.; Mémoire sur d'anc. Sacramentaires, e.a. *Louwerse.*

Delitzsch, 1° Franz, Duitsch exegeet, vader van Friedrich D. * 1813, † 1890. Schreef zeer vele werken over bijbelsche onderwerpen, muntte uit door groote kennis van het Hebreeuwsch en der rabbijnsche literatuur. Zijn studies strekten zich uit over allerlei bijbelsche onderwerpen en behandelen ofwel introductievraagstukken ofwel geven commentaren op verscheidene boeken van O. en N. T. Hij vertaalde het N. T. uit het Grieksch in het Hebreeuwsch en werkte mede aan de Hebreeuwsche tekstuitgave van S. Baer.

Lit.: Dict. de la Bible (III, 1341). *C. Smits.*

2° Friedrich, zoon van Franz D. * 3 Sept. 1850 te Erlangen, † 23 Dec. 1922 te Berlijn; professor te Leipzig, Breslau (1893) en Berlijn (1899). Assyrioloog, leerling van Schrader; vooral vermaard door de zgn. Babel-Bibel-frage. Den 13 Jan. 1902 hield D. een lezing voor de Deutsche Orient-Gesellschaft in tegenwoordigheid van den keizer over de verhouding tusschen Babel en Bijbel (Babel und Bibel, Leipzig 1902; 1921 verscheen 61e—63e duizend), waarin hij ongehoordvergaande theorieën voordroeg over de absolute afhankelijkheid van taal en godsdienst van Israël van Babylon. De godsdienst van Israël zou niets anders zijn dan een verdere ontwikkeling van den godsdienst van Babylon, zooals de godsdienst van het Nieuwe Testament een verder ontwikkelingsstadium beteekent van het Oude. Zoo werden Oud en Nieuw Testament beide gelijkelijk voorgesteld als absoluut afhankelijk van den godsdienst van Babylon. Er ging een storm van protest op in de theologische en Assyriologische wereld, vooral toen aan de lezing van D. zooveel reliëf gegeven werd, doordat hij zijn lezing moest herhalen voor het keizerlijke hof (1 Febr. 1902). Het hoofddoel schijnt echter geweest te zijn in Duitschland voor deze nieuwe wetenschap meer belangstelling te wekken ter bekostiging van eventueele opgravingen in het Oosten, waarbij Duitschland, vergeleken bij Engeland en Frankrijk, geen eerste plaats innam. Van April tot Aug. 1902 kon D. reeds in het Oosten verblijven. Bij zijn terugkeer hield hij een nieuwe lezing, 12 Jan. 1903 (Zweiter Vortrag über Babel und Bibel, Stuttgart 1903), waarin hij in denzelfden geest zijn opvattingen herhaalde. Later schreef hij nog in gelijken trant: Die grosse Täuschung (Leipzig 1920; vertaald door ds. H. Bakels, De groote Begoocheling, 1924), waarin hij zich niet geheel vrij wist te houden van anti-Semietisme.

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Onberekenbaar is de invloed van de populair gehouden, goedkoop uitgegeven geschriften van D.; in de wetenschappelijke wereld echter zijn zijn opvattingen nooit algemeen aangenomen. Zijn groote beteekenis voor de Assyriologische wetenschap ligt op philologisch terrein.

Verdere werken: Assyrische Lesestücke (5 uitgaven); Assyrisches Handwörterbuch (4 dln. Leipzig 1894—1896); Ass. Grammatik (Berlijn ²1906); Sumerische Grammatik (Leipzig 1914); Sumerisches Glossar (Leipzig 1914). *Alfrink.*

Delium (ant. geogr.), plaats in Boeotië aan de kust bij den Euripus, bekend door de bloedige nederlaag, welke de Atheners onder Hippocrates leden tegen de Thebanen (424 v. Chr.). Socrates streed daar met groote dapperheid en droeg veel bij tot een ordelijken terugtocht. *Davids.*

Delius (Lat.), de god Apollo, op Delos geboren.

Delius, Frederick, Engelsch componist; * 29 Jan. 1863 te Bradford, † 11 Juni 1934 te Grez-sur-Loing (dept. Seine et Oise); studeerde o.a. te Leipzig en leefde sedert 1889 in Frankrijk, zich uitsluitend aan het componeeren wijdend. Zijn muziek heeft een uitgesproken pastoraal karakter; in melodisch opzicht is hij aan Grieg verwant, doch zijn harmonische schrijfwijze is zeer persoonlijk en buitengewoon rijk. Coloristisch doet zijn muziek soms aan het Fransche impressionisme denken.

Werken: voor orkest o.a. Appalachia; Life's dance; Brigg Fair; twee Dans-rhapsodieën; In a Summer garden; On hearing the first cuckoo in spring; North Country Sketches; A song before sunrise. Opera's o.a. Koanga; A village Romeo and Julia (1901); Fennimore and Gerda (1910). Tooneelmuziek bij Hassan (1920). Koorwerken, o.a. A mass of life; Sea Drift; Songs of sunset; Arabesk; Requiem. Concerten (o.a. voor viool en voor cello), kamermuziek en liederen. — Lit.: Ph. Heseltine, F. D. (Londen 1923); Ed. Reeser, F. D., in Caecilia en De Muziek (Sept. 1934). *Reeser.*

Delivery-order, ook volgbriefje, in den goederenhandel opdracht van eigenaar van goed aan expediteur, factor, vervoerder enz. om goed aan bepaald aangewezen derde af te geven. Houder van d. o. heeft gewoonlijk geen eigen recht tegen expediteur enz. (art. 510 Ned. W. v. K. lid 2), wel echter indien deze op d. o. heeft aangeteekend, dat hij daaraan zal voldoen. D. o. worden ook afgegeven door een reeder tegen intrekking van het → cognossement, o.m. indien de eigenaar van het cognossement de lading heeft verkocht aan verschillende koopers, die dan ieder voor hun deel een d. o., dan ook splitbewijs genoemd, krijgen. *Loeff.*

Delle Piane.

Della Crusca, → Crusca.

Delle Piane, Giovanni, titelvoerend aartsbisschop van Stauropolis, apostolisch afgevaardigde voor Belg. Kongo. Priester van het aartsbisdom Genua; oorlogs-aalmoezenier der Ital. troepen; apost. administrator van Smyrna. Benoemd tot apost. afgevaardigde voor Belg. Kongo, 17 Juli 1929; bisschop gewijd door kard. van Rossum 30 Nov. 1929. In ambt getreden, 28 April 1930. Verblijft te Leopoldstad. Kenspreuk: Suaviter en fortiter. *Vanneste.*

Dellius, Quintus, onderbevelhebber en vriend van Marcus Antonius, veranderde verscheidene malen in de burgeroorlogen van partij. Hij beschreef den Parthischen veldtocht van Antonius. Horatius richtte aan hem zijn ode over de gelijkmoedigheid: → Aequam memento rebus in arduis servare mentem (Carm. II, 3). *Davids.*

Delmatius, → Dalmatius.

Delmeere, Jan, kerkelijk schrijver, leefde midden 16e eeuw te Oudenaarde. Hij verving er dichter Matthijs de Casteleyn als factor der kamer van rethoriek Pax Vobis en vervaardigde in deze hoedanigheid menig dichtwerk.

Lit.: Biogr. Wbk. der Letterk.

Deloney, Thomas, Engelsch schrijver van balladen en verhalen over het leven van het werkende volk ten tijde van Shakespeare; * ca. 1543, † 1600. Behoorde tot een familie van Hugenootsche vluchtelingen uit Frankrijk, die zich als zijdewevers hadden neergelaten in Norwich. Zijn drie verhalen The Gentle Craft (tot lof van de schoenmakers), Jack of Newbury (voor de kleermakers) en Thomas of Reading (voor de landbouwers) zijn eerst in de laatste jaren als waardevol erkend om hun levendig proza en hun realistische idealiseering van de kleine burgerij.

Lit.: Jusserand, The English Novel in the time of Shakespeare (1902); A. Chevalley, monogr. (1926); Fr. vert. der verhalen in een uitg. v. d. Nouvelle Revue Française (1927). *Pompen.*

Delos (< Gr. dèlos = zichtbaar), kleinste eiland in het midden der → Cycladen, ten W. van Mycone en waarvan de Cynthus-berg (112 m) het middelpunt vormt; was 2000 v. Chr. reeds bewoond en kreeg in de 10e—9e eeuw van de inwijkende Ioniërs een cultus van Leto, Apollo en Artemis. Als zetelplaats van den Apollo-eeredienst had D. heel de oudheid door een overwegend religieus belang, eveneens was het een centrum van den slavenhandel. Werd 478 het middelpunt van den eersten Attischen Zeebond; de bondsschat werd in den Apollo-tempel bewaard, doch in 454 naar Athene overgebracht. Sindsdien leden de Deliërs veel onder den druk van Athene's heerschappij, doch in 315 kregen zij hun onafhankelijkheid terug. D. werd het „Koinon" van den Bond der eilandbewoners en kende een druk verkeer van pelgrims en handelaars. Het bestuur bestond uit een archont, een senaat en de volksvergaderingen, terwijl 4 hiëropen het heiligdom beheerden. Om de 4 jaar had er een godsdienstige optocht plaats, gevolgd door spelen en dramatische opvoeringen. Sedert 146 (inneming van Corinthe) wordt de haven van D. buitengewoon belangrijk, doch in 88 werd het eiland door Mithradates verwoest. Toen begon voorgoed de periode van verval. De archaeologische opgravingen zijn zeer vruchtbaar geweest. Zie ook → Delisch Probleem.

Lit.: Homolle-Holleaux, Exploration arch. de Délos (12 dln. 1906 vlg.). *E. De Waele.*

Kunst. De Fransche opgravingen sinds 1873 geven een duidelijk beeld van de talrijke bouwwerken: zuilenstraat, markt, tempels van Apollo, Artemis, Egyptische godheden, schathuizen, theater, Odeon enz. De resten der woonhuizen met muurbeschildering en mozaïeken toonen overeenkomst met Pompeji; interessante beeldhouwwerken, o.a. een Artemis, een Nikèbeeld, archaïsche vrouwenfiguren.

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Lit.: P. Rousel, Délos, colonie athén. (1917); P. Picard, La sculpture antique (passim 1923—'26); P. Roussel, Délos (1925). *W. Vermeulen.*

Deloyale concurrentie, → Oneerlijke mededinging.

Delphi, stad in oud-Griekenland, op de Z.W. flank v. d. Parnassus, te midden van een indrukwekkend berglandschap; aan de vulkanische gassen, die er uit een bergspleet opstegen, dankt het → Pythisch orakel, dat opklimt tot in de oudste tijden, zijn oorsprong. Dit Apollo-heiligdom werd, na de → Dorische invallen, het centrum van een godsdienstigen bondsstaat, waarbij reeds in de 7e eeuw Athene aansloot en alwaar achtereenvolgens vele Grieksche steden hun eigen „schatkamers" bouwden, bestemd tot het ontvangen van offeranden. Bij het oorspronkelijk feest, dat om de 9 jaren werd gehouden, was de Apollo-hymnus de hoofdzaak; naderhand groeide dit uit tot een programma van dramatische, muzikale en athletische spelen, die vanaf 590 alle 4 jaar plaats vonden en tallooze vreemde bezoekers en mededingers aanlokten. Door vele Grieksche staten en ook wel eens door buitenlandsche vorsten werd het orakel geraadpleegd, doch ten gevolge van zgn. vijandiggezinde orakelspreuken gedurende de Perzische oorlogen verloor D. een deel van zijn aanzien en verviel nog meer sedert het begin der Romeinsche overheersching (2e eeuw v. Chr.), vooral door de opkomst van het wijsgeerig-religieus scepticisme. Toch kwam er in de 1e en 2e eeuw, dank zij de bemoeiingen der Romeinsche keizers, een zekere heropbloei en ten slotte kreeg het, als een rest van het heidendom, zijn genadeslag door het edict van Theodosius van 392. Gaandeweg verviel het tot puin en bij de systematische opgravingen, 1892—1903 door de Franschen uitgevoerd, bleek de totale afbraak van het moderne dorp Kastri noodig te zijn. In het midden van de door een ringmuur omgeven „heilige" ruimte vond men de grondvesten van den grooten Apollo-tempel; ten N. stond het theater; van het Z. liep de „heilige" straat in slingerweg, voorbij de schatkamers, het raadshuis en andere gebouwen, tot aan den tempel, in de nabijheid waarvan o.m. drievoeten stonden, de → Nikè van Paeonios, en vele Ionische gebouwen en beelden; het stadion lag ten N. buiten den heiligen muur. Zie plaat.

Lit.: Pomtow, Delphoi, in Pauly Realenc. (Suppl. IV, 1189 vlg.). *E. De Waele.*

Delphidius, Attius Tiro, zoon van den in Gallië vermaarden literator Delphidius, omstreeks 350, beroemd redenaar onder Magnentius en Iulianus; rhetorica-professor te Bordeaux; zijn weduwe Euchrotia en zijn dochter Procula waren volgelingen van Priscillianus. *Davids.*

Delphinine, alkaloïde, die voorkomt in de zaden van Delphinium Staphisagria. → Staverzaad.

Delphinium, heiligdom van Apollo → Delphinius in het Oude Athene ten Z. van het Olympiéum; één der vijf plaatsen in Athene, waar processen over moord en doodslag werden behandeld, en wel zulke, waarbij de beklaagde toegaf, een mensch gedood te hebben, maar het dooden als een volgens de wet straffelooze of geoorloofde daad verdedigde (phonos dikaios), bijv. uit noodweer. *Davids.*

Delphinium (plantk.), → Ridderspoor.

Delphinius (myth.), bijnaam van Apollo, die op Creta vereerd werd in de gedaante van een dolfijn.

Delphinus, → Dolfijn; → Walvisschen.

Delphinus, Heilige, bisschop van Bordeaux, leefde op het einde der 4e eeuw, streed tegen de Priscillianisten op het concilie van Saragossa in 380 en dat van Bordeaux in 385 en oefende grooten invloed uit op de bekeering van den H. Paulinus van Nola. D. onderhield briefwisseling met den H. Paulinus en den H. Ambrosius (Migne P. L. XVI 1283). Feestdag 24 Dec. *J. v. Rooij.*

Delpino, Frederico, Italiaansch plantkundige; * 27 Dec. 1833 te Chiavari (Ligurië), † 14 Mei 1905 te Napels. In 1871 werd hij leeraar aan de boschbouwschool Vallombrosa; later was hij achtereenvolgens hoogleeraar te Genua, Bologna en Napels. D. is een der grondvesters van de bloembiologie; ook op het gebied der oecologie leverde hij verdienstelijk werk. Hij schreef o.a. over mierenplanten en over insectenetende planten. *Melsen.*

Del Rio, 1° Joannes, protonotarius apostolicus (1607), later deken der kathedraal van Antwerpen en vicarius van het bisdom. * 1556 te Brugge, † 5 Jan. 1624.

Werken: Oratio in Funere Reverendiss. D. Joann. Miraei, Antwerp. Episcopi (Antwerpen, Plantin, 1611); Expositio moralis Psalmi CXVIII Beati Immaculati, etc. (ibid.); Expositio Psalmorum VII Poenitentialium. *Valvekens.*

2° Lodewijk, Zned. rechtskundige en staatsman; * te Brugge, † 30 Juli 1578 te Tienen. Na verblijf in Spanje, waar hij in betrekking kwam met Ned. staatslieden, o.a. Hopperus, keerde hij met Alva naar de Nederlanden terug en werd naast Vargas een der meest invloedrijke leden van den Raad van Beroerte: nam deel aan vonnissen over Egmont, Hoorn, van Stralen. Herstelde de orde in Mechelen na bezetting door Oranje (1572). In 1573 lid van den Privé-raad, 1576 van den Raad van State. Na de Pacificatie van Gent stond hij weldra aan de zijde van Don Juan. *V. Roosbroeck.*

3° Martinus, Jezuïet; * 17 Mei 1551 te Antwerpen, † 19 Oct. 1608 te Leuven. Vice-kanselier van den Hoogen Raad van Brabant. Trad in 1580 te te Valladolid in de Societeit van Jesus. Professor van moraal en exegese te Douai, Luik, Graz en Salamanca. Zijn herhaaldelijk gedrukte Disquisitiones Magicae getuigen van groote belezenheid maar ook van onvoldoenden critischen zin.

Lit.: Sommervogel, Bibl. de la Compagnie de Jésus (II 1894—1904); Lex. f. Theol. u. K. (III, 198); Koch, Jesuiten Lexicon (1934, 383). *v. Hoeck.*

Delrue, Emiel, → Straeten (E. van der).

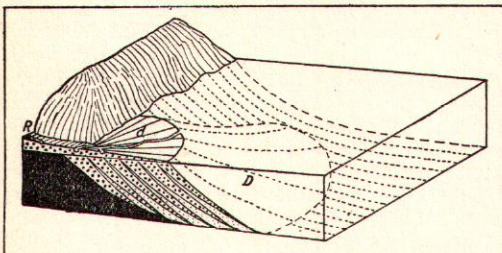
Delsarte, François, * 1811 te Solermes (Frankrijk). Hij heeft zich bezig gehouden met het vraagstuk der beweging bij de tooneelspelers. De remmingen bij de bewegingen moesten verdwijnen, om meer soepele losse bewegingen mogelijk te maken. Vooral de meer natuurlijke ongedwongen bewegingen der kinderen en dieren waren bronnen voor zijn studie. Zoo ontstonden belangrijke theorieën over het verband tusschen beweging en de werkzaamheid van ziel en geest. Vooral door zijn dochter en zijn Amerikaansche navolgers is veel van Delsarte's leer overgebleven. *J. Custers.*

Delta, de vierde letter van het Grieksche alphabet, Δ, δ; als cijfer: 4.

Delta. Wanneer een beek of rivier in een meer of rustige zee uitmonden, bezinkt het puin, doordat het water niet meer stroomt en vormt tegen de kust een halvemaanvormige helling, die men delta noemt

---

(voor de naamsafleiding, zie sub. Egypt. delta in dit art.). Bij een grootere waterhoeveelheid, dus grootere stroomsnelheid, zal het puin verder meegevoerd worden dan bij kleine stroomsnelheid. Bij afwisselende

Voorbeeld van delta-vorming. R. = rivier; d en D = delta, resp. boven en onder water.

snelheid zal dus op eenzelfde plaats nu eens grof dan weer fijn puin of slik afgezet worden; bovendien verdraagt grof puin een groote helling, ong. 35% tegen fijn puin ca. 25%. Daardoor krijgt men een afwisseling van fijn en grof puin, die elk voor zich wigvormige laagjes vormen. Boven den waterspiegel van het meer ontstaat nog een kleinere afzetting, die horizontaal ligt en uit grof materiaal bestaat. *Roodhuyzen.*

Egyptische delta of N ij l d e l t a. Het mondingsgebied van den Nijl werd door de Grieken om zijn driehoeksvorm (Grieksche hoofdletter D) Delta genoemd. De vochtige grond heeft hier bijna alle sporen der oud-Egyptische cultuur doen vergaan of toegedekt met een dikke laag alluviaal slib. In tegenstelling echter met de vroeger heerschende meening wordt thans algemeen erkend, dat hier oorspronkelijk het zwaartepunt der Egypt. cultuur gelegen was. De vereeniging van het Delta-rijk met dat van Boven-Egypte, waaruit het historische rijk der pharao's is ontstaan, wordt toegeschreven aan → Menes. Zie verder → Egypte (Geschied.); → Nijl. *Simons.*

Delta-conferenties, → Congressen.

Deltakust is een kust, die door aaneensluiten van verschillende delta's gevormd wordt.

Deltametaal is een speciale messingsoort, bestaande uit 55—56% koper, 40—43% zink, ongeveer 1% ijzer, tot 1,5% mangaan en tot 2% lood. Het heeft de eigenschappen van zacht staal en wordt gebruikt voor onderdeelen van machines.

Deltaspier, ontspringt aan den schouderbladkam, den schoudertop en het sleutelbeen en richt zich vanhier naar den bovenarm; dient als heffer van den arm.

Delteil, J o s é, Fransch schrijver; * 20 April 1894 te Pieusse (Aude). D. heeft den smaak voor woordenkramerij en beeldenrijkdom tot het uiterste gedreven en het epische in de novelle en de biographie ingevoerd. Daarbij vindt men in zijn werken een mengsel van humorisme en orakelachtigen ernst.

W e r k e n: o.a. Le cygne androgyne (1921); Sur le fleuve Amour; Choléra (1923); Les cinq sens (1924); Jeanne d'Arc (1925); Mes amours spirituelles; Allô! Paris; Les poilus; Discours aux oiseaux par St. François d'Assise (1926); La jonque de porcelaine; Ode à Limoux; La passion de Jeanne d'Arc (1927); Le mal de coeur; De J. J. Rousseau à Mistral (1928); Lafayette (1929); Meryou; Les chats de Paris (1930). — L i t.: André Germain, De Proust à Dada (Parijs 1924). *Ulrix.*

Deltoïddodekaëder en **deltoïdikositetraëder** zijn vormen, waarin verschillende mineralen uitkristalliseeren. → Kristal.

Deluil-Martiny, M a r i a v a n J e z u s (in de wereld Maria Carolina Philomena), Eerbiedwaardige; * 28 Mei 1841 te Marseille, † 27 Febr. 1884 te La Servianne. Zij had een bijzondere voorliefde tot het Goddelijk Hart, deed veel voor de verbreiding van de Eerewacht van het Goddelijk Hart van Jesus en stichtte in 1872 te Berchem bij Antwerpen de beschouwende congregatie van de Dochters van H. Hart. Zij richtte kloosters op te Aix en La Servianne bij Marseille, waar zij door een anarchist doodgeschoten werd. Haar stoffelijk overschot rust onder de H. Hartbasiliek te Berchem. Het proces der zaligverklaring is in 1921 aanhangig gemaakt. Haar leven verschijnt begin 1935 bij Mosmans, Den Bosch. De Dochters van het H. Hart hebben in Ned. een klooster met altijddurende aanbidding op „Koningsgaard" te Nijmegen, waarheen elk jaar een stille ommegang van duizenden mannen van Nijmegen plaats heeft. *J. v. Rooij.*

Delvaux, 1° G u i l i e l m u s, zestiende bisschop van Ieperen (gewijd 25 Mei 1732); † 12 Oct. 1761.

2° L a u r e n t, beeldhouwer; * 1696 te Gent, † 1778 te Nijvel. Reisde veel en werkte o.a. in Rome en Engeland. Invloed van antieken en van Bernini. In België bestaan nog vele zijner talrijke werken.

L i t.: G. Willame, L. Delvaux.

Demade, P o l, Belgisch geneesheer, letterkundig criticus en Katholiek romanschrijver (pseud. J e a n S u i s); * 1863 te Komen. In zijn verhalen ontraadselt hij bij voorkeur de geheime roerselen van het menschelijk bestaan.

W e r k e n: Une âme princesse (1893); Contes inquiets (1898); Les âmes qui saignent (1910); Boutique d'idées (1911); L'ombre étoilée (1912); Lettre à ma filleule (1922 en 1924).

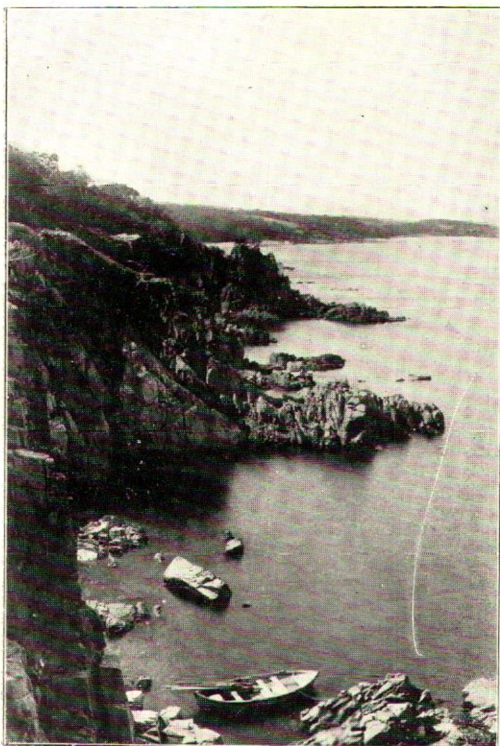
Demádes, Atheensch redenaar en politicus; * ca. 380 v. Chr. Na zijn gevangenschap bij en zijn vrijlating door Philippus van Macedonië werd hij een der leiders der Macedonisch-gezinde politiek; hij bracht tweemaal den vrede tot stand tusschen Athene en Alexander den Grooten (336 en 335), dien hij goddelijke eer wilde doen bewijzen; zelf in het Harpalusproces betrokken en veroordeeld, deed hij later, in 322, Demosthenes veroordeelen; ten slotte werd hij in 319 door Cassander van Macedonië gedood. *V. Pottelbergh.*

Demagogie (< Gr. dèmos = volk, agoogein = leiden) beteekent oorspronkelijk leiding van het volk; d e m a g o o g: volksleider. Die woorden worden echter thans uitsluitend in ongunstigen zin gebezigd; demagogie is dan volksmisleiding in deze beteekenis: paaien of opwekken van het volk door heele of halve onwaarheden. Een demagoog duidt ook dikwijls zooveel als een oproerstoker aan, evenals de uitdrukking volksmenner. *Weve.*

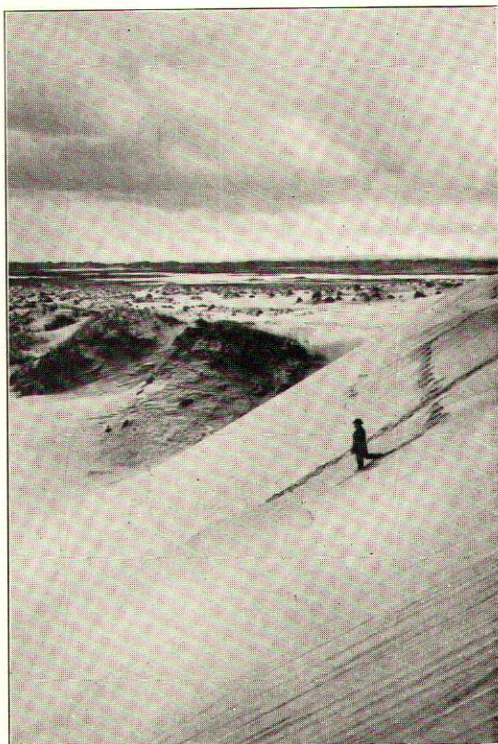
Demak, 1° r e g e n t s c h a p, afdeeling Semarang, provincie Midden-Java, omvat de districten Demak, Wedoeng, Grogol, Mranggen en Samboeng. Bestaat geheel uit vlakte en heeft een warm klimaat. Zeer droog in den Oostmoesson, werd in den Westmoesson veel schade aangericht door bandjirwater. Eertijds kwam hier dikwijls voedselschaarschte voor. Door de Demaksche waterwerken, waardoor 61 900 bouws sawah worden bevloeid, is hierin veel verbetering gekomen. Weggenomen is dit euvel echter niet.

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

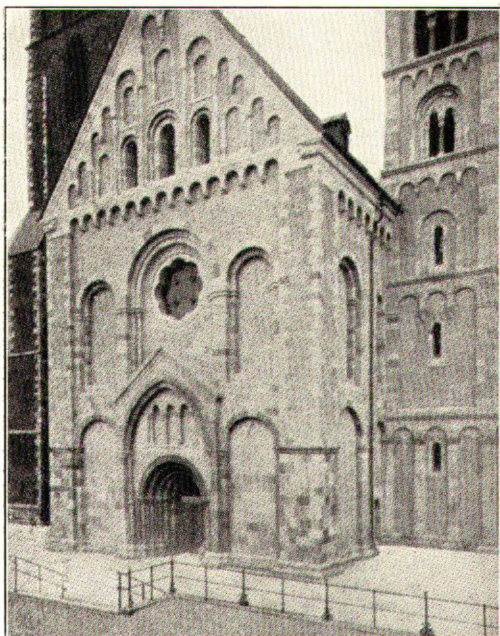
DENEMARKEN I

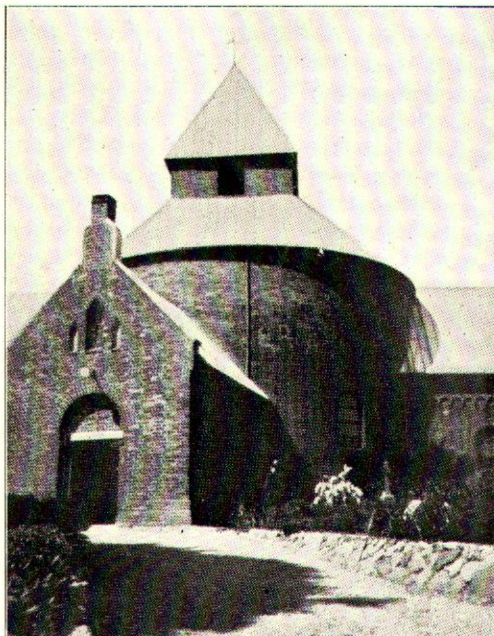
Bornholm, zeekust.

Duinen aan de kust van Skagen.

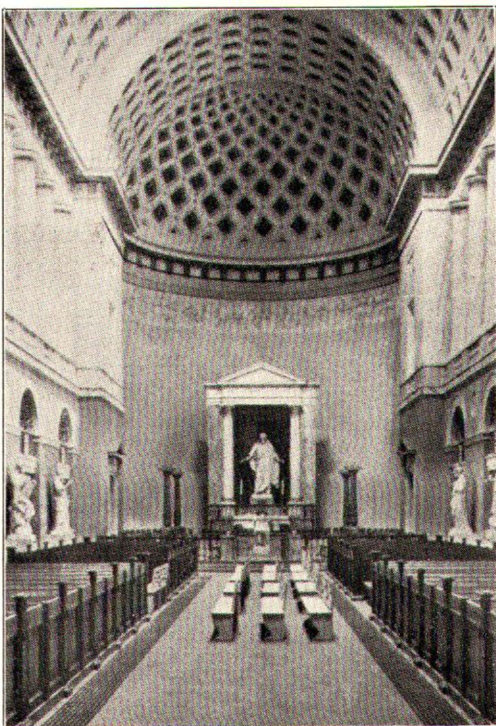
Kathedraal te Ribe. Midden 12e eeuw.

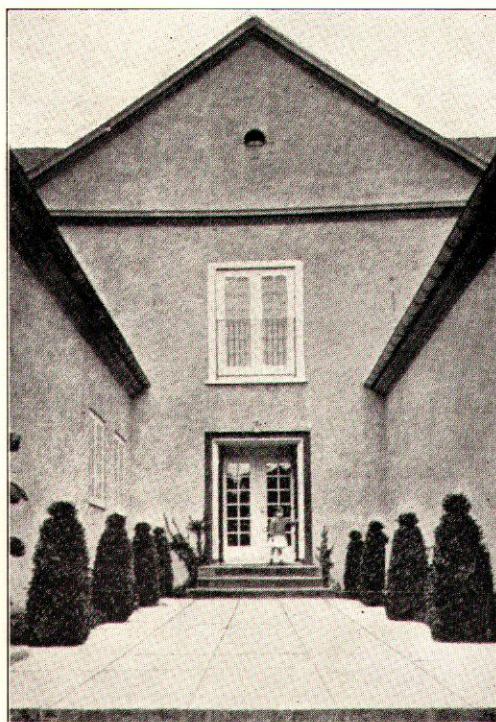
Rond kerkje te Thorsager (N.O. Jutland). Ca. 1200.

Slot Frederiksborg bij Hilleröd op Seeland, gebouwd 1602—1622. Na brand herbouwd in 1859 door F. Meldahl.

„Frue Kirke" (1811—1829) met beeldhouwwerken van Thorwaldsen, te Kopenhagen. Architect C. F. Hansen.

Woonhuis (1910) te Kopenhagen. Architect P. Holsee.

Bevolkingsgewassen zijn rijst, maïs, aardnoten, tabak, suiker en vroeger ook katoen. Suiker komt mede voor als ondernemingscultuur. Wordt doorsneden door den Semarang-Joana-stoomtram (S.J.S.). Zielental bedroeg eind 1930: 383 036 Inheemschen, 74 Europeanen, 1 737 Chineezen en 39 andere Vreemde Oosterlingen. Opp. 1 078,72 km²; bevolkingsdichtheid 357 per km². De inheemsche bevolking is geheel Javaansch; de taal is Javaansch.

2° Een historisch belangrijk plaatsje in het gelijknamige regentschap. Er woonden eind 1930: 42 Europeanen, 7 964 Inheemschen, 767 Chineezen en 10 andere Vreemde Oosterlingen. Wordt bezocht door een der Paters Jezuïeten vanuit Semarang. D. werd in het begin der 16e eeuw de zetel van het eerste Moslimsche vorstendom op Java. Van vroegeren luister is weinig overgebleven. Het oude paleis waarnaar de plaats in het Javaansch ook Bintoro heet (< Sanskrit abhyantara, binnenhof), is verdwenen. De moskee te D. wordt nog steeds zeer druk bezocht, vooral op de grebeg besar (Mohammedaansche feestdag). D. is thans weinig aantrekkelijk, ligt aan de lijn van Semarang naar Rembang der S.J.S. en is via Poerwodadi verbonden door de lijnen van de Nederlandsch-Indische Spoor (N.I.S.) met de Vorstenlanden. *Brokx.*

Demang (< d-oem-ang, van: dang = eerwaarde, honourable?), vroeger een van de hoogste ambtenaren in Javaansche rijken, thans nog wel in gebruik als ambtstitel van lagere bestuurs- en politieambtenaren.

Demangeon, Albert, Fransch geograaf; * 1875; professor aan de Sorbonne te Parijs, waar voor hem onlangs een professoraat in economische geographie ingericht werd. Oud-leerling van Vidal de la Blache aan de hoogere normaalschool; thans vertegenwoordiger en leider der Fransche richting in de menschen-geographie; gaf een methode voor het onderzoek der → nederzettingen en het vestigingsprobleem.

Werken: La Picardie (Parijs 1905); L'habitation rurale en France : essai de classification des principaux types (Parijs, Ann. de Géogr., XXIX, 352-375); Le déclin de l'Europe (Parijs 1920); L'Empire Britannique (Parijs 1923); Les îles britanniques (Parijs 1927, Coll. Géogr. Univ.); Belgique, Pays-Bas, Luxembourg (Parijs 1927, Coll. Géogr. Univ.); La géographie de l'habitat rural (Parijs Ann. de Géogr., XXXVI, 1-23, 97-114); Les problèmes économiques du Rhin (Straatsburg, overdr. Le Rhin, Soc. Gén. alsacienne de Banque, in quarto, 1933); Paris, la ville et sa banlieue (Parijs, Bourrelier, 1933). *Lefèvre.*

Demantius, Christoffel, Duitsch componist; * 1567 te Reichenberg i. B., † 1643 te Freiberg i. S. D. schreef meestal kerkelijke composities: een Te Deum (6-st.), Deutsche Passion nach Johannes (6-st.), Triades Sioniae, e.a. Ook wereldlijke muziek: Neue Deutsche Lieder (3-st.), naast militaire liederen, bruiloftsgezangen enz. Aan theoretische werken gaf hij uit: Forma musices (1592) en Isagoge artis musicae (1607).

Lit.: F. Moiszl, Chr. D. (Reichenberg 1906). *Lenaerts.*

Demarátus of Damarátus, koning van Sparta, begin 5e eeuw v. Chr.; als Eurypontide democratisch gezind en gekant tegen buitenlandsche avonturen en als zoodanig tegenstander van zijn collega, den Agiade, Cleomenes. Op diens aandrijven bestrijdt Leotychides hem het koningschap (491 v. Chr.). D. vlucht naar Darius, maakt den grooten tocht van Xerxes mee in diens hoofdkwartier en krijgt eenige steden in Mysië, waar ook zijn nakomelingen later regeeren. *Davids.*

Demarcatielijn, 1° in de geneeskunde de scherp afgeteekende lijn, die de grens vormt tusschen gezond en afgestorven weefsel. *Krekel.*

2° (Krijgsk.) De lijn, vastgesteld bij het sluiten van een wapenstilstand, die door geen der beide partijen overschreden mag worden. Soms wordt in plaats van een demarcatielijn een demarcatiestrook aangegeven. *Nijhoff.*

Demarcatielijn van paus Alexander VI. Bij bul van 4 Mei 1493 gaf paus Alexander VI, daartoe aangezocht, een arbitrale afbakening van ontdekkings- en veroveringsgebied voor Spanje en Portugal, dat resp. W. en O. zou liggen van een lijn, meridiaansgewijze getrokken 100 mijlen W. van de Azoren en de Kaap-Verdische Eilanden. Het Verdrag van → Tordesillas verlegde reeds 7 Juni 1494 deze lijn naar 370 mijlen W. van de Kaap-Verdische Eil., dicht bij den mond van de Amazone.

Feitelijk hield men zich hieraan niet en Jan. 1750 trok het Verdrag van Madrid een nieuwe demarcatielijn, waardoor Portugal enorme gebieden erbij kreeg in het Amazone- en Parana-stroomgebied. In 1761 greep men terug naar de demarcatielijn van Tordesillas, maar het Verdrag van San Ildefonso van 1777 regelde de grens opnieuw ongeveer volgens het verdrag van 1750 en wel zoo, dat Brazilië ca. tweemaal zoo groot werd als volgens het Verdrag van Tordesillas. Tot in den modernen tijd toe heeft Brazilië nog vele gebieden buiten de demarcatielijn van 1777 weten te verkrijgen. *Wübbe.*

Demarcatiestroom, → Bioëlectriciteit.

Dèmarchos, voornaamste magistraat in oud-Attica. De d. vertegenwoordigt de → demos tegenover de stadsmagistraten, roept de vergaderingen samen en zit die voor, en heeft bevoegdheid in financieele, gerechtelijke en politie-aangelegenheden.

Demas, metgezel van Paulus in Rome (Col. 4. 14; Philem. 24), die „uit liefde tot de wereld” naar Thessalonica vertrok (2 Tim. 4. 9).

Demawend, met sneeuw bedekte vulkaan in het Elboersgebergte (Noord-Perzië; III 480 C 5); hoogte 5 670 m. Aan den voet liggen zwavelhoudende bronnen. Sven Hedin's proefschrift (Halle 1892) handelde over dezen berg.

Dembea, 1° hoogplateau in Abessinië, met weiden, ongeveer 2 000 m hoog.

2° Een meer, ook Tanameer genoemd, waarin de Abaï zich werpt en waaruit de Blauwe Nijl vloeit.

Demblin, Poolsche plaats in de provincie Lublin aan de uitmonding van den Wiepez in den Weichsel; centrum der Poolsche luchtvloot. Vroeger bekend als Iwangorod en toenmaals behoorend tot de belangrijkste Russische Weichselforten; ca. 1 000 inw.; strijdtooneel in 1914 en 1915.

Demedts, André, Vlaamsch schrijver, landbouwer te St. Baafs Vyve; * 1906. Schreef breedrhythmische gedichten en landelijke novellen met Katholieken inslag, pessimistisch van toon, w.o. Jasmijnen (1929) en Mannen van de Straat (1933).

Demen, → Ravenstein (gem. in N. Br.).

Dementia senilis, → Dementie.

Dementie, een toestand van geremdheid der verstandelijke vermogens, welke een blijvend karakter draagt. Normaliter vindt men het verschijnsel op hoogen leeftijd, maar allerlei ziekte-processen kunnen tot d. leiden. Het zijn vnl. de vermogens van inpren-

ting, herinnering, oordeel, opvatting en aandachtsconcentratie, waarover de geremdheid zich uitstrekt. Ook onderscheidt men nog een zgn. ethische dementie.

In het algemeen treedt d. op bij aandoeningen, waarbij een of ander ziekteproces weefsel der hersenen en wel vooral van de hersenschors doet verloren gaan. Bij de verschillende ziekten, die hersenweefsel doen verloren gaan, is de d. ook eenigszins verschillend van karakter. Daardoor en door andere verschijnselen kan men de verschillende ziekten, die met d. gepaard gaan, van elkaar onderscheiden. De voornaamste vormen zijn:

1° **Dementia senilis,** die optreedt, doordat zuiver als ouderdomsverschijnsel het hersenweefsel gaat afsterven.

2° **Dementia atericsclerotica,** die optreedt, als de vaten, die de hersenen van bloed voorzien, arteriosclerotische veranderingen vertoonen en als daardoor de voeding der hersenen lijdt.

3° **Dementia praesenilis,** die ontstaat, als het afsterven van het hersenweefsel abnormaal vroegtijdig optreedt (40—50 jaar), zonder dat de vaten ziek zijn of zonder dat andere bepaalde ziekteprocessen daarvan de oorzaak zijn.

4° **Dementia paralytica,** een hersenziekte, veroorzaakt door den verwekker der syphilis. De syphilisspirochaet is in 1914 door den Japanner Noguchi in de hersenen gevonden. De ziekte leidt tot een vorm van krankzinnigheid en geeft ook verschijnselen op lichamelijk gebied (pupil-stoornissen, spraak-stoornissen). Vroeger verliep de ziekte wel bijna steeds doodelijk; thans (sinds de door Wagner Jauregg ingevoerde malaria-behandeling) kan men het ziekteproces menigmaal tot stilstand brengen. De ziekte treedt meestal op volwassen leeftijd op, maar komt ook bij kinderen voor.

5° **Dementia epileptica** is de d., die na verloop van tijd optreedt bij sommige lijders aan → epilepsie of vallende ziekte.

6° **Dementia praecox** is een bepaalde vorm van de → schizophrenie, terwijl soms het woord ook gebruikt wordt als synoniem met schizophrenie. Deze geestesziekte werd in Frankrijk door Morel, in Duitschland door Kraepelin het eerst beschreven. Het ziektebeeld, dat reeds op vrij jongen leeftijd meestal uitbreekt, is nog slecht omschreven en omvat bijna 70% van alle abnormale gestichtsbewoners. Een toestand van gevoelsafstomping treedt in, gepaard aan een verzinken in de eigen gedachtenwereld en een afsluiting van de buitenwereld. Vele waandenkbeelden treft men op ouderen leeftijd vooral aan. Genezingen zijn zeldzaam, ofschoon wel een stilstand van het proces kan worden bereikt. Een doeltreffende behandeling bestaat nog steeds niet. *Carp/v. d. Sterren.*

Demer, rivier in België, behoort tot het Scheldegebied. Ontspringt in Belg. Limburg bij Tongeren, bespoelt Hasselt, neemt de Gete op, bespoelt in Brabant Diest en Aarschot en werpt zich te Werchter in de Dijle. Waterrijke, doch weinig beduidende rivier, bevaarbaar vanaf Diest: 32,4 km. Totale lengte: 93 km. Diepte: 1—1,20 m; één sluis. *Houbart.*

Demerara, 1° Eng. k r o o n k o l o n i e, in Z. Amerika. → Britsch Guyana.

2° R i v i e r in Britsch Guyana, Z. Amerika; zij ontspringt in het Maccari-gebergte en mondt bij Georgetown in den Atl. Oc.; lengte 240 km, waarvan de helft voor kleine zeeschepen bevaarbaar.

Demers, 1° D i n a, pseud. van mevr. C o l l a e r - F e y t m a n s; * 1866 te Eisden, thans bestuurster van de Middelbare Meisjesschool te Brussel. Schreef vlotte, neutrale meisjesboeken: Eene Roeping (1905); Op Wolsken (1908); Blauwe Luchten (1913).

2° F r a n s, deknaam van Fr. Beckers, achtereenvolgens districtssecretaris te Sandoa in Katanga en secretaris van den gouverneur dezer provincie te Elisabethstad, heden journalist te Brussel. * 22 April 1905 te Diest. Eerste Vlaamsche schrijver van koloniaal tooneel: verbazend vlotte praatstukken, aangescherpt naturalistisch, echter niet specifiek exotisch. De twee jongste zijn woordsoberder en dramatischer.

W e r k e n. Verzen: Dwaallichtjes (1922); Zangen (1923). Novellen: Van 't kleine stedeke (1930). Tooneel: Koloniaal Tooneel, vijf eenakters (1930); Eva (1931) Het Zwakke geslacht (1931); De Halfbloed (1932); D Dwingeland (1934); De Terugkeer (1934). In samenwerking met Jan Melis, Genoveva (1930). *Godelaine.*

Demeter, → Ceres.

Demetria, Heilige, martelares, → Bibiana.

Demetrianus, Heilige, bisschop van Chytri (Cyprus), 9e eeuw. Hij was eerst monnik in het klooster van den H. Antonius, muntte uit door een deugdzaam leven en bezat de gave der genezing. Later volgde hij bisschop Eustathius op. Feestdag 6 Nov. *J. v. Rooij.*

Demetrias, stad in Thessalië aan de Golf van Pagasus. In 293 v. Chr. werd D. door → Demetrius Poliorcetes verwoest, in 168 door Aemilius Paulus, en nadien als wapenplaats door de Romeinen gebruikt in hun strijd tegen Mithradates.

L i t.: F. Stählin, Demetrias und Pagasos (1934).

Demetrias, Heilige, maagd (5e eeuw). Zij stamde uit het voorname geslacht der Aniciërs, vluchtte vanuit Rome naar Carthago en nam daar den sluier aan, waarmee Hiëronymus, Augustinus en Pelagius haar gelukwenschten. Feestdag 24 Febr. *J. v. Rooij.*

Demetrius Poliorcetes, zoon van Antigonus, den heerscher over Syrië en Klein-Azië; * ca. 337 v. Chr. Nam een zeer actief aandeel aan de onderlinge oorlogen gevoerd door de oud-generaals van Alexander den Grooten voor de verdeeling van het rijk. Met behulp van merkwaardige belegeringstuigen, waaraan hij zijn bijnaam (Poliorcetes = stedenbelegeraar) dankte, belegerde hij, in opdracht van zijn vader, die hem in 305 den koningstitel verleende, vele steden in Klein-Azië en Griekenland, w.o. Rhodus (305—304); hij bezette ook den Piraeus en verdreef Demetrius van Phalerum. Later, na het verlies van Athene, sloeg hij zijn hoofdkwartier op te Corinthe en stelde zijn schoonbroeder, Pyrrhus van Epirus, aan tot gouverneur van midden-Griekenland. Van al zijn veroveringen bleef hem ten slotte weinig over: hij verloor Macedonië door den ontrouw van zijn leger en Athene koos de partij van Ptolemaeus (288). Een laatste maal naar Klein-Azië overgestoken, werd hij ook hier door zijn troepen, die naar Seleucus overliepen, verlaten (286) en stierf als gevangene van Seleucus (283). D. is het type van een antiek condottiere. *V. Pottelbergh.*

Demetrius I Soter, zoon van Seleucus IV; koning van Syrië 163—150 v. Chr.; was langen tijd gijzelaar in Rome, werd na den dood van Antiochus IV koning van Syrië; overwon Judas Machabeus (160 v. Chr.), die sneuvelde. D. viel in een strijd tegen Alexander Balas, die koning werd (150 v. Chr.). *Davids.*

Demetrius II Nicator, zoon van Demetrius I Soter, overwon in 145 v. Chr. Alexander Balas en

werd koning van Syrië; gevangen genomen door de Parthen (140 v. Chr.), keerde D. in 130 v. Chr. terug naar zijn rijk; hij moest vluchten voor den tegenkoning Alexander Zabinas en werd in Tyrus gedood. *Davids.*

Demetrius, naam van vsch. Russische grootvorsten.

a) Demetrius I, zoon van Alexander Newskij grootvorst van Wladimir 1276—1294.

b) Demetrius II, vorst in Nowgorod, 1319—1326, wegens moord op zijn oom terechtgesteld.

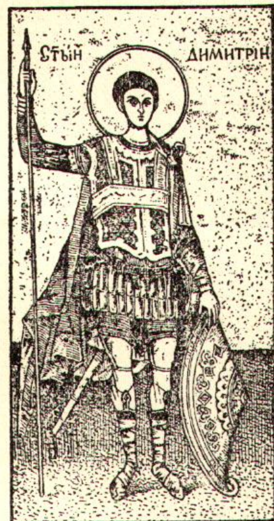
c) Demetrius III, vorst van Susdal, werd in 1359 als opvolger van Iwan II in Moskou erkend, maar door Iwan's zoon, den lateren D. IV, verdreven.

d) Demetrius IV, Iwanowitsj Donskoj, * 1350, † 1389. Hij kwam als grootvorst van Moskou in 1362 aan de regeering en voerde met wisselend geluk, waarbij hij zich wist te handhaven, een verwoeden strijd tegen de Tartaren. *Wachters.*

Demetrius, Hellenistisch landschapsschilder uit de eerste helft der 2e eeuw v. Chr., werkte in Alexandrië en te Rome.

Demetrius, een zilversmid in Ephese, die tegen Paulus een oproer verwekte (Act. 19. 23—40).

Demetrius, Heilige, martelaar, leefde ca. 300. (Zie afb.) Wordt in het Oosten veelvuldig en bijzonder in Thessalonica als stadspatroon vereerd. De legende, die in dit heiligenleven een groote rol speelt, maakte hem tot proconsul van Achaia, die tijdens de vervolging van Maximianus met een lans doorstoken zou zijn. Het Syrische martyrologium vermeldt op 9 April een zekeren Demetrius van Sirmium. Waarschijnlijk hebben wij hier te doen met een en denzelfden persoon, maar door het bouwen van een kerk ter eere van Demetrius te Thessalonica door Leontius, prefect van Illyrië, in 412 schijnt de vereering van dezen heilige zich van Sirmium naar Thessalonica verplaatst te hebben. Feestdag 8 (in het Oosten 26) Oct. Zijn naam is opgenomen in den Griekschen canon.

De H. Demetrius. Fresco in het Athosklooster Chilandari.

Lit.: H. Delehaye, Les légendes grecques des saints militaires (Parijs 1909). *J. v. Rooij.*

Demetrius van Alexandrië, Heilige, bisschop van Alexandrië van 189 tot ca. 232. D. stelde Origenes aan als hoofd der Alexandrijnsche School, maar zag zich later gedwongen den beroemden geleerde wegens onjuiste leermeeningen te verdrijven. Er worden brieven van D. aan Origenes vermeld en een rondschrijven aan alle kerken over de beslissing van twee synoden omtrent Origenes. Verder zou hij brieven hebben geschreven over den datum van het Paaschfeest.

Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (II ²1914, 194 vlg.). *Franses.*

Demetrius van Alopeke, Attisch beeldhouwer uit de 4e eeuw v. Chr., om zijn naturalisme „Anthropopoios" (= menschenvormer) genoemd.

Lit.: Pfuhl, Anfänge der griech. Bildniskunst (1927).

Demetrius van Phalerum, Atheensch staatsman uit de school van Aristoteles; * ca. 350 v. Chr. Naar Antipater als gezant gezonden (322), door de Atheners ter dood veroordeeld (318), maar in 317 door Cassander van Macedonië aangesteld tot stadsgouverneur; onder zijn bestuur, dat gematigd democratisch was, beleefde Athene tien jaar lang een hoogen bloei. Door → Demetrius Poliorcetes uit zijn ambt ontzet (307) en verdreven, en door Athene, dat hem zijn sympathie voor Macedonië niet kon vergeven, een tweede maal ter dood veroordeeld, nam hij ten slotte de wijk naar Egypte, waar hij zich wijdde aan literatuur en wijsbegeerte. Zeer veelzijdig auteur: hij schreef, buiten publieke redevoeringen, wijsgeerige, moraliseerende, literair-historische, rhetorische en historische verhandelingen, w.o. een gedenkschrift over zijn bestuur. Enkele fragmenten zijn bewaard. Door Ptolemaeus II in een verloren hoek van Egypte geïnterneerd, stierf hij ten gevolge van een slangenbeet. *V. Pottelbergh.*

Demetrius van Scepsis, oud-Grieksch historicus; * ca. 214 v. Chr. Auteur van een periëgese van Troas, zijn vaderland, welke in feite neerkwam op een geleerd en uitvoerig commentaar van den Troiaanschen scheepscataloog in de Ilias. Fragmenten zijn bewaard.

Demetrius (De Valsche) of Dmitri. Aldus heeten verschillende avonturiers, die in het begin der 17e eeuw zich uitgaven voor den in 1591 vermoorden zoon van den Russischen tsaar Iwan IV. Een van hen had met Poolsche hulp tijdelijk succes en werd te Moskou als tsarewitsj erkend (1605). Maar hij verbitterde de Russen door zijn anti-nationaal optreden en werd reeds het jaar daarop gedood. *Gorris.*

Demetrius (ook: Meesterus en de Meester), Andreas, geuzenpredikant te Antwerpen ca. 1568. Sterfjaar is onbekend. In 1585 gaat hij van Antwerpen naar Frankfort. In 1593 beroept de Dordtsche gemeente hem tot leeraar en hij blijft er werkzaam tot 1609.

Werken: Der Griecken opganck ende onderganck (1599); Nederlandsche oversetting der oirlogen van Italiën, bescreven door François Guicciardin (Dordrecht 1599). — Lit.: Biogr. Wbk. der Letterk.; N. Ned. Biogr. Wbk.; Dictionn. De Seyn; Biogr. Wbk. der Prot. Godgel. in Ned. *Erens.*

Demidow, Anatol Nikolajewitsj, vorst Demidow, hertog van San Donato, maecenas en philanthroop. * 1813 te Moskou, † 16 April 1870 te Parijs. Ontving zijn opleiding te Parijs. Kwam na den dood zijns vaders in het bezit van een onmetelijk vermogen. Hij richtte groote weldadigheidsstichtingen te Moskou op. Ondernam een expeditie, welke in 1837 en volgende vier jaren op zijn kosten natuurkundige nasporingen deed in het Zuiden van Rusland. In 1841 huwde hij de Katholieke prinses Mathilde van Montfort, de dochter van koning Jérôme Bonaparte, waardoor hij bij den tsaar in ongenade viel; in 1845 scheidde hij echter reeds van zijn vrouw. Te Florence, waar hij in zijn laatste levensjaren meestal woonde, legde hij een groote kunstverzameling aan, die echter reeds in 1882 werd verkocht. Hij overleed kinderloos.

Voorn. werk: Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie (4 dln. Parijs 1839—'42, in de meeste beschaafde talen vertaald). — Lit.: Genealogie van de familie D. (in het Russisch, Schitomir 1910); Kühn, Prinzessin Mathilde Bonaparte (I, 1929). *Lousse.*

Demi-monde (Fr., letterlijke beteekenis: de halve wereld), naar een blijspel „Le Demi-monde" uit 1855 van A. Dumas fils, een verachtelijk slagwoord voor „dames van verdachte zeden". Zelf heeft Dumas zich tegen deze interpretatie verzet (Théâtre complet avec préfaces inédites, Parijs 1890, 2, 11) en spreekt daar van „de klasse van de uit haar klasse uitgestootenen" (les déclassées) „wier val door de liefde is veroorzaakt, maar dan ook alleen door de liefde . . ." Hoezeer Dumas hiermee den lexicographen de wet wilde voorschrijven, men zal toch met den anoniemen auteur van „Parijs zooals het was en is" minstens moeten besluiten tot een verklaring als deze: „vrouwen van een halven goeden roep, van een halve reputatie". In het algemeen ook: de wereld van lichte vrouwen en spelers, die de „grand-monde" nadoen. *Brouwer.*

De minimis non júdicat (curat) praetor (Lat.) = over kleine zaken oordeelt de rechter niet (met kleine zaken bemoeit de rechter zich niet).

Deminutio cápitis, → Capitis deminutio.

Deminutivum, → Diminutivum.

Demiurg is in Plato's Timaeus de intelligentie, die den oorspronkelijken chaos tot kosmos, geordende wereld, vervormt.

Democratie. (< Grieksch dèmos = volk, kratein = regeeren). **Begrip.** Democratie beteekent in de p o l i t i e k volksregeering. Het woord wordt door Aristoteles in zijn staatsleer in ongunstigen zin gebruikt als aanduidende (in tegenstelling tot → aristocratie) regeering van de menigte, van de bezitslooze en de ongequalificeerde massa. Verondersteld wordt dan, dat een dgl. bestuur steeds door hebzucht en egoïsme zal geleid worden. Overigens omsloot de „demos", het volk in de Grieksche volksstaten, geenszins de groote massa der onvrijen, slaven en lijfeigenen (waartoe o.a. de geheele landbouwende bevolking te rekenen viel), daar dezen allen elk burgerrecht ontbeerden. Strekte dus de „demos" zich slechts over een deel van het eigenlijke volk uit, naar boven werd hij begrensd door de verschillende groepen en klassen van beter gesitueerden en beter ontwikkelden. Het was derhalve enkel een deel van het volksgeheel, dat in Aristoteles' democratie gedacht werd het bestuur uit te oefenen. De moderne democratie daarentegen wil de bestuursmacht in beginsel toekennen aan het geheele volk in al zijn geledingen, daar zij berust op de gedachte der politieke gelijkheid van allen. Als zoodanig is het een stelsel aangaande de constitutie en uitoefening der publieke macht, dat, zooals de meeste staatkundige stelsels, in zich zelf goed noch kwaad behoeft te zijn. Ook is het zeer verklaarbaar, dat, na het absolutisme en de misbruiken van het „ancien régime", een onstuimige volksbeweging naar nieuwe staatsvormen zocht met meer invloed van alle geïnteresseerde klassen en beter waarborgen tegen machtsmisbruik van een niet aan het volk verantwoordelijk bestuur. Maar niettemin heeft de moderne democratie bij haar ontstaan reeds een revolutionnairen inslag gekregen, daar zij wortelde in de ideeën van rationalisme en individualisme. Deze denkbeelden toch moeten noodzakelijk uitloopen in den eisch der → volkssouvereiniteit, waarbij het volk zijn eigen bestuurder is en de gezagdragers enkel zijn aangestelde en gecontroleerde ambtenaren. Wanneer de mensch als onbeperkt vrij en zich-zelf-genoegzaam wezen geboren wordt, bindt ook het staatsgezag hem slechts op grond van eigen goedvinden en blijft hij van de geheele gemeenschapsordening uitgangspunt, centrum en doel. Een „volonté générale" krijgt de hoogste ook absolute zeggensmacht, maar deze wordt toch niet geacht in tegenspraak te zijn met de individueele vrijheid, omdat in beginsel allen daartoe evenveel bijdragen. Wanneer dus maar volledige gelijkheid van politieke rechten voor alle eenlingen heerscht, is het volk zijn eigen meester en bestaat er absolute democratie. In naam van deze democratie moest nu naast algemeen kiesrecht de vernietiging van elk sociaal gezag (in corporaties en andere formaties der vrije maatschappij) geëischt worden. Deze moderne democratie was dus tegen het organisch karakter der maatschappij gericht; zij werkte nivelleerend en desorganiseerend; haar ideaal was een eenvormige massa van volkomen gelijkberechtigde individuen, door een min of meer absolutistisch (door allen immers gekozen) wetgevend lichaam bestuurd, dat over geheel de linie der politieke, economische, sociale en cultureele belangen bevoegd zou zijn.

Dat de idee der democratie niettemin tot voor korten tijd zoozeer algemeen aanvaard was, dat zonder dien naam geen politieke partij, noch welk politiek program ook kon gedacht worden, vond zijn verklaring hierin, dat het woord nog andere beteekenissen kan dekken dan de juist uiteengezette, revolutionnaire gedachte. Met name werd dan bedoeld, dat een regeering ingesteld behoort te zijn op het welzijn van het geheele volk, ook en vooral op dat der minstbedeelde en dus der zwakste klassen, en dat een gezonde volksinvloed op het bestuur een waarborg dient te zijn voor een dgl. breede behartiging van aller belangen. Ook dit denkbeeld behoort tot het begrip der moderne democratie en juist daaraan heeft de democratie het te danken gehad, dat zij tot een ware volksbeweging geworden is. Het is hierom, dat verschillende „democratische" vernieuwingen van het politiek bestuur, zooals die bij de Fransche Revolutie veroverd zijn, zegenrijk hebben gewerkt: constitutioneel en parlementair stelsel, ministerieele verantwoordelijkheid, scheiding der bevoegdheden en machten enz. Andere eischen der democratie, als algemeen kiesrecht, vrouwenkiesrecht e.d., zijn in hun beteekenis vaak eenzijdig overschat geworden, al kunnen zij in bepaalde omstandigheden nuttig zijn. Zooals bij alle concrete politieke instellingen is de gewenschtheid ervan niet aprioristisch vast te leggen noch ook te ontkennen. Het streven bijv. naar afschaffing van een tweekamerstelsel kan in bepaalde eischen van den tijd zijn rechtvaardiging vinden; het is echter verkeerd daarvan een beginselvraag te maken ; dit zou (en hetzelfde geldt van andere „democratische" eischen) alleen behoeven te volgen uit de grondstellingen der bovengenoemde individualistische, revolutionnaire democratie en uit de leer der volkssouvereiniteit.

Krachtens deze valsche opvatting der d. wordt al verder de in zich zoo gezonde ontwikkeling der democratische bestuursvormen verworpen, waarbij parlement of raad hun bevoegdheden ten deele delegeeren aan al of niet uit hun midden gevormde commissies of organen, die voor een bepaalde taak beter toegerust schijnen. Zoo het Amer. systeem van „Commission government" en ook de nieuwe bepaling van het 2e lid van art. 144 der Ned. grondwet. Hier ligt juist een gezonde ontwikkeling, omdat de gewenschte invloed van het volk niet bij voorkeur gezocht moet worden in een eenzijdige centralisatie aller bevoegdheden in het politieke parlement, maar veeleer in een stelsel van decentralisatie, in welken gedachtengang ook het

toekennen van publiekrechtelijke bevoegdheden aan corporaties en andere organen tot de wenschen eener ware democratie moet worden gerekend. Zoowel de groei der organische gedachte als anderzijds de tendenz, het parlement naar zijn juiste plaats (het vaststellen van groote lijnen en contrôle) terug te dringen, wijzen tegenwoordig deze richting uit.

De democratische staatsvormen kunnen overigens onderling zeer verschillend zijn. Een zgn. directe democratie met een algemeene volksvergadering, die de wetten stemt en de overheden verkiest, is ten slotte alleen op een zeer beperkt territoir denkbaar; zij bestaat, en gedeeltelijk dan nog maar, heden ten dage alleen in enkele Zwitsersche kantons. Verband daarmede houdt het instituut van het referendum en (eenigermate) de presidentskeuze door het volk zelf. Bij de indirecte d. bezit een officieele vertegenwoordiging des volks, meestal in parlementen, de wetgevende bevoegdheid. Er kunnen zich hierbij allerlei variaties voordoen, naargelang het zwaartepunt der wetgevende en der bestuursmacht meer bij het parlement dan wel bij het staatshoofd of bij de regeering berust. Er is hemelsbreed verschil tusschen de democratie van de Vereenigde Staten, van Frankrijk, van den Zwitserschen Bond, van Polen enz. Er zijn ook rijken met erfelijk koningschap, die veel meer in waarachtig dem. zin bestuurd worden dan sommige republieken met sterk overwegende macht van een president en ministerraad, die alleen aan hem verantwoordelijk is. Soms loopt de macht van de volksvertegenwoordiging uit op de almacht van een bepaalde partij, die onder de leuze van democratie slechts haar eigen bedoelingen nastreeft, of op het despotisme van enkele leiders, die zelfs aan een geheel stelsel van „raden van arbeiders en boeren” eenzijdig hun wil opleggen.

Tegen de excessen eener verkeerd begrepen dan wel verkeerd uitgeoefende democratie treedt hedentendage een felle reactie op. Men heeft hierbij voornamelijk de individualistische democratie op het oog, die een kind is van het liberalisme en hartstochtelijk wordt aangehangen door het socialisme ; maar door gebrek aan onderscheid richt men zich dan, en wel in beginsel, tegen alle partijvorming en alle parlementarisme, zooals de geschiedenis van het fascisme aantoont.

De d. heeft haar eigen beteekenis op sociaal terrein. Daarop wijst de naam van sociaal-democratie, die allereerst streefde naar een nieuwe sociaal-economische ordening, en wel zoo, dat het bezit der productiemiddelen en hiermede de zeggensmacht over het geheele economische leven zouden komen ófwel aan de gemeenschap, ófwel aan raden en syndicaten. Daartegenover streeft een „Christelijke democratie” naar een verbetering der maatschappelijke en economische verhoudingen op den grondslag der Christelijke leer, zooals Leo XIII zegt in zijn Encycliek „Graves de communi re” (1901): „Daarentegen moet de Christelijke democratie, juist omdat zij Christelijk heet, als op haar fundament steunen op de beginselen, die door het goddelijk geloof zijn neergelegd en moet zij voor de belangen der minderen zóó zorgdragen, dat zij tevens de zielen, die voor het eeuwige bestemd zijn, veredelt. Derhalve mag niets haar zoo heilig zijn als de rechtvaardigheid: zij late het recht om te verkrijgen en te bezitten ongerept; zij beware het verschil van standen, dat voorzeker in een welgeordende maatschappij behoort; in één woord, zij erkenne voor de menschelijke samenleving geen anderen vorm en geen andere inrichting dan God zelf heeft ingesteld”. Dezelfde paus geeft in dezelfde Encycliek eenige verdere richtlijnen aan voor de Christelijke democratie. Deze naam mag niet worden overgebracht op politiek terrein. „Ofschoon het woord democratie naar zijn beteekenis zelf op de eerste plaats „volksregeering” beduidt, toch moet het tegenwoordig zóó verstaan worden, dat het met verwijdering van alle staatkundig begrip niets anders te verstaan geve, dan een voor de volksmassa heilzame Christelijke actie”. Zij kan dus op zich zelf met alle bestuursvormen gepaard gaan, d.w.z. zij vergt niet krachtens haar beginsel (zooals de sociaal-democratie) een bepaalde inrichting van het staatsbestuur. Al kan men natuurlijk tot betere verwerkelijking van haar streven in concrete omstandigheden bepaalde politieke eischen stellen, de sociale actie is echter als zoodanig van deze politieke zijde der vraag onderscheiden, omdat er tusschen beide geen wezenlijk verband bestaat. Verder mag de Christelijke democratie geen klassepolitiek zijn; „zij zal de zorg voor de lagere klassen niet zoo uitoefenen, dat zij de hoogere schijnt te verwaarloozen, daar ook deze niet minder noodig zijn voor het behoud en de ontwikkeling der maatschappij”. Anders te handelen zou in strijd zijn met de Christelijke liefde, „want deze wil alle menschen van iederen stand omvatten, daar allen behooren tot het gezin van eenzelfden Vader”. Dit vooropgezet, leert de paus, dat dit streven naar lotsverbetering en opheffing van het volk geheel beantwoordt aan den geest der Kerk en aan haar eeuwenoud voorbeeld. Allen moeten daaraan eendrachtig medewerken en „vooral van diegenen moet de welwillende medewerking worden ingeroepen, die door hun positie, vermogen en beschaving naar geest en gemoed wat meer aanzien genieten in de maatschappij. Dezen moeten wel begrijpen, dat het hun niet vrijstaat, het lot der lagere klassen te behartigen ofwel te veronachtzamen, maar dat zij daartoe strikt verplicht en gehouden zijn. Want ieder leeft in de maatschappij niet enkel voor zijn eigene, maar ook voor de algemeene belangen”.

De aldus gekenschetste Christelijke democratie, ook wel Christelijk-sociale of Katholiek-sociale actie genaamd, heeft tot een breed ontplooide beweging op haast alle terreinen van maatschappelijk leven geleid. Stands- en vakorganisaties en instituten voor ontwikkeling zijn alom en in allerlei vormen verrezen; een rijk geschakeerde sociale wetgeving is mede aan haar streven te danken. De actie wijzigt zich overeenkomstig de veranderingen in de tijdsomstandigheden; heden streeft zij bij voorkeur naar → bedrijfsorganisatie, naar → medezeggenschap en naar een omvorming der maatschappij op corporatieven grondslag. → Belgische politieke partijen (sub III); Belgische Volksbond; Corporatieve staat. *Weve.*

Geschiedenis. Volksinvloed op de regeering en democratische regeeringsvorm komen bij verschillende volkeren en op verschillende tijden in de geschiedenis voor. Een ver ontwikkelden vorm treft men aan eerst in Athene, en in navolging daarvan in vele der overige stadsstaten van het Oude Griekenland. Toch was een niet gering gedeelte der bevolking (onvrijen, heloten) van allen invloed op het bestuur uitgesloten. De geschiedenis der Romeinen is, na den val van het koningschap, voor een groot deel de geschiedenis van het streven der politiek onmondige plebejers naar deelgenootschap in het bestuur, dat aanvankelijk in handen der bevoorrechte patriciërs was. Ook hier was echter het getal der onvrijen tegen-

over dat der volberechtigde burgers zeer groot. En reeds bij het begin van het keizerrijk is de volksinvloed meer schijn dan werkelijkheid; feitelijk treedt daarvoor het absolutisme der Caesars in de plaats, dat door Diocletianus formeel wordt gevestigd. Bij de Germanen had de vergadering der vrije mannen, met uitsluiting alweer van veel on- en half-vrijen, rechtsprekende en wetgevende macht onder leiding van den gekozen koning. In de middeleeuwen was de feodale staatsinrichting aristocratisch, doch met de opkomst der steden en de omvorming der maatschappij steeg de invloed der democratie aanzienlijk, hoewel zij lang niet overal tot de macht kwam (Venetië bijv. bleef een streng aristocratische stadsstaat). Waar de ontwikkeling zich wel, al is het dan niet ononderbroken, heeft kunnen doorzetten, zooals in Zwitserland en Engeland, ontstonden de klassieke landen der burgervrijheid. Doch in de meeste landen van Europa wordt na de 13e eeuw door verhoogd nationalisme, herleving der oud-Romeinsche rechtsidees en andere oorzaken, de koningsmacht aanzienlijk versterkt, die in den nieuwen tijd bijna overal blijft aangroeien tot volstrekt vorsten-absolutisme. De reactie hierop bracht de Fransche Revolutie met haar individualistische democratie (zie boven). In de eerste helft der 19e eeuw zijn herhaalde woelingen en revoluties (1820 Italië en Spanje, 1830 Frankrijk en België, 1848 geheel Midden- en West-Europa) de symptomen van den strijd tusschen absolutisme en democratie. In West-Europa zegeviert de laatste overal, ofschoon in de verschillende landen in sterk genuanceerde vormen en constituties (zie deze beschreven onder de afzonderlijke landen). Op het oogenblik maakt de democratie een zware crisis door; de individualistische democratie heeft krachtens het goede, dat er in het principe zelf steekt, zeker veel heilvols gebracht, maar juist omdat ze individualistisch was ook zoo veel onheil gesticht, dat dictatuur, bolsjewisme, fascisme e.d. thans veel aantrekkingskracht uitoefenen. Slechts wanneer de politieke democratie van een corporatief geordende maatschappij uitgaat, kan zij op den duur bevredigen en dan ook (tegenover de gevaren van → dictatuur, enz.) voor den besten regeeringsvorm in den tegenwoordigen ontwikkelingsstand der cultuurvolken gehouden worden.

Van Engeland uit zijn de democratische denkbeelden naar Amerika overgebracht. → Democratische partij in Amerika. *Gorris.*

Democratische partij in Amerika, een der twee voornaamste politieke partijen in de Vereenigde Staten. De Democratische partij werd ca. 1790 gesticht door Jefferson om de centraliseerende tendens der zgn. Federalisten te bestrijden en om breedere medezeggenschap van het volk in het regeeringsbeleid te bekomen, o.a. door verovering van het alg. stemrecht. Van 1796 tot 1860 was de D. p. schier zonder onderbreking aan het bewind. Sedert dien werden van de candidaten der D. p. voor het presidentschap alleen Cleveland (1885—'89 en 1893—'97), Wilson (1913—1921) en Franklin Roosevelt (sedert 1933) verkozen. Hoewel er in de politiek der Ver. Staten geen spraak is van gebondenheid aan een bepaald partijprogram, toch kan men als richtlijnen der D. p. aangeven: strijd tegen centralisatie, tegen de misbruiken van het grootkapitaal en (tot voor kort) tegen het protectionisme. Haar steunpunten zijn de hoofdzakelijk met landbouwers bevolkte gebieden van het Zuiden en het Westen der Unie. Te New York is haar hoofd kwartier Tammany Hall.

Lit.: Woodburn, Political Parties and Party Problems in the United States (1914); Bryce, American Parties and Politics (1927); Jones, History of the Democratic Party 1825—1861 (1864); Kent, The Democratic Party (1928). *V. Houtte.*

Democritus, Grieksch wijsgeer; * ca. 460 v. Chr. te Abdera in Thracië, † ca. 370 v. Chr. Met zijn leermeester Leucippus schepper der Grieksche atoomtheorie. Waarschijnlijk paste hij ook atomistische beschouwingen toe in de meetkunde bij de bepaling van den inhoud van pyramide en kegel. D. beoefende ook anatomie, physiologie, astronomie en medicijnen.

Lit.: T. L. Heath, Greek Mathematics (I, Oxford 1921, 176 vlg.); S. Luria, Die Infinitesimaltheorie der antiken Atomisten (Qu. u. Stud. z. Gesch. d. Math., B. II 1932, 106-185). *Dijksterhuis.*

Democritus leert met de Eleaten de onvergankelijkheid en onveranderlijkheid van het zijnde. Als het zijnde beschouwt hij het volle, d.i. het stoffelijke; daarnaast bestaat het niet-zijnde, d.i. de ledige ruimte. Alle dingen zijn samengesteld uit atomen, die slechts quantitatief van elkaar verschillen. De atomen zijn eeuwig en onveroorzaakt en in de oneindige ruimte van eeuwigheid in beweging. Alle gebeuren wordt tot beweging van atomen herleid. Bij de waarneming onderscheidt D. → primaire en secundaire eigenschappen. Laatste doel van alle handelen is de gelijkmatige gemoedsstemming. Bron van alle recht is de natuur.

Lit.: F. Sassen, Geschiedenis van de Wijsbegeerte der Grieken en Romeinen ([2]1932). *F. Sassen.*

Demodex, mijtsoort, welke in de huid van den mensch parasiteert. → Mijten.

Demodicosis, → Meeëter.

Demódocus, in de Odyssea van Homerus de blinde zanger aan het hof van Alcinous, den koning der Phaeaces. In aanwezigheid van Odysseus bezingt hij o.m. de inname van Troje door middel van het houten paard.

Demographie, → Bevolking.

Demolder, Eugène, Belgisch romanschrijver; * 1862 te St. Jans-Molenbeek, † 1917 te Essonnes (Seine-et-Oise). Zijn meesterwerk is wel La route d'émeraude, een sappige roman vol licht en kleur, waarin, op zijn Rembrandtsch, de avonturen van den jongen schilder Robus Barent verhaald worden.

Werken: Impressions d'art (1889); Sous la robe, souvenirs de la vie judiciaire (1893); La légende d'Yperdamme (1895); Le royaume authentique du grand Saint Nicolas (1896); Quatuor (1897); La route d'émeraude (1899); La mort aux berceaux (dramatisch werk, 1900); Le coeur des pauvres; Contes d'Yperdamme; Les patins de la reine de Hollande (1901); Trois contemporains (studie over de schilders Rops, H. de Brakeleer en C. Meunier, 1901); L'arche de Monsieur Cheunus (1904); Le jardin de la Pompadour (lieftallig tafereel uit de 18e eeuw, 1904); L'Espagne en auto (1906). *Ulrix.*

Demolombe, Jean Charles Florent, Fransch rechtsgeleerde; * 1804, † 1887. Was achtereenvolgens professor en deken bij de rechtsgeleerde faculteit te Caen. Een der groote commentators van het Wetboek van Napoleon. Zijn commentaar: Cours de Droit Civil in 31 boekdeelen (Fransche uitgave) gaat slechts tot art. 1886 van het B.W. Het werd later voortgezet door Guillouard, zijn leerling, eveneens professor te Caen.

D. werd bijgenaamd le „Prince de l'Exégèse" en mag aangezien worden met Laurent als vertegen-

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

woordiger bij uitstek van de verklaringsleer, die aan den tekst der wet een overwegend belang hecht in tegenstelling met de wetenschappelijke interpretatie (Geny en volgelingen), die bij de verklaring der wet de wijsgeerige beginselen der sociale verhoudingen in acht nemen.

Lit.: Bonnecase, La Pensée juridique française (I, 163). *Orban.*

Demon, duivel; het woord is ontleend aan de Grieksche mythologie, waar het wordt gebruikt om een bovenaardsch wezen aan te geven. → Animisme; Duivelen; Geesten.

D. in de kunst. Sinds oertijden bevolkt de mensch de wereld met demonen, schrikaanjagende, onheilbrengende gestalten en incarnatie van het booze, ontstaan uit een hang naar het huiveringwekkende en weergegeven met een onuitputtelijke fantasie. In zijn bakermat, het Oosten, ziet men het demonische in al datgene, wat buiten de tastbare werkelijkheid staat; zoo worden zelfs hun goden als demonen voorgesteld, zooals de honderdarmige Indische Sjiwagestalten en de Egypt. goden met vogel- en dierkoppen. Het slagwoord der Christentheologen in hun strijd tegen het heidendom was dan ook: „Alle goden der heidenen zijn demonen”. Kende de Oud-Christelijke kunst slechts symbolische duivelgestalten, als slang, draak en leeuw, de vroege M.E. namen de heidensche fabelwezens, als sirenen, centauren en saters, als prototype van den duivel over. Het wanstaltige duiveltype met dierlijke vormen, beïnvloed door de middeleeuwsche ascetische volksliteratuur en geestelijk drama, beheerscht de weergave van de dikwijls afgebeelde bekoringen van den H. Antonius, o.a. in Grünewald's Isenheimer altaar, en in Brueghel's en Hiëronymus Bosch' helschilderingen. De Renaissance staat ver van de demonische kunst af en geeft den duivel als gevallen engel weer met vleermuisvleugels, zooals Lucca Signorelli in zijn fresco's te Orvieto al voorging en Michelangelo den duivel weergaf in zijn Laatste Oordeel (Sixtijnsche kapel van het Vaticaan).

Lit.: Karl Künstle, Iconographie der christlichen kunst (I Freiburg i Br. 1928); Wilhelm Michel, Das Teuflische und Groteske in der Kunst (München 1911). *Terlingen-Lücker.*

Mardoek. Voorstelling op een zegel.

Demonisch wordt gezegd van iets, dat een ongewone laagheid, haat en nijd veronderstelt. → Demon.

Demonolatrie bij de Babyloniërs. Tusschen goden en menschen stelden de Babyloniërs en Assyriërs de demonen, hoofdzakelijk gepersonifieerde ziekten, die als voor loopers van den dood wonen in de onderwereld, waar zij den hofstaat vormen van Nergal, den koning van het doodenrijk. 's Nachts vooral komen ze te voorschijn en sluipen overal rond om de menschen te bespringen. Zeer dikwijls wordt een zevental genoemd, die zeven veel voorkomende ziekten personifieeren. Soms ook 14, nl. de wachters van de tweemaal zeven poorten van de onderwereld. De meest voorkomende namen zijn Labartoe, Liloe en Lilit (Is. 34, 14). Men stelde zich de demonen voor als half mensch en half dier: menschenlijf met vogelklauwen en dierenkop (panter, leeuw, hond, slang enz.). De bezwering van de demonen neemt in de religie van Babyloniërs en Assyriërs een voorname plaats in. Een eigen priesterklasse (asjipoe) trachtte door lange gebedsformules, waarvan vele formulieren zijn overgebleven, de demonen te verdrijven, door aanroeping van tallooze goden (vooral Ea, Sjamasj en Mardoek), gepaard met het gebruik van allerlei apotropische middelen als gips, meel, asphalt enz. en het verrichten van velerlei symbolische handelingen (wasschingen, verbranding van beelden enz.). Zie afb. kol. 669.

Lit.: H. Zimmern, Die Beschwörungstafeln Surpu (Leipzig 1896); K.L. Tallquist, Die assyrische Beschwörungsserie Maqlu (1894). *Alfrink.*

Demonopathie, → Duivelverschijning.

Demonstratie (< Lat. demonstrare = aanwijzen, uiteenzetten), 1° betooging, gemeenschappelijke, doorgaans nadrukkelijke en publieke bekendmaking van een overtuiging of eisch (politieke d.).

Verder is d. een aanschouwelijke en publieke uiteenzetting of een publieke voorstelling (athletiekd., kookd., d. van een uitvinding enz.).

2° In de wijsbegeerte is d. in strikten zin is een redeneering, waarin uit zekere en noodzakelijke praemissen een zekere en noodzakelijke conclusie wordt getrokken; in wijderen zin is d. elke redeneering, waarin uit zekere praemissen een zekere conclusie wordt getrokken. *F. Sassen.*

Demonstratiebedrijven, -proefvelden, → Proefvelden.

Demonstrativum of aanwijzend voornaamwoord noemt men in de grammatica het pronomen, dat een zelfstandigheid aanduidt of bepaalt. Daarbij duidt het soms ook aan of die zelfstandigheid zich op grooteren of kleineren afstand van den spreker bevindt; bijv. deze, die.

Demonteeren van machines is het uit elkander halen van deze ter reparatie, ter reiniging, of tot opberging, als de machines langen tijd ongebruikt blijven staan.

Demoor, Jean, Belgisch psycholoog; * 25 April 1867 te Etterbeek. „Chargé de cours” aan de vrije Universiteit te Brussel, assistent aan het Instituut Solvay. Schrijft vooral over hersenlocalisatie. Buitengewoon professor van 1901—1907, gewoon prof. sinds 1907.

Werk: Die anormalen Kinder und ihre erziehliche Behandlung in Haus und Schule (1901). *v. Dael.*

Démophon (Gr. myth.), 1° zoon van Celeus en Metanira, die door Demeter in goddelijk vuur gelouterd, maar door zijn moeder weer aan Demeter ontrukt werd, waardoor hij de onsterfelijkheid verloor.

2° Zoon van Theseus en Phaedra, koning van Athene. Hij zou samen met zijn broeder Acamas zijn grootmoeder Aethra, de slavin van Helena, uit Troje gered hebben. Op de terugreis van Troje verloofde hij zich met Phyllis. Toen D. te lang wegbleef, hing Phyllis zich op en werd in een boom veranderd. D. beschermde in Attica de Heracliden tegen Eurystheus, die door hem gedood werd. *Weijermans.*

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

De Morgan, William Freud, → Morgan.

De mórtibus nil nisi bene (Lat.) = over de dooden niets dan goeds; d.w.z. men moet van de dooden niets kwaads zeggen; zóó, niet meer en niet minder, is de letterlijke vertaling van de spreuk van den wijzen Chilon, aangehaald door Diogenes Laërtius 1. 3. 70. Zóó is ook de Christelijke opvatting. Demosthenes (tegen Leptines § 104) en Plutarchus (Solon, begin c. 21) schrijven het aan Solon toe. *Brouwer.*

Dèmos, gemeente(n), d.i. administratieve indeelingen van de → phylen in Attica, ingericht en in 10 stammen gegroepeerd bij de → Clisthenes-hervorming in 509 v. Chr. Door de vergadering van het d. werden de lijsten der burgers opgemaakt, magistraten benoemd en de financiën beheerd. Naar het d. ontving de burger een naam, de „demotikon", die zelfs den vadernaam verving. Naast eigen magistraten had het d. ook een eigen eeredienst.

Lit.: Haussoullier, La vie municipale en Attique. *E. De Waele.*

Demosthenes, Atheensch legeraanvoerder, die o.a. expedities tijdens den Peloponnesischen oorlog heeft uitgevoerd, in 425 v. Chr. Pylus (Messenië) innam en het Spartaansch garnizoen op Sphacteria insloot. In 413 ter hulp gezonden naar het in Syracuse door den Spartaan Gylippus omsingeld leger, werd hij met vloot en landleger verslagen en samen met Nicias gevangen en gedood. In Aristophanes' Ridders wordt D. als een verdienstelijk, maar eenigszins zwak man geschilderd. *V. Pottelbergh.*

Demosthenes. Vaticaansch Museum. Rome.

* **Demosthenes,** de grootste redenaar der Grieksche Oudheid; * 384 v. Chr.; zoon van rijk wapen- en stoelfabrikant. Als jonge knaap verloor hij zijn vader en zijn eerste geding moest hij inspannen tegen zijn voogden, die zijn vermogen zoo goed als geheel hadden verkwist. Hij had welsprekendheid geleerd bij Isaeus; aamborstigheid en spraakgebreken had hij door aanhoudende inspanning overwonnen. Om den broode werd hij eerst logograaf, d.w.z. hij schreef pleidooien op bestelling. Van ca. 355 af begon hij zijn politieke loopbaan met enkele publieke redenen, w.o. de „Leptinea", waarin hij optrad voor belastingvrijheid ten gunste van de afstammelingen van Harmodius en Aristogiton. Doch D. verscheen eerst in de volheid van zijn redenaarstalent en persoonlijkheid, nadat Philippus van Macedonië zijn veroveringspolitiek was begonnen (ca. 351). Tot aan zijn dood (322) is D., tegen Macedonië, de ziel gebleven van den weerstand van het op zijn vrijheid en autonomie gestelde Athene. Men bezit onder zijn naam ca. 60 redenen; daarvan zijn 33, waarvan 18 publieke, zeker echt. Maar hij heeft natuurlijk veel meer gesproken dan gepubliceerd. In de eerste periode van zijn politiek leidersschap (351—346) vallen o.m. de eerste Philippische, de drie Olynthische redenen, die over den vrede en de misschien niet uitgesproken rede gericht tegen Midias, die hem, als choregus, had beleedigd. In de periode van 345 tot 338 (Chaeronea) vallen de tweede en derde der Philippica, de tegen Aeschines gerichte rede over het gezantschap en die over den toestand in den Chersonnesus. Te Chaeronea nam hij met het overige leger de vlucht, maar kreeg toch de opdracht de gesneuvelden te herdenken. De derde periode (338—322) is bijna geheel vervuld van bitteren strijd tegen zijn vijanden. Toen Ctesiphon had voorgesteld D. met een gouden kroon te eeren uit erkentelijkheid voor de milde, vrijwillige bijdrage, door D. uit eigen zak geschonken tot den heropbouw der vestingen na 338, wist Aeschines dat voorstel te verijdelen. In 330 werd de zaak eindelijk beslecht en hield Demosthenes de rede over den krans, een meesterwerk, waarin hij tegenover zijn belagers zijn politiek in haar geheel rechtvaardigt. In de zaak van Harpalus dan, ofschoon hij de gelden, aan Alexander den Grooten ontstolen, niet voor zich zelf, maar voor den staat had helpen verduisteren, werd hij veroordeeld en vluchtte weg uit Athene (324). Nadat hij na Alexander's dood (323) was teruggekeerd en Griekenland, tegen Macedonië uitgetogen, verpletterd was te Crannon, vluchtte D., andermaal en door toedoen van Demades ter dood veroordeeld, naar Calaurea, waar hij, om aan Antipater's soldeniers te ontkomen, gif innam (322). Als politicus was D. misschien geen fijn diplomaat, ook niet totaal vlekkeloos, maar over het algemeen een edelmoedig patriot, die streefde naar wat hij als het edelste en waardigste aanzag en de nederlaag verkoos boven berustende eerloosheid. Zijn zelfmoord, hoewel in de Grieksche sfeer te verstaan, werpt een schaduw op zijn grootheid. Als redenaar ligt zijn kracht in zijn sterke persoonlijkheid en rotsvaste overtuiging. Ook als taalkunstenaar bereikt hij een ongewone hoogte; een soms bittere ironie vergoedt een zeker gemis aan bevalligheid. Reeds in de Oudheid gold D. als de redenaar bij uitstek.

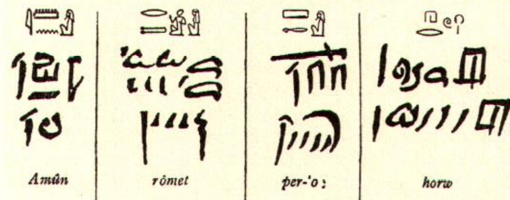
Uitg.: Blass (3 dln. Leipzig 1888—'92 en in editio major, 3 dln. Leipzig 1924—'27); Fuhr (reeds 1 deel, Leipzig 1914); Butcher and Rennie (reeds 2 dln. in 3 banden, Oxford 1903 en 1907—'21). — Lit.: Schaefer, Demosthenes und seine Zeit (3 dln. 1885—'87); Blass, Die Attische Beredsamkeit (III, 1 Demosthenes); Drerup, Aus einer alten Advokatenrepublik (1916); Clémenceau, Démosthène (1926). *V. Pottelbergh.*

Demotisch schrift of volks-schrift (< Gr. dèmos = volk) noemt men het schrift, waarin, behalve voor decoratieve doeleinden, gedurende het Saïtische, Ptolemeesche en Romeinsche tijdvak de oud-Egyptische taal werd geschreven. Het D. is een kunstmatige vereenvoudiging van het Hiëratische schrift. Het middenstuk van den Rosette-steen is in het D. s. geschreven. Zie afb. *Simons.*

Dempen, het opvullen van een waterplas of poel door er aarde, zand, puin of afval in te brengen. → Aanplempen.

Demper (m u z i e k), → Sordine.

Demperschuif, schuif, uit gegoten ijzer of vuurvaste steen of uit een combinatie van beide

Ontstaan van het Demotisch schrift. Eenige schriftvoorbeelden van veel voorkomende woorden, van links naar rechts: Amon, mensch, pharao, dag, van boven naar beneden resp. in Hiëroglyphen, Hiëratisch, een overgangsschrift tusschen Hiëratisch en Demotisch, en in phonetische transcriptie.

vervaardigd en opgesteld in het schoorsteenkanaal van een ketel of verwarmingstoestel met het doel den luchttrek in het kanaal en dus in het vuur te regelen.

Dempigheid, → Dampigheid.

Demping, 1° van het g e l u i d. Indien geluid wordt voortgebracht en de geluidsbron wordt gestopt, dan neemt men waar, dat het geluid eerst nadat het geleidelijk zwakker wordt, na zekeren tijd ophoudt. Men zegt, dat het geluid wordt gedempt. De mate van demping hangt af van de opslorping van het geluid door de omgeving. *Dubois.*

2° In de g e o l o g i e, → Aardbevingen (sub II. B).

Dempingsfactor (t e l e f o o n t e c h n i e k) geeft aan de mate van demping, d.i. energieverlies ten gevolge van weerstand, lekken enz., op telefoonkabels en lijnen per eenheid van lengte (1 km).

Dempingsvermindering, een middel, dat toegepast wordt om de demping van een electrischen kring te verminderen. Dit geschiedt door een drie- of meer electroden-lamp door middel van een daartoe geschikte schakeling terug te koppelen. Maakt men de terugkoppeling steeds sterker, dan worden de weerstandsverliezen in steeds grootere mate aangevuld tot eindelijk de demping negatief wordt, d.w.z. de kring in slingering geraakt, zgn. genereert. *Dubois.*

Dempingsvlak of s t a b i l o noemt men de vlakken, aangebracht aan vliegtuigen en luchtschepen, welke als het ware een bascule-werking uitoefenen ten opzichte van het dragende oppervlak. Juiste plaatsing, grootte en vorm der d. zijn voor de stabiliteit van veel belang. Er zijn zoowel horizontale als verticale dempingsvlakken. De d. van een vliegtuig bevinden zich aan den staart, resp. vóór hoogte- en zijroer. Ze zijn in den regel verstelbaar gemonteerd, ten einde onder omstandigheden optredende kop- of staartlastigheid of neiging tot zijwaartsche afwijking van den koers te kunnen compenseeren. Het verticale d. wordt meestal kielvlak genoemd. *Franquinet.*

Dempo, vulkaan op Z. Sumatra ten O. van Benkoelen.

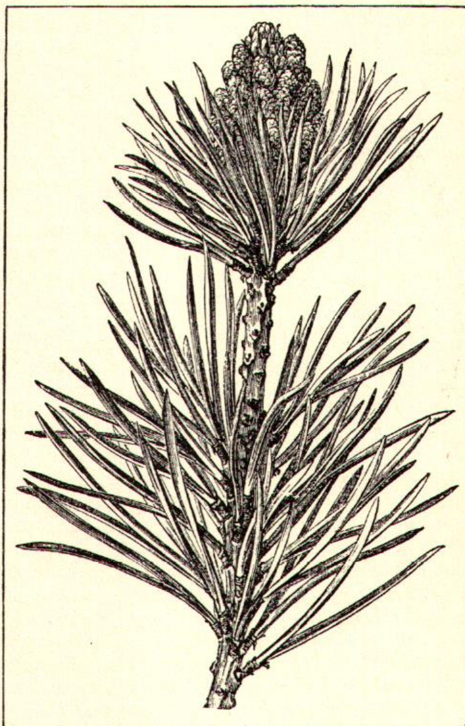
Dempster, T h o m a s, Katholiek Schotsch philoloog, doctor in het Kerkelijk Recht. * ca. 1579, † 1625 te Bologna. Hij was op vele plaatsen prof., daar zijn twistziek karakter overal tot moeilijkheden leidde. Zijn werken getuigen van eruditie, maar toonen een tekort aan critiek en soms zelfs aan waarheidsliefde; dit laatste vooral in zijn Historia ecclesiastica gentis Scotorum (1627), waarin hij uit chauvinisme vele beroemde mannen tot Schotten „maakt”. *Zr. Agnes.*

Demtsjinskij-cultuur, een door Demtsjinskij aanbevolen methode voor het zaaien van halmgewassen. Het vroegtijdig op rijen, zeer dun gezaaide graan wordt na de vorming van het derde blad sterk aangeaard. De uitstoeling en beworteling zouden hierdoor bevorderd worden. Door de betere lichttoetreding zou het grootere aantal halmen een hoogere opbrengst per plant dan normaal brengen. Tegenover besparing aan zaaizaad staan de hooge arbeidskosten, voortvloeiend uit de vereischte zeer zorgvuldige bewerking. *Dewez.*

Demunck, F r a n ç o i s, beroemd Belgisch cellist, * 6 Oct. 1815 te Brussel, † 28 Febr. 1854. Wonderkind; zoon en vader van toonkunstenaars; wordt beschouwd als een der beste cellisten van zijn tijd.

Demurrage, → Overliggeld.

Den (Pinus), ook p ij n genoemd, is een naaldboomgeslacht van de familie der P i n a c e a e. Met een 70-tal soorten bewoont hij het Noordelijk halfrond. Reusachtig groote gebieden der gematigde streken in Amerika, Azië en Europa zijn er mee bedekt. Deze altijdgroene boomen bestonden reeds in overoude tij-

Bloeiende tak van den groven den.

den en men neemt aan, dat het barnsteen van Pinussoorten afkomstig is. De nuttige hoedanigheden der dennen zijn zeer talrijk. Het hout is bijzonder geschikt voor bouwwerken, scheepsbouw, kolenbranderijen en brandhout.

In den volksmond worden de namen den en spar veelal verwisseld en beurtelings aan bijna alle

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

naaldboomen gegeven. In den houthandel heet het hout van Pinus grenenhout, terwijl dennenhout afkomstig is van Abies pectinata (Schwarzwalddennen).

De bast levert looistof. Verder wint men hars, terpentijn, teer, pek en olie. Ook de naalden, kegels en wortels zijn van nut. De naalden staan in groepjes van 2 tot 5 bijeen en zijn een beetje hoekig. De belangrijkste soort is wel de tweenaaldige P. silvestris, de grove den, ook genaamd pijn, in Noord-Brabant en de Kempen mast; het is de hoofdhoutsoort der naaldhoutbosschen in onze streken; van de 250 000 ha bosch in Nederland zijn 150 000 ha grove den. De grove den is een echte lichthoutsoort, verdraagt zeer weinig schaduw, stelt geringe eischen aan bodemkwaliteit en is daarom de verreweg meest gebruikte houtsoort voor bebossching van arme heidegronden. Van belang is bij den boschaanleg de herkomst van het zaad; veel mislukte grove-dennenbosschen zijn afkomstig van zaad uit landen met klimaat, sterk van het onze verschillend. De aanplant geschiedt met eenjarig of tweejarig verspeend plantsoen. De grove den levert reeds op jeugdigen leeftijd mijnhout, boerengeriefhout, op ouderen leeftijd paal- en zaaghout. Voor den boschbouw in onze streken is het de houtsoort met de grootste economische beteekenis. Deze boom wordt tot 40 meter hoog en heeft naalden van 8 cm lang. Het is de aangewezen soort om als onderstam voor de veredeling van 2-naaldige dennen te dienen.

De bergden, P. montana, treft men tot 2 700 meter hoog in de gebergten aan, en in drie groeivormen, nl. als hoogstam tot ong. 25 meter, als halfstam en in struikvorm en dan vaak liggend. Deze soort is ook winterhard, zeer harsrijk en wordt gebruikt voor boschaanleg. Vele vormen worden als sierplant gebruikt. Uit Zuid-Oost-Europa en West-Azië stamt de zwarte den, P. nigra (syn. P. laricio, nigricans of austriaca), die op kalkrijke gronden het best groeit. Dit is een prachtige boom tot 50 meter hoog, met slanken stam, zeer harsrijk en de beste voor terpentijnwinning. Het hout wordt speciaal voor scheepsbouw gebruikt. Voor bebossching van zeeduinen en zandverstuivingen wordt veel gebruikt gemaakt van Oostenrijksche (P. Laricio austriaca) en Corsicaansche den (P. Laricio corsicana), die beter dan grove den den zeewind verdragen, evenals de zeeden. Deze boom, ook heksenmast genaamd, P. pinaster (maritima) uit Italië en Frankrijk, levert de zgn. Fransche terpentijn, en heeft een roodbruin getinte schors en 20 cm lange naalden; hij is vorstgevoelig. Van de Zuid-Oost-Europeesche P. Pinea leveren de zaden olie. Ook worden ze gegeten. Vertegenwoordigers der 2-naaldige dennen in Japan zijn P. Thunbergia en P. densiflora, in China P. massoniana, op Borneo P. merkusii.

Appel van den bergden.

Noord-Amerikaansche soorten zijn P. virginiana, P. echinata, P. Banksiana, P. resinosa, P. pungens, (wordt gebruikt voor boschaanleg), P. contorta en P. muricata.

Drienaaldig zijn o.a. P. canariensis, een mooie boom van de Canarische Eilanden, P. Bungeana uit China en de Noord-Amerikaansche P. taeda, die aldaar groote wouden vormt en terpentijn en goed bruikbaar hout levert. P. coulteri heeft kegels van 40 cm lang en 2 kilo zwaar, terwijl P. Engelmanni naalden tot 40 cm lengte bezit. Beide zijn Amerikaansch. De Mexicaansche vijf-naaldige P. Montezumae is een mooie woudboom, die lange naalden en groote kegels bezit en goed hout en veel hars levert.

Alle bovenvermelde soorten behooren tot het ondergeslacht Pinaster. Tot de tweede groep Strobus behoort de Weymouth-den, P. strobus, een prachtige tot 50 meter hooge woudboom in Canada, die goed bruikbaar hout en veel terpentijn levert; hij wordt gebruikt voor bebossching. In den Himalaja groeit de mooie P. excelsa met naalden van 18 cm en kegels van bijna 30 cm lang.

De arve, P. cembra, is de eenige 5-naaldige den in Europa. Hij bewoont de Alpen en de Karpaten tusschen 1 500 en 2 500 meter boven den zeespiegel en wordt 20 meter hoog. Daar het hout vrij van hars is, wordt het vooral in Tirol veel voor meubel- en snijwerkhout gebruikt. De zaden worden ook gaarne gegeten en leveren tevens een goedsmakende olie. Evenals de meeste dennenvariëteiten worden ook de vormen van P. cembra veel als sierplant gekweekt. *Bouman.*

Denarius (Lat., < deni = telkens tien), Romeinsche zilvermunt, voor het eerst in 269 v. Chr. geslagen ter waarde van 10 as; latere waarde: 16 as; de waarde werd naast den kop van Roma aangegeven door een X of XVI; sinds den tijd van Caracalla verdrongen door den → Antoninianus. De naam d. werd door andere volkeren overgenomen. *W. Vermeulen.*

Denarius, voor- en achterzijde.

Denationalisatie in de Groot-Brusselsche scholen is de daar gevolgde taalpolitiek, die beoogt de kinderen der Vlaamsche immigranten naar taal en zeden te ontvreemden, d.i. te verfranschen, door een systematisch onderwijs in en door het Fransch. Vanaf den kindertuin is gansch het onderwijs aan deze Vlaamsche kinderen er op gericht deze zoo vlug mogelijk enkele woorden Fransch te leeren, om dan gansch het onderwijs in het Fransch te kunnen geven en de leerlingen te maken tot zgn. Fransch-sprekenden. Hoe systematisch dit opzet doorgedreven wordt, moge blijken uit de volgende cijfers: waar volgens de statistieken er in Brussel I 126 542 Vlaamsch-sprekenden zijn tegen 67 633 Fransch-sprekenden, zouden er van de 700 klassen in de Brusselsche gemeentescholen 250 voor de Fransche leerlingen moeten zijn en 450 voor de Vlaamsche kinderen; er zijn echter slechts 25 klassen, waar de onderwijstaal het Nederlandsch is ! De gevolgen van deze denationalisatie blijven niet uit: 11% naar den geest normale kinderen zijn meer dan drie jaar ten achter in hun studiën; de kinderen spreken er een taal, die noch Fransch, noch Nederlandsch kan genoemd worden, maar het aantal zgn. Fransch-sprekenden groeit steeds aan ten nadeele van het aantal Vlaamsch-sprekenden. *Uytterhoeven.*

De natura deorum (Lat., = Over het Wezen der goden), een philosophisch geschrift van Cicero,

waarin de Epicureïsche, Stoïcijnsche en Academische leer over het wezen der goden in gesprekvorm wordt behandeld (44 v. Chr.). *Davids.*

Denatureeren noemt men het voor de menschelijke consumptie onbruikbaar maken van aan accijns onderworpen goederen, zooals alcohol, suiker, zout enz. Deze producten kunnen dan nog voor verwerking in de techniek en voor veevoeder gebruikt worden. Al naar gelang de latere toepassingen kan men verschillende denatureeringsmiddelen gebruiken. Voor alcohol (spiritus) gebruikt men: methylalcohol (houtgeest), pyridine, dierlijke olie, azijn, terpentijnolie; voor suiker: Spaansche peper en kleurstoffen, en voor zout: phenol, zeeppoeder, doodekop enz. *Hoogeveen.*

Den Bibel int Corte werd in 1513 te Antwerpen gedrukt en is meer een bijbelsche geschiedenis dan een bijbelvertaling. Zelfs de geschiedenis van het O.T. is niet volledig. Het N.T. ontbreekt. 1516 verscheen een tweede, onveranderde uitgave en in 1518 een geheel nieuwe. Deze laatste omvat vertalingen uit het Latijn en gedeelten, waarin de geschiedenis wordt weergegeven.

Lit.: P. G. Groenen, Algemeene Inleiding tot de heilige Schrift. Geschiedenis van den tekst (1917). *C. Smits.*

Denbigh, 1° graafschap in N. Wales, grootendeels uit laag, onvruchtbaar bergland bestaande, door de vruchtbaarder dalen van Clwyd, Conway en Dee doorsneden. Ca. 160 000 inw. Veeteelt en mijnbouw.

2° Hoofdstad van het gelijknamige graafschap in N. Wales, gelegen aan de Clwyd (53° 12′ N., 3° 25′ W.); ca. 7 000 inwoners. *G. de Vries.*

Den Bosch, → Hertogenbosch ('s).

Denck, Johannes, Wederdooper; * omstr. 1495 te Habach in Opper-Beieren, † 1527 te Bazel. Als rector van de Sebaldusschool te Neurenberg in 1525 wegens onrechtzinnigheid in de leer afgezet, trad hij sindsdien in Zuid-Duitschland en Zwitserland op als een der leiders der Wederdoopers. Teleurgesteld over zijn geringe geestelijke successen trok hij zich in Bazel terug, waar hij stierf aan de pest. *Wachters.*

Dèndèng, gedroogd, gekruid en in dunne reepjes gesneden vleesch, dat een der ingrediënten is van de Indische rijsttafel.

Dender, rivier in België, behoort tot het Scheldegebied. Wordt gevormd te Aat in de prov. Henegouwen door Ooster-Dender (ontspringt op 60 m hoogte) en Wester-Dender (ontspringt op 85 m hoogte), bespoelt Lessen, Geeraardsbergen, Ninove en Aalst en mondt uit in de Schelde te Dendermonde. Daar de D. van midden-België naar laag-België vloeit, heeft zij een groot verval: 0,70 per km (vanaf Geeraardsbergen echter nog 0,28 m per km). Op een lengte van 66 km, namelijk vanaf Aat, is de D. gekanaliseerd; 9 à 22 m breed, 2 m diep; 13 sluizen. Kronkelende rivier met tamelijk druk verkeer: vervoer in 1932 bedroeg 1 081 632 ton: vooral producten van de steengroeven (Lessen), lucifers (Ninove), landbouwproducten (tabak- en hopstreek). De D. is verbonden met de Schelde en met het Centrumkanaal door het kanaal van Blaton naar Aat en van Pommeroeul naar Antoing langs Blaton. *Houbart.*

Dendera, oude Egypt. stad (het Tentyra der Grieken) aan den Nijl ten N. van Thebe, waar vanaf zeer oude tijden de godin Hathor bijzonder werd vereerd. De thans daar nog bestaande tempel dateert uit den Grieksch-Romeinschen tijd.

Lit.: A. Mariette, Dendérah etc. (Parijs 1870—'80, 1 dl. tekst, 4 dln. platen); Flinders Petrie, Dendereh etc. (Londen 1900). *Simons.*

Denderbelle, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen op den rechteroever van de Dender, 4 km ten Z. van de stad Dendermonde. 964 ha laagland; ca. 1 900 inw. Landbouw. Etym. Dender + Belle, een omsloten plaats.

Salomon's oordeel. Voorstelling uit Den Bibel int Corte.

Denderhoutem, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 4 km ten N. van de stad Ninove. Opp. 1 216 ha, ca. 3 350 inw. Zacht naar de riviervallei hellende kleiachtige grond. Textielnijverheid; landbouw.

Denderleeuw (leeuw = heuvel), gem. in de prov. Oost-Vlaanderen op den weg tusschen Aalst en Ninove. Opp. 675 ha, ca. 5 900 inw. Klei- en mergelachtig land. Belangrijke spoorvertakking. Landbouw; hopteelt; kantnijverheid.

Dendermonde, hoofdstad van een bestuurlijk en rechterlijk arrond. in de prov. Oost-Vaanderen, is gelegen aan de monding van de Dender, op den rechteroever van de Schelde, 32 km van Antwerpen. Door straatwegen en spoor verbonden met al de omliggende steden, is D. een zeer belangrijk centrum van verkeer en was daarom tot 1914 op militair gebied een omwalde en versterkte plaats. Opp. 805 ha, ca. 10 000 inw.

Geschiedenis. De stad bestond reeds in de 10e eeuw, hoewel de naam „Tenremunde" slechts voor

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

het eerst in een oorkonde van 1080 voorkomt. In 1233 bekomt de heerlijkheid Dendermonde een keure van Robrecht, voorstander van Atrecht. De stad wordt door de Gentenaren (Ackerman) belegerd in 1379. Op 4 Oct. 1516 bespreken te D. de Prins van Oranje, de graven van Nassau, Egmont, Hoorne en Hoogstraten de toestanden der Spaansche Nederlanden. In 1667 wordt de stad tevergeefs door Lodewijk XIV belegerd. Het Bareeltraktaat (1715) bepaalt te D. een Hollandsch en Oostenrijksch garnizoen. D. werd in 1572 vernield door de Spanjaarden en op 4 Sept. 1914 stelselmatig door Duitsche pioniers in brand gestoken; bijna niets bleef gespaard.

Bezienswaardigheden: De O.L.V. kerk, uit de 12e eeuw, in de 14e e. herbouwd; de torenspits werd eerst in 1909 voltrokken. Zij bewaart ware kunstschatten met o.m. twee doeken (Christus aan het kruis en geboorte van Chr.) van Van Dijck; twee andere (de verheerlijking van Maria, de Pestlijders) van De Craeyer; een drieluik, de Transfiguratio (het middenstuk ontbreekt) van David Teniers den Ouderen; basreliëfs (St. Anna-altaar) en beeldhouwwerk (oksaal) van Quellijn; een zeer merkw. monoliete doopvont uit de 10e eeuw en talrijke grafzerken uit de 14e en 15e eeuw. Aan het stadhuis (afb.) met belfort, voorheen de Lakenhalle, werd gewerkt van 1337 tot 1403. De naoorlogsche restauratie eerbiedigde de groote lijnen van deze van 1890, onder stadsbouwmeester E. Bouwens. In de vertrekken, doeken van vsch. moderne schilders (Courtens). Het Stadsmuseum, de vroegere Vleeschhalle, met zijn typisch seinkloktorentje is uit het begin 15e eeuw (afb.). Het begijnhof bestaat sedert de 16e eeuw. De gevel van het College (voorheen Wezenhuis) in neo-Byzantijnschen stijl is van 1845. Het gerechtshof, het klooster der Zwartzusters en de Benedictijner abdij zijn na-oorlogsche aanwinsten van waarde. Er is een standbeeld van pater De Smet S.J. en van Prud. Van Duyse.

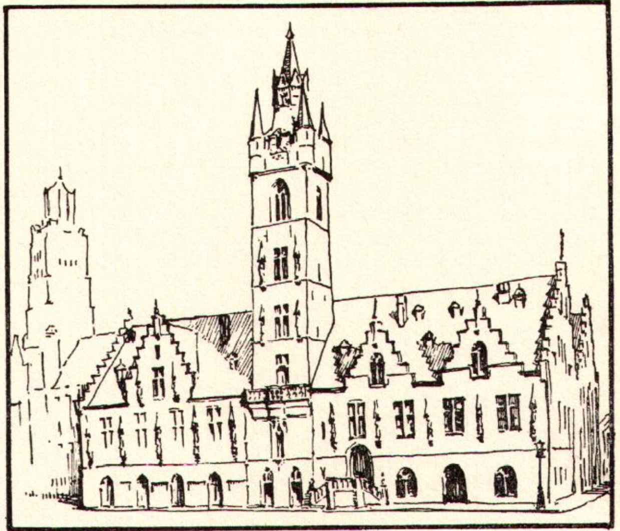
Beteekenis. Al heeft de stad wegens haar wallen zich niet normaal kunnen uitbreiden, toch is D. met de omliggende dorpen een nijverheidscentrum en een marktplaats van belang. De textielnijverheid met katoenspinnerijen, ververijen en weverijen; uitgebreide bedrijven Vertongen-Goens (500 arb.) voor scheepstouwen en koordenfabricage.

Verzorging der bevolking: twee parochiekerken, een abdijkerk; vsch. openbare kapellen o.m. die der zusters Carmelitessen, de Arme Claren, van het hospitaal en van het begijnhof. Sted. Academie voor schoone kunsten, ambachtschool en muziekschool; Staats Midd. school voor jongens en meisjes; Bisschoppelijk College (ca. 700 leerl.) met lager en midd. onderwijs benevens volledigen cyclus voor Grieksch-Latijnsche humaniora; pensionaat, met lager, midd. en beroepsonderwijs voor meisjes, gehouden door de Zusters van den H. Vincentius; vrije vak- en technische school. Een sted. gasthuis en een privaat instituut (St. Blasius) ter ziekenverpleging en heelkunde.

Te D. werden geboren: J. Baerse, beeldhouwer (14e eeuw): David Lindanus, geschiedschrijver († 1615); Prudens Van Duyse; pater De Smet S.J.; Emanuel Hiel; Lod. Dosfel; Courtens.

Lit.: P. G. De Maesschalck, Oud Dendermonde (Dendermonde 1901); De Vlaminck, De stad en heerlijkheid van D. (7 dln. 1874); Gedenkschriften des Oudheidkundigen krings v. D. *Blancquaert.*

Abdij van Dendermonde. Het voormalig Capu-

Dendermonde, Stadhuis.

cijnenklooster te Dendermonde (gesticht 1595, opgeheven 1796) werd in 1837 aangekocht door de overgebleven monniken der abdij Affligem, en D. Veremundus D'Haens herstelde er zijne aloude abdij (St. Pieters en Paulus-abdij). In 1858 werd het klooster vereenigd met de Sublacenser Provincie der Casineesche Congregatie (sinds 1872 Congregatie van Subiaco). Vanuit Dendermonde werd het kloosterleven hersteld te Affligem (1870) en door Dendermonde en Affligem samen werd een derde klooster gesticht te Steenbrugge in 1879. Het oude Capucijnenklooster werd in 1886 herbouwd in Gotischen stijl; het oude kerkje werd door een groote Gotische kerk vervangen (1900—1902). Behalve de bibliotheek en een gedeelte der kerk, werd de abdij geheel door brand vernield (6 Sept. 1914). In 1919—1924 werd de kerk hersteld, en twee vleugels opgebouwd in den eigen bouwtrant van Dendermonde en Meetjesland, naar de plannen van bouwmeester V. Vaerewyck.

Sinds 1906 zijn kloosterlingen der abdij werkzaam in de missie (prefectuur sinds 1910) van Noord-Transvaal.

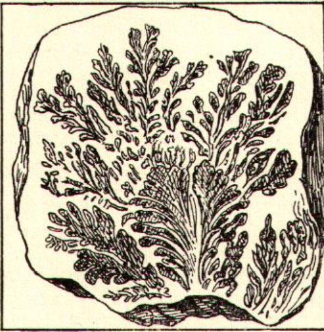
Lit.: Archief der abdij; Berlière, Coup d'oeil hist. sur l'O. bénédictin en Belgique, Rev. liturg. et monast. (1929); A. Van Kempen, De adijkerk van Dendermonde (1902). *De Clercq.*

Denderwindeke, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen; 5 km ten Z. van de stad Ninove. Opp. 1 523 ha; heuvelachtige kleigrond. Ca. 3 100 inw. Landbouw; kantnijverheid.

De kerk, uit het einde van het Gotisch tijdvak, werd in 1838 herbouwd. Zij bezit eenige oudheden van waarde; o.m. een drieluik (kruisiging, kruisdraging en afdoening van het kruis), in 1590 op hout geschilderd door Rubens' meester Otto van Veen (Ottovenius) en een zeer beroemde „Marteldood van Petrus" van Charles Lebrun. Etym. Dender + Win, waarschijnlijk uit het Kelt., = wit (het witte huis a. d. Dender). *Blancquaert.*

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Dendrieten. Bijna elk gesteente bevat breuken, die door krimpen, druk of rek ontstaan zijn. Langs de breukvlakken worden overal door de nauwste spleetjes door capillaire werking oplossingen opgezogen, die hierin afzettingen vormen van ijzer- of mangaanoxyde, die sterk aan versteend mos, korstmos of varens doen denken en rood, bruin of zwart gekleurd zijn. Deze afzettingen noemt men dendrieten. Zie afbeelding. *Roodhuyzen.*

Dendrieten.

Dendrobium, een plantengeslacht van de familie der standelkruiden (Orchidaceae), omvat een 900-tal soorten in Zuid- en Oost-Azië en Australië. Slechts weinige dezer epiphytische gewassen zijn in cultuur. De fraaie bloemen in langgesteelde trossen van D. Phalaenopsis en D. superbiens hebben waarde als snijbloemen. Hangende trossen hebben D. densiflorum en D. thyrsiflorum. Van D. nobile met geel getinte bloemen zijn de meeste vormen in cultuur in warme of gematigde kassen. *Bouman.*

Dendrocopus, geslacht der bonte spechten, waarvan 3 soorten in Nederland voorkomen: de groote bonte, de middelste bonte en de kleine bonte specht.

Dendrolimus, → Dennenspinner.

Dendrosicyos, een klein plantengeslacht van de familie der komkommerachtigen (Cucurbitaceae), de eenige vertegenwoordiger dezer klimmende familie, die een rechten en wel tonvormigen stam heeft. D. socotrana komt alleen voor op het eiland Socotra.

Dene, Edward de, → Deene.

Deneb (< Arab., = staart) of Alpha Cygni, de helderste ster in het sterrenbeeld den Zwaan (Lat. Cygnus). Helderheid 1,3 grootte-klassen; afstand vele honderden lichtjaren, te groot om nauwkeurig bepaald te worden. D. is een zeer heete ster, die duizenden malen zooveel licht uitzendt als de zon. *G. Mulders.*

Denebola (< Arab. dhanab = staart) of β Leonis, ster der 2e grootte-klasse in het sterrenbeeld de Leeuw.

Denée, gem. in de prov. Namen, ten N.W. van Dinant, aan de Molignée; ca. 850 inw., grootendeels Kath.; opp. 1 037 ha; landbouw, marmer- en graniet-groeven. Op het gehucht Maredsous de Benedictijner abdij van dien naam (1876) (→ Maredsous). *Ghoos.*

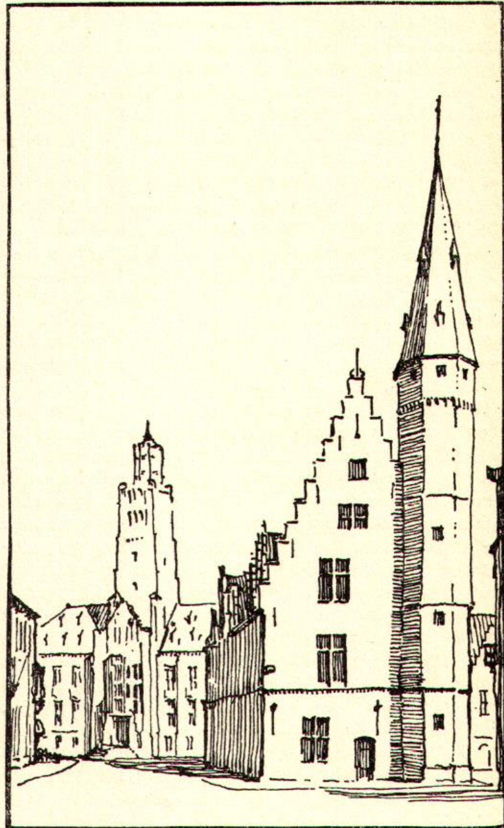
Dené-Indianen, naam, waaronder verschillende stammen van → Indianen van Noord-Amerika, die het Mackenzie-gebied bewonen, vaak aangeduid worden: de Beaver-, de Carrier-, de Dog Rib-, de Hare-, de Slavey-, de Yellowknive-Indianen, enz.

Denekamp, gem. in N. Twente, prov. Overijsel; opp. 8 538 ha, ca. 6 500 inw., waarvan 86% Kath., 12% Ned. Herv. Buurtschappen, behoorend bij D.: Brekelenkamp, Lattrop, N. Deurninge, Tilligte, Oud-Ootmarsum, Groot- en Klein Ageloo en Nutter. D. ligt 2 km van de grens, en heeft stoomtramverbinding met Oldenzaal. Wegens de vele bosschen wordt het in den zomer druk bezocht. In de omgeving het natuurhistorisch openluchtmuseum Natura Docet. Westelijk de havezate Singraven met 15e-eeuwschen watermolen. De Kath. kerk stamt uit 13e eeuw. Verder heeft D. een Kath. Landbouwhuishoudschool. *Wierdsma.*

Denemarken.

I. Aardrijkskunde. A) Algemeen overzicht. D., een koninkrijk in N. Europa, bestaat uit Jutland, de Deensche Eilanden en de Fär Öer (hier verder niet beschouwd). Opp. 42 926 km² (vóór 1920: 39 035 km²), 3 566 430 inw. d.i. gemiddeld 81 per km². Door de natuur sluit het aan bij de Duitsche laagvlakte, door het volk hoort het tot Scandinavië. Het is een overgangsland, dat het dichtst bij N. Europa staat. Zie kaart en platen.

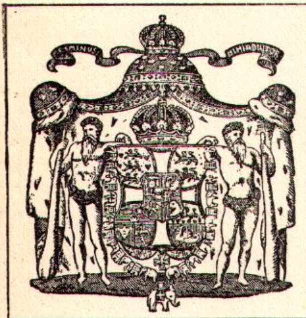
B) Ligging. D. ligt tusschen N. en O. zee, dicht bij het econ. en cultureel hoog ontwikkelde W. Europa. Het heeft echter van deze ligging betrekkelijk weinig kunnen profiteeren, omdat het den rug naar het W. keert. De W. kust is nl. zeer gevaarlijk door hevige W. winden, door nevels in den winter en door een reeks zandbanken evenwijdig met de kust. Tot voor kort was Esbjerg er de eenige haven. D. is daarom geen Noordzee-staat geworden, maar de beheerscher van den toegang tot de Oostzee. In het O. dringt de zee diep in het land door, verbindt de op zich zwakke deelen tot een staat van beteekenis en

Dendermonde. Museum. Op den achtergrond het gerechtshof.

vormt de volgende groepen: Seeland, Laaland-Falster, Funen, Bornholm en Jutland.

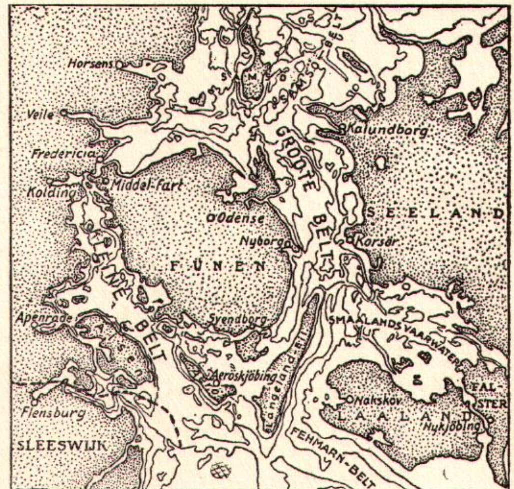
C) Opbouw. D. is, met uitzondering van Bornholm, een deel van de geosynclinale tusschen Fennoscandia en de Eur. middelgebergten. De ondergrond wordt overal gevormd door het Senoone schrijfkrijt. Slechts een paar keer heeft men hier doorheen geboord nl. bij Aalborg en Frederiksberg, de diepste boring van D. (861 m), waar men kleihoudende kalk vond. Op eenige plaatsen komt het schrijfkrijt aan de oppervlakte in klinten: Stevnsen Moënsklint, of in groeven zooals bij Mariager en Aalborg. Na de afzetting van het schrijfkrijt volgde opheffing en werd in een ondiepe zee het Danien gevormd in verschillende facies: Limsten, Faxekalk en Blegekridt, die in kalkbranderijen gebruikt worden en de Saltholmskalk, een uitstekende waterdrager. In het Tertiair werden Skagerrak, Kattegat en het N. deel der Sont gevormd. Rivieren uit het Z. brachten zand en klei aan van het opgeheven Midden-Europa. Ze vormen nu den ondergrond van het Z.W., terwijl in het N. en O. het Diluvium direct op krijt rust. In het jong-Tertiair werden nog septariën- en glimmerklei afgezet, die op veel plaatsen, bijzonder om Silkeborg, bruinkool bevatten, maar van slechte kwaliteit. In het Pleistoceen breidde het ijs zich tweemaal over heel D. uit en een derde maal kwam het tot in Midden-Jutland. De eindmoreene rug loopt hier van Z. naar N. en buigt bij Viborg om naar het W. De Diluviale afzettingen zijn gemiddeld eenige tientallen meters dik, terwijl het maximum 200 m is, nl. bij Frederikshaven.

Wapen van Denemarken.

D) Reliëf. De opp.-vormen van D. zijn in hoofdzaak tijdens en na de laatste vergletsjering ontstaan. Toen het Noorweegsch landijs terugtrok, bestond N. Jutland uit een archipel. In de kanalen tusschen de eilanden werden later Yoldia en Litorina-klei afgezet, terwijl bij de volgende opheffing de meeste eilanden zich aaneensloten. In het O. was na het terugtrekken van de Baltische gletsjers de opheffing geringer, zoodat hier de archipel bleef bestaan. De Kleine en Groote Belt vormden in het Beltenstadium het bed van 2 ijslobben, waarvan de randmoreenen in het reliëf der eilanden nog duidelijk uitkomen. Op de eilanden zelf werd een laag grondmoreenen neergelegd, die bijna overal een golvend landschap vormt met meren en moerassen in de laagten. Ook eindmoreene ruggen, drumlins en andere detailvormen komen in O. Jutland en op de eilanden voor. Van belang voor O. Jutland zijn de breede dalen met onregelmatig verval, door subglaciale smeltwaterstroomen uitgeschuurd en nu gedeeltelijk door zee ingenomen, de föhrdenkust van O. Jutland. Ongeveer een derde van Jutland heeft een reliëf, dat te danken is aan fluvioglaciaal transport. Hier en daar stroomden van onder het ijs groote smeltwaterstroomen naar het W. Ze legden zand en grint neer in machtige delta's, die aaneengroeiden en bijna het geheele vroegere reliëf bedekten. Groote deelen van deze heidevelden zijn zeer eentonig, hoewel er eenige lage heuvels voorkomen. In den Yoldia-tijd lag Z.Denemarken hooger dan nu en was met Zweden verbonden; N. Jutland was in dalende beweging. Door een tweede landopheffing in den Ancylustijd werd geheel D. opgeheven. Daarna daalde het land in den Litorina-tijd en werden vele rivieren tot zeearmen. De opheffing, die daarop volgde, duurt nu nog voort. Langs de W. kust komen duinen voor. In het Z.W. liggen ze op de eilanden, verder naar het N. op het vasteland. Ze gaan met weinig onderbrekingen, bijv. aan den Bovbjerg, door tot Skagen. De duinzône is 1—8 km breed, en 15—30 m hoog.

E) Klimaat. D. heeft een koud gematigd Westkust-klimaat met zachte winters, koele zomers, veel bewolking en groote luchtvochtigheid. W. en Z.W. winden overheerschen. De zomer heeft vooral N.W. winden en April O. winden. De gemiddelde jaartemp. is 7,3 °. De temp. der koudste maand varieert van 0,8° in W. Jutland tot —0,9° in Midden-Jutland en Seeland. Juli heeft een temp. van 16°. De W. kust is het regenrijkst en heeft plaatselijk meer dan 800 mm neerslag, terwijl het gemiddelde voor het heele land 630 mm is. De regen valt het heele jaar door, maar vooral in den zomer en het najaar. Soms overheerscht voor korten tijd het continentale klimaat van het O. en Z.O. en geeft dan groote koude in den winter en heete, droge dagen in den zomer.

F) Plantengroei. Toen het ijs zich terugtrok was het land een toendra, die bij het hooger worden der temp. vervangen werd door een vegetatievorm als nu in de berkenzone van Scandinavië. In den → Ancylus-periode was het land bedekt met naald-en loofwouden. In den Litorina-tijd gingen de laatste overheerschen, eerst de eik, later ook de beuk, en de den verdween geheel uit D. Groote veranderingen heeft de mensch aangebracht. Alleen de strand-, duin- en moerasvegetatie werd er weinig door beïnvloed. De heide breidde zich sterk uit; door den landbouw werden nieuwe plantengemeenschappen ingevoerd en het

Groote en Kleine Belt.

bosch verdween bijna geheel. Het beslaat nog slechts 8,3% van het oppervlak. Voor ongeveer 150 jaren werden weer naaldboomen ingevoerd voor herbebossching; ca. de helft der bosschen bestaat nu uit coniferen, het

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

derde deel is beukenbosch. In 1865 was 7 000 km² heide, nu nog 3 000 km². De heiden werden in bouw- en boschland veranderd.

G) De zee. D. is door ondiepe zeeën omgeven. In het W. wordt eerst op 1 km van de kust af een diepte van 4 m bereikt. Ook de Oostzee ten Z. v. Seeland en Funen is minder dan 15 m diep. Het onrustige Kattegat bereikt in het N.O. een diepte van 60 m.

H) Bevolking. Deze bestaat bijna geheel uit Denen. Een kleine Duitsche minderheid van ca. 42 000 personen woont in N. Sleeswijk. De gemiddelde dichtheid van bevolking bedraagt 81 per km², op Jutland 55, op de eilanden 144. Ongeveer 57% woont in steden, in Kopenhagen alleen reeds 21%.

Sinds 1849 bestaat er godsdienstvrijheid, maar de Luthersche Kerk is staatskerk gebleven onder het bestuur van 7 bisschoppen. 70 000 personen hooren tot een ander kerkgenootschap. 2 500 Kath., 6 000 Joden, verder Methodisten, Baptisten e.a. De Kath. Kerk is gelijkgesteld met de staatskerk, uitgezonderd de bijdragen van den staat aan de Luthersche geestelijken. De geestelijke bediening der Kath. wordt uitgeoefend door seculieren, Montfortanen, Conventueelen, Norbertijnen van Averbode, Dominicanen en Jezuïeten. D. is een apostolisch vicariaat. De apost. vicaris woont in Kopenhagen.

I) Sociaal-economische ontwikkeling. Eerst na den IJstijd kon de mensch het land in bezit nemen. De oudste resten van nederzettingen hooren tot den Ancylustijd. Het zijn resten van de Maglemose cultuur, een gemengd Miolithische beencultuur met jacht en visscherij. Ze komen voor in de moerassen der eilanden: het was dus een landcultuur. Hierop volgde in den Litorina-tijd, ca. 8 000 jaren vóór het begin van onze jaartelling, een kustcultuur, nl. de Kjökkenmöddinger of Ertebölle-cultuur, een Epimiolithische vuistbijlcultuur met misschien reeds eenige kennis van primitieven hakbouw. De dragers ervan waren nakomelingen van die der vorige cultuur; ze bewoonden vooral O. Jutland en de eilanden. Eerst in het begin van het Neolithicum kwam men door hakbouw en varkensteelt tot een eigenlijke inbezitneming van het land. Het Neolithicum was de tijd der Noorsche dorpscultuur, een boerencultuur, die later uit het Z. de Megalithische graven overnam, waarvoor O. Jutland en de eilanden het hoofdgebied werden, terwijl in W. Jutland vooral het enkelvoudige graf voorkwam. Men weet niet in welke verhouding deze groep van Neolithische boeren stond tot die der Kjökkenmöddinger cultuur, maar zeker is, dat ze den grondslag vormt van de tegenwoordige Deensche bevolking.

In weinig landen van Europa heeft het bevolkingstype zich zoo continu ontwikkeld als in D. De Steentijd had al een gemengde, maar in hoofdzaak dolichocephale bevolking met meer dan gemiddelde lichaamslengte. In den Brons- en IJzertijd bleef dat zoo, een nieuwe cultuur bracht geen nieuw volk. In het begin van den historischen tijd ontwikkelde D. zich als landbrugstaat met groote expansiekracht. Het was tevens een tijd van algemeene welvaart. Ontginningen, door kloosters en Herregaarde uitgevoerd, verhoogden de capaciteit van het woongebied; een groot deel van het bosch verdween en er ontstonden nieuwe dorpen, gehuchten en geïsoleerde hoeven.

Aan de kusten kwamen steden tot bloei; handel en zeevaart kregen naast den landbouw groote beteekenis. Toen de expansie mislukte, begon het karakter van toegangsland tot de Oostzee te overheerschen. Aan de Sont ontwikkelde zich Kopenhagen als het voornaamste economisch centrum van het land. Gedurende de geheele Nieuwe geschiedenis zat er geen ontwikkeling meer in den landbouw. Vanaf ca. 1550 verdwenen de vrije boeren steeds meer en maakten plaats voor pachters en lijfeigenen. Door een streng doorgevoerd mercantilisme ging ook de handel achteruit en daarbij voegde zich nog een politiek verval. Ook het grondbezit had zich in den loop der eeuwen ongunstig ontwikkeld. En toen er op het einde der 18e eeuw nieuw leven kwam in den landbouw, begon men met hierin verbetering te brengen door ruilverkaveling en verkoop van gemeenschappelijke gronden. Hierdoor ontstond een nieuw type van landelijke bewoning: de oude dorpen verdwenen en werden vervangen door verspreide hoeven. Maar nog zijn de oude dorpen niet geheel verdwenen en er zijn ook nieuwe ontstaan, maar met ander karakter: het zijn centra van zuivelindustrie en handwerk in dienst van den landbouw. De verandering van het grondbezit en de vooruitgang van den landbouw werkten wederkeerig. Tegenwoordig is van het grootgrondbezit niet veel meer over; het klein- en middelbedrijf beslaat 81% van het bebouwde oppervlak. Ook heeft de aard van het bedrijf een groote wijziging ondergaan, vooral ten gevolge van de landbouwcrisis op het einde der 19e eeuw: het zuivere landbouwbedrijf is omgezet in gemengd bedrijf. En dit is door rationalisatie en industrialisatie tot hooge ontwikkeling gebracht, wat mogelijk was door goed algemeen en cultuurtechnisch onderwijs.

J) Bronnen van bestaan. De hoofdfactor van het econ. leven van D. is de landbouw. In 1921 was de indeeling der beroepen: landbouw 32,3%, handwerk en industrie 30,8%, handel en verkeer 11,1%, visscherij 1,2%, tuinbouw 0,8%. Hierbij moet men er op letten, dat de 2e en 3e categorie voor het grootste deel van den landbouw afhankelijk zijn. Het heele landbouwbedrijf is ingesteld op de veeteelt en legt zich steeds meer toe op de productie van voedergewassen voor het vee. Het koren-areaal neemt af ten gunste van knol- en groengewassen. De producten van den landbouw, aangevuld door een grooten invoer van veevoeder, worden omgezet in veeteeltproducten en deze worden verwerkt tot hoogwaardige producten voor de wereldmarkt. Bodem en klimaat zijn oorzaak, dat de landbouw in de verschillende deelen van het land niet gelijkwaardig is. O. Jutland en de eilanden verbouwen tarwe, rogge, gerst en suikerbieten, W. Jutland rogge en aardappelen, waarvan de opbrengst per ha veel geringer is dan in het eerste deel. Ook in de veeteelt komt de tweedeeling tot uiting, doordat naast het rundvee, dat overal voorkomt, de eilanden vooral varkens hebben en Jutland vooral schapen. Op de eilanden is ook de dichtheid van den veestapel het grootst: per km² 108 varkens en 77 runderen en in Jutland resp. 74 en 67. Maar hier neemt de veestapel veel sneller toe dan op de eil. Vergelijkt men de Deensche veeteelt met die van Ned., dan valt op, dat het Deensche vee (zie onder) veel minder geweid wordt dan het Nederlandsche. Het weide-opp. is er 5% van het Nederlandsche, terwijl er 7 maal zooveel voederbieten en 2 maal zooveel graan verbouwd worden. Ook is de productie van kaas nog van weinig beteekenis. Opvallend is verder in den Deenschen landbouw, dat slechts 4 000 ha voor tuinbouw in gebruik is. De landbouwindustrie: zuivel, bacon, suiker, margarine, meel, conserven en leer, staat aan de spits der Deensche

industrieën. Ze is in talrijke kleine bedrijven over het heele land verspreid en bijna geheel georganiseerd op coöperatieven grondslag. Na 1880 werd D. de voornaamste boterproducent van de wereld. Door nieuwe producten: kaas, gecondenseerde melk e.a., neemt nu de boterproductie niet meer zoo snel toe als voor eenige jaren. De baconproductie neemt nu een voornamere plaats in dan die van zuivel. Districtsindustr. verwerken de weinige delfstoffen: krijt in de cement- en kalkindustrie van Aalborg, Mariager, Flensburg, kaolin van Bornholm in de porcelein-ind. van Kopenhagen, klei en zand in steenbakkerijen en kalksteenfabrieken. In de omgeving van Kopenhagen en van andere groote steden hebben zich industrieën gevestigd, die geïmporteerde grondstoffen verwerken: metaal-, textiel-, papierindustrie. In de industrie overheerscht het midden- en kleinbedrijf. Noodig is invoer van steenkool en olie, terwijl Zweden door een onderzeeschen kabel electriciteit toevoert. D. heeft een drukken buitenlandschen handel, begunstigd door de gemakkelijke toegankelijkheid voor de scheepvaart en door een uitgebreid spoorwegnet (5 240 km). De voornaamste havens zijn: Kopenhagen, Aalborg, Aarhus, Esbjerg, Odense. Particuliere vereenigingen werken voor den afzet der producten, maar ook de staat treedt regelend op: contrôle op de fabricage van boter en kaas en op de kwaliteit van eieren en bacon. 80% van den uitvoer bestaat uit dierlijke producten, het grootste deel gaat naar Engeland. Ingevoerd worden: granen, meel, vruchten, koloniale waren, dranken, veevoeder, grondstoffen voor de industrie, textiel- en kleeding, steenkool en metalen. Duitschland is de voornaamste leverancier. Nederland verkoopt meer aan D. dan het ervan ontvangt, in 1929 resp. 4,1% en 0,7% van den totalen Deenschen in- en uitvoer. De handel met Groenland, de eenige Deensche kolonie, is staatsmonopolie. De handelsbalans is negatief. De heele kustvaart en ongeveer de helft van den buitenlandschen handel worden door Deensche schepen verzorgd. De handelsvloot heeft een inhoud van ruim 1,1 millioen ton. Ze neemt ook deel aan het vrachtvervoer in trampvaart op Noordzee, Oostzee, Atl. Oceaan en in het verre Oosten. De Deensche visscherij was lang zeer bescheiden, maar gaat nu vooruit door gebruik van Dieselmotoren, aanleg van havens, industrialisatie van het visscherijbedrijf e.a. Er worden gevangen: haring, makreel, kabeljauw, schelvisch, paling en schol. Het grootste deel wordt versch of in ijs geëxporteerd. De voornaamste visschershavens zijn Skagen, Frederikshavn, Grenaa en Kjerteminde.

Deensch vee. In Denemarken komen hoofdzakelijk twee rundveerassen voor. Op de eilanden vooral het Deensche roode vee, op Jutland vooral het zwartbonte vee, dat in veel opzichten op ons zwartbont vee lijkt. Het Deensche roode vee, dat in de laatste jaren aanmerkelijk is verbeterd, is geheel rood of roodbruin van kleur, zonder afteekeningen; sterk in de melkrichting gefokt; de fokkers letten meer op melkproductie dan op het uiterlijk van het dier; vandaar dat dit laatste nog al eens te wenschen overlaat; levend gewicht 450—600 kg; melkgift gemiddeld 3 300 kg (per jaar) met 3,70% vet; is weinig geschikt voor vetmesten.

Het Deensche paard is een vrij zwaar trekpaard, ook in Sleeswijk Holstein en aangrenzend gebied voorkomend; is in de laatste jaren zwaarder gefokt, bezit veel uithoudingsvermogen, stelt weinig eischen, bezit een goeden gang. Vroeger was het reeds bekend als strijdros, later als omnibuspaard, thans is het een gezocht landbouwtrekpaard.

Zeer bekend zijn ook de Deensche varkens, die in eigenschappen veel gemeen hebben met het veredeld Duitschland-varken, alleen wat meer in de vleeschrichting zijn gefokt. Het is groot, lang, matig diep, bezit veel adel, een fijnen kleinen kop en fijne pooten; het voorstel is matig ontwikkeld, het achterstel zeer goed, met beste hammen; de beharing is wit, fijn en dun; het eischt meer aan voeding en verpleging; speciaal geldt dit voor de biggen. In de laatste jaren is het vrij veel geïmporteerd in de Noordelijke provincies van Ned., waar het óf zuiver wordt gefokt óf voor kruisingsdoeleinden wordt gebruikt. *Verhey.*

K) Statistieken.

Oppervlakte en aantal bewoners (1930)

Deelen	Opp. in km²	Inwoners
Jutland	29.556	1.623.362
Funen	3.447	347.683
Laaland-Falster . . .	1.795	134.538
Seeland	7.516	1.399.389
Bornholm	587	45.684

Steden boven 20 000 inwoners (1930)

Kopenhagen . . .	772.000	Esbjerg	28.000
Aarhus	81.500	Randers	27.600
Odense	56.700	Vejle	23.200
Aalborg	44.500	Kolding	21.800
Horsens	28.300		

Bevolkingsbeweging

Jaar	Geboorte per 1000 inw.	Sterfte	Geb.-overschot
gemidd. 1908-'13	27,2	13,3	13,9
1921	24,0	11,0	13,0
1930	18,7	10,8	7,9

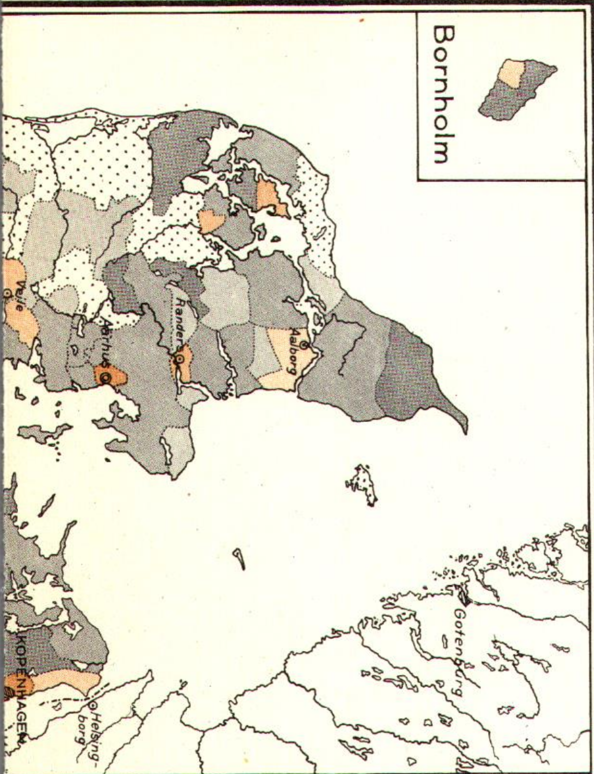
Indeeling der gronden (km²)

	Eilanden	Jutland	Totaal
Bouw- en weiland	10.992	22.005	32.997
Bosch	1.339	2.335	3.674
Veen	130	432	562
Heide	73	3.239	3.312
Duinen en zandverstuivingen . .	51	348	399

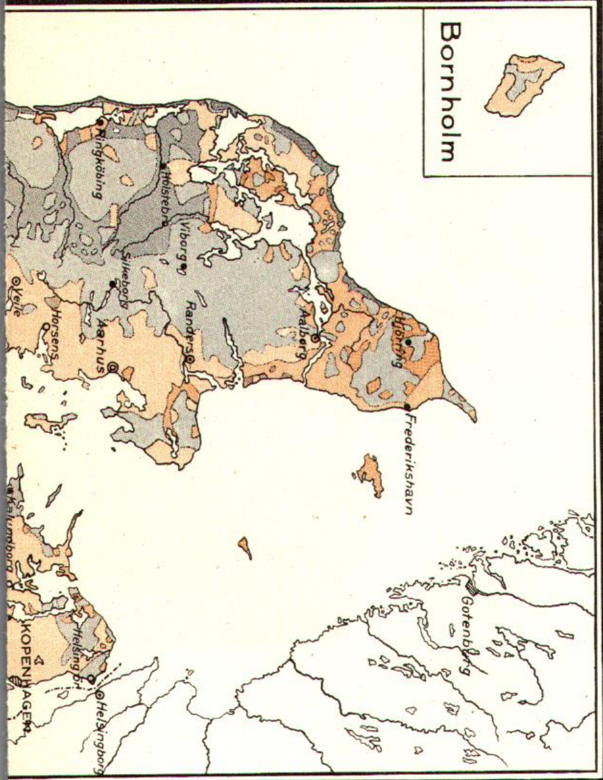
Grootte der landbouwbedrijven

	Aantal %	Opp. %
0,55 — 3,3 ha	21,3	2,5
3,3 — 15 ha	44,1	21,8
15 — 15 ha	32,0	56,7
60 — 120 ha	2,0	10,0
meer dan 120 ha	0,6	9,0

KEN

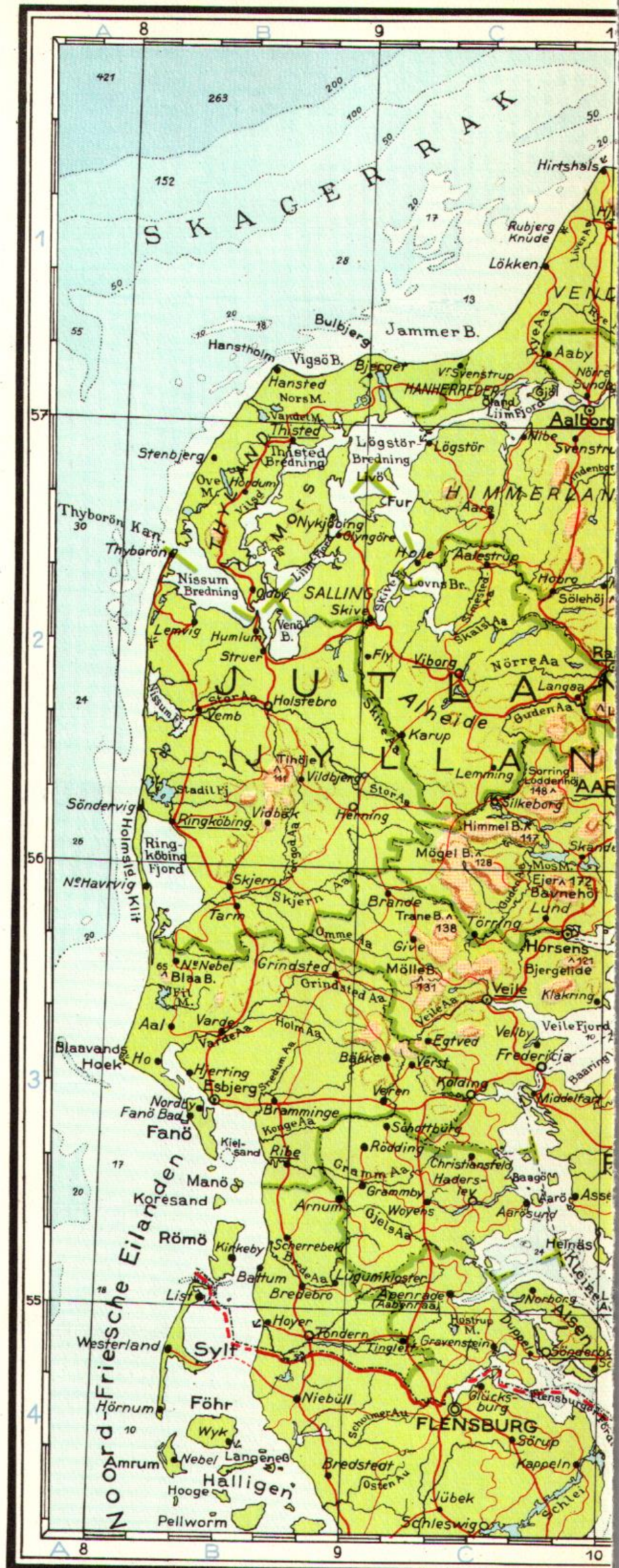

Bornholm
Veile
Aarhus
Randers
Aalborg
KOPENHAGEN
Helsing-
borg
Goteborg

Bornholm
Ringkøbing
Viborg
Silkeborg
Veile
Horsens
Aarhus
Randers
Aalborg
Hjørring
Frederikshavn
KOPENHAGEN
Helsingborg
Goteborg

DEN

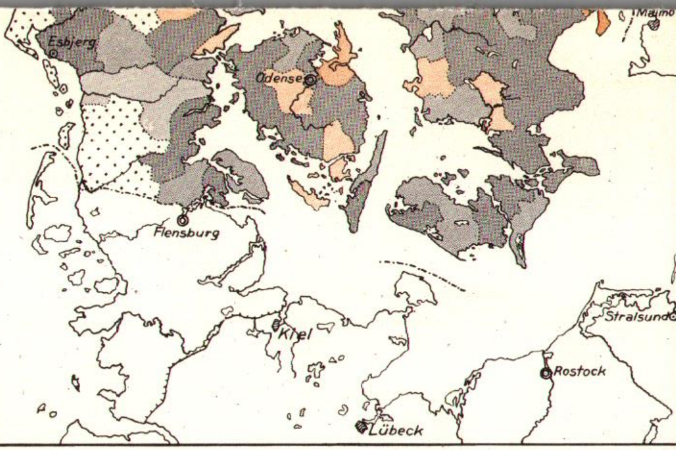
SKAGERRAK
Hirtshals
Rubjerg Knude
Lökken
Bulbjerg
Jammer B.
Hanstholm
Vigsö B.
Hansted
Aalborg
Thisted
Lögstör
Stenbjerg
Thyborön Kan.
Thyborön
Mors
Nykjöbing
Fur
HIMMERLAND
Nissum Bredning
SALLING
Skive
Lemvig
Struer
Viborg
JUTLAND
JYLLAND
Holstebro
Karup
Ringköbing
Herning
Silkeborg
Söndervig
Ringköbing Fjord
Holmsland Klit
Skjern
Tarm
Brande
Horsens
Grindsted
Veile
Varde
Blaavands Hoek
Esbjerg
Fredericia
Kolding
Middelfart
Fanö
Manö
Ribe
Rödding
Christiansfeld
Haderslev
Römö
Scherrebek
Lügumkloster
Apenrade
List
Hoyer
Tondern
Sylt
Westerland
Gravenstein
Alsen
Niebüll
FLENSBURG
Glücksburg
Föhr
Wyk
Hörnum
Amrum
Halligen
Pellworm
Hooge
Bredstedt
Schleswig
Kappeln
Noord-Friesche Eilanden

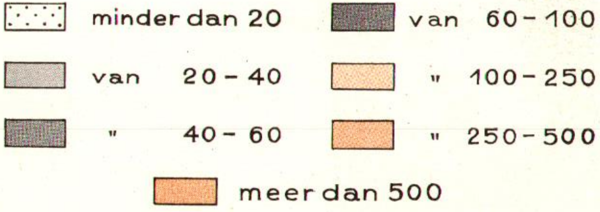
NEMARKEN

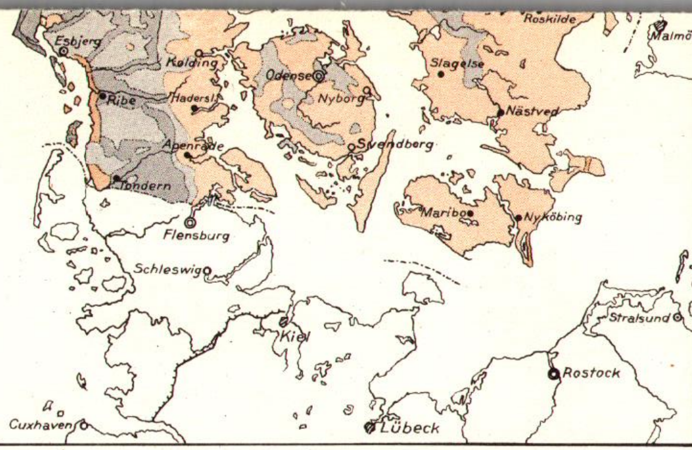
PLAATSEN van meer dan 100.000 inw.
PLAATSEN 100.000 – 50.000 "
Plaatsen 50.000 – 25.000 "
Plaatsen 25.000 – 10.000 "
Plaatsen van minder dan 10.000 "
Rijksgrenzen — Grenzen der ambten
De hoofdsteden van de ambten zijn onderstreept.
Spoorwegen — *Zeehaven*
Vuurtoren — *Lichtschip*
Lichtbaak — *Badplaats*
Schaal 1 : 2.000.000
10 5 0 10 20 30 40 50 km

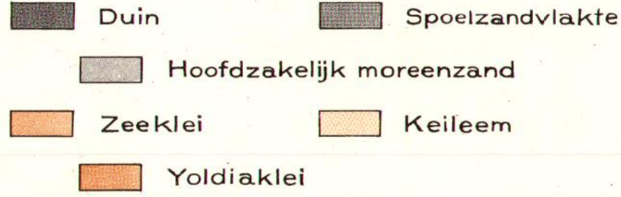
Skagens Horn
Kaap Skagen
Skagen
Aalbäk Bocht
Frederikshavn
Säby
Laesö
Vesterö
Byrum
Aalborg Bocht
KATTEGAT
Anholt
Halmstad
Laholm Bocht
Varberg
Falkenberg
Mariager Fjord
Randers Fjord
Tangen
Stavns Hoved
DYRSLAND
Grenaa
Aarhus B.
Helgenäs
Hjelm
Hesselö
Skelder Vik
Kullen
Höganäs
Engelholm
Helsingör
Helsingborg
Gilleleje
Frederiksborg
Hilleröd
Landskrona
Sont
KOPENHAGEN (KÖBENHAVN)
Saltholm
MALMÖ
Amager
Köge Bocht
Falsterbo
Trelleborg
Samsö
Sejrö
Nyköbing
Isefjord
Kalundborg
SEELAND (SJÄLLAND)
Hindsholm
Groote Belt
ODENSE
FUNEN (FYN)
Nyborg
Korsör
Slagelse
Sorö
Ringsted
Köge
Stevns Klint
Storeheddinge
Fakse
Fakse Bocht
Nästved
Vordingborg
Präslö
Möen
Stege
Möens Klint
Smaalands vaarwater
Svendborg
Taasinge
Langeland
Rudköbing
Langelands Belt
Aeröskobing
Marstal
Nakskov
Maribo
LAALAND (LOLLAND)
Falster
Nyköbing
Nysted
Rödby
Fehmarn Belt
Gjedser
Gjedser Odde
Hammer Odde
Sandvig
Gudjem
Svaneke
Rönne
Aakirkeby
Neksö
Snogebäk
Dueodde
BORNHOLM
O.L.v.Gr.
11
12
13

DENEMARK

Esbjerg
Odense
Flensburg
Kiel
Lübeck
Rostock
Stralsund
Malmö

Dichtheid van Bevolking
Bewoners per km²
minder dan 20
van 20 - 40
" 40 - 60
van 60 - 100
" 100 - 250
" 250 - 500
meer dan 500

Esbjerg
Ribe
Kolding
Hadersl
Apenrade
Tondern
Odense
Nyborg
Svendborg
Slagelse
Roskilde
Nästved
Maribo
Nykóbing
Malmö
Flensburg
Schleswig
Kiel
Lübeck
Cuxhaven
Rostock
Stralsund

Bodemsoorten
Duin
Spoelzandvlakte
Hoofdzakelijk moreenzand
Zeeklei
Keileem
Yoldiaklei

Grootte van den veestapel (1930)

Paarden	516.000
Runderen	3.101.000
hiervan melkkoeien .	1.633.000
Varkens	4.928.000

In- en uitvoer (in millioenen guldens)

Jaar		Levens-midd. en veevoe-der	Grondst.	Indus-trieprod.
Invoer	1920 . .	235,6	515	514,6
	1928 . .	404,6	353,3	408,2
Uitvoer	1920 . .	487,3	60,0	73,3
	1928 . .	841,9	90,1	103,6

Handelsbeweging (in millioenen kronen)

Jaar	Import	Export
1927	1.662	1.551
1928	1.736	1.657
1929	1.794	1.712

L i t. : Bruun, Danmark, Land og Folk (5 dln. 1919—'24); Trap, Kongeriget Danmark (10 dln. 1920—'30); Madsen, Übersicht der Geologie von Dänemark (1928); Löffler, Dänemarks Natur und Volk (1905); Clausen, Det danske landskab (1926); Nörlyng, Danmarks Geografi (1922); Machacek, Dänemarks Boden und Oberfläche (Geogr. Zeitschr., 1906); Zimmermann, Geogr. Univ. Etats Scandinaves (1933); Le Danemark (Kopenhagen 1931; officieele uitgave); Danemark (uitg. Revue Europ., Brussel 1932). *fr. Stanislaus.*

II. Weermacht. Van de 12 à 13 000 voor den mil. dienst geschikte jongelieden worden jaarlijks rond 8 000 man bij het leger ingelijfd en bij de infanterie 150, bij de cavalerie 365, bij de artillerie 150, bij de genie 180 en bij de luchtvaartafdeeling 200 dagen geoefend; 2 herhalingsoefeningen van 25 dagen.

Sterkte der wapens: infanterie 8 regimenten, cavalerie 2 reg., artillerie 3 reg., genie 1 reg., luchtmacht 52 vliegtuigen en 6 kabelballons. Met behulp van deze troepen worden in hooger verband 2 divisiën gevormd met hulpdiensten. Oorlogssterkte rond 100 000 man. Het reorganisatieplan 1931 van het leger beoogde de vorming van een bewakingskorps, sterk 16 000 man, waartoe jaarlijks 1 600 man zouden worden geoefend, aangewezen door het lot uit hen, die geen bezwaar hadden tegen het verrichten van militairen dienst. Dit reorganisatieplan is herhaaldelijk ingediend en aangenomen door het Folkething maar tot heden (1934) steeds door het Landsthing verworpen. De vloot bestaat uit: 3 kruisers, 20 torpedobooten, 8 onderzeebooten, 32 vliegtuigen en 12 diverse schepen voor kustbewaking. Bemanning: 1 700 hoofden; volgens het reorganisatieplan voor de marine: 1 450.

L i t. : Annuaire militaire (1934). *v. Munnekrede.*

III. Geschiedenis. Ca. 800 zijn de vele kleine staatjes onder Godfried tot één geheel vereenigd. Zijn zoon Gorm de Oude voegde Jutland er bij. Reeds van 826—861 predikte er de H. Ansgar het Christendom, maar eerst in 960, toen Harald Blauwtand (940—986) en zijn zoon Swen zich lieten doopen, is het Christendom voorgoed in Denemarken bevestigd. Harald erkende zich tevens vazal van keizer Otto II. Swen (986—1014) veroverde Noorwegen en Engeland, naar aanleiding van den St. Brictius-dag (13 Nov. 1002) waarop al zijn landgenooten in Engeland vermoord waren. Zijn zoon Canut de Groote (1016—1035) was de machtigste vorst van N. Europa en verkreeg van keizer Koenraad II het bezit van Sleeswijk tot aan den Eider. Na zijn dood verzwakte het rijk: het verloor Noorwegen en Engeland. Onder de Waldemars, van welke dynastie een neef van Canut, Swen Astridson (1047—1076), de stichter was, herleefde het rijk. Waldemar I, de Groote (1157—'82), en zijn beide zonen Canut VI (1182—1202) en Waldemar II (1202—1241) breidden hun macht uit over Estland en over een groot deel van N. Duitschland, maar in den slag van Bornhöved (1227) verslagen, moest W. zich beperken tot de Eidergrens. Bij zijn dood werd Denemarken onder zijn 4 zoons verdeeld en zoo leidde de verzwakking van de koninklijke macht tot de versterking van adel en geestelijkheid, die in 1282 een charter, het „Danehof", van koning Erik V (1259—1286), wisten af te dwingen, waarbij hun toezicht op de regeering werd erkend. Waldemar IV (1340—1375) liet het Danehof bestaan, maar herstelde de koninklijke macht en de orde door een wijze wetgeving. Hij veroverde in 1360 Schonen, in 1361 Gotland, maar geraakte in strijd met de Hanze-steden, die hem versloegen en in 1370 tot den vrede van Stralsund dwongen, waarbij o.a. bepaald werd, dat in Denemarken een nieuwe koning slechts met toestemming der Hanze mocht gekozen worden. Zijn dochter Margareta (1375—1412), gehuwd met Haakon VI van Noorwegen, voerde in Denemarken het regentschap voor haar zoon Olaf IV. In 1380 werd deze ook koning van Noorwegen, maar overleed in 1387. Nu regeerde Margareta zelf over beide landen. In 1389 werd zij door oproerige Zweden te hulp geroepen tegen hun koning Albert van Mecklenburg, dien zij versloeg, waardoor zij ook koningin van dat land werd. In 1397 bewerkte zij de Unie van Kalmar, waarbij over de drie rijken één koning zou heerschen; ieder land behield zijn eigen wetten en bestuur, maar tegenover het buitenland vormden zij slechts één staat. Haar opvolger en achterneef, Erik van Pommeren (1397—1439), werd afgezet en opgevolgd door Christoffel van Beieren (1440—1448), die Kopenhagen tot hoofdstad van zijn rijk maakte en belangrijke voorrechten schonk aan Hollandsche kooplieden. Na zijn dood verkozen de Zweden een eigen koning, Karel VIII, en de Denen namen als vorst Christiaan I (1449—1481) uit het huis Oldenburg. In 1460 werd hij ook als hertog van Sleeswijk-Holstein erkend, onder voorwaarde, dat deze landen „up ewig ungedelt" zouden blijven. Onder Christiaan II (1520—1523) scheurde Zweden, dat tijdelijk het Deensch gezag erkend had, zich voorgoed los. Wegens zijn tyranniek bestuur werd Christiaan II in Denemarken afgezet en vervangen door zijn oom Frederik I (1523—1533). Deze voerde de Hervorming in, welke door Christiaan III (1534—1539), die als overwinnaar uit de „Gravenfehde" (1533—1534) was gekomen, werd voortgezet. Tevens nam hij de kerk. goederen in beslag. Onder Frederik II (1559—1588) begon de strijd om de Oostzee. Hij voerde een zevenjarigen oorlog (1563—1570) met Zweden, maar moest den vrede van Stettin sluiten zonder succes behaald te hebben. Zijn zoon Christiaan IV (1588—1648) bracht het land tot opleving. Hij beperkte de voorrechten van de Hanze, stichtte een Oost-Indische Compagnie en verkreeg het

bezit van Trankebar in Voor-Indië. Ook hij streed tegen Zweden, maar werd door tusschenkomst van Jacob I en van de Republiek in 1613 tot den vrede van Knärod gedwongen, waarbij de wederzijdsche veroveringen werden teruggegeven. Uit veroveringszucht nam hij deel aan den 30-jarigen oorlog, maar onvoldoende gesteund, werd hij verslagen en moest den vrede van Lübeck sluiten (1629). Een tweede oorlog tegen Zweden (1643—1645) mislukte eveneens. Bij den vrede van Brömsebro in 1645 moest Denemarken afstaan Jämtland, Herjedalen, Gotland en Oesel, terwijl de Zweedsche schepen vrijgesteld werden van den Sonttol. Frederik III (1648—1670) hernieuwde den strijd tegen Zweden, maar zijn land werd veroverd door Karel X en de vrede van Roeskilde (1658) bepaalde, dat Denemarken afstond Schonen, Halland, Blekinge, Drontheim en Bornholm. In den volgenden oorlog (1658—1660) werd Denemarken bijgestaan door de Republiek, zoodat de Zweden na de nederlaag bij Kronenburg Fünen moesten ontruimen en bij den vrede van Kopenhagen (1660) Drontheim en Bornholm moesten teruggeven. Tevens werd in het binnenland door de Koningswet de absolute monarchie gevestigd. Na de regeering van Christiaan V (1670—1699) hernam Frederik IV (1699—1730) den strijd tegen Zweden. Bij het einde van den Noordschen Oorlog verkreeg hij door den vrede van Frederiksburg (1720) het bezit van Sleeswijk. Na Christiaan VI (1730—1746) regeerde Frederik V (1746—1766), onder wien minister Bernstorff den opbloei van handel en nijverheid bevorderde. De onbekwame Christiaan VII (1766—1808) liet de regeering over aan den geneesheer Struensee, die in 1771 tot kabinetsminister werd benoemd. Deze, een aanhanger van de „verlichting", bracht allerlei hervormingen, o.a. vrijheid van drukpers en het gebruik der Duitsche taal, tot stand, maar werd door de koningin-moeder ten val gebracht. In 1779 herkreeg Denemarken het volledig bezit van de hertogdommen Sleeswijk-Holstein. Onder het regentschap van Christiaan's zoon, Frederik, die als koning regeerde van 1808—1839, ging de Deensche vloot in 1807 aan Engeland verloren. Als gevolg daarvan sloot Denemarken zich bij Frankrijk aan en moest bij den vrede van Kiel (1814) Helgoland aan Engeland afstaan, terwijl Noorwegen bij Zweden werd gevoegd. Als vergoeding verkreeg het Lauenburg, terwijl het voor zijn Duitsch bezit lid werd van den Duitschen Bond.

Onder Christiaan VIII (1839—1848) begon het streven de hertogdommen te verdeenschen. In 1846 vaardigde Christiaan zijn „open brief" uit, waarin hij verklaarde, dat de vrouwelijke opvolging ook voor de hertogdommen zou gelden. Zijn opvolger Frederik VII (1848—1863) liet Sleeswijk door Deensche troepen bezetten, maar de tusschenkomst van Pruisen, dat de wapenstilstand van Malmö met Denemarken sloot, en het optreden der groote mogendheden leidde tot de „Protocollen" van Londen in 1852, waarbij de afzonderlijke rechten der hertogdommen werden erkend, maar als opvolger werd aangewezen Christiaan van Sonderburg-Glücksburg, met voorbijgaan van Frederik van Augustenburg. Maar Frederik hield zich niet aan deze bepalingen en voerde in de hertogdommen de Deensche grondwet in. Zijn opvolger liet deze bestaan, zoodat de hertogdommen opstonden en door Pruisen en Oostenrijk werden geholpen. Denemarken moest er afstand van doen en Pruisen lijfde ze, na een zegevierenden oorlog tegen Oostenrijk, in. Zie verder → Sleeswijk-Holstein. Christiaan IX (1863—1906) beperkte sinds zijn aandacht tot het binnenland. De conservatieve partij wist gedurende langen tijd, onder minister Estrup bijna onafgebroken (1875—1894), het heft in handen te houden tot 1901. Van 1901—1909 regeerden de liberalen, eerst onder Deuntzer, sinds 1905 onder Christensen. In 1908 werd vrouwenkiesrecht verleend. Een coalitie-ministerie bracht in 1915 een nieuwe grondwet: de koning moet den Lutherschen godsdienst belijden. Hij wordt bijgestaan door een Staatsraad en door twee Kamers; het „Landsthing" (eerste Kamer) telt 76 leden, het „Folkething" 149, bij algemeen kiesrecht gekozen. Na Frederik VIII (1906—1912) volgde Christiaan X (vanaf 1912) op. Onder hem werden in 1917 de Deensche Antillen aan de Vereenigde Staten verkocht, in 1918 verkreeg IJsland volledig zelfbestuur en in 1920 werd ten gevolge van een bepaling van het Versailler-tractaat een sinds 1864 uitgestelde stemming gehouden, waarbij Sleeswijk ten Noorden van Flensburg aan Denemarken terugkwam.

Voor korten tijd was een socialistisch ministerie-Stauning (1924—1926) aan het bewind, dat opgevolgd werd door het kleurlooze Madsen-Mygdal.

L i t. : Dahlmann, Geschichte von Dänemark (3 dln., voortgezet door D. Schäfer, IV en V); J. Paul, Nordische Geschichte (1925); Nörgaard, Danmark fra 1864 til Nutiden (1927). *Derks.*

IV. Deensche taal. Het Deensch behoort met het Zweedsch, Noorsch en IJslandsch tot de Noord-Germaansche talengroep. Het is nader verwant aan het Zweedsch dan aan de beide laatstgenoemde talen. Het oudste Deensch vindt men vanaf 400 n. Chr. in de runen-inscripties, eerst in houten voorwerpen of bekers, later in staande grafsteenen gemaakt. Zelfs uit de weinige woorden of teekens, waaruit die inscripties bestaan, kan men den strijd tusschen heidendom en Christendom in de 11e eeuw opmaken. Door het Oud-Deensch of Runen-Deensch, het middel-Deensch (ca. 1050—ca. 1500) en het Deensch van den Hervormingstijd heen ontstaat er, vooral door de bijbelvertaling van Kristiern Pedersen, een vaste Deensche schrijftaal, waaruit het moderne Deensch stamt. Het dialect van Seeland heeft hiervan het hoofdbestanddeel geleverd.

V. Deensche letterkunde. Haar ontwikkelingsgang wordt gewoonlijk geteekend in een vijfdeelig schema, waarvan slechts de laatste vier afdeelingen een uitgesproken Deensch karakter vertoonen. De e e r s t e p e r i o d e immers, die van den oorsprong der letterkunde tot aan de Hervorming (12e tot begin der 16e eeuw), is grootendeels in de gemeenschappelijk Noorsche cultuurontwikkeling te begrijpen.

De meest eigen Deensche bestanddeelen van die eerste periode vindt men: eenerzijds in de volksliederen en heldenballaden (Folkeviser, Kaempeviser, Ridderviser e.a.), zooals de Renaissance reeds gedeeltelijk (1591), maar toch vooral de Romantiek die heeft opgeteekend: bijv. S. Nyerup e.a. Udvalgte danske Viser fra Middelalderen (1810 vlg.), of Rasmussen en Nyerup's Udvalg af danske Viser fra Midten af det 16 Aarhundrede til Midten af det 18 Aarhundrede (1821); enkele daarvan behooren tot de zuiverste lyriek uit de Deensche letterkunde; — anderzijds in de L a t i j n s c h e k r o n i e k e n, vol legendarischen inslag en oude sagenstof, van → Saxo Grammaticus (ca. 1200).

Pas de laatste jaren dezer periode ontwikkelen eenige geleerd-literaire bedrijvigheid in de Deensche

volkstaal; bijv. Peeder Laales Ordsprog (= spreekwoorden), Den danske Rimkrönike van broeder Niels uit Sorö (1436), een berijmde verhandeling over de eerste Deensche koningen (uitg. C. J. Brandt 1858), en vooral een zeer fraai specimen van godsdienstige lyriek, Her Michaëls Danske Rimwaerker (→ Nicolaï, Michaël).

Met de invoering van het Lutheranisme in Denemarken en de verbreking van de Unie van Kalmar (1523) begint de tweede periode in deze ontwikkeling en meteen een letterkunde van zuiver Deenschen vorm: ze staat in het teeken van de Gereformeerde theologie en polemiek van Duitsche inspiratie (bijv. Hans Tausen en Peder Palladius) en het Renaissancistisch-klassieke vormgevoel, dat gedeeltelijk op Hollandsche meesters teruggaat. Dat begint met fraaie bijbelvertalingen: het Nieuwe Testament en de Psalmen (Antwerpen 1524—'29) en, op bevel van Christiaan III, den volledigen bijbel door Kristiern → Pedersen (1550). Daarnaast bloeit een geestelijke lyriek, uiting zoowel van kerkelijken gemeenschapszin als van persoonlijke religieuze ontroering: bijv. Claus Mortensen en Hans Spandemager's Salmebog (1528) en vooral Hans Thomissön's († 1573) Dansk Psalmebog (1569), waarin echter menig vroom lied uit de Katholieke middeleeuwen bewaard werd. Tot de innigste godsdienstige hymnen zijn te rekenen die van Hans Kr. Sthen († omstr. 1603) in diens Vandrebog (omstr. 1590), en van Thomas Kingo in zijn soms zeer ontroerende Aandeligt Sjungekor (1674—'81): invloed van Hoog- en plat-Duitsche evangelische liederboeken werd hierin overvloedig aangewezen. Daarnaast worden ook druk de Bijbelepiek en het bijbeldrama met vooral Oud-Testamentische stoffen beoefend: Hieronimus Justesen → Ranch († 1607) en Peder Jensen → Hegelund († 1614) zijn hier allereerst te noemen.

Renaissancistische vormkunst onder invloed van onzen Heinsius en van Opitz gaat, van de 17e eeuw af, gepaard met een duidelijke verwereldlijking van de behandelde genres en motieven. Een aangrijpend verhaal, in een waar kunstproza, voor het eerst in 1869 uitgegeven, en dat dadelijk internationale bekendheid verwierf, is Den fangne Greffwinne Leonorae Christinae Jammers Minde, de geschiedenis van de koningsdochter Leonora Ulfeldt, een buitenechtelijk kind van Christiaan IV, door de koningin met onverzoenlijken haat vervolgd. Het comisch tooneel wordt beoefend, eenerzijds in de gedaante der nog platte volksklucht door Justesen Ranch (Karrig Nidding), anderzijds onder blijkbaren invloed van de hoogere comiek van Molière, door Mogens → Skeel († 1694). Invloed van du Bastar wordt in het Hexaëmeron van → Arreboe waargenomen, terwijl Erik Pontoppidan († 1664), Peder Syv († 1702) e.a. aan de studie van het Deensch een philologische bedrijvigheid besteden, waarvoor de Hollandsche philologenschool o.m. hun de methode heeft geleverd. Fraaie historische werken zijn in die eeuwen geschreven door Arild Hvitfeld (Danmarks Riges Krönike, 1595—1604); Klaus Kr. Lyskander (Danske Kongers Slektebog, 1622); Arent Berntsen (Danmarks og Norges fruktbare Herlighed, 1656). Natuurhistorisch proza van blijvende waarde schonken: Tycho → Brahe († 1601), Kristiern Longomontanus († 1647), Thomsen Bartholin († 1690) e.a. Tot de dichters van allerhande tijdzangen en mengelpoëzie, maar die in de 17e eeuw zeer gewild waren, behooren verder: Andres Bording († 1676), Thomas Kingo († 1703), wiens heerlijke godsdienstige lyriek reeds boven werd vermeld, Jörgen Sorterup († 1722), die de oud-Noorsche heldenliederen naar den 17e-eeuwschen Baroksmaak omdichtte, en Töger Leenberg (1742), wiens Poetiske Skrifter, hoewel uitmuntend naar vorm en taal, thans vrijwel vergeten zijn.

De derde periode gaat onder den naam van het grootste comisch talent der 18e eeuw in de West-Europeesche literatuur: Ludwig → Holberg. De door hem aangegeven verandering van koers in de Deensche letterkunde gaat tegen de overwoekerende verwildering van de → Barok van Duitschen huize, en brengt de klare, scherpe verstandelijkheid van den Franschen „esprit" in de Deensche letteren. Vandaar de uitzonderlijke bloei van genres als de satire (Holberg zelf, Kr. Falster, Jens Baggesen e.a.), de fabel (Edv. Storm). Volgelingen van Holberg voor het tooneel zijn geweest: Johannes H. Wessel († 1785), Johannes Wibe († 1782), Frederik Wivet († 1790), Ole Johannes Samsoë († 1796), Johannes Tode († 1806), Thomas Thasrup († 1821) en het sterke comische talent Peder Andreas Heiberg († 1841), die reeds naar de Romantiek overhelt. De lyriek, met sterk pseudo-Klassieken inslag, wordt beoefend door J. Ewald, Joh. Brun († 1816), Edv. Storm († 1794), Jens Zetlitz († 1821), de gebroeders Trojel en vele anderen. In de meesten verstrakt de gevoeligheid onder het koele rationalisme der → Verlichting, die haar steunpunt vindt in de academie te Sorö. Met de instelling eener strenge theologische en staatkundige censuur verscherpen de Aufklärungsideeën tot opstandig radicalisme en prae-romantieke avontuurlijkheid (Joh. Ewald!): vooral Malte Konrad Bruun († 1826) en P. A. Heiberg waren de dragers van deze revolutionnaire journalistiek.

De vierde periode wordt beheerscht door de figuur van Adam → Öhlenschläger, den grootsten nationalen romanticus van de Deensche letterkunde, maar in wiens tweede levenshelft een wonderzuivere neo-Klassiek opbloeide. In zijn gevolg en vooral onder invloed van Duitsche modellen werken de Noorsche bemiddelaar tusschen Denemarken en de Jena-romantiek Henrik Steffens († 1845), Carsten Hauch († 1872), Nikolai Grundtvig († 1872), A. W. Schack von Staffeldt († 1826), en vooral de navolger van Walter Scott's historische romantiek Bernhard Ingemann († 1862). De laatste vuren van het Romantisme gloren op in S. Kierkegaard's donker piëtisme en in de Faustiaansche epiek van Frederik Paludan Muller (Adam Homo, 1841—'48). Intusschen is reeds een overgangsgeslacht bezig het letterkundig realisme, dat vooral uit Frankrijk binnendringt, voor te bereiden: H. K. → Andersen is er de grootste vertegenwoordiger van; naast hem zijn de → Heimatvertellers St. Blicher, Kr. Bredahl, Kr. Winter, P. Moller, E. Aarestrup, W. J. Bergsöe, Kr. Molbech, K. Brosböll mevr. Gyllembourg († 1856), M. A. Goldschmidt, K. Bagger en vele anderen te noemen; polemisch waren de twee sterkste naturen van deze richting L. → Heiberg en H. Hertz († 1870).

De vijfde periode (ca. 1870 tot nu) volgt, gelijk in Nederland, op een tijdvak van geestelijke en nationale inzinking: ze wordt gekenmerkt door naturalistische uitwassen, impressionisme, symbolisme en neo-romantiek. Het scherpe critisch talent van

Georg → Brandes brengt den ommekeer teweeg; zijn handlangers vindt hij in den scherpen satiricus S. Schandorph († 1907), den neo-romantischen gevoelsanarchist H. Drachmann († 1908), den neo-paganistischen vrijgeest, maar later tot beter inzicht gekomen K. Gjellerup († 1924) en J. Per Jacobsen († 1885), den wilden verheerlijker van den Homo Sapiens, van „den wijzen mensch", die zich het niet-bestaan van God en de aanvaarding van het leven als een zuiver animale functie tot hoofddogma's had gesteld. Ook Henrik Pontoppidan (* 1857), Peter Nansen (* 1861, † 1918), Karl Larsen (1860—1931), Herman Bang (1857—1914), Gustaf Esman (1860—1904) en vele anderen hebben, met verschillend genuanceerde kunst, tot deze richting behoord.

Een veelal gezonde reactie hiertegen dook op (ca. 1900) met de, in hoofdzaak Jüttlandsche beweging der → Heimatkunst: waartoe vooral Johan V. Jensen (* 1873), Johan Skjoldborg (* 1861), J. Aakjaer (1866—1930), Jak. Knudsen (1858—1917), L. Bruun (* 1864), Thomas Olesen-Lökken (* 1877), Tom Kristensen (* 1893) e.v.a. zijn te rekenen. Psychologische verdieping brachten in den roman Kn. Hjortö (* 1869) en J. Paludan. Socialistische reactie van de zijde van Martin → Andersen-Nexö en Harald Bergstedt (* 1877), uitgesproken Christelijke vanwege H. Kidde (1878—1918), neo-romantische bij Otto Rung (* 1874) en bij den Kath. convertiet Johannes → Jörgensen brak de geslotenheid van het Deensch grootestads-radicalisme. In den toon van Drachmann bleef intusschen de Baudelairiaansche lyriek van Kai Hoffmann (* 1874), Kr. Rimestad (* 1878) en V. Stuckenberg (1863—1905). Maar met V. Rördam (* 1872) komt een nieuw idealistisch-Christelijk geluid in de poëzie van Denemarken. Een slechts betrekkelijken bloei kent het Deensche tooneel in deze periode: alleen Gustof Wied (1858—1914), Sv. Lange (* 1868), Jul. Magnussen (* 1882) en H. Nathansen (* 1868) dienen hier vermeld. Deze laatste is ook een meester in het essay, waartoe ook het werk behoort van den wijsgeer H. Rode, den vinnigen bestrijder van Brandes, en den als dichter werkzamen H. Nielsen (* 1879).

Lit: F. W. Horn, Gesch. der Lit. des Skandinavischen Nordens (1879); Ström, Dansk Literaturhistorie (1871); P. Schweitzer, Gesch. der Skandinavischen Lit. (3 dln. 1886 vlg.); V. Östergaard, Illustreret Dansk Literaturhistorie (1907); J. Jörgensen, Gesch. der dänischen Lit. (Katholiek; 1908); W. Kotas, Die Skandinavische Lit. (1925); C. Petersen-V. Andersen, Illustrered dansk Literaturhistorie (1924 vlg.); J. Paludan, Danmarks Litteratur i Holbergstiden (1913); M. Lamm, Upplysningstidens romantik (1918 vlg.); H. Borelius, Die Nordischen Literaturen (Berlijn 1931); G. Christensen, Den Danske Literaturs Historie (1916); H. Ahlmann, Det Danske Parnas (1920); C. Rimestad, Fra Stuckenberg til Seedorf (2 dln. 1922 vlg.); H. T. Jensen, De Skandinavische letterk. van 1870—1925 (1926). *Baur.*

VI. Deensche kunst. A) Bouwkunst. In het algemeen heeft de Deensche kunst de ontwikkeling van de West-Europeesche kunststijlen steeds op den voet gevolgd, tot zij tenslotte in de vorige eeuw kwam tot een meer zelfstandig bestaan.

Uit de vroege middeleeuwen, den tijd der houten bouwwerken, is ons vrijwel niets bewaard gebleven, zoodat de met natuursteen gebouwde kathedralen van Viborg, Lund en van Ribe tot de oudstbekende kunstuitingen van Denemarken behooren, opgetrokken in den van het Zuiden overgenomen Romaanschen stijl. Omstreeks 1200 komt de baksteen in gebruik, voor den dom te Roskilde en de kloosterkerk van Sorö. Uit dien tijd dateeren ook de ronde kerken van het eiland Bornholm.

De Gotiek, waarvan de invloed reeds in den bouw van Roskilde merkbaar is, wordt in haar verdere ontwikkeling voorloopig geremd door de ongunstige politieke toestanden van dien tijd, maar komt eindelijk in de 15e eeuw onder Duitschen invloed tot bloei. (Drievuldigheidskapel te Roskilde, ca. 1460; koor van den dom te Aarhus en Carmelietenkerk te Helsingör). Typisch voor dezen tijd zijn de trapgevels van vele kleinere kerken. De gedurende de 16e eeuw in Denemarken werkende Nederlandsche bouwmeesters als Hans van Paeschen, Anthonis van Opbergen en Hans van Steenwinkel maakten, dat de bouwkunst der Renaissance een Nederlandsch karakter droeg. Uit dezen tijd dateeren de Frederiksborg (Seeland) en de verbouwing van den Gotischen burcht Krogen tot de Kronborg bij Helsingör (ca. 1580).

De bloeiperiode der Renaissance valt onder de zegenrijke regeering van koning Christiaan IV, toen o.a. de Drievuldigheidskerk en de Beurs te Kopenhagen (ca. 1620) gebouwd werden.

De Deensche Barokarchitectuur staat weer opnieuw onder Duitschen invloed, zooals blijkt bijv. uit de Christiansborg, gebouwd tusschen de jaren 1730 en 1740 door den Sakser Elias David Häusser, en de Amalienborg-paleizen van Nicolai Eigtved. De Fransche invloed van den Parijzenaar Jardin was niet van langen duur en Kaspar Fredrik Harsdorff (* 1735, † 1799) werd de leidende architect van het nu volgende Klassicisme. De colonnade tusschen de Amalienborg-paleizen is o.m. zijn werk. Zijn leerling Christian Fredrik Hansen herbouwde de door brand verwoeste Christiansborg, terwijl Bindesböll het Thorwaldsen Museum ontwierp, alles in Klassicistischen stijl. Tegen het einde der 19e eeuw treden Martin Nyrop, Hack Kampmann en anderen met hun eigen stijl op den voorgrond. De eerste bouwde het Raadhuis, de andere het politiegebouw van Kopenhagen. Zoowel de woonhuizen als de openbare gebouwen van Denemarken getuigen thans van een opleving der nationale architectuur.

B) Schilderkunst. Evenals de bouwkunst kreeg ook de Deensche schilderkunst eerst in latere eeuwen een eigen nationaal karakter.

Uit den tijd der Gotiek zijn ons wel eenige typisch-volksche schilderingen overgebleven, maar in de volgende eeuwen en de periode der Renaissance zijn de nieuwe schilderingen alle afkomstig van of sterk beïnvloed door Nederland en Duitschland. Voor korten tijd geniet de Fransche richting in de eerste helft der 18e eeuw de voorkeur, maar dan treden Jens Juel (1745—1802) en de klassicist Abraham Nicolai Abilgaard (1743—1809) naar voren als de grondleggers van een eigen Deensch-nationale schilderkunst. Van meer belang nog dan de laatstgenoemde was diens leerling Christoffer Vilhelm Eckersberg (1783—1853), die evenals zijn leerlingen Roed, Bendz en Marstrand, zijn onderwerpen aan de natuur en de dagelijksche omgeving ontleende.

Omstreeks 1850 valt een nieuwe bloeiperiode waar te nemen, met als vertegenwoordigers o.a. Dalsgaard, Vermehren en P. C. Skovgaard. Portretten, dieren en landschappen zijn de gezochte onderwerpen.

Als schilders van den lateren en modernen tijd moeten genoemd worden Joachim Skovgaard (* 1858;

religieuze voorstellingen, o.a. in den dom te Viborg), Peter Severin Kroyer (1851—1909), Vilhelm Hammershöj (1864—1916) en Krogh (*1889). De huidige Deensche schilderkunst staat onder Franschen invloed.

C) Beeldhouwkunst. De Deensche beeldhouwkunst der Renaissance staat geheel onder Nederlandschen en Duitschen, die van de eerste helft der 18e eeuw meer onder Franschen invloed.

Voor het Klassicisme van Denemarken zoowel als van de overige Europeesche landen was Berthel Thorwaldsen (1770—1844), leerling van Abilgaard, van de grootste beteekenis gedurende de geheele 19e eeuw. Sedert 1890 wint de vrijere vorm weer terrein (Bjerg, Nielsen).

D) Kunstnijverheid. De voortbrengselen der Deensche porseleinindustrie staan vanaf de oprichting der porseleinfabriek in de 18e eeuw zeer gunstig bekend. Na in de vorige eeuw minder succesvol te hebben gewerkt, worden thans weer zeer mooie resultaten bereikt, dank zij de medewerking van vooraanstaande kunstenaars. Ook het Deensche zilversmeedwerk, met name van Jensen, heeft overal een goeden naam.

VII. Voor de **Deensche Volkshoogeschool,** → Grundtvig (Nic. F. S.).

Denemarkenstraat, zeestraat tusschen Groenland en IJsland, ondiep. De Groenland-IJsland-Schotlandrug bereikt hier echter zijn grootste diepte, nl. bijna 600 m. De rug is hier 120 km breed. De koude Groenland-stroom, die veel ijsbergen meevoert, gaat door deze straat naar het Zuiden. *fr. Stanislaus.*

Deneneiland of D a n s k ö y a, eiland ten W. van het hoofdeiland van Spitsbergen, 37,6 km² groot; bekend om de poolexpeditie van den Zweed Andree, die hier in 1897 opsteeg.

Deneyn (ook d e N e y n e), P i e t e r, landschapsschilder te Leiden; * 1597, † 1639. Leerling van Esaias van de Velde, die met J. van Goyen zijn kunst volkomen beheerschte.

L i t.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Denfert-Rochereau, P i e r r e M a r i e P h i l i p p e A r i s t i d e, Fransch officier; * 11 Jan. 1823 te Saint Maixent (dept. Deux-Sèvres), † 11 Mei 1878 te Versailles. Hij maakte zich vooral beroemd als kolonel en gouverneur van de vesting Belfort in den Fransch-Duitschen oorlog van 1870—'71. Nadat de vesting 3 Nov. 1870 volkomen door de Duitschers was ingesloten, werd zij, na een krachtig gevoerde verdediging, eerst 18 Febr. 1871 door D.-R., ingevolge door hem van de Fransche regeering ontvangen instructies en onder beding van vrijen en eervollen aftocht voor de bezetting, overgegeven. In 1871 werd D.-R. lid van de Assemblée nationale en vervolgens van de Kamer van Afgevaardigden. Aan het fort Bellevue bij Belfort werd zijn naam toegekend (1878); in zijn geboorteplaats, te Belfort, te Montbéliard enz. verrezen gedenkteekens te zijner eer.

W e r k e n: La défense de Belfort (Parijs 1871); Des droits politiques des militaires (Parijs 1874). *Lousse.*

Dèngka, een van de 18 kleine radjaschappen van het eiland Rotè; het is bekend door het meertje Toea, dat gedeeltelijk in Dèngka, gedeeltelijk in Thie ligt.

Dengue of k n o k k e l k o o r t s is een vrijwel steeds epidemisch optredende ziekte met een merkwaardig koortstype (top in het begin, dan krachtige remissie om na enkele dagen weer gevolgd te worden door koorts, waarbij de ziekte met een typisch exantheem eindigt). D. werd het eerst beschreven in 1780 door den stads-chirurgijn David Beylon te Batavia en is sedertdien in vrijwel alle tropische streken en ook in den Balkan waargenomen. Het ziekte makende agens wordt overgebracht door den steek van een muggensoort, Aedes aegypti (vroeger Stegomyia fasciae) genoemd. *E. Hermans.*

Den Haag, → Gravenhage ('s).

Denham, Engelsch dichter; * 1615, † 1669. D. is de schrijver van Cooper's Hill (1642) en andere gedichten, waarin hij als een der eersten den strakken, gesloten vorm van het antithetische rijmpaar gebruikte. Dit verwierf hem later, bij Dryden en Pope, den naam van pionier der nieuwere dichtkunst. Was royalistisch ambtenaar, bevriend met koning Karel I, gezant voor Karel II, met wien hij twee jaar in Holland verbleef. Na de Restauratie werd hij geridderd en aangesteld tot koninklijk bouwmeester. *Pompen.*

Denier, gewicht in gram van 9 000 meter draad, wordt uitsluitend gebruikt voor aanduiding van het garennummer van zijde en kunstzijde.

Denier du culte, vrijwillige belasting der Fransche Katholieken tot bestrijding der onkosten van den eeredienst en het levensonderhoud der geestelijken, meer bijzonder noodig geworden na de → scheidingswetten. Vgl. Petit Catéchisme du Denier du Culte (1908), in een schrijven van Pius X aan den bisschop van Périgueux sterk geprezen en aanbevolen.

Denifle, H e n r i c u s J o s e p h, Dominicaan, historicus; * 16 Jan. 1844 te Imst in Tyrol, † 10 Juni 1905 te München. Werkte sedert 1880 te Rome aan de uitgave der werken van St. Thomas. 1883 subarchivaris van het Vaticaansch archief. Stichtte met den lateren kardinaal F. Ehrle S.J. het Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters (1885—1900). Nam in de Imitatiokwestie stelling tegen den Zwolschen pastoor O. Spitzen.

W e r k e n: Das geistliche Leben (Freiburg i. Br. 1873; Graz [8]1926); Die Universitäten des Mittelalters bis 1400 (1885; onvoltooid); Chartularium Universitatis Parisiensis (4 dln. 1889—1897; onvoltooid); Auctarium chartularii Universitatis Parisiensis (2 dln. 1894—1897); La désolation des églises, monastères et hôpitaux en France vers le milieu du XVe siècle (2 dln. Parijs 1897—1899); Luther und Luthertum ([1]I Mainz [2]1904; [2]I Quellenbelege Mainz 1905; [3]I, uitgeg. door A. Weiss O.P., Mainz [2]1906; II, uitgeg. door A. Weiss O.P., Mainz 1909). — L i t.: H. Grauert, H. Denifle O.P. (Freiburg i. Br. 1906); M. Grabmann, H. Denifle (Mainz 1905); G. A. Meyer (De Katholiek CXXIX, 181 vlg.). *Lambermond.*

Denikin, A n t o n A n t o n o w i t s j, Russisch generaal; * 4 Dec. 1872. Gedurende den Wereldoorlog slechts divisie-commandant, werd hij in 1918-'19 opperbevelhebber van de Wit-Russische strijdkrachten, die in Zuid-Rusland tegen de bolsjewieken optraden. Ten gevolge van het ongebreidelde optreden van zijn troepen moest hij aftreden en het opperbevel aan Wrangel overgeven. *v. Voorst.*

Denina, C a r l o, Italiaansch schrijver; * 1731 te Revello (prov. Cuneo), † 1813 te Parijs. Priester en professor aan de universiteit van Turijn (1770), dan historiograaf van Frederik II te Berlijn (1782), eindelijk bibliothecaris van Napoleon te Parijs, waar hij overleed, na een avontuurlijk leven. Oorspronkelijk en vruchtbaar, maar niet altijd nauwgezet geschiedschrijver. In zijn voornaamste werk, Storia delle rivoluzioni d'Italia (5 dln. 1769—1792), dat een grooten bijval genoot in Italië en in het buitenland, werd voor de eerste maal op sobere wijze de ontwikkeling

behandeld van de Italiaansche beschaving, beschouwd in haar verschillende politieke, economische en intellectueele opzichten van de oudste tijden af tot in de moderne periode.

Lit.: G. Surra, Vita di C. D., in Studi di lett. ital. (IV Napels 1902); M. Siestopannese, C. D. e la sua storia (Ariano 1908). *Ulrix.*

Denis, 1° Hector, Belgisch wijsgeer en socialistisch leider, leerling van August Comte; * 1842 te 's Gravenbrakel, † 1913 te Brussel. Hij was advocaat te Brussel, hoogeschool-professor, rector van de Vrije Hoogeschool van Brussel. Hij schreef talrijke studiën over de organisatie van den arbeid, over de verlangens van het proletariaat, over de geschiedenis der economische theorieën, over het loonvraagstuk. Lid van de Koninklijke Academie van België, bestuurder van het Solvay-Instituut, werd hij ook lid van de Kamer van Volksvertegenwoordigers voor het arrondissement Luik. Hij was voorzitter van het Internationaal Instituut voor Sociologie.

Werken: o.a. L'impôt sur le revenu (1883); Recherches sur la natalité en Belgique dans ses rapports avec les prix du blé et de la houille (1883); La dépression économique et sociale et l'histoire des prix (1895); La prévision en sociologie (1910). Hij begon ook een omvangrijk werk over „Histoire des systèmes économiques et sociaux", waarvan echter maar twee deelen verschenen. *Segers.*

2° Maurice, Fransch schilder; * 25 November 1870 te Grancille. Leerling van de Ecole des Beaux Arts; behoort tot de zgn. School van Pont Aven en den kring der symbolisten. Onder invloed van Gauguin en het Florentijnsche Quattrocento, maar ook van Puvis de Chavannes en Seurat, ontstaan zijn talrijke godsdienstige en mythologische werken, o.w. zeer groote muurschilderingen. Zeer bekend zijn o.a. Denis' decoraties van het Théatre des Champs-Elysées (1913). *Korevaar-Hesseling.*

3° Piramus, Fransch dichter, omstreeks 1170—1180, van een in achtlettergrepige, paarsgewijs rijmende verzen gesteld leven van den H. Edmond. Hem wordt soms ook de roman Parthonopeus de Blois toegeschreven.

Uitg.: La vie seint Edmund le Rei, door Florence Leftwich Ravenel (Philadelphia 1906) en door Fr. Hervey (Londen 1907). — Lit.: Haxo, in Modern Philology (1914). *V. Mierlo.*

Denitrificatie. Indien nitraten en (of) nitrieten bij aanwezigheid van veel organisch materiaal van de lucht worden afgesloten, kunnen zij door microorganismen worden gereduceerd met als eindproduct vrije stikstof. Sommige microben, o.a. Bacillus Stutzeri, kunnen zoowel nitraten als nitrieten afbreken, Bac. denitrificans kan zulks echter alléén met nitrieten. In den bouwgrond heeft dit proces alléén dan plaats, indien nitraten met stalmest of groenbemesting worden ondergeploegd, zóó, dat geen bodemventilatie kan plaats hebben. *Dewez.*

Denker, Operatie van, wordt verricht voor chronische ontsteking van de → bovenkaakholte en voor het verwijderen van kwaadaardige gezwellen uit neus of antrum Highmori.

Denkleer of logica is de wetenschap, die ons de wetten leert kennen, welke onze verstandelijke werkzaamheid moeten besturen bij het zoeken naar waarheid en wetenschap. *F. Sassen.*

Denkmäler der Tonkunst, naam van een reeks wetenschappelijke uitgaven van oudere muziek. Men onderscheidt de Denkmäler deutscher Tonkunst (sedert 1892, eerst onder leiding van R. von Liliencron, daarna onder Hermann Kretzschmar en vervolgens Hermann Abert), de Denkmäler der Tonkunst in Österreich (sedert 1894, onder leiding van Guido Adler) en de Denkmäler der Tonkunst in Bayern (sedert 1900, onder leiding van Adolf Sandberger). Meestal rekent men onder dit begrip ook de verschillende groote verzamelwerken, die in de andere Europeesche landen tot stand gebracht. Voor een gedetailleerde inhoudsopgave van alle in aanmerking komende Denkmäler: vgl. Riemann's Musiklexikon. *Reeser.*

Denkpsychologie. Onder dezen term vat men samen de proeven, die de Würzburger School gedaan heeft. Aan de proefpersonen werden opdrachten gegeven, welke uitgevoerd moesten worden op het oogenblik, dat een bepaalde prikkel verscheen. De opdrachten waren van dien aard, dat haar uitvoering een denken insloot. Bij iedere proef, en wel terstond nadat de proef uitgevoerd was, moesten de personen verslag geven van de bewustzijnsverschijnselen, die bij hen aanwezig waren (retrospectie). Psychologen, die dergelijke proeven deden, waren o.a. Narzisz Ach, Karl Bühler, Störring. Als resultaat vonden deze psychologen, dat het denken een aparte groep psychische verschijnselen vormt en wel verschijnselen van niet aanschouwelijken aard. Vroeger had men gemeend, dat het denken gereduceerd kon worden tot gewaarwordingen, voorstellingen, gevoelens (en associaties tusschen deze). De denkpsychologen komen evenwel tot de conclusie, dat in het denken nog iets anders is vervat: naast gewaarwordingen, voorstellingen en gevoelens moeten nog aparte denk-elementen worden aangenomen. Deze denk-elementen zijn weliswaar niet van aanschouwelijken aard (zooals de voorstellingen), maar ze zijn daarom niet minder reëel. *v. Dael.*

Denkwetten zijn de regels, welke onze verstandelijke werkzaamheid moeten besturen bij het zoeken naar waarheid en zekerheid. De hoogste denkwetten zijn de „eerste principen": die van identiteit, tegenspraak, uitgesloten derde en voldoenden grond. *F. Sassen.*

Dennefeld, Louis, Katholiek exegeet, professor aan de universiteit van Straatsburg. * 1883.

Werken o.a.: Der alttestamentliche Kanon der antiochenischen Schule (1909); Le judaisme biblique (1925); Les problèmes du livre de Joel (1926). Het artikel „Messianisme" in Dict. Théol. cathol. ([2]X 1404—1568) werd door Rome 16 Juli 1930 veroordeeld en aan den handel onttrokken. De schrijver heeft zich geheel aan dit oordeel onderworpen.

Dennenaaldenextractbad, gebruikelijk bij de behandeling van rheumatieklijders, wordt bereid door het afkooksel van dennenaalden (pinus silvestris) toe te voegen aan het warme (36°—39° C) badwater.

Dennenaaldenolie, vluchtige olie, die door destillatie van dennenaalden verkregen wordt. Bestanddeelen: terpenen en bornylacetaat. In de geneesk. gebruikt ter inhalatie, bij chronische catarrhen der luchtwegen en als wrijfmiddel. *Hillen.*

Dennenbladwesp, → Insecten, schadelijk voor den boschbouw.

Dennenboktor of timmerbok (Acanthocinus aedilis), een in Ned. algemeen voorkomende boktor. Lengte 11—19 mm; sprieten bij het mannetje 4 à 5 maal, bij het wijfje 2 à 3 maal de lichaamslengte. Kleur grijs met een flauwen donkeren dwarsband over de dekschilden. De kever vindt men van Mei tot Juni op dennestammen en geveld dennenhout, waarin ook de

larve leeft. Bij aanraking maakt de d. een piepend geluid door het borststuk langs den voorrand van de dekschilden te strijken. *Bernink.*

Dennenburg, → Ravenstein (N. Br. gem.).

Dennenhars (resina Pini), hars uit jonge denneboomen. D. is geel tot bruin en ruikt terpentijnachtig. Technisch onbelangrijk.

Dennenhout, hout, afkomstig van den zilverden of zilverspar (→ Naaldhout). Het is een zachte houtsoort, vaalwit, soms eenigszins paarsachtig van kleur en is zeer gemakkelijk splijtbaar. D. wordt vaak verward met vurenhout. De kwasten van d. zijn echter veel harder en bruin van kleur. Met den microscoop is het onderscheid zeer goed te zien, daar d. geen harsporiën bezit, vurenhout wel. Het d. is niet bestand tegen weersinvloeden: het is licht, taai en tamelijk veerkrachtig en wordt daarom in de bouwkunde veel gebruikt voor balklagen en kapspanten. Het mooiste d. komt uit het Schwarzwald, verder uit Oostenrijk, Tirol en Beieren, ook van den Rijn. *Oeverhaus.*

Dennenknoprups, Dennenlotrups, → Insecten (schadelijk voor den boschbouw).

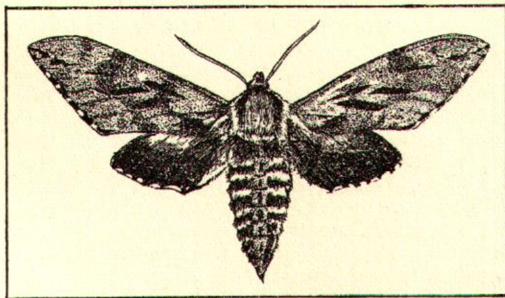
Dennenmeter, → Dennenspanner.

Dennenorchis (Goodyera repens) behoort tot de familie der s t a n d e l k r u i d e n (Orchidaceae) en is een der 50 soorten van het geslacht Goodyera, dat in de Noordelijke gematigde streken groeit. In Ned. treft men dit groenachtig-wit bloeiende gewasje in dennenrijke streken aan. *Bouman.*

Dennenpapegaai, → Kruisbek.

Dennenprachtkever (Chalcophora mariana L.) komt in N. Duitschland op zandgrond voor. De larve is niet schadelijk, omdat zij vreet in oude boomstompen en afgestorven boomen. D. is bruin, wit bestoven, heeft overlangsche ribben op borststuk en dekschilden. Lengte 26—30 mm. *Bernink.*

Dennenpijlstaart (Sphinx Pinastri), een 70-80 mm groote vlinder met aschgrijze voorvleugels, waarover donkere dwarsschaduwen loopen en korte zwarte

Dennenpijlstaart.

langslijnen van het midden in de richting van den achterrand; de achtervleugels zijn zwartgrijs. Het dikke lijf heeft zwarte en witte dwarsbanden in de zijden. De rups is groen met witte langslijnen en een bruinroode breede ruglijn. Leeft op allerlei naaldhout en verpopt zich in den grond. Vrij zeldzaam. *Bernink.*

Dennenrups (Panolis Piniperda), forsch gebouwde vlinder met langwerpige voorvleugels, die roodgeel met groen gemengd zijn; de bruinroode dwarslijnen zijn dubbel. De ronde en niervlek zijn rood en helder wit. Achtervleugels zijn bruinachtig zwart. Rups dun en groen met 3 witte ruglijnen en een gele zijlijn. Zij leeft op grove den en kan nu en dan schadelijk optreden. *Bernink.*

Dennenscheerder (M y e l o p h i l u s p i n i p e r d a), een zwarte kever, behoorende tot de schorskevers, ong. 4 mm lang. De larven leven in de schors der boomen, de kevers hollen de jonge scheuten uit, waardoor deze later door den wind afbreken. Boomen, die eenige jaren achtereen van dezen kever te lijden hebben, zien er als „geschoren” uit; vandaar de naam. *Bernink.*

Dennenschot, → Zwammen (schadelijk voor den boschbouw).

Dennensnuittor (C u r c u l i o a b i e t i s), een veel voorkomende, schadelijke kever; lengte 8-14 mm; de kleur is zwart; de dekschilden hebben elk tien overlangsche strepen; de gele haartjes, die in groepjes op de dekschilden staan, geven het zwart een typische teekening. De kever is schadelijk in dennenbosschen. De larve knaagt o.a. den bast aan den voet der stammetjes weg. *Bernink.*

Dennenspanner of d e n n e n m e t e r (Ellopia Prosaparia), een vlinder, waarvan de voorvleugels rood zijn met donkerder middenveld en met 2 witte gezwaaide dwarslijnen. De rups is bruin met donkerder teekening op den rug en verpopt in een licht spinsel. Zij leeft op grove den en lork. Deze soort overwintert als ei, als rups en als pop. *Bernink.*

Dennenspinner, → Insecten (schadelijk voor den boschbouw).

Denner, 1° B a l t h a s a r, portret- en miniatuurschilder te Hamburg; * 1685, † 1749 te Rostock. Zeer gevierd door vorstelijke en hoog adellijke opdrachtgevers, o.a. te Londen en te Kopenhagen. Zijn portretten zijn glad geschilderd en zeer natuurgetrouw, maar niet zeer sterk van expressie.

L i t. : Lichtwark, Das Bildniss in Hamburg (1898). *Schretlen.*

2° J o h a n n C h r i s t o p h, fabrikant van houten blaasinstrumenten; uitvinder van de clarinet; * 13 Aug. 1665 te Leipzig, † 20 April 1707 te Neurenberg. D. ontwikkelde de clarinet uit de Fransche chalumeau. Na den dood van D. hebben zijn zonen het instrument nog aanmerkelijk verbeterd en, hoewel het lang duurde, heeft de clarinet een definitieve plaats in het orkest verworven. De te Neurenberg door D. opgerichte fabriek van instrumenten werd door zijn nazaten tot grooten bloei gebracht. *de Klerk.*

Dennis, J o h n , Engelsch tooneelschrijver en criticus; * 1657, † 1734. Werd Magister Artium van Cambridge in 1683; reisde in Frankrijk en Italië. Begon gedichten uit te geven in 1692, critieken te schrijven in 1693 en drama's in 1697. Hij werd financieel gesteund door eenige staatslieden van de Whig-partij, waagde zich aan critiek op de groote Tory-schrijvers en werd belachelijk gemaakt door Swift, Pope en Steele. Maar zijn Advancement and Reformation of Modern Poetry (1701), zijn Grounds of Criticism in Poetry (1704) en zijn Letters on the Genius and Writings of Shakespeare (1712) bevatten scherpzinnige opmerkingen.

L i t. : H. G. Paul, J. D. His Life and Criticism (1911). *Pompen.*

Denon, D o m i n i q u e V i v a n t, b a r o n v a n, Fransch kunstenaar en archaeoloog; * 1747, † 1825. Hij begon zijn veelbewogen loopbaan als jurist, tooneelschrijver en diplomaat onder Lodewijk XV. Later volgde hij Bonaparte naar Egypte, waar hij de stof verzamelde voor zijn: Voyage dans la Basse et la Haute Egypte (2 dln. Parijs 1802). Napoleon benoemde hem tot directeur der keizerlijke musea en bediende

zich van zijn advies bij het overbrengen van kunstschatten uit verschillende steden naar Parijs. Van een groot onvoltooid werk over de geschiedenis der oude en moderne kunst werden na zijn dood vier deelen uitgegeven (Parijs 1829).

Lit.: Anat. France, Notice historique sur V. D. (Parijs 1890). *Simons.*

Den-Pasar (Balisch, = benoorden de markt), de latere hoofdstad van het Balische rijkje Badoeng in Zuid-Bali, thans een centrum van toerisme en van inheemsche kunstnijverheid. Er bevinden zich een hotel van de K.P.M. en een klein museum.

Densimeter is een areometer, waarvan de schaal verdeeling rechtstreeks het soortelijk gewicht der vloeistof aangeeft.

Dent, Maximilianus le, Jezuïet, theoloog; † 30 Maart 1688 te Brussel. Rector aan het college te Leuven; hield debatten met de Augustinienses; biechtvader van den graaf de Monterey.

Werken: De Attritione et metu gehennae, ejusque cum Sacramento Poenitentiae sufficientia, contra Christianum Lupum et Franciscum Farvacques S. T. (Mechliniae apud Gisbertum Lintsium, 1667); Responsio ad Epistolam P. Christiani Lupi, pro sufficientia attritionis cum Sacramento (ibid. 1668); Responsio ad Apologiam Ex. P. Farvacques, de eodem Sacramento (Mechliniae 1669). *Valvekens.*

Dentaal of tandmedeklinker worden die medeklinkers genoemd, bij welker uitspraak vóór de explosie of ploffing de punt der tong tegen den achterkant der boventanden geplaatst wordt; bijv. t en d.

Dentalium, op den zeebodem levend weekdier van de klasse der Scaphopoda. D. leeft in een schaal van gekromden kegelvorm; uit de voorste, breede opening wordt een voet gestoken, die zich door het zand boort. Merkwaardig voor een dier, dat overigens door zijn bouw aan de mossels verwant blijkt te zijn, is het voorkomen van twee tentakelbundels naast de mondopening. *M. Bruna.*

Tandkruid (Dentaria bulbifera).

Dentaphoon, → Audiphoon; → Gehoorapparaat.

Dentaria, een plantengeslacht van de familie der kruisbloemigen (Cruciferae), dat in de bergwouden van middel-Europa veel wordt opgemerkt. Deze kleine, tot 40 cm hooge plantjes gelijken wel op pinksterbloemen en worden wel eens tot Cardamine gerekend. De bloemen zijn witrose of lila getint. In cultuur zijn o.a. D. bulbifera, met kleine knolletjes in de bladoksels, die voor de voortplanting dienen, en D. digitata en D. glandulosa. *Bouman.*

Dentatus, → Curius Dentatus.

Dentergem, gem. in West-Vlaanderen, ten Z.O. van Tielt; opp.: 1 176 ha; ca. 2 500 inw. Landbouw en weefnijverheid. Overblijfselen van een paaldorp, ontdekt in 1899 [→ Paalwoning (Neolithicum)].

Dentin, → Ivoor.

Dentine, → Tand.

Dentitie, → Gebit.

Denucé, Jan, Vlaamsch geschiedkundige, oud-conservator van het Plantijn-museum, stadsarchivaris te Antwerpen. * 1878 te Antwerpen. Publiceerde vooral over de kunst- en economische geschiedenis van Antwerpen in de 16e en 17e eeuw. Bezorgde met J. Goris de tweede uitgave van: Vlaanderen door de eeuwen heen (1932). *A. Boon.*

Jef Denijn.

Denudatie is eigenlijk de ontblooting van het vaste gesteente, door verwijdering van de verweeringsproducten, het gesteentegruis, den bodem. Hierbij is van het grootste belang de langzame bodembeweging ten gevolge van de zwaartekracht, het kruipen. Het zich omlaag bewegende materiaal wordt door stroomend water, ijs, wind en zee weggevoerd, terwijl de erosie van stroomend water en ijs, de corrasie van den wind en de abrasie van de zee ook actief de langzame afbraak van alle reliëf bevorderen. Denudatie-snelheid noemt men de grootte van deze verlaging van het reliëf, een zeer moeilijk te bepalen grootheid (bijv. uit de hoeveelheid afgezet sediment). Zij bedraagt gemiddeld ca. 20 m per millioen jaar, stijgt plaatselijk echter wel boven de 5 km per millioen jaar. De langzame d. (Duitsch, zeer typisch, „Abtragung") leidt tot de schiervlakte, het d.-proces beantwoordt aan de glyptogenesis in den orogenetischen cyclus.

Denudatie-niveau noemt men het niveau, dat de onderste grens van de d. aangeeft, in het algemeen dus dat van het laagste punt van een gebied. Om een gebergte op een hoogvlakte is het niveau van de laatste (tijdelijk) het denudatie-niveau. Voor de geheele oppervlakte der aarde is het zeeniveau het denudatie-niveau. *Jong.*

Denver, hoofdstad van den staat Colorado (Ver. Staten; 39° 43′ N., 104° 59′ W.), gelegen aan de South Platte river, in 1858 gegrondvest; ca. 287 000 inw. (1930). Centrum van de Westelijke bergstaten. Handel: industrie, metaal, meel, slachterijen; mijnbouw: goud, zilver enz.; landbouw, suikerbieten. Spoorwegknooppunt.

Het klimaat van deze stad is bijzonder goed. In den zomer warme dagen en koude nachten, in den winter veel zonneschijn, geen sneeuw en ook geen zware koude. *Erkelens.*

Denijn, Jef, beiaardier te Mechelen, kwam in

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

1887 als zoodanig in betrekking aldaar. * 1862. Hij is bekend door zijn beiaardconcerten. Hij is stichter van de beiaardschool (Belgische speelwijze) in tegenstelling met de Hollandsche speelwijze (Beiaardschool van den beiaardier Vincent). Zijn concerten te Mechelen trokken nogal aandacht, ook buiten Mechelen. Sinds 1932 heeft hij zijn ontslag als beiaardier genomen en is opgevolgd door Staf Nees. *Vincent.*

Denys, 1° Edmond, priester, sociale werker, schrijver. * 10 Mei 1865 te Roeselare, † 14 Febr. 1923 te Lichtervelde. Leeraar te Brugge in 1889 en medewerker aan → Biekorf, werd hij in 1902 de eerste aalmoezenier der Vlaamsche arbeiders in Frankrijk, „de Franschmans" genaamd. Hij was er de rechte man op de rechte plaats, die wonderen deed. In Juli 1914 pastoor benoemd te Klerken, moest hij na enkele weken voor het Duitsch geweld vluchten. In 1921 hernam hij zijn levenswerk bij de „Franschmans", maar hij was gebroken en bezweek na 2 jaar. Gedenkteeken te Roeselare.

Voorn. werken: Onafhankelijk Congoland (2 dln. 1900); Uitgedreven (1922). *Allossery.*

2° H., Belgisch arts, die gewerkt heeft op immuunbiologisch gebied (→ Immuniteit). Vervaardigde o.a. het naar hem genoemde tuberculine, dat gebruikt is bij de behandeling van tuberculeuze patiënten. * 1857 te Ruiselede, † 1932. Was prof. aan de universiteit te Leuven. *Wynands.*

3° (Ook: Dionysius), Henricus, Jezuïet; * 1518 te Nijmegen, † 8 Nov. 1571 te Maastricht. Kanunnik der St. Stevenskerk te Nijmegen. Trad in 1554 te Rome in de Sociëteit van Jesus. Leeraar te Keulen. Rector der universiteit van Dillingen. Van 1564 tot zijn dood werkzaam te Maastricht.

Lit.: Studiën (LXVI, 233 vlg.); Haakman, Levensschets van Henricus Dionysius, apostel van Maastricht. *v. Hoeck.*

4° Jacob, schilder te Antwerpen; * 1644, † 1708; leerling van Jordaens en van zijn vader Frans. Hij was lang in Italië, waar hij o.a. te Mantua groote opdrachten kreeg.

Lit.: van den Branden, Antw. schildersch.; v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Denijs, Thomas Johannes, Nederlandsch baritonzanger; * 3 Jan. 1877 te Schagen; was een leerling van Cornelie van Zanten te Amsterdam, studeerde daarna te Berlijn en werd in 1901 aan het Amsterdamsch Lyrisch Tooneel verbonden. Ging zich ten slotte uitsluitend wijden aan het concertleven, waarin hij niet alleen in Nederland, maar ook in het buitenland en zelfs in Amerika als een der beste oratoriumzangers van zijn tijd heeft gegolden. *Reeser.*

Denzinger, 1° Frans Joseph von, Duitsch architect; * 1821, † 1894. D. voltooide den dom van Regensburg en herbouwde den dom van Frankfort, die in 1867 door brand verwoest werd.

2° Henricus Joseph Dominicus, Duitsch theoloog, vooral bekend om zijn werken op dogmageschiedkundig terrein, * 1819, † 1883. Beroemd is zijn Enchiridion (symbolorum et definitionum), een chronologische verzameling dogmatische documenten, sinds 1854 steeds opnieuw (bijgewerkt) uitgegeven; voorts zijn Ritus Orientalium (Coptorum, Syrorum et Armeniorum, in administrandis sacramentis), uiterst belangrijk ook voor de liturgiewetenschap. *Louwerse.*

Deoc(h)ar, Heilige, eerste abt van het klooster Hasareode (Herrieden), leefde op het eind der 8e en begin 9e eeuw. Hij nam in 819 deel aan het overbrengen van het gebeente van den H. Bonifatius naar Fulda en onderteekende in 829 als eerste der abten de synode van Mainz. Een groot gedeelte der relikwieën rust sedert 1845 in den dom van Eichstätt. *J. v. Rooij.*

Deodaat, naam van verschillende heiligen.

1° Biss. van Nola (443-473), bekend om zijn liefde voor de armen. In 840 werd zijn gebeente naar Beneventum overgebracht. Feestdag 27 Juni.

2° Kluizenaar (?) leefde in de 6e eeuw te Blois. Rond zijn kluis vormde zich het naar hem genoemde klooster St. Dyé-sur-Loire. Feestdag 24 April.

3° Bisschop van Nevers uit de 7e eeuw, die in een legendarische biographie uit de 11e eeuw verwisseld wordt met een zekeren Frankischen bisschop Adeodaat uit dienzelfden tijd. Feestdag 8 Juli. *J. v. Rooij.*

De officiis (Lat., = Over de Plichten), een geschrift van Cicero, aan zijn zoon Marcus gericht (44 v. Chr.), een handboek van practische levenswijsheid.

Deogarh, een wegens zijn tempels bekende plaats in het district Behar (Bengalen). D. is een centrum van pelgrimage voor de Hindoes. De voornaamste, van steen gebouwde tempel uit een groep is gewijd aan Sjiwa. Hij dateert uit den Goepta-tijd en zou een van de 12 oudste lingga's (membrum virile als symbool van vruchtbaarheid) van Sjiwa bezitten. Het is een open pijlerhal. De groep is omgeven door een hoogen muur, die een grooten hof omsluit. Alle tempels op drie na aan Sjiwa gewijd, de andere drie aan zijne gemalin Parwati. *Hendricks.*

Deo gratias (Lat. = God zij dank), liturgische slotformule (bijv. bij het einde der H. Mis en der Getijden).

Deogratias, 1° broeder, Heilige, → Felix van Cantalicio.

2° Heilige, bisschop van Carthago uit de 5e eeuw, die op hoogen ouderdom door de bemiddeling van Valentinianus III bisschop werd en zich bijzonder het lot der uit Rome komende Christelijke gevangenen aantrok. Feestdag 5 Jan. of 22 Maart. *J. v. Rooij.*

De omni re scíbili, et (de) quibúsdam áliis (Lat.) = Over al het weetbare, en (over) nog eenige andere dingen. Giovanni Pico, graaf van Mirandola (1463—1494) wilde in 1486 te Rome 900 stellingen op alle gebied van het menschelijk weten in het openbaar verdedigen. Een grappenmaker voegde het laatste gedeelte er aan toe; volgens sommigen zou dit Voltaire geweest zijn. *Brouwer.*

De optimo genere oratorum, geschrift van Cicero, gericht tegen degenen, die Lysias als het ideaal van een redenaar beschouwden. Cicero verheerlijkt Demosthenes.

Deor's Klacht, oud-Engelsch gedicht, 42 regels in strophen van 6 of 7 regels, het oudste lyrische gedicht in het Germaansch, blijkbaar de zang van een rondtrekkenden liedjeszanger uit de 8e of 9e eeuw, die de sagen kende van Wieland en koning Theodoric en Heoden, zooals deze later voorkomen in de Edda en het Hildebrandslied en de Gudrun.

Tekst: in Grein-Wülker, Bibliothek der A. S. Poesie (1883) en in alle oud-Eng. bloemlezingen. *Pompen.*

Depalataliseering heeft men, als een klank door inwerking van een naburig palataalphoneem zijn palataal karakter verliest. Het is dus een differentiatieverschijnsel.

Lit.: Jos. Schrijnen, Handl. bij de studie der vergel. indg. taalwetenschap (Leiden 1924); Havet, Mémoires de la Société de linguistique de Paris (VI, 114).

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam

Departement, 1° gewestelijke indeeling van het grondgebied, die in Frankrijk werd ingevoerd bij toepassing van het decreet van 22 Dec. 1789—8 Jan. 1790. Met de vroegere indeeling in provinciën werd geen rekening gehouden: 86 d. werden ingericht, met een eenvormig bestuur. Weldra werd de leiding in hoofdzaak toevertrouwd aan den prefect (préfet), agent van de Centrale Regeering; de bevoegdheid van den gekozen Algemeenen Raad (Conseil général) was en is steeds beperkt gebleven. Na de aanhechting bij Frankrijk vervingen de d. de vroeger bestaande Belgische en Nederlandsche provinciën, waardoor elke territoriale zelfstandigheid werd afgeschaft.

Belgische departementen in den Franschen tijd. Na 9 Vendémiaire jaar IV (1 Oct. 1795) werden de Belg. provinciën evenzooveel departementen, elk met een nieuwe benaming: de Dijle (Brabant), de Schelde (Oost-Vlaanderen), de Leie (West-Vlaanderen), Jemappes (Henegouwen), de beide Nethen (Antwerpen), de Ourthe (Luik), Samber en Maas (Namen), de Beneden-Maas (Limburg), de Wouden (Luxemburg). Door de Nederlandsche grondwet werden in 1814 de traditioneele benamingen hersteld. *V. Dievoet.*

Nederlandsche departementen in den Franschen tijd (1795—1813). Bij de → constitutie van 1798 werd het land verdeeld in 8 departementen, wier grenzen geheel afweken van de historische scheidingen (bijv. → Bataafsch Brabant). Bij de constitutie van 1801 werden de oude namen en grenzen hersteld. Dit bleef zoo onder het koninkrijk Holland (1806—1810), behalve de splitsing van het oude gewest Holland en West-Friesland in de departementen Amstelland en Maasland, en de toevoeging van het departement Oost-Friesland, dat bij den vrede van Tilsit aan Holland (Nederland) werd afgestaan. Tijdens de inlijving bij Frankrijk (1810—1813) werd, behalve enkele wijzigingen (de vereeniging van Groningen en Drente tot Département de l'Ems occidentale, van Amstelland met Utrecht tot Département du Zuiderzee, van Westelijk Noord-Brabant met het Antwerpsche tot Département des deux Nèthes), de oude indeeling in stand gehouden, zij het onder geheel andere benamingen. In 1814 werd de oude territoriale indeeling hersteld.

Lit.: Geschiedkundige Atlas van Nederland (kaart 13, geteekend door A. A. Beekman, tekst van J. C. Ramaer, 1926). *Verberne.*

2° De **ministerieele departementen** (ook wel genaamd ministeries) worden in **Nederland** ingesteld door de Koningin. Het zijn de bureau's, die onder hun hoofden, de ministers, belast zijn met de uitvoering van de regeeringstaak van de Kroon (→ Trias politica). De verdeeling van die taak over de departementen en hun aantal heeft in den loop der tijden telkens wijzigingen ondergaan. Thans (1934) zijn er tien.

1° Het dept. van Buitenlandsche Zaken, belast o.m. met de diplomatieke, consulaire en volkenbondszaken.

2° Het dept. van Justitie, belast o.m. met de navolgende zaken: de rechterlijke organisatie, de voorbereiding van de burgerlijke, handels- en strafwetgeving, het onderzoek der statuten van vereenigingen en naamlooze vennootschappen, meerderjarigverklaringen, wettigingen, naamsveranderingen, naturalisaties, een deel der zaken betreffende de eerediensten, de rijkspolitie, het gevangeniswezen, het toezicht op de vreemdelingen, enz.

3° Het dept. van Binnenlandsche Zaken, belast o.m. met de provinciale en gemeentezaken (benoeming burgemeesters), verkiezingszaken, het armwezen en krankzinnigenwezen, de posterijen, telegrafie en telefonie, het radiowezen, de centrale filmkeuring, pensioenzaken, de wachtgeldregeling, enz.

4° Het dept. van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, belast o.m. met de onderwijszaken, het archiefwezen, de monumentenzorg, het bibliotheekwezen, enz.

5° Het dept. van Financiën, belast met de zaken der rijksfinanciën, waaronder o.m. de begrooting, de boekhouding, de belastingen, de betalingen, het beheer van rijksgelden en staatsleeningen, het geld-, munt-, crediet- en bankwezen, enz.

6° Het dept. van Defensie, belast met de zaken van leger en vloot, alsmede met het loodswezen, de betonning, de verlichting, enz.

7° Het dept. van Waterstaat, belast met de rijkswaterstaatszaken, alsmede met het vervoeren mijnwezen.

8° Het dept. van Economische Zaken, o.m. belast met de behartiging van de belangen van handel, nijverheid, scheepvaart, landbouw en de visscherij, de handelspolitieke betrekkingen tot het buitenland (handelsverdragen), de uitvoering der octrooiwet, enz.

9° Het dept. van Sociale Zaken, o.m. belast met de zaken betreffende de arbeidersbescherming, de arbeidersverzekering, de werkeloosheidsverzekering en de arbeidsbemiddeling, de werkverschaffing, de steunverleening, de volksgezondheid, enz.

10° Het dept. van Koloniën, belast met de koloniale zaken. *Struycken.*

Het **departement van Eeredienst** is, om de verhouding van Kerk en Staat in Ned. te regelen, in 1815 ingesteld voor den Kath., in 1818 voor den Prot. eeredienst. In 1868 werden beide departementen opgeheven; de zaken van den Herv. Eeredienst zijn sindsdien toevertrouwd aan den minister van Financiën, die van Kath. Eered. aan den minister van Justitie. Het bestaan dezer beide dept. is meermalen onderbroken. Aanvankelijk onder leiding van een directeur-generaal; sinds 1842 stond een minister aan het hoofd.

Lit.: P. Albers, Gesch. v. h. Herstel der Hiërarchie in de Ned. (I 1903, II 1904). *de Haas.*

Voor **departementen in N.I.,** → Ned.-Indië (Bestuur).

In **België** bestaat Departement niet meer in den zin van bestuurlijke onderverdeeling van het grondgebied, wel in de beteekenis van den bestuurlijken werkkring van elken minister met portefeuille, terwijl het woord „ministerie" meer doelt op den gouvernementeelen werkkring van de regeeringsleden.

Benaming der verschillende departementen met indeeling der werkzaamheden op dit oogenblik:

1° D. van Rechtswezen: rechterl. orden en notariaat; eeredienst; giften, legaten en fondaties; openb. onderstand, openbare veiligheid; burgerlijke en strafwetgeving; genademaatregelen; strafregister; statistieken; kinderbescherming; patronaat van de gevangenen; huwelijksdispensaties; naturalisaties; gevangenissen en weldadigheidsinstellingen; Staatsblad en wettenverzameling.

2° D. van Buitenl. Zaken: behoud en uit-

voering der politieke en handelsconventies en tractaten; uitvoering der Koninklijke besluiten betreffende de benoeming van politieke of handelsagenten, hetzij van België in het buitenland, hetzij van het buitenland in België; buitenlandsche handel; adeldom en eereteekenen.

3° D. van Binnenl. Zaken: provincie- en gemeentezaken; kieskwesties; algemeene statistiek; militie; volksgezondheid.

4° D. van Openb. Onderwijs: lager onderwijs, normaal onderwijs; middelbaar onderwijs; hooger onderwijs en wetenschappen; schoone kunsten; letteren en openbare boekerijen; technisch onderwijs.

5° D. van Financiën: beheer der openb. gelden en van de ingeschreven schuld; comptabiliteit van de inkomsten en uitgaven van den staat; algemeen budget en andere ontwerpen van wet op de inkomsten en uitgaven; zetting, omslag en inning der belastingen; exploitatie van het staatsdomein; vervaardigen van de munten; nazicht van het goud en het zilver; openbare schuld; amortisatiekas en deposito- en consignatiekas; dienst van de mobilaire goederen; dienst van liquidatie der oorlogsschaden en der pensioenen van de burgerlijke slachtoffers van den oorlog; gemengde scheidsgerechten; dienst van nazicht en compensatie van schuldvorderingen.

6° D. van Landbouw: land- en tuinbouw; waters en bosschen; landbouwhydrauliek.

7° D. van Openb. Werken: bruggen en wegen; groote wegen; zeekust; havens; stroomen; bevaarbare rivieren en kanalen; polders en wateringen, burgerlijke staatsgebouwen; gebouwen en kazernen van de Rijkswacht; gemeentewegen; stedelijke wegen en buurtwegen; centrale dienst voor electriciteit en electromechaniek; dienst van het wegenverkeer; dienst van de schipperij.

8° D. van Econ. Zaken en Binnenlandschen Handel: mijnen; nijverheid; binnenlandsche handel; middenstand.

9° D. van Arbeid en Sociale Voorzorg: arbeid; sociale verzekering en voorzorg; ouderdomspensioenen.

10° D. van Vervoer: bestuur der geconcedeerde vervoerdiensten; zeewezen; luchtvaart.

11° D. van Landsverdediging: al wat het leger betreft.

12° D. van Koloniën: al de diensten; bovendien koloniaal museum; Koloniale School.

13° D. van Post, Telegrafie- en Telefonie: beheer der posterijen; regie van telegrafen en telefonen; radiophonie. *V. Boon.*

Depêche (volkenrecht), benaming, die gegeven werd aan de diplomatieke berichtgeving, toen die nog in het bijzonder door koeriers werd overgebracht.

Depelchin, Hendrik, Belg. Jezuïet en missionaris; * 28 Juni 1822 te Rozenaken (Russeignies), † 26 Mei 1900 te Calcutta. Overste der eerste Belgische groep Jezuïeten, die in 1859 de missie van Bengalen (Eng. Indië) ging beginnen; stichtte met Croonenberghs de zending van Zambesi in 1879; opent het Jezuïetencollege te Dardsjiling (Himalaja) in Jan. 1888.

Werk: (met Ch. Croonenberghs): Trois ans dans l'Afrique centrale (1883). — Lit.: Missions belges (1900). *Allossery.*

Depersonalisatie, toestand, gekenmerkt door een gevoel van vervreemding van de geestelijke buiten- en binnenwereld. Het is een gevoel, „alsof" hetzij de eigen persoonlijkheid, hetzij de waarnemingswereld een andere geworden is. Depersonalisatietoestanden komen voor in tijden van uitputting, tegen den tijd van inslapen, bij verschillende neurotische en psychotische geestesziekten. *Carp.*

Depilatoria zijn middelen om → haar van de huid te verwijderen.

Deplaceeren noemt men het uittrekken van plantaardige stoffen met chemische extractiemiddelen zooals water, alcohol, aether, enz.

Dépok (Javaansch, = in de vlakte liggend), naam van verscheidene plaatsen, vooral van kluizenarijen op Java. Het meest bekend is het Dépok aan de spoorlijn van Batavia naar Buitenzorg. Hier liggen nl. de particuliere landerijen, die Chastelein in 1714 vermaakt heeft aan zijn vrijgelaten Christen-slaven en hun nakomelingen. Daardoor is Dépok een centrum van inheemsch Christendom geworden; sinds 1879 is er een opleidingsschool voor inheemsche evangelisten. *Berg.*

Depolarisator, een stof, die de → polarisatie bij een galvanisch element tegengaat.

Deponens noemt men in de grammatica der Indo-Germ. talen een werkwoord, dat den passieven vorm heeft bij actieve beteekenis, bijv. Lat. loquor = ik spreek. De naam d. (< Lat. deponere = afleggen) doet veronderstellen, dat zulk een werkwoord zijn passieve beteekenis vroeger wel bezat. Gewoonlijk is het echter een ontwikkeling uit mediale of reflexieve beteekenis. De d. komt ook in andere talen voor. *v. Marrewijk.*

Depont, Léonce, Fransch dichter; * 1862 te Surgères (Charente Inférieure), † 1913 aldaar. Verklankt in stemmige, ofschoon eentonig melancholische verzen zijn gelatenheid in de levensontgoochelingen. Trok zich na een leeraarschap van ruim 15 jaar in zijn geboortestreek (Saintange) terug. Sindsdien is zijn lyriek één hymne aan de natuur, die hij met soberen penseeltrek naschildert.

Werken: Sérénités (1897); Déclins (1899); Pélérinages (1902); Le Triomphe de Pan (1905); La flûte alexandrine (1913). *Willemyns.*

Deport, 1° bij de speculatie in effecten. Wanneer een baissier te Parijs of te Berlijn op de → rescontre zijn positie wil verschuiven naar de volgende rescontre, omdat de verwachte koersdaling niet gekomen is of niet voldoende geacht wordt, koopt hij de benoodigde fondsen à contant met de verplichting ze op de volgende rescontre tegen een bepaalden koers terug te leveren. Gewoonlijk is deze laatste koers hooger, omdat degene, die tijdelijk de stukken beschikbaar stelt, de beschikking over de koopsom krijgt. Van de renteopbrengst hiervan staat hij een deel af aan den baissier in den vorm van een hoogeren koers. Zijn er echter slechts weinig stukken beschikbaar, dan kan het voorkomen, dat deze koers lager is. Dit verschil heet deport. In Londen komt dit tot uitdrukking in de → backwardation.

2° Bij den termijnhandel in goederen spreekt men van deport, wanneer de noteeringen voor latere leveringstermijnen lager zijn. *Witsenboer.*

Deportatie is een straf, die bestaat in overbrenging naar een oord van ballingschap. Het Nederlandsche Wetb. v. Str. kent geen deportatie, evenmin als het Belgische S.W.B. Frankrijk kent thans nog d. (levenslang), meestal voor politieke misdaden; daarnaast transportatie (overbrenging voor zwaren dwangarbeid) en relegatie (een bijkomende

straf als maatregel regen recidivisten). De Fr. strafkolonies zijn Nieuw-Caledonië en Guyana. Eng. kent alleen d. van Britsch-Indiërs naar de Andamanen, Rusland d. met of zonder dwangarbeid meestal naar Siberië. *Bosch van Oud-Amelisweerd.*

Deportatie werd in Frankrijk 7 Juni 1793 ingevoerd, inzonderheid tegen de priesters, die ondanks de wet van 27 Mei—26 Aug. 1792 (die ca. 30 000 → insermentés buiten Frankrijk verbande) in Frankrijk waren achtergebleven. Zij werden geguillotineerd of gedeporteerd. Zeer velen vonden den dood in Cayenne. Napoleon trok in 1800 de deportatie van deze priesters in. *V. Claassen.*

Depositio, → Kruisafneming.

Deposito is in het bankverkeer het tegoed, dat een cliënt heeft op een deposito-rekening. In tegenstelling met een → rekening-courant kunnen op een deposito-rekening niet alle transacties, die tusschen de bank en haar cliënt geschieden, in verrekening worden gebracht, zoodat de deposito-rekening naar haar aard een meer stabiel saldo pleegt te vertoonen. Als regel worden slechts bedragen, waarover een cliënt gedurende geruimeren tijd niet denkt te moeten beschikken, op d. geplaatst. Het totale deposito-cijfer der banken vertoont dan ook (uit liquiditeitsoogpunt bezien) een stabieler karakter dan het totaal cijfer der crediteuren in rekening-courant, het depositocijfer bestaat bovendien in belangrijke mate uit zuivere spaarmiddelen.

De banken nemen als regel gelden op d. voor een bepaalden tijd vast of met een bepaalden opzeggingstermijn. Zoo onderscheidt men naast dagdeposito's (dagelijks opvraagbaar) termijndeposito 's, die voor een of meerdere weken of maanden vast, of met inachtneming van een opzeggingstermijn van een of meerdere weken of maanden opvraagbaar zijn.

Worden gelden op d. geplaatst voor meerdere jaren vast, dan wordt veelal in plaats van een gewone deposito-kwitantie een deposito-obligatie, al dan niet aan toonder en voorzien van coupons, afgegeven. De deposito-rente is als regel hooger dan de creditrente in rekening-courant en stijgt naarmate de deposito-termijn langer is. Teneinde in voldoende mate deposito-gelden aan te trekken, richten de banken wel deposito-kassen op daar waar voor een volledig bijkantoor geen voldoende werkkring is. *Huysmans.*

Deposito-bank is een bank, die zich belast met het in rekening-courant en à deposito opnemen en het vrijwel uitsluitend op korten termijn en in zeer liquiden vorm uitleenen van gelden, zich met name onthoudend van het financierings- en emissiebedrijf ten behoeve der industrie.

Lit.: Adolf Weber, Depositenbanken und Spekulationsbanken (Leipzig 1922); G. M. Verrijn Stuart, Bankpolitiek (1931). *Huysmans.*

Depositum, overeenkomst uit het Romeinsche Recht, krachtens welke de eene partij aan de andere een roerende zaak om niet in bewaring geeft onder verplichting voor dezen laatste om de zaak, zoodra het doel der overeenkomst verwezenlijkt is, terug te geven. Het Rom. Recht kende verschillende bijzondere vormen van depositum, die echter op wezenlijke punten van het gewone depositum afwijken, zoo bijv. het depositum miserabile (de hedendaagsche bewaargeving uit noodzaak), waarbij goederen ingeval van brand, schipbreuk, enz. in bewaring gegeven moesten worden, terwijl de bewaargever normaliter niet vrij was in de keuze van den bewaarnemer. Hij moest veelal aan den eerste den beste de goederen toevertrouwen. Dit leidde tot verzwaring der aansprakelijkheid van den bewaarnemer. → Bewaargeving. *Hermesdorf.*

Depositum fidei, openbaringsschat, het geheel van geopenbaarde waarheden, die aan de H. Kerk zijn toevertrouwd. De H. Kerk moet het depositum fidei niet alleen bewaren, maar ook meedeelen en uitleggen. Het is onveranderlijk; d.w.z. aan de algemeene leer worden geen waarheden meer toegevoegd, zooals er ook geen waarheden van kunnen worden afgenomen. → Dogma-ontwikkeling.

Lit.: Conc. Vat. (Sess. III, cap. 4, D. 1800); F. Diekamp, Theologiae Dogmaticae Manuale (I 1933, 17 vlg.); R. Schultes, Introductio in historiam dogmatum; Marin-Sola, L'évolution homogène du dogme catholique 1924). *Cornelissen.*

Depot, 1° (krijgsk.) in België een onderdeel van het regiment, de divisie of het legerkorps, bestemd om de uitrusting en de wapens van de afgezwaaide manschappen te bewaren en dat naargelang zijn bestemming regimentair hulpdepot, divisie- of korpsdepot geheeten wordt. Naast het depot bestaat het → park, waar het reservematerieel geborgen is. De wapens en de uitrusting van de tot de mobilisatie van het regiment op te roepen militieklassen berusten bij het hulpdepot, die der overige afgezwaaide klassen, waarmee de reservetroepen samengesteld worden, bij de divisie- en de korpsdepots. In deze laatste worden ingeval van mobilisatie recruten en reservisten opgeleid met het oog op hun inlijving, naarmate van de verliezen, bij de troepen te velde. Dan worden ze depots voor versterking en opleiding (D.R.I.). *V. Coppenolle.*

2° Depot noemt men bij een bank de in bewaring genomen waarden. → Bewaargeving.

3° Akte van Depot (Ned. Recht) is een akte, die de notaris opmaakt, wanneer hem een door den erflater eigenhandig geschreven testament, hetzij open, hetzij gesloten, ter bewaring wordt ter hand gesteld (vgl. art. 979 vlg. B.W.). *Dunselman.*

Belg. Recht. De erflater kan zijn eigenhandig testament in handen van een notaris geven; de akte van d. behoort verder tot de formaliteiten van het besloten testament (art. 976 B.W.). Na het overlijden van den erflater moeten de in een van deze vormen opgemaakte testamenten worden voorgelegd aan den voorzitter van de rechtbank, die ze, na onderzoek, bij een notaris doet deponeeren (art. 1007 B.W.). *V. Dievoet.*

Depottroepen, bij mobilisatie gevormde afdeelingen, die niet direct bij het leger worden ingedeeld, doch waaruit de verliezen van het leger te velde worden aangevuld. Evenzoo kent men paardendepots, waaruit de verliezen aan paarden worden aangevuld.

Deppe, Ludwig, toonkunstenaar; * 7 Nov. 1828 te Alverdissen (Duitschland), † 5 Sept. 1890 te Pyrmont. Werkte van 1857 tot 1874 te Hamburg als muziekleeraar, vestigde zich daarna te Berlijn, waar hij van 1886 tot 1888 kapelmeester aan de Kon. Opera was. Zijn composities, waaronder een symphonie in F, hadden weinig succes. Maar des te meer zijn theorieën omtrent de techniek en de voordracht bij het pianospel. Zijn beginselen werden in vele geschriften van zijn leerlingen vastgelegd. Zij breken met de oudere zgn. vingertechniek en wenschen een harmo-

nische samenwerking tusschen alle spiergroepen van schouder, arm en hand. Vooral door Elisabeth Caland werd Deppe's leer uitgebouwd tot een der belangrijkste systemen op dit gebied. Om Deppe's denkbeelden te leeren kennen, zie Caland, De leer van Deppe voor het pianospel (Ned.). Zelf schreef hij: Armleiden der Klavierspieler (Klavierlehrer 1885) en Zwei Jahre Kapellmeister an der Kgl. Oper in Berlin (1890). *W. Andriessen.*

Deppen, Joannes Philibertus, bisschop. * 12 Mei 1808 te Bokstel, † 1 Juni 1877 te Haaren. In 1832 priester gewijd te Munster, 1835 kapelaan te Maastricht, 1840 leeraar in de godgeleerdheid, 1842 professor in het kerkelijk recht aan het groot-seminarie van het bisdom Den Bosch, 1853 hulpbisschop van mgr. Zwijsen, wiens secretaris hij tevoren was geweest. D. neemt een gewichtige plaats in bij het herstel der hiërarchie. *de Haas.*

Lit.: C. Smits, Nw. Ned. Biogr. Wbk. (II 1912).

Depreciatie (< Lat. pretium = prijs) wordt gebruikt voor waardevermindering van het geld. Toen alleen metalen ruilmiddelen in omloop waren, ontstond depreciatie door muntverzwakking. Sinds in de meeste landen het muntwezen op gezonder basis werd gevestigd door invoering van → vrije aanmunting, het → passeergewicht en het → remedium en de zorg voor voldoende circulatie van teeken- en pasmunt (→ Munt), is de mogelijkheid van depreciatie voornamelijk beperkt tot het papieren geld, wanneer de uitgifte hiervan de werkelijke behoefte van het ruilverkeer te boven gaat. Zie verder → Inflatie. *Vorstman.*

Depressie (< Lat. deprimere = neerdrukken).

1° in de economie het dieptepunt in de conjunctuurgolven (→ Conjunctuur).

2° Voor cyclonale of barometrische depressie, → Cycloon (buitentropische).

3° In de geologie verstaat men onder d. het laagste deel van een in de richting der plooias (lengterichting) gegolfde plooi of complex van plooien, plooibundels, dekbladen enz.

4° Psychiatrische term voor gedrukte gemoedsstemming. In het algemeen onderscheidt men exogene (reactieve) en endogene depressie. De exogene depressie ontstaat onder invloed van deprimeerende gemoedsaandoeningen door oorzaken van buiten. De endogene depressie is de melancholie (→ Manisch-depressieve psychose; Melancholie). *Hoelen.*

Depressiehoek is de hoek, die een rechte lijn maakt met haar horizontale projectie, als men het deel van de lijn beschouwt, dat beneden het horizontale vlak is gelegen.

Depretis, Agostino, Ital. staatsman; * 13 Jan. 1813 bij Stradella, † 29 Juli 1897 aldaar. In 1873 werd hij leider der liberalen en 1876—'79 en 1881—'87 minister-president. Het toetreden van Italië tot het Drievoudig Verbond (1882) was zijn werk.

Lit.: Braganze, A. D. ed i suoi tempi (1894).

Deprez-d'Arsonval, galvanometer van, → Draaispoelgalvanometer.

De profundis (Lat. = Uit de diepten), aanvangswoorden en benaming van den boetpsalm 129, vnl. gebruikt in de Doodenliturgie.

Komt verder voor in de Woensdagvespers, 2e Vespers van Kerstmis enz. Vgl. Luther's boetelied „Aus tiefer Not schrei' ich zu dir".

Deproletarisatie, het geheel van maatregelen en instellingen, waardoor volgens de pauselijke Encycliek „Quadragesimo Anno" de arbeiders moeten bevrijd worden uit den toestand van → proletariaat.

Depsiden, chemische verbindingen, bestaande uit meerdere hydroxyzuren, waarbij de carboxylgroep van het eerste zuur reageert met de hydroxylgroep van het tweede, de carboxylgroep van de tweede met de hydroxylgroep van de derde enz. Door het Grieksche telwoord wordt aangegeven hoeveel zuurmoleculen zich vereenigd hebben. Zoo spreekt men van di-, tri-, tetradepsiden enz. D. komen ook in de natuur voor; o.a. behooren de kleurstoffen van de korstmossen tot deze groep van verbindingen. *Hoogeveen.*

De Quincey, Thomas, Engelsch prozaschrijver; * 1785 te Manchester, † 1859 te Edinburgh. Studeerde ongeregeld te Manchester en Oxford, werd bevriend met de groote romantische dichters, Coleridge, Wordsworth, vestigde zich in hun nabijheid in het Merendistrict (Westmore-land), huwde in 1816. Verslaafd aan opium, zwak van gestel, verarmd, vestigde hij zich in 1821 als letterkundige te Londen, in 1828 te Edinburgh. D. Q. schrijft in rijke woordmuziek een dichterlijk, decoratief proza, hartstochtelijke belijdenissen, die echter nooit doordringen tot de diepte van het geweten. Hij kan ook eenvoudig zijn en levendig en humoristisch, maar gaat zich vaak te buiten in eindelooze uitweidingen.

Werken: Confessions of an English Opium Eater (1822, bijgewerkt 1856); Klosterheim, or The Masque (1832); The Logic of Political Economy (1844); Writings (22 dln. 1851—'59; 14 dln. 1853—'60; hierin o.a. The English Mail-Coach). *Pompen.*

Dêr, → Doer-Iloe.

Derain, André, Fransch schilder; * 1880 te Chatou. D. werkte op atelier van Carrière en stichtte met Matisse e.a. de school der → Fauves, als reactie tegen het impressionisme. Zijn werk is van een diepe, zwaarmoedige natuur.

Derbe, oude stad in Lycaonië, ten O. van Lystra, vanwaar Gaius, Paulus' reisgezel, afkomstig was (Act. 20. 4) en waar Paulus en Barnabas predikten (Act. 14. 6. 19; 16. 1).

Derbent (Tataarsch: Denir-Kapoe = IJzeren Poort), stad in Sowjet-republiek Daghestan aan de Kaspische Zee; ca. 24 000 inw. Uitvoer van zijde en vruchten. Bekend wegens den Derbent-muur, welke zich 80 km uitstrekt en volgens de overlevering door Alexander den Grooten gebouwd is. *v. Son.*

Derby, 1° graafschap in Midden-Engeland aan den Zuidvoet van het Peakgebergte. Opp. 2 632 km², ca. 700 000 inw. In den kalkbodem karstverschijnselen. Veeteelt; mijnbouw (steenkolen en ertsen), textiel-, metaal- en papierindustrie.

2° Hoofdstad van het gelijknamige graafschap aan de Derwent (52° 55′ N., 1° 30′ W.); ca. 130 000 inw. Textiel; auto- (Rolls Royce) en chemische industrie. Constructiewerkplaatsen. Staatsporseleinfabriek. Sedert 1927 zetel van een Anglicaanschen bisschop. *G. de Vries.*

Derby, 1° lord Edward George Villiers Stanley, Eng. staatsman; * 4 April 1865 te Londen; na zijn studiën in de rechten voltooid te hebben, werd hij adjudant van zijn vader, die gouverneur was van Canada; daarna secretaris van lord Roberts. In het Lagerhuis van 1892 tot 1905; financieel secretaris van het War Office, 1900—1903; vervolgens tot 1905 postmeester-generaal. Tijdens den Wereldoorlog, sedert Oct. 1915, belast met de recruteering van het leger; in 1916 voerde hij als min. van Oorlog den algemeenen dienstplicht in. Van 1918 tot 1920

---

gezant te Parijs; van Oct. 1922 tot Jan. 1924 min. van Oorlog in de kabinetten Bonar Law en Baldwin. *Cosemans.*

2° George Horatio, Amerikaansch humorist uit het midden der 19e eeuw; * 1823, † 1861. Schreef onder pseudoniem John Phoenix en werd bewonderd door Mark Twain en C. F. Browne.

Uitg. v. verz. schetsen als: Phoenixiana (1855) en Squibob Papers (1859). Nieuwe uitg. in 1897 en 1903.

Derbyrace, een der bekende Engelsche paardenrennen. De race is op initiatief van den 12en graaf van Derby in het leven geroepen en voor het eerst in 1780 bij Epsom, 22 km ten Z.W. van Londen, verreden. Tegenwoordig worden de races gehouden op Woensdag voor of na Pinksteren. De race gaat over 2 400 m zonder hindernissen. Slechts driejarige paarden nemen eraan deel. Vroeger werden tijden van 3 min. gemaakt, tegenwoordig regelmatig van $2^1/_2$ minuut. De prijs bedraagt 6 000 à 7 000 p. st. Slechts in 1787 won een lord Derby. In 1865 won het Fransche paard Gladiateur; de Franschen noemden het de revanche van Waterloo. Ook in andere landen werden successievelijk Derby-races gesticht: In 1836 in Frankrijk (Grand Prix de Jockey-Club), in 1868 in Oostenrijk, in 1869 in Duitschland. Tegenwoordig verstaat men onder een „derby" ook een wedstrijd tusschen twee plaatselijke vereenigingen. *de Grood.*

Derbyrood, → Vermiljoen (Amerikaansch).

Derceto, Grieksche naam van godin, die overeenkomt met de Semietische → Atargatis.

Dercumsche ziekte, → Vetzucht.

Dercyllidas, Spartaansch veldheer, die in het begin van de 4e eeuw v. Chr. na Thibron met succes in Thracië en Klein-Azië tegen de Perzen onder koning Artaxerxes heeft gestreden. Om zijn geslepenheid werd hij bijgenaamd „Sisyphus" (deze gold in de Gr. myth. voor den sluwsten van alle menschen. Hij werd in de onderwereld gestraft). *Weijermans.*

Derde dag, → Dooden-liturgie.

Derde hemel. Deze uitdrukking komt voor in den 2en brief van den H. Paulus aan de Corinthiërs: „Ik ken een mensch in Christus, die veertien jaar geleden naar den derden hemel is weggevoerd . . . ." (2. Cor. 12. 2). Men moet dit gezegde waarschijnlijk aldus verklaren: De Joden onderscheidden een drievoudigen hemel: a) den lucht- of wolkenhemel (den dampkring); b) daarboven den sterrenhemel (den aether); c) den hoogsten, den geestelijken hemel, waarin God troont. De Apostel bedoelt dan dezen laatsten, welken hij in vers 4 waarschijnlijk vereenzelvigt met het Paradijs, de plaats der gelukzaligen.

Lit.: Ildephonse de Vuippeus O.M.Cap., Le Paradis terrestre au troisième ciel (1925). *C. Smits.*

Derdenbeding (Ned. Verbintenissenrecht) of beding ten behoeve van een derde, veelvuldig in de rechtstechniek toegepast, vooral bij vervoerovereenkomst, collectieve arbeidsovereenkomst, levensverzekering of lijfrente, schuldvernieuwing of schuldoverneming. Op den regel, dat niemand op zijn eigen naam iets kan bedingen dan voor zichzelven (art. 1351 B.W.) en bepaaldelijk geen derde aan zulk een overeenkomst eenige aanspraak kan ontleenen (art. 1376), maakt het d. van art. 1353, volgens de door den Hoogen Raad (13 Febr. 1924 W. 11211 N.J. 1924 blz. 711) toegepaste leer van Suyling, Lohman (-Land) en Hofmann, de zgn. aanbodleer, slechts schijnbaar een uitzondering: indien A in zijn overeenkomst met B zich van dezen iets ten behoeve van C bedingt, ontstaat het recht van C op het door A voor hem bedongene eerst door zijn verklaring van het beding gebruik te willen maken, door welke wilsverklaring de rechtsbetrekking tusschen hem en B, medebrengende het recht op het bedongene, eerst wordt geboren; in anderen zin de meeste schrijvers, die het onmiddellijk ontstaan van het recht van den derde aannemen hetzij op grond van zaakwaarneming, hetzij uit krachte van eenzijdige wilsverklaring van B, hetzij op de, h.i. wel afwijkende, wetsduiding van art. 1353. De persoon van den derde behoeft niet terstond te zijn aangewezen, hij behoeft ten tijde van het d. nog niet te bestaan (aldus ook de H. R.); zoolang de derde niet heeft aanvaard, blijft B.'s toezegging ter beschikking van A, die het ten behoeve van C gemaakt beding nog kan herroepen, ten einde hetzij zelf op het bedongene aanspraak te maken, hetzij alsnog een ander als derde aan te wijzen (vgl. vervoerovereenkomst, levensverzekering). — Naar de rechtspraak van den Hoogen Raad is het d., ook tusschen A en B, slechts geldig in de gevallen bij art. 1353 vermeld, nl. „wanneer een beding, hetwelk men voor zich zelven maakt, of een gift, die men aan een ander doet, zulk een voorwaarde bevat", niet ook, indien A zich slechts, anders dan bij schenking, had verbonden; de meeste schrijvers achten het echter voldoende, dat A een geldige overeenkomst voor zichzelf heeft gesloten, sommigen (Suyling, Land-Lohman) reeds, dat de overeenkomst als geheel een geoorloofde oorzaak heeft, al verbinden partijen zich niet anders dan ieder tot een uitkeering aan een derde, zulks terecht (anders uitdr. de H. R.); ook de eisch van een blijkbaar belang van den bedinger bij het d. (bijv. bij wege van strafbeding te zijnen behoeve) had slechts zin in het Romeinsche Recht.

Voor België, → Beding ten gunste van derden.

Lit.: behalve de handboeken o.a. diss. Moltzer (1876); Van Troostenburg de Bruyn (1892); Hoogenhuis (1933); Meyers, in Themis (1905); Scholten (W.P.N.R. 2429 e.v., 2441, 2625); Hellwig, Verträge auf Leistung an Dritte (1899). *Petit.*

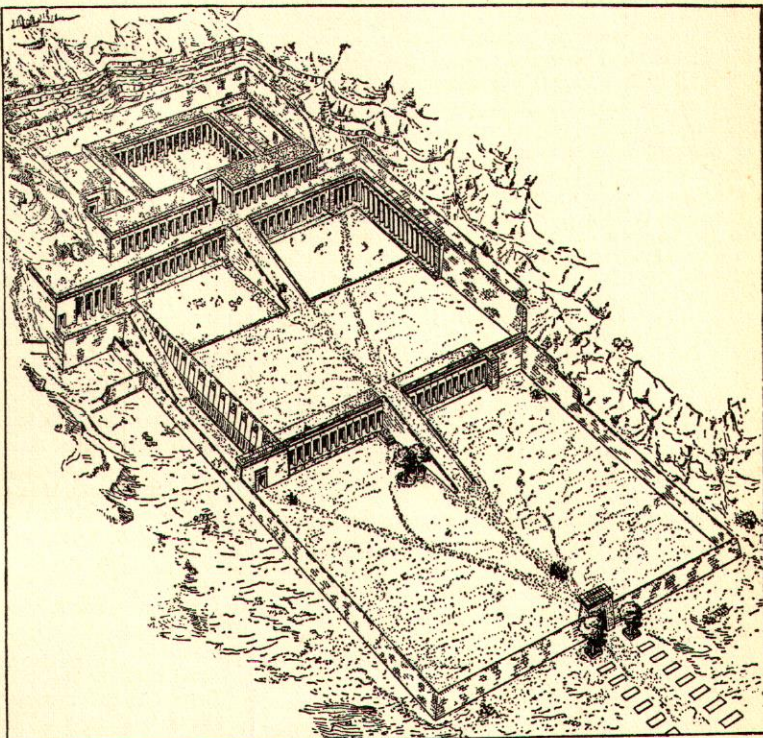
Derde Orden. Vanaf de vroegste tijden kwam het medeleven der wereldlingen met de kloosters op allerlei wijze tot uiting. Zoo zijn allerlei Gebedsbroederschappen bekend, die zich langzamerhand verder ontwikkelden tot een nog meer daadwerkelijk meeleven met de kloosterlingen. De grondgedachte was het leven in de wereld zooveel mogelijk te regelen naar het kloosterleven, dat zich niet slechts de voorschriften, maar ook de raadgevingen van het Evangelie tot plicht stelde. Den volledigsten vorm vond dat streven der wereldlingen in de zgn. Derde Orden (een belangrijke schakel in de ontwikkeling van het zgn. Oblatenwezen bij de Benedictijner Orde), waarvan de oudst-bekende die der Humiliaten is (vooral in de omgeving van Milaan). De naam Derde Orde duidt reeds aan, dat naast dit instituut voor wereldlingen er nog 2 andere bestonden; dat waren de Eerste en Tweede Orden der Humiliaten, beide kloosterorden. Dat getal van drie Orden vindt men dan terug bij verscheiden Orden, zoo ook bij Franciscus van Assisi. Terwijl de Eerste (voor mannen) en Tweede Orde (voor vrouwen) sterk afwijken van die der Humiliaten (dubbelkloosters), is de Derde Orde van Franciscus gedeeltelijk van die der Humiliaten afhankelijk, d.w.z. in sommige gedeelten van den meer uitgewerkten leefregel (invloed van kardinaal Hugolinus, den lateren paus Gregorius IX).

De Derde Orden van de Minderbroeders- en Dominicaner Orde zijn vooral van belang voor de plaats, die deze instituten in het Kerkelijk Recht innemen [hierop wijst ook Creusen, in: Dict. Droit Canon. (I Parijs 1934, blz. 1274, s.v. Associations)]. Het bewuste doel was de stipte naleving van het H. Evangelie volgens een leefregel naar den geest van de betreffende Orde, waarbij zij was aangesloten. In het Kerkelijk Recht werden de Derde Orden aanstonds erkend, terwijl echter in de formuleering een zekere ontwikkeling valt waar te nemen, gelijk bij de kloosterorden. Allerduidelijkst komt het wezen der D.O. tot uiting in het nieuwe Wetboek van het Kerkelijk Recht. Daar worden in canon 700 de godsdienstige vereenigingen der geloovigen in de wereld aangegeven, waarbij op de eerste plaats: de Derde Orden. Deze worden dan in can. 702 nader omschreven als onmiddellijk ten doel hebbend: het streven naar de Christelijke volmaaktheid volgens een door den H. Stoel goedgekeurden, aan het leven in de wereld aangepasten leefregel, onder de leiding en naar den geest eener kloosterorde. De leden der D.O. worden genoemd: Derde-Ordelingen, of (naar het Latijn): Tertiarissen. Naast de wereldlijke, d.w.z. de voor wereldlingen bestemde D.O., ontwikkelden zich al spoedig kloosterlijke D.O., voor personen, die niet in de wereld bleven, maar in kloosterlijke gemeenschap gingen leven. Vanuit dat gezichtspunt werd de Derde-Orderegel verder uitgebouwd. Langzamerhand ontstonden verschillende kloosterlijke Congregaties der kloosterlijke D.O. (zie → Dominicanessen en Franciscanessen). Behalve bij de genoemde kloosterorden bestaan D.O. bij de Orde der Praemonstratensers, Carmelieten, Augustijnen, Servieten, Miniemen, Trinitariërs en Annuntiaten. → Godsdienstige Vereeniging.

Lit.: Tachy, Les Tiers Ordres (Langres 1897); P. Mandonnet, Les origines de l'Ordo de Poenitentia (Freiburg 1898); F. v. d. Borne, Die Anfänge des franziskan. D.O. (Münster 1925); P. Stein, Tertius Ordo Franciscalis ([2]1923); S. Palmen, De Derde Orde en het Kerkelijk Recht (Mechelen 1930); M. Heimbucher, Die Orden und Kongregationen (II Paderborn [3]1934, 9 vlg.). *v. d. Borne.*

Derde Rijk, het. Deze uitdrukking (voor het hedendaagsche Duitschland) is ontleend aan het boek van Arthur Moeller van den Bruck, „Das dritte Reich" (1923). Hij onderscheidt daarin het middeleeuwsche keizerrijk (918—1806), het Bismarck'sche keizerrijk (1871—1918) en verwacht een derde Rijk, dat in nieuwen vorm de voortzetting der twee voorafgaande Rijken zal zijn. De nationaal-socialisten beweren dit Rijk in 1933 te hebben gesticht, welks duur, volgens Hitler's verwachting, meer dan duizend jaar zal zijn. *Derks.*

Dêr el Bahari (of Bahri), Arab. naam van oud-Egypt. graftempel aan den Westelijken Nijloever tegenover Thebe, gebouwd door koningin Hatsjepsoet, die haar groote expeditie naar Poent op de muren deed uitbeelden. De tempel was op de eerste plaats toegewijd aan Amon. In den Christelijken tijd werd hij gebruikt als klooster. Het geheele bouwwerk met zijn terrassen is blootgelegd door Ed. Naville (1894—'96) in opdracht van het Egypt. Explor. Fund. In de onmiddellijke nabijheid ligt een graftempel van Mentoehotep, een koning der 11e dynastie.

Dêr el Bahari. Reconstructieteekening.

Lit.: E. Naville, The Temple of Deir el-Bahari (Londen 1895—1908); id., The 11th dynasty temple at Deir el-Bahari (I-III Londen 1907—'13). *Simons.*

Derême, Tristan (pseudoniem: van Philippe Huc), Fransch dichter van de Fantaisistische richting; * 13 Febr. 1889 te Marmande (Lot-et-Garonne). D. werd de schepper van een nieuwen vorm: een procédé van stafrijmen en contra-assonanties. Hij stichtte met Carco, E. Deubel, Jean Pellerin, J. Romains e.d. „L'Olifant" (1908), dat na de tweede aflevering reeds werd gestaakt. In zijn veelal in onbereikbare amateursuitgaven gepubliceerde verzen, soms berekend sentimenteel, dan weer sarrend-ironisch, bezingt hij Montmartre in het „Vie de Bohème" van de 20e eeuw. Le Poème de la Pipe et de l'Escargot (Emile-Paul, 1920) en Le Poème des Chimères étranglées (Emile-Paul, 1921) vertolken de verlorenheid van den dichter in de moderne maatschappij. Zijn vrij oppervlakkige

levensleer vat hij samen in: Ah! laissez-nous bourrer nos pipes!

Voorn. werken: behalve de reeds vermelde: Le Renard et le Corbeau, poème comique (1905); Le Tiroir Secret (1906); La Chimère vaincue (1907); Le parfum des Roses fanées (1908); Les Ironies Sentimentales (1909); Petits Poèmes (1910); Erène ou l'été fleuri (1911); La flûte fleurie (1913); La Verdure dorée (1922); L'Enlèvement sous clair de lune (1924); Le quatre juillet ou l'art de rimer quand on manque de rimes (1925); Le Zodiaque ou les Etoiles sur Paris (1929). Essay: En rêvant à P.-J. Toulet sur quelques-unes de ses lettres ou le Temps de naguère et Monsieur Decalandre. *Willemyns.*

Derennes, Charles, Fransch dichter en prozaschrijver van de traditionalistische richting; * 4 Aug. 1882 te Villeneuve-sur-Lot (Lot-et-Garonne), † 28 April 1930 te Parijs. Zijn meesterwerk Perséphone (1920) en La Fontaine de Jouvence (1924) behelzen sierlijke, welluidende en gedachtenrijke verzen. Ook gewaardeerd als vruchtbaar romanschrijver van meer dan twintig deelen.

Werken: poëzie: L'Enivrante Angoisse (1904); La Tempête (1906); La Chanson des deux Jeunes filles (1920). Romans: L'Amour fessé (1906); Nique et ses cousines (1909); Les Caprices de Nouche (1910); Leur tout petit coeur (1916); Cassinou va-t-en guerre (1917); Le Pèlerin de Gascogne (1918); de reeks van: Le Bestiaire sentimental: Vie de Grillon (1921), la Chauve-Sourris (1922); Emile et les autres (Prijs „Vie Heureuse", 1924); Le Pauvre et son Chien (1930). *Willemyns.*

De rerum natura, → Lucretius.

Der Geist, der stets verneint! (de duivel) (Duitsch, = De geest, die steeds ontkent!). Mephistopheles' antwoord aan Faust, die naar diens naam had gevraagd [Goethe's Faust (Der Tragödie erster Teil, Studierzimmer)]. *Brouwer.*

Dergneau, Belg. gem. in de prov. Henegouwen ten Z. van Ronse; opp. 470 ha, 500 inw.; landbouw; oude heerlijkheid.

Derivaat (scheik.) noemt men een stof, die door een chemische bewerking uit een andere is ontstaan.

Derivatie, zijdelingsche afwijking, welke het om zijn lengte-as draaiende projectiel in de lucht onder den invloed van den luchttegenstand ondergaat. Deze als regel rechts draaiende beweging om de lengteas dient om het projectiel met den kop naar voren gericht te houden. De d. is daardoor ook naar rechts. *Nijhoff.*

Der Kasus macht mich lachen (Duitsch, = Het geval doet mij lachen) woorden van Faust, als Mephisto, gekleed als reizende scholast, uit den nevel treedt, waar eens de poedel in huisde [Goethe's Faust (Der Tragödie erster Teil, Studierzimmer)]. *Brouwer.*

Derkennis, Ignatius, Jezuïet, professor en rector aan verschillende colleges. * 1598 te Antwerpen, † 29 Juli 1656 te Leuven.

Werken: Tractatus de Deo uno, trino et creatore (Brussel, Coppens, 1655); Variae Theses (1641), o.a. de Gratia et libero arbitrio, waarin hij de leer der Jansenisten aanviel, zijn met het boek van Jansenius door Paus Urbanus VIII in 1641 verboden.

Dérketo (Gr.) of Dércetis (Lat.), → Atargatis.

Derkinderen, Antonius Johannes, Ned. schilder; * 1859 te Den Bosch, † 1925 te Amsterdam. De directeur der Kon. School voor nuttige en beeldende kunsten, J. Th. Stracké, ontdekte in hem den kunstenaar. In 1880 naar Rijksacademie voor Beeld. Kunsten te Amsterdam, alwaar invloed van prof. J. A. Alberdingk Thijm. In 1882 naar Kon. Academie van Schoone Kunsten Brussel, samen met J. H. Toorop. Hij schildert, in opdracht van den Begijnenvader te Amsterdam, op doek een groote wandschildering voor het Begijnhof, de middeleeuwsche Amsterdamsche processie van het H. Sacrament van Mirakel. De opdrachtgever weigerde het werk, dat toen in het Sted. Museum aldaar werd geplaatst tot 1929, in welk jaar het eindelijk naar de plaats van zijn bestemming overging. Met dit werk was Der K. de voorlooper in Nederland van de nieuwe monumentale religieuze kunst, lang vóór Toorop dien weg opging. Hierna volgden de groote wandschilderingen (doek) voor de voorhal van het stadhuis te Den Bosch, in 1889—1892 de eerste Bossche wandschildering, 1892—'96 de tweede Bossche wandschildering. Daarna wandschilderingen in het gebouw van de Alg. Levensverzekering Mij. te Amsterdam; raam in de Beurs te Amsterdam; boekversieringen (o.a. Mis van zijn vriend den componist Alphons Diepenbrock), 1901—1902 lithographisch portret van Beethoven, met randschrift. Van 1907—1925 was hij directeur van de Rijksacademie voor Beeld. Kunsten Amsterdam. In 1914 verkreeg hij het eeredoctoraat van de academie te Groningen.

Lit.: A. M. Hammacher, De levenstijd van Antoon Der Kinderen (1932; de eenige samenvattende monographie); Levensberichten Mij. der Ned. Lett. (1925—1926); B. H. Molkenboer O.P., in De Beiaard (1925); dr. G. Brom, Romantiek en Katholicisme in Nederland; Alphons Diepenbrock, Ommegangen; R. H. Roland Holst, Over kunst en kunstenaars (I). *Slagter.*

Derkzen van Angeren, Antoon Philippus, Ned. schilder en graveur; * 1878 te Delft. Hij is autodidact. Was eerst plateelschilder te Delft, etste en schilderde in latere jaren te Voorburg en Rotterdam. Vnl. landschappen en havengezichten. Het graphisch werk, met sterke kwaliteiten, heeft de overhand. *Slagter.*

Der langen Rede kurzer Sinn (Duitsch). Dit verkort citaat komt in Schiller's drama Die Piccolomini (1800; I. 2) voor en beteekent: Wat is nu in het kort de inhoud van de lange redevoering?

Der Mann musz hinaus ins feindliche Leben (Duitsch) = De man moet er op uit, het vijandige leven in. Uit Schiller's Lied von der Glocke (Musenalm. f.d.J. 1800, blz. 243).

Dermatitis (< Gr. derma = huid) of huidontsteking is een zeer vaak voorkomende ziekte, welke kan ontstaan door mechanische inwerking op de huid, door te groote warmte of te groote koude, door inwerking van chemische stoffen, van licht (zonnebrand), electrischen stroom of bacteriën. In al deze gevallen kan jeuk, koorts en dikwijls ook schilfervorming optreden. Is de d. zeer diep, dan moet chirurgisch worden ingegrepen; overigens kan volstaan worden met plaatselijk een smeermiddel aan te wenden.

Dermatochelis, → Zeeschildpad.

Dermatodectes, → Mijten.

Dermatogeen, → Groeipunt.

Dermatographie, → Dermographie.

Dermatoïd, kunstleer, bestaande uit katoen, geïmpregneerd met celluloidoplossing.

Dermatol, → Bismuthgallaat.

Dermatologen, Ned. Vereeniging van, is de wetenschappelijke vereeniging van Nederlandsche huidartsen. Het voorzitterschap berust thans (1934) bij prof. van Leeuwen te Utrecht, secre-

DAVID TOT KONING GEZALFD DOOR SAMUEL
Miniatuur uit het Breviarium Grimani.

S. Marco Bibliotheek, Venetië

taris is dr. Postma te Amsterdam. Jaarlijks worden meerdere vergaderingen gehouden, waarop, naast patiëntendemonstraties, wetenschappelijke voordrachten plaats hebben. *E. Hermans.*

Dermatologie, → Huidziektenleer.

Dermatomykosen zijn aandoeningen, die hetzij primair, hetzij secundair de huid aantasten en door schimmels worden veroorzaakt.

Dermatoptera, → Oorwormen.

Dermatose, → Huidziekten.

Der Menschheit ganze Jammer fasst mich an (Duitsch, = Al de weedom van de menschheid grijpt mij aan), woorden van Faust, als hij met sleutelbos en lamp voor het ijzeren deurtje staat van Gretchen's gevangenis [Goethe's Faust (Der Tragödie erster Teil, Kerker)].

Der Mensch ist, was er isst (Duitsch, = De mensch is, wat hij eet), gevleugelde woordspeling in Ludwig Feuerbach's aankondiging van Moleschott's Lehre der Nahrungsmittel für das Volk; vgl. Feuerbach's verklaring hiervan in: Das Geheimnis des Opfers oder der Mensch u.s.w. (Ges. Werke, Leipzig 1864—'66, X, 6). Feuerbach (* 1804, † 1872) had met genoemd citaat (Blätter f. literar. Unterh., 12 Nov. 1850, blz. 1082) voorgangers gehad in A. Brillat-Savarin (* 1756, † 1826): Physiologie du goût (1825); zelfs, minder materialistisch, in Theophrastus Paracelsus (* 1493, † 1541): Opus Paramirum (2.1.117). Vgl. hiervoor Rud. Eucken, Beitr. z. Gesch. d. neueren Philos. (Heidelberg 1886,46). *Brouwer.*

Dermestes, → Spekkevers.

Dermographie (< Gr. derma = huid, graphein = schrijven) of h u i d s c h r i f t is een toestand van de huid, waarbij door eenvoudig met den vinger of met een stift over de huid te gaan bleeke of roode strepen ontstaan.

Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen (Duitsch) = De Moor heeft zijn plicht (eigenlijk: Arbeit = werk) gedaan, de Moor kan gaan (Schiller, Verschwörung des Fiesco zu Genua, 3.4; 1783).

Dermoïdcyste is een holte, die aan de binnenzijde bekleed is met min of meer normale huid, waarin haren, talgklieren en zweetklieren worden aangetroffen. De inhoud van een dergelijke cyste bestaat uit een boterachtige massa (afscheidingsproduct van de talgklieren), waarin afgestooten, verhoornde opperhuidcellen en haren worden gevonden. Ook tanden, kiezen en hersenweefsel kunnen in den wand worden aangetroffen, alle organen, die in hun ontwikkeling in nauw verband met de opperhuid staan. Deze dermoïdcysten zijn soms maar klein, doch kunnen een manshoofd groot worden. Ze moeten meestal als ontwikkelingsstoornissen worden opgevat. Vaak worden ze gevonden om de natuurlijke openingen van het lichaam (mond, neus, ooren, anus), verder als tumoren in de ovaria en testes, maar ook elders in het lichaam worden ze wel eens aangetroffen. *Wyers.*

Dermoïden zijn ronde, weeke, goedaardig verloopende gezwellen van de huid, die alleen aangeboren voorkomen, doch soms eerst op lateren leeftijd waarneembaar worden. D. ontstaan als gevolg van embryonale ontwikkelingsstoornissen en worden daarom steeds op bepaalde plaatsen aangetroffen, zooals aan den neuswortel, midden op het voorhoofd, aan de slapen of op de wang. *E. Hermans.*

Dèr Mouw, J. A., Ned. letterkundige; * 1862, † 1919. Onder schuilnaam A d w a i t a schreef hij een tweetal bundels wijsgeerige poëzie, die eerst na zijn dood werden uitgegeven en van eenige groote wijsgeerige opstellen, waarin hij zich vooral tegen de wijsbegeerte van Bolland verzet. Dèr Mouw werkte mede aan het Tijdschrift voor wijsbegeerte. Zijn verzamelde Brahmansonnetten vormen de zeer merkwaardige zielsbelijdenis van een geniaal, doch eigenzinnig denker.

W e r k e n: Brahman (2dln. 1919—1920); Het Absolute Idealisme; Kritische Studies over psychisch monisme en nieuw-Hegelianisme; Misbruik der Mystiek (in Tijdschr. v. Wijsbeg. X). — L i t.: dr. Menno ter Braak, Afscheid van Domineesland (105—149). *Asselbergs.*

Dernburg, H e i n r i c h, een der voornaamste Duitsche juristen uit de laatste helft der 19e eeuw; * 3 Maart 1829 te Mainz, † 25 Nov. 1907 te Berlijn. Prof. te Heidelberg (1852), Zürich (1855) en Halle (1862). Kwam in 1866 als vertegenwoordiger dezer laatste universiteit in het Herrenhaus. In 1873 prof. te Berlijn en wederom lid van het Herrenhaus. Aanvankelijk romanistisch theoreticus, legde hij zich later op het Pruisische Landrecht toe en behandelde dit volkomen volgens de sociaal-practische behoeften. Eerst D. bracht dit recht uit zijn minderwaardige positie tegenover het romanistische recht tot volle waardeering. Ten slotte schreef hij nog op 70-jarigen leeftijd een werk over het nieuwe Duitsche burgerlijk Recht.

W e r k e n: o.m. Die Kompensation (^{2}1868); Das Vormundschaftsrecht der preusz. Monarchie (^{3}1886); Lehrbuch des preusz. Privatrechts (3 dln. ^{5}1894—'97); Das preusz. Hypothekenrecht (2 dln. 1877—'91); Pandekten (3 dln. ^{8}1911—'12); Das bürgerliche Recht des Deutschen Reichs und Preuszens (5 dln., $^{3-4}$1906—'15). *v. d. Kamp.*

Dernoye, B o n a v e n t u r a, Minderbroeder; * 1599 te Luik, † 1653 te Kortrijk. Was 1626 visitator in Duitschland, 1639 provinciaal van de Vlaamsche provincie, woonde als zoodanig het generaal kapittel bij te Rome. Stierf tijdens zijn tweede provincialaat. Bekend als schrijver van ascetische traktaten, waarvan meerdere nog niet zijn gepubliceerd. Zijn hoofdwerk, Medulla Evangelii (in fol.), werd na zijn dood uitgegeven door P. Hendrik Jonghen.

W e r k e n: Praxis justitiae christianae (1630); Enchiridion precationum (1636); Medulla Evangelii (1657). — L i t.: S. Dirks, Histoire littéraire des Frères Mineurs (1885, 198-201). *Polman.*

Deroofing (g e o l o g i e) is volgens Daly het verschijnsel, dat een granitisch magma het → dak van een batholiet doorsmelt en de oppervlakte overstroomt.

Déroulède, P a u l, Fransch letterkundige (neef van Emile Augier) en republikeinsch politicus, na 1870 hardnekkig ijveraar voor de „Revanche"; * 2 Sept. 1846 te Parijs, † 30 Jan. 1914 te Mont-Boron. Na schitterende studies te Versailles, reist hij door Europa en Egypte. Studeert in de rechten, en komt (1870) bij de balie te Parijs. Gedraagt zich heldhaftig als vrijwilliger tijdens den oorlog van 1870—'71, waarna hij den strijd met de pen en de politieke agitatie voortzet, o.m. in Chants du Soldat (1872) en Nouveaux Chants du Soldat (1875). Zijn eigenlijke politieke loopbaan begint eerst omstreeks 1878: op aandringen van Gambetta sticht hij La Ligue des Patriotes (1882) (orgaan: Le Drapeau), een vaderlandsche vereeniging, die na enkele maanden reeds meer dan 300 000 leden telde; meermalen volksvertegenwoordiger, gekant tegen de parlementaire Republiek, hevig

bekamper van het Dreyfusisme. Herhaaldelijk vervolgd als een gevaar voor de veiligheid van de Republiek, werd hij onder Waldeck-Rousseau voor 10 jaar verbannen (1900). Verkreeg amnestie in 1905.

D. was een volksleider, gediend door een aardig dichterstalent. Zijn nationalistisch extremisme werkte even diep in bij de massa als naderhand dat van den fijner aanvoelenden Barrès op een minder impulsieve élite.

Voorn. werken: Chants patriotiques (1882); Monsieur le hulan et les Trois Couleurs (1884); Avant la Bataille (1886); Le Livre de la Ligue des Patriotes (1887); Histoire d'amour (roman, 1890); Le Désarmement (1891); Messire du Gueselin (tooneel, 1845). — Lit.: C. Ducroy, P. D., préface de M. Barrès (Parijs 1914). *Willemyns.*

Derp, Cloth. van, → Sacharow.

Derrie, → Darg.

Derris of Deguelia, een plantengeslacht van de familie der peulgewassen (Leguminosae), is afkomstig uit tropisch Azië met enkele Amerikaansche soorten. Het zijn boomen en hoogklimmende lianen. D. uliginoza in Azië langs de zeekusten en de Maleische D. elliptica, zijn lianen met een harsachtige stof, die als verdoovingsmiddel bij de vischvangst dienst doet, en waarvan de schorsreepen voor bindmateriaal dienen. De Voor-Indische D. robusta levert bruin hout voor theekisten. Een goede schaduwboom voor cacaoplantages op Java is D. microphyla. Enkele D.-soorten leveren kina. *Bouman.*

Derry, → Londonderry.

Dertien geldt in het bijgeloof als een ongeluksgetal. De bijgeloovige meening, dat de dertiende man den dood aanbrengt, wordt door sommigen in verband gebracht met een Oud-Noorsche sage, waarin Balder, een der dertien goden van de Noord-Germanen, sterven moest; anderen zoeken verband met het feit, dat aan het Laatste Avondmaal dertien personen aanzaten: Jesus met zijn twaalf Apostelen, dus ook Judas. *Knippenberg.*

Dertiendag is een oude benaming voor Driekoningendag, want 6 Januari is de dertiende dag na den eersten Kerstdag. Het Joelfeest der heidensche Germanen duurde dertien dagen en viel in die periode.

Dertig, De, de commissie van dertig leden, in Athene, toen de stad door de Spartanen ingenomen was, onder invloed van den Spartaanschen bevelhebber Lysander gekozen om een nieuwe staatsregeling te ontwerpen (404 v. Chr.). Het getal stemgerechtigde burgers werd tot 3 000 beperkt. De voornaamsten van de Dertig waren Therámenes en Critias; de laatste was de leider. De dertig voerden een schrikbewind onder de burgers, waarvan een menigte vluchtte. De dertig raakten zelf in twist; de gematigde Theramenes werd op aandringen van den geweldenaar Critias veroordeeld om den giftbeker te drinken. De uitgeweken democraten bemachtigden onder Thrasybulus het stadje Phyle, daarna den Piraeus. Critias sneuvelde. Zijn partijgenooten namen de wijk naar Eleusis. Pausanias, koning van Sparta, hun te hulp gekomen, versloeg Thrasybulus en bewerkte een verzoening. Te Athene werd de democratie hersteld (403 v. Chr.). De dertig, door tijdgenooten zoo genoemd (hoi triakonta), kregen later den naam: dertig tyrannen.

Deze naam komt later ook in de Romeinsche geschiedenis voor. Omstreeks 260 na Chr., onder de regeering van keizer Gallienus, lieten in verschillende provinciën vele bevelhebbers zich tot keizer uitroepen. Men sprak van „dertig tyrannen”, van wie de voornaamste waren Postumus in Gallië en Odenathus in Palmyra. Keizer Aurelianus (270—275) herstelde de eenheid des rijks. *Davids.*

Dertigjarige oorlog (1618—1648), de groote strijd in Duitschland, die besliste over de machtsverhoudingen tusschen Katholicisme en Protestantisme en tegelijk over de machtsverhoudingen tusschen keizer en rijksvorsten gedurende het tijdperk tot aan de Fransche Revolutie. Sedert den godsdienstvrede van Augsburg (1555) heerschte in het Duitsche Rijk slechts een halve wapenstilstand en hoopte zich op allerlei wrijvingsvlakken een dreigende brandstof op, die vroeg of laat het geheele rijk opnieuw in de oorlogsvlammen moest brengen. De voornaamste bepalingen van dien godsdienstvrede, het „cuius regio illius et religio” en het „reservatum ecclesiasticum”, gaven telkens aanleiding tot bitteren strijd. Tegenover de stoutmoedige Protestantizeering en de verdere verwording der zieke plekken in het Katholieke Duitschland stond de frissche kracht van het Katholicisme der Contra-Reformatie, welke in staat bleek het verloren terrein voor een aanmerkelijk deel te herwinnen. De strijd om den Keulschen bisschopszetel (1582—1584), om de godsdienstvrijheid in de Rijksstad Donauwörth (1606—1608), om de erfopvolging in de hertogdommen Gulik en Kleef (1609—1614) waren slechts de inleiding op de groote worsteling, welke komen ging.

Koning Hendrik IV van Frankrijk maakte zich reeds gereed om volgens de 16e-eeuwsche traditie der Fransche politiek de Duitsche Protestanten te gaan steunen tegen de Katholieke Habsburgers; zijn plotselinge dood (14 Mei 1610) deed het begin der algemeene vijandelijkheden uitstellen. Reeds vormden de Protestantsche vorsten een Evangelische Unie (1608), de Katholieke een Liga (1609) onder leiding van hertog Maximiliaan van Beieren, die een bekwaam en godsdienstig en diep overtuigd regeerder was. De uitbarsting kwam ten slotte in het Oosten van het Rijk, in Bohemen, waar de zwakke keizer Rudolf II geheel onverplicht bij den Majesteitsbrief godsdienstvrijheid gaf aan de Protestanten (1609), die onmiddellijk gingen trachten de hun verleende rechten nog willekeurig uit te breiden. Het noodzakelijk verzet tegen deze willekeur ten tijde van keizer Mathias (1612—1619) bracht de Protestantsche Tsjechische edelen tot openlijke geweldpleging en gewapenden opstand tegen de Habsburgsche stadhouders te Praag (23 Mei 1618) en bij den kinderloozen dood van Mathias (20 Maart 1619) weigerden zij zijn neef Ferdinand, hertog van Stiermarken, die in zijn hertogdom het Katholicisme degelijk had hersteld, als opvolger te erkennen en kozen liever tot koning van Bohemen den Calvinistischen keurvorst Frederik V van den Paltz, die door zijn familiebetrekkingen in Protestantsche landen velerlei steun beloofde (26 Aug. 1619).

Daarmede begon het 1e, zgn. Boheemsch-Paltische tijdperk van den oorlog (1618—1624), waarin de Protestantsche partij een volkomen nederlaag leed. Frederik V (de Winterkoning van Bohemen) werd verslagen bij Praag op den Witten Berg (8 Nov. 1622) en uit het Rijk gebannen, in Bohemen het Katholicisme hersteld en de opstand gestraft en ook in West-Duitschland de Protestantsche strijdkracht gebroken door de keizerlijke en ligistische veldheeren, van wie Maximiliaan Tserclaes, graaf van Tilly, een Zuid-Nederlander, de bekendste is gebleven. Keizer

Ferdinand II (1619—1637) scheen met kracht te gaan regeeren en de eenheid van Rijk en godsdienst te zullen herstellen.

Ook in het 2e, zgn. Deensche tijdperk (1625—1629) leden de Protestanten de nederlaag. Koning Christiaan IV van Denemarken, die als hertog van Sleeswijk en Holstein velerlei belang had in het Rijk en die voor zijn zonen meerdere Noord-Duitsche bisdommen trachtte te verwerven, mengde zich in den strijd, aangespoord door Engeland en de Nederlandsche Republiek en met zware subsidie-gelden gesteund door den Franschen kardinaal Richelieu. Ook hij werd verslagen door de Katholieke veldheeren Wallenstein en Tilly bij Dessau (25 April 1626) en Lutter (27 Aug. 1626); Sleeswijk-Holstein en Jutland werden door Wallenstein's troepen bezet en de Deensche koning moest den vrede van Lübeck (Mei 1629) aanvaarden, waarbij hij beloofde van elke inmenging in de Duitsche zaken af te zien en daarvoor zijn eigen landen terugkreeg.

Het befaamde Restitutie-edict, inmiddels door keizer Ferdinand uitgevaardigd (6 Maart 1629), bracht het keerpunt in dezen Katholieken voorspoed. Het eischte de teruggave van alle kerkelijke goederen, welke sedert 1552 tegen het „reservatum ecclesiasticum" in Protestantsche handen waren geraakt; het zou in de gevolgen van zijn volledige uitvoering Duitschland weer geheel Katholiek hebben gemaakt; het was volkomen rechtmatig, maar in feite veelal onbillijk, ook omdat het terwille van vele tijdelijke familie-belangen werd doorgedreven. Het bracht den Protestantschen tegenstand tot nieuw leven, verzwakte de Katholieke eendracht en gaf aan Richelieu gelegenheid in de Duitsche zaken in te grijpen op den grooten Rijksdag te Regensburg (1630), waar keurvorst Maximiliaan van Beieren de afzetting van Wallenstein als bevelhebber der keizerlijke troepen verkreeg in ruil voor de verkiezing van Ferdinand (III) als Roomsch-Koning. Het 3e, zgn. Zweedsche tijdperk van den oorlog begint dan (1630—1635), doordat de Zweedsche koning Gustaaf Adolf (1611—1632) op drijven van Frankrijk in het strijdperk treedt om de Protestantsche belangen te verdedigen. Slechts aarzelend gesteund door de twee voornaamste keurvorsten, Brandenburg en Saksen, behaalt Gustaaf Adolf aan het hoofd van zijn voortreffelijk, naar nieuwe gedachten ingericht leger, nadat Tilly ter uitvoering van het Restitutie-edict Maagdenburg heeft veroverd (20 Mei 1631), op dezen Katholieken veldheer de overwinning bij Breitenfeld in Saksen (17 Sept. 1631) en trekt dan zegevierend door het Frankische land van het Main-gebied naar Frankfort en Mainz, de gedachte wekkend, dat hij voor zich een Protestantsche keizerskroon wilde veroveren. In het volgend voorjaar rukt de Zweedsche koning op tegen Beieren, verslaat het Liga-leger bij de Lech (15 April 1632), waar Tilly doodelijk wordt gewond, bezet München en bedreigt de Habsburgsche erflanden. In dien nood moet keizer Ferdinand Wallenstein terugroepen; Wallenstein aanvaardt een nieuw opperbevel op voor den keizer zeer vernederende voorwaarden, trekt met zijn nieuw leger naar Beieren, slaat bij Neurenberg Gustaaf Adolf's aanvallen af (Aug.-Sept. 1632), maar lijdt dan in Saksen de nederlaag bij Lützen (6 Nov. 1632), waar koning Gustaaf Adolf en de keizerlijke ruitergeneraal Pappenheim sneuvelen. Na de vermoording van den verrader Wallenstein te Eger (25 Febr. 1634) wordt nog eenmaal de kans gunstig voor den Katholieken keizer: het Zweedsch-Protestantsche leger onder hertog Bernard van Saksen-Weimar wordt totaal verslagen bij Nordlingen (6 Sept. 1634) en een redelijke en voor het Protestantisme voordeelige vrede gesloten met den keurvorst van Saksen te Praag (Mei 1635), waarbij zich meerdere Protestantsche vorsten en steden aansloten.

De keizerlijke macht en het Katholicisme schenen alsnog in het Duitsche Rijk gered, maar Richelieu duldt dit niet en dan begint het 4e, zgn. Zweedsch-Fransche tijdperk (1635—1648), waarin Frankrijk openlijk en met volle kracht aan den strijd ging deelnemen. Het uitgeputte Rijk, het uitgeputte Habsburgsche Oostenrijk is daar niet tegen opgewassen; de keizerlijke legers lijden een reeks van nederlagen en een groot deel van Duitschland wordt op de meest meedoogenlooze wijze geplunderd en verwoest; Bernard van Saksen-Weimar verovert voor Frankrijk aan het hoofd van een Fransch-Protestantsch leger den Elzas, terwijl de Fransche legers ook in de Zuidelijke Nederlanden en in Noord-Italië de Spaansche Habsburgers bestrijden. Aldus valt het laatste tijdperk van den 30-jarigen oorlog geheel samen met het laatste tijdperk van den 80-jarigen oorlog, door het bondgenootschap van Frankrijk met de Nederlandsche Staten-Generaal en met stadhouder Frederik Hendrik. Keizer Ferdinand III (1637—1658) wordt opnieuw in zijn hoofdstad bedreigd door de Zweedsche en Duitsch-Protestantsche legers; het Rijk stond op het punt geheel uiteen te vallen, Beieren onderhandelde reeds afzonderlijk met Frankrijk.

Reeds sedert 1642 werd te Munster en Osnabrück over vrede onderhandeld in voorloopige besprekingen, welke met opzet om velerlei redenen werden vertraagd en bemoeilijkt. Eindelijk kwam tot stand de zgn. **Westfaalsche vrede,** die op denzelfden dag (24 Oct. 1648) te Munster en te Osnabrück werd gesloten en die de nederlaag der Katholieke Habsburgers bezegelde.

Frankrijk ontving voorgoed de drie vorstendommen Metz, Toul en Verdun benevens het grootste deel van den Elzas in volledig souverein bezit. Zweden ontving Voor-Pommeren met de eilanden Rügen en Wollin, Stettin met den Odermond, de bisdommen Bremen en Werden; dit alles echter als deel van het Duitsche Rijk, waardoor Zweden zitting en drie stemmen in den Rijksdag verkreeg. Brandenburg ontving Achter-Pommeren en een aantal bisdommen. Beieren behield den Opper-Paltz en de keurvorstelijke waardigheid, welke het na den slag op den Witten Berg had bekomen. Een achtste keurvorstendom werd geschapen voor Karel Lodewijk, den zoon van Frederik V, met teruggave van den Rijnpaltz. De volledige onafhankelijkheid van Zwitserland en van de Nederlandsche Republiek werd uitdrukkelijk erkend; de Zuidelijke (Spaansche) Nederlanden evenwel bleven als Bourgondische kreits in het Duitsche Rijk, maar de keizer verbond zich, buiten den oorlog te blijven, die tusschen Spanje en Frankrijk werd voortgezet.

Op het punt van den godsdienst werden de verdragen van Passau (1552) en Augsburg (1555) bevestigd en het restitutie-edict herleid tot de bepaling, dat het bezit der kerkelijke goederen zou worden bevestigd zooals het was in 1624 (normaal jaar). De godsdienstvrijheid werd thans ook uitdrukkelijk aan de Calvinisten toegekend. Het vredesverdrag maakte feitelijk een einde aan het Heilige Roomsche Rijk van het Duitsche volk door de bepaling, dat de Duitsche vor-

sten zouden ontvangen de volledige landshoogheid, de volle souvereiniteit in hun gebied met het recht om onderling en met vreemde mogendheden verdragen te sluiten, mits niet gericht tegen keizer of Rijk, hetgeen in de werkelijkheid geen beperking kon heeten.

De Westfaalsche Vrede schiep in Europa een staatkundigen toestand, die tot aan de Fransche Revolutie heeft geduurd. Het Duitsche volk was geestelijk en stoffelijk uitgeput; de rijke beschaving der Duitsche middeleeuwen vrijwel verdord en geneigd de overmacht der Fransche beschaving volop te erkennen tot groote schade van het nationale bewustzijn en tot vermeerdering der Fransche macht in Europa. De Duitsche Habsburgers zochten hun heil in den uitbouw van een eigen Oostenrijksch Rijk, waaraan Bohemen en later ook Hongarije werden onderworpen.

L i t.: Charvériat, Histoire de la guerre de trente ans (2 dln. 1878); Gindely, Geschichte des 30-jährigen Krieges (verkorte uitgave 1883); Onno Klopp, Gesch. des 30-j. Kr. (tot 1632) (1896); Pastor, Gesch. der Päpste (XII-XIV 1926—1929). *v. Gorkom.*

Dertigste dag, → Dooden-liturgie.

Dertóna (R o m. O u d h e i d), een aanzienlijke stad ten N. van Genua, ten Z. van de Po; tegenw. Tortona, waarschijnlijk ontstaan door het aanleggen van de straat Placentia (tegenw. Piacenza)—Genua.

Dertósa (R o m. O u d h e i d), de voornaamste stad der Ilercaonen, op den linkeroever van de Ebro, dicht bij de Middellandsche Zee; belangrijk veer; tegenw. Tortosa.

Der Vorhang fällt, das Stück ist aus (Duitsch) = Het gordijn valt, het stuk is uit (Heinrich Heine, Der Scheidende).

Der Wahn ist kurz, die Reu' ist lang (Duitsch) = De waan is kort, het berouw lang (met betrekking tot het huwelijk) [Schiller's Lied von der Glocke (Musenalm. f.d.J. 1800)].

Derwent, naam van verschillende rivieren in Engeland: 1° zijrivier van de Trent (53° 10′ N., 1° 37′ W.), waaraan Derby; 2° zijrivier van de Ouse in Yorkshire (54° 0′ N., 0° 50′ W.); 3° rivier in Cumberland (54° 38′ N., 3° 34′ W.). Het dal Borrowdale, beroemd wegens het natuurschoon. *G. de Vries.*

Derwentwater, bergmeertje in Cumberland (54° 35′ N., 3° 9′ W.), met prachtig begroeide oevers en eilandjes; 5 km lang, 2½ km breed. De Derwentrivier [→ Derwent (sub 3°)] stroomt er doorheen.

Derwisjen, → Mahdisten.

Derwisjen-dans, extatische dans van de religieuze secte der Derwisjen in Egypte, N. Afrika en Turkije. De gemeenschappelijke godsdienstoefening gaat over in dansbewegingen, die eindigen in onafgebroken draaien met gestrekte armen tot extase en razernij toe. → Mahdisten. *Terlingen-Lücker.*

Desaix, C h a r l e s A n t o i n e, hertog van Veygoux, Fransch generaal; * 17 Augustus 1768 te Ayat, † 14 Juni 1800 in den slag bij Marengo, welken hij ten koste van zijn leven in het voordeel van Bonaparte besliste.

Desa loemboeng, → Ned.-Indië (Bestuur).

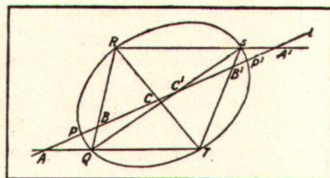
De Sanctis, G a e t a n o, → Sanctis (Gaetano de).

Desargues (ook: des Argues), G i r a r d, Fransch wis- en vestingbouwkundige. * 1593 te Lyon, † 1662 aldaar. Onder Richelieu werkzaam als genie-officier. Kan om zijn eerst in de 19e eeuw gewaardeerd werk Brouillon-Project d'une atteinte aux événements des rencontres d'un cône avec un plan (Parijs 1639) als grondlegger der moderne projectieve meetkunde worden beschouwd. Hij voert hierin o.a. de elementen in het oneindige in. Tevens is D. een der grondleggers der beschrijvende meetkunde, o.a. schreef hij over perspectief.

W e r k e n: N. G. Poudra, Oeuvres de Desargues (2 dln. Parijs 1864). *Dijksterhuis.*

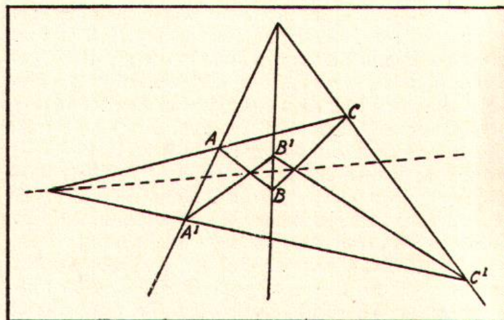
Stellingen van Desargues. In de projectieve meetk. draagt een tweetal stellingen den naam van D.

1° Wordt een kegelsnede met ingeschreven vierhoek QRST door een rechte l gesneden, dan zijn de snijpunten P en P′ van l met de kegelsnede toegevoegde punten in de → involutie, bepaald door de snijpunten van l met de drie paren overliggende zijden van den vierhoek, nl. A en A′, B en B′, C en C′. Zie fig.

Eerste stelling van Desargues.

2° Gaan de verbindingslijnen AA′, BB′, CC′ van de hoekpunten van 2 driehoeken ABC en A′B′C′ door één punt, dan liggen de snijpunten van AB en A′B′, BC en B′C′, CA en C′A′ op één rechte, en omgekeerd. Deze fig. heet configuratie van D. In de axiomatische meetk. is deze stelling van belang, omdat men haar als axioma moet invoeren, wanneer men de meetk. van het platte vlak onafhankelijk van de meetk. der ruimte wil opbouwen. Hilbert heeft een meetk. van het platte vlak opgebouwd, waarin dit axioma ontbreekt; dit is de niet-arguesische meetkunde. Zie fig.

Tweede stelling van Desargues.

L i t.: → Projectieve meetkunde; D. Hilbert, Grundlagen der Geometrie ([7]1930). *v. Kol/Drost.*

Desaspiratie is het verloren gaan der aspiratie, soms onder invloed van andere geaspireerde klanken (→ Aspiratieverspringing).

Désaveu (Fr., = ontkenning). **1°** Action en d. is de rechtsvordering tot o n t k e n n i n g v a n w e t t i g h e i d v a n e e n k i n d.

N e d. R e c h t. In beginsel zijn alle, staande een huwelijk geboren of verwekte kinderen wettig. Van kinderen evenwel, die vóór den 180en dag des huwelijks of na den 300en dag na scheiding van tafel en bed geboren zijn, kan de man de wettigheid ontkennen. Hiertoe is voldoende, dat hij verklaart, niet hun vader te zijn. Buiten deze gevallen moet de man, die de wettigheid van een kind zijner vrouw wil ontkennen, bewijzen, dat hij tusschen den 300en en 180en dag vóór

de geboorte van het kind in de volstrekte onmogelijkheid is geweest om gemeenschap met zijn vrouw te hebben (beroep op natuurlijke onmacht is hem verboden). Op grond van overspel mag de man de wettigheid van een kind slechts ontkennen, wanneer de geboorte voor hem verborgen gehouden is. De action en d. moet in het algemeen binnen één maand na de geboorte zijn ingesteld. De vordering kan door de erfgenamen voortgezet en in sommige gevallen zelfs door hen ingesteld worden (zie art. 305—315 B.W.).

Belg. Recht. Twee gevallen van ontkenning zijn te onderscheiden; 1e geval: de ontkenning wordt uitgesproken op de eenvoudige verklaring van den man, dat hij niet de vader is. Dit geldt voor een kind, geboren vóór den 180en dag van het huwelijk of 300 dagen na de ontbinding van het huwelijk (B.W. art. 314 en 315). Hetzelfde geldt in geval van vonnis of zelfs van eisch tot echtscheiding of tot scheiding van tafel en bed, voor een kind, dat geboren wordt 300 dagen na de beslissing, waarbij de vrouw gemachtigd werd een afzonderlijke woonplaats te hebben, of minder dan 180 dagen sedert de bepaalde afwijzing van den eisch of sedert de verzoening (art. 313). — 2e geval: de man wordt toegelaten tot het bewijs, dat hij niet de vader is: a) indien hij gedurende het conceptietijdperk, hetzij uit oorzaak van verwijdering, hetzij ten gevolge van eenig toeval, in de physische onmogelijkheid was om met zijn vrouw gemeenschap te hebben; op zijn natuurlijke onmacht mag hij zich niet beroepen (art. 312); b) in geval van overspel, indien de geboorte voor hem werd verborgen gehouden (art. 313). De vordering tot ontkenning moet worden ingesteld binnen een maand, termijn, die soms, wegens bijzondere omstandigheden, verlengd wordt (art. 316—318).

2° Ontkenning van gerechtelijke akten (Ned. W.v.B. Rv. art. 263—272; Belg. W.v.B.Rv. art. 352—362). Deze bepalingen hebben de strekking den cliënt te beschermen tegen sommige misslagen van zijn procureur (in België : van zijn pleitbezorger). Zij openen hem nl. de mogelijkheid om zekere handelingen, door zijn procureur (door zijn pleitbezorger) zonder mandaat verricht, gerechtelijk te ontkennen (désaveu) en daardoor ongedaan te maken. Hetzelfde middel staat ten dienste van hem voor wien, zonder opdracht zijnerzijds, iemand als procureur (als pleitbezorger) is opgetreden. *Stoop/ V. Dievoet.*

Desbordes-Valmore, Marceline-Félicité Josèphe, Fransche elegische dichteres van de romantische richting; spottenderwijze door minder gevoeligen Notre-Dame-des-Pleurs bijgenaamd. * 20 Juni 1786 te Douai, † 23 Juli 1859 te Parijs. Een moeilijk leven bracht haar niets dan armoede en ontgoochelingen, o.m. op het tooneel. Een groote romantische liefde (H. de Latouche), die het middelpunt bleef van hare dichterlijke inspiratie, werpt eenig licht in haar somber bestaan; niet lang echter, want in 1811 brengt liefdebreuk nieuw leed. Ze trouwt te Brussel in 1817 met een eerlijk man, een onbeduidend acteur, François-Prosper Lanchantin, bijgenaamd Valmore. Zij was een voorbeeldig echtgenoote en liefdevolle moeder. Het ongeluk week echter niet van haar.

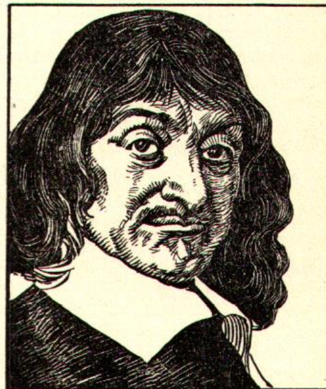
Haar ontbreken oorspronkelijkheid en technische zuiverheid, om een groot dichteres te heeten. Toch heeft ze meer dan eens hoogste lyriek bereikt in de gevoelsoprechtheid en een zin voor het algemeen menschelijke, die haar maken tot een voorloopster van Lamartine, Vigny, Hugo en Musset.

Werken: Elégies et Romances (1818); Elégies et Poésies nouvelles (1824); Les Pleurs (1833); Pauvres fleurs (1839); Bouquets et Prières (1843). — Uitg.: Poésies inédites (1860); Correspondance (gepubl. door B. Rivière, 2 dln. Parijs 1896); Lettres inédites (uitg. H. Valmore, Parijs 1912); Lettres à Prosper Valmore (Parijs 1925); Oeuvres poétiques (voll. werken, 3 dln. Parijs 1886—'87). — Lit.: Sainte-Beuve (Lundis, XIV; Nouv. Lundis, XII; Portraits contemporains, II); Jacques Boulenger, Marceline Desbordes-Valmore, d'après ses papiers inédits (Parijs [2]1926); L. Descaves, La Vie douloureuse de M. D. V. (Parijs 1910). *Willemyns.*

Descamps, baron Edouard E. F., Belgisch rechtsgeleerde en politicus. * 1847 te Beloeil, † 1933 te Brussel. Hoogleeraar aan de universiteit te Leuven (1872—1932); lid en later ondervoorzitter van den Belg. Senaat (1892—1932); minister van Kunsten en Wetenschappen (1907—1910). Was lid van verschillende academies, o.m. van het Institut de France, en dr. hon. causa van verschillende universiteiten. De politieke en de literaire arbeid van D. was, behalve aan de rechtsphilosophie, het staatsrecht en de koloniale aangelegenheden, hoofdzakelijk gewijd aan het internationaal recht, de vredesgedachte en de arbitrage. Hij vertegenwoordigde België op menige conferentie, zijn memorie aan de Mogendheden (1896) werd de grondslag van het Permanente Hof van Arbitrage van Den Haag, waarvan hij het ontwerp op de conferentie van 1899 rapporteerde. D. was lid en achtereenvolgens secretaris-generaal en voorzitter van het Institut de droit international. Hij werd benoemd tot voorzitter van het Comité der Tien Juristen, die door den Volkenbond belast werden met het opmaken van het voorontwerp van een Permanent Hof van Internationale Justitie.

D. heeft steeds veel belang gesteld in de koloniale aangelegenheden en de Katholieke missiën; in het jaar 1927 werd door zijn toedoen aan de universiteit te Leuven een leerstoel opgericht voor de wetenschappelijke studie van de missiën; in zijn laatste levensjaar liet hij, in samenwerking met verschillende geleerden, een algemeene geschiedenis van de missiën verschijnen.

Voorn. werken: Mémoire aux Puissances sur l'arbitrage international (1896); Le droit de la paix et de la guerre (1898); La neutralité de la Belgique (1902); L'Afrique nouvelle (1903); Le droit internat. et la thèse de la nécessité (1919); Hugo Grotius (redevoering, uitgesproken te Delft, 1925); Le droit international nouveau (I 1929; II 1930); Le génie des religions; Les origines (1932); Histoire générale comparée des missions (1932). *V. Dievoet.*

R. Descartes.

Descartes, René. Fransch philosoof, wis- en natuurkundige; * 31 Maart 1596 te La Haye (Touraine) uit een adellijke familie, † 11 Maart 1650 te Stockholm. D. bezocht van 1604 tot 1612 het Jezuïetencollege

te La Flèche. Na studie te Poitiers kwam hij in 1618 als volontair in dienst van Maurits van Nassau, waardoor hij o.a. te Breda vertoefde; hier maakte hij kennis met I. Beeckman, die grooten invloed op zijn wetenschappelijke ontwikkeling had. Van 1619 tot 1628 was hij deels op reis, deels te Parijs; in dezen tijd ontwikkelen zich zijn philosophische denkbeelden. In 1628 vestigde hij zich in Nederland, eerst te Franeker, later o.a. te Egmond a. d. Hoef en op Endegeest bij Oegstgeest. Hier schreef hij zijn groote wijsgeerige werken. Van 1641 af was hij in heftige polemieken gewikkeld met de Nederlandsche theologen. In 1649 ging hij op uitnoodiging van Christina van Zweden naar Stockholm. *Dijksterhuis.*

Philosophisch systeem. Descartes beschouwde zijn werk ter vernieuwing van natuurwetenschap en wijsbegeerte als een taak der verdediging van God en godsdienst. Hij erkent onvoorwaardelijk de begrenzing van de rede door de Openbaring, maar schrijft haar binnen die grenzen onbeperkte macht toe. Geloof en weten zijn echter volkomen gescheiden.

Onvoldaan door de Scholastiek, meende hij aan den drang naar zekerheid geheel te kunnen voldoen door de wetenschap als één geheel, zonder rekening te houden met de resultaten van het verleden, volkomen zelfstandig opnieuw op te bouwen, en niets voor waar aan te nemen dan hetgeen klaar en duidelijk als zoodanig gekend wordt. In de éene wetenschap zouden metaphysica en natuurwetenschap zoo verbonden zijn, dat de eerste aan de laatste de zekere grondwaarheden verschaft omtrent het wezen van de stoffelijke dingen en de wetten van het stoffelijk gebeuren, waarmee alle verschijnselen volkomen kunnen worden verklaard, zoodat de ervaring tusschen de mogelijke gevolgen, die logisch uit de oorzaken kunnen worden afgeleid, slechts diegene heeft aan te wijzen, welke feitelijk zijn verwerkelijkt.

Het onbetwijfelbaar uitgangspunt voor den opbouw van de alomvattende wetenschap meent D. te verkrijgen door den algemeenen methodischen twijfel, door nl. alles welbewust als onzeker te beschouwen, wat hij in zijn geest aantreft en wat men tot nu toe voor waar en zeker heeft gehouden.

Wanneer echter aan dat alles getwijfeld is, blijft onwrikbaar het feit van den twijfel zelf, d.w.z. van het denken en daarmee van het bestaan van het twijfelend en denkend subject: cogito, ergo sum, ik denk, dus ik ben. Uit deze „eerste wijsgeerige waarheid” leidt D. nu af, dat denken het wezen van het Ik uitmaakt, en dat de klaarheid en duidelijkheid, waarmee zij wordt ingezien, als algemeen kenmerk van waarheid en zekerheid mag gelden. De objectieve gegrondheid van deze subjectieve klaarblijkelijkheid wordt naderhand door bestaan en waarachtigheid van God bevestigd.

Ook de objectiviteit van de buitenwereld wordt door hetzelfde criterium gewaarborgd; de zintuiglijke waarneming maakt ons echter alleen de aandoeningen van het waarnemend subject bekend; slechts het denken doet ons wezen en eigenschappen der stof volledig kennen.

Het denken kent direct en onmiddellijk enkel zichzelf; de dingen daarentegen slechts middellijk en indirect. De begrippen worden allereerst in hun eigen realiteit gekend (idées-choses); het denken ontdekt ze in zichzelf als afbeeldingen (idées-images); daardoor worden ze ook middel om de dingen te leeren kennen. Door deze theorie heeft D. den grondslag gelegd voor het idealisme. Hij wil echter aan de objectiviteit der klare en duidelijke begrippen vasthouden, door ze wederom door Gods waarachtigheid te doen waarborgen.

Onder zelfstandigheid verstaat D. datgene, wat zoo bestaat, dat ’t niets anders noodig heeft om te bestaan. Dit begrip komt in strikten zin alleen aan God toe, maar analoog ook aan de stoffelijke en geestelijke substanties. Iedere zelfstandigheid heeft een attribuu- of grondeigenschap, die haar wezen uitmaakt, en verondersteld wordt voor de niet-noodzakelijke eigenschappen of modi. De stoffelijke zelfstandigheid heeft tot attribuut de ruimtelijkheid of uitgebreidheid (extensio), de geestelijke het denken (cogitatio). Stof en geest zijn daardoor volkomen en wezenlijk verschillend. Alle gebeuren in de stof verloopt zuiver mechanisch, ook bij de levende wezens: de dieren zijn louter machines; ieder bewustzijn ontbreekt hun.

De menschelijke ziel is enkelvoudig, onstoffelijk en onsterfelijk; zij heeft tot attribuut het denken, d.w.z. alles wat bewust in ons geschiedt. De verrichtingen van het lichaam zijn zuiver-mechanisch te verklaren. Ziel en lichaam vormen slechts een uiterlijke eenheid. Hoewel zij krachtens wezensverschil geen punt van aanraking met elkaar hebben, meent D. hun wederzijdsche inwerking niet te kunnen ontgaan. Daarom plaatst hij den zetel van de ziel in de pijnappelklier, waar zij een indirecte werking op het lichaam uitoefent en de bewegingen van het lichaam opneemt door middel van de esprits animaux of levensgeesten, de fijnste en meest beweeglijke deelen van het bloed, die alle zenuwen en spieren doorstroomen.

De ziel is subject van de zintuiglijke waarneming, door haar vereeniging met het lichaam; het denken komt haar toe krachtens eigen wezen.

De invloed van D. strekt zich veel verder uit dan de kring van zijn aanhangers. Zijn werk is van groote beteekenis geweest voor den zelfstandigen uitbouw van de wijsbegeerte als onafhankelijke wetenschap. Door zijn eisch van een algemeene mechanische natuurverklaring heeft hij ingegrepen in de ontwikkeling van natuurwetenschap en geneeskunde. Door zijn beschouwingen over den twijfel als uitgangspunt van wijsgeerig onderzoek en over het kenmerk van waarheid en zekerheid is hij de grondlegger van een kencritiek als eigen onderdeel van de wijsbegeerte. Door zijn bezinning op de methode in de philosophie heeft hij aan vele denkers na hem het vinden van den weg vergemakkelijkt.

Critiek. De algemeene methodische twijfel is een ongeschikt uitgangspunt voor de wijsbegeerte, omdat juist door zijn algemeenheid geen zekerheid kan worden verkregen. Subjectieve evidentie geeft geen voldoenden waarborg voor waarheid en zekerheid. Ook door Gods bestaan en waarachtigheid kan deze niet worden verkregen, wanneer dit bestaan evenals bij D. weer van de subjectieve evidentie zelf afhankelijk wordt gemaakt. Uit het feit van het denken kan het wezen van het denkend subject niet worden afgeleid. Ons kennen bereikt rechtstreeks niet de eigen subjectieve aandoeningen of begrippen, maar de objecten van buiten. Uit het kennen alleen kan de overgang naar de buitenwereld niet worden voltrokken. De aard van de menschelijke levensverrichtingen weerspreekt het dualisme van ziel en lichaam; deze vormen in den mensch één zelfstandigheid. De dieren, hoewel niet

met een onstoffelijk levensprinciep begiftigd, zijn subject van psychische verrichtingen. Tusschen geloof en weten bestaat een natuurlijke harmonie op grond van overeenkomst en onderscheid. *F. Sassen.*

Voor de wiskunde is D. vooral van belang om zijn Géométrie, een van de drie Essays, die aan het philosophisch geschrift Discours de la Méthode als proeve van methodiek zijn toegevoegd. In dit werk wordt door toepassing van de symbolische algebra op de klassieke analyse de analytische meetkunde in beginsel ontwikkeld. Het bevat tevens belangrijke bijdragen tot de leer der algebr. vergelijkingen. Vele mathematische verhandelingen zijn verspreid in de correspondentie.

Voor de natuurkunde heeft D. in het algemeen beteekenis door zijn consequente pogingen, de natuurverschijnselen kinematisch, nl. door beweging van ruimtedeelen ten opzichte van elkaar, te verklaren en in het bijzonder door zijn bijdragen tot de optica (La Dioptrique) en de meteorologie (Les Météores, o.a. verklaring van den regenboog). *Dijksterhuis.*

Beteekenis van D. voor de muziek. D. heeft een Compendium Musices geschreven (1618), dat tot de beste muziektheoretische geschriften uit de 17e eeuw behoort. Verder vindt men slechts in zijn brieven opmerkingen over muziek verspreid. *Reeser.*

Voorn. werken: Discours de la méthode (1637); Meditationes de prima philosophia (1641); Principia philosophiae (1644); Traité des passions (1649); Sur la recherche de la vérité; Regulae ad directionem ingenii (posthuum). Volledige uitg. door Adam en Tarnery (12 dln. Parijs 1897—1910). — Lit.: O. Hamelin, Le système de Descartes (Parijs [2]1921); J. Chevalier, Descartes (Parijs 1921); C. Serrurier, Descartes, leer en leven (1930); J. Maritain, Le songe de Descartes (Parijs 1932); F. Sassen, Geschiedenis der Nieuwere Wijsbegeerte tot Kant (1933); G. Milhaud, Descartes Savant (Parijs 1921); A. Pirro, D. et la musique (Parijs 1907).

Descaves, Lucien, Fransch naturalistisch romanschrijver en knap journalist; * 18 Maart 1861 te Parijs. Was met Bonnetain, Rosny, Margueritte en Guiches mede-onderteekenaar van het manifest tegen Zola's roman La Terre (Figaro, 13 Aug. 1887). Zijn maatschappelijke critiek geldt de verdediging van alle sociaal verdrukten: La Caserne, misères du sabre (1887); Sous-Offs (1889), de tragedie der onderofficieren in vredestijd. Ook den historischen roman beoefende hij met talent: La Colonne (1902); L'Imagier d'Epinal (1919). Bevrijdde zich van het neerdrukkend naturalisme in L'Hirondelle sous le Toit (1924), een beschrijving van het leven achter het front. Ook als veelzijdig tooneelschrijver te vermelden. Sedert 1900 lid van de Académie des Goncourt.

Voorn. werken. Romans: La Calvaire d'Heloïse Padajou (Brussel 1882); Une vieille Rate (1883); La Teigne (Brussel 1885); Les Emmurés (Parijs 1894); En Villégiature (1896); Soupes (1898); Philémon, vieux de la vieille (Parijs 1913). Tooneel: La Pelote (1888; met Bonnetain); les Chapons (1890; met Darien); la Cage (1898; naturalistisch van uitbeelding); La Clairière (1900); Oiseaux de Passage (1904, met Donnay; sociale streving!); L'Attentat (1906; met Capus); la Préférée (1906; sentimenteel! succes!); L'As de Coeur (1920); Le Coeur ébloui (1926); Les Fruits de l'Amour (1928). *Willemyns.*

Descendenten, → Ascendenten; → Cognatio.

Descendentietheorie noemt men de theorie, welke de bloedverwantschap leert van alle levende wezens, of tenminste van groote groepen van systematisch verwante vormen. → Afstammingsleer; → Arrhenius (sub: Theorie van Arrhenius-Lachmann).

Deschamps, 1° Eustache, ook Morel geheeten, Fransch dichter; * ca. 1346 te Vertus (Champagne), † 1406 of 1407. In dienst van de koningen Karel V en VI, of van het huis van Orléans, in slechte of niet betaalde posten, wel eens met weinig belangrijke zendingen belast, leidde hij een dikwijls van den morgen onzeker leven. Aan de liefdescasuïstiek kon hij weinig doen. Dit heeft zijn omstreeks 1 100 ballades en 200 rondeau's verrijkt met een reëeler inhoud, door de tijdsomstandigheden, den oorlog, de politiek, het leven om hem heen ingegeven. De toon wordt steeds meer satirisch en bitter. Zoo vooral in zijn twee uitvoerige gedichten, de politiek-allegorische Fiction du Lyon en de 12 000 vv. lange hekelende Miroir du mariage, hevig anti-feministisch. Van hem is ook de eerste Fransche poetica, L'art de dictier, in proza.

Uitg.: Queux de St. Hilaire et G. Raynaud, in Soc. anc. textes fr. (11 dln. 1873—1903). — Lit.: Hoepffner, E. D. (Straatsburg 1903). *V. Mierlo.*

2° Vict. Aug.. → Dechamps (1°).

Deschanel, Paul, Fransch staatsman en letterkundige; * 13 Febr. 1856 te Brussel, waar zijn vader, met V. Hugo, verbannen was; † 28 April 1922 te Parijs. Eerst onderprefect te Brest en te Meaux, vervolgens sedert 1885 linksch-republikeinsch lid van de Kamer; hij werd er president van 1898 tot 1902, en van 1912 tot 1920. Op 18 Febr. 1920 werd hij tot president der republiek gekozen, tegen Clemenceau; 21 Sept. d.a.v. trad hij echter af wegens zenuwziekte ten gevolge van een spoorwegongeval. Met een buitengewoon redenaarstalent begaafd, was hij als politicus gekant tegen elke toegeving aan Duitschland en bleef steeds voorstander van Fransch imperialisme.

Werken: Les Intérêts français dans le Pacifique (1889); Figures de Femmes (1884); Figures littéraires (1885); Questions actuelles (1891); La République nouvelle (1898); Politique intérieure et étrangère (1906). — Uitg. van zijn redevoeringen in Questions actuelles (1891). — Lit.: Sonolet, La vie et l'oeuvre de P. D. (1926). *Cosemans.*

Deschutes river, linkerzijrivier van de Columbia-rivier, ontspringt in het Cascadengebergte.

Descort, Fransche naam van een 13e-eeuwschen dichtvorm (ook lai en in Duitschland Leich genaamd), die afgeleid is van de oudere sequentia en zich kenmerkt door ongelijkheid van melodie bij verschillende strophen, zooals in den naam ligt opgesloten.

Lit.: P. Aubry, Lais et descorts français du 13e siècle (1901).

Descriptieve psychologie, → Beschrijvende psychologie.

Desensibilisator heeft tot doel de gevoeligheid van fotografische platen te verminderen en het ontwikkelen bij helder rood of geel licht te doen plaats vinden. Dr. Luppo Cramer publiceerde in 1920, dat een plaat na belichting, gebaad in een oplossing van phenosefranine, een roode verfstof, zonder gevaar bij helder geel licht kan ontwikkeld worden. Het later door dr. Schuloff toegepaste groen of geel pina kriptol heeft in de practijk meer ingang gevonden en is nu algemeen in gebruik. *Ziegler.*

Desensibiliseeren (fotografie). Na belichting van een hooggevoelige orthochromatische en vooral van een panchromatische plaat baadt men deze gedurende 1 à 2 minuten in een oplossing van groen of geel pina kriptol (1 g op 10 000 cl water), even afspoelen en daarna ontwikkelen. *Ziegler.*

Deserteur, → Desertie ; → Dienstplicht.

Desertie (m i . r e c h t s p r a a k) in N e d., is evenals de ongeoorloofde → afwezigheid, een misdrijf, waardoor de militair zich aan de vervulling van zijn dienstverrichtingen onttrekt, doch van een zwaardere soort. Een algemeene kwalificatie van d. is niet te geven, doch in art. 98 van het Ned. Wetboek van Militair Strafrecht vindt men opgesomd, wanneer de militair zich schuldig maakt aan d., en wel: 1° wanneer hij zich verwijdert met het oogmerk om zich voorgoed aan zijn dienstverplichtingen te onttrekken, het oorlogsgevaar te ontgaan, naar den vijand over te loopen of, zonder daartoe gerechtigd te zijn, bij een andere mogendheid of macht in krijgsdienst te treden; 2° wanneer zijn ongeoorloofde afwezigheid in tijd van vrede langer dan dertig dagen, in tijd van oorlog langer dan vier dagen duurt; 3° wanneer hij zich schuldig maakt aan opzettelijke ongeoorloofde afwezigheid en daardoor een bevolen reis naar of van een plaats buiten het Rijk in Europa niet of niet geheel medemaakt.

D. in tijd van vrede wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste twee jaren, in tijd van oorlog met een gevangenisstraf van ten hoogste zeven jaren en zes maanden. Bovendien kunnen deze straffen worden verdubbeld, wanneer er bepaalde verzwarende omstandigheden aanwezig zijn, bijv. d., gepleegd door twee of meer personen gezamenlijk of indien de schuldige is een bevelvoerend militair (art. 99), terwijl op d. naar den vijand als maximum zelfs de doodstraf staat (art. 100).

Het recht tot strafvordering ter zake van d. vervalt door verjaring in twaalf jaren (voor nog niet 18-jarigen in vier jaren), terwijl de termijn van verjaring aanvangt met den dag na dien, waarop de afwezigheid is aangevangen. *E. Lamers.*

Het B e l g i s c h Wetboek van Militair Strafrecht van 27 Mei 1870 (gewijzigd bij de wetten van 11 October 1916 en 24 Juli 1923) verstaat onder desertie van een officier: de onwettige afwezigheid van het korps of de verblijfplaats gedurende meer dan 15 (in oorlogstijd 3) dagen, of de onwettige verwijdering uit het land gedurende meer dan 8 (in oorlogstijd 3) dagen; van een mindere: de onwettige verwijdering van het korps gedurende meer dan 8 (in oorlogstijd 3) dagen. Het opzet wordt evenwel niet beschouwd als een bestanddeel van het delict; zoodra genoemde termijnen verstreken zijn, wordt de desertie als voltrokken beschouwd en een wettelijke presumptie van schuld tegen den beklaagde uitgebracht. In vredestijd wordt de officier wegens desertie met afzetting bestraft; de mindere met militaire gevangenisstraf van 2 maanden tot 2 jaar en met de degradatie. Voor desertie met verzwarende omstandigheden wordt dit maximum op 3 jaar gebracht. In oorlogstijd zijn deze straffen verdubbeld, terwijl voor ieder militair de desertie voor den vijand 10 tot 15 jaar opsluiting alsmede gebeurlijk de militaire degradatie voor gevolg heeft. De desertie naar den vijand (overloopen) wordt met de doodstraf en de militaire degradatie bestraft. *V. Coppenolle.*

Desespereert niet, citeerwijze van een passage uit een brief van Jan Pieterszoon Coen aan Bewindhebberen der O.-I. Compagnie (29 Sept. 1618), die letterlijk luidt: „Dispereert niet, ontsiet uwe vijanden niet, daer en is ter werelt niet dat ons kan hinderen"; zooals ook te lezen op het beeld van Coen aan den achtergevel van de nieuwe Amsterdamsche beurs. *Brouwer.*

Desexualiseering, verandering van uitingsvormen van het sexueele driftleven zoodanig, dat de sexueele ondergrond niet meer herkenbaar is geworden. De psychoanalyse legt den nadruk op het vermogen tot d., waardoor sexueele driften bevredigd kunnen worden langs anderen dan direct sexueelen weg. *Carp.*

Desfontaines, R e n é L o u i c h e, Fransch plantkundige; * 14 Febr. 1750 te Tremplay, † 16 Nov. 1833 te Parijs als professor en directeur van den plantentuin. Hij bezocht de kustlanden van N. Afrika en schreef over de flora daarvan. Zijn Flore atlantique bevat beschrijvingen van meer dan 300 nieuwe plantensoorten, waarvoor hij materiaal verzameld had in de Barbarijsche landen. *Melsen.*

Des Grieux, C h e v a l i e r, romanpersonnage uit Manon Lescaut (1731). Met meer recht dan Manon, die dan toch niets meer is dan het werktuig van zijn lijden, is hij hoofdfiguur in abbé Prévost's werk. Vóór Saint-Preux, Werther en René is D. G. het type van den romantischen minnaar, die minder welsprekend dan zij, daarom niet minder intens zijn liefdetragiek uitleeft, in paroxysme van zelfkwellende minnesmart. D. is thans de naam voor een jong, lichtzinnig, geestelijk niet misdeeld minnaar, die ten onder gaat in allesverterende zinnenliefde, en er alles, ook eer en geluk, voor offert. *Willemyns.*

Deshayes, G é r a r d P a u l, Fransch natuuronderzoeker; * 13 Mei 1795 te Nancy, † 9 Juni 1875 te Boran. Na zijn studie te Straatsburg kwam hij in 1819 te Parijs, waar hij professor werd aan het museum en zich vooral toelegde op de palaeozoölogie. Zijn onderzoekingen over fossiele weekdieren uit het Tertiair zijn bekend. Hij nam ook aan verschillende expedities deel.

W e r k e n : Description des coquilles caracteristiques des terrains (1831) ; Description des coquillages fossiles des environs de Paris (3 dln. Parijs 1824—'37) ; met Milna Edwards : Histoire naturelle des animaux sans vertèbres „van Lamarck" (11 dln. 1836—'46) ; Traité élémentaire de conchyologie (3 dln. 1834—'58) ; Description des animaux sans vertèbres, découverts dans le bassin de Paris (5 dln. 1857—'65). *Willems.*

Deshoulières, A n t o i n e t t e, geboren d u L i g i e r d e l a G a r d e, thans vergeten Fransche schrijfster uit den kring der „précieux" van Rambouillet en van l'Hôtel de Lambert; door haar tijdgenooten (cf. Corneille, Fléchier, Quinault e.a.) hoog aangeschreven dichteres, vooral bekend om haar schoonheid, hare nochtans banale herdersgedichten (cf. „Sur les moutons") en madrigalen. * 1638 te Parijs, † 17 Juni 1694 aldaar. Trad op 13-jarigen leeftijd (1651) in het huwelijk met een officier van Condé, dien zij volgde tot in de Zuidelijke Nederlanden. Te Vilvoorde echter geraakte zij in de gevangenis, waaruit zij na acht maanden door haar echtgenoot verlost werd. Zij was, met de hertogin van Bouillon, de ziel van het kabaal, dat de Phèdre van Racine deed vallen ten gunste van die van Pradon. Zij leed aan kanker en bracht haar laatste twaalf levensjaren door in groote pijnen. Ze schreef toch voort en juist uit die periode dagteekenen haar beste, godsdienstige gedichten (cf. La Prière, 1686).

U i t g. : Poésies (Parijs 1688—1695) ; Oeuvres complètes (2 dln. Parijs 1747) ; Oeuvres choisies (uitg. de Lescure, Parijs 1882). — L i t. : Abbé Faire, De la Correspondance de Fléchier avec Mme Deshoulières et sa fille (Parijs 1871) ; idem, La Jeunesse de Fléchier (Parijs 1882). *Willemyns.*

Desideratus (D é s i r é), Heilige, aarts-

bisschop van Bourges; † 8 Mei 550 aldaar. Hij bouwde de basiliek van den H. Symphorianus, nam in 549 deel aan de synode van Orléans en oefende grooten invloed ten goede uit op Clotarius I en Childerik I. Feestdag 8 Mei.

Lit.: Acta S.S. Maii (II 1680, 303 vlg.). *J. v. Rooij.*

Desiderio da Settignano Ital. beeldhouwer; * 1428 te Settignano bij Florence, † 1464 te Florence. Hij onderging invloed van Donatello en Luccia della Robbia, maar zijn werken maken naast de forsche van Donatello een meer verfijnden en lieftalligen indruk. Zijn hoofdwerk is het graf van Marzuppini in Sa. Croce te Florence en het marmeren tabernakel in S. Lorenzo. Verder portretbustes, w.o. de Marietta Strozzi-buste te Berlijn. Van zijn fijn bewerkte marmeren Madonna's bezit het Rijks Museum te Amsterdam een repliek.

Desiderius, koning van het rijk der Longobarden (757—774). Aanstonds bij zijn troonsbestijging zocht hij met den paus op goeden voet te komen en stond hem enkele in 756 bij de grondvesting van den Kerkelijken Staat nog niet uitgeleverde steden van het exarchaat van Ravenna af.

Karel de Groote huwde met een dochter van D., Desiderata, welke verbintenis door paus Stephanus III werd afgeraden. In 771 verstiet Karel de Groote zijn gemalin. Uit wraak erkende D. de zonen van Karlman als koningen der Franken en verlangde van den nieuwen paus Hadrianus I, dat deze hen zalven zou. Hadrianus ging daar niet op in, waarop D. hem den oorlog verklaarde en alle steden bezette, welke de H. Stoel van Pepijn gekregen had. Paus Hadrianus riep nu Karel te hulp (773). Eerst poogde deze door onderhandelingen het geschil bij te leggen; toen dit vruchteloos bleek, verklaarde Karel aan D. den oorlog. Van Genève uit trok hij over den Mont Cenis (een tweede legerschaar ging over den Grooten St. Bernard) en wist door een omtrekkende beweging de wegen door de bergpassen vrij te maken voor zijn troepen. Pavia werd acht maanden belegerd, alvorens D., die zich daar veilig waande, zich overgaf. Dat was tevens het einde van het Longobardenrijk, dat bijna 200 jaar bestaan had. Desiderius eindigde zijn leven in een Frankisch klooster.

Lit.: → Karel de Groote. *Slootmans.*

Desiderius, naam van twee heiligen, 1° aartsisschop van Vienne van ca. 595 tot 606/07. D. stond in drukke correspondentie met paus Gregorius den Grooten. Door toedoen van koningin Brunehilde werd D. op de synode van Chalons (602—'03) afgezet en verbannen. Teruggeroepen begon hij weldra openlijk over het slecht gedrag der koningin te spreken, waarop deze hem liet vermoorden. Zijn leven werd beschreven door den West-Gotenkoning Sisebut. Feest 23 Mei.

2° Bisschop van Cahors; * ca. 590, † 655. Schatmeester van Chloratius II en Dagobert I, werd hij in 630 bisschop. Deed veel voor kloosterstichting, voor verfraaiing van kerken, ook voor belangen der stad (waterleiding), legde een bisschoppelijk archief aan. Er is een waardevol Leven van D. (uitg. Poupardin 1900). Feest 15 Nov. *Franses.*

Desiderius van Monte Cassino, → Victor III (paus).

Designatus wordt genoemd onder de heilige bisschoppen van Tongeren—Maastricht en zou dan geleefd hebben in de 5e eeuw n. Chr., maar over hem is niets bekend.

Desima, eilandje in de haven van Nagasaki (Japan), waar van 1641 tot 1854 de Nederlanders, met uitsluiting van alle andere Europeanen, verblijf mochten houden voor handelsdoeleinden. Daarbij waren zij echter gebonden aan vernederende en, ook wat den handel betreft, beperkende bepalingen. De traditie, dat in den Franschen tijd de Nederlandsche factorij op Desima, onder commando van Hendrik Doeff, de eenige plek ter wereld was, waar de Nederlandsche vlag bleef wapperen, is feitelijk onjuist, omdat zulks ook het geval was op het Nederlandsche kasteel Elmina aan de Goudkust (Guinee). → Jefumi.

Lit: Valentijn, Oud en Nieuw O. Indien (1724); Kaempfer, History of Japan (1727); Feenstra Kuiper, Japan en de buitenwereld in de 18e eeuw (1921). *Verberne.*

Desinfectie, het dooden of verwijderen van ziektekiemen. Dit kan op velerlei wijzen geschieden, nl. door mechanische reiniging (handen met zeep borstelen bijv.), door warmte, een enkele maal door koude, door licht (vooral ultraviolet licht), door uitdrogen door chemische middelen (zuren, alkaliën, lysol, creosoot, carbol, sublimaat, formaline, enz.) en nog door andere minder gebruikelijke methoden.

De keuze van de desinfecteerende middelen hangt af van de micro-organismen, die men vernietigen wil, want die hebben tegenover de desinfectie-middelen een zeer verschillende weerkracht en er zijn geen altijd doeltreffende middelen aan te geven. Tegenover de eene bacterie zal men een ander desinfectiemiddel gebruiken dan tegenover de andere. Verder speelt ook het voorwerp, dat gedesinfecteerd moet worden, een rol, want sommige desinfectiemiddelen zijn voor vele dingen schadelijk en vernietigen dus niet alleen de bacteriën, maar ook de voorwerpen zelf.

Bij schepen past men vaak gasvormige desinfectiemiddelen toe van allerlei aard (bijv. ook blauwzuur), die echter zeer gevaarlijk in het gebruik zijn en alleen door deskundig personeel gebruikt kunnen worden. → Antisepsis; Antiseptische middelen; Desinsectie.

Desinfectiegebouw is een gebouw, waarin besmette voorwerpen, vooral van epidemische ziekten, door blootstellen aan warmte of door chemische middelen onschadelijk gemaakt worden. Het bestaat, behoudens eenige nevenruimten, uit een aanneemruimte van besmette goederen, een bedieningsruimte van den desinfectieketel en, streng gescheiden daarvan, ruimten voor het uithalen en afgeven van de ontsmette voorwerpen. *Thunnissen.*

Desinfectie-inrichting te velde. Soms verstaat men hieronder een wagen met desinfectieoven, in den regel een geheele ontluizingsinrichting. De oven werkt meestal met heete lucht (ca. 105° C), soms met zwaveldampen of met cyaanwaterstof.

Désinit in piscem múlier formósa supérne (Lat.) = In een vischstaart eindigt de van boven schoone vrouw (een fabelachtig wezen), beteekent: het einde beantwoordt niet aan het begin, de uitkomst niet aan de verwachting [Horatius, Ars Poetica (epist. ad Pisones) 4].

Desinsectie en ontratting. Desinsectie wordt veel als synoniem beschouwd met desinfectie, hetgeen niet geheel juist is. Terwijl het laatste het dooden van ziektekiemen ten doel heeft, moet het eerste meer als reinigingsproces en het bestrijden van schadelijke dieren opgevat worden. Naast het verdelgen van ratten en insecten, die besmettelijke en andere ziekten overbrengen, zooals de kleederluis (vlektyphus), de vloo (pest) en de mug (gele koorts, malaria) behoort hiertoe ook het dooden van insecten, die ongerief en schade veroorzaken, waartoe volgens De Bruyne,

wiens werk hier hoofdzakelijk gevolgd zal worden, de kakkerlak, de kever, de mot, de korenmot, de meelmot, de mier, de houtworm, de houtluis, de wandluis, de krijnluis en de vlieg behooren. Ook de strijd tegen muizen, konijnen en sprinkhanen enz., die groote schade aan het graan kunnen toebrengen, moet men hier onder rekenen. Al naar gelang de omstandigheden kan men verschillende middelen toepassen, waarvan zwavelen het bekendste is.

I. A) Zwavelen, 1° het verbranden van zwavel in komforen, die om brandgevaar te voorkomen in een zandbed geplaatst zijn. Naast vele andere verbindingen ontstaat hierbij het vergiftige zwaveldioxyde, dat de doodelijke werking uitoefent. Het gasmengsel, dat zich ontwikkelt, ziet er uit als een witte rook, vandaar de naam „uitrooken van schepen". Behalve zwavel gebruikt men diametaan, een handelsproduct, dat bij verbranding eveneens zwaveldioxyde ontwikkelt.

2° Een tweede product, waarvan men kan uitgaan, is zwavelkoolstof, dat bij verbranding in koolzuur en zwaveldioxyde wordt omgezet: $CS_2 + 3O_2 = CO_2 + 2SO_2$. De dampen van zwavelkoolstof zijn zeer explosief, daarom wordt een mengsel van 90 dln. zwavelkoolstof, 5 dln. alcohol en 5 dln. water gebruikt. In den handel heeft men zwavelkoolstof bevattende praeparaten, o.a. Salforcose, Verminal, Formakosin e.d. Salforcose bestaat uit zwavelkoolstof, water en brandspiritus, waaraan waarschijnlijk formaldehyde en mosterdolie is toegevoegd. De nauwkeurige samenstelling van deze stoffen is niet bekend.

3° Behalve genoemde werkwijzen kent men nog verschillende methoden, waarbij een zuiver gasmengsel buiten het te ontsmetten lokaal wordt geproduceerd en daarna ingevoerd. Op deze wijze kan men de gasconcentratie gemakkelijk regelen en met verschillende omstandigheden rekening houden. De processen zijn: a) het Clayton-proces, de methode, waarbij zwavel in een apparaat wordt verbrand en het ontwikkelde zwaveldioxyde met lucht vermengd in een schip wordt geblazen. b) Het Marot-proces, waarbij vloeibaar zwaveldioxyde in een apparaat wordt verdampt en het ontwikkelde gas met lucht vermengd in het schip wordt geblazen. c) De vergassing met zuiver watervrije vloeibare zwaveldioxyde uit stalen cylinders. Bij deze werkwijze moet het gas van boven ingevoerd worden, omdat het zwaarder is dan lucht.

Het bezwaar bij het gebruik van zwaveldioxyde is, dat metalen voorwerpen sterk worden aangetast. Verder wordt het gas door vele vloeibare en vochtige stoffen geabsorbeerd, waarbij deze bederven. Ook de sterk bleekende werking en het aantasten van de verf is oorzaak, dat men niet in alle gevallen het zwavelen kan toepassen.

B) Naast bovengenoemde procédé's heeft men korten tijd gebruik gemaakt van kooldioxyde en een mengsel van kooldioxyde en zwaveldioxyde, het zgn. Pictolin-gas, maar deze zijn spoedig geheel verdrongen door het Nochtgas, een mengsel van koolmonoxyde (5 vol. %), kooldioxyde (18 vol. %) en stikstof (77 vol. %). Dit gas heeft het groote nadeel, dat het geen insecten doodt en zeer explosief is. Het wordt naast het Clayton- en Marot-proces nog in verschillende gemeenten toegepast.

C) Als voornaamste middel kent men het blauwzuur, dat reeds sinds 1886 bij de boomgaarddesinsectie werd toegepast. Men kan hierbij uitgaan van de zuivere vloeistof, welke vervoerd wordt in stalen cylinders, of in gries geabsorbeerd kan zijn (→ Cyclon). Ook zouten zooals natriumcyanide en calciumcyanide (Cyanogas-Calcid) worden gebruikt.

D) De laatste jaren gebruikt men als nieuw desinsectiemiddel het aethyleenoxyde, waarvan de giftigheid voor menschen veel geringer is dan het gevaarlijke blauwzuur, terwijl de desinsecteerende werking niet veel geringer moet zijn.

II. In veel gevallen zal het niet noodig zijn de onder I genoemde uitvoerige methoden toe te passen en kan men zich met eenvoudiger middelen behelpen. Voor ontratting kan men op de eerste plaats de te ontsmetten ruimte onder water zetten, waardoor de ratten verdrinken. Uit den aard der zaak kan dit slechts in bepaalde gevallen, bijv. bij graanelevatoren, toegepast worden. In groote pakhuizen gebruikt men dikwijls honden, den sluieruil, het fret of den egel om ratten te vangen, terwijl ook het plaatsen van vallen wordt toegepast. In de Hamburgsche haven maakt men gebruik van vergiftig voedsel, waarvoor als grondstoffen dienen phosphor, baryt, strychnine, arsenicumverbindingen, zeeajuin (scilla maritima), terwijl ook speciale praeparaten, zooals Zelio, een thalliumverbinding, en Rattoxin, een plantaardig product, hiervoor gebruikt worden. Ook bacteriën-praeparaten, zooals Ratin, worden wel toegepast. Vermeldenswaard is nog de methode, die men in Denemarken bij de rattenbestrijding toepast. Bij het vangen van deze dieren worden de vrouwelijke exemplaren gedood en de mannelijke wederom vrijgelaten. Door te groote belangstelling van de mannetjes voor de overblijvende vrouwelijke dieren wordt een achteruitgang van het aantal geboorten veroorzaakt.

III. Als eenvoudige hulpmiddelen, uitsluitend dienende voor desinsectie, behoort naast de preventieve methoden, bestaande in het schoonhouden van de huizen en het verbeteren der woningtoestanden, nog genoemd te worden een algemeene schoonmaak met een 10%-ige zeep-oplossing. De kunst is echter om in een woning het ongedierte met de zeep-oplossing te bereiken, want insecten, die men niet raakt, blijven leven. De methode is niet aan te bevelen, want terwijl men meestal geen afdoend resultaat verkrijgt, worden de meubelen ernstig beschadigd. Behalve de zeep-oplossing kent men verschillende vloeistoffen, die met een spuit fijn verstoven worden. De bekendste zijn wel Shell-tox, Flit, Flyosan, Rids, Aliospray enz. Het zijn petroleumproducten, waaraan chemicaliën of plantenextracten zijn toegevoegd, die op de lagere diersoorten een doodende werking uitoefenen. Zoo komt er o.a. in voor methylsalicylaat, tetrachloorkoolstof, rotenon, pyrethrum-extract enz. Voor transportabele objecten komt nog in aanmerking de behandeling met heete lucht van 60 à 70° C, waarbij insecten door verdroging gedood worden. Deze methode schijnt het eenige middel om de krijnluis te dooden. Ook kan men stoom gebruiken, maar hierbij hebben de goederen over het algemeen veel te lijden.

Uit deze korte opsomming moge blijken, dat men bij ernstige verontreinigingen de hulp van deskundigen dient in te roepen, terwijl in grootere plaatsen de gemeentelijke reinigings- en ontsmettingsdienst het aangewezen lichaam is om de desinsectie uit te voeren.

Lit.: M. F. de Bruyne, Ontratting en Desinsectie (1926); H. W. Frickhinger, Gase in der Schädlingsbekämpfung (Berlijn 1933). *Hoogeveen.*

Désirade, La, eiland der Kleine Antillen, 10 km ten O. van Guadeloupe, behoorend tot Frankrijk;

opp. 28 km², ca. 1 500 inw. Hoofdplaats: Grand Anse.

Desirant, B e r n., Augustijn, doctor in de theol., * 1656 te Brugge, † 1725 te Rome. Onversaagd bestrijder van het Jansenisme en voornaamste steun der Belgische bisschoppen in dezen strijd. Hoogleeraar in de geschiedenis te Leuven; historiograaf van Karel V van Spanje; keizerlijk godgeleerde van Jozef I; door paus Clemens XI aangesteld tot leeraar in de H. Schrift te Rome aan de Sapienza; vervolgens leeraar en onderprefect aan de Propaganda. Een der beroemdste Belgische Augustijnen. Hij schreef ongeveer 30 werken, meestal van polemischen aard.

L i t.: Keelhof, Hist. du conv. des Augustins à Bruges (245-261); Biogr. Nat. Belg. (V, 731-741). *V. d. Born.*

Desjardins, E r n e s t E m i l e A n t o i n e, Fransch archaeoloog en historicus. * 1823, † 1886. Sinds 1861 prof. in epigraphie en Rom. Staatsinstellingen aan het Collège de France.

W e r k e n: Uitg. van de Tabula Peutingeriana; Géographie de la Gaule d'après la table de Peutinger; Géogr. historique et administr. de la Gaule romaine.

Deskundigen (R e c h t) zijn technici, die door de belanghebbenden of door de rechters worden aangesteld ten einde advies te verstrekken in zaken, die zonder die voorlichting moeilijk te beoordeelen zijn. D. zijn niet te verwarren met scheidsrechters (→ Arbitrage): de scheidsrechter beslist zelf, terwijl de taak van den d. zich beperkt tot het geven van een mondeling of (meestal) geschreven verslag, waarvan het besluit voor den rechter niet bindend is.

Ned. In het b u r g e r l ij k p r o c e s kan de rechter, op verzoek van partijen of ambtshalve een deskundig onderzoek bevelen. D. worden benoemd ten getale van drie. Zij worden door partijen in gemeen overleg aangewezen, of, indien geen overeenstemming bereikt wordt, door den rechter. Partijen kunnen echter ook verzoeken, dat met één deskundige zal worden volstaan. De benoemde d. zijn niet verplicht hun benoeming te aanvaarden, maar hebben zij eenmaal den eed afgelegd, dan moeten zij verder ook hun taak volbrengen (art. 229 Rv.).

In het s t r a f p r o c e s kunnen d. in het → vooronderzoek worden benoemd door den rechtercommissaris ambtshalve of op vordering van den Officier van Justitie of verzoek van den verdachte. De verdachte is bevoegd zijnerzijds d. aan te wijzen om het verslag der door den rechtercommissaris benoemde d. te onderzoeken. Bij het onderzoek ter terechtzitting kan de rechtbank op hun schriftelijk uitgebrachte verslagen recht doen, kan hen ook mondeling hooren of het hooren van nieuwe d. bevelen. De benoemde d. zijn verplicht de van hen gevorderde diensten te bewijzen. *Stoop/Kleene.*

België. De rechtbanken kunnen een deskundigenonderzoek bevelen, hetzij ambtshalve, hetzij op verzoek van de partijen. Het hiervoren voor het Nederlandsch burg. procesrecht gezegde geldt ook voor België. De partijen kunnen de aangestelde d. wraken wegens feiten of omstandigheden, die omtrent de onpartijdigheid of de onafhankelijkheid van de d. twijfel doen ontstaan. Alvorens hun onderzoek te beginnen, of daarna, doet de d. den eed, behalve wanneer hij daarvan door de partijen wordt vrijgesteld. In b u r g e r l ij k e z a k e n moet het deskundigenonderzoek geschieden in aanwezigheid van de partijen, of nadat deze behoorlijk werden opgeroepen. Deze regel geldt in België niet bij het vooronderzoek in s t r a f z a k e n, en het deskundigenonderzoek kan alsdan geschieden buiten de aanwezigheid van den verdachte, beklaagde of beschuldigde. De d. maken van hun bevindingen een met redenen omkleed verslag op, dat op de griffie van de rechtbank wordt neergelegd. Voor het Hof van → Assisen in België moet de gansche rechtspleging mondeling geschieden en zal dus de d. worden opgeroepen om aldaar over zijn onderzoek een gesproken uiteenzetting te geven.

De kosten van het deskundigenonderzoek komen ten laste van de partij, die in het ongelijk wordt gesteld. Meestal vorderen de d. vanwege de partij, die het initiatief van het onderzoek neemt, een voorschot of provisie.

L i t.: België: W.B. v. Burg. Rv.; art. 302-323; 429-431; 41-43; Wb. v. Strafv.: art. 43-44; Répert. prat. Droit belge s.v. Expert, Expertise. *V. Dievoet.*

Deslandres, H e n r i A l e x a n d r e, Fransch natuur- en sterrenkundige; * 24 Juli 1853 te Parijs. In 1907 werd hij directeur van het astrophysisch laboratorium te Meudon (bij Parijs), in 1927 tevens van het Parijsche Observatoire National. In 1929 trad hij af. D. is zeer bekend door zijn spectroscopische onderzoekingen van de zon, van kometen, van Jupiter, enz. Onafhankelijk van Hale construeerde hij de spectroheliograaf, een instrument om de zon in het licht van één spectraallijn te photographeeren. *J. v. Santen.*

Desmaisières, genaamd Maria Michaela van het Allerh. Sacrament, Zalige; * 1 Jan. 1809 te Madrid, † 24 Aug. 1865 te Valencia. Zij was van adellijke afkomst, legde zich reeds op jeugdigen leeftijd toe op de beoefening der naastenliefde en de versterving en stichtte in 1845 te Madrid een tehuis voor gevallen meisjes. Tot instandhouding van dit werk volgde in 1859 de stichting van een congregatie met eeuwigdurende aanbidding (Senoras Adoratrices), welke tegenwoordig ca. 900 zusters telt in Europa en Amerika. Zij werd genoemd „Madre Sacramento" en stierf als slachtoffer der naastenliefde aan de cholera. 7 Juni 1925 volgde haar zaligverklaring.

L i t.: Acta Ap. Sed. (1925, 292-296). *J. v. Rooij.*

Desman, → Bisamspitsmuizen.

Desmarest, A n s e l m e G a ë t a n, Fransch zoöloog; * 16 Maart 1784 te Parijs, † 4 Juni 1838 te Alfort. Professor aan de veterinaire school te Alfort.

W e r k e n: Histoire naturelle des tangeras, manekins, et des todiers (2 dln. Parijs 1805); Histoire naturelle des oiseaux (Parijs 1805); Histoire naturelle des crustacées fossiles (4 dln. Parijs 1822); Ichtyologie (1823); Considérations sur la classe des crustacées (Parijs 1825); Mammaliologie (2 dln. Parijs 1820—'23). *Willems.*

Des Marez, W i l l e m, Belg. historicus; *15 Aug. 1870 te Kortrijk, † 2 Dec. 1931 te Brussel. Archivaris van de stad Brussel en professor aan de Universiteit van Brussel sedert 1901, moet gerekend worden onder de bekwaamste Belgische historici van dezen tijd. Hij hield zich voornamelijk bezig met de juridische, economische en sociale geschiedenis van zijn land en van Brussel gedurende de Middeleeuwen.

V o o r n. w e r k e n: Etude sur la propriété foncière en .... Flandre (1898); le Problème de la colonisation franque .... dans la Basse-Belgique (1926). *Willaert.*

Desmidiaceeën, een familie van jukwieren (Zygophyceae), bestaande uit 30 geslachten met 2 000 zeer in vorm verschillende soorten, die alleen in zoet en een enkele maal in brak water voorkomen en verder aan rotswanden en tusschen mos. De meeste soorten vertoonen een insnoering tusschen twee symmetrische

helften. De ster- of bandvormige chromatophoren zijn groen en de celwand bestaat uit een cellulosemembraan en een schaal, waarin verschillende stoffen afgezet zijn, o.a. zeer dikwijls ijzer. In de schaal komen poriën voor, waardoor slijm naar buiten treedt, waarmee de plant zich vasthecht of zich verplaatst (glijbeweging). Zij leven afzonderlijk of in banden of klompjes. Vermenigvuldiging door copulatie. De meest verspreide geslachten zijn Closterium, Cosmarium, Staurastrum, Oocardium (komt voor aan het einde van kalkbuizen door afscheiding ontstaan) en Desmidium. *Bouman.*

Desmodium, een plantengeslacht van de familie der peulgewassen (Leguminosae), telt 170 tropische soorten. Een gewilde sierheester is D. penduliflorum uit Japan. Voor dekplanten gebruikt men vaak de uit tropisch Azië afkomstige D. laxiflorum en D. tortuosum uit Florida. Eigenaardig is D. gyrans, telegraafplant, met zeer gevoelige blaadjes, die steeds in beweging zijn en des te meer, naarmate het warmer wordt. Enkele soorten verschaffen nog bruikbare vezels. *Bouman.*

Des Moines, 1° grootste rivier van den staat Iowa (Ver. Staten; 40° 20′ N., 92° 94′ W.). Ontspringt met twee bronrivieren in Z.W. Minnesota, stroomt Z.W. voorbij de gelijknamige hoofdstad naar de Mississippi.

2° Hoofdstad van den staat Iowa (Ver. Staten; 41° 35′ N., 93° 35′ W.); ca. 142 000 inw. (1930). Mijnbouw: steenkool. Industrieën: metaal, textiel, vleesch. Handelsstad; groote verzekeringsmarkt.

Desmologie (syndesmologie), → Gewrichtenleer.

Desmoncus, een palmengeslacht uit Amerika, heeft hoogklimmende rietachtige stammen en bladeren, die in lange met doornen bezette punten uitloopen. Sommige soorten hebben eetbare zaden en vruchtvleesch. De rankachtige stammen gebruikt men voor vlechtwerk. *Bouman.*

Desmotropie is een speciaal geval van → tautomerie, nl. als men de tautomeren kan afzonderen. De twee tautomeren van acetylazijnester zijn desmotroop.

Desmoulins, Camille, Fransch advocaat en schrijver; * 1760 te Guise, † 1794. Sinds 1789 onbesuisd propagandist van Revolutie en Rep. in zijn blad: Les Révolutions de France et de Brabant. Zijn Histoire des Brissotins is een lasterlijk pamflet tegen de Girondijnen. Zijn poging, om met Danton de Terreur te matigen (in: Le Vieux Cordelier) wekte den haat van Robespierre; April 1794 werd hij geguillotineerd. *V. Claassen.*

Desodoriseeren, het wegnemen van onaangename geuren; wordt toegepast in de wondbehandeling. Meestal zijn het ontsmettingsmiddelen, die tegelijkertijd de kracht hebben den onaangenamen geur te doen verdwijnen. Eenige voorbeelden zijn creoline, chloorpreparaten, sapoderma, therapogeen en andere huidzeepen.

Behalve in de wondbehandeling worden deze preparaten ook gebruikt in stallen en slachtplaatsen en in alle plaatsen, waar onaangename geuren kunnen optreden.

Des Ombiaux, Maurice, temperamentvol Fransch-Belgisch essayist en romanschrijver van de realistisch-regionalistische richting; * 1868 te Beauraing; van Fransche afkomst; bracht zijn jeugd door te Brugge. Zijn geboortestreek beschrijft hij dan ook „avec les sens d'un Flamand", als een nauwkeurig registreerder van de volksgebruiken, die uitmunt in de folkloristische legenden en verhalen.

Werken: Histoire mirifique de St. Dodon (1896); le Joyau de la Mitre (1901); Mihien d'Avène (1904); Guidon d'Anderlecht (1905). Half-hagiografisch, half oppervlakkig of zelfs boertig-geestig van opzet zijn: Têtes de Houille (1902); Contes de Sambre-et-Meuse (1904); L'Abbé du Potie (1906); Io-Ié Bec-de-Lièvre (1907); La Petite Reine blanche (1908); Le Maugré (1911) Verder: Petit traité du Havane (1913); L'Esthétique de la Table (1924); Le Gotha des Vins de France (1925); Camille Lemonnier (1910); Essai sur l'Art Wallon (1912); Les Premiers Romanciers de Belgique (1919); Psychologie d'une Capitale: Bruxelles (1920); La politique belge depuis l'armistice (1921); Liége qui bout (1932); Liége à la France (1934). — Lit.: M. Gauchez, Le livre des Masques belges (IIe Serie, blz. 45). *Willemyns.*

Desoria, → Gletsjervloo.

Desoriëntatie, medische term, voornamelijk gebruikt in de psychiatrie om een stoornis aan te duiden in de oriëntatie omtrent situatie, omgeving, tijd en eigen persoonlijkheid. D. ontstaat op verschillende wijzen, komt nl. voor bij toestanden, waarbij het bewustzijn is gestoord, zoodat het waarnemen en verwerken der gegevens, welke voor oriëntatie noodig zijn, onvoldoende is; ook kan door hallucinaties en waandenkbeelden de normale oriëntatie worden vertroebeld; ten slotte kunnen door stoornis in het inprentingsvermogen de herinneringsbeelden, die mede de oriëntatie mogelijk maken, ontbreken [→ Dementie (sub dementia senilis)]. *Hoelen.*

Desormes, Charles Bernard, Fransch natuurkundige; * 3 Juni 1777 te Dijon, † 30 Aug. 1862 te Verberie. Hij was oorspronkelijk fabrikant van chemische producten. Met Clément verrichtte hij onderzoekingen over het absolute nulpunt, in 1819 bepaalden zij door adiabatische uitzetting de verhouding van de soortelijke warmte van gassen bij constanten druk en constant volume. Later ging D. meer in de politiek. *J. v. Santen.*

Despars, Nicolas, schrijver van een belangrijke Cronycke van den Lande ende Graefscepe van Vlaenderen, van 405 tot 1492; * 1522 te Brugge, alwaar hij een tijdlang burgemeester was, † 1597.

Uitg.: J. de Jonghe, Brugge (4 dln. 1837—'40).

Despatch-Money (Eng.), spoedloon, dat een reeder betaalt als vergoeding, indien de lossing en/of belading minder tijd in beslag neemt dan is overeengekomen.

Despax, Emile, Fransch dichter van intimistische richting; * 1 Sept. 1881 te Dax (Landes), † Jan. 1915 op het front. Zoon van een koloniaal magistraat, verbleef hij jong op de eilanden Comores en Réunion. Werd later beambte in het ministerie van Koloniën (1906); na een reis door Indo-China bracht hij het tot onderprefect van Oloron (1911). Zijn letterkundige productie bedraagt enkel jeugdwerk: twee verzenbundels, Au seuil de la Lande (1902) en La Maison des Glycines (1905), melancholisch van inspiratie en bijzonder welluidend. Zijn zin voor het rhythme en het beeld maakt zijn poëzie bijzonder indringend. *Willemyns.*

Des Plaines, rivier in de Ver. Staten (42° N., 86° W.); ontspringt in Z.O. Wisconsin, stroomt zuidwaarts in N. Illinois parallel met den Westelijken oever van het Michiganmeer. Met de Kankakee vormt zij de Illinois. Het water van de Des Plaines wordt ook gedeeltelijk benut voor het Chicago drainagekanaal (→ Chicago). *Erkelens.*

Desportes, F r a n ç o i s, schilder te Parijs; * 1661, † 1743; groote portretopdrachten in Polen; in 1696 terug in Parijs, alwaar hij tot groot aanzien en zeer in de mode kwam. Hij legde zich voortaan bijna uitsluitend toe op jacht- en dierstukken, die in den smaak vielen. *Schretlen.*

L i t. : P. Marcel, La Peinture franç. au début du 18e s.

Despotisme beteekent een onbeperkte en op willekeur gebaseerde macht. In het Grieksche taalgebruik was de despoot enkel maar een heer of bezitter; deze woorden hebben later de ongunstige bijbeteekenis gekregen van dwingelandij en dwingeland, terwijl absolutisme enkel een onbeperkte, maar daarom nog niet op willekeur steunende macht aangeeft. Van verlicht despotisme en verlichte despoten spreekt men om de absolutistische heerschers der 18e eeuw aan te duiden (zooals Fred. de Groote van Pruisen en Jozef II van Oostenrijk), die een het volk welgezinde politiek voerden, meestal echter om tegenover de aanspraken en rechten v. d. adel bij het volk steun te zoeken voor hun eigen machtspositie. Ook bedoelt men er wel mee de politiek met name van Peter den Grooten van Rusland, die o.a. uitwendige beschavingsvormen en nieuwmodische hervormingen van West-Europeesche herkomst zonder meer in zijn Russische Staten en aan zijn hof invoerde en krachtdadig doorzette. *Weve.*

Després, S u z a n n e, actrice, * 1875 te Verdun; verliet in 1897 het Parijsche Conservatoire met den prijs voor blij- en treurspel. Trad vervolgens op bij Lugné Poé, die haar echtgenoot werd. Zij toonde zich een bijzonder Ibsenspeelster, in welke hoedanigheid zij ook in Duitschland groote successen oogstte. *v. Thienen.*

Des Préz, → Prez (des).

Despruets, J o h a n n e s, 1572—1596 generaal van de Norbertijner Orde na het veertigjarig bestuur van kardinalen, die de stam-abdij in commende hadden. * 1521, † 15 Mei 1596. D. stelde zich tot levenstaak, de reformatie van Trente in de Orde te verwezenlijken. Ook als schrijver was hij werkzaam. Zijn krachtige rede bij het godsdienstgesprek van Poissy tegen de commende-abten trok de aandacht. *Th. Heijman.*

Dessa (Sanskrit désja = land, Javaansch déso, door de Europeanen tot dessa gemaakt), dorp, d.i. het cultureele, maatschappelijke en economische milieu van het Javaansche volk, als tegengesteld aan de nagoro (negari), den kraton-kring; wong déso, een gewone Javaan, onderscheiden van den edelman (satrijo). → Gemeente (Inlandsche gemeente in Ned.-Indië). *Berg.*

Dessaretië, berglandschap met een drietal bekkens, nl. dat van Ochrida (Zuid-Slavië), van het Presbameer (Zuid-Slavië en Griekenland) en van Korça of Koritza (Albanië).

Dessau, hoofd- en vroegere residentiestad van den Vrijstaat Anhalt, aan den linkeroever van de Mulde, 3 km van de Elbe (Elbehaven, Wallwitzhafen), 63,4 m boven zeeniveau. Ca. 83 000 inw., waarvan 90% Prot., 3,7% Kath. Knooppunt van de spoorlijnen Berlijn—Frankfort a. d. M. en Leipzig—Hamburg. Luchthaven. De hertogelijke kunstverzamelingen in en bij Dessau (waarvan de voornaamste in het Gotische huis in Wörlitz) stammen nog gedeeltelijk uit het bezit van prinses Amalia, gemalin van stadhouder Frederik Hendrik. De binnenstad heeft nog tal van mooie gebouwen, o.a. de slot- of Marienkerk (1505—1512) met schilderingen van Cranach den Jongeren; het hertogelijk slot met middeleeuwsche fundamenten (de W. vleugel is een der eerste Renaissance-paleizen in Duitschland); het Prinz Georg paleis (1820); het raadhuis in Duitschen Renaissance-stijl. Dank zij de gunstige verkeersligging ontwikkelde zich een belangrijke industrie (vliegtuigen, Junkerswerke), machinebouw, suikerraffinaderijen, chemische industrie. *Lips.*

Dessau, H e r m a n n, Klassiek philoloog. * 1856 te Frankfort a. M., † 1931 te Berlijn, waar hij prof. was. Historicus, zeer goed kenner der Lat. inscripties.

W e r k e n: Scriptores historiae Augustae; Inscriptiones Latii antiqui; Inscr. latinae selectae; Prosopographia imperii Romani; Gesch. der röm. Kaiserzeit.

Dessauer, F r i e d r i c h, onderzoeker op het grensgebied tusschen physica en biologie, en socioloog. Sedert 1920 hoogleeraar in de medische physica te Frankfurt a. M. * 19 Juli 1881 te Aschaffenburg.

Om de Katholieke gedachte te doen doordringen ook in het sociaal-economisch leven wil D. als Katholiek socioloog de natuurlijke factoren ordenen tot een coöperatieve economie en ziet in de techniek een deelname van den mensch aan het goddelijk scheppingswerk. Onder coöperatieve economie verstaat D. een geordende economie, waarin elke beroepsstand en elke economisch handelende persoon bewust medewerkt aan de welvaart. Hij noemt zeven medewerkende factoren der economie: 1° den ondernemer, 2° den mede-arbeider, 3° den mede-ondernemer (kapitalist), 4° den consument, 5° den staat, 6° de natuur, 7° de techniek. Deze factoren werken op principieel verschillende wijze mede aan het economisch resultaat. De hoogere eenheid van geheel het economisch streven wordt door D. opgevat in den zin van het Solidarisme.

D. is bekend door de beschuldigingen, welke het Duitsche Nationaal-socialisme tegen hem richtte. Nov. 1934 is hij echter in hoogste instantie vrijgesproken.

W e r k e n: Philosophie der Technik (1927); Kooperative Wirtschaft (²1931); Im Kampf mit der Wirtschaftskrise (²1932); Das Zentrum (1931); Die Versuchung des Priesters Anton Berg (pseud. Jacob Stab, ³1930). *M. Verhoeven.*

Op p h y s i s c h gebied is D. bekend door zijn onderzoekingen op het gebied der R-stralen en door de constructie van verschillende hiervoor benoodigde instrumenten, o.a. apparaten voor het maken van momentopnamen met R-stralen, voor Röntgencinematographie, voor het waarnemen van R-stralen van zeer korte golflengte en voor het opwekken en meten van R-stralen. Ook construeerde hij een hoogspanningstransformator met regelbare potentiaal en schreef hij leerboeken over R-stralen. *J. v. Santen.*

Desschel, gem. in de prov. Antwerpen; ten N. van Mol; 3 724 inw. (1930), Kath. Opp. 2 703 ha. Het behoort tot het kanton Arendonk en het dekenaat Mol. Oneffen bodem, zandgrond: landbouw, dennenbosschen, wit zand voor glas- en porceleinfabrieken, brouwerijen. St. Niklaaskerk van 1486 met 2 altaarstukken van K. Ooms. Eertijds onder Mol, afhankelijk van de abdij van Corbie. Lagere scholen met zusters Annunciaden van Huldenberg. Kapel van O. L. Vr. op Witgoor, gebouwd in 1662. *Lauwerijs.*

Desselgem, gem. in West-Vlaanderen, ten N.O. van Kortrijk. Opp.: 745 ha; ca. 3200 inw. Zandgrond Vlasteelt. Leie.

Dessendiaan, → Lettergrootte.

Dessertblad, Malva crispa, plant, waarvan het gekroesde blad voor schotelversiering dient.

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam

Destanberg, Napoleon Lieven, journalist, ontwikkeld en begaafd pionier van het tooneelontwaken der jaren 1845—'50 in Vlaanderen. * 7 Febr. 1829, † 1 Sept. 1875 te Gent. Studeert in de rechten, maar laat dit varen om aan tooneel te doen, eerst te Antwerpen (1853—'58) als speler en leider bij het pas gesticht Nationaal Tooneel, dan te Gent als schrijver (van een tiental drama's, blij- en zangspelen). Zijn tooneelwerk steekt gunstig af bij dat van zijn tijdgenooten: de taal is zuiverder en sappiger, de dialoog leniger en levendiger, het gehalte kruimiger. Naar oud gebruik is het doorspekt met zangteksten, pittig en bezield. Technisch blijft het te vlak, het mist de stuwkracht van dramatische haarden en het aangrijpende van dito hoogtepunten. De Dubbele Jagt (1862) en Maria van Burgondië (1865) zouden in moderne ensceneering verjongen en inslaan. Zijn vertalingen van Tartuffe (1866) en Macbeth (1869) zijn uitstekend.

Werken. Naast volksdichtjes en tooneelstukken (voor bibliogr. zie dr. M. Sabbe, L. Monteyne, H. Coopman, Het Vlaamsch Tooneel 1927), een verhandeling: H. Van Peene en zijn werken (Gent 1865). *Godelaine.*

Destelbergen, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 6 km ten O. van de stad Gent, op den straatweg naar Dendermonde. Opp. 1 470 ha; 2 750 inw. Landbouw. D. wordt reeds genoemd in de oorkonden van de 10e eeuw.

Desteldonk, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 10 km N.W. van de stad Gent, op het kanaal naar Terneuzen. Opp. 622 ha, 1 200 inw. Landbouw.

Destilleeren, → Distilleeren.

Destinatie, bestemming; bijv. de vracht is betaalbaar ter destinatie, d.i. ter bestemmingsplaats. Is in dit geval de vracht voor rekening van den verkooper, zooals bijv. bij een verkoop op cifconditie (→ Cif), dan brengt deze het bedrag op de factuur in mindering. *Witsenboer.*

Destinn, Emmy, pseud. van Emmy Kittl, Duitsch opera-zangeres; * 26 Febr. 1878 te Praag, † 29 Jan. 1930 te Budweis; was van 1898 tot 1908 aan de Koninklijke Opera te Berlijn verbonden en sedertdien als gast o.a. te Parijs, Londen en New York. In 1901 zong zij te Bayreuth de partij van Senta in Der fliegende Holländer. Haar beroemdste creatie was die van Strauss' Salome (1908). *Reeser.*

Destouches, André Cardinal, Fr. operacomponist; * 1662 te Parijs, † 1749 aldaar. Werd in 1713 benoemd tot inspecteur van de academie, 1726 Maître de la Chapelle-musique en 1728 muziekintendant. Door zijn tijdgenooten hooggeroemd.

Werken: vsch. opera's (o.a. Omphale), balletten, cantates en kerkmuziek. — Lit.: K. Dulle, A. C. D. (1909).

Destrée, 1° Johannes Josephus, Ned. landschap- en zeeschilder; * 1827, † 1888. Werken zijn o.a. in musea te Amsterdam en Den Haag.

2° Jules Olivier, Belgisch advocaat, letterkundige, aestheet, parlementair en socialistisch voorman. * 21 Aug. 1863 te Marcinelle. Oud-minister van Kunsten en Wetenschappen, lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers en lid van de Commissie voor Intellectueele Samenwerking van den Volkenbond.

Met enkele vrienden, waaronder E. Van der Velde, E. Brunet e.a., stichtte D. te Brussel de Cercle des Etudiants Progressistes. Hij vestigde zich als advocaat te Charleroi, maakte deel uit van de Association Libérale, stichtte nadien met P. Pastur en J. des Essarts de Fédération Démocratique, vormde met zijn vrienden een aparte kieslijst en werd tot volksvertegenwoordiger verkozen. Stilaan werd de afstand tusschen de Fédération Démocratique en de parlementaire fractie der socialistische Belgische Werkliedenpartij geringer en na korten tijd werd de groep van Destrée door die der socialisten opgeslorpt.

Van D. verschenen talrijke werken van zeer uiteenloopenden, doch vooral van letterkundigen aard. Over sociale aangelegenheden publiceerde hij: samen met E. van der Velde: Le Socialisme en Belgique (Parijs, Giard et Brière, 1903); in samenwerking met Hallet, Soudan, Janson: Code du Travail (2 dln. Brussel, Larcier, 1924). Van D. is vooral bekend: Introduction à la vie socialiste (Brussel, L'Egantine, 1929). *Kuypers.*

3° Olivier-Georges (kloosternaam: Dom Bruno), Belgisch dichter in de Fransche taal; * 10 Aug. 1867 te Marcinelle, † 1920 te Leuven. Maakte met zijn broeder Jules deel uit van de redactie van La Jeune Belgique, waarin zijn eerste gedichten verschenen. Trad, na zijn bekeering tot het Katholicisme in 1898, in het klooster der Benedictijnen en werd onder-prior van de abdij Mont-César te Leuven. Ietwat melancholisch klinken zijn Poèmes sans rimes, Au milieu de chemin de notre Vie en L'Office des Complies (1909), neerslag van een priesterlijk-zacht Christendom. *Willemyns.*

Destructie (→ Lat. destruere = vernietigen) is een term, die speciaal gebruikt wordt voor het vernietigen van cadavers en slachtafval. Op de eenvoudigste manier gebeurt dit door verbranding op een brandstapel of boven de vuren van een gasfabriek en door overgieting met sterke zuren. Op deze wijze blijft van het cadaver dus geen nuttige stof over. Tegenwoordig wordt het te destrueeren materiaal in speciale installaties verwerkt tot vet en het zgn. dier- of cadavermeel. De cadavers worden daartoe in groote ketels gebracht, welke ketels door middel van stoom onder druk worden verhit; daardoor worden de lichaamsvochten in damp omgezet en valt het cadaver uiteen. De ketels zijn in een voortdurend draaiende beweging; het vet wordt afgescheiden, de dampen worden langs het vuur afgezogen, de rest wordt in denzelfden ketel gedroogd en daarna fijngemalen. Het apparaat, waarin dit geschiedt, noemt men destructor. De hier omschreven methode is het zgn. droge systeem, waarvoor verschillende apparaten zijn uitgevonden. Om meel met een zoo laag mogelijk percentage vet over te houden, wordt dit dikwijls nog eens met benzine of tetrachloorkoolstof behandeld.

Destructief, letterlijk: vernietigend. Wordt gebruikt als uitdrukking voor een bepaalde neiging van het driftleven om een vorm aan te nemen, welke gericht is op het vernietigen van een object. Volgens de psychoanalytische opvatting is de drang tot destructie een uiting van het erotische en egoïstische driftleven. *Carp.*

Destructor, → Destructie.

Desvallières, George Olivier Finschen schilder; * 1861 te Parijs. Leerling van Tony-Robert Fleury, Elie Delaunay en Jules Valadin. Debuteerde 1883 met een portret. Invloed van Gustave Moreau. Schilderde vele mythische en religieuze figuurstukken, die tot 1902 leden onder een overlading met details: Une communion (1889), Un pain béni (1891), Goliath (1893). Na 1902 werd zijn werk zuiverder en eenvoudiger door zijn aanraking met synthetisten als Maurice Denis (vgl. bijv. Le Sacré Coeur, 1905; Christ à la

Colonne, 1911). Door zijn extatisch Katholicisme (invloed van den schrijver J. K. Huysmans) was hij een merkwaardige figuur uit zijn tijd.

Lit.: Onze kunst (1912, I, blz. 85; 1913, I blz. 59); Gaz. d. B. Arts (1910, II, blz. 371; 1911, II, blz. 374, 381). *Slagten.*

Deswert, Jules, beroemd Belgisch cellist en componist; * 16 Aug. 1843 te Leuven, † 24 Febr. '91 te Oostende. Wonderkind; maakte talrijke kunstreizen in Europa gedurende zijn gansche leven; vanaf 1866 vestigt hij zich in Duitschland; in 1869 wordt hij leeraar aan het Conservatorium te Praag; keert naar België in 1889 terug, waar hij leeraar aan het Gentsch Conservatorium wordt; talrijke werken, waaronder twee opera's en cello-concerten. *V. d. Borren.*

Detachement (< Fr. détacher = losmaken), een troepenafdeeling, meestal uit verschillende wapens bestaande, die een zelfstandige opdracht heeft te vervullen.

Detailhandel, → Kleinhandel.

Detailleeren. Alg. beteekenis: omstandig beschrijven, nauwkeurig uiteenzetten. In de bouwk.: → Details.

Detailmeting. Bij het in kaart brengen van een terrein gaat men steeds uit van het standpunt te werken van het groote in het kleine, dat wil zeggen, dat men van een op te meten terrein eerst enkele weinige zeer markante punten nauwkeurig bepaalt en in teekening brengt en daarna, aan de hand van die voornaamste punten, de zgn. detailmeting uitvoert, d.w.z. de details in teekening brengt ten opzichte van de reeds bekende punten. De eerstgenoemde, markante punten onderling verbonden noemt men het net. De nauwkeurigheidsgraad van de geheele teekening is nu gelijk, daar de fout gemaakt bij de bepaling van een detailpunt zonder invloed is op de bepaling van een ander detailpunt. Als methoden voor de detailmeting komen vooral in aanmerking de: coördinaten-, basis- en voerstraal-methoden. *E. Bongaerts.*

Details in de bouwkunde zijn de onderdeelen met hun profileeringen, beeldhouwwerk, verfijningen van een gebouw en de bijzonderheden van een bouwconstructie, welke nader op grootere schaal, soms op ware grootte, zijn uitgewerkt op teekeningen; gewoonlijk met potlood geteekend, voorzien van duidelijke bijschriften, de doorsneden gearceerd of gekleurd. *Thunnissen.*

Detectie, in de radiotechniek de gelijkrichtende werking van een kristal- of lampdetector, waardoor van de ontvangen hoogfrequente golven de negatieve helft onderdrukt wordt; de positieve helft wordt door de telefoon gevoerd en wekt daarin met behulp van een → telefooncondensator geluidsgolven op. Er worden in radio-ontvangers twee schakelingen gebruikt, waarbij een drie- of meer-electrodenlamp als detector werkt. Bij de eerste spreekt men van roostergelijkrichting, roosterkringdetectie of van detectie met lekken condensator. Hierbij worden door de ontvangen gemoduleerde hoogfrequente golven over den roosterkring-afstemcondensator wisselspanningen opgewekt, die via een → roostercondensator toegevoerd worden aan het rooster van de lamp; deze is zóó ingesteld, dat gedurende een positieve periodehelft de roosterstroomverandering grooter is dan gedurende de negatieve helft, waardoor de roostercondensator integreerend wordt opgeladen tot een negatieve spanning, die een met de golfamplitude evenredige anodestroomvermindering veroorzaakt, welke in de telefoon hoorbaar wordt. Om variaties van de amplitude te kunnen volgen moet de roostercondensator zich door een → lekweerstand kunnen ontladen. Bij de tweede detectiemethode, plaatgelijkrichting of anodestroomdetectie genoemd, wordt de lamp met behulp van een negatieve roosterspanning zoodanig ingesteld, dat het werkingspunt in de (onderste) bocht van de karakteristiek gelegen is, waardoor de plaatstroomtoename gedurende de positieve periodehelft van de roosterwisselspanning grooter is dan de afname gedurende de negatieve helft, wat gelijkrichting beteekent. Bij de meer moderne binode, d.i. een versterkerlamp met ingebouwde diode(n), is de gelijkrichting gescheiden van de versterking, waardoor veel grootere spanningen onvervormd gelijkgericht kunnen worden. *v. Gils.*

Detective-roman, verhaal, waarin een misdaad of misdadiger door een detective wordt opgespoord. De d.-r. is vol spannende situaties en vernuftige ontwarringen. Bekende detectives uit die romans zijn Sherlock Holmes en Nic Carter. Auteurs o.a. Conan Doyle, Gaboriau, Edgar Wallace, Paul Rosenhayn, Ivans.

Lit.: P. Dezaire, Handboek der poëtiek (1932;) A. Lichtenstein, Der Kriminalroman (1908); H. Epstein, Der Detectivroman der Unterschicht (1930). *v. d. Eerenbeemt.*

Detectophoon is een luisterapparaat voor het beluisteren en controleeren van gesprekken in lokalen. Het bestaat uit een microphoon, die meestal op een of andere verborgen wijze ergens is aangebracht, om het gesprokene op te nemen, vanwaar het langs een draadleiding, zooals bij de gewone telephoon, naar een versterkingsinrichting wordt overgebracht. Meestal zijn meerdere lokalen aan de installatie aangesloten. Het te beluisteren lokaal wordt met een eenvoudige selectie-inrichting gekozen. *C. Janssens.*

Detector, → Detectie.

Detentie (Civiel Recht), → Hechtenis.

Militaire detentie is een der drie hoofdstraffen, die krachtens het Ned. Wetboek van Militair Strafrecht aan den militair kunnen worden opgelegd. De rechter is bevoegd om, ingeval krachtens dit Wetboek gevangenisstraf kan worden opgelegd, in plaats daarvan te veroordeelen tot militaire detentie, echter van ten hoogste twee maanden (art. 11). De straf wordt door den militair in afzondering ondergaan behoudens dat de den gedetineerden op te leggen werkzaamheden ook in gemeenschap mogen worden verricht. In den Alg. Maatregel van Bestuur van 7 Juli 1922 (Stbl. 436) vindt men de bijzondere voorschriften voor de tenuitvoerlegging der militaire detentie. In de practijk wordt door den militairen rechter zelden of nimmer van de bevoegdheid tot het opleggen van militaire detentie in plaats van gevangenisstraf gebruik gemaakt. *E. Lamers.*

Milit. d. is in België luidens de wet van 24 Juli 1923 de hoofdstraf, die aan onderofficieren en manschappen wordt opgelegd wegens overtredingen van de Mil. Strafwet. Deze straf kan van 1 maand tot 3 jaar beloopen en worden uitgezeten in de door de regeering aangeduide inrichtingen, waar de gedetineerden onderworpen zijn aan het regime van de correctionneele gevangenis. *V. Coppenolle.*

Deterding, sir Henri Wilhelm August, krachtig vertegenwoordiger van den Nederlandschen ondernemingsgeest in de nieuwere tijden; * 1866 te Amsterdam. Kwam in 1888 bij de Ned. Handelmaatschappij (te Medan en Pinang). In 1896

werd hij benoemd tot inspecteur bij de Kon. Ned. Petroleum Mij., waarvan hij in 1897 waarnemend directeur werd, in 1901 directeur en in 1902 directeur-generaal. De Technische Hoogeschool verleende hem in 1928 het doctoraat (honoris causa) in de technische wetenschappen. *Verberne.*

Deteren, plaatsje in O. Friesland (D.), ten O. van Leer, waar in 1399 Focko Ukena, hoofdeling van Leer, Widzelt ten Broek overwon.

Determinanten. 1° (N a t. h i s t.) Volgens de → kiemplasmatheorie van Weismann zou elke cel of cellengroep van het volwassen organisme in de ide vertegenwoordigd zijn door een determinante.

2° (W i s k.) Determinant D van den n^{en} graad is een systeem van n^2 grootheden (de elementen), geschreven in n rijen en n kolommen, dus

$$D = \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & — & — & — & — & a_{1n} \\ — & — & — & — & — & — & — \\ a_{n1} & a_{n2} & — & — & — & — & a_{nn} \end{vmatrix}$$

Men berekent D als volgt: vorm een product P van n elementen, door uit elke rij en elke kolom één element te nemen, en schrijft de n factoren zóó, dat de eerste indices in de volgorde 1, 2, ...n staan. De tweede indices vormen dan een of andere → permutatie van de getallen 1, 2,. . . .n. Al naar gelang nu deze permutatie even of oneven is (→ Transpositie), is +P of —P een term van den determinant. Het aantal mogelijke zoo te vormen producten is $1 \times 2 \times \ldots \times n$, dus dit is ook het aantal termen van D. De elementen $a_{11}, a_{22}, \ldots a_{nn}$ vormen de hoofddiagonaal van D, de termen $a_{1n}, a_{2,n-1}, \ldots, a_{n1}$ de nevendiagonaal. De term $+ a_{11} a_{22} \ldots a_{nn}$ heet de hoofdterm van D. Door alle elementen van één rij (kolom) met eenzelfden factor te vermenigvuldigen, wordt de waarde van D met dezen factor vermenigvuldigd, zoodat een det. gelijk aan nul is, als alle elementen van één rij (kolom) gelijk aan nul zijn. De waarde van een det. verandert niet: 1° als men de rijen door de kolommen vervangt en omgekeerd (spiegeling t.o.v. de hoofddiagonaal); 2° als men bij elk element van één bepaalde rij (kolom) optelt de overeenkomstige elementen van een andere rij (kolom), vermenigvuldigd met eenzelfden factor. Door twee rijen (kolommen) te verwisselen, verwisselt D van teeken. Onder den coëfficiënt A_{ik} van het element a_{ik} verstaat men $(—1)^{i+k}$ maal den minor (= onderdeterminant) van a_{ik}, dat is de determinant van den $(n-1)^{den}$ graad, dien men verkrijgt door uit D de i^{de} rij en de k^{de} kolom te schrappen; $a_{ik} A_{ik}$ is juist de som aller termen van D, die a_{ik} bevatten, zoodat dus $D = a_{i1} A_{i1} + a_{i2} A_{i2} + \ldots + a_{in} A_{in}$ (ontwikkeling van D naar de i^{de} rij). → Cramer.

L i t.: F. Schuh, Lessen over de hoogere algebra (I [9]1921). *Verriest.*

Determinatief, grammaticale term, waarmee een idiogram of beeldteeken wordt aangeduid, dat in spijker- en hiëroglyphenschrift de beteekenis der voorafgaande of volgende woordteekens tot binnen een bepaalde categorie (menschen, vloeibaar, handeling van den mond, enz.) beperkt. *Simons.*

Determineeren is het vaststellen van den naam van dier of plant, naar hun kenmerken. Dit geschiedt volgens tabellen, die de indeeling in orden, klassen, familiën en geslachten aangeven.

Deze tabellen vindt men in zgn. Flora's (voor hoogere planten in Ned. bijv. de flora's van Heukels en van Heimans, Heinsius en Thysse) en Fauna's (voor Ned. gedeeltelijk verschenen onder redactie van Boschma). Voor lagere planten of afzonderlijke geslachten vindt men tabellen bijv. in het tijdschrift De Levende Natuur. Voor het determineeren van houtsoorten bestaan ook afzonderlijke werken: daarbij heeft men echter een microscoop noodig. Voor de flora's en fauna's kan men met een goede loupe volstaan. *Bouman.*

Determineerende strekking of t e n d e n s, term, geschapen door N. Ach, die hiermede een reactie inleidde tegen de → associatie-psychologie. Deze vindt in de wilshandelingen niet anders dan gewaarwordingen, voorstellingen en gevoelens en dezer verbindingen. Ach daarentegen en met hem vele anderen, Claparède, Meumann, Witasek enz., zien in den invloed, die er uitgaat van een voornemen, wilsbesluit of aangenomen taak, een specifieken factor, die niet door associatie te verklaren is; deze factor werd determineerende strekking genoemd. Een scherpe strijd ontstond over de vraag, of de d.s. ten slotte toch niet tot associaties te herleiden is. Volgens Müller bijv. bestaat een wilshandeling slechts in de voorstelling van een doel, die dan associatief andere voorstellingen oproept. Met recht hebben de school van Külpe als ook Koffka en, met een zekere reserve, Fröbes en Lindworskij zich tegen deze opvatting verzet: het opduiken van een bewustzijnsinhoud kan associatief verklaard worden, maar het is de wil, die volgens zijn eigen wetten de opduikende voorstelling toelaat of verwerpt. → Determinisme. *v. d. Veldt.*

Determinisme (< Lat. determinare = begrenzen, bepalen) is de wijsgeerige opvatting der natuur-noodzakelijke bepaaldheid van elk gebeuren door voorafgaande gebeurtenissen.

Het p h y s i s c h of causaaldeterminisme leert, dat elk physisch gebeuren als „gevolg" gedetermineerd is door de voorafgaande gebeurtenissen als „oorzaak" (Mechanisme). Daar echter meer en meer blijkt, dat we onmogelijk alle als „oorzaak" werkende voorafgaande feiten tegelijk kunnen overzien, staat tegenover dit objectief gedetermineerd-zijn van elk physisch gebeuren (waaraan we als denkpostulaat moeten vasthouden) een subjectief indeterminisme: v o o r o n s kan elk physisch gebeuren een verrassing beteekenen. Wij kunnen enkel met een zekeren graad van w a a r s c h ij n l ij k h e i d (Kansberekening) een toekomstig physisch gebeuren „voorspellen", omdat niet-gekende factoren onze berekening kunnen doen falen (Poincaré, Reichenbach, Van der Waals). — Hiertegenover staat de teleologische natuurverklaring, die het physisch gebeuren niet enkel afhankelijk stelt van als „oorzaken" werkende voorafgaande gebeurtenissen, maar ook van later te bereiken doeleinden (→ Doelmatigheid). De causaliteit der voorafgaande gebeurtenissen is immers niet eenzijdig bepaald en vordert dus een nadere determinatie (doeloorzaak), opdat een bepaald physisch gebeuren volge.

L i t.: Beysens, Ontologie ([2]1917, 229-248).

Het p s y c h o l o g i s c h of wilsdeterminisme leert, dat, gelijk alles, ook de menschelijke wilsdaden bepaald zijn door mechanisch-noodzakende oorzaken: door een onvermijdelijk noodlot (Fatalisme), door de aloorzakelijkheid Gods (Calvinisme), door een overheerschenden trek naar den hemel of naar de aarde (Jansenisme), door wat het menschelijk verstand den wil als het beste voorhoudt („psychologisch determinisme" in strikteren zin: Leibniz), door de innerlijk aanwezige neigingen en de van buiten af inwerkende motieven (Heymans), door onze geestelijke en lichamelijke constitutie (Lombroso). — Hiertegenover staat het teleologisch indeterminisme, de leer der → wils-

vrijheid of doelbewuste zelfbepaling. Terwijl het liberalisme een absoluut indeterminisme verdedigt, leert de Scholastieke wijsbegeerte een gematigd indeterminisme (Indifferentisme): de menschelijke wil is gedetermineerd om te streven naar het goede, abstract en absoluut genomen; maar vrij, wat betreft de concrete goederen, waarin dit abstract goede in meerdere of mindere mate is verwerkelijkt en die dus enkel middel zijn om aan dat absoluut goede in meerdere of mindere mate deelachtig te worden.

L i t.: Beysens, Alg. Zielkunde (II [2]1911, 271-359). *v. d. Berg.*

Detestatio sacrorum (Lat.), bij de Romeinen: vervreemding van den familiecultus. Deze had waarschijnlijk bij de → a d r o g a t i o plaats: de volksvergadering verklaarde plechtig, dat de geadrogeerde uit het gewijde verband van zijn gens trad. *Davids.*

Detlefsen, D e t l e f, Klassiek philoloog; * 1833 te Neuendeich (Holstein), † 1911 te Glückstadt.

W e r k e n: een uitgave van Plinius' Naturalis Historia, studiën over bouw en geographie daarvan; die Entdeckung des germanischen Nordens im Altertum; Gesch. der holsteinischen Elbmarschen.

Detmold, hoofdstad van den Vrijstaat Lippe, gelegen aan den N.O. voet van het Lippische Woud (O. deel van het Teutoburger Woud) aan de Werra en aan de spoorlijn Herford-Altenbeken; 134 m boven zeeniveau; ong. 17 500 inw., waarvan ca. 1 500 Kath. De stad heeft nog de rust van vroegere residentie bewaard. De Altstadt, in den vorm van een halven cirkel aan de Werra gelegen, heeft talrijke huizen in vakwerkbouw (16e en 17e eeuw); hier ligt ook het vroegere residentieslot in massieven Renaissance-stijl (1511—1557; toren van 1740). Zuidelijk hierop aansluitend ligt de Neustadt (18e eeuw) met het Neue Palais (1718), een museum in een mooi park. In de nabijheid der stad ligt de Grotenburg met Hermannsdenkmal. *Lips.*

De slag bij Detmold in 783 is een der vele slagen, door Karel den Grooten tegen de Saksen gewonnen, waarbij hij met verrassende snelheid optrad.

Detonatie is een zich snel (met eenige km per sec) voortplantende ontploffing, en staat dus tegenover de deflagratie. Of een bepaalde ontplofbare stof zal detoneeren of deflagreeren, hangt onder zeer veel meer ook daarvan af, hoe zij ontstoken wordt. Wil men, dat ze detoneert, dan ontsteekt men gewoonlijk met een detonator, ook slaghoedje of percussie genaamd. Dit is een hulsje met een kleine hoeveelheid van een stof, welke door een slag ontploft, nl. → knalkwik of → loodazide. De ontploffing van deze stof deelt zich dan mede aan de lading. In sommige gevallen brengt men in het slaghoedje ook een kleine hoeveelheid van een stof als trinitrotoluol, welke door het ontploffende knalkwik ontstoken, op zijn beurt de explosie naar de lading overbrengt.

De snelheid, waarmede de gassen worden gevormd, de detonatie-snelheid, bedraagt volgens Kast voor dynamiet 6 370 m/sec, trinitrotoluol 6 700—6 900 m/sec, pikrinezuur 7 290 m/sec. De detonatie-temperatuur bedraagt voor dynamiet 3 160° C, voor trinitrotoluol 2300° C, voor pikrinezuur 2 600° C. *Zernike.*

Detoneeren, afwijken van de juiste toonhoogte bij het zingen. Kan een gevolg zijn van stemzwakte, vermoeidheid of van onvoldoend muzikaal gehoor.

Détournement de pouvoir, het gebruik maken door de overheid van een bevoegdheid tot een ander doel dan waartoe die bevoegdheid gegeven is. Bijv.: een burgemeester verbiedt de opvoering van een tooneelstuk krachtens zijn bevoegdheid dit te doen wegens strijd met de openbare orde of zedelijkheid, in werkelijkheid echter omdat hij een persoonlijken wrok heeft tegen den auteur. Vaak wordt bepleit voor dergelijke gevallen beroep mogelijk te maken op een rechterlijke instantie [→ Rechtspraak (administratieve)]. *Struycken.*

Detroit (Fr. D'Etroit), stad met ca. 1 500 000 inw. in den staat Michigan (Ver. St.; 42° 20′ N., 83° 5′ W.), gelegen aan den W. oever van de Detroitrivier, die met Lake St. Clair en de St. Claire-rivier een verbinding vormt (de Dardanellen van Amerika genaamd) tusschen Huron- en Eriemeer. Reeds was dit gebied in 1645 bezocht, maar de vaste nederzetting kwam eerst in 1701 (Antoine de la Mothe, Cadillac, Port Pontchartrain). Langs de rivier vormen werven, havenwerken, stations een front van ruim 20 km. Het stadsplan vertoont hetzelfde beeld als vele Amerikaansche steden: zeer regelmatig, als een schaakbord (→ Chicago). Deze stad is een van de grootste industriesteden van de Ver. Staten. De voornaamste industrie is de automobielind. (o.a. Ford); daarnaast machine-, meubel- en tabakindustrie. Uiteraard heeft D. door zijn ligging aan genoemden doorgang een belangrijk aandeel in de scheepvaart op de groote meren. Vele spoorwegen komen hier samen. De verbinding met den Canadeeschen oever, met het stadje Windsor, wordt onderhouden door veerbooten en een tunnel van ca. 8 km. *Erkelens.*

Dettweiler, P e t e r, Duitsch arts, een der eersten, die de behandeling van tuberculoselijders in een sanatorium door middel van een strenge rustkuur systematisch doorvoerde (Kadaverruhe) en een voorvechter voor de sanatoriumbehandeling was. * 4 Aug. 1837 te Wintersheim, † 12 Jan. 1904 te Kronberg. *Wynands.*

Deubel, L é o n, Fransch symbolistisch dichter; * Maart 1879 te Belfort, † (door zelfmoord) 12 Juni 1915 te Maison-Alfort. D. was het type van den „poète-maudit”; had een droevige jeugd en werd als repetitor aan de universiteit uit zijn ambt ontslagen (1900) wegens zijn lawaaierig Dreyfusisme en zijn scherp antimilitarisme. Vers la Vie (1904) is nog navolging van Verlaine, ter eere van wien hij de Revue Verlainienne stichtte (1901). Zijn laatste en tevens beste bundel Poésies, rhythmisch volmaakt en sober van vorm, wijst op duidelijke evolutie naar een sterk door Baudelaire en Mallarmé geïnspireerd Klassicisme.

W e r k e n: La Chanson balbutiante (1899); Vers la vie (bevat Le Chant des Routes et des Déroutes; 1901); Sonnets intérieurs (1902); Evocations (1904); Sonnets d'Italie (1904); La Lumière Natale (1905); Poésies (1906); Poèmes choisis (1909); Ailleurs (1911). — U i t g.: Verz. Werken: Régner (1913). *Willemyns.*

Deucalion (G r. m y t h.), zoon van Prometheus. Met zijn vrouw Pyrrha, de dochter van Epimetheus, werd hij bij den zondvloed gespaard in een vaartuig, dat hij op aanraden van Prometheus bouwde. Na hun redding raadpleegden zij het orakel van de godin Themis, dat hun beval de beenderen van hun moeder achter zich te werpen. D. begreep, dat hiermee steenen bedoeld werden, a.h.w. de beenderen der moeder aarde. Zij deden dit en de steenen van D. werden mannen, die van Pyrrha vrouwen. Zoo ontstonden dus nieuwe menschen uit de aarde. D. gaat dan naar Thessalië, waar zijn zoon Hellen geboren wordt. *Weijermans.*

Deuce, de gelijke stand (40 : 40) in een „game” bij tennis (→ Lawntennis).

Deugd. B e g r i p e n d e u g d l e v e n.

Deugd en deugdzaam, in het Ned. spraakgebruik tot de zedelijke orde beperkt, duidt op subjectieve zedelijke goedheid als blijvende gesteltenis, als karaktertrek. Men kan de deugd omschrijven als een blijvende, innerlijke geneigdheid en vaardigheid tot het zedelijk goede, die zinnen en werken van het vrije-wilsleven richt. Zij ligt ten grondslag aan het feitelijk willen en volbrengen van het goede, maar mag toch niet vereenzelvigd worden met de vermogens, waar het zedelijk handelen aan ontspruit.

Die vermogens zelve zijn van nature onbepaald: het goede en het kwade onder den schijn van goed liggen gelijkelijk in hun perspectief. Eerst door de deugd als aanklevende hoedanigheid en vormende hebbelijkheid (habitus) wordt de onbepaaldheid dier zielskrachten opgeheven, zoodat zij gereedelijk en als van nature (de deugd wordt als een tweede natuur) bij voorkeur tot het goede neigen. Gangbaar in de Katholieke theologie is de begripsbepaling, aan Augustinus ontleend: de d. is een goede hoedanigheid der ziel, waardoor men (zedelijk) goed leeft en die niemand ten kwade misbruikt. Een andere is aan Aristoteles ontnomen en brengt bijzonder ook het eigen karakter der zedelijke deugd tegenover andere hebbelijkheden tot uitdrukking: het is de deugd, die den mensch zelf goed maakt en zijn werken op het goede richt.

Krachtens haar uitgesproken zedelijke strekking behoort de d. tot het hoogere geestesleven, en wel tot het beraden en vrije wilsleven. Zij is geen instinctmatige gewoontedrang maar een welberaden, door zedelijk besef gedragen verkleefdheid aan het goede en liefde voor het zedelijk ideaal.

Eerst de deugd geeft vastheid van karakter en doet met vaardigheid, met betrekkelijk gemak en met innerlijke opgewektheid het goede volbrengen. Daarom is gevormde deugd noodzakelijk om op volmaakte wijze het goede te doen en duurzaam trouw te blijven aan zijn plicht te midden van de wisselende omstandigheden en ondanks de telkens oprijzende moeilijkheden.

Als algemeene karakteristiek en vormelijk beginsel van alle deugd kan men met Aristoteles aangeven, dat zij het j u i s t e m i d d e n bewaart (virtus in medio). Dit heeft niets met middelmatigheid te maken: de deugd stijgt tot het hoogste op en omvat ook het heldhaftige (bijv. dapperheid, grootmoedigheid, maagdelijkheid enz.) Ook zegt dat juiste midden geen mathematische gelijkmatigheid: behalve voor de rechtvaardigheid is de juiste maat der deugd geen vaste grootheid maar veranderlijk naar de persoonlijke gesteltenissen en de omstandigheden. De gedachte is deze: waarlijk goed en deugdzaam is hij, die op het respectieve gebied des levens het goede nastreeft, gelijk dat door het geweten wordt omlijnd, en noch door te veel noch door te weinig van de juiste maat der rede afwijkt. In het beheer der tijdelijke goederen bijv. vervallen de gierigheid en de verkwisting in tegenovergestelde uitersten: de deugd ligt in de juiste maat eener verstandige vrijgevigheid.

Naar de verschillende vermogens, die door de deugd vervolmaakt worden, de verschillende levensgebieden, die zij beheerscht, en de verschillende zedelijke waarden, die zij verwerkelijkt, splitst de deugd zich in een veelvoud van afzonderlijke deugden. Reeds door de Grieksche oudheid ingevoerd en door de Kerkvaders en de latere Christelijke ethici overgenomen is de rangschikking naar vier **hoofd-** of **kardinale** deugden (voorzichtigheid of practische levenswijsheid of zedelijk beleid, rechtvaardigheid, moed of dapperheid, matigheid), waar heel het zedelijk leven aan hangt en waar het zich om wendt als om zijn hengsels (Lat. cardo). Om ieder dier hoofddeugden wordt dan telkens een kroon van andere verwante deugden gegroepeerd. De respectieve kardinale deugden kunnen ook genomen worden als algemeene deugden, die de geheele groep der hoofddeugd met haar aanverwante deugden omvatten (dan beter gerechtigheid, gemoedssterkte, matiging). De beeldende kunst der M.E. wist ze door allegorische voorstellingen en rijke symboliek in het volksbewustzijn te prenten (voorzichtigheid: boek, slang; rechtvaardigheid: weegschaal, zwaard; matigheid: toom, mengvat; moed: leeuw, zuil). Al deze deugden zijn innerlijk verbonden door de voorzichtigheid, die de andere in de practijk met haar beraad moet voorlichten en met haar uitspraak en bevel moet leiden, en die van haar kant de door de andere deugden gevormde goede gesteltenis van den wil veronderstelt. Zoo vormt bij alle veelheid van afzonderlijke deugden toch het deugdzame leven een organische eenheid, geleid door één formeel beginsel, de leidraad der rechte rede, en gericht op een hoogst goed en einddoel des levens, waaromheen alle zedelijke waarden in hiërarchische orde gerangschikt zijn. — De gegeven bepalingen hadden meer rechtstreeks betrekking op de deugd binnen de grenzen der natuurlijke zedelijkheid, zich richtend naar de Wet Gods, gelijk die in onze redelijke natuur gelegd is en uit het natuurlijk geweten tot ons spreekt. Deze natuurlijke deugd is niet aangeboren en kan niet erfelijk worden voortgeplant, maar wordt slechts door volhardende oefening verworven (n a t u u r l i j k e v e r w o r v e n d e u g d). Het iederen mensch aangeboren zedelijk besef en de natuurlijke neiging van den wil tot het redelijk erkende goed zijn nog slechts het beginsel van alle deugd. Gesteltenissen in het lichaam en in de zinnelijke ken- en streefvermogens buiten den vrijen wil om, die tot handelen in een bepaalde richting disponeeren, kunnen als potentieele aanleg wel aangeboren zijn en erfelijk voortgeplant (zgn. a a n g e b o r e n, e r f e l ij k e d e u g d e n); zij vormen echter nog geen deugden in den eigenlijken zin doch slechts verwijderde disposities daartoe, wijl zij uit zich geen zedelijke strekking hebben. Verder mag die oefening, wil zij echte deugd vormen, geen louter mechanische gewenning zijn maar moet uitgaan van het geweten en den vrijen wil: gelijk ook de deugd zelve geen louter instinctmatige gewoontedrang is, maar een welberaden door zedelijk besef gedragen verkleefdheid aan het goede.

Bij de wedergeboorte tot het bovennatuurlijk leven wordt het heele zedelijk leven vernieuwd en geheiligd in Christus; met de heiligmakende genade en als uitvloeisel daarvan worden den mensch ook andere bovennatuurlijke hoedanigheden en gesteltenissen ingestort, die de ziel in haar vermogens innerlijk verheffen en tot bovennatuurlijk leven in staat stellen, de b o v e n n a t u u r l ij k e i n g e s t o r t e d e u g d e n en de → gaven des H. Geestes. Zoo zijn daar allereerst de theologische of **goddelijke** deugden van → geloof, → hoop en → liefde (Trid. sess. 6. cap. 7), die zich onmiddellijk op God als bovennatuurlijk einddoel des levens richten en zoo het zedelijk leven een geheel nieuwen grondslag geven, het maken tot een innige levensgemeenschap met God, welke in de Zalige Aanschouwing haar voltooiing vindt. Daarnaast neemt de meer algemeene leer der theologen ook de instorting van bovennatuurlijke **zede-**

lijke deugden aan, onderscheiden van de natuurlijke verworven zedelijke deugden doordat zij aan de genade ontspruiten, zich richten naar de Wet Gods, gelijk die in het geloof geopenbaard is, en zoo het Christelijk zedelijk ideaal verwerkelijken. Bovennatuurlijke en natuurlijke zedelijke deugd vormen een eenheid van deugdzaam leven onder de inspiratie der liefde, die heel het deugdenleven doordringt en het zijn hoogste voltooiing geeft door het onmiddellijk op God te richten. De Liefde is de volheid van alle godgevallig leven en van alle volmaakte deugd; zonder haar is zeker eenige natuurlijke deugd, vooral de burgerlijke, bestaanbaar, maar dat blijft toch slechts deugd in onvolmaakten zin en zij strekt niet tot eeuwig heil, juist wijl zij den wortel en de voltooiing der liefde mist en daardoor de orde tot God als bovennatuurlijk einddoel des levens. → Genade; Goede werken; Amerikanisme; Deugdpaedagogiek.

L i t.: Ambrosius, De off. (I en II, M.P.L. 16); Augustinus, De mor. eccl. cath. (I, M.P.L. 32); Thomas, Summa theol. (I-II, qu. 55-67; II-II, passim), Quaest. disp. de virt. in comm. en de virt. card.; Beysens, Ethiek of natuurlijke zedenleer (I 1913, 550 vlg.); Cathrein, Moralph. ([5]I, 336 vlg.); Mausbach, Grundlage und Ausbildung des Charakters nach Th. v. Aq. (Freiburg 1911, 52 vlg.); Gervasius O.M. Cap., Algemeene deugdpaedagogiek (1928). *Buys.*

Deugdleven, → Deugd.

Deugdpaedagogiek, een den laatsten tijd veel gebruikt woord voor zedelijke opvoedkunde. Die benaming is juist. Zedelijke opvoedkunde wil immers niet slechts menschen leeren vormen, die goede daden stellen, maar ook zedelijk goede menschen, d.i. deugdzame menschen. Want de deugd is een blijvende gesteltenis, die zoowel den mensch zelf als zijn daden goed maakt (Aristoteles). Zedelijke daden zijn daartoe vereischt, want de natuurlijke of verworven deugden worden uit de daden geboren en de bovennatuurlijke of ingestorte leven en groeien er uit. Deugdpaedagogie is zoo oud als de menschheid zelf. Een volledige deugdpaedagogiek moet nog geschreven worden. Zij dient te omvatten een a l g e m e e n en b ij z o n d e r deel. Het algemeene behandelt de vier oorzaken: doel-, werk-, stof- en vormoorzaak. Het bijzonder deel geeft een t h e o r e t i s c h e uiteenzetting van de afzonderlijke deugden en, waar nog meer behoefte aan bestaat, een p r a c t i s c h gedeelte, dat laat zien hoe de opvoeder moet inwerken op het kind om de doelmatige oefening te verkrijgen. → Deugd.

L i t: dr. J. Mausbach, Grondslagen en Vorming van het Karakter volgens St. Thomas (Gent); p. Gervasius, Algemeene Deugdpaedagogiek (Tilburg). *p. Gervasius.*

Deugdvorming, → Deugd; Deugdpaedagogiek.

Deule, → Eule (de).

Deulemonde (D e u l é m o n t), gem. en kerspel in kanton Kiesenet a.d. Eule. 850 inw., Franschsprekend; gelegen aan de samenvloeiing der Eule en Leie. Landbouw. Patroon H. Symphorianus. Het kerspel omvat ook de gemeenten Neder-, en Zuid-Waasten, tezamen beschikkend over één kerk. Hospitium der Zusters van het Kindeke Jezus. Kath. scholen voor jongens en voor meisjes. *v. Es.*

Deur wordt genoemd de beweegbare toegang tot een vertrek. Gewoonlijk wordt zij van hout gemaakt; er zijn ook stalen deuren in den handel (branddeuren). Men onderscheidt de deuren naar de constructie in a) paneeldeuren, waarbij een paneel in een sponning van de randstijlen zit; b) opgeklampte deuren, waarbij de randstijlen aan één of twee zijden met planken zijn betimmerd; c) cel-triplexdeuren, waarbij een stelsel van in elkaar gewerkte latten aan beide zijden met een laag triplex is bedekt, enz. Naar de wijze van openen maakt men onderscheid in draaideuren, schuifdeuren, harmonicadeuren.

L i t.: Alle leerboeken over bouwconstructies. *Thunnissen.*

Heilige deur, 1° (voorheen ook: g o u d e n d e u r) uiterste rechtsche ingang der vier basilicae majores van Rome (→ Basiliek, sub II Liturgisch), welke bij den aanvang van een jubeljaar (meest: het vigilie van Kerstmis) plechtig geopend, en bij de sluiting plechtig dichtgemetseld wordt (die van S. Pieter door den paus, de andere door kardinalen). Deze symbolische plechtigheid bestond reeds in de 15e eeuw (houdt geschiedk. misschien verband met het → asylrecht). → Jubeljaar.

2° (Ook: K o n i n k l ij k e d e u r) In de Grieksche kerken de middelste der drie openingen der → iconostase (voorzien van lage deuren, waarboven een gordijn), welke een doorkijk geeft op het altaar. *Louwerse.*

Deur, familienaam van graveurs te Amsterdam, waarvan versch. leden werkten op het eind der 17e en begin der 18e eeuw. Zij maakten vooral kaarten.

L i t.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Deurkas, ruimte voor de sluisdeur in den muur van het sluishoofd. De afmetingen van de d. zijn zoodanig, dat de deur in geopenden stand daarin geheel geborgen wordt en de doorvaart voor de schepen dus geheel vrij is.

Deurle, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen op den rechteroever van de Leie, halverwegen tusschen Gent en Deinze, schilderachtig gelegen. Opp. 534 ha, ca. 1 000 inw. Landbouw.

Deurne, 1° gem. in de prov. N o o r d - B r a b a n t, ten O. van Helmond aan de Limb. grens; ong. 11 500 inw., bijna allen Kath.; opp. 12 239 ha. Het bestaat uit zeven parochies: Deurne, Zeilberg, St. Joseph-parochie, Neerkant, Helenaveen, Liessel en Vlierden. De bewoners leven vooral van landbouw, veeteelt, tuinbouw en industrie (veenderij en turfstrooiselfabriek, textielfabrieken, steenbakkerijen en ringsteenovens, betonindustrie). Op organisatorisch gebied kan D. als een voorbeeld gelden; vooral de Kath. Boerenbond ontwikkelt er een groote actie: uitgebreide pakhuizen, loodsen voor meststoffen enz. Er is veel natuurschoon: het Zandbosch, de Hees, de Baarschot, de Hoeven, de veenderijen en het dorp Helenaveen. D. heeft twee kasteelen: het groot en het oud of klein kasteel; verder een oud kasteeltje (thans boerderij) onder Vlierden op de Baarschot. In 1837 werd op de hei een praehistorische begraafplaats ontdekt. Later werd in het veen een verguld zilveren Romeinsche helm van een officier uit den tijd van Constantijn den Grooten opgedolven (berust in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden). In D. werd begonnen met de stelselmatige vervening van de Peel: in 1853 kochten Jan en Nicolaas van de Griendt uit Den Bosch en G. J. W. Carp uit Arnhem 610 bunder veen van de gem. D. en kregen verlof van de regeering, een kanaal vanuit de Noordervaart door dit veen te graven. Aan deze H e l e n a - v a a r t ontstond de kolonie H e l e n a v e e n, genoemd naar de echtgenoote van den pionier Jan van de Griendt, Helena Panis. Veel werd verveend en later ontgonnen, vooral tot tuinbouwgrond. De gem. Deurne begon ook; groef een kanaal evenwijdig met de Helena-vaart, het D e u r n s c h e K a n a a l

genoemd. Ook werd veel heide ontgonnen; vanuit D. een krachtige actie, om de geheele Peel in cultuur te brengen. → Peel. *v. Velthoven.*

2° D. Belg. gem. in de prov. Antwerpen, op 4½ km van de stad Antwerpen (II, 512 B3). Opp. 1 427 ha, ruim 45 000 inw. D. bevat de volgende wijken: Centrum, Noord, Zuid, Ruggeveld, Kerkeveld, Silsburg. Zandgrond. Rivieren: Groote en kleine Schijn. D. werd van Borgerhout gescheiden in 1836. Landbouw, brouwerijen, stokerijen, tapijten en conserven. D. is een dekenaat: St. Fredeganduskerk (1845), en bezit 6 parochiën. Paters van het H. Hart. Z. Annunciaden v. Huldenberg. D. werd in de 7e eeuw door St. Amandus gesticht. St. Willibrordus bewoonde in de volgende eeuw het klooster van Deurne. Versterkte plaats op het toenmalig bevaarbaar Schijn, tijdens de M.E. In de 14e eeuw werd de eigendom van D. door de abdij van Eename aan de St. Michiels-abdij van Antwerpen verkocht. In 1579: slag v. D. tusschen de Spaansche legers en die van de Staten-Generaal. Romeinsche Oudheden ontdekt. Kasteelen: Rivierenhof, eigendom der provincie A., 87 ha, publiek park, stijl Le Nôtre, 17e eeuw; Sterckhof (hersteld) Museum van Vlaamsch economisch en cultuurleven door de eeuwen heen, Boekenberg (gemeentepark), Lackbors, puinen van Gallifort en Lanteernhof. Vlieghaven; stadion van Antwerp Football Club. *Striels.*

3° Gem. in Belg. Brabant (VI 96 F 1); ten N. van Diest; ruim 600 inw., Katholiek; opp. 638 ha; landbouw.

4° [Fr.: Tourinnes-la-Grosse (Groot-Deurne), ter onderscheiding van Tourinnes-Saint-Lambert], gem. in Waalsch-Brabant, op de taalgrens (VI 96 E3); opp. 874 ha, 1 000 inw.; landbouw; interessante kerk uit de 13e eeuw met zwaren toren.

Deur-opener, constructie, waardoor het dagslot van een deur vanuit een willekeurig punt electrisch geopend kan worden, doordat een electromagneet, bediend door een drukknopschakelaar, de voor het openen vereischte horizontale beweging verricht.

Deursen, klooster van reguliere kanunnikessen van den H. Augustinus. Oorspronkelijk stond het te Nuenen en droeg den naam Zoeterbeek. Ofschoon het aangesloten was bij de congregatie van Windesheim, stond het onder het bestuur van de kanunniken van Mariënhage (Eindhoven). Ten gevolge der Reformatie vertrokken de zusters naar het vrije land van → Ravenstein. *Th. Heijman.*

Deurwaarder (Recht) is een gerechtsdienaar, die belast is met het beteekenen van → dagvaardingen en andere, ook buitengerechtelijke → exploiten; met de tenuitvoerlegging der rechterlijke beslissingen en uitvoerbare akten; eindelijk met sommige huishoudelijke diensten bij de Hoven en rechtbanken: hij helpt de orde der terechtzitting handhaven en roept de zaken ter → rolle op. Tot het doen dezer verrichtingen is een d. slechts bevoegd binnen zijn gebied.

In Nederland wordt de d. door den minister van Justitie bij een rechterlijk college of kantongerecht aangesteld. Taak, bevoegdheden, enz. der d. zijn geregeld bij Reglement IV ter uitvoering van de wet op de Rechterlijke organisatie van 1838. Het onderscheidt bezoldigde d., die een traktement uit 's lands kas genieten, en onbezoldigde d., die uitsluitend beloond worden door de burgers, die van hun diensten gebruik maken. De bezoldigde d. zijn gebonden tot het doen van verrichtingen in strafzaken, de onbezoldigde niet.

In België worden de d. door den Koning benoemd. Hun bevoegdheid strekt zich uit over het arrondissement; bijzondere regelen gelden voor de d. bij het Hof van Verbreking en voor die bij het Vredegerecht. Aan het hoofd van de d. in ieder arrondissement staat een Tuchtkamer, waarvan de leden door de d. worden aangesteld. De vergoedingen, die aan den d. toekomen, zijn, zoowel in burgerlijke zaken als in strafzaken, door koninklijk besluit getarifeerd. *Stoop/V. Dievoet.*

Deus, Joao de, → Nogeira Ramos.

Deusdedit, naam van eenige heiligen: 1° 6e aartsbisschop van Canterbury; † 14 Juli 664. Hij werd in 655 door Ithamar van Rochester tot bisschop geconsacreerd. Feestdag 14 Juli.

2° 15e abt van Monte Cassino (828—834), † 11 Nov. 834 in den slotkerker van Rocca Secca, daar hij de goederen van de abdij standvastig verdedigde tegen den hebzuchtigen hertog Sichardus van Beneventum. Hij wordt sedert lang als martelaar vereerd en als patroon tegen de malaria aangeroepen. Feestdag 9 Oct.

3° Paus (latere naam Adeodatus I) van 615—618. Zijn zorg ging vooral uit naar den clerus. Hij was een man van zachtheid en vrede. Eenige vreemd-aandoende bepalingen, welke hem werden toegeschreven, bleken later onecht te zijn. Feestdag 8 Nov. (23 Maart). *J. v. Rooij.*

Déus ex máchina (Lat., = machinaal neergelaten god), een kunstmatig middel, in de oud-Grieksche tooneelopvoeringen, vooral door Euripides, gebruikt: door middel van een kraan (machina), waaraan een mand bevestigd was, wordt boven het tooneelgebouw (skènè) een onverwacht verschijnende god of held geheschen, die bij onontkoombaren ondergang van den hoofdpersoon een plotselinge en onverwachte redding, of bij het hoogtepunt eener moeilijkheid de eenige uitkomst brengt en de handeling verder volgens de gegevens der sage laat verloopen.

Overdrachtelijk verstaat men in de dramatiek, doch ook in het leven, onder dezen term een al te gemakkelijke, ongemotiveerde, al te toevallige oplossing der moeilijke situatie. *Pottelbergh/v. d. Eerenbeemt.*

Deus meus et ómnia (Lat., = mijn God en mijn al), gebed van S. Franciscus van Assisi [Speculum vitae b. Francisci et sociorum ejus op. fr. Gulielmi Spoelberch (II 1620, blz. 5)].

Deus providébit (Lat.) = God zal (erin) voorzien (Gen. 22.8, nl. in het offer). Antwoord van Abraham op Isaac's vraag waar het offer is.

Deussen, Paul, philosoof en Sanskritist; * 1845 te Oberdreis (Neuwied), † 1919 te Kiel. D. maakte zich vooral verdienstelijk als vertaler en verklaarder der Oepanisjad's en van werken der Wedântarichting.

Werk: 60 Upanishads des Veda (Leipzig [2]1905). — Lit.: Winternitz, Geschichte der indischen Literatur (III, 428 vlg.).

Deuteragonist, in het oud-Grieksch tooneel diegene onder de drie spelers, die den tweeden rang inneemt en derhalve de na de hoofdrol belangrijkste rol vervult. De Romeinen noemen den d.: actor secundarum partium.

Deuterobipyramide, → Kristal.

Deuterocanonisch, → Canonisch.

Deuteronomium, het 5e boek van den Pentateuch. De naam beteekent: herhaling der wet. Het

bevat de laatste redevoeringen, door Moses in de vlakte van Moab voor de Joden gehouden, geeft diens laatste beslissingen, een canticum en zegen van Moses en een bericht over zijn dood. In de moderne Pentateuch-critiek was juist de authenticiteit van dit boek veel omstreden, ook in verband met het verhaal van 4. Reg. 22. 8—11 en 2. Par. 34. 15 over het vinden van een wetboek in den tempel onder koning Josias. De Mozaïsche authenticiteit steunt op de traditie en op innerlijke gronden. Latere bijvoegingen en veranderingen zijn niet uitgesloten.

Lit.: vgl. de handboeken. Euringer, Der Streit um das Deuteronomium (1912); H. Junker, Das Buch Deuteronomium übersetzt und erklärt (1933); W. Stoderl, Das Gesetz Israels nach Inhalt und Ursprung (1933). *C. Smits.*

Deuteroprisma, → Kristal.

Deuterostomidae, dieren, waarbij tijdens de embryonale ontwikkeling de blastoporus of oermond der jonge kiem zich ontwikkelt tot anale opening. De mond is dus een nieuwvorming, anders dan bij de Protostomidae, waar de blastoporus tot mond wordt. Tot de D. behooren Echinodermata, Vertebrata en enkele kleinere diergroepen. *M. Bruna.*

Deuterus (Gr., = tweede) duidt aan den Gregoriaanschen kerktoon, gebouwd op den 2en grondtoon m i. → Gregoriaansch (sub: Modaliteit); → Kerktonen.

Deutinger, Martin von, Beiersch kerkhistoricus en prelaat; * 1789, † 1854 te München; grondlegger van het bisschoppelijk archief van Freising en beschrijver der kerkelijke geschiedenis van het bisdom Freising-München.

Deutsch Brod (Tsjech.: Nemecky Brod), Boheemsche stad in het Boheemsch-Moravisch Hoogland aan de spoorlijn Praag—Znaim—Weenen (49° 30′ N., 15° 40′ O.); ca. 9 000 Tsjechische inwoners. Textiel- en metaalindustrie. Tijdens de Hussietenoorlogen door Zizka verwoest.

Deutsche Chronik, in 1774 te Augsburg gesticht en tot 1777 door Christ. Fr. Schubart uitgegeven, een der meest gelezen tijdschriften van het 18e-eeuwsche Duitschland en later nog onder anderen titel uitgegeven.

Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft, in 1880 gesticht en uitgegeven door de academiën der wetenschappen in Duitschland en Oostenrijk. Onder leiding van Paul Hinneberg verschijnt het wekelijks bij W. De Gruyter en Co. te Berlijn.

Deutsche Musikgesellschaft (DMG), in 1918 te Berlijn gesticht o. l. v. H. Kretzschmar als nationale voortzetting van de in 1914 uiteengevallen Internationale Musikgesellschaft. Zij is vooral van beteekenis door de uitgave van de Publikationen älterer Musik, welke onder leiding van Th. Kroyer staan en waarin sedert 1926 de werken van Guillaume de Machaut, Ockeghem, Marenzio, Luys Milan e.a. verschenen zijn. *Reeser.*

Deutsche Orientgesellschaft, gesticht te Berlijn 24 Jan. 1898, vooral door toedoen van Friedr. Delitzsch. Doel: de studie van de Oostersche Oudheden bevorderen, van Egypte, Babylon en Assyrië, door het doen verrichten van opgravingen, waarover bericht wordt in de Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft, en het uitgeven van desbetreffende wetenschappelijke publicaties (Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orientgesellschaft). Opgravingen der Gesellschaft: Babylon, Fara, Kala-'at Sjergat (Assoer) en Jericho. *Alfrink.*

Deutsche Reichsbank is een krachtens de wet van 14 Maart 1875 in het leven geroepen en te Berlijn zetelende circulatiebank voor het nieuw gestichte Duitsche Rijk. Zij nam bij haar oprichting de in 1846 gestichte Preussische Bank over. Terwijl het Rijk zich bij deze wet het recht had voorbehouden om de Reichsbank op te heffen of al haar aandeelen à pari over te nemen, maakte het zgn. Autonomiegesetz van 26 Mei 1922 aan dit en aan de overige rechten van het Rijk, welke betrekking hadden op de leiding en het toezicht van het Rijk over de Reichsbank, een einde. De bank werd dus onafhankelijk. Deze onafhankelijkheid werd bevestigd en tevens gewaarborgd bij de wetten van 30 Aug. 1924 en 13 Maart 1930, welke wijzigingen bevatten resp. ingevolge het → Dawes-plan en het → Young-plan. Sinds 1924 heeft de Reichsbank het uitsluitend recht om bankbiljetten in Duitschland uit te geven, met dien verstande, dat de 4 overgebleven „Privatnotenbanken" (Bayerische Notenbank, Sächsische Bank, Würtembergische Notenbank en Badische Bank) het recht behielden om samen ten hoogste 194 millioen rijksmark uit te geven. De voornaamste bepalingen der beide laatste bankwetten zijn volkenrechtelijk vastgelegd. Eventueele veranderingen daarin moeten aan de → Bank voor Internationale Betalingen te Bazel ter goedkeuring worden voorgelegd, terwijl geschillen hierover aan arbitrage moeten onderworpen worden.

Het maatschappelijk kapitaal der D. R. bedraagt ong. 150 millioen rijksmark. De bank wordt bestuurd door het Reichsbankdirektorium, aan het hoofd waarvan de president staat (thans, d.i. 1934, dr. Schacht), die door den Generalrat (Raad van Commissarissen) voor 4 jaren gekozen wordt, doch wiens verkiezing het fiat van den rijkspresident behoeft.

De uitgegeven bankbiljetten (op 10 November 1934 bedroeg de circulatie 3 651 millioen rijksmark) moeten voor minstens 40% gedekt zijn door goud of bepaald aangegeven deviezen, met dien verstande, dat $^3/_4$ van deze dekking uit goud moet bestaan. In uitzonderingsgevallen kan bij besluit van den Generalrat, op voorstel van het Direktorium, onder de 40% gegaan worden, waarbij de D. R. dan echter een progressieve biljettenbelasting verschuldigd is. Op 10 November 1934 was slechts een gouddekking van 78 millioen rijksmark aanwezig.

Terwijl in oorlogs- en naoorlogstijd de biljettenpers der D. R. in dienst van de Rijksfinanciën stond, met de totale ineenstorting van de rijksmark als gevolg, hebben de beide laatste bankwetten aan deze relatie tusschen Rijk en D. R. een einde gemaakt. De D. R. mág, niet moet, aan het Rijk kasgeld verstrekken voor hoogstens 3 maanden en maximaal 400 millioen rijksmark. *Vorstman.*

Deutscher Geographentag, → Aardrijkskundige Congressen.

Deutscher Merkur, een Duitsch philosophisch en literair tijdschrift tusschen 1773 en 1789. Chr. M. Wieland, een der medewerkers, publiceerde hierin zijn „Abderiten" en zijn „Oberon". Neuer Teutscher Merkur tot 1810.

Lit.: C. A. H. Burkhardt, Repertorium zu Wielands teutschem Merkur (1872).

Deutscher Palästina-Verein, stichting (1877) tot wetenschappelijke bestudeering van

Palestina, samenwerkend met de → Deutsche Orient-Gesellschaft. De D. P. V. voerde o.a. de eerste opgravingen uit in Megiddo met financieele hulp van keizer Wilhelm II (1903—'05). Officieel orgaan: Zeitschr. des D. P. V. (Leipzig 1878 vlg.) en Mitteil. u. Nachr. d. D. P. V. (Leipzig 1895 vlg.). *Simons.*

Deutscher- und Oesterreichischer Alpenverein, een vereeniging, die de kennis van het Alpengebied in Duitschland en Oostenrijk bevordert en er het toerisme vergemakkelijkt; gesticht in 1874 door ineensmelting van de Duitsche en de Oostenrijksche vereeniging.

Deutsche Rundschau, wetenschappelijk, bellettristisch en naderhand ook politiek maandblad, verschijnend te Berlijn en uitgegeven door Rud. Pechel (sedert 1919). Gesticht in 1874. Medewerkers: G. Keller, C. F. Meyer, M. v. Ebner-Eschenbach, E. v. Handel-Mazetti, e.a.

Deutsches Museum, 1° literair tijdschrift, in 1776 door Heinr. Christ. Boie gesticht.

2° Maandblad, 1812—'13 door Fr. von Schlegel uitgegeven.

Lit.: W. Hofstätter, Das d. M. (1908).

Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, in 1923 door P. Kluckhohn en E. Rothacker gesticht, is het orgaan van de geesteshistorische richting in de moderne Duitsche literatuurwetenschap.

Deutschkunde. Aanvankelijk bedoeld als uitbreiding en eenmaking van alle takken van onderricht met betrekking tot Duitschland, cultuur en volk, evolueerde het begrip D. tot een principe, dat a l l e onderwijs een nationaal karakter wil verleenen. In de kennis van het verleden en het heden wordt de nadruk gelegd op datgene, wat waardevol is voor de ontwikkeling van het „deutsche Wesen". De nieuwe Pruisische richtlijnen voor het onderwijs in volksscholen (1921 en '22) en in hoogere scholen (1925) zoeken dit principe gestalte te geven, vooral op gebied van Duitsch, geschiedenis, aardkunde, godsdienst, muziek, teekenen.

Lit.: W. Hofstaetter, D. (1916); idem en F. Panzer-F. Schnabel, Grundzüge d. D. (I 1926, II 1929); O. H. Brandt, Grdr. d. D. (1927); Ztschr. f. D. [1887 (1920) vlg.]; Ztschr. f. Dt. Bildung (1925 vlg.); Dt. Bildung (Mitt. d. Ges. f. Dt. Bildung, 1921 vlg.); zie ook: Sachwörterbuch der D. (I 1930, 236 s.v. D.; artikel door W. Hofstaetter). *Pintelon.*

Deutschland, Deutschland über alles (Duitsch, = Duitschland boven alles), beginregel van het gedicht „Lied der Deutschen", door A. H. Hoffmann von Fallersleben gedicht in Helgoland 26 Aug. 1841, gedrukt 1 Sept. 1841 bij Hoffmann en Campe in Hamburg op Haydn's melodie „Gott erhalte Franz den Kaiser". Behalve een Oostenrijksche melodie had de tekst een Oostenr. voorganger in „Österreich über alles, wann es nur will", een in 1684 anoniem verschenen economisch geschrift van den diplomaat Ph. W. von Hornick (Hörnigk). Vóór 1800 nog een Duitsch tijdschrift onder den gewijzigden naam „Teutschland über alles". De dichter H. J. Collin dicht nu weer in 1809 een zevenstrophig lied met bovenschrift „Österreich ü.a." (Lieder Österreicher Landwehrmänner, blz. 28 vlg.). Maar als het in 1813 herdrukt wordt in twee Duitsche plaatsen en gecomponeerd door C. F. G. Schwenke, is het weer „Teutschland ü.a." In 1815 eindelijk verbindt Friedr. von Cölln er de voorwaarde aan „als het één is en zijn wil". Nietzsche kon er niet veel mooiere woorden voor vinden dan o.a. „misschien het stompzinnigste parool, dat ooit gegeven werd" (13.350), en: „de nationaliteitenwaanzin en het botte gedweep met het Vaterland hebben voor mij geen bekoring: „D.D. ü.a." klinkt me smartelijk in de ooren" (13.351).

Lit.: N. Rott. Cour. [20 Febr. 1915; 28 Febr. 1915; 1 Maart 1915 (Symons-Oppermann)]; R. F. Arnold, Zschr. f. dt. Wortf. [4, 1903, 324 vlg. (Nachträge id. 8, 1906, 4)]. *Brouwer.*

Deutschordensdichtung vertegenwoordigt het Oost-Middelduitsche element in de literatuur van de 13e en 14e eeuw, is gegroeid uit de kenmerkende cultuur van de geestelijke ridderorden, doordeesemd van een dubbel, ridderlijk én kloosterlijk, ideaal. De stof is stichtelijk, bijbelsch, legendarisch. Ingeleid door twee groote legendenverzamelingen, kreeg deze literatuur haar meest klassieke figuur in L u d e r v o n B r a u n s c h w e i g. De geschiedenis van de orde (→ Duitsche Orde) behandelde Nikolaus von Jeroschin in een rijmkroniek van 30 000 verzen.

H o o f d w e r k: Dichtungen des deutschen Ordens (I-IV, Deutsche Texte des Mittelalters 8. 9. 19. 21 dln. 1910 vlg.). — Lit.: H. Ziesemer, Die Lit. des Deutschen Ordens in Preuszen (1928). *Pintelon.*

Deutz, 1° oorspronkelijk een zeer oude, zelfstandige g e m e e n t e, grenzende aan Keulen, met welke stad Deutz in 1888 vereenigd werd. Zeer bekend vanwege de talrijke industrieën, die daar gevestigd zijn, en vooral vanwege de Motorenfabrik Deutz, die een wereldnaam verkregen heeft op het gebied van gasmotoren, waarvoor deze fabriek de baanbreekster is geweest. *Beukers.*

2° Voormalige Benedictijner a b d ij bij Keulen; in 1002 gesticht; vooral beroemd om den schrijver Rupertus, die de abdij van ca. 1120—1135 bestuurde; in 1803 opgeheven.

Deutzia, een plantengeslacht met 20 soorten; behoort tot de familie der s t e e n b r e e k a c h t i g e n (Saxifragaceae) en is inheemsch in Oost-Azië en Noord-Amerika. Deze sierheesters zijn genoemd naar den Nederlander J. Deutz. Voor de trekkerij worden D. gracilis en D. Lemoinei veel gebruikt. Voor den tuin komen D. sieboldiana, D. crenata en D. parviflora, alle witbloeiend, en D. scabra, rose, in aanmerking. *Bouman.*

Deux aes-bijbel, een Nederlandsche bijbelvertaling van O. en N.Test., door Godfried van Wingen in 1562 uitgegeven. Deze was tot 1637 de bijbel der Gereformeerden in de Nederlanden. De naam is ontleend aan een kantteekening bij Neh. 3.5, welke aldus luidt: „De Armen moeten het kruyce dragen, de Rijken en geven niets. Deux Aes en heeft niet, Six Cincque en geeft niet, Quater Drij, die helpen vrij". Deze uitdrukkingen geven een oud spreekwoord, dat is afgeleid van het dobbelspel; de minste worp één of twee oogen is één of twee aes. *C. Smits.*

Devaluatie (< Lat. valére = waarde hebben) is de → stabilisatie van het geld op een lagere goudwaarde in de munt. Bij de devaluatie na den grooten oorlog van de Ital. lira, de Fransche en de Belgische franc, ging deze met → revalorisatie gepaard. Zoo werd de Fransche franc, die tot een waarde van 5 Ned. cent was gedaald, tot ong. het dubbele gerevaloriseerd. *Vorstman.*

Devarda-legeering bestaat uit 50 koper, 45 aluminium en 5 zink; zij vindt toepassing in het chemisch laboratorium voor het uitvoeren van reducties in alkalisch milieu, waarbij zij boven zink en

aluminium het voordeel heeft van vlugger te werken en van zoo bros te zijn, dat ze gemakkelijk gepoederd kan worden. *Zernike.*

Devas, Charles Stanton, Engelsch sociaal-economist, hoogleeraar in de economie aan het Catholic University College; * 1848, † 1906. D., die een bekeerling uit het Protestantisme was, gaf aan de Engelsche Katholieke sociale beweging, die zich tot dan toe beperkt had tot bestrijding der verkeerde maatschappelijke toestanden, een wetenschappelijken grondslag en een vaste richting; zijn geheel program berust op de leer, dat de staat een ethisch doel heeft te dienen. D. wil regeling van prijzen en was groot voorstander der sociale wetgeving.

Werken: Groundwork of economics (1883); Manual of political economy ([3]1907; Duitsche vert. v. Kämpfe); The key to the world's progress ([2]1908; Fransche bewerking van J. D. Folghera, L'église et le progrès du monde, 1909); Social questions and the duty f catholics (1907). *M. Verhoeven.*

Devaux, Paul Louis Isidor, Belgisch doctrinair journalist en staatsman; * 10 April 1801 te Brugge, † 30 Jan. 1880 aldaar. Vestigde zich als advocaat te Luik, vormde in 1824 met Lebeau en Rogier de liberale oppositiepartij en beïnvloedde de openbare meening in het Luiksche blad: Mathieu Lansberg, dat in 1828 in Le Politique werd herdoopt. Reeds in 1827 bepleitte hij de Unie van Katholieken en liberalen. In 1830 zond Brugge hem als afgevaardigde naar het Nationaal Congres, waar hij het opnam voor een parlementaire grondwettelijke monarchie. Hij was lid van het tweede Belg. ministerie en voerde als Belg. afgezant mede de onderhandelingen over het Verdrag der 18 artikelen. Hij bleef lid van de Tweede Kamer tot in 1863, had een overwegenden invloed in de liberale partij. In de in 1839 door hem gestichte doctrinaire Revue nationale de Belgique nam hij het eerst op tegen het Unionisme en luidde alzoo den strijd der partijen in. Al was hij overtuigd van de zedelijke waarde van den godsdienst, toch nam hij het herhaaldelijk op tegen de actie van de geestelijken en van de Kerk. *Uytterhoeven.*

Deventer, gem. in het W. van prov. Overijsel; gelegen aan weerszijden van den IJsel; opp. 1 465 ha, ca. 38 000 inw., waarvan ca. 42% Ned. Herv., 20% Kath., 3,8% Geref., 2,5% Evang. Luth., 1,8% Isr. en 26% onkerkelijk. D. omvat de oude stad, vroeger omwald en gebouwd op zand. Na opheffing der vesting in 1874 werd uitbreiding mogelijk. De oude binnenstad ligt vrij hoog (zie pl.). De nieuwe buitenwijken in het Z.O. liggen laag en hebben daarom soms last van hoog water (o.a. Knutteldorp en Hoornwerk). De N. wijken (Voorstad, Roode Dorp en Buiten Noordenberg) liggen hooger. Op den W. IJseloever liggen als een enclave in Gelderland het park de Worp en de woonwijk de Hoven. Van de vroegere grachten is een deel bij de uitmonding van het kanaal naar Almelo als handelshaven aangelegd; voordien lagen schepen aan bij het Pothoofd, aan de IJselkade. Een inham van den IJsel in het Z. vormt een tweede haven. D. heeft met de overzijde van den IJsel verbinding door een schipbrug en spoorwegbrug. D. is een druk centrum van handel, verkeer en industrie. De spoorwegen Zwolle—Arnhem en Amsterdam—Twente kruisen elkaar hier, verder locaal-spoorweg naar Ommen en stoomtram naar Borculo en Zutphen. D. heeft een drukken markthandel. In de industrie zijn ca. 5 500 pers. werkzaam; er zijn metaalfabrieken, o.a. Deventersche IJzergieterij en machine-industrie, de oudste van Ned.; rijwielenfabriek E.N.R.; haarden-Davo, capsulefabr., steen-, rubber-, matrassenfabr., textiel (Kon. Ver. Tapijtfabr.), katoen- en chemische fabr., olieslagerijen, fabr. van conserven en vleeschwaren, bekende kalkfabr. (tevens chocolade en suikerwerk), verder zuivel en melkproducten-fabr. en houtzagerijen met voornamen houthandel. → Deventerkoek.

D. is zetel van de Kamer van Koophandel van Salland. D. bezit de Middelb. Kolon. Landbouwschool, Rijks H.B.S., H.B.S. voor meisjes (4-jar. c.), gymnasium, Handelsdagschool, Vrouwenarbeidschool en gem. athenaeum. Het vroegere garnizoen is grootendeels opgeheven; er is nog een regiment cavalerie. *Wierdsma.*

De stad is rijk aan oude bouwwerken, waarvan de voornaamste zijn: de Groote of Lebuïnuskerk, in 1040 onder bisschop Bernulphus gebouwd ter vervanging van een ca. 770 door den H. Lebuïnus gesticht heiligdom, en tot een kapittelkerk verheven, welke in 1251 en voorts in de 15e eeuw werd verbouwd tot de tegenwoordige driebeukige hallenkerk, die onder het koor nog de tufsteenen crypta uit de 11e eeuw bewaard heeft. De toren (1334—1499) heeft een in 1614 door Hendrick de Keyser gebouwde koepelvormige bekroning. In de kerk bevinden zich overblijfselen van middeleeuwsche muur- en gewelfschilderingen (ca. 1500); in den toren een klokkenspel, gedeeltelijk gegoten door de Hemony's. Aan de Noordzijde der Lebuïnuskerk staan de overblijfselen der voormalige Mariakerk (14e eeuw), in 1647—1657 ingericht tot arsenaal. De St. Nicolaas- of Bergkerk, in de 12e eeuw gesticht, in 1206 gewijd, is een in de 15e eeuw verbouwde kruisbasiliek met dubbelgetorend Westfront (begin 13e eeuw); in de kerk muurschilderingen, deels uit de 13e, deels uit de 15e eeuw. De Kath. kerk van den H. Lebuïnus of Broederkerk, in 1335 gesticht door Eleonora van Engeland, gemalin van Reinoud II van Gelre, als kloosterkerk der Minderbroeders, later meermalen gewijzigd, is thans een tweebeukige hallenkerk. In deze kerk bevindt zich o.a. nog de grafzerk van Eleonora. De waag, in 1528 gebouwd in laat-Gotischen stijl, heeft een portiek met bordestrap van 1643; zij is thans tot museum ingericht. Van de voormalige munt bestaat nog een in de 16e eeuw opgetrokken gedeelte. Het voormalige Landshuis, in 1632 opgetrokken ter plaatse van de stadsherberg Brunenberg (14e eeuw), is thans politiebureau. Het raadhuis heeft een in 1694 door Jacob Roman gebouwden Klassicistischen gevel; de zijgevel aan de Polstraat (van het voormalige wanthuis) werd in 1662 door Ph. Vingboons gebouwd. Voorts telt D. nog vele oude woonhuizen, waarvan als voornaamste genoemd worden het koopmanshuis In di drie vergulden herick (1575) en het Penninckshuis (ca. 1583). Ook moet nog genoemd worden de Bergpoort. *F. Vermeulen.*

Lit.: E. Houck, Oud-Deventer; Voorloopige lijst der Ned. monumenten (VII 1923, 22-51); F. Vermeulen, Handboek gesch. Ned. Bouwkunst (I 1928; II 1931).

Geschiedenis. Etymologisch is de naam verwant aan den Angelsaksischen stadsnaam Daventry. Liafwin (Lebuïnus), gezonden uit het S. Salvatorklooster te Utrecht, stichtte er in 768 een missiepost onder de Saksers. De dochterstichting nam de organisatie van S. Salvator over en zoo ontstond het Lebuïnuskapittel. In de Noormannen-periode werd Deventer tijdelijk residentie van den bisschop, onder anderen van Radboud. Bij de nieuwe indeeling van 1559

werd Deventer bisschopsstad (tot 1577); de eerste bisschop Mahusius heeft er nooit geresideerd, zijn eenige opvolger Gilles de Monte is er onder Alva's geleide gekomen. D., aanvankelijk een deel van het graafschap Hamaland, werd door Hendrik III aan het bisdom Utrecht geschonken. Onder den kromstaf (1046—1528) valt het bloeitijdperk. D. ontwikkelde zich tot een stadstaat, groeide uit tot Hansestad, rijk aan gilden. Zeker is D. de oudste stad in Overijsel, zij kreeg het stadsrecht nog in de 11e eeuw. Aan het hoofd kwamen 12 schepenen en raden, later gezamenlijk de burgemeesteren geheeten. Ook heeft de stad een Gezworen (Ge)Meente gekend, welke instelling in 1448 kiescollege werd. In 1528 kwam zij aan Karel V en werd de waag gebouwd op den Brink. In den tijd der Republiek ontaardde het bestuur tot een oligarchie, o.a. de cabaals van de Jordens en de van Suchtelens. De kapittelschool mag roemen op Geert Groote, die hier in zijn vaderstad het eerste huis oprichtte (omstr. 1380) van de Broeders van het Gemeene Leven en ook dat van de Zusters.

Tijdens het schisma van Utrecht trok D. partij voor Rudolf van Diepholt tegen paus Martinus (ca. 1425). Ten tijde der Wederdoopers werden er de Vrome Kinderen van Emlichen, een ware bandietenbende, onthoofd (1542). De Reformatie werd er ingeluid door de kapittelheeren, die in 1559 den nieuwen bisschop weerden, doch de Reformatoren hun gang lieten gaan. In 1578 werd D. voor de Staten veroverd door de benden van Rennenberg, die er de kunstschatten plunderden. Leicester verzette er persoonlijk de wet en legde er Engelsch-Iersche benden onder Stanley, die echter de vesting verraderlijk in handen leverde van de wettige regeering. Maurits heroverde voorgoed de vesting in 1591, zette het Katholiek bestuur weer af en herstelde de vestingwerken. In 1672 werd D. beschoten door Munstersche troepen. In 1685 stichtten de Fransche Refugié's de Waalsche gemeente. De Fransche tijd zag het einde van de bevoorrechte positie van D. als machtig lid der Gewestel. Staten. Nadat de vestingwet de poorten had opgeruimd kon de stad zich in de 19e eeuw uitbreiden, werd een industrieplaats en kreeg haar spoorwegverbindingen. Aan het Athenaeum waren mannen van naam verbonden als Jonckbloet en Van Vloten; de school kon zich echter niet handhaven, doch D. verkreeg een koloniale landbouwschool. De belangrijke Athenaeum-bibliotheek bleef behouden.

D. is op het oogenblik de titulaire zetel van een Oud-Katholiek bisschop. Deze is echter woonachtig en als pastoor werkzaam te Den Haag, daar het bisdom Deventer geen parochiën telt.

L i t. : R. Schuiling, Deventer (in : Overijsel, samengesteld onder red. v. Van Engelen van der Veen, Ter Kuile en Schuiling, 1931). *Speet.*

Deventersch dialect, een Geldersch-Overijselsch, dus Saksisch dialect, met veel umlauten. Hoewel de stad lang om handel en onderwijs beroemd was en haar oorkondenboeken, in tegenstelling met die van steden als Groningen en Oldenzaal, in het Nederlandsch zijn (ten gevolge waarvan het D.d. dus zelden als schrijftaal gebruikt is), wijkt het nog sterk af van het A.B.

L i t. : W. Draaijer, Woordenboekje van het Deventersch dialect (1896) ; P. Fijn van Draat, Klankleer van den Tongval der stad Deventer, in Tijdschr. voor Ned. Taal en Letterk. (XLII, afl. 3 en 4) ; J. Gallée, Geldersch Overijselsch Wbk. (1896). *Weijnen.*

Deventer, 1° Conrad Theodor van, een van de meest markante figuren in de Nederlandsche koloniale politiek der laatste decenniën, voorvechter van de zgn. ethische politiek; * 1857 te Dordrecht, † 1915 te Den Haag. In 1879 promoveerde hij te Leiden in de rechtsgeleerdheid op een proefschrift „Zijn naar de grondwet onze koloniën deelen des rijks?”. Tot 1885 maakte hij daarop in Indië deel uit van de rechterlijke macht, terwijl hij van 1885 tot 1897 advocaat was te Semarang. In 1897 keerde hij naar Nederland terug, waar hij al spoedig groot opzien baarde door zijn veelbesproken en veelgecritiseerde artikel in den Gids van 1899 „Een eereschuld”, waarin hij de stelling verdedigde, dat Nederland wegens de rijkdommen, die het aan Indië onttrokken en ten eigen bate aangewend had, den moreelen plicht had om dit bedrag te restitueeren in den vorm van beschikbaarstelling van kapitaal voor de geestelijke en stoffelijke ontwikkeling van den Indischen Archipel. Ofschoon de Nederlandsche regeering deze stelling nooit uitdrukkelijk aanvaard heeft, heeft zij er in afzonderlijke maatregelen wel vaak naar gehandeld, met name door de wijze, waarop zij kort daarna het onderwijs aan de inheemsche bevolking is gaan stimuleeren. Een tweede zeer belangrijke publicatie was zijn in opdracht van den minister van Koloniën geschreven en in 1904 gepubliceerde werk: „Een overzicht van den economischen toestand der inheemsche bevolking van Java en Madoera”, waarin hij tot de conclusie kwam, dat ten gevolge van de snelle bevolkingstoename de welvaart per hoofd van de bevolking op Java en Madoera geleidelijk verminderde, ondanks alle regeeringsmaatregelen ter verhooging van die welvaart. Détails van deze studie zijn door de critiek gecorrigeerd, maar niettemin moet ook aan dit werk een groote invloed toegeschreven worden op het gebied der koloniale politiek. Voorts is de naam van v. D. verbonden aan de scholen voor Inheemsche meisjes in Indië (Van Deventer-scholen), opgericht op grond van de overtuiging, dat blijvende sociale vooruitgang op Java niet te bereiken zou zijn zonder bijzondere verzorging van de opvoeding der meisjes, daar immers overdracht van cultuurbezit in den boezem der familie onmogelijk is zonder actieve medewerking van de moeder. Van Deventer is van 1905—1909 lid van de Tweede Kamer geweest, van 1911—1913 lid van de Eerste Kamer, en vanaf 1913 tot zijn dood opnieuw lid van de Tweede Kamer. Na zijn dood heeft zijn echtgenoote, die in zijn werk steeds een levendig aandeel gehad heeft, zijn werk in zoo groot mogelijken omvang voortgezet.

Berg.

2° Hendrik van, de bekendste Nederlandsche verloskundige; * 1651 te Den Haag, † 1724 te Voorburg; was eerst goudsmid; ging in 1670 naar Duitschland en studeerde geneeskunde. Sedert 1675 te Wieuwerd (Friesland) arts en sedert 1679 aldaar ook verloskundige. Vond een orthopaedische behandeling van rhachitis uit en werd daardoor bekend en geëerd in Kopenhagen. Ging in 1694 naar Den Haag om daar de verloskunde te praktiseeren, werd dus eerst doctor. Richtte in Voorburg een orthopaedische inrichting in. Grootste verloskundige van zijn tijd. Hij was de grondlegger van de leer van het vernauwde bekken. Ook voor het onderwijs der vroedvrouwen deed hij uitstekend werk. v. D. was Labadist.

V o o r n. w e r k e n : Operationes chirurgicae etc. (1701); Dageraat der vroedvrouwen (1696). — L i t. : B. Wartena, Het leven van H. v. D. (1882). *Schlichting.*

DANTE

Interieur van het Dante-mausoleum te Ravenna.

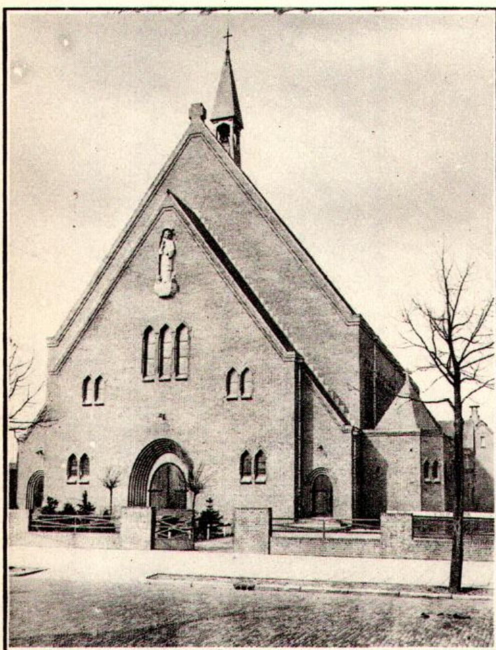
DEVENTER

De stad vanaf den IJsel gezien.

De buitenkant der stad langs den IJsel.

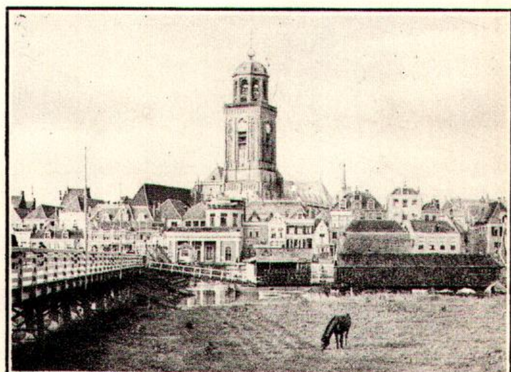
Kerk van den H. Pastoor van Ars.

De Waag.

Gezicht op de Bergkerk met omgeving.

Lebuïnuskerk, vanuit de uiterwaarden gezien.

3° J a c o b v a n, Nederlandsch cartograaf; † 1575; teekende de plattegronden van de Ned. steden ten behoeve van het Spaansche leger, in verband met eventueele belegeringen. Echter kwam hij er te laat mee klaar. Ze vormden drie deelen, waarvan er twee in Madrid bewaard bleven. Het tweede exemplaar, dat v. D. zelf hield, werd in 1859 verkocht; de kooper bood ze aan de diverse Prov. Archieven aan, waar ze nu meestal berusten. R. Fruin verzorgde een nieuwe uitgave van dezen stedenatlas: Ned. Steden in de 16e eeuw (16 afl. 1916—1924). *v. Velthoven.*

Deventerkoek is de zoogenaamde Ellekoek, lang en smal, waarom een lang en schraal persoon ook wel Deventerkoek wordt genoemd. De beroemde kruidkoek zou reeds volgens strenge voorschriften omtrent de samenstelling gebakken zijn in 1417: ieder moest zijn eigen merk op de koeken aanbrengen om namaak te voorkomen buiten de stad, hetgeen toch spoedig geschiedde te Zwolle, Utrecht en Amsterdam. Verzending had zelfs naar de Scandinavische landen plaats in later tijd. Als Deventer Latkoek zijn de taaie strooken bekend, die in den oven tegen de houten zijlatten aanliggen en eraf gesneden worden. *Knippenberg.*

L i t. : J. H. Nannings, Brood- en Gebakvormen en hunne Beteekenis in de Folklore (blz. 160, 161).

Deventertapijten, met de hand geknoopte → tapijten.

De Vere, A u b r e y T h o m a s, Anglo-Iersch dichter, Katholiek bekeerling; * 1814 te Curragh Chase, een kasteel bij Limerick, † 1902 aldaar. Jongere zoon van een adellijke Engelsche familie, die sedert meer dan een eeuw in Ierland was gevestigd. Studeerde te Dublin; reisde in Engeland en Italië; werd bevriend met Newman, Wordsworth, Tennyson, R. Browning, e.a.; werd diep ernstig en godsdienstig gestemd onder indruk van den Ierschen hongersnood (1846—'49) en werd Katholiek in 1851. Titulair hoogleeraar van Newman's Kath. Universiteit te Dublin (1854—'58). Woonde na 1851 meest op zijn kasteel, onderhield levenslang de vriendschap en het verkeer met Tennyson, wiens meest scherpzinnige criticus hij was. Als dichter verstandelijk en wetenschappelijk, met gevoel voor rhythme, maar over het algemeen met weinig spontaneïteit.

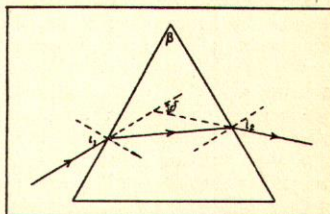
W e r k e n : prozawerken : English Misrule and Irish Misdeeds (1848); Picturesque Sketches of Greece and Turkey (2 dln. 1850); Critical Essays (3 dln. 1887—'89); Recollections (1897). G e d i c h t e n : eerste bundels in 1842, 1843, 1864; Poetical Works (1884); St. Peter's Chains (1888); Medieval Records and Sonnets (1893). — L i t. : Memoir door W. Ward (1904). *Pompen.*

Devexa, → Giraffen.

Devèze, A l b e r t J u l e s H u b e r t, Belg. advocaat, lib. staatsman. * 6 Juni 1881 te Ieperen. Advocaat bij het Hof van beroep te Brussel, nam deel aan de plaatselijke liberale politiek als gemeente- en provinciaal raadslid te Brussel; in 1912 lid der Tweede Kamer; bij het uitbreken van den oorlog trok hij op als oorlogsvrijwilliger. Na den oorlog voorzitter van het Nationaal Comité der Liberale Partij; als dusdanig voltrok hij de herinrichting van de liberale partij en nam het herhaaldelijk op in naam der persoonlijke vrijheid tegen verwezenlijking van het Vlaamsche programma. Op 21 Nov. 1920 werd hij minister van Landsverdediging en sedert maakte hij herhaaldelijk deel uit van den ministerraad. Op 8 April 1930 minister van Staat. *Uytterhoeven.*

Deviatie, verandering van koers. **1°** (R e c h t) Volgens art. 638 Ned. Wetb. v. Kooph. houdt bij verzekering van het schip de verplichting van den verzekeraar op door elke willekeurige verandering van koers of van de reis en bij verzekering op vrachtpenningen door elke willekeurige verandering van koers, van de reis of verwisseling van het schip, in beide gevallen door den kapitein uit zich zelf of op last van de eigenaars van het schip gedaan, behalve, ten aanzien van den kapitein, wanneer het tegendeel uitdrukkelijk in de polis bedongen is. Bij een verzekering op goederen geldt hetzelfde, indien de willekeurige verandering van koers, reis of schip geschied is op last of met uitdrukkelijke of stilzwijgende toestemming van den verzekerde. Een geringe afwijking geldt niet als willekeurige verandering. Of een afwijking als een willekeurige verandering moet worden beschouwd, beslist in geval van verschil de rechter na verhoor van deskundigen. Voor B e l g i ë vgl. wet op de zeevaart (art. 205). *Witsenboer.*

2° (N a t u u r k.) Wanneer een lichtstraal door een prisma gebroken wordt, ondergaat de straal een richtingsverandering (zie fig.). Den hoek, dien de uittredende straal met den invallenden maakt, noemt men deviatie (δ). De grootte der deviatie hangt af van den brekenden hoek (β) en brekingsindex (n) van het prisma, alsmede van den invalshoek (i_1).

Deviatie.

Denkt men zich den lichtweg in de figuur in omgekeerde richting doorloopen door den straal, dan zal bij den nieuwen invalshoek (i_2) dezelfde deviatie behooren. Is $i_1 = i_2$, dan bereikt de deviatie haar minimum waarde. Voor deze minimum deviatie (δ_m) geldt de betrekking: $n = \sin {}^1/_2 (\delta_m + \beta) / \sin {}^1/_2 \beta$, welke voor kleinen brekenden hoek overgaat in $\delta_m = (n-1)\beta$. *Rekveld.*

Déviation conjugée (Fr., = gecombineerde afwijking). Hieronder verstaat men een dwangmatige afwijking van beide oogen en meestal ook van het hoofd naar één kant. Wanneer, zooals hier, beide oogen een bewegingsstoornis vertoonen in dezelfde richting, spreekt men van een blikverlamming. De oorzaak hiervan is gelegen boven de oogspierzenuwen en hun kernen. Men weet, dat het blikken naar een kant vooral geïnnerveerd wordt vanuit de schors der groote hersenen en wel zoo, dat van de rechter schors de prikkels uitgaan voor het zien naar links en omgekeerd. Afwijking van beide oogen naar rechts kan dan plaats hebben bij prikkeling van de linker schors en bij verlamming van de rechter. De aandoening kan ook de banen, die van de schors naar de oogspierzenuwkernen verloopen, aandoen en dan zal dezelfde afwijking optreden. Als nu bijv. bij een beroerte er een haard bestaat in de rechter helft der hersenen, zal de linker helft van het lichaam verlamd zijn en zullen de oogen naar rechts afwijken. Men zegt dan, dat de patiënt den haard aankijkt. Bestaat er daarentegen een prikkelingstoestand (zooals bij epilepsie) van de rechter hersenhelft, dan treden er krampen op in de linker helft van het lichaam en zullen de oogen naar links gericht zijn. Ook bij deze toestanden draait het hoofd gewoonlijk in dezelfde richting als de oogen.

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Daarnaast komen ook andere, meer ingewikkelde toestanden voor door aandoeningen elders. Over de innervatie van den blik naar boven en beneden kent men de verhoudingen niet zoo precies. *v. d. Sterren.*

Devies, 1° (uit het Fransch van het Middel. Latijnsche divisa = onderscheidingsteeken), kenspreuk van (adellijke) personen, geslachten, orden, vereenigingen enz., die op de wapens onder het schild op een band behoort te staan; in den Ouden tijd op de schilden, in de M. E. ook op triomfbogen, vanen, tapijten, schepen en gebouwen. De oorsprong is vaak te zoeken in een ouderen „cri de guerre", al moet die toch ook dikwijls ervan onderscheiden worden, ook om zijn heel anderen vorm: Haro, haro (Noormannen); Hie Welf, hie Waiblingen; Montjoie S. Denis (Frankrijk); Allah il Allah (Turkije). Onderstaand wordt een klein lijstje van bekende ordespreuken gegeven, welke woorddeviezen geheel op zichzelf staand moeten beschouwd worden van zakelijke deviezen (= emblemen, zinnebeeldige figuren).

Bene Merenti (pauselijke en Roemeensche ridderorde); God zij met ons (Oranje-Nassau); Gott mit uns (Pruisische Kroonorde); Hony soit qui mal y pense (Kouseband); Ich dien (Grootbritt. Bathorde); Je l'ay empris (Spaansche Gulden Vlies); Pretium laborum non vile (Oostenr. Gulden Vlies); Je maintiendrai (Oranje-Nassau en Luxemb. Eikenkroon); L'Union fait la force (Belg. Leopoldsorde); Pour le Mérite (Pruisisch); Pro Deo et Principe (Gregoriusorde); Pro Ecclesia et Pontifice (pauselijk eereteeken van denzelfden naam); Suum cuique (Pruisische Zwarte Adelaar); Viribus unitis (Oostenr. Frans-Joseph-orde); Virtus nobilitat (Ned. Leeuw); Virtuti et merito (pausel. Pius-orde); Voor Moed, Beleid en Trouw (Ned. Willemsorde).

L i t.: v. Radowitz, Die Devisen und Mottos des späteren Mittelalters (1850); A. Chassant en H. Tousin, Dictionnaire des devises histor. et héraldiques (3 dln. 1878; suppl. 1896); Dielitz, Die Wahl- und Denksprüche, Feldgeschreie u.s.w. (Frankfort 1887); Krebs, Mottos und Devisen des Kriegerstandes (1896); La grande Encycl. (Parijs, art. Dévise, 383-384). *Brouwer.*

2° Deviezen zijn → wissels en → chèques, in het buitenland betaalbaar in buitenlandsch geld.

Deviezenclearing noemt men de regeling, waarbij importeurs van buitenlandsche goederen verplicht zijn om de uit dezen hoofde aan het buitenland verschuldigde bedragen bij een centrale instelling in eigen land te storten, welke instelling de taak heeft om deze bedragen aan te wenden tot v e r e f f e n i n g van vorderingen, die in het binnenl. gevestigde personen wegens export van goederen op het buitenland hebben.

In N e d e r l a n d geldt de clearingwet van 25 Juli 1632, Stbl. 375, waarop steunt het K.B. van 5 Juli 1933, Stbl. 344, dat de Ned. Bank aanwijst als de centrale instelling boven bedoeld. Aanleiding tot deze wet waren de moeilijkheden, welke in het bijzonder door Duitschland aan het betalingsverkeer met Nederland in den weg waren gelegd en hierop neerkwamen, dat voor vorderingen van Ned. exporteurs op Duitschland door de Duitsche deviezencentrale geene of te weinig deviezen beschikbaar werden gesteld, terwijl de vorderingen van Duitsche exporteurs op Nederland geen belemmering ondervonden. *Vorstman.*

D e B e l g i s c h e wet op de D. dagteekent van 8 Aug. 1932. Wanneer een land het toezicht van de muntdeviezen derwijze inricht, dat daaruit ernstige schade kan volgen voor de Belgische schuldeischers, kan de koning de betaling der schuldvorderingen, die dit land op Belgische schuldenaars heeft, op zoodanige wijze reglementeeren, dat die schuldvorderingen kunnen worden vereffend bij wijze van verrekening op de schuldvorderingen, die aan Belgen toekomen. Ter uitvoering van die wet werden overeenkomsten voor de vereffening bij wijze van verrekening gesloten met verschillende landen, o.m.: Joego-Slavië (7 Juli 1932; aangevuld 20 Maart 1933); Hongarije (24 Mei 1933); Chili (26 Mei 1933); Bulgarije (21 Juni 1933); Roemenië (6 Sept. 1933); Argentinië (16 Jan. 1934); Turkije (31 Mei 1934); Griekenland (6 Juni 1934) en Duitschland (5 Sept. 1934). De regeling geschiedt door tusschenkomst van de Nationale Bank. *Rondou.*

Deviezencontrôle, → Deviezenpolitiek.

Deviezenhandel, handel in buitenlandsche betaalmiddelen, in het bijzonder cheques, wissels, uitbetalingen, coupons in vreemd geld en bankpapier. Deze handel is vrijwel geheel geconcentreerd bij de banken. Transacties rechtstreeks tusschen aspirantkoopers en -verkoopers komen zelden voor wegens de daaraan verbonden moeilijkheden met betrekking tot het bedrag, den vorm, de plaats en het tijdstip van beschikbaarstelling. Zoo zullen bijv. verkoopers wissels met langen looptijd te verkoopen (verdisconteeren) hebben, terwijl koopers cheques wenschen. De banken nu scheppen door het koopen van buitenlandsche betaalmiddelen in verschillende vormen een tegoed in het buitenland, waarover zij kunnen beschikken tot bedragen en in vormen, welke ze zelf verkiezen. Zoodoende kunnen ze aan elke aanvraag van hun cliënten voldoen. Mocht op een gegeven oogenblik het tegoed uitgeput zijn, dan kunnen ze óf bij andere banken óf op andere markten de gevraagde deviezen koopen of op grond van een crediet in het buitenland deviezen afgeven.

Om den handel in deviezen te vergemakkelijken, hebben de banken bepaalde organisaties in het leven geroepen. Zoo vindt men te Amsterdam en te Rotterdam een beurs, waar elken dag gedurende een bepaalden tijd gelegenheid bestaat buitenlandsche cheques en wissels te verhandelen. Daarnaast bestaan in beide plaatsen makelaarskantoren, waar den geheelen dag tijdens de kantooruren zaken kunnen gedaan worden. De meeste transacties worden telefonisch afgesloten. De koersen, waartegen ze worden gedaan, geven in Nederland als regel den prijs aan per 100 eenheden vreemd geld. Noteert een bank bijv.: cheque Berlijn bieden 59,10, laten 59,16, dan beteekent dit, dat de bank cheque Berlijn koopt voor 59,10 gld. per 100 r. m. en verkoopt voor 59,16 gld. per 100 r. m. Cheques in p. st. en in dollars worden genoteerd per één p. st. en per één dollar.

In tijden van groote koersschommelingen is het een eisch van voorzichtig beleid, dat de bank zorg draagt, elken dag haar posities glad te stellen, d.w.z. alle gekochte deviezen verkocht en alle verkochte deviezen gedekt te hebben. Het niet in acht nemen van dezen eisch opent weliswaar eenerzijds de mogelijkheid van groote winsten, doch biedt anderzijds kans op groote verliezen.

Vóór den Wereldoorlog kwamen de koersen tot stand onder de vrije werking van vraag en aanbod in verband met den stand van de handels- en betalingsbalans. Deze koersen konden, doordat in- en uitvoer van goud vrij was, voor landen, welke hun geldstelsel op het goud gebaseerd hadden, zekere grenzen naar boven en naar beneden niet overschrijden. → Goudpunten.

Sindsdien is een en ander in verschillende landen gewijzigd. In het bijzonder sinds ca. 1931 ziet men in een toenemend aantal landen, dat de Overheid in de vrije prijsvorming ingrijpt en het deviezenverkeer met één, meer of alle landen in meerdere of mindere mate controleert en regelt. Ook in Ned. heeft de regeering zich in het algemeen belang genoodzaakt gezien, zich met het deviezenverkeer te bemoeien. → Deviezenclearing. *Witsenboer.*

Deviezenpolitiek is het geheel van maatregelen, welke worden toegepast om op de wisselkoersen invloed uit te oefenen, voornamelijk om hun stabiliteit te handhaven. Het is de circulatiebank, welke hiertoe bij uitstek is aangewezen. Zie hiervoor nader bij → wissels, → openmarkt-politiek en → goudwisselstandaard, alsook → circulatiebank.

Deviezenpolitiek kan nog verder gaan, doordat bij wet verordend wordt, dat geen buitenlandsche deviezen worden afgegeven dan door een centrale instelling (deviezencentrale), welke daardoor een deviezencontrôle uitoefent. In Duitschland is zulks het geval; de centrale is daar de Deutsche Reichsbank. *Vorstman.*

Deviezenrantsoeneering noemt men het geheel van maatregelen, welke ten doel hebben de afgifte van buitenlandsche deviezen te beperken, ten einde het evenwicht der betalingsbalans te handhaven of te herstellen en daardoor de stabiliteit van het betaalmiddel te verzekeren. Door deze rantsoeneering immers worden importeurs gedwongen minder in het buitenland te koopen en wordt tevens kapitaalvlucht voorkomen. Sommige landen passen deze rantsoeneering toe met protectionistische of ook andere bijbedoelingen. *Vorstman.*

Devil's Glen, een prachtig begroeid dal met woest bruisenden bergstroom in de omgeving van Wicklow (Iersche Vrijstaat, 52° 59′ N., 6° 2′ W.).

Devil's Lake, een van de zoutmeren in het N.O. van den staat Noord-Dakota (Ver. Staten; 48° N., 99° W.). Schijnbaar geen afvloeiing. Het water is brak, schadelijk voor den mensch, maar niet voor dieren. Aan de oevers kleine dorpjes, o.w. Minnewaukan.

De viris illustribus (Lat., = over beroemde mannen), titel van een reeks biographieën van Nepos, Santra, Suetonius en S. Hiëronymus. De viris ill. urbis Romae is een veelgebruikt Latijnsch leesboek, samengesteld door den Franschen priester → Lhomond. *Davids.*

Devivier, Walter, Belgisch Jezuïet; * 1833, † 1915; leeraar der rhetorica te Luik en Doornik 1870—1892, predikant; schreef de zeer verspreide Cours d'Apologie chrétienne ([2]1914), in zeven talen vertaald (Ned. 1890 bij Malmberg).

Devocalisatie wordt het verschijnsel genoemd, waarbij een stemhebbende medeklinker overgaat in een stemloozen; bijv. d in gehoord, b in rob, g in zeg.

De Vocatione Gentium, anoniem geschrift uit de 5e eeuw, van groot belang voor de geschiedenis der genade- en praedestinatieleer. Sinds Quesnel waren de meeningen verdeeld, of het van paus Leo den Grooten was of van Prosper van Aquitanië. Dat Prosper de schrijver is, kan men met voldoende zekerheid aannemen sinds de studie van Dom Cappuyns in Revue Bénédictine (1927, 198—226). *Franses.*

Devolutie-oorlog heet de oorlog van Lodewijk XIV tegen Spanje in 1667—1668. Hij wordt zoo genoemd naar het → devolutierecht, waaraan Lod. zijn aanspraken ontleende om een schijn van wettigheid aan zijn aanval te geven. Volgens dit in sommige deelen van Brabant geldende recht kwamen de goederen bij erfenis aan de kinderen uit het eerste huwelijk. Dit privaatrecht toepassende op een aangelegenheid van publiek recht, eischte Lod. XIV, gehuwd met Maria Theresia, een kind uit het eerste huwelijk van Philips IV († 17 Sept. 1665), voor zich de Nederlanden op, die in 1621 weer aan Spanje waren gekomen. De oorlog was voor de Fransche troepen een ware zegetocht. Slechts de houding van de Triple Alliantie, tusschen de Republiek, Engeland en Zweden in Jan. 1668 gesloten, kon Lod. XIV doen inbinden en bracht den vrede van Aken (2 Mei 1668) tot stand. Frankrijk verkreeg daarbij een buitengewoon voordeelige Noordelijke grens.

Lit.: H. Lonchay, La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas (1896). *Cornelissen.*

Devolutierecht (Lat. devolutio = afwenteling, rechtsovergang). 1° In het Kerkelijk Recht is d. de overgang van het recht van verleening van een kerkelijk ambt van dengene, wien dit recht op de eerste plaats toekomt, op een hoogeren kerkelijken overheidspersoon, wanneer de rechthebbende ten gevolge van schuldige nalatigheid de verleening niet binnen den voorgeschreven tijd heeft verricht, of de verleening een wezenlijk gebrek heeft, zooals wegens het plegen van → simonie, het willens en wetens benoemen van een onwaardige. *Schweigman.*

2° Devolutierecht vormt een onderdeel van het oude huwelijksgoederen- en erfrecht, dat men o.m. aantrof in Brabant en Limburg, voorts in de streken van Brussel, Mechelen, Antwerpen, enz. Door de geboorte van een kind ontstond er een algeheele gemeenschap tusschen ouders en kinderen met betrekking tot de goederen der huwelijksgemeenschap. Deze leidde er toe, dat na den dood van een der ouders de roerende goederen eigendom werden van den langstlevende (deze betaalde ook de schulden), terwijl hij tevens vruchtgebruik kreeg (erftocht) van de onroerende goederen. Bij mogelijke beschikking over deze laatste hadden de kinderen medewerking te verleenen.

Lit.: A. S. de Blécourt, Kort Begrip ([4]blz. 87-88); E. M. Meyers, Het West-Brabantsche erfrecht (1929, 33 vlg.). *Hermesdorf.*

Devon of Devonshire, graafschap in Z.W. Engeland (50° 45′ N., 3° 40′ W.), in het N. en N.W. begrensd door het Kanaal van Bristol, in het Z. en Z.O. door het Engelsche Kanaal, in het W. door het dal van de Tamar afgescheiden van Cornwall. Opp. 6 759 km²; ca. 700 000 inw. Devonshire bestaat in het midden uit een 1 510 m hooge schiervlakte van kolenkalk, waarbij zich in het N. de bergen van Exmoor verheffen, welke uit Old Red Sandstone bestaan, terwijl Zuidelijker de granietstokken van Dartmoor de kolenkalk doorbreken. Langs de kust bestaat het bergland weer uit Old Red Sandstone, welk gesteente zich in Cornwall voortzet. De bodem is grootendeels als weiland in gebruik; het hoornvee is in geheel Engeland beroemd; de hoogste deelen hebben een guur klimaat en zijn met heide begroeid. Langs de Zuidkust zeer zachte winters: de Engelsche Riviera. Hier vooral boomgaarden en bloemencultuur, fabricage van cider. De voornaamste rivier is de Exe, waaraan de hoofdstad Exeter. In het bergland eenige mijnbouw, vroeger ertsen, nu vooral porseleinaarde. Aan de kust visscherij. *G. de Vries.*

Devonport, Z. Engelsche havenstad (50° 22′ N., 4° 9′ W.), aan den mond van de rivier de Tamar,

---

sedert 1914 administratief met Plymouth vereenigd.

Devonrund, een runderras, vooral voorkomend in het Engelsche graafschap Devon; geheel bruin van kleur; voortreffelijk mesttype; geeft weinig melk; levend gewicht van volwassen koe ca. 500 kg.

Devoon, naam van een geologisch tijdperk in het Palaeozoicum. → Devoonformatie.

Devoonflora, → Devoonformatie.

Devoonformatie, naam, door Segdwich en Murchison in 1839 ingevoerd voor mariene afzetting in het graafschap Devonshire, het middelste van 5 Palaeozoïsche periodes. D. bestond hier uit zeer dikke serielagen, bestaande uit kalksteen, leien en grauwacke, welke op grond van gevonden fossielen zoowel van het oudere Siluur als jongere Carboon onderscheiden worden. Later bleek het een der meest verbreide formaties van Europa. D. werd gevonden in Harz, Eifel, Ardennen en leisteengebergten langs den Rijn. Van Bingen tot Bonn stroomt de Rijn door Devoonsche zandsteen en leien (Lolerei). Jongere Devoongesteenten bestaan vaak uit kalksteen: in Duitschland in Fichtelgeb. en Thüringen, Frankrijk in Elzas, Bretagne, in Sardinië, verder in Spanje, Polen, Rusland, Scandinavië, Tsjecho-Slowakije, O. Alpen, Balkan, Azië, Canada, Apalachen, Z. Amerika, Z. en N. Afrika en Australië. Behalve de gewone wijze van voorkomen (grauwacke, kalksteen en lei) met rijke fauna van koralen, brachiopoden, mollusken en tribolieten, in sommige landen van geheel afwijkenden vorm. Vnl. in Schotland, Ierland, Wales, Scandinavië, gedeelten van Rusland, Groenland, Spitsbergen en Canada. Hier is glimmerhoudende roode en grijze zandsteen met schalies met resten van visschen: Cephalaspis, Selachiers, Coccostens, Eurypteriden (tusschen spinnen en kreeften staande dieren). In enkele lagen ook brachiopoden en andere fossielen. Op sommige plaatsen zijn landplanten gevonden (Sphenopteris, Archaeopteris, Lepidodendron, enz.). Deze gesteenteserie is bekend als Old Red Sandstone tegenover de Permische en Triatrische New Red Sandstone. Gewone facies van het Devoon is marien. O.R.S. wordt aangezien voor een woestijnafzetting, anderen houden dit voor zoetwaterafzetting, daar er visschen in aangetroffen worden, die nauw verwant zijn aan zoetwatervormen. Op sommige plaatsen wijzen enkele lagen op vorming in brak en zout water door het voorkomen van mariene schelpen. Men heeft een vrij goede voorstelling van land en water in het Devoon. Niet gedurende het geheele Devoon is deze verdeeling hetzelfde gebleven. In Midden-Devoon begon deze nl. in verschillende plaatsen sterk te transgredeeren. De hoogste gewervelde dieren zijn de visschen. Graptolieten zijn verdwenen en de lagere organismen (sponsen e.a.) spelen een ondergeschikte rol. Bekend uit Devoon zijn koralen (Cyathophyllum, Cystiphyllum, Calceola, Favosites, Pleurodictyum, Alveolites) crinoïden uit daklei en crinoïdenkalk (Haplocrinus, Cupressocrinus), brachiopoden (Orthis, Strophonema, Atrypa, Spirifer, Stringocephalus, Rhynchonella), gastropoden en cephalopoden (Murchisonia, Euomphalus Macrocheilus), nautiloïdeeën (Orthoceras, Cyrtoceras), ammonieten (Clymenia en Tornoceras), tribolieten (Phacops), kreeftachtigen (Cypridina), pantservisschen (Pterichthys, Chephalaspis, Coccostens, Holoptychius). In het Devoon reeds een vrij belangrijke plantengroei, lager dan Carboon, hooger dan Siluur. Echte vaatcryptogamen aanwezig (→ Psilophytales). Uit Duitschland zijn bekend Haliserites, uit Engeland Hornea en Rhynia. Ook grootere houtgewassen. *Roodhuyzen.*

Devoot en profitelyck boecxken, inhoudende 259 Nederlandsche liedekens en leysen, werd gedrukt te Antwerpen in 1539 door Symon Cock en is een der rijkste bronnen voor onze kennis van het oudere geestelijke volkslied.

Uitg.: D. F. Scheurleer (1889).

Devore, Gaston, vooroorlogsch Fransch tooneelschrijver van de psychologische school. Zijn twee goed aangeschreven familie-drama's, Demi-soeurs en La Conscience de l'Enfant, werden door Lugné-Poe in zijn Théâtre de l'Oeuvre voor het voetlicht gebracht. *Willemyns.*

Devos, Prosper-Henri, Fransch-Belgisch romanschrijver; * 1889 te Brussel, † 29 Oct. 1914 als officier in den Wereldoorlog. „Un Jacobin de l'an CVIII" en „Mona Lisa" geven een inslaand, afgewerkt beeld van het rusteloos geslacht, dat omstreeks 1910 worstelt om een oplossing voor de vraagstukken van socialen en artistieken aard, die het zich stelde.

Lit.: H. Frenay, Cid (1928). *Willemyns.*

Devota, Heilige, maagd, stierf volgens de legende tijdens de vervolging van Diocletianus op Corsica den marteldood. Zij wordt als patrones van Corsica en Monaco vereerd. Feestdag 27 Jan.

Lit.: H. Métivier, Monaco et ses princes (I La Flèche 1862); L. Villat, Histoire de Corse (Parijs 1914).

Devoti, Giovanni, vermaard canonist; * 11 Juli 1744 te Rome, † 1820 aldaar. Van 1764—1789 prof. in het Kerkelijk Recht aan de Sapienza te Rome, 1764 bisschop van Anagni, 1804 secretaris der Breven, lid van onderscheidene Rom. congregaties.

Devotie (Lat. devotio) is een inwendige akt der deugd van godsvereering, waardoor de mensch met bereidwilligheid zich geeft aan den dienst van God. Deze overgave van geheel het leven aan God om Hem te eeren en getrouw te dienen is de eigenlijke, substantieele devotie. De voornaamste uitwendige oorzaak is: overweging van Gods grootheid, goedheid en liefde, van Zijn mysteries, vooral dat der Menschwording, en van onze afhankelijkheid van God als Schepper en Bestuurder der wereld. Het volkomen voorbeeld van devotie gaf de God-Mensch Jesus Christus, die zeggen kon: „Mijn spijs is, den wil te volbrengen van Hem, die Mij gezonden heeft, en Zijn werk te voltooien" (Joh. 4. 34).

De substantieele devotie gaat niet zelden gepaard met een geestelijke vreugde van verstand en wil, veroorzaakt door de beschouwing van Gods oneindige volmaaktheden; een vreugde, die dan dikwijls overgaat op het gevoelsleven en gevoelige vertroostingen doet ontstaan (accidenteele devotie). Ofschoon de substantieele devotie hoofdzaak is en de welgevalligheid aan God volstrekt niet afhankelijk is van het aanwezig zijn der bijkomstige devotie, is deze toch een krachtig hulpmiddel tot den geestelijken vooruitgang.

In meer beperkten zin noemt men devotie ook de practijk van godsdienstige akten, die gekenmerkt worden door een bijzonder object, bijv. de devotie tot het H. Hart van Jesus, of tot een of anderen Heilige. Zijn deze devoties door de kerkelijke overheid aanbevolen of althans goedgekeurd en worden zij beoefend volgens den geest der Kerk, die voor haar officieelen eeredienst steeds de eerste en voornaamste plaats verlangt, dan zijn zij uitstekende hulpmiddelen om het ware Christelijke leven te doen bloeien.

In den laatsten (en voorlaatsten) zin, wordt d. in

---

verschillende samenstellingen gebruikt, als: d e v o - t i e - k a a r s, kaars die men doet branden ter eere van het H. Sacrament of van heiligen; d e v o t i e - k a p e l, bidkapel ter eere van heiligen; enz. In b ij z o n d e r e n z i n : D a g v a n d., benaming voor zekere feestdagen, die vroegere als Zondag gevierd moesten worden, maar thans niet meer.

Voor de zgn. → Moderne devotie, zie aldaar. Zie verder → Geert Groote.

L i t. : S. Thom. (II II, q. 82); Tanquerey, Précis de Théologie Ascétique et Mystique (921-924). *P. Heymeijer.*

Devotieprentje.

Devotiekruis noemt men een kruisbeeld, in Katholieke landen langs den openbaren weg opgericht uit eerbied voor het teeken van ons H. Geloof. Men vindt het op kruiswegen en driesprongen, tegen gevel en boom, op pleinen en straten. Daar de kruispunten bij de heidensche bevolking dezer landen en speciaal bij de Romeinen in hooge vereering waren en haarden van bijgeloof, hebben de eerste missionarissen deze gebruiken verchristelijkt o.a. door het plaatsen en vereeren der kruisen. Vgl. de Fransche → calvaires. (Zie pl. dl. VI t/o kol. 224.)

L i t. : Paul Gruyer, Les calvaires bretons (Parijs). *Welters.*

Devotieprentje. Het d. (santje, beeldeke) ontsproot uit denzelfden geest, die den Christenen in de catacomben reeds tafereelen en symbolen ingaf als uiting van hun Godsliefde en als steun voor hun gebed. Gewijde sculptuur en symbolische mozaïeken, daarna miniaturen in Evangelieboeken e.d. waren ook uitingen van datzelfde streven. In de 13e en 14e eeuw werden in vrouwenkloosters, volgens briefwisseling van Marg. Ebner, Dominicanes (1291—1351) devoot-mystieke tafereeltjes, als geschenk, vervaardigd. Bij de nieuwjaarswisseling, destijds samenvallend met het Kerstfeest, werden Lieve Jezuskindekes, o.a. zittend op kussen, als heilwensch aangeboden. Tot in de 19e eeuw werden regelmatig in vrouwenkloosters prachtstukjes van innig devote kunst, met schaar en mesje, penseel en kleur gemaakt. Naast deze zuivere handproducten ontluikt in de 15e eeuw het d. ook op het terrein der nieuwe drukkunst, wier ontwikkeling trouw zal worden nagevolgd (houtsnede, kopergravure, litho enz.). De prototypen van deze soort vindt men onder de blokdrukken en éénbladen (Biblia pauperum). Gedurende de 16e eeuw werden in gebedenboeken en heiligenlevens vele houtsneden van heiligen, van Christi lijden en wapenen en H. Wonden in den tekst gedrukt. Omstreeks 1585 echter zet de groote ontwikkeling van het d. los van het boek in te Antwerpen. Oorzaken: de godsdienststrijd luwt en de Katholieken herkrijgen volle vrijheid; reactie op vroegere heiligenbestrijding (Iconoklasten); de Sociëteit van Jesus herstelt godsdienstzin en richt talrijke Sodaliteiten (Congregaties) op, over Europa verbreid, wier leden groote afnemers en verspreiders werden (Contra-Reformatie). Antwerpen, de cosmopolitische kunststad ook in het drukwezen (Plantijn), biedt de mogelijkheid van dezen nieuwen tak. Graveurs, beeldekesmakers, afzetters, verlichters enz. De d. worden gemaakt in diverse soorten en talen; op papier, zijde, perkament, in zwart en kleuren, met echt en valsch goud, handgekleurd of met schabloon. De oudste zijn in fijne kopergravure in zwart (H. Wierix, Th. Galle, J. B. Barbé). De volgende minder goede gravures worden door polychromeering aantrekkelijk. Onderwerpen: vooral heiligen, hun levensepisoden, initialen, I.H.S., emblemen en monogrammen, Oud en Nieuw Testament, pelgrimage; „bidprentjes”, half plaatje, half versje (A. Poirters S.J.), „Suffragiën”, met gedrukte deugdoefening, maandelijks verloot (D. Papebrochius S.J.). Nieuwe centra vormen zich: München (Sadeler), vooral Augsburg. Beïnvloed door modieuze volkskunst, gaat het strenge karakter in de 18e eeuw verloren. Groot verval door Fransche Revolutie. In de 19e eeuw wordt de kopergravure door litho verdrongen, welke geen stand kan houden. Parijs verovert nagenoeg de wereldmarkt met fijne staalgravure in veelal zoete, weekelijke kunst (kant-, vouw- en deurtjesprentjes). De d. evolueeren tot souvenirs van gewichtige data in het geestelijk leven: communie, H. Priesterwijding, Kerkjubilea enz.

Groote verzamelingen, o.a. te Haarlem (Bisschoppelijk Museum), te Antwerpen (graaf Jacques Legrelle), te Mechelen (Aartsbissch. Bibliotheek) en te Rome (Generalaat Soc. Jesu), geven in den tijdstijl een interessant beeld van up en down van godsdienstig leven en gebeuren. Zie platen.

L i t. : A. Spamer, Das Kleine Andachtsbild: XIV bis XX Jhrt. (München 1930); Emile H. van Heurck, Les Images de dévotion Anversoises du XVI au XIX siècle, Ch. H. Kanters, Le Coeur de Jésus dans la littérature des douze premiers Siècles; C. Richtstätter S.J., Die Herz-Jesu-Verehrung des deutschen Mittelalters ([2]1924). *Schols.*

Devotio (Lat.), toewijding, opoffering, waardoor bij de Romeinen iemand, in het bijzonder een veldheer, zichzelf of anderen aan de onderaardsche goden

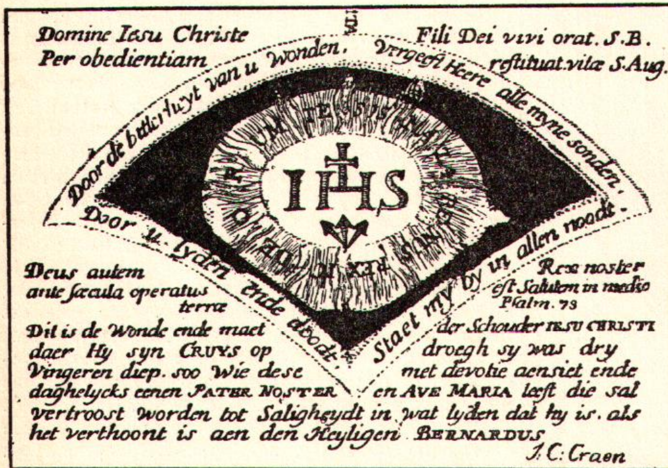
offerde en den dood inging, opdat de goden het leger der vijanden zouden vernietigen. → Decius Mus. *Davids.*

Devreese, G o d f r i e d, Belgisch componist; * 22 Jan. 1893 te Kortrijk; van 1925 tot 1930 attak tweede viool in het Concertgebouw-orkest, onder Mengelberg te Amsterdam; bestuurder van het Mechelsch Conservatorium sedert 1930.

V o o r n. w e r k e n: Le Sire de Rijebeke (heroïsch gedicht) ; Tombelene (mimodrama); sonate voor viool en klavier, enz. *V. d. Borren.*

Devrient, Duitsche tooneelspelersfamilie van Ned. afkomst. Het meest bekend waren:

1° C a r l A u g u s t, broer van Eduard en Emil, * 1797 te Berlijn, † 1872 te Lautersberg; werkte te Dresden en Karlsruhe, het langst echter (sedert 1832) te Hannover. Hij was een groot vertolker van klassieken als Shakespeare en Schiller. De groote actrice Wilhelmine → Schröder was een tijdlang zijn vrouw. *v. Thienen.*

Devotieprentje. Devotie tot de Schouderwonde van Christus (18e eeuw).

2° E d u a r d, bekend dramaturg; * 1801 te Berlijn, † 1877 te Karlsruhe. In 1819 bariton aan de Berlijnsche Kon. opera; tooneelspeler, regisseur aan het hoftheater te Dresden; 1852—'69 directeur van het hoftheater te Karlsruhe. Hij is dichter en eerste vertolker van Marschner's „Hans Heiling".

W e r k e n: o.a. Das Nationaltheater in Deutschland (1848): Das Passions-schauspiel von Oberammergau (1890); Geschichte der deutschen Schauspielkunst (1874). *Piscaer.*

3° E m i l, broer van Eduard en Carl, * 1803 te Dresden, † 1872 aldaar; begon als handelsman, werd toen zanger en maakte vervolgens in zeer korten tijd enormen opgang als acteur. Hij was in zijn jeugd een zeer geliefd jeune-premier, terwijl hij zich later specialiseerde in heroïsche rollen van het klassieke repertoire. Zoo speelde hij in 1852—'53 met veel succes te Londen den Hamlet. Hij was een der groote tegenstanders van de meer en meer opkomende naturalistische richting in den speelstijl.

4° L u d w i g, * 1784 te Berlijn, † 1832 aldaar; begon jong te Breslau onder het pseudoniem Ludwig Hertzberg, kwam vervolgens naar Berlijn als opvolger van Iffland. Hij waagde het voor dien tijd zeer ongewone experiment een naturalistischen stijl van spelen in te voeren, tegenover de klassicistische richting van Weimar. Zoowel het comische als het tragische genre werd door hem beheerscht; daarnaast speelde hij met succes tal van karakterrollen. L. was een merkwaardig, avontuurlijk artistentype, vereerd door romantici als Tieck en Hoffmann, die herhaaldelijk door hem werden geïnspireerd.

5° O t t o, zoon van Eduard, * 1830 te Berlijn, † 1894 te Stettin; dr. phil., tooneeldirecteur en schrijver over tooneel, daarnaast auteur van eenige romantisch-historische drama's: Kaiser Rothbart, Luther, Gustav Adolf enz. Hij heeft te Weimar voor het eerst de geheele Fausttragedie opgevoerd.

L i t. : E. Gross, Ludwig D. (Breslau 1922) ; G. Krux, L. D. sein Leben und seine Bedeutung für die Deutsche Schauspielkunst (München 1924). *v. Thienen.*

Dewa, een Sanskrit woord, dat „god" beteekent, doch in den Indischen Archipel ook gebruikt wordt ter aanduiding van den koning. Op Bali is dewa nog steeds het praedicaat van leden van de ridderkaste, terwijl dewa agoeng (agoeng = groot) de titel is van den primaat onder de vorsten van Bali, dien van Kloeng-koeng. *Berg.*

Dewall, H e r m a n n Th. v o n, bestuursambtenaar en explorator op Borneo (1834—'55); * 1807 te Giessen (Duitschland), † 1873 te Riouw; diende oorspronkelijk in het Pruisische, later in het Nederlandsch-Indische leger. Hij is het meest bekend om zijn taalkundig werk, waarmee hij in 1855 ook ambtelijk belast is geworden. D. schreef een groot Maleisch woordenboek, dat grootendeels na zijn dood in verkorten vorm uitgegeven is door H. N. van der Tuuk (1872—1884) met een supplement van 1897. *Berg.*

Dewanagari of N a g a r i, naam van het, in laatste instantie op het Phoenicische teruggaande, letterschrift, waarin het Sanskrit en vele contemporaine Voor-Indische talen geschreven worden. Ook in den Indischen Archipel heeft men het wel gebruikt naast het Pallawa-schrift, dat intusschen meer in zwang was. *Berg.*

Dewar, J a m e s, Engelsch natuurkundige; * 20 Sept. 1842 te Kincardine-on-Forth (Schotland), † Maart 1923 te Cambridge. Professor te Cambridge 1875—1923. D. heeft baanbrekend werk verricht op het gebied van lage temperaturen. In 1893 vond hij het naar hem genoemde glas, bestaande uit een dubbelwandig glazen vat, dat de warmte zeer weinig geleidt, daar de ruimte tusschen de wanden luchtledig is gepompt (thermosflesch). Dit maakte het mogelijk om lagere temperaturen te bereiken. In 1898 maakte hij vloeibare, in 1900 vaste waterstof. In 1906 construeerde hij ook metalen vacuumvaten.

L i t. : lady Dewar, Collected Papers of Sir James Dewar (Cambridge 1927). *J. v. Santen.*

De weereld is een speeltooneel, Elck speelt zijn rol en krijght zijn deel, Vondel's opschrift boven den in 1638 geopenden schouwburg te Amsterdam; nl. op de architraaf van de ingangspoort (1637). In de W.B.-uitgave (III, 512) wordt vermeld, dat dit

opschrift werd afgedrukt volgens den tekst in Gijsbreght van Aemstel (W. Blaeu, 1838). In de uitgave bijv. van Alberdingk Thym-Unger (III, 146) leest men „schouwtooneel”. Vgl. Shakespeare (as you like it, 2. 7): „All the world's a stage, and all the men and women merely players”, in Beets' vertaling: „De wereld is niet dan een groot tooneel; acteurs zijn alle mannen, alle vrouwen”. *Brouwer.*

De wereld, waarin men zich verveelt, titel van een blijspel van Edouard Pailleron (* 1834, † 1899). → Le monde ou l'on s'ennuie.

Dewey, John, Amerikaansch sociaalpaedagoog en didacticus; * 1859 te Burlington in Vermont (N. Amer.); 1884 doctor in wijsbegeerte en onderwijskunst, 1894 prof. in philosophie en paedagogiek te Chicago, waar hij in 1896 de universitaire oefenschool stichtte, voorzitter van de American Psychologica. Association en redacteur van The Psychological Review, sinds 1905 aan de Columbia Universiteit te New York en de hoogeschool voor onderwijzers (Teachers College met oefenschool). D. is de leidende paedagoog van Amerika en beïnvloedt sterk de Europeesche paedagogiek. Hij wil hervorming van de „doceerschool” tot „werkschool”, „learning by doing”, zoekt als pragmatist het doel der opvoeding niet in het hiernamaals, maar in de vorming van goede staatsburgers, wil niet van godsdienst- of zedekundig onderwijs hooren, is aanhanger van de evolutionistische recapitulatie-hypothese, tracht het onderwijs daarnaar in te richten, met handenarbeid als centrum, volgens de zgn. „project-methode”.

Voorn. werken: How we think (1910); My Pedagogical Creed (Chicago z.j.); The School and Society (1899, [7]1910; in het Ned.: School en Maatschappij, vertaald en ingeleid door dr. Tj. de Boer, 1929); The Educational Situation (1902, [3]1910); The School and the Child (Londen 1906); German Philosophy and Politics (1915). — Lit.: Lex. der Pädagogik der Gegenwart (II); dr. Tj. de Boer (t.a.p. blz. 66). *Rombouts.*

Dewey-systeem, → Decimale classificatie.

De Winton, sir Francis D., kolonel bij het Britsche leger. Plaatsvervanger van Stanley als hoofd van de A.I.C. (→ Internationale Vereeniging van Kongo) van Mei 1884 tot begin 1886. Kondigde op 1 Juli 1885 te Vivi, toenmaals hoofdplaats van Kongo, de stichting aan van Kongo-Vrijstaat.

Dewsbury, industriestad in het graafschap York, Midden-Engeland (53° 42′ N., 1° 38′ W.). Ca. 60 000 inw. Fabricage van wollen stoffen.

Dexippus, Publius Herennius, Atheensch staatsman en historicus, verdedigde in 269 na Chr. zijn vaderstad tegen de Germanen; schreef een geschiedenis van Griekenland en Macedonië na den dood van Alexander den Grooten, in den stijl van Thucydides, en een geschiedenis van den strijd der Romeinen met de Goten. Van zijn werken zijn slechts fragmenten over. *Davids.*

Dexter-rund, een Engelsch runderras; volgens Adametz een mutatievorm van het → Kerry-rund. Terwijl dit laatste een zuiver melktype is, dat zeer weinig eischen stelt, is het Dexter-rund een zeer veeleischend vroegrijp vleeschtype. Het behoort tot de dwergtypen (schofthoofte ca. 1 m). *Verhey.*

Dextrine is in den handel als een wit, geel of bruin gekleurd poeder. Lost men d. in water op, dan ontstaat een kleverige, dikke vloeistof, die als plakmiddel wordt gebruikt. Chemisch verstaat men onder d. een groep van stoffen, die tusschen zetmeel en de suikers staat. D. wordt gemaakt uit zetmeel (meestal aardappel- of maïsmeel) door roosteren al dan niet na bevochtiging met verdund zuur. Ook met behulp van het enzyme diastase kan men dextrine uit zetmeel maken. Dextrine-stof kan aanleiding tot gevaarlijke explosies geven. → Stofexplosies.

Dextrine wordt op uitgebreide schaal toegepast als plakmiddel, als apprêteermiddel in de textielindustrie, voor het dikvloeibaar maken van inkt en verven, als bindmiddel in pasta's in het algemeen, enz. In Nederland vindt men de dextrinefabrieken vnl. in en bij de veenkoloniën; men gebruikt aardappelmeel als grondstof. *G. v. d. Lee.*

Dextrose, → Glucose.

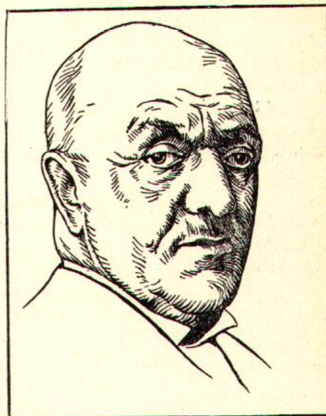
Dey, titel van de vroegere heerschers over Algiers; oorspronkelijk aan de Porte ondergeschikte magistraten, na 1710 volkomen soeverein.

Deycke, Duitsch arts, die samen met Much de → partiaal-antigenen invoerde ter behandeling der tuberculose. In het bekende proces van Lübeck (1931) veroordeeld, daar op zijn laboratorium door onvoorzichtigheid of nalatigheid ziekteverwekkende tuberkelbacillen gemengd waren met het middel van → Calmette en zoo verschillende zuigelingen stierven. *Wynands.*

Deynum, Jean Bapt. van, miniatuurschilder te Antwerpen; * 1620, † 1668. Men kent van hem ook historische voorstellingen en landschappen.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Deyssel, Lodewijk van, schuilnaam van Karel Jan Lodewijk Alberdingk Thijm, Ned. letterkundige, jongste zoon van prof. J. A. → Alberdingk Thijm; * 22 Sept. 1864 te Hilversum; ontwikkelde zich in het tijdschrift van zijn vader, de Dietsche Warande, tot een prozaschrijver en polemist van den eersten rang, sloot zich aan bij de jonge kunstenaars, die De Nieuwe Gids uitgaven en werd de groote prozameester van de Tachtiger School. Zijn werk bestaat grootendeels uit korte opstellen en fragmenten, maar vertegenwoordigt een geheel bijzonderen vorm van het Nederlandsche kunstenaarschap. Lodewijk van Deyssel is nl. de meester van de „woordkunst”, belijder der zuivere schoonheid van 't proza, dat louter om wille der schoonheid wordt geschreven. Zijn gedachtenleven wordt beheerscht door de leer van het individualisme, die hij in zijn beste werken toelicht met een ongemeene scheppingskracht en rijkdom van taalvormen. Als letterkundig criticus geleid door zijn intuïtie en zijn temperament, werd hij de schrijver van mooie lyrische beschouwingen over boeken en van felle, striemende stukken scheldproza. Zijn beide romans, Een Liefde en De Kleine Republiek, toonen, hoewel bijzonder fijn gedetailleerd van stijl, zijn tekort aan grootsch compositie-vermogen. Het

Lodewijk van Deyssel.

onmiskenbare meesterschap van Lodewijk van Deyssel, die een zeer grooten invloed uitoefende op de ontwikkeling der Nederlandsche letteren sedert 1880, ligt bij zijn vurige verdediging der schoonheid, zijn groote oorspronkelijkheid als stylist en zijn verfijnde ontleding van de individualistische levenshouding. Is zijn opvatting van de literatuur als woordkunst en van de letterkundige critiek als temperamentsuitstorting reeds geheel verouderd, het voorbeeld zijner toewijding aan de schoonheid en de kracht, waarmede hij eerbied opeischte voor de literatuur als kunst, blijven van groote beteekenis.

Werken: Een wederwoord aan Dr. H. J. A. M. Schaepman (1882); Wederzien (1883); Over Literatuur (1886); Een Liefde (1887; de eerste druk is rauwzinnelijk; uit de tweede uitgave is door v. D. zelf het aanstootelijke verwijderd); De kleine Republiek (1889); Multatuli (1891); J. A. Alberdingk Thijm (1893); Blank en Geel (1894); Verzamelde Opstellen (11 bundels, 1894—1911); Verbeeldingen (1908); Uit het Leven van Frank Roselaar (1911); Werk der Laatste Jaren (1922); Gedenkschriften (1924); Schetsen (1926); Nieuwe Kritieken (1929). — Lit.: dr. Schaepman, Deysseliana, in Onze Wachter (1882); M. J. Acket, Lodewijk van Deyssel (1897); Gerard Brom, in Annuarium R.K. Studenten (1902); idem, in De Beiaard (II 1921); Fred. van Eeden, Studies (I en IV); Carel Scharten, De krachten der Toekomst (1909); E. d'Oliveira, De mannen van '80; dr. P. H. Ritter, Lodewijk van Deyssel (1910, tweede herziene druk 1921); Just Havelaar, in De Gids (1912); Is. Querido, Geschreven Portretten (1912); Benno J. Stokvis, Lodewijk van Deyssel (1921); H. Robbers, De Ned. Lit. na 1880 (1922); Bernard Verhoeven, De zilveren Spiegel (1932); A. den Doolder, L. v. D. (1934); F. v. Oldenburg-Ermke, Een Jongere uit het jaar Tachtig (1934); Anton van Duinkerken, in De Gemeenschap (1934). *Asselbergs.*

Deyster, Lodewijk de, schilder en etser te Brugge; * 1656, † 1711. Was lang in Italië, maakte vnl. groote kerkstukken, waarvan er nog vele in Belgische kerken te vinden zijn.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Deza, Diego, Sp. Dominicaan, theoloog; * 1444 te Toro (Leon), † 9 Juni 1523 bij Sevilla, in het Hiëronomietenklooster Buenavista; 1498 bisschop van Jaën, 1500 van Palentia, 1504 aartsbisschop van Sevilla, 1523 aartsbisschop van Toledo en primaat van Spanje. Was de wetenschappelijke promotor van Columbus die verklaarde, dat Spanje aan Deza het bezit van Amerika te danken had.

Werken: o.a. Defensorium doctoris angelici S. Thomae Aquinatis contra invectivas Matthiae Dorinck (Sevilla 1491, Parijs 1514). — Lit.: Scriptores Ordinis (II, 51 vlg.); P. Mandonnet O.P., Les Dominicains et la découverte de l'Amérique (Parijs 1893). *Lambermond.*

Dezime, → Intervallen.

D'Haens, Veremundus, Benedictijner monnik van Afflighem; *31 Aug. 1771 te Dendermonde, † 25 Aug. 1846. Onder den Besloten tijd oefende hij het H. ministerie in het geheim uit te Dendermonde; pastoor te Audegem in 1818, en van S. Blasius' gasthuis te Dendermonde in 1830. D'Haens herstelde zijn abdij te Dendermonde in 1837.

Lit.: Clonen, Gesch. d. abdij v. Afflighem (1890); Rousseau, Moines Bénédictins martyrs et confesseurs de la foi pdt la Révolution (1926); Van Bavegem, Martelaarsboek der belgische geestelijkheid ten tijde der Fr. Omwenteling (1875). *De Clercq.*

Dhammapada, „het Boek van de Leer", verzameling van spreuken, deel uitmakende van het Soettapitaka (→ Boeddhistische literatuur). Een groot getal dier spreuken wordt in andere werken teruggevonden, ook buiten de Boeddhistische literatuur. Het D. is veel bewonderd, ook in Europa, om de diepte en verhevenheid der gedachten en de volmaaktheid van den dichterlijken vorm. *Mansion.*

Dhamnartempel. Te Dhamnar, in den staat Indore (Radzsjpoetana, Voor-Indië) bevinden zich vele Boeddhistische holen-tempels, o.a. Bari Katsjeri en Bhim's Bazar (5e—7e eeuw) en wegens hun zeldzaamheid interessantere Brahm. rotstempels, uitgegraven kuilen, waarin tempels uitgespaard zijn: de grootste hiervan is aan Tsjatoerbhoedzj, d.i. demonischen Wisjnoe, gewijd (8e—9e eeuw).

Lit.: Imperial Gazetteer of India; Archeological Survey of India; Fergusson, Indian and eastern architecture. *Hendricks.*

Dhanis, baron Francis, ontdekkingsreiziger en militair; * 17 Maart 1861 te Londen, † 13 Nov. 1909 te Brussel. Vertrok in 1885 naar Kongo, nadat hij het vorig jaar had deelgenomen aan de Becker-expeditie. In 1889 werkt hij mede aan de stichting van Basoko. Het volgend jaar verkent hij het Kwango-gebied en neemt commando over den post Loesambo. Van Mei 1892 tot Jan. 1894 voerde D. bevel over de troepen, die de Arabieren uit Kongo verdreven. D. was de ziel van de Arabische Veldtochten, welke de inlanders van de plaag der slavenhandelaars bevrijdden. In 1895 werd hem de leiding der Nijl-expeditie toevertronwd, om de oevers van dezen stroom in bezit te nemen tot Lado. Deze expeditie, zijn advies ten spijt slecht voorbereid en onvoldoende uitgerust, mislukte geheel. Op 14 Februari 1897 kwamen de Batetelasoldaten der voorhoede aan de Noordgrens van Kongo in opstand en vermoordden de blanken. Voor de beteugeling van dezen opstand, → Batetela. *Monheim.*

Dharma-soetra en **Dharma-sjastra,** geschriften, behoorende tot de literatuur van Brahmanen en Boeddhisten. → Indische literatuur, alwaar ook omschrijving van het begrip Dharma.

Dharwar, hoofdstad van het Carnatic district van het presidentschap Bombay (15° 27′ N., 75° 3′ O.); 35 000 inw. Katoenhandel en -industrie.

Het district is 12 000 km² groot en heeft 1 200 000 inw. Het bevat vele ruïnes van tempels (9e—13e eeuw) in Tsjaloekja-stijl. Tot de oudste en interessantste behoort de Drawidische tempel van Pattadakal, in plan een copie van den grooten Sjiwatempel aldaar. Een van de mooiste en meest geacheveerde vroege Tsjaloekja-tempels is die te Ittagi (bij Gadag).

Lit.: Imperial Gazetteer of India; E. Diez, die Kunst Indiens; Fergusson, Indian and eastern architecture. *G. de Vries/Hendricks.*

Dharwar-lagen zijn gemetamorphoseerde oude gesteenten in den staat Maisoer (Voor-Indië), beroemd wegens den rijkdom aan gouderts.

Dhimal, hoofdgroep van het → Tibeto-Birmaan.

Dhjana, → Boeddhisme.

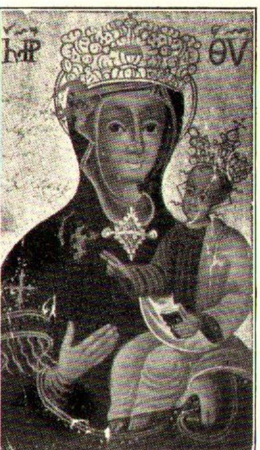
Dhoelkarnain [Arab. dhoe 'l Karnain (dh uitspreken als Engelsch th in that, this) = die met twee horens], aanduiding van machtige wezens, die als uitwendig teeken van hun bovenmenschelijke vermogens horens dragen (de duivel, Adam, Moses), speciaal van Alexander den Grooten, zooals men zich hem voorstelt in den → Alexanderroman. In den Indischen Archipel is Dhoelkarnain (uitspraak: Doelk., Dzoelk.) een even bekende naam van Alexander als → Iskandar. *Berg.*

Dhoemar Lena, een spelonk ten Zuiden van

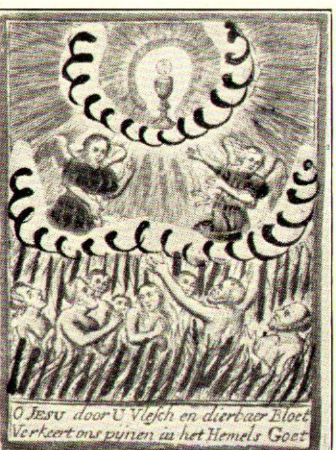
DEVOTIEPRENTJE I

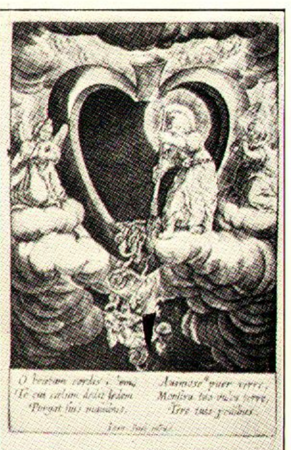
Kopergravure van J. Harrewijn (1660—1727).

De wonderdadige Moeder Gods, bij de Augustijnen in Brünn. Olieverf, ca. 1700.

H. Familie, van Corn. Galle, 17e eeuw.

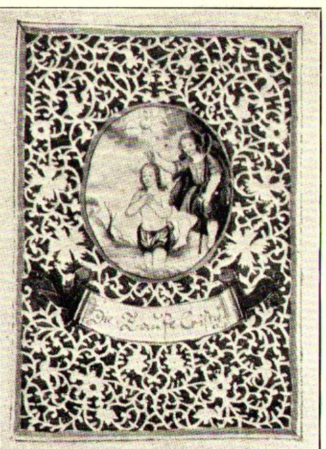

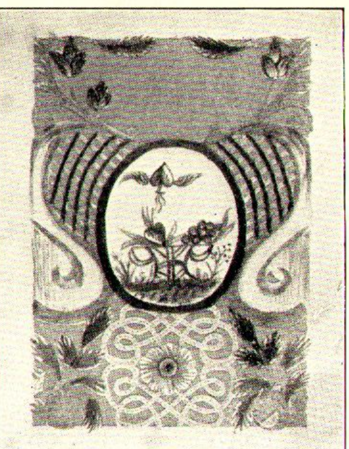
De arme zielen in het vagevuur. Gekleurde kopergravure, ca. 1750.

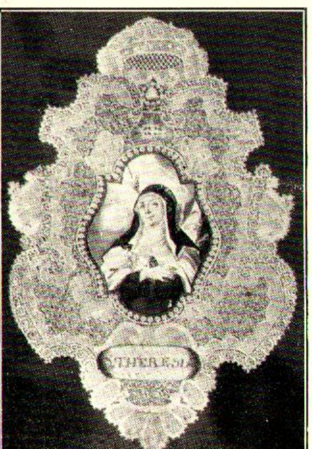

Het Jesus-kind reinigt het hart. Kopergravure van A. Wierix, ca. 1600.

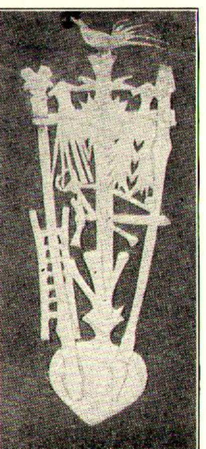

Kopergravure van R. Sadeler, ca. 1600.

Christus' doop. Knipsel met veelkleurig medaillon, begin 18e eeuw.

Veelkleurig knipsel. Minnespel tusschen Goddelijk en menschelijk hart, 18e eeuw.

Kantknipsel met veelkleurig medaillon, ca. 1750.

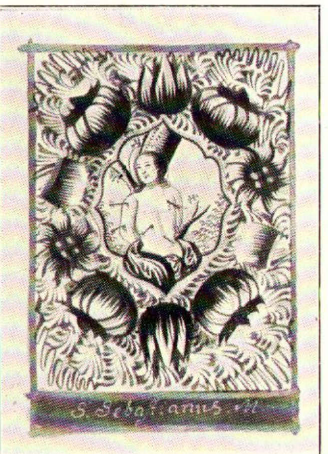

Lijdenswerktuigen. Knipsel, ca. 1820.

Calvariënberg. Silhouette-knipsel, ca. 1810.

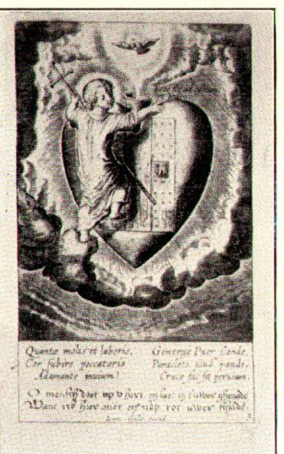
De herrezen Christus. Combinatie van borduursel en knipsel, ca. 1760.

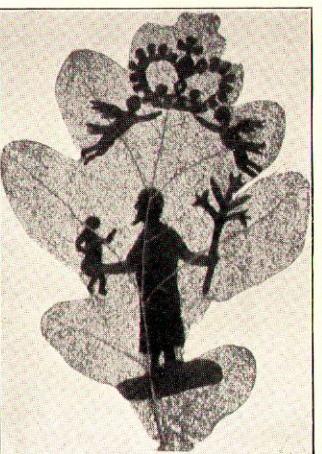
St. Bastiaan. Gekleurde teekening, 1776.

St. Joseph met het Goddelijk Kind. Gekleurde teekening, ca. 1760.

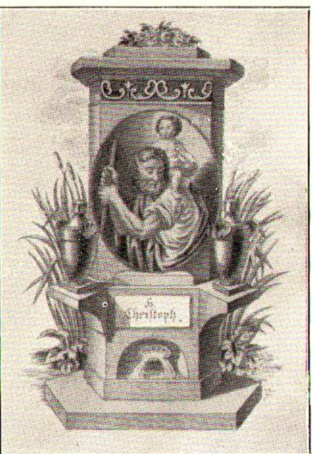
Het Jesus-kind klopt aan de deur van het menschelijk hart. Kopergravure van A. Wierix, ca. 1600.

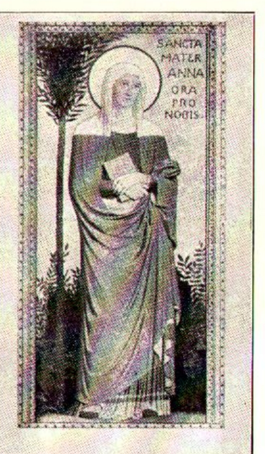
St. Christoffel. Uitgeslagen eikenblad, ca. 1800.

Openklapbare, gekleurde kopergravure. Binnenzijde: de herrezen Christus, 18e eeuw.

St. Christoffel. Handgekleurde gravure, ca. 1840.

St. Anna. Gekleurd prentje, van de abdij Beuron.

Adzjanta in Voor-Indië, behoort tot de drie Brahm. hoofdwerken in de rotskloof te Ellora: een vierpoortige rots-schrijn, bijna een copie van den grooten tempel te Elephanta. Ze bevat vlakke plafonds met schijnbalken en mooie reliëfs op de wanden (o.a. het dooden van den demon Andhakasoera: Sjiwa is hier voorgesteld in zijn schrikwekkend aspect als Bhairawa). Datum ongeveer 700—850 n. Chr.

Lit.: Doehring, Indische Kunst; Havell, Ancient and medieval architecture of India; Fergusson, Indian and eastern architecture; Diez, Die Kunst Indiens. *Hendricks.*

D'Hoop, Felix, pauselijk zouaaf (1861—'70), later werkzaam in de missie; * 1839 te Tielt (W. Vl.), † 1881. Strijdt te Mentana, krijgt er het Kruis van eere en wordt tot onderofficier bevorderd. Verdedigt Rome (Porta-Pia). Met Loosveldt, Van Oost en anderen helpt en beschermt hij de tweede karavaan der Witte Paters van Lavigerie op haar reis naar Midden-Afrika (1879). Is de Witte Paters behulpzaam bij het stichten van Roemonge (Oeroendi), den eersten Katholieken missiepost aan het Tanganjika-meer (1880). Valt onder de lansen en pijlen der inboorlingen, te zamen met de paters Deniaud en Augier (Mei 1881). „D'Hoop, de sterke der sterken . . . . de goede, moedige zouaaf-missionaris", getuigde van hem pater Moinet. *Vanneste.*

Dhorme, Edouard Paul, Fransch exegeet en Assyrioloog; * 15 Jan. 1881 te Armentières (Nord); trad in de Orde der Dominicanen; professor aan de Ecole biblique de St. Etienne te Jerusalem; verliet voor eenige jaren de Orde.

Werken: Choix de textes religieux assyro-babyloniens (Parijs 1907); La religion assyro-babylonienne (Parijs 1910); Les livres de Samuel (Parijs 1910); Le livre de Job (Parijs 1926).

Dhuy, gem. in de prov. Namen, ten N. van Namen, aan de Mehaigne; ruim 800 inw., grootendeels Kath.; opp. 1 060 ha; landbouw. Merkwaardigheid: Kasteel van Bayart.

Dia (Rom. myth.), godin, beschermster van de velden. De Fratres Arvales vereerden haar.

Diabaas noemt men in de gesteentekunde in het algemeen oude, door gebergtevorming gedrukte bazalten. Het zijn dus basische uitvloeiingsgesteenten, gekenmerkt door kalkrijke plagioklaas, augieten of hoornblenden en soms olivijn. Echter zijn de donkere bestanddeelen meestal gechloritiseerd en geserpentiniseerd; ook de veldspaat is sterk verweerd. Het zijn dichte gesteenten met groenige kleuren. Het woord d. wordt nog al eens in ruimeren zin gebruikt voor dichte, basische gesteenten, bijv. voor gangen van bazaltische samenstelling. *Jong.*

Diabelli, Anton, componist; * 1781 te Mattsee bij Salzburg, † 1858 te Weenen. Trad 1800 in het klooster te Raitenhoslach. Toen in 1803 de kloosters in Beieren werden geseculariseerd, ging hij naar Weenen, eerst als klavier-, dan als guitaarleeraar. Als uitgever stond hij in contact met Schubert en Beethoven: op. 120 van Beethoven zijn 33 variaties op een thema van Diabelli.

Werken: opera's, missen, cantates, kamermuziek, klavierwerken. Alleen deze laatste groep heeft waarde behouden als onderwijsmateriaal. *Piscaer.*

Diabetes, → Suikerziekte.

Diablintes (ant. geogr.), stam der Aulerci in Gallië.

Diabolisch vierkant, → Tooververkant.

Diacetyl of butadion—2.3, formule: $CH_3COCOCH_3$, is een gele vloeistof met stekend zoetachtigen reuk, die in enkele aetherische oliën voorkomt en den laatsten tijd technische beteekenis begint te verkrijgen. Waarschijnlijk beïnvloedt deze stof den reuk van boter, zoodat haar toevoeging aan kunstboter een natuurlijker aroma zou verschaffen. Kookpunt 88° C, stolpunt —2,4°, spec. gew. 0,973 bij 20°. De in den handel voorkomende producten zijn vaak zeer onzuiver en loopen daardoor tamelijk snel in gehalte terug. *Hoogeveen.*

Diachromie is een fotografisch procédé, dat berust op het kleuren van jood-zilveremulsies met anilinverven ten gebruike bij het vervaardigen van kleurenfotografie. Dr. A. Franke nam in 1906 hierop patent, maar het procédé heeft zich in de practijk niet kunnen handhaven.

Diachronistische taalwetenschap is de taalwetenschap, die de taalverschijnselen in hun ontwikkeling, in hun lengte-doorsnede beschouwt. Diachronistische taalwetten letten dus op de evolutieve zijde der taal. → Synchronistische taalwetenschap.

Lit.: F. de Saussure, Cours de linguistique générale (1916).

Diachylonpleister, → Loodpleister.

Diachylonzalf, witte of geelwitte zalf, die verkregen wordt door gesmolten loodpleister met sesamolie te vermengen en gebruikt wordt bij ontstekingen, furunkels, eczeem. Bederft spoedig.

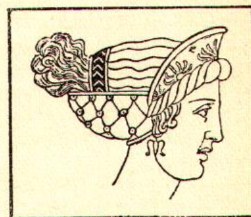
Lit.: Ned. Pharm. Ed. V.

Diaclyse, vorm van lavement, waarbij groote hoeveelheden spoelvloeistof in den darm als clysma worden gevoerd. D. wordt gebruikt om den darm van abnormale gistingproducten, pathogene microben en hun toxinen te bevrijden.

Diaconaal en andere afleidingen van diaken of samenstellingen met dit woord, zie onder → Diakonaal etc.

Diaconicon, Zuidelijk gedeelte van het → bèma der Grieksche kerken, bewaarplaats der gewijde gewaden en vaten, waar ook de celebrant en de diaken zich kleeden voor de H. Mis. → Iconostase; → Prothesis; → Sacristie.

Diadeem (< Gr. diadema), oorspronkelijk een linnen, zijden of wollen band, die goden en vorsten uit de Oudheid rond het hoofd bonden. In Egypte werd de d. met de Uraeusslang versierd; in Perzië droeg men hem rond de mitra gewonden.

Voorbeeld van een Grieksch diadeem.

Bij de Grieken legden de overwinnaars in de Olympische spelen den d. aan, bijv. de Diadoumenos, een plastiek van Polykleitos, geeft een jongeling weer, die zich den d. ombindt. Etruskische en Romeinsche vrouwen van hooge afkomst, en na Diocletianus ook Rom. keizers, droegen een rijkversierden d., dikwijls van brons of goud, met edelsteenen bezet. In de M. E. wordt de diadeem de gouden hoofdband voor vorsten, waaruit de kroon ontstaat. Afhangende snoeren en banden herinneren dan nog aan den eens gebonden diadeem.

Lit.: Man, in Real Enc. (V, 303 vlg.). *Terlingen-Lücker.*

Diadekompleister, → Loodpleister.

Diadelphia (< Gr. dis = dubbel, adelphos = broeder), tweebroederigen, is een plantenklasse naar het stelsel van Linnaeus. De helmdraden der meeldraden zijn tot twee bundels vergroeid. Tot deze klasse behooren geslachten van de familiën der Papilionaceae, Polygalaceae en Fumariaceae.

Diadochen (Gr., = opvolgers) worden in de geschiedenis de generaals genoemd, die, gevormd door Alexander den Grooten en zijn vader Philippus, na Alexander's dood onderling oorlog voerden om het rijk te verdeelen. 45 jaren duurden de oorlogen der D. (323—276 v. Chr.), eer het rijk definitief verdeeld was, een tijd van versnippering en krachtsverspilling, die wel kan wijzen op heldhaftige, ridderlijke en bekwame figuren, maar een algemeene uitputting ten gevolge had. Ook wordt wel het jaar 301 v. Chr., slag bij Ipsus, als het einde van den tijd der D. beschouwd. De voornaamste D. waren: Perdiccas, Lysímachus, Ptolemaeus, Leonnatus, Eúmenes, Seleucus, Antígonus, Antípater, Cráterus, Demétrius Poliorcetes, Pyrrhus. De Diadochenoorlogen eindigden met de troonsbestijging van Antígonus I Gonatas in Macedonië, 276 v. Chr.; in drie groote rijken was Alexander's monarchie verdeeld: Egypte, onder de Ptolemaeën, het Syrische rijk der Seleuciden en Macedonië onder Antigonus en zijn opvolgers, tot Perseus (179—168 v. Chr.). Daarbij kwamen een groot aantal vrije steden en kleine staten, meer of minder onafhankelijk, en in Griekenland twee statenbonden: de Achaeïsche en Aetolische bond. De tijd der D. is de inleiding van de beschavingsperiode, die men het → Hellenisme of Hellenistische cultuur noemt. Zie krt. in dl. I t/o kol. 745. *Davids.*

Diadoumenos (Gr., = iemand, die zich den overwinnaarsband om het hoofd bindt), naam van Oud-Grieksche beelden, waarvan de beroemdste is de d. van Polycleites: de fijne gelaatsuitdrukking en het hoofdhaar wijzen op Attische beïnvloeding, het lichaam getuigt van voornaamheid en gemakkelijke beweeglijkheid. *W. Vermeulen.*

Diadumenianus, → Macrinus.

Diaecie, → Tweehuizigheid.

Diaeresis (Gr. diairesis = verdeeling) is in de Klass. metriek: a) het splitsen van een tweeklank in twee afzonderlijke vocalen, als dat beter uitkomt met het versschema; bijv. epeï in plaats van epei; dikwijls bij Homerus. De naam berust op een oude, verkeerde meening, want in het Grieksch is de gesplitste vorm ouder dan de tweeklank. b) De rust in een versregel, als die samenvalt met het einde van een voet. → Caesuur; → Bucolische caesuur. *v. d. Eerenbeemt.*

Diaeta, woonkamer met een of meer bijzalen; soms zaal, salon, waarin bij de Romeinen waarschijnlijk de bezoekers ontvangen werden.

Diaethylbarbituurzuur, → Barbitalen.

Diaethyldiphenylureum, → Centraliet.

Diaeus (Gr. Oudheid), strateeg van den Achaeischen Bond, 150—149 v. Chr., afkomstig uit Megalopolis (in Zuid-Griekenland), die den oorlog tusschen Rome en Achaie uitlokte. Na den dood van Critolaus (146) werd hij door Mummius op den Isthmus verslagen, waarna hij naar Megalopolis vluchtte en hier zijn vrouw en zichzelf doodde. *Weijermans.*

Diagenese. Hieronder worden samengevat de verschillende veranderingen, die in sedimenten plaats vinden, nadat ze afgezet zijn, maar zonder toevoer van stoffen van buitenaf of door → metamorphose. Eerst sedert de ontwikkeling der physische chemie wordt dit proces eenigszins begrepen. Tot de d. rekent men de vorming van concreties, karkasietknollen, mangaanknollen enz. Verder de verandering van koolzure kalk $(CaCO)_3$ in dolomiet $(CaMgCO)_3$, die vooral met rifkalken onder scheikundige inwerking van het zeewater plaats vindt. Ook het omkristalliseeren van stoffen rekent men tot de diagenese, bijv. de verandering van labiele modificatie aragoniet in de stabiele calciet. Ook het hardworden van afzettingen door uitdroging behoort tot het diagenese-proces. *Roodhuyzen.*

Diageotropie, → Geotropie.

Diaglyphe [< Gr. dia-gluphein = door(heen) kerven], werk der beeldvorm- of beeldsnijkunst, waarin de figuren dieper liggen dan het te bewerken vlak; intaglio.

Diagnose. Diagnosestelling is het naam geven aan een ziekte. Datgene, wat de geneesheer uit de ondervraging en het onderzoek van den zieke heeft herkend, tracht hij in een van de bekende ziektebeelden onder te brengen. Vaak is de ziekte (het verloop, de klachten van den patiënt en de bevindingen bij onderzoek) zoo typeerend, dat deze diagnose direct zonder twijfel kan worden gesteld. In andere gevallen moet een differentiaaldiagnose worden gemaakt; de ziekteverschijnselen, die bij den patiënt te vinden zijn, komen bij verschillende ziektebeelden voor. Nadere overweging, verder onderzoek, eventueel met bijzondere hulpmiddelen (bijv. röntgenphoto), zijn noodig om een onderscheid te treffen. Soms geeft pas het verder verloop der ziekte de mogelijkheid den aard van het lijden vast te stellen.

Vooral bij ernstige, maar ook bij langdurige ziekelijke toestanden is het stellen eener juiste diagnose van groot belang, omdat deze de meest zekere aanwijzing geeft voor een succesvolle behandeling en voorspelling omtrent het verloop der ziekte. Daar in de meeste gevallen een juiste diagnose niet gemaakt kan worden zonder behoorlijk onderzoek, begrijpt men het gevaar, dat degenen loopen, die hun toevlucht tot kwakzalvers nemen. *v. Balen.*

Diagonaal, 1° (m e e t k.) → Vierhoek; → Veelhoek; → Veelvlak.

2° De naam voor kleedingstoffen, die voorzien zijn van keperachtige, breede of smalle lijnen, die met stijging van 45°—63° over de stof loopen.

Diagonaalboog (b o u w k.) is de boog, welke bij een kruisgewelf de tegenover elkaar liggende steunpunten verbindt.

Diagonaaldriehoek, → Vierhoek (volledige).

Diagonaalkapiteel, kapiteelvorm, waartoe zich in Hellenistischen tijd het Ionische kapiteel veelal vervormde: plat, en naar vier zijden zich gelijkmatig ontwikkelend.

Diagonaalmethode is een van G. Cantor afkomstige bewijsmethode, die in de leer der verzamelingen op gewichtige punten wordt toegepast. Ze bestaat in het eenvoudigste geval in het volgende: Men denke zich een → aftelbare verzameling neergeschreven, wier elementen (a_j) ieder op hun beurt aftelbare verzamelingen zijn:

$$a_1 = b_{11}, b_{12}, b_{13}, \dots$$
$$a_2 = b_{21}, b_{22}, b_{23}, \dots$$
$$\dots\dots\dots\dots$$

De beschouwing der verz. $b_{11}, b_{22}, \dots$, bestaande uit de elementen der verz. (a_j^j), die zich in de diagonaal van het bovenstaande oneindige kwadraat van elementen bevinden, voert bij dit soort van bewijzen tot een

tegenspraak, zoo men het gestelde der te bewijzen eigenschap ontkent. Aldus laat zich aantoonen: „het arithmetisch → continuum is niet aftelbaar", terwijl een gecompliceerder gedachtengang, die toch op hetzelfde neerkomt, bewijst: „de machtigheid der verz. van alle eenwaardige reëele functies f(x) (waarbij $0 \leq x \leq 1$) is verschillend van de machtigheid van het arithmetisch continuum''. *J. Ridder.*

Diagonaalschoor, balk of kabel, in diagonaalverband in een constructie aangebracht, om schranken d.i. vervormen uit het constructievlak te voorkomen. Schrankschoor bijv. in sluisdeuren; schoorijzer.

Diagonaalvierkant, → Romeinsch vierkant.

Diagonaalvlak, → Veelvlak.

Diagonale gelaagdheid komt voor bij duinen. Een duin vertoont aan de loefzijde steeds de maximale helling van droog zand en de gelaagdheid is hiermee evenwijdig. Draait de wind nu echter 180°, dus bijv. van O. naar W., dan zal een nieuwe loefzijde ontstaan en dus een nieuwe gelaagdheid. Op een gegeven oogenblik heeft een deel van het duin dus nog de oude en de rest een nieuwe gelaagdheid, die een hoek met elkaar maken. Men spreekt dan van gekruiste of diagonale gelaagdheid. *Roodhuyzen.*

Diagrius, Heilige, → Siacrius.

Diaguita's, volkengroep in het N.W. van Argentinië. → Indianen van Zuid-Amerika.

Diaitètès, scheidsrechter(s) te Athene, gekozen onder burgers van meer dan 60 jaar en aan wie sedert 403 v. Chr. alle private geschillen dienden voorgelegd te worden; werd echter hun besluit niet aanvaard, dan kon men een beroep doen op de rechtbank der → heliasten.

Diaken (< Gr. diakonos = dienaar). **1°** In de K a t h. K e r k persoon, die de diakonaatswijding ontvangen heeft, d.i. de laatste vóór het priesterschap. Zie verder → Diakonaat.

2° In den meer uitgebreiden zin is d. (vgl. Act. 6. 1-6, Phil. 1. 1, Tim. 3. 8—13) ieder, die eenige kerkelijke functie uitoefent. → Diakonaat. In engeren zin wordt het woord later gebruikt voor een afzonderlijke klasse van personen, die zich in dienst stellen van de barmhartigheid en meer in het bijzonder ambtelijk met de verzorging der armen zijn belast. Dit liefdewerk was in den loop der eeuwen overgenomen door de kloosters. Luther bracht het als afzonderlijk instituut weer naar voren, al kwam het onder hem niet tot ontwikkeling. Beter slaagde in dit opzicht Calvijn, die twee soorten van diakenen aanstelde nl. voor de armenzorg en voor de ziekenverpleging, waarvan de eerste zich als vaste instelling bleef handhaven. Volgens art. 25 der Kerkenordening bestaat de taak der diakens in het verzamelen, het uitdeelen en de verantwoording der gaven. *Wachters.*

Diaken-assistent, gewoonlijk: troondiaken, naam van twee der drie assistenten (→ Assistent, 1°) bij de pontificale Vespers, Lauden enz.; somtijds ook bij de pontificale H. Mis. → Presbyter-assistens.

Diaken-wijding, → Wijdingen (Heilige).

Diakinese (n a t. h i s t.), het meest kenmerkende stadium van de → reductiedeeling dat volgt op het strepsitaen-stadium, dat voor de verklaring van de → crossing-over te hulp geroepen wordt.

Diaklaas, de fijne haarspleten, die in vrijwel alle gesteenten voorkomen. Men denkt bij d. gewoonlijk aan spleten, die onder gerichten druk zijn ontstaan: clivage [→ Breuk (1°)].

Diakonaat, waardigheid en ambt van den diaken (Gr. diakonos = dienaar, bedienaar), een der hoogere orden van het sacrament van het Priesterschap, nl. die, onmiddellijk onder den priester. In den Griekschen (= oorspronkelijken) tekst van het N. T. heeft de term behalve dezen strikten, gewijden zin ook nog een ouden algemeenen, profanen en godsdienstigen zin; de Lat. tekst gebruikt het woord diaconus uitsluitend in den strikten zin, welke sindsdien ook in het Grieksch de eenig gebruikelijke werd. De Handelingen der Apostelen (hfst. 6) verhalen de wijding door de Apostelen van zeven diakenen. Aan dit zevental hield men hier en daar lang vast (Synode van Neocaesarea, 314). In Rome vindt men aan zeven diakenen de zorg (vooral armenzorg) toevertrouwd der zeven Kerkwijken (diaconieën), welke zgn. diaconi regionarii, onderscheiden van de (vele) andere „parochie-diakenen'' (diaconi stationarii), later (in de 16e eeuw in aantal verdubbeld) de kardinaal-diakens werden, die deel uitmaakten van den raad van den paus. Aan het hoofd der diakenen stond de diaconus episcopi (bijzondere diaken van den bisschop), later de → aartsdiaken.

Door zijn wijding is de diaken de „medebedienaar" en de „medearbeider" van den priester (Pontif. Rom.), in het stoffelijke en vooral in het geestelijke. Vanaf het begin werd hem toevertrouwd de zorg over de armen en de weduwen; dan het beheer over alle tijdelijke goederen, de regeling der godsdienstige bijeenkomsten en het toezicht op deze, de leiding der gemeenschappelijke gebeden der geloovigen, de wegzending van boetelingen, catechumenen enz. aan het eind der Voormis, en die der geloovigen (gelijk heden nog, door het Ite missa est, het Benedicamus Domino, het Requiescant in pace), de regeling der offergaven, het opmaken en aflezen der → diptieken, de onderrichting der volwassen doopcandidaten (ook als peter), het verrichten der exorcismen; voorts, onder het Offer, het verleenen van een daadwerkelijken bijstand aan den celebrant: de uitreiking der H. Communie (in het bijzonder die van het Kostbaar Bloed), het brengen der H. Communie aan zieken en andere afwezigen (reeds in de 2e eeuw, S. Justinus I Apol. 67); eindelijk, in tijd van nood, de verzoening van boetelingen met de Kerk. Ook de uitvoering der voornaamste zangstukken kwam hem toe: Evangelie (omstreeks 400), de solo's van den psalmzang (graduale). Dezen solozang ontnam hun paus Gregorius de Groote. Machtsmisbruik moest vaak onderdrukt worden, vooral sinds, onder de bisschoppen, de priesterstand zich meer en meer ontwikkelde (reeds het Conc. van Nicea, 325, trad tegen de aanmatigingen der diakenen streng op). Heden is de uitoefening van hun macht (in de wijdingsteksten vervat) nauwkeurig omschreven. Nog steeds s de diaken de „rechterhand" van den priester (en bisschop), doch slechts bij de vervulling van diens liturgische taak. Bij de H. Mis vult de diaken den kelk met den wijn, en zoo er een ciborie aanwezig is, heft hij dit bij de Offerande, zwijgend, op, terwijl hij den kelk te zamen met den celebrant offert, de begeleidende woorden daarbij met dezen uitsprekend; hij opent en sluit verder dit ciborie en bij het uitreiken der H. Communie houdt hij de pateen onder de Hostie; aan hem komt ook toe de overbrenging van het H. Sacrament van en naar het tabernakel, zoo ook de uitstelling ervan voor een aanbidding en de wegsluiting; den zegen ermede mag hij echter daarbij niet geven. In zekere gevallen mag hij, met toestemming van bisschop of pastoor, de H. Communie uitreiken

en daarbij dan den zegen geven. Ook mag hij, onder dezelfde voorwaarden, plechtig doopen; preeken eveneens, na daartoe te zijn goedgekeurd. Eindelijk mag hij, onder dezelfde voorwaarden, begraven. Ook de zang van het Evangelie bleef hem voorbehouden, eveneens die van het Ite Missa est, enz., die van het Flectamus genua (Laat ons de knieën buigen), Procedamus in pace (Laat ons uittrekken in vrede), die van het Lumen Christi op Stillen Zaterdag en van het Exsultet (of Praeconium paschale), waaronder de wijding der paaschkaars, enz. Het eigen gewaad van den diaken is (in Rome vanaf de 4e eeuw) de → dalmatiek, met daaronder (in Milaan erboven) de → stool (in het Oosten sinds de 4e, in het Westen sinds de 6e—7e eeuw), van den linkerschouder eertijds recht afhangend (gelijk nog in het Oosten), later sjerpsgewijze. De eerste wordt (althans in het Westen) sinds de 8e, de laatste sinds de 10e eeuw aan den diaken bij zijn wijding aangedaan. In de groote Vasten (en bij enkele andere gelegenheden) draagt de diaken een van voren opgenomen kazuifel en ook een „breedere" stool (stola latior), die eigenlijk deze kazuifel is in opgevouwen vorm. → Wijdingen (Heilige, sub Liturgie). *Louwerse.*

Diakonale armenzorg is een vorm van armenzorg, zooals deze geschiedt door de → diakonieën van de Ned. Hervormde Kerk. Deze hebben scholen, vakscholen en ook oude-liedengestichten onder hun beheer. De eigenlijke armenzorg wordt verricht door d i a k e n e n, die ondersteunen met geld, in natura of door huisvesting en verpleging; voorwaarde tot ondersteuning is het lidmaatschap van de Kerk, gedurende minstens 5 jaren. Ook de Gereformeerde en Evangelisch Luthersche kerken hebben deze diakonieën. Zie → Armenzorg. *Haije.*

Diakones (diaconissa), vrouwelijk ambtspersoon in de eerste eeuwen der Kerk. De naam diaconissa, die dienares beteekent, komt in het Nieuwe Testament nog niet voor, wél diakoon met vrouwelijk lidwoord. Aanvankelijk vallen de diakonessen samen met de „weduwen", over wie Sint Paulus spreekt. Men kan er de voortzetting in zien van de vrouwen, van wie het Evangelie verhaalt, dat zij Jesus volgden en voor het onderhoud van Hem en zijn leerlingen zorgden. Ze maakten het dus oorspronkelijk mogelijk, dat de Apostelen en hun medewerkers en opvolgers hun ambt onbelemmerd konden uitoefenen. Maar weldra kreeg de d. een uitgebreide taak. Vooreerst: assistentie bij het doopsel van volwassen vrouwen. Dat was noodig, daar het doopsel in den regel door indompeling geschiedde. Daar kwam bij: zorg voor de orde onder de vrouwen in de kerk, ziekenbezoek, zelfs brachten zij de H. Communie soms aan zieke vrouwen. Uit verbodsbepalingen van synoden blijkt, dat de d. zich hier en daar steeds meer aanmatigden : ze wilden Epistel en Evangelie zingen voor de vrouwen in de kerk, wierooken enz. Sint Paulus had den leeftijd van 60 jaar geëischt, dit werd later tot 50 en op het Concilie van Chalcedon (451) tot 40 teruggebracht. De Apostolische Constituties geven een wijdingsformulier. De d. wordt daar onmiddellijk na den diaken genoemd, vóór subdiaken en mindere Orden. De wijding geschiedde door handoplegging van den bisschop onder het uitspreken van een gebed, waarin de beroemde vrouwen van het Oude Testament worden genoemd. In het Oosten bleef het instituut lang bestaan, maar in het Westen verdwijnt het vrij spoedig, nadat de doop van volwassenen van regel uitzondering werd. Gallische synoden hebben toch herhaaldelijk de wijding der d. verboden. Men hoort in de middeleeuwen nog wel van diakonessenwijding, maar dan zijn het abdissen, die een soortgelijke wijding ontvangen. Ofschoon men in het Oosten hetzelfde Grieksche woord voor de wijding gebruikte als voor de wijding van mannen en men de d. tot den clerus rekende, heeft men de wijding der d. toch niet als sacrament beschouwd en er geen mededeeling van geestelijke macht in gezien. De d. heeft in de eerste eeuwen groote diensten aan de Kerk bewezen, maar zij moest verdwijnen, toen die diensten niet meer noodig waren en er misbruiken inslopen.

L i t. : Kalsbach, Die altkirchl. Einrichtung der D. (1926) ; Viteau, in Rev. Hist. Ecclés. (1926, 513-537); Dict. Théol. Cath. (IV, 685 vlg.) ; Franses, De vrouw in de eerste eeuwen der Kerk (G.G.G. 1934). *Franses.*

De **Protestantsche diakones** is een verpleegster, verbonden aan een Diakonessenhuis. In de kerken, ontstaan uit de Prot. Reformatie, was hier en daar het streven merkbaar om het oud-Christelijke diakonessenambt in eere te herstellen. In de 16e eeuw waren o.a. Prot. diakonessen in de gemeenten te Emden, Middelburg en Amsterdam, die hulp verleenden bij ziekenbezoek, armenverzorging en andere werkzaamheden in de Calvinistische gemeenten. Uit vrees voor misbruiken is deze arbeid echter niet aangemoedigd en geleidelijk verdwenen.

Theodoor Fliedner, een Duitsch predikant, heeft echter in de 19e eeuw getracht het diakonessenambt te doen herleven. Hij kwam tot zijn ideaal door zijn kennismaking met diakonessen in de Amsterdamsche Doopsgezinde Gemeente, waar ze nog voorkwamen. Fliedner stichtte in 1836 te Kaiserswerth (D.) een diakonessenhuis ter verpleging van allerlei zieken naar lichaam en geest. Van uit Kaiserswerth werden vele andere huizen gesticht, o.a. de zoo bekende stichtingen van Von Bodelschwingh te Bethel bij Bielefeld. In Nederland begon het werk met de stichting van een diakonessenhuis te Utrecht (1844), later volgden Den Haag, Haarlem, Arnhem, Amsterdam (2), Rotterdam, Hilversum. Bij den dood van Fliedner had het werk reeds een groote vlucht genomen.

Practisch zijn de diakonessenhuizen: ziekenhuizen waar een Orthodox-Prot. geest heerscht, meer Duitsch-piëtistisch dan streng-Calvinistisch. De band met de Ned. Herv. Kerk is in Nederland vrij nauw, doch een kerkelijk ambt heeft de d. niet. De Gereformeerde kerken hielden zich over het algemeen afzijdig.

Na een langen proeftijd wordt de d. in een godsdienstoefening ingezegend. Ze verbindt zich dan voor den dienst aan een bepaald huis, doch zij kan om wettige redenen haar verbintenis verbreken.

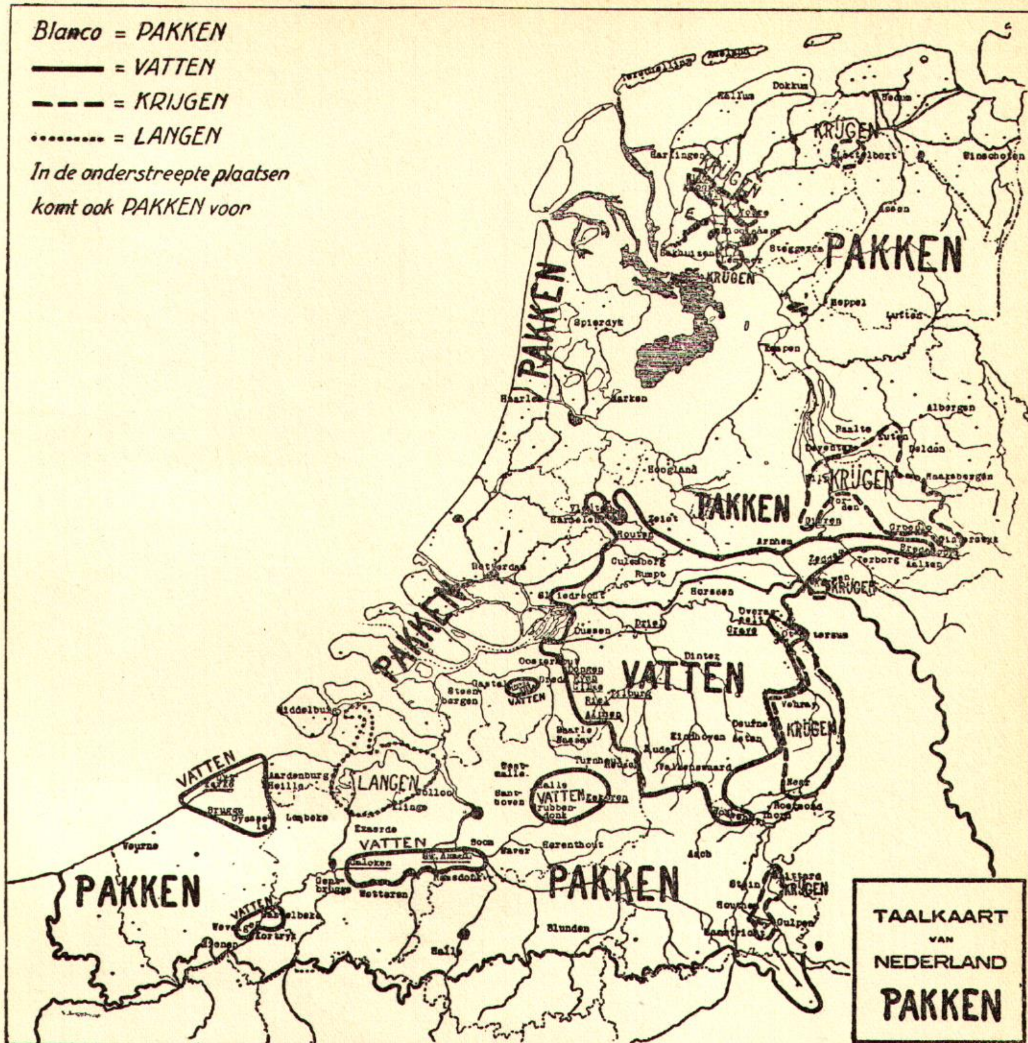
L i t. : dr. C. D. Cramer, Diakonessenarbeid voor onzen tijd. *Taal.*

Diakonessenhuizen, Prot. ziekenhuizen, die bediend worden door → diakonessen.

Diakonie, de benaming voor het kerkelijk armbestuur der Protestantsche kerkgenootschappen. Taak en bevoegdheid der Ned. Hervormde diakonieën zijn geregeld bij het Reglement voor de diakonieën, vastgesteld in 1856, gewijzigd in 1915. Zie ook → Armenzorg; → Diakonale armenzorg ; → Maatschappelijk Hulpbetoon. *Sark.*

Dial, → Barbitalen.

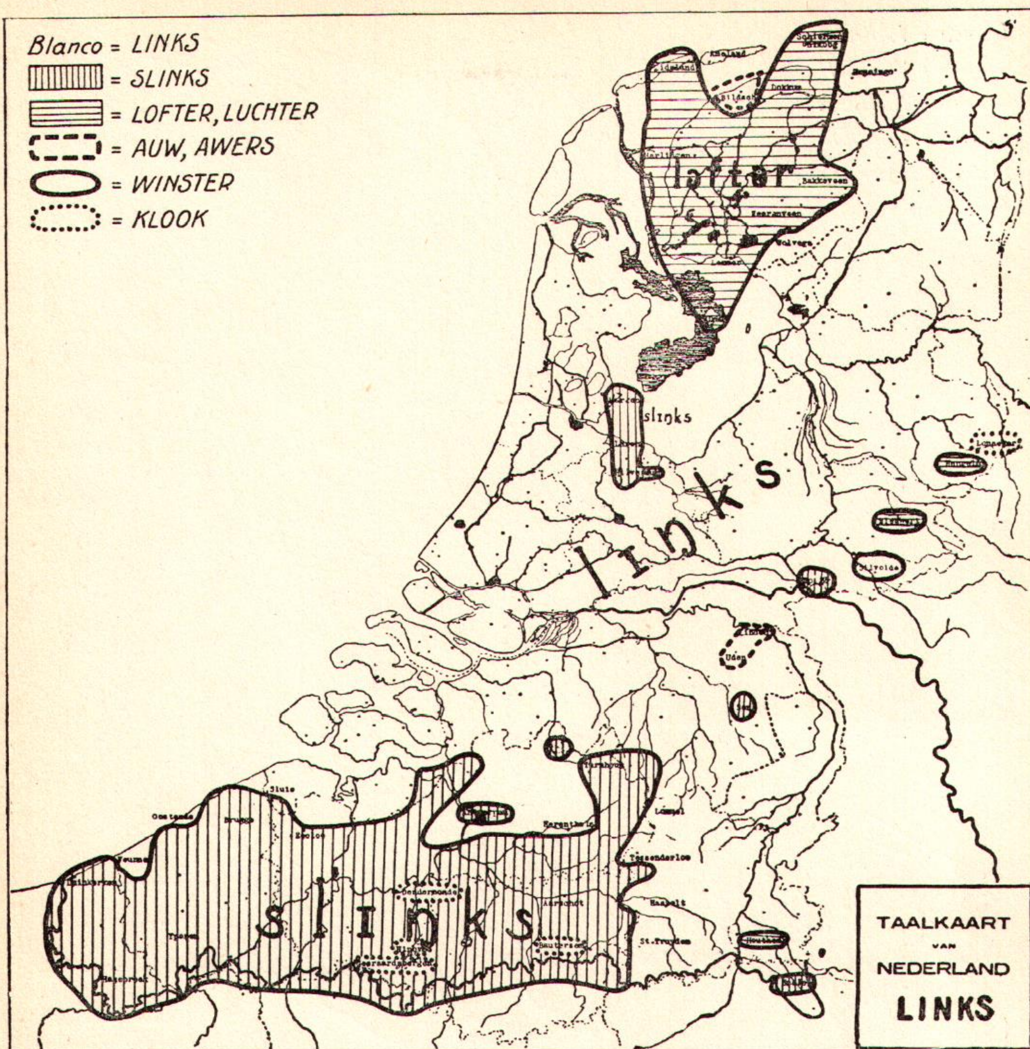
Dialect. In engen zin staat dialect gelijk met streektaal, gouwspraak, gewestelijke taal, enz. Ruimer genomen beteekent d. een locaal-beperkte taalgroep, die zich door een complex van eigenaardige taal-

verschijnselen, welke het binnen zijn gebied gemeen heeft, van de naburige taalgebieden in belangrijke mate onderscheidt. Vaak heeft ongeveer elk dorp zijn eigen dialect (bijv. in het Z.O. van de Meierij), soms zelfs de gehuchten of wijken (→ Amsterdamsch dialect); maar deze dialecten zijn tot grootere groepen te vereenigen en zoo komt men tot het begrip: dialect = streektaal. Het verschil tusschen d. en taal is slechts gradueel. Bij „taal" zijn de dialectische verschillen zoo talrijk, dat zij grooter en frequenter zijn dan de punten van overeenkomst. Over het bestaan van d. in wetenschappelijken zin is lang gestreden. Zeker is, dat er d. bestaan in den zin van kernlandschappen met alle typeerende verschijnselen, omgeven door een breede zone van weifelende plaatsen, die in het eene geval wel, in het andere niet meedoen (vgl. krt. 3). De vraag, welke de meest typeerende kenmerken van een d. zijn, is natuurlijk steeds subjectief. De dialecten zijn ouder dan de talen en niet noodzakelijk een ontaarding of verbastering ervan, hoewel dit ook voorkomt. In elk taalgebied heeft bijna steeds een der oude dialecten zich tot algemeene taal ontwikkeld. Hoe langer hoe meer verdwijnt het dialect bij het voortschrijden der beschaving (invloed van ambtenaren, school, courant, trein en bus, radio, enz.).

De **dialectgeographie,** taalgeographie of taalkundige aardrijkskunde is de wetenschap, die zich bezig houdt met het in kaart brengen en synoptisch verwerken der dialectverschijnselen. Men vraagt nl. mondeling (directe methode) of door schriftelijke enquête (indirecte methode) over een heele streek een reeks van dezelfde zinnen en woorden af, brengt dan van elk woord op een aparte landkaart àl de vormen, die hiervoor in de verschillende plaatsen zijn opgegeven, elk bij de respectieve plaats, en gaat dan met lijnen de verbreiding van bepaalde verschijnselen vastleggen. Deze lijnen nu zijn voor den linguist leerrijk. Deze wetenschap is heel jong. In Duitschland is G. Wenker ca. 1880 met de indirecte methode begonnen, in Frankrijk even later Gilliéron en Edmont (op aansporen van Gaston Paris) met de directe methode. → Afvraagtechniek, → Atlas linguistique de la France,

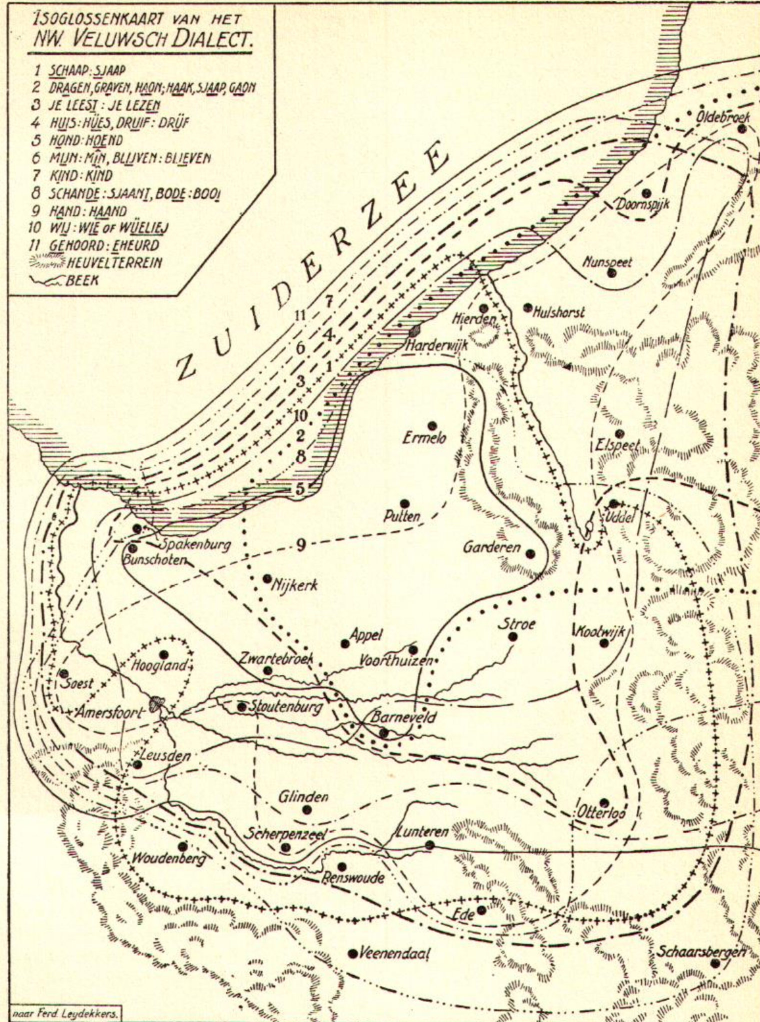

→ Beobachtungsnetz, → Taalatlas, → Taalkaarten. De dialectgeographie, die vooral van Romaansche zijde met vrucht beoefend is, heeft belangrijke resultaten geboekt, omdat zij het ineens mogelijk maakte om met minstens honderd maal zooveel dialecten als voorheen te werken. Successen zijn o.a.: 1° Echte dialectgrenzen komen uiterst zelden voor. Elke dialectburcht, elk kernlandschap wordt omgeven met een → isoglossenbundel, waaruit blijkt, dat het randgebied nooit in alle opzichten één lijn trekt (cfr. krt. 3). 2° Politieke, religieuze, ethnographische en s o m m i g e geographische grenzen treden onder bepaalde omstandigheden verkeerscheidend en dus ook taalscheidend op: heiden en moerassen zijn goede grenzen, bergen, bijv. het Montblanc-massief, vaak niet (zie bijv. de Tjonger op krt. 2, den samenval van de vatten-krijgen-grens met de Oostgrens van N. Brabant). 3° De quaestie van de eenparige werking der klankwetten is in nieuw licht gesteld en vele uitstekende geleerden verwerpen nu dit beginsel. 4° Elk woord heeft zijn eigen geschiedenis; de isoglossen vallen dus slechts uiterst zelden samen. 5° De invloed van bepaalde cultuurcentra manifesteert zich. 6° Zonneklaar is de letale invloed der homonymen. 7° Duidelijk onderscheid is er tusschen dialectburchten (Barneveld, Appel, enz. op de N.W. Veluwe), middelzones (Lunteren enz. op de N.W. Veluwe), peripherieën (Houtem en Baelen op krt. „links”), uitstralingscentra, dialecteilanden (de luchtergebieden op krt. „links”), invasiegebieden, eruptieverschijnselen, enz.

Hierbij worden drie dialectkaarten als voorbeeld gepubliceerd: 1° de kaart, die de woorden voor p a k k e n door heel Nederland aangeeft; 2° de kaart, die de woorden voor l i n k s door heel Ned. aangeeft; 3° de kaart met de voornaamste isoglossen op de N.W. Veluwe. Op krt. 1 blijken voor pakken in Ned. 4 woordtypen te zijn. De uitspraak dier woordtypen is soms anders (bijv. kriegen i.p.v. krijgen). Het is waarschijnlijk, dat de vier krijgen-gebieden eens aan elkaar zaten, doch de vatten-gebieden niet. De krijgengebieden zijn dus relictgebieden, de vatten-gebieden door kolonisatie ontstane infiltratiegebieden. Deze

conclusies zijn niet op grond van de geographie alleen te trekken. Krt. 2 toont vnl. verschillende slinks- of lofter-luchter-gebieden. Mede blijkens het talrijk voorkomen dezer typen in het Mnl. moet slinks eens een héél West-Ned. gebied, en luchter-lofter een samenhangend Oost-Ned. gebied gevormd hebben. De verbreiding van lofter in Friesland klopt precies met de Friesche taalgrens. Krt. 3 geeft een voorbeeld van ongeveer elk dialectgebied: een kernlandschap zonder isoglossen, omzoomd door een gordel van grillig-verloopende isoglossen, die hier bijv. vaak de heuvelrijen volgen.

Het **dialectenonderzoek** bestaat reeds lang. Grootaers en Kloeke geven in hun Handleiding een overzicht van den stand van het Ned. dialectenonderzoek. In N. Nederland is er een Dialektencommissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam (voorz. J. v. Ginneken, secr. J. Meertens), die reeds vragenlijsten rondzond. In Z. Ned. bestond al langer een Zuid-Nederlandsche dialectencentrale, die o.a. in de Leuvensche Bijdragen en bij de Koninklijke Vlaamsche Academie publiceert. Reeds in 1896 begon Nijhoff in Den Haag „Een Dialect-Bibliotheek", waar J. Gallée met het Geldersch-Overijselsch Woordenboek begon en waarvan 4 deelen verschenen. Later gaven L. Grootaers en G. Kloeke eveneens bij Nijhoff te Den Haag een Noord- en Zuid-Nederlandsche dialecten-bibliotheek uit (op taalgeographischen grondslag), waarvan sinds 1926 reeds 5 deelen verschenen zijn, bijv. van J. Hoff over het Friesch. J. van Ginneken begon in 1927 „De Nederlandsche dialecten in den loop der eeuwen. Een verzameling van historische dialectbloemlezingen". Hierin debiteerde J. Jacobs over het West-Vlaamsch. Ook verschijnen in de Leuvensche Bijdragen en bij de Kon. Vl. Acad. vooı Taal en Letterkunde geregeld monographieën over Zned. dialecten, bijv. van L. Grootaers en J. Grauls over het Hasseltsch, van J. Dupont over het Breesch, van L. Goemans over het Leuvensch, van L. Grootaers over het Tongersch, van Ph. Colinet over het Aalstersch. Buiten deze verzamelingen bestaan er nog enkele goede dialectstudies, bijv. van W. van Schothorst over het dialect der N.W. Veluwe, van Is. Teirlinck over het Z.O. Vlaamsch, van F. Schuringa over de Veenkoloniën, van J. Schrijnen over het Limburgsch.

Verder zijn bekend de dialectatlassen van Klein-Brabant en Zuid-Oost-Vlaanderen, door E. Blanquaert.

De voornaamste dialecten-enquêtes, welke over groote deelen van het Ned. taalgebied gehouden werden, zijn: 1° die van den Leuvenschen classicus prof. Willems in 1886 over Z. Nederland, Fransch-Vlaanderen en het Zuidelijk deel van N. Nederland, Noordelijk begrensd door de lijn Knocke, Overflakkee, Utrecht, Uddel, Doesburg, Zevenaar. 2° Twee van het Aardrijkskundig Genootschap in resp. 1879 en 1895, welke N. Nederland bestreken. 3° Die van J. van Ginneken in De Nieuwe Eeuw nr. 373 t/m 394. 4° Die van J. Schrijnen, J. v. Ginneken en J. Verbeeten in 1914 over O. N. Brab. en Limburg. 5° Die van de Amsterdamsche Dialektencommissie.

Auteurs, die in bepaalde dialecten schreven, zijn bijv. in Ned. en België: (Vlaamsch) Timmermans, West-Vlaamsch) Streuvels, Verriest, G. Gezelle; (Amsterdamsch) Querido; (West-N. Brab.) A. M. de Jong; (Peellandsch) A. Coolen; (Meierijsch) M. Gijsen; (Limburgsch) E. Jaspar, Franquinet, Olterdissen, Seipgens; (Zutphensch) Chr. Vetter; (Betuwsch) Cremer, van Meurs.

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Lit.: algemeen: J. Schrijnen, Handl. bij de studie der vergelijk. indogerm. taalwetenschap (1924); A. Meillet, Les dialectes indo-européens (1922); H. Paul, Prinzipiën der Sprachgeschichte (1920). Ned.: J. v. Ginneken, Handb. der Ned. Taal (I [2]1928); Dez, Nederlandsche Dialectstudie (1923); J. v. Ginneken - J. Endepols, De regenboogkleuren van Nederlands taal ([2]1931); L. Grootaers - G. Kloeke, Handl. bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch dialectonderzoek (1926). Dialectgeogr.: J. Schrijnen, Essai de bibliographie de géographie linguistique générale (1933); E. Gamillscheg, Die Sprachgeographie (1928); A. Dauzat, La géographie linguistique (1922); K. Jaberg, Sprachgeographie (1908); K. Jaberg - J. Jud, Der Sprachatlas als Forschungsinstrument (1928); F. Maurer, Volkssprache (Erlangen 1933). *Weijnen.*

Dialectencommissie, → Dialect.

Dialectiek, 1° de formeele denkleer of logica. 2° Bij Plato: de leer van de ideeën (logica, metaphysica, kennisleer).

3° Bij Hegel: de leer van de zelf-ontwikkeling van het Absolute (these, antithese, synthese).

4° In het gewone spraakgebruik: handige redeneerkunst (in eenigszins ongunstigen zin). *F. Sassen.*

Dialectische theologie, ook theologie der crisis en negatieve theologie genoemd, nieuwe richting in de Protestantsche theologie, welke haar ontstaan dankt aan Zwitsersche theologen (Barth, Thurneysen, Brunner), bij wie zich Duitsche theologen (Gogarten, Bultmann) aansloten. Zij is volgens Barth meer een correctief op elke theologie dan een nieuwe theologie. De d. t. heeft veel invloed, ook in Nederland, op Prot. theologen. De d. t. breekt met het subjectivisme in de theologie, de bewustzijnstheologie van → Schleiermacher. Zij geeft aan de theologie een objectieven grondslag in het woord Gods en stelt God en niet het menschelijk bewustzijn als object. Door deze objectieve instelling nadert de d. t. tot de Katholieke theologie, maar blijkt in essentieele punten met deze in tegenspraak. De d. t. leert een oneindig qualitatief onderscheid tusschen eeuwigheid en tijd, God en mensch. God is volstrekt transcendent. God is daarom voor den mensch onkenbaar, zoodat de uitspraken over God niet absoluut mogen zijn, maar paradoxaal moeten zijn. Ontkenning en bevestiging van hetzelfde heeft in de theologie haar plaats (dialectische theologie). De mensch staat in tegenstelling met God, hij is geheel onder de crisis, het oordeel van God. Dit geldt voor heel het zijn van den mensch, ook voor zijn religieuze leven. God komt tot den mensch, voorzoover hij den mensch ter zijde stelt. Er is geen gemeenschap met God, waarvan de mensch subject is. In het geloof is de mensch geen subject, maar God. De H. Schrift is woord Gods, in zoover ze getuigenis van de openbaring is. De H. Schrift als historisch gegeven is niet Gods woord. Daarom aanvaardt de d. t. de critiek op de H. Schrift. God openbaart zich aan den mensch door zijn Zoon. In Jesus Christus wordt het horizontale vlak van het tijdelijke gesneden door het verticale van het goddelijke. Door het kruis van Christus is de mensch verlost. Het sterven van Christus doet den mensch weten, dat hij met God is verzoend. De d. t. legt den nadruk niet op de voldoening door Christus, maar op de manifestatie door Christus' dood van de verzoening met God. Door dit alles blijkt de tegenstelling van de d. t. met de Katholieke leer.

Lit.: Georg Feuerer, Kirchenbegriff der dialectischen Theologie (1933, waarin literatuuropgave omtrent de d.t.); K. Adam, in Hochland (1926). Van Prot. zijde in Nederland o.a.: J. Hoek, Karl Barth (1929); T. Hoekstra, Het woord Gods in de prediking (1931); De openbaring der Verborgenheid (1934, verzameling v. art. v. bekende Ned. Prot. theologen). *Kreling.*

Dialis, → Flamines.

Dialkoxyalkanen, → Acetalen.

Dialogisme, een stijlfiguur, aanwezig als een redenaar of dichter spreekt in vragen en antwoorden, een reeks van vragen telkens zelf beantwoordt.

Dialogus creaturarum, een werk van onzekere afkomst, bedoeld als verzameling van fabelen, die echter door een of meer exempelen gevolgd worden. Het werd in het Nederlandsch vertaald als „Twisprace der creaturen" door Gheraert Leeu, die reeds het Latijn had uitgegeven en nu ook in 1481 de vertaling ter pers legde. Andere drukken: Delft (1488), Antwerpen (z. j.). *V. Mierlo.*

Dialogus miraculorum van → Caesarius von Heisterbach, beroemde verzameling van legenden, van groot belang voor de geschiedenis van het volksgeloof in de middeleeuwen, ook in de Nederlanden, waar ze gedeeltelijk ontstaan, vertaald en in preeken of latere legendenverzamelingen opgenomen zijn.

Lit.: C. G. N. De Vooys, Middelnederlandsche legenden en exempelen ([2]1926, 20 vlg.); dr. A. Hilke, Caesarius von Heisterbach. Die Wundergeschichten des C. v. H. (I Bonn 1933). *V. Mierlo.*

Dialoog (Gr. dialogos = tweegesprek). Als literair genre is de d. bij de Grieken, lang vóór Plato, ontstaan uit de oude gewoonte elkaar te onderrichten door middel van samenspraken. Het boek immers is van betrekkelijk jongen datum. Ofschoon zoowat alle Socratici „socratische dialogen" schreven, is de d. toch vooral verbonden aan den naam van Plato, die dialogen schreef om den geest van den omgang van en met Socrates zoo getrouw mogelijk weer te geven en den d. tot zijn hoogsten kunstvorm heeft gebracht. Gansch de Oudheid door (Lucianus, Plutarchus, Athenaeus), bij de Latijnen (Cicero), in de middeleeuwen, de Renaissance, zelfs in de moderne literatuur wordt veelal de d. gebruikt om wijsgeerige, wetenschappelijke, religieuze vragen te behandelen, waarbij, evenals bij Plato, de gekozen sprekers elk een bepaald systeem vertegenwoordigen.

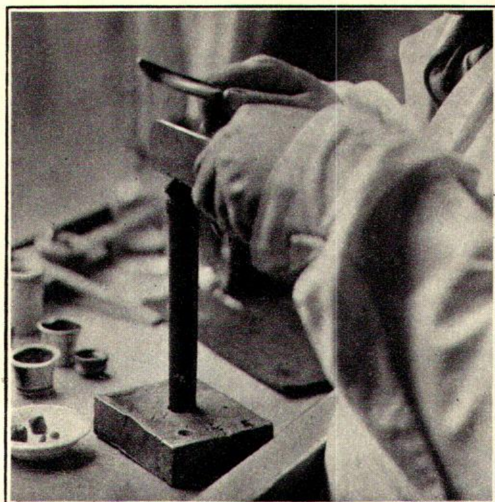
Bij Plato wordt, behalve in de „Wetten", de hoofdrol gegeven aan Socrates, die dan ook zijn naam geschonken heeft aan de „Socratische methode", waardoor de leeraar door middel van goed gekozen vragen den leerling zelf de beoogde kennis laat vinden. → Dialectiek. *V. Pottelbergh.*

Lit.: Hirzel, Der Dialog (2 dln. 1895).

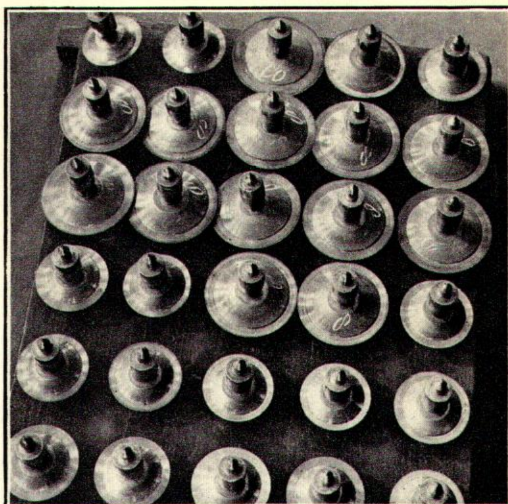
Dialypetaleae zijn planten, waarvan 1° de bloemen voorzien zijn van twee kransen van bloembekleedselen (dubbel perianth met uitzondering van de afgeleide vormen), meestal te onderscheiden in een buitensten krans van kelkblaadjes en een binnensten krans van kroonblaadjes, en 2° de kroonblaadjes niet met elkaar vergroeid zijn. → Tweezaadlobbigen. *Melsen.*

Dialyse. Wanneer men in een buis, onderaan afgesloten door perkamentpapier, een colloïdale oplossing (→ Colloïdaal), bijv. een oplossing van lijm of gelatine in water, giet, waarin sporen van een zout of suiker aanwezig zijn, en het geheel in een vat met water dompelt (zie fig.), dan stelt men vast, dat het zout of de suiker door het perkamentpapier diffundeert, terwijl dit voor de lijm of de gelatine, de zoogenaamde colloïdgedispergeerde phase, niet het geval is. Dit verschijnsel, dat zich ook aan andere

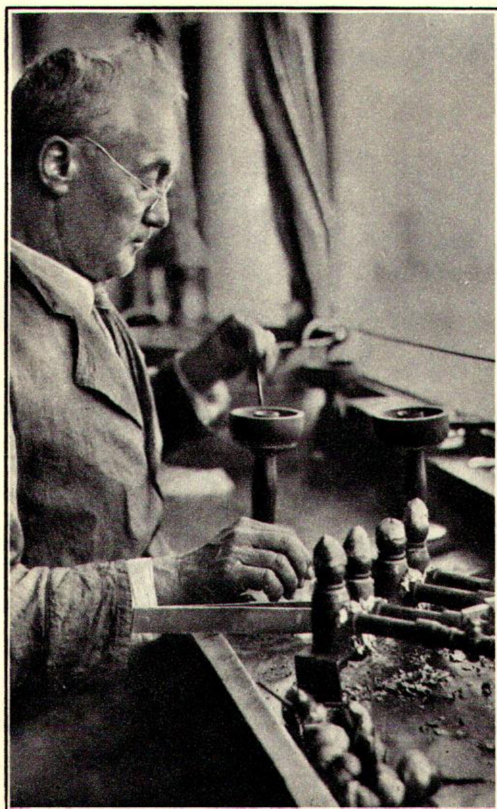
DIAMANT I

Het klooven van een diamant.

Een collectie diamantzagen.

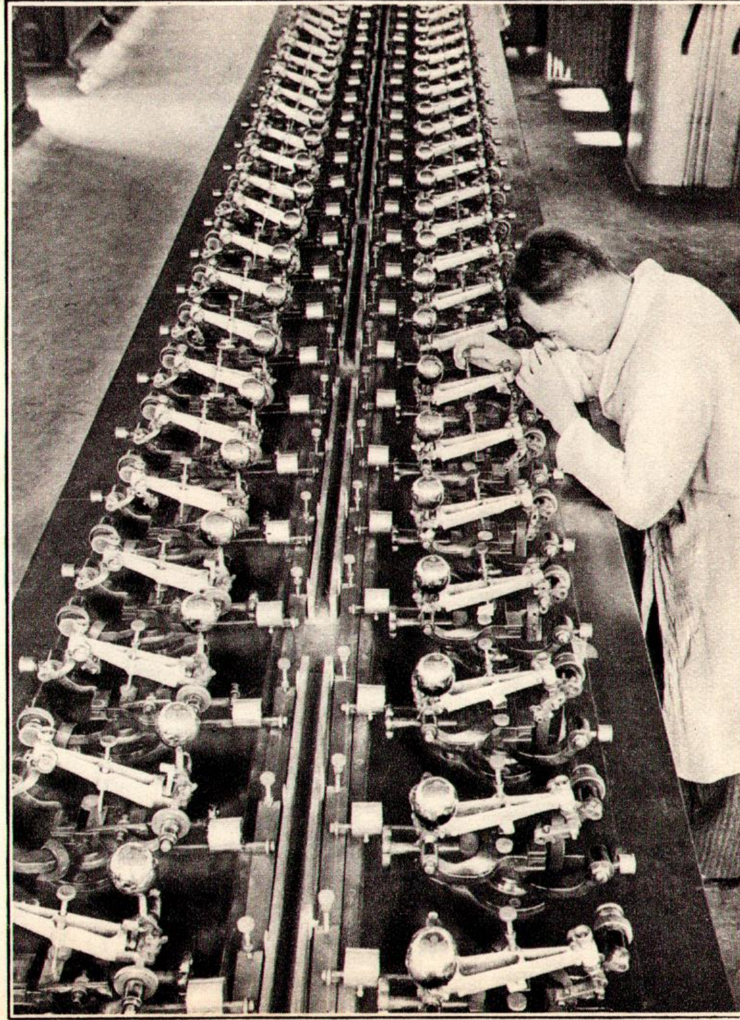
Het „zetten" van een diamant in den „dop".

Het slijpen van een diamant.

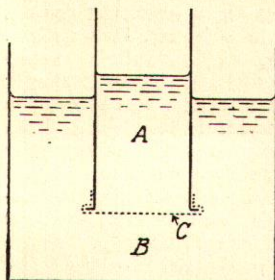
Diamantslijperij.

Diamantzagerij. Een 40-tal machines worden door één man bediend

membranen, zooals bijvoorbeeld sommige collodionvliesjes, afspeelt, wordt dialyse genoemd en wordt o.m. aangewend om de colloïddisperse phase van de zouten of andere stoffen, die in „ware" oplossing in het water aanwezig zijn, d.i. van de zgn. moleculairdisperse phase, te scheiden. Het werd door den Engelschen scheikundige Thomas Graham in het midden der 19e eeuw ontdekt en vestigde meteen de aandacht op het speciale karakter der colloïdale oplossingen.

Een bijzondere vorm van dialyse is de ultrafiltratie, waarbij als membraan vliesjes uit collodion, op verschillende wijzen op filtreerpapier neergeslagen, dienst doen en waardoor, onder druk, de disperse phase van het dispergeermiddel (bijv. water) kan gescheiden worden. Volgens de wijze van bereiding kunnen deze membranen al dan niet doorlaatbaar zijn voor colloïdale oplossingen van verschillenden dispersiteitsgraad (micronen, ultramicronen, amicronen), en zelfs voor organische kleurstoffen van hooge moleculaire samenstelling in „ware" oplossing; zoodat een ultrafilter ook dienen kan om colloïdale deeltjes van verschillende grootte of chemische samenstelling van elkaar te scheiden. Dat de grootte der deeltjes niet alléén een rol speelt, wordt verklaard door het feit, dat de membranen als colloïde gelen te beschouwen zijn. In de kanalen van het → gel is een vloeistof aanwezig, bijv. water. Is de betrokken stof in water oplosbaar, dan kan ze de membraan passeeren; wordt ze echter aan den wand der kanaaltjes geadsorbeerd, dan gaat ze niet door. Oplosbaarheid in de vloeistof van het gel en adsorptie aan den gelwand spelen dus bij de dialyse een belangrijke rol.

Dialyse. A) Colloïdale oplossing; B) water; C) perkamentpapier.

Lit.: H. R. Kruyt, Inleiding tot de physische chemie (1928); Freundlich, Kapillarchemie (Leipzig, Akad. Verlagges. 1932); Zsigmondy, Kolloidchemie.

De Block.

Dialysis retinae, → Netvlies.

Diamagnetisme. Men kan de stoffen, wat het magnetisch gedrag betreft, indeelen in 3 klassen (→ Magnetisme). De diamagnetische stoffen nemen, in een magnetisch veld H gebracht, een magnetisatie aan, welke evenredig is aan de veldsterkte, maar tegengesteld gericht. Dus $M = X_d H$, waarin de evenredigheidsfactor X_d specifieke susceptibiliteit heet, en voor diamagnetische stoffen negatief is. Van de sterkste diamagnetische stof bismuth is $X_d = -1,4 \times 10^{-6}$. Het d. ontstaat door den invloed van een magneetveld op de electronenbanen van de atomen. Het is dus een algemeene eigenschap der stoffen. Bij de paramagnetische en ferromagnetische stoffen gaat echter het d. schuil achter andere sterkere positieve magnetische effecten. Bij vele stoffen is X_d onafhankelijk van de temperatuur en den physischen toestand (Wet van Curie). Langevin berekende X_d op de basis der Larmorrotatie. Uit de gemeten X_d bleek daarbij de gemiddelde straal der electronenbanen van het atoom te berekenen. De op deze wijze berekende straal klopt (behalve enkele uitzonderingen) goed met op andere wijze bepaalde atoomradiën. *Elenbaas.*

Diamant, met smaragd het kostbaarste edelgesteente; was in de Oudheid zeer onvolkomen bekend: de meest fantastische verhalen over zijn magische kracht deden de ronde. Eén daarvan gaf aanleiding tot zijn naam (< Gr. adamas = onoverwinlijk): een d., op het aambeeld met den hamer geslagen, zou beide in stukken doen vliegen; en al is dit overdreven, de naam is toch in zooverre juist, dat de kunst van d. slijpen eerst in 1456 door Lodewijk van Berquen te Brugge werd gevonden. Voordien werden de steenen gedragen, zooals zij in de natuur werden aangetroffen. Zie platen. Zie ook pl. t/o kol. 540 in deel I.

Het voorkomen van d. schijnt aan geen bepaalde geologische formatie gebonden te zijn. Daarbij doet zich de moeilijkheid voor om uit te maken of men met een primaire vindplaats te doen heeft (d.i. een vindplaats, waar de d. ook inderdaad gevormd is) of met een secundaire (waar hij door stroomend water of op andere wijze naar toegebracht is). De vroegste vindplaatsen waren steeds secundair (riviergrint). Vandaar kwam men dan geleidelijk tot de primaire: meest sterk basisch gesteente van vulkanischen aard. Volgens sommigen echter zijn ook deze niet in waarheid primair; de d. zou door dit gesteente slechts naar boven gebracht zijn. Evenwel kan het voorkomen van d. in meteoren nauwelijks anders dan primair zijn. Ook staat wel vast, dat d. steeds onder hoogen druk gevormd is. → Diatrema.

D. komt in drie verschillende vormen voor: als → carbonado, als ballas en als edeldiamant. Ballas is d. in kleine bolletjes en steeltjes, welke op de breuk radiaal kristallijn zijn. Deze zijn zeer hard en worden uitsluitend voor technische doeleinden gebruikt. Vooral de Braziliaansche is zeer gezocht en hoog in prijs. Diamantkristallen, welke door hun donkere kleur alleen voor de industrie geschikt zijn, noemt men ronde boort. Boort (zonder meer) is diamantpoeder, bestemd voor de diamantbewerking.

Afgezien van enkele incidenteele vondsten op Borneo, werd d. tot 1727 uitsluitend gevonden in Voor-Indië; hier was het spreekwoordelijke Golconda de marktplaats. In dat jaar werden de eerste d. in Brazilië gevonden, dat Indië overvleugelde, om op zijn beurt na 1870 de plaats te moeten ruimen aan Zuid-Afrika. Hier ontstond in 20 jaar een op moderne leest geschoeid mijnwezen, hetwelk het diamant-houdend gesteente (de „blue ground" of → kimberliet) in een hoeveelheid van ongeveer 10 000 ton per dag verwerkt. Het gesteente wordt eerst, op een open veld uitgespreid, 3-12 maanden aan de inwerking van lucht en regenwater blootgesteld, waardoor het grootendeels verkruimelt. Daarna volgt, met behulp van water in centrifuges en bezinkingskuipen, een scheiding van den d. en alle zware mineralen eenerzijds, van de lichtere steensoorten anderzijds. Dit concentraat loopt vervolgens met water over zwak hellende ijzeren tafels, waar een dikke laag vet op gesmeerd is. D. is de eenige steensoort, welke op vet vast kleeft, de andere, voor zoover ze niet te zwaar zijn, worden door het water meegespoeld. Geheel machinaal verkrijgt men aldus een concentratie van 1 op 192 000. De verdere sorteering geschiedt uit de hand. De opbrengst is ongeveer 1 gew. deel op 3 millioen gew. deelen rots.

Het feit, dat d. een bijzondere vorm van gekristalliseerde koolstof is, werd omstreeks 1780 bekend. Het spreekt van zelf, dat een groot aantal onderzoekers

zich nu op het probleem wierp om uit gewone koolstof d. te maken. Met zekerheid lukte dit pas aan Moissan (1893) Deze verzadigde ijzer bij de temperatuur van den lichtboog met koolstof en koelde het geheel dan plotseling af; er ontstond een korst, waarbinnen de rest langzamer vast werd. Met koolstof verzadigd ijzer, d.i. gietijzer, zet bij vastworden uit, zoodat zich binnenin een hooge druk ontwikkelde. Het ijzer, in zoutzuur opgelost, liet de koolstof achter, voor het grootste deel als grafiet, voor een zeer klein deel als diamantjes van hoogstens $^1/_2$ mm doorsnede. Hun kostprijs is vele malen die van de natuurlijke.

D. kristalliseert regulair, voornamelijk in octaëders en in vormen daarvan afgeleid; de vlakken zijn dikwijls gebogen. Hij geleidt niet de electriciteit, de warmte echter vrij goed; hij is zeer doorlaatbaar voor Röntgenstralen; deze twee laatste eigenschappen onderscheiden hem van glazen imitaties. De dichtheid is 3,51. D. is van kleurloos over lichtgeel tot bruin en zwart. Bij uitzondering vindt men ook rose en groene steenen. De brekingsindex is 2,43. Deze hooge waarde verklaart het flonkeren van d. D., zeer bestendig tegen chemische inwerking, wordt slechts door zwavelzuur-chromaat-mengsel geoxydeerd en verbrandt aan de lucht vanaf 850°; zeer fijn boort echter reeds bij 400°. D. is het hardste van alle lichamen. Hierop berust zijn gebruik in de techniek; als slijpmiddel, kroonsteen voor boren (meest carbonado), treksteen voor wolfraamdraad, als glassnijder. Echter loopt de hardheid van verschillende d. en van verschillende vlakken of gedeelten van eenzelfde d. sterk uiteen. Hieraan dient men te denken bij het lezen van berichten, dat er een stof ontdekt zou zijn harder dan d. Het is dan mogelijk, dat de nieuwe stof harder is dan een zachte d. D. is niet alleen zeer hard, maar heeft ook een zekere taaiheid. Moderne „hardstoffen", als wolfraam- of tantaalcarbide, daarentegen zijn bros. Niet alleen als juweel, maar ook in zijn technische toepassingen, zal d. dus vooreerst wel niet onttroond worden.

De **bewerking** van den d. werd vooral te Antwerpen beoefend; na de inname dezer stad door Parma vluchtten de diamantbewerkers naar Amsterdam. (Zie pl.) Zij waren niet in een gilde georganiseerd, en de Joden, wien de toegang tot de gilden ontzegd was, wierpen zich op dit vrije beroep. D. bewerken omvat de volgende handelingen: klooven, zagen, snijden, zetten en slijpen. D. splijt betrekkelijk gemakkelijk volgens de octaëdervlakken. Hiervan maakt men gebruik om uit steenen van onregelmatigen vorm en (of) met ontsierende insluitsels, één of meer stukken te verkrijgen, die naar grootte en schoonheid de hoogst mogelijke waarde hebben. Men moet dus eerst uitmaken, hoe men zal klooven. Bij zeer groote d. worden hiertoe modellen gemaakt, en deze op alle mogelijke manieren in stukken gesneden. Het klooven geschiedt nu door met een scherpen diamant-splinter een diepe keep te maken, hierin een wigvormig kloofmes te zetten, waarna men door een scherpen slag den steen doet splijten. Zagen gebeurt met een roteerende dunne schijf van phosphorbrons, bedekt met olie en boort. De gekloofde of gezaagde steen wordt nu in een snijbank bevestigd en met een scherpkantig diamantje wordt er zooveel afgehaald, dat de steen zooveel mogelijk zijn uiteindelijken vorm verkrijgt (snijden). Van het snijdende diamantje slijt de scherpe kant, maar er ontstaat tevens een nieuwe; het wordt daarom in een houder gekit en voortdurend, na verwarming van de kit, van stand veranderd. Voor het eigenlijke slijpen wordt de d. in een koperen napje (dop) zoodanig met behulp van makkelijk smeltend soldeer bevestigd, dat een vlakje even uitsteekt. Dit „zetten" vereischt ook nog veel zorg. Het uitstekende vlakje wordt nu op een horizontaal draaiende ijzeren schijf, met boort gedrenkt in olijfolie, geslepen. De dop draagt een rechtstandigen steel, door welken te verbuigen men verschillende facetten aan het vlakje slijpt. Breekt de steel ten slotte af, dan is hij voor het → Koperen Stelen Fonds. Het slijpproces verloopt in twee stadia (gangen). Gedurende het eerste is het vlakje meer of minder mat; door den tweeden gang (het zoeten) verkrijgt het een hooge politoer. De d. wordt voornamelijk in twee vormen geslepen: als → briljant en als → roset. Het gewicht van d. wordt uitgedrukt in → karaat. De waarde is bij steenen van overigens gelijke kwaliteit (water) niet evenredig met het gewicht, maar neemt vlugger toe, echter minder dan kwadratisch. Van zeer groote steenen, zgn. paragonen, wordt de waarde uitsluitend bepaald naar wat op een gegeven oogenblik iemand er voor geven wil. Vele van deze paragonen hebben eigen namen en aan sommige zitten lange geschiedenissen vast. Voorbeelden: de Koh i Noor (d.i. Berg des Lichts), uit Indië afkomstig, oorspronkelijk wegende 186 karaat, na herslepen te zijn 106 karaat; de Ster van het Zuiden (Brazilië, 1853), ruw 255, geslepen 125 karaat en voor 80 000 p. st. verkocht; de → Cullinan (Zuid-Afrika, 1905). → Edelgesteenten. *Zernike.*

L i t. : W. Crookes, Diamonds (Londen 1909).

In den I n d i s c h e n A r c h i p e l zijn er vanouds diamanten gevonden in Zuid-Borneo, en wel van zulk een zuiverheid, dat men Kaapsche steenen graag als producten van Borneo heeft laten doorgaan. De steenen vindt men in enkele oude stroombeddingen; de plaats van herkomst is nog slechts bij benadering vastgesteld. Opsporing en verwerking geschiedden vooral in inheemsch en Chineesch bedrijf; centrum is Martapoera, waar ze ook geslepen werden. De steenen zijn meest van geringe grootte; de economische beteekenis van het bedrijf neemt af. Enkele jaren geleden was echter een nieuw onderzoek van gouvernementswege in voorbereiding; terzelfdertijd (1931) werden ook in midden-Sumatra steenen ontdekt.

L i t. : L. H. Krol, Jaarb. Mijnwezen (1918); Mijningenieur (1931). *Berg.*

Diamantnijverheid. De markt voor den ruwhandel van den diamant bevindt zich te Londen in handen van een syndicaat, hetwelk de prijzen vaststelt. De geslepen producten worden verhandeld in Antwerpen en Amsterdam, in welke plaatsen ook de industrie wordt beoefend. Amsterdam heeft zich vooral toegelegd op fijn fabricaat, terwijl op het platteland van België voor het meerendeel inferieur briljant (achtkant) wordt geproduceerd. Verder bestaan slijperijen in Duitschland (Hanau, Idar en Saargebied) met ong. 4 000 werklieden, in Zwitserland met eenige honderdtallen en in Amerika en Z. Afrika, waar een klein aantal arbeiders wordt gevonden.

A) De **Nederlandsche** organisatie van diamantbewerkers werd in Nov. 1894 gesticht. Alle werklieden (in 1934 ca. 5 000) zijn georganiseerd, voor het grootste gedeelte in den Ned. Diamantbewerkersbond en een klein aantal in de Ned. R.K. Diamantbewerkers Vereeniging, Patrimonium en Betsalel. De werkgevers zijn vereenigd in de Amsterdamsche Juweliers Vereeniging. Er bestaan een 8-uren dag, vastgestelde loonen en sinds 1904 een goede leerlingregeling en

vakopleiding. Ten gevolge van de lage loonen in Duitschland (betaling met dollarbonds) en België zijn de voorheen zeer gunstige loonen der Amsterdamsche diamantbewerkers aanzienlijk gedaald en werd zelfs de Amsterdamsche industrie met ondergang bedreigd. Door steun van de overheid wordt getracht de industrie te behouden en ontvangen de werklieden een weekloon van 24 gld., terwijl uit werkgeverskringen een combinatie is gevormd, welke ten doel heeft voor het geslepen product een afzetgebied te vinden, en waarschijnlijk met succes.

Hier volgt nog een overzicht van productie en afzet van diamanten in Z. Afrika gedurende de eerste zes maanden van 1934 in vergelijking met vorige jaren, waaruit blijkt, dat de waarde in prijs is gedaald.

	Totale productie (karaat)	Totale verkoop		Prijs per karaat
		Karaat	Waarde 1000 p. st.	
Juni 1934	ca. 251.000	388.000	921	47 sh. 6 d.
Jaar 1933	„ 507.000	646.000	1.859	57 „ 7 „
„ 1932	„ 798.000	868.000	1.523	35 „ 1 „
„ 1931	„ 2.119.000	1.448.000	2.727	37 „ 8 „
„ 1930	„ 2.164.000	1.877.000	5.884	62 „ 8 „
„ 1929	„ 3.661.000	3.085.000	12.454	80 „ 9 „

B) De diamantnijverheid en haar organisatie in **België**. **Nijverheid.** 1° P a t r o o n s v e r e e n i g i n g e n. a) Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid (S.B.D.), wettelijk erkende beroepsvereeniging, gesticht in 1927. Vakblad: De Belgische Diamantnijverheid (maandblad). Zetel te Antwerpen. b) Algemeen Christelijk Verbond van Diamanthandelaars en Nijveraars (A.C.V.D.), gesticht in 1927. Zetel te Antwerpen.

2° A r b e i d e r s v e r e e n i g i n g e n. a) Algemeene Diamantbewerkersbond (A.D.B.), gesticht in 1890. Vakblad: De Diamantbewerker (weekblad). Zetel te Antwerpen. b) Christelijk Belgisch Diamantbewerkersverbond (C.B.D.), gesticht in 1907. Vakblad: De Belgische Diamantbewerker (maandblad). Zetel te Boom.

3° V a k o n d e r w ij s. Er zijn vakscholen voor diamantbewerkers te Antwerpen en St. Truiden; hier worden de verschillende bewerkingen van den diamant aangeleerd. Het Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid richtte een o e f e n s c h o o l op, ten einde de Belgische diamantslijpers te oefenen in het werken met den mechanischen dop. Dergelijke school zàl ook door de zorgen van het A.C.V.D. en C.B.D. opgericht worden.

Handel. 1° Diamantclub van Antwerpen, Naamlooze Maatschappij, gesticht in 1893. 2° Beurs voor den Diamanthandel, Naamlooze Maatschappij, gesticht in 1904. 3° Vereeniging voor Vrijen Diamanthandel, gesticht in 1928 (voortzetting van „Fortunia"). 4° Antwerpsche Diamantkring, N.V., gesticht in 1929. 5° Federatie der Belgische Beurzen voor Diamanthandel. Deze hebben alle hun zetel te Antwerpen. Er is ook een Internationale Federatie van Diamantbeurzen.

C) De rol, door de diamantnijverheid in België gespeeld, was eens van groot belang. In 1929 werd één milliard 436 millioen frank ruwe diamant ingevoerd, bestemd om in België geslepen te worden. De uitvoer bedroeg twee milliard frank, en het bedrag der betaalde loonen aan de diamantbewerkers 500 millioen per jaar. De crisis deed diamanthandel en nijverheid zeer veel kwaad. Einde 1933 werkten 5 762 diamantbewerkers in België, tegen 15 000 vóór de crisis. Op 1 Sept. 1934 telt de A.D.B. 11 498 leden en het C.B.D. 2 640 leden. Ruim 3 000 dezer georganiseerde diamantbewerkers oefenen sinds jaren een ander beroep uit en ruim 6 000 zijn werkloos. Bovendien schat men het getal onvereenigden rond 2 500 man. Dit groot getal onvereenigden is mede oorzaak van de daling der loonen en de verslechting der arbeidsvoorwaarden. In 1929 werden gemiddeld loonen van 400 tot 500 frs. per week uitbetaald. In 1934 beloopt het gemiddeld loon 150 frs. per week. *Bloquaux.*

Diamantboor, een boorkroon [→ Aardolie (sub: winning)], bestaande uit een stalen buis, waarbij aan het benedeneinde, gevat in bijzonder hard metaal, diamanten zijn aangebracht. Hiervoor gebruikt men niet den volwaardigen helderen diamant, maar een zwarte variëteit, die vooral in Brazilië wordt gevonden en die steeds nog zeer kostbaar is.

Deze boor wordt gebruikt in zeer hard gesteente, echter van een gelijkmatige hardheid, daar de methode anders te kostbaar wordt door het veel voorkomende diamantverlies. *Wijnhoven.*

Diamante, 1° F r a, schilder te Florence; * ca. 1430, † na 1498; Carmeliet, medehelper van fra Filippo Lippi voor versch. fresco's (kathedraal van Prato, en van Spoleto, ook te Rome). Het is tot dusver niet gelukt zijn aandeel hierin vast te stellen en zijn werk van dat van fra Filippo te onderscheiden.

L i t. : v. Marle, Hist. of Ital. Paint.; H. Mendelsohn, Fra F. (1909). *Schretlen.*

2° J u a n B a u t i s t a, Spaansch tooneelschrijver van de Fransche Klassieke school; * 1625 te Madrid, † 1687 aldaar. Studies aan de univ. van Alcalá (tot 1652), daarna priester; 1660 ridder in de Orde van Santiago. Schrijver van auto's, loas en zarzuelas en ca. 50 tooneelstukken (in samenwerking met Matos, Moreto en Avellaneda). Goed dramaturg wat uitbeelding betreft, is zijn stijl wat hoogdravend en zijn zijn vindingen niet origineel.

V o o r n. w e r k e n: La Judía de Toledo (nationaal-legendarisch); El honrado de su padre (een vrije vertaling van de Cid van Corneille); El valor no tiene edad (onder invloed van Las Mocedades del Cid, van Guillén de Castro); La devoción del Rosario, Juanilla, la de Jérez y Pedro de Urdemalas; El mancebo del camino. — L i t. : Comedias, in Bibl. de Autores Espanoles (XLIX); E. Cotarelo, J. B. D. y sus comedias, in Bol. Acad. Esp. (III 1916); A. de Latour, P. Corneille et J. B. D. (Parijs 1861); G. Cirot en E. Lambert, La Judía de Toledo, in Bul. hisp. (1922—'23). *Borst.*

Diamantina, stad in den staat Minas Geraes, O. Brazilië, vroeger met den naam Tijuco, sedert 1838 met den tegenwoordigen naam, ontleend aan de diamantdelving in de omgeving. De diamantindustrie is sedert de ontdekking der Kaapsche diamanten achteruitgegaan; circa 20 000 inw. Sinds 1917 is D. zetel van het gelijknamige aartsbisdom en telt met de suffr. Arassuahy, Montes Claros en Paracatù ca. 500 000 Katholieken. *Zuylen.*

Diamantini, G i u s., schilder en graveur te Venetië; * 1621, † 1705; navolger van de Caracci-school.

L i t. : Venturi, Storia dell' Arte.

Diamantpunt, meest Oostelijke punt van de Noordkust van Atjeh (5° 16′ N., 97° 30′ O.).

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Diameter = middellijn.

Diametraal (m e e t k.). De snijpunten van een middellijn van een figuur (cirkel, bol e.a.) met deze figuur liggen diametraal.

Diaminen (s c h e i k u n d e) zijn organische verbindingen, die twee aminogroepen (NH_2) bevatten. Producten met beide groepen aan één koolstofatoom zijn er slechts weinige, de meeste hebben de aminogroepen aan verschillende koolstofatomen. Tot de d. behooren o.a. de p t o m a i n e n, lichamen, die ontstaan bij rotting van vleesch. *Hoogeveen.*

Diaminocarbonyl, → Oxaalzuur.

Diamond Sculls (Eng., = diamanten riemen). Een der belangrijkste nummers op den roeiwedstrijd Henley Regatta op de Theems in Engeland is het skiff-nummer om de Diamond Sculls.

Diana (D i c h o n i a a p r i l i n a), een appelgroene vlinder met zwart en witte teekening; achterlijf en achtervleugels zwartgrijs. Vlucht 40—45 mm. Vliegtijd Sept.—October.

Diana (Lat., = de glanzende), Romeinsche godin van de jacht, vereenzelvigd met de Grieksche Artemis; dochter van Iuppiter en Latona, zuster van Apollo. Oorspronkelijk oud-Latijnsche, in wouden vereerde vegetatie-godheid, godin van de geboorte, genezing en dood. Tempels op den Aventijn en bij den Circus Maximus te Rome. Feest 13 Augustus. In Ephese stond te harer eere een prachtige tempel, waar schandelijke afgodendienst bedreven werd, zooals de Handelingen der Apostelen leeren (hfst. 19). *Weijermans.*

De zgn. Diana van Versailles, Louvre, Parijs.

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t: als de Grieksche → Artemis. In de D. van Gabii wil men de zgn. Artemis van Brauron van Praxiteles zien. In den Latijnschen Bondstempel op den Aventinus bevond zich een Dianabeeld, dat een copie was van een beeld uit Massilia. *W. Vermeulen.*

Diana van Poitiers, geliefde van koning Hendrik II van Frankrijk; * 3 Sept. 1499, † 22 April 1566; werd in 1536 als weduwe de minnares van den 18 jaar jongeren dauphin Hendrik en kreeg na diens troonsbestijging grooten invloed op de regeering, begiftigd met den titel van hertogin van Valentinois. Zij bevorderde de strenge handhaving van het Katholicisme. Na den dood van den koning (1559) werd zij door de koningin-weduwe Catharina de Medici van het hof verwijderd. Haar brieven werden in 1866 uitgegeven door Guiffrey.

L i t.: Capefigue, Diane de Poitiers (1860); M. Hay, Diane de Poitiers (1900). *v. Gorkom.*

Diandria (< Gr. dis = dubbel, andres = mannen), tweehelmigen, is een plantenklasse naar het stelsel van Linnaeus, welke de twee meeldraden bezittende gewassen omvat.

Dianthus, → Anjelier.

Diapason, 1° Grieksche naam voor octaaf. 2° Fransche benaming voor de zgn. mensuur der instrumenten, d.w.z. den afstand van de gaten in fluit, hobo enz. in verband met de absolute toonhoogte. De term diapason normal heeft op den duur de beteekenis gekregen van kamertoon (Parijsche stemming) en wordt als zoodanig ook bij de stemvork gebruikt. *Reeser.*

Diapente, Grieksche naam voor kwint.

Diaphototropie, → Phototropie.

Diaphragma, 1° in de p h o t o g r a p h i e een grootere of kleinere opening, die in een photographische lens geplaatst wordt om de dieptescherpte te vermeerderen en de lichtsterkte te verminderen.

2° (D i e r k.) → Ademhalingsbewegingen; → Middenrif.

Diaphragma-proces. Bij de electrolytische bereiding van chloor en loog uit natrium- en kaliumchloride moeten deze producten, welke resp. aan de anode en aan de kathode ontstaan, gescheiden worden gehouden, omdat ze anders met elkaar zouden reageeren onder vorming van hypochloriet. Deze scheiding nu kan men bewerken door een diaphragma. Dit kan zijn dik, waarbij de vloeistof stilstaat (zgn. Griesheim-proces), of dunner, waarbij de vloeistof er door heen stroomt (filter-diaphragma). Dit laatste is bezig het eerste te verdringen. Tegenover het d.-p. staan het → klok- en het → kwikzilver-proces. Hun resp. voor- en nadeelen worden in onderstaande werken uitvoerig besproken.

L i t.: J. Billiter, Technische Elektrochemie (II Halle/Saale [2]1924); Idem, in: V. Engelhardt's Handbuch der technischen Elektrochemie (II, 1, 1933, Leipzig, Akademische Verlags Gesellschaft). *Zernike.*

Diaphyse, → Been (2°).

Diapositief, photographisch positief op glas, ook wel genoemd lantaarnplaat, meestal gebruikt voor projectiedoeleinden. Een diapositief wordt op de gewone wijze met behulp van een negatief verkregen op speciale, fijnkorrelige photographische platen, zgn. diapositiefplaten. *Rekveld.*

Diapositiefplaten zijn glasplaten, voorzien van een broom- of chloorzilver gelatine-emulsie, en zijn heel dun gegoten. Zij zijn over het algemeen zeer ongevoelig ter verkrijging van zeer heldere en transparante beelden.

Diaptomus, kleine kreeftsoorten uit zoet- of zeewater, welke behooren tot de orde der Copepoda of roeipootigen. D. castor met zeer lange roeiantennen is in zoetwater algemeen.

Diarbekr (West-Azië; 37° 50′ N., 40° 0′ O.), hoofdstad van het Klein-Aziatische wilajet D. (ca. 200 000 bew.), op een 30 m hoogen basaltheuvel aan de Tigris; ca. 40 000 inw. De stad ligt op een knooppunt van wegen en heeft handel in koren, katoen, zijde, huiden, galappels. Industrie van marocain, zijde, glas en aardewerk. Sinds 1515 is het een Turksche stad. *Heere.*

Diario, volledige, oude titel: D i a r i o r o m a n o, heden: D i a r i o r o m a n o e v a t i c a n o (< Lat. diarium = dagboek), uitgebreide, jaarlijksche kerkelijke gids voor Rome en de Vaticaansche stad, ten gebruike der geloovigen.

Diario de los Literatos de Espana, bekend

Spaansch dagblad, gesticht in 1737 (ontijdig) door Franc. Man. de Huerta y Vega, J. Martínez Salafranca y Leopoldo Gerónimo. Kreeg levensvatbaarheid in 1742. Hoofddoel was de bevordering der Spaansche letteren.

Diarium (Lat.), dagelijksch rantsoen; dagboek.

Diarrhee is het verschijnsel van brijig- tot waterdunne ontlasting. Deze heeft dan gewoonlijk meerdere malen, soms wel vijftig maal daags plaats. Zij berust in de eerste plaats op versterkte bewegingen van den darm, waardoor de etensresten sneller het darmkanaal passeeren. Bovendien scheidt in vele dezer gevallen de darm een ongewoon groote hoeveelheid vloeistof af, die de ontlasting nog meer vloeibaar maakt. Gewoonlijk vindt de diarrhee haar oorzaak in een aandoening van het maag-darmstelsel. Zoo kunnen plaatselijke ontstekingsprocessen, vooral van den dikken darm, diarrhee geven, waarbij vaak de ontlasting vermengd is met ontstekingsproducten (etter, bloed, slijm). De oppervlakkige ontsteking heet darmcatarrh, terwijl de diepere ontsteking herhaaldelijk tot zweervorming aanleiding geeft (typhus, tuberculose, ulcereuse colitis). Ook zonder dat er echter ontstekingsverschijnselen bestaan, kan functiestoornis van darm, maag en alvleeschklier tot diarrhee aanleiding geven. Herhaaldelijk vindt men dan aan de uitwerpselen teekenen van gisting of rotting. Soms blijkt de diarrhee afhankelijk van de omstandigheid, dat bepaalde voedselbestanddeelen onvoldoende worden verteerd (vetdiarrhee, diarrhee bij onvoldoende afscheiding van maagsap e.d.).

Diarrheeën kunnen echter ook een oorzaak hebben, die buiten den darm is gelegen. Bekend is de diarrhee, die bij sommige menschen bij emotie optreedt. Ook bij de ziekte van Basedow, bij niervergiftiging enz. ziet men diarrheeën. De diarrhee, die na gebruik van bedorven voedsel optreedt, is soms een gewone maagdarmcatarrh, doch niet zelden het gevolg van een besmetting door bacteriën, die zich in dit voedsel hebben ontwikkeld en tot min of meer ernstige algemeene ziekte aanleiding kunnen geven (paratyphus e.d.). In deze gevallen kan, bij onvoldoende voorzorg, door de uitwerpselen de besmetting worden overgebracht.

Terwijl bij de gewone maagdarmcatarrh eenmalig purgeeren en voedselonthouding, eventueel met bedrust, voldoende is om de diarrhee te doen ophouden, zal bij langdurig bestaande diarrhee de oorzaak van het lijden moeten worden opgespoord en de behandeling daarvan afhankelijk zijn. *v. Balen.*

Diarthrosen, → Gewrichten.

Dias, **1°** B a r t o l o m e u s, Portugeesch ontdekkingsreiziger; * ca. 1450, † 1500. In opdracht van Koning Johan II van Portugal zette hij de ontdekkingsreizen langs de W. kust van Afrika voort. Door een storm werd hij zonder het te weten om de Z. punt van Afrika gedreven, welke hij op de terugreis ontdekte en Stormkaap (Cabo tormentoso) noemde, later in Kaap de Goede Hoop (Cabo de boa esperança) veranderd. In 1499 nam D. onder Cabral deel aan een tocht naar O. Indië, maar kwam in de Algoabaai bij een schipbreuk om het leven. *de Visser.*

2° G o n ç a l v e s, de eerste Braziliaansche dichter van beteekenis, voorlooper der Braz. romantiek; * 1823 te Caxias, † 1864 bij schipbreuk in het gezicht van de Braz. kust. Zijn gedichten kenmerken zich door pantheïstische natuuropvatting en liefde voor zijn land (Primeiros Cantos, 1846). Als romancier bekend door Sextilhas de frei Antonio (1848) en Memorias de Agapito Goiaba, geïdealiseerde persoonlijke herinneringen, in den trant van la Nouvelle Heloise. Andere werken: Os Timbiras (1857) en een wetensch. Dicionario da lingua tupi (1858). *Terlingen.*

Diaschisma, → Schisma.

Diascopische projectie, projectie, met behulp van een lenzenstelsel, van lantaarnplaatjes, transparanten enz. in doorzicht en vergroot op een scherm.

Diaspora (Gr., = verspreiding). Onder J o o d s c h e d. verstaat men de Joden, die na de Babylonische gevangenschap verspreid woonden te midden der heidenen buiten Palestina. Bij het begin onzer jaartelling waren de Joden in de Diaspora zeer talrijk (vgl. Act. 2.9—11). Deze verspreiding der Joden voornamelijk in de groote steden was van groot voordeel voor de prediking van het Christendom. In de synagogen der Joden begon de H. Paulus zijn missie onder de volkeren. Hier won hij gewoonlijk de eerste heidenen voor het geloof. Waarschijnlijk handelden de overige evangeliepredikers eveneens zoo. De Joden in de Diaspora hadden over het algemeen niet zulke strenge opvattingen over de Joodsche wet als de Joden in Palestina. Ofschoon zij streng monotheïst bleven, hadden zij zich aangepast aan hun omgeving. Zij stonden meestal nog in betrekking met Jerusalem. *C. Smits.*

D u i t s c h e d. noemt men de Katholieke Duitschers, die als een kleine minderheid tusschen andersdenkenden wonen, en wel op de eerste plaats in Duitschland zelf, dus in Noord-Duitschland met inbegrip van Saksen en het Noorden van Beieren, Wurttemberg en Baden met uitzondering van slechts enkele gebieden. Het aantal Kath. in de diaspora bedraagt (1925) ruim 3 300 000, waarvan in Pruisen 2 200 000; zij vormen 8½ % van de bevolking van het diaspora-gebied. In hun belang werkt naast anderen vooral de St. Bonifatiusverein sinds 1849. De zielzorg staat voor een dubbele moeilijkheid: 1° wonen de Kath. zoo verspreid, dat de parochies te groot worden en geregeld contact van geestelijkheid met geloovigen dikwijls een vrome wensch moet blijven; 2° ondergaan de Kath. sterk den invloed van hun niet-kath. omgeving, waarbij hun geringe maatschappelijke welstand hun spoedig een minderwaardigheidsgevoel kan geven en gebrek aan fondsen belet daar een rijke ontplooiing van het godsdienstig leven tegenover te stellen. Een bijzonder groot gevaar vormt het gemengde huwelijk ; het ontbreken van omgang met Katholieken en het gemis van een Katholieke traditie, ook doordat de Katholieken zich pas later door industrie enz. vestigden, werken dit in de hand. De zielzorg moet het zelfstandig en bewust Katholiek leven zoo veel mogelijk versterken, geen animositeit tegen andersdenkenden wekken en bij de prediking op het dogma den nadruk leggen.

L i t. : Lex. f. Theol. und Kirche (art. Diaspora van K. Algermissen) ; daarnaast de vsch. publicaties van den Bonifatiusverein. *Pauwels.*

Diastase is een → enzym, dat bij het kiemen van gerst ontstaat en ook in andere granen en gekiemde aardappelen voorkomt. Het is een witte, vaste stof, die bij aanwezigheid van water een katalytische werking op zetmeel uitoefent, waardoor hiervan de moleculen uiteenvallen, eerst in dextrine en later in maltose. De bewerking, waardoor dit geschiedt, wordt versuikering genoemd. D. is van groot belang bij de bereiding van alcohol, bier, brandewijn en andere uit zetmeel te bereiden producten. *Hoogeveen.*

Diastematische notatie is ieder muziekschrift, waarin de toonhoogte is voorgesteld, niet door letters of cijfers, maar door hooger of lager geplaatste teekens: → neumen, → noten. Reeds het oudste neumenschrift kon als zoodanig gelden, al liet het nog vrij wat onzekerheid, bij gemis aan → notenbalk en → sleutel. In de 11e eeuw kreeg de d.n. vasten vorm door het in gebruik nemen van een lijn, die de plaats van de noot F bepaalde (oorsprong van notenbalk en sleutel). Geleidelijk kwamen meer lijnen en sleutels in gebruik; deze lijnen vormden den notenbalk, die aan iedere neume (noot) haar vaste plaats gaf. De d. n. verdrong uit de muziekpractijk de oude letternotatie. *de Klerk.*

Diastrophisme noemt men de geologische omwentelingen, die gemeenlijk het einde van een geologisch tijdvak kenmerken. Het woord geraakt in onbruik.

Diastylus (Gr.), Oude Grieksche (of Romeinsche tempel, waarbij de afstand der zuilen gelijk was aan driemaal de voetdoorsnede van een zuil.

Diatessaron (Gr. to dia tessaroon euaggelion = het Evangelie uit de Vier) is een evangelieharmonie samengesteld door den Apologeet → Tatianus, den (As)Syriër. Het is een der eerste pogingen om uit de vier canonische Evangeliën een doorloopende geschiedenis samen te stellen van Christus' leven en werken. Tatianus schreef het, na zijn breuk met de Kerk, in het Oosten rond 172, waarschijnlijk in het Syrisch, steunend op een Griekschen tekst der Evangeliën. Het is een belangrijk getuigenis voor het gezag der vier Evangeliën en werd tot de 5e eeuw zeer veel gebruikt en zelfs in de Syrische liturgie opgenomen. De oorspronkelijke tekst ging verloren, maar men heeft hem grootendeels kunnen reconstrueeren uit den commentaar, dien S. Ephrem op dit werk heeft geschreven (vgl. Zahn, Tatians D., 1881). Er zijn ook zeer oude vertalingen gevonden in het Arabisch, Latijn, Oudhoogduitsch, en zelfs in het Middel-Nederlandsch. Het D. heeft grooten invloed gehad op de literatuur.

L i t.: in Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 80); Plooy, A primitive text of the D. (1923); Plooy, The Liège D. edited with textual apparatus. Kon. Akademie v. Wetensch. te A'dam (1929). *C. Smits.*

Diatessaron **in het Middelnederlandsch.** De oudhoogduitsche Diatessaron-vertaling is voor de reconstructie van den oorspronkelijken tekst zoo goed als waardeloos, omdat hij den Latijnschen tekst volgt van Victor van Capua (Codex Fuldensis uit de 5e eeuw), die hier bijna overal de vulgaat-lezingen van den H. Hiëronymus hersteld had en slechts nog eenige sporen van een Oud-Latijnschen Diatessaron-tekst bevatte, die ook op den Codex Bezae heeft ingewerkt. Tot voor kort hield men nu, dat ook onze „Middelnederlandsche levens van Jesus” (in de Bibl. van Mnl. Letterk. uitgegeven door dr. J. Bergsma, z. j. Leiden) naar denzelfden bedorven tekst van den Codex Fuldensis bewerkt waren; maar in 1923 heeft prof. D. Plooy te Leiden ontdekt, dat vooral het Limburgsche Leven van Jesus, thans te Luik berustend, maar geschreven in de Benedictijnerabdij van Sint Truyen ongeveer 1400, onmiddellijk naar een ouden Latijnschen tekst bewerkt was, die, misschien nog trouwer dan de Armeensche commentaar en de Oudarabische tekst, met inleiding en al den heelen zoo goed als ongedeerden Tatianus-tekst bevatte, zonder correcties naar de Vulgaat. Hierdoor heeft deze Middelnederlandsche tekst (met zijn naaste verwanten: het Haagsche hs. uit 1473, en vooral het Stuttgartsche uit 1332, en een Münchensch Mhd. hs. Cg. 532 uit 1367, waarschijnlijk uit het Mnl. vertaald) ineens een onschatbare waarde gekregen voor de critische studie van onze prae-Hiëronymitaansche vier afzonderlijke Evangelieteksten, die volgens de beste deskundigen aan den Oud-Lat. tekst van Tatianus' Diatessaron uit anno ca. 200 menige lezing ontleend hebben. Dat de tekst van 1400, blijkens het Stuttg. hs. reeds in 1332 bestaande, nu echter minstens tot 1271 teruggaat, blijkt uit een fout, die ons hs. met Maerlant's Rijmbijbel gemeen heeft, waar in den tekst van den pottenbakker, evenals hier: porter voor potter te lezen staat. Prof. de Vooys heeft in verband hiermee waarschijnlijk gemaakt, dat onze Limburgsche tekst op een ouder Westvlaamsch origineel berust, maar prof. Plooy betwijfelt dit. Om dit alles moest nu deze Limburgsche Middelnederlandsche tekst zoodra en zoo nauwkeurig mogelijk wereldkundig gemaakt worden. De publicaties van het Nederlandsch Instituut der Nijmeegsche universiteit (II, aflev. 1) brachten nu in 1926 een nauwkeurige Nieuw-nederlandsche vertaling van mej. T. van Kersbergen. Prof. Barnouw vertaalde hem in het Nieuw-Engelsch en prof. Plooy werkt nu aan een internationale editie van den Limb. tekst zelf, met de vertaling van Barnouw eronder, en heel het critische apparaat uit de oude Armeensche Syrische, Arabische en Latijnsche bronnen. Uitgave der Kon. Akad. v. Wetensch. te Amsterdam in 1929 begonnen. De 3e aflevering in 1933 verschenen gaat tot fol. 43 v. *Jac. v. Ginneken.*

Diathermie, ook wel t h e r m o p e n e t r a t i e genoemd. Hieronder verstaat men het therapeutisch gebruik der Joule'sche warmte, d.i. de warmte, die in het weefsel van het menschelijk lichaam ontstaat bij doorvoering van een krachtigen wisselstroom van zeer hooge frequentie. D. onderscheidt zich van andere warmtebehandelingen (heete lucht, heet water, enz.), doordat zij de warmte in de diepte van het weefsel doet ontstaan en niet slechts een oppervlakte-verwarming is.

D'Arsonval is de eerste geweest, die hoogfrequente stroomen voor therapeutische doeleinden aanwendde. Noodzakelijke vereischten voor deze stroomen zijn: het hebben van voldoende capaciteit en voldoende frequentie. Deze laatste moet zoo hoog zijn, dat geen biologisch-chemische werking als gevolg van den electriciteitsdoorvoer in het celprotoplasma kan plaats vinden. Dit wordt bereikt door stroomen te kiezen met zeer snelle periodenwisseling (300 000 tot 1 000 000 per seconde), welke verkregen kan worden in apparaten, werkend met een vonkenbaan of met zendlampen. De golflengte is afhankelijk van de soort der toestellen (golflengte der gewone diathermie 800—400 m, der kortgolvige d. 10—30 m, der ultra-kortgolvige d. tot 3,5 m). De stroom wordt door het lichaam geleid door middel van loodelectroden bij het vonkenbaantoestel, door middel van condensatorelectroden bij het met zendlampen uitgeruste toestel, werkend met ultrakorte golven. Ofschoon de toepassing van ultra-korte golven zekere voordeelen heeft boven die van lange golven, zijn er toch ook enkele nadeelen aan verbonden, die zich voorloopig nog tegen het uitsluitend gebruik maken van kort-golvige diathermie verzetten.

De warmte, die de diathermie in het weefsel opwekt, ontstaat door de omzetting van electrische energie in calorische. De grootte daarvan is afhankelijk van

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

de stroomsterkte (i), den weerstand van het weefsel (w) en den duur der doorstrooming (t). Joule berekende in dit verband de formule: W (calorische energie) = Ki^2wt. In deze formule is K een constante 0,24. Wordt de stroomsterkte in ampère uitgedrukt, de weerstand in ohm en de tijd in seconden, dan geeft bovenstaande formule de opgewekte warmte in gramcalorieën aan.

D. vindt toepassing bij de behandeling van vele vormen van rheumatiek, neuralgiën en sommige uitwendige ziekten. In de chirurgie en dermatologie vindt de d. toepassing als electro-coagulatie van weefsel. Hieronder verstaat men de methode, waarbij door den diathermischen stroom met behulp van kleine lancetvormige electroden ziekelijk ontaard weefsel wordt gecoaguleerd d.i. het protoplasma-eiwit tot stolling gebracht. Later wordt dit afgestooten en aldus verwijderd. De stroomdichtheid kan zoo hoog worden opgevoerd, dat het weefsel als ware het door een mes wordt doorsneden. Het slagen van een diathermietherapie wordt vooral beheerscht door nauwkeurige doseering van stroomsterkte, tijdsduur, juiste keuze van grootte en plaats der electroden.

L i t. : H. Bordier, Diathermie et Diathermothérapie (Parijs, J. Baillière et fils) ; J. Kowarschik, Electrotherapie (Berlijn, J. Springer) ; dr. L. Koeppe, Diathermie und Lichtbehandl. des Auges (Leipzig, Vogel) ; E. Schliephake, Kurzwellentherapie (Jena, Gustav Fischer); Medizinische Welt (nr. 4/5, 1934) ; G. Schwertzer, Actuelle Frage der Kurzwellentherapie. *Mom.*

Diathese, e x s u d a t i e v e (< Gr. diathèsis = aanleg, Lat. exsudare = uitzweeten) is een aangeboren neiging tot ontstekingen, woekeringen en exsudatieve verschijnselen van de huid en slijmvliezen, terwijl vaak de uit lymphatisch weefsel opgebouwde organen (klieren, milt en amandelen) vergroot zijn. Meestal zijn de kinderen pafferig dik, zelden mager. Bij zuigelingen ziet men de afwijkingen vaak in het gelaat in den vorm van nat, schilferend eczeem en in de lichaamsplooien, waar huid tegen huid aanligt. De gevoeligheid der slijmvliezen kan tot in de puberteit voortduren en manifesteert zich in herhaalde neus- en keelontstekingen (vergroote amandelen) en in neiging tot bronchitis. Kinderen met exsudatieve diathese verdragen vaak minder goed andere ziekten.

Behandeling: de voedselhoeveelheid mag niet te groot zijn. Overvloed aan eiwit, vet en koolhydraten kan de verschijnselen verergeren. Bij zuigelingen soms enkele voedingen minder geven en eventueel met andere voeding aanvullen. Bij oudere kinderen geeft men gemengden kost en kalk als medicament, terwijl men er naar streeft, dat de kinderen stevig worden en niet overmatig dik. *Wynands.*

Diatomeeën, → Kiezelwieren.

Diatomeeënaarde is evenals d i a t o m e e ë n s l i k een diepzeeafzetting, waarin diatomeeën de voornaamste plaats innemen. Zie verder → Infusoriënaarde.

Diatonisch (< Gr. dia = door, tonos = toon), muziekterm, bepaling van een der drie toongeslachten van het Gr. muzieksysteem. Het principe ervan ging over in de Westersche theorie. D. is een opvolging van tonen, welke uitsluitend tot de toonschaal behooren, dus zonder chromatische wijzigingen of tusschennoten. Daar de toonschaal, naast 5 heele, ook 2 halve-toonschreden heeft, noemt men deze laatste: diatonische halve tonen, ter onderscheiding van de kunstmatig gewijzigde chromatische halve tonen. *de Klerk.*

Diatrema ontstaat, doordat magmatisch gas een buisvormig gat in de aardkorst blaast, dat gevuld wordt met opstijgend magma, of doordat het opstijgend magma zelf een buisvormig gat brandt.

In zulke diatrema's vindt men in Z. Afrika het diamant. *Roodhuyzen.*

Diátribe (Gr., = tijdverdrijf, vervolgens studie, gesprek), populair moraliseerende verhandeling, als gesprek met een fictieven opponent. Later algemeen: geleerde verhandeling, meestal met scherpe critiek.

Díaz de Bivar, R u y, → Cid Campeador (El).

Díaz del Castillo, B e r n a l, Spaansch veroveraar en geschiedschrijver; * ca. 1492 te Medina del Campo, † ca. 1568 in Mexico. Vertrekt in 1514 meer uit armoede dan uit zwerfzucht met Diego Velásquez naar Cuba; neemt in 1517 deel aan de verovering van Yucatán onder Fr. Fernández de Córdoba. In 1518 terug naar Cuba; volgt later den grooten Hernan Cortés naar Mexico. Later Ridder van Guatamala. Schrijft op ruim 70-jarigen leeftijd zijn soldatesk gedenkboek: La verdadera historia de la Conquista de la Nueva España (1568), naar aanleiding van Gómara's Crónica de la Conquista de la Nueva España, waarin deze slechts den loftrompet steekt over Cortés, zonder ook maar een ander van al die dapperen te noemen. Het werk van D. is rijk van inhoud, ruw van stijl, levendig van beschrijving.

U i t g. : Historiadores primitivos de Indias (XXVI Madrid, Rivadeneyra, 1853) ; G. García (2 dln. Mexico 1904—'05). — L i t. : González Obregón, B. D. del C. (Mexico 1894) ; J. Brouwer, Hernán Cortés (1932). *Borst.*

Díaz de Games, G u t i e r r e, Spaansch kroniekschrijver van E l V i c t o r i a l, over de krijgsdaden en liefdesveroveringen van zijn heer Pero Niño, graaf van Buelna: in den toon der heldenvereering. * ca. 1379 † 1450.

U i t g. : Cronica de don Pero Niño (onvolledig ; Madrid 1782).

Díaz, 1° A r m a n d o, hertog van Vittorio, Ital. maarschalk; * 5 Dec. 1861 te Napels, † 29 Febr. 1928 te Rome. D. werd in 1917 na de Italiaansche nederlaag bij Caporetto in plaats van Cadorna opperbevelhebber. Hij versloeg de Oostenrijksche legers beslissend in den slag bij Vittorio Veneto (24 Oct.—4 Nov. 1918) en was van 1921 tot 1924 minister van Oorlog. *v. Voorst.*

2° J o s é M a r i a, Spaansch tooneelschrijver; * ca. 1810, † 1888 te Havana. Vooruitstrevend politicus, impressario van het „teatro del Príncipe”. Later adviseur van het administratiewezen op Cuba. Heeft naam door bewerkingen van tooneelstukken en eigen werken.

V o o r n. w e r k e n : Redención ; Juan sin Tierra ; La muerte de César (1876) ; Carlos IX y los Hugonotes ; Enrique III ; Julio César ; El hombre propone y Dios dispone (1878). *Borst.*

3° P o r f i r i o, Mexicaansch staatsman; * 15 Sept. 1830 te Oaxaca, † 2 Juli 1915 te Parijs. Eerst als leeraar in de rechten in zijn geboortestad gevestigd; vervolgens trad hij als liberaal in de politiek aan de zijde van Juarez, tegen Santa Anna, de Katholieken, de Fransche bezetting en keizer Maximiliaan; als generaal veroverde hij Mexico. President der Republiek van 1877 tot 1880, en van 1884 tot 1910; hij bewerkte alsdan den economischen bloei van zijn land, o.m. door het aanleggen van spoorwegen, beschermde het groot-grondbezit en de groote petroleumexploitaties; de Amerikaansche industrie-magnaten brachten hem tot val tijdens den opstand van 1910; toen vestigde hij zich in Frankrijk.

L i t. : Hannay, Diaz (New York 1917). *V. Houtte.*

Met d e, d e r enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Díaz Callecerrada, M a r c e l o, Spaansch dichter; * ca. 1560 te Madrid. Volgens Montalvan de schrijver van talrijke tooneelstukken en gedichten. Nog slechts bekend: Endimion (Madrid 1627), een mythologisch dichtwerk van vlotte metriek en schoone harmonie. Lope de Vega prijst hem in Laurel de Apolo. Endimion werd uitgegeven door C. Rossel, in Bibl. Rivadeneyra (XXIX). *Borst.*

Díaz-Caneja Gómez, G u i l l e r m o, talent- en succesvol Spaansch schrijver; * 1876 te Madrid. Sober en natuurlijk; levendige karakterteekening en zuivere taal. Schrijft met cultureele bedoeling. Weet zijn naturalistische neigingen in zijn taal te beheerschen.

V o o r n. w e r k e n: El sobre en blanco (prijs v. Fastenrath in 1918); Escuela de humorismo; La Pecadora; El vuelo de la dicha; El carpintero y los frailes (humoristische roman); Un beneficio, en Pilar Guerra (twee tooneelstukken). *Borst.*

Díaz de Lamarque, A n t o n i a, Spaansche dichteres; * 1827 te Marchena, † 1892 te Sevilla. Genoot een uitmuntende opvoeding. Zij was later met haar echtgenoot, den dichter José Lamarque de Novoa, van groote beteekenis voor de Sevillaansche school. Poesías religiosas (1882), haar hoofdwerk, is rein mystisch van inspiratie; bevat o.a. het schoone A Dios en el Augusto Sacramento de la Eucaristía, A la Inmaculada Concepción de la Virgen, La religión cristiana, La Noche Buena, enz.

V e r d e r e w e r k e n: A Marchena; La destrucción de Numancia (Sevilla 1867); Las poetisas españolas (een opstel); Flores marchitas (1877); El precio de una dádiva, en Tres Flores (romans; Sevilla 1881); María en Montserrat (bekroond door de Acad. Bibliograf. Mariana van Lérida); Aves y Flores (Barcelona 1870); Poesías líricas (Sevilla 1893). *Borst.*

Díaz de la Pena, N a r c i s o V i r g i l i o, N a r c i s s e D í a z genoemd, Fransch genre- en landschapschilder; * 1807, † 1876. Van Spaansche ouders geboortig leefde hij in Frankrijk. Aanvankelijk als decorateur werkzaam aan de Sèvres-porseleinfabrieken, maakte hij daarna een periode te Parijs door van mythologische schilderingen onder invloed van Delacroix. Als landschapschilder is hij een volgeling van de school van Barbizon en werd hij bekend door zijn boschtafereelen. Werken zijn te Parijs, te Berlijn en in Nederland, in Den Haag, Mesdag Museum (6) en het Rijks Museum te Amsterdam (2). *Terlingen-Lücker.*

Díaz-Sanjurgo, J o s e p h, Zalige, → Hermosilla.

Díaz Tanco de Frenegal, V a s c o, Spaansch 16e-eeuwsch schrijver. Maakte studiereizen door Spanje, Portugal, Frankrijk, Italië en Griekenland. Eenigen tijd in gevangenschap bij de Mooren; zijn bekwaamheden als boekdrukker, tooneelschrijver en -speler, vertaler en polemicus maken hem tot een origineele persoonlijkheid.

V o o r n. w e r k e n: Jardín del alma christiana (Valladolid 1552; een werk vol eigenwaan; hij noemt daarin zijn ca. 50 werken); Palinodia de la nephanda y fiera nación de los Turcos (1547; naar aanleiding van Commentarii van Paolo Giovio); Los veinte triumphos (een populaire lofrede op Karel V). — L i t.: J. Gillet, Obras de D. T., in Revista de Archivos (1924); M. Macías, Artículo sobre D. T., in Bol. Com. Mon. Orense (1924). *Borst.*

Diazoaminoverbindingen zijn scheikundige stoffen, die door inwerking van primaire en secundaire aromatische aminen in sterk zure oplossing op diazoniumzouten ontstaan. $C_6H_5N_2.\boxed{Cl+H}\ HNC_6H_5 = C_6H_5.N_2.NHC_6H_5 + HCl$ (diazoamidobenzol). Zij ontstaan eveneens, indien salpeterig zuur, in plaats van op een anilinezout, op vrij aniline inwerkt. D. zijn gele, gekrystalliseerde verbindingen. *Hoogeveen.*

Diazoniumzouten, → Diazoverbindingen.

Diazoreactie berust op de aanwezigheid van bepaalde stoffen in de urine. Valt ze positief uit bij longtuberculose of andere chronische etterige ziekten, dan wijst dit op een zeer ernstige afwijking. De d. is eveneens positief bij buiktyphus en mazelen en is dus van belang voor het stellen van de diagnose. *Wynands.*

Diazoteeren noemt men in de scheikunde die bewerking, waarbij een aminoverbinding in een diazolichaam wordt omgezet. Men voert dit gewoonlijk zoo uit, dat een oplossing van één molecule natriumnitriet gevoegd wordt bij een oplossing van één molecule van het aminezout, die ook nog één aequivalent van een vrij mineraal zuur bevat. Voorb.: $C_6H_5NH_2.HNO_3 + HNO_2 = 2H_2O + C_6H_5.N_2NO_3$. D. wordt in de kleurstoffenindustrie en voor de bereiding van wetenschappelijke preparaten veelvuldig toegepast. → Diazoverbindingen. *Hoogeveen.*

Diazoverbindingen zijn scheikundige stoffen, die ontstaan bij de inwerking van salpeterig zuur op aminen. In de vetreeks kan tot nu toe slechts een bepaalde soort van aminolichamen in diazoverbindingen worden overgevoerd; in de aromatische reeks geldt dit voor alle primaire aminen. Deze producten bevatten de atoomgroepeering $—N_2—$. De aromatische worden verdeeld in verbindingen van de structuurformule R—N—X, de diazoniumzouten en ver-
|||
N

bindingen met de structuurformule R—N = N—X, de diazoverbindingen (R = aromatisch radicaal, X = een anorganische rest). Van beide groepen is de eerste de belangrijkste. Zij kan vele omzettingen ondergaan, waardoor ze als tusschenproduct in de chemische techniek en speciaal in de kleurstoffenindustrie veelvuldig voorkomt. *Hoogeveen.*

Dibbelen, wijze van zaaien, waarbij het zaad op bepaalden afstand in de rij, met de hand of machinaal, aan hoopjes wordt gelegd. Vindt toepassing bij het zaaien van maïs, minder bij suikerbieten. Voordeelen: betere standruimte, gemakkelijker te bewerken. Nadeel: kans op groote open plekken bij vreterij. Voor dibbelapparaat, zie → Zaaimachine. *Dewez.*

Dibben is het baden van dieren in een arseenhoudend bad om op die manier de teken, die zich op het lichaam bevinden en die ziekte-overbrengers in zich bevatten, te dooden. Vooral in de tropische en subtropische streken wordt dit d. toegepast en heeft men badinrichtingen gemaakt, die aan beide zijden een helling hebben, zoodat de dieren er doorgedreven kunnen worden.

Dibbets, B e r n a r d u s C o r n e l i s J o h a n n e s, baron, Ned. militair; * 1782 te Arnhem, † 1839 te Maastricht. Trad in 1796 in militairen dienst, werd in 1800 luitenant. Tijdens de inlijving van Ned. bij Frankrijk was hij in Franschen dienst (commandant van het regiment kweekelingen der keizerlijke gardes). In 1814 trad hij weer in Nederlandschen dienst en werd weldra benoemd tot inspecteur der infanterie. Nam actief deel aan de reorganisatie van het Nederlandsche leger. Bij het uitbreken van den Belgischen Opstand (1830) vertoefde hij als commandant van de 4e divisie infanterie te Maastricht, welke toenmaals

zeer belangrijke vesting, waarvan hij in 1831 commandant bleef, hij voor Nederland wist te behouden. *Verberne.*

Dibdin, 1° Charles, Engelsch tooneelschrijver, bekend gebleven om sommige liederen (o.a. Tom Bowling) en om zijn History of the Stage (1795). * 1745, † 1814.

2° Thomas Frognall, Engelsch bibliograaf; * 1776 in Indië, † 1847; zoon van een Engelsch zeekapitein; ontving de Anglicaansche wijdingen in 1805. Stichter en vice-president van de Roxburghe Club in 1812. Zijn beschrijvingen van boeken en bibliotheken lezen gezellig, maar zijn vol onnauwkeurigheden.

Voorn. werken: Introduction to the Classics (1802); nieuwe uitg. van Ames en Herbert, Typographical Antiquities (4 dln. 1810—1819). *Pompen.*

Dibelius, Wilhelm, Duitsch Anglist; * 1876 te Berlijn; professor in de Engelsche taal te Hamburg in 1911, te Bonn in 1918, te Berlijn in 1925.

Werken: John Capgrave (1900); Englische Romankunst (1910); Charles Dickens (1916); England (1924); vele tijdschriftartikelen.

Dibon, oude Moabietische stad, thans Diban, ten N. van den Arnon, achtereenvolgens veroverd door de Amorrheeën (vgl. Num. 21, 29—30) en Israëlieten (Num. 32, 3; Jos. 13. 9). Door den stam Gad herbouwd (Num. 32. 34) heette zij ook Dibongad (Num. 33, 45). Koning Mesa van Moab, wiens beroemde stele hier in 1868 door den Prot. zendeling Klein gevonden werd (vandaar ook Dibanstele genoemd), had de stad weer in bezit als hoofdstad van zijn rijk. *Simons.*

Dibongad, → Dibon.

Dibothriocephalus, → Bothriocephalen.

Dibra, 1° stad in Joego Slavië, nabij de Albaneesche grens bij de Zwarte Drin (III 672 D 4); 7 000 inwoners.

2° Prefectuur in Albanië; opp. 2 386 km², 86 992 inw. (1930).

Dibranchiata, orde der Cephalopoden of inktvisschen, met twee kieuwen, acht of tien armen en hoogontwikkelde oogen. Dit is de grootste groep: ruim 150 geslachten met bijna 500 soorten. → Koppootigen.

Dicaearchus van Messána (Sicilië), veelzijdig geleerde uit de school van Aristoteles, behoort tot de 4e eeuw v. Chr. Buiten menig geographisch, historisch en wijsgeerig werk schreef hij een fragmentarisch bewaarde cultuurgeschiedenis van Griekenland (Bios Hellados), waarin hij de ontwikkeling van het Grieksche leven vervolgde in al zijn politieke en cultureele uitingen, van het zgn. gouden tijdperk af tot op zijn eigen tijd. *V. Pottelbergh.*

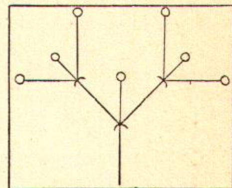
Dicenta, Joaquín, Spaansch romancier en dramaturg; * 1863 te Catalayud (Aragón). Begint als journalist, schrijft verzen, novellen en romans met middelmatig succes. Eensklaps beroemd door: Juan José (1895), een populair, gepassioneerd, socialistisch getint tooneelstuk (jarenlang opgevoerd, ook buiten Spanje).

Verdere werken: o.a. El senor feudal; Honra y vida (over de Sp. tradities); Luciano (autobiographische elementen); El crimen de ayer; Sobrevivirse. — Lit.: A. González-Blanco, Los dramaturgos espanoles contemporáneos (Valencia 1917); C. Eguia Ruiz, Crítica patriótica (Madrid 1921). *Borst.*

Dicentra, → Gebroken hartjes.

Dichapetalaceae, een plantenfamilie, die boomen en klimmende heesters omvat. De bladeren zijn gaaf en de in kleine trosjes staande bloemen ontstaan in de bladoksels. De drie tropische geslachten, te zamen 130 soorten tellend, groeien veelal in de wouden, en wel Stephanopodium in Amerika, Tapura in Afrika en Azië en Dichapetalum met 120 soorten in Afrika. Dit laatstgenoemde geslacht telt vele giftplanten en vooral die der steppen zijn gevaarlijk voor vee, bijv. D. venenatum, waarvan de steenvruchten echter onschadelijk zijn en door de inboorlingen worden gegeten. D. cymosum uit Transvaal heet daar giftblad. Van D. edule is het vruchtvleesch eetbaar en van D. Bussei de zaden. *Bouman.*

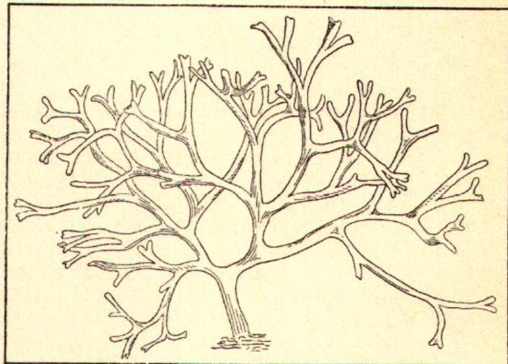
Dichasium of gevorkt bijscherm is een middelpuntvliedende → bloeiwijze, die bestaat uit een hoofdas met een bloem aan den top, welke het eerst bloeit, twee zijassen van 1e orde, die op gelijke hoogte aan de hoofdas ontspringen, elk een bloem dragen en die zich weer op gelijke wijze als de hoofdas kunnen vertakken in zijassen van 2e orde, 3e orde, enz. De opvolgende vertakkingen liggen meestal niet in één plat vlak, maar in loodrecht op elkaar staande vlakken. Het d. komt voor bij vele Caryophyllaceae (muurachtigen), bijv. bij de akkerhoornbloem. *Melsen.*

Schema van een dichasium.

Dichloordiaethylsulfide, → Mosterdgas.

Dichogamie is het in de plantkunde bekende verschijnsel van het ongelijktijdig rijp worden van meeldraden en stamper, waarbij onderscheid gemaakt wordt tusschen de protandrie en de protogynie. In het eerste geval zijn de meeldraden eerder rijp dan de stempels, o.a. bij de Compositae, de Unbelliferae, de Caryophyllaceae en bij sommige Labiatae; in het tweede geval zijn de vrouwelijke geslachtsdeelen het eerst rijp, bijv. bij Arum maculatum, Aristolochia, Luzula, Plantago. *Dumon.*

Dichotomie (plantk.) (zie afb.) of vorkvormige vertakking van een deel van een plant is een vertakking, waarbij elke tak zich in twee volkomen gelijke deelen splitst. D. komt zeldzaam voor bij hoogere planten, bijv. bij sommige Pteridophyta (varenplanten). Dichotoom is de vertakking van den waaiervormigen thallus van het bruine zeewier Dictyota dichotoma. Daar bij d. de eene tak zich dikwijls sterker ontwikkelt dan de andere en bij zijdelingsche ver-

Dictyota dichotoma.

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

takking een zijtak. die vlak bij den top gevormd wordt, den indruk van d. kan geven, is het onderscheid tusschen beide vormen van vertakking niet altijd even duidelijk. *Melsen.*

Dichotomisme, de zuivere leer, dat de mensch uit twee bestanddeelen bestaat: ziel en lichaam. Dit in tegenstelling tot het → trichotomisme, dat drie deelen onderscheidde: lichaam, ziel (vegetatief, sensitief) en geest. *Franses.*

Dichroïsme, eigenschap van sommige dubbelbrekende stoffen slechts óf den gewonen óf den buitengewonen straal door te laten en den anderen te absorbeeren (toermalijn).

Dichter (< Lat. dictare = herhaaldelijk zeggen) is een kunstenaar met het woord, schepper van poëzie. Het verschil tusschen een d. en een dichterlijk mensch (ook wel eens d. genoemd) is niet zoozeer dat de d. dieper voelt, maar dat hij vasten vorm aan het algemeene gevoel weet te geven en scheppend kan omzetten, wat anderen slechts lijdelijk ondergaan.

Lit.: Poelhekke-Brom, Woordkunst ([12]1933). *v. d. Eerenbeemt.*

Dichterbekroning, → Poeta laureatus.

Dichterlijke taal is een samenstel van conventioneele uitdrukkingen, woorden, rhythmen, beelden, waartoe zwakkere dichters en rijmelaars gemakkelijk vervallen door gebrek aan oorspronkelijkheid, door onbezielde navolging van echte dichters. → Rhetoriek; → Cliché. *v. d. Eerenbeemt.*

Dichterlijke vrijheid is het recht van den dichter en het gebruikmaken daarvan om in een kunstwerk taal- en vormregels, wetten van rijm en rhythme, zelfs de objectieve waarheid om goede en hoogere redenen van schoonheid naar eigen inspiratie aan te wenden en te veranderen. Dit recht steunt hierop, dat de dichters zelf de hoogste wetgevers der dichtkunst zijn. Zij moeten echter met oordeel en met mate te werk gaan. Te ver dreef bijv. Schiller de d. v. in zijn behandeling der geschiedenis van Maria Stuart, of Gorter door, om het rijm, verschiet tot verschie te verminken. *v. d. Eerenbeemt.*

Dichterschool is een groep dichters, in eenheid van streven aaneengesloten rond een ouderen meester; verschilt eenigszins van een → generatie.

Dichtgenootschappen, vereenigingen, die de bevordering der dichtkunst ten doel hadden. Meer bepaald worden met d. bedoeld die dichtgezelschappen, welke in de laatste helft der 18e eeuw werkten. In den eigen tijd werd hun beteekenis evenzeer overschat als later miskend. Ook bezielden zij niet de letterkunde der 18e eeuw; de beste dichters dier dagen bleven buiten de d., al waren sommigen eerelid. De bloeitijd der d. valt van 1765 tot 1780. Vaak vervormden zij tot politieke vereenigingen. De bekendste en invloedrijkste waren te Amsterdam: Concordia et libertate (gesticht 1748); Diligentiae omnia (1772), dat het eerste gedenkteeken voor Vondel stichtte; Natuur begaaft, oefening beschaaft (1774); Felix Meritis (1777), dat ook andere kunsten en wetenschappen beoefende. In Dordrecht: Magna molimur parvi (1763). Rotterdam: Verscheidenheid en overeenstemming (1760). Den Haag: Kunstliefde spaart geen vlijt (1772). In Leiden: Linguaeque animoque fideles (1757). Hieruit ontstond in 1766 de nog bestaande Maatsch. der Ned. Letterkunde. Enkele d. hadden „aankweekelingen”, die tot dichters werden opgeleid. Velen loofden prijzen uit. De beteekenis der d. ligt meer in de algemeene vernieuwing der geestelijke beweging, welke zij opvingen, dan in hun letterkundigen arbeid. *Piet Visser.*

Dichtheid. 1° (Natuurk.) De d. van vaste lichamen en vloeistoffen is de verhouding van de massa van het lichaam en de massa van een even groot volume water bij 4° C.

De dichtheid van een gas is de gewichtsverhouding van een gelijk volume gas en lucht bij dezelfde temperatuur en druk. Daar water van 4° C een dichtheid één heeft, kan men om de dichtheid van een lichaam te vinden zijn soortelijke massa bepalen, dat is de massa in de eenheid van volume. Dus alle methoden om de dichtheid van een vaste stof of een vloeistof te bepalen, als areometers, hydrostatische balans, balans van Mohr, picnometermethode, zullen er op neer komen de massa van het lichaam te bepalen en daarna zijn volume of de massa van een gelijk volume water bij 4° C. De bepaling der dichtheid van een gas wordt gedaan volgens de methode van Regnault, die de massa's weegt van een gelijk volume gas en lucht onder dezelfde temperatuur en druk. *Wouters.*

2° (Astronomie) Dichtheid van hemellichamen komt overeen met wat op aarde soortelijk gewicht heet. In het zonnestelsel kent men de dichtheid van alle leden, waarvan men de afmetingen en de massa kan bepalen. Voor de afleiding hiervan, zie → Massa van hemellichamen. Hier wordt slechts een overzicht gegeven van de resultaten, waarbij de gemiddelde dichtheid gegeven is met die van de aarde als eenheid.

Zon	Mercurius	Venus	Aarde	Maan	Mars	Jupiter	Saturnus	Uranus	Neptunus
0,26	1,10	0,91	1,00	0,61	0,69	0,25	0,13	0,23	0,22

De dichtheid van de aarde is 5,5 maal die van water. Kometen hebben een buitengewoon kleine dichtheid. De kop van de komeet is zoo ijl als het vacuum, dat de beste luchtpomp maakt, terwijl de staart nog zeer veel ijler is. Hiervoor heeft men wel geschat, dat in 30 km³ van een kometenstaart evenveel massa is als in 1 cm³ lucht van gewonen druk. Dat blijkt ook uit de vrijwel absolute doorzichtigheid van kometen: sterren schijnen vrijwel onverzwakt door 200 000 km kometenstof heen. Dat men ze nog ziet, komt door de enorme afmetingen.

De dichtheid van sterren is maar in tamelijk weinig gevallen bekend. Ze loopt zeer sterk uiteen. Die van een algolster in het Zuiderkruis (W Crucis), een soort sterren, waarvan men de d. goed bepalen kan, is slechts 1/300 van die van water. Antares in den Schorpioen, een ster, waarvan men den diameter heeft kunnen meten, is bij een geweldige omgeving zeer ijl: de d is slechts een $2^1/_2$ millioenste van die van water. Daarentegen hebben zgn. witte dwergen (→ Dwergsterren) een op aarde ongekend hooge dichtheid, nl. tot ongeveer 40 000 gram per cm³.

Al deze dichtheden zijn gemiddelde dichtheden. Bij planeten en sterren neemt waarschijnlijk de dichtheid van het oppervlak naar het midden toe. Slechts voor de aarde is hierover iets met zekerheid bekend. De dichtheid van het oppervlak van de aarde is slechts 2,7, terwijl de gemiddelde dichtheid 5,5 is. Het inwendige moet dus veel grooter dichtheid hebben. Dit blijkt ook langs anderen weg, nl. uit de snelheid, waarmee aardbevingen zich door de aarde heen

voortplanten. Men neemt nu aan, dat de centrale kern 12 maal zoo dicht als water is. De oorzaak is tweevoudig: toen de aarde nog in vloeibaren staat was, zonken de zwaardere stoffen naar het centrum, en de buitenste lagen persen het inwendige samen. *P. Bruna.*

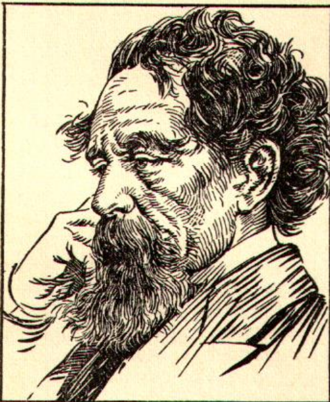
3° In de p h o t o g r a p h i e verstaat men onder d. de doorschijnendheid der emulsie, de totale hoeveelheid in metaalzilver omgezet broomzilver, waardoor het negatief meer of minder transparant wordt.

Dichtkunde, → Poetica.

Dichtoefeningen, Gezelle's eerste bundel (1858) met zijn gedichten uit zijn groot-seminarietijd en de eerste jaren te Roeselare.

Dichtslempen of d i c h t s l i b b e n, het vast aaneensluiten van de gronddeeltjes in de bouwvoor tot een stijve onhandelbare, (bij droogte) harde laag; in minder ernstige gevallen tot een oppervlakkige korst. Ontstaat als het bindmiddel (humus of kalk), hetwelk de gronddeeltjes tot kruimels aaneenhecht, verdwijnt. Veelvuldig gebruik van natriumhoudende kunstmeststoffen, overstrooming met zeewater, bewerking bij nat weer, slagregens en gebrekkige afwatering doen dit euvel vooral op zware kleigronden en op sommige lichte zavelgronden optreden. → Slempige gronden. *Dewez.*

Dickens, C h a r l e s, Engelsch romanschrijver; * 1812 te Portsmouth, † 1870 te Rochester. Zoon van een klein beambte, die in 1824 eenige maanden in hechtenis was wegens schulden, moest de jonge D. in dit jaar werken in een schoensmeerfabriek, hetgeen hij voelde als een diepe vernedering. Later werd hij kantoorklerk bij een advocaat, dan journalist, en in 1836 gaf hij een bundel schetsen uit: Sketches by Boz. Van toen af werd hij de meest populaire schrijver in Engeland. Kort na elkander volgden: Pickwick (1837), Oliver Twist (1839), Nickleby (1839); The Old Curiosity Shop (1840); Barnaby Rudge (1841) en na een bezoek aan Amerika: Martin Chuzzlewit (1843), A Christmas Carol (1843), een reis naar Italië en Zwitserland : The Chimes (1844), The Cricket on the Hearth (1845), Dombey and Son (1848), David Copperfield (1850).

Ch. Dickens.

Na het verschijnen van dezen laatsten, grootendeels autobiographischen roman, zijn meesterstuk (met Pickwick en Christmas Carol), kreeg de kunst van D. een ander karakter. De tijd van overvloedige spontaneïteit is voorbij; voortaan schrijft hij meer realistisch met bewuste en practische bedoelingen. Na eenige pogingen tot het oprichten en exploiteeren van een eigen tooneel stichtte hij een weekblad Household Words (1849), later genaamd All the Year Round (1859). De voornaamste romans uit deze periode zijn: Bleak House (1854), Hard Times (1854), Little Dorrit (1856), A Tale of Two Cities (1859), Great Expectations (1861), Our Mutual Friend (1865), The Mystery of Edwin Drood (1870, onvoltooid).

D. is op de eerste plaats de amusementschrijver voor de massa; hij heeft de massa leeren lezen, en het peil van den smaak der massa in de hoogte gebracht. Hij is de grootmeester van fantastische en groteske beschrijvingen en van den uitbundigen, onuitputtelijken humor. Alle werkelijk Christendom is hem vreemd, maar hij heeft een gevoelig hart en hij bemint al wat hij als goed heeft leeren kennen, haat al wat egoïstisch is of vreemd. Als kind van het Zuiden van Engeland haat hij de industrie van het Noorden en het daar ontsprongen liberalisme. Hij haat alle theorieën, die Christelijke naastenliefde willen reglementeeren. Deze liefde en haat (sympathie en antipathie zijn veel te zwakke woorden voor D.) geven warmte en gloed aan al zijn werken, maar hinderen ook, zelfs in zijn vroegste werken, de spontaneïteit van zijn kunst. En wanneer hij als practisch sociaal hervormer wil ijveren, dan geschiedt dit ten koste van zijn kunst. Dit gebeurt vooral in zijn latere werken. D. heeft niet de gave voor de concentrische compositie van een breed uitgewerkt plan. Hij rijgt gebeurtenissen en gesprekken en tooneeltjes aaneen aan een lossen draad, maar de kralen, die hij rijgt, zijn dikwijls echte parels.

In 1836 huwde hij Catharina Hogarth en liet zich scheiden in 1858. Hij had tien kinderen, o.a. Charles († 1896), wiens dochter, Mary Angela, de romanschrijfster, in 1907 Katholiek is geworden. en sir Henry Fielding († 1933), die rechterlijk ambtenaar werd, met een Katholieke Française huwde en zijn kinderen een Katholieke opvoeding gaf.

U i t g. : afzonderlijke romans talloos; verzam. werken vooral: de National Edition (40 dln. 1908): Centenary Edition (36 dln. 1908); Universal Edition (22 dln. 1913); in Everyman's Library (met inleidingen van G. K. Chesterton). Slechte Ned. vertalingen van C. M. Mensing (ca. 1850, met meerdere herdrukken): beter van J. Kuijlman (1907 en later). — L i t. : Biogr. v. J. Forster (1874, en later in alle verzam. uitg.) Studies o.a. van G. Gissing (1898, vele herdrukken): G. K. Chesterton (1906, vele herdrukken); Wilhelm Dibelius (1915, en met eenige aanvullingen 1926); Sir Arthur Quiller-Couch (1927); O. Sitwell (1932). *Pompen.*

Dickinson, E m i l y N o r c r o s s, Amerikaansch dichteres; * 1830, † 1886 te Armherst in Massachusetts. Dochter van een streng Puriteinsch advocaat. Leefde zeer teruggetrokken, vooral na een hopelooze liefde in 1854 en nog meer na den dood van haar vader in 1874. De intensiteit van haar zieleleven, vooral na 1854, die soms den gloed krijgt van een Blake, maar die in evenwicht wordt gehouden door een ontwikkelden critischen zin en gevoel voor humor, stortte zij uit in honderden kleine gedichtjes, die spotten met alle conventioneele metrische wetten, maar de rechtstreeksche, persoonlijke, trillende uiting zijn van haar gevoelige vrouwenziel. Eerst toen de Complete Poems in 1924 verschenen, werd zij erkend als een van de grootste Amerikaansche dichteressen; de bewondering werd een sensatie door de uitgave van 176 Further Poems in 1929.

L i t. : Martha D. Dickinson, Life and Letters (1924); Josephine Pollitt, The Human Background (1930): Geneviève Taggard, Life and Mind (1930); Theodore Maynard, in The Catholic World (134, 1931, 70-81): L. Untermeyer, Modern American Poetry (⁴1932, 35-56). *Pompen.*

Dick-reactie (Dick-test). Wanneer men het

bacterie-vrije, sterk verdunde filtraat neemt van een bouillon-cultuur, waarin gekweekt is de streptococcus haemolyticus, verkregen uit de keel van lijders aan roodvonk, en wanneer men een weinig van dit filtraat in de huid spuit, dan ziet men bij menschen, die nooit roodvonk gehad hebben, maar er wel gevoelig voor zijn, een roode reactie ontstaan. Bij voor roodvonk ongevoelige menschen en bij hen, die ongevoelig ervoor zijn geworden, doordat ze de ziekte gehad hebben, komt er geen reactie. *Wyers.*

Dicksonia, een varensgeslacht van de familie der boomvarens (Cyatheae) met 12 soorten in Australië. Drie soorten komen in Zuid-Amerika voor en een op Java. De in Ned. gekweekte D. antarctica wordt tot 18 m hoog.

Diclinus, → Bestuiving.

Dielytra, → Gebroken hartjes.

Dicotyledones, Dicotylen, → Tweezaadlobbigen.

Dicotyles, → Navelzwijn; → Zwijnen.

Dicranaceeën, een groote familie van loofmossen, die bij elkander groeiend groote oppervlakken bedekken. Sporekapsels aan den top van de plant met één rij van 16 tanden. Meest bekende geslachten zijn Dicranella, Dicranum en Ceratodon (op oude muren).

Dictaat, → Muziekdictaat.

Dicta Catonis, → Disticha Catonis.

Dictamnus, → Esschenkruid.

Dictaphoon, → Dicteermachine.

Dictator, Dictatuur. In hachelijke omstandigheden werd in het Oude Rome tijdelijk het éénhoofdig bestuur hersteld: de dictatuur. Aanvankelijk werd de opperste magistraat dan genoemd: magister populi of praetor maximus, later dictator. Op bevel van den senaat benoemde één der consuls in middernacht, na het houden der auspicia, een dictator, gewoonlijk uit de oud-consuls. Zulk een dictator optima lege had het opperbevel en het bestuur van den staat; hem gingen 24 lictoren vooraf; de overige magistraten stonden onder zijn leiding; aanvankelijk waren noch provocatio noch intercessio tegen hem van kracht, later wel; hij was geen verantwoording schuldig. Ambtsduur: 6 maanden maximum. Zijn onderbevelhebber had den titel: magister equitum. Soms werd een dictator imminuto iure gekozen, d.w.z. met beperkte bevoegdheid, tot het verrichten van bepaalde handelingen, bijv. het houden der comitia als de consuls afwezig waren.

De dictaturen van Sulla, Caesar en Antonius waren van anderen aard: zij beteekenden onbeperkte alleenheerschappij.

In verschillende steden van Italië heette de hoogste magistraat: dictator. *Davids.*

In de latere staatsstelsels was de dictatuur niet een in de wet als normaal erkend ambt meer, maar werd hij, die zich in speciale omstandigheden met terzijdestelling van de gewone wetgevende instanties tot alleenheerscher (in ruimeren of strikteren zin) opwierp of die door persoonlijk overwicht aan de overige wetgevende organen zijn wil wist op te leggen, dictator genoemd. Zoo Olivier Cromwell († 1658) onder den titel Lord Protector, en Robespierre aan het hoofd van het Comité du salut public tijdens de Fr. Revolutie (1793—1794). Nadien begon men weer naar wetsregelen te zoeken voor een eventueel intredenden „uitzonderingstoestand", streefde men er dus naar een mogelijke dictatuur te legaliseeren en aan bepaalde regels te binden.

Het opkomende fascisme in zijn verschillende vormen heeft een nieuwen vorm gegeven aan dit ambt, thans verbonden aan het „leidersschap" en levenslang opgedragen aan een feitelijk onbeperkt eenhoofdig gezag, zij het dat dit een soort parlement of zelfs een constitutioneel koningschap naast zich duldt.

Een speciale beteekenis kreeg het woord in de uitdrukking „dictatuur van het proletariaat", waarmede bedoeld wordt, dat één klasse der bevolking en wel die der arbeiders bevoegd is de hoogste bestuursmacht uit te oefenen, omdat in den grond zij alleen geacht wordt bestaansrecht te hebben. Ook dit soort dictatuur leidt echter tot een onbeperkte machtsbevoegdheid van een beperkt collegium of zelfs van een enkeling, zooals bijv. in het bolsjewistische Rusland. *Weve.*

Dictatus Papae, verzameling van 27 grondstellingen van paus Gregorius VII over de rechten van den H. Stoel en den paus. Ze staan, wegens hun kortheid, in eenigszins scherpen vorm, doch berusten alle op de traditie.

Lit.: De Jong, Handb. der Kerkgesch. (I ^{2}1932, 391).

Dicte is de naam van een mythologische grot in gelijknamigen berg op Creta, welke een der plaatsen is, die door de Grieksche mythologie wordt gehouden voor de geboorteplaats van Zeus. Volgens een door Lucianus vermelde overlevering zou hier ook Minos, de zoon van Zeus en Europa, geboren zijn. Men heeft de bedoelde grot meenen te vinden op het Lasithi-gebergte (→ Psychro), maar een meer Oostelijke cultusplaats is waarschijnlijker. *Simons.*

Dictee, → Moedertaalonderwijs.

Dicteermachine is een machine voor het mechanisch opnemen en weergeven van dictaten. Er bestaan twee typen: 1° een apparaat met wasrol, waarop het in een trechter gesprokene door middel van een naald wordt ingegraveerd en daarna met behulp van een microphoon weer kan worden beluisterd; 2° een apparaat met een electromagnetischen staaldraad, waarop het gesprokene wordt opgenomen. De telegraphon is een combinatie van dicteermachine en telephoon. Typen van de eerste machine zijn Dictaphone, Ediphone, Parlograph en Stenophon; van de tweede de Dailygraph. *C. Janssens.*

Dictie (Lat. dictio = zegging) is de bepaalde stijl van een dichter, zijn eigen manier van zich uit te drukken.

Dictinius, bisschop van Astorga, 420, verdedigde eerst het → Priscillianisme in zijn geschrift Libra. Op een synode van Toledo in 400 herriep hij echter zijn dwaling en sindsdien bestreed hij het Priscillianisme. Zijn Libra, evenals andere tractaten door paus Leo I veroordeeld, werd in 420 weerlegd door S. Augustinus in diens Contra mendacium. D. wordt in Astorga als heilige vereerd. Feestdag 2 Juni.

Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (III ^{2}1923, 413); Davids, De Orosio et S. Augustino Priscillianistarum adversariis (1930). *Franses.*

Dictum (Lat.), het gesprokene, uitspraak, spreuk; meerv. dicta.

Dictynna, → Britomartis; → Artemis.

Dictys (Gr. myth.), visscher op het eiland Seriphos (een der Cycladen), broeder van Polydectes. Hij redde Danaë en Perseus uit de zee. Perseus maakte hem later heerscher van het eiland.

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Dictys van Creta en **Dares de Phrygiër,** twee Latijnsche geschriften, die den Trojaanschen oorlog beschrijven als ooggetuigeverslag van Dictys en van Dares. Deze mystificaties zijn bewerkt naar Grieksche origineelen, het eerste vermoedelijk in de 4e eeuw na Chr. *Davids.*

Beide romans werden de voornaamste bron voor de bewerkingen van den Trojaanschen oorlog in de middeleeuwen: van den Roman de Troie en de navolgingen ervan, in het Mnl. van Maerlant's Roman van Troyen.

Uitg.: van Dares door Meister (1873), van Dictys door Meister (1872). — Lit.: G. Körting, D. u. Dares (1874); Greif, Die Mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage (1886); Edm. Faral, Recherches sur les sources latines des contes et romans courtois du M. A. (1913). *V. Mierlo.*

Dicyaan, → Cyaan.

Didachè, Leer der twaalf Apostelen, waardevol werkje uit de tweede helft der 1e eeuw, wordt gerekend tot de groep der → Apostolische Vaders. De D. bestaat uit twee deelen. Het eerste bevat zedelessen in den vorm eener Leer der twee Wegen (des levens en des doods), die waarschijnlijk op Joodsch voorbeeld teruggaat. Het tweede deel bevat kerkrechtelijke en liturgische bepalingen. Zoo werd de D. het eerste lid in de rij van steeds uitgebreider pseudo-apostolische kerkordeningen. Hoogstwaarschijnlijk bestond het eerste deel eerst afzonderlijk. De samensteller geeft dit als instructie voor het doopsel en laat daar dan onmiddellijk den doopritus op volgen. Na een bepaling over vasten volgen in c. 9 en 10 gebeden. Men heeft daarin tafelgebeden gezien, gebeden bij de Agape, communiegebeden of canongebeden. In verband met het geheel is de laatste opvatting voldoende zeker en hebben we hier een (zij het onvolledigen) canon der H. Mis. Het primitieve in deze gebeden, en de volgende bepalingen omtrent de organisatie der gemeente, waarin naast den hiërarchischen clerus de charismatici een beduidende rol spelen, wijzen op de eerste eeuw. De D., die vroeger in hoog aanzien stond, ging verloren en werd pas in 1873 teruggevonden door metropoliet Bryennios in Konstantinopel.

Uitg.: Funk, Patres Apostolici (I 1901); Rauschen, Florilegium patristicum (I 1904). — Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Liter. (I 1913, 90-103); Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 25 vlg.); Lampen, in Ned. Kath. Stemmen (15, 1915, 28 vlg.; 230 vlg.). *Franses.*

Didactiek beteekent onderwijsleer en omvat dus de theorie van alles wat het onderwijs betreft. Ze is een onderdeel van de opvoedingsleer of paedagogiek, die behalve de leer van het onderwijs of de verstandelijke vorming ook nog die van de lichamelijke en godsdienstig-zedelijke vorming in zich sluit.

De drie voor de hand liggende hoofdvragen, die de didactiek te beantwoorden heeft, zijn: Waartoe? Wat? en Hoe?, m.a.w. ze handelt over het doel, over de leerstof en over de methode van het onderwijs. Het spreekt vanzelf, dat het doel niet kan worden vastgesteld dan in verband met het doel der opvoeding in 't alg.; dat niet alle leerstof geschikt of van gelijke waarde is; dat er in zake methode groote verscheidenheid bestaat. Daarom vallen de genoemde hoofdproblemen uiteen in een heele reeks onder- en nevenvragen.

Maar daarbuiten bestaan nog allerlei andere kwesties, die er direct of indirect mee in verband staan en ook onderling op verschillende manieren zijn samengeweven. Onderwijzen veronderstelt onderwijzers en leerlingen. Vooral kennis van de laatsten is van veel belang: „Schülerkunde” dus! Aan wie, aan welke lichamen komt de plicht, het recht tot onderwijzen toe? Hoe moet een onderwijzer zijn? Hoe onderwijzers op te leiden? Moeten alle kinderen onderwezen worden? Hoelang, tusschen welke jaren? Heeft de staat het recht leerplicht op te leggen? Voor het onderwijs zijn scholen noodig: Wie moet die scholen stichten, onderhouden? Hoe het schoolwezen, lager, middelbaar en hooger, te organiseeren? Hoe de afzonderlijke scholen in te richten? Het onderwijs zelf? Hoofdelijk of klassikaal? Onderwijzen veronderstelt leeren: waarin bestaat het leer- en oefenproces? Wat daarin is de taak van den onderwijzer, wat van den leerling?

Deze en veel andere vragen behooren tot het domein der didactiek. Practisch de voornaamste blijft die naar de methode van onderwijs; daarom worden didactiek en methodiek vaak met elkaar vereenzelvigd.

Lit.: dr. O. Willmann, Didaktik als Bildungslehre (Brunswijk ^{4}1909). *Rombouts.*

Didactische boeken van de H. Schrift of zedenkundige boeken zijn van het O. Testament: 1° het boek Job; 2° het boek der Psalmen; 3° Proverbia (Parabolae) of de Spreuken van Salomon; 4° Ecclesiastes of de Prediker (Koheléth); 5° Canticum Canticorum of het Hooglied; 6° het boek Sapientiae of der Wijsheid; 7° Ecclesiasticus of het boek van Jesus, Sirach's zoon. Ofschoon inhoud en karakter dezer boeken verschillen, bevatten toch de meeste in dichterlijken vorm onderrichtingen en vermaningen tot een deugdzaam leven en tot de ware wijsheid. Ze worden ook genoemd: Sapientiales of Wijsheid-boeken. Men spreekt ook van de didactische of zedenkundige boeken van het Nieuwe Test. en men rekent dan hiertoe: De 14 brieven van den H. Paulus en de 7 Katholieke brieven. De inhoud loopt sterk uiteen. *C. Smits.*

Didactische poëzie in de klassieke Oudheid. Toen het boek nog niet of weinig in zwang was, legden de Grieksche denkers hun wijsheid neer in den voor het geheugen verkieslijken versvorm. Hesiodus, de vader van de D. p., behandelt aldus de godenwereld en verzamelt practische raadgevingen voor den verstandigen en eerlijken landman. De vóór-Socratische wijsgeeren, als Xenophanes, Parmenides en Empedocles, zetten hun systeem uiteen in leergedichten. Ten tijde der Alexandrijnsche periode en in de daarop volgende eeuwen werd zoowat alle wetenschap in min of meer saaie leergedichten ondergebracht door dichters als Aratus, Nicander, Apollodorus van Athene; later door Heraclides Ponticus, Democrates, Dionysius, Oppianus.

Bij de Romeinen genoot het leergedicht veel bijval. Buiten menig verloren of minder interessant werk worden hier vermeld Lucretius' De Rerum Natura, Vergilius' Georgica, Ovidius' Fasti en Ars Amandi.

Tot de D. p. behoort ook de fabelliteratuur (Babrius, Phaedrus). *V. Pottelbergh.*

Didactische spelen, → Belangstellingscentra; → Ave Mariascholen.

Didacus, Heilige, Minderbroeder; * eind 14e eeuw te St. Nicola (diocees Sevilla), † 12 Nov. 1463 te Alcala. Leidde aanvankelijk een beschouwend leven te Cordova, ging 1422 naar de Canarische Eilanden ter bekeering der heidenen; teruggekeerd in Spanje, werd hij, ofschoon leekebroeder, meerdere malen gardiaan. Ging 1450 met Alphonsus de Castro naar Rome en verpleegde daar de lijdenden in het ziekenhuis

van Ara Coeli. Heilig verklaard in 1588 door Paus Sixtus V. Feest 13 Nov.

Voorstelling in de kunst. D., gekleed als Minderbroeder, heeft een kruis, dat hij soms op den schouder draagt. Men geeft hem ook een kapelletje en een godslamp, en rozen in het opgehouden habijt. Uit zijn leven zijn verschillende scènes in beeld gebracht.

Didacus van Azevedo, Zalige, bisschop van Osma, later rondtrekkend prediker in Zuid-Frankrijk; † 30 Dec. 1207. Als bisschop hervormde hij het domkapittel; Dominicus was hier in 1201 subprior en begeleidde D. naar Rome en later op zijn tochten door Zuid-Frankrijk. In zijn strijd tegen de ketters volgde hij de methode van zijn tegenstanders om evenals de apostelen in armoede predikend rond te trekken. Na zijn dood nam Dominicus de leiding over, die deze methode en levenswijze verder uitwerkte en vastlegde in de stichting der Dominicaner orde. Feestdag 6 Febr. of 12 Nov. *J. v. Rooij.*

Didacus van Cadiz, familienaam Diego José López, Zalige, p. Capucijn, beroemd volksmissionaris, „Apostel van Spanje" genoemd; * 29 Mrt. 1743 te Cadiz, † 24 Maart 1801 te Ronda. Veelzijdig ontwikkeld en eeredoctor van 5 Spaansche universiteiten. Feestdag 26 Maart. *p. Placidus.*

Didacus van Jesu, naam van twee ongeschoeide Carmelieten, **1°** mysticus en kanselredenaar; * 1570 te Granada, † 3 Sept. 1621 te Toledo. Hij schreef o.a. een commentaar op den H. Johannes van het Kruis.

2° Eerbiedwaardige, * 13 Jan. 1570 te Quer (prov. Toledo), † 1 Maart 1633 te Ocana. In 1592 deed hij als leekebroeder zijn intrede te Alcala en onderscheidde zich door de gave der wonderen en de hoogste mystieke begenadiging. Het proces der zaligverklaring is reeds sedert 1660 aanhangig. *J. v. Rooij.*

Didam, gem. in de prov. Gelderland in het Z. van de Lijmers; opp. 3 512 ha, ruim 6 300 inw., waarvan 96% Kath. en 4% Ned. Hervormd. Zand, met in het W. een strook rivierklei. Landbouw en veeteelt; weinigen zijn werkzaam in de industrie (borduurselfabriek en steenfabrieken). Druk bezochte veemarkt (wekelijks) en winkelplaats voor de agrarische omgeving.

In D. bevinden zich de Kath. Land- en tuinbouwwinterschool van den A.B.T.B., de Kath. Landbouwhuishoudschool voor meisjes: H. Oda. Daarnaast de Albertus-stichting met ziekenhuis en gasthuis van de Zusters van St. Jozef uit Amersfoort. Reeds in 824 wordt D. als Theodem genoemd; het behoorde tot het graafschap Bergh. De verschillende havezaten van vroeger zijn geleidelijk boerenwoningen geworden, de Ned. Herv. kerk met stompen toren dateert uit de 15e eeuw. Een zestal schutterijen uit het verre verleden vieren begin Juni nog haar jaarlijksche feesten (vendelzwaaien). *Heijs.*

Didascalia (Gr., = onderrichting), **1°** in Oud-Griekenland oorspronkelijk de dramatische en lyrische opvoeringen, door den dichter zelf aangeleerd. Later worden door d. de officieele oorkonden aangeduid, die onder vorm van regelmatig aangevulde lijsten alle bijzonderheden over de vermelde opvoeringen bevatten. *V. Pottelbergh.*

2° „Leer der twaalf Apostelen", behoort tot de groep der pseudo-apostolische kerkordeningen. Het bevat evenals de → Didachè, maar in uitgebreider vorm: zedelessen en kerkrechtelijke en liturgische bepalingen, wijdingsformulier enz. Daarom van belang voor geschiedenis der kerkelijke organisatie en der liturgie. Het werd omstreeks het midden der 3e eeuw samengesteld in Syrië. De Grieksche tekst ging verloren, maar een Syrische vertaling en fragmenten van een Latijnsche bleven bewaard. In vrije bewerking is het overgenomen in de eerste zes boeken der → Apostolische Constituties, waarmee ook een Arabische en een Ethiopische D. samenvallen.

Uitg.: Funk, D. et Constitutiones Apostolorum (I-II 1906); Connolly, D. apostolorum. The syriac version translated (1929). — Lit.: Schwartz, Ueber die pseudo-apostolischen Kirchenordnungen (1910); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (II 1914, 304-312); Rauschen-Altaner (1931, 27 vlg.). *Franses.*

Didelphis, → Walvisschen.

Diderot, Denis, vooraanstaand Fransch schrijver der Verlichting. * 5 Oct. 1713 te Langres, † 31 Juli 1784 te Parijs. Opgevoed bij de Jezuïeten. Onberaden huwelijk. Zijn levenswerk is de totstandkoming der Encyclopédie (35 dln. 1751—1780), die, door D. en D'Alembert opgezet, vanaf het derde deel uitsluitend onder D.'s redactioneele leiding staat, en waarvan D. zelf de belangrijkste artikelen schreef (o.a. Christendom, Geloof, Moraal, Voorzienigheid). Zijn „verlichte" ideeën trachtte D. ook te propageeren door het schrijven van romans en tooneelstukken. Beroemd door Goethe's vertaling (1805): Le Neveu de Rameau. Op uitnoodiging van Catharina II, die hem financieel steunde, was hij in 1773—'74 in Rusland. *Red.*

D. Diderot.

De wijsbegeerte van Diderot is in haar ontwikkeling kenmerkend voor die der Verlichting. Aanvankelijk stond hij op theïstisch standpunt om later, over een deïstische phase, te komen tot een naturalistisch pantheïsme: er is slechts één wezen, het heelal, waarin alle verschijnselen door een immanente wetmatigheid te verklaren zijn. In het godsdienstig geloof ziet D. een bron van allerlei onheil. *F. Sassen.*

Werken o.a.: Pensées philosophiques (1746, deïstisch; op last van het Parlement verbrand); Promenade d'un sceptique (1747, o.a. tegen het Katholicisme); Pensées sur l'interprétation de la nature (1754, materialistisch). Volledige uitgave door Assézat en Tourneux (20 dln. Parijs 1875—'77). — Lit.: Roretz, D.'s Weltanschauung (1914); J. le Gras, D. et l'Encyclopédie (Amiens 1928); Dieckmann, Stand und Probleme der D.-Forschung (1931). — Over D. en de muziek o.a.: E. Schramm, Goethe und D.'s Dialog „Rameaus Neffe" (Zeitschr. f. Musikwissenschaft, Juni 1934).

Didius, plebejisch geslacht in het Oude Rome. De bekendste Didii zijn: **1°** → Didius Iulianus.

2° Gaius Didius, onderbevelhebber van Caesar, versloeg de vloot der Pompeianen bij Carteia (bij Gibraltar), 46 v. Chr.; na den slag bij Munda de vloot van Gnaeus Pompeius en viel in een hinderlaag door de Lusitaniërs. *Davids.*

Didius I Iulianus, Romeinsch keizer, 193 na

Chr.; * 29 Jan. 133 (of 137) te Milaan. Door de gunst van Domitia Lucilla en keizer Marcus Aurelius maakte hij spoedig carrière, o.a. was hij praetor en bestuurde verschillende provincies. Hij versloeg de Chauken en Chatten. Na de vermoording van keizer Pertinax werd hij door de praetorianen, aan wie hij veel geld beloofde, 28 Maart 193 tot keizer verheven. In de provincies stonden tegenkeizers op. Hij wilde met Septimius Severus, dan met Claudius Pompeianus, de macht deelen, werd echter door allen verlaten, door den senaat ter dood veroordeeld en ter dood gebracht (1 Juni 193). *Weijermans.*

Dido, Kaukasische volksstam.

Dido, volgens de sage: dochter van den koning van Tyrus, zuster van Pygmalion. Zij trouwt met haar oom Sicharbas (bij Vergilius Sychaeus). Deze wordt door Pygmalion, uit verlangen naar zijn schatten, gedood. Dido vlucht dan voor Pygmalion met haar rijkdommen, begeleid door een schare Tyriërs, en komt in Afrika. Hier koopt zij van koning Iarbas land en sticht Carthago. Iarbas verlangt dreigend haar hand. Dido pleegt zelfmoord. Aldus luidt ook ongeveer de sage bij de Romeinen, vooral Vergilius. Zij brengen echter Aeneas en Dido samen. *Weijermans.*

Een idee van de voorst. van D. in de antieke kunst geven vooral verschillende munten alsook voorstellingen van scènes uit het verhaal van Vergilius in een geïllustreerd Vergilius-handschrift in het Vaticaan.

Didon, Henricus Martinus, Dominicaan, kanselredenaar; * 17 Maart 1840 te Touvet, † 15 Maart 1900 te Toulouse. Trad o.a. op in Londen, Parijs, Marseille; 1890 directeur van het college van Arceuil. Had grooten invloed op het Katholieke leven in Frankrijk.

Werken: L' Enseignement supérieur et les universités catholiques (Parijs 1875); Les Allemands (Parijs 1884); La Vie de Jésus Christ (2 dln. Parijs 1890). Zijn conferenties verschenen meestal in druk, o.a. La foi à la divinité de Jésus-Christ (Parijs 1894). — Lit.: A. de Coulanges, Le Père Didon (Parijs 1900); Jaël de Romano, Henri Didon (Parijs 1903). *Lambermond.*

Didot, Ambroise Firmin, beroemd drukker en uitgever, evenals zijn vader Firmin D. en zijn grootvader François Ambroise D. * 1790 te Parijs, † 1876 aldaar. Met zijn broer Hyacinthe ondernam hij een nieuwe uitgave van den Thesaurus Graecae Linguae, onder medewerking van de gebroeders Dindorf en Dübner. In zijn bibliotheek van Grieksche, Lat. en Fransche auteurs publiceerde hij een massa werken.

Lit.: P. G. Brunet, Firmin Didot et sa famille (1870). *Zr. Agnes.*

Didrachme, oude Grieksche munt ter waarde van een dubbele drachme.

Didron, Adolphe Napoléon, Fransch archaeoloog; * 1806, † 1867. Hij stichtte en had de leiding van de „Annales archéologiques Manuel d'iconographie chrét., grecque et lat. etc. (Parijs 1845).

Didym, → Aardmetalen.

Didyma, orakeloord van Apollo ten Z. van Milete, na Delphi het beroemdste van Griekenland, gesticht door Branchos en door diens opvolgers, de Branchiden, beheerd. Bijzondere feesten, de Didymeia, werden er gehouden. Het heiligdom was bekend om zijn kunstschatten en stond met Milete in betrekking door den heiligen weg, waarlangs vele beeldhouwwerken zich bevonden. De opgravingen, sedert 1895 door de Franschen begonnen, zijn 1906 voortgezet door Wiegand.

Lit.: Wiegand, Milete (1906 vlg.). *E. De Waele.*

Didymaion, Apollo-tempel te Didyma bij Milete. Door de Perzen 492 v. Chr. verwoest, werd het D. vanaf 333 herbouwd, maar nooit voltooid. Deze tempel, de grootste der Oudheid, is een → dipteros van 21 × 10 zuilen, staat op een onderbouw van 7 hooge treden en is 109 m lang, 51 m breed, en was 20 m hoog.

Lit.: Haussoullier, Milet et le Didymeion (1902). *E. De Waele.*

Didymglas, → Aardmetalen.

Didymus, Grieksch mathematicus uit de 1e eeuw v. Chr.; berekende de muzikale intervallen, waarbij hij voor de groote terts de onveranderlijke verhouding 4/5 vaststelde. Het verschil tusschen den grooten en kleinen heelen toon (9/8 : 10/9) wordt naar hem het didymische (ook wel syntonische) komma genoemd (81/80). *Reeser.*

Didymus, Heilige, martelaar, → Theodora.

Didymus de Blinde is, ofschoon van zijn vierde jaar af volslagen blind, een groot geleerde geworden en stond tientallen jaren aan het hoofd der Alexandrijnsche catechetenschool; † ca. 398. Hij liet zich voortdurend voorlezen, verwerkte dat in zijn geest en dicteerde daarop tal van werken. Deze zijn voor een groot deel verloren gegaan, wat hieruit verklaard moet worden, dat hij Origenes verdedigd had en daarom als niet-orthodox werd beschouwd. In sommige punten was hij dat ook niet, maar zijn Triniteitsleer was zuiver, zooals blijkt uit zijn grootendeels bewaard gebleven 3 boeken over de Triniteit. Verder zijn er nog 2 boeken tegen de Arianen bewaard achter de boeken van S. Basilius tegen Eunomius. Van zijn bijbelcommentaren is zoo goed als niets gered.

Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (III 1923, 104-115); Bardy, Didyme l'Aveugle (1910). *Franses.*

Didymus, Gabriel, Luthersch theoloog; * ca. 1487 te Annaberg in Saksen, † 1 Mei 1558 te Torgau. Hij verliet de orde der Augustijnen, sloot zich bij Luther aan, predikte diens leer in heel Saksen, verwekte met Karlstadt in Wittenberg den beeldenstorm, bezette verschillende predikantsplaatsen, maar werd in 1549 wegens de verwerping van het Interim van Leipzig door Keurvorst Maurits van Saksen afgezet. *Wachters.*

Diebitsj, graaf Iwan Iwanowitsj, Russisch veldmaarschalk; * 13 Mei 1785 te Groszleipe (Silezië), † 10 Juni 1831 bij Poeltoesk. Tijdens den Russisch-Turkschen oorlog van 1828—'29 trok hij over den Balkan ter verovering van Adrianopel, en verkreeg daarom den bijnaam Sabalkanskij. In 1831 met het dempen van den Poolschen opstand belast, bezweek hij gedurende de beteugeling aan de cholera. *V. Houtte.*

Die Botschaft hör' ich wohl, allein mir fehlt der Glaube (Duitsch). Nadat in Goethe's Faust (Der Tragödie erster Teil; Nacht) het Engelenkoor ten tweeden male zijn „Christ ist erstanden" heeft gezongen, roept Faust uit: „De tijding hoor ik wel, maar wat mij ontbreekt is het geloof eraan; het wonder is van 't geloof het liefste kind". *Brouwer.*

Dieckmann, Herman, Jezuïet, prof. in de apologetiek aan het scholastikaat te Valkenburg (Limb.); * 1880, † 1928; leverde in zijn hoofdwerken De Ecclesia (2 dln. Freiburg 1924) en De Revelatione christiana (ibidem 1928) baanbrekend werk voor de historische behandeling van de apologie. *Pauwels.*

Dieden, → Ravenstein (N.Br. gem.).

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.

Diederic van Assenede, → Diederike (van Assenede).

Diederik, naam van zeven leden uit het Hollandsche huis, welks leden zich tot ca. 1061 graven in Friesland, sedert dien graven van Holland noemden.

Diederik I (922—ca. 939), zoon van Gerulf, in Kennemerland gegoed, werd 15 Juni 922 door Karel den Eenvoudigen begiftigd met het klooster Egmond c.a.

Diederik II (ca. 939—ca. 988), huwde Hildegard van Vlaanderen, verwant aan de Duitsche koningen, die zijn steun zochten.

Diederik III (993—1039), bij den dood van zijn vader Arnulf minderjarig, verloor tijdens de voogdij van zijn moeder, Lutgardis van Luxemburg, een deel van zijn gebied aan den bisschop van Utrecht en alle gezag over de Friezen, die zich eerst 1005 na een expeditie van Hendrik II, Duitsch koning, oom van D. III, onderwierpen. Daarna breidde D. zijn graafschap uit door ontginning der wilde venen aan de Merwede (= N. Maas); door een sterkte te Vlaardingen beheerschte hij den belangrijken riviermond, waartegen vooral de geestelijke vorsten langs den Rijn in verzet kwamen. Een door den keizer gezonden expeditie mislukte(1018).

Diederik IV (1039—1049) zette de expansie voort tot de Maas bij Heusden, hem 1046 door een expeditie van koning Hendrik III ontrukt; sneuvelde in den opnieuw ontbranden oorlog met de bisschoppen der Rijnlanden.

Diederik V (1061—1091), aanvankelijk onder voogdij van zijn moeder, Geertrui van Saksen, en sinds 1063 van zijn tweeden vader, Robert den Fries, zoon van Boudewijn V van Vlaanderen, die in harden kamp tegen Utrecht c.s. het graafschap voor zijn stiefzoon behield. Deze wist later zijn graafschap met een deel van Zeeland (als Vlaamsch leen) uit te breiden.

Diederik VI (1122—1157), aanvankelijk onder voogdij van zijn moeder, Petronella van Saksen, die zich met moeite handhaafde tegen keizer Hendrik V. Diederik VI voerde oorlog tegen Utrecht en tegen de Friezen, die zijn broer Floris den Zwarten tot aanvoerder hadden; ca. 1138 bezocht hij Jerusalem.

Diederik VII (1190—1203) streed tegen Gelre, tegen de Friezen, die aangevoerd werden door zijn broer Willem, tegen de Vlamingen om den tol bij Geervliet en tegen Brabant krachtens de Hollandsche expansiepolitiek, die, na Heusden en Geertruidenberg, Den Bosch opeischte. Deze oorlog leidde tot een voor D. zeer vernederenden vrede.

L i t.: Gosses en Japikse, Handb. t. d. staatk. gesch. v. Nederl. ([2]blz. 42-83); Blok en Poelman in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (I, 718-721). *Rogier.*

Diederik van Bern, → Dietrichsage.

Diederik van den Elzas, graaf van Vlaanderen, * 1100, † 1168 te Grevelingen. Langs moederszijde kleinzoon van Robert den Fries. Na den moord op Karel den Goeden (1127) kwam hij voor de opvolging in conflict met Willem van Normandië (W. Cliton) en zegevierde dank zij den steun der gemeenten. Hij nam deel aan den tweeden kruistocht.

L i t.: A. Wauters, Thierry d'Alsace (Gent 1863); Kervyn de Lettenhove, Histoire de Flandre (6 dln. Brussel 1847—'50); Ed. Le Glay, Histoire des Comtes de Flandre (2 dln. Brussel 1853). *De Schaepdrijver.*

Diederike van Assenede noemt zich tweemaal, v. 28 en v. 1356, de dichter van den hoofschen roman Floris ende Blancefloer. Hij wordt gewoonlijk vereenzelvigd met een klerk, griffier, beheerder van het grafelijk domein, van de zwartoogige Margareta van Henegouwen. Deze komt voor in oorkonden van 1262 en 1273 en is vóór 1290 gestorven. Ook de Beatrijs-legende wordt, op meer dan losse gronden, hem toegeschreven. Of was misschien diens vader, die ook wel, als de oudste zijner zoons, Diederic zal geheeten hebben, reeds de dichter?

L i t.: dr. P. Leendertz Jr., in zijn uitg. van Fl. en Bl. (1912 CXVI vlg.); Stracke S.J., Leuvensche Bijdragen (1927, 58 vlg.). *V. Mierlo.*

Dieet, een voedingsvoorschrift voor zieken. Een nauwkeurige omschrijving, welke voedingsmiddelen genomen en welke nagelaten moeten worden, is van belang a) om bij ontbrekenden eetlust toch tot voldoende voedselopname te komen; b) om een ziek lichaamsdeel te sparen of te oefenen. Dit geschiedt bij de dieetregeling van maagzweer of galblaasaandoening, bij dikdarmontsteking of slechte werking der nieren. In vele gevallen wordt daarbij tevens de te nemen hoeveelheid van ieder voedingsmiddel omschreven en de tijd, waarop dit moet worden genomen. Vooral bij de behandeling van vetzucht en suikerziekte heeft dit groote beteekenis. In andere gevallen worden enkele diëtetische voorschriften gegeven om bepaald voedsel, dat een genezende werking heeft, toe te voeren (bijv. vitamine der groenten bij scheurbuik, lever bij pernicieuze anaemie). *v. Balen.*

Dief, jonge plantentak, ontsproten aan een kruidachtigen hoofdtak, welke door het gebruik van voedsel en vocht het hoofdorgaan kan benadeelen en daarom door den tuinman wordt uitgebroken.

Diefdijk, een breede en hooge dijk op de grens van de provincies Z.Holland en Gelderland. Beginnend aan den Linker Lekdijk bij Fort Everdingen (ca. $3^1/_2$ km beneden Culemborg), loopt de dijk tot aan den Noorder Lingedijk even ten W. van Asperen. Hij dient om de daarbeneden gelegen Vijfheerenlanden en Alblasserwaard te beschermen tegen overstroomingswater uit de Over- en Neder-Betuwe, een gevaar, dat gezien de zwakheid van den Noorder Lingedijk en de lage ligging van de genoemde gebieden (1 à 1,50 m —A.P). niet denkbeeldig is. Eveneens wanneer de Neder-Betuwe als deel van de Nieuwe Holl. Waterlinie zou worden geïnundeerd. In beide gevallen wordt het water uit de Neder-Betuwe eerstens gekeerd door den Diefdijk en door een 15-tal overlaten en enkele inundatiesluizen in de beide Lingedijken tusschen Waddenooien en Asperen over de Linge heen in de Tielerwaard gebracht, waar het dan door den Nieuwen Zuider en den Zuider Lingedijk wordt gekeerd en door een overlaat (Hulpgat) en inundatiesluis te Dalem op de Merwede kan loozen. Dit geheele systeem, de Diefdijklinie genoemd, heeft een hoogte van 6,50 m + A.P. De D., reeds in de 13e eeuw aanwezig, heeft meermalen nuttig dienst gedaan, o.a. in 1855; meermalen liep hij over en bezweek o.a. voor de ophooging in 1809. Een commissie, samengesteld uit de besturen van de belanghebbende hoogheemraadschappen, van de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden, voorziet in het onderhoud.

L i t.: Beekman, Ned. als Polderland. *Heijs.*

Dieffenbachia, een plantengeslacht van de familie der aronskelkachtigen, Araceae, bewoont tropisch Amerika met 27 meerendeels giftige soorten. Het zijn prachtige bladsierplanten, waarvan vele bont geteekend, bijv. D. picta en D. imperialis. Veel gekweekt worden ook D. regina, D. Fournieri en D. Bowmanii. *Bouman.*

Met de, der enz. gevormde eigennamen, die hier niet voorkomen, zoeke men bij den hoofdnaam.